

+

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV

FŐTITKÁR

HUSZONHATODIK KÖTET.

1915. ÉVFOLYAM.

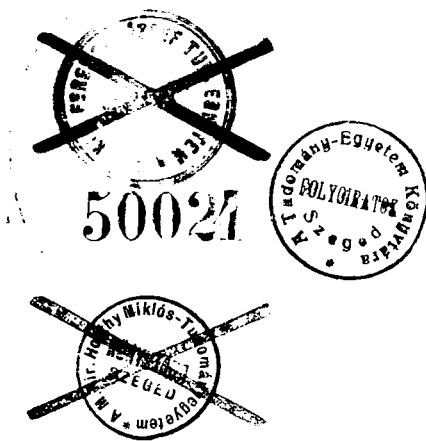
301—312, FÜZET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1915

HORNYÁNSZKY V. CS. ÉS-KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA.

50024

TARTALOM.

I. Előadások és cikkek.

	Oldal
<i>Ballagi Aladár</i> : Jelentés Friedreich István Széchenyi-művéről	209
<i>Balogh Arthur</i> : Constant és az alkotmányos állam tana	30
<i>Bánki Donát</i> : Jelentés a Wahrmann Mór-jutalomról	325
<i>Bernát István</i> : Jelentés az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár jutalmáról	424
<i>Berzeviczy Albert</i> : Elnöki megnyitó beszéd	361
<i>Buday László</i> : Népiünk műveltsége	78
<i>Concha Győző</i> : Jelentés a Bródy-jutalomról	318
<i>Császár Elemér</i> : Tóth Kálmán, 1831—1881	49
— — Jelentés az 1914. évi Vojnits-jutalomról	132
— — Jelentés a Halmos Izor-pályázatról	397
<i>Czebe Gyula</i> : A veszprémvölgyi oklevél görög szövegének hitele	537
<i>Éber László</i> : B. Nyáry Jenő t. t. emlékezete	457
<i>Emödy László</i> : Kazinczy Ferencz estéje	549
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Jelentés a Teleki-pályázatról	185
— — Petőfinek egy ismeretlen költeménytöredéke	477
<i>Finály Gábor</i> : Mestrianæ pannoniai község helye	499
<i>Fröhlich Izidor</i> : Jelentés a Matematikai és Természettudományi Bizottság pályázatairól	431
<i>Gaal Jenő</i> : Jelentés Friedreich István Széchenyi-művéről	216
— — Jelentés a M. Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományáról	412
<i>Giesswein Sándor</i> : Egyén és Társadalom	24
<i>Heinrich Gusztáv</i> : Jelentés a Wodianer-jutalmakról	206
— — Főtitkári jelentés	367
<i>Hellebrant Árpád</i> : Bugát Pál levelei Toldy Ferenczhez	561
— — Henszlmann Imre levelei Toldy Ferenczhez	615
— — Mátyás király törvénykönyvének nyomtatási helye	222
<i>Hornyánszky Gyula</i> : A homerosi agorának közjogi jellege	122
<i>Horváth Cyrill</i> : Jelentés a nagyjutalomról és Marczibányi mellékjutalomról	314

	Oldal
<i>Huszti József</i> : Terentius és az olasz renaissance-dráma	500
<i>Kürschák József</i> : Bolyai Farkas és Bolyai János	84
<i>Láng Nándor</i> (<i>Darkó Jenő, Ortway Tivadar, Éber László és Berzeviczy Albert</i>): Ázsiai törökországi ásatások	483
<i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> : Jelentés a Forster János-pályázatról	427
<i>Mahler Ede</i> : Ókori chronologiai kutatások	661
<i>Melich János</i> : Hang- és alaktani adalékok	603
— — Jelentés a Sámuel-díjról	402
— — Czirill-betűs magyar szöveg	649
<i>Négyesy László</i> : Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról	371
<i>Pasteiner Gyula</i> : Jelentés a Gorove-pályázatról	384
<i>Pauler Ákos</i> : A fogalom problémája a tiszta logikában	116
— — Jelentés a Lukács Krisztina-jutalomról	414
<i>Reiner János</i> : Jelentés a Sztrokay-jutalomról	329
<i>Reca Dezső</i> : Ipolyi Arnold levelei öcséséhez Szontagh Dánielhez	223
— — Faust a magyar színpadon	516
— — Vörösmarty stipendiuma	553
— — Horvát István irodalmi munkásságához	608
<i>Réz Mihály</i> : Jelentés Friedreich István Széchenyi-művéről	212
<i>Schmidt József</i> : A glottogonia jogosultsága	469
<i>Simonyi Zsigmond</i> : A szövegkritika módszeréhez	5
<i>Szinnyei Ferencz</i> : Jósika Miklós leírásai és korrajza	14
<i>Tangl Ferencz</i> : Jelentés a Lévy Henrik-pályázatról	426
<i>Tuzson János</i> : Jelentés a Vitéz József-pályázatról	429
<i>Váczy János</i> : Irodalmi és közállapotaink a XIX. század elején	113
<i>Vári Rezső</i> : „Corpus Tacticorum Graccorum“	479
<i>Vikár Béla</i> : Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról	204
— — A versközi hangképletekről	585
<i>Viszota Gyula</i> : Széchenyi István két levele Dessewffy Aurél haláláról	137
— — Tóth Kálmán akadémiai tagsága	558
— — Pest városának üdvözlő irata Széchenyi Istvánhoz	104
— — Széchenyi félbenmaradt javaslata a selyemtenyésztésről	598
<i>Voinovich Géza</i> : Jelentés a Lévy-jutalomról (jellemrajz).	381
<i>Wlassics Gyula</i> : Jelentés a Bésán-jutalomról	403

II. Jelentés a pályázatokról.

Bésán-jutalom (<i>Wlassics Gyula</i>)	403
Bródy-jutalom (<i>Concha Győző</i>)	318
Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár jutalma (<i>Bernát István</i>)	424
Egyetemi hallgatók jutalma	341

	Oldal
Farkas-Raskó-pályázat (<i>Vikár Béla</i>)	204
Forster János-pályázat (<i>Mágócsy-Dietz Sándor</i>)	427
Gorove-pályázat (<i>Pasteiner Gyula</i>)	384
Halmos Izor-pályázat (<i>Császár Elemér</i>)	397
Lévay-jutalom (<i>Voinovich Géza</i>)	381
Lévay Henrik-pályázat (<i>Tanagl Ferencz</i>)	426
Lukács Krisztina-pályázat, mondattan (<i>Négyesy László</i>)	371
Lukács Krisztina-jutalom, bölcsélet (<i>Pauler Ákos</i>)	414
Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adománya (<i>Gaal Jenő</i>)	412
Mathematikai és Természettudományi Bizottság pályázatai (<i>Fröhlich Izidor</i>)	431
Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom (<i>Horváth Cyrill</i>)	314
Sámuel-díj (<i>Melich János</i>)	402
Sztrokay-jutalom (<i>Reiner János</i>)	329
Teleki-pályázat (<i>Ferenczi Zoltán</i>)	185
Vitéz József-pályázat (<i>Tuzson János</i>)	429
Vojnits-jutalom (<i>Császár Elemér</i>)	132
Wahrmann-jutalom (<i>Bánki Donát</i>)	325
Wodianer-jutalmak (<i>Heinrich Gusztáv</i>)	206
A II. osztály odaitélt jutalmai	434
Friedreich István Széchenyi-műve (<i>Ballagi Aladár r., Réz Mihály I. és Gaal Jenő r. tag</i>)	209

III. Akadémiai ügyek.

A M. Tud. Akadémia belső tagjai 1915 január 1-én	1
<i>Berzeviczy Albert</i> : Elnöki megnyitó beszéd	361
<i>Heinrich Gusztáv</i> : Főtitkári jelentés	367
Jelentés az Akadémia munkásságáról 1914-ben:	
I. Ülések	265
II. Állandó bizottságok	268
III. Az 1914-ik évben eldöntött pályázatok	291
IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1914-ben	293
V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével meg- jelent munkák és folyóiratok	296
VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják	297
VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek	301
VIII. A M. Tud. Akadémia könyvtára	307
IX. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1914-ben	310
X. A M. Tud. Akadémia halottjai 1914/15-ben	313
Jelentés a pályázatok eldöntéséről	314, 371
Jelentés a választásokról	343

	Oldal
Jegyzőkönyvek :	
I. osztály	106, 156, 256, 260, 440, 453, 640, 684, 686
II. osztály	106, 157, 158, 358, 451, 535, 643, 685, 691
III. osztály	107, 157, 259, 358, 451, 535, 644, 685, 691
Összes ülés	107, 256, 261, 435, 453, 637, 644, 686, 692
Igazgató-Tanács 259, 449, 452, 641
LXXV. nagygyűlés 441, 447
Körlevél a M. Tud. Akadémia tagjaihoz	536
A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei	344
Előfizetési felhívás a Magyar Etymologiai Szótárra	184
Akadémiai pályázatok	648
Beérkezett pályaművek	46
Pályázati hirdetés	48
A M. Tud. Akadémia LXXV. közülése	361, 441
A M. Tud. Akadémia pénztári számadása 1914-ről és költségve- tése 1915-re 161
Pályázási szabályok	357
Belső tagok irodalmi munkássága	697

IV. Folyóiratok szemléje.

Archaeologiai Értesítő	144
Budapesti Szemle	35, 146, 248, 521, 578, 626, 680
Egyetemes Philologiai Közlöny	37, 147, 523, 579, 629
Irodalomtörténeti Közlemények	39, 250, 527, 631, 682
Közgazdasági Szemle	41, 151, 252, 528, 633

V. Nekrologok és kisebb közlések.

Beöthy Zsolt beszéde Baksay Sándor t. t. ravatalánál	584
Ilosvay Lajos beszéde Kosutány Tamás l. t. ravatalánál	111
— — búcsúztatója Rónai Horváth Jenő t. t. ravatalánál	262
Karácsonyi János beszéde Bunyitay Vincze l. t. ravatalánál	263
Mágyocsy-Dietz Sándor beszéde Klein Gyula ravatalánál	695
Sebestyén Gyula búcsúztatója Nagy Géza l. t. ravatalánál	158
Magyar Írók élete és művei	679

TÁRGYMUTATÓ.

*A *-gal jelölt számok a jegyzőkönyvben foglaltakra utalnak.*

- Adatok a Cserhát-hegység keleti részének geológiai viszonyaihoz, VITÁLIS ISTVÁN-tól *157.
- az Adria hydrographiájához, MAUCHA REZSŐ-től *359.
- a trimethylgallusaldehyd etc. ismeretéhez, MAUTHNER NÁNDOR-tól *686.
- Adria-Egyesület két expedíciója alatt gyűjtött tizlábú rákokról, SZITTS ANDOR-tól *359.
- AJTAY JÓZSEF „Nemzetiségi kérdés“ cz. műve a Bródy-jelentésben 322.
- Alapszabályok 20. §-a (oklevél) *455.
- ALDÁSY ANTAL a Történelmi Bizottság előadója *109.
- bemutatja CZEBE GYULA értekezését 535.
- a nagyjutalmi bizottság (1916) tagja *647.
- ALEXANDER BERNÁT: Az örök béke problémája *158.
- r. taggá választatik 343, *446, **448.
- Magyar philosophia *535.
- Szótári bizottságból kilép *689.
- Algebrai számtestek elméletéhez BAUER MIHÁLY-tól *686.
- ALSZEGHY ZSOLT az Irodalomtört. Bizs. tagjává választatik *688.
- AMBRUS ZOLTÁN székelt foglal *261.
- Háború *261.
- Karátsonyi-bíró *689.
- Kóczán-bíró (1915, 1916) *689.
- GR. ANDRÁSSY GYULA: A közigazgatás reformja és Bosznia occupatiojáról cz. művei a Bródy-jelentésben 319.
- ANGYAL DÁVID a Forster-Scitovszky-alap kamatait levéltári kutatások végzésére megkapja 434, *444.
- a nagyjutalmi bizottság (1916) tagja *647.
- ANGYAL PÁL irodalmi munkássága 697.
- Antar-regényről, Heller Bernáttól *686.
- GR. APPONYI ALBERT: Magyar közjog osztrák megvilágításban cz. műve a Bródy-jelentésben 319.
- Archaeológiai Bizottság működéséről (1914) jelentés 272.
- új tagjai *257, *454.
- Archaeológiai Értesítő 1911. 4—5. 144.
- ASBÓTH OSZKÁR Balkáni-szótár-bíró *110.
- irodalmi munkássága 698.
- Sámuel-bíró *689.
- Átalány-fizetők (könyvre) 297.
- Athenaeum cz. folyóirat kiadásunkban megszűnik *455.
- a Philosophiai Társaság kiadásában *455.
- Átlátszó közegek elválasztófelülete közlében levő fénylőpontok elméletéhez, FRÖHLICH IZIDOR-tól *157.
- ÁUWERS ARTHUR meghalt *637.
- Azsiái törökországi ásatások LÁNG NÁNDOR, DARKÓ JENŐ I., ORTVAY TIVADAR r., EBER LÁSZLÓ I. és BERZEVICZY ALBERT t. tagtól 483, *638.
- BADICS FERENC a Lévay Henrik-jutalom bírálója *110.
- irodalmi munkássága 698.
- Karátsonyi-bíró *689.
- Baksay Sándor ravatalánál, BEÖTHY ZSOLT 584.
- meghalt *637.
- gyászünnepe *639.
- fölött emlékbeszédet Kozma Andor fog tartani *689.
- Bakteriumellenes specifikus fermentumokról HUTYRA F. és MANNINGER R-től *157.
- BALÁS KÁROLY: Fejezetek a politikai gazdaságtan köréből cz. műve a Sztrokay-jelentésben 336.
- Balkáni Bizottság működéséről (1914) jelentés 276.
- Balkáni-ügyek bírálói *110.
- BALLAGI ÁLADÁR jelentése a Széchenyi-életrajzról 209.
- bírálatra Friedreich Széchenyi-művéről *258.
- felszólalása Friedreich István Széchenyi pályaműve ügyében *439.
- felszólalása a Bródy-jutalom ügyében *442.
- Baksay Sándor gyászünnepén *639.
- Petri Elek püspöki beiktatóján *639.
- a Kárpátok oroszultá községeinek

- felépítése ügyében indítványt terjeszt elő *639, *646.
- BALOGH ARTHUR:** Constant és az alkotmányos állam tana 30.
— irodalmi munkássága 698.
- BANKI DONÁT** a Wahrmann Mór-Bizottság tagja *257, *261.
- BÁNÓCZI JÓZSEF** Nagyjutalmi-bíráló *257.
— Nádasdy-bíráló *689.
- BARABÁS SAMU** irodalmi munkássága 698.
- HG. BATTYHÁNY-STRATTMANN LÁSZLÓ** ig. taggá választatik *641, *645.
- BAUER MIHÁLY:** Algebrai számtestek elméletéhez *686.
- BAUMGARTEN NÁNDOR** Bésán-jutalmat nyer 412.
- BAYER JÓZSEF** a Nagyjutalmi-Bizottságból kilép *257.
— Shakespeare drámái hazánkban cz. műve a nagyjutalmi jelentésben 316.
— irodalmi munkássága 699.
- Beérkezett pályaművek 46.
- BEKE MANÓ** előterjeszti Grosschmid Lajos értekezését *107.
— előterjeszti Schlesinger Lajos értekezését *259, *644.
- BEKEFI REMIG** irodalmi munkássága 699.
- Belső tagok 1915 január 1-én 1.
- BEÖTHY ZSOLT** Gorove-bíráló *110.
— indítványa az idegen helynevek ügyében *257.
— indítványára kiküldött Bizottság (III. osztály) *261.
— indítványa az idegen helynevek ügyében: kiküldött bizottságok *440.
— indítványa ügyében az I. osztály jelentése *454.
— Baksay Sándoravatálánál 584. *637.
— indítványát a bizottságok letárgyalták *646.
— b. Tóth Ferencz síremléke ügyében *647.
— a Helyesírási javaslatnál fölszólal.
— Bésán-pályázat-bírálója (1916) *689.
- BÉRAN Lajos-féle Vörösmarty-plakett** *261.
- Berber** népekről, **STUMME JÁNOS**-tól *685.
- BERCZIK ÁRPÁD** Teleki-bíráló *109, *261.
— színművei a nagyjutalmi jelentésben 317.
— „Összegyűjtött színművei“ a Marczibányi-mellékjuttalomra ajánltatik *441.
— Marczibányi-mellékjuttalmat nyer 318, *448.
— köszönete a Marczibányi-mellékjuttalomért *454.
— Karátsonyi-bíráló *689.
— Vojnits-bíráló (1916) *689.
- BERNÁT ISTVÁN** az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár-pályázatának bírálója *110.
- BERNÁT ISTVÁN:** Az általános választójog eredményei és „A demokrácia védelme“ cz. művei a Bródy-jelentésben 321.
— irodalmi munkássága 699.
- BERZEVICZY ALBERT:** Elnöki megnyitó beszéd 361.
— megnyitó beszéde a Kőrösi Csoma Sándor emlékezetére tartott ülésen *435.
— levele Ormódy Vilmoshoz *438.
— elnökhöz a külügyminister a kisázsiai ásatások ügyében *438.
— a kisázsiai ásatások ügyében kiküldött bizottság tagja *439, *638.
— Elnöki megnyitó beszéd *441.
— Vajda János síremlékének leleplezési ünnepén *455.
— levele Szinyei-Merse Istvánhoz az orosz betörés emlékeinek fenntartása ügyében *456
— Ázsiai törökországi ásatások 497, *638.
— elnöki megnyitója a nyári szünet után *637.
— irodalmi munkássága. 669.
— üdvözlő beszéde Szily Kálmán 50. éves tagsági ünnepén *692.
— köszönő beszéde elnöksége 10 éves évfordulóján *693.
- Bésán-pályázat bírálója *110, (1916)*689.
— jutalmat Baumgarten Nándor nyeri el 412, *444.
— jutalomról jelentés 403, *444.
- GR. BETHLEN ISTVÁN:** A magyar birtokpolitika feladatai cz. műve a Bródy-jelentésben 322.
- Bezerédj-életrajz határideje *109.
- Biologiai megfigyelések etc. **SZÜTS ANDOR**-tól *359.
- Bizottságok (állandó) működéséről 1914-ben jelentés 268.
- BLEYER JAKAB:** Gottsched hazánkban a nagyjutalmi jelentésben 314.
- BÓDISS JUSZTIN** irodalmi munkássága. 700.
- BODNÁR ISTVÁN** l. Gárdonyi Albert.
- BODNÁR JÁNOS:** A zímás és karboxiláz enzimek etc. *259.
- BOER ELEK:** Magyar közig. és pénzügyi jog cz. műve a Bródy-jelentésben 320.
- Bolyai Farkas és Bolyai János, **KÜRSCHÁK JÓZSEF**-től 84.
- BORBÉLY LAJOS** Wahrmann Mór-jutalmat nyer 329, *442.
— a Wahrmann-éremet sajátjából kívánja fedezni *454. *687.
— a Wahrmann-jutalmat az Akadémának adományozza *452.
- BOROSS LÁSZLÓ** cikkei a Bródy-jelentésben 319.
- Borsmonostori oklevelek, SZENTPÉTERY IMRE**-től *691.
- Rotond-monda, MARCZALI HENRIK**-től *691.

- BÖCKH HUGÓ I. taggá választatik 344, *447, *449.
- BRENTANO LUJO k. taggá választatik 343, *447, *449.
- BRESSLAU HARRY k. taggá választatik 343, *447, *449.
- Bródy-jutalomról jelentés 318, *442.
- jutalmat Rákosi Jenő nyeri el 325, *442.
- jutalomnál BALLAGI ALADÁR föl-szólalása *442.
- BUCHBÖCK GUSZTÁV irodalmi munkás-sága. 700.
- „Budai basák levelei” ajándékol az ottmán cs. közokt. miniszternek s a pesti török főkonzulknak *639.
- Budapesti Szemle 1914. okt. 35, nov. 36, decz. 146, 1915 jan. 248, febr. 249, márcz. 521, ápr. 522, május 578, jún. 626, júl. 627, aug. 628, szept. 680, okt. 681.
- BUDAY LÁSZLÓ: Néptünk műveltsége 78, *106.
- az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár-pályázatának bírálója *110.
- Magyarország közsegeinek háztartása az 1908. évben cz. műve a Sztrokay-jelentésben 337.
- Sztrokay-jutalom (1916) bírálója *689.
- az idegen helynevek ügyében kiküldött bizottság tagja *440.
- a Nemzetgazdasági Bizottság tagja *647.
- irodalmi munkássága. 700.
- BUGARSZKY ISTVÁN előterjeszti Hevesy György értekezését *107.
- előterjeszti Mauthner Nándor értekezéseit *107, 686.
- a Lévy Henrik-jutalom (chemia) bírálója *110.
- a Forster János-Bizottság tagja *261.
- Bugát Pál levelei Toldy Ferenchez. Közli HELLEBRANT ÁRPÁD 561.
- Bulyovszky-jutalomért 1915-ben ódák pályáznak *443.
- bírálói *680.
- Bunyitay Vince halála *436.
- ravatalánál KARÁCSONYI JÁNOS beszéde 263.
- hagyatéka *450, *642.
- BURJÁN KÁROLY: „A kereszténység és magyarság védelme” cz. műve a Bródy-jelentésben 321.
- BUZA LÁSZLÓ: Bosznia és Herzegovina államjogi helyzete cz. műve a Bródy-jelentésben 320.
- Bük László-pályázat hirdetése *445.
- Classica-philologiai Bizottság működéséről (1914) jelentés 269.
- CONCHA Győző a Bésán-pályázat bírálója *110.
- CONCHA Győző a nagyjutalom odaítélésé ügyében *442.
- az idegen helynevek tárgyalása ügyében *257.
- A keresztény vallás a társadalom harczaiban cz. műve a Sztrokay-jelentésben 336.
- a költségvetés tárgyalásánál *258.
- irodalmi munkássága 703.
- Ügyrend 88. §-ának módosítása ii. *688.
- Ügyrend 178. §-ának módosítása ii. *688.
- üdvözlő elnök urat 10 éves elnöksége alkalmából *693.
- Congeria dactylus etc. VITALIS ISTVÁN-tól *259.
- Constant és az alkotmányos állam tana, BALOGH ARTHUR-tól 30.
- Corpus Tacticorum Graecorum, VÁRI REZSŐ-től 479.
- CSÁNKY DEZSŐ az idegen helynevek ügyében kiküldött bizottság tagja *440.
- Karácson Imre síremlékének leleplezésén *639.
- a nagyjutalmi bizottság (1916) tagja *647.
- CSÁSZÁR ELEMÉR: Tóth Kálmán 1831—1881. 49.
- 1914. évi Vojnits-bizottsági tag *108.
- Jelentés az 1914. évi Vojnits-jutalomról *108, 132.
- a Vojnits-jutalom (1915) bírálója *110.
- a Halmos Izor-jutalom bírálója *110.
- Nagyjutalmi-bíró *257.
- a Nagyjutalmi-Bizottságból kilép *262.
- Bulyovszky-bíró *689.
- Vojnits-bíró (1916), *689.
- Anyos Pál cz. műve a nagyjutalmi jelentésben 315.
- irodalmi munkássága 703.
- CSEKEY ISTVÁN felolvasási engedélye *689.
- CSENGERI JÁNOS irodalmi munkássága 704.
- Cserhát-hegység geológiai viszonyaihoz, VITALIS ISTVÁN-tól *259.
- CSERNACH JÁNOS ig. taggá választatik *641, *645.
- CZEBE GYULA: A veszprémvölgyi oklevél görög szövege *535, 537.
- CZINKORSZKY JENŐ értekezése dícséretet nyer 402, *442.
- Dacia határpere a két Moesiával, TÉGLÁS GÁBOR-tól *451.
- DÁNIEL ARNOLD: Több termelés cz. műve a Bródy-jelentésben 322.
- DARKÓ JENŐ: Ázsiai törökországi ásatások 483.
- a kisázsiai ásatások ügyében kiküldött bizottság tagja *439, *638.

- DARKÓ JENŐ a Történelmi Bizottság tagjává választatik *454.
— irodalmi munkássága 704.
- DARUVÁRY Ö Pelsőge köszönetét tolmácsolja nádoló táviratunkért *453.
- DEÁK ALBERT: A parlamenti kormányrendszer Magyarországon cz. műve a Bródy-jelentésben 322.
— A parlamenti kormányrendszer cz. műve a Sztrókay-jelentésben 336.
- Debreczeni Egyetem a könyvjutalom ügyében *110.
- DEGRÉ LAJOS: Folytatólagos bífnecselekmény cz. műve a Sztrókay-jelentésben 334.
- Délszláv Tudományos Akadémiának Zrinyi-epos hasonmás megküldetik *109.
- Desseffy Aurél haláláról két levél SZÉCHENYI ISTVÁN-tól 137.
- DEZSŐ JÓZSEF Teleki-bíráló *109, *261.
- DIENES PÁL: Tetszésszerűtlen függvény-tartománvra értelmezett functionálok etc. *535.
— Functionál-számítás etc. *691.
- Diplomatariumok, melyek 1911-ben vétektek 308.
- DIVALD KORNÉL, Bésán-pályázat-bírálója (1916), *689.
- DÖRY GÉZA: Növényi enzimek: 3. A burgonya levelének invertáza *359.
- DOMANOVSKY SÁNDOR I. taggá választatik 343, *447, *449.
— a Történelmi Bizottság tagjává választatik *454.
- ÉBER LÁSZLÓ az archaeologiai bizottság tagjává választatik *257.
— Bárd Nyáry Jenő emlékezete *453, 457.
— Ázsiai törökországi ásatások 496, *638.
— a kisázsiai ásatások ügyében kiküldött bizottság tagja *439.
— irodalmi munkássága 705.
- ECSERI LAJOS a Bródy-jelentésben 320.
— A szegény emberről cz. műve a Sztrókay-jelentésben 337.
- Egven és Társadalom, GIESSWEIN SÁNDOR-tól 24.
- Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár pályázatának bírálója *110.
- Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár jutalmáról jelentés 424, *443.
- Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár jutalma nem adatik ki 426, *443.
- Egyetemes Philologiai Közlöny 1914 decz. 37, 1915 jan. 147, febr. 149, márcz. 523, ápr. 524, máj. 579, jún.—júl. 582, okt. 629.
- Egyetemi hallgatók könyvjutalma 341, *446.
- Eisenstein tételéről, PÖLYA GRÖRGY-től *107.
- Elektromosság vezetésének sebességéről folyadékokban, HEVESY GRÖRGY-től *107.
- Elnöki megnyitóbeszéd 361.
- Első Magyar Általános Biztosító Társaság 10,000 K adománya *137, *449.
— jutalma a Nemzetgazdasági Bizottság rendelkezésére áll 434, *444.
- Emlékbeszéddek:
— R. Horváth Jenő fölött *689.
— B. Nyáry Jenő fölött *453, 457.
— König Gyula fölött *108.
— Tormay Béla fölött *261.
— Tóth Kálmán fölött 49.
— Vályi Gyula fölött *687.
— Vámbéry Armin fölött *645.
- Emlő tömlős megbetegedései etc. KROMPECHER ÖDÖN-től *685.
- EMÖDY LÁSZLÓ: Kazinczy Ferencz estéje 549.
- ENDRÓDI SÁNDOR Farkas-Raskó-bíráló *109, *261.
— Bulyovszky-bíráló *689.
- ENTZ GÉZA (id.) a Währmann Mór-Bizottság elnöke *261.
— a Pollák Henrik-Bizottság elnöke *261.
— irodalmi munkássága 705
- ENTZ GÉZA ifj. A polytoma uvella collogiai viszonyairól *107.
— irodalmi munkássága 705.
- ÉÖTVÖS LORÁND b. az Akadémia számadásait felülvizsgálja *260.
— nak az Igazgató Tanács köszönete számadások felülvizsgálásáért *449.
— bemutatja Pekár Dezső értekezését *359.
— a nagyjutalom odaitélése ügyében *442.
- ERDÉLYI ALADÁR Sztrókay-jutalmat nyer 341, *444.
— Régi magyar családi hitbizományok története és joga cz. műve a Sztrókay-jelentésben 340.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ: Az első állami egyes adó elmélete cz. műve a Sztrókay-jelentésben 333.
- EREKLY ISTVÁN: Jogtörténeti és közigazgatásjogi tanulmányok cz. műve a Bródy-jelentésben 321.
- Éremkedvelők Egyletének tagsági illetménye *261.
- FABINYI REZSŐ F. taggá választatik 344, *447, *449.
- FARKAS GÉZA: Az úri rend cz. műve a Bródy-jelentésben 320.
- FARKAS GYULA: Michelson negatív kísérletének magyarázata *359.
— előterjeszti Suták József értekezését *451.
— irodalmi munkássága 705.
— az Úgyrend 88. §-a módosításáról *688.

- Farkas-Raskó-pályázat bírálói *109, (1916) *689.
- pályázatról jelentés 204, *261.
 - jutalomért 1915-ben hazafias költemények pályáznak *443.
- Faust-dráma a magyar színpadon, REXA Dezső-től *440, 516.
- FEJÉR LIPÓT előterjeszti Sz. Nagy Gyula értekezését *107.
- előterjeszti Pólya György értekezését *107.
 - előterjeszti Grosschmid Lajos értekezését *259.
 - előterjeszti Fekete Mihály értekezését *535.
 - előterjeszti Szegő Gábor értekezését *644.
 - irodalmi munkássága 706.
 - Interpolatóriól *686.
- FEJÉRPATAKY KÁLMÁN ügyvézi jelentései *260, *450, *612.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ előterjeszti Hodinka Antal értekezését *107.
- Karácson Imre síremlékének leleplezésén *639.
 - bemutatja Thallóczy Lajos értekezését *644.
 - a nagyjutalmi bizottság (1916) tagja *617.
- FEKETE MIHÁLY Vizsgálatok a Fourier-sorokról *535.
- FELNER FRIGYES I. taggá választatik 343, *447, *449.
- Ausztria és Magyarország nemzeti vagyona cz. műve a Sztrokay-jelentésben 337.
 - „Ausztria-Magyarország nemzeti vagyona“ a Bródy-jelentésben 322.
 - a Nemzetgazdasági Bizottság tagja *647.
 - irodalmi munkássága 706.
- Fémrétegek elektromos vezetőképessége, POGÁNY BÉLA-tól *692.
- FERENCZI ZOLTÁN Teleki-bíráló *109, *261.
- Jelentés a Teleki-pályázatról 185, *261.
 - 1914. évi Vojnits-bizottsági tag *108.
 - a Vojnits-jutalom (1915) bírálója *110.
 - Petőfinek egy ismeretlen költemény-töredéke 477.
 - Friedreich Széchenyi-jének megjutalmazása ellen *439.
 - Karátsonyi-bíráló *689.
- FINACZY ERNŐ a Lukács Krisztina-Bíráló-Bizottság tagja *257.
- székét foglal *358.
 - Az olasz renaissance paedagogiai eszménye *358.
 - a könyvkiadó-bizottság tagjává választatik *447.
 - a könyvkiadó-bizottság eladója *688.
 - a Gorove-jutalom (1916) bírálója *647.
- FINÁLY GÁBOR felolvasási engedélyt nyer *455.
- FINÁLY GÁBOR: Mestrianae pannonia község helye 499, *535.
- FINKFY FERENCZ: A fiatalokörök büntetőjoga Észak-Amerikában cz. műve a Sztrokay-jelentésben 335.
- irodalmi munkássága 708.
- Flór-alap kamatai KOMÁROMY ANDRÁS-nak 434, *444.
- Fogalom problémája etc. PAULER AKOSTÓL 116, *157.
- FORSTER GYULA b. a gondnoki és szépművelési bizottságok felülvizsgálja *260.
- A kath. autonómia törvényhozási rendezése cz. műve a Bródy-jelentésben 322.
 - -nak az Igazgató Tanács köszönete a számadások felülvizsgálásáért *449
 - a Hadtört. Bizottság elnökévé választatik *451.
 - Karácson Imre síremlékének leleplezésén *639.
 - a nagyjutalmi bizottság (1916) tagja *647.
 - Zsigmond király 1409. évi adománya Hunyadváráról *691.
- Forster János-Bizottság tagjai *261.
- pályázatról jelentés 427, *445.
 - pályázaton Weiser István megbízást nyer 429.
- Forster-Scitovszky-alap kamatai ANGYAL DÁVID-nak 434, 444.
- Fourier-sorokról vizsgálatok FEKETE MIHÁLY-tól *535.
- FÖLDES BÉLA a Wahrman Mór-Bizottság tagja *257, *261.
- Közgazdasági értekezések cz. műve a Bródy-jelentésben 322.
 - List Frigyesnek Sieghart által fel-fedezett emlékirata *451.
 - A nemzetközi kereskedelem elmélete *685.
 - irodalmi munkássága 708.
- Földtani Társulat segélye *450.
- Főtthkari jelentés 367.
- Fraknói Vilmos alapítványának kamatai 434, *444.
- FRIEDREICH ISTVÁN Széchenyi-művéről jelentések 209.
- Széchenyi-művének tárgyalása *257.
 - Széchenyi pályaműve fölötti vita *439.
 - Széchenyi pályaműve 4000 K tiszteletdíjban részesül *450.
- FRÜHLICH ISZDOR: Atlátszó közegek elválasztófelület közelében levő fénylőpontok elméletéhez *157.
- bemutatja Riegl Sándor értekezését *686.
 - bemutatja Pogány Béla értekezését *692.
 - az Ügyrend 88. §-ának módosításánál *688.
- FUCHS (FOKOS) DÁVID, a Nyelvtud.-Biz. s. tagja *688.

- GAAL JENŐ** jelentése a Széchenyi életrajzról 216.
 — bírálata Friedrich Széchenyi-művéről *258.
 — Friedrich Széchenyi pályaműve ügyében *439.
 — a Kereskedelmi Csarnok-pályázat bírálója *110.
 — a költségvetés tárgyalásánál *258.
 — jelentése a M. Keresk. Csarnok Széchenyi-adományáról 412.
 — a nagyjutalom odaítélése ügyében *442.
- GALGÓCZY KÁROLY** kimentti magát a nagygyűlésről *441.
- GÁRDONYI ALBERT** és **BODNÁR ISTVÁN** pályaműve elkészítésének határideje *109.
- Gégebeidegzés** problémái etc. **ÓNODI ADOLF**-től *686.
- Gentixinsav** depsidjeinek synthesise, **MAUTHNER NÁNDOR**-tól *107.
- Georgiai** eposból részlet *106.
- GEÖCZE ZOÁRD**: A zérusterületű felületről *451.
 — A rectifiabilis felületről *644.
- GIESSEWEIN SÁNDOR**: Egyén és társadalom 24.
 — a hadifoglyokat meglátogatja *257.
 — Keresztény szociális törekvések és a szociális kérdés etc. cz. művei a Bródy-jelentésben 320.
 — Nemzetgazdasági Bizottság tagja *647.
 — irodalmi munkássága 708.
- Glottogonia** jogosultsága **SCHMIDT JÓZSEF**től *453, 469.
- Glukometaxocumarin** és a glukoprotocatechusav synthesise **MAUTHNER NÁNDOR**-tól *107.
- GOLDZUHER IGNÁCZ** a nagyjutalom odaítélése ügyében *442.
 — Emlékbeszéd Vámbéry Ármin fölött *645.
 — üdvözlő beszéde Stumme Jánoshoz *684.
- GOMBOCZ ZOLTÁN** Balkáni-szótár-bíró *110.
- Gondnoki** számadás felülvizsgálása *260.
- Gorve-pályázat** bírálói *110.
 — jutalomról jelentés 384, *442.
 — jutalom nem adatik ki *442.
 — jutalom aesthetikai pályakérdésre tüzetik ki *443.
 — jutalom (1916) bírálói *647.
- Gördülő mozgás** elmélete **SUTÁK JÓZSEF**-től *691.
- GÖRGEN** döblingi orvos levelezése *258.
Graphikai iparosok áremelése *690.
Graphokról és alkalmazásaikról etc. **KÖNIG DÉNES**-től *686.
- GREGORICS ISZDOR** könyvjutalmat nyer 342, *446.
- GROSSCHMID LAJOS**: Négyzetes congruentiák etc. *107.
- GROSSCHMID LAJOS**: A négyzetmaradékok eloszlásáról *259.
- GULYÁS PÁL** megbizatik a „Magyar írók“ folytatásával *639.
 — az Irodalomtört. Biz. s. tagja *688.
- GYENES LÁSZLÓ** Teleki-bíró *109, *261, (1916) *689.
- GYÖRGYÉY (TAFLER) KÁLMÁN** hagyatéka *450.
- Háború** (elbeszélés) **AMBRUS ZOLTÁN**-tól *261.
- Hadiadó** *643.
- Hadifogly-tábor** meglátogatására jelentkezők *257.
 — látogatása ügyében Hadügyminiszter válasza *108.
- Hadikölcsönre** (második) 200,000 K-t jegyzünk *452.
 — (harmadik) 200.000 K-t jegyzünk *641, *645.
- Hadtörténelmi Bizottság** működéséről (1914) jelentés 272.
 — elnöke br. Forster Gyula *454.
 — új segédtagja: Ujhelyi Péter *454.
- Halmos Izor-jutalom** bírálói *110.
 — pályázatáról jelentés 397, *442.
 — jutalom nem adatik ki *442.
- Halottak** 1914/15-ben 313.
- Halottak** 1915-ben:
AUWERS ARTHUR *637.
BAKSAY SÁNDOR *637.
R. HORVÁTH JENŐ *257.
KLEIN GYULA *687.
KOSUTÁNY TAMÁS *108.
LAMPRECHT KÁROLY *454.
SZÉLL KÁLMÁN *637.
VASZARY KOLOS *637.
- Hang- és alaktani** adalékok **MELICH JÁNOS**-tól 603.
- HANKÓ VILMOS** irodalmi munkássága 710.
- HANTOS ELEMÉR**: „A monarchia pénzügyi harcckészültsége“ cz. műve a Bródy-jelentésben 322.
- HANUY FERENCZ**: A jegyesség és házasságkötési torna kifejlődése a Ne temere decretumig 332.
- HEGEDŰS ISTVÁN** fölszólalása a Széchenyi-életrajz tárgyalásánál *258.
 — Schesaeus „Ruinae Pannonicae“-ja *440, *685.
 — Baksay Sándor gyászünnepén *639.
 — Petri Elek püspöki beiktatóján *639.
 — Farkas-Raskó-bíró *689.
 — az Ügyrend 178. §-ának módosításánál *688.
- HEGEDŰS LORÁNT** „Pénzügyeink és az adóreform reformja“ cz. műve a Bródy-jelentésben 322.
- HEIGEL KÁROLY** TIVADAR a Bajor Tud. Akadémia elnöke elbunyit *436.
- HEINRICH GUSZTÁV** a Halmos Izor-jutalom bírálója *110.

- HEINRICH GUSZTÁV fölszólalása a Széchenyi-életrajz tárgyalásánál *258.
 — fölszólalása a költségvetés XV. tételének tárgyalásánál *258.
 — Faust a nagyjutalmi jelentésben 317.
 — Főtitkári jelentés 367.
 — Jelentés az Akadémia munkásságáról 1914-ben *441.
 — Faust-ja a nagyjutalomra ajánltatik *441.
 — nem kíván a nagyjutalomra jelöltetni *448.
 — Jelentés a Wodianer-jutalmakról 206.
 — Karácson Imre siremlékének leleplezésén *639.
 — a kir. József-műegyetem évi megnyitó ünnepén *639.
 — a budapesti kir. m. Tudomány-Egyetem megnyitó ünnepélyén *639.
 — indítványa az Ügyrend 113b. 137, 143. §-a tárgyában *646.
 — javaslata az oklevél szövege ügyében *455.
 — irodalmi munkássága 711.
 — Kóczán-bíráló (1915, 1916) *689.
 — a Helyesírási javaslat tárgyalásánál *640.
 — az Ügyrend 88. §-ának módosításánál *688.
- HEKLER ANTAL: Emlékirat a Kisásziában tervezett magyar ásatások ügyében *439, 483, *638.
- HELLEBRANT ÁRPÁD: Mátyás király törvénykönyvének nyomtatási helye 222.
 — Bugát Pál levelei Toldy Ferenczhez 561.
 — Henszlmann Imre levelei Toldy Ferenczhez 615.
- HELLER BERNÁT személyes felolvasási engedélyt nyer *646.
 — Az arab 'Antar-regényről *686.
 Helyesírási javaslat *690.
 Helyesírási javaslat átvizsgálására az osztályok fölkéretnek *647.
 Helynevek tárgyalására a III. osztály bizottsága *261.
 — (idegen) írása *257.
- Henszlmann Imre levelei Toldy Ferenczhez 615.
- HERCZEG FERENCZ Nagyjutalmi-bíráló *257.
 — Teleki-bíráló *689.
- Herman Ottó halála *108.
- HEVESY GYÖRGY: Az elektromosság vezetésének a sebességéről folyadékokban *107.
- HIERONYMI KÁROLY: A választói jogról cz. műve a Sztrokay-jelentésben 335.
- HIKMET ACHMET bey köszönőlevele a könyvajándékokért *437.
- Hivatalból akadémiai kiadványok megküldetnek 301.
- HODINKA ANTAL: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai *107.
- HÓMAN BÁLINT: Az első állami egyenes adóról és adó vagy földbér cz. művei a Sztrokay-jelentésben 333.
- HOMEROSI agora etc. HORNYÁNSZKY GYULÁ-tól 122.
 — beszédek tömegpsychologiai vonatkozásukban, HORNYÁNSZKY GYULÁ-tól. *157.
- HOOR-TEMPIS MÓR javaslata a Lánchíd története ü. *687.
- HORNYÁNSZKY GYULA: Homerosi agora 122.
 — A homerosi beszédek tömegpsychologiai vonatkozásukban *157.
- HORVÁTH CYRILL a Halmos Izzor-jutalom bírálója *110.
- HORVÁTH GÉZA helynevek tárgyalására kiküldött bizottság tagja *262, *440.
 — bemutatja Szüts Andor értekezését *359.
 — irodalmi munkássága. 711.
- HORVÁT ISTVÁN irodalmi munkásságához, REXA DEZSŐ-től 608.
- HORVÁTH JÁNOS az irodalomtört. Biz. s. tagja *688.
- RÓNAI HORVÁTH JENŐ halála *257.
 — ravatalánál LOSVAY LAJOS búcsúztatója *257.
 — t. t. ravatalánál nekrológ 262.
 — felett emlékbeszéd tartására Szendrei János kéretik föl *439.
 — fölött emlékbeszéd Szendrei Jánostól *692.
- Hurkolt és lánchíd algebrai térgörbék, SZ. NAGY GYULÁ-tól *107.
- HUSZT JÓZSEF: Terentius és az olasz renaissance drámaelmélete *256, 500.
- HUTYRA FERENCZ I. t. és MANNINGER REZSŐ: Baktériumellenes specifikus fermentumokról *157.
 — irodalmi munkássága 714.
- Idegen helynevek írása (Beöthy indítványa) ügyében az I. osztály jelentése *454.
- Idegen helynevek ügyében (Beöthy indítványa) kiküldött bizottságok *440.
- Idegen helynevek használata ügyében a bizottságok együttes ülése *646.
- Igazgató-Tanácsi ülések 1914-ben 288.
- ILLES JÓZSEF a Történelmi Bizottság tagjává választatik *454.
 — I. taggá választatik 343, *447, *449.
 — irodalmi munkássága 712.
- LOSVAY LAJOS Kosutány Tamás ravatalánál *108, 111.
 — R. Horváth Jenő ravatalánál *257, 262.
 — irodalmi munkássága. 714.
 — a Helyesírási javaslat tárgyalásánál *690.

- Indítvány az orosz-dúlta községek ügyében, BALLAGI ALADÁR-tól *639.
- INKEY BÉLA irodalmi munkássága. 715.
- Interpolációról, FEJÉR LIPÓT-tól *686.
- Ipolyi Arnold levelei öccséhez Szontagh Dánielhez 223.
- IRK ALBERT: Kriminologia cz. műve a Sztrokay-jelentésben 335.
- Irodalmi és közállapotaink a XIX. század elején VÁCZY JÁNOS-tól 113, *156.
- Irodalmi munkásság ügyében körlevél *638.
- a decemberi Értesítőben fog megjelenni *638.
- Irodalmi munkásság 697.
- Irodalomtörténeti Bizottság működéséről (1914) jelentés 269.
- új segédtagjai *688.
- Irodalomtörténeti Közlemények 1914. IV. 39, I. 250, II. 527, III. 631. IV. 682.
- Irodai kiadások budgetje 30,000 K *258.
- ISTVÁNFY GYULA irodalmi munkássága 716.
- Jajczai bánság története, THALLÓCZY LAJOS-tól *644.
- JANKOVICH BÉLA cultusminister levele a kisázsiai ásatások ügyében *438.
- a Nemzetgazdasági Bizottság tagja *647.
- JÁNOSI BÉLA: Schedius Lajos aesthetikája *256.
- a Nagyutalmi Bizottságból kilép *257.
- r. taggá választatik 343, *446, *448.
- Nádasdy-bíráló *639.
- JÁSZI OSZKÁR: A nemzeti államok kialakulása cz. műve a Bródy-jelentésben 322.
- Jegyzőkönyvek január 106, február 156, márczius 256, április 358, május 435, nagygyűlés 441, június 535, november 684, december 691.
- Jelentés a Bésán-pályázatról 403, *441.
- a Bródy-jutalomról 318, *442.
- az Egyesült Fővárosi Takarékpénztár jutalmáról 424, *443.
- a Farkas-Raskó-pályázatról 204.
- a Forster János-pályázatról 427, *445.
- Friedreich István Széchenyi-művéről 209
- a Gorove-pályázatról 384, *442.
- a Halmos Izor-pályázatról 397, *442.
- hydrographiai megfigyelésekről Koch NÁNDOR-tól *451.
- a Lévy-jutalomról (jellemrajz) 381, *443.
- a Lévy Henrik-pályázatról (táplálóanyagok) 426, *445.
- a Lukács Krisztina-pályázatról (mondattan) 371, *442.
- a Lukács Krisztina-jutalomról (bölcsélet) 414, *444.
- Jelentés a Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományáról 412, *444.
- a M. Tud. Akadémia 1914. évi munkásságáról 265.
- a Math. és Természettud. Bizottság pályázatairól 431, *446.
- a nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról 314, *441, *448.
- a Sámuel-díjról 402, *442.
- a Sztrokay-jutalomról 329, *444.
- a Teleki-pályázatról 185, *261.
- a választásokról 343.
- a Vitéz József-pályázatról 429, *445.
- az 1914. évi Vojnits-jutalomról *108, 132.
- a Wahrmann Mór-jutalomról 325, *442.
- a Wodianer-jutalmakról 206, *262.
- Jelentéstanai szempontok SIMONYI ZSIGMOND-tól *453.
- Jeligés levelek elhamvasztása *146.
- Jósika Miklós leírásai és korrajza SZINNYEI FERENCZ-től 14.
- Jutalomtécetek 344.
- Karácson Imre síremléke *639.
- KARÁCSONYI JÁNOS Bunyitay Vincze ravatalánál 263, *436.
- megbízatásának halasztása *109.
- Szent László délviléki hódításai *685.
- irodalmi munkássága 717.
- Karátsonyi-jutalom virgátéokra tűzetik ki *143.
- bírálói *689.
- Károlyi György házbére *452.
- GR. KÁROLYI GYULA ig. taggá választatik *641, *645.
- KATONA LAJOS irodalmi tanulmányai a nagyutalmi jelentésben 315.
- Katonáink árvái javára 740 K gyűlt össze *455.
- Kautz Gyula-alapítvány ügyrendje *646.
- Kazinczy Ferencz estéje, EMÖDY LÁSZLÓ 549.
- KEKÉ LAJOS: Tompa Mihály cz. műve a nagyutalmi jelentésben 314.
- Lévy-jutalmat nyer (jellemrajz) *143.
- az Irodalomtört. Biz. s. tagja *688.
- Keleti Szemle segélye *259.
- KEPES ERNŐ: A m. politika jövődjét újja a Bródy-jelentésben 318.
- Kereskedelmi Csarnok-pályázat bírálói *110.
- KÉRÉSZY ZOLTÁN: Néhány szó a kath. autonomia jogköréről cz. műve a Bródy-jelentésben 322.
- KERTÉSZ KÁLMÁN irodalmi munkássága 717.
- KERTÉSZ MANÓ a Nyelvtud. Biz. s. tagja *688.
- Két új magyarországi ásvány, KRENNER JÓZSEF-től *107.

- GR. KHUEN-HÉDERVÁRY KÁROLY t. taggá választatik 343. *446, *448.
 — Karácson Imre síremlékének leleplezésén *639.
- KIRÁLYFI ÁRPÁD: A magyar állampolgárság kizárólagossága cz. műve a Bródy- és Sztrokay-jelentésben 321, 333.
- Kísérlet functionál számítás megalapozására DIENES PÁL-tól *691.
- KISFALUDY MIHÁLY Wodianer-jutalmat nyer 209, *262, *136.
- Kisfaludy-Társaság dísznyílésén az Akadémia tagjai *257.
 — köszönete a Mikszáth-képért *689.
- KLEIN GYULA halála *687.
 — ravatalánál nekrolog 695.
- KLUG LIPÓT dékán a kolozsvári egyetem képviselőjében a Vályi Gyula fölött tartott emlékbeszéd alkalmából *687.
- KOCH NÁNDOR: Jelentés hydrographiai megfigyelésekről *451
- Kóczán jutalomra 1915-ben történelmi színművek (III. Károly vagy Mária Terézia korából) pályáznak *143.
 — pályázat (1915, 1916) bírálói *689.
- KOMÁROMY ANDRÁS megkapja a Flóralap kamatait 434, *414.
- KORDA DEZSŐ: Statikai frequentia-átalakítók *692.
- KOSSÁNYI BÉLA könyvjutalmat nyer 342, *416.
- KOSUTÁNY TAMÁS elhunyt *108.
 — ravatalánál nekrolog 111.
- KOVÁTS GYULA irodalmi munkássága.
- KOZMA ÁNDOR Farkas-Raskó-bíráló *109, *261.
 — főolvassa Lévay József költeményét *440.
 — Zrínyi a költő *441.
 — előterjeszti az I. osztálynak a nagyjutalomra vonatkozó második javaslatát *448.
 — Farkas-Raskó (1916) bíráló *689.
 — Baksay Sándor fölötti emlékbeszéd tartására fölkéretik *689.
- Kölcsonkért kastély, PEKÁR GYULA vígjátéka Vojnits-jutalmat nyer 136.
- Költségvetés 1915-re 161.
 Költségvetés tárgyalása *258.
 Költségvetés az Igazgató-Tanács előtt *260.
- KÖNIG DÉNES: A graphokról és alkalmazásairól etc. *686.
- König Gyula emlékezete RADOS GUSZTÁV-tól *108.
- Könyvjutalom egyetemi hallgatók részére 341.
- Könyvkiadó-Bizottság működéséről (1914) jelentés 276.
 — ügyrendjének módosítása *435.
 — ba a II. osztály Fináczy Ernőt küldi ki *447.
 — elbádoja 1916 január 1-től Fináczy Ernő *688.
- Könyvraktár céljaira pinczehelyiségek nem alkalmasak *641.
- Könyvtárról jelentés 307.
- Könyvtári Bizotts. javaslata az Ugyrend 178. §-a módosításáról *688.
- Körlevél tagajánlások ügyében *109.
 — a nagygyűlés napirendje ügyében *437.
 — irodalmi munkásság ügyében *638.
- KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR emlékezetére tartott ülés *435.
- KÖRÖSY JÓZSEF-alapítványból pályázat hirdetése *445.
- KÖVÉR GYÖRGY: Kié legyen a magyar föld, a Bródy-jelentésben 318.
- KÖVESLIGETHY RADÓ az idegen helynevek tárgyalása ügyében *257.
 — bemutatja Maucha Rezső értekezését *359.
 — előterjeszti Koch Nándor értekezését *451.
- Közgazdasági Szemle 1914 júl.-aug. 41, szept.-okt. 151, 1915 jan.-febr. 528, márc. 530, ápr. 532, máj. 633.
- KRENNER JÓZSEF: Két új magyarországi ásvány *107.
- KRISZTICS SÁNDOR műve a Bródy-jelentésben 322.
- KROMPECHER ÖPÖN I. taggá választatik 344, *447, *449.
 — széklet foglal *685.
 — Az emlő tömlős megbetegedései etc. *685.
 — irodalmi munkássága 719.
- KRUSCHÉ EMIL könyvjutalmat nyer 341, *446.
- KUNOS IGNÁZ Balkáni-szótár-bíráló *110.
 — a hadifoglyokat meglátogatja *257.
 — Nyugati hatásokat a török irodalomban *435.
- KUZSINSZKY RÁLINT fölkéretik Réthy László fölötti emlékbeszéd tartására *109.
 — Réthy László fölötti emlékbeszéd megtartására fölkéretik *257.
- KÜRSCHÁK JÓZSEF: Bolyai Farkas és Bolyai János 84.
 — előterjeszti Sz. Nagy Gyula értekezését *157.
 — előterjeszti Sz. Nagy Gyula értekezését *644.
 — előterjeszti Raner Mihály értekezését *686.
 — előterjeszti Süták József értekezését 691.
 — az Ugyrend 88. §-a módosításánál *688.
- LAJMPRECHT KÁROLY k. tag halála *454.
- Lánczhid története ügyében indítvány *688.
- BR. LÁNG LAJOS: A statisztika története cz. műve a Sztrokay-jelentésben 338.

- LÁNG NÁNDOR a kisázsiai ásatások ügyében kiküldött bizotts. tagja *439.
— Ázsiai törökországi ásatások 483, *638.
- Lélegelektromos megfigyelések Kalocsán *686.
- LEHR ALBERT Bulyovszky-bíró *689.
Lehr Albert-pályázat bíráló *689.
RIEGL SÁNDOR-tól *686.
- Lélekvásár, SOMLÓ SÁNDOR-tól Teleki-jutalmat nyer 204, *261.
- Lemegy a nap. Költemény LÉVAY JÓZSEF-től *440.
- LENHOSSEK MIHÁLY a hadifegyverek meglátogatja *257.
— a Pollák Henrik-Bíró-Bizottság tagja *257, *261.
— Teendőink az anthropologia terén *441.
- LEOPOLD LAJOS: A presztizs cz. műve a Bródy-jelentésben 320.
- Lévay-jutalom (Táplálóanyagok) bírálói *110.
— jutalomról (jellemrajz) jelentés 381, *443.
— jutalmat (jellemrajz) KÉKI LAJOS nyeri el 383, *443.
— pályázatról jelentés (táplálóanyagok) 426.
— jutalom (táplálóanyagok) nyertesei 427.
- LÉVAY JÓZSEF: Lemegy a nap *440.
— „A Múzsá búcsúja” cz. kötete a nagy-jutalomra ajánltatik *441.
— nagyjutalmat nyer 318, *448.
— köszönőlevele a nagyjutalomért *454.
- Linearis integro-differenciális egyenletek elméletéhez, SCHLESINGER LAJOS-tól *259, *644.
- List Frigyes emlékirata, FÜLDES BÉLA-tól *451.
- LÓCZY LAJOS az idegen helynevek ügyében kiküldött bizottság tagja *262, *440.
- LÖRENTHEY IMRE előterjeszti Vitális István értekezését *157.
— bemutatja Vitális István két értekezését *259.
— a jeligés leveleket elhamvasztja *446.
- Lukács Krisztina-pályázat bírálói (mondattan) *110.
— jutalomról jelentés (mondattan) 371, *442.
— jutalmat (mondattan) SIMONYI ZSIGMOND nyeri el 381, *443
— pályázat (Erkölcsei értékfogalom) bírálói *110, *257.
— jutalomról (bölcselet) jelentés 414, *444.
— jutalom (bölcselet) nem adatik ki 424, *444.
— pályázat (chemia) hirdetése *446.
- Magasabbfokú congruentiák etc. RADOS GUSZTÁV-tól *451.
- MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR a Vitéz-pályázat bírálója *110.
— bemutatja Bodnár János értekezését *259.
— a Forster János-Bizottság tagja *261.
— bemutatja Doby Géza értekezését *359.
— beszéde Klein Gyula ravatalánál 695.
— Jelentés a Forster János-pályázatról 427.
— Magyar Irók élete és munkái 677.
- Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományáról jelentés 412, *444.
— adományát Vincze Frigyes nyeri el *444.
— Széchenyi-adományának hirdetése *445.
- Magyar philosophia, ALEXANDER BERNÁT-tól *535.
- MAGYARY GÉZA: A magyar polgári per-jog cz. műve a Sztrokay-jelentésben 334.
— irodalmi munkássága. 721.
- MAHLER EDE a jeligés leveleket elhamvasztja *446.
— Ókori chronologiai kutatások *644, 661.
— irodalmi munkássága 724.
- MANNINGER REZSŐ I. Hutyra Ferencz alatt *157.
- Marcgraviaceae néhány új tagjáról. RICHTER ALADÁR-tól *644.
- MARCZALI HENRIK: Botond-monda *691.
- Marcebányi-mellékjutalmat BERCIK ÁRPÁD nyeri el 318, *448.
- MÁRFFY-MANTUANO: Horvát-Szlavon-és Dalmátországok autonómiája a Bródy-jelentésben 320.
- MÁRKI SÁNDOR a Vigyázó-jutalom bírálója *647.
— irodalmi munkássága 725.
- Másodfajú normálgörbékről. SZ. NAGY GYULÁ-tól *644.
- Másodfokú binom congruentiák etc. RADOS GUSZTÁV-tól *535.
- Mathematikai és Természettudományi Bizottság működéséről (1914) jelentés 274.
— pályázatairól jelentés 431, *446.
— Osztály üléseiről (1914) jelentés 267.
- MATLEKOVITS SÁNDOR a Kereskedelmi Csarnok-pályázat bírálója *110.
— a Wahrmann Mór-Bizottság tagja *257.
— fölszólalása a Széchenyi-életrajz tárgyalásánál *258.
— a költségvetés tárgyalásánál *258.
— a Wahrmann Mór-Bizottság tagja *261.
— Vám- és kereskedelmi politika cz. műve a Bródy-jelentésben 322.
— irodalmi munkássága 726.
- Mátyás király törvénykönyvének nyomtatási helye 222.

- MAUCHA REZSŐ:** Adatok az Adria hydrographiájához *359.
- MAUTNER NÁNDOR:** A glukometaoxycumarin és a glukoprotocatechusav synthesisise *107.
- A gentiansav depsidjeinek synthesisise *107.
- Értekezése más ülésre halasztatik *614.
- Adatok a trimethylgallusaldehyd etc. ismeretéhez *686.
- Meddő pályázatok *446.**
- Meghívó *455. *639.**
- MÉHELY LAJOS** helynevek tárgyalására kiküldött bizottság tagja *262.
- az idegen helynevek ügyében kiküldött bizottság tagja *440.
- irodalmi munkássága 726.
- a Helyesírási javaslat tárgyalásánál 690.
- az Ügyrend 88. §-ának módosításánál *688.
- MELICH JÁNOS** az idegen helynevek ügyében kiküldött bizottság tagja *440.
- a Beöthy indítványa (idegen helynevek használatára) ügyében kiküldött bizottság tagja *454.
- Hang- és alaktani adalékok 603.
- Szófejtések és alaktani adalékok *641.
- Jelentés a Sámuel-díjról 402.
- Czirill-betűs magyar szöveg 649.
- Sámuel-díj (1916) bírálója *689.
- Merev rendszerek kinematikája, SUTÁK JÓZSEF-től *451.**
- Mestrianae pannoniai község helye *535.**
- MÉSZÖLY GEDEON** könyvtártisztte kinevezetike *455.
- Michelson** negatív kísérletének magyarázata, FARKAS GYULA-tól *359.
- MIHALIK JÓZSEF** irodalmi munkássága 726.
- MIHÁLYFI KÁROLY** Teleki-bíró *689.
- MIKLÓS Y ISTVÁN:** „Keresztény magyar népünk gazdasági romlása“ cz. mű a Bródy-jelentésben 321—322.
- Mikszáth-kép** ajándékul a Kisfaludy-Társaságnak *689.
- irodalmi munkássága 727.
- Miniszterelnök** átirata hadifoglyok látogatása ügyében *108.
- MOCSÁRY SÁNDOR** irodalmi munkássága 727.
- MOLNÁR KÁLMÁN:** „Kormányrendeletek“ cz. műve a Bródy-jelentésben 321.
- „Kormányrendeletek“ czímű műve a Sztrókay-jelentésben 333.
- MÖLLER ISTVÁN** az Archaeologiai Bizottság s. tagja *257.
- MUNKÁCSI BERNÁT** a hadifoglyokat meglátogatja *257.
- MÚZA EMILIA** könyvjutalmat nyer 342. *446.
- NADÁNYI EMIL:** „Parlamenti küzdelmeink“ cz. műve a Bródy-jelentésben 322.
- Nádasy-jutalomért** 1915-ben elbeszélő költemények pályáznak *443.
- bírálói *689.
- NAGY ERNŐ** irodalmi munkássága 728.
- NAGY GÉZA** halála *256.
- ravatalánál SEBESTYÉN GYULA búcsúztatója 158, *257.
- NAGY GYULA,** az idegen helynevek ügyében kiküldött bizottság tagja *440.
- Szótári Bizottság tagja *689.
- Sz. NAGY GYULA:** Másodfajú normálgörbéről *644.
- Hurkolt és lánczolt algebrai térgörbék *107.
- Sík- és térbeli algebrai görbék *157.
- Nagygyűlés** napirendje ügyében körlevél *437.
- Nagyjutalmi Bizottság** tagjai *257, *262.
- Nagyjutalom** 1916-ban történelmi művek jutalmazására szolgál *445.
- és Marczibányi-mellékjutalom (1916) bírálói *647.
- szabályzatának módosítása *616.
- ra és Marczibányi-mellékjutalomra az I. osztály javaslatának előterjesztése *441.
- ról jelentés 318.
- Nagyjutalmat** LÉVAY JÓZSEF nyeri el 318, *448.
- NÉGYESY LÁSZLÓ** Lukács Krisztina-pályázat (mondattan) bírálója *110.
- Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról 371, *442.
- a Beöthy indítványa (idegen helynevek használatára) ügyében kiküldött bizottság tagja *454.
- a Léway Henrik-jutalom bírálója *110.
- Farkas-Raskó-bíró *689.
- Helyesírási Bizottság tagja *690.
- az idegen helynevek ügyében kiküldött bizottság tagja *440
- Némethy Géza** irodalmi munkássága 728.
- Négyzetmaradékok** eloszlásáról, GROSSCHMID LAJOS-tól *259.
- Négyzetes congruentiák,** GROSSCHMID LAJOS-tól *107.
- Nekrolog:** Baksay Sándor ravatalánál 584.
- Bunyitay Vincze l. t. ravatalánál 263.
- R. Horváth Jenő t. t. ravatalánál 262.
- Klein Gyula ravatalánál 695.
- Kosutány Tamás ravatalánál 111.
- Nagy Géza ravatalánál 158.
- NÉMETH GYULA** Sámuel-díjat nyer 402, *442.
- NÉMETHY GÉZA** irodalmi munkássága 728.
- Nemzetgazdasági Bizottság** működéséről (1914) jelentés 273.
- új tagjai *647.
- Nemzeti Színház** részéről Teleki-dráma-bírók *109. *689.
- Nemzetközi kereskedelem** elmélete, FÖLDES BELÁ-tól *685.

- Népünk műveltsége, BUDAY LÁSZLÓ-tól 78, *106.
- Növényi enzimek etc., DOBY GÉZA-tól *359.
- B. Nyáry Jenő fölött ÉBER LÁSZLÓ emlékszedet tart *453.
- emlékezete, ÉBER LÁSZLÓ-tól 457.
- Nyelv- és Széptudományi Osztály üléséről (1914) jelentés 265.
- Nyelvtudományi Bizottság működéséről (1914) jelentés 268.
- új segédtagjai *694.
- Nyomdák 20%-os áremelése *694.
- Nyugati hatások a török irodalomban, KUNOS IGNÁCZ-tól *435.
- Oklevél szövege *455 *694.
- Ókori chronologiai kutatások MAHLER EDÉ-től *644.
- OLAH SÁNDOR könyvjutalmat nyer 341, *416.
- Olasz renaissance paedagogiai eszménye, FINÁCZY ERNŐ-től *358.
- ÓNODI ADOLF: A gécebeidegzés etc. *687.
- irodalmi munkássága 728.
- Ormódy Amélie-jutalom hirdetése 1916-ra *443.
- ORMÓDY VILMOS levele 10,000 K adomány ügyében *438.
- Oroszdült kárpáti falvak felépítése ügyében az osztályok jelentése *646.
- Orosz évkönyvek magyar vonatkozásai, HODINKA ANTAI-tól *107.
- Országos Középiszkolai Tanáregyesület közszönete az ülésteremért *647.
- Országos Központi Takarékpénztár 500 K adománya *449.
- ORTVAY TIVADAR újabb 10,000 K adománya *259.
- a kisázsiai ásatások ügyében kiküldött bizottság tagja *439.
- az idegen helynevek ügyében kiküldött bizottság tagja *440.
- Ázsiai törökországi ásatások 495, *638.
- irodalmi munkássága 728.
- A II. osztály jelentése odaítélt jutalmakról 434.
- OTTENTHAL EMIL k. taggá választatik 343, *447, *449.
- Ottomán kormánynak könyvajándék *437.
- közközt. miniszter közszönete küldött könyvekért *638.
- közközt. miniszternek ajándékol a „Budai basák levelei“ *639.
- Örök béke problémája, ALEXANDER BERNÁT-tól *158.
- Összes ülések (1914-ben) 281.
- PÁL ALFRED: Bosznia-Hercegovina politikai szervezete cz. műve a Bródy-jelentésben 320.
- PÁLFY Mór 1. taggá választatik 344, *447, *449.
- Pályaművek, — beérkezett — 46, *109.
- Pályázási szabályok 357.
- Pályázati hirdetés (physika) 48.
- Pályázatok 648.
- eldöntése 1914-ben 291.
- határidejének elhalasztása *455.
- PAPP FERENCZ az Irodalomtört. Biz. s. tagja *688.
- PASTEINER GYULA Gorove-bíráló *110.
- jelentés a Gorove-jutalomról 384, *442.
- a Nagyjutalmi-bizottságból kilép *257.
- Bésán (1916)-bíráló *689.
- PAUER IMRE a nagyjutalom odaítélése ügyében *442.
- PAULER AKOS a Lukács Krisztina (philosophia) pályázat bírálója *110.
- A fogalom problémája a tiszta logikában 116, *157.
- a Gorove-jutalom (1916) bírálója *647.
- irodalmi munkássága 729.
- PEKÁR DEZSŐ: Vizsgálatok a gravitációs csavarási mérleg zavarairól *359.
- PEKÁR GYULA Vojnits-jutalmat nyer *108, 136.
- indítványa Tóth Ferencz báró sírmeleke ügyében *617.
- Karátszonyi-bíráló *689.
- Pénztár állása 1914-ben 310.
- Pénztári számadás és költségvetés 161.
- Pest városának üdvözlő irata Széchenyhez 1845. 104.
- Petőffinek egy ismeretlen költeménytörödéke FERENCZY ZOLTÁN-tól 477.
- PETRI ELEK püspöki beiktatójának akadémiai tagok *639.
- PETRIK könyvészetének megjelent füzetek *642.
- Petrus de Natalibus etc., VARGHA DAMJÁN-tól *156.
- PETZ GEDEON Sámuel-díj (1916) bíráló *689.
- PHILIPPOVICH JENŐ k. taggá választatik 343, *447, *449.
- Philosophiai, Társadalom és Történettudományi Osztály üléseiről (1914) jelentés 266.
- Philosophiai Társaság az Athenaeum segélyezésére 5000 K-t kap *455.
- Pincehelyiségeknek könyvtárak céljaira átalakítása *452, *641.
- PLATZ BONIFÁCZ, Balkán-bíráló *110.
- irodalmi munkássága 729.
- PLÓSZ SÁNDOR az ügyészi számadásokat felülvizsgálja *260.
- -nak az Igazgató-Tanács közszönete a számadások felülvizsgálásáért *449.
- az Ügyrend 88. §-ának módosításánál *638.
- POGÁNY BÉLA: Igen vékony fémrétegek elektromos vezetőképessége *692.
- POLLÁK HENRIK-Bíráló-Bizottság *257.
- Bizottság tagjai *261.
- pályázat hirdetése *446.
- PÓLYA GYÖRGY: Eisenstein tételéről *107.

- Polyandria eredete, SCHMIDT JÓZSEF-től *686.
- A polytoma uvella cytologiai viszonyairól, ifj. ENTZ GÉZÁ-tól *107.
- PÖSCH JENŐ lélektanának segélyezése *450.
- PREISZ HUGÓ székét foglal *451.
- Vizsgálatok az antipneumococcus-serum hatása módjáról *451.
- PROHÁSZKA OTTOKÁR: Az objectív idealismus *441.
- RÁBEL LÁSZLÓ: „A vármegyei igazgatás újjászervezése“ cz. mű a Bródy-jelentésben 322.
- RÁCZ LAJOS: „Kereskedelmi szociálpolitika“ cz. műve a Bródy-jelentésben 320.
- RADOS GUSZTÁV: König Gyula emlékezete *108.
- a költségvetés tárgyalásánál *258.
- bemutatja SZÁSZ OTTÓ értekezését *359.
- bemutatja GEÖCZE ZOÁRD értekezését *451.
- A magasabbfokú congruentiák elméletének egyik kérdéséről *451.
- bemutatja DIENES PÁL értekezését *535.
- a) Wilson tételének analogonja, b) A másodfokú binom congruentiák *535.
- az irodalmi munkásság megjelentése ügyében *638.
- előterjeszti GEÖCZE ZOÁRD értekezését *644.
- előterjeszti KÖNIG DÉNES értekezését *686.
- irodalmi munkássága. 729.
- előterjeszti Dienes Pál értekezését *691.
- az Ügyrend 178. §-ának módosításánál. *688.
- RAJKA LÁSZLÓ könyvjutalmat nyer 341, *446.
- RÁKOSI JENŐ Bródy-jutalmat nyer 325, *442.
- RÁTZ ISTVÁN: Tormay Béla emlékezete *261.
- irodalmi munkássága 781.
- Rectifiabilis felületről, GEÖCZE ZOÁRD-tól *644.
- REINER JÁNOS jeligés levelet elhamvasztja *261.
- Sztrokay-jutalomról jelentés *329.
- Sztrokay-jutalom (1916) bírálója *689.
- Réthy László fölötti emlékbeszéd tartására KUZSINSZKY BÁLINT kéri föl *109, *257.
- RÉTHY MÓR: Vályi Gyula emlékezete *687.
- REXA DEZSŐ: Ipolyi Arnold levelei etc. 223.
- felolvasási engedélye *257.
- A Faust-dráma a magyar színpadon *440.
- REXA DEZSŐ: Faust a magyar színpadon 516.
- Vörösmarty stipendiuma 553.
- Horvát István irodalmi munkásságához 608.
- RÉZ MIHÁLY jelentése a Széchenyi Életrajzról 212, *258.
- „Közjogi tanulmányok“ cz. műve a Bródy-jelentésben 321.
- RICHTER ALADÁR: A víztartószövet etc. *107.
- Maragraviaceae néhány új tagja etc. *614.
- RIEDL FRIGYES Gorove-bíráló *110.
- Lehr Albert-pályázat bírálója *689.
- RIEGL SÁNDOR: Lélek elektromos megfigyelések Kalocsán *686.
- Római Magyar Történelmi Intézet titkára *110.
- működéséről (1914) jelentés 277.
- 10,000 K-t kap az Első Magyar Altalános Biztosító Társaságtól *138, *449.
- sorsa a háború alatt *615.
- Román Ferencz-hagyaték *450.
- ROSENFELD ALFRÉD hagyatéka *261.
- Rovásírás (magyar) középkori emléke Bolognában, SEBESTYÉN GYULÁ-tól *358.
- RUZIŰSKA BÉLA résztvesz a Forster János-pályázaton 428, *445.
- RYBÁR ISTVÁN a math. term. tud. pályázaton megbízást nyer 431, *446.
- Sámuel-díj (1916) bírálói *689.
- Sámuel-díjat NÉMETH GYULA nyeri el 402. 442.
- Sámuel-díjról jelentés 402. 442.
- Sámuel-díjra 1915-ben nyelvtudományi értekezések pályáznak *443.
- SCHAFARZIK FERENCZ előterjeszti Vendl Aladár értekezését *107.
- SCHAFFER KÁROLY irodalmi munkássága. 732.
- Schedius Lajos aesthetikája, JÁNOSI BÉLA-tól *256.
- Schesaeus „Ruinae Pannonicae“ ja *440.
- SCHLESINGER LAJOS: A linearis integro-differenciális egyenletek elméletéhez *259, *644.
- SCHMIDT JÓZSEF: A glottogonia jogsultsága *453, 469.
- Az indo-árja polyandria eredete *686.
- irodalmi munkássága. 732.
- SCHMOLLER GUSZTÁV k. taggá választatik 343, *447, *449.
- SCHNELLER ISTVÁN a Lukács Krisztina-pályázat (philosophia) bírálója *110.
- a Lukács Krisztina-Bizottságból kilép *257.
- irodalmi munkássága. 733.
- Schossberger-alap kamatai a Nemzetgazdasági Bizottság rendelkezésére állanak *444.

- Schreiber-Kantz-alapítványból pályázat hirdettekik *445.
- SCHWARTZ ELEMÉR értekezése dícséretet nyer 402, *442.
- SEBESTYÉN GYULA búcsúztatója Nagy Géza ravatalánál 158, *257.
- a hadifoglyokat meglátogatja *257.
- az Archaeologiai Bizottság tagja *257.
- A magyar rovásírás középkori emléke Bolognában *358.
- irodalmi munkássága 733.
- Segélyezett munkák és folyóiratok 296.
- SELÉNYI PÁL math. term. tud. pályázaton megbízást nyer 431, *446.
- SIGMOND ELEK I. taggá választatik 344, *447, *449.
- irodalmi munkássága. 734.
- Sík- és térbeli algebrai görbék realis meneteiről, SZ. NAGY GYULÁ-tól *157.
- SIMONYI ZSIGMOND: A szövegkritika módszeréhez 5.
- Történeti rokonság és elemi rokonság *106.
- Balkáni-szótár-bíró *110.
- a hadifoglyokat meglátogatja *257.
- a nyertes Lukács Krisztina-pályamű (mondattan) szerzője 381.
- az idegen helynevek ügyében kiküldött bizottság tagja *440.
- Jelentéstani szempontok *153.
- a Beöthy indítványa (idegen helynevek használatá) ügyében kiküldött bizottság tagja *451.
- Sámuel-díj bírálója *689.
- Société Helvétique des Sciences Naturelles könyvajándéka *689.
- SOMLÓ SÁNDOR Teleki-díjat nyer *261.
- SÖRÖS PONGRÁCZ irodalmi munkássága 742.
- STÄCKEL PÁL művének ismertetése 84.
- STEIER LAJOS: A tót nemzetiségi mozgalom etc. a Bródy-jelentésben 318.
- Statikai frequentia átalakítók, KORDA Dezső-től *692.
- STUMME JÁNOS kultagga választatik 343, *446, *448.
- székfoglalója: „A berber népekről” 685.
- Surián környékének amphibolitjai, VENDL ALADÁR-tól *107.
- SUTÁK JÓZSEF: A merev rendszerek kinematikája *451.
- Gördülő mozgás *691.
- SÁRÓI SZABÓ LAJOS temetése *645.
- SZABÓ ZOLTÁN a Vitéz József-pályázat nyertese 431, *445.
- SZÁDECZKY KARDOSS LAJOS a Vigyázó-jutalom (1916) bírálója *647.
- SZALÁGYI KORNÉL a Lévy-pályázaton tervezete kidolgozásával megbízatik 427.
- Számadás (pénztári) 161.
- Számadások felülvizsgálása *260, *449.
- SZANDTNER PÁL: Az alattvalói engedelmesség problémája 321.
- SZÁSZ OTTÓ: Valós elemekből álló vég-telen láncztortek összetartásáról *359.
- SZÁSZY-SCHWARZ GUSZTÁV: „Parerga” cz. műve a Sztrókay-jelentésben 332.
- SZEBERÉNYI LAJOS: „Tömegmozgalmak az alföldi parasztvárosokban” cz. műve a Bródy-jelentésben 320.
- Széchenyi életrajza FRIEDREICH ISTVÁN-tól (jelentések) 209.
- életrajzról (FRIEDREICH műve) a II. osztály jelentése *257.
- életrajz tárgyalása *257.
- életrajzról a bírálóak az Értésítőben kinyomtatandók *258.
- életrajz 4000 K tiszteletdíjban részesül *450.
- félbenmaradt javaslata a selyemtenyésztesről, VISZOTA GYULÁ-tól 598.
- hez Pest városának üdvözlőirata 1845. 104.
- SZÉCHENYI BÉLA GR. Görögn orvos levelezésének megvételére 1000 K-t adományoz *258, *260.
- az Akadémia számadásait felülvizsgálja *260.
- -nak az Igazgató-Tanács köszönete a számadások felülvizsgálásáért *449.
- Széchenyi István két levele Dessewffy Aurél haláláról 137.
- -ra vonatkozó levelek Görögn orvos-tól *258.
- SZEGŐ GÁBOR: A Toeplitz-féle formákról *644.
- Székfoglaló: ALEXANDER BERNÁT *535.
- AMBRUS ZOLTÁN *261.
- BUDAY LÁSZLÓ 78, *106.
- FINÁCZY ERNŐ *358.
- JÁNOSI BÉLA *685.
- KROMPECHER ÖDÖN *685.
- PREISZ HUGÓ *451.
- STUMME JÁNOS *685.
- SZEKFT GYULA: Serviensek és familiasorok” cz. műve a Sztrókay-jelentésben 333.
- SZÉLL KÁLMÁN meghalt *637, *641.
- SZEMZŐ ISTVÁN hagyatéka *642.
- SZEMZŐ LÁSZLÓ örökösei 5000 K-t fizetnek *260.
- SZENDREI JÁNOS fölkéretik a R. Horváth Jenő feletti emlékbeszéd megtartására *439.
- R. Horváth Jenő feletti emlékbeszédet tart *692.
- Szent László délvédeki hódításai, KARÁCSONYI JÁNOS-tól *685.
- SENTPÉTERY IMRE személyes felolvasási engedélyt nyer *647.
- a Tört. Biz. s. tagja *694.
- Borsmonostori oklevelek *691.
- Széphalmi számadás felülvizsgálása *260.
- SZILY KÁLMÁN a költségvetés tárgyalásánál *258.
- jelentése Görögn orvosnak Széchenyi-re vonatkozó jelentéséről *258.

- SZILY KÁLMÁN helynevek tárgyzalására kiküldött bizottság tagja *262.
 — az idegen helynevek ügyében kiküldött bizottság tagja *440.
 — a nagyjuttalom odaítélése ügyében *142.
 — Friedreich Széchenyi pályaműve ügyében *439.
 — a kir. József-megyei megnyitótűnnap *639.
 — irodalmi munkássága 712.
 — az Ügyrend 88. §-ának módosításánál *688.
 — a Helyesírási Bizottság tagja *690.
 — tagságának 50-ik évfordulója alkalmából üdvözlés *692.
 — köszönő beszéde jubileumán *693.
 SZINYEI-MERSE ISTVÁN-hoz levél az orosz lövészárkok megőrzése ügyében *155.
 SZINYEI FERENCZ: Jósika Miklós leírásai és rajza 14.
 — a Vojnits-juttalom bírálója *110, (1916) *689.
 — irodalmi munkássága 743.
 — Lehr Albert-pályázat bírálója *689.
 ID. SZINYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái a nagyjuttalmi jelentésben 316.
 ID. SZINYEI JÓZSEF „Magyar írók“ folytatása *639.
 Ifj. SZINYEI JÓZSEF: Lukács Krisztina-pályázat bírálója *110.
 — az idegen helynevek ügyében kiküldött bizottság tagja *440, *454.
 — előterjeszti az I. osztálynak a nagyjuttalomra és Marczibányi-mellékjuttalomra vonatkozó javaslatát *441.
 — nagygyűlés egy részén helyettesíti a főtájkárt *441, *448.
 — irodalmi munkássága. 743.
 — Sámuel-díj (1916) bíráló, *689.
 — a Helyesírási Bizottság elnöke *590.
 Szófejtések és alaktani adalékok, MELICH JÁNOS-tól *641.
 Szolgák fizetésük és lakbérük fölemelését kérik *450.
 Szontagh Dánielhez Ipolyi Arnold levelei 223.
 Szótári Bizottság munkásságáról (1914) jelentés 275.
 Szövegkritika módszeréhez, SIMONYI ZSIGMOND-tól 5.
 Sztrokay-juttalmat TARNAI JÁNOS és ERDELYI ALADÁR nyerik el 341, *444.
 — juttalom hirdetése *445.
 — juttalomról jelentés 329, *444.
 — juttalom (1916) bírálója *689.
 SZÜTS ANDOR: Biológiai megfigyelések a M. Adria-Egyesületnek 1913-ban és 1914-ben végzett két expedíciója alatt *359.
 — A Magyar Adria-Egyesület két expedíciója alatt gyűjtött tizlábú rákokról *359.
 Tagajánlások ügyében körlevél *109.
 TAGÁNYI KÁROLY a Réthy László fölötti emlékbeszéd tartásáról lemond *257.
 Tagok (belső) 1915 január 1-én 1.
 — új — köszönete megválasztásukért *637.
 — a hadiárvak javára 74) K-t adnak össze *455.
 Tagválasztásnál osztályok sorrendje *448.
 TAKÁTS SÁNDOR Karácson Imre síremlékének leleplezésén *639.
 TANGL FERENCZ a Lévay Henrik-juttalom (chemia) bírálója *110.
 — a Forster János-Bizottság tagja *261.
 — irodalmi munkássága 743.
 TARCZAY GIZELLA könyvjuttalmat nyer 341, *446.
 TARNAI JÁNOS: „Sajtójogi dolgozatok“ cz. műve a Sztrokay-jelentésben 339.
 — Sztrokay-juttalmat nyer 341, *444.
 Távirati válasz a Felsőházhoz intézett hódoló táviratunkra *453.
 TÉGLÁS GÁBOR: Dacia határpere a két Moesiával *451.
 — irodalmi munkássága 744.
 Teleki-pályázat bírálója *109, (1916) *669.
 — drámbírálok a Nemzeti Színház részéről *109.
 — díj nyertese SOMLÓ SÁNDOR *261.
 — pályázatról jelentés 185.
 — juttalomért szomorujátékok pályázata *443.
 — juttalom ügyrendje *646.
 Terentius és az olasz renaissance drámaelmélete, HUSZTI JÓZSEF-től *256, 500.
 TÉREY GÁBOR az Archaeologiai Bizottság s. tagja *257.
 TETÉLENIÁRMIN: Az országgyűlési képviselőválasztás jogrendje a Bródy-jelentésben 321.
 Tetszésszerinti függvény-tartományra értelmezett functionálok etc., DIENES PÁL-tól *535.
 THALLÓCZY LAJOS Balkáni-bírálo *110.
 — Karácson Imre síremlékének leleplezésén *639.
 — A janczai bántás története *644.
 P. THEWBREWK EMIL Teleki-bírálo *109, *261, (2916) *689.
 — irodalmi munkássága 743.
 THIRING GUSZTÁV a Pollák Henrik-Bizottság tagja *257, *261.
 TIHANYI LAJOS: „Boszniát és Herzegovinát érintő viszonyaink etc.“ cz. műve a Bródy-jelentésben 320.
 TISZA ISTVÁN gr. a hadifoglyok tanulmányozása ügyében *436.
 Tisztviselők drágasági pótléka *641.
 — korpótléka *259.
 Toeplitz-féle formákról, SZEGŐ GÁBOR-tól *644.
 TOKAJI LAJOS könyvjuttalmat nyer 342, *446.
 Toldy Ferenczhez Bugát Pál levelei 561.

- Toldy Ferenczhez Henszlmann Imre levelei 615.
- TOLNAI VILMOS Lukács Krisztina-pályázat bírálója *110.
- irodalmi munkássága 743.
- Nádasdy-bíráló. *690.
- Helyesírási Bizottság előadója *690.
- TOMCSÁNYI MÓRICZ: „A közigazgatási jogviszony“ cz. műve a Bródy-jelentésben 320.
- „A közigazgatási jogviszony“ cz. műve a Sztrokay-jelentésben 334.
- TORMAY BÉLA emlékezete *261.
- Tóth Ferencz síremléke ügyében PEKÁR GYULA indítványa *647.
- Tóth Kálmán, Császár ELEMÉR-től 49.
- akadémiai tagsága, VISZOTA GYULÁ-tól 558.
- Török vonatkozású kiadványaink az ottomán kormányynak *437.
- főkonznl köszönete megküldött kiadványainkért *638.
- könyveinkért az ottomán közköztatási miniszter köszönete *638.
- főkonzlnak „Budai basák levelei“ ajándékul *639.
- L. ottomán alatt is.
- TÖRÖS SÁNDOR Wodianer-jutalmat nyer 209, *262, *436.
- Történelmi Bizottság működéséről (1914) jelentés 270.
- új előadója Áldásy Antal *109.
- új tagjai *454, *691.
- TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Nyelvtud. Biz. segédtagja *688.
- Turáni Társaság segélyt kér *259.
- TUZSON JÁNOS a Vitéz-pályázat bírálója *110.
- Jelentés a Vitéz József-pályazatról 429.
- irodalmi munkássága 744.
- UJHELYI PÉTER a Hadtört. Bizottság segédtagjává választatik *154.
- Ullmann-alapítványból pályázat hirdetése *145.
- Ügyészi jelentések *450, *642.
- számadásokat PLÓSZ SÁNDOR feltülvizsgálja *260.
- Ügyrend 54. §-ának módosítása *435.
- 140. §-a (Vályi Gyula-alap) *645.
- 83. §-a *646, *688.
- 88. §-a *646, *688.
- 89b. §-a *646.
- 113b. §-a *646, *688.
- 137. §-a *646, *688.
- 143. §-a *646, *688.
- 178. §-a *688.
- Ülések (összes) 1914-ben 281.
- igazgató-tanácsi 1914-ben 288.
- 1915-ben 106, 156, 256, 358, 435, 535.
- ről (1914) jelentés 265.
- Üléssor (1916) *688.
- Ünnepélyes közlési programja *441.
- VÁCZY JÁNOS: Irodalmi és közállapotaink a XIX. század elején 113, *156.
- Tompa Mihály életrajza a nagyjuttalmi jelentésben 315.
- irodalmi munkássága 745.
- Teleki-bíráló *689.
- VAJDA JÁNOS síremlékének leleplezése *455.
- Választásokról jelentés 343.
- Vallás- és közoktatási minster levele a kisázsiai ásatások ügyében *438.
- Valós elemekből álló végtelen lánczottek összetartásáról *359.
- VÁLYI GÁBOR testvére fölötti emlékbeszédnél jelen van *687.
- VÁLYI GYULA alapítványának ügyrendje *645.
- emlékezete RÉTHY MÓR-tól *687.
- Vámbéry Armin fölött emlékbeszéd GOLDZSIHER IGNÁCZ-tól *645.
- VÁMBÉRY RUSZTEM: Büntetőjog cz. műve a Sztrokay-jelentésben 335.
- VARGHA DAMJÁN: Petrus de Natalibus etc. *156.
- VARGHA GYULA a nagyjuttalomra Lévay József a Múza búcsúja cz. kötetét ajánlja *441.
- a Helyesírási javaslat tárgyalásánál *690.
- VÁRI REZSŐ a R. M. Tört. Intézet titkára 1918-ig *110.
- Corpus Tacitorum 479.
- VARJÚ ELEMÉR I. taggá választatik 343, *447, *449.
- az Archaeologiai Bizottság tagjává választatik *454.
- VASZARY KOLOS meghalt *637, *641.
- VENDL ALADÁR: A Szián környékének amphibolitjai *107.
- Versközi hangképletekről VIKÁR BÉLA-tól 585, *641.
- VÉRTESY JENŐ az Irodalomtört. Bizotts. s. tagja *688.
- Veszprémvölgyi oklevél görög szövege CZEBE GYULÁ-tól *535, 537.
- VICZIÁN ISTVÁN: A magyar közig. eljárás alapvonalai a Bródy-jelentésben 320.
- Vigyázó-pályázat hirdetése (physika) *446.
- Vigyázó-jutalom (1916) bírálói *647.
- VIKÁR BÉLA Farkas-Raskó-bíráló *109.
- India legyőzi Kínát (Részlet a geográfai eposból) *106.
- a hadifoglyokat meglátogatja *257.
- Jelentés a Farkas-Raskó-pályazatról 204, *261.
- A versközi hangképletekről 585, *641.
- VINCZE FRIGYES M. Keresk. Csarnok Széchenyi-adományát elnyeri *444.
- VISZOTA GYULA: Pest városának üdvözlő irata Széchenyihez 104.
- Széchenyi István kétlevele Dessewffy Aurél haláláról 137.
- jelíges levelet elhamvasztja *261.
- a Nagyjuttalmi Bizottság tagja *262.

- VIZOTA GYULA:** Tóth Kálmán akadémiai tagsága 558.
 — Széchenyi felbennmaradt javaslata a selyemtenyésztésről 598.
 — Kőczán-bíráló (1915, 1916) *689.
VITA FRIEDREICH: Széchenyi cz. mű fellett *439.
VITALIS ISTVÁN: Adatok a Cserhát-hegység keleti részének geológiai viszonyaihoz *157.
 — a) Adatok a Cserhát-hegység keleti részének geológiai viszonyaihoz, b) A *Congeria dactylus* etc. *259.
 Vitéz-pályázat bírálói *110.
 Vitéz József-pályázatrol jelentés 429, *445.
Vizsgálatok a gravitációs csavarási mérleg zavarairól, PEKÁR DEZSŐ-től *359.
 — az antipneumococcus-serum hatása módjáról, PREISZ HUGÓ-tól *451.
Vízartószövet és a physiologiai heterophyllia, RICHTER ALADÁR-tól *107.
VOINOVICH GÉZA a Lévy Henrik-jutalom bírálója *110.
 — 1914. évi Vojnits-bizottsági tag *108.
 — Lehr Albert-pályázat bírálója *689.
Vojnits-jutalmat PEKÁR GYULA „A kölcsönkért kastély“ cz. vígjátéka nyeri el. *108.
 — jutalom bírálói *109, *110, (1916) *689.
 — jutalom hirdetése *443.
 — jutalom ügyrendje *646.
Vörösmarty stipendiuma, REXA DEZSŐ-től 553.
Wahrmann Mór-Bizottság *257, *261.
 — jutalmat BORBÉLY LAJOS nyeri el 329, *442. *687.
 — jutalomról jelentés 325.
WEISER ISTVÁN a Forster János-pályázaton megbízást nyer 429, *445.
WIEDEMANN ALFRÉD k. taggá választatik 343, *447, *449.
Wilson tételének analogonja, RADOS GUSZTÁV-tól *535.
WITTMANN ERNŐ: Nemzetközi vizsályok etc. cz. műve a Bródy-jelentésben 320.
WITTMANN FERENCZ előterjeszti Korda Dezső értekezését *692.
WLIASSICS GYULA a Bézsán-pályázat bírálója *110.
 — Önkormányzat és felügyeleti jog cz. műve a Bródy-jelentésben 319.
 — Jelentés a Bézsán-jutalomról 403.
 — irodalmi munkássága 745.
 — Sztrokay-jutalom (1916) bírálója *689.
Wodianer-jutalmakról jelentés 206.
 — jutalom odaítélése *262, *436.
ZAITSCHEK ARTHUR a Lévy-pályázaton tervezete kidolgozásával megbízatik 427.
Záloglevelek (kisorsolt) értéke a tartozás törlesztésére fordítandó *452.
Zérusterület felületéről, GEÖCZE ZOÁRD-tól *451.
Zimáz és karboxiláz enzimek etc. BONNÁR JÁNOS-tól *259.
ZIPERNOVSZKY KÁROLY a Wahrmann Mór-Bizottság tagja *257, *261.
Zrinyi-epos hasonmás *109.
 — hasonmást megrendeli három nagy könyvtár *109.
 — ünnep ügyében az I. osztály javaslata *689.
ZSIGMOND király 1409. évi adománya Hunyadváraról *691.
ZSILINSZKY MIHÁLY Baksay Sándor gyászünnepén *639.
 — Petri Elek püspöki beiktatóján *639.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVI. KÖTET.

1915. Január 15.

1. FÜZET.

A Magyar Tudományos Akadémia belső tagjai
1915 január 1-én.

Elnökség:

Berzeviczy Albert ig. és t. t., elnök.
Plósz Sándor ig. és t. t., másodelnök.
Heinrich Gusztáv r. t., főtitkár.

Igazgató-tanács:

Az Igazgató-Tanács választottjai:

Gr. Dessewffy Aurél.
Gr. Apponyi Sándor t. t.
Semsey Andor t. t.
Vaszary Kolos Ferencz.
Széll Kálmán.
Szögyény-Marich László.
József főherczeg.
Gr. Apponyi Albert t. t.
B. Hornig Károly.
Herczeg Eszterházy Miklós.
11. Wekerle Sándor.

Az Akadémia választottjai:

Gr. Széchenyi Béla t. t.
Szily Kálmán r. t.
Fraknoi Vilmos t. t.
Beöthy Zsolt r. t.
Wlassics Gyula r. t.
B. Forster Gyula t. t.
Pauer Imre r. t.
B. Eötvös Lóránd r. t.
Entz Géza r. t.
Goldziher Ignác r. t.
Gr. Andrássy Gyula r. t.
12. Concha Győző r. t.

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Goldziher Ignác r. t.
Osztálytitkár: Szinnyi József r. t.

Tiszteleti tagok:

Gr. Apponyi Sándor ig. t. Benczúr Gyula.
Ponori Thewrewk Emil. Baksay Sándor.
Lévay József. Gr. Zichy Géza.
Rákosi Jenő. 8. Herczeg Ferencz.

Nyelvtudományi alosztály:*Rendes tagok:*

Goldziher Ignác ig. t.
 Simonyi Zsigmond.
 Szinnyi József.
 Pecz Vilmos.
 Asbóth Oszkár.
 Hegedűs István.
 Munkácsi Bernát.

8. Némethy Géza.

Levelező tagok:

Bánóczy József.
 Lehr Albert.
 Csengeri János.
 Kúnos Ignác.
 Petz Gedeon.
 Négyesy László.
 Zolnai Gyula.
 Gyomlay Gyula.
 Melich János.
 Gombocz Zoltán.
 Kégl Sándor.
 Vári Rezső.
 Pápay József.
 Tolnai Vilmos.
 Bleyer Jakab.
 Láng Nándor.
 Vikár Béla.
 Bódiss Jusztin.
 Schmidt József.

20. Darkó Jenő.

B) Széptudományi alosztály:*Rendes tagok:*

Szilády Áron.
 Beöthy Zsolt ig. t.
 Heinrich Gusztáv, főtitkár.
 Bereczik Árpád.
 Pasteiner Gyula.
 Badics Ferencz.
 7. Bayer József.

Levelező tagok:

Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Riedl Frigyes.
 Endródi Sándor.
 Kozma Andor.
 Jánosi Béla.
 Haraszi Gyula.
 Ferenczi Zoltán.
 Dézsi Lajos.
 Szaboleska Mihály.
 Váczy János.
 Császár Elemér.
 Voinovich Géza.
 Gárdonyi Géza.
 Pekár Gyula.
 Divald Kornél.
 Ambrus Zoltán.
 Horváth Cyrill.
 Vízota Gyula.

20. Szinnyi Ferencz.

II.

**A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok
osztálya.***Osztályelnök:* Concha Győző r. t.*Osztálytitkár:* Fejérváry László r. t.*Tiszteleti tagok:*

Gr. Apponyi Albert ig. t.
 Darányi Ignác.
 B. Forster Gyula ig. t.
 Plósz Sándor ig. t.

Berzeviczy Albert ig. t., elnök.
 Fraknói Vilmos ig. t.
 Gr. Tisza István.
 8. Pauer Imre ig. és r. t.

A) Bölcs. és társad. alosztály.

Rendes tagok:

- Wlassics Gyula, ig. t.
 B. Láng Lajos.
 Concha Győző ig. t.
 Földes Béla.
 Nagy Ferencz.
 Gr. Andrásy Gyula.
 Vargha Gyula.
 Gaal Jenő.
 Matlekovics Sándor.
 10. Balogh Jenő.

Levelező tagok.

- György Endre.
 Kozma Ferencz.
 Kováts Gyula.
 Óvári Kelemen.
 Alexander Bernát.
 Kolosvári Sándor.
 Farkas Lajos.
 Edvi Illés Károly.
 Nagy Ernő.
 Grosschmid Béni.
 Reiner János.
 Thirring Gusztáv.
 Kunz Jenő.
 Ferdinándy Géza.
 Magyary Géza.
 Balogh Artúr.
 Bernát István.
 Finkey Ferencz.
 Polner Ödön.
 Platz Bonifác.
 Angyal Pál.
 Prohászka Ottokár.
 Réz Mihály.
 Pauler Ákos.
 Jankovich Béla.
 Schneller István.
 Éber László.
 Buday László.
 29. Giesswein Sándor.

B) Történettudományi alosztály.

Rendes tagok:

- Károlyi Árpád.
 Fejérfataky László.
 Thallóczy Lajos.
 Zsilinszky Mihály.
 Csánki Dezső.
 Karácsonyi János.
 Ballagi Aladár.
 Ortway Tivadar.
 Békefi Remig.
 Szádeczky Lajos.
 Márki Sándor.
 12. Fináczy Ernő.

Levelező tagok:

- Szentkláray Jenő.
 Csontos János.
 Bunyitay Vincze.
 Téglás Gábor.
 Nagy Gyula.
 Óváry Lipót.
 Marczali Henrik.
 Komáromy András.
 Tagányi Károly.
 Csoma József.
 Wertheimer Ede.
 Nagy Géza.
 Angyal Dávid.
 Kollányi Ferencz.
 Szendrei János.
 Erdélyi László.
 Sebestyén Gyula.
 Mihalik József.
 Takáts Sándor.
 Kuzsinszky Bálint.
 Áldásy Antal.
 Szeremlei Samu.
 Mahler Ede.
 Hornyánszky Gyula.
 Sörös Pongrácz.
 Barabás Samu.
 Hodinka Antal.
 28. Gr. Teleki Pál.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.*Osztályelnök:* Entz Géza ig. és r. t.*Osztálytitkár:* Fröhlich Izidor r. t.*Tiszteleti tagok:*

Gr. Széchenyi Béla ig. t.	Gr. Teleki Samu.
Semsey Andor ig. t.	Lenard Fülöp.
Konkoly-Thege Miklós.	Rónai Horváth Jenő.
B. Podmaniczky Géza.	8. Galgóczy Károly.

A) Math. és phys. alosztály.*Rendes tagok:*

- Szily Kálmán ig. t., főkönyvtárnok.
 B. Eötvös Loránd ig. t.
 Fröhlich Izidor.
 Schuller Alajos.
 Kherndl Antal.
 Réthy Mór.
 Illosvay Lajos.
 Rados Gusztáv.
 Kövesligethy Radó.
 Farkas Gyula.
 11. Kürschák József.

B) Természettudományi alosztály.*Rendes tagok:*

- Krenner József.
 Entz Géza ig. t.
 Horváth Géza.
 Koch Antal.
 Klein Gyula.
 Lóczy Lajos.
 Lenhossék Mihály.
 Genersich Antal.
 Mágócsy-Dietz Sándor.
 Tangl Ferencz.
 Méhely Lajos.
 12. Daday Jenő.

Levelező tagok:

- Schulhof Lipót.
 Balló Mátyás.
 Fabinyi Rezső.
 Zipernovszky Károly.
 Kosutány Tamás.
 Hankó Vilmos.
 Schulek Frigyes.
 Winkler Lajos.
 Tötössy Béla.
 Bugarszky István.
 Hoor-Tempis Mór.
 Schlesinger Lajos.
 Bodola Lajos.
 Buchböck Gusztáv.
 Klupathy Jenő.
 Tangl Károly.

Levelező tagok:

- Bedő Albert.
 Mocsáry Sándor.
 Inkey Béla.
 Paszlavszky József.
 Bókay Árpád.
 Franzenau Ágoston.
 Ónodi Adolf.
 Kétly Károly.
 Apáthy István.
 Jendrássik Ernő.
 Istvánffi Gyula.
 Schafarzik Ferencz.
 Rätz István.
 Hollós László.
 Zimányi Károly.
 Lőrenthey Imre.

Wittmann Ferencz.	Tuzson János.
Zemplén Győző,	Déchy Mór.
Fejér Lipót,	Ifj. Entz Géza.
Szarvasy Imre.	Hutyra Ferencz.
B. Harkányi Béla.	Fekete Lajos,
Bánki Donát,	Kertész Kálmán.
Rejtő Sándor,	Richter Aladár.
24. Beke Manó,	Preisz Hugó.
	Buday Kálmán.
	Mauritz Béla.
	27. Schaffer Károly.

A szövegkritika módszeréhez.

(Simonyi Zsigmond r. tag előadása 1914 nov. 2-án.)

Mikor véletlenül én nekem jutott a feladat, hogy megkezdjem az I. osztály szakszerű előadásainak sorozatát, azt kérdeztem magamtól: vajjon helyes-e, illő-e, hogy ezekben a nagy időkben a szaktudománynak félreeső s nálunk nem is igen kedvelt részletkérdéseivel foglalkozunk? De megnyugtató az a tudat, hogy minden részlet a nagy egésznek szolgál. S ha csodálattal szemléljük nagy szövetségesünk erejét, el kell ismernünk, hogy nagyságának alapja az a legapróbb dolgokban is érvényesülő kötelességtudás, mely minékünk is mintául szolgálhat, s az a német hangyaszorgalom, melyet a fölszínes elmék oly igazságtalanul tesznek sokszor gúny tárgyává.

Ezúttal a német philológiában olyan nagy eredménnyel művelt szövegkritikával kívánok foglalkozni, annak is alsóbbrendű kérdéseivel, de fogjuk látni, hogy ha ezekre kellő módon ügyelünk, sok nagy tévedéstől megóvhatjuk magunkat.

Mióta a nyelvtörténet olyan fontosnak és nélkülözhetetlennek bizonyult a nyelvélet jelenségeinek megértésére, méltán fokozott nagy becsben tartjuk régi nyelvemlékeinket: kegyelettel őrizzük a régi kéziratokat, a legnagyobb pontosságra törekszünk a kiadásukban és iparkodunk a legnagyobb gondossággal felhasználni minden egyes adatukat. Ez a gondosság néha könnyen túlzásra visz bennünket: olyan adatoknak is fontosságot tulajdonítunk, a melyek nemesak hogy ellenkeznek minden egyéb tudomásunkkal, hanem tüzetesebb vizsgálat után egészen valószínűleneknek bizonyulnak. Ilyenkor az adatokat természetesen hibásnak kell tartanunk, s minden ilyen hibára háromszor is volt alkalom: elkövethette a hibát az eredeti kéziratnak a szerzője, elkövethette a másolója s elkövethette a kiadója.

Ezt az utolsó fajta hibát legtöbbször ellenőrizhetjük magával a kézirattal, vagy néha — ha több kiadása van — valamelyik más kiadással is. Ha pl. egy társunk (Melich J. MNy, 9 : 14) a *vannak* eredetibb alakja gyanánt *wannek*-et idéz a Czech-kódex Nyelvelméltár-beli kiadásából, ezt már a RMNy.-beli kiadásból helyreigazíthatjuk, mert ott az illető helyen *wannak* van. Persze azért magát a kéziratot is meg kellene nézni, ha egyáltalán érdemes volna, ha t. i. egyáltalán lehetséges volna a codexek korában *vannek* alak, holott már a HB.-ben *vimaggonoc* van s nem *vimádjanek*.¹

Legtöbb hiba elkövetésére másolás közben van alkalom, mint a mindennapi tapasztalat is mutatja, és sok nyelvemlék már bizonyos fajta íráshibákból következtetve másolatnak bizonyul. Persze nem hiba mindaz, a mi első tekintetre annak látszik. A ki nem eléggé jártas a nyelvemlékek sajátosságainak ismeretében, vagy a kinek még nem elég szöveg áll rendelkezésére, az könnyen hibát lát olyan adatban, melyet később más adatok hitelesnek bizonyítanak.² Mikor Toldy kinyomatta a JordK-et, ennek egy mondatát így javította ki: „meg ne rossangyon az the (m)eehød“, holott a kéziratban ez volt: az the *echod*, vagyis *éhod*: femur tuum (JordK. 128. al.).

Némely esetben még ma is, mikor már a nyelvemlékeknek olyan nagy tömegét bírjuk, kétségünk támadhat, hogy valamely szövegrész helyes-e vagy hibás.

Mivel efféle kétségekre igen sok alkalom van s mivel a kéziratok hibáit néha merész feltevések felállítására és támogatására használják: éppenséggel nem felesleges, sőt a szövegkritika módszerére elég fontos az íráshibák fajainak és termé-

¹ Én nem sokkal furcsábbnak tartanám, ha valaki azt állítaná, hogy a *-talan*, *-telen* képzőnek második szótagja 1909-ben még nem illeszkedett a magas hangú alapszók után, mivelhogy a Magyarorsz. Szláv Nyelvjárásoknak 1909-ben megjelent I. füzetében a 6. lap 9. sorában még ez van: *érdektelan*; — vagy hogy még 1840-ben azt írták: *nappjainkben*, mivelhogy így van ez nyomtatva a Bp. Szemlében 1840 2: 117, al. 8. s. — „Der Zweifel ist überhaupt nicht nur dann zulässig, wenn die Sprachwidrigkeit erwiesen, sondern auch wenn eine ausserordentliche Seltenheit konstatiert ist.“ (Blass az alább id. h. 252.)

² „Es ist *Akrisie* [kritikátlanság] alles Überlieferte blindlings hinzunehmen, während man an die Möglichkeit eines Fehlers denken sollte; es ist *temeritas* bei jedem Unbekannten oder Anstössigen alsbald nicht nur zu zweifeln, sondern zu verdammen, statt der Mangelhaftigkeit der eigenen, oder überhaupt unserer, Kenntnis eingedenk zu sein.“ (Friedr. Blass, Iwan Müllers Handbuch 1: 251. Egyáltalán érdekes a Müller-féle kézikönyvnek a kritikáról szóló fejezetét [különösen: 2. Entstehung und Arten der Fehler] összevetni az itt tárgyaltakkal.)

szetének vizsgálata. A hibákat, mint tudjuk, rendszerint szórákozottság vagy fáradságokozta figyelmetlenség szüli, de igen érdekes, hogy ezen az általános okon kívül sokszor világosan kimutathatjuk azokat a képzettársulásokat, melyek alkalmat adnak a hibára. A hibák közt a következő gyakoribb fajtákat különböztethetjük meg:

1. Betűk, szótagok és egész szók kihagyása. Ezen a hibán magunkat is akárhányszor rajtérjük levéllírás közben, tehát nemcsak a másoló követheti el, elég hozzá a legcsekélyebb figyelmetlenség, s így nyelvelméleinkben is gyakran előfordul. Íme egy pár példa¹ a sok közül: malattya eh. malaztya JordK. 3a és ÉrdyK. 29a végén; hwllaltattak eh. huzl. ThewrK. 290, kötteteel eh. köpt. uo. 191; ozyuala eh. ozyauala EhrK. (l. Nyr. 35 : 92); „mennynk el vesswnk . . .“ eh. mennywnk el wesswnk . . . (JordK. 16a); her eh. herczeg uo. 69a; a kyk eh. a kyket 99a; ezek eh. ezeket 102a; el eh. el mwlanak 82a. Így pl. a Pann. énekben „hét kapitánok emelének“ kétségekivül hiba eh. hét kapitányokat (v. hét kapitányt)² s nem bizonyíthatja azt, hogy igealak mellett személyrag nélküli tárgyat tárgyrag nélkül használtak volna. Ha az ÉrsK.-ben *teurie* helyett egyszer *teure* fordul elő, ez nem bizonyíthatja azt, hogy *törje* helyett csakugyan *töre* alakot ejtettek (mint Melich hiszi MNy. 9 : 62). — A PeerK. 70. lapján Volf kiadása szerint ez van: Parázna város, kibe mend széles világnak *ő dőgy* gyülekeztenek; olvasd: *őrdőgy*? A DöbrK. 52. l. hizetem eh. hirzetem (vö. NySz.). Uo. 209. arto eh. arato (ezt az EtSz. tévesen külön alakváltozatnak veszi).

Néha világosan látjuk a kihagyásnak az okát.

a) Meglehetősen gyakran hiányzik egy-egy orrhang (*n*, *m*) nyelvelméleinkben, mint pl. modya eh. mondya, WeszpK. 119; reketwen eh. rekentwen, JordK. 3a, eleebben eh. eleemben 12a és 47a, vehed- eh. venhed-, 45a, 46a stb., stb.³ Ezt kapcsolatba lehetne hozni avval a tapasztalattal, hogy egészen műveletlen és írásban gyakorlatlan egyének éppen az orrhangot könnyen kifelejtik a rákövetkező s vele mintegy diftongust képező zárhang előtt, pl. mi[n]den, e[n]gem, nyo[m]ban. De a codexmásolók alkalmasint más okból követték el ezt a hibát, azért, mert

¹ A példákat kevés kivétellel a nyomtatott kiadásokból idézem, tehát avval a fenntartással, hogy egyik-másik talán nem is a kézirat hibája, hanem a nyomtatvány sajtóhibája.

² Hibának tartja Imre S. is, l. A m. ny., tört. 176.

³ Ha a TelK.-ben néhány helyen ilyenek vannak: *vruc* (eh. vrunc) ihus xpus, azzonyok zyz Maria, ezt semmiképp se kell az *iruk*, *irtuk*-féle igealakokkal kapcsolatba hozni, mint Melich teszi MNy. 9 : 306.

az előttük fekvő eredetiben az orrhangot — igen elterjedt szokás szerint — a megelőző betűre tett vonás jelezte (rekētwen, eleēben, vēhed-), de ez vagy nem látszott elég világosan, vagy különben is elkerülte a másoló figyelmét. Ha tehát valamely codexnek egy vagy két helyén ilyen igealakot találunk: *kérük* vagy *váruk*, ebből nem következik, hogy csakugyan ezt használták *kérünk*, *várunk* vagy akár *kérjük*, *várjuk* helyett.

b) Egy-egy betűcsoport kihagyását legtöbbször az okozza, hogy az illető szóban egy betű vagy egy szótag ismétlődik. Ez az utóbbi eset hasonló a hangtörténetben is ismert úgynevezett haplogiósiához, mely szerint két hasonló szótag közül az egyik elmarad a nyelvérzéknek könnyen érthető megtévedésénél fogva (mintha t. i. az egyik szótag kiejtésekor már a vele azonos vagy hozzá hasonló másik szótagot ejtette volna az ember), pl. eleg[ed]ndő, várná[já]k vagy várná[á]k, figyelmeztet[et]ik, okvet[et]len, irtóztató nagy h. irtó nagy stb., lat. *sanguis[ni]suga*, 'pióca', olasz *pos[ta]telegrafici*, 'a pósta és távíró alkalmazottjai' stb. Ilyen hibák az írott szövegben: hala eh. halala, JordK. 104a, hywel eh. hyweywel, ÉrdK. 424b; hala[la]nak uo. 290b; tala[la]nak, WinkK. 201; ki ielőnthet[et]len, WeszpK. 99; thór-heth[et]len, PeerK. 358: *merhellen* eh. mérhetetlen, háromszor egymásután, DöbrK. 56. — Sokszor a két szótagnak csak a magánhangzója egyezik, illetőleg a mássalhangzó után ugyanaz a magánhangzó-betű ismétlődik s az első betű leírásakor a figyelmetlen író azt hiszi, hogy már a vele azonos második betűt írta, pl. *neweze* h. *newe*, JordK. 66a, *nemzeteeből* h. *nemzeeből*, 73a, *gonozwl* h. *gozwl*, ÉrdK. 94b; *hatalmawal* h. *halmawal*, uo. 283b; *eztendeynel* h. *ezteynel*, uo. 427; *ze[me]rmetes*, 220; Sz. Ágoston monda[sa] szerint, 145. — Ha tehát a DöbrK. írója egy helyen *vigadanak* h. azt írja: *vigadak*, ebből semmikép se következik (a mit Melich J. gondol, MNy. 9 : 154), hogy akkor *vigadának* helyett azt mondták volna: *vigadák*.¹ — Vö. még: *Tegetlen* bizoni fiadot (DöbrK. 233) eh. *Te egetlen* b. fiadot.

2. A kihagyásnak ellentéte a hibás ismétlés. Ez is előfordul, noha ritkábban, mint az előbbi. Pl. nemődet helyett nemőmedet, JordK. 99a, leuen h. leleuen, EhrK. 8, erdeghek h. erdeghegek, ÉrdK. 266, lattyok lattyok, uo. 28b (a második szó aztán kihúzza), a kőlikakban h. akkőlikakban, NagyszK. 114. — Néha a másoló azért ismétli a szót, mert először hibásan írta; a hibás írást néha áthúzza, néha nem. A VirgK.-ben 117. ez van: „ül az bírókat illető székeken „ítelve iteletré“.

¹ Így keletkezett sajtóhibából MA. 3. kiadásában ez az alak: „*magicus, varasi*“ (*varázi*, I. NyUSz.). A 2. kiadásban még *varasiasi* van s ugyanúgy PPB.: *varázlasi*.

A másoló tehát először hibásan írta, de hibáját észrevéve, újra odairta a szót, most már helyesen. A NySz.-ban Szarvas G. ilyen cikket vett fel: „*Gadaj*: [caverna; höhle?]. Az kőlyk-hoz közeleite . . . kynek az belső *gadaj gazdaia* ezth felele.“ Már régebben Nyr. 1 : 54 kérdést tett Szarvas: „Él-e valahol, valamely vidéken ez a szó: *gadaj*?“ S ezt a kérdést ismételte 20 : 424: „*Gadaj* vagy talán *gadály*: caverna; höhle.“ Azt sejtette t. i., hogy ez a *hodály* szó változata. Budenz azt írja (NyK. 22 : 412): „A PeerK.-ben ház, szoba-féle értelemmel előforduló *gadaj*, mely első tekintetre a *hodály*-val egyazonnak látszik, nézetem szerint más eredetű; . . . német *gaden* ‚gemach‘ (Dél-németországban divatos . . .).“ Ámde kétségtelen, hogy *gadaj* a másoló hibája *gazdaya* helyett. A hibás szót aztán törölte a másoló (mint Volf kiadása jelzi is!) és újra odairta helyesen.

3. Nagyon könnyen tévedhet a másoló úgy, hogy az eredeti szövegnek egy szavát hirtelenében valami más, hasonló szónak nézi; pl. a *zeretöm* és *zerzetöm* szót cserélte fel egymással a NagyszK. másolója, 54; az ÉrdyK. másolója, 257b, zerehet h. azt írta: zereent, de észrevéve a hibát, kihúzta a szót s újra odairta helyesen; hasonlóképp hibásan írta a VirgK. másolója: *agiatok* halat, de aztán kihúzta ezt és helyesebben írta: „*atyatok* hazat . . . *hagiatok* el.“ Vö. még *eleg* eh. *elegy*, ÉrdK. 10b, *tanol'* eh. *tauol*, 246b. *erdenghekek* eh. *eretnekek*, uo. 259. — Néha az eredeti szót csak részben alakítja át a hozzá hasonló szó, pl. *hannemha* eh. ‚*hanemha*‘ vagy *honnemha*, azaz *hogynemha* (WinkK. 201), tehát szókeveredés történik. — Hiszen az előbeszédben s a mai irodalomban se ritka a hasonló szóknak összetévesztése: *tanulság* helyett *tanuság* (így már az ÉrdK.-ben többször) az eredeti *orgoványfa* helyett *orgonafa* terjedt el stb.

4. Nem ritka a hasonló alakú betűk hibás összetévesztése, pl. az *e* betűt *ē*-nek nézte a BécsiK. írója, mikor egy helyt nézése helyett azt írta: *nemzese* (Dániel 3 : 19). Ugyanaz a másoló hibásan *vy* szót ír *vü*, vagyis VII helyett (a hetes szám helyett, Eszter 2 : 16). Vö. még: *ménec* h. *meñec* (BécsiK. Oziás 14 : 7), továbbá: *Reyteles* eh. *Beyteles* (WeszpK. 139); „*buzgo buzyasanak*“ eh. *buzgosagnak*, PeerK. 367; *fehe* eh. *fehe* (azaz *főfő*, WinkK. 143), *homorolnak* DöbrK. 217 (a kéziratban is így) eh. *komorolnak*: *obscurabuntur*; „*embernek kesenessi es napi*“ eh. *keserűseges napi* BodK. 2. — Leggyakoribb az *n* és *u* betűk felcserélése, pl. *menűen* h. *menuen* (BécsiK. Joel 2 : 16), *monnal* h. *monual* (Szarvas G. erre az egyszer előforduló hibás alakra alapította a szónak magyarázatát, Nyr. 14 : 540). A Winkl K. Nyelvemléktár-beli kiadásában a 213. lapon ez van: „*Iuhodnak* (?)“, ellenben a RMNy.-ben így van:

inhodnak s ez valószínűbb is (vö. *jonh-* és *énh-*). Továbbá az *n* és *m* betüké, pl. emgem eh. engem, elmeemknek eh. elmeenknek (Melich J. *m*-es ejtésben hisz MNy. 9 : 157, l. bővebben Nyr. 43 : 280). Szint-úgy hisz Melich *m* helyett *-n* személyragban (id. h.), mert Calepinusban néhány ilyen sajtóhiba van: vnnom (unom), hagian, niuzon, bezellen s a codexekben ilyen íráshibák: ayanlon, halgattan, en istenen stb. — Nagyon gyakori a *t* és *c* felcserélése is, mert ezek az akkori írásban nagyon hasonlítottak egymáshoz. Vö. pl.: „az szent ewangelistaat bizonytságot tesznek“; az eredetiben így volt: ewangelistac stb. L. erről Volf Gy. fejtegetését NyET. 4 : VII. — Némely régi írásmódban a *z* és *r* jegye is hasonlított egymáshoz s azért néhány másoló összetévesztette őket. Így olvassuk az ÉrdyK.-ben: ezetnek eh. ertetnek (60), hozdatwan eh. hordatwan (177b), gerhetenden eh. gezhetendem (azaz „gyözhetendem“, 266b). Így van a WinkK.-ben: ferólnek eh. fezőlnek (feszűlnék, 249) és erewk eh. ezewk (102). — Némely írónak a *g* betűje is hasonlított a *z*-hez, azért van pl. a DöbrK.-ben többször hog (hogy) helyett hoz (l. Volf bevezetését a NyETárban, 12 : XI). Így van *tt* helyett néha hibásan *lt* az ÉrdyK.-ben, pl. 27 newltek eh. newttek, 256 végén eelt eh. eett (ett, evett).

Végre nézetem szerint hasonló okból cserélte fel a JordK. és az ÉrdyK. másolója a *c* betűt az *n*-nel. Az eredeti kézirat írója a szóvégi *c*-t, melylyel a *k* hangot jelölte, valami sajátságos módon úgy írhatta, hogy aztán a másoló *n*-nek nézhette. Innen van, hogy ebben a két codexben különféle *k*-végű nyelvtani alakokban e hang helyett *n*-et találunk. Így az egyes 1. személyben: lezen, leezen eh. leszek, JordK. 7a lent és ÉrdK. 53b, vagyon eh. vagyok, JordK. 48a és ÉrdK. 27, vonyatlan es kenoztatlan eh. vonyatlak és kénoztatlak, ÉrdK. 220b, teghed meg nem gezhetlen, 224b, en meg kynnyetlen tytöket, 411. Volf György azt tartotta, hogy ez az *n* „hibás olvasásból nem eredhet“ (JordK. bevez. XV). — Melich J. ezekben (MNy. 9 : 156) *m*-ből lett *-n* egyes 1. szem. ragot lát! Ezt nem tette volna, ha tudta volna, hogy ugyanazokban a codexekben a t ö b b e s 1. személyben is előfordul *k* h. *-n*: meg gondollyon eh. meggondoljok, ÉrdK. 24, talallyon eh. találjok, uo. 40; még névszó többesében is: azon eh. azok (JordK. 93a). Sőt megfordítva szóvégi *-n* helyett *-k* fordul elő ugyanott pl. a 3. személyben: Valaki ezeknek kívüle él, ne bizjék benne hogy idvözwlhessek, ÉrdK. 644b eh. idvözülhesen. Alázatossággal yarwllyok ember úristenhez, uo. 101. eh. járuljon. Természetesen nem hihetjük, hogy mindezekben az alakokban a kiejtés is váltogatta volna a *k*-t és az *n*-et.

5. Gyakori íráshiba a z ö n g é s és z ö n g é t l e n h a n

gok jegyének felcserélése. Ennek az oka nagyon egyszerű. A codexírók többnyire a kiejtés szerint írtak s ennél fogva egy és ugyanazon szótó végbetűje egyaránt lehetett *d* és *t*, vagy *g* és *k*, pl. adnak és attak, orzagban és orzaktol stb. Ez a gyakori váltakozás okozta, hogy aztán hamis analógia útján a zöngés és zöngétlen hang jegyét olyan alakokba is átvitték, a melyekben nem felel meg a kiejtésnek: *hyvattasseegh* h^w . . (JordK. 100a); *teewölyök* az . . (ÉrdK. 287b), *eleweneked* és *holtakat* (uo.), *el vezdhetneek* (uo.). A Ráskai Lea codexeiben s az ÉrsK. -ben sokszor szerepel a *gy* betű a zöngétlen *ty* értékével: látjátok h. lagyatok, bántjuk h. bangyw^k stb. Ezeket semmiképp se kell zöngés hanggal olvasnunk, mint Melich olvassa, MNy. 9: 63.

6. Mint a hangátvetés a beszédben, úgy fordul elő néha a betűk helycseréje az írásban: gonosz h. gozon (DöbrK. 65), titkait h. tiktak (uo. 296), attad h. adatt (KrisztL. 24); zomuihon eh. zomiuhon, WeszpK. 16, evres eh. erevs, DomK. 84, kőrem eh. këröm, WeszpK. 30, „wassob^taknak es beketelembeknek“, uo. 147, *harmassaggal* eh. hamarsággal, ÉrdK. 232b, *ögwezeknek*, PeerK. 273, ne *talaltan*, DöbrK. 290. Különös ez: *kwthzor* (JordK. 73a) eh. *kwthoz*

7. Az íráshibáknak legközönségesebb oka a szomszéd szótágok és szók egymásra-hatása. Az érintkezési associatio ugyanúgy működik itt, mint a kiejtésben, mikor egymásnak a hangzását módosítják a szomszédos szótágok. A DöbrK. 154. lapján ez van: *Minkent* feidelmeknek égik: sicut unus de principibus, tehát *miként* helyett a második szótág *n*-je miatt. Viszont más helyeken ugyanaz az alak ehelyett áll: *minket*, pl. *mynkenth*, GyöngyK. 52, *ThewrK.* 66, 67, 76, tehát az első szótág *n*-je miatt írták a második szótágot is *n*-nel. Az előbbi hiba az elővétél (anticipálás), az utóbbit így nevezhetjük: utóvétél.

a) Példák az elővétélre: az *ayonton* eh. *ayton* (JordK. Máté 26: 71); *lönkonket* eh. *lölkönket* *ThewrK.* 109, *fongantatas-* eh. *fogantatás*, NagyszK. 280, *tenprenkedik* eh. *töpr.* GyöngyK. NySz., *Cristonban* eh. *Cristosban*, ÉrdK. 156, *nennie* eh. *mennyei*, *TihK.* 144, *en atyamymnak* eh. *én atyáimnak*, *JordK.* 96a, *kekeseeg* eh. *békeség*, ÉrdK. 252b, *yozyaa* eh. *hozyaa*, uo. 33b, *masyknak* eh. *masyknak* 186b, *jarowawa* eh. *yaroyawa* 238, az *ew eelteyöyeet*, uo. 527b eh. *éltetőjét*, *ferweres* eh. *fegyveres*, uo. 264, *nyegywen* eh. *negyven*, *JordK.* 103a, *mag*“*arasasaban* eh. *magyarázásában*, uo. 2a, *ky zeelözwiz*“ eh. *kiszélösülsz*, uo. 50a, *hozyaya* eh. *hoznája*, *WinkK.* 202. *výwod* eh. *hywod*, *JordK.* 27a, *kõnõrkõdnõm* eh. *gõnõrkõdnõm* (gyöny.), *PeerK.* 202, *czogolgataa* eh. *csokolgatá*, *JordK.* 52a

és 64a, *mennye myre* . . eh. *menjel mire* . . , uo. 58a, *ezerlel* eh. *ezerrel*, DebrK. 306, *vydalsagau* eh. *vidámságával*, DomK. 42, *mvnkalkodom* eh. *munk.*, DöbrK. 20 (de az első *l* utólag törölve), „*mvlk mvnkalkodom*“, uo. 129 (de a hibás szó törölve), *üldözikek* eh. *üldözitek*, uo. 273 ;¹ — *óróság* eh. *erőség*, Apork. 53 (ugyanilyen hibák a NySz. idézetei közt: meg *eőrőség*ödni, Bécsi kalend. 1572, *ewrewthlen*, Ver. Verb.), *tulaidon* eh. *tulajdon*, WeszpK. 59, *meg ada* eh. *meg oda* (óda: *solvit*), EhrK. 98, l. Nyr. 35 : 92; *Wgy teegyed te veled* wr *ysten*, JordK. 100a eh. *wgy teegyén te veled*; *minden te dičősigid ielenendik*, DöbrK. 34 eh. *miden*, azaz *midőn*: *cum apparuerit gloria tua*.²

Néha nem is ugyanabból, hanem a következő szóból való a hibás betű vagy betűcsoport: *he ez* eh. *ha ez*, ÉrdK. 204, „*nem akarya hol el vezyen*“ eh. *hogyan elveszjen*, uo. 80, *gabrial angyal*, WeszpK. 41, *welen ezwen*, ThewrK. 82, *vyzen teen* eh. *víz*et tén, JordK. 41a, *pokal-bevlehek* eh. *pogány b.*, DomK. 125, *ment heg holt* eh. *mint egy holt*, LobkK. 217, *adnoyonk magonkat*, HorvK. 43 eh. *adnoyok*³, „*közde zómeit forgatni*“ eh. *kezdé* . . , WeszpK. 109, *ez huz* eh. és *húsz*, JordK. 62a. — *Feltűnő* íráshibák: *ment vont* eh. *meg vont*, JordK. 54a, „*mynd fewenth kynth egyetembe kyzek wagyonk megh halni*“ eh. *mind fően-kint?* (fejenként) DebrK. 553, *myk mykoron* eh. *mint mikoron*, ÉrdK. 26b, *tenkeenchwl ffl* eh. *tekéntsünk fel*, uo. 28; *söt*: „*nem zeghween kedwōdek az sydoknak*“ eh. *kedvöket*, uo. 434; *nezed bezed* eh. *nehéz beszéd*, VitkK. 96; „*menezőr embőr ű binet tōbzōr gōnna, anneual incab* . . “ eh. *mennyivel* . . GuaryK. 50.

b) *Utóvétel* példái: *Moabnab* eh. *Moabnak*, JordK. 34a, *zerza* eh. *zerda*, ÉrdK. 282, *eedeere* eh. *eederre*, *eledelre*, ÉrdK. 188, *ywthalmulkath* eh. *jutalmunkat*, JordK. 57a, *nyn-czin* eh. *nincsen*, WeszpK. 40, *ōkekis* eh. *őket is*, uo. 48, *ken zenuendō* eh. *kénszenvedő*, uo. 2, *mentez ez* eh. *mentez es* . . , JordK. 2a, *yme yol* eh. *íme hol*, uo. 20a; *En* . . *Abrahamnak* *zolgaya vağok* *Es wr ystennek* *az en vramat nagyon meg aldotta* (uo. 41a) eh. *wr ysten* . . *meg aldotta*; *ñolevent*, DöbrK. 362 a *megelőző ötvent* miatt (Melich MNy. 9 : 14 *elfogadja nyelvtörténeti ténynek a ñolevent*).

¹ „Az első k az utána következendőnek hatására lett“, mondja helyesen Mészöly G. Nyr. 43 : 70.

² Érdekesek az ilyenek is: *hallottaybol*, ÉrdK. 287, *apostollok* kal, uo. Itt a hibás kettőztetés a rákövetkező kettőztetés elővétele.

³ Melich J. ebben alanyi ragozást lát s feleslegesnek mondja a *j-t* (MNy. 9 : 207, de uo. 304, ugyanabban az alakban az *n-et* mondja feleslegesnek). De hisz itt csak tárgyias alaknak van helye!

Néha elül-hátul van olyasmi, a mi alkalmat ad a hibára, pl. myndinkert eh. mindenikért, WeszpK. 42, „anne kölczöget tön“ eh. költséget, uo. 44, öklöldözni eh. ökleldözni, uo. 65. A DöbrK. azt írja: „ne galasztassem meg öröckce“ és Melich J. elhiszi, hogy a DöbrK. írója csakugyan így beszélt: *gyaláz-tassem!* (MNy. 9 : 14.)

8. Végre néha nincsen látható oka a hibának, mégis hibát kell látnunk ott, a hol valamely szóalak minden egyéb tudomásunkkal ellenkezik. Nem vehetünk pl. fel $l > n$ hangváltozást a következő szókban: halant eh. halált, ÉrdyK. 198, „zelóth yntetee“ eh. szőlőt ültete, JordK. 14a; sem pedig $sz > s$ változást ebben: sentet (a JordK. első sorában) vagy $l > j$ változást: foglalnak eh. foglalnak (uo. 3a) és $k > d$ hangváltozást, azért hogy ugyanaz a másoló azt írja: myth tegyed eh. mit tegyek (49a).

*

A ki a hibáknak evvel a sokféle lehetőségével nincs tisztában, nagyon könnyen beleeshet a legfurcsább tévedésekbe. Valaki pl. igen fontos tényt akarna megállapítani a tárgyeset történetére nézve, ha összeszedné nyelvemlékeinkből a következő négy idézetet: Egy *falath* sem ettünk (TelK. 282). Mondj három *Aue maria* utánna (uo. 366). Alig olvashatott volna egy *pater noster* (145). Hét *kapitánok* emelének (Pann. ének). Ezekből t. i. azt lehetne következtetni, hogy codexekink korában a mondat tárgya nem csak igenevek előtt lehetett ragtalan (ajtó betévén, e' mondván, víz merejteni), hanem igék előtt és igék után is! De ez a nagy felfedezés — mely már első tekintetre sem igen hihető — semmivé lesz, ha meggondoljuk, hogy: első idézetünkben *falath* igen könnyen hiba lehet a *falatot* szónak két *t*-je miatt (a mi 1. pontunk szerint); második idézetünkben *Máriát* helyett *maria* hiba lehet a rákövetkező *a*-végű *utánna* szó miatt (a mi 7. a. pontunk szerint); a harmadik idézetben *nostert* helyett *noster* hiba lehet a megelőző *pater* miatt (7. b. pont); végre a negyedik esetben *kapitánok* végéről egyszerűen feledékenységből hagyhatta el a másoló az *-at* betűket (8. pont).

Lássunk még egy ilyen esetet. Imre Sándor (A m. ny. és nyelvtud. rövid tört. 102) a *leszen*-féle *n*-ragos 3. személyalakok példái közt említi ezeket is: *gezen* ‚gyöz‘ (ezt, igaz, kérdőjellel). JordK. 887, *lemetön* ‚lemetsz‘, DöbrK. 244, *lemeten* „1470“ [tehát NémGl.] és *ehezen* ‚éhezik‘, ÉrdyK. 243. A négy adat közül egyet se fogadhatunk el, mert ilyen hangzású (-z és -t végű) igéknek különben sehol se találunk *n*-es alakját a jelen idő 3. személyében. Az első helyett így kell olvasnunk az illető helyet: ky *gezen*[d] nem sertetyk megh az masodyk halaltwi; a

latin eredeti: *qui vicerit* . . A második idézett hely a codexben így van: „En iletem be metteteth, mikent zóvődtől mikoron meeg névekednem *le metón* engemet“ = „ . . dum adhuc ordirer succidit me.“ Ez mult idő: *elmetón*, mint a Bécsi C-ben az 1. személyi *velmetóm* = ‚elmetszém‘, vagy máshol *megeskőnek* stb. (l. TMNy. 629). A NémGL-ban ugyanannak a szentírásbeli mondatnak *succidit* szava így van fordítva: *lemeten* s a Budapesti Glosszák megfelelő helyen: *leuethe*. Mind a két változat hibás és valószínűleg ebből van elrontva: *lemete* azaz ‚lemetsze‘ (mint az ÉrsK.-ben *el mette* = *elmeté*). Végre az *éhezén* alak azért se valószínű, mert ez az ige különben mindig ikes. Az illető hely így hangzik: „yme the tennen magadnak nagy gyenerwéséges eetkeket szerzettel. Az en zolgam kedeg nagyon ehezen. Ottan . . .“ Nyilván *ehezük* volt az eredeti kéziratban, s a másolót a körülvevő szók végszótagja tévesztette meg.¹

Ha ilyen ingatag alapra építünk elméleteket nem csoda, ha csakhamar összeomlanak. Az ilyen tévedésektől csak a legaprólékosabb kritika őrizhet meg bennünket, s azért talán nem felesleges ezeket a csekélységeknek látszó dolgokat magunkból a szövegekből nyerhető szempontok szerint csoportosítani.

Jósika Miklós leírásai és korrajza.

(Kivonat Szinyvei Ferencz lev. tagnak 1914. nov. 30-ki székfoglalójából.)

Novellairóinknak Jósika előtt feltűnően kevés az érzékű a külső világ megfigyelése és szavakkal való megrögzítése, leírása iránt. Mintha a természet szépségei, az emberi arc jellemző vonásai, a művészetek és mesterségek legkülönbözőbb alkotásai, szóval a külső világ tárgyai és jelenségei nem léteznének számukra. Naiv meséiknek kezdetleges bonyodalmaival, legtöbbször kigondolt s nem igazán élő alakjaiknak rajzolásával (nem akarom mondani, hogy elrajzolásával) bibelődve szinte vakon mennek el a külső világ ezer formája és színe mellett.

Jósika előtt igazi leírást alig találunk elbeszélő irodalmunkban. Kármán nem elég eredeti ahhoz, hogy e tekintetben számot tegyen, Kisfaludy Károly és Fáy András elbeszéléseinek a leírás tán leggyengébb oldaluk, Vajda Péter, Bártfay László, Mailáth János gróf és Bajza József novelláiban feltűnő néhány leírás csak kivételes jelenség, s így bátran mondhatjuk, hogy

¹ Hasonló eset, hogy Melich J. codexeinknek két-három ilyen alakjából: *wannek*, *talalanek*, *imalkozaneek*, azt következtette, hogy a többes 3. személyt codexeink korában még illeszkedés nélkül is ejtették: L. erről Nyr. 42 : 87.

Jósika előtti novellairodalmunkban a mesével s lelkiállapotokkal szoros kapcsolatban lévő, a képzeletre ható, szóval igazán költői leírás jóformán ismeretlen.

Jósika volt az első írónk, a ki a költői leírást nálunk meghonosította és a regényírás terén szerzett különböző úttörő érdemeit ezzel is szaporította. Magyar elődeitől, mint látjuk, nem tanulhatott, tehát tanult a külföld regényíróitól. Ismerte Chateaubriand és Cooper gyönyörű amerikai tájrajzait, Hugo phantasztikus, színekben pompázó képeit, Scottnak s nagy francia tanítványának, Balzacnak, részletezően pontos s a külső világ mindenféle jelenségére kiterjedő leírásait, valamint sok másét a nagyobbak, kisebbek és legkisebbek közül, hiszen saját vallomása szerint egész könyvtárra való jó és rossz regényt olvasott össze már katonakorában.

A tanulás természetesen csak azt jelenti, hogy a leírásnak legkülönbözőbb mintáit látta maga előtt, melyek útbaigazították s leíró tehetségének irányt és ösztönzést adtak. Leíró tehetséget mondtam, mert ehhez éppen úgy tehetség, vagy érzék kell, mint mindenféle művészi munkához. Felőtölő dolog, hogy egyes regényírókat milyen kevésbé érdekel a külső világ. Ezt leginkább a nagy lélekelemzőknél s a nagy mesélőknél látjuk. Dosztojevski alig ad leírást, Bourgetnál is alárendelt jelentősége van a lélekrajz mellett, id. Dumas se szereti a bonyodalmas események elmesélését leírásokkal akasztani meg. Nekik a külső és belső világ eseményei fontosak. Ez természetesen csak nagy általánosságban mondható, mert hiszen vannak kitünő lélekrajzolók, vagy mesélők, kik a leírásban is kiválóak, pl. Flaubert és Jókai.

Jósika jó megfigyelő. Érdeklődéssel és élvezettel merül el egy vadregényes vidék, vagy egy várrom, egy fényesen bútorozott terem, vagy egy diszruha, egy mozgalmas jelenet, vagy egy emberi arcz szemléletében. Minden apró részletet észrevesz, árnyalatokat lát s hangulatokat érez meg. E megfigyelő tehetség mellett hatalmában van a nyelvbéli kifejezés azon készsége, melyel megfigyeléseit képzeletünkre erősen ható alakban tudja megfogzítani.

Jósika, mintha érezné tehetségének ezt az erős oldalát, nagy jelentőséget tulajdonít a leírásoknak. „Egy érdekes tájt — úgymond —, egy omladékot, vagy csak fatömeget is festőileg leírni nehéz feladat, az író is érdemel némi méltánylást, ki holt irlapjára életet önt, kinek sorain haladva képek fejlődnek le“ (Abafi, I. 6. fejezet). Ránézve elviselhetetlen, ha a leírt jelenetet valaki másképen képzei, mint a hogyan ő gondolta, ezért tartja fontosnak az öltözetek leírását is. Képeiben „a színek vegyületére, az öltözetek hatására, a személyek és viseletek ellentéteire, a helyre s a különböző világitásra“ szokott számítani (Élet és

Tündérhon cz. novellagyűjteményének előszava). Ezek a nyilatkozatai is mutatják, hogy mennyire öntudatos leíró, ki gonddal és művészi számíttással dolgozik.

Jósika leírásairól a mai olvasó, ki regényeit nem igen ismeri, rendszeren csak annyit tud, hogy hosszadalmasak. Ez a vélemény a milyen fölszines, olyan jogosulatlan. E fejtegetések célja éppen az, hogy ezeket a leírásokat, mint Jósika regényeinek különös szépségeit, érdemük szerint méltassam s bebizonyítsam, hogy Jósika nemcsak legelső, hanem egyik legkitünőbb leíró-művésztünk is.

Ezután következik Jósika leírásainak részletes tárgyalása ilyen sorrendben: *vidék-, város- és vár-, intérier-, tömeg-, arcz- és ruhaleírásai*. A részletes tárgyalást a következő általános megjegyzések zárják be:

Kétségtelen, hogy a leírás annál jobb, minél szemléletesebb, minél jobban el tud velünk valamit képzeltetni, minél erősebb hangulatot tud bennünk kelteni.

Eddigi megjegyzéseink a leírások élénkségéről, intenzitásáról, vagy a szárazságáról, leltárszerűségéről mind a hatásnak különböző fokára utaltak. Lássuk kissé közelebből, hogy mi ennek a hatásnak a titka.

A leírás, mint egy nagyobb egész része, nem áll elszigetelten, hanem az előzményekhez kapcsolódik, hatását tehát ezek az előkészítő előzmények befolyásolni fogják.

Először is szoros a kapcsolata a közvetlenül megelőző részlettel, legyen az másik leírás, lélekrajz, párbeszéd, vagy egyszerű elbeszélő részlet. Ez előkészíti az utána következő leírás hatását.

Lássunk néhány példát jelesebb leírók regényeiből. Az öreg Grandet házának leírását magának Grandetnak megismertetése vezeti be és készíti elő, a mely nagyobb figyelmet és érdeklődést kelt a ház jellemző leírása iránt (Balzac: Eugénie Grandet), Mr. Wickfield kellemes, barátságos lakásának leírását előkészíti a kedves és barátságos Wickfieldnek bemutatása (Dickens: Copperfield), a holdvilágította komor park hangulata Amy szökésének elbeszélésébe olvad (Scott: Kenilworth), a hajnai szürkületben kibontakozó vidék a rajta átlóvágó doktornak félálomban kavargó gondolataival áll összhangban (Flaubert: Madame Bovary).

De nemcsak a legközelebbi előzménnyel kapcsolatos a leírás, hanem a távolabbi előzményekkel is: a regénynek egészen addig terjedő részletével (meséjével, lélekrajzaival, jellemeivel, az előbbi leírásokkal), a mennyiben ezek már megalapoztak az olvasó lelkében bizonyos alaphangulatot, bizonyos irányú érdeklődést, a mely annál erősebb, határozottabb lesz, minél előbbre haladtunk a regény olvasásában.

Hogy példánkban Jósikához térjünk vissza. A fürdő cz. fejezetben (Abafi) a csendes és magányos erdőrészt leírásának hatását fokozza az ellentét, mely közte s az éji tüzek körül sürgő tábor pezsgése és zaja közt van (ez a közvetlen előzmény), az addig történetek által felkeltett érdeklődésünk s a regény romantikus s gyakran a titokzatossággal ható alaphangulata szintén bizonyos plus, mely hozzájárul magának a leírásnak hatásához. A mondottakból világos, hogy miért veszít annyit egy regényből kiszakított leírás.

A közvetlen előzménynek s a regény alaphangulatának (a távolabbi előzményeknek) illetén hatástokozó előkészítése után következik maga a leírás, melynek hatása azután függ a leírás tárgyától, vagy tartalmától, vagyis attól, hogy mit ábrázol, függ továbbá a formájától, vagyis a nyelv kifejező eszközeitől, a szavak festő erejétől. Ezt alább bővebben meg fogjuk világítani.

Ha képletbe akarnók foglalni a mondottakat, ezt így tehetnők: $H = A + e + tf$ (H hatás = A alaphangulat + e előzmény + t tartalom és forma szorzata, szorosabb egysége). Ha a leírás új cselekvénysorozatot kezdő fejezet, vagy rész legelején áll, a közvetlen előzmény hatása elmarad s így a képlet ez lesz: $H = A + tf$. Végül, ha a regény legelején van, képlete $H = tf$ volna. Itt magának a leírásnak kell erős hangulatot keltenie.

A leírás complex voltát megvilágíthatják s némileg meghatározhatják ezek a képletek, de teljesen ki nem fejezhetik, éppen úgy nem, mint egyes természettani képletek valamely természeti folyamat vagy tünemény legbensőbb lényegét.

A legfontosabb két tényező a leírásban, mint láttuk, a tartalom és forma, úgy hogy erre vissza kell térnünk.

Lássunk először egy példát, mely teljesen meg fogja világítani a dolgot. A fönnebb említett erdőrésztleírás tartalmát csak elvonás útján tudjuk kihüvelyezni, ha t. i. elhagyunk minden hangulatkeltő szót Jósika leírásából s csak a leírt részletek elsorolására szorítkozunk. Így körülbelül ezt a tartalmat nyerjük: Magas sziklák kerítik be a kis völgyet, egyiknek tetején négy fenyő áll, melyeknek ágain át a hold látszik. A völgyben egy barlang van, melyet elől megvilágít a hold, háttere sötét. Tetejéről vizugár folyik alá egy növényektől szegélyezett sziklamedenzébe, hol összegyűlik. A medenceze vize átlátszó, a befolyó víz buborékokat hány lassú csörgedezéssel.

Ha csak így írná le Jósika ezt a helyet, csupán a részleteknek ezzel a száraz elsorolásával is képzeletünk elé tudná állítani a völgy és barlang képét, de ez a kép meglehetősen vázlatos volna s igazi hangulatot nem keltene. Most már az író ezt a tartalmat nyelvi formába önti, vagyis metaphorákkal, jelzőkkel, jellemző szavakkal színezi ki. Íme maga a leírás (ezeknek

a nyelvi eszközöknek kiemelésével: („Magas sziklahátak *nyúlnak* itt fel, kis látkört képezve, de *bájost, elragadót*. Az ég *azur paizsként öblözik* a szirtek ormai felett, láttatja a csillagoknak néhányait: a gönczöl szekere képezi a kellő pontot, e körül *eleven fénnyel ragyognak* számtalan apróbb *lakói* a *magas úrnek*. Az egyik szirtnek tetején ingadoz négy, *festői csomóba szorult fenyő, éji örökként, s rezgő lombjaikon kanyarog* által az új hold *ezüst sarlója*. Szemben azon szorulattal, melyen által a hölgy e *bájos völgyecskébe* lépett, magas egészen nyílt barlang látszik a holdtól félig világítva, s beljebb oly sötét, hogy *határai láthatatlanok*. Tetejéből vizsugár ereszkedik le oly csendesen, oly változatlan alakban *mint egy üvegkötél, átszikrázva a kétes csillagfénytől*. A vizsugár *halk csörgéssel* egyesül a barlang előtt terülő *kristálytisza vízszönyeggel*, melyet tágas, középnyelű sziklamedence *tart fogva mohos ölében*, széleit számtalan alakú erdei növények kerítik, *szeszélyes gallért* képezve körülé. E *víz-tükör* oly *csendes, oly átlátszó, oly fűszert lehelő*, mintha a természet maga fürdésre szánná, *hófehér tajték s szivárványszínű buborékok hemzsegnék* a lefolyó vizsugár körül, tovább-tovább *gyűrűdve, s halk hangjók ezüst csapkodása, álomba ringatja* ezen *ábránd táj látogatóit*.”

Látjuk, hogy a forma tette a képet elevenné, mely képletünket megragadja s mely erős hangulatot kelt bennünk, egy idyllikus éji tájkép nyugalmas bájának hangulatát.

Minél több leírást vizsgálunk ebből a szempontból, annál világosabb lesz előttünk a nyelvi formának, a kifejező szavaknak jelentősége. Minél kevesebb ilyent használ az író, annál gyengébb, hatástalanabb a leírása. Jósika éppen azért jó leíró, mert nemcsak jól tud megfigyelni, hanem ezeknek a kifejező nyelvi eszközöknek is nagy mestere. Használja a hangulatkeltés kezdetlegesebb, de nem kevésbbé hatásos módját, mikor suggestiv megjegyzésekkel közvetlenül kelt bizonyos hangulatot (mikor pl. a kis völgyet bájosnak, elragadónak, a fenyők csoportját festőinek, az egészet ábránd-tájnak mondja). Ilyen suggeráló megjegyzései majdnem minden leírásában vannak. Íme néhány: gyönyörű téli képet mutatott... regényes ponton állunk... a téli est varázsfénye... leírhatatlan bájú világítás... a szemle nagyszerű volt... valami kísérteti volt (a jelenetben).

Kezdetlegesnek azért mondtuk ezt a módot, mert mintegy anticipálja a leírással keltendő hangulatot, mintegy reánk kényszeríti. Minden leíró használja, de nem nagy mértékben, Jósika leírásaiban sem ezek a lényegesek. Nem is szorul rájuk, hiszen rendkívül gazdag metaphora-hasonlat- és jelzőkészlet áll rendelkezésére. Ezeknek az újszerű (akkor majdnem mind újak voltak) képeknek, szavaknak és szókapcsolatoknak kitalálásában eredeti

és szinte kifogyhatatlan. A sok közül legyen szabad néhány példát felhoznunk, melyek összeállításában a szabadságharc előtt irt minden munkájára figyelemmel voltunk (a hasonlatokat, metaforákat és jelzőket nem választottuk külön csoportokra, mert ezt nem tartottuk szükségesnek, valamint idesoroztuk azokat a szavakat is, melyek nem metaforák, vagy jelzők szorosabb értelemben, hanem szokatlanabb összetételüknél, különös nyomatékuknál, szóval marcans voltuknál fogva tartoznak ide): a forrás olyan a sziklafalon, mint egy óriási kardnak odatámasztott éle; a hold lilomfénye; a folyó olvadt kristálya; a hold úszott, mint egy ezüst sziget; sugárai a mellvértkekről szökdeltek vissza; a zuzmarás fák ezüst csipkézete; a folyó habjai felszökkennek, mint egy óriási kócsagtoll; a völgy ligetei a magasból gyapjas zöld szőnyegeknek látszanak; a sziklaszéleken a kelő nap keskeny, fényes fonalat húzott végig; a hegyszoros, mint tölcser, bükkerdők közé furódik be; a köd, mint hózuhatag, hömpölygött alá; a havasi folyam kristálya, stb. stb.

Prosairóink, kik előtte működtek, e tekintetben nem jöhetnek számba. Tőlük jóformán semmit sem tanulhatott. Az a csekély festő szókészlet, melyet elődei használtak, jelentéktelen. Csak a verses művek állottak már előtte olyan magas színvonalon, hogy költői kifejezésmódot tanulhasson belőlük. Vörösmarty nyelve mindenestre hatott rá, a külföldi regényíróké szintén. Akadhat képei közt több olyan, mely esetleg egy külföldi regényben olvasott kép fordítása vagy visszhangja, de a legtöbb csak eredeti megfigyelésből fakadhatott s egyéni, festő nyelvérzékének alkotása.

Az kétségtelen, hogy ilyen tömegben, ennyire eredeti és újszerű képes kifejezéseket prosában előtte senki sem használt s ez maga is rendkívüli és soha el nem évülő érdeme a költői leírás első magyar mesterének.

*

A korrajzolás nem könnyű feladat, mert az író igazán csak a maga korát ismerheti s itt dolgozhatik saját megfigyelései nyomán, míg régi kort rajzolva bizonyos tekintetben másodkézből kell dolgoznia. A korrajz hűségének megítélése szintén nehéz, mert a bírálónak egészen otthon kellene lennie abban a korban, melyet az író rajzol, ez pedig a legtöbb esetben alig lehetséges. Teljes hűséget különben nem kereshetünk egy történeti regényben, hiszen a történelem sem tud ilyent adni gyér és sokszor megbízhatatlan adataira támaszkodva, csak a régi kor költői árnyképét, mely azért néha talán igazabb, mint maga a történelem, mert a költő, ki nem az adatszerű igazságot keresi, intuíciója segítségével nem egyszer közelebb férkőzhetik a belső igazsághoz, az események lélektani indítékaihoz.

Mindenesetre nehéz feladat az örökre megnémult ajkakat beszédre bírni s a rég elporladt agyvelők munkáját reprodukálni.

A korrajznak két oldala van: 1. a külső világ rajza s 2. a belső világé bizonyos régi korban.

A külső világ rajzát elsősorban leírások teszik. Tárgyaik: akkori vidékek, városok, faluk, várak, épületek, intérieurök, bútorok, eszközök, öltözetek, szokások, az utóbbiak ismét sokfélék lehetnek, pl. ünnepélyek, harczok, párviadatok, játékok, a mindennapi élet folyása stb.

Jósika regényeiben ez a korrajzi leírás igen jelentős és túlnyomó. Komoly kortanulmányra vallanak, tömérdek apró részlet ismeretére, de sok képzeletre is, melylyel a történeti ismeretek hézagait ki tudja tölteni s a régészeti adataiból mindig színes, élénk képeket tud festeni.

Vannak regényeiben ismertetésszerű részletek, melyek inkább művelődéstörténetben volnának helyükön (csak előadásuk élénkebb a regény természetéből folyólag). Az utolsó Bátoriban pl. leírja, hogy abban a korban milyenek voltak általában a fejedelmi időtöltések, vadászatok, milyen volt a divat, milyen a hadsereg. (Régi szép idők, Gyulafehérvár, A kópárkány, Végrendelet című fejezetekben.)

Az ilyen ismertetésforma, általános, typosos rajzokat jobb, ha elkerüli a regényíró, mert így, nem a cselekvénybe szöve, nincs művészi értékük.

A külső világ rajzához számíthatjuk a történelem eseményeinek belefoglalását a mesébe. Az előbbi a művelődéstörténeti, az utóbbi a politikai történeti oldala a korrajznak.

Talán itt lesz leginkább helyén, ha Jósika forrásairól szólok néhány szót.

Írónk több regényének jegyzeteiben, Scott s mások példáját követve, lelkiismeretesen megnevezi forrását s ezzel megkönnyíti a forráskutató munkáját. Forrásainak felhasználásában mindig ugyanolyan eljárást követ, azért elégnek tartom, ha legnépszerűbb regényének, a Csehek-nek, forrásairól szólok. Főforrásai voltak Bonfini magyar története, Fessler: Die Geschichte der Ungern-jének V. kötete, melynek legnagyobb része (1—684 l.) Mátyásról szól, és Galeotti Mátyásról szóló művecskéje. Sokszor hivatkozik Péczely József A magyarok története cz. munkájára (1837), melynek II. kötetében van a Mátyás uralkodásáról szóló rész (276—361), bár itt nem igen talált olyan adatot, mely az előbbieken meg ne volna. Jelentéktelenebb forrásait nem említjük.

Mátyás király jellemrajzához forrásaiból kapja a főbb vonásokat, ezek mind kiváló, fényes tulajdonságok. Jósika Mátyás királya ezeknek hatása alatt lett olyan nagy király s olyan rokon-szenves egyéniség. A történeti alakok közül többet felhasznált:

Szilágyi Mihályt, Giskrát, Galeottit, Podjebrádot, a cseh rablókat. Komoróczyról (Fesslernél Komorowsky), Walgatháról elég adatot talált Fesslerben, pl. Vadna ostromát (30—1) Rozgonyi Sebestyén által. Nankelreuther Nabukodonozor neve szintén előfordul Fesslerben, de csak a neve (63) Zokoli Mihályról kevés szó esik (Fessler 93). Zokoli Péter öccse, ki egy csatában vitézkedik (bátyjáról többet tudunk). Éppen ezért fűzi hozzá a regényes történetet, mert történelmi adatok nem kötik. Ami élénkebb részletet talál, felhasználja, így a strená (ajándékosztás), vagy a Holubár-párbaj leírását Galeottiból, vagy Szilágyi kiszabadulását, Mátyás fogadását Strazniczon stb. a többi forrásokból. Ez természetes dolog.

Eljárása általában a következő. A történelmi alakokra vonatkozó adatokat (pl. a jellemrajziakat), a kor fontosabb eseményeit átveszi forrásaiból s támasztéku használja, különben pedig egészen költi meséjét (Mátyás szerelme, Zokoli, Komoróczy története stb.). Innen van az, hogy regényeiben a történelmi események rendesen nem olvadnak össze a mesével s csak elnagyolva, futólag vannak közéekelve, pl. Jósika Istvánban (III. 5—6. l.) röviden, szárazon, chronologice sorolja el a történelem eseményeit. Az utolsó Bátori III. kötetének 4. fejezetében ugyanilyen regisztrálását látjuk az eseményeknek.

Regényeinek részletes összevetése forrásaival nem vezet különösebb eredményre, csak az derül ki belőle, hogy ismerte a kor történetét, ennek egyes adatait alapul vette s mint gombokhoz hozzávarrta a ruhát, a mesét. Például Fesslerben olvasott néhány adatot Vadna ostromáról s ezekhez fűz egy teljesen képzelt ostromleírást. Így tesz Zrinyi a költőben, így Az utolsó Bátoriban, így Jósika Istvánban, bár az utóbbiakhoz több adata volt s így ezek életrajzszerűbbek, de azért itt is csak gombok az adatok s a ruha, a romantikus meseszövet, melyet maga szó, az fontos neki.

Olyan művészi alakításáról a forrásokból merített anyagnak, mint pl. Aranyánál, nála szó sincs, pedig csak ez tenné indokoltá a pontos forráskutatást és összevetést.

Szóval a történelmi háttér Jósika regényeiben nem mély, nem élénk. Természetes, hogy a regényíró a történelemnek költői tárgyalásra alkalmasabb eseményeit használja fel s szövi bele meséjébe, de azért nem mellőzheti egészen, főképen, ha nagyobb történelmi alakokat szerepeltet, a kor politikai hátterének megrajzolását sem. A Csehekben pl. szívesen vennők az írótól, ha Mátyás alakjában a kormányzói s hadvezetői tehetséget élesebben kiemelné azzal, hogy élénk tárja nagy terveit, uralkodásának nagy eseményeit. Esik ezekről is szó, de ezek csak szavak, melyek nem válnak cselekvénnyé.

A korrajznak eddig tárgyalt oldala erősen kidomborodik Walter Scottnak és követőinek regényeiben is, sokkal erősebben, mint a későbbi történeti regényíróknál, kik nagyobb gondot fordítanak a másik, lelki oldalnak, a belső világnak rajzára.

A belső világ rajzán értjük a történeti alakok jellemzését, melynek a történelemhez hűnek kell lennie főbb vonásaiban, továbbá a kor emberei gondolat- és érzélemvilágának hű rajzát, melyhez a jellemző és korszerű beszéd is tartozik, mint ezeknek a gondolatoknak és érzelmeknek kifejezése.

Ez a korrajz legfontosabb és legnehezebb része. Nagy intuitio, következtető- és rekonstruáló képesség kell hozzá. Az emberi természet alapján véve minden korban ugyanaz volt, de az egyik kor emberének belső világát mégis ezer finom árnyalat választja el a másiktól. Ezeknek a finom árnyalatoknak feltüntetése nem annyira az érzelmek rajzában nehéz, mert az érzelmek idők folytán keveset változtak, legfeljebb bonyolultabbakká lettek, intenzitásban vesztek vagy nyertek a műveltség fejlődésének hatása alatt, hanem inkább a gondolatvilág rajzában.

Valamely kor fainak gondolkodásmódját rajzolni csak úgy lehet, ha az író ismeri annak a kornak műveltségét (iskoláit, tudományát, művészetét, irodalmát, közgazdaságát, politikáját stb.). Minél szélesebbkörű s minél alaposabb ez az ismeret, annál sikerültebb lesz a korrajz.

Már Walter Scott nagy gondot fordított a korrajznak erre az oldalára is. A hogy pl. Kenilworth-ban az emberek az irodalomról, színészetről beszélgetnek, a hogyan hisznek az astrologiában és alchimiában, a milyen nyersek kítőréseikben még az udvarnál is, a hogyan rangjukat érzetik alantasaikkal, az mind finom és jellemző, hogy csak egy pár vonást emeljek ki korrajzából.

Nálunk tudvalevően Kemény Zsigmond legnagyobb mester a kor eme belső oldalának rajzában. A Zord idő-ben a politikai eseményekről mindig a személyek beszélgetéséből értesülünk: a renegát budai basa elvált feleségének, Izabella udvarhölgyének, szavai milyen jól jellemzik az akkori fura viszonyokat, Buda s az ország reménytelen helyzete Turgovics szavaiból milyen megdöbbentő erővel domborodik ki, Werbőczy beszélgetése a budai basával, majd Turgovicscsal, mennyi bepillantást enged az akkori politikai eselszövényekbe! Kemény alakjai igazán koruk emberei, kiket éppen úgy érdekelnek koruk eseményei, mint bennünket a magunkéi, kik sokat gondolkodnak és beszélnek ezekről. Így hatja át a korhangulat igazán a cselekvényt. Kemény korrajzában azért bizonyos egyoldalúságot érzünk. Őt legjobban a történelem, a nagy politika érdekli. Ennek hátterét megvilágítani, titkos szárait bontogatni erős elmeélel, a történeti alakok

lelkébe pillantani, ez az ő legnagyobb öröme. Meglátszik rajta, hogy politikus és publicista is. A történeti külsőségekkel keveset törődik. Meséinek komor, sötét szövetében nélkülözzük a színpontokat.

Mindenesetre legjobb, ha a regényíró a korrajznak mind a két oldalára gondot fordít s a kettőnek rajzát harmonikusan összeolvasztja, úgy azonban, hogy a belső világrajza feltétlenül uralkodjék a külső világén.

Az újabb történeti regényírók, mint Meyer Konrád Ferdinánd, Sienkiewicz, Mereskovszki, erre törekednek.

A korrajznak ez a legfontosabb része Jósikánál még mostoha elbánásban részesül, bár van érzéke ez iránt is s nem egyszer meglep bennünket ebbeli ügyességével. A történelmi eseményeket s azok commentálását ő is ügyesen tudja párbeszédké szőni. Jósika István nézetei, vitái kora politikájáról az eszes és ügyes diplomatára, valamint a korra jellemzők; a Csehekben az ifjú király s Szilágyi Mihály párbeszéde, mely élénk, fordulatos, világot vet Mátyás jellemére, politikai terveire s az ország akkori állapotára; Zrinyi Péter összeesküvése egy jelenetben tárul fel előttünk, halljuk vitatkozni az összeesküvőket, szónokolni Zrinyi Miklóst (Zr. a költő); Bátori Zsigmondot jól jellemzi a kivégzés nézőinek beszélgetése (Abafi); a százszok és Bátori Gábor viszonyát élesen világítja meg Bátori vitája Coelestával a Szerafinnal (Az ut. Bátori).

Szóval az ő alakjai is koruk emberei, kik úgy gondolkodnak és éreznek, a hogyan hozzájuk illik, csak az a baj, hogy gyakran megfeledkeznek erről.

Bizonyos nehézséget okoz a történeti regényben az is, hogy a személyek beszédének is régies, történeti színezetet kell adni. Jósika foglalkozott ezzel a kérdéssel s kikelt azok ellen, a kik mai póriassággal akarják visszaadni a régiek egyszerűségét nyelvben és gondolkodásban (Reg. Képletek, 1. kiad. II. 189—92.). Nem tagadhatjuk, hogy törekszik történeti regényeinek dialogjaiban történeti színezetre, régies patinára, bár ebben sem következetes és modern tárgyú regényeinek dialogja nem sokban különbözik a történetiekétől. A régies színezet tekintetében egy regényíró sem mehet túl bizonyos határon. Archaismust nagyon keveset használhat s csak olyanokat, melyek közelebb állnak a mai nyelvhasználatához. A régies színezetet rendszeren úgy adják meg a nyelvnek, hogy a mai nyelvet egyszerűsítik s közelebb viszik a népieshez (Herczeg, Gárdonyi is így tesz). Más mód nem igen kínálkozik. A túlságosan archaizáló kísérletet nyelvérzékünk határozottan visszautasítja.

Főnnebb mondtuk, hogy a Jósika előtti novellairóknak nincs érzékük a leírás iránt. Ugyanezt mondhatjuk a korrajzról

is. Képtelenek kiválasztani a történelemből költői tárgyalásra alkalmas eseményeket, inkább maguk költenek sablonos és valószínűtlen történeteket, melyeket bizonyos korba helyeznek s felléptetnek bennünk egy-egy történeti alakot. A korok közt semmi különbség sincs, Szent István, Nagy Lajos, Mátyás, vagy a török világ kora teljesen egyforma. Kisfaludy Sándor regéit majmolják, nekik valamilyen történelmi kor csak „előidő” s ezzel az előidő-festéssel mindent egyformára mázolnak.

Jósika tehát ezen a téren is úttörő volt. Ő mutatta meg írótságainak, hogyan kell történeti eseményeket mesévé szőni, történeti alakokat megeleveníteni, egy régi kornak életét, hangulatát elővarázsolni, szóval hogyan kell kort rajzolni. Korrajza a mi szemünkben lehet fogyatékos, de azért jelentékeny színvonalát ma is el kell ismernünk s azt hiszem, a róla mondottak úttörő érdemét is kellően megvilágították.

Egyén és Társadalom.

(Kivonat *Giesswein Sándor* 1. tagnak 1914 december 7-iki székfoglalójából.)

Az egyént a társadalommal vagy az individualismust a socialismussal mint rendszerrel, az egyéni tevékenységet a collectivizmussal ellentétbe hozni — mint Eugène Fournière mondja — oly mélyen gyökeret vert előítélet, hogy csaknem vakmerőség ellene állást foglalni. Pedig egyén és társadalom, individualismus és socialismus mint társadalmi solidaritás oly correlatiók mint polgár és állam, melyek egymást tételezik fel.

Az individualis és socialis irányzat, a társadalmi élet e componens erői úgy viszonylanak egymáshoz, mint a mágnesség kétféle polaritása s az elektromosság kétféle speciese. Az egész emberi élet, de viszont a társadalmi fejlődés is ebből a kölcsönhatásból alakul ki, melyet egyén és társadalom egymásra gyakorol.

Míg a gyakorlatban a tisztán individualistikus társadalmi szervezet elképzelhetetlen és az abszolút socialistikus közületek legfeljebb mint átmeneti kísérletek léteztek vagy léteznek, addig az elméletben, társadalombölcseleti rendszerek kigondolásában, vagy a jövő idealjainak konstruálásában sociologusaink erősen a két véglet között mozognak, olyannyira, hogy az egyik iskola szerint csak a társadalom az igazi létező s az egyéniség csak abstractio (Comte, Durkheim), a másik szerint pedig csak egyéniség van s a társadalmi életben csak az *én* az a mennyiség, a melylyel számolni kell, az egoismus alapja minden társadalomnak (F. Le Dantec).

Igaz ugyan, hogy az ember egymagában, még a legnagyobb és leghatalmasabb is, minimalis lénynek látszik azokkal az erőkkel szemben, melyek őt akár a természetben, akár a társadalmi kötelékben körülveszik, de épp a modern tudomány vezetett arra, hogy az infinitesimalis tényezőkkel számolnunk kell. Valamint a természetben, úgy a társadalmi életben sincs quantité negligible s a ki az egyéniségnek, akár a legkisebb egyéniségnek működését figyelmen kívül hagyja, az sohasem fog a társadalmi jelenségek mélyére hatni.

A sociologia terén, úgymond Vacher de Lapouge, mindig gyanúval kell fogadni az egyszerű formulákat és nevezetesen az anthroposociológiának annyiféle különböző szempontot és ismeretkört kell figyelembe vennie, hogy a ki csak az egyikből vagy a másikból meríti adatait, az csaknem bizonyosan téves következtetésekre jut. Azért kívánjuk a sociológiának az egyén és társadalom egymáshoz való viszonylatára vonatkozó elméleteit külön-külön vizsgálatunk tárgyává tenni, hogy kellő értékelésük és összegezésük alapján az individualis és socialis kölcsönhatások helyes egyenletét beállíthassuk.

I. A physikai milieu és faji karakter.

Ibn Khaldun XIV. századbéli arab történetíró volt az első, ki Hippokrates tételét az éghajlat és földrajzi alakulás befolyását történelmi vonatkozásaiban kiemelte. A nyugaton később Bodin, Montesquieu s Herder tették ugyanazt, újabban pedig Buckle Tamás. Legékesebben szóló híve a milieu teóriájának H. Taine volt, a ki azonban a földrajzi milieu mellett a faj és időpont determináló hatását is figyelembe veszi. Nála az egyéniség mégis elsősorban reflektáló tükör s gondolatai, érzelmei, cselekedetei a környezet tükörképei. A faji karakter egyéniségalkotó elméletét Gobineau emelte ki inkább merész phantasiával, mint tudományos készültséggel megírt munkájában, mely azonban iskolát csinált s egy félszázad után sem mondható elavultnak. Az ő nyomdokaiban haladt Houston St. Chamberlain, sőt Renan is. Psychologiai analysisseel kibogozhatjuk az ember szellemi világából azokat a benyomásokat, melyeket ő reá közvetlenül, vagy őseinek számtalan sorozatán keresztül közvetve az őt környező természet tett s ebben a nevezett tudósoknak vannak értékes észleleteik, de azonnal a félszepségek labyrinthusába tévednek, mihelyest ezeket általánosítják s az ő egyszerű formulájukkal a sociologia complicált szövevényét megfejteni törekszenek.

Az átöröklés egyénalkotó tényezőjét a lehető legnagyobb terjedelemben Galton és Th. Ribot emelték ki, kik mint Lester Ward mondja, feltétlenül hisznek az átöröklés mindenhatóságában.

Más természettudósok, többi közt a biologia nagymestere, Weismann és A. Russel Wallace, főként a szerzett tulajdonságok átöröklése körül józan korlátozást követelnek.

A földrajzi milieu és faji karakter befolyását az egyéniség kialakulására sem túlbecsülni, sem kicsinyelni nem szabad. Hogy ezeknek anthrosociologiai értékét jól beállíthassuk, szükségünk volna egy olyan munkára, mely Odin művét: *Genèse des grands hommes*' kiegészítené és kiterjesztené. Odin t. i. 6382 francia írónak, kik 1300-ban és 1825-ben születtek, életrajzi adataiból rendkívül érdekes táblázatokat állított össze, melyekből meggyőződhetünk, hogy a földrajzi fekvés jóformán semmi befolyással sincs az írói képesség fejlesztésére. A vizsgáldásokat természetesen a kiválóság más megnyilvánulása szerint is kellene folytatni. Azt hisszük, hogy a földrajzi és klimatologikus viszonyok inkább csak a temperamentumra és a szellemi tevékenység színezésére lehetnek befolyással.

II. A pszichikai tényezők befolyása.

Nagy az eltérés a pszichikai tényezők értékelésénél is. Míg az átöröklés feltétlen hívei a nevelésnek jellemképző erejét minimalisnak tekintik, a collectivista-rendszer hívei azt vélik, hogy czéltudatos neveléssel új embertypust tudnak alkotni. Így Durkheim és még inkább Draghicesco az individualis ember romjai fölé akarják felépíteni a socialis embert.

Pedig az igazán socialis embert az öntudatos tevékenység alkotja és nem a szokássá vált mechanikus utánzás (*l'imitation contume*), mely G. Tarde rendszerének alapja.

Hogy az utánzás, melynek az ember kifejlődésében és a nevelésben is nagy szerepe van, nem pusztán mechanikus folyamat, azt legjobban észlelhetjük az ember beszélőképességének fejlődésében. A gyermek midőn beszélni tanul, nem csupán utánoz, hanem kombinál, gondolkodik. Nagyon érdekesek e szempontból azok az észleletek, melyeket Hipp. Taine, Preyer, Ament és hazánkban Endrei Gerzson a saját gyermekeiken és más gyermekeken is tettek. G. v. d. Gabelentz az ő nyelvtudományi munkájában említ pl. egy igen érdekes esetet, midőn egy gyermek önalkotta nyelvében a sémi nyelvek *vocalis*-rendszerét alkalmazta egészen magától.

Utánzás által tanuljuk meg az írást is, — de mekkoré itt is az individualitás, hisz ahány ember, csaknem annyi forma az írásvonás.

A nevelést felváltja, illetve folytatja az a lelkek-közi suggestió, melynek pszichikai légkörében élünk. Ennek hullámzó kialakulása az, a mit közvéleménynek mondunk, tipiku-

sabb kialakulása pedig a korszellem. A korszellem alakítja ki a mi gondolkodásunkat, világfelfogásunkat, de viszont mi mindannyian közreműködünk a korszellem kialakulásán. Az emberben nemcsak az ismétlő-utánzás ösztöne van meg, vagy a variatióé, mely mindig valami újat kíván. Erre egyrészt a gazdasági és socialis fejlődés is serkenti, de másrészt minden kor emberére áll az, a mit W. Sombart a mai kor emberéről mond: Das Neue reizt die Menschen unserer Zeit, weil es neu ist.

A régieknek és újaknak, az imitációnak és variációnak a folytonos küzdelmét és compromissumát a legvilágosabban illusztrálja a korszellem külső szemléltetője, a stylusnak folytonos átalakulása, a stylusoknak egymásból való kifejlődése. A stylusok e változása az individualisnak a győzelme a hagyományos felett. Nem mintha egyetlen egy individuum képes volna új stylust teremteni, de a genie felfogja a közóhaj és közszükséglet kívánalmát, inventiójával és energiájával ennek érvényt is szerez. Viszont a legnagyobb genie sem maradhat contactus nélkül nemzetével és korával. Az egyéniség energiája nagyon különböző, sehol és sohasem mindenható, sehol és sohasem zéró. A legtöbb esetben infinitesimalis mennyiség, de sohasem tartozik az impendenebillák közé.

III. A socialis milieu.

A született genie épp úgy mint a született gonosztevő, tulajdonképen legszűkebb környezetének socialis viszonylatai alatt fejlődik ilyen vagy olyan irányban. Alkalom nélkül a képességek csak lappanganak. A képességet fejlesztő alkalmak közt első helyet foglal el az, a mit társadalmi surlódásnak neveznek, a társadalmi érintkezésből származó ösztönzés, melynek intensivitása mindenesetre a homogen szellemi erők concentrációjával van egyenes arányban.

Ezt a tételt Jacoby igazolta statisztikai adatokkal, melyek egybevetéséből ő a következő sociologikus törvényt vonta le: a kiválóságokban való productivitas egyenes arányban áll valamely terület lakosainak sűrűségével és azzal a percentszámmal, mely e területen a városi lakosságnak jut.

Jakoby törvényét Durkheim módosította azzal, hogy különbséget tesz a népességnek mechanikus és dynamikus sűrűsége között; az első csak a szám nagyságában áll, a mely magábanvéve még semmi szellemi tevékenységet sem vált ki, az igazi civilisáló tényező a dynamikus sűrűség, mely az aggregált elemek moralis érintkezésében áll, a melyet közlekedési eszközeink lehetővé tesznek hely szerint egymástól elkülönített egyének között is.

E törvényből az következne, hogy a városok sokkal nagyobb hatással vannak az egyéni képességek kialakulására, mint a vidék, a mit Bagehot és Lombroso kétségbevonnak. A dolog úgy áll, hogy az értelmi képességek helyes kialakulására a város és vidék combinált befolyása a legelőnyösebb. A városban született kiválóságok legnagyobb része a vidékről bevándorolt szülőknek vagy ősöknek ivadécai. A város hasonlíthatatlanul több alkalmat szolgáltat a szellemi tehetségek kifejlesztésére, — de a vidék megadja az egészséges szervezetet, mely annak egyik alapfeltétele s megadja az idegrendszer nyugodt temperamentumát, mely a nyert szellemi benyomások összehangolásához szükséges.

A nevelés és kellő alkalom szükséges a genialis tehetségnek is, — csak ritka szellemi erő tud a legmostohább viszonyok között is érvényre jutni.

IV. Miben áll az egyéniség?

Vajjon az ember csakugyan az, a mit belőle a körülmények alkotnak? Amennyiben erre a kérdésre igennel felelünk, teszszük azt azzal a fenntartással, hogy e körülmények között egyet, a legfontosabbat, t. i. magát az öntudatos egyéniséget nem szabad figyelmen kívül hagyni, miként ezt a sociológiának sociokratikus iskolája teszi. E tekintetben a reflectáló szellem igazat fog adni J. St. Millnek, ki így szól: „Azt észleltem, hogy bár a mi karakterünket a körülmények alakítják ki, a mi saját vágyaink sokban hozzájárulhatnak ahhoz, hogy maguk a körülmények hogyan alakuljanak.“ S ezt kiegészíti Bergson a következőkben: „A mi tapasztalatunk azt tanítja, hogy mi szabadnak érezzük magunkat, vagyis nem vagyunk a körülmények hullámain, ide-oda vetett öntudatlan fadarab. A szabadság tény és alig van tény, melynek valóságát világosabban igazolni lehetne.“

Szóval a társadalom alkotóelemei öntudatosan cselekvő egyéniségek, kik nemcsak alakulnak, hanem önönmagukat kialakítják.

A civilizatio hatása az egyéni differentiát nem akasztja meg, hanem inkább fejleszti és fokozza. A gazdasági életben a munkamegosztás mind több osztályt és hivatást teremt, az egyéni működésnek mindig több külön sphaeráját hozza létre; a mai kor idealja nem a renaissance-korbeli *uomo universale*, kinek kiváló typusa a nagy Leonardo, a mai kor idealja inkább a specialista, ki gondolatait, tevékenységét egy szűkebb körre tudja centralni és így minél nagyobb tökéletességre tesz szert. Mindez az egyéniség nagyobb differentiatióját hozza magával.

Flaubert 1870-ben mintegy aggódva így ír George Sandhoz: „L'individu, nié, écrasé par le monde moderne, va-t-il reprendre de l'importance? Souhaitons-le!“ Azt hiszem ez az aggodalom felesleges; az individualitást nem lehet letiporni, mert az az ember természetéből nő ki és ha kellene, maga a társadalom menti meg az individualitást, mert a társadalomnak a saját fejlődésére is szüksége van az öntudatos, önelhatározással bíró egyéniségre.

V. Az egyén beilleszkedése a társadalomba.

Amiként természetellenes dolog az egyéniséget teljesen felszívó sociokratia, épp oly természetellenes az egyéniséget a társadalomtól elkülönítő monadokratia. Mert az ember természeténél fogva nemcsak individualista vagy egoista, hanem egyszermind ζῶον πολιτικόν. Az az öntudatlan csordaember vagy méhkasember, a ki a sociokratikus iskola idealja, épp úgy nem igazán ember, mint a Stirner-féle „Einzige“, vagy a Nietzsche-féle Uebermensch, a ki az ő solipsismusával inkább Untermenschnek volna nevezhető.

Maga Felix le Dantec, ki individualistikus elméletét a biológiára építi fel s azt tartja, hogy az élet abszolút egoista működés, nem zárkozhatik el attól a ténytől, hogy a testvériség létezik s hogy azokat tartjuk legjobbjainknak, kikben ez a leg-erősebben kifejlődött. Az individualismus kénytelen a saját érdekében a solidaritás elvét magáévá tenni. Mert a solidaritás érzetének a kifejlesztése az emberi természet szükségletének felel meg, mert ez éhezi a boldogságot és azt nem tudja másképp megtalálni, mint a társadalom valamennyi tagjával való teljes összhangban.

A solidaritás elvére alapítja Sécrotan s főként Léon Bourgeois az ő társadalombölcseleti elméletét. Ennek az alap-tétele az, hogy mi mint a társadalom adópai születünk s ebből azt következteti, hogy nekünk kötelességünk a társadalom iránt ezt az adósságot lerónunk.

Palante ugyan azt rója fel hibául a solidarismusnak, hogy túlságosan az érzelmi világra építi fel tételeit. Pedig a solidaritás társadalmi tény s az associatio nem az érzelem, vagy nemcsak az érzelem követelménye, hanem a gazdasági, socialis és culturalis fejlődés alapfeltétele. Sőt minél nagyobb a mi gazdasági életünk fejlődése, nevezetesen a munkamegosztás folytán az egyéni differentiatio, annál erősebbnek és kiterjedtebbnek kell lennie a társadalmi integratiónak, az associatiónak.

Ha igazat adunk is Eugène Fournière-nak, hogy az emberi egyént, ha izoláltan nem is létezik, de legalább ilyennek el

tudjuk képzelni, míg a társadalmat egyének nélkül el sem tudjuk gondolni, mégis hozzá kell tennünk azt, hogy az izoláltan képzelt egyén még a képzeletben is borzasztóan nyomorúságos és szálnalmas lény volna és pedig annál szálnalmasabb, minél jobban differenciálódott egyénileg, minél nagyobbak culturigényei.

Ennélfogva az egyéni boldogságnak is az a követelménye, hogy a socialis nemtörődömség helyét a socialis fejlődés és haladás idealja foglalja el. Ha talán naiv tévedés van az olyan optimismusban, mely minden hiba és folt nélküli társadalmat tart elérhetőnek, úgy mindenesetre sokkal nagyobb, mert végzetes hiba az a pessimismus, mely minden társadalmi bajt javíthatatlannak tart. Emellett a mult és jelen bajaihoz még a jövő bajai is csatlakoznának s ekkor a haladás útjáról a hanyatlás örvénye felé közeledünk. S ez vigasztalanabb mint a Nirvana.

Constant és az alkotmányos állam tana.

(Kivonat *Balogh Arthur* I. tagnak 1914 december 7-iki előadásából.)

Az alkotmányos államnak a XVII. században kezdődő, a XIX. század közepén jórészt befejezést nyerő, ez időben már az államéletben is általánosan megvalósuló tana, a mint a XVIII. század végén és a XIX. század elején, mint tulajdonképen a rendiből állampolgárrivá váló társadalomnak az államban egészen új elhelyezkedést kívánó politikai törekvéseinek foglalata előttünk áll, fő eszméit részint a természetjogtól nyeri, részint az angol alkotmányos állapotoknak attól a felfogásától, a hogyan ezeket Montesquieu után helyesen megismerni vélték.

A természetjog népsuverainitásától nem vehette át e tan a népakarat korlátlan uralmát, ha a monarchikus államforma mellett ki akart tartani. De átvette azt a gondolatot, hogy az állam szabad és jogilag mindenesetre egyenlő emberek társulása. Átvette a Rousseau-féle közakarat tanában rejlő azt a gondolatot, hogy a souverain hatalomnak célja csak a köz java, az egyetemes érdek és nem bármiféle részérdek lehet.

Montesquieu-től átvette a egyes államformának már ugyan csak Locke ra visszamenő eszméjét, melyben ő a hatalmak megosztása mellett a szabadság megvalósulását látta.

Polgári jogok, a hatalmak megosztása, népképvisélet, ennek a törvényhozásra és adómegszavazásra kiterjedő hatásköre, a végrehajtás szerveinek felelőssége, független bíróság az alkotmányos állam épületének az elmélet szerint fő oszlopai, a fő intézmények, melyek közt a nemzeteknek a szabadság eszméjétől áthatott új állami életükre berendezkedniök kell.

Az új elvek első, sajátos felfogású megvalósulása, az elmélet által kifejtett tanok mérvadó befolyása alatt, az ember és polgár jogainak 1789 augusztus 26-iki francia deklarációjában, majd az 1791. évi francia alkotmányban áll előttünk.

Az alkotmányos állam tana azonban, a mint a XIX. század elején a continensen, nevezetesen a francziáknál, megjelenik, közvetlenül nem a népsouverainitást a királysággal összeegyeztetni hiába igyekvő 1791. évi, hanem az 1814. évi francia alkotmányhoz kapcsolódik, mely a népsouverainitás elvetésével a királyság önkorlátozásán épül fel és a németeknek is, nevezetesen az alkotmányosságra legkorábban áttért délnémet államoknak, mintaképpül szolgált.

Ennek az alkotmányos állami tannak első rendszeres kifejtője Constant Benjamin.

Constant különös jelentősége és érdeme az állam tudományában a királyi hatalom, a miniszterek állásának és a miniszteri felelősségnek új megvilágításában áll, abban, hogy ezen kérdések tisztázását lényegesen előbbre vitte.

Constant *pouvoir modérateur*-je tulajdonképen Clermont-Tonnère *pouvoir royal*-jában bírja előzményét. Utóbbi az angol alkotmánynak a királyi prerogatívákra vonatkozó tanára támaszkodva a királyi hatalomban két különböző hatalmat lát. Egyik a végrehajtó hatalom, mely pozitív prerogatívákkal van felruházva; másik a királyi hatalom, melyet tradíciók tartanak fenn.

A királyi hatalom normalis viszonyok közt egy teljesen semleges, passivitásra hivatott hatalom, míg a tulajdonképeni *activitas* a kamarákat, a király kormányát illeti meg. Csak a többi hatalmak közti disharmonia esetén válik amaz *activ* hatalommá.

A törvényhozó-, végrehajtó- és bírói hatalom az államhatalomnak három különböző ága, melyek mindegyikének a maga hatáskörében közre kell működnie az állam életéhez.

Ha ezen hatalmak nem működnek össze, kell lenni egy oly erőnek, mely működésüket megigazítja, szabályozza. Ez az erő nem lehet egyikében sem a három hatalomnak, mert ez esetben az a másik kettőt megsemmisíthetné. Csak kívülök lehet mint negyedik, *neutralis* hatalom. Ez a királyi, mérséklő, szabályozó hatalom. (*Principes de politique* II. fejj., *Réflexions sur les constitutions* I. fejj.)

Constant szabályozó hatalma méltán nem elégitette ki az elméletet, de azért mégis van benne bizonyos helyes gondolat. Ugyanis annak felismerése, hogy a királyt nem lehet a végrehajtó hatalomba egyszerűen behelyezni, hogy az államhatalmak elválasztása mellett azok egységére is szükség van, s ezt az egyesítő funkciót az államfő gyakorolja. Constant concepciójában

már benne van az, hogy az államfői hatalom a többi hatalmak működését irányító hatalom. De megigazításra szorul tana annyiban, hogy irányító hatalom nemcsak az esetben, ha a többi hatalmak közt disharmonia van, hanem irányító egyáltalán.

Constant előtt is tulajdonképen az angol prerogatívák lebegtek, azok a jogok, melyek a királyt a tulajdonképeni törvényvégrehajtáson kívül más szerv közreműködése nélkül megilletik (külképviselet, a parlament elnapolása, veto, főrendek kinevezése, végrehajtó szervek kinevezése, kegyelmezés), ezek alapján azonban a király állását tévesen magyarázta.

Mindent összevéve, Constant helyesen érezte, hogy a parlamenti kormányrendszerrel bíró monarchiában, melyet ő elérendő czélul tűzött ki, a királynak elvi létjogosultságot csak úgy adhat, ha a többi hatalmak felett irányzó hatalommá teszi, miután ebben a végrehajtó hatalom a miniszterekre száll át, a Montesquieu-féle hármass felosztás szerint tehát a királynak mi sem maradt volna. De tévedett abban, hogy tisztára passiv hatalommá tette.

Constant további érdeme a miniszterek által gyakorolt végrehajtó hatalomnak a királyi hatalomtól elválasztásában és ezen hatalom önállóságának kimutatásában áll.

A miniszteri hatalomnak a királytól különválását abban látja, hogy a király végrehajtó hatalmát a miniszterek által gyakorolja; ezekhez tartozik a törvény végrehajtása, a cselekvés és a mi ennek legszükségesebb előfeltétele: a rendeleti jog.

A végrehajtó hatalom tulajdonképeni szervei tehát a miniszterek. Mert a felelőtlenség arra készíti a királyt, hogy mindent miniszterei által tegyen

Ez utóbbiban látja a miniszteri functio önállóságát; abban, hogy a király csak úgy gyakorolhatja hatalmát, ha ahhoz a miniszterek hozzájárulnak és ezek nem tartoznak feltétlen engedelmességgel a királynak, mert a lemondás által ez alul szabadulhatnak. Vagyis a király nem gyakorolhatja szabadon jogait, hanem csakis egy felelős miniszter közreműködésével. Ez a közreműködés az ellenjegyzésben nyer kifejezést, melyet ugyan az 1814. évi francia alkotmány nem ír elő, de tényleg mindig alkalmaztatott (Principes II. fej., Réflexions I., III. fej., D. jegyzet).

Nála azonban a miniszterek által gyakorolt hatalomnak különválása és önállósága nagyon is mint a királyi hatalom semlegességének, inaktivitásának és sérthetlenségének szükségszerű feltétele jelenik meg. Ha egyszer a király nem működő, csak szabályozó hatalom, a többi szerveknek: a parlamentnek, kormányának kell az aktivitást képviselni, utóbbinak a parlament mellett önálló hatalommá válni. Úgy, hogy Constantnál a miniszteri hatalom különválásának és önállóságának helyes gondolata

megvan ugyan, de az oda nem tartozó elemekkel némileg zavarossá van téve.

Constant további jelentősége a tudományban a miniszteri felelősség intézményének megvilágításában áll.

Jól látja, hogy a királyságnak, az új alkotmányos államnak ez az intézmény mellözhetetlen alapja.

A miniszteri felelősséget, igen helyesen, a miniszteri functio önállóságából vezeti le. Ha a minisztereket csak mint a végrehajtó hatalom pusztá eszközeit tekintjük, képtelenségnek látszik az eszközt felelőssé tenni és sérthetlenné nyilvánítani a kart, mely őket használja. De ha a végrehajtó hatalmat, vagyis a minisztereket mint külön hatalmat tekintjük, melyet a királyi hatalom elnyomhat a kicserélés által, a mint az alsó házat is a felosztás által, a végrehajtó hatalom felelőssége észszerű lesz és a királyi hatalomnak sérthetlensége biztosítva van.

Constant miniszteri felelősségi tanának is több hiánya van.

Szerinte a miniszteri felelősség csak a törvényesen engedett hatalommal való visszaélésre vonatkozik, de nem azon esetekre, midőn a miniszter törvénytelen hatalmat bitorol. Utóbbi a miniszter magán ténye, melyért a közönséges bíróság előtt kell felelnie.

Mindaz, mondja, a mi a miniszteri functiókörön kívül esik, a rendes bíróságok elé tartozik. De minden törvénytelen cselekmény a miniszteri functiókörön kívül esik. Tehát a miniszter, a ki a polgári szabadságát vagy tulajdonát törvénytelenül támadja meg, nem mint miniszter jár el. (Principes IX. fejj., Réflexions I. III. fejj. 4., Responsabilité des ministres II. fejj.)

Ez mindenesetre a felelősséget megállapító cselekmények igen szűk körre szorítása lenne.

Végeredményben Constant nem is különböztet kellőleg a jogi és politikai felelősség között és nála a miniszteri felelősség büntetőjogi formába öltöztetett politikai felelősség.

A parlamenti kormányrendszer hívei közt Constant az első helyet foglalja el, bár annak nem szentel oly kimerítőbb méltatást, mint egyéb alkotmányi kérdéseknek.

E kormányrendszert az alkotmányos monarchiában mellözhetetlennek látja. Nincs még megvalósulva de, ellentétben a doktrínékkal, kifejlődését lehetőnek gondolja az alkotmány által megadott alapokon is. (Principes X. fejj.)

A királyi hatalomnak szerinte való felfogása tényleg a parlamentáris monarchia irányában való fejlődést jelenti, a mit az 1814. évi francia alkotmány előkészítésként álltal, hogy a minisztereknek a parlamentben helyet adott, a többség vezéreinek a kormányban való helyet foglalását lehetővé tette, továbbá az által, hogy a királynak megadta a felosztási jogot.

Constant jól látja, hogy a fejlődés a parlamenti kormányrendszer felé vezet. Miután a miniszterek a parlamentnek felelősek, miután a királyi szabályozó hatalmi tények is (veto, feloszlatás) csak a miniszterek közreműködése mellett fejthetők ki, ezek pedig a parlamentnek, végső sorban a választók többségének vannak alávetve, a választók lesznek az egyetlen hatalommá.

Constant az első a rendszeres államtudományban, ki az önkormányzat mellett (a municipalis hatalom neve alatt) sikra száll.

A Constant municipalis hatalma az önkormányzatot — melyet a helyi ügyekre szorításánál fogva ugyan nem egészen helyesen fog fel — ennek relativ függetlenségét jelenti az országos végrehajtó hatalom alatt. Szükségesnek tartja azért, mert a helyi kapcsolat a közhöz való ragaszkodásnak, a hazaszeretetnek tulajdonképeni forrása s mert az önkormányzat nélkül a részek tespednek, minden erő csak a központban gyűjtetik össze. (Principes XII. fej., Réflexions B. jegyzet.)

Constant az alkotmányos államra vonatkozó tanainak fentebb kiemelt fő elvei még hazájában is ellenmondással találkoztak.

De nem fogadta el Constant tanának sajátos részeit — csekély kivételektől eltekintve — különösen a német tudomány, melynek a XIX. század negyedik évtizedétől kezdődő, a jogállam egyik értelemben vett jelszava alatt megjelenő iránya (Rotteck, Welcker, Dahlmann) és az alkotmányos állam tanának régebbi angol-francia iránya közt a Constant-féle alkotmányos, liberális irány átmenetet képez.

Constant jelentősége abban áll, hogy az alkotmányos királyságnak összes követelményeit éles elmével, világosan, közérthetően kifejtve, ezen elveknek a legszélesebb körben elterjedését, a köztudatba átmenetét a legnagyobb mértékben elősegítette. Mondhatjuk, az alkotmányosság nagy kérdéseinek tanítójává lett nemcsak saját kora számára, mert az általa hirdetteknek nagy része elavultnak ma se tekinthető.

A tudományra abban áll jelentősége, hogy az államfői hatalomra vonatkozó tanával ezen hatalom természetének további tisztázásához nagyban hozzájárult; rámutatott a miniszterek által gyakorolt hatalomnak az államfőtől különválására és önállóságára, melynek felvétele nélkül a parlamenti kormányrendszer meg nem magyarázható; a miniszteri felelősséget helyes alapjára helyezte s abban az államhatalmak közti harmónia biztosítékát felismerte; annak nem az egyes intézkedéshez, hanem az általános szabályalkotó mozzanathoz kapcsolódását kiemelte s rámutatott arra, hogy ezen intézmény az alkotmányos királyság lehetőségének fő feltétele.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE októberi füzetének tartalma :
Matlekovits Sándor *Az iparfejlesztés* címmel az állami iparfejlesztés történetét vázolja s befejezésül az iparfejlesztésre vonatkozó véleményét foglalja össze. Jóllehet az ipar megfelelő talajt talál az országban, mindamelllett az állami beavatkozást ma még kívánatosnak, sőt szükségesnek tartja. Az ország ipara nem tartott kellő lépést azzal a haladással, mely az utolsó félszázadban a technikai fejlődés folytán a nyugati országokban és Ausztriában is mutatkozik. Az állami beavatkozás súlypontját az oktatásügyben látja. Az állam és törvényhozásnak a közszállítások rendszerével kell biztosítani a hazai ipar szükségletének fedezését. A gazdaság terén is számos kérdés vár állami beavatkozásra. Elsősorban fontos a munkáskérdés. Hasonlóképen nagy feladat vár az államra az iparfejlesztés szempontjából a szénkérdésnek kedvező megoldásánál, melyre a vízierők kihasználása és a földgáz rendezése nagy befolyással lesz. Nagy szerepet játszik az adóügy. — Pasteriner Iván befejezi *A magyar politikatudomány-ról* szóló tanulmányát. Czélja volt a politikát, mint tudományt, valamint az ennek keretében fellépő állami rendszereket, az állami jelenségeknek a politika-tudomány rendszeres műveiben található megfjtéseit eredetükben és fejlődésükben bemutatni. — Weber Arthur *Báró Jósika Miklósról* kezd nagyobb tanulmányt. E közleményében mindenekelőtt azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mely indokok bírták Jósikát regényírásra? Majd arra a kérdésre tér át, hogy miért lépett egyáltalában Jósika az irodalmi pályára, miért lett magyar íróvá? Jósika azt állítja magáról, hogy valami ellenállhatatlan belső ösztön, valami kényszerítő hatalom készítette regényírásra. Szerző szerint nem ez az egyetlen indítóok, szerencsétlen házasságát tekinti a másik oknak. Szerző végül Jósika regényírásában a külföldi példák hatásának nyomait kutatja. De vannak olyan vonások is, melyek szoros kapcsolatban vannak magával az író jellemével és egyéniségével, vagy legalább is azon felfogással, a melyet magának a regény feladatáról, lényegéről és eszközeiről alkotott. — Szöllősy Lajos *A suffragettek* címmel a nők választójogáért folytatott mozgalomról ír. — Nagy Miklós Briones Gabriel *Golyó által* című elbeszélését fordította le spanyolból. — Lévy József

A föld hymnusa költeményét közli. — *A Szemlé*-ben dr. Forster Gyula *Erzsébet királyné emléke* czimmal az emlék felállításának nehézségeit ismerteti. — Ilosvay Lajos *Wartha Vinczé*-ről, Alexander Bernát *Medveczky Frigyes*-ről emlékezik. — *Az értesítő*-ben Noél Bangor: *Le sang bleu* (Szigetvári Ivántól), Vértesy Gyula: *A vér*, Szende-Dárday Olga: *Rozsda*, Asbóthné Ferenczi Sára: *Mary* című munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat novemberi füzetének tartalma. Berzeviczy Albert *Fabriczy Kornél emlékezete* című emlékezésé-
dét közli, melyet a M. T. Akadémia okt. 5-iki összes ülésén felolvasott, s melyben a kiváló magyar műtörténésznek pályafutását jellemzi. — Concha Győző *Machiavelli föltámadása* című a most folyó háborút vizsgálja az emberiség élete fölött uralkodó erkölcsi és jogi világrend törvényei szempontjából azok alkalmazásával, s arra az eredményre jut, hogy Európa három vezérnemzete Machiavellinek négyszáz év előtt hirdetett fölháborító politikai moralja alapján áll s a magát az emberiségi haladás zászlóvivőjének kiadó francia, az álszenteskedő orosz, a képmutató angol e Machiavelli-féle moralt valószínűleg meg tetteiben. A mi seregeink nemcsak a mi nemzeti létünkért küzdenek, hanem az emberiség erkölcsi színvonaláért, a Machiavelli codexe ellen. — Grósz Emil *A hadsereg egészségügyi szolgálata a háborúban* című rövid vonásokban ismerteti a német hadsereg tábori egészségügyi szolgálatot. — Matlekovits Sándor *A moratórium* neve alatt ismeretes intézkedést ismerteti. — Kallós Ede *Az írói kapcsolatok és az irodalmi folytonosság kérdéséhez* című tanulmányt kezd. Célja adalékot nyújtani ahhoz a régi igazsághoz, mely szerint az irodalmi életben is, úgy mint a gyakorlatban, az egyéniség mértékét nem a környezettől való különállás, hanem a környezettel való kapcsolat mikéntje szabja meg; másrészt bizonyítékkal akar szolgálni ahhoz a tételhez, mely szerint a költő igazi megértését s ezzel együtt igazi élvezetét is csak e kapcsolatok meglátása teszi teljessé. — Weber Arthur befejezi *Báró Jósika Miklósról* szóló tanulmányát. E részben különösen Jósika regényeiben azokat a nyomokat vizsgálja, melyek a tapasztalásra vonatkoznak. — Ezután Twain Márk *Önéletrajz* című elbeszélésének fordítása következik. — *A Költemények* közt találjuk Hegedűs István *A vén cigány* eredetijét, melyet Vörösmarty „Vén cigány“-ának 60-ik évfordulóján irt. Somkuti *Finn dalok*-at fordított le. — *A Szemlé*-ben Ábrányi Emil *Történeti drámák* című a Nemzeti Színház pályázatáról szóló jelentését közli. — *Külföldi hangok a háborúról* a Preussische Jahrbücher szept. füzetében két czikke van kivonatban ismertetve. Az egyik orosz, a másik német szempontból világítja azt meg. — *Az Értesítő*-ben Arany János Bolond Istókjáról szóló három tanulmány (Kéki Lajostól), Lakatos L.: Mély húr, Krudy Gy.: Mákvirágok kertje, Roche: La vie de Jean de La Fon-

taine (Elek Oszkártól), Heltai J.: A tündérlaki lányok, és Jaguár cz. művek vannak ismertetve.

2. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY mult évi deczember havi füzetének élén Dézsi Lajos-nak *Lukianos és Bogáthi Fazekas Miklós* című értekezése olvasható. Dézsi kimutatja, hogy Fazekas Demeterről és Stratonicáról irt szép históriájának egyik részlete Lukianos *Περὶ τῆς Συροῦνης θεοῦ* című művének 17—22. fejezetein alapszik; a Három Teles Fő Hadnagyoknak vetélkedései nem egyéb, mint a *Νεκρικοὶ διάλογοι* 12. dialogusának magyar versbe való szedése, végül pedig az „Ez világi nagy soc zvr zavarrol’ forrása a *Χάρων ἢ ἐπιτροχώντες*. — Keller Imre *Faludi Ferencz „Caesar“-ja* című dolgozatában megállapítja, hogy Faludi e drámája a Panemo Cisseo írói néven dolgozó Cordara Gyula Caesar olasz jezsuita (1704—1785). „Cesare in Egitto” című tragédiájának fordítása. Keller elmondván az olasz darab tartalmát, kimutatja, hogy a magyar fordító a drámán semmit sem alakított, csak három kis költeményt szúrt belé. — Boros József *Pindaros epinikionjainak metrikai szerkezete* című értekezésének második, befejező részében a Pindarostól használt metrumfajok közül a dactylo-epitritusi után a logavedikust tárgyalja le, megállapítván, hogy itt a sor legtöbb esetben az ellentétes irányú kólonok synartetikus olvasztása, vagy valamely elemi kólon ritmikai kibővítése. Kutatásainak végső eredménye, hogy mindkét tárgyalt metrumfajnak megvoltak ugyan a maga külön törvényei, de ritmikai tagoltságában mindkettő a tárcza szerkezeti beosztását követte. — Kristóf György *Barcsay és Orczy* című értekezésében megállapítja, hogy ennek a két költőnek „Két nagyszágos elmének költeményes szüleményei” czímen Révaitól kiadott verses gyűjteményében Barcsay több verse Orczy művei közé keveredett s ezért az irodalomtörténetben Orczy alkotásai gyanánt szerepeltek. Elemzése alapján Kristóf az „Arcadia leiratása” és a „Tudományok nevelkedéséről” címűeket kétségtelenül Barcsay versei közé sorozza, „Az együgyű életnek dicsérete” cz. vers szerzője is valószínűleg Barcsay. — *A Hazai Irodalom* rovatának vezető helyén Hegedűs István *Homeros Iliásá*-nak Vértesy Jenőtől való fordítását bírálja. Összehasonlítván Vértesy fordítását Baksayéval, kiemeli, hogy a rím nyügeből való szabadulás nagyon megkönnyítette Vértesy munkáját, melyben leginkább a hűséget, a népies zamatot s a homerosi jelzők sikerült visszaadását dicséri. Egyes helyeken azonban Baksay művészetét nem éri utól. Kardos Lajosnak *Arany János Bolond Istókja* című értekezését Király György ismerteti. Elismeréssel fogadja Kardos szövegkritikai megjegyzéseit, a „Bolond Istók” külső történetének, keletkezésének, Arany János pályakezdésének tárgyalását, a Byron-hatás gondos nyomozását, bár az értekezés egyes részeit (pl. Arany humora) feleslegesnek tartja. *Hain Gáspár Lócsei Krónikájá*-val, melyet Bal J., Förster J. és Kauffmann A. adtak ki, Gréb Gyula szól, hang-

súlyozván a krónikának, mint a korai újfelnémet nyelv magyarországi emlékének nagy nyelvészeti jelentőségét. — A *Külföldi Irodalom* rovatában első helyen Heinrich G ü s z t á v ismerteti Eberhard Karl Bussenak *Ulrich von Türheim* című monografiáját, mely részletesen, de kissé zavarosan tárgyalja a XIII. századbéli német epikus egyéniségét, műveit, tisztázni törekszik viszonyát forrásaihoz, végül az eddigi kicsinyítő ítéletekkel szemben kedvezőbb világításba helyezi költői értékét. O. Rubensohnnak *Hellenistisches Silbengerüt in antiken Gipsgüssen* című könyvéről L á n g Margit számol be. A mű az egyiptomi Mit Rahineben felfedezett gipszöntvényeket írja le s méltatja, melyeket most a hildesheimi Pelezaeus-múzeumban őriznek. O. Wälzelnak *Leben, Erleben und Dichten* című tanulmányáról Szentirma y Gizella szól. Walzel az élményi elemnek a költészetben való jelentőségét, majd az élményi tartalomnak a modern német lírában való szerepét vizsgálja; megállapításai szubjektív benyomások. S a s A n d o r Johannes Hönignek *Ferdinand Gregorovius als Dichter* című monografiájával foglalkozik. E könyv voltaképpen arról számol be, mint nyomja el fokozatosan Gregoroviusban a költőt a történetírót. Sas főleg a költőtudós ifjúkori költészetére vonatkozó kutatásokkal foglalkozik, mely a magyarság szempontjából legérdekesebb. O. Schissel von Fleschenberg *Entwicklungsgeschichte des griechischen Romanes im Altertum* című művében, C z e b e G y u l a szerint a fejlődéstörténeti vizsgálati módszerrel veszi vizsgálat alá a görög regény történetét Aristeides 'Miletosi történetci'-ből Longos 'psychologiai regényé'-ig, főleg a szerkezet és a technika tökéletesebbségét kísérve figyelemmel. A rovat befejezéséül M a r ó t K á r o l y Adolf Roemernek *Aristarchs Athleten in der Homerkritik* című könyvét ismerteti. — A *Programm-értekezések* között W e b e r A r t ú r elismeréssel bírálja Szentgyörgyi László *Ibsen-tanulmányát*, de hibájául rója fel, hogy nincs tekintettel a drámairó romantikus darabjaira, s felfogása sokszor nem tükrözteti vissza az Ibsen-drámák igazi értelmét. Madarász Flórisnak *Herczeg Ferencz drámái* című értekezése derék, izléssel és tudással megírt munka, bár descriptiv módszer szerint készül Lakos Béla *Heltai Gáspár reformátor és kora* című dolgozatában, mint K i r á l y G y ö r g y megállapítja, sikerült képét adja Heltai pályájának keretében az erdélyi magyar reformáció kialakulásának, bár nem támaszkodik eredeti kutatásokra. Ugyanő ismerteti Pintér Jenőnek *Időmutató a megújulás-korabeli magyar irodalom történetéhez* című munkáját, mely alkalmas áttekintését nyújtja a kor irodalmi eseményeinek. — A *Vegyesek* rovatát A l s z e g h y Z s o l t nekrológia nyitja meg az év folyamán elhunyt Prónai Antalról. S i m o n y i Z s i g m o n d bemutatja *A hamis tanú* mondájának egy közeli német rokonát, mely a *Bibliothek d. Unterhaltung u. d. Wissens* 7. kötetében olvasható 'Die Schwörhand zu Eisenberg' czimen. B a y e r J ó z s e f egy angol clownnak, Mr. Stonetnak 1857-ben Pesten bemu-

tatott cirkuszi Hamlet-paródiáját ismerteti s fölveti a kérdést nincs-e kapcsolat e paródia s az ifj. Lendvay Márton balsikerű Hamlet-szereplése között. F e r e n c z i Z o l t á n adattal szolgál arra, hogy Csokonai nemcsak ismerte Dantet, hanem foglalkozni is akart vele. G u l y á s J ó z s e f egy kis adalékot közöl a XVII. századból, mely azt mutatja, mint lett a monda ajkán a bibliai Salamonból magyar király, ki bolondjával, Markalfal, Óvárrott lakott. E l e k O s z k á r Arany *Jóka ördögé-nek tárgy-történetéhez* szolgáltat adalékot. — Az *Új könyvek és a Szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzékében* is olvashatunk rövid ismertetések a philologia körébe vágó művekről. — A füzetet a folyóirat 1914. évi folyamának név- és tárgymutatója zárja be.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 1914. évi IV. füzetének vezető helyén R a k o d c z a y P á l *Szigligeti forrásaihoz* című tanulmányának befejező közleménye olvasható. Rakodczay Szigligeti egyes drámáiban található reminiscenciák nyomán tovább folytatja a kutatásokat azon kapcsolatok nyomán, melyek drámáit a korabeli nevezetesebb külföldi darabokhoz fűzik. Ez alkalommal a *Liliomfi, Dalos Pista, A világ ura, A mama, Nőuralom, Az üldözött honvéd, A trónkereső, Török János, Struensee* és a *Valéria* cz. darabok forrásaira mutat rá s vizsgálatait annak a megállapításában foglalja össze, hogy Szigligeti, ha hatással volt is rá kora irodalma, önálló egyéniség volt; munkásságának egyetlen igazán kimutatható főforrása a francia színi technika, de itt is a tanítványból csakhamar mester lett; a mit ő hátrahagyott, az a mai magyar drámának alapja. — Cs á s z á r E r n ő befejezi *Szenczi Molnár Albert zsoldtárai* című értekezését, melynek e részében részint néhány kifejezés azonosságára, részint verstani okokra támaszkodva annak a nézetének ad kifejezést, hogy Molnár zsoldtárfordításán, habár csekély mértékben, megállapítható a Marot-Beza-féle híres francia zsoldtárkönyv hatása, végül pedig néhány példával igazolja, hogy a magyar zsoldtárfordító ismerte és felhasználta XVI. századbeli magyar elődeinek műveit. — T r o s t l e r J ó z s e f *„Fülemile“ tárgy-történetéhez* ezímen Arany János *Fülemiléjének* tárgy-történetét ismerteti. Az anekdota keleti eredetű, de nem Nasreddintől való, mint Pozder Károly vélte, a nyugati irodalomban először Arlotto Mainardi tréfái között tűnik fel a XVI. század elején, majd a XVII. században feldolgozta a német Samuel Gerlach s utána egész a XIX. századig többen, legterjedelmesebben a stiriai Matthias Abele. A magyar irodalomban Arany előtt ketten is feldolgozták: az erdélyi Hegedűs Sámuel (*Kinek szól a kakuk*) és tőle függetlenül Sárosy Gyula (*Az egyszéri szolgabíró*). Arany mind a kettőt ismerte, fel is használta, főforrása azonban Hegedűs, bár valószínűleg még egy harmadik forrást is ismert. Arany *Fülemiléjénél* valószínűleg fiatalabb Theodoros Orphanides újjörög verse, melyet Hegedűs István fordított magyarra. — Az *Adattár* rovatát V i s z o t a G y u l a közleményének, *Kölcsey Ferencz ismeret-*

len akadémiai dolgozatainak harmadik része nyitja meg. A közlemény két drámaírói jelentésén kívül három levélből áll, melyek közül kettő a Kazinczy felett mondott emlékbeszédnek a Muzáronban való közzétételéből eredt kellemetlenség elsimitását tárgyalja, a harmadikban Kölcey az 1838-iki nagygyűléstől való távolmaradását menti ki. Végül megemlíti a közlő, hogy Kölcey munkáit háromszor is ajánlották nagyjuttalomra. — Harsányi István a sárospataki főiskola könyvtárából két 1764-ben lemásolt költeményt tesz közzé *Két költemény az 1764-iki daetáról* czimmel. Szerzőjük ismeretlen, leírójuk Tóth-Pápai Mihály ref. lelkész. — *Döbrentei papírosszeletei* czimen közli Gálos Rezső Döbrentei Gábor subjectiv természetű, nagyon is elfogult följegyzéseit, melyek részben az Akadémiára vonatkoznak és nem érdektelen adalékok az Akadémia történetéhez, részben a följegyzőnek más íróinkhoz való viszonyára vetnek világot. — Gorzó Gellért *Adalékok Verseghy Ferencz életéhez és költészetéhez* czimmel Verseghynek minden valószínűség szerint Kreskay Imréhez intézett két levelét közli a Nemzeti Múzeum kéziratárából. A két levél nemcsak Verseghy költészetéhez szolgáltat adalékokat, hanem életéhez is: kiderül belőlük, hogy hol töltötte az 1779—1780. éveket, továbbá kétségtelenné teszi Ányos és Verseghy összeköttetését. — Pitroff Pál *Bajza József levelei Kovács Pálhoz* czimű közleményében hét levelet tesz közzé Kovács Pál hagyatékából. E levelek az Aurora-kör történetéhez s Bajza irodalmi vállalkozásaihoz szolgáltatnak újabb adatokat. — Baranyai Zoltán *Toldy Ferencz műveinek bibliographiájához* czimen Toldy egy tervezett, de a megjelenésig el nem jutott művének, *A magyar Prosai Literatura kézikönyvének* 1834 decz. 12-én kelt előfizetési felhívását közli. E mű párja lett volna az 1827—28-ban megjelent *Handbuch der ungrischen Poesie* nek. — *Eötvös József ismeretlen verse* czim alatt teszi közzé Eötvösnek *L.-nek emlékkönyvébe* cz. versét, mely a Nefelejts cz. almanach 1834-iki kötetében jelent meg. Eötvös e versét, melyet legkésőbb 1833-ban írhatott, nem vette fel verseinek gyűjteményébe. — *A Könyvismertetések* rovatában Vértesy Jenő bírálja Loósz Istvánnak *Ady Endre lírája tükrében* czimű művét, melyet elhibázott munkának tart. Adyról ma még irodalomtörténeti tanulmányt nem lehet írni, szerzőnek sem sikerült Adyt beállítani a magyar irodalom történetébe. Jóhiszemű, de elfogult dolgozat, telve ellenmondásokkal. — Szentkláray Jenőnek *Debreczeni Bárány Ágoston élete és munkái* cz. művét Gálos Rezső érdemes munkának itéli. Szorgalmas adatgyűjtés után sikerült megjelölnie Bárány helyét a magyar művelődés multjában. — *A Sziveket újító bokréta* czimű XVIII. évszázbeli dalgűjteményről, melyet Versényi György fedezett fel és bocsátott közre az Akadémia Régi Magyar Könyvtárában, Császár Elemér szól. E gyűjtemény irodalomtörténeti jelentősége kétségtelen, de fölhasználását megnehezíti az, hogy az egyes daraboknak nagyrészt nem-

csak szerzője, hanem eredete és keletkezési ideje is ismeretlen. — Szinyei Józsefnek az Akadémia megbízásából írt *Magyar írók élete és munkái* című nagy írói névtáráról, mely 1914-ben lett teljes. V á c z y J á n o s számol be. E nagy szorgalommal készült munka egyesíti magában valamennyi könyvészeti segédeszközünket, anélkül, hogy a jelesebbeket feleslegessé tenné. Másik nagy érdemét abban látja, hogy sokszor egészen új mezőt nyit a kutató előtt, oly forráshoz vezetve ezt, melyről eddig mitsem tudtunk. Vannak e nagy műben aránytalanságok, akad egy-két téves adat, de e fogyatkozások nem ki-sebbitik nagy érdemeit. — Az *Új könyvek* során Brandes Korok, emberek, írárok cz. kötetéről, Kazinczy Ferencznek Az amerikai Podocz és Kazimirjáról, mely a Régi Magyar Könyvtárban jelent meg s még néhány irodalomtörténeti munkáról olvasható pár sornyi ismertetés. — A füzetet az irodalomtörténeti Repertorium zárja be.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE július—augusztusi kettős számában első helyen Neubaer Ferencz „Érték” vagy „Ár” czimmel értekezik. Szerző kiindulási pontja a közgazdaságtan elméletének tudományos értéke körül, dúló harc, melyben nem marad egyetlen tudományos tétel sem megtámadatlanul. A főbb elméleti irányok vázolósa után rámutat arra, hogy a kifejlődött módszerek segítségével most már törekedni lehetne egy általánosabb elismerésre jutó, megdönthetetlen elmélet felé. Hogy ez irányban eddig oly kevés az eredmény, azt a szerző az elméletben túlnyomóvá vált racionalistikus okoskodásra vezeti vissza, mely a valóságtól eltávolodik és így annak igaz magyarázatát nem adhatja. Erre legjobb bizonyíték az, hogy az osztrák-amerikai elméleti iskolának az „érték” fogalom képezi az elmélet központját. Holott az érték nem tartozik a tényleges gazdasági élet határozó jelenségei közé. tisztán okoskodási eredetű és a valóságban szerepét az „ár” tölti be, mely minden gazdasági cselekvésnek úgy indoka, mint végcélja. Az „ár”-nak jelentőségére és az „értékkel” szembeni szerepére vonatkozólag szerző ismerteti Conrad Ottó „Wert und Preis” és G. B. Dibble The laws of supply and demand” című műveit, melyek elseje egy elméleti munka, melyben elméleti tudós jön rá az értékelmélet hiányaira. a második pedig egészen új és érdekes alapokon foglalkozik az üzleti élet jelenségeivel, a kereset és kínálat tüneteivel. E két mű tudományos eredményeit hozza szerző összeköttetésbe Cairnes alapvető elméleti munkájával és kimutatja, hogy ugyanaz a felfogás már 40 év előtt ő nála is megnyilvánult. Végül megkísérli szerző röviden megjelölni a tényleges gazdasági jelenségek megértéséhez vezető tudományos munka irányát, melynek központjában az árjelenségek empirikus, statisztikai és exact kutatása kell hogy álljon. Ezt a munkát a létező gazdasági jelenségek multbeli fejlődésének, genesisének kutatása kell hogy betetőzze. — Második helyen dr. Barthos Andor „Részletek a gazdaságosság érvényesítéséhez az államvasutak üzemében” czimmel tanul-

mányt irt a gazdaságosságnak az államvasutak üzemében való érvényesítéséről. A magyar állam vagyonának legnagyobb részét tevő államvagyon jövedelmezőségét, — melyet a pénzügyminiszter is a magyar állam legfontosabb pénzügyi problémájának jelentett ki — szerző a legkomolyabb és időszerű kérdésnek tartja, mert ha az e vasutakba fektetett tőkének törlesztési és kamatszükségletét nem fedezi: akkor az állam egyes szükségleteit kielégítetlenül hagyni, vagy pedig az adózókat jobban megterhelni kénytelen. Az államvasutak befektetési tőkéjének évi kamatszükséglete 1912-ben kerek összegben 122 millió koronát tett ki, a melylyel szemben az államvasutak üzleti feleslege mindössze 110 millió korona volt. a kamatszükséglet fedezésére tehát igen tekintélyes összeget kellett a közjövödelmekből pótolni. A nagy kérdésnek megoldása szerző szerint — attól függ, vajjon sikerül-e az államvasutak üzemében a gazdaságosság elvét érvényesíteni. melyet elsősorban azoknak kell szem előtt tartaniok, kik a vasutüzemhez szükséges anyagokat beszerzik és kezelik. Az államvasutak üzletében milliókra menő anyagok beszerzésénél a jutányosság, kezelésénél az anyagmegóvás, a felhasználásnál a takarékoság szempontjai legyenek irányadók. Az átvételnél közreműködő közegektől a szakismereteken felül az üzleti élelmesség által használt források ismeretét is meg kell kívánni. A megrendelés terjedelmének a fogyasztáshoz, a fogyasztásnak pedig a valódi szükséghez kell alkalmazkodnia. A kocsik további beszerzésére nézve szerző nézete az, hogy a gazdaságosság elve ha nem is megállást, de mindenesetre nagy visszatartást követel, másrészt megállapítja szerző, hogy vasutaink forgalma jövőben csakis emelkedhetik, minélfogva kocsihányynak is jelentékeny mérvben növekednie kell, külföldi példák után indulva, a tanulmány szerint az államvasutaknak tárgyalásokat kellene kezdeményezniök a hazai szénbányavállalatokkal modern vasuti szénszállító kocsik beszerzésére vagy legalább kölcsönzése iránt. Szerző szerint különböztetést kell tenni a kocsihány és sűrűbb forgalom idejére eső árútorlódás között. Az időleges árútorlódásokon a kocsik szaporítása nem segíthet, azt a be- és kirakodásnak lassúsága, valamint kereskedőink amaz eljárása okozza, hogy árúikat aránylag hosszú ideig nem váltják ki. hanem azokat — raktárokkal nem rendelkezvén — a vasutállomásokon hagyják fekdüni. A feltétlenül szükséges kocsik beszerzésénél a szerző a takarékoságot ajánlja és ajánlja, hogy a gyárak kartellált árúival szemben a vasutak gazdasági érdekeit azáltal védjék meg, hogy maguk gyártsanak kocsit. Szerző ezt nagyobb munkanélküliség idejére kívánná szorítani, miáltal a gazdaságosság elve szociális célzattal lenne társítható. Az anyagszerkezésénél az anyagoknak a beraktározás sorrendjében való kiszolgáltatását, az anyagelosztásnál pedig azt kívánja a tanulmány, hogy a vasút saját üzeméhez szükséges szállítmányokat lehetőleg üresen visszatérő kocsikban és olyan időben küldje el rendeltetési helyeikre,

a mikor a fizető szállítmányok forgalma a legkisebb. Az anyag takarékos felhasználásának ellenőrzése mellett követeli szerző, hogy a vasút céljaira még használható anyagok el ne árúsíttassanak, s hogy az ócska anyagok elárúsításánál tapasztalható visszaélések (összebeszélések) lehetősége kizárassék. Nagy gond fordítandó arra is, hogy a személyzet felesleges munkát ne végezzen, melynek érdekében azt ajánlja, hogy az átutalt fuvardíj kiszámítását és annak a leadási mellékletekkel együtt a fuvarlevélbe és rovatlapba való bejegyzését a rendeltetési állomás számadójára ruházzák át: kísérletképen az államvasutak helyi forgalmában, miáltal a feladási állomásokon a számadások nem vennének igénybe annyi munkaerőt mint ma, kívánja továbbá a bevétel-ellenőrzés decentralisatióját is. A díjzsabásoknak közelmúltban keresztülvitt emelése után további emelését szerző kizártnak tekinti. E téren eredményt attól vár, hogy a zónarendszerű díjzsabás a személyforgalomban visszaállítassék és ezzel egyidejűleg az utazási kedvezmények, szabadjegyek, kedvezményes igazolványok revízió alá vevessenek. A gazdaságosság elvét kell szemelőtt tartani a díjkedvezmények engedélyezésénél is. Az államvasutak érdekeit csak akkor szabad ez irányban háttérbe szorítani, ha azt közgazdasági érdekek nyomtatékosan megkövetelik. Olcsóbb díjzsabások alkalmazása és díjkedvezmények engedélyezése tehát csak akkor indokolt, ha az olcsóbb díjzsabások, illetve a kedvezések a hazai termelés és kereskedelem előmozdítására vagy az állam által gondozott egyéb érdekek istápolására szolgálnak. A magyar vasutak jelentékeny anyagi hátrányát okozza szerző szerint az is, hogy a vasuti díjzsabási határozmányok nem eléggé szabatosak. A hazai bíróságok felfogása szerint az ilyen határozmányok homályosságának hátrányait a vasutak tartoznak viselni. A tanulmány szerint a hiba onnan ered, hogy a határozmányokat német szövegből nem értelem szerint, hanem szó szerint fordítják le. Javasolja, hogy a szövegezést visszatérítési és bevételellenőrzési közegek közbenjöttével eszközöljék. Javasolja, továbbá, hogy alsóbbrendű vasutakat a közvetlen fuvarozásból kikapcsolják. Az államvasutak által kezelt h. é. vasutak üzemvitelénél az állami vasútintézet évenként 22·5 millió koronát fizet rá a helyi érdekű vasutak üzemére. A helyzet javítása érdekében utalva a porosz-hesseni, valamint az aradi és csanádi vasutak által elért nagy pénzügyi eredményekre szükségesnek véli szerző a motorkocsiknak a személyforgalomba való bevezetését, melyekkel történt kísérletezés eredménytelensége, szerző szerint a kísérletezés helytelenségéből eredt. A tanulmány szerint a Balkán gazdasági fejlődésével előreláthatólag előáll új helyzet kialakulásával, vasuti díjzsabási és forgalmi politikánknek feltétlenül számolnia kell. A román-galicziai verseny ellensúlyozására szükségesnek tartja az apahida—szászrégeni vasútvonalnak államvasútként való kiépítését, mely a Fekete-tengerhez a legegyszerűbb útirányt teremtené meg. Kivitelünk, valamint az átmeneti

forgalom érdekei szempontjából ezenfelül a hatvan—váczi államvasuti vonalnak kiépítését és azt tartja szükségesnek, hogy a nagytapolcsány—bossány—trencsényi h. é. vasútnak nagybossány—trencsényi vonalát az államvasutak ungvölgyi h. é. vasút módjára bérbé vegyék és elsőrangú vasútvonalá építsék. A vác—léva—trencsényi elsőrangú vasútvonal a marcheggi és brucki vasútvonalak leterhelhetők lennének és ezáltal, ezenkívül Északkelet-Európa és Németországba új kiviteli útirányt teremtenénk meg. A versenyhelyzet kialakulása megköveteli, hogy a szaloniki—mitrovicza—uvacz—sarajevo—jajce—banjaluka—doberlini versenyútirány díjszabási versenyképességét csökkentjük, mit ezáltal vél elérhetni, hogy a samacz—dobozi vasútvonal hossza alapján állapítsuk meg a sunja—doberlini vasút virtuális hosszát. A magyar érdekek öntudatos és hatályos védelmére díjszabási vezérkarra van szükség. Elvileg megállapítandónak véli, hogy recompensatio nélkül semmiféle kedvezést nem szabad nyújtani és kivitelnünk érdekében ki kell kötni, hogy a Magyarországból a nyugati vámkülföldre irányuló forgalomban Ausztria a keleti egységtételeket bocsássa rendelkezésre, a mit a Széll-Körber-féle megegyezés már magában foglalt. Szükségesnek tartja szerző a vámosgyőr—püspökladányi legegyszerűbb összekötő vasút megépítését és végül a correktiókat, az államvasutak — ötletszerűen előállított — hálózatában. A vasúttintézet nagyérdekeinek megóvása azonban szerző szerint csakis az üzleti szellemhez szoktatott, nagyobb látókörrel bíró, ambíciójában kielégített és az üzlet jövedelmezőségében egyéni érdeme által elért mérvben is érdekelt alkalmazottól várható. Ha az államvasutak alkalmazottai látni fogják, hogy igyekezetüket honorálják, hogy a valódi tehetségnek és a kiváló szorgalomnak érvényesülésére újra tér nyílik, ha látni fogják, hogy minden előmenetel érdem és nem protectio alapján történik, akkor remélhetjük, hogy az üzleti szellem a szolgálat előnyére tért fog hódítani és az államvasutak egész üzemében a gazdaságosság érvényesülni fog. — Harmadik helyen L e n d v a i J e n ő *A tisztességtelen verseny nemzetközi szabályozása* címmeel értekeznek. A tisztességtelen verseny fogalmaként ismert és a különféle törvények által annak minősített delictumok nagyjában és egészében mindenütt egyenlők. A szabályozás alapjának ez a megegyező volta a törvényes védelemnek nemzetközi értelemben való egyenlővé tételét lehetővé teszi. Számba kell azonban venni azt is, hogy minden törvénynek, a mely az üzleti tisztesség ellen vétőket megrendszabályozza, a tisztességtelen verseny fogalmának meghatározása mellett ki kell terjeszkedni az indítványtétel jogára, az illetékes hatóságokra, az abbanhagyás intézményére, a kártérítésre. az elévülés idejére, a büntetések nemére és tartamára és más jogi körülményekre. Az egyes államok specialis viszonyait tehát szintén kellőképen szem előtt kell tartani. Nem képzelhető el, hogy valamely állam számos vonatkozás által megokolt, socialis

gazdasági és jogi tényezők által alkotott törvényalkotási elveit csak azért mellőzze, hogy a tisztességtelen versenyre vonatkozó szabályozását a külföld idevágó törvényeihez hasonlóvá tegye. Minden államnak socialis és jogi berendezéseiben gyökerező különleges szükségletei vannak. Az egyenlősítési törekvéseknek tehát nem szabad a részletkérdések megoldása tekintetében merev szabályokat felállítani és az egyes államok rendelkezési jogát korlátozni. A nemzetközi szabályozás csak a vezető elveket állapíthatja meg, ezeknek körén belül azonban szabad kezdet kell biztosítani az egyes országoknak. A szerző javaslataiban öt csoportba foglalja össze a tisztességtelen verseny ma ismert típusait és hat irányelvet ajánl a szabályozás mikéntjére nézve. Eme javaslatok reámutatnak annak szükséges voltára is, hogy az ipari tulajdon védelmére alakított párisi Unio-washingtoni szövegét okvetetlenül revisio alá kellene venni a tisztességtelen verseny ellen irányuló küzdelem nemzetközivé való tételének érdekében. — Végül Varró István *Gazdasági archívumok* címmel értekezik. A gazdasági archívumok, melyeknek története még igen rövid, keletkezésükben és fejlődésükben a közgazdaság több fontos jelenségcsoportjával függnek össze a legbensőbbben: a nagykapitalistikus vállalkozási alakulatok üzemével, ezeknek érdekvédelmi szerveivel, az exakt gazdaságtudományi kutatással és a modern közgazdasági oktatás módszerével. Ehhez képest szerző első sorban az üzemi archívumokat tárgyalja. Vizsgálja az archivalis kutatás újabb formáit, az úgynevezett „exakte wirtschaftsforschung“-ot, Ehrenberg művét, a Thunen-Archivot. Taglalja a tudományos oktató és informatív archívum típusokat. Összefoglalásképpen kifejti, minőnek képzeli a magyar gazdasági archívumot és annak részletes programját adja. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Hoffmann Géza *A népesség csökkenő szaporodása és a fajegészségügy (eugenika)* címmel a német eugenikai társaság idej nagygyűlésének határozatait. — Lorenz Artúr ezután H. Oswald: *Vorträge über wirtschaftliche Grundbegriffe* cz. könyvét ismerteti. — *A német közgazdák előképzettségeről* vita indult meg, mely főképen a közgazdászoknak a praktikus élet iránti érzéketlenségét az egyetemi tanulmányok rendjében találja. — *A Suez-csatorna újabb fejlődése és jövőbeli kilátásairól* közöl a következő cikk igen érdekes adatokat. — *A francia „Canal du Nord-Est“ terve* szerint a francia Lotharingia gazdag érzetelei a tengerhez vezető utat nyernének. — *Japán külkereskedelme 1913-ban* úgy a kivitelnél, mint bevitelnél lényeges emelkedést mutat az előző évekhez képest. — *Finnország külkereskedelme 1913-ban* cz. cikk a legfontosabb árukra nézve közöl igen figyelemreméltó adatokat. — *A brünni gyapjúárúipar 1913. évi helyzetéről* számol be a brünni kereskedelmi és iparkamara jelentése, a válságos külpolitikai viszonyok erősen éreztették hatásukat. — *A francia cukoripar helyzete* nem kedvező, minek főoka, hogy kis és régi

berendezésü gyárak vannak, melyeknek teljesítőképessége nem kielégítő. — *A jövő fő gyapottermő országai* az óvilágban vannak: Ázsia és Afrika nagy síkságai, melyek a közeli folyamokkal könnyen öntözhetők. — *Németország lúsfogyasztása 1913. évben* a fejenként való fogyasztás további csökkenésével járt. — *Községi üzemek Olaszországban* hatalmas fejlődést mutatnak fel, mióta az 1893. évi erre vonatkozó törvény fennáll. — *Küzdelem az éhínség ellen Oroszországban* című cikkben az államkormány azon intézkedései vannak számszerűleg ismertetve, melyek az állandóan fellépő éhínségek leküzdésére irányulnak. — *Sch. A betegbiztosítás Németországban és Ausztriában* című cikkben a két ország statisztikai adatait egymással szembeállítja. — *Az államrendőrség 1913-ban* cz. közlemény a budapesti államrendőrség évi jelentésének közgazdasági momentumait ismerteti, nevezetesen a bűnügyeket, az okozott és megtérült károkat, az útlevelügyet, az idegenforgalmat, a közlekedési vállalatok használati statisztikáját stb. — *Adóreform* cím alatt *Hege d ü s L ó r á n t* kis füzetének főbb irányelvei vannak közölve. — *A Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény fejezi be a számot, melyhez még a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* január–áprilisi füzete is csatolva volt.

Beérkezett pályaművek.

A meghosszabbított határidőig, 1914 december 31-ig a következő pályaművek érkeztek a főtítkári hivatalhoz. (A jeligék zárjelben.)

I. Nagyjuttalom és Marczibányi mellékjuttalom. (Széptudományok.) 1. *Szigetvári Iván*, A komikum elmélete. — 2. *Kristóf György*, a) Megjegyzések az esztétika módszeréhez, főbb feladataihoz. b) Petőfi és Madách. (Csak a Marczibányi mellékjuttalomra.) — 3. *Lázár Béla*, Szinyei Merse Pál. (Csak a Marczibányi juttalomra.) — 4. *Fabó Bertalan*, A magyar népdal zenei fejlődése. — 5. *Ádám álma*, színjáték két részben és négy képb. (Jelige: Eolus a nagy mester.) — 6. *Havadi Barnabás*, A képzőművészeti műformák pszichológiája (a Marczibányi-juttalomra). — 7. *Kelecsényi János*, Az esztétika alapvető elvei.

II. Teleki-pályázat. (Szomorújátékok.) 1. *Gróf Zingai*, drámai színmű 4 felv. (Írta Opos.) — 2. *Bánffy Dénes*, Történelmi dráma 4 felv. (Hulló csillag.) — 3. *Az apostol*, szomorújáték 5 felv. (Otthon.) — 4. *Bankó vitéz*, szomorújáték 3 felv. (Még vannak a kik magyarul írnak.) — 5. *Syrász és Eufrátesz*, szomorújáték 3 felv. (Dionysos.) — 6. *Csaba és Ilona*, szomorújáték 3 felv. (Tragoedia.) — 7. *Szelem tévedése*, ókor-történelmi szomorújáték 5 felv. (Négy szócskát üzenek.) — 8. *Magdolnák vétké*, szomorújáték 4 felv. (Munkám nem éppen nyerni jő, Magasból bukni is dicső.) — 9. *A legyőzött*, történelmi szomorújáték 3 felv. (Lélekjárás.) — 10. *Hullámokon*, szomorújáték 3 felv. (Sursur corda.) — 11. *A budai bíró*, történelmi szomorújáték 5 felv. (Hazádnak rendületlenül stb.) — 12. *Lenore*, dráma 3 felv. (Excelsior.) — 13. *Odárun*, tragoedia 3 felv. (Wiking-álom.) — 14. *Ára*, tragoedia 5 felv. (Bizalom.) — 15. *Gaius Gracchus*, törté-

neti szomorújáték 5 felv. előjátékkal. (Mély tenger a nép stb., Madách.) — 16. *Kende Ilona*, verses, magyar tárgyú szomorújáték 3 felv. (Dulce et decorum est stb.) — 17. *Julia*, drámai költemény 3 felvonásban. (A mennyei kulcsot a kezembe adja.) — 18. *Klára ábrándja*, dráma 3 felv. (Sirocco.) — 19. *Az áruló*, szomorújáték 3 felv. (Vihar.) — 20. *A mártalék*, szomorújáték 3 felv. (Szeptember végén.) — 21. *Az élet tragédiája*, dráma 3 felv. prologussal. (Ora et labora.) — 22. *II. Rákóczy György*, szomorújáték 4 felv. Kardunk ketté törött.) — 23. *A névtelen jegyző*, szomorújáték (Gloriosismi) Belae regis Hungariae notarius.) — 24. *Lélekvásár*, tragédia 4 felv. (Lélekvásár).

III. Farkas-Raskó-pályázat. (Hazafias költemény.) 1. *Barna Miska hegedűje*, hazafias költemény. (Messze, messze Rodostóban Rákóczi van bujdosóban.) — 2. *A pórul járt ideál*, satira. (Jeligéje a czime.) — 3. *Heidelbergben*. (Idegenben magyarok maradtak, Lopott tüzzel itthon nem szaladtak.) — 4. *Szelcstey László*, költői elbeszélés tíz énekben. (Szerenese fel.) — 5. *Szent háború*. (Dulce et decorum est stb.) — 6. *Magyar!* (Vért hullatni, könnyet kisírni stb.) — 7. *Ne csüggedjetek!* (Egy nép hymnusa.) — 8. *A mi nagy esztendőnk*. (Dicsőség.) — 9. *Ima a háborúban*. (1914—15.) — 10. *Még magyarok vagyunk*. (Visszhang Sajó Sándor költeményére.) — 11. *Huszárdal*. (Uccu peng a sarkantyúm.)

IV. Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár-pályázat. (A drágaság kérdése.) 1. *Rudolf Vrba*, Theuerung und Strikes, Prag, 1913. (Németnyelvű nyomtatvány.) — 2. *Fejtsék ki a drágaság kérdése*. (Drága az élet.) — 3. *Külön cím nélkül*. (Haladjunk a korrall.)

V. Lévay Henrik-jutalom. (Az egyes tápláló anyagoknak befolyása a tej minőségére.) 1. *Zaitschek Artúr és Szilágyi Kornél*. Czime a pályakérdés. Kísérleti tervezet.

VI. Lukács Krisztina-pályázat. (Az erkölcsi értékfogalom történeti és kritikai tárgyalása.) 1. *Czime a pályakérdés* (Semper idem.) — 2. *Az erkölcsi értékfogalom története*. (Útiam attendisses mandata mea, facta fuisset ect.) — 3. *Czime a pályatétel*. (Est enim verum index sui et falsi) Két kötet. — 4. *Czime a pályakérdés*. (A csillogó ég stb.) Két kötet.

VII. Gorove-pályázat. (A stílus a művészetben és az irodalomban.) 1. *Czime a pályakérdés*. (Anno 1914.) — 2. *Czime a pályakérdés*. (Le style c'est l'homme même.)

VIII. Péczely-pályázat. (Regény.) 1. *Laczkó Géza*, Német maszlag, török áfium. — 2. *Tormay Cécile*, A régi ház. — 3. *Halis István*, Karbunkulus, két kötet. — 4. *Lázár István*, Betulia virága, regény az assyr-babilon korból, Kr. e. 670. — 5. *Lázár István*, Sámson, napkeleti történet. — 6. *Lázár István*, Hágár. — 7. *Linder Ernő*, A malomember, Pécs, 1914.

IX. Halmos Izidor adománya. (A magyar kritika története.) 1. *Czime a pályatétel*. (1914 decz. 30.)

X. Magyar Kereskedelmi Csarnok. (Kereskedelmi oktatásügy.) 1. *Czime a pályatétel*. (A tudás hatalom.) — 2. *Czime a pályatétel*. (Mercur és Minerva.)

XI. Vitéz-alapítvány. (Kisebbségi botanikai monographia.) 1. *A Cephalaria genus monographiája*. (Philogenia.)

XII. Bézsán-pályázat. (Közigazgatási eljárás.) 1. *Czime a pályatétel*. (Ne bis in idem.) — 2. *Czime a pályatétel*. (Veritas.) — 3. *A jogerő a közigazgatási eljárásban*. (Incertus an et incertus quando.) — 4. *Czime a pályatétel*. (Qui bene distinguit, bene docet.) — 5. *Czime a pályatétel*. (Justitia regnorum fundamentum.) Két kötet.

XIII. Lukács Krisztina-pályázat. (Magyar mondatlan.)
1. *Általános magyar mondatlan.* (Quo vadis?) Három kötet. — 2. *Magyar mondatlan történeti alapon.* (Borúra derű.)

XIV. A Balkán-félsziget leírása és nyelvei. 1. *Strabo Hungaricus.* A Balkán-félsziget tárgyjegyzéke. Tervezet és több érkezett mutatvány. — 2. *Pröhle Vilmos,* Török-magyar szótár, tervezet és mutatvány. — 3. *Ghetie János,* Román-magyar és magyar-román szótár, mutatvánnyal. — 4. *Sebes Gyula,* A modern Románia kialakulása. — 5. *Szegh Dezső,* Albánia, tervezet és mutatvány. — 6. *Vincze Frigyes,* Török-magyar szótár.

XV. Bródy jutalom. (Publicistika.) 1. *Kövér György,* Ké legyen a magyar föld? 1914. — 2. *Steier Lajos,* A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. (1912.) — 3. *Kepes Ernő,* A magyar politika jövőjéről.

XVI. Lévy Henrik-jutalom. (Jellemrajz.) 1. *A jellemrajz a magyar szépirodalomban.* („Győzz meg, hogy a mi látszik, az való.” Arany.)

Meddón maradt pályakérdések: I. *Marczibányi-alapítvány.* (A magyar mássalhangzók története.) — II. *Ipolyi-alapítvány.* (A magyar ötvösművészet története.) — III. *Péczy-alapítvány.* (Magyarország diplomáciai összeköttetése Velenczével.) — IV. *Kunizsai Károly alapítványa.* (Magyar történelmi korrajz.) — V. *Lukács Krisztina alapítványa.* (Socialpaedagogiai törekvések a XIX. században.) — VI. *Rózsay-alapítvány.* (A felszínjelenségek élettani jelentősége.)

Pályázati hirdetés.

A Magyar Tud. Akadémia Matematikai és Természet-tudományi Bizottsága az 1915-ik évben 2000 koronát olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek a **physika** körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont elméleti irányúak vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki céljokul. — Mindenkinek egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a fentebb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel felhívja az érdekelteket, hogy tervezeteket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszavazott összeg rendszerint a munkálat befejeztével adatik ki. Az így készülő munkálat a Magyar Tud. Akadémia tulajdona; de ez a kiadás jogát a szerzőnek — ha kívánja — esetről-esetre át is engedheti. A tervezetek vagy kész munkák ugyancsak **f. évi márczius 31-ig** a bizottság előadójához, **Dr. Méhely Lajos** nemz. múzeumi osztályigazgatóhoz küldendők be.

A Magyar Tudományos Akadémia
Főtitkári-Hivatala.

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVI. KÖTET.

1915. Február 15.

2. FÜZET.

Tóth Kálmán, 1831—1881.

(Felolvasta Császár Elemér l. t 1914 decz. 14.)

Két évtizede immár, hogy Baja város egyik legszebb terén hatalmas ércszobor hirdeti a város legnagyobb fiának, Tóth Kálmánnak dicsőségét, s éppen egy emberöltő porlasztja a sokat szenvedett költő hamvait. Harminczhárom esztendő még emberi mértékkel mérve is mily kis idő: mégis most, midőn a tekintetes Akadémia megbízásából felújítom Tóth Kálmán emlékét, úgy érzem, mintha hosszú évtizedek távolát kellene megjárnom, a feledékenység sűrű ködét eloszlatnom. Páratlanul mély igazsággal érzékítette meg a görög képzelet a mit sem kímélő időt Kronos képében, ki Zeus kivételével minden gyermekét felfalja. Talán a legtalálób, de mindenesetre a leglesújtóbb symbolum ez. Az idő megemészt mindent, csak a legnagyobbakat nem — Tóth Kálmán pedig nem tartozott közéjük. Dalait még országzserte éneklé a nép, de képe, emléke egyre halványodik, s közel van az idő, mikor őt végleg birtokába veszi az irodalomtörténet. Szomorú csere! Az olvasóközönség forró szeretete helyett keserves kárpótlás a tudomány hideg objectivitása. Milyen szerencse, hogy az isteni bölcsesség elfődözte a halandók előtt a jövőt, mennyire megdagasztotta volna Tóth Kálmán szenvedéseinek amúgy is gazdagon buzgó árját az a tudat, hogy az olvasók kegye, ez az ingatag, kiszámíthatatlan, bizonytalan valami, épp oly hűtelen lesz hozzá halála után, mint szerelmei voltak életében. Úgy gondolom, hogy ez a csatlódása még több kinjába került volna, mert a költői dicsőséget még mohóbban szomjazta, mint a szerelem édes érzését. Dicsvágy és szerelem volt mind életének, mind költészetének vezető eszméje, egyben számára a legmélyebb boldogságnak és a legmarczangolób bánatnak bővizű forrása. Mint ember és mint költő egyaránt a hivatottak közé tartozott, feje felett ott ragyogott időnként a választottság fénye is — de ez a fény csak hiú lidércz-

fény volt s nem az igazi. Életében a szenvedések ingoványába, halála után a feledés kietlenébe vonta.

Az élet, a sors nem volt mostoha Tóth Kálmán iránt. A mi a mindennapi lelkü, átlagembert boldoggá teheti, azzal nem fukarkodott. A bajai ház, a hol bölcsőjét ringatták, kicsi volt, de derült harmoniában sok jó embert foglalt magába. Szüleinek szeretete végigkísérte őt pályája delelőjéig, gyengéd viszonyukat egy bántó hang sem zavarta. Az élet viharai között, képzelt és való sebektől gyötörve, édesanyja gyengéd keze, meleg szava még férfikorában is lecsendesíthette lázongó idegeit. Ifjúsága, mikor az emberi lélek friss rugalmasságával még könnyen elviseli a csapásokat, hányatott volt ugyan, de nem sivár. Pályája nehezen indult. Eleinte, vallásos hajlamaitól is ösztönözve, a papi hivatás felé fordult, de gyenge szervezete nem bírta el Szt. Benedek szigorú szabályait. Majd, alig tizenhétéves korában, mint honvédhadnagy küzdött a szabadságharcban s utána bujdosott is egy ideig; bár több ütközetben részt vett, bántódása nem lett, de élményei a nagy idők fényétől megaranyozva kedves emlékké finomodtak s élte alkonyán is jóleső örömmel rezegtette meg szívét az a tudat, hogy kardot kötött hazája védelmére. 1851-ben felkerült Pestre, zsebében száz forinttal, lelkében költői hivatásának rendületlen hitével. Nem is csalódott: mire pénze elfogyott, tehetségét felismerte Nagy Ignác, a *Hölgyfutár* című szépirodalmi lap szerkesztője, maga mellé vette, s a munkatársból csakhamar segédszerkesztő, majd szerkesztő lett. Tóth Kálmán reátalált az egyéniségéhez leginkább illő pályára, reálépett arra az útra, mely babérral és csengő arannyal egyaránt bőven jutalmazta: íróvá lett, újságíróvá a szó legnemesebb értelmében.

Rátermettsége és hivatottsága csakhamar kitűnt, sőt több is. Az, hogy a műzsák kedveltjét, az eszményekért hevülő költőt nagy gyakorlati érzékkel is megáldotta a sors. Jól ismerte a közönséget s megérezte, mire van szüksége. Igen életrevaló eszméi voltak s volt bátorsága megvalósítani őket. A szerencse sem hagyta cserben merész lovagját, vállalatai mind jól sikerültek, köztük a két legnagyobb szerű, a *Bolond Miska* és a *Fővárosi Lapok*. Az előbbit 1860-ban indította meg s megteremtette vele a magyar politikai élelapirodalmat. Derék kezdeményezés volt, ha nem is állott magas színvonalon. Eszméket inkább vett, mint adott a 60-as évek nemzeti hangulatának, sem tárgyköre nem volt elég gazdag, sem humora mély, de derült jókedve, nemes törevései és izléses hangja nagy népszerűsége emelték még a finomabb érzékű olvasók előtt is. Legszívesebben a germanizálás nevetséges erőlködéseit gúnyolta, de nem kímélte honfitársait sem, ha túlzásaikkal a nemzeti

ügyet fenyegették. Eszméinek tolmácsolására megteremtette a Kipfelhauser alakját s átvette Frankenburg Adolf naptáraiból a Bolond Miskát. A népszerűbb a Herr Kipfelhauser volt, a pozsonyi német burger, a maga osztrák beamteres gondolat- és érzelmvilágával, de a Bolond Miska volt a mélyebb és tágabb szemhatárú. Nemcsak a magunk sok baján és nyomorúságán évődött játszi gúnyval vagy enyhe satirával, hanem érzelmesen komoly verseiben aggódva-vágyódva figyelte a külpolitika eszményeit is, nem hajnalodik-e nekünk is délen vagy nyugaton.¹ Bátor szókimondásáért két ízben fogságot is szenvedett a költő, de derült nyugalommal tűrte, épp úgy, mint a rendőrség egyéb zaklatásait.

A *Fővárosi Lapok* még merészebb conceptio volt. Szép-irodalmi napilapot indított meg olyan nemzet számára, mely évek óta a lét és nemlét mesgyéjén senyvedve, szinte egészen elmerült a politika kérdéseibe, s hozzá 1864-ben, mikor talpunk alatt égett a föld, s véres háborúk után új rázkódtatások rengevei jelentkeztek. Hogy a vállalkozás sikerült, s a *Fővárosi Lapok* csakhamar felvirágozott és culturéletünknek jelentős tényezője lett: az épp olyan jó világot vet Tóth Kálmán érzékére, mint a 60-as évek magyar közönségének szellemi színvonalára.

Időközben a politika, a mely már a *Bolond Miskával* reátette kezét Tóth Kálmánra, egészen elhódította őt a szép-irodalomtól. Sajátos s nemzetünkre nagyon jellemző, hogy míg külföldön nem ritkán neves politikusok kalandoznak el a szép-irodalom mezejére, nálunk az irodalom legértékesebb munkásai törik magukat a politikai babérokért s már Vörösmarty óta. Talán nem vétünk az igazság ellen, ha kimondjuk, hogy azt a veszteséget, melyet a költészetnek és politikának ebből a gyakori kapcsolatából az előbbi szenved, nem éri fel az a haszon, mely a politikára hárul. Tóth Kálmán is, a mióta a bajai kerületet képviselte az országgyűlésen (1865—1878), kevesebbet írt, anélkül, hogy a politikai életben szerepet játszott volna. És jellemző, hogy ő, a ki annyi nehéz csalódását elviselte, azt az egyet, mely a politika terén érte, nem bírta el: mikor az 1878-iki választás alkalmával elfordult tőle a bajaiak bizalma, lelkében annyira megrendült, hogy az öngyilkosságtól csak hű rokonai kezek tudták visszatartani.

Ez a csapás azonban már pályája végén érte, addig az élet a maga ridegségében nem mutatta magát előtte. A mi

¹ E két költött személy képében írt verseit nem vette bele gyűjteményeibe — csak a Bolond Miska versei közül egy párat — de kiadta önálló füzetekben *Kipfelhauser költeményei* (1861) és *Bolond Miska költeményei* (1866) czim alatt. Számításában itt sem családott: az előbbiből 10,000 példány fogyott el.

szenvedés érte, azt jobbára önmaga zudította magára gyengeségével vagy határozatlanságával. A sors megadta neki a boldogulás eszközeit, de ő nem mindig tudott velük élni. Anyagi javakon, tekintélyen, elismerésen kívül, melyekkel bőven elhalmozta, megcsillogtatta előtte a nyugodt, biztos családi életnek, az igazi emberi boldogság elengedhetetlen alapjának reményét is. A remény elkápráztatta, otthont alapított, nőül vevén 1856-ban Majthényi Flórát. A választás a legszerencsésebbnek látszott. A fiatal, ünnevelt, dicsőségrevágyó költő keresve sem találhatott volna méltóbb élettársat. Jegyese nemcsak előkelő úrileány volt, a fővárosi társaságnak szépségéért és szelleméért körülrajongott tagja, hanem gyengéd, mélyérzésű lélek, maga is költő: így minden feltétel megvolt, hogy férjének megértő hitvese legyen. Frigyüket csakhamar fiúval áldotta meg az ég, Bélával, a kit az apa születése perczetől a leggyengédebb, legönzetlenebb szeretettel vett körül. Mintha azt a nagy szeretetet, mely édesanyja szívéből sugárzott reá, a maga teljességében át akarta volna vinni fiára, oly féltő gondnal, mindenre kiterjedő figyelemmel nevelte. A mint élte első felében édesanyja, a másodikban fia volt szívének legdrágább kincse, s e két egymástól erőben nem, csak minőségben különböző érzelmenek mélysége a legbeszédesebb tanúság Tóth Kálmán emberi értéke mellett.

Valóban, bár Tóth Kálmánból sem hiányoztak az emberi gyengeségek, de fogyatkozásai ellenére, a mint Vörösmarty követelte az embertől, szívében jó, lélekben nemes volt, méltó arra, hogy a megelégedés harmoniájában élje le életét. Ha köznap-i lélek lett volna, olyan mint a legtöbb ember, nincs is kétség, hogy beleilleszkedve az élet megadott s számára nem is szűkmarkúan kiszabott keretei közé, az ő derék, tiszteletreméltó lelke megtalálta volna a szerencsés embernek kijáró csendes boldogságot.

De Tóth Kálmán nem volt mindennapi lélek. Lakott a szívében két olyan emberi érzés, mely közös mindannyiunkban, nála azonban a rendes emberit messze meghaladó mértékben volt kifejlődve: a szerelemnek s a dicsőségnek olthatatlan szomja. Ez a két érzés tette őt költővé, de egyszersmind szerencsétlenné is: vágya olyan világokat nyitott meg előtte, a melyeket csak Petőfi lánglelke tudott megjárni, de nem az ő szerényebb tehetsége. Költeményei alapján megállapíthatjuk, hogy szerelmi boldogságra sóvárgó szívét négy ízben ragadta meg nagyobb erővel a szenvedély; s hogy mindannyiszor hiába égett, nagyrészt ő maga felelős érte. Két ízben nem volt ereje széttörni azokat a társadalmi korlátokat, melyek őt szerelme tárgyától elválasztották, nem volt Petőfi, a ki kiküzdje magának a szeretett leányt, hanem elvonult, mikor a küzdelem nagysága

eléje tárult; utolsó szerelme nem volt méltó vonzalmára, házassága is felbomlott. A tulajdonképeni okról, mely a házastársak között már korán ellentéteket támasztott s 1868-ban nyílt szakításra vezetett, a költő mindvégig hallgatott, a fejlemények szemtanúi, a gondos, jóakarató barátok reáborították a feledés gyengéd leplét: ne nyúljon hozzá durva kézzel a tudomány sem. Elégedjünk meg a pusztá ténynyel: ez a két költői lélek nem volt egymásnak teremtve, nem értették meg egymást. A vétek súlyát magára vállalta a költő: olyan szót ejtett ki — írja egyik versében — melynek nem lett volna szabad ajkáról elhangzania, s a nő büszkébb volt, minthogy kiejtette volna a megbocsátás szavát.¹ Az okok egyébként sem fontosak, csak az eredmény: a költő családi életének összeomlása, szerelmi ábrándjának megsemmisülése és a szívét mardosó büntudat, mely zaklatott lelkét pár esztendőre feldúlta.

Több gyönyörűséget szerzett neki, de fájdalmat is eleget, költői dicsvágya. A siker, a győzelem, mely ott csak integetett feléje. itt kísérőjéül szegődött, Apollon kegyesebb volt hozzá, mint Aphrodite — igaz, hogy erősebb öntudattal és nagyobb kitarással tört is Parnassos hegye, mint Kythera szigete felé. Mint szerelmes tele volt aggodással, kétkedéssel s bizalmatlansággal maga iránt, költői erejében azonban rendületlenül hitt. Páratlanul kedvezőek voltak a körülmények is, a melyek között hódító útjára indult. Tehetsége nemzetünk életének legszomorúbb napjaiban bontakozott ki, a szabadságharczot követő elnyomatás első éveiben, mikor lyránk mezeje parlagon hevert. Legnagyobb lyrikusunk elveszett a harezok forgatagaiban, a másik zengőszavú költőnknek lantját elnémította a szörnyű fájdalom; Arany és Tompa lassankint magukhoz tértek ugyan, de az elbeszélő formába rejtette bánatát, ez meg-megszólalt, de eleinte ritkábban, s mindketten távol élvén az ország középpontjától, fájdalmas panaszait, majd buzdító szavataikat csak megkésve juttathatták a közönség elé. Ők is, követőik is egész lelkükkel csüggyve a bánatba merült hazán, egyéni fájdalmaikat, kevés örömeiket elhallgattatták, hogy a nemzet közérzését szólaltathassák meg. A lyra könnyedebb műfajait, főként a szerelem megéneklését átengedték az új nemzedéknek, mely zajos lármával, de kevés

¹ V. ö. *Egy szó* című versét (1878). A költő verseinek eddig legteljesebb gyűjteménye, mely *Összes költemények* cím alatt 1888-ban s újra 1902-ben jelent meg, az egyes versek keltét nem közli s az időrendet, úgy látszik a költő inteniója szerint, tökéletesen és sokszorosán megbontja. Hogy az érdeklődők megközelítőleg tájékozódhassanak az említett vagy idézett versek keletkezésének idejéről, zárójelben a cím mögé mindig kiteszem azt az évet, a melyben az illető vers először jelent meg Tóth Kálmán valamelyik gyűjteményében.

tehetséggel Petőfi szellemi kincseinek műérzék nélküli felhasználásával birtokába is vette a teret. Ekkor tűnt fel Tóth Kálmán a költők sorában, előbb a *Hölgyfutár* lapjain, majd 1853-ban és 1854-ben külön kis köteteiben. Első gyűjteményeinek már a címük magára vonta az érdeklődést: *Szerelmi vadrózsák*, tehát a legáltalánosabb emberi érzelem az akkor legdivatosabb formában, a népdalok hangján előadva. S a közönség nem csaldott. Egyszerű, természetes érzelmek üde hangon szóltak hozzá, abban a modorban, melyet Petőfi népszerűvé tett, de Petőfi utánzóinak ízléstelenségei, túlzásai, vidékiességei s affectatiója nélkül. A hatás általános volt, magasra csapott a kitörő tetszés árja, s a lelkesedő közönség Tóth Kálmánban nemcsak Petőfi követőjét, hanem költészetének méltó folytatóját ünnevelte. Majd sorra kerültek a költő egyénibb színezetű dalai, szerelmi bánatának szomorú sóhajai, borongós, sötét hangulatú panaszai, s a hatás még fokozódott. A közönség hevüλέkeny része s a fiatal írók maguk is, a kik a fiatalság természetes ösztönével szeretik magukat elkülönözni az öregebbektől s a maguk irányát amazoké fölé emelni, csak azért, mert más — csakhamar Tóth Kálmánban látták a magyar lyra új herosát, a kor legkiválóbb lyrikusát. A költőt nem széditette meg a dicsőség — mert el volt készülve reá. Tóth Kálmán nem volt elbizakodott, gögös, bántóan hiú ember, de erősen meg volt győződve költői lángelméjéről, s jól esett neki az a szeretet és elragadtatás, a melylyel verseit fogadták. A ki megítéli érte, igazságtalan. Az igazi tudós mindig szerény, mert érzi még a legnagyobb is, hogy ő a tudomány szolgája, egy évezredes múlt s egy még hosszabb jövő között egyetlen kis láncszem; az igazi költő legyen önérzetes, mert ő egy önálló egyéniség, a maga érzéseinek tolmácsa, közönségének souverain ura, s ha van ereje, még a művészet évezredes korlátait is ledöntheti, hogy új utakat nyisson meg a következő nemzedékek számára. Aristotelesnek, a legnagyobb görög tudósnak, tanításai nagyrészt elavultak, Homerosnak, a legnagyobb görög költőnek, minden sora él és hat. Tóth Kálmán is, a ki szívbeli megadta minden költőtársának a megérdemelt elismerést s nem irigyelte senkitől a dicsőséget, az élőkötől még kevésbbé, mint a holtaktól, örömmel, de nemes önérzettel is vette az ünneplést.

A karéneket, „mely mindent dicsér és rossznak mit se tart“, csakhamar egy dissonans hang zavarta meg, Gyulai Pálé. A Budapesti Hirlap 1855-iki évfolyamában szemlét tartva a költészet újabb jelenségei felett, Tóth Kálmán lyrájáról is kimondja a véleményét azzal az őszinteséggel, mely legnagyobb kritikuskunkat mindig jellemezte. Részletes fejtegetései két pontban, két súlyos vádban csúcsosodnak ki: Tóth Kálmán nem-

csak Petőfi költészetét utánozza, átvéve a mestere tárgykörét és indítékait eltanulva formáit és hangját, hanem utánozza szerepét is, úgy hogy inkább színész lett, mint költő — ez az egyik vád, hiányzik belőle a lángésznek legkisebb szikrája is — ez a másik. Mint a sértett vad üldözőjére, úgy támadt Tóth Kálmán Gyulaira, megbántott önérzete felforralta úgy is heves vérét, s előbb egy durva levéllel, majd mikor közös barátai ennek visszavételére kényszerítették, pisztolyal akar! magának elégtételt szerezni. Párbajjal azonban irodalmi kérdést elintézni nem lehet, kísértsük meg tehát irodalmi úton, szolgáttassunk igazságot mind a költőnek, mind a kritikuskak. Hatvan esztendő távolából, menten a küzdő feleket hevítő szenvedélytől, talán sikerül, s úgy vélem, nem vonom fejemre az elfogultság vádját, ha védelmembe veszem a költőt azon férfiú ellenében, a kihez életében a ragaszkodás, a tisztelet, a tanítványi hála elszakíthatatlan kötelékei fűztek, s a kire halálában is mély megindulással gondolok.

Gyulai kritikája mély és elmés, mint genialis kritikuskak minden írása s a maga nemében igazi mestermű. Szellemében, czéljában, eszközeiben igen emlékeztet Kazinczynak Himfy-bírálatára. Hibáztatása jogos és alapos volt, dicsérete is, de a kettő vegyítése nem történt helyes arányban; gáncsaiban részletező, dicséretben szűkszavú, s míg az előbbieket bőven megokolja, példáival szemelláthatóvá teszi, az utóbbiakat csak odaveti, minden bizonyítás nélkül, s dicsérete hatását siet egy-egy csípős megjegyzéssel lerontani. Értjük és mentjük a kritikust: olyan hangos szóval hirdette a *Hölgyfutár* és a közönség Tóth Kálmán verseinek kiválóságait, hogy ebben a tekintetben nem szorult az irodalom tájékoztatásra; de értjük a költőt is, a ki ezt az egyoldalúságot igazságtalannak érezte s felszisszent miatta. Ugyanerre a motívumra vezethető vissza Gyulai bírálatának másik fogyatkozása: gyors általánosítása, mikor azt veti Tóth Kálmán szemére, hogy genialitas nélkül szűkölködvén, mégis a genialis költő szerepét kívánja játszani. Valóban van Tóth Kálmánnak egy pár szerencsétlen és izléstelen verse, a melyekben Petőfi példájára — s ebben megint igaza van a kritikuskak — a maga természetes geniejét szembeállítja azoknak a czéltalan fáradozásával, a kik könyvből akarják tanulni a költészetet, de nem volt méltányos Gyulaitól, hogy ezt a pár verset (főként a *Ti nagyon tanultok* [1854] címűt) ragadta ki, s ezeknek szellemét, tendenciáját emelje vezető szempontul, a költő minden túlzásában, minden dagályos képeben a genialitas hajhászását kereste. Igazságos sem volt az eljárás, mert Tóth Kálmán ugyan geniének tartotta magát, de nem kívánt genieként viselkedni, sem az életben,

sem a költészetben, s az az egy-két verse csak üres petőfieskedés. mélyebb jelentőség híján. Végül nem szabad megfeledkeznünk a bírálat egy nagy hiányáról: a mint megállapította s kétségtelen utalásokkal igazolta, hogy Tóth Kálmán költészete Petőfiébe ereszti gyökérszárait, akként ki kellett volna mondania, hogy a Petőfi-utánczók közül nemcsak ízlésének tisztultságával, a költészet igazi megbecsülésével, hanem tehetségének erejével is messze kiválik.¹ Félő, hogy a költőt ez sem elégitette volna ki, ő nem az utánczók között a legkiválóbb, hanem Petőfiének egyenrangú társa kívánt volna lenni — de ez már egyéni szempont, melyhez a tudománynak nincs köze.

Van azonban egy mozzanat, mely Gyulaiinak kíméletlen szigorúságát igazolja: az eredmény. Gyulait nem az ellenszenv vezette, nem ártani akart a költőnek, hanem használni neki is, a költészetnek, s ezt elérte. Bármennyire fel is gerjedt a bírálat s a bíráló ellen a költő s bár teljesen az utolsó pontig igazságtalannak érezte, öntudatlanul is, szinte akarata ellenére hatása alá került. A magára vett szerepet csakhamar eldobta, a Gyulaitól megrótt genialitas fitogtatásának későbbi verseiben alig van nyoma, s a Petőfi-utánczából is iparkodott kiemelkedni. Sőt arra is mutatnak nyomok, hogy később, higgadtabb lélekkel, finomabb műérzéssel még ellenfele vádjainak igazságos alapját is elismerte: élete végén, 1878-ban, összeállítva verseinek állítólag *teljes* kiadását, kihagyta belőle Petőfi-utánczatait, köztük azt a *Ti nagyon tanultok* kezdetű költeményt, melyet 1855-ben olyan kegyetlen satírával aknázott ki ellene Gyulai.

A bírálat ütötte seb azonban hosszú ideig nem hegedt be s annál jobban égette, mert érezte, hogy Gyulai ítélete, ha nem is a maga ridegségében, egy egész körnek felfogását tükrözi vissza, s éppen azokét, a kiket a hivatalos irodalom fejének szokás tartani. Bár, a mint korban és tekintélyben egyre nőtt. az ellentét közte s az irodalmi élet vezetői között mindjobban elsímult, sőt 1860-ban legtekintélyesebb szépirodalmi társulatunk, a Kisfaludy-Társaság, majd a következő évben (1861 decz. 20) a költőket szigorú mértékkel mérő Akadémiánk is tagjává választotta: nem tudta elfojtani azt az érzését, hogy e körökben nem becsülik költészetét igazi értéke szerint. A *drámái nyelvről* című tankölteményével teljesítette ugyan kötelességét, elfoglalta székét az Akadémia I. osztályában, de mint olyan ember, a ki egy pár jó érzékkel megválasztott

¹ Mondja ugyan, hogy Tóth Kálmánt egy pár esinos daléért közöttük a legfigyelemreméltóbb tehetségnek tartja, de rögtön hozzáteszi, hogy csak azért, „mert a többiek ilyeneket sem tudnak írni“ s egyébként is igyekszik gyengíteni elismerésének hatását. L. *Kritikai dolgozatok* (1908), 236. l.

kedves költőjén kívül (Petőfi, Arany, Tompa, Kemény a magyarok közül, Shakespeare és Thackeray az angolok, Béranger a francziák közül) könyvet nem szívesen olvasott, a tudósokat nem szerette — el is nevezte őket az embervilág pávainak — Akadémiánk ügyeibe nem igen avatkozott s akademikus méltóságáról mindig némi kesernyés humorral emlékezett meg még költészetében is.¹ Fájt neki az a tudat, hogy nem számítják a legnagyobbak közé, s hiába volt közönségének, főként a női olvasóknak minden szeretete, dicsvágya osztatlan elismerésre sóvárgott, nagyok és kicsinyek egyenlő méltánylására. Hitte, hogy joggal követelheti, s mert elmaradt, nem panaszkodott ugyan, még burkoltan, verseiben sem, ennél már büszkébb lett, de emésztődött és szenvedett. Ha beelátunk ennek a nemesen érző szívnek mélyére, melynek hiúsága alig volt nagyobb, mint a „genus irritabile vatum“-é általán; ha meggondoljuk, mily gyorsan kapta szárnyára a hír s mily magasra emelte: nem hibáztatjuk érte.

Íme Tóth Kálmán pályájának legkiemelkedőbb mozzanatai. Igazolják kiindulópontunkat: ez a pálya méltó keretétül kínálkozott egy harmonikus, békés életnek s hogy még sem lett azzá, a költő sajátos lelki alkata magyarázza, az összhang hiánya érzelmvilága és ereje között. Az merész röptével a magasba vonta, ez nem tudta odasegíteni. Ha féket vetett volna vágyaira, boldogabb lehetett volna, így sokat szenvedett de szenvedései árán sok gyönyörűséget is szerzett magának. A művészet világában mélyebbek az árnyékok, de erősebb a fény is, s ha a kettő csak együtt érhető el: nincs kétségünk abban, hogy Tóth Kálmán inkább elszenvetde az előbbieket sötétségét, mintsem lemondott volna az utóbbi derűjéről. De Tóth Kálmán hivatottságába vetett rendületlen hitével nem is érezte az összhang hiányát s az élet durva illetei elől költészete világába menekülve, feledést, örömet keresett költői munkásságában. Eszköz és cél volt számára a költészet, sőt a mi több, lelki szükséglet és élethivatás; elsősorban költő akart lenni s mint költő kívánt megítéltetni.

Milyen volt Tóth Kálmán mint költő, mi a költészetének értéke és jelentősége? Talán nem sértem a kegyeletet, ha fel-

¹ *Paszomántos magas portás* című versében (1878) megtiltja, hogy diszszel, ünnepiesen temessék el, hiú pompa, üres fény nem kell neki, sem koszorú a koporsójára —

De rangomat fölirasd ám,
Mert tartom azt igen nagyra:
„Az akadémia rendes,
Azaz — levelező tagja.“

vetve e kérdéseket, nem élek az emlékbeszédek kétes értékű jogával, az eszményítéssel. A zavaró mozzanatok kiküszöbölésével, a kiemelkedő vonások egyoldalú túlzásával valóban szép és hatásos képet lehetne festeni, de ennek az ideje Tóth Kálmánra nézve lejárt. Közvetlenül halála után, mikor még élénk emlékezetben élt a költő s mindenki, átérezte a veszteség súlyát. egy dalos ajak elnémulását, helyénvaló lett volna a mesterséges megvilágítás; ma, mikor azóta egy új nemzedék nőtt fel, mely nem ismerte a költőt s csak fogyatékosan a műveit, kívánatosabbnak látszik a természetes megvilágítás. Ne a rokonszenvet szóaltassuk meg tehát, hanem az igazságot, s ha ezáltal kevesebb fény éri is a költő emlékét, de ezt legalább magának köszöni s nem az utókor jóindulatának.

Tóth Kálmán könnyen hangolódó, lyrikus természet volt, igazi eleme az érzés, sajátos formája a pár mozzanattól egy-egy képpé szövődő rövid compositio. De azért nagyobb feladatoktól sem rettent vissza, a novellán és eposon kívül megpróbálkozott a drámával is. Az előbbieket nem jelentősek, sőt a pályája elején irt *Toldi*-utánezatot, a *Kinizsi Pált* (1853), e tiz énekes elbeszélő költeményt, maga sem becsülte sokra. A krónikaszerű versre eposhoz méltatlan sors, de nem érdemtelen hivatás várt: a könyvkereskedők polczairól a ponyvára szorult s németre is lefordítva jó magyaros olvasmányul szolgál nemzetünk alsóbb rétegeinek. Szerzője azonban megelégette a dicsőséget, de annál nagyobb ambícióval fordult a dráma felé. Egy ifjúkori kísérlete után 1857-től kezdve nyolcz színművet írt, gazdag változatosságban különféle műfajú, tárgyú és szellemű színműveket: tragoediákat a történetből, vigjátékot szintén a múltból, de a legfrissebb jelenből is, népszínművet a fővárosi életből. Nem is minden siker nélkül: egy ízben akadémiai pályadíjat nyert még pedig a színpadi technika nagy mestere, Szigligeti elől; történeti tragoediáiban (*Az utolsó Zách*, 1858; *Egy királyné*, 1859; *A harmadik magyar király*, 1860) van tragikus mag, ha kifejtésükre nincs is ereje, az első három vigjátéka pedig a színpadon is tisztességgel sikert aratott. A *Dobó Katizza* (1861) ugyan, melyen sokat mulatott s még többet lelkesedett a 60-as évek közönsége, csakhamar letűnt a színről, de *A király házasodik* (1863) és a *Nők az alkotmányban* (1871) még a XX. században is megjelent a Nemzeti Színház deszkáin. Hivatott kritikusaink némi idegenkedéssel s nyilvánvaló kicsinyléssel szólunk Tóth Kálmánnak még erről a két legjobb drámájáról is, úgy vélem, jogtalanul. Egyik sem remekmű, igaz, az előbbiben a meseszövé, az utóbbiban a motivatio igen fogyatékos, ott a véletlen nagy szerepe, itt a riktó túlzás nem egyszer bántó, de a történeti vigjátéka a maga derült hangulatával, Lajos királynak és a bosnyák Erzsé-

b. tnek bájos szerelmi idylljével, kedves jeleneteivel, modern tárgyú vigjátéka pedig örökké alkalmoszerű politikai és társadalmi satirájával, magyaros szellemével és tyusaival vigjáték-irodalmunknak határozott nyereségei. Későbbi, élete alkonyán írt drámái már nagy hanyatlást mutatnak, de ki tudja, ha korábban veti magát erre a térre s nem nézi le annyira a hatásnak azt a két eszközét, melyre még a lánglelkű drámairó is rászorul, az elméleti tanulmányt és a műgondot, ki tudja, mondom, nem számíthatók-e Tóth Kálmánt jelesebb drámairóink közé? Így is, mint Szigligeti közvetítésével Kisfaludy Károly nemes hagyományainak folytatója, megérdemli, hogy vigjátékait beleiktassuk a magyar dráma fejlődésébe.

De Tóth Kálmán lyrikusnak vallotta magát s méltán. Azóta, hogy tizennégyéves korában első kísérletét tette, mindaddig, míg agyát meg nem bénította a kór, tehát több mint harmincz éven keresztül, hol bővebben, hol gyérebben, de állandóan buzgott lyrájának ere. Költeményeinek száma meghaladja a félezeret, a mi nem éppen csekély szám, de nem is oly nagy, hogy érte az alkotás mohó vágyának, vagy a könnyelmű dolgozásnak vádjával illethetnők a költőt.

Költészete két nagy, tartalomban, hangban, műformákban élesen elváló korszakra különül, a nélkül azonban, hogy e korszakok közé merev határvonalat húzhatnánk. A látszólagos ellentmondást az fejtí meg, hogy lelki világának nagy válsága, családi tragoediája, mely életének új fordulatot adott, költészetét is más irányba hajlította ugyan, de a költészet terén a változás nem volt, a költői alkotás természete szerint nem is lehetett, olyan pillanatnyi, olyan rohamos, mint az életben. Az új hang mellett tovább rezeg még a régi, újszabású költemények vegyest kelnek életre régi divatúakkal s csak fokozatosan szorítják ki azokat. Nem is annyira a fejlődés, mint inkább az eredmény látszik tisztán: Tóth Kálmán lyrája egészen más jellemű a 60-as évek óta, mint volt az 50-es évek közepéig. A változás okaira rámutatok alább, itt csak arra a jegyre utalok, amely a két korszak költői termését elkülöníti egymástól. Ez a mozzanat Petőfi lyrájának hatása, Tóth Kálmán ifjúkori költészetének kibélyegző vonása.

A tény megállapítása nem új, hiszen egészen nyilvánvaló. A költő zsenéi, nagyjából azon versei, melyek a *Szerelmi vad-rózsákat* megelőzték, a mennyiben van bennük költészet, pusztá Petőfi-utánzatok, a szónak legrosszabb értelmében: a még ki nem alakult költői egyéniségnek bizonytalan tapogatózása, a kellően meg nem értett eszménykép műveinek gyarló másolata, aesthetikai szempontból teljesen értéktelen alkotások. Egyéniségének fejlődésével a megértés fokozódik s evvel párhuzamosan

a hatás tisztul; erejéből nem veszít, de már Tóth Kálmán első gyűjteményeiben megnemesedik. Jelentkezésének módjai nagyon változatosak, de olyan feltűnőek is, hogy pontosan nyomon kísérhetők. Szemmellátható nyilvánulásait megállapította a tudomány s Gyulai nagybecsű utalásait kifejtve, tiszta képet adott a hatás méreteiről.

Tóth Kálmán tehetsége Petőfi költészetén izmosult. Sokat, jóformán mindent tőle tanult. Átvette formáit s indítékait, képeit, fogásait, még az érzelmes előzményt befejező ironikus csattanót is, a mit Petőfi is Heinétől sajátított el, ugyannyira, hogy sok versénél rá lehet mutatni a mintaképre, sőt nem egyszer arra a Petőfi-versre, melynek a Tóth Kálmáné pusztá párdarabja; azokat a költői fajokat művelte, melyeket mestere: a megnemesített népdalt, a specifikus magyar mūdalt, a bordalt, a leíró költészetet és genreképeket; eltanulta Petőfinék sajátos dalhangját és dalstíljét.

Mindez azonban csak külsőség volt, mely Tóth Kálmán eredetiségét csak helyenként veszélyeztette. Sokkal mélyebben jár az a hatás, melyet reá Petőfi költői felfogásával tett. Azt a nagy forradalmat, melyet Petőfi a lyra terén támasztott, elsősorban rendkívül erős subiectivismusával, szokatlan őszinteségével érte el. Minden érzelmét, sorsának minden helyzetét és alakulatát dalba merte foglalni s lényének páratlan szeretetreméltóságával, képzeletének csodálatos erejével érdekessé és költőivé tudta számszolni az élet köznapi jelenségeit, a költészet köréből addig száműzött, prózáinak tartott érzelmeiket is. Tóth Kálmánra is elemi erővel hatott Petőfi merész újítása, s míg egyfelől egészen beleilleszkedett az ott talált új tárgykörökbe, másfelől szóhoz juttatta a maga egyéniségét. Megénekli, a mint Petőfinél látta, a szülei házat, a családi otthont, atyját és anyját, azt Petőfire emlékeztető enyhe iróniával, ezt érzelmes szeretettel, az alföldet tipikus, már Petőfitől is bemutatott alakjaival és épületeivel, megszólaltatja szülőföldjének szeretetét, a nép iránti vonzalmát. Nem az a fogyatkozása e költeményeknek, hogy tárgyaik Petőfi költészetéből keltek új életre, hanem hogy kevés bennük az újszerűség s még kevesebb a művészet. Egypár affektált hang, mesterkélt fordulat ellenére is elhiszszük, hogy a költő igaz érzései szólnak belőlük hozzánk, de mi haszna, ha a vers lapos, szintelen, ha éppen az hiányzik belőle, a mi Petőfi e nemű verseit igazi költészetté emeli: a jellemzés biztossága, a képzelet megelevenítő ereje. Az utóbbi általán hiányzott költőnkből, míg megfigyelő erejével — noha általán nem volt éles szeme — sikerült időnként egy-egy alakot plastikusan, a jellemző vonásokat ügyesen kiemelve, élénk állítani (*Magyar kocsmáros*, 1853; *A vén betyár*, 1856).

Már igazság is kevesebb van azokban a verseiben, a melyek Petőfi érzésvilágához simulnak. Az előbbieken csak érzelmei megénekelésére vett bátorítást Petőfőtől, ezekben a saját érzéseit formálta át a már megcsodált versek képére. Nem annyira a Gyulaitól megrótt „genialis“ versekre czélzok, ezek csak fiatal lelkeknek múltó megtévelyedései, hanem arra a nagyszámú versre, melyek Petőfi *Felhőinek* világfájdalmas hangulatát újítják fel elégséges élményi alap nélkül. Még az eredeti cyklus sem ment a keresettségétől, az utáztatok meg éppen csináltak; szinte érezzük, milyen mesterkedéssel kell a költőnek pillanatnyi rossz hangulatát felfokozni, hogy a keserv vigasztalanságával, a sötét kétségbeeséssel méltó párja legyen mintaképének. Egy pár igaz hangra itt is akadunk, különösen olyankor, midőn a fájdalom, a csüggedés okát tisztán látjuk. Az ilyen versek, p. o. a nagyváros zajából édesanyja csendes otthonába visszasíró *Levéltörődék* (1854), enyhe sentimentalismusukkal megilletnek, míg a panasz, az önvád keserű hangjai túlzó szólamaikkal, sötét képeik halmozásával hidegen hagynak, mert nem érezzük őket őszintéknek. Valóban a költő életének ezen szakából nem ismerünk olyan lesújtó mozzanatot, a melyhez a bánatnak ezeket a fájdalmas dalait hozzá tudnók kapcsolni. Még a szerelmét sem tartjuk ilyennek.

A szerelem szóval megjelöltük Tóth Kálmán költészetének leggazdagabban áradó forrását, de egyszersmind azt a mozzanatot is, a hol költészete legszorosabban kapcsolódik Petőfiéhez, talán bensőbben, mint eddig gondolták. A kutatók megelégedtek annak megállapításával, hogy a két költő szerelmi lyrája, részben lelkük rokonsága, részben Petőfinek ifjabb költőtársára tett hatása következtében, nemcsak egyes részletekben érintkezik, hanem alapjában is egyezik: mindkettőnél egész lényükkel összeforrt a szerelem. Való; Petőfiről tudja ezt a köztudat is, költőnkéről pedig főntebb iparkodtam kimutatni, mennyire úrrá lett rajta ez az érzelem, dicsvágyával együtt lelkének legsajátosabb elemévé. De az élet és a költészet mégsem egy, s az alábbiakban megkísérlem igazolni, hogy Tóth Kálmán ifjúkori szerelmének történetét éppen Petőfi hatása alatt értékesítette költészetében.

A kis regény, a mint a költő verseiből kikerekedik, egyszerű és poetikus. Hőse Spitzer Ninácska, egy bájos bajai zsidó leányka, a kit a költő mint tizenkilenczéves ifjú 1850-ben mély, egész életre szóló szerelemmel megszeretett. A leány is vonzódott hozzá, szívesen elbeszélgetett holdas estéken az ábrándos fiúval, engedte egy izben, hogy megfogja kezét, de szerelemlről nem esett szó köztük. Házasságról még kevésbbé lehetett szó: vallásuk elválasztotta őket, a fiú szülei nem egyeztek volna bele

egyesülésükbe, még ha lett volna is reá mód. Az idyll nem tartott soká. Tóth Kálmán a következő évben felkerül Pestre, a leány pedig férjhez ment. Az ifjú azonban nem felejtett, a fájdalom tovább sajgott szívében, az idő és tér távola csak fokozta. Mikor újra találkoztak, megvolt az a szomorú elégtétele, hogy a búzavirág szemű, rózsásarcú leánykából, beteg, sápadt, fáradt asszony lett: megemésztette őt is bánata, hervadt, hervadt a sír felé.

Így a költő. A tények azonban egyebet mondanak. A szép történet a valóságban arra a két mozzanatra zsugorodik, hogy az a néma kézfogás valóban megtörtént s Ninácska meghalt. A két mozzanat között okozati kapocs nem volt, a leány talán észre sem vette az ifjú szerelmét, s sirba nem a bánat és az önvád vitte, hanem a tüdővész, mely őt, jóval később, boldog családi körből, szerető férj mellől ragadta el. Az egész szerelmi történet nem volt más, mint Tóth Kálmán költői ábrándja, s a költő nemcsak a regényt, hanem szerelmét is nagyrészt a képzeletéből merítette. Hogy szabatosan fejezzem ki, a költő érzelmi megindulását tudatosan kimélyítette, beleélte magát az elgondolt helyzetbe, hogy a mint Petőfinél látta, „szívéből dalforrás fakadjon“. A bajai kis zsidó leány és Petőfi nagyjából ugyanazt a szerepet játszották Tóth Kálmán költészetében, a melyet Kisfaludy Sándoréban Szegedi Róza és Petrarca. Nem Ninácska által lett ő költővé, mint egyik kései versében mondja (*Szerelmeim*, 1868), hanem Petőfi által. Megfigyelte, hogy eszményképe mennyire ki tudja aknázni költői célra szerelmeit, az ő példájára teremtett ő is magának egy ideált, illetőleg ideállás a költemények sugallójává emelte a kis Ninát. Feltevésemet nemcsak a körülmények igazolják, hanem maga a költő is, a ki alig egy pár évvel a Nina-dalok záró akkordja után így énekel:

Nem, nem szerettem eddig én!
Csak úgy hívém,
Bennem a költő szeretett —
Szép volt nekem a csillag, meg az ég,
Mert ábrándos valék,
Ábrándos gyermek szerfelett.
S hogy ábrándimért ne kaczagjanak,
Úgy keresék egy alakot,
Hogy, mit a csillag szült s a nap,
Arról mondják el a dalok.

(*Sokat beszélék*, 1856.)

Ez a pár sor költői alakban, de szinte tudományos szabotossággal adja fentebbi megállapításomat.

Így Tóth Kálmán lyrája nemcsak Petőfi nyomán balad, hanem egyenesen az ő költészetéből kelt életre. Őt utánozza

nemesak anyagával és hangjával, hanem még érzéseinek kifermálásában is. Ez fejt meg lyrájának sajátzerűségeit. A Ninára vonatkozó szerelmi dalok jóformán mind általános szólamok, egy szerető, de kedvesével egyesülni nem tudó szív panaszos sóhajai, fájdalom és kesergés, lehangoltság és csüggedés, mely helyenkint halálvágygyá fokozódik — de a kellő élményi háttér nélkül. Mi történt közöttük, milyen eseménysorozat mozzanatai hívták életre az egyes dalokat, azt nem is sejtjük, a dalok nem kerekednek egységes cyklussá, s egyik-másik kései dala olyan lelki izgalmat szóaltat meg, mely természeténél fogva a viszonynak jóval korábbi phasisára utal. Nem rontja ez le a költő őszinteségébe vetett hitünket, nem vádoljuk azzal, hogy csak teteti az érzelmet, de nyilvánvaló, hogy nem közvetlenül törtek fel lelkéből, hanem előbb keresztül mentek az elgondolás pszichikai folyamatán. Elhiszszük, hogy egy-egy bús verse kipattanásakor szerencsétlennek érezte magát, de ez inkább csak költői hangulat volt, melybe beleringatta magát, hogy dalos ajka indítékra találjon.

Korának tetszetek e dalok s méltán. Úgy látta, hogy a költő szívét egészen betölti egy nagy érzés, a viszonzatlan szerelme, s ennek az édes-bús érzésnek változatos, költői helyzetei elevedtek meg dalnoka tollán. Lány, epedő, bánatos hangok, egészen a kor izlése szerint, mely a politikai elnyomás korában, zsibbadt lelkével különös kedvvel hallgatta a költőt, a mint az a szenvedély kitörő szólamai helyett gyengéd sentimentalismussal sírta el a maga kis csalódását, reménytelenségét a reményevesztett nemzetnek. A költő maga is, mint nemzete, a fájdalomban keresett vigasztalást és gyönyörűséget, s elgondolhatjuk, mennyire meghatotta az érzékeny szíveket, főként a nőket, mikor kegyetlen szerelmesét, a sentimentalis költők példájára, átok helyett az áldás szavaival illette (*Menyas-zony koszorús. . . , Hervadok . . . , Megy az őszi felhő . . . , Áldja meg a Mindenhátó!* 1853). Tetszetős volt a megalkotásuk módja is. A legtöbb rövid kis vers, többnyire három szakból s éppen rövidsége miatt kerek, egységes: az érzésnek pusztá felvillantása, hol egy természeti képpel, hol egy ötlettel magyarázva. Van egypár sablonja és fogása (ismétlés, ellentét, párhuzamosság, részarányosság, refrain), melyekkel ügyesen, ha nem is változatosan művészinck érezteti a szerkezetbeli egyszerűséget, s ha képelete nem is elég erős, hogy lelki vívódásait megrázóan tárja elénk, legalább gazdag, szinte kifogyhatatlan új meg új képek és ötletek feltalálásában. Az előbbieken gyakran megérzik, hogy nem közvetlen szemlélet eredményei, nem egyszerre születtek az érzéssel, melyet meg akarnak jeleníteni, az utóbbiakon a keresettség; a merész, költőietlen túlzás s a pongyolaságig fokozódó prózaiság is nem

egyszer lerontja hatásukat: de általában, különösen egyenkint olvasva, a legtöbbször van valami természetes bája s a mint hangulatból fakadt, hangulatot is tud kelteni.

Mélyebb, művészbib jelentőségük azonban nincs, mert nem érzik meg rajtuk a költő személyisége. Tóth Kálmán csak elvétve tudta ezeket a sóvárgó dalokat egyénivé tenni s rendszerint éppen ilyenkor tévedt prózaiságba. Az élményi elem mintha megbénítaná képzeletét, s csak a szerencsés ihlet pillanatában tudja a valóságot olyan költőivé varázsolni, mint az *Első szerelem* (1854) egyik-másik versszaka, pl. a következő:

Ha szóltunk, ez volt az egész:
 Be jó az akáczillat!
 Minő szép csöndes éjszaka!
 Ah! hogy ragyog a csillag!
 De, ha szívünkbe valaki
 Be tudott volna látni:
 A világ legszebbik dalát
 Csak onnét írhatá ki.

Minél általánosabb a költeménye, minél inkább táplálkozik emlékeiből vagy képzeletéből, annál több benne a hangulat.

Leghangulatosabb olyankor, midőn az egyéni dal formáját levette, a népdal formáját ölti fel. Kétségtelen, hogy Tóth Kálmán Petőfőtől tanulta e formát s nem a néptől, de épp oly kétségtelen, hogy egyéniségéhez, lelkiállapotához nagyszerűen hozzáillett. A népdal mint műfaj egyik neme a helyzetdalknak: a költő idegen lélekvilágába képzeletileg magát, a maga differenciált, bonyolult, elfinomodott érzelmvilága helyett a nép fiának egyszerű, általános lelki mozgalmait foglalja dalba, vagy legalább is, ha az egyéni érzéseit éneklj, tudatosan általánosítja, egyszerűsíti őket. Mintha csak Tóth Kálmán számára tette volna divatossá Petőfi ezt a műfajt, hiszen ő még egyéni dalaiban is kerülte a sajátost, az egyéniségére jellemzőt s a realis helyett az elgondolthoz vonzódott. Valóban a népdal Tóth Kálmánnak legsajátosabb műfaja, költészetének legmaradandóbb emléke. Noha nemcsak az ösztönt, a formát és stílt vette hozzájuk Petőfőtől, hanem egész szellemükön megérik, hogy Petőfi dalainak tanulmányozásából s nem igazi népdalok hatása alatt keletkeztek, mégsem pusztá utánezatok; noha mind szerelmi dal s kivétel nélkül két értelemnek, a vágyódásnak és bánatnak tolmácsai, mégsem egy színűek vagy egyhangúak, de mindig közvetlenek, mert a maga hangulatait szószólóként meg a népdal formájában. Phantasiájának gazdagsága itt még fokozottabb mértékben érvényesül, s akár magára ölti a nép valamelyik tipikus alakjának — parasztleány, csikós, betyár — álarczát, akár csak a szerepüket veszi át, egyformán eltalálja a természetes, közvetlen hangot, az érzés

tolmácsolásának könnyed, keresetlen módját. Van közöttük, a mi népdalainak nagy száma miatt óhatatlan volt, egypár stilisált (*Magas házból . . . , Furán néz ki . . . , 1853*), több, a melyekről nagyon lerí a Petőfi-utánzás (*Olyan részeg . . . , Mint a csonoplai tamburás . . . , Szól a lélekharang . . . , Árva vagyok . . . , Megy az őszi felhő . . . , 1853; Hej! csikós!, Betyárdal, 1854*), akad nem ritkán erőt'én és lapos (ide számítom a több ízben méltánylással kiemelt *Benyújtottam* [1854] kezdetűt is), s még legjobb darabjaiban sem lesznek oly drámaivá, sem olyan egyénivé, mint Petőfiéi: de szép számmal vannak valóban sikerültek, e műfaj értékes példái. Rendszerint egy kép és egy gondolat összeolvasztásával kelt érzéshangulatot: festői sorral indul, csattanóval végződik a rövidke dal, s ha a gondolata itt is néha csak ötlet, harmonikus kapcsolata a megnyitó természeti képpel, mely helyenkint közeledik a drámaisághoz, biztosítja a művészi hatást. Csak egy hangulatos dalkezdetet idézek a sok közül:

Fütyül a szél, az idő már őszre jár.
Szebb hazába megy vigadni a madár . . .
Én is mennék, de mi haszna, ha velem
Akárhová eljön a bű s szerelem.

A legszebbek: *Fütyül a szél . . . , Sirjon-ríjjon a hegedű . . . , Iaj istenem . . . , Bára hajlik . . . , Naptól virit . . . , Búza közé . . . , Törött ágról . . . , Olyan részeg . . . , Ott a bokor közepébe . . . , Hegedűlnek . . . (1853), Temetésen láttalak meg . . . , Befűttü az utat a hó . . . (1854)* csakhamar szárnyra kaptak, bejárták az országot s népdallá válva, a cigány közvetítésével újra visszakerültek a művelt közönség birtokába, melynek ma is kedves hallgató nótái. Általán a nép nagyon felkapta Tóth Kálmán dalait, s nincs költőnk, még Petőfit sem véve ki, a kinek versei olyan nagy számban élnének a nép ajkán. Nem akarjuk ennek a jelenségnek értékét kelleténél többre becsülni. Az esztetika mint tudomány önmagát tagadná meg, ha a tömeg ítéletét többre tartaná a magáénál s a világirodalom remekein kiművelt ízlés, a tanulmányon és elméleti megfontolásokon edzett ítélet helyett az alacsonyabb műveltségi fokon álló, tanulatlan közönség érzékét ismerné el döntőnek. De tagadhatatlan, hogy a nép érzékének megnyilatkozása is kifejezője bizonyos értéknek. A nép az által, hogy Tóth Kálmán dalait a népi termékek közé avatta, nemcsak azt ismerte el, hogy bennük a maga érzelmvilágának tükröződését látja, hanem azt is, hogy megvan bennük a népköltészet alkotásainak sajátos varázsa: magyaros érzés s annak természetes kifejezése, egyszerű, romlatlan, szemléletes, képekben gazdag nyelv, üde, természetes báj. Mindez pedig, bárki állapítja meg, igazi esztetikai érték.

Ez a dalstíl uralkodik Tóth Kálmán költészetében 1854-ig, harmadik kötetének (*Költemények*) megjelenéséig. Következő gyűjteménye (*100 új költemény*, 1856) már egész sorát hozza az új stíli verseknek s ezzel megkezdődik költészetének második korszaka, mely mind határozottabban elválik s végre teljesen elkülönül az elsőtől. Legszembetűnőbb vonása az új korszak költészetének, a mint már czéloztunk reá, Petőfi hatásának fokozatos halványulása. Egészen nem tűnt el. Emlékei azok a humoros csattanók, mikor a költő a Petőfitől tanult, de rendszerint bántóan használt fordulattal¹ az érzelmes hangulatból a keseynys tréfa világába ragad (*Hátramaradt versek*, V. 1860; *Dalok egy meghasonlotttról*, I. 1868; *Mi lesz a vége?* 1878), továbbá egy-egy hang, melynek rezgésén, egy-egy motívum, melynek alkalmazásán felismerszik a mester szelleme (*Hazatérés*, Gyula öcsém, *Sokat beszéltek* . . ., 1856; *Az utczákon a szél*, 1860), de átvételek, utáztatok már alig vannak. Abban az őszinteségben, melylyel Tóth Kálmán költészetének ebben az újabb periodusában lelkének rejtettebb zugaiba is be enged pillantani, hogy nem rejti el lelkivilágának kevésbé értékes elemeit sem, szintén kereshetünk kapcsolatot, de ez művészi szempontból inkább érdem, mint fogyatkozás. E ponton megszűnik Tóth Kálmán függő helyzete: a külsőségeken kapó tanítványból a mester szellemét megértő utód lett.

Kétségtelen, hogy Tóth Kálmán tudatosan fordult el Petőfitől, de volt ennek a változásnak mélyebb oka is. Az időközben férfiúvá érett költőnek élete mozgalmassá fejlett, megtelt eseményekkel: az ábrándok kora lejárt, helyüket élmények s azokból kisarjadó hatalmas kedélymozgalmak foglalták el. Kiforrott egyéniségével, kialakult érzelemlámpával nem szorult már reá, hogy elgondolt helyzeteket, magára kényszerített érzelmeket idegen minták szerint értékesítsen költészetében: rátért a maga útjára és a maga szívéletéből a maga módján merített. Ez újabb költeményeinek második, jellemző vonása. De költészete nemcsak egyéni szint kapott, hanem érzelmi világának gazdagodásával kapcsolatban más irányt is vett: indítékokban és műfajokban bővült, érzésben és felfogásban elmélyült.

Költői világa ebben a második korszakban sokkal mozgalmasabb és változatosabb. A szerelem, mely földi pályája végéig állandó izgalomban tartotta lelkét, költészetében továbbra is vezető szerepet játszik, de elveszti azt a korlátlan uralmat, melylyel a költő lantján bírt. Megszólalnak mellette lelkének múlt fellobbanásai és tartós vonzalmi, egyéni és általános, önös és

¹ Állítják, de nem valószínű, hogy Tóth Kálmán az ilyen fordulatokat nem Petőfitől, hanem közvetlenül Heinétől vette.

önzetlen érzelmei. Általán Tóth Kálmán lelki világa nem volt sokszínű; kevés, de mély érzelemből szövődött. A két leg-szenvedélyesebbet láttuk; a költőileg ezután már nem érvényesített dicsvágyat és a szerelmét; nem ilyen indultatos, de hasonlóképen erős volt két más emelkedett érzése: ragaszkodása nemzetéhez és családjához. Az utóbbi volt olyan hatalmas a szívében, mint legjobbainkéban, az előbbi szinte már végletes volt: édesanyját valósággal imádta, fiát rajongásig szerette.

E két érzés számos versre ihlette, de elég sajátos: jelentkezésük a költészetben egészen más, mint a valóságban. Azt várják, hogy ezek, mint legmélyebben gyökerező érzelmei, törnek fel szívéből a legközvetlenebbül, a legtöbb hévvel. Az eredmény más. Hazaszeretetét és családi érzelmeit csak akkor szólaltatja meg költeményeiben, mikor már lecsendesültek, emléképpé higgadtak, ha pedig a lelki izgalom tartama alatt juttatja szóhoz, versei erőtlén, szintelen szólamokba fulnak.

Családi versei tele vannak melegséggel és őszinteséggel, de bágyadtak s az olvasót többnyire hidegen hagyják. Ha egyes alkalmakhoz fűződnek, mint a *Hazatérés* (1856) *Szüleim aranylakodalmára* (1868) vagy *Mikor tengeri vihar volt* (1878) című, az alkalom nem kelt benne költői képzeteket, verse száraz és prózai marad. Rendszerint azonban nem valami határozott mozzanatot kelti életre, hanem túláradó szeretete mintegy önmagától keres költői kifejezést. Fiához intézett verseiben van sok keresetlenség és kedvesség, őszinte és becsületes hang, szerencsésen elkerüli a túlzást és a szertelenséget is, de viszont kevés bennük az egyéni, a jellemző, s így jobbára híjjával vannak az igazi költészetnek. Egyénisége még leginkább azokban a versekben szólal meg, melyekben fia szeretetétől vár gyógyító balzsamot a bánat és csalódás ütötte sebeire (p. o. *Béánnak*, 1878; *Atyai szeretet*, 1888). Ez a biztos tudattá fokozódó remény őszinte, meleg hangjával ha nem is költői megindulást, legalább mély emberi meghatottságot kelt. Legsikerültebb e fajta versei között az *Apai áldás* (1878) megkapó gondolatával: hosszú életet kér a sorstól, hogy halála ne okozzon már nagy fájdalmat fiának.

Több a költőiség azokban a versekben, melyek anyja iránt érzett gyengéd szeretetét tolmácsolják. Nagy részük ezeknek is alant jár, újszerű gondolatok híján érzéstől át nem melegíthető sablonokat nyújtanak. Sok bennük a köznapi szólam is, a mit még jobban kiemel a művészietlen versforma, az amúgy sem zengzetes Zrínyi-sor párrimeinek leszállítása félrímekre. Kettejük, a fiú és édesanyja, viszonyában azonban mégis van valami egyéni: nemcsak gyermeknek érzi magát anyjával szemben — ez többé-kevésbé általános — hanem gyermekként viselkedik is: ott

sírja ki bánatát az édesanyja ölében s megenyhülve feledi kinzó ábrándjait (*Édesanyám*, 1856). Gyengéd szeretetének legnemesebb emléke az *Anyám temetése után* (1873). Egyike nemcsak legigazibb, hanem legharmonikusabb verseinek: a fájdalomla könnyein átragyog s mérsékli azt szeretetének sugara. A mély érzésben fogant költemény a temetés szomorú eseményét használva keretül, szakról szakra emelkedik s a befejező mozzanatban, egy érzésével és költőiségével megható képben méltóan hangzik ki:

Csókoltam is, mint soha senkit,
 Forrón a nedves homokot,
 Melyet kezem végbúcsuzásúl
 Koporsójára ledobott.
 Ha összehull majd koporsója,
 Könnyebb lesz így a föld neki,
 Oh, álmodozza, hogy az ég ott
 Fia csókjában fürdeti . . .

× Hazafias költészetének fejlődése egészen különös. Gyermekeifjan, minden kényszerítő szükség nélkül, pusztán hazafias lekedesedtől tüzelve fegyvert ragad a veszélyben forgó haza védelmére, s mikor elbukott a szent ügy, az eldobott fegyver helyett lantot vesz kezébe — de lantján nincs a hazafias bánat számára húr. Míg nagy költőink, Vörösmarty, Arany, Tompa, Gyulai, Lévy, Vajda, a lelkükre nehezedő nemzeti fájdalmat megrázó ódáiban, panaszos elegiákban, megkapó allegóriákban öntik ki, ő csak a maga szerelmi ábrándjait siratja s a haza fogalmáig nem, legfeljebb a szülőföldéig tud emelkedni (*Honvágy, Szülőföldem tája*, 1854). Az 50-es évek derekán egy fokkal magasabbra lép: megszólal lantján a hazafias érzés, de nem a maga nyíltságában, hanem más elbeszélésbe rejtve. A nemzeti múlt ragyogó és gyászos napjaiból életre kelt olyan cseményeket, melyeknek rugója hőseik hazaszeretete, s a maga érzéseit a történelmi alakok lelkébe plántálja. Nagyon kedvelték őket s a rövidebbeket, a balladás menetű *Gara Máriát*, *Ulászlót*, *Szilágyi Erzsébetet* (1854), *Losonczi özvegyét* (1856), *Brankovicsot*, *Árpád sírját*, a *Ki volt nagyobb* címűt (1860) a legutolsó időkhöz szívesen szavalták, noha belső értékük nem nagy. Sok közöttük az öntudatlan utánzat: a költő elméjét megragadta egy-egy költemény, főként Garay és Czuczor rhetorikus balladáit, s azok szellemében, de egészen más cselekvénynyel költött krónikás elbeszéléseket. Sem a lélekrajzra, sem a művészi compositóra nem volt elég ereje; rendszerint megelégszik a pusztá időrenddel s legfeljebb teljesen külső eszközökkel hoz némi kerekdedséget a cselekvénybe. Nehezebb feladatokkal csak ritkán próbálkozik meg, így a *Gara Máriában* és *Ulászlóban*, a melyekben az eseményeket az egyik szereplő, még pedig Tóth Kálmánra jellemzően,

a nő — itt a feleség, ott a jegyes — lelki küzdelmeiben tükrözteti, és *A mit az isten végzett* című történeti legendájában (1868) Szent István a mennyben várja a magyar népnek ígért boldog korszakot. Elvonulnak előtte nemzetünk dicső eseményei, folyamatos, könnyű, sőt helyenkint lendületes előadásban színre hozva, de az egész az ügyesen választott forma ellenére sem más, mint nemzetünk története dióhéjba szorítva s terjengősen elbeszélve.

A múlt álarczát csak 1860-ban veti el s egy merész lépéssel az ellenkező túlzásba csap: a hazafias költészetnek legkevésbé értékes, de leghatározottabb fajtát, a politikai költészetet, műveli, sőt jóformán ő hohosítja meg irodalmunkban. Aesthetikai bece a *Bolond Miska* napi fogyasztásra termett verseinek alig volt, s ezt legjobban tudta maga a költő, úgy hogy verseinek gyűjteményeibe nem is vette fel őket. A következő másfél évtized mutatja Tóth Kálmán hazafias lyráját a tetőpontra: megtisztulva a politika és köznapiság salakjától, szellemben emelkedetté, formában művészbé vált. Az emelkedés azonban csak viszonylagos. E kései hazafias versei meghaladják a régieket, de messze elmaradnak a kor hazafias lyrájától. Egy részük óda, közéletünk nagyságainak emlékéitől illetve (*Kazinczy emlékünnepe*, 1859; *A meghalt Széchenyi*, 1860; *Deák Ferencz halálára*, 1876; *Deák Ferencz emlékezete*, 1878, de híján az óda merész szárnyalásának, mély gondolatainak, ragyogó, képekben gazdag dictiójának. Tóth Kálmán egyáltalán nem volt az erős szenvedélyek költője. Képzletéből hiányzott a nagyszerűség, a fönség hatalmas lendülete, nyelvéből az erő, az a tömörség, mely Berzsenyit a trombita összeszorított hangjára emlékeztette. Nem ő uralkodott az érzésein, hanem azok rajta, hatásuk alatt ellágyult, elérzékenyült, s már ez a körülmény a mérsékeltebb erejű, állandó érzéshangulatú kedélymozgalmak tolmácsolására utalta. Egész költészetének bizonyos gyengédség, nőies lágyaság az eleme, nem pedig a férfias hév és dac; érzelmi megindultság s nem érvényesülésre törő akarat. A köztudat, mely őt a nők költőjének hirdeti, valóban költészetének legjellemzőbb vonását emeli ki. A hazafias ódáiban, a lyrának legférfiasabb műfajában, ritkán is kísérelte meg erejét, s akkor sem követte siker. Az izzó, forrongó, háborgó érzések helyett sokkal szívesebben aknázza ki azokat a tompított erejű hangulatokat, melyekbe őt emlékei juttatták S csodálatos, mennél inkább távolodott időben a szabadságharczótól, annál sűrűbben zsongtak fel lelkében a régi képek, a nagy tragoedia eseményei. Hazafias verseinek második, számban gazdagabb része ilyen emlékekből táplálkozik, a mire már a legtöbb a címében kitett *emlék* szóval is felhívja a figyelmet (*Emlékezés, Visszaemlékezés* 1873, *Honvédemlékeim*, 1878). Különösen az aradi gyásznapi termé-

kenyítette meg képzeletét (*Mikor az akasztófát faragták*, 1873; *Az aradi tiz-nhivrom*, *Az aradi gyásznapi*, 1878) s még inkább honvédeink dicső szereplése, a melyet egyszer-másszor, p. o. a *Honvédenlékeimben*, csodálatos élénkséggel és közvetetlenséggel, szinte a népies katonadalok módjára rajzol. A 48-as honvéd lassankint szent fogalomná lesz költészetében s két legszebb hazafias verse, az egyik nyíltan, a másik képbén a honvéd dicsőségét zengi. Mind a kettő az ihlet szerencsés pillanatának születte. Az előbbi az *Előre* című (1868) közismert költemény. Értéke inkább megalkotásában, mint eredetiségében rejlik. Alapgondolatát s erre még nem utaltak, Gyulai *Hadnagy uram* című kis költeményének köszöni, de Gyulai eleven, jellemző képe helyett ódává fejleszti, még pedig Tóth Kálmánál szokatlan erővel és művészettel. Nebézkösen indul, de már az első versszakban megüti az igazi hangot s három plastikus, hatásban fokozódó kép után egy költői gondolatban, a Kossuth-nóta hatása alatt, összeköti a múltat és jövőt: ha még egyszer felhangzik az *előre*, még a magyarság széthullt csontjai is feltámadnak. Itt Tóth Kálmán a visszaemlékezést hívta segítségül. *A lengyel anyában* (1868) visszatért régibb eljárásához, balladaszerű formában írta meg a hazaszeretet apotheosisát. Compositiója ennek is, mint Tóth Kálmán legtöbb elbeszélő költeményének, inkább egyszerű, mint művészi, de hatását mégsem pusztán hazafias tendenciájának és magyar vonatkozásának köszöni, nagy része van benne a négy költői képnek, melyekkel az anya négy gyermekének sorsát megérezkíti, s annak a pár vonással odavetett lelki rajznak, melylyel a lengyel asszony alakjában bemutatott magyar nőnek erőszívűségét és megrendítő fájdalját feltárja.

Költészetének uralkodó eleme azonban mégis, a szíve utolsó dobbanásáig, a szerelem maradt. Szerelmi lírája, csak úgy mint hazafias költészete, hatalmas fejlődésen ment át, de itt a változás érthető, okai nyilvánvalók: a költő szerelmi élete is nagy rázkódásokat ért meg. A bajai idyll emlékéit, a „sápadt asszony“ képét, csakhamar elhomályosította új, de most már való szerelme; mikor ez nagyhirtelen kihült, megint más, tartósabb, igaz boldogsággal kecsesgető szerelem vett erőt szívében, majd nem tudván megbecsülni a reabizott kincset. Újra másfelé fordult, hogy ismét csalódjék. Bármilyen eltérő volt is egymástól ez a három viszony, egységbe foglalja és szembeállítja őket az elsővel egy mozzanatot, a realitásukat. A költő birta mind a három kedvesét, nem képzeletben vágyódott rájuk és bánkódott utánuk, hanem a valóságban, érzelmeit nem kellett Kisfaludy Sándor módjára képzelmeikkel táplálni. Sajátságos azonban, hogy az az ellentét, a melyet fentebb Tóth Kálmán élete és költészete között megállapítottunk, szerelmi lírájában is érvényre jut

s még fokozottabb mértékben. A mi legfeltűnőbb: a százsámra rúgó versből alig lehet élményi elemeket kihámozni. Az egyes viszonyok szövődése és felbomlása, tartama és mozzanatai jóformán teljesen homályban maradnak, s csak a költő szívének vágyódó és reménykedő, vergődő és kétségbeesett hangjait halljuk, de nem látjuk azokat a jelenségeket, melyek benne az érzelmi hullámzást keltették. Ha a költő egyik már említett versében (*Szerelmeim*, 1868) nem adott volna rövid, jellemző képet három kedveséről s életírói nem derítettek volna fényt az egyes viszonyok különös természetére: az egyes verseket nem tudnók elkülöníteni a sugallójuk szerint, s hősnőikről olyan tiszta képünk sem volna, mint Ninácskáról.

Első igazi, egész életére kiható szerelme Majthényi Flóra volt, a kit a költő versében *Irénnek* nevez s a következőképen jellemez:

*Irént is tán szerettem én,
Es ő is talán szeretett,
Ha a gyötrés, az üldözés
S a kínzás szerelem lehet.
Szavunk kés . . . tetteink gyilok —
Egymást szünetlen vérezők.
— S mégis nehezen hagytam el,
Gyűlöltem bár, szerettem őt.*

Ez a szerelmi viszony épp úgy indult, mint az első: a leányt szintén társadalmi korlátok választották el, de most ellenkezőleg a leány, előkelő, főúri család sarja, állott felette, szinte elérhetetlen magasságban. A sors azonban segítségére sietett a költőnek: Majthényiek tönkrementek, így a család 1856-ban belenyugodott egyesülésükbe. A rövid boldogságra gyors szakítás és hosszú boldogtalanság következett: a költő pár év alatt a legellentétesebb érzelmek egész skaláját élte végig. S ha költészetét kérdezzük? Van egy pár verse, melyben utal a köztük levő rangkülönbségre (*A nagy világ lánya* . . . 1854; *Nagy, nagy titok* . . ., *Szeretném* . . . 1886), s több élete alkonyáról, melyekben azon panaszkodik, hogy sem együtt, sem egymástól távol nem tudnak élni s lovagiasan elégtételt szolgáltat a megbántott hitvesnek (*Kié a vád?* 1868, *F szenvedés* . . ., *Egy-két évben* . . . 1873), de sem a rövid szerelmi mámor,¹ sem a meg nem értés kínjai nem jutnak szóhoz, s a bűnbánat is későn és szűken. Mi nyer tehát költői kifejezést szerelméből? Pusztán a vágyódás s az aggodalom, hogy szerelme nem ér célzt: ugyanazok az érzelmehangulatok, melyeket a Nina-dalokból ismerünk. Valóban nem

¹ Csak elvétve, mint p. o. *Első szavad* . . . (1854) s a *Gyermeknek mondasz* . . . kezdetűben (1856).

is indítékokkal gazdagította Flóra iránti szerelme a költészetét, hanem új stíllel, új műformákkal. Eleinte itt is a régi nyomon halad, lyrájában egy ideig még az a kétféle dalstíl uralkodik, melyeket azelőtt használt, az egyéni s a vele sokképen összefonódó népdalstíl — annyira, hogy a kétféle dalok is, a Nina- és a Flóra-dalok egészen összekeverednek. Az igazabb, mélyebb érzelem azonban csakhamar megteremti az új stílt: a dal stílje helyett az elegiáét. Próbálgatta már régebben, iparkodott az egyszerű, természetes nyelvből fentebb szárnyalóhoz, finomodóhoz emelkedni, de érzései még nem bírták el, diszonantia volt a tartalom és hang között, a mi a Gyulaitól méltán megrott bombastokra vezetett (*Teli ragyok dallal . . .* 1853). Csak később vezetett sikerre törekvése. A mint a könnyed, röpké, csapongó hangulat helyét elfoglalta az állandóbb, komolyabb érzelmi megindulás, a dal csattanó ötletei és odavetett képei helyett hosszabb gondolatfolyamatokkal és részletezőbb festésekkel iparkodik lelkiállapotát megvilágítani, s az egyszerű, népies fordulatokban gazdag nyelv helyett is emelkedettebb, választékosabb tolmácsolja érzelmeit. Sőt még a versformán is változtat: a nemzeti versidomot egy időre felcseréli a jambussal. Van némi hidegség és feszesség e versekben, látszik, hogy a költő hangnemet váltott s még nem szokott bele az újba, de több bennük az egyéniség és a művészet, mint a régi dalokban. Az élményi elem elburkolásával a hangulatot nem mindig tudja kellően fixirozni, panasza, szenvedése gyakran általános-ságba vész, hol egy-egy részlet mesterkéltége, hol a motívumok kapcsolatának harmoniatlansága gyengíti a hatást. Különösen nagy tömegben olvasva veszítenek. Minden verse idegeit a legnagyobb feszültségben vagy a teljes elernyedtségben mutatja; csupa kesergés, lemondás, a mit hallunk, s a heves, de céltalan vágyak, a reménytelen küzdelmek bizonyos egyhangúságot keltenek és fásasztanak.

De nem mindig, sőt sokszor nem. Vannak határozott, egyéniségéből sajátyszerűen színezett elegiái, egy szenvedő szívnek erővel és igazsággal tolmácsoltt fájdalmai. Ilyenkor föltetszik az ihletett költő, mélyen zengő hangja megilleti szívünket, s közvetlensége költői hévvé, őszintesége művészetté nemesül. Megírja legszebb verseit, a talán nem egész joggal közéjük sorolt *Lemondanít*, a *Voltam én márt*, melynek refrainként visszatérő kérdése: *emlékszel-é?* költőnknel szokatlan közvetlenséggel rögzíti meg a reménynek egy pillanatra felcsillant, de újra tovatűnt hangulatát, az *Itt, itt sírjak* címűt, melyben a bizonytalanság gyötrő kinját épp oly élesen, mint költőien jellemzi és a leghíresebbet, a *Minek is van a szív, s a szívben szerelem . . .* címűt (mind 1856). Ez a vers, melynek címül

is használt refrainje visszhangot keltett az ország minden boldogtalan szerelmesének szívében, egy fokkal hidegebb, mint szeretnők, mikor fásultan belenyugszik a megváltozhatatlanba:

Te engemet szeretsz, én másért lángolok,
A kinek szíve tán ismét másért dobog,
És így tovább . . . tovább . . . mást szeret mindenik,
Oly csillagok vagyunk, mik egymást kergetik,
S nem fogjuk soha sem egymást beérni, nem,
És hideg, hűtlenülül, forróan és hiven
Úgy bolygunk, epedünk át egész életen —
Minek is van a szív, s a szívben szerelem¹

de mindnél mélyebb, megkapóbb, tele merész, szemléletes képekkel, művészi formába kényszerített érzéssel.

Még el sem pihent a szerelemből fakadt gyűlölködés háborgása, mikor a költőt rabul ejtette második szerelme. Az új ideálról a következő képet festi a költő:

De Erzsikém szelíd vala,
Mint májusi nap alkonya,
Ki értem mindent áldozott.
És tőlem mit sem kért soha.
Ő volt az egy, ki engemet
Igazán, nagyon szeretett,
Ázt se tudom, hogy hova lett:
De bárhol, isten áldja meg.

A Tóth Kálmánnál szokatlan nyugodt, objectiv hang mély, igaz érzést rejt: nemcsak Erzsike, a kis színésznő, szerette nagyon a költőt, de a költő is őt s ha nem törődve a társadalmi conventiókkal, magához merte volna emelni ezt a hű szívet, boldogabban távozott volna a földi életből. De nem tette. Visszadöbbsent a nagy lépés előtt s lemondott szerelméről, szerencsétlenné téve a leányt és önmagát.

Mint többi viszonya, ez is igen különösen tükröződik Tóth Kálmán költészetében. A míg megértő szerelmük tartott, egy pár kedves, meleg versben szólalt meg (*Ha én egykor megváltoznám, Csak vissza, vissza hozzád, Távollból, Maradjon örökre . . ., Hogy a virágok . . ., Hogy elhallgattak a dalok . . .* 1860), de hiján a szenvedélynek s a boldogság mámoros elragadtatásának. Jobbára már a czimük is utal arra, hogy a költő bizonyos fogásokkal meg akarja szabadítani verseit a valóság nyűgétől: a jelen gyönyörei helyett a jövő képeit festi vagy a távollét fájdalmait kesergéi. Összevetve őket a Flórához intézett versek jellemző vonásaival, mintha valami tervszerűséget lát-

¹ A szép vers élményi alapja és helyzete nem határozható meg pontosan.

nánk bennük, bizonyos szeméremérzetet, mely a boldog szerelem hangulatainak feltárását kérkedésnek tartva, pusztán a vágyódás és csalódás képeit itéli illőknek arra, hogy a közönség szeme elé kerüljenek. Valóban a költő csak akkor festett igaz, részletes képet viszonyukról, mikor boldogsága összeomlott — jellemző egy ily versének már a címe: *Elszakadás után* (1868) — mikor hosszú évek után szerelme távoli emléképpé halványult:

Még mostan is alkonyuló koromba'
Eszembe jutsz úgy esténként gyakorta,
Kandallónál, elmerengve a tűzön
Emlékeid szétszórt gyöngyét felfűzöm. (*Erzsike, 1878.*)

Valójában azonban nem itt, hanem egy másik, kis ciklussá kerekedő versorozatban (*Emléke:ések Erzsikére, 1888*) „fűzi fel emlékeinek szétszórt gyöngyét“. A jelen mozgalmait feltű gonnal takargató Tóth Kálmán a múlt emlékei között kutatva csodálatos őszinteséggel nyitja meg lelkét: az átélt események, közös életüknek nevezetes mozzanatai egész regénynyé szövődnek össze, mely egyszerűségében és igénytelenségében is érdekes, ha hatását inkább köszöni is élményszerű voltának, mint művészi alakításának. Különös, de Tóth Kálmánra nagyon jellemző, hogy ez a kis cyklus költészetének legőszintébb, legrealisabb, tényekben leggazdagabb részlete visszemlékezésből fakadt! Mutatja, milyen nagy szerepet játszott lelki világában az emlékezés, s a mint költői pályája első felében hangulatai mellé szívesen állította dalforrásul az elképzelt, a másodikkban épp oly szívesen várta meg, míg heves érzelmei lehiggadnak s elvesztve erős hangulati velejárójukat, emlékké alakulnak. S csodálatos, nála éppen azt az elemüket őrizték meg, a melyet az érzés legkönnyebben veszít el, közvetlenségüket.

Utolsó szerelméről tartózkodóan nyilatkozik:

S *Matild*? . . . *Matild* oly szép vala!
Tudta is azt, hogy bámulom;
És egyszer — őrrítő gyönyör —
Szeszélyből tette ezt, tudom;
Kegy lett volna királynak is,
A mire engem méltatott . . .
Őrökké álomnak hiszem
Ez üdvözítő szép napot.

A hiú, hideg leány a gyönyör rövid perceit a kínos gyötrellem hosszú éveivel fizettette meg s azt törte meg, a mire a költő legtöbbször tartott, büszkeségét. Úgy látszik, ez a szerelme volt legszenvedélyesebb. Égette és perzselte, a míg tartott, megalázta és halálra sebezte, a mikor kihült. Azt a pár költe-

ményt is, a mely szokás szerint ennek a viszonyoknak csak emlékéket őrzi,¹ a szenvedély szokatlan ereje jellemzi s a költő lelkének sok eddig ismeretlen vonását hozza napfényre. Hol örül, hogy hűtlen kedvese, kinek emlékéket széttaposta, maga is szenved bánatában (*Mondják, hogy sírsz*, 1878), hol bántó cynismussal jelenti ki, hogy tudta előre a borzasztó véget (*Mi lesz a vége*, 1878), más-kor meg (*Bolygó tüzek*, V., 1878) félredobva büszkeségét azt várja, hogy a hűtlen újabb szerelmeiben csalódva visszahívja őt, mint a kivert kutyát, egyszer pedig a hiú vágyakozás s a mardosó fájdalom megőrzítő perceiben szenvedélye szinte daemoni erőre kap s a rettentő átkok egész sorát zúditja az álnok leány fejére (*Átok*, 1878). Ez a legszenvedélyesebb hang Tóth Kálmán egész költészetében; itt már szinte levetkőzte természetét, s csak az átkok költői fogalmazása, az izzó haragnak enyhe képekbe fojtása emlékeztet még a régi Tóth Kálmánra, a rózsák és könnyek édesszavú költőjére. Utána beáll az elernyedés, a kétségbeesés (*Az összetört, Nyugalomvágy*, 1878); a költő megadta magát sorsának, az örömtelen, szerelemnélküli életnek.

Ez a sok ellentmondó hangulat nem költői képzelgés eredménye, ellenkezőleg, a fájdalom súlya alatt vergődő léleknek igaz képe. Annyira szét van dűlve a lelki világa, hogy egységes hangulat nem tud benne kialakulni; complex lelkiállapotának, melyben harag és vágy, gyűlölet és szerelem, kétség és remény olvadnak össze, minden óra más és más elemét emeli uralkodóvá, s e szerint változik költeményeinek tárgya és hangja.

Ily körülmények között, mikor a költő lelkének minden izgalomával a szerelmi boldogságra vágyódott s azt a maga teljességében soha sem érte el, sőt ideig-óráig tartó üdvért áldozatul kellett vetnie lelke nyugalomát: érthető, hogy lyrájának alaphangja bizonyos fájdalmas tónus, mely időnként sötét, sivár pessimismussá fokozódott. Költészete második korszakában ritkábban, de nagyobb erővel szólalt meg (*Az életunt, Katang kóró . . . , Sötét órában*, 1878, *Ellörölt már . . . , Felsőhajtás, Misanthropia, Kifosztott, A ki elfáradt*, 1888). S a mi fő, ez a kései pessimismus már nem eltanult modor, Petőfi utánzása, hanem kedélyéletének természetes hajtása. Joggal hitte a költő, hogy lelkében sok érzés viritott ki s azokat ő maga érlelte nagygyá, nem a viszonyok. Majd jött a sors s ridegen lekaszált a:

Lelkem zárját kinyitották,
Kincseiből kifosztották;
Bizalom, czél, vágy és eszme
Elrabolva, oda veszve. (A kifosztott, 1888.)

¹ De korábbi phasisát örökíti meg *A világ legszebb ajka . . .* kezdetű (1868).

Ne kutassuk, igaza van-e a költőnek minden pontban. Ő úgy hitte, s ez nekünk elég. S hogy e verseit mégis idegenkedve olvassuk, hogy nem tudunk vele együtt érezni, annak más az oka: nem látjuk verseiben elkeseredésének elégséges okát, nem tudja megértetni s elhíttetni csalódását az emberekben, a barátságban, a hűségben, a halában. Sötét, fájdalmas panasz árad minden sorából, subjective igazak is, van is alapjuk, s a ki életét, ki nem elégtűlt ambícióját és szerelmi vágyát ismeri, az tudja, hogy volt is bőven oka elégedetlenkedni a sorssal, de maguk a költemények csak akkor tetszenek objective igazaknak, ha — mint szerelmi bánatában — a kétségbeesett lelkiállapotának előzményeire is rámutat. A mint elhagyja ezt a realis talajt, s nem sikerül átérzett fájdalmát kellően egyéníteni, élményi igazságúvá emelni: keresettnek, túlzottnak, költői játéknak érezzük — noha alapjában nem volt az. Nem az őszinteség hiányzott leőlölük, hanem az, a mi megadta volna művészi értéküket: a képzeletnek elevenítő, elhíttető ereje.

Magasan kiemelkedik e sötét hangulatú költemények sorából a *Halál* című (1868). Pessimismusa túlzóbb, hangja sötétebb, mintsem minden keserűségét megokoltnak éreznők, de e fogyatkozását feledtetik nagy szépségei. Merész conceptio, s feladatát igazi művészettel oldja meg. Három képben, életének három phasisában mutatja be szerencsétlen sorsát: gyermekkorának eltűnt ábrándjait, ifjúkorának meghíúsult vágyait, férfikorának sárba tiport ideáljait, s e három képet egy philosophiai gondolattal fűzi szoros egységbe:

Nem, nem az a halál, a hogy itt nevezik,
Ha koporsónknak a földelét szegezik;
Nem, nem az a halál, a mit a léha hisz,
Midőn a gyászszekér a temetőbe visz;
És az sem a halál, midőn már más sirat.
Öröm, vagy fájdalom, bú vagy érdek miatt —
Ah az! az a halál: midőn még itt vagyunk:
De halva, és magunk siratjuk — önmagunk.

A bölcselmi mélységeért Eötvöstől méltán megcsodált költeménynek művészi értékét még fokozza, hogy benne Tóth Kálmán, mint Petőfi a *Szeptember végén* című költeményében, költői intuitióval megérezte és lerajzolta a reá váró szomorú jövőt. Amit az utolsó sorokban mond:

Én már rég meghalék, — agyam forr és kezem
Mozog még — de tudom, hogy ez nem élet — és
A mi még hátra van: az csak — elköltözés

szóról szóra beteljesedett. Teste még élt, szíve még dolgozott, mikor lelke már régen elborult.

Ilyen mélységeket nem tárt fel Tóth Kálmán pályája első felében, ennyire a szívéből nem merített. Így költészete pályája második felében nemcsak gazdagodott és mélyült, hanem őszinteségében is nyert s nem pusztán költői szólam az, a mit egyik versében erősebb hittel, mint művészettel énekelt:

Minden dalom igazság volt,
Soh'sem mondtam hazugságot,
Elmeséltem, a mi történt,
A mik szívem összetörték.

Soh'sem irtam olyan verset,
A mely nem a szívből serkedt,
Melynek minden kis betűje
Érzésekből nem lett gyűjtve.

(Költészetem, 1888.)

De vajjon értékben is annyit nyert-e költészete, mint eredetiségben? Kétségtelen, ha a tudomány álláspontjára helyezkedünk, mely minden irodalmi jelenségben egy határozott, sajátos egyéniség költői nyilvánulását keresi s a szerint ítél, mennyire tudja a költő a maga érzésvilágát a maga egyéni módján költészeté varázsolni. Ebből a szempontból nemcsak a két részre különülő költészetének újabb anyaga mutat fejlődést a régibbhez képest, hanem legművészibb verseit is ebben a második korszakban találjuk, főként a Flóra-dalok idején, s később, tehetsége kibontakozásakor. A köztudat a maga álláspontjáról másként ítél: nem az a lelki munka érdekli, mely a verset megteremtette, hanem maga a vers, úgy, a mint előtte van. Mennyi része van Petőfinek Tóth Kálmán korai dalaiban, azt nem kutatta, nem bonczolta — bármilyen értékes, de előre megállapított — szempontok szerint őket, de megérezte, hogy igazi költészet termései s megigézve a *Szerelmi vadrózsák* gyöngéd bájától, egyszerű, természetes szépségétől, átadta magát a műélvező naiv gyönyörűségével az élvezésüknek. Ma is, mikor művei közül már kevés, s inkább csak a neve él az irodalmilag művelt olvasók tudatában, a közönség úgy emlékszik reá, mint egy édesszavú, dalosajkú költőre, a kinek epedő, bánatos dalai megdobogtatták anyáink szívét. Meddig él még a neve? Ki tudná megmondani! De az bizonyos, hogy *A lengyel anya*, az *Előre*, sőt még a *Minek is van a szív* már régen a múlt tiszteltreméltó emléke lesz, mikor gazdag kárpoztulás az olvasók elpartolásáért a nép ajkán még mindig élni, zengeni fog a *Fütyül a szél . . . , Búza közé száll a dalos pacsirta . . . , Befűtta az utat a hó* és többi társa.

Ennél szebb emléket kevés költő állított magának.

Népünk műveltsége.

(Kivonat *Buday László* l. t. 1915 január 11-iki székfoglalójából.)

A népszámlálások mindeddig a népesség műveltségét csak a legalemibb fokon, az írni-olvasni tudás kérdésével szokták megmérni. Az írni-olvasni tudás tekintetében az ország keleti felének népessége jóval alacsonyabb fokon áll, mint a nyugati; főleg a két görög felekezet, s a ruthén és oláh népfaj maradt leghátul. Az elsőség a németeké, a magyarság csak másodsorban következik, nem azért, mintha culturképessége kisebb volna, hanem földrajzi elhelyezkedésének kedvezőtlenebb volta miatt. Az alföldi tanyákon szétszórtan élő magyarság nehezen fér hozzá az iskolához, s ezért marad az elemi műveltség tekintetében a németek mögött. Alföldi városainknál szembeötlő, hogy a népességnek mennyivel nagyobb hányada tud írni és olvasni a belterületen, mint a határ külső részeiben.

A műveltségnek az írni-olvasni tudásnál magasabb fokozatai iránt — nem említve a tanügyi statisztikának a tanintézetek tanulói létszámára vonatkozó adatait — először az 1904. év tavaszán a választójogi reform céljaira végrehajtott összeírás érdeklődött, a mely minden 20 évnél idősebb magyar honosságú férfilakos számlálólapján tudakolta, hogy ki végzett legalább nyolcz középiskolai osztályt, vagy ezzel egyenrangú egyéb tanintézetet? Az 1910. évi népszámlálás azután korra, nemre és honosságra való tekintet nélkül megismételte a magasabb műveltségi fokozatokra vonatkozó kérdéseket, kiterjedvén az elemi iskola négy és hat, s a középiskola négy, hat és nyolcz osztályának végzettségére.

Általános culturalis szempontból az elemi iskola bizonyos osztályainak befejezése nem jelent sokkal többet, mint az írni-olvasni tudás; annál figyelemreméltóbb azonban a középiskola négy, s különösen nyolcz osztályát végzeteknek a tanulmányozása. Az egész népességről ily adatok nemcsak nálunk nem gyűjtettek eddig, hanem a külföldi népszámlálások sem terjeszkedtek még ki e kérdésekre.

A magyar anyaországi 18 millió felüli lakosságnak csak 3·7⁰/₀-a, szám szerint 673.139-en végeztek nálunk legalább négy

középiszkolai osztályt, s alig negyedmilliónyi (251.534), tehát a népességnek csupán 1·4⁰/₀-át tevő azoknak a száma, a kik nyolcz középiszkolai osztályt látogattak.

A férfiak a magasabb műveltségi fokozatokban természetesen sokkal nagyobb arányban szerepelnek, mint a nők: legalább négy középiszkolai osztályt a férfiaknak 4·57, a nőknek azonban csupán 2·81⁰/₀-a végzett. S a nők nagyobb része meg is állapodik a négy középiszkolai osztálynál; a nőknek csak 0·43⁰/₀-a jutott el a nyolcz osztályig, a férfiaknak pedig 2·34⁰/₀-a, számszerint a férfiak közül több, mint 200.000, a nők sorából pedig nem egész 40.000.

Az adatoknak nemzetiségek szerint való tagolásánál szembeötlő a magyarság culturalis fölénye, mely ezen a felső fokon már nem ingadozik úgy, mint az elemi népműveltségnél. Csak negyedmilliónyi ugyan a középiszkolát teljesen végzettek száma, de ebből több, mint 210.000 esik a magyarságra, s nem egészen 40.000 az országban élő többi nemzetiségekre. A magyarság az anyaország összes népességében 54·5⁰/₀-kal, az írni-olvasni tudók sorában 61·5⁰/₀-kal, a középiszkolát végzettek között azonban 84·5⁰/₀-kal van képviselve. A közép- és kispolgári elem szokásos műveltségi lépcsőjén is majdnem ugyanezeket az arányokat találjuk: a hat és a négy középiszkolával bírók között a magyarság egyaránt mintegy 83⁰/₀-kal szerepel.

A magyarajkú lakosságnak 5·62⁰/₀-a végzett legalább négy középiszkolai osztályt, a németiség már csak 3·43⁰/₀-kal következik utána, az „egyéb“ nyelvűek pedig — a kik közé tartoznak az eléggé iskolázott fumei olaszok — 2·17⁰/₀-kal. A hazai szerbség, a melynek sok magasabb iskolája van, 1·54⁰/₀-ában jutott el a középiszkola 4-ik osztályáig; a horvátoknál ismét esik valamennyire ez az arány. 1·14⁰/₀-ig, az oláhoknál, jöllehet ezeknek is van elég magasabb iskolájuk 0·77-ig, míg a tótok 0·38, a ruthének 0·13⁰/₀-os arányukkal legbátul maradnak.

A nyolcz középiszkolai osztályt végzetteknel az egyes nemzetiségek sorrendje ugyanez, azzal a különbséggel, hogy a magyarságnak aránylag nagyobb műveltsége itt még szembeötlőbb, viszont a németeké s fokozatosan a többi nemzetisége is még inkább háttérbe szorul. Az oláh intelligentia ezen a magasabb fokon is a horvátok után sorakozik, de már nem marad el tőlük annyira.

A férfiak műveltsége természetesen mindegyik nemzeti-segnél nagyobb, mint a nőké. Legnagyobb a férfiak túlsúlya a négy középiszkolát végzettek sorában az oláhoknál, azután a horvátoknál, majd a tótoknál, ruthéneknel és sokkalta kisebb a szerbeknél, magyaroknál, különösen pedig az olaszoknál és németeknél. Az oláhoknál 1000 négy középiszkolás egyén közül 791

volt a férfi és 209 a nő, a németeknél pedig csak 566 a férfi és 434 a nő.

Az oláhoknak és a ruthéneknek csekély részesedése a magasabb műveltségük sorában szükségképen legalacsonyabbra szorítja le a két görög szertartású felekezet szerepét is. A görög-keletieknek nem egészen egy, a görög-katolikusoknak éppen csak egy százalékuk jutott el a középiskola négy osztályáig s csak mintegy fél százalékuk a nyolcz osztályig. A római katolikusok s a két nagy protestáns felekezet körülbelül egy nivón vannak; legaltalanosabb a középiskolai műveltség az ágostai evangélikusoknál ($4\cdot4\%$), azután a római katolikusok $3\cdot6\%$ -os aránya következik, végül a reformátusoké $3\cdot2\%$ -kal. Csekély számuknál fogva kevésbé figyelemreméltók az unitáriusok és az örmény katolikusok, a kiknél azonban a műveltségi viszonyok igen jók ($4\cdot8$, illetőleg $20\cdot8\%$). Sokkal figyelemreméltóbb azonban az izraelita felekezet, a mely a 900 ezret meghaladó lélekszámával komolyabb tényezője az ország népének. Városlakó volta, jómódja s tanultságot feltételező élethivatásai e felekezetet odajuttatják, hogy nem sokkal az örmény katolikusok után, s a népesebb felekezeteket mind messze felülhaladó mértékben szerepel a magasabb műveltségi kategoriákban. $18\cdot3\%$ -uk legalább négy, $5\cdot8\%$ -uk 8 középiskolai osztályt végzett. Az izraelitáknál a nők műveltsége is elég magas fokon áll; a férfiaknak pedig $10\cdot1\%$ -a eljutott a teljes középiskola befejezéséig.

A magasabb műveltségre vonatkozó adatoknak terület szerint való csoportosításánál szembeötlő a városi és vármegyei népesség közti nagy különbség. Városi lakosságunk $13\cdot7\%$ -a végezte el legalább a négy középiskolai osztályt, a vármegyei népességből pedig csak $2\cdot4\%$. A férfiaknál ez az átlag a városokban $16\cdot2$, a vármegyékben 3% ig emelkedik; a nőknek városokban $11\cdot1$, vármegyékben $1\cdot7\%$ -a végzett négy középiskolai osztályt.

Nagyobb területi egységek szerint a szokásos földrajzi csoportosításban a Duna-Tisza köze tartja az elsőséget, mert Budapest népének általánosabb műveltsége az egész területre döntő hatású. A sorrendben következő országrészek azonban éppen az országnak köztudomás szerint kevésbé művelt vidékeiről valók, az északkeleti és északnyugati Felföldről és Erdélyből, míg az elemi népműveltség tekintetében messze elüljáró Dunántúl a Tisza balpartjával s a volt Bánsággal sokkal hátrább szorul. Egyik oka ennek az, hogy Budapest vonzó ereje a szomszédos Dunántúlra legjobban érvényesül, a másik az, hogy a Felvidéken és Erdélyben több az apró város, a melyeknek adminisztrációjára több képzetesebb munkaerőt köt le. A közszolgálatbeli functionáriusok száma aránylag tényleg a Dunántúl a legalacsonyabb.

Városaink közül Budapesten kívül, a hol a lakosság $18\cdot9\%$ -a

végzett legalább négy középiskolai osztályt, Kassán, Kolozsvárott, Nagyváradon, Nagyszebenben, Marosvásárhelyen, Pozsonyban legerősebb a magasabb műveltségi kategóriák képviselője, Hódmezővásárhelyen pedig a leggyöngébb. Vármegyéink közül a kisebbekben magasabb a műveltségi arány, a hol a hivatali elem a csekélyebb népességhez viszonyítva nagyobb jelentőségű (pl. Turócz) vagy ott, a hol több város vagy városias jellegű község van (pl. Szepes). Mindkét jellegzetességet egyesíti magában Brassó vármegye, s itt a legalább négy középiskolai osztályt végzettek aránya $7\cdot3\%$ -ra emelkedik. A másik póluson Bihar ($1\cdot4\%$), Baranya, Bács-Bodrog, Kolozs, Máramaros és Maros-Torda vármegyék ($1\cdot5\%$) állanak, majdnem kizárólag falusi jellegű lakosságunkkal.

A foglalkozás szerint való tagozódásból érdemes kiemelni, hogy az őstermelő osztály a magasabb műveltségnek igen alacsony arányát mutatja ($0\cdot5\%$ végzett csupán négy középiskolai osztályt), a bányászatban, iparban, forgalomnál foglalkozók sorában $6\cdot4\%$ -nyi a megfelelő arány, a közszolgálatban és szabad foglalkozásokban működőknél pedig $37\cdot2\%$ -ig emelkedik.

Az őstermelő népesség műveltségi arányát azonban a kis- és törpebirtokosok, továbbá a mezőgazdasági cselédek és napszamosok hiányosabb műveltsége szorítja le annyira; a magasabb birtokkategóriákban a műveltségi arányok is sokkalta jobbak. A birtokos osztály a magasabb vagyoni, illetőleg birtokkategóriákban általában műveltebb, mint a bérlők; a különbség azonban lefelé haladva fokozatosan csökken, s a kisbérlők sorában aránylag már több iskolázott egyénre találunk, mint a kisbirtokosok között. A kisbirtokosoknál s a gazdasági cselédeknél és napszamosoknál az eltartott családtagok műveltsége általában jobb, mint a keresőké, annak a jeléül, hogy a jövő nemzedék culturalis nivója már nagyobb lesz itt is, mint a mostani generatióé.

A bányászat, ipar és forgalom körében legtöbb foglalkozásnál már annak természete megkíván bizonyos iskolázottságot; figyelmünket tehát inkább azok a kisipari foglalkozások érdemlik meg, a melyeknél előzetes iskolázottság nincs kikötve. Ezek közül legalacsonyabb az átlagos műveltségi színvonal a eszma-diáknál és cipészeknél, a kiknek nem egészen egy százaléka jutott el a négy középosztályig; az ácsok, asztalosok, bográrok és kádárok között is kevés az iskolázott ember, míg a kőműveseknél főleg a segédszemélyzet körében ritkább a magasabb képzettség. A kovácsoknál és lakatosoknál megfordítva van: a segéd-személyzet iskolai qualificációja sokkal jobb, mint a mestereiké. Gyéribben fordul elő még a magasabb képzettség a borbélyoknál és fodrászoknál, jobb azonban a nivó a mészárosoknál, pékeknél, molnároknál, szabóknál. A korcsmáros iparban még magasabb

műveltségi nivót találunk, a nyomdaiparban pedig különösen a munkaadók iskolai végzettsége figyelemre méltó. Azokban az iparágakban, a hol a keresők közt a magasabb műveltségűek kisebb hányaddal szerepelnek, az eltartottak műveltsége legtöbbször meghaladja vagy legalább is megközelíti az övéket, a mi ismét a jövő nemzedék magasabb culturalis nivóját sejteti.

A közszolgálatbeli és szabad foglalkozások gyűjtőneve foglalja össze a tulajdonképeni intelligenciát: ennek műveltségi viszonyai tehát leginkább figyelemre méltók. A közigazgatási szolgálatban az állami tisztviselőket illeti az elsőség: ezeknek 88·3%-a elvégezte a teljes középiskolát, 99·2%-uk pedig a négy középiskolai osztályt. A városi, vármegyei és falusi tisztviselői karnál nagyon szembeötlő, hogy a falu közfunctionariusai aránylag a legműveltebbek, különösen a fiatalabb nemzedékhez tartozó segédjegyzők, a vármegyei tisztviselők közt már kevesebb a teljesen qualificált ember, s fokozatosan romlik a műveltségi arány a törvényhatósági s a rendezett tanácsú városi tisztviselői karnál. A községházán még a díjnoki személyzet is műveltebb, mint a városi vagy a vármegyei díjnokok. Az egyházi szolgálatban a fiatalabb nemzedéknek, a segédlelkészeknek iskolai képzettsége a legnagyobb; a tanítással foglalkozó szerzetesek, apácák műveltsége megfelelően jó, úgyszintén az egyéb iskolai köteléken belül működő tanítószemélyzeté is.

Az iskolai köteléken kívül működő oktató személyzetnél — nyelv- és zenetanítók stb. — már nagyot csökken a műveltségi nivó, de még mindig megfelelő. Az irodalom és hírlapírás szolgálatában állóknak iskolai képzettsége sokkal általánosabb, mint a művészeké; ez utóbbiak közül különösen az előadóművészek (színészek, ének- és zeneművészek) indulnak kisebb iskolai képzettséggel pályájukra.

A magasabb műveltséggel bírók kor szerinti megoszlásának vizsgálata bepillantást enged egyúttal a várható jövő fejlődésbe. A 20 és 40 év közöttieknek 6·8%-a végzett legalább négy középiskolai osztályt, a 40—60 év közöttieknek már csak 4·4%-a, a 60 évnél idősebbek közül pedig csupán 2·9%. A középiskola nyolcz osztályát végzetteknél kevésbé élesek e különbségek az egyes korosztályok között, bár a női nem éppen a fiatalabb korban jut el inkább erre a magasabb műveltségi fokra. A 20—39 éves korcsoportban a legkisebb a különbség a férfiak és nők műveltsége között s 1000 négy középiskolai végzettséggel bíró egyén között már 408 nő akad. Az idősebb korosztályokban egyfelől, a magasabb műveltségi csoportokban másfelől mindig csökken a nők szerepe, úgy hogy a másik végletnél, a legidősebb korcsoportnál, s a nyolcz osztályú műveltségénél ezer közül már csak 79 a nő.

Az 1904. évi választójogi statisztika, s az 1910. évi népszámlálás eredményeit egybevetve, mintegy 6 és fél év fejlődéséről számolhatunk be abban a tekintetben, hogy a 24 éven felüli magyar honos, írni-olvasni tudó férfinépeség műveltsége ez idő alatt hogyan emelkedett. Az említett népesség szaporodása ez idő alatt $15\cdot3\%$ volt, azok száma azonban, a kik közülök nyolcz középiskolai osztályt végeztek, 61% -kal nőtt. A fejlődés — kevés kivétel leszámításával — a vármegyei népességben erősebb, mint a városokban. A vármegyei törvényhatóságokban a nyolcz középiskolát végzetek szaporodása $64\cdot2\%$ os, a városiakban ellenben csak $56\cdot6\%$ -os. A kulturközpontoktól távoleső helyeken is nagyon növekszik a nyolcz középiskolát végzetek aránya; Csik vármegyében megkétszereződött a számuk, Beregben $85\cdot5\%$ -os növekvést találunk, Udvarhelyben, Ugocsában egyaránt $83\cdot2\%$ -osat. Visszafejlődés csak a keleti részek három vármegyében mutatkozik, Hunyadban, Kolozsban és Alsó-Fehérben. Hogy a városok kezdik már szétosztani műveltségi fölöslegüket a vidék között, arra jellemző Budapest és Pestvármegye példája. A felnőtt férfiakosság ugyanis Budapesten és Pestvármegyében majdnem egyformán szaporodott ($28\cdot2$ és $29\cdot2\%$), a teljes középiskolát végzett férfiak számának növekvése azonban Pestvármegyében 103% volt, Budapesten pedig csak $59\cdot1\%$ -os.

A további fejlődés irányára a tanügyi statisztika adataiból következtethetünk. A népszámlálás óta eltelt idő alatt (az 1909—10. és 1912—13. tanév között) a középiskola négy osztályát végző tanulók számában mintegy 16% -nyi növekvés van, a teljes középiskolát befejezők sorában pedig közel 10% -os. Magukban a gimnáziumokban és reáliskolákban az érettségit tett tanulók számában három tanév alatt több, mint 8% -os növekvés mutatkozik; a fiúk száma azonban nem egészen 6% -kal, a leányoké ellenben több mint 96% -kal növekedett.

Összefoglalásul meg lehet állapítani, hogy az újabb nemzedék nagyobb műveltségre törekszik. A férfiaknál a magasabb műveltségű és az alig tanult elemek közt a korábbi éles ellentétek kezdenek elsimulni; a nőknek a magasabb műveltségre törekvése inkább újabban nyilvánul. Város és vidék közt is csökkennek a műveltségbeli aránytalanságok, valamint az egyes nemzetiségek közt is, a nélkül, hogy a magyarság elsőbbsége veszélyeztetve volna.

A most folyó háború kétségtelenül megakasztja a művelődésnek ezt a fejlődését is egy időre, s az élet a kisebb képzettségűeket is termelő munkára szólitja. Remélhetőleg azonban a visszaesés csak átmeneti lesz, s népünk művelődése később zavartalanul haladhat előre.

Bolyai Farkas és Bolyai János.

(Előadta *Kürschák József* r. t. 1914 december 14-én.)

STÄCKEL PÁL, heidelbergi egyetemi tanár, évtizedeket fordított arra, hogy a Bolyaiak életéről és alkotásairól hű és részletes képet nyújthasson. Szeretettel merült el a nyomtatásban megjelent munkáikba, levelezésükbe, valamint abba a számos tudományos és életrajzi feljegyzésbe, melyeket János magyar és német nyelven reánk hagyott. Legfárasztóbb ezeknek a Marosvásárhelyt őrzött iratoknak átvizsgálása volt. Nem az Appendix bámulatos tömörségével irt értekezések ezek, sőt nem is befejezett, már csak a kiadásra váró dolgozatok, hanem egy gyötrődő lélek újra és újra kezdett, gyakran igen terjengős feljegyzései, sok hézaggal (melyeket Bolyai János később óhajtott kitölteni), számos ismétléssel, sok stílusos furcsasággal. Különösen a rokonértelmű szóknak halmozása és a mondatoknak utólagos közbeszúrásokkal való túlterheltsége kínossá teszik annak a munkáját, ki ezeken a feljegyzéseken el akar igazodni. Stäckel lankadatlan odaadással végezte ezt a fárasztó átvizsgálást. Ismételten elutazott Marosvásárhelyre, hogy magyar szaktársainak támogatásával meggyőződjék, nem kerülte-e ki figyelmét valamely értékesebb adat. A mit ily módon sikerült kifürkésznie, azt időnként egy-egy értekezésben tette közzé, most pedig egy két részből álló munkában foglalta össze.¹

Az első rész a két életrajzot és a Bolyaiak munkálkodásának méltatását tartalmazza. A második rész szemelvényeket nyújt a két Bolyai műveiből, köztük olyanokat is, melyek Bolyai János hagyatékából valók.

Az első résznek hűsz fejezete lényegében a következőket

¹ *Bolyai Farkas és Bolyai János geometriai vizsgálatai.* A M. Tud. Akadémia támogatásával kiadta, életrajzzal és magyarázattal ellátta *Stäckel Pál.* Magyarra fordította *Rados Ignác.* Első rész: *A két Bolyai élete és művei* (XII + 288 l.). Második rész: *Szemelvények a két Bolyai műveiből* (IV + 295 l.). Budapest, Akadémia, 1914. Ara a két kötetnek 12 korona.

mondja a két Bolyai életéről, jelleméről és tudományos alkotásairól.¹

I. Nagyszebentől három mérföldnyire északra van Bolya, a Bolyai családnak ősi fészke. Az egykor tekintélyes nagybirtokos családnak sarja, Bolyai Gáspár (1732—1804) már csak egy Bolya mellett fekvő kis birtokot vallhatott a magáénak. Felesége, pávai Vajna Krisztina, a Marosvásárhely közelében fekvő Domáld melletti birtokot hozta a házhoz. A házasságból két fiú származott: Farkas (1775—1856), a matematikus és Antal (1778—1845), Felső-Fehérmegye főjegyzője.

Bolyai Farkas 1775 február 9-én Bolyán született. Az első tanításban atyja részesítette. De már 1781 szeptember havában szekérre tették a fiút és Nagyenyedre vitték az evangélikus-református collegiumba. A kis diák ládikáját 1887 óta a marosvásárhelyi collegium könyvtára mint ereklyét őrzi.

Nagyenyeden tanítói mint csodagyermeket büszkén mutogatták a collegium látogatóinak. Mindenről latin versüket rögtönzött, 14-jegyű számokból hibátlanul vont négyzetgyököt és köbgyököt, anyanyelvén kívül tudott latinul, németül, angolul, francziául és románul.

12-ik évében a valamivel fiatalabb báró Kemény Simon mellé tanulótársul adták. Ez őt gondtalan helyzetbe juttatta. A finomlelkű és gyöngéd érzésű tanulótársban olyan barátta talált, kinek hűséges érzése egy életre szólt.

Az 1790. év körül Kemény Simon és Bolyai Farkas Kolozsvárra mentek, hogy ott folytassák collegiumi tanulmányait. Szathmáry (Pap) Mihály tanárnál laktak. A nagy theologus Farkasnak fogékony lelkét vakbuzgó rajongással töltötte el. Bolyai szerencsére a szertelen rajongásból hamar kigyógyult és különböző végletek közt való ingadozás után bizonyos fenkőlt mysticismusban állapodott meg, mely még nagy matematikai művének, a *Tentamennek*, több helyén is megnyilvánul.²

Nyugtalan lelke egyik dologról a másikra terelte őt. Egész életén át *novarum rerum cupidus* volt. Rajzmestere biztatta, hogy festő legyen; de ebben egy baleset megakadályozta. A magakészítette puskapor fellobbanása meggyengítette szemeit.

¹ Az I—IV., VII—IX., XII., XVII., XIX—XX. fejezetek életrajzi adatait a nem matematikus is érdeklődéssel olvashatja.

² Hogy csak egy példát említek, a Tentamen bevezetése illetően elmélkedéssel végződik:

„Nincs a földön fenségesebb, mint midőn a belső emberben Isten eszméje fejlődik és a végesben mintegy a végtelen jelenik meg . . . A sebekből az égbe nyíló ajtó lesz, a kimúlónak fájdalomából örökké való öröm, és a rút keresztből a világnak fénye, az abszolút +, mely megszünteti az abszolút — t.“

Majd a színészi pályáról ábrándozott. Végre báró Kemény Simon reávette, hogy mint mentora Németországba kísérje.

Az 1796. év elején a két barát útnak indult. Farkas azonban Zilahon megbetegedett és elmaradt. Csak júliusban érkezett Bécsbe. A mint ott a tüzerakadémiát meglátogatta, úgy elragadta a katonai pályának költői oldala, hogy ott akart maradni katonának. Ámde azon a napon, a melyiken felesküdt volna, Jenából báró Kemény Simon levelét vette. Ebben barátja arra kérte, menjen fel Jenába és beszéljenek előbb együtt. Farkas engedett a hívásnak. A következő három évi németországi tartózkodás döntött egész életére nézve.

II. Bolyai Farkas 1796 július havában érkezett Jenába. Nem iratkozott be az egyetemre, de ott maradt. A Saale vize mellett sétálva kezdett a matematika alapjain gondolkodni. Legjobbban Euklides híres XI. axiomája kötötte le. Ennek lényege, mint ismeretes, abban áll, hogy adott e egyeneshez adott P ponton át egy és csak egy párhuzamos húzható, vagyis csak egy oly egyenes, mely e -vel egy síkban van, de e -t nem metszi. Bolyai már akkor abba a gondolatba merült el, miként lehetne ezt az axiómát tantétellel változtatni, vagyis több párhuzamos lehetetlenségét *bebizonyítani*.

Szeptember végén báró Kemény Simon és Bolyai Farkas Jenából Göttingába mentek. Október 11-én iktatták őket az egyetem hallgatóinak sorába.

Göttingában egyik tanáránál ismerkedett meg Bolyai a nála két évvel fiatalabb Gauss Károly Frigyessele, kihez azután egész életén a igaz ifjúkori barátság fűzte. Gauss már egy évvel előbb került Göttingába, mint Bolyai. Nem annyira tanulni ment oda, hanem azért, hogy mint a felső matematikának egész terjedelmében ura, a maga kutatásait az akadémiai élet szabad légkörében folytassa. Vizsgálatai már 1796 márczius havában a szabályos tizenhétzög geometriai szerkesztésének felfedezésére vezették.

Midőn Gauss és Bolyai Farkas kevéssel megismerkedésük után a bástyán sétálva találkoztak, Bolyai egyebek között elmondta a XI. axióma bebizonyításához kínálkozni látszó utakra vonatkozó gondolatait. Gauss e lakonikus szavakba tört ki: „*Ön lángész! Ön barátom!*“ És mindjárt barátságot kötöttek.

A matematika iránti szenvedély kötötte őket össze. Többször gyalog utazva együtt, mindenik külön a maga tárgyáról gondolkodva, órákig nem szóltak. Szakadatlan, csendes munkája után Gauss többnyire Bolyainál pihent. Semmiről sem beszélt előre. Sőt arról is hallgatott, a mi már kész volt. Csak egyszer mutatott örömet, a mikor Bolyainak ajándékozta azt a kis palatáblát, a melyen a 17-szöget kiszámította.

Gauss 1798 szeptember végén hazatért Braunschweigba. Búcsúzáskor a két barát megfogadta, hogy minden hónap végén megülik a „barátság ünnepe“ olyanformán, hogy egymásra gondolva egy-egy pipa dohányt elszívnak. Gauss és Bolyai levelezésében néhány kedves helyet találunk ezekről az ünnepnapokról.

Báró Kemény Simon már 1798 június havában tért vissza Erdélybe. Farkasnak ott kellett maradnia Göttingában kezesnek, mert Kemény Simon pazarlás nélkül is többet költött, mint a mennyi pénzt hazulról kapott.

1799 május havában végre megérkezett a váltó. Mielőtt Bolyai elhagyta Németországot, még egyszer látni akarta barátját, Gauss-t. Megállapodásuk szerint május 24-én napnyugtakor Clausthal mellett a Harzban találkoztak; pipáikat is elhozták magukkal.

III. Göttingát Farkas 1799 június hó 5-én hagyta el. Különböző viszontagságok után szeptemberben érkezett haza. Nemsokára Keményék házában Kolozsvárt nevelői állást vállalt.

A következő év farsangján egy bálban megismerkedett a 18 éves Benkő Zsuzsánnával, egy sebész leányával. Áprilisban már ezt írja Gaussnak: „Teljességgel szeretjük egymást. Nem éppen tündöklő szépség, de rendkívül vonzó, szelíd, finomlelkű, játszik a fortepianon, kellemesen énekel kottából és igen jó zenei ízlése van.“ Esküvőjük 1801 szeptember 28-án volt. A fiatal pár Domáldon telepedett le. Farkas kis jószágán a gazdálkodáshoz fogott.

1802 december 15-én felesége szüleinek házában Kolozsvárt fiuk született: János, az *Appendix* halhatatlan szerzője. A boldog apa ezt írja róla Gaussnak: „Ő (hála Istennek!) egészséges, nagyon szép gyermek, vonásai finomak, haja és szemöldöke fekete és tüzes, sötétkék szeme olykor úgy sziporkázik, mint két drágakő.“

A családi boldogság nem volt tartós. 1804 szeptember havában Farkas már így panaszkodik Gaussnak: „Nagy, lehangoló szerencsétlenség, ha az embernek beteg felesége van.“ Zsuzsanna kiváló tehetségű, de hysteriás asszony volt.

IV. 1804-ben Bolyait meghívták a marosvásárhelyi református collegium matematikai, physikai és chemiai tanszékére. A meghívás elfogadásával az utolsó örömet szerezte már akkor súlyosan beteg apjának. Február 17-én az aggastyán nyugodtan halt meg, mert fiai célzt érték. Farkas professor volt, öcsese helyettes jegyző.

Farkas szerényen javadalmazott hivatalát 47 évnél hosszabb ideig viselte, egészen 1851 október haváig. A collegiumi tanárok fizetése a természetieken kívül 400 magyar forint volt

(egy magyar forint körülbelül 84 fillér); némi mellékjövedelmet hozott nekik az ismétlő-oktatás. Bolyai fizetésén kívül még egy udvar, ház és nagy kert használatát is élvezte. Elődjének lakása omladozó fabáz volt. Bolyainak új, jobb házat építettek; 1806-ban készült el. A régi épületet a collegium céljaira kicsiny nyomdává alakították át; ebből került ki Bolyai Farkas fóműve, a Tentamen.

Farkasnak hivatala bőséges alkalmat nyújtott arra, hogy ismét a matematikával foglalkozzék, mely Dolmádon háttérbe szorult. Kis jövedelme és lakóhelyének félreeső volta megnehezítette a könyvek beszerzését. Lassanként mégis megszerezte Euklides, Kepler, Adrianus Metius, Newton, Bernoulli János, Euler, Lagrange, Gauss egyes műveit, Littrow, Kästner, Karsten, La Croix tankönyveit, Lalande csillagászatát, Montucla matematika-történetét.

Áközül a három tulajdonság közül, melyet a jó tanítónak magában egyesítenie kell, Farkasban nagy mértékben megvolt kettő: a lelkesedés tudományáért és a meleg szív az ifjúság iránt. Nem jutott neki abból az adományból, hogy gondolatait egyszerűen kifejezhesse. Koncz egy kínos esetet jegyez fel. Bolyai Gergely, Farkasnak második fia, mint collegiumi tanuló egyszer azzal a lesújtó kéréssel lepte meg lelkesen előadó apját, ismételje a dolgot, mert az osztályban senki sem értette meg.

Bolyai Marosvásárhelyt a tanításon kívül sokféle dologgal foglalkozott. Megírta matematikai műveit. Sokat fáradozott magyar műszókon (fájdalom, Bugát szellemében). Művelte a zenét; quartettekben a brácsát játszotta. Egy ideig, midőn az életben és tudományos törekvéseiben nagyon sok csalódás érte, a költészet ideális világába menekült.

Stäckel nem olvashatta el Bolyai költői alkotásait. Csak leveleiből és matematikai könyveiből merítette azt a meggyőződését, hogy *Bolyai Farkasnak sokféle tehetsége között első helyen képzelete áll.* A mit írt, önkéntelenül csillogó képekké alakult át. Hogy költői nyelve néhol felette búja növésű, nem tisztult, azt Stäckel már nem mint a maga véleményét mondja el, hanem Bolyai drámáinak hivatalos bírálatából idézi.

Praktikus kérdések is lekötötték Bolyait. Az általa feltalált Bolyai-kemenczét Erdélyben szerte használták. Ugyanazon a gondolaton alapszik, mint az újabb regenerációs kályhák. A harminczas években egy régi hintó darabjaiból olyan kocsi állított össze, melyet az utas maga indíthatott mozgásnak, tehát valami draisine-félet.

Mathematikai rendszerének kidolgozásához Bolyai mindjárt hivatalos állásának elfoglalása után hozzáfogott, de munkáját

sokszor és hosszú időre megszakította. A matematika alapjaira vonatkozó vizsgálatainak próbájaként 1804 szeptember havában Gaussnak elküldte azoknak a gondolatoknak kidolgozását, melyek a párhuzamosokra nézve benne még Göttingában megérlelődtek, röviden mondva a *párhuzamosok göttingai elméletét*. Gauss ezt az elméletet nem találta kielégítőnek, valóban még az 1808-ban utána küldött kiegészítés után sem volt tökéletes. Még több éven át viaskodott Farkas evvel az elmélettel, a míg belefáradt és egy ideig a költészethez fordult.

Végre hosszas és gyakran megszakított munka után 1829-ben matematikai rendszerének legalább előzetes befejezéséhez jutott. 1829 október havában megkapta az engedélyt reá, hogy nyomtatásban jelenhessék meg kétkötetes latin műve. Czime: *Tentamen juventutem studiosam in elementa matheseos purae, elementaris, ac sublimioris, methodo intuitiva evidentialique huic propria, introducendi*. A nyomda tökéletlen felszerelése és a pénz hiánya a megjelenést annyira késleltették, hogy az első rész csak 1832-ben, a második pedig csak 1834-ben láthatott napvilágot (az utóbbi 1833-as évszámmal).

Bolyai egyéb matematikai munkái közül legyen szabad a következő kettőnek megemlítésére szorítkoznom: *Az arithmetika eleje* (1830, második javított kiadás 1843) és *Kurzer Grundriss eines Versuches* (1851).

V. Bolyai azoknak a tudósoknak sorába tartozott, kiket előhírnököknek szokás nevezni. Felismerte, hogy a matematikának új korszaka virrad; érezte a meglévőnek elégtelen voltát; nem egy fontos kérdésnek, melylyel később a legnagyobb matematikusok foglalkoztak, ő már a közelébe férközött, de rendszerint hiányzott valami ahhoz, hogy teljesen a hatalmába kerítse. Stäckel őt Mózeshez hasonlítja, ki Nébó hegyéről nézte az ígélet földjét, de nem adatott meg neki, hogy oda bemehessen.

Nagy gonddal fejtette ki Farkas a positiv és a negativ rationalis számok elméletét és itt tárgyalása kielégíti az újabb axiomatika szigorú követelményeit.

A képzetes mennyiségekre nézve is jobbat iparkodott nyújtani, mint előzői. De fejtegetései meglehetősen homályosak és helyenként még hibáktól sem mentesek. Kiemelendő azonban, hogy Farkas nagyon közel járt a *permanencia elvéhez*, melyet Peacock (1830) és Hankel (1867) nevéhez szokás fűzni. A számolásra vonatkozó szabályoknak — mondja — úgy kell alakulniok, „hogy a műveletek az általánosság vitorlájá alatt folytathatók legyenek és az általánosság, a mennyire lehetséges, el ne vesszen“.

A folytonos változó mennyiség aritmetikai fogalma Farkasnál hiányzik, csak az idő képzeze pótolja. Mégis Bolyai a *felső határ fogalmát* világosan megállapította és kiemelte, hogy „ez alapja a limesz fogalmának és sok más dologban is kisegít“.

Bolyai tisztán felismerte a *continuum* lényegét, bár egy egészen homályos fogalomra, a *pars indivellibilis* fogalmára alapította. Idevonatkozó fejtegetései, nézetem szerint, egész művének a legtanulságosabb és legjellemzőbb, de egyszersmind a legnehezebb helyét alkotják. Stäckel nagyon helyesen tette, hogy a matematika modern nyelvén világosan megmagyarázta, hogyan kell őket értenünk.

Még szivesebben venném, ha ezt a tanulságos *commentárt* még részletes *kritika* is követné. Bolyai iránti kegyeletünket éppenséggel nem sértené, ha megtudnók, hogy itt a philosophus elnyomta a matematikust, hogy Bolyai csak azért nem jutott el az úgynevezett halmazelmélet alapfogalmaira, mert a *pars indivellibilis* éles *matematikai* értelmezése helyett megelégedett ennek homályos *philosophiai* értelmezésével.

VI. Farkasnak egyik állandó törekvése volt a geometriának jobb, szigorúbb *rendszerét* felépíteni. Figyelemreméltó, hogy milyen világosan fogta fel a rendszer fogalmát.

„A *tudomány*, vagy inkább a *tudomány rendszere* áttekinthető rendben való összefoglalása :

1. a szabatos értelmezéseknek, melyeknél a legegyszerűbb fogalmakból indulunk ki és a megalkotottakról újabb összetetkekre haladunk előre ;

2. legegyszerűbb axiómáknak, *a melyek közül egyik sem vezethető le a többiből* ;

3. az ezek segítségével bebizonyított tételeknek.“

A geometriát a gömbből kiindulva iparkodott felépíteni.

Geometriai vizsgálatai közül különösen figyelemreméltók a *végyszerűen egyenlő* területekre vonatkozó értékes vizsgálatai és a XI. axioma bebizonyítására vonatkozó kísérletei.

Az utóbbiakra nézve Bolyai 1856-ban, egy befejezetlenül maradt dolgozatában ezt írja. „Ő [t. i. Bolyai Farkas] a dologhoz sokkal és hasonlíthatatlanul erélyesebben fogott hozzá [mint előzői], sőt majdnem azt lehet mondani, hogy minden lehetséges módot kimerített a nélkül, hogy ez által csak egy lépéssel is közelebb jutott volna e célhoz, mert — a mint ő maga is helyesen mondja — a *Si paullum a summo discessit, vergit ad inum* itt is teljesen alkalmazható.“ Ehhez az ítélethez lényegében még ma is hozzájárulhatunk. A mélységes titokba való behatásra mások voltak hivatva : a XI. axioma helyes vagy helytelen voltától független, *absolut* geometriai megalapítói, közöttük Bolyai János.

VII. Farkasnak halhatatlan fia, János, 1802 december hó 15-dikén Kolozsvárt született. Már ötéves korában azt írja róla atyja, hogy játék közben megismerkedett az ég sok csillagzatával és a közönséges geometriai alakokkal. Krétával magától rajzolta a csillagok helyét a csillagzatokba. Testileg sem volt ügyetlen. Kis kapájával jól tudta megművelni a földet

Mikor körülbelül hatéves volt, csak néhány utasítás szerint, majdnem észrevétlenül megtanult olvasni. Egy évvel később megkezdte a német nyelv tanulását. Kilenczéves korában atyja otthon a gymnasiális tárgyak tanulására fogta; házi tanítóit a legjobb tanulók közül választotta ki. A matematikai kiképzés vezetését Farkas magának tartotta fenn. János csakhamar megtanulta Euklides első hat könyvét, később Euler algebráját a harmad és negyedfokú egyenletekig. Azután átvette Vega matematikájának és Döttler physikájának egy részét.

Tizenkettedik évétől kezdve János a marosvásárhelyi ev. ref. collegium osztálytanításában részesült. De bejárt az akadémiái oktatásban részesülő philosophus deákok előadására is.

Jánosnak a művészetekben való gyakorlását sem hanyagolták el. A hegedűt hétéves korában adták a kezébe. Kilenczéves korában a kótából tanult játszani. Tízéves korában quartettekben az első hegedűt játszotta. A rajzolást kilencz és fél éves korában kezdte meg, de nemsokára abbahagyta. A mulasztást később pótolta. Ellenben a költészetet sohasem szerette.

1817-ben letette a rigorosumot és evvel philosophus deákká lépett elő. A legjobb volt osztálytársai között. Nemcsak a matematikában és a physikában tűnt ki, hanem reánk marad latin vizsgálati dolgozata is dicséretet aratott.

Farkas már fia ötéves korában arra gondolt, hogy majd Gauss-hoz elviszi Göttingába. Közben azonban Bolyai Farkas és Gauss között megszakadt a levelezés. Farkas mégis bizott benne, hogy Gauss baráti érzülete nem változott meg és 1816 április 10-én kelt levelében arra kéri barátját, hogy Jánost két év múlva hozzá küldhesse.

„Három évig nálad szeretném tartani és, ha lehetséges... a te házában, mert tizenötéves ifjút magára hagyni nem lehet és hogy nevelőt küldjek velem, túlmege az erőmön.“ Bolyai az iránt is érdeklődik, nincs-e Gaussnak leánya, „ki akkor (reciproce) veszedelmessé válhatnék“ és hogy felesége „kivétel-e nemebeliei között? nem változékonyabb-e, mint a szélkakas? nem olyan kevésse előre kiszámítható-e, mint a barométer változásai?“

A levélre, melyben Farkas a naivságon is túlmenő módon vonta bele Gauss családját a maga tervének latolgatásába, természetesen nem érkezett felelet Göttingából.

Farkasnak tehát más módot kellett választania, hogy fiát,

„kit a matematika áldozatának“ szentelt, kiképezhesse. Elhárította, hogy Jánost a bécsi cs. kir. (katonai) mérnök-akadémiára küldi, mely a bel- és külföldön kitünő hírnek örvendett. Az akadémiának hét évfolyama volt, melyeket alulról felfelé az I—VII. számokkal jelöltek.

Farkasnak nagy gondot okozott, hogy honnan szerezze a pénzt fia akadémiai tanulmányi költségeinek fedezésére. Gondját még az is növelte, hogy az akadémiába csak a IV. osztályig vettek fel új tanulókat; mert a katonai jelleg elsajátítására a legalább is négyévi kiképzést feltétlenül szükségesnek tartották.

Így történt, hogy János a kiállott rigorosum után, mint philosophus deák tovább látogatta a marosvásárhelyi collegiumot.

Ekkor már kezdtek jellemének olyan aggasztó vonásai mutatkozni, melyek később végzetesekké váltak reá nézve. Hevesége és szenvedélyessége alkalom után rettentő rohamokban tört ki. Előadásra csak ritkán ment, inkább ostáblázott. De a tananyagot egyszer-kétszer átolvasva, a vizsgálatokon kitünően felelt.

Végre gróf Kemény Miklós, a collegiumnak Kolozsvárt élő főnöke, elvállalta, hogy az akadémiai négy éven át a díjakat ő fizeti.

1818 augusztus havában János elbúcsúzott hazulról és Bécsbe utazott. A szülők nehéz szívvel bocsátottak el egyetlen fiúkat. „Itthon ne maradjon — mondá anyja —, de ha elmegy, meg fogok örülni.“

Zsuzsánnának sejtelve hamar megvalósult. A szerencsétlen asszonyt elnyomta a hysteria, lelke mindjobban elborult. 1821 szeptember 19-én meghalt. Kívánságára Domáldon temették el. Bolyai levelei nejjének szomorú kimúlásáról ennek a könyvnek a legmeghatóbb lapjai.

VIII. Jánost 1818 augusztus végén vették fel a mérnök-akadémia IV. osztályába. A VII. osztályt 1822-ben végezte el, fényes bizonyítvánnyal. Aztán még egy esztendőig mint hadapród maradt az akadémián.

Bécsben az erdélyi családok szívesen fogadták. Gyakran járt gróf Teleki Elek házához is, Ott akkor 1817—1820 egyik földije, Szász Károly volt a házitanító (a püspöknek és műfordítónak híres apja).

Tanítói közül a fiatal Bolyai legjobban Walter von Eckwehr Jánoshoz vonzódott.

János sokat köszönhetett az akadémiának. Különösen a rend szeretetét és a pontosságot; ezeket az erényeket atyja nem ismerte. A matematikai kiképzés, melyet az intézetben nyert, éppen olyan volt, a milyenre neki a geometria alapjaira vonatkozó vizsgálatainál szüksége volt. Magasabb kiképzés ettől a feladattól inkább csak elterelte volna.

IX. János tíz éven át volt mérnökkari tiszt. Pályáját 1823 szeptember havában Temesvárt mint hadnagy kezdte meg. Majd Aradra (1826), Lembergbe (1830) és Olmützbe helyezték át. 1827-ben főhadnagynak, 1832 márczius havában másodosztályú kapitánynyá léptették elő. 1833-ban mint beteg idegzetű félrokkantat nyugalomba helyezték, de „kilátással a későbbi visszahelyezésre“. Azt várták, hogy később, mire megcsillapodik, a szolgálatára újból számot tarthatnak. Ez azonban nem történt meg.

Ebbe a tíz évbe esik a remek *Appendix scientiam spatii absolute veram exhibens*, megírása, kinyomatása és az a nagy, János egész életére végzetes csalódás, hogy Gauss e munkát nem fogadta úgy, mint János tőle elvárta.

Már 1823 november 3-án ezt írja apjának: „a paralellákról egy munkát adok ki, ... semmiből egy új más világot teremtettem.“

1825 február és márczius havában meglátogatta atyját és bemutatta neki a munka tervezetét. Ugyancsak 1825-ben, vagy legkésőbb 1826 tavaszán megküldte a tervezetet egykori tanítójának, Walter von Eckwehrrnek is.

1825 óta 1833-ig nem fordult meg Marosvásárhelyt; de 1830-ban, mielőtt Magyarországot elhagyta, véletlenül találkozott apjával. E találkozásból nyerte János az ösztönzést arra, hogy geometriai kutatásainak lényegét latinul megfogalmazza és 1831-ben atyjának megküldje. A munka 1832-ben a *Tentamen* első kötetéhez csatolt függelék jelent meg. Különlenyomatok már 1831 június havában készültek belőle.

Bolyai Farkas, midőn 1830-ban fiával találkozott, ennek tudományos felfedezését nem tudta kellően méltatni. Éppen ezért közösen elhatározták, hogy a munkát megküldik Gaussnak, ítéljen ő. Az elküldött különlenyomat a kolera-bajok miatt nem jutott Gauss kezéhez. Egy második példányt Bolyai Farkas és Gauss egyik göttingai tanulóársának fia vitt el Erdélyből Gaussnak.

Abban a nevezetes levélben, melyet Gauss 1832 márczius 6-án Farkashoz intézett, úgy nyilatkozik a munkáról:

„Ha avval kezdem, hogy *nem szabad megdicsérem*, bizonyára egy pillanatra meghökkensz; de mást nem tehetek; ha megdicsérem, ezt azt jelentené, hogy magamat dicsérem: mert a mű egész tartalma, az út melyet fiad követett, és az eredmények, a melyekre jutott, majdnem végig megegyeznek részint már 30—35 év óta folytatott elmékedéseimmel. Valóban ez rendkívül meglepett engem.“

„Szándékom volt, hogy saját munkámból, melyből egyébiránt mostanáig csak keveset tettem papirostra, életemben semmit se bocsátok nyilvánosságra. A legtöbb embernek nincs is meg a helyes érzéke az iránt, a min ez a dolog múlik... Ellenben az

volt a szándékom, hogy idővel mindent úgy irjak meg, hogy legalább majdan el ne pusztuljon.“

„Nagyon meglepett tehát, hogy e fáradságtól már most megkímélhetem magamat, és nagyon örvendek, hogy éppen régi jó barátom fia az, ki engem olyan csodálatos módon megelőzött.“

Farkas e levél másolatát elküldte fiának és hozzátette: „Gaussnak a te művedre vonatkozó válasza igen szép és hazánknak, valamint nemzetünknek dicsőségére válik.“

A küldemény április 6-án ért Lembergbe és a tüzeslelkű Jánosnak keserű csalódást okozott. Ő azt várta, hogy a legnagyobb geometer az új, *más világot* nyilvános elismerésre fogja méltatni. Gauss e helyett a prioritást magának követelte. Ezt a csalódást János sohasem tudta kiheverni. Evvel függ össze a katonaságtól való kilépése is.

Bolyai János már Temesvárott indulatos ember hírében állott. Már ott kardjának erejét és damaskusi pengéjének jóságát úgy mutogatta látogatóinak, hogy egy vágással leütötte az ajtó-félfába erősített szegeket. Hevessége gyakran keverte párbajokba, melyekből mint kitünő vívó mindig győzedelmesen került ki. Azt mesélik róla, hogy egyik állomáshelyén tizenhárom lovastiszttel verekedett meg és valamennyit legyőzte, csak azt kötötte ki, hogy két-két párbaj után szeretett hegedűjén játszva pihenessen. Midőn azután Gaussban oly alaposan csalódott, idegessége annyira fokozódott, hogy a főparancsnokság őt, mint félrokkantot, nyugalomba helyezte.

X. Bolyai János élete folyásának továbbszövése előtt Stäckel részletesen foglalkozik az abszolút geometria keletkezésének történetével.

A párhuzamosok elméletével való foglalkozásra János az első impulzust atyjától nyerte. Bolyai Farkas ugyan egyáltalában nem akarta, hogy fia evvel az elmélettel foglalkozzék, mely neki „az életét elrontotta“, de nem tudott annak a vágnak ellentállani, hogy szóba ne hozza előtte. Korán megérett fia megértette őt és szavait híven őrizte meg szívében. Egyszer Farkas azt mondta, a ki a XI. axiomára bizonyítást találna, akkora gyémántot érdemelne, mint a Föld.

Így megjött, a minek jönnie kellett. Midőn János az 1818. év őszén a bécsi mérnökakadémiába belépett, elhatározta, hogy ebben a dologban minden lehetőet megtesz.

Először annak bizonyítására törekedett, hogy az egyenessel *egyenközű* vonal (azaz a síkban az egyenesre emelt egyenlő hosszú merőlegesek végpontjainak összessége) megint egyenes vonal. Ugyanaz az út ez, a melyet apja a göttingai elméletében megkísérlett.

1820-ban sokat beszélgetett barátjával, Szász Károlylyal, a paralellákról és az euklidesi axioma nélkül belátható tételekről. Eljutottak egyebek között a végtelen sugarú kör, valamint az elpattanó egyenes fogalmához. Szász Károlynak volt az az eszméje, hogy ha egy e -t metsző e' egyenest valamelyik P pontja körül forgatjuk, akkor a forgó egyenes egy bizonyos helyzetben e -től *elpattan*. Szász Károly ezt az egyenest a legközelebbi paralellának, Bolyai János az asymptotikus paralellának, vagy röviden asymptotának nevezte. Bolyai János és Szász ösztönszerűleg sejtették a végtelen sugarú kör természetének és a XI. axioma igazsága kérdésének szoros összefüggését és nem kételkedtek benne, hogy a XI. axioma szigorúan igazolható, mihelyt ennek a végtelen sugarú körnek egyenes voltát sikerül kimutatni. De ennél aztán meg is álltak. Remélték, hogy ezen az úton el lehet jutni a XI. axioma bebizonyításához. Egy ettől *független* geometria még álmukban sem jutott eszükbe.

János időnként hírt adott apjának a maga vizsgálatairól. Farkas nem várt tőlük semmit. Újból és újból arra intette fiát, ne foglalkozzék evvel a tárgyal, melyre ő maga már annyi időt tékozolt és oly kevés sikerrel.

XI. János mindinkább arra a meggyőződésre jutott, hogy a geometriának oly absolute igaz rendszerét is lehet felépíteni, mely az euklidesi XI. axiomától független, vagyis akkor is igaz, ha ez az axioma helytelen.

1823-ban annyira jutott, hogy ennek a geometriának egyik legfontosabb alaptételének birtokában volt. Ez a tétel az Appendix 29. §-ában foglaltatik és azt a vonatkozást fejezi ki, mely az absolut geometriában valamely P pontból egy e egyenesre bocsátott y merőleges és azon u szög között fennáll, melyet a P -n át e -hez húzott asymptota (v. legközelebbi paralella) az y -nal bezár.

A hosszú és fáradságos munkával kiküzdött sikerén örvendezve írja 1823 november 3-án édesapjának: „Semmiből egy ujj más világot teremtettem.“

1825-ben János Marosvásárhelyre magával hozta az absolut tér-tudománynak vázlatát, Farkas minden tőle telhetőt felhozott ellene, mert nem tudott a dolog velejébe hatolni. Farkasnak kifogásai egyéb vizzálykodások által még jobban kiélesedett meghasonlást idéztek elő apa és fiú között, mely mindkettőnek sok évét elkeserítette.

Mégis Farkastól ered az a tanács, hogy János a felfedezést, ha valóban sikerült, siessen közzétenni. Az eszméket könnyen más sajátíthatja el, ki aztán előbb adja ki. Továbbá azt is hangoztatta Farkas, hogy bizonyos dolgoknak mintegy megvan a maguk korszaka, a mikor különböző helyeken egy időben fedeztetnek fel. A prioritást ez a körülmény is veszélyezteti.

Farkas sejtelve helyes volt. Gauss már 1819 előtt birtokában volt a nem-euklidikus trigonometriának. Taurinus 1826-ban nyomtatta ki *Geometriae prima elementa* című művét, mely azt mutatja, hogy szerzője a nem-enklitikus trigonometriát ismerte és ügyesen tudott vele bánni. Végül Lobatschefskij már 1826-ban a trigonometria birtokában volt és rendszerét *A geometriai alapjairól* címen 1829-ben megjelent értekezésében részletesen kifejtette.

Bolyai János nagy felfedezése abban áll, hogy az euklidesi geometrián kívül végtelenül sok, ellentmondástól ment geometriát állíthatunk fel, melyek egymástól csak abban különböznek, hogy egy bizonyos (az illető geometriára jellemző) i hosszúság más-más. Az euklidesi geometria annak a legegyszerűbb esetnek felel meg, midőn i végtelen nagy.

Az a kétezer esztendő kérdés tehát, vajjon Euklides XI. axiomája helyes-e vagy helytelen, teljesen hiábavaló. Építhetünk fel oly Σ -rendszert, melyben helyes, de építhetünk fel végtelenül sok oly S -rendszert is, melyekben nem helyes. A Σ -rendszer ezeknek az S -rendszereknek az a határeset, melyben a Bolyai-féle i végtelen.

Hozzátehetjük, hogy a Σ -rendszer és az S -rendszerek nem merítik ki valamennyi lehetséges rendszert. Az ú. n. Riemann-féle geometriában i képzetes.¹

XII. Bolyai János 1833 június közepén utazott el Olmützből Maros-Vásárhelyre apjához.

Farkas ekkor már második feleségét is elvesztette, Gergely anyját, egy marosvásárhelyi kereskedő leányát.

Farkas és János már azelőtt is többször összezördült egymással. Most együttélésük csakhamar elviselhetetlennek bizonyult. A könnyen felfortyanó János egyszer annyira megfélekedezett magáról, hogy apját párbajra hívta ki. Kibékültek ugyan, de Jánosnak el kellett hagynia a házat. Ezentúl majd apja jószágán, Domáldon, majd apjától külön, Marosvásárhelyt lakott. 1846-ban apja meggyőződve, hogy János a birtokot elhanyagolta, nem engedte meg fiának a további ottmaradást és a birtokot bérbe adta. János ekkor végleg Maros-Vásárhelyre költözött és ott házat épített magának és Orbán Rozáliának, kivel 1834 aug. hava óta közös háztartásban élt és a kitől több gyermeke volt.

¹ Fontos kérdés, hogy a végtelenül sok rendszer közül melyik van a legnagyobb összhangban szemléletünkkel, vagyis *gyakorlatilag* mekkorának vegyük i -t. E kérdés bizonyos tekintetben hasolatos a Föld sugarának meghatározásához. Egyik sem dönthető el pusztán elvont elmélkedéssel. Eddigélé semmiféle tapasztalatunk sem szól az euklidesi rendszer ellen, vagyis az ellen, hogy i végtelen.

Nőül is akarta venni, de nem tudta a katonai hatóság által követelt biztosítékot előteremteni.

A katonai pályától megválva, János több éven át buzgón munkálkodott az abszolút geometriára vonatkozó vizsgálatainak tökéletesítésén, pedig betegeskedő állapotát még váltóláz is súlyosbította. A tudományyal való foglalkozását az az újabb csalódása szakította félbe, hogy a lipcsei herczeg Jablonowszky-féle tudós társaság pályázatán sikertelenül vett részt.

XIII. Bolyai János a harminczas évek első felében a következő három kérdés fejtegetésével foglalkozott:

1. *Milyen vonatkozás áll fenn az abszolút trigonometria és a gömbi trigonometria közt?*

2. *Az abszolút geometriában mi a köb tartalma a tér olyan darabjának, melyet négy sík határol?*

3. *Eldönthető-e, hogy az abszolút geometriának subjective lehetséges rendszerei közül a valóságban melyik áll fenn?*

Azokból a feljegyzésekből, melyeket János az 1830. és 1835. év közé eső időben e kérdésekre vonatkozólag készített, csak kevés lap maradt fenn; de ezeket becses módon egészítik ki későbbi feljegyzések (1851—1858). Bár Bolyai János utolsó feljegyzéseire csak később térünk át, a felsorolt három kérdésre vonatkozó eredményeket már ezen a helyen említjük.

Az első kérdésre vonatkozólag Bolyai János és Lobatschefskij mindketten észrevették azt, hogy ha az abszolút geometria síkjában a hosszúságokat a Bolyai által i -vel jelölt hosszúsággal mérjük, akkor az abszolút síktrigonometria és a gömbtrigonometria között a legnagyobb hasonlatosság uralkodik. Az egyiknek képleteiből megkapjuk a másinak képleteit, ha az oldalak a, b, c mérőszámai helyébe az $a_1 \overline{-1}, b_1 \overline{-1}, c_1 \overline{-1}$ számokat helyettesítjük.

Lobatschefskij, ki éppen ezért az abszolút geometriát *képzetes* geometriának nevezte, az említett összefüggést mint igen figyelemre méltó, de elszigetelt tényt fogta fel. Bolyai e tekintetben jóval túlhaladta az orosz tudóst. Ő felismerte, hogy ez csak egy nagyobb elmélet egyik specialis esete. Megmutatta, hogy bármely S rendszerben végtelenül sok olyan felület van, melyek alakváltoztatás nélkül önmagukban minden irányban eltolhatók (undique uniformes). Ezek: 1. a véges sugarú gömbök, 2. a végtelen sugarú gömbök, 3. a síkok és a hypersphaerák, vagyis azon felületek, melyek a síkra emelt egyenlő hosszúságú merőleges egyenesek végpontjainak geometriai helyei. Az S rendszerben a végtelen sugarú gömbökön ugyanazok a tételek érvényesek, mint az euklidesi rendszerben a síkgeometriában. A hypersphaerákon pedig a trigonometria éppen olyan, mint az abszolút geometriai síkságban, csak hogy i helyébe egy másik

hosszúság lép, mely az illető felületre nézve éppen olyan jellemző, mint a gömbre nézve a sugár.

A tetraéder köbtartalmának meghatározására János négy utat jelölt ki. Vizsgálódásai csak bizonyos specialis természetű tetraéderekre vonatkoznak. Hogy a vizsgált esetből hogyan nyerhetjük bármely tetszőleges tetraéder köbtartalmát, azt nem mondja meg.

Az abszolút geometriának ellenmondástól ment voltát illetőleg az Appendix megjelenésekor János meg volt győződve, hogy azt be tudja bizonyítani. A feljegyzéseiben erre nézve található meggondolásai részben — fájdalom — nagyon homályosak. Vannak azonban köztük egészen világosak is. Ezekben János az abszolút síkgeometriai ellenmondástól ment voltát a gömbtrigonometriához való hasonlatosságából következteti. Azonban észrevette, hogy térbeli vizsgálatoknál esetleg még mindig merülhet fel ellenmondás.

Megható tragikum nyilatkozik abban, hogy Bolyai János öreg korában kételkedett abban a felfogásában, mely halhatatlan dicsőségére vált, hogy t. i. az általa megalapított abszolút geometria ellenmondástól ment. Különösen növeli a tragikumot az a körülmény, hogy Jánosnak későbbi ellenvetése teljesen jogosult és elmeélnék becsületére válik. Hogy az abszolút geometria valóban ellenmondástól ment, az csak oly meggondolásokkal bizonyítható be, melyekre János nem juthatott.

XIV. Az 1837. évben a lipcei herceg Jablonowszky-féle tudós társaság a következő kérdés megoldására tűzött ki pályázatot:

Vajjon a képzetes mennyiségek szerkesztésének tana úgy alapítható-e meg és fejleszthető, hogy ez által a szerkesztések biztos szabályok szerint legyenek megállapíthatók, melyek bizonyára mindenütt, a hol a geometerek a képzetes mennyiségeket alkalmazzák, burkolt alakban rejtőznek, vagy pedig ha ez lehetetlen, legalább azok a feltételek derüljenek ki, melyek mellett ama mennyiségek megszerkeszthetők.

Három értekezés érkezett be, mind a három magyaroktól. Szerzőik: Bolyai Farkas, Bolyai János és Kerekes Ferencz (1784—1850), a ki akkor Debreczenben, mint az ev. ref. collegium tanára működött. A társaság az egész díjra egyik munkát sem tartotta érdemesnek, Kerekesnek azonban a díj felét odaitélte.

Mind a három pályamunka reánk maradt. Kerekes munkájáról Stückel nem szól; nincs reá ok, hogy a matematikusok vele foglalkozzanak.

A Bolyaiak munkáit Lipszében nem értették meg. Farkasnak homályos és egy lényeges pontban téves elméletét nem tudták követni. De Jánosnak sem sikerült gondolatait oly alak-

ban előadnia, melyben értéküket a bírálók felismerhették volna. Pedig Jánosnak dolgozata jelentékeny lépés volt a képzetes számok mai elmélete felé és neki állandó helyet biztosít e tanak történetében.

Persze dicsősége ezen a téren sem osztatlan. Ugyanabban az esztendőben, melyben Bolyai János értekezését elküldte Lipschébe, jelent meg Hamilton értekezése ugyanerről a tárgyról, rokon gondolatokkal.

A Lipschében ért csalódás Jánost hosszú időre elterelte a tudománytól. Apjával is kellemetlen viszályba keverte az egymással való versengés, különösen pedig Jánosnak nem egészen őszinte viselkedése. Ugyanis midőn 1837-ben egyszer Farkas szóvá tette, hogy elküldik-e pályaműveiket vagy sem, János nem vallotta be őszintén és nyíltan, hogy ő már elküldte a magáét. Ravaszul ezt a kétértelmű feleletet adta: ő már nem küldi el.

XV. Az 1848. évvel Bolyai János életében egy új korszak kezdődik, melyben szakadatlan, majdnem lázas tevékenységet fejtett ki és azt mindaddig folytatta, míg nem végre súlyos betegség ragadta ki kezéből a tollat. A változást azok a hírek okozták, melyek Lobatschefskijről és Gaussról Erdélybe érkeztek.

Erdélyiek, ha Göttingába kerültek, szerették Gaussot felkeresni. Midőn 1843-ban Mentovich Ferencz a berlini egyetemről Göttingán át hazajött, szintén megragadta az alkalmat Gauss meglátogatására. A látogatásról a „Nemzeti Társalkodó“ 1844 augusztus 30-iki számában megjelent *Naplótöredékében* szépen írja le, hogy Gauss milyen melegen érdeklődött Bolyai Farkas iránt; mint „látszott egész külsején az elmerengés az ifjúkor együtt-töltött napjaira. Majd felvidámodva felkele ülőhelyéről, 's egy még egészen új külsejű könyvet vona elő, melyről azt mondta, hogy nem régiben vevé egy orosz matematikustól 's előtte azért érdekes, mert nézeteiben merőben egyezik a Bolyaiak mathesis körüli önállóbb nézeteikkel; holott meg van győződve, miszerint — mint oly egymástól messze fekvő tartományok lakói — a' legkisebbet sem tud egyik a' másikról 's eszméiket nem cserélhették egymással ki. E' munka — folytatá tovább — megérdemli a figyelmet; 's magyarnak a' csodálatos nézetekön-ságért kétszeresen érdekes.“

Bolyai János a feljegyzéseiben még egy másik jeles „Hazánk-fija“ nyilatkozatáról is olvasunk, ki előtt Gauss szintén meggyült hévvel dicsérte az orosz tudós munkáját. De állítólag „akkor többé az Appendixről nagyon méltatlan —, igazságtalan —, helytelenül, 's a' végén ön-maga alatt a fát le-vágólag, nevetségesen és nem kis . . . szegényére válólag még csak emlékezni sem akart.“

Ez a második nyilatkozat kétségtelenül félreértésen alapszik. Nemcsak Mentovich Naplótöredéke, de Gaussnak az 1848. és 1849. években Schumacherhez és Gerlinghez intézett levelei is azt mutatják, hogy ő sohasem szünt meg érdeklődéssel viseltetni minden iránt, a mi fiatalkori barátját illeti. Hogy azonban Jánost, kinek már Gauss 1832-iki levele is nagy és soha el nem feledett csalódást okozott, Gaussnak ez az állítólagos nyilatkozata erősen bántotta, az nagyon érthető; különösen, ha figyelembe vesszük szerencsétlen, ingerlékeny és gyanakvó természetét.

Stäckel e második nyilatkozat hatásának tulajdonítja, hogy Bolyai Farkas 1848 január havában Gaussnál az orosz matematikus munkájának czime után tudakozódott. Gauss feleletében Lobatschefskij kis német munkáját ajánlotta: *Geometrische Untersuchungen zur Theorie der Parallellinien*, Berlin (1840). A munkát a Bolyaiak megszerezték maguknak. Farkas 1848. évi október hó 17-én adta át fiának.

János furcsa gyanuval fogadta e munkát. Abban a meggyőződésben élt, hogy közvetlenül vagy közvetve Gaussnak alkotása, a ki az absolut geometria feltalálását tőle irigylő és minthogy „a böotiaiak kiáltását utálja“, az orosz matematikust toltta előtérbe és vele titokban az Appendix gondolatait közölte. Ezért a vélt galádságért nemes bosszút akart állani. Nagy műveket akart teremteni, a melyek mint egyenrangúak a göttingai kolossus alkotásai mellé sorakozhassanak és majd akkor ennek el kell ismernie, hogy mily súlyosan vétkezett ifjúkori barátjának fia ellen!

Csak hogy János teremtő ereje akkor már odavolt. Stäckel szerető odaadása kellett hozzá, hogy abból, a mit János most már nagy nekibuzdulással, de megtört erővel papírra vetett, kifürkésze az értékesebb gondolatokat és azokat olvasható alakban elénk tárja.

XVI. Bolyai János mindenekelőtt Lobatschefskij művének részletes bírálatához fogott. Magyarul írt bírálata többnyire csak igen lényegtelen észrevételeket tartalmaz. Van azonban egy pont, mely Bolyai éles elméjének szép tanujele. Lobatschefskij ugyanis kétszer rendelkezik a hosszegységről, holott természetesen, ha egyszer a rendelkezés megtörtént, újabb rendelkezésnek többé nincs helye. Jobban mondva: vagy ki kell jelenteni, hogy két *egymástól független* rendelkezésről van szó, melyek egymástól mindenkor élesen megkülönböztetendők, vagy pedig meg kell mutatni, hogy a két rendelkezés lényegében azonos. Lobatschefskijnek az utóbbit kellett volna tennie. Bolyai a mulasztást észrevette és a hiányt kipótolta. (Ugyanezt más módon utóbb Lobatschefskij is megtette egyik francia művében.)

E birálatában egyszersmind figyelemreméltó észrevételek vannak az i hosszúság véges vagy végtelen voltának gyakorlati eldöntésére nézve is. A kérdés azonos azzal, hogy a síkháromszögben a szögek összege kisebb-e mint 180° vagy pedig éppen 180° . A Földön felvett háromszögön optikai segédeszközökkel tett mérésektől Bolyai nem vár eredményt. Ugyanis a mérést zavaró jelenségek jóval nagyobb hibát okoznak, mint a mekkora a 180° -tól való esetleges eltérés. Több sikert vár az égitestek mechanikájából. Szerinte meg kellene vizsgálnunk, hogy a legnagyobb földi háromszögben a 180° -tól mondjuk $\frac{1}{100}$ másodpercnyi eltérést feltételezve, nem jutunk-e az égitestek mozgásának kiszámításánál a tapasztalattal ellenkező eredményekre.

XVII—XIX. E három fejezet a Bolyaiak szomorú végének és János utolsó munkáinak van szentelve.

Bolyai Farkas 1856-ban, János 1860-ban halt meg. 1848 óta egymáshoz való viszonyuk javult, a közöttük folyt levelezésben ebből az időből néha egészen gyöngéd helyeket is találunk. Közben-közben azonban most is voltak hevesebb nézeteltérések.

A két kiváló férfiú nagyon különböző érzelmeket keltett maga iránt polgártársai szívében. Farkas a collegium büszkesége volt, egy-egy botlását is szívesen elnézték neki, a Tentamen szerzőjének. Jánosnak rossz híre volt, nevét gyűlölték és megvetették. Az Appendixről tudták, hogy Gauss megdicsérte, de meg voltak győződve, hogy csak Farkas gondolatait tartalmazza. János nagyságáról sejtelmük sem volt.

János halála után terjedelmes kézirati hagyaték maradt. Többnyire élete végén készült feljegyzések, köztük Lobatschefskij művének már említett kritikája, *A tér tudománya vagy geometria* (Raumlehre) című német munka töredékei és számos feljegyzés egy tervezett *Üdvtanból*.

A tér tudományából legérdekesebbek azok a kéziratba fektetett czédulák, melyek az úgynevezett *analysis situs*ra vonatkoznak. Bolyai ismerte a felületek átlukasztását körmetszetekkel és összeforrasztását csövekkel. A tulajdonképeni kéziratban legtöbb figyelmet érdemel a szerkesztéstan. Ő a geometriai helyek előállítására a következő két segédeszközt használja:

1. egy már előállított helynek két pont körül való *forogatását*;
2. két hely közös pontjainak meghatározását, vagyis a *metszést*.

Például azt a gömbfelületet, a melynek A a középpontja és a mely keresztülmegy B -n, a következő módon állítja elő: felvesz a térben egy C pontot; B -t az AC tengely körül forgatja és ily módon a gömbből egy körvonalat kap. Ezen felvesz

egy D pontot és a kört AD körül forgatja; így már a gömbfelület egy részét kapja. Ezt a részt újabb forgatásokkal addig nagyobbitja, míg megkapja az egész gömbfelületet.

Az *Üdvtan* lényegében új vallás, mely úgy mint más vallások, tág határok közt alkalmazkodik az állami és társadalmi élet legkülönbözőbb formáihoz. Bolyai János, a kinek sikerült a geometria terén egy új világot teremteni, hivatást érzett magában arra is, hogy az egész emberi nem reformálását keresztülvigye. E reformálásnak egyik része lett volna egy tökéletes, mesterséges világnyelv is. A világnyelv alapjául a magyar nyelv szolgált volna, melyet egyszerűsíteni és különösen a kivételektől megszabadítani akart. Ezeket a világnyelvre vonatkozó gondolatokat apja ébresztette benne, kinek hasonló ideái voltak.

XX. A zárszóban Stäckel azt mondja el, hogy a Bolyaiak működése miként lett mindinkább ismeretes és nevüket mint övezte egyre növekedő tisztelet.

Az absolut geometria iránti érdeklődés Gauss halála után kezdődött, különösen a Schumacherrel való levelezésének idevonatkozó részei keltették ezt fel.

A Bolyaiak nevének elterjedése első sorban Baltzernek köszönhető. *Die Elemente der Mathematik* című művének 1862-ben megjelent első kiadásának második kötetében (a geometriában) Gaussról, Bolyai Jánosról és Lobatschefskijről még nincsen szó. A második kiadásban (1867-ben) ellenben már Lobatschefskij (1840) és Bolyai János (1832) munkáira utal, mint olyanokra, melyekben a XI. axiómától független geometria van kifejtve. Baltzer hívta fel e tárgyra a francia Hoüel figyelmét. Ő véletlenül levelezésbe kerülván Schmidt Ferencz (1827—1901) temesvári, később budapesti építészszel, ettől pontosabb tudósítást kért a két magyar matematikusról, Bolyai Farkasról és Jánosról. A Bolyai név véletlenül Schmidt előtt nem volt ismeretlen, mert atyja ismerte Bolyai Jánost, mikor ez Temesvárra volt vezényelve. Schmidt egész életét a Bolyaiak emlékének szentelte. Az ő életrajzával jelent meg az Appendixnek az a mintaszerű francia fordítása, melyet Hoüel kiadott.

Ma már a Bolyaiak nevét minden művelt országban ismerik. Latin műveik tartalmukhoz méltó díszes kiadásban foglalnak helyet a tudományos könyvtárakban és az Appendix számos fordításban terjedt el.

1902-ben a kolozsvári egyetemen Schlesinger Lajos méltó ünnepélyt rendezett Bolyai János születésének századik évfordulójának alkalmából. A Magyar Tudományos Akadémia pedig a nemzetközi Bolyai-díj alapításával fejezte ki a két nagy szellem iránt érzett kegyeletét.

Fejezetről fejezetre követtem Stäckel könyvét. Lehetőleg szószerint ragadtam ki belőle azt, a mi figyelmemet legjobban lebilincselte.

Mennyi emberi nagyság és mennyi emberi gyöngeség szólal hozzánk azokból az aktákból, melyeket a szerző — lehetőleg kevés hozzáadással — ebben a könyvben összefüggő olvasmányává fűzött egybe. Mennyi szép idea csirája és köztük egy érett, örökbecsű alkotás: az Appendix. Másrészt milyen viharos kitörések két ember között, kik egész életükön át csak egymásra voltak utalva, kiket környezetükben senki sem értett meg, kiknek mindegyike büszke volt a másik érdemeire, de még feltékenyebb a maga tekintélyére. A sokszor ismétlődő tragoedia öregek és fiatalok között.

A második részben a Bolyaiak műveiből egybe van foglalva mindaz, a mi geometriai kutatásaikkal némiképp kapcsolatban áll. Itt van Farkas sikertelen, de tanulságos kísérlete: a párhuzamosak göttingai elmélete. Itt vannak a Tentamenből az aritmetika alapjaira vonatkozó vizsgálatok és „A geometria általános vázlata“. Végre itt van Farkasnak tudományos végrendelete: a „Röviden vázolt kísérlet“ (Kurzer Grundriss eines Versuches).

Jánostól meg van minden, a mi közlésre alkalmas alakban reánk maradt: az Appendix, a lipcsei pályamunka a képzetes mennyiségekről, végre németül írott, „A tér tudománya“ című munkának reánk maradt töredékei.

Nem fejezhetem be ismertetésemet úgy, hogy meg ne emlékeznék a magyar fordítónak, Rados Ignác főreáliskolai igazgatónak érdemeiről is. Az első részben nem egyszerű fordítást kellett végeznie, hanem mindazt, a mit Stäckel magyar feljegyzésekből merített, kénytelen volt az eredeti iratokban felkeresni és onnan szószerint idézni. A második részben pedig bizonyos tekintetben fáradságosabb munkája volt, mint Stäckelnek. A latin munkákat eredetiből fordította. Farkas sokszor fellengző és mindenkor nehéz mondatainak fordításánál neki nem kevesebb nehézséggel kellett megküzdenie, mint a német fordítónak. A Bolyaiak német munkáit Stäckelnek csak eredetiben kellett lenyomatnia, a magyar kiadás számára ezeket is le kellett fordítani.

Örömmel fogadjuk mind a két kötetet, melyek módot adnak arra, hogy az első két nagy magyar matematikus lelki világát híven és teljesen lássuk magunk előtt.

Pest városának üdvözlő irata Széchenyihez 1845.

Gróf Széchenyi István 1845 aug. 15-én neveztetett ki a helytartótanács mellett szervezett országos közlekedésügyi bizottság elnökévé valóságos belső titkos tanácsosi cízzel és jelleggel. A helytartótanács a felségnek ezen elhatározásáról és kinevezéséről szeptember 2-án kiadott 32759. számú köriratával tudomás és mihez-tartás végett értesítette a törvényhatóságokat, s ezek egy része az alkalmat megragadva, üdvözölte Széchenyit. Az üdvözletek között nem érdektelen Pest városának, vagy a mint Széchenyi nevezi, „hazánk szívének“ üdvözlete és Széchenyinek erre adott köszönő válasza.

Meg kell jegyezni, hogy Pest város tanácsa még a hivatalos körirat megérkezése előtt tudomást szerzett Széchenyi kinevezéséről s azonnal (augusztus 25-én) üdvözölte Széchenyit, úgy hogy a helytartótanács hivatalos köriratának megérkezésekor a 13,649. sz. végzéssel az üdvözlő levelet a választó polgársággal egyszerűen közölte.

Az üdvözlő levél a következőképen hangzott:

Nagyméltóságú Gróf, cs. kir. Kamarás, Valóságos bensi titkos és magyar kir. helytartósági Tanácsos, különös kegyességű Urunk!

Nem ugyan hivatalos úton, hanem a közrésztvételnek ország-szerte terjedt visszhangjából a városi Tanácsnak is tudomására jutott azon királyi kegyelem, mellyel dicsőn uralkodó legjobb fejedelmünk Nagyméltóságodat a' magyarok történetében páratlan érdemeinél fogva az Ország főhivatalnokai közé sorozni méltóztatott. S valamint Nagyméltóságodnak e fényes kikitüntetésén szívünkben örvendünk, úgy ez örömlenket őszinte tiszteletünk némi tanujelül 's zálogául Nagyméltóságodnak ezennel nyilvánítani édes kötelességünknek ismerők.

A polgári koszorúk legdicsőbbike az, mellyet hazafi a harc mezején szerzett babérja mellé honszerelmének s csüggedetlen őszinte törekvéseinek pályabéréül hű alattvalóit szívből boldogítani óhajtó 's a szépet, jót és dicsőt méltánylani tudó fejedelemtől nyer: de Excellentiadat ennél nemesebb s magasztosb érzelmek ösztönözték pályafutásán kitűzött céljai felé; áldozati

és tetteiért a legszebb jutalmat ön nemes keblében lelvén fel, — mely nyibuszra nem szorulva, a díszes hivatalban csak a' hatáskört üdvözlí, hogy a szeretett honnak minél több áldást küldhessen, hí segélyt váró téreire.

Illy értelemben legyen szabad Nagyméltóságodat e városnak őszintén üdvözölni, melly 1831-ik év óta büszkén vallva Nagyméltóságodat sajátjának, legszerencésb tanuja lehete Nagyméltóságod ernyedetlen hazafiui ragaszkodásának s áldozatkészségének, mellyek a polgári erény legbiztosb kezesi. S ha való, hogy a lélek szív nélkül halandó testben nem élvezhet: ugy e város magának fölülről (honnan az áldás malasztí várhatók) legszebb jövendőt ígérhet 's Nagyméltóságodat, mint legnagyobb polgárát, tiszteletteljes bizalommal bátorkodik alázatosan kérni: engedje Nagyméltóságod magát továbbra is sajátunknak vallhatni; miszerint esedezőleg remélhessük, hogy a haza feldicsőítéseiül városunknak, a hon szívének nemesbitésében Excellentiád országos gondjai közt magas pártolását korlátolt erőnkhez képesti törekvésinktől nem tagadandja meg keblünk óhajtásinak legbuzgóbbika: hogy a' mennyei Gondviselés Excellentiádat Fejedelmünk s Hazánk közös javára még sokáig s boldogan éltesse; kik városunk érdekével színta magas kegyeibe s pártfogásába ajánlottak, minden tisztelettel maradunk Pesten augusztus 25-én 1845 Nagyméltóságodnak alázatos szolgálí Szepesy polgármester.

Széchenyi a város üdvözlését a következő levéllel köszönte meg:

Nemes Városi Tanács!

Minél inkább igyekeztem eddig is hazánk szívének, az ifjú s Isten segedelmével nagy jövendőjü Pestnek emelésére s érdekesítésére tehetségem szerint közremunkálni; s minél nagyobb fontosságot helyezek a haza ezen szívének minden dobbanásaiba: annyival édesb öröme kellett gerjednem azon jó akaraton s rokonszenven, melly e dobbanásokban irántam nyilatkozik.

Fogadják tehát szívesen kedves polgártársaim, kiknek derék koszorújába illesztve lennem egyik örömöm s büszkeségem, meleg köszönetemet részvétük azon kijelentéséért, mellyet az országos közlekedési Bizottság elnökévé lett kegyelmes kineveztetésem felett hozzám intézni szíveskedtek.

Nem is fognak, ugy hiszem, kételkedni, hogy ki olly igen érzém e város fontosságát s ki annyi szép reményt táplálok jövendője felett, ugyan annak valódi érdekeit ezentül is, tágas működhetési körömben minden alkalommal tehetségemhez képest előmozdítani igyekszendem s legnagyobb örömömre szolgálánd, ha ebbeli őszinte törekvéseimet polgártársaimnak magány tekin-

teteken — hol szükség — felülemelkedni is tudó közremunkálása ohajtott sikerhez vezetendi.

Egyébiránt hazafiás rokonérzelmébe tisztelettel ajánlott maradok A Nemes Tanácsnak

Bécs, május 29. 1846.

kész szolgálja

Gr. Széchenyi István.

A város tudomásul véve Széchenyi válaszát, az eredeti levelet levéltárába helyezte el. Ott van ma is „Intim. 115 fasc. 11263.“ szám alatt.

Viszota Gyula.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály első ülése.

1915 január 4-én.

GOLDZIEHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Divald Kornél, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Láng Nándor, Melich János, Négyesy László, Pekár Gyula, Szinnyi Ferencz, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — *A másik két osztályból*: Illosvay Lajos, Ortway Tivadar r. tt. — Jegyző: Szinnyi József osztálytitkár.

1. SIMONYI ZSIGMOND: Történeti rokonság és elemi rokonság.
2. VIKÁR BÉLA: India legyőzi Kínát. (Részlet a georgiai eposból.)
3. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és VIKÁR BÉLA l. tagot kéri fel.

MÁSODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1915 január 11-én.

CONCHA GRÓZÓ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula t. tt. — Csánki Dezső, Földes Béla, Gaal Jenő, Ortway Tivadar, Vargha Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Buday László, Eber László, György Endre, Komáromy András, Kuzsinszky Bálint, Mahler Ede, Polner Ödön, Reiner János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — *Az első osztályból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Láng Nándor l. t. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

4. BUDAY LÁSZLÓ: Népünk műveltsége. (Székfoglaló.)

5. HODINKA ANTAL: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bemutatja Fejérpataky László osztálytitkár.

6. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére GAAL JENŐ r. és BUDAY LÁSZLÓ l. tagot kéri föl.

HARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1915 január 18-án.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: B. EÖTVÖS Loránd, Farkas Gyula, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Krenner József, Lóczy Lajos, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Beke Manó, Bugarszky István, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Hankó Vilmos, b. Harkányi Béla, Hutyra Ferencz, Kertész Kálmán, Lörenthey Imre, Ónodi Adolf, Rejtő Sándor, Richter Aladár, Schafarzik Ferencz, Töttössy Béla, Tuzson János, Wittman Ferencz, Zimányi Károly l. tt. — *A másik két osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Jánosi Béla l. t. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

7. KRENNER JÓZSEF r. t.: „Két új magyarországi ásvány.“

8. Ifj. ENTZ GÉZA l. t.: „A polytoma uvella cytologiai viszonyairól.“

9. RICHTER ALADÁR l. t.: „A víztartó szövet és a physiologiai heterophyllia.“

10. MAUTHNER NÁNDOR részéről: a) „A glukometaoxycumarin és a glukoprotocatechusav synthesise.“ b) „A gentixinsav depsidjeinek synthesise.“ Előterjeszti Bugarszky István l. t.

11. POLYA GYÖRGY részéről: „Eisenstein tételéről.“ Előterjeszti Fejér Lipót l. t.

12. SZ. NAGY GYULA részéről: „Hurkolt és lánczolt algebrai térgörbék.“ Előterjeszti Fejér Lipót l. t.

13. VENDL ALADÁR részéről: „A Surián környékének amphibolitjai.“ Előterjeszti Schafarzik Ferencz l. t.

14. HEVESY GYÖRGY részéről: „Az elektromosság vezetésének a sebességéről folyadékokban.“ Előterjeszti Bugarszky István l. t.

15. GROSSCHMID LAJOS: „Négyszetes congruentiák algebrai testekben.“ Előterjeszti Beke Manó l. t.

16. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KRENNER JÓZSEF és BEKE MANÓ l. tagokat kéri fel.

NEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Első összes ülés.

1915 január 25-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gróf Apponyi Sándor, b. Forster Gyula t. tt. — Békefi Remig, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József,

Némethy Géza, Ortvy Tivadar, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Szinnyei József, Wlassics Gyula r. tt. — Aldásy Antal, Alexander Bernát, Angyal Dávid, Angyal Pál, Beke Manó, Buchböck Gusztáv, Császár Elemér, Eber László, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Ferenczi Zoltán, Giesswein Sándor, Gyomlay Gyula, György Endre, b. Harkányi Béla, Hoór Mór, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Marczali Henrik, Négyesy László, Rátz István, Reiner János, Schafarzik Ferencz, Szarvasy Imre, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Tötössy Béla, Vizsota Gyula, Vikár Béla, Wittmann Ferencz l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

17. RADOS GUSZTÁV r. t. felolvassa emlékezését néhai KÖNIG GYULA r. és ig. t. fölött. — Az Emlékezések során fog megjelenni.

18. CSÁSZÁR ELEMÉR l. t. fölolvassa jelentését az 1914. évi Vojnits-jutalomról. A bizottság (CSÁSZÁR ELEMÉR, FERENCZI ZOLTÁN és VOJNOVICH GEZA l. tt.) a jutalmat PEKÁR GYULA „A kölesönként kastély” cz. vigjátékának javasolja kiadni. — Az összes ülés e javaslatot egyhangúlag elfogadja.

19. Főtitkár mély megilletődéssel bejelenti KOSUTÁNY TAMÁS l. tagnak f. évi január 19-én bekövetkezett elhúnytat. Az Akadémia koszorút tett a jeles és nagyérdemű tudós koporsójára, a gyászszertartáson pedig LOSVAY LAJOS r. t. tolmácsolta az Akadémia részvétét. — Szomorú tudomásul van; a III. osztály felhivatik, hogy emlékezéséről gondoskodjék.

20. Főtitkár őszinte részvétellel bejelenti HERMAN OTTÓ-nak, a jeles természettudosnak és kitünő írónak 1914 december 27-én bekövetkezett elhúnytat. Az elköltözött kiváló férfiú nem volt az Akadémia tagja, de nem az Akadémia hibájából. Midőn a mult század hetvenes éveiben Herman első nagy munkája a hazai pókfaunáról megjelent, TÖRÖK JÓZSEF r. t. nyomban tagnak ajánlotta szerzőjét, de kénytelen volt Herman ismételt óhajására ajánlatát visszavenni. Így nem lett ő az Akadémia tagja, de kiválósága megérdemli, hogy elhúnyt jeleink sorában róla is kegyelettel megemlékezzünk. — Helyeslő tudomásul van.

21. Válaszul az Akadémiának 1914 december 28-án a m. kir. miniszterelnök úr közvetítésével a cs. és kir. hadügyminiszterhez intézett fölterjesztésére (l. Akad. Ért. 1914, 706. l., 231. p.) érkezett a következő, a m. kir. miniszterelnök úrnak czimzett leirat:

„Auf die geschätzte Note Z. 9421 ex 1914 vom 4. Januar l. J beehrt sich das Kriegsministerium mitzuteilen, dass es dem Besuche des Kriegsgefangenenlagers in Kenyérmező-tábor durch Mitglieder der ungar. Akademie der Wissenschaften zustimmt.

„Behufs Ausfertigung der Legitimationen wolle es Ew. Excellenz genehm sein, die Namen der in Betracht kommenden Herren und die Zeit des Besuches dem Kriegsministerium mitteilen zu wollen.

„Gegen die von der Akademie der Wissenschaften überdies gewünschte Überstellung einer Anzahl von russischen Kriegsgefangenen in eine Kaserne nach Budapest, obwalten leider prinzipielle Bedenken, weshalb gebeten wird, hievon absehn zu wollen.

„Genehmigen Ew. Excellenz stb. — Wien, 9. Jänner 1915. — *Krobatin* Fzm.“

Ez átiratot a m. kir. miniszterelnök úr a következő sorokkal küldte meg a M. T. Akadémia elnökének:

„Nagyméltóságú Elnök Úr!

„A közös hadügyminiszter úrnak f. hó 9-én Wienben kelt átiratát másolatban mellékelve, van szerencsém Nagyméltóságodat fel-

kérni, hogy az igazolványok kiállítása céljából szükséges értesítést akár közvetlenül a hadügyminiszter úrhoz, akár hozzám elküldeni méltóztassék, a mely esetben készséggel fogom az igazolványok megszerzése végett szükséges lépéseket megtenni.

„A mi egyes foglyoknak Budapestre hozatalát illeti, úgy gondolom, czélszerű volna e kérdést a látogatások utánra halasztani, mert hiszen látogatás közben a helyszínén a telep parancsnokával egyetértőleg lehetne esetleg olyan megoldást találni, a melynek a hadügyminiszter úr részéről való elfogadása nem ütköznék elháríthatatlan nehézségbe.

„Fogadja Nagyméltóságod stb. — Budapest, 1915 január hó 19-én. — *Tisza.*“

Az összes ülés köszönettel veszi a két átiratot és fölhívja az I., II. és III. osztályt, hogy kiküldendő nyelvész, illetve néprajzi és anthropologiai szakértő-tagjainak neveit a főtitkári hivatalnak minél előbb bejelenteni sziveskedjenek.

22. Főtitkár jelenti, hogy a Történelmi Bizottság az osztálytitkárrá választott FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. t. helyébe előadójává ÁLDÁSY ANTAL l. tagot választotta. — Tudomásul van.

23. Főtitkár jelenti, hogy a Nemzeti Színház igazgatója a Teleki-dramabíráló bizottságba DEZSŐ JÓZSEF és GYENES LÁSZLÓ urakat küldte ki. — Tudomásul van.

24. Főtitkár jelenti, hogy a tagajánlások ügyében körlevelet küldött a M. Tud. Akadémia összes beltagjainak. — Tudomásul van.

25. A II. osztály jelenti, hogy a néhai RÉTHY LÁSZLÓ l. tag fölött tartandó emlékszóval KUZSINSZKY BALINT l. tagot bízta meg. — Tudomásul van.

26. KARÁCSONYI JÁNOS r. t., a ki „A Szent-Ferencz-rend története Magyarországon 1711-ig“ czimű és a Forster-Scitovszky alapítványból jutalmazandó műnek 1914-ig megírásával volt megbízva, kéri megbízatásának 1917 december 31-ig való meghosszabbítását. — A II. osztálynak 1915 január 15-én hozott pártoló javaslata értelmében az összes ülés a kért halasztáshoz készséggel hozzájárul.

27. GÁRDONYI ALBERT és BODNÁR ISTVÁN, a kik meg voltak bízva Bezerédj István életrajzának 1914 december 31-ig benyújtásával, kéri e határidőnek f. 1915 decz. 31-ig meghosszabbítását. — A II. osztálynak f. 1915 január 15-én hozott pártoló javaslata értelmében az összes ülés a kért halasztáshoz készséggel hozzájárul.

28. A Délsláv Tudományos Akadémia, melynek a M. Tud. Akadémia határozatából (l. Akad. Értesítő 1914. 469. l. 36. p.) készült Zrinyi-hasonmás megküldetett, ez értékes adományért — Zágráb, 1914 december 6. — hálás köszönetét nyilvánította. — Tudomásul van,

29. Főtitkár jelenti, hogy a M. Tud. Akadémia Zrinyi-hasonmásából a budapesti és kolozsvári egyetemek, valamint a M. Nemz. Múzeum könyvtára megvettek egy-egy példányt. — Tudomásul van.

30. Főtitkár bejelenti a f. évi (szeptember 30-ika helyett, lásd Akad. Értesítő 1914. 658. l., 159. p.) december 31-ig beérkezett pályaműveket (l. fönt 46. l.), melyeknek jeligés levelei szabályszerűleg lepecséltetnek. Egyúttal bejelenti az egyes pályázatokhoz az osztályoktól kiküldött bírálókat. Ezek a következők:

I. Teleki-pályázat. (Szomorújátékok): P. Thewrewk Emil t., Berczik Árpád r. és Ferenczi Zoltán l. t., a Nemzeti Színház részéről Dezső József és Gyenes László urak.

II. Farkas-Raskó-pályázat. (Hazafias költemény): Endrődi Sándor, Kozma Andor és Vikár Béla l. tt.

III. **Gorove-pályázat.** (A stílus a művészetben és az irodalomban): Beöthy Zsolt r. t., Pasteiner Gyula r. t. és Riedl Frigyes lev. tag.

IV. **Balkáni ügyek.** a) A román nyelvre: Asbóth Oszkár és Simonyi Zsigmond r. tt. — b) A török nyelvre: Gombocz Zoltán és Kunos Ignác r. tt. — c) A Balkán-félsziget leírására: Thallóczy Lajos r. és Platz Bonifác r. t.

V. **Lukács Krisztina-pályázat.** (Magyar mondattan): Szinyeyi József r. t., Négvesy László és Tolnai Vilmos r. t.

VI. **Halmos Izor-jutalom.** (A magyar kritika története): Heinrich Gusztáv r. t., Császár Elemér és Horváth Cyrill r. t.

VII. **Lévay Henrik-pályázat.** (Jellemrajz): Badics Ferencz r. t., Négvesy László és Voinovich Géza r. t.

VIII. **Vojnits-jutalom.** (1915. évi színművek): Császár Elemér, Ferenczi Zoltán és Szinnyi Ferencz r. t.

IX. **Lukács Krisztina-pályázat.** (Erkölcsei értékfogalom): Pauler Ákos és Schneller István r. t.

X. **Bézsán-pályázat.** (Közigazgatási eljárás): Concha Győző és Wlassics Gyula r. t.

XI. **Kereskedelmi Csarnok pályázata.** (Kereskedelmi oktatásügy): Gaal Jenő és Matlekovic Sándor r. t.

XII. **Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár pályázata.** (A drágaság kérdése): Bernát István és Buday László r. t.

XIII. **Lévay Henrik-jutalom.** (Tápláló anyagok): Tangl Ferencz r. és Bugarszky István r. t.

XIV. **Vitéz-pályázat.** (Botanikai monographia): Mágócsy-Dietz Sándor r. és Tuzson János r. t. — Tudomásul van.

31. A debreczeni tudomány-egyetem bölcsészeti kara 1914 december 9-én tartott üléséből oly kérelem fordul a M. Tud. Akadémiához, hogy az ő hallgatói sorából is részesíttessenek egy-egy nyelvészeti és történelmi tanulmányokkal foglalkozó ifjú abban az évi könyvadományban, melyben az Akadémia kegyességéből a megfelelő budapesti, kolozsvári és zágrábi hallgatók már évek óta részesülnek. — Az örvendetes kérelem a legnagyobb készséggel teljesíttetik.

32. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr f. é. január 22-én érkezett átiratában értesíti az Akadémiát, hogy Vári Rezső l. tagnak, mint a Római Magyar Történelmi Intézet titkárának megbízatását 1918 január 31-ig meghosszabbítja. — Tudomásul van.

33. Az Akadémia könyv- és levéltára legújabbán a következő adományokat vette: 1. Bodor László úrtól: Bolyai Farkasnak Bodor Pálhoz intézett 32 darab sajátkezű levele. — 2. Setälä, E. N.: Über Art, Umfang und Alter des Stufenwechsels im Finnisch-ugrischen und Samojedischen. Helsingfors. — 3. Fegerl, Johann: Die Ton-systeme. Wien, 1915. — 4. John Arany: Toldi. Toldi's eve. Ballads. Selected lyrics. Translations from the Hungarian of John Arany by William N. Loew. New-York, 1914. — 5. Polen. Wochenschrift für polnische Interessen. 1915. 1—4. — Révay Józseftől: Nero fákljai. Budapest, 1915. — Joaquim Bensaude: Regimento do estrolatio e do quadrante. München, 1914. — Heinrich Gusztáv r. tagtól: Festschrift zum Jubileum der Universität Halle. 1894; Blatz. Neuhochedeutsche Grammatik. 1880. — Köszönettel fogadtatnak.

34. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1914 novemberből 1915 január végéig megjelentek: Akadémiai Értesítő 299—301. füz. (1914: 11. 12. és 1915: 1. füz.) — Athenaeum, XXIII. évf. 4. sz. — Almanach. 1915-re. — A M. Tud. Akadémia Alapszabályai és Ügy-

rendje. 1915. — Archaeologiai Értesítő. Új folyam, XXXIV: 4—5. szám. — Matemat. és Természettud. Értesítő. XXXII: 3—4. és 5. füz. — Nyelvtudomány. V: 2. füz. — Nyelvtudományi Közlemények. XLIII. köt. 2-3. füz. — Irodalomtörténeti Közlemények. XXV. 1. füz. — Magyar Etymologiai Szótár. III. füz. — Finn-ugor füzetek. 18. sz. — Hadtörténeti Közlemények. XV: 4. füzet. — Történeti Szemle. IV: 1. füz. — Bolyai Farkas és Bolyai János geometriai vizsgálatai. I—II. rész. — Boutroux Emile. Tudomány és vallás a jelenkori philosophiában. (Könyvkiadó vállalati illetmény 1914-re.) — Ortvay Tivadar. Temes vármegye és Temesvár város története a legrégibb időktől a jelenkorig. I. köt. 2. könyv. — Pater Walter. Görög tanulmányok. (Könyvkiadó vállalati illetmény 1914-re.) — Pulszky Ferencz kisebb dolgozatai. (Könyvkiadó vállalati illetmény 1914-re.) — Pulszky Ferencz százados emlékünnepe. (Emlékbeszédek. XVI. köt. 14. sz.) — Czimlap az Emlékbeszédek XVI. kötetéhez. — Szücsi József, Bajza József. (Könyvkiadó vállalati illetmény 1914-re.) — Tudomásul van.

35. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. APPONYI SÁNDOR t. és RADOS GUSZTÁV r. tagot kéri föl.

Nekrolog.

Ilosvay Lajos r. t. beszéde Kosutány Tamás l. t. ravatalánál 1915 január 21-én.

Az a rettentő erőösszemérés, a mely immár félév óta nyugtalanít mindnyájunkat és hazánknek sok ezer hasznos polgárát pusztította el, hozzászoktathatott volna bennünket az enyészet gondolatához és mégis mélyen megilletődve álljuk körül ezt a ravatalt, melyen Kosutány Tamás kihült teteme nyugszik. Ez természetes. A fegyverek öldöklő munkájára százezereket, ha kell, milliókat állíthatunk csatasorba, de a kultúra terjesztésére, a tudományok művelésére csak csekély számú hivatott munkással rendelkezünk s még csekélyebb azoknak száma, a kik valamely tudományágnak különleges részeiben szereztek maradandó érdemeiket.

Kosutány Tamás mint ember, előbb mint tanár, utóbb mint az Országos chemiai intézetnek és központi vegyakisérleti állomásnak nagyérdemű igazgatója, köztiszteletben, mindenkitől szeretve, futotta meg pályáját. Minden munkakörben becsületesen teljesítette kötelességeit. A mezőgazdasági chemiának tapasztalokban gazdag művelőjeként ismerték ország-, de túlzás nélkül mondhatjuk világszerte és meggyőződésem, hogy kedvelt tudományszakjában még sokkal több becses eredményt érhetett volna el, ha csak a bűvárlatnak szentelheti vala erejét. Különösen a magyar búzafajok kiválóságának titkát igyekezett felderíteni és ha ezt a rendkívül fontos és kényes feladatot nem oldotta is meg véglegesen, sok részletét elégséges fényvel világította meg.

Tanszékén és népszerű tudományos előadásokon szívesen hallgatott előadó, önálló kutatásaiban feltétlenül megbízható tudós volt; ezek a tulajdonságok méltóvá teszik őt őszinte elismerésünkre, de arra is, hogy szerető családjával osztozzunk mi is a gyászban.

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából áldozok az Ő tisztos emlékének, mikor koszorút helyezek ravatalára; de elhoztam a K. Magy. Természettudományi Társulat választmányának, valamint Chemiai Szakosztályának koszorúját is, hálásan gondolva a Társulat érdekében teljesített önzetlen szolgálataira.

Kosztány Tamás! Fájó szívvel búcsúzom Tőled e tudományos testületek nevében. Fáradt tested pihenjen békében, Isten veled!

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVI. KÖTET.

1915. Márczius 15.

3. FÜZET.

Irodalmi és közállapotaink a XIX. század elején.

(Kivonat *Váczy János* 1. tag febr. 1-én tartott felolvasásából.)

Bár Martinovics és társainak sirja jeltelen maradt: mégis szünet nélkül intő példa volt a kormány előtt, hogy a szabadelvű vagy nemzeti törekvéseket csirájokban elfojtsa. A könyvvizsgálat régi szabályait nagyon engedékenynek tartván, 1795 február 25-én újat ad ki, a mely keményebb békóba veri a gondolatszabadságot. Innentől fogva a censura a legnagyobb éberséggel vigyáz, hogy semmi oly irat napvilágot ne lásson, a mely a korlátlan hatalom szellemével ellenkezik. E káros rendszernek a külföldi irodalom termékei is áldozatul esnek; kivált a francia könyveket vizsgálják nagyon szorgosan az ország határain. Azonban jól tudván a rendőrség, hogy a könyvek csempészetét megakadályozni lehetetlen: életbelépteti a központi könyvvizsgálati hivatal intézményét, a mely a már egyszer megengedett és kinyomatott könyvet újra vizsgálat alá veszi. 1806 márcz. 27-én a regények kiadása és olvasása, valamint külföldről való behozatala ellen ad ki a király rendeletet, a mely azon oknál fogva, hogy „a román prózai elbeszélése a polgári életből vett tiltott cselekvényeknek és eseményeknek, tehát tiltottaknak tekintendők”: a legszigorúbb censurát lépteti életbe a regényeknek nemcsak kinyomatása, hanem egyszerű hirlapi hirdetése ellen is.

Nemzetünk így a közvélemény minden nyilvánulásának elfojtásával alig eszmélhetvén a maga sorsára, hűséges végrehajtója a kormány akaratának. Régi áldozókészsége 1796-ban újra fellobban; de már az 1802-iki országgyűlésen valamivel tartózkodóbb; viszont azonban a demokratikus eszmék felé egy csekély lépést már itt próbál tenni, a miért az ismeretlen pasquill-író ki is gúnyolja a nemességet. Nehány szórványos jelenség a távoli láthatáron némi derülést sejtet. Általánosság fejlődik a törekvés, hogy elmaradottságunkat pótolni kell. De egy magával ragadó irányító szellem sokáig várat magára. Jó-

akaratan kevesebb a hiány, mint igazi államférfiúi tehetségben. Károly kir. herczeg is nagyon lesújtó bírálatot mond a bécsi államférfiakról. Nem ok nélkül aggódik hazánk, hogy az új Ausztriai Császárság (1804 aug. 17) nemzeti függetlenségünket is kemény próbára teszi. Aggodalma ekkor nem igazolódik, sőt az 1805-iki országgyűlésen a király és nemzet közti bizalom erősödni kezd. Megalkotják a 4. t.-cikket, a mely minden megszorítása mellett is határozott vívmány. A magyar törvényhatóságok a pénzügyi kamarán kívül a többi kormányhatóságokkal *magyarul* intézhetik hivatalos ügyeiket. És bár ki van mondva, hogy a magyar nyelv használatára senki sem kényszeríthető: nyelvünk jogainak kiküzdésében ily fontos törvényt egészen 1830-ig nem alkotnak. Ez a cikk az önmagára eszmélni kezdő nemzet legelső kötelességének ha nem is teljesítése, legalább fölismerése. Mindenesetre legmaradandóbb kifejezése a biztató jövőnek, a mely most ideig-óráig ismét magyar világot ígér. Számos vármegye elhatározza, hogy ezután magyarul viszi hivatalos ügyeit. Tolna a német iskolákat két év alatt meg akarja magyarosítani. Pozsony a törvénykezésben is életbe lépteti a magyar nyelvet. Békés vármegye az egyes ezredekkel is magyar nyelvű érintkezést sürget, stb.

A szerencsétlen háború nemcsak a magyar vitézséget, hanem a magyar nagylelkűséget is mindenfelé hirdeti. Az idegenek is magasztalják nemzeti erényeinket. Igen nagy örömet kelt íróinknál a királynak az az elhatározása, hogy a magyar nyelv és irodalom tanítására a bécsi egyetemen tanszéket állítat. Nem ösztön-e ez nekünk is, hogy legalább a jogot már most magyarul tanítsuk? „Most illik iparkodnunk, — írja Horvát István naplójában — hogy már egyszer jobb lábra álljunk. Int az üdö, int a sérelem, intenek minden környülállások.“

Irodalmunk is újra emelgeti szárnyait. Kisfaludy Sándor *Kesergő Szerelmének* már van némi olvasóközönsége a fővárosban. Csokonainak a Kleist után fordított *Tavasza* és *Dorottyája* 1802-ben és 1804-ben jelenik meg. Verseghy ritka buzgalommal dolgozik kiszabadulása óta: eredetit ír, verset és prosát, fordít, nyelvészkedik s heves tollcsatába kezd. Virág Benedek részint a classikusok⁴ fordításain dolgozik, részint a *Magyar Századokat* írja. B. Szabó Dávid, Rájnis és Fábchich szintén a római és görög írókat fordítják. De kivált nagy szorgalmat fejt ki a fordítások terén Kis János. Révai deák verseit írja kiadás alá, *Antiquitates*ét szerkeszti és nagy grammatikáján dolgozik. Vitkovics a *Tárkányi remete* című regényébe kezd. Ragályi Tamás a *Segítő* című folyóiratot tervezi és indítja meg, Schedius Lajos pedig hajlandónak mutatkozik a bécsi *Annalen der Lit. u. Kunst* példájára magyar nyelvű folyóiratot

szerkeszteni. Kulesár is már ekkor tervez egy magyar időszaki folyóiratot *Hazafi* címmel. 1806-ban meg is indítja a *Hazai Tulósításokat* s a régi magyar költők kiadásán is dolgozik. A pesti és debreczeni nyári vásárok mindég nyújtanak valami oly irodalmi terméket, a mely a művelt magyart is érdekelheti.

De a mint a háború hazánkra is átveti üszkeit: szellemi és anyagi haladásunk ismét aléltóságba süllyed. Napoleon bevonul Bécsbe, a királyi család több tagja hazánkba menekül. A szent koronát Munkácsra viszik. A nádor teljhatalmat nyer a kormányzásban. Ő a nemzet aggodalmait nyomtatott jelentésekkel igyekszik csillapítani. Mint Károly kir. herczeg, ő is a hamarosan megköthető békétől vár javulást, különben a legrosszabbtól tart. És bármily szégyenletes is a pozsonyi béke, legalább némi reményt nyújt a vérző sebek begyógyulására. Ámde minden jel azt mutatja, hogy a fegyverek nyugalma csak ideig-óráig tart.

E szörnyű bizonytalanság lenyűgözi a nemzetet, a melynek nemcsak kormánya érzéketlen, sőt rosszakarátú szellemi és anyagi törekvéseink iránt, hanem azok is, a kiket születésük s társadalmi állásuk vezérszerepre kötelezett volna. A vármegyéknek a magyar nyelvművelő társaság iránti jámbor szándékát csírájában elfojtja. Nyelvünk hivatalos használata jóformán a papíron marad, s vétkes közönybe fullad a nemzeti nyelv jogai mellett előbb megindult igyekezet. Érthető az ismeretlen pasquill-író keserves felsóhajtása: Hiába sirsz, oh Hunnia édesanyánk, haszontalanul keseregsz fiad romlásán, mivel már „Német az Istene a' Magyaroknak“. A módosabb lakosság a városokban németül beszél. A nemzetietlen szellem lépten-nyomon feltűnik. Kazinczy mély szomorúsággal emlegeti, hogy a „nagy Orczy unokái“, a Splényi b. kisasszonyok nem tudnak magyarul. Horvát István és Ferenczy János a főpapokat korholják, mint a nemzetietlenség fő képviselőit. Még az ősi magyar lélek feltekeny őrzője is egykedvűleg nézi az irodalom tengődését. Lyránkban a Berzsenyién kívül alig hallható egy-egy hazafiasabb hang. Virág Benedek még az imént „jobb szerencsénk hajnalának pirosodását“ sejti, de most ő is elhallgat. Révai Miklós nem győz szánakozni buba merült nemzetén. A magyar játékszín már előbb kiszorul a fővárosból és tovább egy évtizednél nem is mer itt szerencsét próbálni. A tudományos vizsgálódás szabadsága is koczkan forog. Magyar könyveket alig olvasnak. Még a *Himfy Szerelmeit* sem. „Fogadom — írja Kazinczy — Kassa és Várad között az én Himfymnél nincs több Himfy; és ha talán valami Szabolcs Vármegyei édes-Úr egy nyomtatványt, elszédítve a' könyv' külsője által, megvett is, az olvasatlanul fog heverni.“

A nemzeti fásultság kezére játszik a kormánynak, hogy a közművelődés fejledező csiráit a legjobb esetben is magukra hagyja, de a legtöbbször a fagyasztó szélre dobja. Ennek tulajdonítja Ferenczy János, hogy „Jobb lelkű íróink nem csak meg vettetnek, hanem üldöztetnek is, élelmekre elegendő eszközöket allig nyerhetnek“. Kazinczy ennek okát részben a könyvárosok hazafiatlanságában keresi s az írókat akarja ellenük sorakoztatni. Néhány társával megkísérli, hogy az ország különböző részeiben olyan buzgó irodalompártolókat keressen, a kik a könyvárosok helyett bizonyos számú példányokat eladnának s árával okvetetlenül beszámolnának. Kis János 2000 frtnyi tőkét szeretne gyűjteni s abból kezdeni meg a jó könyvek kiadását, de Kazinczy nem hisz e terv valósíthatóságában, ismervén „Gazdagjaink hidegségeket“. Horvát István szerint azért nem szeretik a magyar könyveket, mert nem az olvasók kívánságaihoz vannak alkalmazva. Sajnos, mi magyarok „aluszunk még most: ébresztő Szerekekkel köllene élnünk. Jaj nekünk, ha aluvásban találnak esküdt ellenségeinknek alattomi mesterkedéseik“.

Ezeket az ébresztő szereket akarja Kazinczy alkalmazni. Azzal a gazdag élettapasztalattal, a melyet fogsága előtt szerzett, ragadja meg a célra segítő eszközöket, bár most vigyázóbbnak, óvatosabbnak kell lennie. Azonban neki a beláthatatlan sivatagon felbukkanó néhány fűszál is elég, hogy képzeletében életre varázsolja az egész gazdag tenyészetet. Pedig tán senkinek az útjába nem tornyosulnak oly rendkívüli akadályok; de senki sincs jobban meggyőződve a csüggedést nem ismerő munka bizton várható eredményéről. Meg nem ingó hitttel néz előre. A nyugati népek példáján okul, hogy a nyelv és irodalom kifejtése maga után vonja az egész közélet átalakulását. Ezt a folyamatot kell tehát szembeállítani minden belső és külső akadálylyal: a nemzeti közönnyel és a bécsi kormány rossz akaratával. „Az idők bennünket inteni látszanak, hogy halálos álomkórságunkból riadjunk-fel“ — írja. Mihelyt a nagy válság csak pillanatokra is enyhülni kezd: legott új erővel lát munkához, hogy nemzetmentő terveit megvalósíthassa.

A fogalom problémája a tiszta logikában.

(Kivonat *Pauler Ákos* l. t. 1915 február 8-án tartott felolvasásából.)

A tiszta logikának a fogalom mibenlétét minden metafizikai és pszichologiai tényálladéktól függetlenül kell megállapítania. A tiszta logika ugyanis teljesen autonom: előfeltétele minden lehető megállapításnak s így ő maga már nem támasz-

kozhat egy, öt logikailag megelőző disciplinára. A phaenomenologiai kutatás sem előzheti meg, mint *Husserl* gondolja: hisz a phaenomenologia is megállapításokra, ítéletekre, tehát igazságokra törekszik s így érvényében felteszi minden érvényesség, vagyis minden igazság formális határozmányait, vagyis a tiszta logika elveinek fennállását. Ennélfogva felteszi a fogalom elméletét is, hiszen ő maga már fogalmakra, t. i. pontos phaenomenologiai fogalmakra törekszik s így vizsgálata már a fogalom mibenlétére vonatkozó állásfoglalást involvál. Ugyanezen okból nem oszthatjuk *König Gyula* állásfoglalását sem, ki a logikát élményeink elemzésére építi: hiszen ez elemzés már logikai functio, mely felteszi a logikai helyesség kriteriumait.

Ha a tiszta logikai megállapítások a *πρότερον ἀπλώς* szempontjából megelőznek minden lehető ontologiai, tehát pszichologiai ítéletet is, akkor világos, hogy a fogalom fennállásának függetlennek kell lennie minden ontologiai, tehát pszichologiai megállapítástól. Vagyis valamely fogalom sajátos realitása, melyet *érvényességnek* nevezünk, nem függ valamely gondolkodási actustól, mely azt visszaadja, sem általában azon dolog létezésétől, a melyet jelent, mert hiszen nemcsak létező dolgok fogalmairól lehet szó. Tiszta logikai értelemben csak az absolute helyes, a teljes fogalom áll fenn, mely mint érvényességi mozzanat valamely *igazságot* fejez ki. Szemben a tétellel, mely relatiók igazságát jelenti, a tiszta logikai értelemben vett fogalom azon érvényességi mozzanatot, melyben valamely jelentett dolognak önmagával való azonossága nyilvánul meg.

Az így értett fogalomban négy alkatrészt különböztetünk meg: tárgyat, tartalmat, kört és relatiót. A fogalom tárgya azon dolog, a melyre a fogalom vonatkozik; tartalma az, a mi a fogalomban a tárgyra vonatkozik. A kör nem egyéb, mint a fogalom tárgya numerikus tekintetben; a relatio a fogalom viszonya más fogalmakhoz. Tárgy és tartalom viszonyát jelentésnek mondjuk, tartalom és kör viszonya a vonatkozás, kör és relatio viszonya pedig adja a fogalom rendszertani helyét. Jelentés, vonatkozás és rendszertani hely feltételei a fogalom érvényességének.

Tárgy tekintetében megkülönböztetünk ontologiai, matematikai és principialis fogalmakat. Ontologiai fogalom az, melynek tárgya valamely létező, vagyis hatást, tevékenységet kifejtő dolog. Matematikai fogalom az, melynek objectuma a mérték és rend: e két mozzanat közül csak az előbbi a matematika sajátos tárgya; a rend fogalma közös vonás a logika és a matematika tárgya között. A simultan mérhetőséget absolut térnek, a successiv mérhetőséget absolut időnek mondjuk. A matematika végső tárgya tehát az absolut tér és az absolut

idő, a mennyiben benne a mérték és rend törvényszerűsége megnyilvánul. Principialis fogalmak azok, a melyek minden lehető dolog végső, egyszerű, tehát már felbonthatatlan elvi praesuppositióinak elemeit jelentik. Ilyenek: az érvényesség, vagyis az igazság fogalma, vagy az azonosság, relatio, classis fogalmai, melyek a logikai alapelvekben szerepelnek. E fogalmak tárgya maga az igazság legegységesebb határozmányában. — *Tartalom* szerint a fogalmakat felosztjuk substratumot kifejező, schematikus és formai fogalmakra. A substratumot kifejező fogalmak megfelelnek az ontologiai fogalmaknak s jellemző tulajdonságuk, hogy qualitativ sokféleséget jelentenek. A schematikus fogalmak nem egyebek, mint a matematikai fogalmak, ha tartalmuk szempontjából jellemezzük őket. Sajátságuk, hogy bár nem fejeznek ki qualitativ sokféleséget, közvetve vonatkozással bírnak szemléleti tartalmakra. A matematikai fogalom végső *tartalma* a *halmaz* — a mint ezt az újkori matematika fokozatosan felfedezte — melynek minden matematikai fogalom valamely szempontból való specificatiója. Formai fogalmak azok, melyek minden lehető dolog legegységesebb határozmányait jelentik s így semmiféle dologhoz nem adnak új tartalmi mozzanatot. Ezeknek tárgy tekintetében a principialis fogalmak felelnek meg. — *Kör* szempontjából a fogalom lehet egyes, többes és egyetemes aszerint, a mint a fogalom tárgya egy, több vagy minden dolog. Az egyes fogalomnak, épp mert igazi individuumokról csak a létezők körében lehet szó, megfelel az ontologiai, illetőleg a substratumot kifejező fogalom; a többes fogalomnak a matematikai, illetőleg a schematikus fogalom; az egyetemes fogalomnak pendantja pedig a principialis, vagyis a formai fogalom. Különös fontossággal bír, hogy a többes fogalmat ne téveszszük össze az egyetemes fogalommal. A többes fogalom mindig összefoglalása több dolognak, melynek teljes jelentése nemcsak az, hogy a felölelt dolgokat összefoglalja, hanem az is, hogy azokat más dolgoktól *elválasztja*. A többes fogalom tehát mindig *kiemel* valamely többséget más többségek közül s így feltesz oly többséget, mely nem tartozik a kiemelt többséghez. Vagyis a többség fogalma „plurale tantum” s így egy oly többség fogalma szükségképen ellenmondó, mely minden lehető dolgot felölel tehát már nincs más többség) fel akar ölelni. Miután a többség mindig voltaképen halmazt jelent, a mondottak alapján érthetővé válik, hogy miért vezet szükségképen antinomiára a halmazelméletben az egyetlen, minden lehető dolgot felölelő halmaz fogalma. Egyetemes fogalmaknak csak azon fogalmak tekinthetők, melyek minden lehető dologra vonatkoznak. Ilyenek nyilván csak a principialis fogalmak: az oly fogalmak, mint „minden ember“,

„minden égitest“ voltaképen egyedeket összefoglaló, tehát többes fogalmak.

Relatio tekintetében a fogalmakat felosztjuk inhaerentiát, functiót és subordinatiót kifejező fogalmakra. E felosztás a fogalomviszonyok elméletét érinti, melyet az eddigi logika rendszeresen egyáltalán nem tudott megalkotni: meglegedett azzal, hogy ötletszerűen felsorolta a gondolkodásunkban előforduló fogalomviszonyokat, de azoknak egységes alapból való levezetésére nem volt képes. Hogy ez utóbbit megkíséreljük, *Bolzano* azon tételéből kell kiindulnunk, hogy *végtelen számú fogalom van érvényben*. Mert ha *A* fogalom érvényes, akkor érvényes A_1 fogalom is, mely *A* fogalom érvényét jelzi, de akkor érvényes A_2 fogalom is, mely A_1 fogalom érvényére vonatkozik — s így a végtelenségig. Ezt úgy is kifejezhetjük, hogy minden fogalom egy végtelen fogalomsor kiindulópontja. Közelebről szemügyre véve kiderül, hogy e végtelen fogalomsor minden *lehető fogalomviszonyt magában foglal s így a minden fogalomból kiinduló végtelen fogalomsorban kell azon mozzanatot látnunk, melyből a lehető fogalomviszonyok levezetendők s így igazolandók*.

És e levezetés valóban sikerül: e végtelen fogalomsor involválja az inhaerentia eseteiként az identitás, bírás, különbség (diversitas, differentia, contingentia, contrarietas) fogalomviszonyait; a functio eseteiként a leképezés (Abbildung), egyenlőség és a függvényi relatio s mint a subordinatio eseteit. a subsumptio, a transitivitas s a *Dedekind*-féle lánc (Kette) fogalomviszonyait. A sorszerűség pedig minden esetben s így a végtelen fogalomsornál is nem egyéb, mint az általunk felvett és „A logikai alapelvek elméletéhez“ című székfoglaló értekezésünkben kifejtett három logikai alapelvnek: a principium identitatis, a principium cohaerentiae s a principium classificationisnak együttes érvényesülése a fogalmak körében. Mint a hogy előre is látható volt: a fogalomviszonyok végső gyökerét a logikai alapelvek alkotják, melyek a sorszerűség közvetítésével az összes lehető fogalomviszonyok csiráit rejtik magukban.

A fogalom alkatrészeinek egymáshoz való viszonyát vizsgálva, mindenekelőtt a tárgy és tartalom relációját: a *jelentést* kell szemügyre vennünk. Meg kell különböztetnünk a tiszta logikai jelentést, mely emberi megismerésünktől függetlenül is *fennáll*, a jelentéstől, melyet fogalmainknak megismerésünk alapján *tulajdonítunk* fogalmainknak. Illetéktelen subjectivismus s így végelemzésben psychologismus azon álláspont, mely a jelentésnek csak az utóbbi faját ismeri s így a jelentést semmi körülmény között sem képes elválasztani a gondolkodási, vagyis az *En-actus*októl. Ez a hibája *Böhm Károly* jelentésstanának is.

A szó tiszta logikai értelmében véve a jelentést, az Én azt nem teremti, hanem felfedezi és elismeri. Minden fogalom s így a subjectum s az Én fogalma is már felteszi oly jelentések fennállását, melyekhez már alkalmazkodunk, tehát a melyek fennállását már felteszszük. Mert midőn az Én fogalmát megalkotjuk, helyes, igaz fogalmat akarunk kifejezni: a helyesség, igazság pedig logikusság, mely végelemzésben a logikai alapelvekből való igazolhatóságot jelentik, tehát már *felteszi* a logikai alapelvek érvényében foglalt jelentések fennállását s így hysteron-proteron nélkül nem lehet *ugyanezen* jelentéseket az Én fogalmától tenni függővé. A jelentés mozzanatának a függetlenítése az ember gondolkodástól s így az emberi átgondolás ténylegességétől és lehetőségétől teszi érthetővé az „actualis végtelen nagy“ fogalmának létjogosultságát, mely korunk halmazelméleti kutatói között még ma is vita tárgya. E vita, úgy hiszszük, az actualis végtelen nagy fogalmának védői javára dől el, ha meggondoljuk, hogy valamely fogalom jelentése és érvénye nem függ végiggondolhatóságától, hanem egyedül ellenmondásnélküliségétől. A végtelen halmaz fogalmának logikai jogosultságát e negatív kriteriumon kívül végleg eldőnti *G. Cantor* pozitív definitiója a végtelen halmazról, mely szerint végtelen halmaz az, mely leképezhető egy valóságos alkotó részére, — mert e meghatározás világosan mutatja, hogy a végtelen halmaz fogalmának logikai szabatosága egyáltalán nem függ e végtelen tartalom végiggondolásának lehetőségétől. Az öntudatosan logistikus álláspont szemben a psychologismussal, a matematikus gondolkodását is nem egy béklyótól szabaddítja meg.

A fogalom *vonatkozása*, mint jeleztük, a fogalom tartalmának viszonya a fogalom köréhez. E mozzanat pontos vizsgálata szintén a modern matematika egy homályos pontjának tisztázására vezethet. A többes, vagyis a halmazfogalomnál a vonatkozás mozzanatából kifolyólag *egy* mozzanat (a tartalom) leképezési viszonyban áll *több* mozzanattal (fogalom tárgyaival). E körülmény megengedi, hogy a napjaink matematikusai által sokat vitatott *Zermelo-féle kiválasztási elv* (Auswahlprinzip) egy nálánál fundamentalisabb logikai alapról igazoltassék. Az e principium által kívánt mellérendelés (Anordnung) ugyanis egyik esete a principium cohaerentiae érvényének, mely szerint minden dolog összefügg minden más dologgal. De már ebben az állításban benn rejlik ama másik állítás, hogy az általános összefüggésen kívül *még egy* momentum rejlik a kiválasztási elvben, mely annak épp úgy sine qua non feltétele, mint maga a principium cohaerentiae. Ez újabb mozzanat abban áll, hogy már az *egyes* halmaz fogalmából következik az a lehetőség,

hogy annak *egy* eleme a halmaz fogalom mellé rendelhető. Mert a halmaz mindig elemek összessége, mely elemek mindegyike már azáltal, hogy *egy* elem, valamiféle *egységet* jelent. Viszont a halmaz maga már per definitionem *egység*, t. i. mint elemek egysége, összefoglalása. *Azonosság*ot e kétféle egység között nyilván nem volna jogunk felvenni, mert hiszen az „egység“ mindkét esetben mást és mást jelent, — de *megfelelőséget*, vagyis *leképezési viszonyt* van jogunk köztük felvenni, mert meg-egyeznek abban, hogy általában valamiféle egységet jelentenek. Ez más szóval azt teszi, hogy már magának a többes (halmaz) fogalomnak lényegéből következik a kiválasztási elv érvénye, mert hiszen a többes fogalomban (halmazban) ipso facto már kétféle egység foglaltatik: az elemeknek mint *egyes* és *egységes* mozzanatoknak egysége s ez elemeknek mint *összességnek* (halmaznak) egysége, — a mely kétféle egység minden különbözősége daczára az „egység“ általános fogalmában található. Épp e találkozás az, a mit a matematikában mellérendeltségnek, vagyis emberi szempontból a kiválasztás lehetőségének mondunk. Az pedig, hogy e mellérendelés végtelen sok halmazra is áll, már nem szorul külön bizonyításra, valamint azt sem kell külön igazolni, hogy végtelen sok háromszög mindegyikére egyaránt áll a háromszög valamely tipikus tulajdonsága. Nem szükséges e bizonyítás, mert már a halmaz, vagyis a többes fogalom *definióijából* következik a fenti mellérendelés, mely alól épp ezért nem lehetséges kivétel. Így tehát a kiválasztási elv érvénye a fogalom tartalma és körének viszonyában, vagyis a vonatkozás mozzanatában gyökerezik. E levezetés némileg hasonlít ahhoz, melyet *König Gyula* ajánl „*Neue Grundlagen der Logik, Arithmetik und Mengenlehre*“ című érdekes munkájában (Leipzig, 1914. 162—172 lk.). *König* is felismeri, hogy a kiválasztási elv logikai szükségképsége kimutatható, de az út, a melyet e czélből követ, lényegesen különbözik attól, melyet mi választottunk. Az ő bizonyításának sarkpontja — ha jól értjük — az a megállapítás, hogy ha több halmazból egy-egy elemet kiemelünk, e kiemelt elemekből alkotott kiválasztott halmaz (Auswahlmenge) matematikailag létezik. A mi deductiónk, amellet, hogy nem mond ellen e tételnek, távolabbi alapra iparkodik a kiválasztási elv érvényét visszavezetni: már magában az *egyes halmaz* fogalmában pillantja meg a kiválasztási elv gyökerét. Amellet bizonyos hézagot is látunk *König Gyula* gondolatmenetében, a mennyiben nem tartja szükségesnek a principium cohaerentiae felvételét, a mely pedig nyilván logikai előfeltétele az oly, összefüggéseket kereső vizsgálatnak, mely végül a kiválasztási elv megformulálására vezet.

A fogalom *rendszer-tani helyét* a kör és a relatio határozza

meg. Tiszta logikai szempontból ugyanis az összes érvényes fogalmak egységes hálózatot alkotnak *Bolzano* azon tételéből kifolyólag, hogy minden igazság minden igazsággal összefügg. A rendszertani hely fogalma számos fölöttébb érdekes vizsgálathoz lehet kiindulópontja, melyben a modern matematika által kifejlesztett halmazelmélet és csoportelmélet hatalmas segítőtársul kínálkozik. Az érvényes fogalmak rendszere „mozdulatlan“ a szó platói értelmében: érvényes, tehát időtlen mozzanatok összességét mutatja. E mozdulatlan igazságrendszer előfeltétele minden megismerésünknek: nélküle a változás, keletkezés és elmúlás fogalmainak érvénye sem állhat fenn.

A homerosi agorának közjogi jellege.

(Felolvasta *Hornyánszky Gyula* I. t. 1915 febr. 8.)¹

Az *Ilias a tábor*, a fegyveresek gyűlését tárja elénk, az *Odysseia a népgyűléseket*. Semmi kétség, hogy az utóbbiak az előbbiekből jöttek létre, midőn az állandó letelepülés békésebb d ejében a fegyverforgatók kiváltságát a szabad polgárok összességére kiterjesztették. A fegyveres közösség (Wehrgemeinde) gyűlésezési és tanácskozási joga az a jog, a melynek alapján majd — évszázados fejlődés eredményeképp — a görög polis önrendelkezése, szabadsága, a görög demokratia lehetséges lesz. Dárdával kezében megy *Telemachos* az *ithakaiak* gyűlésébe (Od. 2, 10), s csak itt mint szónok váltja fel a harc eszközt az állami hatalom békésebb symbolumával, a *skeptron*-nal (37). A műveletlen nyugati *Hellas* törzsei között még *Thukydides* korában is állandó volt a fegyverviselés (1, 6), s csak a folytatatólagos *cultura* tiltja meg e helyeken békés polgári foglalkozásoknál és összejövetelek alkalmával a fegyver hordozását (*μη σιδηροφορεῖσθαι*). Egyébként az *Ilias* tábori gyűlései bizonyára már nem eredeti formájában mutatják be az intézményt, hanem a mint az a fejedelem és nép változó erőviszonyainak megfelelően és a tágabb értelmű, s már akkor is létező népgyűlések visszahatására kialakult (tehát *tábori népgyűlésekről* beszélhetünk itt). Így pl. a népgyűlés egyetemes jellegére utal, hogy a megbékélt *Achilleus* meghallgatására a katonákon kívül a nem-combattans elem: a hajslegénység és az élmezés emberei is a gyűlésbe sietnek (Il. 19, 42).

Hogy a homerosi kor politikai összejöveteleit alaptermém-

¹ Mutatvány szerzőnek *A homerosi beszédek tömeglélektani vonatkozásukban, Rhetorica Homerica* cz. munkájából.

szetőkben megismerjük, elengedhetetlen, hogy legalább egy pár szóval ama kor általános *politikai* berendezését szóba hozzuk. A modern kritika álláspontja szerint a homerosi epika már csak emlékből ismeri, s az Iliasban csupán archaizálva emlegeti az „isten kegyelméből“ való királyságot (Finsler, Wilamowitz); a mykenei fejedelmek hatalmát a feltörekvő nemesség holmi aristokrátiává formálta át, melyben a βασιλεύς-név maga is az előkelő származás vagy hivatal sokjelentésű és sokakat megillető kifejezésévé módosult. A kritikának, úgy nagyjában, igaza van; de azért óvakodnunk kell, hogy a homerosi kor örökös királyságát, mely kétségen felül létezik, mértéken alul lekicsinyeljük. Mert más oldalról még ott, hol a normalis állami viszonyok ismertetésére kínálkoznék alkalom, még az Odysseiában, még a phaiakok földjén sem látjuk az aristokrátiát oly fokon intézményszerű kialakultságban, hogy az egész állami életet általa érthetnők meg és nevével jellemezhetnők. Már magok a homerosi népgyűlések (és ilyet Alkinoos is egybehív) afféle átmeneti korszakra figyelmeztetnek, melyben a fejedelmi önkényt mindenestre már messzemenő népszabadság korlátozza, de melyben épp ezt a népszabadságot az oligarchikus irányzatnak még nem sikerült jogaitól megfosztani és a maga privilegiumai között elsikkasztani. A homerosi népgyűlések csakugyan mintegy középső helyet foglalnak el a király és nemesség eleve, de még dülőre nem jutott küzdelmében; majd a fejedelem fordul a néphez, hogy sérelmeiért tőle kapjon elégtételt (Telemachos az Od. 2. könyvében), majd meg a nemesség szólítja fel ugyanazt a népet bosszúra királya ellen (Od. 24, 420 köv. s.). Tömegeléktani szempontból a homerosi kort épp ama szerencsés átmeneti korszaknak tekinthetjük, a melyben — a hadsereg és a nép gyűlései által — a tömeg megfigyelésére több alkalom kínálkozik, mint a történeti folytonosság előző és következő szakaszaiban. Mert sem a mykenei „urak“ hatalma alatt nem tanácskozhatott és határozhatott a nép a későbbi szabadsággal, sem utóbb az oligarchiko-aristokratikus államokban, melyek a polgárságot a nemesi renddé szorították össze, a népgyűléseket lehetőleg saját tanácsaikba olvasztották, hogy majd csak egy további fejlődés állítsa a régmúlt széles kerekeit vissza, s építse fel ezeken belül a görög demokrátiát.

A homerosi *agora* (ezentúl együtt fogjuk tárgyalni a táborig és a népgyűléseket) formátlan valami, a hol nem könnyű dolog az általános sajátságok és elvek pontos megállapítása. Nem is a hagyomány hiányosságán vagy a költői elbeszélésen fordul meg a legtöbb esetben a kérdés, hanem az intézménynek kezdetlegességén. A gyűlés nem periodikus; alkalmak szerint történik az egybehívás. De viszont nem is az egybehívónak —

mint majd rögtön látni fogjuk: a királynak — pusztá önkényétől függött, hogy népgyűlést rendezzen; a legfontosabb közügyeket akár a maga kezdeményezésére, akár mások kérésére a nép elé kellett terjeszteni. Nem írott törvény parancsolta ezt, hanem közérzésben gyökerező hagyomány, a mely a fejlődés primitívebb fokain még erősebb hatalom szokott lenni, mint a későbbi időkben. A homerosi költeményekből mintha azt olvashatnók ki (s a legtöbb magyarázó tényleg ki is olvassa), hogy a fejedelmen, illetőleg a seregnek legfőbb hadurán kívül bármely nemesnek és vezérnek is jogában állott a népgyűlés összehívása. Szó szerint véve a költő szavait, az Iliasban pl. két alkalommal is Achilleus és nem Agamemnon az, ki a gyűlést elrendeli, és az Odysseia 3. könyvében úgy halljuk, hogy Trója elpusztítása után a hazatérés módja fölött vitatkozó görögöket Agamemnon és Menelaos közösen hívták az agorába (137). Ez utóbbi eset tán kivételes; a hadjárat befejezése után bizonyly mindenik hadvezér visszanyerte a maga szabad actióképességét, s így nem feltűnő, hogy Agamemnon mellett az ellenvélemény főképviselője: Menelaos is intézkedik. De az Ilias helyeit (1, 54 és 19, 34, ill. 41), úgy gondolom, kevés nehézséggel értelmezhetjük akként, hogy a költő — némi pontatlansággal — a gyűlés egybehívójának mondja azt, a ki a gyűlés egybehívását csak óhajtotta vagy követelte. Eszerint a néppel való kérdéses rendelkezést kizárólagos fejedelmi jognak tekintetjük, mégis azon nem lényegtelen megszorítással, hogy időközi érvényesülését az aristokratia tagjai is provokálhatták. Ennek természetesen Od. 2. 28 nem mond ellent; Ithakának királynélküli anarchikus állapotában, mely — mellesleg megjegyezve — annyira formátlanul csak a költő képzelete szerint, de valószínűségben nem is létezhetett, Aigyptios teljes joggal kérdezhetette, hogy ki itt az egybehívó? daczára annak, hogy Telemachos atyjának ülésén (θροῶνος), de ennek fejedelmi jogai nélkül foglalta el helyét az agorában. Az ithakai anarchiát, azt, hogy immár 20 esztendeje egyáltalán nem tartottak népgyűlést, mégis csak Odysseus távollétével okolja és magyarázza meg maga Aigyptios (26—27); tehát nem volt, ki a gyűlést formális jog alapján egybehívhatta volna. Végül említsük meg, hogy az összehívás rendesen a κῆρυξ-ök nyilvános kikiáltása (βοή, βοᾶν) által történt, s csak kivételkép névszerint és személyhez intézetten (κλήδην, ἐξονομακλήδην).

Ugyancsak az intézmény határozatlanságánál fogva nehéz megállapítani a homerosi népgyűlés *competentiáját*. Általánosságban szólva azt mondhatjuk, hogy minden körébe tartozik, a mit mint az egész közösségre fontos ügyet elébe vittek. Legáltalább így halljuk ezt Aigyptios fentemlített beszédében (32:

γέ τι δήμιον ἄλλο), az egyedüli helyen, a hol a népgyűlés kompetenciájáról közvetlen szavakban értesülünk. Újabb magyarázók helyesen emelik ki az agorának bírói szerepét (Finsler után Hermann-Swoboda); erre kezdetleges fokon élő mai népek között is sűrűn találunk analógiákat. Mert hogyha Antinoos atyjának esetét (Od. 16, 424) inkább a modern linchelésnek, mintsem a későbbi görög ostrakizmusnak példájára értelmezni is valaki: a félelem, hogy a haragvó nép száműzetésbe küldheti a bűnöst (Od. 16, 381) s a nyilvános bírsággal (Φορή) való fenyegetés (Od. 2, 192) kétségkívül az agora törvényes jellegű bírói ténykedésre utal. Tehát bizonyos esetekben az állami souverainitas ellen vétkezők fölött maga a nép hozott ítéletet, s a fejedelmi hatalmon kívül már ősrégi időkben a népakarat is egyik tényezője volt a később kialakult bírósági intézményeknek. Mint a hogy az Ilias ismert pajzs-jelenete szerint (18, 497) még magánjogi pörökben is az agorán egybegyűlt népek tudomásvételével és élénk tetszésnyilvánításai között ítélik az államhatalomtól támogatva a választott bíró. Különben bármiféle fontos államügy, a háború vagy béke bármilyen lényeges kérdése került is a nép elé (az esetek felsorolását elengedhetjük), ez rendesen tanácskozásuk egyedüli tárgya volt, melyről előzetes tudomást sem kellett a gyűlésezőknek szerezniök, bár az afféle hangulatkeltés, minővel Odysseus készíti elő a már egyszer szétrebbent görögök újjólagos tanácskozását (II. 2, 182. köv. s.), bizonyára nem tartozott a kivételek közé. Az ügyek probuleumatikus előkészítése, a hogy ezt a későbbi időben találjuk, semmiesetre sem volt szükséges; közvellenül előbb tartott tanácsülésre ugyan van példánk (II. 2, 53), sőt ezt idővel szokásosnak is lehetne tartani, ha az Od. 15. é. 468. sorában θώκος csakugyan az „öregek“ tanácsát jelenti.

Éppenséggel nehéz, sőt a collectiv lélektan útbaigazítása nélkül lehetetlen megérteni a homerosi népgyűlések hatalmát, megnyilatkozásaik *érvényét*. Formalis, szavakban előre megállapított vagy pláne írásos javaslatok fölött nem történik itt döntés és sehol nyoma a számarányokat kiderítő szavazásnak. Az egybegyűlt nép egyszerűen felkiáltással adja tudtul tetszését, illetőleg hozzájárulását, a mit az epikus majd a hangos érzelmi kitörést jelentő ἰάχην és κελαιθεῖν, majd a helyeslést személyes vonatkozásában megjelölő ἐπαινεῖν igével fejez ki (az esetleg ilyenkor is szerepelő ἄνω, II. 2, 334, a hang fizikai erejét jelenti). Ha meg valami nem nyerte meg a nép tetszését és helyeslését (οὐ σφιν ἄδε μῦθος: Od. 24, 465, a minek ellentéte: τοῖσι δὲ πᾶσιν ἐαδῶτα μῦθον ἔειπεν: II. 9, 174), akkor hallgat a nép (οἱ δ' ἄρα πάντες ἀκὴν ἐγένοντο σιωπῆ: II. 7, 398); leg-

alább így mondja ezt a költő, kinél a nem-tetszés nyilvánításának közvetlen terminusai jellemző módon hiányzanak, s ki azt csupán olyan szavakkal tudja vagy akarja megértetni, minőket máskor a meglepetés vagy megdöbbenés kifejezésére használ (pl. II. 3, 95). Az egyszerű felkiáltás a szavazás helyett ősi formája a tömeg akaratnyilvánításának, a mely mód a spártai népgyűlésekben késői századokig megmaradt (a Thukyd. I, 87. és Plut. Lys. 26 említett βούη), miként hogy későkorú phokisi és boiot feliratokon is ott szerepel az αἴνος, αἴνεον a bennünket érdeklő értelemben.

A vélemény és akarat kifejezésének e kezdetlegesen impulsiv és határozatlan módja, mely bizonyára sok esetben hagyta eldöntetlenül, hogy helyeslésről avagy elutasításról van-e szó, könnyen megtéveszthet a népgyűlés és határozatainak közjogi szerepét illetőleg. Egyéb körülményekkel kapcsolatban könnyen azt a hitet keltheti, melyet kézikönyveinkben tényleg meg is találunk (Schoemann—Lipsius), hogy az agorát csak kész határozatok tudomásvétele végett hívták egybe, vagy legfeljebb azért, hogy a nép a maga tetszésnyilvánításaival és hallgatásával mások tanácskozásainak legyen tanuja. Semmi sem hibásabb, mint e felfogás. A mint főleg Moreau hangsúlyozza, a nép állásfoglalása közjogi actus, a mely szükséges feltételként egészíti ki a fejedelem akaratát, s adja csak meg az utóbbinak legalis jellegét. Nem tagadható, hogy az agorában elhangzó beszédek sok esetben az egyszerű tudósítás természetével bírnak (efféle ἀγγελίη-t emleget Aegyptios is már szóbahozott beszédekben: Od. 2, 30); máskor meg — s mint majd látni fogjuk, részben a tömeg-rhetorika követelményeként — habozás nélkül utasítanak; de a legtöbb alkalommal nem közlés, nem parancs, hanem vitatkozás a beszédek jellege és ezek nyilvánvaló célzattal a tömeg megnyerése, rábeszélése végett hangzanak el. Ηείθεσθε (engedjete a szónak): ez végcélként épp úgy középpontjában van a homerosi szónoklatoknak, mint az ige activuma, a περίθεον (rábeszélni) a későbbi kor rhetorikai elméletének.

A népgyűlések kötelező egybehívását véve alapul, minden fejedelmi akarat, melyhez nem sikerül a nép beleegyezését megnyerni, már magában is a fejedelmi önkény látszatát viseli, s a király, bármekkora karhatalom állott is rendelkezésére, bizonynyal óvakodott ismételt esetekben és lényeges kérdésekben dacolni azzal a közvéleménnyel (δήμοιο φῆμις, Od. 16, 75), mely kezdetleges korokban egyöntetűbb, érzelmetől és előítéletektől jobban támogatott, s így egészben véve tán erősebb volt, mint mai culturánk viszonyai között. Nekünk, historikusoknak, nemcsak a pontosan megállapított jogokkal és tör-

vényekkel kell számolnunk, ha a mult intézményeit meg akarjuk érteni; de nem utolsó sorban a társadalmi és politikai élet eleven erőivel, melyek léteznek lezárt formák nélkül is. még hogyha legtöbb esetben nem is könnyű érvényüket, hatáskukat pontosan megállapítani.

Az önfenntartás önkénytelenségével — minden reflexio nélkül — így gondolkoztak már a homerosi kor királyai is. Ők többé nem azok a despoták, kiknek a nép hangulatával nem kellene számolniok, és így annak hatására nem egyszer engednek első merev álláspontjukból. Hogy Agamemnon végül mégis csak kiadta Chryse papjának fogoly leányát, azt nem kis részben az az egyhangú helyeslés idézte elő, melylyel az előző gyűlés alkalmával a könyörgő papnak szavait a görög harcosok fogadták (II. 1, 22: ἐπεισφύμην). A midőn a szorongatott sereg hadvezére, Agamemnon immár egész komolyan hazatérésre szólítja fel a katonákat, szándékáról mégis csak kénytelen letenni, a beszédét követő síri csendet azzal a lelkes acclamatióval vetve egybe, a mely az engedelmisséget kereken megtagadó és a további küzdelemre buzdító Diomedes felszólalását követte (II. 9, 15. köv. s.). Midőn viszont a trojaiak gyűlésében Alexandros visszautasítja Antenor javaslatát, melyet ez az összes trojaiak nevében tesz, hogy Helene visszaadása által teremtsenek békét ellenségeikkel (II. 7, 347. köv. s.): akkor teszi ezt egyrészt, mert a saját tulajdonáról van szó, másrészt, mert hatalmas fejedelmi rokonságának támogatásában bízik, a mely őt szükség esetén megvédené az elkeseredés ellen, melyet a közakarattal való szembehelyezkedése okozott (v. ö. a trojai követnek, Idoiának beszédét a görögök előtt: 7, 390 és 393). Bár bizonyára fordultak elő olyan esetek is, midőn a fejedelem makacssága nyílt lázadáshoz vezetett. *Forradalmi* állapotokat, midőn a megtagadott engedelmisség folytán megszűnt a politikai egyensúly és ellenségként állott egymással szemben a két közjogi tényező, a homerosi költészet is ismer. Forradalmi volt az ithakaiak gyűlése, melyet Odysseus vérengzése után tartottak, s melyben Eupheithes izgatására a gyűlésezők egy jelentékeny része, nem sokkal kevesebb a felénél (Od. 24, 464), fegyvert fogott királya ellen. S már Troja alatt, a görög sereg hazatérésekor, a közösen megtartott gyűlés azzal az eredménnyel végződött, hogy a harcosok egy része a főhadvezér, Agamemnon akarata és parancsa ellenére szállott be hajóiba (Od. 3, 148 köv. s.).

De mindez kivételes; kivétel, ha a királynak kell engednie akaratából és még inkább az, ha fegyveresen kell a népet arra kényszeríteni. Mert a legtöbb esetben megtalálták egymást, a nép és a király, vagy úgy hogy az utóbbi szívesen fogadta el, miről látta, hogy a köztetszést fejezi ki, vagy még többször

akként, hogy minden nehézség nélkül tehetette meg saját elhatározását a nép hozzájárulásával közakarattá. Az előbbi esetre érdekes példát szolgáltat a trójaiak és görögök béketárgyalása (Il. 7, 381. köv. s.). Idaios, a trojai követ, a danaok tábori gyűlésében előadja megbízóinak feltételeit. A tömeg néma hallgatásba burkolódik; a vezérek közül elsőnek a temperamentumos Diomedes ugrik fel, hogy néhány erőteljes szóban utasítsa vissza az ajánlatot. A nép ujjongva fogadja a beszédet, s ezzel a béketárgyalás sorsa el is van döntve. Mintha a fővezér, Agamemnon nem is tehetett volna egyebet, minthogy — Idaioshoz fordulva — oly feleletnek nyilvánítsa a sereg ujjongását, melyhez maga is hozzájárul (406—407). Ha valaki Agamemnon szavait nagyon is betűszerint venné, az első király nyilatkozatából kissé messzemenő demokratismust olvashatna ki: dönten a nép dönt, a fejedelem csak utólag szentesít (ἐπι-αυθάει), s így legfeljebb vetojoga lehetne a néphatározatokkal szemben. De ha ennyire nem megyünk is a szavak szorongatásában, ha nem indulunk is ki a homerosi közjog értelmezésénél a népakaratból, annyit mindenesetre látunk eddig előadott nézetünk igazolására, hogy kínáló körülmények között még a fejedelem is az összesség feleletének tünteti fel (ὀπλοκρίνονται), a mit egy idegen hatalomnak izen. A homerosi kor még nem volt az elméletek ideje; érzés és közvetlen felfogás, nem elmélet irányította a közjogi tényezőket is; épp azért hibásnak tartom a commentálásnak azon módját, mely alkalmoszerű nyilatkozatokból kész tételeket formuláz. Hisz Agamemnon fent magyarázott szavaival valahogy békében meg kell férnie Nestor hódolatának is, melyben — igaz, hogy a csak consultatív joggal rendelkező bulé előtt és a szólásszabadság különös hangsúlyozásával — azt állapítja meg, hogy minden elhatározásnak „kezdeté és vége“: Agamemnon (Il. 9, 96. köv. s.).

A rendes eset, mondtuk, bizonyára az volt, hogy a királynak minden további nehézség nélkül sikerült a maga akaratát az egybegyűlt tömeg által elfogadtatni. De ennek a rendes esetnek egy nagy előfeltétele volt a homerosi kor adott viszonyai között; a fejedelmi méltósághoz és személyhez fűződő prestige-től eltekintve *szónoknak* kellett lennie vagy magának a fejedelemnek, vagy legalább is azoknak, a kik a gyűlésben felszólalásaikkal az ő véleményét képviselték. *A néphatározat közjogi szüksége szükségessé tette egyszersmind a szónoklás művészetét is*; a szólásszabadság, a mely — mint majd látni fogjuk — elvben a gyűlésezők összességére terjedt ki, de a gyakorlatban az előkelőségre szorítkozott, annak a művészetnek külső kereteit teremtette meg; maga a tömeg viszont — sajátágaival, nézeteivel, egyetemes tömegtermészetével — egész

belső karakterét. A szólásszabadság által biztosított szóharcban — egyenlő feltételek között — az maradt a győztes, a ki a tömeg közvetlenebb ismeretével, kezelésének nagyobb ügyességével szállott a maga igazáért síkra. Mert ez a tömeg kezes báránya lesz annak, a ki a nyelvén szól hozzá. Néha, az ellentétes nézetek és érzelmek forgatagában, mintha a megtevesztésig a csendes, érdektelen szemlélő szerepét játszáná. Ez a látszat kényszeríti ki a heves Achilleusból megvető megjegyzését (Il. 1, 231); ezen impressiót használja fel ügyesen Mentor az ithakaiak gyűlésében, midőn a némán ott ülőktől az erőszakos bosszúállókhoz fellebbez (Od. 2, 239). De viszont váratlan gyorsasággal és egyöntetűséggel cselekszik a tömeg, ha a szónok ért hozzá, hogy a kellő pillanatban (a későbbi technografusok *καίρως*-ről fognak itt beszélni) serkentse tette. A Zeus álmától félrevezetett Agamemnon a győzelem biztos tudatában azon nem vesztéltelen, tömeglélektanilag elvetendő kísérletre határozza el magát, hogy a sereget hazatérésre buzdítja, mert nem kételkedett, hogy a kísértés (a sokszorosán magyarázott és félremagyarázott *πειρα*) sikerülni fog, s így majd egyedül neki és táborkarának lehet a végső diadalt betudni, a mely kart tervébe előzetesen beavatott és a sereg tartóztatására kért fel. A ravasz terv elsült, de szerencsétlenségre hangosabban, mint maga a tervezgető gondolta és szerette; a hosszas küzdelembe belefáradt és a vezérek villongása miatt bizalmatlan sereg Agamemnon szavaira úgy szétrebbent, hogy a gyűlésben visszatartani már nem is lehetett, a mint eredetileg akarták, és isteni beavatkozásra csak egy újólagos gyülekezéssel sikerült a tanácskozást — most már komoly formában — folytatni. Vagy egy más példa. A Telemachos által egybehívott gyűlésben Mentor izgató felszólalása nagyon is alkalmas volt, hogy az addig csendes tömeget mozgásba hozza; a veszélyt észreveszi Leiokritos, a kérők egyike, s a fenyegetés és parancs egy pár energikus szavával nem egyszerűen bezárja, hanem valósággal szétkergeti a gyűlést, a mihez ennek a jelentéktelen személynek nyilvánvalóan semmi joga nem volt (Od. 2, 252: *ἀλλ' ἄγε, λαοὶ μὲν σκίδνασθ' ἐπὶ ἔργα ἔκαστος* stb.). Mi, a modern tömeglélektan tételei által kioktatva, tudjuk, hogy a tömeg ilyenképen szokott cselekedni; tudjuk, hogy ez Homeros korában sem történhetett másként; de a költő elbeszéléseiből egyszersmind azt látjuk, hogy ő maga is tudja mindezt, s ezzel jogot ad nekünk, hogy szavait tömegpsychologiai alapon értelmezzük.

A népakarat megnyilatkozásának (a *δήμου φῆμις*-nek: Od. 15, 468 és talán 14, 239) nagy közjogi jelentősége és a szólásszabadság által teremtett parlamentarismus adja csak végső magyarázatát annak, hogy miért volt minden szónoki

készségnek Homeros korában oly nagy becsülete. Sem az öregek tanácsának szűkebbkörű beszélgetései, sem a hadvezérek buzdító szavai, melyekkel ősrégi szokás szerint harciba induló katonáikat lelkesítették, nem lettek volna elég ok a szónoklás kifejlődéséhez; sőt még az agora gyakorlata sem, ha egyrészt a tanácskozásnak contradictorius formái között lehető sokan nem szólalhattak volna fel, másrészt ha a néphatározatnak semminemű közjogi érvénye nem lett volna. Feltéve, hogy a gyűlésnek csakugyan a nép egyszerű informálásánál nem lett volna semmi más értelme, a hogy ezt itt-ott még manapság is tanítják, akkor nem igen látnók a motivumot, a mely a társadalom szellemi vezetőit arra indította volna, hogy a szónoki képesség fejlesztésére különös súlyt helyezzenek, s tán még kevésbé értenők meg annak a képességnek általános megbecsülését. Már pedig e harcias görögök között a testi fölény erőnei mellé majdnem egyenlő értékű tényezőként sorakozik az elme kiválóságától feltételezett és bölcs tanácsokban megnyilatkozó szónoki képesség (Buchholz). A legjobbak szóban és tettben egyaránt kitűnnek a többiek felett (II. 1, 258: Agamemnonról és Achilleusról). A testi szépségnél nem kisebb adománya az isteneknek a beszéd bája (*μορφή, χάρις*); a ki rendelkezik vele, abban gyönyörködnek gyűléseiken az emberek (*τερπόμενοι*), s istenként tekintenek reá, a mint a városon végigmegy (Od. 8, 166. köv. s.). Az elvont kifejezésekben oly szegény homerosi nyelv e helyen jellemző módon az *ἀγορητύς*-t („szónoki képesség“) ismeri és használja. Bár az okos beszéd az öreg kor ékessége (II. 3, 150 és 4, 323), valaminthogy a szó a gyűlésben is elsőnek az öreget illeti meg (II. 9, 60), a fejedelmi nevelés már az ifjúnál gondoskodott, hogy az érvek forgatásában ne legyen ügyetlenebb, mint a dárdában. Peleus Phoinixet küldte el az ifjú Achilleus-szel, hogy ezt ne csak a tettekben tanítsa ki, de egyszersmind „beszédek szólójává“ tegye (*μύθων ῥητήρα*: II. 9, 443); a mi később a régieskedő irodalomtörténetnek alkalmat szolgáltatott, hogy Phoinixet állítsa — mint időben a szónoklattan első mesterét — a görög retorika élére. Mint láttuk, a fejedelmeknek volt csakugyan főleg érdekükben, hogy a szó hatalmával rendelkezzenek; mert ez nem csupán dicsőséget jelentett számukra és módot a kitűnésre (v. ö. II. 9, 441 és 1, 490: *ἀγορή κοδιάνειρα*), hanem sok esetben a királyi hatalmat és a néppel való békés együttélést jobban biztosította, mint minden fegyveres erőszak.

Egyébként Homeros görögjeinek a szónoklás felé fordított élénk érdeklődését jól bizonyítja az aprólékos figyelem is, a melylyel magát a szónokot: megjelenését, taglejtéseit, beszédmodorát szemügyre vették és jellemezték. Eltekintve a kifeje-

zésektől, melyek csupán a hang erejét vagy áthatóan világos voltát jelölik meg; számon kívül hagyva a kissé bizonytalan értelmű jelzőket, a melyekkel a homerosi ember az élő szó által nyújtott esztétikai gyönyörét kívánta kifejezni (ἡδυσπέτης, μέλιτος γλυκίων ἀδῆ ή vagy épenséggel ὄψ λειριόεσσα = liliumszerű hang, II. 3, 152), olykor realisan eleven képét kapjuk a szónoknak épp szónoklása közben. Ott látjuk a szélesvállú Menelaost, a mint a támadó friss készségével (ἐπιτροχάδιον) kezd beszédjébe, nem sokat szól, de azt a keveset az emelkedett hang tagozottságával (λιγέωσ) mondja el, s anélkül, hogy nyelve, gondolatja egyszer is botlanék (οὐδ' ἀραιμαρτοσπέτης); mellette ott látjuk az alacsonyabb Odysseust, a mint a földre szegezi szeméit, s a szónoki pálczát (a skeptront) mereven — előre-hátra nem lóbálva — szorítja kezében: együgyű duruzsolónak hinné valaki; de ha beszédébe fog, szavai oly tömegben, oly biztos és egyöntetű rhythmussal tolnak elő melléből, mint a hópolyhek a borús ég felhőiből (II. 3, 209. köv. s.). Homeros költeményei alapján nem lenne nehéz egy egész kis rhetorikai szótárt összeállítani, a melyben a szónoki beszédnek nem egy módjáról és nem kevés sajtáságáról kapnánk találó megfigyelést az üres fecsegéstől (κλοστοπέσειν: II. 19, 149) az ideális szónoklatig.

De a szónoklás jelentősége és a korbeli niveauja mellett a legszebb biznyságot magok a homerosi beszédek teszik. Gladstone mondja, hogy a mily kevéssé tünteti fel Milton „Elvesztett paradicsom“-a II. Károly korszakát, oly biztosra vehetjük Homeroszt olvasva, hogy akkortájt voltak egyének, a kik ilyenféleképen beszéltek, s kellett tömegnek lennie, a mely azokat a beszédeket át tudta érezni (Studies on Homer, III. 107). E beszédek révén Homeroszt már az ókor a legnagyobb logographosnak tartotta (Hermogenes), s mindenkor a maga változó elméleti igazságait iparkodott belőlök kiolvasni. A pergamosi Telephos, ki külön fejezetet írt a homerosi rhetorikáról, megtalálta ott a maga idejének szövevényes status-tanát; még az óvatosabbak is a görög rhetorika fő beszédnemeit, ezek mintáit és szabályait, Homerosban fedezték fel (Quint. 10, 1, 47). Mi modernek csak a régiek nyomain járunk, midőn egyik modern tudományágnak, a tömegpsychológiának első nyomait, reflectálatlan ismeretét és önkénytelen használatát a nagy epikusnál keressük.

De mielőtt a homerosi beszédeket tömeglélektani szempontból vizsgálat alá vennők, soroljuk elő azon külsőségeket, melyek között azokat alkalmak szerint váltakozó módon és formában megtartották.

Jelentés az 1914. évi Vojnits-jutalomról.

(Felolvasta *Császár Elemér* 1. tag 1915. január 25-én.)

Özv. Vojnits Tivadarné nemeslelkű alapítványának kama-
taival Akadémiánk minden év elején kitünteti azt a drámai
művet, mely az elmúlt évben a budapesti színpadokon színre
került drámák közül mind a közönség tetszését megnyerte, mind
az esztétika követeléseit kielégíti, szóval egyesíti magában a
színszerűségnek és irodalmi értéknek nem éppen ellentétes, de
nem is szükségszerűen együttjáró feltételeit. Az 1914. év színpadi
termésének átvizsgálására s ennek alapján javaslatkételre
az Akadémia I. osztálya *Ferenczi Zoltán*, *Voinovich Géza* és
Császár Elemér 1. tagokat küldte ki. Megbízásukból íme a tek.
Akadémia elé terjesztem megállapodásaink eredményét.

Az 1914. év a színházak szempontjából csonka volt. A két
félre különülő színházi évnek csak az első fele pereghetett le
zavartalanul, mert a nyári szünet közepén kitört világháború
rémesen nagyszerű fordulataival annyira ránehezedett a lelkekre,
hogy az emberi szellem nyilvánulásait minden más téren, így a
színház életében is, teljesen megbénította. Az „*Inter arma
silent Musae*“ sokat koptatott szállóigének mélységéről a mi
nemzedékünk az emberfölötti küzdelem első hónapjaiban való-
ban meggyőződött. Mikor az életben a történet legnagyobb szerű,
de legrettehetőbb színjátéka folyik, mikor a művelt világ egyik
fele a legádázabb elkeseredéssel, az emberi kulturától eddig el
nem képzelt élességre köszörült fegyverekkel támad a másikra,
mikor közel érezzük az a pillanatot, melyben „nemzetek vesz-
nek, nemzetek lesznek“: ugyan kit érdekelnek a költők képzete-
letében született mesék, az életnek kicsinyes viszonyai és bonyo-
dalmai, nem is a maguk valóságában bemutatva, hanem egy
ember sajátos felfogásától egyénivé színezve? Színházaink egy
része nem is nyitotta meg kapuit, más része a háború izgalmait
próbálta meg a színpad számára értékesíteni, több igyekezettel,
mint sikerrel.

Ilyen körülmények között felmerült egy pillanatra a bizott-
ság körében az a gondolat, nem volna-e megokolt a mai komor
időkben lemondani a bírálat és ítékezés jogáról s a tekintetes

Akadémiának a Vojnits-jutalom ki nem adását javasolni, annál inkább, mert a színre került drámák között a szó igazi értelmében véve irodalmi értékű, mint az utóbbi években rendszerint, most sem akadt. A gondolatot azonban menten elúztuk, úgy véljük, helyesen. Egyrészt azért, mert az újabb gyakorlat szerint Akadémiánk több ízben beérte az irodalmi érték helyett az irodalmi értékre való komoly törekvéssel, másrészt mert a jelenlegi rendkívüli viszonyok között kétszeresen fontosnak tartjuk, hogy a szellemi munka semmi téren, tehát a bírálat és ítélkezés terén se szenvedjen fennakadást. A mint Akadémiánk feje, tudományos életünk leghivatottabb irányítója, éppen az Akadémia elnöki székéről, kifejtette: noha szívünk minden dobbanása a harcster felé száll, félő aggodással, bizakodó reménnyel kíséri véreinket, a kik értünk, nemzetünkért, a kultúráért és az igazságért küzdenek — nem szabad megfélemlenünk fontos hivatásunkról, a nemzeti munka folytonosságának fenntartásáról sem. Át kell hidalnunk a hadüzenet s a békekötés közötti űrt, hogy nemzetünk, ha majd megfogya bár, de diadallal, befejezi a nagy küzdelmet s visszatér a rombolás után az építés munkájához, a jövő feladatait zökkenő nélkül hozzáfűzhesse a mult eredményeihez.

Ez a megfontolás birta a bizottságot arra, hogy a Vojnits-díj kiadását javasolja, sőt belőle meritettük azt a szempontot is, a melyet a jutalmazásra ajánlott dráma kiválasztásában elsősorban érvényesítettünk. Ma, mikor a világháborúban egyfelől porrá omlott az ú. n. nyugati műveltség bálványképe, másfelől büszkeséggel látjuk, hogy a tömegek nyers ereje megtörik a nemzeti érzésből fakadó lelkesedésen, a mult hagyományaihoz való ragaszkodáson, úgy véljük, hogy azt a drámát kell kitüntetnünk, mely érzésvilágával és felfogásával bennük ébresztik irodalmunk nemes hagyományaiban, mely szellemében és tárgyában legszorosabban csatlakozik a magyar költészet értékes terméseihez. Az 1914. esztendőben több magyar dráma aratott szép sikert a főváros színpadjain, de majd mind az általános emberi viszonyokat aknázza ki, melyek nemzeti sajátosság híján közös tulajdonai az emberiségnek, s így a belőlük kifejlődő drámai cselekvény erősen nemzetközi színű, azaz idegen földre áttéve, idegen nevű hősöktől eljátszatva sem veszítene hatásából. Ezek közé tartozik Heltai Jenőnek *A tündérlaki lányok* című vígjátéka, a melyben a bírálók egyike „néhány jó vonást talált, minők a tiszta nyelv, könnyen pergő, fordulatos párbeszéd s a komoly erkölcsi oldal, a mennyiben e darab az utolsó években a színpadon divatba jött courtesaneok rendszeren irigylésreméltónak rajzolt sorsa helyett egy ilyennek önfelaldozását, önző családja által kizsákmányolását, általában sivár

boldogtalanságát rajzolja. Azonban erős árnyoldalakat is talál: egy jelenetben számító picanteriát, több helyütt olcsó hatást vadászó túlzásokat. Ezek miatt a bizottság e tagja is beéri a darab jó vonásainak hangsúlyozásával s nem kívánt javára a bizottságban sem külön szavazattal élni, hanem hozzájárult ahhoz, hogy a bizottság Pekár Gyulának *A kölcsönkért kastély*¹ című drámáját ajánlja egyhangúlag jutalomra, ámbár az illető bíráló e művet „szerzője eddigi színművei közt nem tartja a legsikerültebbnek“. Ez a három-, illetőleg ötfelvonásos vígjáték Heltaiéval, valamint a többi sikert aratott eredeti drámával szemben sajátosan magyar, nemcsak a milieuje, meg a személyei, hanem a levegője és a talaja is.

A fiatal Choltay Bálint, nemes testőr, mint előde Kisfaludy Sándor, elhódít egy főherczeg elől egy tánczosnót: emiatt meg fenyegető hitelezői elől szöknie kell. Hazamegy atyjához, a ki azonban maga is nyakig ül adósságban, azonkívül jó magyar szokás szerint egy nagy pörben: a szerencsés grófi ágtól vissza akarja perelni régi dominiumát, Boldogremetét. A per nem is áll rosszul, de az ítélet messze, a hitelezők meg szorongatják. Az öreg Ábris készen van a tervvel: fiának gazdagon kell házasodnia. A hitelezők nem fukarkodnak a pénzzel, hogy a hódító megjelenésű Bálint mint magyar főúr rangjához méltóan vadászhasék Baden-Badenban gazdag parthiera, de rövid határidőt szabnak: három hónap múlva meglegyen az eljegyzés. Egy gazdag bárónő szerelmes is a daliás testőrbé, de Bálint szemé egy egyszerű német leányon akad meg, a fűszeres Werner gyönyörű Lottikáján. Beleszeret s nem gondolva ígéréttel, atyjával, jövőjével, meg is kéri egy nappal a határidő lejárta előtt. Könnyelmiőségének végzetes következményei azonban elmaradnak, mert szerencsére kiderül — a mit a nézők kezdettől tudnak — hogy Werner dúsgazdag hamburgi kereskedő s részint színelgésből, részint takarékoságból szerepel a fürdőben fűszeresként. Leánya választása nincs inyére, de mikor látja, mennyire csúng a magyar gavalléron, belesnyugszik; mint realis üzletember azonban érdeklődik jövőbeli vejének anyagi helyzete iránt, s Bálint kényszerűségében, meg abban a reményben, hogy nemsokára ügyis megnyerik a pört, kölcsönkéri házaselete első hónapjaira unokaöccsétől Boldogremetét. Boldogságuk teljes volna, de a fiatal férj lelkét nyomja a büntudat s a jövő aggodalma: mi lesz a játék vége,

¹ Első ízben színrekerült a Nemzeti Színházban 1914 február 6-án. Könyvalakban is megjelent: Pekár Gyula: *A kölcsönkért kastély*. Vígjáték három felvonásban, öt képben. Budapest, 1914. Singer és Wolfner kiadása. 8-r. 125 l.

ha vissza kell adnia a birtokot. S annál jobban gyötri a kétség, mert felesége egész lelkével megszerette új otthonát, a magyar földet, s a német leány helyre magyar asszonyként alakult. Ez a második fenyegető veszedelem is elmúlik: a leány is, apja is már az első napokban észrevették a ravaszságot, de az szerelme, ez meg leánya kedvéért megbocsátottak Bálintnak, sőt mind a kettő titokban vissza akarja vásárolni a birtokot. Még erre sem kerül a sor: az öreg grófnő, a család feje és szerelmében visszautasítva, Ábris ádáz ellenfele, megenyhül; meghatja a fiatal asszony gyöngédsége, nemes szíve, eltépi az őket jog szerint meg sem illető donatiós levelet.

Íme főbb vonásaiban a vigjáték. Részleteiben sok az érdekes helyzet, a mulatságos figura, a költői jelenet (az utóbbiak sorából kiemelem Bálint gyöngéd, finom érzékkel megalkotott szerelmi vallomását), a maga egészében kerek és egységes, ötletes, fordulatossá és kedves. A néző szívesen átadja magát hatásának és szemet húny gyöngéi előtt. Nyugodtabban vizsgálva, mélyebben elemezve azonban kitűnnek. Csak a legfontosabb kettőre mutatok rá. Az első a felépítés. A vigjáték ügyesen van szerkesztve, talán a kellőnél is nagyobb ügyességgel. Olyan biztosan, kiszámítottan működik a szerkezet, mint valami óramű — de az a baj, hogy a fogak nem mindenütt fogódnak egymásba a szükséges praecisitással, időnként belekap a szerző s boszorkányos kézzel lendít egyet a kerekeken, hogy zökkenő nélkül forogjon tovább a gépezet. Más szóval: a szerző ügyesen bonyolít, de nem mindig megengedett eszközökkel s nagyon számít a jóhiszeműségünkre és könnyen hívőségünkre. Valóban inkább csak hiszszük, mintsem tisztán látjuk a nagy szerepet játszó pör egyes mozzanatait, s mind a hamburgi fűszeresnek, mind Stázi grófnőnek hirtelen megtérése a szokottabb indíték az irodalomban, mint az életben, a befejező s teljesen fölösleges hangulatrontó kártyázó jelenetről nem is szólva. Igaz, hogy a vigjátékban nem szokás olyan szigorúan venni a valóság követelményét és szívesebben látjuk a motiválatlan, de elmés fordulatot, mint a motivált, de unalmas fejleményt: mégis Pekár drámája nyert volna értékben, ha hősei elhatározását jellemük és viszonyaik szigorúbban determinálják.

A másik fogyatkozás a hős jellemének az a vonása, mely az egész drámát mozgatja, a svihákság határát érintő könnyűvérűség. Hiába, akármilyen finom érzékkel és tapintattal tompítja a szerző, a mit Choltay Bálint tesz, az érthető, menthető, de mégis csak nagyon közel áll a sviháksághoz s veszedelemben sodorhatná a drámát. Ezt azonban szívesebben megbocsátjuk, mint a motivatio fogyatkozását, mert a szerzőnek alkalmat ad

művészi feladatára: hősét ennek ellenére meg tudja velünk szerettetni, olyan ügyesen állítja be a viszonyok kényszerítő jármába s annyi kedves, rokonszenves vonással ruhazza fel. Van azonkívül a szerzőnek egy igen szerencsés fogása, melyet már az első magyar politikai színmű, a *Balassi-comoedia* is alkalmaz: a typust mintegy megismétli s a gyermeket szembeállítja az atyjával. Kedves svihák az öreg Ábris is, de egészen más szabású! A fiú gondtalan, őszinte, csupa lelkesedés, az öreg ravasz, pózoló, számító, azt a szíve hajtja, ezt az esze vezeti. Mennyivel különb a fiú — s ebben az ítéletben már benne van a felmentés, Bálintnak s Pekárnak is nyert ügye van.

E ponton érvényre emelkednek a vígjátéknak alapvető érdeme, azoknak a kapcsolatoknak nagy száma, melyek *A kölcsönkért kastélyt* hozzáfűzik nemzeti irodalmunk multjához. Az egyik kapcsolatot, öntudatlan rokonságát a Karádi Páltól 1569-ben kiadott politikai satírával már említettem. Még erősebb szálak fűzik Mikszáthhoz, Jókaihoz és Kisfaludy Károlyhoz. Mikszáth-szerű nemcsak az ötlet, a kastély kölcsönkérése, hanem a mi fontosabb, a hősök is, ezek a kedves svihák, a kikről a nagy palócz olyan sok mulattató adomát tudott elmondani. Pekár azonban egészen más szemmel nézi alakjait. Mikszáth is óvakodott magára öltetni az erkölcsbíró köntösét, de nem tagadta meg satirikus természetét s legalább enyhe ironiával mutatta be hőseit: Pekár Jókai tanítványa, lelkesedik hőseiért s bírálat helyett szeretettel kíséri lépteiket. Jókaira vall még a korrajz, a milieu, egyik-másik indíték, így a fiatal asszony gyorsan magyarrá fejlődő érzelemvilága s egy pár mellékalak (a bonorum director, az öreg grófné), míg a staffage másik része (p. o. a latinos beszédű ügyvéd) és a bonyolítás módja a magyar vígjáték atyját, Kisfaludy Károlyt hívják emlékeztünkbe.

Ilymódon *A kölcsönkért kastély* nemcsak színben, hanem lélekben is teljesen magyar, sőt sajátosan magyar; alap gondolata, cselekvényének mozzanatai, emberei, indítékai mind a magyar élet talajából sarjadtak ki. Ez a történet csak magyar földön képzelhető el, sőt csak abban a korban, a melybe a szerző helyezi, a magyar biedermaier-világban, a mikor főuraink valóban Baden-Badenben verték el a pénzüket, a mikor százestendős pörök s az aulikus szolgálatok megjutalmazása nagy mértékben divatozott, a mikor Choltay Bálint és atyafisága valóban éltek.

Igazságtalanok volnánk azonban Pekár vígjátéka iránt, ha érdemeit pusztán a magyarságában keresnők. *A kölcsönkért kastély* a nemzeti szemponttól elvonatkozva is több tekintetből rászolgál a méltánylásra. Kedves, mulatságos, fordultatos voltát

már említettük; ehhez járul tiszta levegője, természetes jókedve, könnyed, jellemző dialogjai. És a mi legfőbb: nemes ambícióval, legmagyarabb íróművészeink útmutatása nyomán van megalkotva s komoly törekvéssel a tiszta, költői hatásra; színszerű tud lenni anélkül, hogy ríktó színeket használna — a nyerebb komikum csak a részletekben jut szóhoz, az egész hatását nem módosítja. Mivel ezenkívül a közönség is nagy tetszéssel fogadta — a Nemzeti Színház művészeinek négy hónap alatt tizenhét ízben nyílt alkalmuk eljátszani — a bizottságnak egyhangú határozatából arra kérem a tekintetes Akadémiát, hogy az 1914. évi Vojnits-jutalmat Pekár Gyulának *A kölcsönkért kastély* című 1914 február 6-án színrekerült vígjátékának odaitélni méltóztassék.

Széchenyi István két levele Dessewffy Aurél haláláról.

Közli: *Viszota Gyula* l. t.

Gr. Dessewffy Aurél rövid ideig tartó betegség után 1842 február 9-én halt meg fiatalon, 34 éves korában. Halála az egész országra váratlan volt és mindenkit pártkülönbésg nélkül sajnálattal töltött el.

Széchenyi, mint Naplói bizonyítják, 1840-től kezdve került Dessewffyvel politikai tekintetben szorosabb összeköttetésbe. Dessewffy ekkor már (különösen az 1839/40. országgyűlés óta, a melyen a conservativ eszmék buzgó szószólója) a helytartótanács nagytekintélyű tanácsosa, a conservativ párt egyik vezető embere. A kormány támogatására lett a *Világ* című hirlap szerkesztője s itt erélyesen és hathatósan támadta Kossuth és az ellenzék politikai irányát ugyanabban az időben, a mikor Széchenyi is (többek közt *A kelet népével*) harczot indított Kossuth Lajos ellen. Dessewffy e harczba is beleszól. Megbíralja lapjában Széchenyi művét s higgadt, de súlyos érveléssel igazságot szolgáltat az elkeseredett vitában.

Dessewffynek összeköttetése Széchenyivel 1841/2-ben lesz a legbensőbb. Ez időben karöltve működnek és közös erővel támadják Kossuthot és körét, különösen a pestmegyei gyűléseken. A pestmegyei állapotok ostromozására Széchenyi 1841 végén cikket is írt s ez a czikk, melyet más alkalommal fogok ismertetni. Dessewffy közvetítésével jelent meg névtelenül egy külföldi német lapban. Éppen ekkor, a szövetség legszorosabb idejében halt meg Dessewffy Aurél. Halála Széchenyire fájdalmas veszteség volt, mert nagyesszű, szívós szövetségesét veszttette el benne.

Ezt a fájdalmat látjuk kifejezve 1842 márczius 4-én kelt és hg. Grassalkovics Antalnéhoz intézett levelében, a mely egyúttal Széchenyi politikai elszántságát mutatja.

„Liebe gute Fürstin! Obschon ich gar nichts Neues weiss was Sie besonders interessiren könnte, — meine Geschäfte sich mit jedem Tag mehr und mehr häufen, — und endlich das gewisse Aug' sehr arg — nicht etwa „trifft“, aber „trieft“ — wie wir sagen „rinnt“, so muss ich doch den Genuss mir gönnen, mich mit ein paar Worten in Ihr Gedächtniss zurückzurufen. Ich glaube, und ich sage diess wirklich nicht aus eingebildeter Eitelkeit, sondern (bitte, bitte für meine Keckheit um Vergebung) im Gefühl einer gewissen Sympathie, die ich für Sie fühle — — dass mein kleiner modester Brief gute Aufnahme finden wird.

Nach A. D. Ende, war ich 8 Tage buchstäblich in der Luft. Konnte keinen Terrain denken, auf den ich mich stellen sollte; 8 Tage mehr brauchte ich dazu, um zur Entscheidung zu kommen, was ich beginnen soll — — „Einen Schlaftrunk nehmen und Alles gehen lassen, was kommen mag, oder kämpfen, kämpfen bis zum letzten Lebensfunken, und wenn es auch mit dem leibhaftigen Schwarzen wär“ (den ich mir übrigens, par parenthese gesagt, gar nicht so übel vorstelle). — Ich habe mich für das Letzte entschieden, mein Kreuz gemacht, einen Blick gegen den Himmel geworfen — en avant — und sonderbar genug, so alt, so marode ich bin, um ein öffentliches Leben zu führen (öffentliches sage ich, denn sans indiscretion ganz im Geheimen in einem tête à tête bin ich — — & noch ein klein bischen zu brauchen, gare gare — Mselle Aspasia, ne m'écoutez pas) und sonderbar genug, ich fühle mich wieder ganz auf den Beinen!!! Die ungrische Barke — mit einem Mastbaum wieder weniger — und ich legte so viel Gewicht auf A. D. — auf einer immer höher und höher rollenden See. und ich fürchte mich noch immer nicht! — *Von sich selbst* wird das alte Schiff jedoch weder im gesegneten Hafen einlaufen, noch sich radoubiren! — Man muss wach sein, und handeln! Loyalität ist nun die erste Ingredienz, die wir zu der Rumforder Suppe brauchen, die man de part et d'autre, für das lärmende Volk der Votisanten kochen soll, kochen muss. Wir wollen in der Regierung unsere rechtschaffenen Wohlwoller, unsere väterlich gesinnten Obern sehen; die hingegen, die oben an stehen oder *sitzen* (weil das bequemer ist), die sollen uns auch für keine Carbonari halten, weil wir über *unser* oder vielmehr das *Zurückbleiben unser* Väter erröthen und uns darüber schämen; — besonders soll man es dem armen gróf Széchenyi

István nicht übel nehmen, dass er,* — den man nicht einmal zu einem Zuträger (pfui, ich wollte sagen ‚Handlanger‘) brauchen wollte — damals, wie die Chefs des cuisines nach Diplom gar nichts kochten* — im seinen nicht ganz unedlen Durst und Hunger „Aus dem Barbaren Magyar — ein gottgefälliges Wesen zu façoniren“ — in der Forme einer Brücke, einer Academie & — seine Erdäpfeln in seinen privat Topf, bei dem kleinen Feuer zu sieden sich abmühte, das beinahe nicht mehr zu entflammen war. — Sie sollen nur wollen, die da nahe zum Thron stehen, und von Gott berufen sind „das Glück der Völker zu gründen, oder ist *kein Grund dafür* da, es so viel wie möglich zu suchen —, gleich will ich meinen Topf ausgiesen — zu glücklich, wenn ich in der Hofküche als patriotischer Bratendreher verwendet werde — — Es muss aber etwas geschehen, Jemand muss die alte Uhr aufziehen. Ist's die Regierung nicht, so muss sich ein Anderer diese undankbare Mühe nehmen. Enfin. Es muss was *Gescheutes* geschehen etc. etc. Ich breche mir den Kopf viel, sehr viel, und im Hintergrunde sehe ich — Licht! Man *kann* durchsteuern, ob man *wird*, ist eine andere Frage. *Das Meinige werde ich thun.* Ich werde — wenn man noch so sehr gegen mich prevenirt ist — reden, laut, verständlich (!) so gut es, ohne Nebengeschichteln und Gleichnissen gehet, reden. Hört man mich nicht, so werde ich ‚handeln‘, auf eigene Faust kochen und braten, wie bis jetzt; wird man mich unterstützen, so werde ich — ich schwöre es zu den grossen Göttern!!! (finden Sie das nicht grandios?) noch Manches nicht ganz Miserables auf die Beine helfen. Unterstützt man mich nicht — wie bis zur heutigen Stunde — Wir haben unter vielen andern „Gnadenbezeugungen“ die Ofner Magazine noch nicht!! — so werde ich kümmern, sehr gelb aussehen, aber dennoch Tag für Tag ungebeugt einen kleinen Sandkorn auf den andern legen, als zwar kleines, aber dennoch grossgedachtes Monument, zur Ehre unseres Volkes und der Menschheit. Amen. —

Im Hause gehet es mir ganz passable. Crescence ist à peuprés gut, und so hübsch, dass ich den lieben Gott in diesem seinen Werk nicht genug bewundern kann. Wäre ich früher nicht religiös gewesen, so hätte mich diese hübsche Creation dazu gemacht. — Marie hatte wieder eine kleine Seekrankheit — ist aber auch bereits wieder im Hafen eingelaufen. Caroline

* A két csillag közt levő részt Széchenyi bekerítette s így magyarázta meg: Durch diesen Zauber, ich wollte sagen saubern Kreis wird meine klafferlange Construction vielleicht verständlicher — und gehören zusamm —.

— ausnehmend recherchirt — O wenn diese Spitzbuben nur ehrliche Absichten hätten — ist um 50 Procent hübscher geworden. Crescence und ich, wir glauben — ganz unter uns gesagt — Sie ist von einem kleinen Pfeil getroffen — Et vous savez que le petit Dieu embellit tout. — Béla kommt bald in die Hände eines Erziehers oder vielmehr Trainers. Ohne viel Experimenten — möchte ich den Studenten auf den Menschen, den Gelehrten auf den Mann impfen und nicht umgekehrt.

Sztáray ist Zeitungsschreiber! Andrassy der Hofrath seine rechte (!) Hand. Ob er — Sztáray — es ertragen wird: durchgehehelt und durchgepeitscht zu werden, stehet zu erwarten. Der Kampf der beiden Zeitungen Világ und Hirlap ist amusant — ob es nützen wird, sind die Meinungen getheilt. — Ich sehe den Iudex manchmal, aber nicht hinlänglich. Beim Erzherzog war ich noch nicht seit der letzten Catastrophe seines Hauses. Ich bin mit allen Beiden sehr offen, sie sind es leider nicht hinlänglich mit mir. — Die Mühle macht sich mit jedem Tag besser; nächstens wird keine Actie al pari zu haben sein. Ich bin mit Louis B. alle Tage (!) bis 2, 3 Uhr Morgens im Casino. Spiele Billard und Whist, beobachte dabei eine Menge. Kann gar nicht schlafen, lesen kann man auch nicht immer, so imitire ich Talleyrand — im Whistspiel nämlich, das heisst: spiele eben so infam, wie er. —

O Gott, wenn ich denke, dass ich den grössten Theil des Sommers, um meine Pflanzen — wo gar keine Pflanzen sind! — zu begiessen, hier bleiben muss, und in Gödöllő, in der lieben guten reinen Luft, die liebe gute Princesse nicht mehr sein wird, dann werde ich ganz traurig. — Gottes Segen über alle Ihre Schritte! Schreiben Sie uns doch bald wieder, und ich bitte: ein bischen schmeicheln!!!

Széchenyi István.

Crescence, die mich recht ausgezankt hat, dass ich Ihnen so ein impertinentes Durcheinander zu schreiben wage, sagt Ihnen, und unser guten Aspasia tausend Liebes! — O wenn Sie nur nach Gödöllő kommen. Ich besuche Sie alle 8 Tage, oder schicke Béla, und hier will ich Ihnen Feste arrangiren — die sich gewaschen haben. Adieu, Adieu. — Und sagen Sie mir, wo Sie von heute angefangen in 6 Wochen sein werden. Bald bin ich in Wien. — Sind Sie in Pressburg, so biege ich ein, nun wäre es auch nur auf eine Stunde.

*

Ugyanez időből (márczius 13-áról) való Széchenyinek Pál bátyjához intézett levele. E levelében is nyilatkozik Dessesffy-

ről, de e levele különös fontosságú, mert éppen megbíralja a kormány eljárását és nyilatkozik a kormányhoz való helyzetéről.

Mein sehr lieber Freund!

In Beantwortung deines Schätzbarsten von 9-ten l. M. eile ich Dir zu sagen: dass ich mir alle Mühe geben werde, in Hinsicht der Schotten den E. H. Palatin vortheilhaft zu stimmen, wenn er es NB. noch nicht wäre, was ich nicht weiss. Was hingegen die Journal Artikel anbelangt, welche gegen die etwaigen Angriffe des Hirlap als contra pondus durch mich veranlasst werden sollten, bitte ich meine Meinung ein bischen umständlicher auseinander setzen zu dürfen. — Ich rechne NB. jedoch sicher darauf, dass du von diesem meinen Brief einen discreten Gebrauch machen wirst. —

Was die Regierung bewog, Kossuth quasi zum Haushofmeister der ung. Angelegenheiten zu machen, kann ich nicht begreifen. Nach dem vergangenen Landtag war alles a peu près ins Geleise gebracht und mit blutendem Herzen sieht jeder Unbefangene, in welche Verlegenheit die übelberathene Regierung sich selber und uns alle setzte. Enfin es ist aber geschehen. Nun trete ich in meinem Kelet népe dagegen auf, sehr viele würden sich an mich angeschlossen haben, ich hätte mein Zweck verfolgt — und ich hoffe, ja ich bin überzeugt, das Feuer würde bemeistert worden seyn. Wir hätten uns bloss *reinen Wassers* bedient, das keine Reaction hervorruft etc., etc. Die Regierung liess das indessen nicht ruhig geschehen, sondern verschlimmerte den begangenen Fehltritt mit einer neuen Inconsideration. Anstatt die Partey des Fortschrittes, oder um mich des angenommenen (aber sehr irrigen) Ausdruckles zu bedienen, die Opposition gegen einander kämpfen, und sie gegenseitig durch sich selbst erschöpfen zu lassen, und sodann inter duos litigantes ohne grossen Kraftaufwand, das Beste des Landes der Monarchie zu bewerkstelligen, — anstatt dies zu thun, verursacht sie das Erscheinen eines soit disant Regierungs Blattes, um ein contre poids herzustellen. Sie setzte sich hiedurch in die Defensive, anstatt dessen, dass die Regierung bei bewandten Umständen jetzt allenthalben die Initiative nehmen, sich überall à la tête setzen, — mit einem Wort: den grossen Vortheil der Offensive sich zueignen sollte. —

Diese vortheilhafte Stellung nahm sie jedoch nicht. Enfin! — es geschah nicht. Was hätte sie aber demnach thun sollen, wenn sie schon durch Kossuth's Zeitung die Fluthen in Bewegung brachte, und die Dämme dagegen selbst zu ziehen sich entschloss, anstatt alles dies uns zu überlassen. Was hätte sie

sollen, frage ich? Nicht wieder mit halben Massregeln auftreten id est: eine miserabel organisirte Zeitung gegen den Hirlap auftreten zu lassen, oder wenigstens dies zu gewähren und in Schutz nehmen, sondern durch eine gute Organisation — wenn auch in einer unvortheilhafteren Stellung, dennoch in dernière analyse — den Sieg erringen. — Dessewffy hat sich aufgerieben, jetzt ist er todt, und der Hirlap glänzt alle Tage mehr, an dem aschgrauen Grund des Világ! und wird in dem Grade populärer, als der letztere vor oligarchischem Eigendünkel, Magnatenpraesumption, und pöbelhafter Ungeschliffenheit von Tag zu Tag mehr stinkt. Nein bei Gott, will man nicht geradetz zu dreinschlagen, so muss man es klüger anfangen, um zum Ziel zu kommen! — Soll man demnach durch die Presse wirken, so muss die Sache ganz anders organisirt werden. Ich ziehe mit Insurgenten nicht zu Feld, so wie ich auch ein untrainirtes Pferd nicht auf die Bahn bringe. Ich wüsste es, wie man's anfangen sollte; denn von einer guten Organisation hängt alles ab; — weil ich aber eine persona odiosa bin — und ich frage vor Gott, warum? — so hört man mich nicht einmal an! — ja behandelt mich — besonders im Hause des Fürsten oft geradetz wie einen rüudigen Hund; da doch die Regierung keinen loyaleren Anhänger hat, als mich, und ich wage es zu sagen und auch zu beweisen, keinen, der ihr grössere Dienste leisten könnte, als ich, wenn sie mich nur ein bischen unterstützte, oder — ist meine Person ihr noch immer so dubios, dass sie nicht's von mir will — wenn sie mich nur anhörte! —

Ich war auf den Punkt nach Wien zu gehen, ob ich nun gehe, weiss ich nicht, ich habe die Lust dazu verloren; — was soll ich dort? Man dreht mir ja doch überall den Rücken. Nach Orsova gehe ich aber nächstens, um meine „versäuerte Commission fortzusetzen“. — Übrigens bleibe ich höchstwahrscheinlich den ganzen Sommer hier. Wir kommen Tag für Tag in grössere Confusion mit der Brücke, da wir die Ofner Magazine vom Aerar noch nicht haben, und ich bin so stark in der Brücke interessirt, dass ich contre vent et marée zu retten suche, was noch zu retten ist. —

S. M. befiehlt in mehreren Handbilleten, man soll uns das Ganze augenblicklich übergeben; nun proponirt uns der Hofkriegs Rath einen Vertrag, der mit anderen Worten nichts anders ist, als la bourse ou la vie! Z. B. wir sollen m/220 fl C. M. für die in Frage stehende Magazine und Terrain geben, was in sich selbst schon auf das höchste gespannt ist, — die Eviction will das Aerar aber nicht auf sich nehmen (wie bei einem entfremdeten Gut). Weil nun der Terrain unter Process

ist und höchstwahrscheinlich der Stadt Ofen zurückfällt, und wir somit diese Summe noch einmal erlegen könnten, so sind wir wahrlich in der fatalsten Klemme! Was ist aber zu thun, geben wir den Beutel nicht her, so kostet es das Leben der Brücke, und dann erwartet von uns die Regierung ‚loyal‘ zu seyn! — Würde ich das Gewerbe unserer Complicationen nicht durchsehen, so wäre ich von Bitterkeit saturirt und schrie, wie so viele andere, gegen die stiefmütterliche Regierung, aus vollem Halse; — so aber bin ich in der conciliantesten Stimmung der Welt, und beschränke mich auf ein einfaches Wehklagen über die sich noch immer nicht aufklären wollenden Missverständnisse; zwischen der Regierung und den der Besseren des Landes! An Corberon schreibe ich dieser Tagen, und werde meinen Brief Dir zur weitem Versendung übermachen.

Uns allen gehet es erträglich. Gott mit Euch — Alles Liebe von Crescence und uns allen an Emily und die Deinigen. Pesth, den 13. März, 1842.

Apropos: man sagt, dein Schwager Felix wird Administr. in Eisenburg. Weh, mein Freund, weh! Felix hat im Lande eine miserable Reputation. Er müsste früher wenigstens einige Jahre eines gebesserten Lebens aufzuweisen haben, aber jetzt — nein, das wäre wirklich beklagenswerth! Der kleine Szétsen soll A. D. beim F. M. — wie man sich's hier erzählt — ersetzen. Gott gebe seyn Segen dazu!

Széchenyi azonban nemcsak ily kisebb nyilatkozatban méltatta érdeméhez méltóan Dessewffy Aurélt, 1843-ban külön könyvben (*Üdvölede. Gróf Dessewffy Aurél hátrahagyott némi iromány-töredékeivel.*) is megörökítette emlékét. Széchenyi e művében Dessewffynek *A magyar nyelv és ellenzői cz.* értekezését közölve oly nemzeti temetőt (üdvöledeknek nevezi) javasolt, a melyben „hadd legyen vérünk jobb része jutalmul, ha emelkedik nemzetünk, az élők és jövők példájára lerakva egy helyütt; ha ellenben bukunk kell, lelje akkor különbség nélkül minden magyar végvigasztalásul öröki nyugtát egyesülten.“

Közakarattal választott szigorú bíróság ítéljen, érdemes-e valaki „a közdíséretnek“ e „jobb emberre nézve mindennél édesb jutalmára“.

Széchenyi erre a kitüntetésre, a megalakítandó üdvöledebe való felvételre ajánlotta Dessewffy Aurél tetemeit.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ 1914. évi deczemberi ket-tős füzetében (4—5.) első helyen b. Nyáry Jenőnek, a M. Tud. Akadémia archaeologiai bizottsága és az Orsz. Régészeti és Ember-tani Társulat elnökének nekrolójját találjuk, a praehistoria terén ki-fejlett munkássága ismertetésével. — B. Miske Kálmán, *Néhány szó Észak-Olaszországban tett tanulmányutamról és az olaszországi be-folyásról praehistorikus provinciánkkal szemben* czim alatt az őskori fibulák típusainak tanulmányozása alapján ama megfigyelését fejte-geti, hogy Felső-Olaszország őskori culturája a neolith korban és a bronzkor elején benső rokonságot mutat Magyarország és az Alpok-tól északra levő egyéb országok leleteivel, míg a fejlett bronzkorban és vaskorban erős eltérés tapasztalható. E jelenségeknek, valamint a felső-itáliai típusok későbbi behatolásának okait a különböző cultu-rális áramlatokkal magyarázza. — J ó s a A n d r á s, *Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban* című tanulmánya II. részében az általa Kenézlőn föltárt 25 sir gazdag leleteit ismerteti, míg a *Kenézlői lelet olasz érmeinek* meghatározását, a mely szerint azok X. századbéli lombar-diai denárok, még pedig páviai és milanói veretek¹ I. Berengár és Hugó korából a 905—945-ig terjedő időközből, H a r s á n y i P á l adja. — L á n g M a r g i t *Kerekidomú terracotta épület Cumaeből* czimen a kopenhágai nemzeti múzeumban levő lámpaházikót írja le. Ilyen architektonikus alkatú tárgyak Egyiptomból erednek; a szóban levő példány stílusa a dunamelléki architektonikusan tagolt világító házikók és a rajnavidéki geometriai jellegűek közt áll. Kora a Kr. u. V. századba helyezhető. — *Caelestis Virgo jelentősége Daciában*, a Kr. u. II. század végén megindult s a római birodalom társadalmi és politikai metamorphosisára is jellemző vallási áramlatok bizonyága, megvilágítást nyer T é g l á s G á b o r által, a ki a Septimius Severus császár nejének, Julia Domnának, Virgo Caelestis néven való tiszteletére vonatkozó adatokat közli Domaszevszki nyomán. Újból publikálja és ma-gyarázza azt az emlékkövet, a mely 1910-ben került ki Várhely (Sarmize-gethusa) romjaiból és a mely szerint Nemesianus caes(aris) n(ostri) servos librarius templomot emelt ott Caelesti Virgini Augustaenek. — Roth Viktor *Besztercei ötvösművek* hosszú sorát mutatja be, nevezetesen 24 kelyhet és 2 kannát, a melyek az eddigi kevésbé méltányolt besztercei

ötvösműhelyekben készültek és erdélyi ev. egyházak tulajdonában vannak. A sorozat a XIV. század végétől a XVI. század elejéig terjed. Az egyes darabok az aldorfi, csepáni, petresi, királynémeti, besenyői, várhelyi, felsőújfalusi, dipsei, nagydemeteri, beszterczei, aranyosszászmóriczi, törpényi, fehéregyházi, lekenczei, zsolnai, sádi egyházaknál találhatók. E középkori darabokhoz járul még néhány renaissance és barokk ötvösmű Szász-Szentgyörgyön, Lekenczén, Vindán, Fehéregyházban és Beszterczén. — **H a l a v á t s G y u l a** az Erdélyben, a Szeben és Hortobágy patakok mellékén megtelepedett szászok első rajának XIII. századbéli templomait kutatva, már előzőleg ismertette a nagydisznódi nevezetes templomot. Ehhez járulnak most *Az alczinai, holczmányi, oltszakadati és feleki románkori templomok*, a melyek részletes leírását és képeit adja. — *A magyarországi halmok kérdéséhez* szól hozzá **G á r d o n y i**, nagy apparatussal, az irodalmi adatok és ásatási jelentések bő felhasználásával hat csoportba osztva be a hazánkban található mesterséges halmokat, ú. m. I. konyhahulladékos halmok, a kőkor végéről és a bronzkor elejéről, főleg a Tisza és Körös folyók mellékén, köztük a nevezetes tószegi halom, II. kőkori sírhalmok, kivált Erdélyben, III. bronzkori sírhalmok, a melyek ritkán, főleg az ország nyugati határán fordulnak elő, IV. sírhalmok a vaskorból, Dunántúl, m. p. részben a Hallstatt-korszakból, részben római időkből, V. vaskori sírhalmok a Tiszától keletre, melyek közt skytha, római, sarmata-jazyg és a népvándorlás korába átmenő halmok vannak, VI. sírhalmok a honfoglalás korából. Kiemelendő, hogy honfoglaló őseink nem emeltek sírhalmokat, hanem temetkezési helyül a természetes emelkedéseket vagy régibb sírhalmokat használták föl. — *Az Irodalom* rovatban Felvinczi Takács **Z o l t á n** Ellis H. Minns, *Scythians and Greeks* (Cambridge, 1913) cz. művét ismerteti. Véleménye szerint a mű addig is, míg a Kelet-Európának és Belső-Ázsiának egységes jellemet adó népek ismerete egy korszakos lépéssel tovább halad, megbecsülhetetlen szolgáltatokat fog teljesíteni, mert nemcsak teljesen megbízható és a mai igényeket kielégítő corpus, hanem az összefoglaló kritikai tevékenység számára is egészséges alapot szolgáló feldolgozás. — **N (a g y) G (é z á) - n a k** Arthur Posnansky, *Eine prähistorische Metropole in Süd-Amerika* cz. művének I. kötete (Berlin, 1914) alkalmat ad annak a kérdésnek mélyen járó tárgyalására, vajjon a különböző kulturák egymástól függetlenül keletkeztek-e, vagy pedig a barbár állapotból való kiemelkedés mindig valamely régibb kulturájú néppel való érintkezés folytán állott-e elő. Ez vezette arra, hogy mai civilizáciánk előzményeinek kutatásában ne állapodjék meg a sumir műveltségnél, hanem azt is kutassa, honnan vették a sumirok ama kulturális elemeket, a melyekből a sajátos sumir műveltség kinőtt. Így jutott el az amerikai ősculturáig, a melyben kezdetlegesebb (nem elfajzott) alakban találunk meg sok sumir kulturális elemet. Erre a nézetre sok új

szempontot és adatot nyújt Posnansky műve. — Munkácsy Mihály a *Glasnik Zemaljskog Muséja za Bosnu i Hercegovnu* cz. folyóirat XXVI. (1914) kötetének 1. és 2. füzetét és nevezetesen a sarajevói országos múzeum tudományos működésének abban foglalt ismertetését kivonatolja. — Téglás Gábor a *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina* című kiadvány XII. kötetét (1912) és nevezetesen az abban leírt római emlékeket ismerteti. — Supka Géza beható bírálatot szentel Kármán Josephine, *A késő római művészet problémája* (Budapest, 1913) cz. tanulmányának. — Gerevich Tibor meleg méltatással ismerteti Mihalik József, *A kassai Szent Erzsébet-templomról* írt monographiájának I. kötetét, a mely a M. Tud. Akadémia kiadásában 1912-ben jelent meg. — Alföldi András dr. Buday Árpád *Római felirattánát* (Kolozsvár, 1914.) bírálja. — A *Különfélék* rovatában Hattyuffy Dezső, Gerecze Péter, Thurzó Kálmán és ifj. Kerekes Pál nekrológjait találjuk, hirt kapunk továbbá néhai Hampel József emlékére az aquincumi múzeum külső falába illesztett tábla leleplezéséről, a Pulszky Ferenc emlékére tartott ünnepélyekről, Éber László és Mihalik József akadémiai felolvasásairól. — Gch. a *Lembergi gyűjteményeket* ismerteti, n g. a háborúról elmélkedik, archaeologiai vonatkozásában és hatásában. — Aktuális képek *Belgrád ostromának* jeleneteit mutatják be egy XVIII. századbéli szablyapengén; egy névtelen czikk az egykori *Fejérváry-gyűjtemény őskori s egyéb magyarországi tárgyai* sorozatát állítja össze, végül Molnár Viktor a *Régi pecsétek gipszbe öntésére* ad gyakorlati útmutatást.

2. A BUDAPESTI SZEMLE 1914 deczemberi füzetében Wlasics Gyula. *A német világpolitika és Bülow* című tanulmányában Bülownak „Németország II. Vilmos alatt“ cz. művének első kötetét behatóan tárgyalja. Ismerteti Bülownak gondolkozását Oroszországról, Japánról, Olasz- és Törökországról, Észak-Amerikáról. — Angyal Dávid *A világháború okairól* címmel fejtegeti Anglia, Franciaország és Németország politikai cselekedeteinek mozgó erőit. Először általánosságban jellemzi az összeütközött nagyhatalmak politikai irányelveit. Majd az érdekeknek ellentétét és találkozását ismerteti 1904 óta. Végül röviden összefoglalja az okokat, melyek a mai háborút előidézték. Anglia irigységgel nézi Németország kereskedelmének fejlődését s ezért akarja szétzúzni a német hatalmat. Anglia készsége nélkül Oroszország és francia szövetsége nehezebben szánták volna el magukat a mérkőzésre. Oroszország terjeszkedni akar Európában s Ázsiában a jégmentes kikötőkig s azon túl is. Franciaország ki akarja mutatni, hogy népességének hanyatlása ellenére vissza bírja szerezni azt a helyet Európában, melyet XIV. Lajos elfoglalt, Japán keleties fanatismussal meg akarja bosszulni Németországon a simonosekii szerződést, elő akarja készíteni uralmát a távoli Keleten. Németországot az irigység, a gyűlölet és ambitio ez a vad szövetsége veszi körül.

Mi pedig e körülfogott hatalom mellé állottunk a magunk védelmére és azért is, mert azt hisszük, hogy egy oly állam, mely orgyilkosságok rendezésével akarja aláásni a szomszédos hatalom belső békéjét, megérdemli a büntetést. — Marczali Henrik: *A világháború történeti megvilágításban*. A mostani háborúban résztvevő államok politikáját ismerteti, és az események és fejlődések egész sorát mondja el, melyek a mai állapotot előidézték. — Návay Lajos *A háborús vármegye* című cikkében a háború által előidézett közigazgatási teendőket és a társadalmi tevékenységet vizsgálja. Bár csak egy vármegye (Csanád) tanulmánya tárgya, de az itt tapasztaltak többé-kevésbé a többiekre nézve is állanak. — Földes Béla *Marx-Engels levelezése az európai politikáról* címmel a nem régen négy kötetben megjelent levelezést ismerteti. A levelezésben az európai politika története intim megvilágítást nyer. A 48-diki forradalom, a krimi háború, az olasz-osztrák háború, az amerikai polgárháború, a német-francia háború, az orosz-török háború tanulságosan vannak megvilágítva. — Kúnos Ignác: *Horologium Turcicum* címmel a szultáni eszme érlelődéséről ír. — Kallós Ede befejezi *Az írói kapcsolatok és az irodalmi folytonosság kérdéséhez* című tanulmányát. — Bodrogi Lajos Hubiczky Oszkár *A kötelesség* elbeszélését fordította le. — Sajó Sándor *Magyar katonák* című eredeti költeményét közli. — A *Szemlében* Berzeviczy Albert az akadémiai Erzsébet-emlék leleplezésekor Jenő főherceghez intézett beszédét közli. — A *Színházi Szemlében* Herczeg F.: Az ezredes, Pekár Gy.: A kölcsönkért kastély, Heltai J.: A tündérlaki lányok színművek vannak ismertetve. — Az *Értesítőben* Király György Anatole France „La Révolte des Anges” cz. művét, Szentirmay Gizella Simmel: Goethe munkáját ismertetik.

3. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 1915. évi I. (januári) füzetét Csengeri Jánosnak *Euripides Elektrája* című tanulmánya vezeti be. Összehasonlítja a három tragédia-költő azonos tárgyú drámáját. Euripides egészen másként fogja fel a tárgyat mint Aeschylus, ki a mythost erkölcsi problema istenes megoldásává magasztosította, vagy Sophokles, ki az Isten parancsa iránt való engedelmességet hangsúlyozván, az anyagyilkosságot megokolni törekedett. Euripides protestál a bünt parancsoló istenek ellen; alakjait reális emberekként fogta fel. Elektrát ördögi sugalmazónak festvén, részvétet kelt bennünk az anya iránt. Ha a philosophus és kritikus felül is kerekedik benne a költőn, az erkölcsi megítélés mértékét magasabbra emelte. — László Zsigmond *Nyelvmelódia és hangminőség* című dolgozatában Eduard Sievers nyelvmelódiai elméletét és a Josef Reitz-féle hangtípustant ismertetvén, ezeknek alapján a kurucz balladák hitelességének kérdését is megoldhatónak véli. Azon a nézetben van, hogy mivel az ismertetett elméletek szerint minden költő nyelvmelódiaja állandó, ha Thaly Kálmán nyelvmelódiaja, a mi kísérleti úton

megállapítható, a kérdéses balladákéval megegyezik, ezeket Thaly műveinek kell tartani. — Huszti József *Terentius-kritika az ókorban* czimen történeti sorrendben összefoglalja a vigjátékiró munkásságával kapcsolatos philologiai tevékenységet L. Acciustól kezdve a Kr. u. IV. századbeli Donatusig, különösen kiemelve azokat a szempontokat, melyekből az ókori kritikusok Terentius működését megítélték, s figyelemmel van az ókori kritikai nézeteknek az újbabbkori philologusokra való hatására is. — Czebe Gyula A „*Halotti Beszéd és könyörgés*” s a görög és latin szertartás című értekezésében Stírpszky II. és Artim B. azon állítását czáfolja, hogy a szóbanforgó nyelvemlék a görög szertartás emléke. Kimutatja, hogy úgy a Beszéd, mint a Könyörgés, szerkezet tekintetében is, phraseologia tekintetében is nyugati, latin eredetire vezethető vissza. — A *Hazai Irodalom* rovatának vezető helyén Hegedüs István ismerteti Hermann Hienznek *Fünf Gedichte von Jacob Piso* című kiadványát. A költeményeket, melyeket Hienz kiadatlanoknak tartott, már kiadta ismertető Ábel hagyatékából az „*Analecta*” stb. című gyűjteményében. A költeményekhez csatolt jegyzetekkel azonban érdemes munkát végzett a szerző, főérdeme, hogy rámutat Piso klasszikus phraseológiájának forrásaira. — *Shakespeare Összes Műveinek* átvizsgált vagy új fordításokban való kiadásáról Fest Sándor számol be. Eddig három kötet jelent meg: „A windsori vig asszonyok”, újból fordította Rákosi Jenő. bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Alexander Bernát, „A makranczos hölgy”, újból fordította Lévay József, Heinrich Gusztáv bevezetésével és jegyzeteivel, és „Hamlet”, fordította Arany János (változtatás nélkül), a bevezetés és jegyzetek Alexander Bernáttól. Általán érdemük a javítás munkája a fordításon, az értékes bevezetések, melyek összefoglalják az újabb kutatások eredményeit, és a tanulságos jegyzetek, bár az utóbbiakban némi szűkmarkúság állapítható meg. Az eredeti szövegekkel való összevetés után rámutat az ismertető a kiegészítésre szoruló hiányokra. — Zolnai Béla Vértesy Jenőnek *A magyar romantikus dráma (1837—1850)* című, az Akadémia kiadásában megjelent könyvéről szól. Sajnálja, hogy a francia romantika szempontja nem domborodik ki eléggé, s ezért nem tartja indokolhatónak az 1837. évnél korhatárul való fölvételét sem. A mű érdemeit a részletes korrajzban, a drámáknak a milieube való sikeres beállításában: a könyv erősen kritikai és subiectiv jellegében, továbbá az előadás jelességében látja. — A *Külföldi Irodalom* rovatában János Béli ismerteti Johannes Volkeltnek *System der Aesthetik* című művének III. és IV. kötetét. Röviden ismertetvén Volkelt rendszerét, beszámol a két kötet tartalmáról: a II. az aesthetikai typosok tanát, a III. a művészetphilosophiát foglalja magában. — L. Mitteis és U. Wilcken *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde* című munkájukban, melyről Endrei Gerzson számol be, összefoglalják a papyrus-kutatás eddigi eredményeit s szemelvényekben mutatják be a fenn-

maradt papyrusokat. — Richard Fingernek *Heinrich von Kleists Geheimnis* című dolgozatában, Kleinmayr Hugó megállapítása szerint, nem sikerült tisztázni Kleist egyéniségének mystikumát. — A *Programmértékezesek* között Baranyai Zoltán ismerteti Kuncz Aladárnak *Thüköly a francia irodalomban* című dolgozatát, kiemelve adatokban való gazdagságát és szép előadását, Csermelyi Sándor pedig Röder E. Ákosnak *Milyen szemmel nézték a rómaiak a világ-mindenséget* című értekezésével foglalkozik, melyet tévedésekben gazdag s rendszertelen munkának ítél. — A *Vegyések* során Trostler József R. M. Meyerről, Kallós Ede pedig a harctéren elesett Pécsi Béláról ír nekrológot, *D. az ε φίλον* és az ὁ φίλον betűkben a jelző eredetét magyarázza. — Király György Szinnyi József írói lexikonát, az Akadémia kiadásában megjelent *Magyar Írók élete és munkái*t ismertetvén, kiemeli a mű nagy jelentőségét és az összeállító roppant munkáját. — Réthei Prikkel Marián a kurucz balladák vitájához szól hozzá s Tolnai Vilmos állításával szemben azt vitatja, hogy úgy a köznyelvben, mint a népszerűben vannak a *dombol* igével analog képzésű denominális igék. — Szigetvári Iván Eötvös József 'Nővérek' című regényének forrásait keresvén, azt állítja, hogy Podmaniczky Frigyes 'Tessék ibolyát venni' című regénye s Dumas filmsnek 'La Dame aux Camélias' című drámája hatott Eötvös művére. — Bleyer Jakab Unger Rudolfnak *Vom Werden und Wesen der neueren deutschen Litteraturwissenschaft* című cikkének ismertetése kapcsán a magyar irodalomtörténet első feladatául a pontos philológiai alapvetés munkáját jelöli meg. — A füzetet berekeszti az új könyvek s a beküldött könyvek jegyzéke, melyek között szintén olvashatunk kisebb terjedelmű ismertetéseket.

Ugyane folyóirat folyó évi II. (februári) füzetét Moldován Gergely értekezése vezeti be: „*Frunza verde*...“ A román népköltészet termékeinek ez a kezdő szava, melynek jelenése 'zöld levél'. a román philologusok nagy része szerint dák eredetű. Moldován a cigány költészetnek a románra való hatását elemezvén, az előbbi nézettel szemben arra a meggyőződésre jut, hogy ezek a kezdő szavak, melyeknek értelme mindig független a dal tartalmától, nem lehetnek dák eredetűek, valamint a románság dáczi eredetének hypothesisét is elvetette a tudomány, hanem a cigány költészetnek a hatására vezethetők vissza. — Benigny Gyula a *Jelentésváltozás egy faja a görögben* című értekezésének harmadik közleményében a ruházatra, az ételre, evésre, az italra, folyadéokra, a személynevekre és a testre s ennek részeire vonatkozó szavak jelentésének változásait ismerteti. — Trostler József A „*Magyar Simplicissimus*“ s a „*Török kalandor*“ forrásairól ír. A Grimmelhhausen „*Simplicissimus*“át utánzó regények elemeire bontják eredetijük egységét s visszatérnek a német regénynek Grimmelhhausen előtti formáihoz. Legtisztább és legkövetkezetesebb képviselője a grimmelhhauseni hagyományoknak az „Unga-

rischer Simplicissimus', melynek autobiographiai értékét azonban a kutatók erősen túlbecsülték, noha az élményszerű elemei mintaképére vezethetők vissza. Formája a simplicziád s a novela picaresca együttes hatásának eredménye, s egyes mozzanatai a különböző Grimmelshausen-utánozóktól való kölcsönzések. — Braun Soma „*Fit deorum ab hominibus dolenda secessio*“ című értekezésében Asclepius 24—26. fejezetében olvasható jóslat értelmét, jelentőségét és eredetét nyomozza s megállapítja, hogy a jóslat „ante eventum“ jellegű, bölceleti magva pedig hermetikus s csak másodsorban kapcsolatos a stoa ἐκπύρωσις-ἀποκατάστασις dogmájával. — A Hazai irodalom vezető helyén Sas Andor Heinrich Gusztávnak *Faust* czímen önálló kötetbe gyűjtött irodalomtörténeti dolgozatait ismerteti. Beszámolván a kötet tartalmából, a műnek a germanisztikában való jelentőségét méltatja s főérdemeit a módszer jelességében és a becses magyar vonatkozások kimutatásában látja. — Kalidásza *Urvaszija*nak Pitroff Páltól való fordítása, mint Schmidt József megállapítja, philologiai szempontból értéktelen, főleg a fordító nyelvismeretének fogyatékosága miatt: az ó-ind nevek és szók transcriptiója hibás, a fordítás félreértésekben gazdag, a jegyzetek sem ütnek meg a mértéket: fordító nyelve azonban fordulatossá, technikai készülsége is van. — Fináczy Ernőnek *A középkori nevelés története* című művéről Dóczi Imre ad ismertetést. Megállapítja a könyv hézagpotló és tudományos jelentőségét, kiemeli a szerző philologiai akribiáját s nagy irodalmi tájékozottságát. Áttekintvén a tárgyalt anyagot, elismeréssel adózik Fináczy módszerének, hogy az egyes korok nevelési elveit és intézményeit a kor eszmeáramlatának és culturmozgalmainak keretében tünteti föl. — A *Külföldi Irodalom* rovatát Révay Józsefnek Alfred Schöne *M. Minucii Felicis Octavius* című könyvéről irt bírálata nyitja meg, mely véleménye szerint nagy tudománnyal megírt könyv, sok érdekes problémát is vet fel, de teljesen elhibázott, amennyiben szerző túlságba vitte a paleographiai szempontot, meghamisította az értelmet s elhanyagolta a clausulák s az elocutio minuciusi törvényeit. — Rácz Lajos a François Gébelinektől kiadot *Correspondance de Montesquieu*-ről írván, röviden ismerteti a levelek jelentőségét, melyekből őt, a magyarságot közelebbről érdeklő részletet idéz. — Caroline Pichler *Denkwürdigkeiten meines Lebens* cz. négykötetes mémoires-jának újs első teljes kiadásáról Bosányi Francziska ír. A bécsi írónő emlékiratai, melyeknek egyébként is nagy kor- és irodalomtörténeti jelentősége van, reánk nézve magyar vonatkozásai miatt is érdekesekek. Értékesek a kiadónak, Emil Karl Blümmlennek, a szöveghez csatolt magyarázó jegyzetei is. — A *Budapesti Philologiai Társaság* XL. közgyűlését Heinrich Gusztáv elnök, nyitotta meg, ki beszédében az úgynevezett nyugati műveltségnek a háború borzalmai közepett föltáruló hiányaira mutatott rá. A mai emberiség legnagyobb bajául egyoldalról az értelemnek, a tudásnak, más oldalról a társadalmi ildomoságnak kizárólagos ápolását jelöli

meg, ami nem biztosítja a szív melegét, a gondolkodás és ítélkezés erkölcsi fenségét, s a társadalmi ildomoság csak a lelkek műveletlenségének elpalástolására szolgál. A magyar nemzet e véres küzdelemben nemcsak vitézség dolgában állotta meg helyét, hanem humánus, viselkedéséről is tanuságot tett: ebben a philologia tanárainak és munkásainak is van része. Ebből a tudatból megnyugvást és erőt meríthetünk további munkásságunkhoz. — A *Vegyések között* Alsze g h y Z s o l t *Csokonai és Hubay* czímen a Csokonait utánzó Hubay Miklósnak mintaképéhez való viszonyát ismerteti. — T r o s t l e r J ó z s e f *Két német elbeszélés Széchy Máriáról* cz. közleményében ismerteti Erasmus Franciscinek a „Die alleredelste List der ganzen Welt” stb. című kerekas formájú művébe beleillesztett történetet, mely a várostromot egykorú krónikák nyomán beszéli el, hozzáfűzve Sophocard elbeszélését, melynek forrása a *Laboureur* följegyzése, és a Francisciból merítő Jacob Daniel Ernst feldolgozását. — W a l t e r G y u l a kimutatja, hogy a „Vásárhelyi Daloskönyv” LXXXIV. számú darabja csekély szövegbeli eltéréssel megvan a Radvánszky-codexben is. — Az *Új Könyvek* között egy-két könyvismertetést olvashatunk. Berekeszti a füzetet az 1913—14-ben megjelent programértekezések jegyzéke.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1914 szept.—októberi számában első helyen M e z e y L a j o s *A javak értéke* címmel értekezik. A nemzetgazdaságtan értékelméletének kulcsa az a biológiai tény, hogy kerüljük a szenvedést, keressük az élvezetet. Önként csak akkor viseljük el a szenvedést, ha ezáltal egy nagyobb élvezetet szerezhetünk. A termelésnél a termék által képviselt haszon az élvezet, ez előállításához szükséges áldozat a szenvedés. Az értékelés pedig nem más, mint annak az áldozatnak megjelölése, melyet egy élvezetért hozni hajlandók vagyunk. Ez nem lehet nagyobb, mint maga a haszon (értékmaximum); ha tehát ennél is nagyobb áldozatot igényelne a termelés: akkor lemondunk róla. Az érték legfeljebb kisebb lehet a haszonnál; akkor t. i. ha kevesebb áldozattal is megszerezhető a jószág, mint a mily nagy a haszna. Ekkor a szükséges legkisebb áldozat szabja meg értékét. Az értéket tehát vagy a haszon, vagy az előállítási áldozat szabja meg (sem az egyoldalú haszon-, sem a költségelméletek nem helyesek); adott esetben e két tényező közül a kisebb. A munka értékét illetőleg különb-ég van másnak munkája és saját munkánk között. Az előbbi nekünk csak haszna szerint számít. Saját munkánk azonban szenvedést okoz s így csak egy, önmagánál nagyobb élvezet fejében vállaljuk el. Értéke tehát legalább egy vele egyenlő nagyságú élvezetben testesül meg (értékminimum); de nagyobb lehet, mely esetben a legkedvezőbb lehetőség szabja azt meg. Az értekezés hosszabban kiterjeszkedik a komplementer javak problémájára is. — Második helyen M a k a i O s z k á r *A jegybankok nemesércpolitikájának főbb irányairól* értekezik. A jegybankok a fennálló törvények értelmében kötelesek a forgalomban levő jegyeik

bizonyos mennyiségét nemesérezcczel fedezni. A mikor főképp passiv fizetési mérleg következményeképen nemesfém külföldre vándorolni készül, a bankok igénybe veszik azokat az eszközöket, melyekkel nemesérezckészleteiket megvédik. Szerző részletesen tárgyalja ezeket a módokat, melyek közül a leghatásosabb a bankkamatláb felemelése. A discontpolitika és annak hatásával szerző igen részletesen foglalkozik, a discontpolitika czélja kettős: 1. biztosítani a bank képességét, a törvényszerű előírásokat megtartani, 2. biztosítani a belföldi valuta állandóságát. De vannak más módok is, melyekkel a nemesérez kivándorlását megakadályozni akarják; ilyenek a pénzmegtakarító fizetési módok: a giro- és chequeforgalom; a kisebb összegekről szóló bankjegyek kiadása; a jegybank alaptőkéjének felemelése, kamatozó betétek elfogadása, a kényszerárfolyam és végül a jegybank és magánbankok közötti viszony szabályozása, hogy t. i. a magánbankok a jegybankot ne versenytársnak, hanem fölöttük álló intézménynek tekintsek. Még megemlíthető, hogy a Banque de France igen ritkán praemiumpolitikával is védi aranyát, de az csak Franciaországban volt lehetséges, mert ott bimetallismus van, de mindamellett a praemiumpolitika sem képes az érczkészlet kiszivárgását megakadályozni. Említendő még az Osztrák-Magyar Bank által követett devisapolitika, a mely az arany megvédésére igen alkalmas módnak találtatott. — Harmadik helyen F a y e r P á l *A nemzetközi kereskedelmi statisztika egységesítése* címmel értekezik. Alig hogy rendes statisztikai feljegyzések készültek az egyes országok külkereskedelmi forgalmáról, máris kitűnt, hogy milyen nehézségeket okoznak az egyes országok statisztikáiban mutatkozó eltérések. Az 1885-ben alakult Nemzetközi Statisztikai Intézet rögtön felvette tárgysorozatába a kereskedelmi statisztika egységesítését. Az egyes statisztikákban való eltérések a következők: Mindenekelőtt az érték megállapítása történik különböző módokon; vagy értékbevallással vagy pedig ú. n. értékmegállapító bizottságok állapítják meg az egyes áruk értékét. A gyakorlat újabban, különösen a kivitelnél, az értékbevallási módszert fogadja el. A származási és rendeltetési ország meghatározásánál szintén különböző eljárásokat követnek; részint az árút termelő, részint pedig az árút eladó országot kell megjelölni, sőt Anglia pl. az elhajózási országot tünteti fel. E lényegbeli eltéréseken kívül különbözik a statisztikák formája, az árú-lista is; vagy alfabetikusan, vagy pedig a különböző vámtarifák beosztását követve készülnek ezek az árulajstromok. A Statisztikai Intézet és a kereskedelmi kamarák kongresszusai is folytonosan foglalkoztak e kérdésekkel és ennek eredménye lett az egységes árulajstrom megállapítása. Az 1913-ban Brüsszelben folytatott diplomatai tárgyalások elfogadták a még 1910-ben megállapított és 185 tételből álló egységes árulajstromot; ugyancsak elhatározták, hogy egy nemzetközi kereskedelmi statisztikai hivatalt állítanak fel Brüsszelben. E határozathoz 29 állam adta meg hozzájárulását és a határozat értelmében ez év

júliusában kellett volna a hivatalnak működését megkezdenie. A hivatal felállítása azonban csak az első lépés a kereskedelmi statisztika végleges egységesítéséhez, mert végső feladata, hogy a nemzetközi kereskedelmi statisztikát nemcsak az egységes árulajstrom tekintetében, de egyéb nagy eltéréseiben is egyöntetűvé tegye. — Negyedik helyen Szirt Lajos *Hatodik nemzetközi kereskedelmi congressus* címmel értekezik. A közlemény összefoglalja a júniusban, Párisban lefolyt hatodik nemzetközi kereskedelmi congressus tárgyalásainak eredményeit. A beérkezett vélemények és az üléseken történt fölszólások egyenként való ismertetésére nem tér ki, csak általánosságban körülvonalozza a tárgyalt problémákat és az elfogadott határozati javaslatokat közli lehetőleg szó szerint. A congressus programján a következő kérdések szerepeltek: az ünnepnapok fixirozása, a naptár reformja, a vámstatisztika egységesítése, a pennyportótarifája és a nemzetközi postareformok ügye, nemzetközi magánjogi döntőbírótság, a csekkjog nemzetközi egységesítése, nemzetközi postai csekk- és giroforgalom, a warransokra vonatkozó törvényes intézkedések egységesítése, a congressus alapszabályainak módosítása, nemzetközi védekezés a tisztességtelen verseny ellen, aranytartalékok pénzügyi pánikok elhárítására, az óraidő előretolása a nyár tartama alatt, a huszonnégyórás időmegjelölés kérdése, vámbélyeg alkalmazása postacsomagokon. — Azután Móricz Miklós *Külkereskedelmi mérlegünk passivitása* címmel értekezik. Szerző e tanulmányában a magyar külkereskedelmi mérleg problémáját a világkereskedelmi jelenségek közé igyekszik beállítani, az európai államokat külforgalmuk arányában nagy-, közép- és kishatalmakra osztályozva; az első csoportba a forgalom eredményei szerint Anglia, Német-, Franciaország, Hollandia és Belgium sorolható, középhatalmak volnának Ausztria, Olaszország, Svájc, Orosz- és Magyarország, vagy ha a Monarchiát külkereskedelem tekintetében egynek vesszük, a sorrend ez: Olaszország, a Monarchia, Svájc, Oroszország; a többi európai államok a kishatalmakat adnák. Ha a mérleg aktivitásának, vagy passivitásának kérdését ezeken az államokon tanulmányozzuk, arra az eredményre kell jutni, hogy pozitív árumérleggel csak azok az államok dolgoznak, melyek exportjukat túlnyomóan mezőgazdasági cikkekből fedezik. Ezt megerősíti az is, hogy az Egyesült Államok mérlege szintén állandóan pozitív és exportjának kilencztizede valóban élelmiszerekre esik, valamint az is hogy Európának a gyarmatokkal szemben mérlege igen nagy mértékben negatív. Ez már magában is bizonyos támpontot nyújt arra, hogy hazánk mérlegének problémáját megközelíthessük, tekintettel arra hogy nálunk állandó a fejlődés az iparosodás irányában, s hogy a negatív eredménnyel záródó esztendő csakugyan mezőgazdasági cikkeink visszaesését tüntetik fel. Szerző itt bővebben foglalkozik a német exportviszonyokkal, amelyek e tekintetben igen jellemzők, valamint az ezzel ellentétes természetű angol viszonyokkal. Magyar-

ország külkereskedelmi forgalmának vizsgálatánál az Ausztriához való viszonyunkat kell tisztáznunk. Magyarország részesedése a közös vámterület forgalmában 15%, tehát a közös mérleg alakulása reánk igen kevésbé jellemző. Míg Ausztriának és a közös vámterületnek mérlege 1908-ban lett negatívá, reánk a következő év volt a kritikus forduló-pont. Igen fontos jelenség, hogy a vámkülfölddel szemben mérlegünk csak 1909 óta negatív, Ausztriával szemben pedig mindig az volt; ha tehát végeredményben mégis pozitív volt mérlegünk, azt mindig a vámkülföldnek köszönöttük; majdnem úgy vehetjük, mintha Ausztriánál fennálló áruszámlánkat a vámkülfölddel fizettettük volna meg. Mióta azonban mérlegünk a vámkülfölddel szemben is negatív lett, az Ausztriával szemben fennálló hiányt nincs miből fedezni. Mindezt támogatja még az is, hogy két évtized óta Ausztria jelentősége behozatalunk szempontjából csökkent, bár még mindig onnan fedezzük készárúsűk-ségletünknek kilencztizedrészét. Sajnos, külkereskedelmi mérlegünk vizsgálata arról győz meg bennünket, hogy annak passivitása nem vezethető vissza az ország nemzetgazdasági törekvéseiben mélyreható változásokra. Így tehát ezeket a megfigyeléseket azzal kell lezárni, hogy külkereskedelmi mérlegünk változása az Ausztriával való összekötésünk természetén nem sokat módosított, sem a vámkülfölddel való összeköttetéseinket nem erősítette. Igen valószínű, hogy ez a negativitás, bár most már több éven tért vissza, csak átmeneti állapotnak tekinthető, mely valószínűen a régebbi viszonyokhoz fog visszavezetni. A tanulmány, mely közben még Jankovich Béla hasonló tárgyú kutatásaival foglalkozik, ismételten hangsúlyozza, hogy a kereskedelmi mérleg problémájának kulcsa a nemzetgazdaságtannak szomszédos fejezeteiben keresendő. — Azután Ruttkay Vilmos *Munkáskérdések Angliában* című cikkében első sorban a vasuti alkalmazottak mozgalmával foglalkozik. A vasúttársaságok a munkások főkövetelését, a szakszervezeteknek elismerését máris teljesítették, így a mozgalom talán békés megegyezéssel végződhetik. A szénbányamunkások a munkabér minimális mértékének megállapításáról szóló törvénnyel nem voltak megelégedve, a törvény különféle magyarázata miatt Yorkshire vidékén sztrájk ütött ki, mely a munkásság győzelmével végződött, de csak ideglenesen, mert a minimális bért megállapító törvény ez év végével hatályát veszti, s újabb mozgalmakra feltétlenül számítani kell. Végül még szerző visszapillantást vet az elmúlt 10 év történetére és megállapítja, hogy Angliában a collectiv-szerződések nem váltak be, mert azon iparágaknál hol ilyen szerződések voltak, a sztrájkok épp oly gyakoriak voltak, mint az olyan iparágakban, hol ily szerződések nem léteztek. — Végül Móricz Miklós *Az európai egyensúly gazdasági alapjai* címmel értekezik. Szerző e tanulmányában azokat a gazdasági alapokat keresi, melyeken az európai egyensúly nyugszik. A kölcsönös erőviszonyok ismeretéhez az egész gazdasági szervezet ismerete lenne szükséges, ehelyett azonban meg kell elé-

gednünk azzal, a mit a külkereskedelmi adatokból kiolvashatunk. Ha gazdasági szempontból ugyanúgy tagoljuk Európát, mint az politikai tekintetben van, vagyis a Hármass Szövetséget a Hármass Entente-tal állítjuk szembe, az erőviszonyoknak érdekes képéhez jutunk. A Hármass Szövetség teljes behozatala, leszámítván természetesen az egyes államoknak a Szövetség keretein belül való kölcsönös forgalmát, 1911-ben 14.75 milliárdot tett, miből 5.25 milliárd eredt az Entente államaiból, a 11.25 milliárd kivitelből 3.75 milliárd irányult az Entente államai felé. Az Entente gazdasági arányai jóval nagyobbak. Ugyanebben az évben ugyanis behozatala 23.33 milliárdot, kivitele 19.5 milliárdot tett, miből 3.8 milliárdot vásárolt és 4.3-at adott el a Szövetség államainak. Így a Szövetség mérlege saját kimutatásai szerint 1.5 milliárddal, az Entente áruforgalmi statisztikái szerint 550 millióval volt passiv az Entente államaival szemben. A két politikai testnek gazdasági viszonyaira vonatkozó adatok szerint azoknak nemcsak méretei mutatnak más arányokat, hanem egymásrataltságuknak foka is. Ugyanis a Hármass Szövetség ez adatok szerint gazdasági tekintetben határozottan reá van utalva az Entente-ra, fordítva azonban ezt nem mondhatjuk el. A Szövetség áruforgalmának egy harmadát az Entente-tal való forgalma teszi, amaz viszont behozatalából 16%-ot vásárol a Szövetségtől s kiviteléből 22%-ot irányít felé, tehát forgalmában a Szövetség másodrendű szereppel bír. A tanulmány részletes táblázatokat közöl, melyek az így tárgyalt hat államnak egymással és más államokkal való forgalmát tüntetik fel, mely táblázatok érdekes összehasonlításokra adnak alkalmat. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában *Háború és közgazdaság* czimmel új rovat nyílt, a mely a pénzügyek állásáról, a moratorium-rendeletekről közöl tájékoztatást. Sorra veszi a czikk a hitelügyet, az élelmiszerek drágaságának és a szén kérdését, majd foglalkozik a közlekedés és külkereskedelem problémáival, és végül a munkanélküliség nagy bajával. S ch. ismerteti azokat a németországi intézkedéseket, melyek a *lakásügynek a háborúban* való rendezésére irányulnak. *Az ingatlan tulajdon védelmére a háború alatt* Berlinben, városi támogatással, közczelű részvénytársaság alakult a másodhelyű jelzálogadósok háborús hitelpénztára névvel. Ugyancsak S ch. ismerteti a *Rendkívüli intézkedéseket a német jogszolgáltatásban*. S z. L. Hantos Elemér: *A monarchia pénzügyi harcckészültsége* czimű actualis könyvéről irt rövid ismertetést. Ezután a *Suez-csalorna 1913. évi forgalmáról* nyerünk igen érdekes adatokat. *Fiume hajó- és áruforgalma 1912-ben* ismét lényeges emelkedést mutat, dacára, hogy hajóparkunk az előző évekhez képest csak jelentéktelenül gyarapodott. *Németország és Anglia gazdasági erői* anélkül összeállítás szerint igen kedvezőek Németországra, mert az utolsó tíz évben mezőgazdasága, ipara és kereskedelme jobban fejlődött, mint Angliáé. *Oroszország külkereskedelme* 1912. évben a kereskedelmi mérleg mérsékeltebb activumával záródott. A változatlan kivitel mellett a bevétel lényegesen emel-

kedett. *Belgium külkereskedelme* igen fejlett volt, az erre vonatkozó érdekes adatokból kitűnik, hogy bevételnél Franciaország, a kivételnél Németország áll első helyen. *Dánia, mint Németország élelmiszer szállítója* különösen most jön tekintetbe magas fejlettségű mezőgazdaságával és állattenyésztésével, mikor Svájc és Hollandia ezen czikkekre kiviteli tilalmakat állítottak fel. *A török capitulatio felfüggesztése* fontos közgazdasági tény, mert az idegeneknek a török igazságszolgáltatás alá vonása mellett, az általuk élvezett adómentességet is megszünteti. *Az argentinai válság* okairól és nagyságáról szól a következő czikk: *A német csődök apadása* a mostani nagy gazdasági válság alatt, a német közgazdaság nagy ellenállási képességéről tanuskodik. T. A. *A francia földbirtokstatisztika legújabb eredményeiről* közöl igen figyelemreméltó adatokat. *Tomashoff Albert a lakáskérdés megoldásának egy érdekes kísérletét Párisban* ismerteti, mely arra irányul, hogy a kisemberek szövetkezetbe tömörülve, munkaképességük ideje alatt collectív házakban aggkorukra ingyen lakást szerezhessenek. *Munkásbiztosítási törvény Belgiumban* czim alatt *Sch.* ismerteti a tavaszkor hozott és kényszeren alapuló új törvényt, mely a betegbiztosítást, a rokkantsági és aggkori biztosítást szabályozza. *A francia törvény az alkalmazottak óvadékáról* azt írja elő, hogy a munkaadó az alkalmazottak 1500 franknál csekélyebb értékű óvadékairól jegyzéket vezessen, magát a pénzt pedig az alkalmazottak neve alatt takarékpénztárnál helyezze el. *Pályázat az egyházi kötött birtokok kérdéséről* czimmal a Socialpolitikai Szemle által hirdetett pályázat feltételei vannak közölve.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály második ülése.

1915 február 1-én.

GOLDZIEHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklelte alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Gróf Apponyi Sándor t. t. — Badics Ferencz, Beöthy Zolt, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Divald Kornél, Ferenczi Zoltán, Jánosi Béla, Négyesy László, Szinnyi Ferencz, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — *A másik két osztályból*: Fejérpataky László, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Szinnyi József osztálytitkár.

36. VÁCZY JÁNOS l. t.: Irodalmi és közállapotok a XIX. század elején.

37. VARGHA DAMJÁN (vendég): Petrus de Natalibus és a kódexirodalom.

38. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére NÉMETHY GÉZA r. és VÁCZY JÁNOS l. tagot kéri fel.

HATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1915 február 8-án.

CONCHA GYÖZŐ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula, Plósz Sándor t. tt. — Gaal Jenő, Matlekovits Sándor, Ortvy Tivadar, Szádeczky Lajos, Fináczy Ernő, Csánki Dezső, r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Alexander Bernát, Eber László, György Endre, Giesswein Sándor, Kuzsinszky Bálint, Pauler Akos, Reiner János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Buday László l. tt. — *A másik két osztályból*: Beöthy Zsolt, b. Eötvös Loránd, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Némethy Géza, Pecz Vilmos r. tt. — Jánosi Béla l. t. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

39. HORNYÁNSZKY GYULA: A homerosi beszédek tömegpsychologiai vonatkozásokban.

40. PAULER AKOS: A fogalom problémája a tiszta logikában.

41. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ORTVAY TIVADAR r. és HORNYÁNSZKY GYULA l. tagot kéri föl.

HETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1915 február 15-én.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Konkoly Thege Miklós t. tt. — B. Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Genersich Antal, Horváth Géza, Ilsvay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Lóczy Lajos, Rados Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Fejér Lipót, Franzenau Agoston, b. Harkányi Béla, Hoor-Tempis Mór, Hutyra Ferencz, Kertész Kálmán, Preisz Hugó, Rátz István, Rejtő Sándor, Töttössy Béla, Wittman Ferencz, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv, Ortvy Tivadar r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

42. FRÖHLICH IZIDOR r. t.: „Átlátszó közegek elválasztó felülete közelében levő fénylő pontok elméletéhez“.

43. HUTYRA FERENCZ l. t. és MANNINGER REZSŐ részéről: „Bakteriumellenes specifikus fermentumokról“. Előterjeszti Hutyra Ferencz l. t.

44. SZ. NAGY GYULA részéről: „Sík- és térbeli algebrai görbék realis meneteiről“. Előterjeszti Kürschák József r. t.

45. VITÁLIS ISTVÁN részéről: „Adatok a Cserhát-hegység keleti részének geológiai viszonyaihoz“. Előterjeszti Lörenthey Imre l. t. Következő ülésre halasztatott.

46. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KÜRSCHÁK JÓZSEF r. és HUTYRA FERENCZ l. tagokat kéri fel.

NYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály h a r m a d i k ü l l e s e .

1915 (márczius 8. helyett) február 22-én.

CONCHA GRÖZÖ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: B. Forster Gyula, Plósz Sándor t. tt. — Balogh Jenő, Csánki Dezső, Földes Béla, Gaal Jenő, Fináczy Ernő, Matlekovits Sándor, Ortvay Tivadar, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Angyal Dávid, Áldásy Antal, Buday László, Eber László, Ferdinandy Geyza, Giesswein Sándor, György Endre, Kollányi Ferencz, Komáromy András, Mahler Ede, Mihalik József, Reiner János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Beöthy Zsolt, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Kövesligethy Radó r. tt. — Tolnai Vilmos, Vikár Béla l. tt. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

47. ALEXANDER BERNÁT: Az örök béke problémája.

48. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MATLEKOVITS SÁNDOR r. és ALEXANDER BERNÁT l. tagot kéri föl.

Nekrológ.

Sebestyén Gyula l. tag búcsúztatója Nagy Géza l. tag ravatalánál 1915 febr. 6.

Tisztelt gyászoló közönség!

A Magyar Tudományos Akadémia nevében, továbbá a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság és a Magyar Néprajzi Társaság megbízásából állok e ravatal előtt, hogy nevükben elbúcsúzzam a magyar történetírás elhunyt kitűnőségétől, Nagy Gézától.

Búcsúzásom az áldás és a hála szava lesz.

Haló poraiban is áldjuk ezt a kidölt hű munkatársat, a ki romlatag testtel, törhetetlen munkakedvvel, óriási emlékező és elképzelő erővel, csodálatosan tiszta látással és felfogással egész munkás életén át kutatta a magyarság legrégebb és leg-homályosabb történetének titkait. Noha ura volt a magyar történelem minden korszakának és minden segédtudományának, előszeretettel a magyar faj eredetével és a magyar nemzet kialakulásával foglalkozott. Nála tökéletesebben nem ismerte senki az erre vonatkozó középkori latin, görög, orosz és arab kútfők tömkelegét, a nyelvtörténet, összehasonlító nyelvészet és néprajz ugyanolyan régi történeti értékű adalékait. Nála tökéletesebben nem értett senki ahhoz, hogy a vallomásra birt ősi történelmi emlékekből életet varázsoljon lelki szemeink elé s hogy a nyelv és néprajz élő adalékaiban évezredes emlékeket felismerjen. De mivel e téren minden élő társa közt ő járta meg a legnagyobb mélységeket és magasságokat, nemcsak mél-

tánylói és csodálói voltak, hanem akadtak, a kik eléggé meg nem értették, vagy egészen félreértették. Az idő azonban mindig neki adott igazat.

Pályája kezdetén sokat foglalkozott a székelyek eredetével és a székely nemzeti hagyományok mibenlétével. Ekkor tette szóvá egyik tanulmányában a székely nyelv és a dunántúli népnyelv közös sajátosságait. Ezt akkor délibábos nyelvészkedésnek minősítették; ma pedig már tudjuk, hogy a székelyek nyelvében nemcsak a dunántúli, hanem az összes többi magyar nyelvjárásoknak is rétegei vannak.

Ugyanilyen vakmerőségnek látszott az a kísérlet, a melylyel Thomsen megfejtése előtt a középpázsiai ó-török feliratok még fel nem ismert betűit a székely rovásírás betűivel rokonságba hozta. Ma már ez a megsejtett kapcsolat is pontosan igazolva van. Máskor a honfoglaláskori demographiai viszonyok megállapításában és hazánk honfoglaláselőtti történetének föltárásában tanusít éleselműséget, vagy pedig az Árpádok genealogiájában fedez fel meglepő kapcsolatokat.

Munkásságának legsúlyosabb eredményei azokban az ókori tárgyú tanulmányokban maradtak reánk, a melyeknek egyikével akadémiai székét is elfoglalta. Herodot néhány szkithaföldi népvénének fejtegetéséből kiindulva, be tudta bizonyítani, hogy a szkithák a magyaroknak, avaroknak és hunoknak nemcsak történelmi elődei, hanem turáni eredetű rokonai is voltak. Csodaszamba menő igazolása a legmerészebben hangzó Árpádkori magyar és a még régibb európai hagyománynak! De egyben olyan történeti eligazodás is, a melyre elvégre okvetlen rá lesz utalva a külföldi tudomány és az egyetemes történelem.

Íme, tisztelt gyászoló közönség, csak pár jellemző példával éltem s az elhunyt kitünő tudós tudományának nagyságát és a gyászukat tolmácsoltató testületek vesztésének nagyságát máris igazolni tudtam. Sőt jelezni tudtam azt is, hogy ez a világi örömeiktől elzárkózó, nemesen egyszerű tudós az emberi lélek minden reá ruházott képességével és tudományos munkásságának minden eredményével a magyarság legrégebb történelmének ragyogványát gazdagította. Tudta, hogy a magyar faj fennmaradásának nemcsak titkai, hanem biztosítékai is történelmében rejlenek. Ezért volt élete végén boldog, hogy a mostani történelmi időkben fajunk fenntartó erejének kibontakozását és érvényesülését is megérte. A Magyar Nemzeti Múzeumnak reá bízott hadtörténelmi kincseiben sem az elmúlás pusztja emlékeit látta, hanem látta a jelen élet igazolását és a jövőndő hatalmas zálogát. És mikor most a magyar nép ezeréves hadi erénye megújnodva világraszóló dicsőséget szerez nekünk, a magyar nemzet hálás őrzőangyala mindig ott virrasztott a haldokló tör-

ténetiró ágya mellett, hogy a világtörténelmi események bölcs mérlegelése alkalmára mindig izzóvá esókolja homlokát. A romlatag szervezetű boldog tudósban ezért hült ki utoljára az a láng, a melyet ez a homok eltakart . . .

Elköltöző dicső barátunk, kidölt hű munkatársunk, köszönjük tudományos munkásságod közkincesé vált eredményeit! Köszönjük a sok gyámolítást, a melyben munkatársaidat állandóan részesítetted, és a melylyel felkaroltál minden kicsinyt és felkaroltál minden nagyot! Köszönjük hű magyar lelkednek minden reánk árasztott melegét!

Elköltöző dicső barátunk, kidölt hű munkatársunk, Isten veled!

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
PÉNZTÁRI SZÁMADÁSA 1914-RŐL
ÉS KÖLTSÉGVETÉSE 1915-RE.

A Magyar Tudományos Akadémia

Folyószám	A c t i v u m	Kor. értékben				
		korona	fl.	korona	fl.	
1	Ingtatlanok : Az Akadémia palotája (tkvi sz. ---- hrs. 766.), bérháza (tkvi sz. ---- hrs. 767.), könyvkészlete és egyéb felszerelésének értéke a Zichy-féle Wesselényi-utczai ház (tkvi sz. ---- hrsz. 4640.)	2000000		40000	2040000	—
2	Értékpapírok :				5271159	33
3	Feridun Kiamil Zade ösztöndíj-alapít- ványának az alapító-levél értelmében tőkésítendő része 4% és 4½% K ért. Magy. földhitelintézeti záloglevelekben				215600	—
4	Be nem folyt alapítványok				96618	—
5	Hátralékos kamatok a be nem folyt ala- pítványok után				940	96
6	Személyzet által felvett előlegek				1119	—
7	Adósok (jelesen, n. Zsivora György ha- gyatékából eredő követelés és az osztályok deficzitje)				66085	43
8	1915. évet illető személyzeti fizetések .				5534	01
9	1915. évet illető kiadások				2290	—
					7699346	73

Budapest, 1914

A Magyar Tudományos Akadémia

Magyar föld-

Hoyos s. k.

vagyonmérlege 1914 december 31-én.

Folyószám	P a s s i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Alapítványok :				
	a) alapítványok pályadíjakra, jutalmakra és segélyezésekre 1914. évben hozzájött	1027315	61	1138715	61
	Fel nem használt kamatok 1914 december 31-én	111400	—	10196	62
	b) alapítványok, melyeknek kamatai tőkésítendőek			702081	80
	c) alapítványok, melyeknek kamatai felett az akadémia szabadon rendelkezik				
	1913 december 31-én volt	4544648	—		
	1914-ben hagyományozott összeg	100597	22	4645245	22
	Összesen			6496239	25
2	Feridun Kiamil Zade ösztöndíj-alap értékpapirban	215600	—		
	készpénzben	10	62	215610	62
3	Hitelezők (jelesen Magyar Földhitelintézet, Római magyar történ. intézet, kiadandó Bolyai-jutalom, osztályok maradékai)			383190	98
4	Előre fizetett házbér. mely az 1915. évet illeti			7208	33
5	Vagyonmérleg :				
	Vagyon <i>a, b, és c</i> alapítványokon felül 1913 december 31-én	596613	45		
	1914. évi rendkívüli bevételek			11810	—
	1914. évi vagyonkezelési hiány			11325	90
	1914. évi vagyonszaporulat összesen	484	10	597097	55
				7699346	73

december 31-én.

vagyonának kezelője :

hitelintézet.

Simon s. k.

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	a) Főbb tisztviselők fizetése	22066	78		
	b) Többi tisztviselők fizetése	31600	04		
	c) Szolgák fizetése és ruházata	13204	79		
	d) Nyugdíjak	5608	12		
	e) Segélyezés, nyugdíjjárulék és jutalmak	3911	40		
	f) Drágasági pótlékok	2770	—	79161	13
2	Almanach és Értesítő			8173	44
3	Az I. osztály és bizottságai részére			40077	91
4	A II. osztály és bizottságai részére			85999	45
5	A III. osztály és bizottságai részére			30000	—
5a	Szótári bizottság részére			6000	—
6	Könyvkiadó bizottság: az Akad. Természett. és Orvosi könyvkiadó vállalatok segélye			6000	—
7	Széchenyi múzeumra			1500	—
8	Szinnyei, Magyar írók életrajzára			760	—
9	Jutalmakra			51595	65
9a	Később esedékessé váló jutalmakra, pályadíjakra és segélyekre			3971	32
9b	Határozott rendeltetésű alapítványok és alapok kamatai			15505	08
10	Bólyai jutalomra			2500	—
11	Budapesti Szemle segélyezése			8000	—
12	Magyar irodalom ismertetése külföldön és egyéb tiszteletdíjakra a Laky-alapból			12327	—
13	Könyvtárra a) vásárlásokra	17806	47		
	b) diplomatáriákra	2000	—	19806	47
14	Az akadémia épületeire				
	a) rendes fenntartási költségek	29727	15		
	b) rendkívüli javítási és átalakítási kiadások költségvetés szerint	6700	97	36428	12
15	Tiszteletdíjak, irodai, ügyvédi és vegyes kiadásokra			25168	04
16	Adó			33549	55
17	Előre nem látott szükségletekre			3998	64
	Összesen a rendes kiadások			470521	80
18	Az akadémia rendes bevételeivel szemben a rendes kiadások tettek	459195	90		
	az 1914. évi vagyonkezelési hiány lesz hozzá az 1914. évi rendkívüli bevételek összegét	470521	80		
		11325	90		
		11810	—		
19	Összesen tiszta eredmény, mely az akadémia vagyonát szaporítja	484	10	484	10
				471005	90

Budapest, 1914

A Magyar Tudományos Akadémia
M a g y a r f ö l d -

Hoyos, s. k.

nyeremény-számlája 1914 december 31-én.

Folyósz.	B e v é t e l	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Bevételezett kamatok :				
	a) befizetetlen alapítványok kamatai . . .	3746	72		
	b) különféle követelések után	1296	59		
		5043	31		
2	Értékpapírok után	182653	15		
3	Házbér :				
	a) palota és bérház után . . . 86888'33				
	b) Wesselényi-utczai ház után . . . 684'—	87572	33		
4	Könyvek eladásából	24982	75	300251	54
5	Országos dotatio :				
	a) történelmi és irodalomtörténeti czé- lokra	30000	—		
	b) régészeti közleményekre	10000	—		
	c) természettudományi czélokra	10000	—		
	d) classica-philologiai czélokra	3000	—		
	e) könyvtára :				
	1. vásárlásokra 10000'—				
	2. diplomatáriákra 2000'—	12000	—		
	f) Szótári munkásságra	4000	—		
	g) az akadémia összcéljaira	60000	—		
	h) a Honvédelmi Minisztertől hozzájárulás a Hadtörténelmi Közlemények kiadására . . .	7000	—	136000	—
6	Régészeti és embertani társulat járuléka . . .			900	—
7	Az osztályok mult évi maradékai			22044	36
	összesen rendes bevételek			459195	90
	<i>Rendkívüli bevételek :</i>				
8	Adományok	500	—		
9	Árfolyamkülönbözetek vett értékpapíroknál, melyek a mérlegben pari árfolyammal vétettek fel	11310	—	11810	—
				471005	90

december 31-én.

vagyonának kezelője,

h i t e l i n t é z e t.

Simon, s. k.

FÜGGELEK.

„A“ alapítványok,

melyeknek kamatai pályadíjakra, jutalmakra és segélyezésekre fordítandók.

	Tökében koronaértékben	Kamat
Bésán József	80.000.—	
Bródy Zsigmond	40.000.—	
Bulyovszky Gyula	4.000.—	
Bük László	14.000.—	
Dóra Szilárd	4.000.—	
Duka Tivadar	2.000.—	
Edl—Holczér	32.000.—	
Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár pályadíj-alapítványa	8.000.—	1.115·84
Dr. Elischer Gyula „Goethe-alap“	4.000.—	6·92
Első Magyar Általános Biztosító-Társaság	22.000.—	
Farkas István	4.000.—	
Feridun bey (akadémiai rész)	80.000.—	3.884·30
Gróf Festetics László	21.000.—	
Flór Ferencz és neje	40.000.—	
Forster János	24.000.—	
Fraknoi Vilmos	55.600.—	138·49
Gorove László és István	22.000.—	
Ipolyi Arnold	26.837.—	
Kanizsai Károly	2.800.—	
Gróf Karátszoni Guidó	63.000.—	
Kautz Gyula	4.000.—	
Kóczán Ferencz	28.000.—	
Körösi József alapítványa	8.000.—	1.818·88
Lederer Béla	10.000.—	
Lehr Albert	2.000.—	12·88
Lévay Henrik	20.000.—	
Lukács Móricz	40.000.—	
Marczibányi nemzetség	8.400.—	
Ifj. gróf Nádasdy Ferencz	10.500.—	
Óltványi Pál	2.400.—	720.—
Ormódy Vilmos	10.000.—	
Péczely József	10.500.—	
Pollák Jakab	12.000.—	
Rózsai József	8.400.—	
Rökk Szilárd	20.000.—	
Sámuel Alajos	2.100.—	
Schossberger Zsigmond	20.000.—	
Schreiber Ignác által néhai Kautz Gyula emlékezetére alkotott alapítvány	10.000.—	1.298·60
Scitovszky János	31.000.—	
Székely kivándorlási alap	49.678 61	
Szilágyi István	4.000.—	1.200.—
Szítányi Ullmann testvérek	10.000.—	
Sztrokay Lujza	10.000.—	
Gróf Teleki József	24.000.—	
Átvitel	904.215·61	10.195·91

	Tőkében	Kamat
	koronaértékben	
Áthozat	904.215·61	10.195·91
Tomori Anasztáz	20.000·—	
Ullmann Imre és testvérei	6.000·—	
Vitéz-alap	2.100·—	
Özv. Vojnits Tivadarné	20.000·—	
Wahrmann Mór	20.000·—	
Wodianer Albert	58.400·—	
Gróf Andrassy Dénes alapítványa	108.000·—	—71
„A“ alapítványok összege: 1,138.715·61		10.196·62

Ezenkívül a Pesti Hazai Első Takarékpénztár kezelése alatt van:
 Pesti Takarékpénztár (Fáy-alap) K 40.000·—
 A Pesti M. Keresk. Bank alapítványa saját kezelésében „ 10.000·—
 mely utóbbi alapítvány kamatja minden öt évben a M. Föld-
 hitelintézetnél 2000 K összegben fizetetik be.

„B“ alapítványok,

melyeknek kamatai tőkésítendőek.

	Koronaértékben
Gróf Kuun Géza	11.237·91
Ordódy István	4.265·16
Dr. Ortvy Tivadar	30.000·—
Semsey Andor	213.430·80
Udvardi Cherna János	2.091·87
Néhai bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány	73.404·54
Hg. Czartoryski-féle alapítvány	5.047·98
Reguly-alap	3.939 25
Tisztviselők nyugdíjalapja	41.103·61
Kovács Ferencz pályadíj-alapítványa	13.527·26
Erzsébet királyné emlékmű-alap	28 07
N. Fabriczy Sámuel emlékére tett alapítvány	277.000·—
Galgóczy Károly	2.128·55
Szőnyi Pál	24.876·80
„B“ alapítványok összege: 702.081·80	

„C“ alapítványok,

melyek az Akadémia szabad rendelkezésére vannak: évenként közli az akadémiai Almanach.

E „C“ alapítványok összege K 4,645.245·22

Budapest, 1914 deczember 31.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar Földhitelintézet.

Értékpapírok.

Folyósz.	A c t i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
	Magyar földhitelint. 4% szab. tj. zgl. K 3,502.200.—				
	kamat okt.—decz. 31-ig „ 35.022.—	3537222	—		
	Magyar földhitelint. 4% k. é. zgl. K 619.200.—				
	kamat júl. 1—decz. 31-ig. „ 12.384.—	631584	—		
	Magyar földhitelint. 3½% k. é. zgl. K 6.000.—				
	kamat okt.—decz. 31-ig „ 52.50	6052	50		
	Magyar földhitelint 4½% kor. é. zgl. K 22.800.—				
	kamat nov. 1.—decz. 31-ig. „ 171.—	22971	—	4197829	50
	Egyes. bpesti fővárosi takptr. 4½% zgl. K 6.000.—				
	4½% kamat nov. 1—decz. 31-ig „ 45.—	6045	—		
3 drb	Első bpesti gőzmalom-részvény			1500	
	4%-os magyar koronajáradék kötv. K 89.700.—				
	4% kamat decz 1—31-ig „ 299.—	89999	—		
	Kisbirt. orsz. földhitelint. alapító-okmány			21000	
14 drb	Tiszaszabályozási sorsjegy			2800	
9 drb	Pesti hazai első takarékpénzt. részvény			155250	
	Kisbirt. orsz. földhitelint. 4½% zgl. K 11.000.—				
	kamat nov.—decz. 31-ig „ 82.50	11082	50		
	Magyar 4% földterherment. kötvény K 8.000.—				
	kamat nov.—decz. 31-ig „ 43.33	8053	33		
50 drb	Belvárosi takarékpénztár részvény			25000	
	6%-os m. kir. 1914. évi állami járadék- kölesön (Hadi kölesön) K 200.000.—				
	kamat nov. 1.—decz. 31-ig. „ 2.000.—	202000	—	522729	83
				4720559	33
	Elkülönítve kezelt értékpapírok:				
1.	Néhai Fabriczy S. emlékére tett alapítv. :				
	Magyar földhitelint. 4% k. é. zglben K 58.400.—				
	Magy. földhitelint. 4% szab. és tjjav. zgl. „ 145.400.—				
	6 drb Iglói múmalom részvény „ 1.200.—				
	20 drb Borsodmiskolczi gőzmalom-részv. „ 4.000.—				
	6 drb Szepesi első takarékptr. részv. „ 2.400.—				
	Badische-Anilin & Sodafabrik részv. Mrk. 9.600.—				
	Württembergische Vereinsbank részv. „ 7.200.—				
	1 drb Kötelezvény „ 10.000.—	277000	—		
2.	Dr. Ortway Tivadar alapítványa:				
	Magyar földhitelint. 4% kor. ért. záloglevelekben	30000	—		
3.	Fraknói Vilmos alapítványa:				
	Magyar földhitelint. 4% k. é. zglevelekben K 42.200.—				
	Magyar földhitelint. 4½% kor. ért. zgl. „ 12.400.—				
	Magyar földhitelint. 4% szab. és tjjav. zgl. „ 1.000.—	55600	—		
4.	Feridun bey alapítványa (akadémiai rész)				
	Magyar földhitelint. 4% k. é. zglevelekben	80000	—		
5.	Néhai gróf Andrassy Dénes alapítványa:				
	4%-os magyar koronajáradék-kötvény	108000	—	550600	—
	A mérlegben felvett összes értékpapírok értéke 1914. december 31-én			5271159	33

Budapest, 1914 december 31.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Hoyos, s. k.

Magyar Földhitelintézet.

Simon, s. k.

Előirányzat 1915-re.

Bevétel.

<i>Rendes bevételek:</i>	Előirányzat 1914-re	Tényleg befolyt 1914-ben	Előirányozva 1915-re
I. Befizetetlen alapítv. kamatai	4.096·72	3.746·72	3.256·72
II. Különféle követelések	1.251·82	1.296·59	1.251·82
III. Értékpapírok kamataiból	180.201·—	182.653·15	191.000·—
IV. Házbérekből	82.000·—	87.572·33	85.000·—
V. Könyvek eladásából	16.000·—	24.982·75	18.000·—
VI. Országos dotatio:			
<i>a)</i> Tört. és irodalomtört. czélokra	30.000·—	30.000·—	30.000·—
<i>b)</i> Régészeti közleményekre	10.000·—	10.000·—	10.000·—
<i>c)</i> Természettud. kutatásokra	10.000·—	10.000·—	10.000·—
<i>d)</i> Classica-philologiai czélokra	3.000·—	3.000·—	3.000·—
<i>e)</i> Szótári munkásságra	4.000·—	4.000·—	4.000·—
<i>f)</i> Könyvtarra (a belügyminiszterium befizetésével együtt)	12.000·—	12.000·—	12.000·—
<i>g)</i> Az Akad. szabad rendelkezésére	60.000·—	60.000·—	60.000·—
VII. A Honvédelmi Minisztertől hozzájárulás a Hadtörténelmi Közlemények kiadására	7.000·—	7.000·—	7.000·—
	<u>419.549·54</u>	<u>436.251·54</u>	<u>434.508·54</u>

Rendkívüli és átfutó bevételek:

Maradék az osztályok munkálataira	22.044·36	22.044·36	18.613·39
Régész. és Embert. társ. járuléka	900·—	900·—	900·—
	<u>22.944·36</u>	<u>22.944·36</u>	<u>19.513·39</u>
Összes bevétel	442.493·90	459.195·90	454.021·93

Kiadás:

	Előirányzat 1914-re	Tényleg. kiadás 1914-ben	Előirányozva 1915-re
I. Személyes járandóságok	75.771·70	79.161·13	80.329·40
II. Általános kiadások:			
Értesítő	10.000·—	8.173·44	8.500·—
Almanach			
Akad. kiadványok jegyzéke			
Helyesírási szabályok			
III. I. osztály	40.077·91	40.077·91	40.203·78
IV. II. „	85.999·45	85.999·45	100.909·41
Átvitel kor.	211.849·06	213.411·93	229.942·59

	Előirányzat 1914-re	Tényleg. kiadás 1914-ben	Előirányozva 1915-re
Áthozat	211.849·06	213 411·92	229.942·59
V. III. osztály	30.000 —	30.000 —	30.195·47
Va. Szótári bizottság	6.000 —	6.000 —	6.000 —
VI. Könyvk. vállal. segélyezésére	6.000 —	6.000 —	6.000 —
VII. Széchenyi-múzeumra	1.500 —	1.500 —	1.500 —
VIII. Magyar Írók életrajza	800 —	760 —	—
IX. Jutalmakra	31.737·48	51.595·65	32.000 —
IXa. Később esedékessé váló ju- talmakra és segélyekre	3.971·32	3.971·32	4.000 —
IXb. Határozott rendeltetésű ala- pok kamatai	15.786·64	15.505·08	15.000 —
X. A Bolyai-jutalomra	2.500 —	2.500 —	—
XI. Budapesti Szemle segélye.	8.000 —	8.000 —	8.000 —
XII. A magyar irodalom ismer- tetése külföldön	10.000 —	12.327 —	12.400 —
XIII. Könyvtárra és diplomató- riumokra	20.000 —	19.806·47	15.000 —
XIV. Az Akadémia épületeire :			
a) rendes fenntart. költségek	20.000 —	29.727·15	20.000 —
b) rendkív. javítási „	16.000 —	6.700·97	12.000 —
XV. Irodai kiadásokra és a folyó számla kamataira	20.049·40	25.168·04	30.000 —
XVI. Adó	34.300 —	33.549·55	33.500 —
XVII. Előre nem látott szükség- letekre	4 000 —	3.998·64	4 030 —
Összesen	<u>442.493·90</u>	<u>470.512·80</u>	<u>459.568 06</u>
Levonás az osztályoknál			5.546·13
Végösszeg			<u>454.021·93</u>

Megjegyzések a költségvetéshez.

Az 1914. évi költségvetésben 442.493·90 K-val szemben ugyanilyen összegű kiadás lévén előirányozva, az alaptőke gyarapítására előirányzott összeg nem volt.

Az 1914. évben a rendes bevétel tényleg	459.195·90 K
volt, míg ezzel szemben a tényleges kiadás	470.521 80 K,
minek folytán az 1914. évi deficit kitett	11.325 90 K-t

Minthogy azonban a veszteség és nyereségszámla 8. és 9. pontjai szerint a rendkívüli bevétel	11.810— K-t
tett ki, az alaptőke gyarapítására a folyó évben	484·10 K

volt mégis fordítható.

Az egyes kiadási tételeknél az előirányzathoz képest túllépések voltak:

a személyzeti kiadásoknál	761·13 K
a jutalmak tételénél	18.437·07 „
a magyar irodalom ismertetése külföldön tételnél.	2.327— „
a palota és bérház tételnél.	428·12 „
a tiszteletdíjak, irodai, ügyvédi és vegyes kiadások tételénél	9.168·04 „

(ebből a Magyar Földhitelintézetnél lévő folyószámla tartozás utáni kamat czimén 1171·37 K-val több adott ki az előirányzott 6000 K-nál).

Összesen 31.121·36 K.

Ellenben megtakarítások voltak az előirányzattal szemben:

az Almanach és Értesítő rovatánál.	1826·56 K
a Magyar Írók Életrajza „	40— „
a határozott rendeltetésű alapok kamatai tételnél	281·56 „
a könyvtár tételénél	193·53 „
az adónál.	750·45 „
az előre nem látott szükségletek tételénél	1·36 „
	3.093 46 „

végeredményben tehát az előirányzattal szemben. 28.027·90 K volt a kiadási többlet.

Áthozat . . . 28.027·90 K

A bevételeknél *több* bevétele volt az Akadémianak, mint a mennyi elő volt irányozva :

a különféle követelések utáni kamatok tételénél	44·77 K
az értékpapírok utáni kamatokból	2452·15 "
a házbérekéből	5572 33 "
a könyvek eladásából	8982 75 "
<i>együtt</i>	<u>17.052 — K</u>

kevesebb bevétele volt ezzel szemben a be nem fizetett alapítványok kamatai cz.

tételnél, és pedig	350 — "
marad tehát bevétel-többlet	<u>16.702 — K</u> 16.702 — K,

melyet levonva a fent kimutatott kiadási többletből,

kijön a kimutatott deficit	11.325·90 K,
melyet viszont levonva a rendkívüli bevételekből	<u>11.810 — "</u>

marad az 1914. évi vagyonszaporulat, mint fent 484·10 K.

Az alapítványok összege szaporodott részint az alapítványi összegek tőkésítése, részint pedig újabb alapítványok adományozása folytán :

az „A” alapítványoknál	111.400 — K-val
a „B” „	325·97 "
a „C” „	<u>100.597·22 "</u>
<i>Összesen</i>	212.323 19 K-val

Az értékpapírok *szaporodtak* a folyó évben újabb beszerzés folytán :

22.800 — K Magyar földhitelintézeti 4½%-os kor. ért. záloglevéllel,
200.000 — „ 6%-os m. kir. 1914. évi állami járadékkölcsön-kötvény-nyel (Hadikölcsön),

3.400 — „ Magyar földhitelintézeti záloglevéllel, a Fraknói Vilmos-alapítványhoz csatolva,

226.200 — K, melyhez járul néh. gróf Andrássy Dénes alapítványa fejében beszolgáltatott

108.000 — „ 4%-os magyar koronajáradék-kötvény, összesen :

334.200 — K. *Csökken*t ellenben az átlag a kisorsolt 1 drb Bécsvárosi sorsjegy beváltása folytán :

200 — K-val, maradt a szaporulat végösszege tehát :

334.000 — K.

Megjegyzés. 1. A Fabriczy S. emlékére tett alapítvány érték-papirjai között tavaly kimutatott és pedig az akkori

„A” alapítványban	96.400 — K n. é.
„B” „	31.000 — „ „ „
<i>együtt</i>	<u>127.400 — K n. é.</u>

4%-os magyar koronajáradék-kötvény ugyanilyen névértékű Magyar földhitelintézeti 4%-os szabályozási és talajjavítási záloglevélre cseréltetett át.

2. A Fraknói Vilmos-alapítványnál tavaly kimutatott	51.200— K
M. földhitelintézeti 4%-os kor. ért. záloglevélből kisorsolt	10.000— K
helyébe 4 $\frac{1}{2}$ % kor. ért. záloglevél számoltatott el, mely	_____
tehát levonandó, marad	41.200— K
hozzá az év folyamán vásárolt 4% kor. ért. záloglevél	
névértékét	<u>1.000— „</u>
lesz a 4% kor. ért. záloglevelek névértéke az idén . .	42.200— K
Az ugyanitt levő 1000— kor. n. é. 4%-os szabályozási	
és talajjavítási záloglevél és az évközben a fenti sorsolt	
záloglevelek helyébe és a kamatokon vásárolt összesen	
12.400— kor. n. é. 4 $\frac{1}{2}$ % kor. ért. záloglevél névértékének	13.400— K
hozzáadásával kijön a fenti alapítvány kimutatott vég-	_____
összege	55.600— K

A külön kimutatott Feridun Kiamil Zádé ösztöndíjalapítvány értékpapírállaga gyarapodott 11.800 kor n. é. záloglevéllel.

Áttérve az 1915. évi költségelőirányzatra, a következő megjegyzéseket kell tennem:

Ad I. A Személyes Járandóságoknál a tisztviselők drágasági pótléka az Igazgató-Tanács határozata értelmében be van tudva a fizetésekbe.

Ad IX. Az 1914. évi tetemes túlkiadás onnan származik, hogy az Igazgató-Tanács utólag megszavazott hadi czélokra 20.000 és Zrinyi (Obsidio Szigetiana) hasonmásának költségeire 3000, összesen 23.000 koronát, a mi az előirányzott 33.158-58 koronával 56.158-58 koronát tenne.

A folyó 1915. évben esedékes jutalmak: Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom 3000, Wodianer 2000, Bródy 6000, Teleki 1200, Farkas-Raskó 200, Gorove 1200, Vojnits 800, Kóczán 1200, Péczely-regénypályázat 2000, Röck Szilárd 1000, Lévay I. oszt. 1000, Lukács Krisztina I. oszt. 2000, Halmos 1000, Bézsán 2400, Forster-Seitovszky 1350, Kereskedelmi Csarnok 1000, Flór 800, Lukács Krisztina II. oszt. 2000, Egyes. Föv. Takarékpénztár 1000, Vitéz 480, Lévay III. oszt. 1000 korona. Összesen 31.430 korona, melynek csak nagyobbik fele lesz esedékes.

Ehhez járulnak az Igazgató-Tanáctól megszavazott segélyek: 1. Posch Jenő Lélektanára 2000 K, — 2. Bihari Károly: báró Eötvös József politikája 2000 K, — 3. Könyvkereskedők Egyletének Petrik könyvészetére 1000 K, — 4. Bogdánffy Ödön: A vizierő 1000 K, — 5. Ballagi Géza hátrahagyott művére 1000 K, — 6. Wertheimer Kosuth-életrajzára 2000 K, — 7. Néprajzi Társaság 300 K, — 8. Divald

Kornél l. t., Akadémiai kalauz 1000 K (500 K-t már 1914-ben felvett), — 9. Görgei István munkáira 4000 K, — 10. Philologiai Közlöny 2000 K, összesen 16.300 K. — Minthogy e segélyek nagyobbik része 1915-ben nem lesz esedékes, az előirányzatba felvett összeg meg fog felelni.

Ad IXb. A kiadott 5400 K gróf Csáky Albin arczképére (melyre nem volt fedezet) és az Erzsébet királyné-reliefre (az Erzsébet-emlékalap ki lévén meritve) fizettetett ki.

Ad. XII. A túlkiadás onnan származik, hogy az Igazgató-Tanács a költségvetés megállapítása után Kont Ignác özvegyének végkielégítés czimén 2000 K-t szavazott meg.

E rovat egyes tételei: Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn 4000 K, Ungarische Rundschau 4000 K, a Bibliothéque Hongroise segélye 2000 K, a Keleti Szemle segélye 1500 K, Német ismertetések 120 K, Angol fordítások 200 K, Hungary segélye 600 K.

Ad XIV. A könyvtár tételében (12.000 K) bennfoglaltatik a diplomatariumok beszerzésére szolgáló belügyminiszteri segély (2000 K) is.

ELSZÁMOLÁS 1914-RŐL ÉS KÖLTSÉGVETÉS 1915-RE.

I. Első osztály és bizottságai.

I. Első osztály.

	Előirányzat 1914-re	Kiadás 1914-ben	Előirányzat 1915-re
1. Értekezésekre	2641·30	2061·77	
2. A Nagy Szótárra	1600—	1600—	
3. A bírálók díjazására	520—	520—	
4. A Néprajzi Társ. támogatására	300—	300—	
5. Simonyi Zs.: „A jelzők“ cz. mun- kájának kiadására	1500—	735—	
6. Emlébeszédre	—	674·80	
7. Kisebb kiadásokra	—	56—	
Összesen	6561·30	5947·57	
Maradék 1914-ről			613·73
Évi dotatio			6500—
		Összesen	K 7113·73

Az Osztály az 1915-re előirányzott 7113·73 K-t értekezésekre, emlékeszédre, bírái díjakra, a Nagy Szótár segélyezésére, kisebb kiadásokra és a nyomdai tartozások törlesztésére óhajtja fordítani.

II. Nyelvtudományi bizottság:

1. Nyelvtudományi Közlemények	7500—	9886·28	
2. Nyelvtudomány (2 füzet)	1800—	2041·05	
3. Új Nyelveléktár	900—	2490—	
4. Előadó	800—	800—	
5. Mult évi munkálatokra (Nyelvt. Közl. és Új Nyelveléktár I. 1. és 3. sz. alatt)	7405·15	—	
6. Finn-ugor füzetek	—	335·50	
7. Munkácsi Bernát: Vogul szótár előmunkálataira	—	700—	
Összesen	18.705·76	16.252·83	
Maradék 1914-ről			2452·93
Évi dotatio			11.000—
		Összesen	K 13.452·93

A bizottság az 1915-re előirányzott összeget 13.452·93 K-t a Nyelvtudományi Közleményekre, a Nyelvtudományra, az új Nyelvelméltárra, Munkácsi Vogul Szótárára s az előadó tiszteletdjára óhajtja fordítani.

Jegyzet. A) A maradék 2452·93 K abból keletkezett, hogy a Nyelvelméltár s a Német Nyelvjárások nyomása nem folytatódott, a Vogul Népkölt. Gyűjteményé pedig nem fejeződött be. — A bizottság a fenn elszámoltakon kívül még költött:

1. A Feridun-alap kamataiból 4157·50 K-t a Csuvas Népköltési Gyűjtemény II. k. nyomdai számlájára.

2. A Röckk Szilárd-alap 1913-iki kamataiból 1000 K-t a Vogul Népköltési Gyűjtemény sajtó alatt levő utolsó kötete nyomdai költségére, mint első részletet.

B) A Magyarországi Német Nyelvjárások tételét ezentúl (mintegy tíz éven át) első sorban a szepesi német nyelvjárás részletes szótárára szánja a bizottság. Gréb Gyula szerkeszti Kövy Imre gyűjtésének felhasználásával.

C) Az eddigieken kívül a Feridun-alap 1915. évi kamatait (1600 K) a *budai török basák magyar levelezése* I. k. kiadására fordítja a bizottság. Szerkesztik Takáts Sándor közreműködésével Eckhardt Ferencz és Szekfű Gyula. Azonkívül kéri a Röckk Szilárd-alap 1915-iki kamatait (1000 K) a Vogul Népköltési Gyűjtemény utolsó kötetére.

III. Classica-philologiai bizottság:

	Előirányzat 1914-re	Kiadás 1914-ben	Előirányzat 1915-re
1. Mult évi tartozás törlesztésére hozzávetőleg (Quintilianus, Ovidius)	2337·51	2337·51	
2. Mult évi írói díj-hátralék	768·95	768·95	
3. Bírálati díjakra	200·—	450·—	
4. Előadói tiszteletdíj	800·—	800·—	
5. Laonikos Chalkondyles kritikai kiadásának támogatására második részletül.	600·—	—·—	
6. A végleges nyomdászamlák esetleges többletének fedezésére és újabb kiadványok előkészítésére	2293·54	—·—	
7. Pecz V. Tropikájának nyomdaköltségének fele	—·—	2000·—	
8. Révay József: Tanulmányi segély (előleg) Petroniusra	—·—	500·—	
9. Vértesy Dezső: Tiszteletdíj a Cicero De oratore ford. sajtó alá rendezéséért	—·—	143·54	
Összesen	K 7000·—	7000·—	7000·—

A bizottság az 1915-re előirányzott 7000 K-t Némethy Géza: Commentariusok Ovidius Fasti-jához (latinul), Pirchala Imre: Ammianus Marcellinus fordítására, Incze Béni: Plinius leveleinek fordítására, továbbá bírálati díjakra és az előadó tiszteletdjára óhajtja fordítani.

IV. Irodalomtörténeti bizottság:

	Előirányzat 1914-re	Kiadás 1914-ben	Előirányzat 1915-re
1. Irodalomtört. Közlemények	5200.—	5127.98	
2. Régi Magyar Könyvtár (három rész)	1500.—	2137.40	
3. Gyöngyösi István munkái I. részlet	2000.—	1297.50	
4. Előadó tiszteletdíja	800.—	800.—	
5. Régi Magyar Költők Tára I. k. új kiadása	—.—	—.—	
6. Gyöngyösi István munkái II. kötet	—.—	—.—	
7. Váczy János. Kazinczy Fe- rencz és kora	—.—	—.—	
8. Császár Elemér. Bessenyei munkáinak jegyzéke	—.—	—.—	
9. Kazinczy-kiadások	—.—	—.—	
Maradék 1914-ről			137.12
Évi dotatio (és 3000 K Kazinczy-kiadások)			12.500.—
Összesen	K 9500.—	9362.88	12.637.12

Az I. osztály és bizottságai összesen 40.203.78 K.

Levonás 1546 13 K, marad az osztály és bizottságai rendelkezésére 38.657.65 K.

II. Második osztály és bizottságai.

I. Második osztály.

	Előirányzat 1914-re	Kiadás 1914-ben	Előirányzat 1915-re
1. Értekezésekre	6000.—	3243.78	
2. Emlékbeszédekre	—.—	1005.70	
3. Jogászegylet Vállalata segélye	1000.—	1000.—	
4. Jogi monographiák	2000.—	—.—	
5. Athenaeum	5000.—	4838.61	
6. Philos. Írók Tára	1000.—	1000.—	
7. Magyar Paedagogia	600.—	600.—	
8. Nagy Szótár segélye	400.—	400.—	
9. Történeti Szemle	6000.—	7795.90	
10. Mult (1913.) évi munkálatokra	485.—	—.—	
11. Meghívók	—.—	56.—	
12. Bírálati díjak	—.—	500.—	
Összesen	22.485.—	20.439.99	22.000.—
Mult évi maradvány			2046.01
Rökk Szilárd-alap 1914-ről			1000.—
Az osztály munkálataira van összesen			25.046.01

Az Osztály az 1915-re előirányzott 25.046 01 K-t a következő tétélekre óhajtja fordítani: a) Értekezések, b) Emlékbeszédek, c) Bírálati díjak, d) Böhm K.: Az ember és világa V. segélyezése, e) Athe-

nacum kiadása, *f*) Történeti Szemle kiadása, *g*) M. Jogászegylet könyvkiadóvállalatának segélye, *h*) Jelesebb jogi monographiák kiadása, *i*) Philosophiai írók tára segélye, *k*) Philos. Társaság segélye, *l*) M. Paedagogia segélye, *m*) Nagy Szótár költségeihez hozzájárulás.

II. Történelmi bizottság.

	Előirányzat 1914-re	Kiadás 1914-ben	Előirányzat 1915-re
1. Thallóczy-Horváth S.: Jajezei okmánytár	4000.—	817·50	
2. Závodszy L.: A Héderváriak oklevéltára II. kötet	4000.—	—·—	
3. Tóth Szabó Pál: A Husziták Magyarországon. I. részlet	1500.—	—·—	
4. Lukinich Imre: Erdély területi változásai. I. részlet	1500.—	—·—	
5. Pelcz Béla: Tartalommutató a Magyar Történelmi Tár és Történelmi Tár kötetéhez	1500.—	1487·76	
6. Szentpétery Imre: Árpádkori királyi oklevelek	1200.—	1200.—	
7. Hellebrant-Lukinich: Történelmi bibliographia	1000.—	1000.—	
8. A Magyar Történelmi Tár kiadására	3000.—	433·07	
9. Hunyadiak korához levéltári kutatásokra	400.—	400.—	
10. Régi Magyar Czimeres Emlékek III. kötetének segélye	600.—	600.—	
11. Másolásokra	1600.—	1495·74	
12. A Tört. Életrajzok segélye	1000.—	1000.—	
13. Előadó tiszteletdíja	800.—	800.—	
14. Bizottsági apróbb kiadásokra	200.—	160.—	
15. Beatrix-okmánytár	—·—	4623·—	
16. Hadtörténeti Közlem. 2. füzet nyomdaköltsége	—·—	915·88	
17. Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai Maradvány 1913-ból.	—·—	300.—	
	1665·02	—·—	
Összesen	K 23.665·02	15.232·95	22.000·—
Maradvány 1914-ről			8.432·07
Feridun-alap (1914 végén)			5.548·08
Feridun-alap 1915. évi kamata (Török történetírók sorozatának folytatása)			1.600·—
Flór-alap kamatai, Komáromy Andrásnak levéltári kutatásokra			800·—
A bizottság munkálataira rendelkezésre áll:			
Évi dotatio		22.000·—	K
Maradvány 1914-ről		8.432·07	"
Összesen		30.432·07	K

A Bizottság az 1915-re előirányzott összeget a következő tételre óhajtja felhasználni: *a*) Thallóczy-Horváth S.: Jajezei oklevéltár,

b) Károlyi Árpád: M. Országgyűlési Emlékek. XII. 1., c) Závodszy: Héderváriak oklevéltára II., d) Hođinka: Orosz évkönyvek magyar vonatkozásai, e) Lukinich: Erdély területi változásai, f) Tóth-Szabó Pál: Cseh-husszita mozgalmak, g) Szentpétery: Árpádkori királyi oklevelek, h) Hellebrant-Lukinich: Tört. bibliographia, i) Magyar Történelmi Társ. kiadására, k) Hunyadiak korához levéltári kutatásokra, l) Másolásokra levéltárakban, m) Történelmi Eletrajzok segélye, n) Teleki Mihály leveleihez hozzájárulás (XII., utolsó részlet), o) Előadó tiszteletdíja, p) Apróbb kiadásokra.

A 15 pontra előirányzott összeget l. az 1913. évi költségvetésben; a 16. sz. alatti kiadás a Hadtörténelmi Bizottságot terheli.

III. Hadtörténelmi bizottság.

	Előirányzat 1914-re	Kiadás 1914-ben	Előirányzat 1915-re
1. A Hadtörténelmi Közlemények nyomdaköltsége, 42 ívet á 92 K-val számítva	3990.—	} 6979.42	
2. Írói tiszteletdíjak	3360.—		
3. Klisék	550.—		
4. Kisebb kiadások, írások, postai portók, szolgálók díja	690.—	640.—	
5. Kisebb nyomtatványok	150.—	—	
6. Előadó és szerkesztő tiszteletdíja	800.—	800.—	
7. Előre nem látott kiadások (tűlszedés, több klisé, melléklet)	200.—	—	
8. Maradvány 1913-ból	3404.68	—	
9. Szendrei: Magyarországi várak kiadására	—	1000.—	
Összesen	K 13.144.68	9419.42	
1914. évi maradvány			3725.26
M. kir. Honvédelmi Ministerium támogatása			7000.—
M. kir. Honvédelmi Ministerium előfizetése 1915-re			1330.—
Festetich-alap kamatai			1200.—
Összesen			K 13.255.26

A bizottság az 1915-re előirányzott összeget a következő tételre óhajtja felhasználni: a) Hadtörténelmi Közlemények 40 ív terjedelemben, b) Előadó és szerkesztő tiszteletdíja, c) Előre nem látott kiadások, d) kisebb nyomtatványok, e) klisék stb.

IV. Archaeologiai bizottság.

1. Archaeologiai Értesítő:		
a) szövegek és ábrák	4400.—	4320.—
b) nyomdai költség	4800.—	4994.73
2. Archaeologiai Közlemények	6000.—	—
3. Előadói tiszteletdíj	800.—	800.—
4. Az Archaeologiai Értesítő szerkesztőjének tiszteletdíja	800.—	800.—
5. A képes dűczok kezelőjének	240.—	360.—
Átvitel	17.040.—	11.274.73

	Előirányzat 1914-re	Kiadás 1914-ben	Előirányzat 1915-re
Áthozott	17.040.—	11.274.73	
6. Bizottsági apróbb kiadásokra	150.—	24.—	
7 Maradvány 1913-ból	4389.77	—.—	
Összesen	21.169.77	11.298.73	
Maradvány 1914-ből			9871.04
1915. évi dotatio			12 000.—
Az Orsz. Régészeti és Embertani Társulattól az Archaeologiai Értesítőért			900.—
Összesen			K 22.771.04

A bizottság az 1915-re előirányzott összeget a következő tételre óhajtja fordítani: *a)* Nyomdai tartozás (Arch. Ért. 1912. 4., 5. 1913. 1. és Mihalik: A kassai Sz. Erzsébet templom), *b)* Archaeologiai Értesítő, *c)* Külön kiadványok (Sebestyén Gy.: A magyar rovásírás hiteles emlékei, *d)* Szerkesztő és előadó tiszteletdíja, *e)* A dűcz gyűjtemény kezelésének költ. égei.

V. Nemzetgazdasági bizottság.

1. Közgazdasági Szemle	4400.—	4880.—	
2. Megyei Monographiák	480.—	—.—	
3. Közgazdasági Könyvtár és Remekírók Tára	1460.—	2854.97	
4. Előadói díj	800.—	800.—	
5. Kisebb kiadások	60.—	60.—	
Összesen	7200.—	8594.97	7200.—
Ehhez a Schosberger-alapból	800.—	—.—	800.—
Biztosító Társaságtól	1000.—	—.—	1000.—
Maradvány 1914-ről	—.—	—.—	405.03
Összesen	K 9000.—	8594.97	9405.03

A bizottság az 1914-re előirányzott összeget a következő tételre óhajtja fordítani: *a)* Közgazdasági Szemle, *b)* Megyei monographiák, *c)* Közgazdasági Könyvtár és Remekírók tára, *d)* Előadó tiszteletdíja, *e)* Bizottsági kisebb kiadások.

A II. osztály és bizottságai összesen: 100.909.41 K.

Levonás 3000 K, marad az osztály és bizottságai rendelkezésére 97.909.41 K.

III. Harmadik osztály és bizottságai.

I. Harmadik osztály.

1. Az 1913. évi túlkiadás fedezése	560.—	560.—	
2. Matematikai és Természet-tudományi Értesítő XXXII-ik (1914-ik évi) kötete: írói tiszteletdíjak, nyomdaköltségek stb.	14.000.—	13.732.10	
3. Emlékbeszédekre és apróbb kiadásokra	380.—	1164.87	

Átvitel 14.940.— 15.456.97

	Előirányzat 1914-re	Kiadás 1914-ben	Előirányzat 1915-re
Áthozat	14.940'—	15.456'97	
4. Nagy Szótár segélye	400'—	400'—	
5. Mathem. és Physikai Társulat segélye	1000'—	1000'—	
6. Orvosi Hetilap segélye	1200'—	1200'—	
7. Nemzetközi Matematikai és Természettudományi Biblio- graphia céljaira	1000'—	1000'—	
8. „Leonhardi Euleri opera om- nia“ négy kötetének előfiz. díja	960'—	240'25	
9. Zemplén Győző: Az elektronok longitudinális tömege megha- tározására irányuló kísérletei támogatására megszavazott összesen 1000 K segély máso- dik. 1914-re eső fele	500'—	500'—	
10. Geöcze Zoárd: Tomory-alap- ból jutalmazandó pályamű ké- szítésére előlegül.	—'—	1000'—	
Összesen	20.000'—	20.797'22	20.000'—
Ehhez a Vályi Gyula-alap kamata	400'—	—'—	400'—
Deficit 1914-ről			397'22
Összesen K	20 400 —	20.797'22	20.002'78

Az osztály 1915-ben a Matematikai és Természettud. Értesítő, Emlékbeszéd kiadására, Nagy Szótár, Matematikai és Physikai Társulat, Orvosi Hetilap, Nemzetközi Math. és Természettud. bibliographia segélyére, Euler műveinek előfizetésére, Tudományos vizsgálatokra és előre nem látott kiadásokra óhajtja fordítani az előirányzott 20.002'78 koronát. — A gróf Andrassy Dénes-féle alapítvány kamataiból pedig a Stäckel: Bolyai fordításának hátralékos nyomdai költségét óhajtja fedezni.

II. Math. és Természettud. Bizottság.

1. 1913. évi deficit	184'97	—'—
2. Athenaeum számlája (Méhely: „Magyarország esikos ege- rei“ nek nyomdaköltsége)	318'30	318'30
3. Gorka Sándor különlenyomatai (Athenaeum)	128'15	128'15
4. Daday J. „Magyarország kagy- lós levellábú rákjai“	1047'32	1047'32
5. Hollós László: Keckemét vi- dékének gombái	1059'81	1731'06
6. Jungmayer M.: Budapest eve- zölábú rákjai	1610'72	121'50
7. Előadó tiszteletdíja	800'—	800'—
8. Az Annales Musei Nat. Hung. évi segélye	2000'—	2000'—
9. A Matematikai és Phys. Tár- sulat évi segélye	1000'—	1000'—
Átvitel	8149'27	7146'33

	Előirányzat 1914-re	Kiadás 1914-ben	Előirányzat 1915-re
Áthozat	8149·27	7146·33	
10. 1913. évi természettudományi chemiai pályázat	2000·—	—·—	
a) Kazay Endre: Megbízására előleg	—·—	150·—	
b) Bertalan J.: Megbízására elől. 11. Méhely L.: Fibrinae Hungariae	—·—	100·—	
12. Math. és Természettud. Közl. XXXI., XXXII. tart.-jegyzéke	—·—	3188·68	
		42·82	
Összesen	10.149·27	10.627·83	
Hollós László adománya	671·25	—·—	
Évi dotatio			10.000·
Maradék 1914-ről			192·69
Összesen	K 10.820·52	10.627·83	10.192·69

A bizottság az 1915-re előirányzott 10.192·69 K-t a következő munkák kiadására óhajtja fordítani: 1. Jungmayer Mihály: Budapest és környékének szabadon élő evezőlábú rákjai (a nyomdaköltség törlesztése), 2. Kertész Kálmán: A magyarországi Dorylaidák rendszeres áttekintése, 3. Dr. Szűts Andor: Tanulmányok a földi giliszta idegrendszerének finomabb szerkezetéről, 4. Péterfi Márton: Magyarország tőzegmohái, 5. Lörenthey Imre: Crustacea című művének folytatása.

Ezekon kívül a következő kiadások irányoztatnak elő: a) Előadó tiszteletdíja, b) Matematikai és Fizikai Társulat segélye, c) Fizikai pályázat, d) kisebb kiadások.

A III. osztály és bizottsága összesen 30.195·47 K.

Levonás 1000 K, marad az osztály és bizottságai rendelkezésére 29.195·47 K.

Szótári Bizottság.

1. Adatgyűjtés	14.000·—	13·955·—	
2. Adatrendezés	600·—	500·—	
3. Könyvkötő, cédulavágás, kötés	400·—	495·40	
4. Könyvvétel	300·—	41·—	
5. Ügyviteli apróbb kiadások	300·—	200·—	
6. Előadó tiszteletdíja	800·—	800·—	
7. Maradék 1913-ről	372·94	—·—	
8. Bizottsági segédtag illetmény- különbözete	—·—	150·—	
Maradék 1914-ről			631·54
Állami járulék			4000·—
Akadémia dotatiója			2000·—
I. osztály			1600·—
II. osztály			400·—
III. osztály			400·—
Semsey-alap kamatai			8000·—
Összesen	K 16.772·94	16.141·40	17.031·54

A bizottság az 1915-re előirányzott 17.031·54 K-t az 1—8. tételre óhajtja fordítani.

Személyes járandóságok részletezése.

	Előirányzat 1914-re	Előirányzat 1915-re
1. Főbb tisztviselők fizetése :		
Főtitkár	6.000 kor.	6.000 kor.
Három osztálytitkár	6.000 "	6.000 "
Főkönyvtárnok	6.000 "	6.000 "
" lakáspénze	2.400 "	2.400 "
Akadémiai ügyész	2.000 "	2.000 "
	22.400 kor.	22.400 kor.
2. Többi tisztviselők fizetése és lakbére :		
Hellebrant Árpád alkönyvtárnok	4.800 kor.	4.800 kor.
Heinlein István könyvtártiszt	3.120 "	3.320 "
Trócsányi Z. irodaigazgató	3.800 "	3.800 "
Jónás Károly gondnok	4.800 "	4.800 "
Szentes Károly irodatiszt	4.080 "	4.080 "
Jónás és Szentesnek főtítkári segéd- teendőiért	1.400 "	1.400 "
Tiringer Béla, a könyvkiadóhivatal vezetője	3.600 "	3.600 "
Mészöly Gedeon ideigl.	— "	2.880 "
Lakberek (Hellebrant, Szentes, Tirin- ger, Heinlein, Trócsányi és Mészöly)	6.000 "	7.200 "
Szolgák drágasági pótléka	2.130 "	2.470 "
	33.730 kor.	35.880 kor.
Szolgák fizetése, lakbére és ruházata :		
4 bennlakó szolga (1140+2140)	4.400 kor.	4.450 kor.
5 künnlakó szolga	7.091'70"	7.300 "
Ruházat	1.825'60"	2.305 "
	13.317'30 kor.	14.055 kor.
Nyugdíjak és segélyezések :		
Borovszky Samu özvegye	2.000 kor.	2.000 kor.
Lindner Ernő özvegye	1.000 "	1.000 "
Berecz Károly árvái	200 "	200 "
Mészáros Péter özvegye	800 "	— "
Knoll Károly özvegye	600 "	600 "
Emődi Mihály özvegye	200 "	200 "
Horn Antal nyug. szolga	1.008 "	1.008 "
Nyugdíj-alap	320 "	320 "
Fizetés-járul. a Bukovinszky-alapból	196'40	196'40 "
	6'324'40	5.524'40
	75.771'70	80.329'40 K.

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtítkár.

Előfizetési felhívás.

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készült és 1914-ben indult meg a következő munka:

A magyar nyelv etymologiai szótára

Irták

Gombocz Zoltán és Melich János

lev. tagok.

A munka az egész magyar szókészletet felöleli, magában foglalja tehát a köznyelv szókészletén kívül a tájszavakat is, valamint a tulajdonnevek közül is azokat, a melyeknek világos az eredetük s a melyeknek nyelvészeti vagy történeli fontosságuk van. A szótár körülbelül 200—250 negyedréf íven, 10-íves füzetekben jelenik meg. Egy-egy füzet előfizetési ára 5 korona, bolti ára 6 kor. 50 fillér. Előfizetni (az alulírott főtitkári hivatalnál) egyszerre csak négy füzetre lehet. Előfizetőül mindig lehet jelentkezni. Évenként négy füzet kiadását tervezzük. Eddig három füzet jelent meg.

A M. Tudományos Akadémia
Főtitkári Hivatala.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVI. KÖTET.

1915. Április 15.

4. FÜZET.

Jelentés a Teleki-pályázatról.

(Felolvasta *Ferencki Zoltán* l. t. 1915. márczius 22.)

Tehtintetes Akadémia! A pályázati hirdetemny szerint „a gróf Teleki József-jutalomra 1914-ben verses formában irt szomorú-játékot pályáznak.“ (*Akadémiai Értesítő*, 1914. 367. l.)

E pályatételre a kitűzött határnapi (1914. szept. 30.) összesen 24 pályamű érkezett be. Az Akadémia I. osztálya *Theureuk Emil* tiszt. tagot, *Berczik Árpád* r. tagot, *Ferencki Zoltán* lev. tagot bizta meg a bírálattal, kikhez a budapesti nemzeti színház az alapszabályok értelmében *Gyenes László* és *Dezső József* tagokat küldte ki. A bizottság *Theureuk Emil* tiszt. tag elnöklete alatt márczius 8-án döntött egyhangú megállapodással a pályaművekről s ugyanakkor alólirtat bizta meg a jelentés elkészítésével, melyet tisztelettel a következőkben terjesztek elő.

Akadémiánk ügyrendjének 137. §-a világosan megszabja, hogy e pályázaton „csak valódi tragédiák fogadtatnak el, a közép-fajok kizárásával“, továbbá: „az e jutalomért pályázó szomorú-játékok mindenesetre versekben legyenek írva, még pedig lehető gonddal és szigorral“. E határozott utasításokra tekintettel a bizottság mindenekelőtt megállapította azt, hogy a pályaművek közül több a szabályzat egyik vagy másik feltételének nem felel meg. Ugyanis *Gróf Zingay* (1. sz.), melyet a szerző „drámai színmű 4 felvonásban“ mellékezzimmel jelez, nyomtatásban van beküldve oly formán, hogy a szerző nevét, a kiadás helyét és évét tartalmazó rész a czimlapról le van vágva. Ez ellenkezik akadémiánk általános pályázati szabályaival, melyek megszabják, hogy „a pályamű idegen kézzel, lehetőleg géppel, tisztán és olvashatóan írva . . . legyen“. Tehát irtottnak kell lennie s nem nyomtatottnak, mert a nyomtatásban beadott mű nem „titkos“ pályázatot jelent, hiszen szerzője megállapítható, ha pedig álnév alatt adta ki, mint a hogy ennek a műnek szerzője ráírta a czimlapra, hogy írta „Opos“ s vegyük, hogy e név van nyom-

tatva is a czímlapra, akkor ugyancsak a pályázati szabályok szerint elesik a jutalomtól, ha különben megkapná is. A pályamű máskülönbösen sem tartozik e pályázat körébe, mert nem tragédia, mint szerző is mondja. Ha egyébként csakis azért adta be művét, hogy bár rövid bírálatot halljon róla, akkor megmondhatjuk, hogy a lehető legképtelenebb versekben írt nagyon, de nagyon kezdetleges, zavaros, minden komolyan kigondolt terv nélküli s feltűnően izléstelen mű, azonkívül hibás, zavaros, gyakran értelmetlen nyelven írva. Tartalma üres, képtelen komédia, mely egyébként elég szomorú akar lenni, mert egy elesábitott leány a Tiszába öli magát s ugyanennek fiútestvérét szabálytalan pár-bajban orozva megölik. De elég róla, ennyi is sok. Továbbá nem felelnek meg a pályázat feltételeinek a következők sem: A 8-ik számú, a *Magdolnák vétke*, melyről ugyan szerzője azt mondja, hogy „szomorújáték négy felvonásban“, de valósággal nincs benne semmi szomorú. Ha meg akarjuk jelölni, akkor színműnek kell mondanunk, mely derűs befejezésével minden szereplő személyt megnyugtat, boldoggá tesz. De nemcsak ez, hanem az is kizárja a pályázatból, hogy elejétől végig prózában van írva. Egyébként a főcselekvény akörül fog, hogy Darvas Olga divatárusnőnek van egy törvénytelen leánya, Helén. E szerint Darvas Olga a czímben említett Magdolna. Ezt a Helént szereti Perényi Kálmán és viszont a leány is őt. Az előkelő apa nem meri meggátolni fiát e választásában, mert másik fia ily okból lötte meg magát s ezért még ő kéri meg a leány kezét oly feltétellel, hogy anyja hagyjon fel üzletével. Ezt a leány nem fogadja el. Ekkor az apa feltétele csupán az, hogy fia menjen egy évre utazni s ha azalatt érzelmeiben nem változik meg, ám vegye el Helént. Helén azonban oly hiszterikusan szereti vőlegényét, hogy a várakozásba belehalna. Ekkor orvosa visszahívja az ifjút s ők titokban egybekelnek, fiuk születik s boldogok, míg Kálmán apja azt hiszi, hogy házasságon kívül élnek egymással. Helén pedig, nem értjük miért, tüntetőleg hordja magán a Magdolnák bélyegét. Így telik el hét év, közben a kis fiú összehozza a nagyapát és menyét, ekkor minden kiderül s a boldogság általános. Íme tehát ez nem szomorújáték s a pályázatban részt nem vehetett. Egészen ugyanez az eset a 10-ik sz., *Hullámokon* című pályaművel. A különben csekély értékű műben arról van szó, hogy Róth körorvosnak van egy Bováryné-féle felesége, ki urát megveti, ezt feltűnő cinissal szemébe vágja s a léha Szitár Lórántba szerelmes, ki már egyébiránt elesábitott egy Würzburg Ella nevű német leányt. Egy hajókiránduláson (t. i. a két első felvonás egy észak-német tengeri fürdön történik) az egész kiránduló társaság odavész, csak Róth és neje menekülnek meg a hajótörésből, melyben Róth mint hős viseli magát. Ekkor felesége megszereti férjét,

de késő, a férj elhidegülve él az asszony mellett s züllésnek indul. Ebben van hát elég szomorú dolog, mert hiszen egy egész kiránduló társaság elpusztulása csakugyan szomorú, de nem tragikus. A férj és nő végre is bármikor kibékülhetnek. A tragédiában egyetlen végleges megoldás a főhős halála s az ismert pár kivétel ez alól csak megerősíti a szabályt. Itt a főcselekmény nem a tragédiák, hanem a vegyes fajok, a színművek közé utalja e művet. Ez is elejétől végig prózában van írva. Ugyanígy van írva a 2-ik számú, *Bánffy Dénes*, „történelmi dráma 4 felvonásban“, melylyel egyébiránt semmi tekintetben nem érdemes tovább foglalkozni, annyira gyenge és kezdetleges. Prosában van írva a *Klára ábrándja* című, 18-ik sz. pályamű is, melyet szerzője „dráma 3 felvonásban“ minősítéssel adott be; de mint-hogy hősnője,* Klára, saját botlása miatt az öngyilkosságban talál menedéket, lehet szomorújátnak is venni. Ennek is az íróink előtt annyira kedvelt Bovarismus a témája. Klára egy derék építész, Bogdán Géza felesége; de az ábrándos, nagy szerepre vágyó nő utálja férjét. Hirtelen szerelmes lesz Szakvály Tihamér szobrászba, tehát egy művészbe, kik tudvalevőleg nagyon veszélyesek a női szívekre s egy mámoros éj után hozzáköltözik, a szobrász neje, Matild, pedig visszatér anyjához. Tihamér eleinte azt hiszi, mint ezt Klára is hiszi magáról, hogy e nőben végre megtalálta igazi muzsáját, ki nagy művekre fogja lelkesíteni; de néhány hét múlva kiábrándulva látja be, hogy mindig csak nejét szerette és szereti s midőn Bogdán Géza kibékíti őket, kit ebben neje iránti bosszúja is vezet, Klára csalódva, mondhatni szemeik előtt, öngyilkos lesz. A mű jellemei kevésbé indokoltak, a cselekmény szerkezete is zavaros, nyelvében is nem egy különködés van, de nem minden érdem nélküli mű. Mindezeket, mint említettük, alaki hiányok kizárják a pályázatból; a jelentés mégis azért foglalkozik velök, noha csak röviden, mert nem akarja a bizottság, hogy Akademiánkat az a vád érje, mintha a bizottság nem is vette volna őket figyelembe.

A többi 19 mű már mind versben van írva és tragédia számba megy. Ezek közül az 5-ik számú, *Syrasz és Euphrates* („szomorújáték 3 felvonásban“), a 6-ik számú, *Csaba és Ilona* („szomorújáték 3 felvonásban“), melyeket világosan ugyanegy pályázó írt s mindkettő egyébiránt régibb pályázatokon is szerepelt, továbbá a 12-ik számú, *Lenore* („dráma 3 felvonásban“), egy a 30 éves háború alatt Németországban játszó képtelen és zavaros história, a 14-ik számú, *Ára* („tragédia 5 felvonásban), egy a Semiramis halálát tárgyazó zavaros szerelmi történet, a 16-ik számú, *Kendi Ilona* („verses, magyar tárgyú szomorújáték 3 felvonásban“), egy a Kun László megöletését tárgyazó darab, melyben Kun Lászlót már az I. felvonásban megölik s a II—III. felvonás teljesen

érthetetlen, a 21-ik számú, *Az élet tragédiája* („dráma 3 felvonásban, prologussal“), melyet nem hisszük, hogy bárki is meg bírna érteni, mind oly kezdetleges munkák, melyek mellett legjobb néma hallgatással elmenni.

Ezekhez egészen közel áll egynéhány olyan, melyeket világosan tanulók irtak vagy teljesen gyakorlatlan írók, kik nagyot akarnak kivívni erő nélkül s vagy gyerekesek vagy érthetetlenek maradnak Ilyen közöttük a 17-ik számú, *Júlia* („drámai költemény 3 felvonásban“), melyet ismételt elolvasásra sem bírtunk megérteni, ámde ez nem a mi hibánk. Világosan egy nagyratörő tanuló munkája, ki zavarosan értette meg az eszmék körében mozgó drámai költeményeket. Ő a *Júlia szép leány és Szép Salamon Sári* néprománccok alakját tette főszemélynek. Júlia szerinte az apjával remeteéletet él a Hargita-hegységben, Erdélyben, egy tengerszem mellett. Azt itt megkérdézhetnők a szerzőtől, hogy hol tud a Hargitában tengerszemet; de hát menjünk tovább. Ezt a Júliát tiszta életéért Mihály arkangyal választja jegyeséül, de ő meg akarva ismerni az életet vagy a boldogságot, tehát a már ismert módon az ördögöt hívja segítségül s elhagyva apját, a ki megátkozza, Luczifferrel megy. Apja jobb megfontolás után, mégis csak megmentésére siet s az ördög és szellemei ellen Júliával együttesen küzdve, saját halála árán megmenti Júliát, kit aztán Mihály arkangyal vesz pártfogásába, ki végleg legyőzvé az ördögöt, a halálra váró Júlia lelkét, mint mátkáját, magával viszi. Ez vagy ilyesmi a mű tartalma, mert ha nem világosan ez. arról ismételjük, nem tehetünk, mert az egész műben alig van egy teljesen világos mondás vagy értelmes, tiszta gondolat. Ennyit csak azért mondtunk róla, mert megható az a küzködés, mely a fiatal szívvel nagyot akar alkottatni kellő erő, gondolkodás, világos logika és átgondolt terv nélkül.

E nagyot megívni akarók közé tartozik a 3. számú, *Az apostol* („szomorújáték 3 felvonásban“) írója is, ki Petőfi apostolának dramatizálására vállalkozott Petőfiből vett nagy, rendkívül nagyszámu idézettel s az egészet elrontotta, beletoldva saját tartalmatlan, gyöngye verseit, folyton változó sorokban. Hasonló munka a 4. számú, *Bankó vitéz* („szomorújáték 3 felvonásban“), mely szintén egy Kun László tragédia azzal a változattal, hogy ebben Edua hal meg s a király életben marad, noha testileg kimerülve. Bele van szöve valahogyan az ismert széphistóriából Bankó vitéz története, természetesen, a szerző külön erotikája és izlése szerint, a miről jobb nem szólni. A terjedelmes mű alexandrinon kívül sokféle versalakban, minden komoly logikai menet nélkül van írva nagy összevisszasággal. Az egész inkább olyan, mintha operaszövegnek akart volna készülni. A szerző azzal a jellegével adta be művét, hogy „még vannak, a kik magyarul írnak“. Ezt

mi is hisszük, de az ő magyarságában nincs köszönet. Szintén fiatal ember műve lehet a 22-ik számú, *II. Rákóczy György* („szomorújáték 4 felvonásban“), mely az erdélyi északi háború előkészületeit s következményeit foglalja magában 1656—60-ig rimes alexandrin-sorokban, néha más versformákkal elegyítve. Ebben nincs semmi drámaiság, az egész úgy hat, mint egy párbeszédés krónikás elbeszélés a színdarabírás sejtelve nélkül, mert hiszen a színen alig történik valami, mindent jóformán csak elbeszélnek. Gyenge mű a 7-ik számú is, a *Szerelem tévedése*, melyet szerző „ókor-történelmi szomorújáték“-nak nevez (5 felvonásban.) A tartalom rövid kivonata az, hogy Zedekiás zsidó király, Jeremiás tanácsa ellenére, elpártol Nabugodonozortól s Egyiptommal szövetekezve hadat izen a babiloni királynak. Közben a nagy veszedelem mellett is ideje akad rá, hogy noha már 5 felesége van, 6-diknak megkívánja egy gazdag özvegynek leányát, Zelfschát. A leány Nérgált, a Nabugodonozor követét szereti, de a nagyravágyó, hiú anya a király kezére játszsza, azután pedig belátva bűnét, megőrül. Zelfscha most, mint a király 6-ik neje, bosszúból a babiloniak kezére adja Jeruzsálemet s noha most Nérgál neje lehetne, bűnének tudatára ébredve megöli magát. Aránylag gondosabb verselés az, mi leginkább kiemelendő benne; de egyébként tartalmatlan, a beszédek bővek és semmit mondók, az egész zavaros s néha valósággal komikusan hat. Rendkívül hanyag verseléssel van írva a 19-ik számú, *Az áruló* („szomorújáték 3 felvonásban“), egy Csák Máté-tragédia, a kinek alakja Kisfaludy Károly óta szintén sokat kísérti a pályázatokon fellépő kezdőket. E mű szerint Csáknak van egy Ágnes nevű, apjához kegyetlenségben hasonló leánya. Ágnes, mint vándor dalnokot, végzetesen megszereti Róbert Károly királyt s a szerelem hatása alatt nőies tulajdonai felébrednek. Róbert Károly nőül is akarja venni a megszelidült leányt, kibékül Csákkal, de újra összetűznek s ekkor a szerelmes leány apja terveinek árulója lesz. Ezt Csák megtudja, leányát maga szúrja le. Mellékesen megjegyezhetjük, hogy Csáknak csakugyan volt, azaz adataink szólnak egy leányáról, a ki egy Dezső nevű úr neje volt; de természetesen ez a szerelmi história a királylyal egészen a szerző találmánya. Bővebben foglalkozni a gyöngye kísérettel felesleges idő- és helypazarlás volna. Ezekhez tartozik még egy hosszú tragédia, a 15-ik számú, *Gajus Gracchus* („történelmi szomorújáték 5 felvonásban, előjátékkal“), mely az ifjabb Gracchus egész történetét próbálja dramatizálni minden erő nélkül, nagyon sok hibával írt, bőbeszédű s kevés tartalmu versekben. A hosszú darab pl. az előjátékban csupán annyit tárgyal, hogy Gajus Gracchust neje, majd anyja le akarják beszélni a tribunságról, de alig pár szóra mindketten engednek. Mire akkor az egész

előjáték? A többi is ily sok üres szóbeszéddel terhelve megy tovább, minden drámai érdekesség nélkül, miről bővebben szólni szintén szükségtelen.

Valamivel komolyabb figyelmet érdemel a még fennmaradtak közül a következő öt pályamű.

Ezek közül a 9-ik számúnak, *A legyőzött*-nek („történeti szomorújáték 3 felvonásban“), tárgya a Kis Károly és Erzsébet megöletése. Az első felvonás tárgya Kis Károly megkoronáztatása, a 2-iké Kis Károly s a 3-iké Erzsébet megöletése (1385—1387). A darab e főeseményekben egészen hű a történelemhez. Hőse maga Erzsébet, ő a legyőzött. Vele szembe állítja a szerző Horváti János macsói bánt s e két alak élet-halál harcza a tragédia tárgya. Az író terve szerint Horváti nagyravágyó, célja maga a királyi trón s ezért az özvegy Erzsébetnek fölajánlja kezét és szívét, de gőgös visszautasításra találva, kieszközli Kis Károly trónra-hívását s midőn ezzel megbukik, mivel a kitalált megölik, elfogja Erzsébetet s mikor ez a velencei segélyben bízva még a börtönben is elutasítja, Erzsébetet leánya, Mária szeme előtt megfojtatja és a berohanó Frangepánnak, Máriára mutatva, így szól:

Foglyomra, követ úr, egyezkedhetünk.
Ezt már elviheted.

A cselekvény további élénkítésére fölveszi azt, hogy Frangepán szerelmes Mária királynőbe és ez viszont. Innen hűsége és fáradhatatlansága a királynék kiszabadítására, továbbá hogy Erzsébet szerelmét igéri Forgácsnak, ha megöli a királyt, de ennek semmi következménye. Szerepeltet továbbá egy Csabi Klára nevű fiúsított leányt, ki Frangepánba remény nélkül szerelmes, továbbá Garai nádor leányát, Ilonát, kit Széchi Miklós vesz el, de e cselekvények egyikének sincs befolyása a tragikai cselekvényre. A tragikai alapeszme tehát tulajdonképen a bosszu s ezt keresztül is viszi, de minden különösebb jellemző erő nélkül. Ezért általánosságba vész el és sem a királyné, sem Horváti nem kiváló alakok. A hogy szerző rajzolja, Erzsébet a királyt, Horváti az özvegy királynét majdnem ötletszerűleg öleti meg, holott a valóságban mindketten gondosan előkészítették terveiket. A sok feleslegesnek tetsző párbeszéd helyett erre a fődologra kellett volna koncentrálni a cselekvényt. De azért szerzőnek volt világos terve s törekedett ezt érvényre juttatni. Legnagyobb kifogás az esik verselése. Ez rendkívül gyöngé. Szerző versei már csak itt-ott jambusok, inkább megszakított prózasorok. Főképen ez okozza, hogy a mű gyengébbnek látszik, mint a milyen, mert tartalmas részei is szárnyaszegetten hullnak alá s jó gondolatai nem érvényesülnek; pedig tagadhatatlan, hogy vannak jó mondá-

sai, nem egy találó, bár nem igen új metáforája, hasonlata, ötlete s nem egyszer eltalálja a pathos hangját is.

A 20-ik számú pályamű, *A martalék* („szomorújáték 3 felvonásban“), tárgyát a mai életből veszi s mindvégig jambusokban van írva, melyek közt azonban gyakoriak a hibás, zengzetnélküli sorok. A szerző nagy tömörségre törekszik, erőszakos, keresett, körmönfont nyelven fejezi ki magát s ezzel is a tartalmasságot czélozza. de gyakran homályos, zavaros, majdnem érthetetlen, még olvasásban is; annál feltünőbbé válnék ez a hiba, ha szinpadról kellene végig hallgatni. Szerző egy előszóban maga részletesen elmondja darabja tartalmát s meg kell adni, hogy ez a vázlat világosabb, mint a hogy a darabból kitünik. Ez sem tartozik előnyei közé. A darab cselekvénye röviden az, hogy a főalak benne egy Bahur nevű intrikus, a ki szerelmes Bebek hugába, Piroskába. Minthogy pedig Piroska Jándi orvost szereti s ez viszont, Bahur Jándit ki akarja túrni a házból. Erre felhasználja azt a körülményt, hogy Bebek neje, Judit, férjhezmenetele előtt Jándit szerette s Jándi is szerette Juditot, de míg Jándi háborúban volt, Juditot a halálosan beteg Bebekhez kényszerítették. Bahur tudva, hogy Judit még mindig szereti Jándit, tehát felébreszti Judit féltékenységét s minthogy Bebek fivére, Bálint is szerelmes Juditba, őt is felhasználja eszközül féltékenysége felébresztése által. A végre pedig, hogy Juditot szabaddá tegye, ő maga nyujt, egyébként Judit tudtával, Bebeknek halálos mérget. A II—III. felvonás néhány hóval később egy nap foly le. A városban hírek keringenek, hogy Bebek nem természetes halállal mult ki. Most Bahur a gyanút Jándira tereli s Judit örült szerelmében elárulja Jándinak, hogy ő volt az, a ki hagyta, hogy férjét megmérgezzék, Piroskának féltékeny dühében meg azt mondja, hogy Jándi volt a bűnrészes. Elhivatja Bahurt, ki megdöbbenve hallja, hogy Judit elárulta magát s most cserben akarja hagyni, sőt gúnnyal is illeti s midőn Judit erővel akarja visszatartani, botja törével átdöfi. Judit haldokolva mindent bevall, mire Bahurt elfogják s most már Piroska Jándié lehet. A mint ebből látható, nagyon sivár kép az, melyet a szerző nyujt. A főbaj azonban nem ez, hanem hogy a cselekvény tovább fejlesztése meglehetősen kuszált és homályos. Maga Bahur feltünően ügyetlen gonosztevő, a ki úgyszólván maga adja magát a büntető hatalom kezére, holott ügyesebben is csinálhatná dolgát. E mellett kérdehetjük, hogy mi történt az I. felvonás utáni hónapokban? Holt volt addig Bahur? Mi történt a Bebek-háznál? Hiszen közben Jándi akár elvehette volna Piroskát. Még érthetlenebb Bálint, a ki Juditot szereti s ki jóformán semmit sem tesz, Jándi és Piroska bábszerű alakok és szerelmükben nem tud a szerző semmi jellemzőt kimu-

tatni. De kiemeljük, hogy gondolkozó író műve, a ki jellemrajzra, cselekvényben gondos tervre s bizonyos meghatározott célra törekszik, melyet általában nem vesz el szem elől.

A 13-ik számú pályamű, *Oddrun* („tragédia 3 felvonásban“) tárgyát az ógermánok pogányvilágából veszi s írója egy teljesen kigondolt történet alapján alkotta meg művét, a mi mindig veszedelmes kísérlet, mert mindenfajta költői műben egyik fő-dolog a „hittel“, vagy másszóval valóságosság, mi nézetünk szerint ebben nagy mértékben hiányzik. Ezt a tartalom rövid elmondása is már megmutatja. Szerző szerint Rolf, gaut királynak két leánya van, a férfias, harczias Oddrun s a szelid Tyre. Az I. felvonás szerint az elbetegesedett és harczra már nem alkalmas király, egy regés tengerparti várban híreket vár egy nagy tengeri csatáról, melyet a gautok vívnak Oddrun vezérlete alatt a herulok s ezek királya, Ochon ellen. Oddrun legyőzi a herulokat, Ochont ő maga fogja el s a többi fogollyal együtt apja elé vezeti. Ekkor az történik, hogy mind a két leány egyszerre halálosan beleszeret a daliás fogoly királyba. Míg Ochon nem látja Tyrét, azt hiszi, hogy Oddrunba szerelmes, kinek szépsége volt a fő ok, hogy ő a harczban magát megadta s az I. felvonás egy nagy szerelmi kettős vallomással végződik, mely nagyon emlékeztet a Wagner *Tristan és Isoldá*-ja megfelelő jelenetére. Azonban a mint Ochon megpillantja Tyrét, azonnal belátja, hogy Oddrun csak elkábitotta, szíve valóban Tyréhez vonzza. Ez az átmenet zavaros, homályos. Most Oddrun szenvedélyes haragra lobban s mivel még az emberáldozatok idejében játszik a cselekvény, elhatározza, hogy Ochon lesz az, kit a győzelem miatti hálából feláldoztat Odinnak s ezt az égő áldozatot Tyrének kellene, mint papnőnek végrehajtani. Ekkor azonban Tyre, a szerelmes hajadon, nagy lelki harczok közt szabadon bocsátja Ochont. Most Ochon új herul haddal jön Rolf vára ellen, ki keservében meghal s a szerelmes Ochon győzelmet aratva elfoglalja a gautok várát, azonban békét s a két rokonfaj egyesítését ígéri, ha megkapja Tyre kezét. Oddrun ebbe nagylelkűen beleegyezik s miután az új pár elindul otthonába, ő maga tűzáldozatra szánja el magát az Ochon számára készített máglyán. A mint ez a vázlat is mutatja, a szerző határozott tervet dolgozott ki s szeme előtt tartott egy szerelmi összeütközésből származó tragikai alapeszmét is; de ezt elmélyítenie nem sikerült s így a felületen maradván meggyőzni, részvétet kelteni nem tud. Gondolatait elég jól folyó versekbe foglalta, de gyakran furesa frázisokat mond, pl. „Ochon lett volna életemnek megspórolt kamata“ stb. Mindezek mellett is a különben meglehetősen szegényes pályázatban műve a jobbak közé tartozik.

Igénytelenebbül lép fel egy egyfelvonásos „szomorújáték“, a 23-ik számú, *A névtelen jegyző*, melynek szerzője arra hivatkozik, hogy „a jutalom-tétel . . . nem kíván egész estét betöltő darabot, így ez az egyfelvonásos szomorújáték is a pályázók sorába lép“. Az valóban nem is kétséges, hogy ez lehető. A szerző a Béla király névtelen jegyzőjé-t, az ismert nevezetes magyar krónika latinnyelvű íróját teszi darabja hőségül. kit „Az érsek“ néven szerepeltet s a mi nem egészen érthető, a cselekvényt V. István korába helyezi. Mert ő az esetet így gondolja el. Van a király udvarában egy Mária nevű szép és kedves udvarhölgy. Ebbe az Érsek, ki éppen befejezte híres művét s Péter barátal szépen lemásoltatta, szerelmes, de ezt természetesen mély titokban tartja. Mária is szerelmes az Érsekbe, de a mi szintén természetes, titkát ő is szívébe rejti. Történik azonban, hogy Lőrincz bán, a király egyik főembere, szintén szerelmes lesz Máriába s felszólítja az Érseket, mint barátját, hogy a leány kezét kérje meg számára, mit az Érsek, természetes lelki harcok közt, kénytelen elvállalni. Megtörténik a beszélgetés az Érsek és Mária közt. Ez alkalommal Mária, még mielőtt az Érsek elmondhatná megbiztatását, nem bírván érzelmeivel, elárulja szerelmét. E vallomás magával ragadja az Érseket is és bevallja mély, de állásánál fogva lehetetlen szenvedélyét. Így Lőrincz bánt, ki kevéssel utóbb maga kéri nőül az udvarhölgyet, Mária elutasítja s kijelenti, hogy zárdába megy Margitszigetére. Ez nem nyugszik bele, hiszen ajánlata csak megtisztelő lehet. Rövid időn megtudván az elutasítás okát, heves szemrehányást tesz az érseknek s dühében elhatározza, hogy az Érsek legnagyobb kincsét, a könyvét, megsemmisíti, a mi meglehetőes gyerekes bosszúállás. Az Érsek a végzetes vallomás után nem lát más menekvést, mint a halált. Megírja gyónását a pápához, ezzel Péter barátot Rómába küldi s aztán, hogy megmentse művét az elpusztítástól, kész művének czímlapját letépvén, mérget vesz be. Így lesz műve „névtelen“. Halála pillanatában a királynak csak annyit mond, hogy Béla király egyik jegyzője írta. A darabot Lőrincz bán zárja be, a ki Máriához így szól:

Te őt szeretted!
 Tudom! Gyászold meg őt magadhoz illón!
 S a gyász után, ha enyhült lelked búja,
 Meggyógyult szivedet megkérem újra.

E cselekvényből látható, hogy szerző egy kerek, noha nem nagy tervet gondolt ki, de ehhez hű maradt s izléssel kerülte a nagy összeütközéseket, melyek tárgya keretéből kiritak volna. Éppen így kerülte a nagy szavakat és nagy mondá-

sokat is; de egyszerismind ez az egyszerűség, bárba lehetne, nem mély sem gondolatban, sem érzelmekben. Bizonyos vázlatosság és felületesség érezhető a műben, mintha emberei nem mély meggyőződésből beszélnének. Verselése, melyben gyakoriak a rimes sorok, gondosabb, mint a legtöbb pályaműé, de távolról sem hibátlan. Mutatványul álljon itt néhány sor az Érsek szavaiból? Midőn öngyilkosságát már elhatározta, így szól Péter barát szavaira:

Törvény s szabály a nagy tömeg gyepője,
 Ki magasabbra is emelkedett,
 Maga ítélhet a törvény helyett
 Es látja bünhődését már előre;
 De érzi s tudja is magáról azt,
 Hogy bünhődés-e az, mi érte sujtja,
 Mi földi útján rája nehezül.
 A túlvilágnak nincs irott törvénye,
 Ott más bíraskodás ítél a lelken,
 Sok olyan, a kit irott szó szerint
 Rég elbukottnak tartasz ide lenn,
 Már üdvözült,
 Mikor az Úr trónjánál megjelent!
 Ha szív, ha ok s szándék szeplőtelen,
 S nemessé tette tiszta szerelem,
 Az Úr lelkének ez az illata,
 A földi törvény összetörheti,
 Az üdvösség mégis kijár neki . . .

A 14-ik számú pályamű *A budai bíró* („történelmi szomorújáték öt felvonásban“). Ez a II. résznek van mondva. Ebből következik, hogy egy I. rész is van, de ezt nem ismerjük. Ez a rész Verbőczy István budai bírósága idejéből vett tragédia, melyet a szerző Bolond Bálint egy prologusával vezet be, ki felhívja a közönséget, hogy menjen vele két órára a messze multba vissza.

A mű hőse, mint a darab címe is mutatja, Verbőczy István s az idő, melyben játszik, a Buda elfoglalása utáni két év. Verbőczy mint budai bíró működik 1542-ig, midőn Verancsics Antal adatai szerint Szulejman, renegát budai basa, megmérgezteti. A mű részben Kemény Zsigmond *A zord idő* című regényén alapszik, onnan veszi át teljesen az Elemér alakját, a Verbőczy megmérgeztetésének módját és előzményeit, valamint Verbőczy jellemét is és azt, a hogy emlékiratát írja s el akarja küldeni a szultánnak. A mű gerince tehát egészen Keményből van véve. De itt mindjárt sietünk megjegyezni, hogy távolról sem érte el Verbőczy tragikumának rajzában mesterét, Keményt s Kemény nélkül nehezen értenők meg Verbőczy tragikumának nagyságát és jellembeli mélységét. Egyebekben aztán önállóan jár el s a következő mesét építi fel. Szerinte Verbőczynek két

leánya van, Orsolya, az apa kedvencz gyermeke és Erzsébet. Ez valóban történelmileg is igaz. A szerző önkénye csak abban áll, hogy Orsolya már 1519-ben meghalt s így 1541—42-ben való szerepeltetése a történelemnek ellentmond. Ez az Orsolya szerzőnk szerint titokban a németpárti Bebek Ferenczet szereti és mivel Orsolya ismeri apja gyűlöletét a németpártiak iránt, mely akkora, hogy ezért fiát, Imrét, kitagadja, tehát titokban elszökik Bebekkel s neje lesz. Ezért Verbőczy oly dühös lesz, hogy másik leányát, Erzsébetet, a ki különben regényes módon szerelmes a daliás Elemér írdeákba és viszont, Elemérnek igéri nőül, ha ez Bebek Ferenczet párbajban megöli. Elemér e feladatra vállalkozik, végre is hajtja, de mint utóbb kiderül, nem Ferencz, hanem testvére, Bebek Imre volt az, ki bátyja helyett kiállott a párbajra és elesett. Ez alatt természetesen foly a Verbőczy és Szulejmán basa közti harc, készül az emlékirat. A cselekvénybe bele van elegyítve Szulejmán basa fia. Omár is, ki szintén szerelmes Orsolyába, de ez mellékessé lesz annyiban, hogy noha apja, Szulejmán pasa belenyugszik abba, ha tudta nélkül elrabolja a leányt, de mire Omár a kísérletet megteszi, elkésik. mert Orsolya Elemértől segítve, Bebekkel és Verbőczy Imrével kötélhágesón elmenekül a várból. Ebből tovább nem következik semmi bonyodalom s akár el is maradhatna. (II. felvonás vége.) Bele van továbbá elegyítve egy Fatimé nevű cserkeszleány története, kit egy csapodár magyar testőrtiszt elcsábít, gyermeke születik s végül elveszi. Továbbá Dombói János is egyik főszemély, a ki szintén szereti Verbőczy Erzsébetet, de látva szerelme reménytelenségét, nemesen lemond, de azért Budán, Verbőczy mellett marad. Végre egy jó alakot rajzol Bolond Bálintban, a Verbőczy udvari bolondjában, a kinek több jellemző mondást ad szájába, de nagyon emlékeztet Lear bolondjára. A cselekvény egészben véve a fő dologban Kemény regénye szerint végződik. Szulejmán basa magától a fenyegetődző Verbőczytól tudja meg az emlékirat készültét. Attól tart, hogy a szultán mindenesetre Verbőczynek fog igazat adni, ezért színből mindent Verbőczy kedvére tesz s a gyenge, hiú embert lekenyerezi. Katonái áruhlástól tartanak s ellene fölkelnek, de ő lecsendesíti s mindent elkészít Elemér megöletésére és Verbőczy megmérgezésére. Mindez meg is történik egy nagy törvénynapon, midőn Szulejmán és Verbőczy egy nagy kibékülést ünnepelnek. Verbőczy ekkor mindent Szulejmán kedvére intéz el, arany serlegből isznak az új barátságra, mialatt Elemért künn megölik, Verbőczy a mérgezett bortól meghal, s az elhagyatott Erzsébet pedig Dombói keblére borul.

Látható, hogy gondolkozó fej munkája, de baj, hogy rendezetlenül s fokozás nélkül halad előre. A terv benne nem

elég világos, tévutakra megy, elmosódik vagy néha ellapul, szét-ágazódik s a szálak nem eléggé egyesülnek. Maga a főalak, Verbőczy sem világos s ennek főoka az, hogy a szerző a gyermekeitől elhagyott apában egy Lear király-féle alakot próbált rajzolni, a kinek néha elméje elhomályosulni látszik s összevissza beszél, holott más részről a szerző nagyon okos embernek akarja bemutatni. Magára Verbőczy rögeszméjére és a törvény erejébe helyezett optimismusára nézve is zavaros. Keménynél Verbőczy feltétlenül hiszi, hogy a jogrend, kezében a törvénykönyvvel, fenntartható; szerző szerint Verbőczy ezt nem hiszi, de kész tévedéséért vezekelni. Ilyet Kemény is mond, hogy ezt Verbőczy tette volna, mondja Szalay is; de Kemény következetes marad Verbőczy optimismusának rajzában, a darab szerzője azonban nem. Az ő Verbőczyje ennél fogva erős meggyőződés nélkül folyton ingadozik s midőn a szerző egyszer vezetni elénk mint bírót, nem igazságokat oszt, hanem gyerekeségeket csinál. Az indokolásban a szerző egyébként sem erős. Így Verbőczy panasza a miatt, hogy mindenki elhagyja őt, sehogysem indokolt. Hiszen leányai mindketten nagyon szeretik. Orsolya gyötrődve hagyja el áldások között, Erzsébet végig kitart mellette még nem méltányoltatva is, fia Imre, szereti, ő űzi el magától, Elemér hű a halálig, Dombói vagy az adatok szerint, Dombay, ott marad s leányát elveszi, mint a történelemből is tudjuk. Mire tehát Lear-féle hangulata? De a többi személyek közül is Erzsébet ábrándos, mondhatni tárgyaltalan szerelmi érzései homályosak s midőn végre Elemért megszereti, ugyan miként hiheti a szerző, hogy Elemér a maga túláradó boldogságában csakugyan elmegy sógorát megölni, éppen ő, ki maga volt főeszköz abban, hogy Orsolya kedvesével elszökhetik, ő szerezte s erősítette fel a kötélhágcsót? Mert igaz, hogy Bebek a maga főuri gőgjében lenézi a más kenyerén élő titkárt, de Elemér ezt előre megbocsátja. Ezek mellett a szerző néhány mellékcselekvényt tesz bele a műbe, de e cselekvények nagyon lazán függnék össze a fő dologgal, nem is igen illusztrálják s inkább csak rá vannak aggatva, inkább csak tarkítják az egészet s nem mélyítik vagy indokolják. Ezeket azért jegyezzük meg részletesebben, mert elismerjük, hogy a szerzőnek van találékonysága s ingadozásai, habozásai között is tehetséget árul el. Van érzéke a tartalmasság iránt, vannak gondolatai, olykor megközelíti a páthosz hangját s nem egy találó mondást ad személyei ajkaira, ha néha nem igen izléses metaforákat, hasonlatokat használ is.

Az utolsó mű, melyről, mint legértékesebbéről, kissé részletesebben kell szólnunk, a 24-ik számú, a *Lélekvásár* („tragédia négy felvonásban“). Ennek hőse Zádori György költő. A darab aznap reggel kezdődik, midőn Zádori éppen a lapok bírálatait

olvassa *Octavia* című darabjáról, melybe egész lelkét beleöntötte s melyet az előző este nagy külső sikerrel adtak elő. A mű, mint kivehető, egy nagy tragédia az ú. n. akadémiai stílusban s a modernségre éhes journalistika igazságtalanul lerántja, le még a költő legjobb barátja, Istvánfi Jenő is, kivel ifjúkorukban együtt nyomorogtak egy Nagy Zoltán nevű hírlapíróval, mint harmadik társsal. Azonban Zádori azóta gazdagon nősült, kényelemben él, felesége, Anna, egy nagylelkű nő, van egy 18 éves bájos leánya (Vilma) s ez fáj a journalistáknak annál inkább, mert nem engedi magát kizsákmányoltatni, sem közējük nem elegyedik. Istvánfinak (azelőtt Jammerman Imanuel) azonban még más ügye is van Zádorival. Ugyanis rosszabb időkben váltót hamisított Zádori nevére, a ki kifizette a váltót, de most ezzel kezében tartja a nagy befolyású és nagy jövedelemhez jutott főszerkesztőt, kinek egyébiránt két lapja van, egy kormánypárti, az *Igazság*, melynek ő a főszerkesztője és egy ellenzéki, melynek tulajdonosa, a *Szabadság*. Istvánfi hadjárata most Zádori ellen azt czélozza, hogy ezt a váltót visszakapja és aztán így megszabadulva alkalmas módon bosszút álljon. Úgy ebben, mint egész journalista-hadjáratában segédei Lassu Péter, Kalán Pál, Hevenye Ábris és Szalgári Lipót hírlapírók, kik éppen oly lelkiismeretlenek, mint főnökük, éppen oly cynikusok, kész eszközök, éppen oly romlottak, csak kisebb a gyakorlatuk s még nem jutottak

- célhoz.

Általában meg kell jegyeznünk, hogy a szerző a journalistika rajzában oly erős vonásokat használ, oly elkeseredetten fejezi ki érzéseit irányukban, hogy nem tévedünk, ha azt hisszük, hogy nagyon keserves tapasztalatok vezették tollát.

Zádoriban szerző egy nemesszívű, derék, lelkes költőt, kiváló családapát rajzol, a ki feleségét s leányát gyöngéden szereti. Ezek őt viszont szeretik, sőt neje, ki három évvel idősebb, egyszersmind bizonyos, a jobb nőknél rendszeren megfigyelhető anyai érzéssel is viseltetik férje iránt, kinél jellemben, gyöngédségben, áldozatrakészségben, erkölcsi mélységben egyébként magasabbrendű jellem. Ugyanis Zádorinak különös végzetes hibája a dicsőségszomj, mely minden más érzésein uralkodik s mely jellemét is meg birná támadni a körülményeknek erre való sajátos alakulásával s innen nagy szenvedése a journalistika hadjárata miatt, mert tudja, hogy ez nagy ambícióval ír darabjának bukását fogja okozni, noha a közönség lelkes tapsokkal fogadta. Vele szemben áll a sikerért minden gazságra kész Istvánfi, a ki elsőrendű hírlapi tekintély, ki végigment a nyomor iskoláján s kinek csak haszon, pénz az istene, bálványja önmaga, semmi más s ezért minden erkölcsi érzés nélkül képes átázolni igazságon, becsületen, családi boldogságon, vagyis min-

denen, mi útjában áll. E két ember harcza a darab tulajdonképeni lényege.

Ezek a hírlapírók meglátogatják a mondott reggelen Zádorit, ki egyszerűen kidobná őket, ha ebben higgadtabb neje meg nem gátolná. Ezek a maguk módja szerint igazolják magukat, sőt az egyik egy váltóalírást is kicsikar tőle. Ott maradnak villásreggelire is. Istváni fontosabb czélt tűzve ki, részletes magyarázatot ígér. Mig ezek mind az ebédlőbe távoznak. jön Nagy Zoltán szivbeteg, lerongyolódva, majdnem haldokolva. Zádori jó szívvvel, meleg szeretettel fogadja s korholja, hogy mért nem fordul hozzá korábban? Ez elmondja, hogy nem mert, nyomorba pedig azért került, mert az Istváni-féle aljas megalakuváshoz és hitványasághoz nem értett s nem is akart. Most tudja, hogy vége van, meg kell halnia ; tehát átadja neki egyetlen művét, egy szindarabját, melyben egy „új társadalmi philosophia“ van kifejtve. Ez a darab a *Lélekvásár* s innen a mű czíme, a melynek azonban az egész műre nézve jelképes jelentése is van. Eközben Nagy Zoltánt szivgöres fogja el, György orvost hivat, ágyba téteti, a journalisták berohannak s a haldokló mellett szobában Istváni undok kétszinűsködéssel s szemérmetlen önmagasztalással mondja nekik tollba Zoltán pályafutását és halála körülményeit. Végre György magára marad, belenéz a kéziratba. Ez mindjobban leköti, elfeledi a beteget s döbbenve látja belőle, hogy mit és minőt kell írni korunknak. Ezalatt az orvos kimondja, hogy a beteg percezei meg vannak számlálva, miben György majdnem önző gyönyört talál. Egy pillanatra meg akarja semmisíteni a kéziratot, de tettétől visszariadva elmélkedik a sikerrejutás lehetőségén. Ekkor jön Istváni. Most már a haldoklóról leplezetlenül mondja el bámulatát, mert útjában úgysem állhat többé s meglátva Zádori kezében a kéziratot, dicsőítve szól írójáról és sajnálja, hogy nem fordult hozzá. Erre egy fordulattal önmagára, megfutott pályájára tér rá s kétszeres összeget is felajánl a Zádori kezében levő hamisított váltóért, de ez nem adja ki. Istváni dühös lesz, majd rábeszélőleg fordul Zádorihoz s a dicsőség és hírnév csábító kilátásaival igyekszik megnyerni, miközben leplezi azt a társadalmi kényszert, mely őt a helyzet kiaknázásával a nagy gazságokra kényszeríti. Ekkor társul hívja fel, kilátásba helyezi, hogy ha melléje áll, a hirneven kívül megszerzi neki a politikai sikert, a képviselőséget, a legszebb színész, a drámai hősnő, Vanda szerelmét, rábeszéli, hogy adassa elő Zoltán művét, ki úgy is halott, a saját neve alatt, hiszen a siker biztos s ha mindezt eléri, cserében nem kér mást, mint azt a bizonyos hamisított váltót. Mutatványul idézzük e helyet :

György (lázas felindulásban).

Menj, jobb, ha nem látlak.

Istvánfi.

Távozva innen,
Fényes jövőd viszem magammal.

György (tusakodva, alig bírva szólni.)

Ah... Vidd!...

Istvánfi (eléje áll, szemébe néz.)

Oly nagy dolog hát, téled mit kívánok?
Egy kis vidámság, egy kicsinyke élet!...
Penészes multaddal szakítanál csak...
Munkába fogsz legott, eldobva verses
Allurejeid!... s egy társadalmi színmű
Színes, mozgalmas keretébe öntöd
Világ elé embergyűlöleted...
Ez az egész!... Nos, meglesz-e?

György.

Az nem lehet... Rá képtelen vagyok!

Istvánfi.

Lángész nem ismer akadályt.

(Hirtelen egyet gondolva.)

De mért is írnál? Ott van a kezedben.

György.

Zoltán darabja...

Istvánfi.

Zoltán halva már!

György.

Raboljak egy halottat?

Istvánfi.

Fölveszed

A kincset, mely eléd gurult -- utadba!
Egy szót se'!... Befejeztük, most dologra!
Octávia bukását reparáljuk,
S híret hozom legott új színművednek...
A darabot másoltasd egyre-másra,
Keress új címet, új személyeket;
Egy hó alatt színre kerül, ha mondom,
Kell, érted? színre kell kerülnie!...
Ez alatt majd képviselőjelölt lesz,
Ötvenedik előadáson
Képviselő.

Zádori még haboz, mialatt Istvánfi győzelmi biztosságban hagyja ott, mert érzi, hogy meggyőzte s valóban némi ingadozás után magát elszánva írja rá a műre az új címet. Ezzel végződik az I. felvonás.

Ez az expositio. A többit már rövidebben adhatjuk. A II. felvonás Zádori nyaralójában foly le az nap, melyen a darab ötvenedik előadását éri meg. Megtudjuk, hogy Zoltán nem halt meg, hanem Zádori öt nejével és leányával Korszika szigetére küldte, honnan egészben gyógyultan tér meg. A nyaralóban gondosan ápolják, de visszaeséstől féltve, a mint Zádori mondja, valójában pedig a család felfedezésétől tartva, Zádori rendeletéből minden lapot, minden izgató hírt eltítkolnak előtte s így a darab sikeréről sem tud meg semmit. Eközben Zoltán beleszeret Vil-mába, Zádori leányába s ez viszont, de máskülönben is fiúi hálát érez Zádori és nagyszívű neje iránt, ki már tudva férjének Vanda iránti szerelméről, kétségbeesve látja családi élete fel-dulását. Zádori, a mint Istvánfi ígérte, éppen e napon képviselő lesz, mialatt Istvánfi, a ki kezében akarja tartani Zádorit s később rajta bosszút akar állni, megszerezteteti egyik hírlapírójával Zoltán művének eredeti fogalmazványát s így kezében a bizonyíték Zádori ellen. Mikor Zádorinak hozzák a mandátumot, visszaadja a hall-gatólagos megegyezés szerint Istvánfinak a hamisított váltót s ekkor ez végre föllélekzik és szabad kezet nyer. További terveit szempontjából Zádorit, neje minden eszdeklése daczára, elviszi Vanda estélyére, mert ígérete szerint Vandát annál inkább Zádori kedvesévé és nejévé akarja tenni, mert ezt Vandának is meg-ígérte egy nagyobb összeg ellenében, ki tényleg szerelmes Zádoriba. Zoltán ekkor látván Zádoriné szenvedését, titokban elszökik a nyara-lóból és Zádori megmentésére siet.

A III. felvonás Vanda lakásán az estély keretében foly le. Itt tudjuk meg, hogy Istvánfi oly alkut köt Vandával, hogy ha őt Zádori nőül veszi, akkor 10,000 forintot kap tőle. Istvánfi biztos tervében és valóban a szerelmes Vanda Zádorit teljesen meg-hódítja, élettörténete elmondásával meg is hatja az ekkor Zádori elhatározza, hogy szakít nejével. Most azonban megjelenik Zoltán, a ki végig nézte a darabot s természetesen felismerte saját művét. Kihivhatja Zádorit a lakomáról, szemére veti súlyedését. Zádori kétségbeesve látja be, hogy hová súlyedt s hogy mily mélyre akarják még lerántani, kocsiórt küldi Zoltánt, hogy vele menjen s a bejövő Vandát eltaszítja. Kirohan Istvánfi, a ki vesztve látván a kialakult pénz s látván, hogy Zádori kimenekül karmaiból, leleplezi a bejött vendégek előtt, hogy Zádori a Nagy Zoltán darabját adatta elé a magáé helyett. Eközben a hosszas vára-kozásban agzódóvá lett Zoltán éppen a kellő pillanatban betoppan, meghazudtolja Istvánfi vádját s megmenti jöltevéje és leendő apósa becsületét, de Istvánfi a kapott sértésekért Zádorit pár-bajra hívja, a mit ez most már nem utasíthat vissza, bárha tudja, hogy ennek kimenetele a kiváló párbajozóval szemben ránézve csak végzetes lehet. A IV. felvonás még ez nap haj-

nalban folyt le. Zádori visszatér családjához, bocsánatot nyer nejétől, ki előtt eltitkolja párbját, megáldja Zoltán és Vilma frigyét s miután a megnyugodott család lepihen, bocsánatot kér Zoltántól is. Eközben hajnalodik, ő a párbj színterére megy. Jön ekkor Vanda is, ki megakarja gátolni a párbjt, de későn. Zádori Istvánfától halálos sebet kap, haldokolva hozzák vissza s neje karjai között hal meg.

A mű felépítése jól van elgondolva, következetesen keresztül-víve. Az alapterv világos és egyszerű. Ebben a tervben csak az a kevés valószínűtlenség van, hogy vajjon feltehető-e, hogy Zoltán előtt oly hosszasan el lehessen titkolni egy híres magyar darab sikerét és tartalmát, úgy hogy csak az 50-ik előadáson szerezz tudomást róla? Ha ezt lehetőknek vesszük s a szerző ezt csakugyan minden módon indokolja is, akkor az egész következetes. Nekünk egy kissé aggályosnak tünik fel azonban az is, hogy vajjon Istvánfi előadása az I. felvonásban alkalmas-e rá, hogy alapjában egy ily idealistát, mint Zádori, a maga ördögi cynismusával oly hamar rávegyen a darab eltulajdonítására? Vajjon elég meggyőző-e az, a mit mond? Vagy még inkább: ezek az indokok-e azok, az élet ily színezése az-e, melyek Zádorit elhatározásra bírhatják? A mű mindenestre egy ú. n. Faust-eszmé változatára van építve. Zádori dicsőségről, hírnévről álmodik. Lelkét beledönti egy műbe, melyet nagyonak vél. Csalódik és Mephisto—Istvánfi sugalmazására a legcynikusabb journalistikával szövetkezik, sikert arat, hírnév, szerelem vár reá, de ő aránylag gyorsan hátat fordít mindennek, mire oly forrón vágyott. Már most vajjon elég nagy-e csalódása, hogy oly hirtelen határozza el magát az új útra? Mert hiszen szerző nem rajzolja mult csalódásait, sőt inkább mint ismert és méltatott költőt tünteti fel. És vajjon a III-ik felvonásban tanusított gyors változása is azok után, miket a II. felvonásban tesz, mond és elfogad, eléggé indokolt-e, eléggé előkészített-e? Igaz, hogy ez a kisíklás az ördög kezéből örök emberi és költői problema, de más művekben nagyobb és mélyebb indokolását ismerjük úgy abban, a hogy az ember az ördög hatalmába adja magát, mint az ördög legyőzésében.

Az I. felvonásban ugyanis Istvánfi előbb elveszti hidegvérét a váltó miatt. Egy ördög, a ki kijön sodrából. Majd erőt vesz magán, hizelegve fordul Györgyhöz, *Octavia* lerántása miatt már másnapra reparatiót ígér.

— Jó! — mond György, de ha ez holnap lehető, miért kellett ma lerántanod?

— Mert független, gazdag, boldog vagy, nem jársz velünk. Mindehhez még a siker is már sok volna.

— Tehát csalják, lopják vagy talán éppen váltót hamisítsak?

— Akármit, csak emberit tégy.

— Gázságot?

Erre Istvánfi így felel:

Szavakban az aethetikát szeretem. De mondjuk,
 Hogy ezt... Ez a világ gazemberek
 Számára van teremtve, higj nekem...
 Rabszolgáink a becsületesek,
 S vesztőkre törni vagy kifosztani,
 Gyalázatukba elsülyeszteni,
 Kergetni örületbe, ölni őket:
 Ez a világi színjáték, barátom,
 A minthogy csal, lop, gyilkol, fosztogat,
 Gyalázkodik, mindenki itt e földön,
 Kérdés csupán: ügyes-, ügyetlenül-e?
 -- Ki tyúklopáson éreti magát,
 A betörő, ki pénztárt feszegetni
 Tökéletes szerszámot nem szerezhet,
 S zajt üt aczélfalak fúrása közben:
 Kötélre méltó gaz bitangok... Ám
 Ki százezrek fillérit hordja össze,
 Hogy milliót zsebeljen — észrevétlen,
 A bankár, művész, börzefejedelem:
 Isten!...

Mindezt, folytatja Istvánfi, láttam, lapommal belevilágítottam a társadalom mélyébe, mindenütt önzést, színlést, gázságot láttam.

Nos hát?... hogy éljen, boldoguljon, itt
 Mindenki csal, lop, hazudik!... s csupán
 A becsület, erénynek látszatáért
 Ne éljek és ne boldoguljak én?...
 Nevezzük hát gázságnak, hogy ha tetszik:
 De a sikert erőszak, áldozattal,
 Vérrel, ha kell, kivivom, mint a többi!

György.

S ha nyakadat szeged?

Istvánfi.

Alig hiszem.
 Jól ismerem hú embertársaim...
 S mert gyöngeségök látom, titkaik
 Kezemben tartom, győzők is felettök...
 Erő hatalma ez a gyöngeségen!
 Szolgálatomban egy egész sereg
 Hozzám hasonló existentia,
 Kik játszva távolítanak ösvenyemről
 Bajt, akadályt, veszélyt, mint én övékről.
 Így fűz eltéphetetlen láncz bennünket
 Hasonlókat, elválhatlan, örökre!
 Együtt mindent, de semmit — egyedül,
 Mindent egymásért, ámde semmit - - másért.

(Egészen közel hajolva Györgyhöz, élénk, csábító, érzéki hangon.)

Oh György, ha egyszer félretéve elvet,
 Szerénység, álszemérmét — énnekem
 Nyujtnál kezét!...
 S jönnél utánnam, merre én vezetlek,
 Údv, élvezet, gyönyör mezőin át
 A hatalom fenséges trónusáig!
 Mély élet várna ez uton reád!
 A reklám dobját pergetném naponta,
 Hired regélné széles e világ.
 Költő ma, holnap akadémikus,
 Képviselő! miniszter azután!...
 Nem szólva pénzről, mely halomba hullna,
 Szerelmes lányról, a ki rád borúlna!
 ... Szerelmes lány!... hogy is feledhetém?
 Tudod-e, hogy Octaviád, a mi
 Szépséges Vandánk, — gyönyörű teremtés!
 Halálosan szerelmes lett beléd?

Eképpen beszéli rá Istvánfi s így viszi tovább a lejtőn Györgyöt. De hát egy ily idealistát, mint említettük, vajjon a szörnyű cynismus e rajza venne-e rá a csatlakozásra? Rendesen azt tartja a művészet és a morálbölcselet, hogy Mephisto nem más, mint saját lelkünk lázadó része. Ámde ilyes, a mit Istvánfi elmond, nem része a György lelkének, legalább a legfőbb lényegben nem az. De ha György itt enged s Istvánfi büntársává szegődik, hogy nem látja be, hogy mindez a hamisított váltóért történik, melyre pedig többé nem is gondol? Ám jó, fogadjuk el mindezt, de akkor György megtérése meg éppen zökkenő, s oly hirtelen jön, hogy mondhatni pár perez műve. Vanda felé vonják összes kielégítésre vágyó érzékei s egyszerre mégis ellent tud neki állni, pedig tudja, hogy a leány tisztán önmagáért szereti, hiszen óriás vagyona van, melyet az öreg Mocsári gróf hagyott reá. Vanda jelleme ellen is vannak észrevételeink. A II. felvonásban megjelenése György nyári lakában a képviselőválasztáskor kevéssé valószínű, mert tudhatja, hogy Záadoriné rosszul fogja fogadni. Nem hisszük, hogy nő odamenne. Ez tisztán színpadias. De továbbá ő valóban szereti Györgyöt, mi szüksége tehát Istvánfira s miért köt vele pénzbeli alkut! Mint nő, tudhatja, hogy erre nincs szüksége. Ez az, mit a nők mindig tudnak, hogy mennyire tartják hatalmukban a férfit. De mindegy. A darabnak sok jelessége van s nagyon színszerű is. Némi lankadás csak a II. felvonásban észlelhető.

Megjegyezzük még, hogy a mű általában szerfelett hosszú s kivált a II. felvonás szükségtelenül az. A szerző a környezet rajzát majdnem feleslegesen kiaknázza s pár ú. n. humoros jelenet kár nélkül elmaradhat. Zoltán és Vilma szerelmi vallomása kissé túlon túl érzelgős, mi nem meghat, inkább hidegen hagy. Ver-

selése kiváló s egészben kevés sor van, melyekben a jambus hibás; ezeken is könnyű segíteni. A darabnak ú. n. köznapi jelenetei prózában vannak írva. Erre nézve a szerző igazolásul Shakespeare eljárására hivatkozik az előszóban s hozzá teszi: „Mindenesetre nekem verses formában írni könnyebb feladat lett volna, mint azt a nézőnek végig hallgatni. Ennyit kívántam munkámnak nem mentségül, — csak indokolásául — megjegyezni“. Ez elfogadható. Egyébként a műnek jóval túlnyomó s minden lényeges része versben van írva.

Végre a tény kedvéért hozzáteszszük, hogy szerző két példányban adta be művét. Az elsőt kissé kuszáltabb alakban beadta a rendes határidőre, a másodikat, egy jól, géppel leírt példányt már a bírálat alatt, de a két példány teljesen azonos s a bírálók többsége még az első példányt olvasta. Így ez a körülmény a pályázati szabályokat egyáltalán nem érinti.

Mindezekből látható. egyebeket mellőzve, hogy a darab nem hibátlan, aggályokat ébreszt itt-ott; de minden részletében kiváló alkotó erőre, jeles verselőre, színpadismerő íróra vall. Mindezeknél fogva a bírálók egyhangulag nemcsak mint viszonylag legjobbnak, hanem mint magában véve is értékes műnek, a *Lélek-vásár* című tragédiának javasolják a jutalom kiadását.

Jelentés a Farkas-Raskó pályázatról.

(Felolvasta: Vikár Béla l. t. 1915 márczius 22.)

A Farkas-Raskó-féle jutalmat legutóbb hazafias költeményre tűzte ki Akadémiánk. Azt lehetett volna várni, hogy a rajtunk átviharzó nagy idők a hazafias költészet fáján új meg új virágokat és lombokat hajtanak, s ez a hatás a szokottnál dúsabb természetben fog pályázatunkon feltűnni. Mert hisz oly vihar, a milyenek ma tanui vagyunk, oly események, mint a most történők, melyek a nemzeti létet is döntő súlylyal érintik: természetesen hatnak a hazafias költészetre.

Nem így történt. A pályázók közül csak egyiknek-másiknak lelkéből esendül ki a vilagháború nagy harmoniájának egy-egy gyöngécske akkordja, mint apró kis maradványvizecskék halk esobbanása a háborgó tenger partján. Legtöbb a gyim-gyom, mely a szakadton szakadó vér- és könnyeső nyomában felburjánzott, ezen a pályázaton csak úgy, mint rajta kívül.

Egy hosszabb költői elbeszélés van a pályaművek között, a 4. számú: *Szelestey László*. Tíz ének, egy Előszó- és egy Zárszóval. Vékony cselekvény, elmosódó jellemek, fogyatékos technika és egyéb hiányok kirekesztik a krónikaszerű,

habár jó igyekezetre valló kísérletet a számbavétel lehetősége köréből.

A 10. szám: *Még magyarok vagyunk*, mint ő maga mondja: visszhang Sajó Sándor ugyanily című költeményére. Gyöngye visszhang, erőtlen eszmélkedés ugyanazon alapgondolat körül.

A 8. szám: *A mi nagy esztendőnk*. Hat daltól álló gyűjtemény. A világháború háttéréből kihangzó, elég jól csengő-bongó szólások, nem minden költőiség nélkül. Értékes magja van az utolsónak: egy aggastyán, a ki 1915-ben született s a 2000. évben regél a mai háborúról. melynek harczerén atyja, kit ő sohasem ismert, hősi halált halt.

Rövidke, hetykélkedő hangú, kedves költemény a 11. számú *Huszárdal*. Népies nyelve, rhythmusa és jóízű ötletei kétségkívül utat fognak számára nyitni vitéz katonáink és szerelmeseik szívéhez. Utolsó versszaka így szól:

Vége volna rég a zene-bonának,
Ila száz karja nőtt volna a huszárnak!
No de azért nem kívánok én százat:
Kettővel is megvédem a hazámat!

Úgy legyen. S akkor a bajkoszorú méltán meg fogja illetni a szerzőt. Az pedig még szebb, mint az Akadémia koszorúja, melyet ily igénytelen apróságnak nem nyujthatunk.

A többire még ennyi szót sem kell vesztegetnünk. Sem abban, a mit mondanak, sem abban, a mint mondják, nincs semmi új, semmi egyéni. Csupa közhely és banalitás, bár a kivétel nélkül mindnyájában melegen megnyilatkozó hazafias érzéstől elismerésünket nem tagadhatjuk meg. A díjat azonban meg kell tagadnunk tőlük, mert pusztá hazafiság és itt-ott mutatkozó több-kevesebb verselési ügyesség arra korántsem tarthat számot.

Ezek szerint a bírálók — Endrődi Sándor, Kozma Andor és Vikár Béla — a jutalom kiadását jelen alkalommal sem javasolhatják.

Budapest, 1915 február 20.

Jelentés a Wodianer-jutalmakról.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* főtitkár 1914 márczius 22-én.)

Id. Kapriorai Wodianer Albert báró 1892 december 3-án kelt végrendeletében 50,000 korona tőkeösszeget hagyott a Magy. Tud. Akadémiára, oly rendeltetéssel, hogy ez összegnek évi kamatai, két egyenlő részre osztva, tehát ezer-ezer korona, jutalmul adassanak évenként két oly néptanítónak, a kiket Akadémiánk e kitüntetésre a legméltóbbnak tart. A jutalomnak odaitélésénél figyelembe veendő a néptanítónak a gyermekek nevelése és tanítása körül kifejtett gyakorlati munkássága és buzgalma, a gyermekekkel való gondos és szerető bánásmód az iskolában és az iskolán kívül, tanításának helyes módszere és erkölcsi hatása; továbbá a tanítónak az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi helyzetének javítása körül kifejtett gyakorlati fáradozása; végre egyéb. a tanító értékét és közbecsülését a társadalomban emelő tevékenysége.

Akadémiánk az Ügyrend 145. §-a értelmében felkérte a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumot a tankerületi hatóságok ajánlatainak beszerzésére, mire nagy örömközpont az előző években beérkezett 64, 57 és 72 jelentéssel szemben az idén 73 tanfelügyelőség érdeklődött a Wodianer-jutalom iránt; szintén örömmel vettük, hogy míg azelőtt sok tanfelügyelői jelentés többé-kevésbé hézagos volt, ezúttal az ajánlott tanítók működéséről a legtöbb esetben kimerítőbb tájékoztatást kaptunk.

A beérkezett 73 jelentésből 8 nemleges (tavaly 10 volt), azaz: az illető tanfelügyelőségnek nem volt módjában kellő tájékoztatást szerezni arról, hogy kit terjeszthetne fel kitüntetésre. Ez a 8 tankerület a következő: Árva, Liptó, Túróc, Udvarhely és Vas vármegyék tanfelügyelőségei, valamint a brádi, kecskeméti és kiskunhalasi kirendeltségek.

Az így megmaradt 65 tanfelügyelői előterjesztésekben összesen 95 tanító neve fordul elő, a kik közül egy nem jöhet számításba, a mennyiben beadványa magánkérvény és az illető nem is elemi iskolai, hanem polgári iskolai igazgató: egy másíknak figyelembe vételét pedig korainak tartotta a bizottság, mert az illetőnek eddig mindössze csak kilencz szolgálati éve van.

Tebát 95 (tavaly 101) érdemes tanférfi munkásságát kellett az Akadémiának mérlegelnie. Az ajánlott tanférfiak az iskolafenntartók szerint következő csoportokba sorolhatók:

a) felekezeti iskolai tanító	17	tavaly	17,
b) felekezeti iskolai igazgató	11	„	11,
c) községi iskolai tanító	2	„	2,
d) községi iskolai igazgató	4	„	4,
e) állami iskolai tanító	1	„	4,
f) állami iskolai igazgató	58	„	61,
g) társulati iskolai tanító	2	„	2.

Szembeötlő az állami iskolai igazgatók számának nagy emelkedése; de magyarázatát megtaláljuk a minősítési táblázatban, a hol kitűnik, hogy ezeknek legtöbbje hosszú ideig felekezeti iskoláknál működött és csak az iskolájuk államosításával jutottak át az állam szolgálatába.

A bíráló-bizottság, melynek elnöke a Magy. Tud. Akadémia elnöke, *Berzeviczy Albert* r. és ig. tag volt, az idén is, az Ügyrendnek idézett szakasza értelmében, az Akadémia elnökeiből (*Concha Győző, Goldziher Ignác, Entz Géza* r. tagok) és titkáraiból (*Szinnyei József, Fejérfataky László, Fröhlich Izidor*) állott (jegyzője *Heinrich Gusztáv* főtitkár volt) és a bizottságba, felvilágosítás szolgálatára véget, a vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr kiküldötte *Jankovich György* miniszteri és *Neterda Modest* miniszteri osztálytanácsos urakat, a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága pedig *Moussong Géza* székesfővárosi szakfelügyelő igazgató és *Benedek Vincze* győri igazgató-tanító urakat. Az elnök úr, a bizottság tagjainak meghallgatásával, a beérkezett ajánlatok áttanulmányozására és ezek alapján a részletesen minősítő táblázat elkészítésére *Moussong Géza* igazgató urat kérte fel, a ki e reá bízott fáradságos és kényes feladatnak rendkívüli ügyszeretettel és lelkiismeretességgel felelt meg.

A bizottság f. évi márczius hó 19-én tartott ülésében beható vizsgálat alá vette a beérkezett ajánlatokban foglalt adatokat tanulságos és teljesen tájékoztató áttekintésben feltüntető minősítési táblázatot, valamint az eladónak bőven indokolt javaslatát és figyelembe véve az ajánlottaknak úgy az iskolában kifejtett tanító és nevelő munkásságát, mint az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi jólétének javítása körül tanúsított fáradozásait, az előadó javaslata alapján

I. *Kisfaludy Mihály* környei (Komárom vm.) róm. kath. igazgató-tanítót, a ki 1860-ban született, tanítói oklevelet Győrött szerzett és 37 évre terjedő tanítói működéséből 30 év óta állandóan egy helyben működik. Iskolai és társadalmi buzgó tevékenysége kiváló. A jelölésben három év óta részesült. —

II. *Törös Sándor* állami igazgató-tanító Beregszászon, a ki 1864-ben született, hat gyermek atyja; jeles tanítói oklevele van, gyümölcsészeti tanfolyamot végzett, 32 évi tanítói működéséből 21 év óta állandóan egy helyen működik. Iskolai és társadalmi, valamint egyesületi nagy tevékenységet fejtett ki. Tanfelügyelője tizenegy év óta terjeszti föl, a jelölési névsorban pedig több év óta szerepel; — és

a kik a jutalomra a nagyszámú jelöltek sorában elsősorban mutatkoznak érdemeseknek, ajánlja a Magy. Tud. Akadémia az 1915. évi Wodianer-jutalommal való kitüntetésre.

Egyúttal a beérkezett javaslatok és a részletes minősítési táblázat alapján még a következő tiz jeles tanférfit nevez meg és ajánlja a nagyméltóságú miniszterium figyelmébe, a kik a fölterjesztettek sorából a jutalomra ajánlottak mellett kiválóan érdemeseknek tűnnek föl. Ezek betűrendben:

1. *Bencze Károly* állami iskolai igazgató-tanító Széken (Szolnok-Doboka vm.), a ki 1857-ben született és 40 év óta működik.

2. *Csighy Sándor* állami iskolai igazgató-tanító Algyógyon (Hunyad vm.), a ki 1869-ben született és 28 év óta működik.

3. *Havas Pál* állami iskolai igazgató-tanító Gyöngyösön (Heves vm.), a ki 1859-ben született és 33 év óta tanít.

4. *Józsa Dániel* állami iskolai igazgató-tanító Újpesten, a ki 1862-ben született és 35 év óta működik.

5. *Marcsa György* községi elemi iskolai czimzetes igazgató-tanító, a ki 1856-ban született és 41 év óta tanít.

6. *Ónody Gusztáv* állami iskolai igazgató-tanító Erzsébetfalván, a ki 1865-ben született és 26 év óta működik.

7. *Uhrin Károly* ágost. evang. elemi iskolai igazgató-tanító Békéscsabán, a ki 1869-ben született és 27 év óta működik egy helyben.

8. *Sebestyén József* állami iskolai igazgató-tanító Beszterczén, a ki 1855-ben született és 40 év óta tanít.

9. *Törköly József* állami iskolai igazgató-tanító Rimaszombatban, a ki 1850-ben született és 45 év óta működik. Végre

10. *Zsutty Béla* községi iskolai igazgató Fehértemplomban, a ki 1863-ban született és 31 évi működéséből 29 évet egy helyben töltött.

Midőn a bizottság ez érdemes, jeles tanférfiakra is felhívja a Magy. Tud. Akadémia és az illetékes körök figyelmét, egyúttal kéri az Akadémiát:

1. fejezze ki köszönetét a vallás- és közoktatásügyi magy. kir. miniszteriumnak, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának a bírálati anyag beszerzéseért és azon becses felvilágosításokért, a melyeket képviselői a bíráló-bizottságnak adtak;

Moussong Géza igazgató úrnak pedig a minősítési jelentésnek szakavatott és teljesen megbízható kidolgozásáért:

2. terjesze fel a tanfelügyelők ajánlatait és a bizottságtól készített, illetve elfogadott minősítési táblázatot a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz esetleges további felhasználás végett, — oly kérelemmel: figyelmeztesse a nmgú miniszterium az alapítványi szabályzat (Akadémiai Ügyrend 145. §. e) pontjára, mely szerint „minden kir. tanfelügyelő a tankerületébe tartozó tanítók közül, tekintet nélkül az iskola jellegére és felekezetiiségére, (csak) egy-egy tanítót ajánlhat a jutalomra;

3. értesitse *Kisfaludy Mihály* és *Törös Sándor* igazgató-tanító urakat, hogy a Magy. Tudományos Akadémia őket a Wodianer-jutalomra érdemesítette; egyúttal kérdeztesse meg a kitüntetett tanfőfiakat, hogy személyesen akarják-e f. é. április 26-ikán, az Albert napját követő összes ülésen a jutalmat átvenni, vagy pedig a jutalomdíjnak postai megküldését óhajtják.

Az összes ülés mind ezeket a javaslatokat egyhangúlag elfogadta.

Jelentések Friedreich István Széchenyi-művéről.

I.

A Magyar Tud. Akadémia 1896 október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy „bármikor fog is gróf Széchenyi Istvánnak az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza akár kéziratban akár kinyomatva benyújtani, ennek szerzőjét jutalomban részesíti, műve kiadását pedig készséggel elvállalja“. E határozatot, meghozatala óta, Akadémiánk, évi jutalomtétéleinek élén, rendszerint elsőül teszi közzé, mintegy jelezve vele, minden egyebet felülmuló érdeklődését a feladat megoldása iránt.

Így állapítva meg a Magyar Tud. Akadémia intenióit halhatatlan alapítója emlékének megörökítésére, ehhez képest vettem szemügyre a „Gróf Széchenyi István élete“ czímmel és „Actiones humanas“ stb. jelige alatt benyújtott dolgozatot.

Gépirással lekopogtatott négy vaskos kötetre terjed ez. Kezdődik azzal, hogy Széchenyi 1791 szeptember 21-én született s végződik a Széchenyi-gyászszal. Sehol semmi cziczoma rajta. És mégis, mint olvasmány is, elejétől végig ébren tartja érdeklődésünket; mert a szerző, hőse életének keretében, egyszersmind nemzeti nagy létünk fejlődésének is mesteri rajzát tudja adni.

Kiinduló pontja a vér és a környezet befolyása Széchenyi alakulására. Tisztán látja ama factorok döntő jelentőségét az egyéniség kifejlődésében. E rész különös gonddal van írva. Fel tárja előttünk a Széchenyi-nemzetség történelmi multját s az

abból eredő tradíciót a család körében. A Széchenyiek össze akarták egyeztetni a hazaszeretetnek és a király iránt tartozó hűségnek egymással oly sokszor szembeállított érzelmeit. „Szeretem Felsőges császáromat és királyomat — írta Széchenyi György I. Lipótnak — de hön óhajtom országom örökös fennmaradását is“.

Széchenyi Ferenczet, mint a XVIII. századi, még pedig josephinista főúr mintaképét, rövid, markáns vonásokkal úgy állítja elének, hogy annak egyéniségét szinte jelenvalóvá teszi. S a mint az atya, úgy a fiú rajzában is mindvégig annyira eleven élet lüktet, hogy ha szabad a művészet köréből vennem a hasonlatot, ez nem holt vázson, nem gipsz-modell, hanem csupa vér és hús, mely jelenvalóvá, jellegzetessé, valamint érzés és gondolatvilágában szinte kézzelfoghatóvá teszi az egész alakot.

Az ily rajz lehetőségének előfeltétele, hogy azonosulni tudjunk foglalkozásunk tárgyával. E képesség a szerzőben teljes mértékben megvan. Telivér Széchenyiánus, a ki szeretete tárgyának minden mozdulatát saját szívéen át érti meg s magyarizza tárgyilagos, nyugodt hangon ugyan, de a melyből mégis kiérzik a hősével való teljes harmonia és rokonérzés.

A királyhűség és a hazaszeretet, mely a Széchenyieknél örökség gyanánt szállt az utódokra, szerzőnk szerint a legtokéletesebben Széchenyi István közéleti szereplésében érvényesült. Ez vonul végig egész közpályáján, mely következetes és egy végtében futó. Benne a szerző ott is, a hol eddig ellenmondásokat véltek fölfedezni, annak nyomát sehol sem találja. Csak annyit enged meg, hogy a gazdag élet alkonyán, a körülményekből tisztán kimagyarázhatóan, erős hajlás mutatkozik a nemzeti gondolat felé.

A szerző, politikai és történelmi tájékozottsággal, határozott állásponton tárgyalja különösen az 1825-től 1841-ig terjedő időszakot. Meg kell azonban jegyezni, hogy határozott állásfoglalásán, mely Széchenyi szándékait és tetteit egyaránt magyarizza és igazolja: — semmi nyoma a politikai pártszellemnek. E részben legföljebb azt konstatálhatom, hogy a magyar politika legnagyobb kérdéseinek megítélésében Deák Ferencz felfogásához áll legközelebb. Így a Kossuth-Széchenyi-pörben legfontosabb érveit Deák nyilatkozataiból meríti s a kérdések mérlegét Deák gondolatvilága szerint állapítja meg. Az 1850-es évek végén Széchenyivel szemben egyenesen Deák Ferencz politikáját helyesli; sőt Széchenyi katasztrófájába is úgy hozza bele Deákhoz intézett utolsó végrendeletszerű üzenetét, mintha „a böles ember“ személyes érintkezése talán el is hárihatta volna a bekövetkezett veszedelmet.

Az így megírt munka rengeteg forrásra támaszkodik, melyek minden egyes kötet végén vannak felsorolva. Oly ismeretéről

tanuskodik ez a szinte kimeríthetetlen Széchenyi-irodalomnak, mely egy egész élet odaadó munkáját mutatja. Szerzőnk kritikai körültekintéssel válogatott az adatokból. Mindig azt használja fel, mely legmegbízhatóbb s nem mellőzi a legcsekélyebb adomát sem, ha alkalmasnak tartja a jellemzésre.

Az eredeti kútfők alapos ismerete mellett, könnyen érthető, hogy a Széchenyiről eddig írt feldolgozott műveket s főleg az azokban foglalt egyéni véleményeket általában mellőzi. De azért elszórta említve van benne (egy kivételével) minden nevesebb feldolgozás is, főként ott, a hol azok ténybeli tévedéseit kell megigazítani. A szerző azonban ily esetekben sem polemizál, s nem sátoroz fölfedezésével, hanem csak ténybeli adatokkal helyesbit vagy nagy ritkán lélektani combinációval von kétségbe egy-egy közhelyet.

Az az egyetlen nagyobb feldolgozás, melyről föntebb szoltunk, *Lombroso* nagyérdékű értekezése Széchenyiről. Erről a szerzőnek tudomást kellett volna vennie, mert *Lombroso* tanulmánya Széchenyi lelkivilágának a maga nemében olyannyira egyedül álló analysise, mely ily szabású életrajz lélektani megalapozásában okvetlen helyet követel magának.

A hol pedig a szerző a Széchenyire ható külföldi irodalommal foglalkozik, onnan nézetem szerint nem szabad *Saint-Simon*nak hiányoznia, a kitől, saját megfigyelésem szerint, elsőrendű dolgokban nyert pontosan kimutatható impulsusokat a legnagyobb magyar.

A benyújtott dolgozat stílusa egyszerű, magyaros, minden tekintetben választékos. Kezdetről végig érzik rajta a már csak régibb írónknál található *Kazinczy-féle* „mü gond“.

Ezek után abban foglalom össze a bírált műről alkotott véleményemet, hogy ezt nemcsak irodalmunkra, hanem egész közéletünkre nézve is, igazi nyereségnek tartom. Mert úgy vélem, mind a kettőnek nagy hasznára leend, hogy végre-valahára rendelkezésünkre áll Széchenyinek oly életrajza mely tárgyilagos hűséggel, minden számottevő eredeti forrás felhasználásával, teljes politikai és történelmi tájékozottsággal, tehát *teljesen megbízhatóan* mutatja be a legnagyobb magyart.

Azt hiszem, semmit sem vonok le a szóbanforgó mű értékéből, ha megállapítom, hogy így megírni egész multunkból tán senki más életét sem lehetett volna. Hol az a *második*, Széchenyihez hasonló nagyság egész történelmünkben, kinek oly kincsebánya hagyatéka volna, mint Széchenyinek a Naplói, melyekben önmagának szánt őszinteséggel ad számot köz- és magánéletéről egyaránt?

Tisztelettel indítványozom a jutalom kiadását.

Budapest, 1913 nov. 7.

Ballagi Aladár r. t.

II.

A Magyar Tudományos Akadémia 1896 október 5-iki összes ülésében elhatározott pályázat eredményeképen „Gróf Széchenyi István élete“ czímen „Actiones humanas non ridere, nec lugere, sed intelligere studeo“ jeligével beérkezett pályaműről van szerencsém a következőkben fejteni ki szerény véleményemet:

Ha az Akadémia úgy véli, hogy a források lelkiismeretes tanulmányozása, az adatgyűjtés gondossága, a részletek pontos kidolgozása s a hang és stílus nyugodt komolysága elegendő ahhoz, hogy egy nagy államférfi életéhez és tetteihez méltónak találjuk életrajzát: akkor bizonyára meg kell jutalmaznia e művet, a melyben a felsorolt kellékek mind feltalálhatók.

De ha az Akadémia úgy véli, hogy az anyag lelkiismeretes összegyűjtése, a feldolgozás gondossága, bár nélkülözhetetlen alapkelléke egy életrajznak, de az életrajz tulajdonképeni magasabb értéke az életrajz hősének helyes *mejtélésében*, politikája *kellő értékelésében* mutatkozik: akkor a bíráló már nem lehet a beadott pályaműre nézve oly kedvező.

Igaz, hogy a bíráló nem csalhatatlan; de az író sem az. És nem csalhatatlanok azok sem, a kik bírálják a bíráló bírálatát.

Midőn tehát a Széchenyi politikájának helyes értékeléséről van szó; arról, hogy miben volt és miben nem volt igaza: a subiectivitas számára tág tér nyílik az író, a bíráló s az ő bírálói számára is. És mégis: ennek a kérdésnek az útjából kitérni lehetetlen. Mert hisz az életrajz nem csupán krónika, száraz adatok halmaza, hanem elsősorban *értékelés*. Akár *törvénytyszerűségeket* keresünk az eseményekben, akár *ideált* az életrajz hősében: a törvénytyszerűségek levonásából is a politikusok értékelése következik s az ideálok feltalálása is értékelésen alapul. És a ki *ebben* hibázik: az az életrajz hőset nem bírta meglátni; nem olyanak, nem akkorának látta. a milyen. Irányának a nemzet életében való jelentőségét; világnézetének helyességét: nem kellő módon ítélte meg.

A pályamunka szerzője — a bíráló szerény nézete szerint — Széchenyinek Kossuthal való ellentétét nem helyesen fogta fel. Ennek rövid illusztrálása a következő fejtegetések feladata.

Azt mondja a szerző, hogy a Kelet népének vádjai meg nem állhatnak.

Szerinte Kossuth nem volt az érzelmi politika embere. Tekintve, hogy maga a szerző is az érzelmi politika fő jellemvonásának azt tartja, hogy „nem a tényleges erőviszonyok alapján“ intézi lépteit (III. 28. l.): ez az állítás oly merész, hogy azt bizonyitnia kellene. Az, hogy Kossuth elvei nagyrészt egyeztek Széchenyi eszméivel s így nem lehettek érzelmi politika szüle-

ményei (III. 29. l.): már csak azért sem állhat indokolásul, mert nem is a *kitűzés*, hanem a *megvalósítás* kérdéseiben tört köztük ki a harc. A taktikai *egymásután* és a megvalósítási *modor* volt épp az, a miben Széchenyi szerint Kossuth nem vette számba a tényleges erőviszonyokat. A ki pedig ezt teszi, az a szerző meghatározása értelmében is érzelmi politikát csinál.

Azt mondja a szerző, hogy a Kelet Népeinek jövőndölései nem teljesedtek be s az 1848–49-ki események Széchenyit nem igazolták. Felhossa erre bizonyoságul Deáknak Beusttal folytatott beszélgetését, midőn Deák a detronisatiót — bár elítéli — de a márczius 4-iki államesinyre adott feleletnek mondja s felemlíti, hogy „a belháborút“ nem a 48-as törvények idézték elő, hanem a *reactio*, melynek egyik eszköze ki is jelentette neki, hogy az megszűnik, mirehlyt eltörlik a 48-iki törvényeket.

Ezek a nyilatkozatok semmit sem bizonyítanak.

Mert ha a detronisatio csupán a márczius 4-iki államesinyre adott felelet volt a *nemzet* részéről: *Kossuth* részéről nem az volt. Bizonyítja ezt Görgey emlékiratainak második kötetében (109. l.), midőn a mellett tanuskodik, hogy Kossuth már jóval az áprilisi államesiny előtt úgy nyilatkozott, hogy nyilatkozatából az 1848-iki alapon való megmaradást és az elszakadási mozgalmak elleni actiót tőle várni (l. l. 34. fej.) nem lehetett. „Ő ama nézetei velem már 1849 *márczius első napjaiban* közölte, tehát oly időben, midőn az olmtüzi octroyált alkotmány híre még hozzánk el nem juthatott.“

Széchenyi jól ismerte. Tudta, hogy — akaratán kívül bár — forradalomba sodródik és sodorja a nemzetet.

Igaz, a mit Deák mond, hogy a *reactio* idézte elő „a belháborút“. De éppen ő maga idézi Latour mondását, hogy a belháború megszűnik, ha eltörlik a 48-iki törvényeket. Kétségtelen ebből is, hogy e törvények idézték fel a *reactiót*. Megmondja ezt maga Deák is később, midőn a kiegyezést megalkotja. Az ő vezérlete alatt a nemzet Königrätz után sem követelt többet mint Königrätz előtt. „Tette pedig azt azért — mondja Deák —, mert tudta, hogy arra joga van, hogy azt méltán kívánhatja a *birodalom veszélyeztetése nélkül*, igen jól tudva, hogy ha sikerül is többet kicsikarni, ezen *kicsikart engedményekben* meglett volna az *isméti felbomlás* magva, a mint benne volt egykor, mint ezt szomorúan tapasztaltuk.“ (Könyvi: Deák Beszédei IV. k. 5. l.)

Az államadóságokról szólva pedig: „részünkről a hiba abban állott“ — 1848-ban t. i. — „hogy azonnal, minden haladék nélkül ki nem jelentettük, . . . hogy jogilag ugyan kötelesek nem vagyunk, de politikai alaknál fogva és méltanyosság tekintetéből készek vagyunk ezen tárgy felett velük

tanácskozni, kölcsönös egyezkedésünk eredményének létrehozásában közreműködni. Mennyi baj, mennyi veszély, vér és áldozat lett volna ezáltal valószínűleg elkerülve.“

Ez Deák Ferencz nézete.

A vádaskodó osztrák politikusnak nem mondhatta meg — velük szemben a meglevő jog merev védelmezője volt, míg azt elismerni sem akarták —, de midőn az átalakítás szüksége eljött, a maga nemzetének megmondta e keserű igazságokat. Megmondta, hogy hiba volt a *birodalom biztosságát* veszélyeztetni; megmondta, hogy ha erről *gondoskodni* el nem mulasztják 48-ban, vér és veszély el lett volna talán kerülhető; és megmondja, hogy minden engedményben, mely ezt veszélyeztette, *a felbomlás magva volt*.

Soha ennél világosabban nem igazolták Széchenyit. Azon aggodalmakban, melyeket részletesen közöl Kovács, tökéletesen ez az eszmemenet. Tökéletesen ezen az alapon hibáztatja Kossuthot Széchenyi.

Igenis: ettől a forradalomtól félt Széchenyi. A maga közjogi politikáját a Kossuthéval így állítja szembe:

„Hogy én nem annyira könyvekből tanulva mint inkább az életből... bizony felette hajlandó vagyok alkudozásokra is; t. Kossuth úr ellenben *azt tartván, mi köze van az önálló, független vérről szerzett Magyarországnak Ausztriához*, természetesen oly viszontortást idéz elő, mihez képest a hasonlólag független Ausztria elvégre szintoly phrasisokra fakad, hogy neki viszont mi gondja Magyarországgal s így tovább: míg aztán *szóval tette, tettről erőszakra*, innen végre felette idétlen *kudarczra* fejthetné ki magát az olyannyira mély K. úr féle statuspolitica.“ (Pol. programmtöredék 111. lap.)

Ha ez nem a közjogi összeütközés megjósolása: akkor semmi sem az.

És most összegezzünk:

A szerző tévesnek tartja a Politikai Programmtöredékek azon alapelvét is, hogy az ellenzéknek nem lehet egyszerre bírálnia és a reformok terén vezetnie. Többé nem bizonyítottnak azon állítását, hogy a kormánypolitika megváltozott. Tévesnek a Kelet Népe és a Programmtöredékek összes jóslatait. Elhibázottnak az akadémiai beszédet is (Érveit..., éppen mint a Pesti Hirlap elleni harcban, rajta kívül most is alig találta még egy magyar ember elégségesnek állításai, támadása igazolására“ III. 46. l.). Tévesnek tartja azt is, hogy Széchenyi a viszonyokhoz nem alkalmazta taktikáját. („Aristokratikus eljárás módjai az 1825. vagy 1830. országgyűlés népéhez még egészen jól hozzáillhettek, a a negyvenes évek elejéről azonban maga is beismeri, hogy akkor már elérték, sőt el is hagyták őt... Az idő megmutatta... hogy az ő aristokratikus haladási terve szűk lett a nemzetnek“)

(30. lap.) Hibáztatja 1848-ki szereplését is s midőn a márcziusi napokban Széchenyi kormánybiztosul ajánlkozott, szerző szerint „tisztában volt azzal, hogy *terve*, még ha az országot megmenti is, az ő *becsületét végkép tönkreteszi*“ (189). És úgy találja, hogy az olasz segély kérdésében is helytelenül ítélte meg a helyzetet.

Ha mind ez így van: ha Széchenyi aristokratikus *haladási iránya* már a negyvenes években elavult; ha helytelenül ítélte meg a *socialis* kérdést, a *nemzetiségi* kérdést, a nemzetnek a *kormányhoz* való és Ausztriához való viszonyát; ha majd egy évtizeden át folytatott támadásai mind igaztalanok s aggodalmi mind alaptalanok; ha az a rendszer, a melyet egyedül helyesnek tartott, pályája közepén elavult, s a mit végzetesnek hitt, nemzetére üdvösnek bizonyult; miért tartjuk — és *hogyan tarthassuk nagy államférfinak Széchenyit?*

Az államférfi is téved s tévedni emberi. De a ki a nemzeti politika *majd minden nagy kérdésében tévedett*; a ki nem ismerte fel a viszonyok változását s a változott idők parancsoló szavát: az lehet jószándéku reformer, de nagy államférfi nem lehet.

Grünwald betegnek nyilvánítja Széchenyit; Kossuthal való ellentétét egészen s csupán ebből magyarázza. Képtelen felfogás bizonyára, egy beteg idegrendszer subiectiv nyilatkozása. De ez a felfogás legalább logikus. Így Széchenyi államférfiúi nimbusa mégis concedálható. De a ki ily — bár képtelen — magyarázat nélkül a legfontosabb kérdések mindenikében tévedésben látja Széchenyit: az nagy államférfinak joggal őt nem tarthatja, mint tartja pedig maga a mű szerzője is.

Széchenyi *betegségéből* magyarázni a katasztrófa előrelátását, épp oly mód, mint Görgey *árulásából* magyarázni a katasztrófa szomorú befejezését. De ha Széchenyi nem volt beszámíthatatlan, Görgey pedig áruló: akkor vagy igazuk volt, vagy Széchenyi nem nagy államférfi és Görgey nem nagy hadvezér.

A Magyar Tudományos Akadémia a kegyelet adóját kívánta leróni Széchenyi iránt, midőn a nagy államférfi életrajzára pályázatot tűzött.

A kegyelet nem ellenkezhetik az igazsággal s a tudomány az igazságnál magasabb szempontot nem ismerhet.

De az oly munka, a mely a fennebb vázolt módon méltatja Széchenyit, éppen az igazság szempontjából nem megfelelő, kicsinynek mutatva azt, a ki nagy volt, rémlátónak azt, a kinek bevált jóslata.

A ki Kossuthról mondja, hogy nem látta helyesen a realis viszonyokat: tarthatja őt még nagynak, mert nem ez az a cím, a melyen a történelembe került. A ki Deákról állítja, hogy a reformkérdésekben tévedett: meg nem ingatja nagy művén alapuló nagyságának talapatát.

De a ki Széchenyi reform-*rendszerét* pályája közepén elavultnak s politikai számításait az idő által megezáftoltaknak hirdeti: az Széchenyi nagyságának alapját rendíti meg. Mert Széchenyi államférfiúi nagysága éppen számításainak mindig realis, mindig józan, mindig messzelátó voltában mutatkozik.

Látta hol ifjúnak, hol halottnak a nemzetet; hol sikeresnek, hol képtelennek vállalkozásait; lelkének hullámzásai napról napra más *érzéseket* támasztottak; de a mint soha egyetlen közgazdasági vállalatában nem látjuk *eszméiben* ily hullámzás nyomát: úgy soha politikai *tisztánlátását* meg nem zavarta a hazafias aggodalom. Sem nem optimista, sem nem pessimista, hanem világosan látó realis politikus.

Kartársainak előítéletei elnémultak; a felkorbácsolt szenvedélyek lecsillapultak s egy higgadtabb generatio, okulva a történelem keserű tapasztalatain, életének beces tanuságait levonta. Egy nagy, congenialis szellem jött, ki belátott lelke legmélyibe s a nagy államférfiről örökre értékes classikus képet adott. Jöttek utánna mások s az ő nyomán haladtak mindannyian.

Ennek a felfogásnak megdöntéséhez — ha lehetséges — nem elég az ellenkező felfogás hangoztatása. A politikai és lélektani érvek egész phalanxát kell áttörnie.

A beadott pályamű szerzője rendkívüli szorgalommal, nagy gondnal és tudással dolgozta fel anyagát. De mi haszna ha a nagy tudás a tömeg egykori előítéleteinek megfelelő következtetésektől nem tudja megóvni s ha így a kérdés *felfogása* régibb életrajzokhoz képest visszaesést jelent.

Mindezek alapján a tisztelettel alulírott bíráló szerény nézete az, hogy ezen részleteiben igen nagy értékű s a teljesített munka szempontjából különösképen elismerést érdemlő műnek — miután az oly felfogáson alapszik, a mely Széchenyi államférfiúi nagyságával összeférhetetlen s felfogásának ezen részét kellőleg indokolni képtelen — a jutalom kiadása *nem* javasolható.

Kolozsvár, 1914 márczius 7.

Réz Mihály I. t.

III.

Arra a legnagyobb összegű pályadíjra, melyet a Magyar Tudományos Akadémia tizennyolcz éve annak ígér oda, a ki nagy alapítójának életrajzát hozzá és az Akadémiához méltóan írja meg s azt akár kéziratban, akár kinyomatva benyújtja, a „*Actiones humanas non ridere, nec lugere, sed intelligere studui*“ jeligével a mult év végén ismét egy pályamű érkezett be. Az annak megbírálására felkért Ballagi Aladár rendes és Réz Mihály levelező tagok ítélete róla nem egyezvén meg, a

gépírásu négy vaskos kötetre terjedő munka mint harmadik bírálóhoz így került hozzám.

Nem volt könnyű feladat kellően megokolt véleményt mondanom aziránt, hogy az Akadémia a némely tekintetben egyező, több tekintetben egymástól lényegesen eltérő, végkövetkeztetésre nézve pedig ellentétes két javaslat közül melyiket tegye magáévá. Mert méltányosságból közvetítő javaslat tételétől a dolog természeténél fogva, de meg azért is tartózkodnom kellett, mivel így az Akadémia kettő helyett voltaképp három véleménnyel állott volna szemben.

Jól jegyzi meg bírálata bevezetésében Ballagi Aladár, hogy az Akadémia évi jutalomtételeinek élen rendszerint ezt teszi közzé, mintegy jelezve vele minden egyebet felülmúló érdekldését e feladat megoldása iránt. Ha azonban ennek a nyílt pályázatnak ilyen jelentősége van, akkor annak minden feltételét komolyan, sőt szigorúan kell venni. Azoknak a pályaműveknek tehát, melyeknek szerzői e díjra igényt tarthatnak, nem elég csupán egyes tekintetben kielégítőeknek, sőt talán még jeleseknek is lenni, hanem minden itt figyelembe jövő szempont követelményeinek valóban eleget kell tenniök. Ez még korántsem jelenti az absolut tökély mértékének alkalmazását, hanem csak azt a méltányos kívánságot, hogy e szokatlanul nagy és előkelő pályadíjnál az összes jogosult magasabb kívánalmakat kell a megkoszorúzendó pályamű megítélésénél szem előtt tartani.

Így fogtam fel a nekem jutott megtisztelő feladatot, midőn magát a szóban levő nagy munkát és a róla szerkesztett bírálatokat — nem elsielve, hanem egy sort sem hagyva figyelmen kívül, azok minden részét és azután egészét is — a tőlem telhető tárgyilagosságra törekedve — áttanulmányoztam.

Az elsősorban felkért két bíráló egyformán elismeri, hogy annak szerzője lelkiismeretes kutató, gondos adatgyűjtő, műve egyes részleteit nagy pontossággal dolgozta ki s könyvének hangját és irányát is nyugodt komolyság jellemzi. Eltérnek azonban egymástól abban, hogy Ballagi Aladár azt valóságos standard munkának mutatja be, melyet nemesak irodalmunkra, hanem közéletünkre nézve is nyereségnek tart, mivel a legnagyobb magyart tárgyilagossággal, minden számottevő eredeti forrás felhasználásával, teljes politikai és történelmi tájékozottsággal elfogultság nélkül, tehát teljesen megbízhatóan mutatja be. Szerinte úgy atyjának, gróf Széchenyi Ferencznek, valamint Széchenyi Istvánnak rajzában is mindvégig oly eleven élet lüktet, hogy ez a kép csupa vér és hús, mely jelenvalóvá, jellegzetessé s érzés- és gondolatvilágában szinte kézzelfoghatóvá teszi az egész alakot. A díj kiadása mellett foglal állást. Réz Mihály szerint ellenben mi haszna minden előnyeinek, ha a szerző nagy tudá-

sával Széchenyit, mint államférfit félreismeri és a tömeg egykori előítéleteinek megfelelő következtetésektől nem tudja magát megóvni. E munka azért az itt szóba jövő egyik főkérdés felfogása tekintetében a régiebb életrajzokhoz képest visszaesést jelent. Ő tehát azért a részleteiben igen nagy értékű s a teljesített munka szempontjából különös elismerést érdemlő műnek, miután az oly meg nem okolt téves felfogáson alapszik, mely Széchenyi államférfiúi nagyságával összeférhetetlen, a pályadíj kiadását nem javasolja.

Mondhatom, hogy — lelkiismeretesen akarván eljárni — nagy küzdelmeken mentem keresztül, míg végső ítéletemet megtudtam állapítani. Oly ritkán találkozunk nálunk íróval, a kiben a tárgy szeretetéből folyó nem közönséges cél kitűzésében s az annak megközelítésében oly fáradhatatlan odaadás és nemes áldozatkészség a szerzőéhez fogható mértékben jelentkeznek. Én is valóban azt a benyomást nyertem a mű olvasása alatt, a mit róla Ballagi Aladár mond, hogy az egy egész élet legjobb munkájának eredménye. Vannak fejezetei, melyek azzal a reménykedő meggyőződéssel töltöttek el, hogy szerzőjétől a jutalmat igazságtalanság nélkül megtagadni nem lehet. Oly mozaik képeket állít össze sok száz helyről szorgalmas kutató érzékkel összekeresett, pontosan dokumentált s ügyesen, sőt leleményesen csoportosított adataiból, melyek nem közönséges művészek ecsetjéhez is méltók volnának. De viszont vannak benne részek, melyek nemcsak magaslatig nem érnek fel, hanem ellapulást jelentenek s különösen a munkának az a része, melyben Széchenyit behatóbban, jellemvonásait összefoglaló módon, politikáját magasabb szempontból egységesen kellene méltatnia és értékelnie, a szerző erejének megroppanását jelzi. És a mű méltó betetőzésének elmaradása még nem az, a mi a legrosszabb benyomást teszi. Ennél sokkal nyomasztóbbak utolsó fejezetének conclusiói, melyek a Legnagyobb Magyart oly valakinek tüntetik fel, a ki a régi magyar átok sulya alatt atyja nyomdokin *mint magyar* kétségbeesve szállott sírjába. Ez a tényeknek nem is felel meg, mert ő nem a nemzet jövője feletti aggodalmában, hanem újból felzaklatott beteg idegrendszerének uralomra jutása folytán nyult a gyilkos fegyverhez. Ő oly érdeklődést tanusított nemzete sorsa iránt halála előtt is, mely kizárja a szerző feltevését. De az ellentétben áll mindig szentül tartott életezéljával s nemzetregeneratori magasztos hivatásának egész dicsőségével. Annak életrajzát, a ki azzal állította talpra a magyar társadalmat, hogy „Magyarország nem volt, hanem lesz“, nem lehet és nem szabad a nemzeti létről való lemondás terjedésének tényezőjévé tenni. Ez által a minden jel szerint — kifáradt, sőt kimerült szerző csak arról tesz tanuságot, hogy Széchenyit nem-

csak mint politikust, de mint a nemzet regenerátorát sem tudta már helyesen megítélni. És ez nagyobb baj műve megítélésénél a szerzőre nézve, mintha csupán az állana, a mit Réz Mihály meggyőzően mond róla, hogy midőn a Kossuth politikai működése ellen kifejtett következetes tevékenységét kifogásolja, sőt lekicsinyli. akkor voltakép a Széchenyi államférfiú nagyságát negálja, mivel a Széchenyi senki által kétségbe nem vont pyramidalis nagysága éppen nemzetregeneratori egységes, soha sem lankadó, önmagával mindig egyező működésének széles alapján épült fel oly magasra.

De az is kétségtelen, hogy nem a szó közönséges, hanem tágabb, egyetemesebb értelmében gróf Széchenyi István igazán nagy államférfi is volt. Erre őt széleskörű autodidacta tanulmányain kívül az ő korában lefolyt nagy politikai cataclysmák közvetlen megfigyelése, éles elméje és a legbonyolultabb viszonyok mélyeire ható intuitiója képesítette. Ítélete az állami életről általában és különösen szövevényes és folyton okos kiméleletet igénylő helyzetéről valóban bámulatosan találó s a következmények által teljesen igazolt. Vannak egyes nyilatkozatai, melyek vitathatók, de egész politikája olyan, a melynek a változó viszonyokhoz simuló alkalmazása nélkül ez az ország mint magyar állam nem maradhat fenn. Intelmeit a múlt század negyvenes éveinek elején — kevés kivétellel — az egész magyar értelmiség félreismerte. Helytelenül fejezi ki magát a pályamű szerzője, midőn azt állítja, hogy Széchenyi 1841-ben letért arról az útról, melyen a többi vezérek a nemzet boldogulását keresték. Nem ő tért le a helyes útról, melyet követett és követte vele a többi vezérek, hanem ezek gárdája. És ő tudta, nemcsak sejtette, hogy miért kellett volna azon maradni tovább is. Senkinek sem voltak oly alapos és mindenre kiterjedő értesülései az ország sorsát intéző körök nézeteiről, meggyőződéséről és törekvéseiről, mint neki. Nemzeti érzései tekintetében jobb magyar akkor sem volt nála, mikor óvatosságra intett. De a mily kevésbé ragaszkodott a saját életéhez, épp oly aggodalmassan csüggött a nemzetén. Csak ez magyarázza meg azt a szívósságot, melylyel a nemzeti közvélemény egész elhatalmasodott, de általa veszélyesnek tartott áramlata ellen — mindenét kockáára téve — küzdött. Hogy Kossuth ellen nem személyes harczot folytatott, ezt később ünnepélyesen maga is elismerte. Hiszen mikor Kossuth valóban nagy sikereket vivott ki, ő az elsők közt volt, a kik ezt hirdették. Naplói, beszédei, czikkei és tettei tanuskodnak e mellett. De midőn e sikereket kockán forogni látta s a solidaritás kötelekei őt a végzetesnek újból felismert politikához láncozták, tehetetlensége érzetének súlya alatt összeroskadtt. Jólalatai nem voltak rémlátások. A mindent veszélyeztetni kész politikának

intézői nem tudtak megállást parancsolni az eseményeknek, de önmaguknak sem. Ettől félt Széchenyi mindig, midőn azok „keblének Istenét“ megbízhatatlan bálványának ismerte fel és nevezte el.

Nem régiben jelent meg kivonatban kéziratként kinyomatva idősebb bátyjának, Zsófia főhercezegasszony több mint húsz évig volt főudvarmesterének, gróf Széchenyi Lajosnak és nejének levelezése. Abban a gyűjteményben Széchenyi Istvánnak is van egy pár igen becses levele, melyek az ő áldozatkész, meleg hazafiságáról 1848-ban is fényesen tanuskodnak. Ott azonban láthatók azok a kulisszatitkok is, a melyek ismeretével ő mindig bírt.

Maga említette nem egyszer, hogy az ő jóslatai csak az alaposan ismert tényekből levont, egyszerű logikai következtetések. Az igazi államférfiúnak az erre való képesség és az ilyen eljárás mindenek felett álló fontosságának megszívlelése képezi egyik legfőbb kellékét. És ezzel a képességgel ő rendkívüli mértékben bírt, e mellett más hasonló tulajdonságai is voltak, ezért kell őt nagy államférfiúnak tartani. A szerző nem annyira nyilatkozatai, mint okoskodásai által azt bizonyítja, hogy az ellenkező véleményen van. Nem kellett volna őt azért minden dolgában feltétlenül magasztalni. Az ő nagysága elég nagy arra, hogy elbírja az igazságot. Ő maga hirdette, hogy azt az életrajzot, melyben ez nincs meg, nem érdemes elolvasni. De a részletek igazságai mellett és felett létezik az egésznek igazsága és ennek a megállapítására bizonyult a szerző ereje gyöngének.

Ugyanezt kell mondanom a Széchenyi regeneratori hivatásának méltatásáról is e könyvben. Ott, a hol maguk a történeti adatok beszédesek, azok segítségével koronként igen jól tünteti fel annak egy-egy kimagasló mozzanatát. De midőn összefoglaló ítéletet kell mondania, midőn mérlegelésének eredményei volnának kidomborítandók, akkor eljárása már megengedhetetlen módon sommás, banalis, sőt érthetetlen.

Azt mondja, hogy Széchenyit nem szabad rendszeralkotó bölcselőnek, vagy megfejthetetlen sphinxnek tartani: Ő egyszerűen a legnagyobb magyar volt. De hiszen Széchenyi, a ki pedig tudta, hogy ezt miért teszi, maga számtalanszor beszél a saját rendszeréről és ő maga intette olvasóit, hogy nem egyes gondolatait, hanem összes eszméit vegyék alapul, ha őt és rendszerét meg akarják érteni. Ugyanígy jellemzi irodalmi és egyéb tevékenységét báró Kemény Zsigmond is. Ennél mások sem mentek tovább, ha felfogásának egyetemességét, tehát bölcselő-képességét bámulták és nagyobb apparatussal világosan feltüntetni igyekeztek is. Ha pedig Széchenyi nem megfejthetetlen sphinx, akkor miért nem fejtette hát meg a szerző, hogy ki volt Széchenyi valóban? Mert az a híres mondás, hogy ő a legnagyobb magyar, itt okvetlenül megköveteli annak meg-

magyarázását, hogy miért volt az. Egy előkelő nagy akadémiai jutalomra pályázó műnek erre tüzetes feleletet kell adni. Ez a felelet azután lehet vitatható is, de olyan legyen, mely tartható és alaposan meg van okolva.

A bírálók nem kívánhatják, hogy az ő véleménybeli árnyalatuknak is megfeleljen; de a beható és lélekbuvárlatokon alapuló megokolásnak az igazsághoz közel kell járni, mert e nélkül az Akadémia által megkoszorúzott életrajz könnyen félrevezetheti azt a nagy olvasóközönséget, a melynek okulása, buzdítása és felfogásának irányítása volt vele a főczél, nem pedig egy az eddigieknél valamivel, vagy akár sokkal jobb krónikának, de csak krónikának szolgáltatása. Különb, mint említém, a részletek feldolgozása tekintetében is vannak e munkának nem annyira hibái, mint feltűnő hézagai. Nemcsak a Ballagi Aladár által is kifogásolt mellőzése a Lombroso és Saint Simon műveinek ilyen, hanem az is, hogy Széchenyinek lord Brougham-mal való elég szoros értelmi és erkölcsi közösségéről, a miről ékes levelei tanuskodnak, abból is táplálkozó egész nemzet nevelő irányzatáról és annak egyik igen becses bizonyítékáról, Önismeret című paedagogiai nagy munkájáról meg sem emlékezik. Ez annál csodálatosabb, mert sokkal kevésbbé jelentékeny műveinek elemzésébe előszeretettel mélyed el. Továbbá míg több oly eddig elrejtve maradt részletes adatot említ fel, a mivel a Széchenyi életrajzát csakugyan diszította, addig másokat, fontosabbakat, meg nem használ fel eléggé. Így például, habár működéséről többször beszél, Kovács Lajost nem mutatja be, s a ki nincs eléggé beavatva a dolgokba, e műből azt sem tudhatja meg, hogy ki volt az a férfiú, a kinek oly nagy szerep jutott Széchenyi mellett a közélet terén való működésének utolsó három éve alatt.

Ezek ugyan nem jelentéktelen hézagok, de ha mélyebben járó, tüzetesebb és mindenek felett találóbb jellemrajzot és méltatást adott volna hőséről, akkor miattok talán még meg lehetne barátkozni a jutalmazás gondolatával, mert azok pótlása, valamint irányának simítása is itt-ott (a gyatra szót legalább ötvenszer használja és pedig mindenféle inferioritás jelzésére) meg-ejthető lenne.

A felfogásban és a méltatásban s részben a feldolgozásban is jelentkező nagy hiányok és nem kisebb tévedések azonban az én meggyőződésem szerint, sajnos, lehetetlenné teszik azt, hogy az Akadémia egyik legnagyobb összegű, s határozottan a legkényesebb természetű pályadíját ennek a különben komoly és sok becses részletet tartalmazó műnek ítélje oda.

1914 június 21.

Gaal Jenő, r. t.

Mátyás király törvénykönyvének nyomtatási helye.

A Régi Magyar Könyvtár harmadik kötetében Mátyás király törvénykönyvének két kiadása van megemlítve; és pedig 17. sz. a. egy 1488-iki lipcei kiadás és 59. sz. a. egy hely, év és nyomda megnevezése nélkül. A hely és év nélküli kiadás meg van a Nemzeti Múzeum könyvtárában. Az 1488-iki kiadásból csak 8 levélnyi töredék s a hely és év nélküli a budapesti egyetemi könyvtáron kívül még néhány lengyel- és németországi könyvtárban. Borovszky Samu 1898-ban a Szirmay-család levéltárában reáakadt az 1488-iki lipcei kiadásnak egy teljes, de rongált példányára, mely Szirmay Andor úr nagylelkűségéből a M. T. Akadémia könyvtárába került. E példányban, valamint a Nemzeti Múzeum töredékén meg van a colophon, melyből megtudjuk, hogy a törvény 1488-ban Lipcsében (Liptzk) nyomtatott.

Melyik nyomdász műhelyében készült e kiadás s hol nyomtatott a hely és év nélküli kiadás, mindeddig nem volt megállapítható. Seemiller 1787-ben kiadott *Bibliothecae Academiae Ingolstadiensis Incunabula typogr. művének IV., 137. lapján* így adja a címet: „*Mathiae (Corvini) Regis Hungariae, Bohemiae etc. leges in dieta, ut vocatur, seu conventu generali procerum Regni Budae habita conditae*“. Ehhez a következő megjegyzést teszi: „*Videtur ignota editio, ad saeculum tamen XV. pertinent*“. A Seemiller által leírt példányban csak a *b, c, d, e* ívek vannak meg. Hain 5779. sz. a. egy müncheni teljes példányt irt le, hasonló címmel, s zárjelben odateszi (Budae'?) mint nyomtatási helyet; úgy látszik Panzer után.

A fenti cím önkényes. Honnan vették Seemiller és Hain, nem tudni. A Magyar Nemzeti Múzeumban levő h. é. n. példánynak meg van a címlapja, melyből megtudjuk, hogy a törvénykönyv címe: „*constitutiones incliti regni Ungariae*“.

Hain a zárjelben Budae mellé kérdőjelet tett, tehát maga is kételkedett abban, hogy a törvény Budán nyomtatott. Eddigi tudomásunk szerint Budán csak a *Chronica Hungarorum* látott napvilágot Hess András nyomdájában.

Heinlein István, az Akadémiai könyvtár tisztviselője, Szily Kálmán főkönyvtárnok megbízásából a berlini „*Kommission für*

den Gesamtkatalog der Wigendrucke“ vezetőjének, Haebler K.-nak elküldte az 1488-iki kiadás bibliographiai leírását, s ez alkalommal Haebler K. a törvények nyomtatási helyét illetőleg a következő felvilágosítást adta. Az 1488-iki lipcei kiadás Brandis Móricz nyomdájában készült, még pedig ennek 3-ik typusával, azt különben Horváth István már 1833-ban (Tudom. gyűjt. 1833. II. füz.) megállapította más egykorú lipcei nyomtatványokból.

A hely és év nélküli kiadást illetőleg Haebler összehasonlítás alapján megállapította, hogy ez szintén lipcei nyomtatvány, mely Kachelofen Konrád műhelyében készült. Ez a kiadás két typut tüntet fel. A 3-ik typpal a szöveg van szedve, a 6-ikkal pedig a cím. Az előbbi Kachelofen 1487—1497. években használta igen sokszor. A cím typusa ellenben ritkábban fordul elő s az évszámmal ellátott nyomtatványoknál csak az 1491—1494. évek között használta. Tehát a constitutióknak ez évek között kellett megjelenni.

E megállapítások megdöntötték Borovszky azon állítását (Akad. Értesítő 1898., 341. l.), hogy Mátyás törvénykönyvének h. é. nélküli kiadása Krakkóban jelent meg. Másrészt az is bizonyos, hogy a hely és év nélküli kiadás a későbbi, melyet Kachelofen az 1488-iki kiadás után nyomtatott újra.

Hellebrant Árpád.

Ipolyi Arnold levelei öcscséhez és Szontagh Dánielhez.

Közli: *Reva Dezső.*

Egyes vidékek megtermik a maguk történetíróit. Csaknem kizárólagos joggal foglalkoznak e történetírók pátriájuk multjával s felkutatják annak rejtett titkait s azokat czikkekké, füzetekké, sőt könyvekké dagasztják s végre így, az a vidék megkapja a maga történetét. E történetírók és kutatók egy dologban megnyugodhatnak, t. i. abban, hogy közülük még a legrosszabb is megérdemli szülőföldje, szülővármegyéje némi háláját, mert akármilyen szörnyűségesen írta is meg azt a történetet, kutatásában, idézett utalásaiban mindig van valami, a mit ha erős kritikával és rostálással bár, de használhat a közönség. Ezen gyakran feletébb kétséges értékű munkások mellett találunk azonban olyan helyiérdekű történetírókat is, a kiknek dolgozatai, gyűjtései, kutatásai annyira jelentősek, hogy megérdemlik a szélesebb kör elismerését, s a kiknek munkái érdemesek arra, hogy átjussanak a vármegye határain.

Ilyen kiváló, jeles történetíróval és gyűjtővel dicsekedhetett Árva vármegye: Az Iglói és Zabari *Szontagh* nemzetség iglói-

árvai ágából származó Dániel ez, a ki 1809-ben született Zászkalon s érdemes közszolgálat után 1873-ban Alsókubinban elhunyt.

Az ország legészakibb vármegyéje, melynek érdekes és változatos történelmi multja van — benne találta meg történetbúvárat s eddig egyetlen igazi cultur-harczósát.

Árva megye *Csaplovics* Lőrincz nevű hű fiától 1836-ban egy körülbelül 50,000 kötetből álló könyvtárt kapott, s a vármegye ekkor Szontaghot — ki egyik aljegyzője volt — bízta meg a nagy könyvtömeg beszállításával és rendezésével. Így szoros kapcsolat keletkezett közte és a rendkívül becses könyvtár között — s ez benne önzetlen, nagytudású custosára talált. Hogy pedig utóbb e könyvtár körül hozzá méltó szellemi élet is létesüljön 1857-ben megalapította a *Csaplovics-közönyvtár tudományos társulat*-ot, mely évenként kétszer tartandó nagyülésen a „honi régészet, történelem, természettan és egyéb tudományok köréből (kivéven a vallás- és államtant) vett tárgyak fölött értekezések“-et hozott közönsége elé.

Ez egyesületnek megalapítója, elnöke és — lelke volt. Széles tudománya, nagy buzgósága, kitünő szervezőtehetsége, nemes hazafisága — megalkotá ez intézetet, hol aztán szülővármegyéjének multja s természeti viszonyai köréből vett mély tanulmányait közzéadta.

Mint a megyei törvényszék közbirája, később a cs. törvényszék elnöke élt Alsó-Kubinban hivatalának s kedves alkotásának, a melynek s elnöke tudományosságának híre eljutott Zohor nagytudományú plébánosához *Ipolyi-Stummer* Arnoldhoz.

Ipolyinak György nevű testvéröccse élt Alsó-Kubinban, mint az ottani törvényszék tisztviselője, a ki értesíté bátyját a kitünő tudományú elnök munkásságáról s így szövődött egy rövid, de tudományos értéke szerint becses levelezési viszony a két jeles férfiú között.

E levelezés a magyar tudomány-történetre vonatkozó adatai által válik igen fontossá. Ipolyi tudományos programja, nézetei, tervei és céljai, Szontagh tudományos jelentősége. Nagy Iván családtörténeti művének keletkezése, rendezése és sok érdekes irodalomtörténeti adalék jut itt a legközvetlenebbül nyilvánosságra.

Ipolyi — nem volt fukar, mint levelező. Közlésre szánt gondolatait, bő részletességgel fejti ki s tekintve, hogy szeretett testvéréhez szól itt legtöbbször — közlései annyira intímek, hogy csaknem csevegésszerűek. Szontagh Dánielhez írt leveleiben már persze sokkal több a formaiság, a fesz, de azon is áttör az őszinte gondolat és érzés fénye.

E levelekről alig van valami megjegyezni valónk. Ha szóvá tesszük azt, hogy az e levelek írása idején harminczöt éves Ipolyi e levelekben tökéletes kórképét adja a legkifejlettebb

neurastheniának — körülbelül minden megjegyzeznivalónkat elmondottuk róla. II-vel jelzett levelében már panaszkodik, hogy betegség gyötri, majd költői formában „korán munkába fáradt-nak“ mondja magát (VI. levél) s ezt hirdetik maiglan itt közölt írásai, melyeket a súlyos tudós-kór eme kellemetlen jeleitől: a töméntelen íráshibától, betű- és szótaghiánytól, szótagismétléstől megtisztítva adunk át a nyilvánosságnak.

Ipolyi tudományos alakjának képét még szebb világításba helyezi e leveléscsomó, — mint a hogy azt eddig ismerjük; — Szontagh Dánielt pedig, ki a nagy könyvtárajándékozó Csaplovics Lőrinczcel együtt örök hálára kötelezte Árva megyét — teljes valóságában megismerjük. Ipolyi nagy ítélő képességének és mes-teri kritikájának e bizonyítékai a kitünő Szontagh legdicsőbb jellemzései.

Vera laus laudari a viro laudato!

I.

Zohor II. 9. 857.

Kedves Öcsém! Biz igazad van, hogy én a sok munka miatt alig érek rá valaha szives leveledre válaszolni. Most még ismét gyakori betegeskedésem is hozzá járul, egy meghűtésből a másikba esem; mert biz itt oly irtózatot telünk van, hogy Árvában sem [*sic!*] különb. De végre erőt veszek magamon és fel kereslek. Az igaz, hogy egy kis érdekből is teszem. De már meg engeded nekem, hogy ki a tudománynak annyira rabja vagyok, kényteleníttem ezt olykor még a testvéri szeretettel is érdeke hozni, s úgy most is összekapcsolva ezt kereslek fel soraimmal.

De legelől is tudósítlak, hogy mi meglehetősen meg vagyunk kivéve az én s olykor mama kis betegségeit. Gyula, mint gondolom, tudni fogod, hosszabb ideig az öszön itt mulatott, most Bécsben van. Nagyon érdekelt egyébként bennünket leveled is hogy létetekről s különösen utazástok s Szojmoczról [?].¹

Most azonban sietek szük időmben előadni röviden kéresemet. Egy igen derék tudós barátom Nagy Iván pesti egyetemi kvtárnok, hosszas gyűjtés és készüllet után most egy nagy-szerű munkát ád ki, nem más, mint „Magyarország családjai története“ e szerint minden magyar nemesi család megjelenik benne alphabetum szerint; és pedig először a család története, a mennyire tudni lehet, azután az egész leszármazása vagyis

¹ Lehet — Bajmócz is, s ez hihetőbb. Szojmoczról nem tud a helységnévtár. (*Megjegyzés:* A lábjegyzeteket, — ha nincsenek jelezve, hogy Ipolyitól eredtek — úgy mi fűztük a szöveghez, midőn a magyarázásnak szükségét éreztük. R. D.)

családfája, a mennyire megszerezhető, végre minden család czimere leírva vagy képen előállítva. Magad is képzelheted, kit még a góthai Taschenbuch-ok is érdekeltek, hogy mennyire érdekes, sőt szükséges is ez a történetre nézve; s mennyire díszes minden családra nézve. Mert szégyen és gyalázat, hogy mi. kik eddig minden büszkeségünket nemességünkben helyeztük, még csak amolyan Adelslexicon féle könyvet sem bírtunk, minőt minden kis tartomány jelentéktelen nemessége is bír; és ha most meg nem írjuk, úgy vége neki, mert az újabb korban sok idegen nemes család mint hivatalnok, s többi, bejőve s meghonosulva, ma holnap alig fogjuk tudni, melyek voltak az eredeti v. legalább is 48 előtti magyar nemesi családok. Azért, mint magad is átfogod látni kívánatosabb s érdekesebb vállalat alig keletkezhetett. Ki is jött már az első füzet, mely csak az *a* betűt foglalja magában s csak ezen egy betűből vagy 150 magyar családot ad elő. Mind a mellett ily nagy munka mellett, mely az összes magyar családokat a legkisebb és legismeretlenebbig elő akarja adni, képzelheted, hogy sok a hiány és hézag, ha magok a családok is nem segítik a szerzőt történetök, családfájok és czímerök megküldésével. Azért tudós barátom engem is felszólít, közölném vele saját gyűjteményeimet és szőlitanék fel mindenkit ismerőseim közül adataik közlésére.

Miért is hozzád bizodalommal fordulok kedves Gyurim, járj kezemre ez ügyben Árvában és szólíts fel mindenkit, különösen az ismeretlenebb, kisebb nemesek közül, közölnék veled családaiokról adataikat, vagy maguk leírva vagy neked feljegyzésüket elmondva. Ebben pedig a következő módot kell követni:

I ször is fel kell jegyezni, hogy *ki? mikor? kitől?* kapta első a családból a nemesi levelet (armalist) vagy donatiót. Ha épen lehet ezen nemesi levelet egészen leírni, vagy csak főbb adatait az természetesen még czélszerűbb volna, ha nem, úgy legalább csak a fő adatokat azon kérdésekre, melyek aláhúzzák, mit, a mint látod néhány szóval meg lehet tenni. Ha ezen család-eredetről, nemességi s birtokadományról azonban nincsen semmi okirat vagy tudomás (a mint hogy csakugyan a legrégebb családok ilyenekkel többnyire ma már nem bírnak); úgy legalább azt kell feljegyezni, mi legrégebb bizonyos adata nemességöknek: például, hogy mióta vannak annak uzusában, kit említenek illyet, mely évből vannak irataik bizonyos nemesi birtokról, vagy hogy valamelyikök előkelőbb nemesi megyei hivatalt viselt, vagy más nemesi családokkali osztályról és végre hogy hol birtokoltak, mely megyéből származnak eredetileg.

II ször. Szükséges a genealogia, az az a családfa, vagy is leszármaztatási táblájok leírása, minőt többnyire a családok bírnak. És pedig elkezdve az első ismerős őstől és lehozva a mai napig,

a most élőkig, minden ágakban. Itt, ha lehet, minden névhez hozzá kell adni az évet, neje nevét és hivatalát, melyet viselt. Ha ez nem lehet, úgy csak legalább azt, a mi ismeretesebb, s bár csak az újabb időbeli leszármazást is kell adni.

III szor végre kell a czimer. Perse [*sic!*] legjobb volna, ha jó rajzban, sőt festve lehetne megkapni, hogy hüven ki lehessen adni, de ha ez nincs, úgy legalább tiszta pecsétlenyomat kell. És ez utóbbira nézve figyelmeztetek, hogy igen szeretném, ha minden családtól melyhez férsz, nekem egy pecsét lenyomatot szereznél egy darabka papiroson, felírva rá a család nevét is.

Ez az, mire tehát igen kérlek. Olva-d át jól a 3 pontot, hogy tudjad, mit, mikép kell adandó alkalommal megszerezni. Szolítsd fel erre, előadván az ügy fontosságát, sőt az egyes családokra nézve dicsőséges irányát, az árvai családokon kívül még azon ismerős urakat is, kik körödben ott tartózkodnak, például Szüry¹ és Zsemberi² uraktól is igyekezzél adatokat szerezni. Azután pedig, mint mondám különösen az árvai családoktól. Nagyon szeretném, ha Abaffyaktól is a családfát és a czimert megszerezhetnéd (talán Sándort v. Gusztit látod valahol s kérd tőlök nevemben), mert családjok ugyan ki jött már, de családfa és czimer tudomása nélkül s így egy pótolni kellene. Azután, ha ez iránt előkaphatnád Rakóvszky Móriczot, vagy Rády rokonainkat, sőt más ismeretesebb családokra sem ártana, például a Szmrecsányiaktól újabb időig lemenő családfát megkapni, mert az öreg atyánkig Elekig meg van; hasonlóan Szentiványiaktól, Zmeskaléktól³ stb. egyszóval mindenkitől, a kitől csak megszerezheted. Ha valaki szivesen ide adná, de nem akarna bajlódni régi irataiból kikereséssel, úgy bírd rá, küldje meg nekem, kikeresem s összeállítom én s úgy is recepisse mellett feladva nem félhet iratai elveszésétől. A többit belátásodra s jóakaratomra bízom. Ha valamiben kétséged van, írd meg s felvilágosítlak. Varju család iránt magát a kanonok bácsit fogom felkeresni levelemmel. —

A minap Gyürky Medard irt, hogy ajánlott téged, de hogy előbb — ugymond „magadnak is kell nyestenyi [*sic!*] az utat“, mivel azonban ezt mint Postscriptát írja egy más kép pörös

¹ Szüry Lajos cs. törvényszéki bíró Alsó-Kubinban — atyja Szüry Dénesnek.

² E Zsemberi család-névre nem találok az egykorú czimtarakban, és nyoma sincs kéziratban levő munkámban, mely az árvamegyei nemes családokról szól.

³ Az itt nevezett családok részben árvaiak, részben liptóiak. Az alsó-kubini cs. kir. törvényszék hatásköre Árva, Liptó, Turóc- vármegyékre terjedt ki, így élénk érintkezése volt a törvényszékieknek a szomszéd vármegye uraival.

ügyben, melyben tőlem kér is már valamit, úgy hiszem, hogy az csak csupa *captatio benevolentiae* és hogy te az ő ajánlására nem sokat számíthatsz.

Hogy vagytok egyébként? Ölelünk Justival s fiaddal együtt, Szerető bátyád

Arnold.

II.

Zohor III. 19. 857.

Kedves Öcsém! A mint leveledet és küldeményedet megkaptam azonnal sietek köszönő válaszzal.

Valóban rendkívül módon meg voltam lepetve Ö Nsága Szontágh Tanácsos Ur nagyszerű gyűjteményéből adatok által; mily dús készletekkel kell neki e téren birnia mutatja ezen jegyzék is: *ex ungue leonem!* Már ennél természetesen dúsabb bányát Árva megye s mint látom a körül lévő nemesség családi történetére nézve aligha lehetett volna felfedezni. Ezen jegyzék¹ azért már magában is igen becses, de megette, mint tartalmából látom, gyanitom azon dús kincset, melynek felhasználására szükségünk volna; mert e jegyzék inkább csak tájékozásul használható, mint sem hogy azzal, mint az árva megyei nemességről való egyedüli adatokkal beérhessük.

Más kérdés tehát most az, vajjon ő Nagysága Szontágh Ur hajlandó volna-e az ezen családozokról nála levő adatoknak, különösen donationális és armalis diplomáknak, valamint különösen a geneológiáknak és a czimereknek lemásolását megengedni, vagy sem? Én e tárgyban — megvallom, egyenesen hozzá kívántam volna folyamodni. De ezt némileg *indiscretiónak* lehetne venni; hogy miután kegyes volt tájékozásul ennyit is közleni, most a kis ujj után, mindjárt egész kezét akarnók. Másképp is úgy látszik nekem, hogy a hazai történet buvárlás felszínén álló ily férfi, minőnek Szontágh urat készletei nyilván mutatják bizonyára szinte irodalmi s tudományos czélokra akarja azokat maga is felhasználni. Ezen gondolatomban még inkább megerősít az, hogy mint irod., Árvavár történetét is,² valamint a megye főis-

¹ E jegyzék — úgy emlékezem — Szontágh Szaniszló királyi táblai bíró úr ajándékából az Árvamegyei Csaplovics-könyvtárba került. A kiváló gyűjtő és kutató irodalmi hagyatékának kis töredéke ugyan, de becses része az, a mit Szaniszló fia a könyvtárban helyezett el 1903-ban.

² Árva vár történetét Szontágh — úgy látszik soha, — de 1857-ig bizonynyal nem írta meg. 1858 július 28-án az általa alapított Csaplovics-féle Közkönyvtári Társulat közgyűlésén mondott elnöki megnyitója („*Árvának régiségei s egyéb mű és természeti nevezetességei*”) egy pontjában maga írja: „... megjegyezni kívánom az árvai vár s azok urai története oly terjedelmes, hogy ollyszerű értekezé-

pánjai és alispánjai névsorát¹ kikutatta s elkészíté. Valóban ezekből Árva megyének nagyszerű monographiáját lehetne összeállítani! Nem tudod, nem szándékszik-e ezt kiadni vagy megírni Szontagh,² ennyi kútfő mellett, melynek birtokában van. Örökös kár volna, ha ily Materiale akár fel nem használnának, akár pedig idővel netán teljes feledékenységbe menne, sőt vesztélyeztetnék; ezzel az egész nemzet károsodnék, s rongyos kiegészítetlen történetünk, diplomatariumunk ismét hány lappal lenne szegényebb, ! melynek eddig is jó formán csak is foszlányait tudtuk megmenteni.

Egyébként úgy vélem, hogy Sz. Úr, ki ily mélyen nézett a történet nyomaiba, s kinek derekasan kellett kutatni s vizsgálni életén át, legkevésbé sem szorult a mi tanácsunkra³ és felszólításunkra; s bizonyára fogja tudni, hogy a magyar Akadémia folyóirataiban is: A történettárban és a Magyar Muzeumban az ily közlések a legzivesebb. vétetnek föl s az ilyenekre nézve is ismét üdülő nemzetünknel [?], bizonyára a legnagyobb részvétre és köztetszésre találандnak. Ha nem csalódom, ugy gyanitom szavaidból, hogy testvére Szontagh Gusztáv derék magy. philosophusunknak⁴ — kit személyesen is ismerék. Toldynál, az akadémia titoknokánál többször összejöttem vele (— hiába, sasnak sas a testvére is) — s e szerint közel viszonyba lehet az irodalom férfaiival, kik hason nemes tudományos céljai előmozdításában kezére járhatnak.

Ennélfogva tehát én alig merek egyenest hozzá folyamodni, nehogy mint mondám indiscretio és tolakodásnak véteessék. Mind-

seknek, a milyenekre ezen helyt idő szánva van, ezen egy olly hatalmas tárgyat, — mely magában is többszöri előadásokat megkíván, s ezt én magamnak *másszorra* fentartom“. (Eredetije a Csaplovics-könyvtárban, másolata gyűjteményemben).

¹ E munkája — sajnos ismeretlen előttünk. Általában véve nagy kár, hogy a Csaplovics-féle Közkönyvtári Társaság egész irattárát — melyet Szontagh Dániel Trencsénbe úrbéri törv. elnökke történt kineveztetése alkalmával kénytelen volt a Társaság elnökségéről lemondani, s az irattárát utódjának *Abaffy* Augusztinak leltáros elismervény mellett átadni —, azt — sajnos hosszas kutatások daczára sem sikerült megtalálnom. (A leltár eredetije a Csaplovics-könyvtárban).

² A monographiát Szontagh — meg akarta írni. Ethnographiai része ma is Szontagh Szaniszló táblabíró úr birtokában van Alsó-Kubinban. A monographia kéziratának többi része — elkallódott. A hozzá készült néhány vízfestmény a Magy. Nemz. Múzeum néprajzi osztályában van.

³ Bizony rászorult volna az ösztökélésre. Ily nagytudományú, s buzgalmű, szerencsés kutató egész munkássága ma semmivé lett, mert nem hozta úgy nyilvánosságra tanulmányait, a mint azok megérdemelték volna.

⁴ Dániel nem v. lt testvére Gusztáv Adolfnak a Magyar Tud. Akad. r. tagjának. Közös ágból (iglói) eredő távolabbi atyafiak voltak.

mellett kérlek tégedet édes Őcsém, légy szives Ő Nságát felszólítani aziránt, valjon nem volna-e hajlandó, ha nem is egész gyűjteménye kincsét előttünk használatul kitérni, úgy még is legalább a gyűjteményében létező nemesi leveleknek, genealogiáknak és cimereknek lemásolását megengedni. S ha ezt sem egész terjedelmében, úgy még is talán egyes, alkalmilag névszerint megnevezendő családokra nézve. Ezzel természetesen meg nem fosztanók Sz. urat kincsétől, melyet ő azért összefüggőleg saját tárgyára felhasználhatna, ellenben ha mi tárgyunkra ezekből egyet mást használnánk: természetesen irodalmi bevett szokás szerint háladatosán megemlitenők, hogy azt Szontágh ur közléséből vettük, vagy annak dús gyűjteményéből használtuk; mert ránk nézve csak becsület dolga és kötelesség kűtfőink kimutatása, mi által az író is tekintélyt szerez magának.

De most immár Nagy Iván munkájára nézve, mely Magyarország összes nemesi családjait adja ennyiről sem lehet szó. Nagy Iván nagyon is mindenfelé keres még és kér adatokat, de leginkább csupán csak egyenes kézből t. i. az illető családtól, ha azokat hitelesen összeszerezheti s különösen, ha teljes családfákat kaphat. Másképp töredékekkel ő is, magam is meglehetősen el vagyunk látva. E mellett még használatul állnak a Magy. Nemzeti Múzeum nagyszerű gyűjteményei s ezek között Collectanea familiar. heraldica, s Genealogiae Authenticae több kötet; csak annyira tehát, a mennyire ezekben mégis egy és más is hiányzik, kellenének majd egy majd más helyt kiegészítő adatok. Ezen fölül Nagy Iván munkájánál, mint minden hason irodalmi vállalatoknál, melyek nem számíthatnak elfajult közönségünk nagy részvéteré, melynek inkább haszontalan regények, divatlapok, képes naptárak s hasonló csecsebecsék kellenek, mintsem efféle tudományos munkák, habár azon nemzetük és családjuk mulhatatlan becsületére és dicsőségére szolgálnak is, — szinte arra kellett gondolni az író és kiadónak, nehogy igen terjedelmes legyen, miért sok családtól összevonva kénytelen adni röviden, ott is, a hol több adata volna; azonkívül a költség miatt nem adhatja képbén valamennyi cimereét, sőt, mint az első füzet mutatja, száz egynehány család közül rajzban alig 12 cimere jön elő. Sokat természetesen csupán leír, azokat elhagyni kénytelen, mert, nem ismeri, így például Abaffyékét is, melyre nézve folyvást kér, szerezném meg neki, hogy legalább a pótlékban adhassa.

Nekem azonban Nagy Iván vállalatán túl még régi kedvenc eszmém van, melyet létesíteni akarok; eddig is gyűjtöttem valamennyi családkról [sic!] adatokat, melyek a történetben vagy Codex diplomaticusban előjönnek. Összegyűjtöttem mindazt, mi a grf. Pálffy levéltárakban található volt sőt fél Hont vgye genealogiáit és családi adatait saját levéltárunkból is — a Szmracsá-

nyiak — Pálffyak — Dúlóktól ránk maradt örökségek okirataiból — összeállítottam, csupán mint kezdetet azon szándéktól, hogy ha már archaeologiai és történeti munkámmal elkészülök s addig a jó Isten tekintélyesebb állásra s jövedelmesebb helyzetben segít — mire, ha nem is püspökségre, de javadalombb kanonokságra, mint körülményeimet ismered csak lehet remény-ségem, akkor azután nem csak, mint író, de különösen mint Maecenas és pártfogoló¹ szeretnék egy ily munkálatra nézve szerzőül belépni, és a tárgy hecsének megfelelő fényvel egy nagyszerű magyar stemmatographiát és heraldicát kiadni, mely minden magyar családnak cimérét szinezve foglalná magában, kimerítő genealogiai táblákkal stb. Ez volt régi kedvenc tervem, melyre nézve lassan és csendben gyűjtöttem a többiben azon időre számítva, melyben talán oly tekintélyre juthatok, hogy könnyű munkába fogna jönni az adatokat összeszerezni. Mind-ebben most megelőzött némileg Nagy az ő munkájával. Miután azonban semmi sem gyűlöletesebb előttem, mint a szükkeblűség, írói irigység, azért csak örültem ezen első kísérletnek is, mely úgy is jobban elkészíti az utat egy bővebb s nagyszerűbb, tel- jesebb munka számára. Azért midőn Nagy felszólított, közlém vele adataimat, ezt igen szívesen s a legnagyobb készséggel tettem; s engedve az ő felhívásának, hogy különösen a felső vármegyékben, hol ő egészen ismeretlen, szereznek neki adata- kat, ezt is, a mennyire képes voltam, megkísérlettem, irván neked és máshová is, mit kell gyűjteni. Egyébiránt mindenre nézve, e mellett fentartom most még saját tervemet is a mondott nagyobb munkára, s közölve sajátomat Nagyyal, gyűjtök minden- felül tovább is adatokat. Ennélfogva kérnék, már járj el Szon- tagh Ő Nagyságánál, kérde: megengedne-e legalább egyet más másolatni gyűjteményéből, különösen, mint emlitem nemesi diplo- mákat, geneológiákat s armalisokat.² Ha igen, úgy ha neked nincs időd, szerez valami másolót, én a költségeket szívesen megfizetném. Természetesen sokkal könnyebben megtörténhetnék ez, ha részletekben megkaphatnám s magam másolnám vagy szemeim előtt iratnám le; csak hogy ezt nem merem kérni, ámbár minden telhető kezeséggel szívesen szolgálnék és jót állnék, hogy nálam nem veszélyeztetik. Mire azonban különösen kérném, a címerek festett képei volnának, ezeket, miután nem hiszem, hogy jó, jutányos festőt ott kaphat, itt szeretném lefestetni, saját

¹ Öt hónapig ülhetett csak Nagyvárad fényes jövedelmű püspöki székében Ipolyi s így a magyar tudományosság alig élvezhető szán- dékainak és reménysegeinek gyümölcsét.

² Az armalisok legtöbbször Árva vármegye levéltárából másolta gyűjteménye számára Szontagh. Ezt mi, a kik e levéltárat ismerjük, nyilván látjuk Nagy Iván munkájának Szontagh által közölt anyagából.

szerződött festőm által, ki már sokat készített gyűjteményem számára; ha ezeket megküldve megkaphatom szinte bár mily kezességgel szolgálnék addig is, míg nálam lesznek. Mindenek előtt az Abaffyak czimere kellene igen.¹ Ha ő nagyságának e tekintetben kegyét megnyerhetném, viszont én is szolgálatára volnék saját adataimmal és gyűjteményeimmal, melyek szinte több száz darabra mennek, ámbár specifice árvai tárgyú nem sok lesz benne, legföljebb néhány Thurzó eredeti levelei, sőt nejeiktől is a XVII. század elejéről.² Nagyon óhajtanám Sz. úr dolgozatát Árva váráról is olvasni! Most azonban járj el, ha lehet ezen ügyben, megtudva mit és mennyit lehet másolásul megnyerni az okiratok, genealogiák és czimerekből.

Neked édes Gyurim fáradságodért némi köszönetem jeléül itt küldöm ajándékban Nagy Iván munkáját (mutasd meg azt Szontagh urnak is)³ engedd, hogy már jegyzeteimmal tele írtam, hamarjában ugyanis saját példányomat küldöm, a te számodra előfizettem az első kötetre azon reményben, hogy ez által még inkább ügyünk apostola lésszesz. Ámbár most, ha Sz. úr kegyéből nem küldöd a lajstromot, bizony még igen keveset küldtél, mert az mindössze is 3 pecsétből állott, holott legalább ebből egy pár tuczatot szerezhettél volna. De ezen pecséteket sem használhatom teljesen, a hol lehet oda kellene írni, ki tudva az illetőtől a színeket; például a Medveczkyére: kék mezőben fa hasábon álló természetes színű (barna v. fekete) vagy pedig arany medve? így a Törökén sem tudhatom a színeket és a Michnayén⁴ sem, holott ezen családokra nézve igen jól segítettél, csak az armalisi levélből le kellett volna írni a cimere leírását az abban foglalt szavakkal; akkor azután mindent tudok. Ha tehát, mást nem lehet, édes Gyurim, szerezz legalább ily pecsét lenyomatokat mindenkitől a kihöz érsz, vagy ily diplomai leírást, mint Michnaytól. Sőt kérdezősködjél ide s tova, különösen Sz. urnál is

¹ Annál inkább bátorkodom pedig legalább a festett címereket kérni Szontagh úrtól, mert gondolom ezeket ő nehezen fogja használni, én pedig kiadom majd heraldikai munkámban. [*Ipolyi alatti toldása*].

² Különösen a nádortól is megvan a régi Liptói család *Harabor de Hlínjék* genealogiája az én gyűjteményemben. [*Ugyamaz*].

³ Később Szontagh is kapott egy példányt Nagy Ivántól (Sz. Szaniszló úr szíves közlése), a kívül — úgy látszik — szorosabb viszonyba is lépett. Nagy Iván utján küldte Szontagh 1864-ben a Tud. Akadémiának *Kerekes János* kéziratát, mely tizenhat trencsén-megyei vár történetéről szól. (*Hon* 1864. évi ápr. 30. szám).

⁴ A Teőreök aliter Árvay János és társszerzőinek armalisa (1664 jún. 12. Bécs) a megyei levéltárból, a többi a családtól nyert czimerleírás volt. (L. ismertetésemet az Árva megye levéltárában őrzött czimeres levelekről *Turul* XXX. köt. (1912. év) 63. lap XVII.).

holmi temetési festett gyászczimerek iránt, ilyen még sok lehet Árvában s tudom, nem sokba veszik, szerezz ilyet, ha kaphatsz ajándékban számomra s ha valahol valakinek több családtól egész gyűjteménye volna pénzért eladó, — jutányos áron meg is venném. Nem merem ezen ajánlatot tenni Szontágh úr czimeres gyűjteményeire nézve, mert nehezen hiszem, hogy az övé eladó volna!?

Hogy vagy máskép. Én sokat betegeskedem ismét, igen rossz időnk jár, itt is minduntalan havazik s nagy tél van. A jövő hó elején Bécsbe készülök a Centralis commissio nagy dicsérettel fogadta munkámat Kszallóköz végett [*sic!*] s díjazott érte. Hogy van Guszti és fiatok Béla? Már ő is be fog jönni Nagy Iván munkájába családfánkon. Mama ölel benneteket Mariskával együtt.

Én is öllelek s csókollak s vagyok szerető bátyád

Arnold.

Nem szerezhetnéd meg különösen Madocsányiak genealogiáját és főkép cimerét!?

III.

Zohor IV. 19. 857.

Kedves Öcsém! A mint minap bámultam közleményeidből Szontágh Önsága nagyszerű gyűjteményét, úgy most hálára vagyok kötelezve kegyességeért, melylyel annak használatát megengedni méltóztatott. Miért is kötelességemnek éreztem ezt egyenesen neki külön idemellékelt levélben megköszönni, melyet át fogsz adni. Ebben megírtam szinte, hogy téged utasítottalak mennyre s mit kívánnék belőle használni. Ez pedig a következő volna: A visszaküldött ternioban egy vagy két rajzónvonással megjeltem azon okiratok számait, melyeket használni akarnék.

Azon okiratok, melyeket egy vonással húztam alá, s melyek a következők: Ternionis primi *Nros* 2¹ Ezen, mondom egy vonással aláhuzott s itt kiirt okiratokból nekem mi sem kellene más, mint belőle csupán a *datum helyét, napját és évét* kiírni, az illető *király* vagy *Palatinus* nevel, a *helyet s napot*, valamint az *évet* az ott előjövő szavakkal kívánnám belőlök kiírni. E mellett még *mindegyik mellett megjegyztetni kérem*, hogy valjon az *eredeti* vagy is *original-e* (*Autographum*) vagy pedig csak *leirat* [felébe írva utóbb: *másolat*] (*Apographum*) s valjon ezen utóbbi *hiteles-e* (*Authenticum*) vagy sem. Ugy szinte, ha már átvólnának vizsgálva Szontágh ur által és összehasonlítva Fejér Codex diplomaticusa kiadásával, mind azok, melyek netalán

¹ A hosszú számsorok közlése itt és alább nem okadatolt s ezért elhagytuk.

már kiadvák Fejérnél, nem kellene. Ha azonban ezen körülmény nincs tudva, vagy kétes,¹ úgy csak ki kell írni a dátumot a király nevével s majd ki keresem én itt Fejérrel összehasonlítva kijött-e már vagy sem. *Mire azonban e kiírásnál legjobban kell vigyázni*, az abban áll, hogy olly okiratokban, melyek úgy nevezett transsumtumok netalán, t. i. a káptalanoktól, vagy másoktól átvett s kiadott királyi levelek, nem kell ám azután a káptalan levele dátumát, hanem a benne foglalt királyi levélét kiírni.

Ha jól megértetted ez iránti kérésemet, át fogod látni, hogy ez oly csekély munka, miszerint a kijelelt huszonhét okirat helye és napja keltének dátumát egy óra alatt bármikor leírhatod. Csak az a kérdés, hogy ha csupán eredetiben vannak, fogod-e Te tudni elolvasni? Erre már Szontágh urat kellene kérned, hogy dictálja ki neked. Mi nagy fáradságba nem fog telni. Ez ezek iránt az egész kérésem.

A másik már talán kevésbé több dolgot adna, hanem épen erre heraldicai munkálataink következtében a legnagyobb szükségem volna. Tudni illik mindazon okiratokból, melyek számaits kétszer aláhuztam s melyek a következők: 13 (nagyobbára armalisok.) Ki kellene írni 1-ször a király nevét, másodszor azon helyet, mely mindjárt a király címei után jön s melyben mondatik, hogy miért kapja a nemességet, ha t. i. ez különösen ki van téve, mert közönségesen e helyt csak ez áll: *propter fidelitatem et fidelia servitia quae nobis et coronae nostrae — exhibit; s ha csak így áll, nem kell kiírni*; de ha ott volna, hogy például praetertim [*így!*] vero propter merita militaria (mint a mi nemesi levelünkben áll) vagy hogy megsebesült a csatában s a többi, *akkor ki irandó volna*.² Ezen kívül pedig mit sem kell innet is kiírni, *csak azon helyet, mely a cimert leírja* (mint minap a Michnay-félt kiírtad) s azután az ország nagyokat s püspököket a datummal. Ha ezt megtenni nem győznéd, úgy fogadj lehető jutányosan valami írást [*sic!*] ivszámra megalkudva vele, s ird meg nekem.³

A fődolog volna az utóbbiakra t. i. az Armalistákra nézve a cimerek, a hol megvan lerajzolása, de ki képes ezt hüven

¹ Szontágh Dániel felhasználta Fejér Codex Diplomaticusát, hiszen a beeres forrás mű a Csaplovics-könyvtárban — melyet 1844-ben először ő katalogizált és rendezett — teljes, hiánytalan egészében rendelkezésére állt.

² Az előbbi egyszer aláhuzott királyi donatiókban ha valahol cimer collatio előjöne rendkívül, akkor természetesen ezen hely kiirandó. [*Ipolyi jegy alatti toldása.*]

³ Arra is kell figyelned ezen leírásoknál, hogy az illető darabnak azon száma elől mindég kitéssék, mely a Ternióban elől áll, hogy tudjam, melyik, miután a terniot lemásoltam. [*Ugyanaz.*]

szinekkel megtenni Kubinban, míg itt felügyeiletem alatt könnyen s jutányosan megtörténhetnék, ha tehát ezek külön volnának meg Szontagh Úr Ónagyságának, propositióm ismét oda terjed, hogy azokat minden lehető garancia elvállalása mellett kérném. Ha pedig külön nincsenek, úgy csupán csak az armalison levők megküldésével lehetne segíteni, mely esetben én magam az illető részletet le is írnám.

Marad még három szám *keresztel külön kijelelve* t. i. 41, 48, és 57 ezek közül az első és utolsóból csak egy kissé bővebb kivonatot kérnék, hogy mi van bennök; a középsőt pedig t. i. a deductio geneologica familiae Meskó egészen leiratni kérem¹

Ennyiből állana tehát, miért esedezni bátorkodom Szontagh úrnál. Mit ha megenged igen hálás leszek s viszont szolgálatomat ajánlom.

Igen felzaklattad azonban kíváncsiságomat azon tudósítással a cím és név nélküli heraldikai munkáról, melyben v. 60 czimer jön elő, mert én nem emlitem [*így: emlékszem helyett*] hogy valaha láttam vagy hallottam volna felőle, pedig heraldikai munkálataimra elkerülhetlen volna;² azért a legelső propositiom is az lenne, valjón nem volna-e hajlandó Szontagh úr azt eladni, vagy valami cserét helyébe fogadni, a mi tölem szük tehetségem szerint telik, megtennék mindent. Ha erre semmikép sem hajlandó, úgy eszközöld ki, hogy legalább pénzbeli kezesség mellett. ha máskép nem megkaphassam a czimerek lemásolására és pedig, ha lehet, mielőbb, mert most egy ideig egy meglehetősen jutányos festővel rendelkezhetem. Nekem e munkára elkerülhetlen szük-ségem volna.

Most nagyon köszönöm még, kedves Öcsém fáradozásodat. Itt küldöm Nagy Iván munkája második füzetét is. A mit a könyvek megszerzéséről irsz: Mythológiámat meg lehet szerezni mindenütt, de különösen a kiadónál, Heckenastnál Pesten, ki azt ára beküldésére a postán bérmentesen küldi; csak hogy biz az mint tudod jó drága 8 pft, ha bár nekem, mint szinte tudod, mi hasznom sem volt belőle és csak a kiadó nyereszkezik. Igaz, hogy erős kötet és sűrű nyomás, hogy ha oly ritkán nyomatják, mint a regényeket és füzetekben per 1 pgő forint árulják bizony 10 ft is lett volna. Ha nekem volnának példányaim én bizony a legnagyobb szerencsémnek tartanám vele nem az árvai könyvtárnak, de egyenesen Szontagh Ő nagyságának kedveskedni. Fel is tettem, hogy jövőre kijövő munkáimból küldök neki mindig

¹ Ez később — Nagy Ivánban kiadott szöveggel s a hozzá fűzött okmánytárral megjelent: „*Meskó-család nemzedékrendje és történeti emlékei 18 oklevéllel*“ czimen. (Pest, 1861.)

² L. később az V. számú levelet.

egy példányt; egy kis munka pedig most is a sajtó alatt van és a nyár folytán gondolom kikerül; ismét egy új kezdetet fog képezni hazai tudományunknak egy egészen új s eddig parlagon fevő terén.¹ Heckenastnak sem lesz már sok példánya a mythológiából. Mint tudod Mythológiám egy második kiadásban meg fog jelenni a Szt István Társulattól kiadva;² de ezen kiadás csak esztendőre fog kezdődni és több éven át füzetekben fog megjelenni vagy 4000 példányban a társulat 4000 tagja számára; de majd szerzek ezekből számodra is. A magyar írók életrajzait³ gondolom még lehet 2 pf. az említett társulattól megszerezni s az idén még egy további kötet is ki jön pótlékokkal.⁴ Ha kell és vannak még példányok Pesten ezt könnyen megszerezhetem a könyvtár számára. Igen szép volna, ha Szontágh úr például a magyar Akadémiának beküldve, ennek irataiban kiadná szinte Árva megyei [sic!] íróit.

A mit irsz Nagy Ivánról az is igaz. De méltányosoknak kell lennünk, egyes erőtől minden nem telik, sok az is, mit mint egyes tett, hogy ennyit is összehozott. Egyébként sokat bővebben nem is adhat, mert akkor a munka terjedelme igen nagy volna s a mi részvétlen közönségünk meg sem bírná. Igen kérnék arra is, ha azon megjegyzéseket, melyeket Szontágh úr tett hozzá szóval, például az Andreánszky, Abaffy, Absolon, Ambrózi, családot illetőleg, feljegyeznéd s megküldenéd nekem, pótlékkul,⁵ úgy a kért Abaffy címet is.

Az is igaz, hogy bizony nem eléggé hirdette a kiadó a vállalatot, ámbár az illető főlapok Pesti Napló, Magyar Sajtó, bizony arról eleget szóltak természetesen a garasos néplapok s holmi hölgyfutárok nem. Miből csak az a következés, hogy inkább a komolyabb tanulságos lapokat kell tartani s nem a haszontalanokat, melyekből mit sem tudni meg. Akkor azután nem fogsz panaszkodni, hogy ezen vállalatról mit sem tudsz, mert

¹ Kideríthetetlen most előttünk, hogy melyik munkájáról emlékezik itt Ipolyi. Szinnyei (V. köt. 152. 153. hasáb) az 1854-ben megjelent *Mythologia* és az 1859-ben megjelent *Adalek Magyarország XIII. századi helyirata és földrajzához* között nem említ tőle semmiféle megjelent munkát. — *Petrík* 1858-ról közli Ipolyi a Besztercebányai műemlékekről írt munkájának címét. Valószínűleg ez lesz a sajtó alatt levő „kis munka“. (Ezt *Szinnyei* 1876-ból valónak mondja.)

S így is lesz helyesen.

² Tudvalevő okoknál fogva e második kiadás sohasem került napvilágra.

³ *Ferenczy* Jakab és *Danielik* József. Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény. I. köt. Kiadja a Szent István-társulat. Pest, 1856.

⁴ *Danielik* József: Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény. Második, az elsőt kiegészítő kötet. Kiadja a Szent István-társulat. Pest, 1858.

⁵ Hasonlóan azt is, mit a 2-dik fizetthez itt-ott megjegyezhető talál Szontágh úr. [*Ipolyi jegy alatti toldása*].

bizonyára szinte úgy nem tudsz egy igen érdekes és nagyszerű vállalatról: A magyarok Életrajzai, melyben minden nevezetes történeti magy. élete előjön, hasonlóul nem az Akadémia érdekes Történelmi táráról, melynek harmadik kötete jön most ki, a Magyar Muzeumról, talán Grf. Teleky Hunyadiak koráról, Gróf Mikó „Erdélyi Történelmi adatai“ (két kötet eddig) Szalay történetéről, Kőváry Erdély családai s a t s a t, nagyobb vállalatokról, melyek mind most néhány évtől több kötetben kiadatnak s melyek mutatják, hogy megfogyva bár, de nem megtörve él nemzet e hazán s hogy irodalmunk a tudományosságot tekintve soha sem virágzott enyire; de hogy e virágzása nem a kalendáriumok, néplapok, népkönyvek és regényekben s ezek prenumeratiói, előfizetési íveiben áll, mire semmi okos s józan ember nem legyint, de csak a tisztán tudományos munkákban. Ilyenek még a „Nyelvészeti füzetek“ az Akadémia által most kiadandó „Scriptores rerum hungaricar.“ új folyama és diplomatariuma. Ha ezekből egy kettővel például a Történettár eddig megjelent két kötetével, vagy Gróf Mikó ő excellentiája Erdélyi történelmi adataival szolgálhatnék olvasásul talán neked vagy Szontagh úrnak, ha nincs meg neki igen szívesen teszem.

Most tehát csak ismétlem kéréseim, járj el kérlek figyelemmel ügyemben s igyekezz a heraldicai műre nézve s az egyéb címerek lefestésére valami kedvező eredményt Szontagh Úr ő nagyságánál számomra kieszközölni.

Ne búsulj máskép családunkról, ennek a munkában kiadása engemet illet,¹ s gondolhatod, hogy a lehető leghüvebben s teljesen lesz. Kérd inkább Szontagh urat is a saját családjáról is adatok beküldésére² valamint másokat mennyire lehet teljesen s genealogiai táblákkal.

Mink hála Istennek elvagyunk mindnyájan. Édes Anyánk ölel, Mari hugom is. Gyula itt volt v. 14 napig nálunk az ünnepeken át, derék fiú s nem messze van a főhadnagyságtól. Magammal hoztam Bécsből, hol a Centralis commissionál volt dolgom s utasítást vettem ez idei utazásaim s vizsgálataimra nézve.

Ölelünk mindnyájan Jusztival s fiaddal együtt szerető hü bátyád *Arnold*.

¹ Megjelent: X. kötet. 384. és 385. lap.

² Megjelent: XI. kötet. 804—840. lap. És *Szontagh Dániel: Iglói és Zabari Szontagh-nemzetség származási története oklevelekkel. Pest, 1864—5.*

IV.

Zohor IV. 19. 1857.

Nagyságos Tanácsos Ur! Megbocsásson kegyesen Nagyságod, ha hogy netalán az illedelem szabályain túllépve ismeretlen létemre nem csak soraimmal alkalmatlankodom, de kegyességét is igénybe venni bátorkodom annélkül, hogy eddig rá személyes érdemem volna. Legszorosabb kötelességemnek tartom azonban Nagyságod azon nemes liberalitását megköszönni, melylyel nagybecsű gyűjteménye használatát számomra öcsémnek megengedni méltóztatott.

Nagyságod meg fog róla győződni, hogy kegyével ügyemben bizonyára nem fogok visszaélni. Öcsémnek határozott kimerítő utasítást adtam a desideratumokat illetőleg teendőre nézve. Másképp úgy is magától értetődik, hogy „pro officio viri literati“ minden legkisebb adatot, melyet Nságod gyűjteményéből használnom megengedtetik, a bevett szokás szerint s irói kötelezettségénél fogva mint Nságod gyűjteményéből való s e szerint mint Nságod tudománya, fáradozása, és roppant szorgalma gyümölcsét, valamint az irodalom és tudomány előmozdítása iránt való buzgó szándéka és közlékenysége tanúságát fognám idézni.

Nem akarom Nagyságodat itt fárasztani azon specialitásokkal, és propositiókkal, mit az ismert tudományos ügyben Nságodnak előadnom kellene; megbíztam azzal külön levélben öcsémet, ki bátor lesz azt Ngoddal közleni.

De igenis el nem hallgathatom azon tiszteletteljes felszólítást, mit bizonyára velem a hazai tudományosság minden hive oszt: vajha Nagyságod nagyszerű collectaneáit s különösen Árva vármegye leírását vagy legalább is diplomatáriumát közzé tenni méltóztatnék s bennünket egy ily nagyszerű munkával megajándékozna; melyet a mint kegyeden kívül senki más nem képes megalkotni, úgy annak elmulasztása nemzeti történetünk s tudományunk legnagyobb kárára volna.¹ Az utóbbi (értem az Árva megyei diplomatarium kiadását) — véleményem szerint a legkisebb nehézséggel sem járna; miután csupán az okiratokat kellene leiratban közölni az Akadémiával, a mennyire t. i. ezek még nincsenek kiadva Fejér Codex diplomaticus-ában és más, azóta történt kiadásokban s az Akadémia azokat „Történelmi

¹ Árva megye diplomatariuma Szontagh Dánielnél elkészült. Fent idézett művében, mely családjának szép történetét tárgyalja felsorolja néhány említésre méltó munkáját, ezek között szerepel: 3. „*Árva megye okmánytára és kútírói*“. 5 kötet. Valóban sajnálatra méltó, hogy e becses gyűjtemény kéziratban maradt és elveszett. (Ha csak Sz. Szaniszló úr botanikai szempontból becses kertjében épült magtárban nem lappang... Jó volna utána nézni!)

tára“ folyamatban lévő köteteiben az okiratok közt szívesen kiadná s illető példányokkal Nságodnak is külön lenyomatban szolgálna.

Egyébiránt nem lehet szándékom ebben Nságodnak még csak tanácsal is szolgálni, ki bizonyára bölcsességében, melylyel annyit szentelt s áldozott a tudománynak és történetvizsgálatnak — legjobban tudja, mitévő legyen nagyszerű készleteivel. Sőt egy ily említett Diplomatarium kiadásánál mindenesetre még sokkal becsesebb volna Árva vgyének történeti leírása, melynek okirati gyűjteménye egész terje¹ adalékul szolgálna. Hogy az én kérelmem és egyes excerptaim, ezeknek legkevésbé sem praecipuálnak, azt megértendi Ngod az illető desideratumokból, mire nézve kérelmemet öcsém elő fogja adni. Czéлом egészen más és csak igen mellékes lévén nem csak hogy az által Ngodat adataitól meg nem fosztom, de sőt hizelgem magamnak, hogy az egyes adatok használata által csak figyelmeztetni s előkészíteni fognám tudományos közönségünket azon nagyobbszerű adalékokra, melyeket Nagyságodtól, becses gyűjteményeinél fogva hazai történetünk várhat.

Megengedje végre Nagyságod, hogy ki eddig csak bámultam nagyszerű készütségét és tudományát, midőn roppant gyűjteményeiről tudósítva valék, most egyszersmind tisztelve tudományos nagylelkűségét és közlékenységét eleve is megköszönjem irányomban ígért kegyét. Fogadja egyébként Ngod is részemről csekély tehetségem és gyűjteményem felajánlását, melyben habár épen specialis árvai tárgy nincs is, mégis talán egyben és másban szolgálatára lehetek idővel.

Ismételve kegyeért elegendőleg ki nem fejezhető hálámat, vagyok kegyébe ajánlott Nagyságodnak mélyen tisztelő szolgálja

Ipolyi Stummer Arnold.

V.

Zohor VI. 2. 857.

Kedves Öcsém!

Hosszas hallgatásod után igen fájdalmasan meglepett tudósításod Szontagh Ur súlyos betegségéről. Nemcsak érdekemnél fogva és önzéstől mondom, ámbár én a legtöbb hálával tartozom neki eddigi szíves kegyéért; de gondolhatod, hogy ritka férfiak különösen nálunk, hol a komolyabb történelmi vizsgálat s adatgyűjtés terén oly kevesen foglalkoznak ily példás és páratlan szorgalommal valóban nemzeti történelmünk érdekében nélkülöz-

¹ Itt a tollban marad ama szó vége, melynek elejével az oldal végződik.

hetetlenek. De bízik a jó Istenben, hogy eddig már bizonyára kedvezőbb fordulatot vett betegsége. Egyébként mond neki hálás köszönetemet a közlésekért, valamint fogadd te is fáradságos leírásodért. Így tökéletesen megfelelt a czélnak s csak is ezekből lehet becstületes Stemmatogranhiai és heraldikai alapadatokra szert tenni. Most csupán bátorkodom még a kijelelt genealogiákat, azután pedig a további diplomák kelte adatait s szinte újabb elenchusokat kérni.

A mi czimerek festését illeti, ámbár nekem itt még jutányosabb festőm is van s ezen kívül még három barátom, köztük Gróf Pálffy Gyuri is, kik már annyi czimert festenek ingyen, a mennyit csak elejökbe adok, mind a mellett köszönettel veszem azt is, ha Szontágh Ó Nsága kegyes lesz a megirt jutányos módon számomra lefestetni, mert ha már hozzám meg nem kaphatom, úgy örülnöm kell ezen kegyességnek is. Csak arra bátorodom figyelmeztetni, hogy azoknak lefestésére, melyek az általam minap megirt nyomtatott könyvben kijöttek, felesleges volna, miután én azon kvet előbb vagy utóbb bizonyára megszerzem s így csak sok költséget szerezne. A könyv címének máris nyomára jöttem, mely „*Insignium Nobilium familiarum Hungariae decades XI.*“ volna.¹

Igen sajnálnám egyébkint, ha most ezzel Szontágh Urnak beteges állapotában nehezére volnánk, hasonlóan más kéréseimmel is. És szinte leginkább azt sajnálom, hogy mindeddig nem tehettem én is neki valamely szolgálatot. Nagyon szerettem volna könyvem példányaival is szolgálni, de mint értesülök, kiadómnál már mind elfogytak s így tudja isten, mely kvkereskedésben lesz még kapható. A magy. írók életrajzát azonban jó drágán fizettetik, mert az Pesten 2 forinton kapható stb. Az ily commissiókat én is szívesen és jutányosban végezhetem. Reményilem, hogy idővel majd magam is egy újabb munkámmal szolgálhatok.

Még egyszer köszönöm kedves Gyurim fáradozásodat, nem csak mivel költségtől megkiméltél, mi bizony számtalan költekezésem mellett szinte nagy könyebbség, de hogy oly jól s helyesen,

¹ Lásd fentebb a III. számú levelet. E gyűjtemény teljes czime a M. N. Múzeum példánya szerint (Hung. h. 2844 b. 8°) *Insignia spect. perill. ac. nobilium familiarum incltyi regni Hungariae Decades XI.* Érdekes, hogy a 110 kifestett táblából álló kötetnek — itt sincs czimlapja, éppen úgy, mint a Szontágh példányának sem volt, hanem a czim (szerző neve, kiadáshelye és éve nélkül) írónnal van az első oldalra beírva. (Dr. Holub József múzeumi ör. úr szíves értesítése.) Ranschburg Gusztáv budapesti antiquarius 57. számú könyvjegyzékében a 959. szám alatt szintén ajánl egy czimnélküli gyűjteményt (Czimereskönyv) vezérszó alatt. Valószínűleg ott is ugyane könyvről van szó.

a mint kívántam leírtad. Igen kedves dolgot tevé nekem kedves Öcsém s igyekezni fogok megszolgálni; addig is adósod vagyok.

Ölelünk mindnyájan s én is Jusztival s fiaddal lú bátyád

Arnold.

Épen most veszünk levelet Pajortól bizonyos Kresmáryvali pörös ügyek végett s ő azt írja hogy — — — — —

N. Bene a pecsét küldemény is egészen helyes és jó volt, csak mindenfelé további ily gyűjtést kérek, valamint temetési festett czimereket is, ha hozzájok juthatsz, én azt gondolom, hogy Árvában még sok lehet egyes házakban és jutányos áron szívesen megvenném is. Ha több össze jó igen alkalmason, levéve rá máját — kis fabotra tekerve lehet a deligancon megküldeni. Öllelek.

Épen most kapok levelet szinte az ígérettel hogy a Béladiak (?) vagy 40 ily cimerekből álló gyűjteményüket ide ajándékozzák.

(*Czím:* Tekintetes Stummer György Törvényszéki hivatalnok Urnak Kubin (Árva) p. Neutra.

(*Bélyegzők:* a 9 krajczáros levélbélyegen: „Stampfen (Stomfa) $\frac{3}{6}$ “ — „Malaczka $\frac{3}{6}$ “ — „Pressburg $\frac{4}{6}$ “ — „A.-Kubin 6. Jun.“.

VI.

Zohor IX. 9. 857.

Nagyságos Uram! Különösen megtisztelve éreztem magamat Nságod kegyes és bizalmas sorai által; melyek egyiránt annyira tanulságosak voltak rám nézve hogy valóban nem vagyok képes Nságodnak méltán meghálálni irántam ez által tanúsított kegyét; főkép, ha számba veszem, hogy elfoglaltsága és gyöngékedése mellett szívesége valódi áldozatnak tekinthető, melyet azonban tudom, hogy nem én érdemeltem ki, hanem azon nemes és szent közügy, melyet mind a ketten szolgálunk s mit hasonló vélemény csere csak a legjótékonyabban mozdithat elő. Hogy még is rögtön nem válaszolhattam, néhány napi gyöngékedésem, — mi nálam, a korán munkába fáradtnál már szinte napi renden van, — azután meg rövid fürdői s egyszersmind archeologiai kirándulás volt az oka.

Mi már Nságod levele főtárgyát illeti: okirattári kútfőink körüli elveit és nézeteit — s mint mondani méltóztatik: az eddigőtől nagyobbára eltérő publicistico-historicus hitét s modorát illeti; — én ezen tudományos credoját egyig, az első szótól utolsóig aláírom; sőt benne, mint Kdnek némely nem-sokára megjelenendő csekély kezdeményeim mutatni fogják saját

régi, kedvenc eszméimet és tervezeteimet ismerem föl; évektől folyvást azon meggyőződést táplálván, hogy historiánkra nézve alig van szorgosb teendők ezen diplomatikai munkálatoknál, s ennél fogva különösen szinte a diplomatariumi hely- és személynevek historiai alkalmazásba hozása s a létező vagy létezetekkel való constatirozása.¹ Természetesen erre nézve az elsők közé tartozik, hasonló historiai és archaeologiai geo- s ethnographicus térképnek szerintök való speciális elkészítése, s egy index nominatio. Mindez — mint mondom: az én s bizonyára számos mások régi óhajtása. Sőt én még ezen túl is úgy akarom a codexet elő venni, egyéb kútfői emlékeinkkel, hogy egyszersmind egy index nominalis mellett szinte még egy realist is, és pedig minden tekintetben, még az archaeologia, jog s történetre kiterjeszkedőt (mi alatt minden szokást, s minden irodalmi, egyházi stb. történetet értek) alkothassak. Mi, a mily nehéz munka, úgy még is szándokom volna vele azonnal megmérközni, a mint a jó Isten csak egykét évi otiummal megáld, s oly helyzetbe tesz, hogy egy vagy két segédet erre alkalmazhatok. — Ezzel természetesen azután hasonló onomasticonok és glossariumok, — s egy oly kimerítő okirati syllabus, minőnek Kegyed levelében már teljes címét adja — párosulhatna miről némileg már Jerney is utolsó munkájában „Thesaurus ling. Hung.“ megkezdett, s mit az onomasticon tekintetében különösen Schwartner diplomaticájában már rég kívánt; a külföld pedig épen ujabban és igen nagy munkássággal állit elő számos ó s közép német s gót történet s okirati személy s helynevei gyűjteményeiben. A mi nálunk eddig e tekintetben sporadice alkalmilag egy-egy okiratnak többnyire tudományos folyóiratainkbani alkalmi közlésével történt, mint a Tudgyűjt. Tudom. tárb., az Uj Magy. Muzeumban s az akadémia egyéb kiadásaiban, mint Értesítőjében stb. nagyobbára szinte Jerney, Czéh, Jászay, Érdy (Luczenbacher), ujabban pedig kitünőleg Ráth, Paur által is, mind csak egyes kezdemény. Magam ámbár ezen tekintetben egyet mást eddig csak közvetve szinte mellékesen érintettem, s különösen épen most kiadandó hazai műemlékek statistikájában s leirásaiban, mit a Csallóközzel fogok megkezdeni (— mit faluról falura bejártam) minden helynek előbb illető okiratait átolvasva s az egész topographiai irodalmunknak kezdve Bél-től — egész Fényesig adparatusát felhasználva; erre nézve csakugyan a jövőre sokkal nagyobb mérvben táplálók e munkára nézve szándokot. Ámbár máskép távol vagyok attól,

¹ Szontagh Dánielnek ily tárgyú dolgozatai, mint idézett helyen ő maga felsorolja: 1. „*Arvamegye helynévtára*“ ismertetve Pesty Frigyes által *Pesti Napló* 1864: 254. szám. — 4. „*Arva és Orava nevek azonossága.*“ (Szontagh-nemzetség 192 lap).

hogy azért kd. által eleve tulszivesen rám ruházott Mabilioni nevet megérdemelhessem, akár hogy ily munka teljes kivitelére magamat egyedül képesnek tarthassam. Az előbbi nevek diplomatikánkra nézve ugyanis kevésbe mult, hogy teljes értelmében meg nem érdemelte Horvát István a Tudom. Gyűjteménybeni a magy. diplomatikáról Schwartznek¹ recensiója² alkalmából szóló terjedelmes czikkével, mit ha utóbb utópiai által el nem ragadtatik, s ha eszméi jobb földolgozóra akadnak, mint akadtak Perger magyar diplomatikájában,³ ugy okirattárunk közül a mabilioni kritikai munkálatok ezen része már most meglehetősen teljesen befejezve állana.

Más részt, hogy a fentebb vázolt munkálatokat (minőt kd. is előnkbe állit diplomatariumunknak geo-, ethno-, topographiánk és historiánkra, meg stemmatographiánkra alkalmazása és kama-toztatását illetőleg), azok is többen, igazán viribus unitis volnának képesek csupán végezni, az kétségtelen, s csak ugy volna remélhető, ha minden megye vagy legalább vidék egy Szontaghhval birna. Mert például Árva és a körülvidék diplomaticai illustratióját és diplomái minden tekintetbeni kritikai commentariusát csak is kegyedtől várhatjuk. Miért nem is tartóztathatom vissza azon buzgó óhajtasom kifejezését: vajha kegyed nekünk ezen tekintetben mint pályatörő mielőbb biztos utat mutatna, kiadván Árváról munkálatait, melyeket bizonyára az uj erélylyel munkálkodni kezdő Akadémia tárt karokkal fogadna: tehát: Socii corpore iter comites parati — si Tu praecedes!

Hogy mennyire méltánylom s mily örömmel üzöm magam is már jelenleg ezen disquisitiokat; például bátorkodom felhozni, hogy tavál az Alsó Csallóközt (Csallóköznek t. i. kisebb komáromi részét) a Codex Diplomaticusban (IV. tom. 3. Vol. 443) levő nevezetes 1268-iki okirat szerint helyről helyre ekkép átvizgáltam. S mily nevezetes az eredmény, ha csak egy jó térképen a (Lipszkyé erre nézve nem elegendő, tökéletesebb és kimerítőbb ezen tekintetben az esztergom főmegyei Jordánszky által kiadott mappa) átme gyünk ezen okirattal; mennyire virágzóbb volt e vidék mindjárt a tatár dulást követő korszakban is, mennyi nevezetes hely, tempom és várral birt, minek ma alig akadni

¹ A név utolsó betűjét Ipolyi „K“-ra változtatta, olv. tehát Schwartznernek.

² Ipolyinak ez állítása tévedés. A Tudom. Gyűjt.-ben Horvát Istvánnak nem jelent meg recensiója Schwartznerről, ellenben megjé- lent 1815-ben Pesten egy munkája: *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás — védelmeztetések... Schwartzner Márton úr vádjai és költeményei ellen...* Csak erre történhetik itt czézés.

³ Lásd: *Perger János*: Bézvetés a diplomatikába... 3. rész. Pest, 1821.

egy egy puztán nevére és romjaira. Mindenesetre alig volna gondolható valami érdekesb válatat, mint Magyarországot ekkép okirataink nyomán térképezni. De hic labor, hoc opus! Én ugyan archaeologiai hazai vizsgálataimat szinte mindenütt térképpel látom el s úgy fog kijönni Csallóköz építészeti műemlékei leírása is, melyben a térképen mindenütt külön jellel lesznek előállítva a különbözőféle izlések stylek (gót, román stb.) s korszakok szerinti emlékeink; de ez persze csak egy része a feladatnak.¹

Ami azonban a Kegyed által szinte véglegesen kívánt *chronologicus diplomatariumi indexet* illeti, ez hála Istennek már is kész, legalább a Fejér 43. kötetében s mellékirataiban előjövő okiratokra nézve. Egy fiatal barátom és collegám, kire büszke lehetek, hogy némileg már is az én iskolámból került ki s ki bizonyára maholnap hazánk egyik legkitünőbb diplomaticusává lesz, azt várnál rövidebb idő alatt már is elkészítette.² Természetesen eddig csak kéziratban maradt s csupán talán csak hárman: az Akadémia Titkára Toldy, Venczel és én birunk egy leírott példányt, melynek segélyével most már csekélység fölütni ezen tekintetben Codexünket. Az én példányom, melyet épen most egy pár hétre kikért leiratására a „Codex diplomaticus Moraviae“ hires kiadója Chlumecky Brunnenben,³ a mint onnét megérkezik és Nságodnak tetszeni fog, azonnal rendelkezésére áll, s kívánságára leíratásra szívesen megküldhetem.

Egyébként mint értesülök épen most forog a tárgyalás az Akadémia emberei közt a Codex diplomaticus további kiadása felül. S kérdés vajjon folytattassék-e ott, hol Fejér elhagyta, mire már nagy gyűjtemények állanak készen; vagy hogy talán még az előbbi évekhez kezdenek adni előbb supplementaris köteteket; vagy épen egészen újra, chronologice, az azóta előjött okiratokkal, s correctebben akarnák kiadni. Természetesen, hogy mind ez egyhamar még nem létesül. De azért talán mégis igen idején s helyén volna, ha kegyed csak így is, mint nekem előterjeszté eziránt nézeteit és desideratumait az akadémiaival is per extensum közlené. Mi bizonyára a mint háladatos fogadtatásra lelne, úgy igen jótékonyan tájékozólag hatna az akadémia állandó történeti bizotmányára.

Máskép én részemről, midőn nem szünöm Nságodat kérni, hogy jeles gyűjteményével s a megírt iránybani munkálataival,

¹ A közismert tanulmányhoz mellékelt rézmetszetű térképen e jelzések tényleg felhasználva találhatók.

² Ez Czínár Mór, kinek *Index-ét* a Tud. Akadémia adta ki 1866-ban.

³ N. Bene ez is sok, mondhatni számtalan M|betoldva: agyar| országi okiratot fog még napfényre hozni, melyek regestáit épen most készíti számunkra (*Ipolvi sajtókezüleg írt lábjegyzete*).

ha csak Árva megyét illetőleg is bár mielőbb lépjen a közönség elé és szolgáljon nekünk például; úgy teljesen tudom méltányolni azon nemes szerénységét, mely jobbjaival csakugyan annyi jót eredményez szellemi tudományos kincsei közlékenységével, míg arról balja sem akar tudni: s azért nem vagyok képes eléggé köszönni irántam tanusított s ajánlott szivességét, melylyel gyűjteményei használatát továbbra is igérni méltóztatik.

Ezen tekintetben pedig bátorokodnám alázatosan ismételni azon előbbi kérésemet, melyet egyik levelemben öcsémnek megírtam, hogy Nagyságoddal közölje Vonatkozik ez az első, nálam volt Ternionak számszerint kijelelt azon királyi okiratai datumának (*hely, nap, és évszerint*) kijegyzésére, melyek Fejérben nincsenek. Öcsém akkor megbízásom azon részét végezte, melyben szám szerint ki voltak jelelve az armalisok, melyekből a kívánt kivonatot köszönettel megkaptam. Az előbb említett királyi datumok kijegyzése azonban még fen maradt; mire nézve tehát alázatosan kérném Nságotat méltóztatnék öcsémnek kezére járni, hogy a kijelelt néhány okiratból a számok szerint mindenütt az egy sornyi datumot, az illető okirat szavaival, hozzá mellékelve a király nevét kiirhassa.

Hasonló kérelmem volna a most küldöttekre nézve (— valamint az előbbiben lévő Geneologiák leiratására, melyeket szinte még meg nem kaptam öcsémtől —). Mi végre egy külön idecsatolt lapra kijelöltem mindazon számokat s tárgyakat, minek leírását vagy extractusát öcsém által leírva v. leiratva kívánnám megkapni, mely ügyben neki is fogok majd írni. S eleve csak Nagyságodtól az engedelmet kívántam kikérni.

Kegyes közleményeit ezennel visszaküldvén, s egyszersmind melléjök csatolván az öcsém számára járó „Magyarország családjai“ tovább mostanig megjelent füzetét; midőn nem szünöm Nagyságod irántami szivességét köszönni, kegyeibe ajánlva magamat vagyok alázatos tisztelő szolgálja

Ipolyi Stummer Arnold.

VII.

†

IX. 24. 857.

Homo proposuit Deus disponit. Így történt velem is. A mint 9-dikén este megírtam leveletem, s más napra halasztám a desideratumok iránti idemelléklendő kijegyzésemet, az éjen át rögtön megbetegedtem s folytonos diáriában feküdtem máig, midőn ismét először lábadok fel.

Itt következik azon számok sorozata, melyekből a királyi keltet: *hely, nap* és *évre* nézve kiiratni kérném mindig hozzá

mellékelve az illető számot; úgy, mint az iránt már előbb öcsém által kértem Nagyságodat s mire nézve előbbi levelemben foglaltatnak az első Ternio azon számai, melyek királyi kelteit még eddig sem lehettem szerencsés megnyerni. Most csak azért jelenleg a folytatott első Ternioban és a másodikban előjövő számok alatt levőket jelelem ki az előbbihez:

Continuatio Ternionis I.-miből No 88. Secund. Ternio No 22¹

Bátorkodom ismétleni, hogy ezekből mi sem kell, más, mint az illető Ternio száma mellé, kiiradni a királyi levél helye, napja s éve datumát. Mit öcsém Nagyságod kegyességéből rövid óra alatt megtehet.

Több munkát adna a következő, ha Nagyságod megengedni méltóztatik kegyes ígérete s ajánlata szerint, hogy ezekből is kivonatokat és leiratokat vétethessek, mire nézve öcsémnek szinte megírtam már előbb, hogy mily rövid kivonatok volnának kívánatosak az Armalisokból és a Prosapialisokból. És ilyeneket küldött is, a mennyire azokat az első Terinoból első alkalommal kijeleltem volt. Ezennel kijelelem tehát a most ide mellékelve vissza küldött terniók Armalis és Prosapialis diplomái számait, melyekből hasonló kivonatokat kérnék. Ezek: Ternio II., No 1

Vége legtöbb munkát adand a következőkben kijelelt Genealogiák teljes leírása; de mit idővel lassan szinte ellehetne készíteni, ha öcsém nem bírja, valamely bíró által, kinek fáradságát kész vagyok megfizetni. Ezek a következők:

Continuatio Ternionis I mi No 91

Ternio II dus No 4

Nagy szükségem volna alább kijelelt Czimerekre nézve is, de ezeket csak levéttetni lehetne s erre nézve vagy ott bármi rossz festő által bármi hiven és jutányosan színekkel, vagy a szokott heraldikai vonalakkal levéttetni kérném az én költségemre vagy pedig megküldetni, hogy azokat itt levéttethessem. Ezek a következők:

Continuatio Ternionis I mi No 94. Ternio II dus No 6

Vége igen érdekelnek bizonyos irányban a Ternio II dus 27, 28, 29 számai. Melyeket szinte per extensum, ha lehetne, szeretnék copíaltatni. Leginkább azonban érdekel a 30, és 31 szám: Thurzók 1263-diki fundatiója Zwett kolostorban, miáltal rá lehetne talán annak nyomára jutni, mit a bécsi történetírók, különösen Leber, a híres austriai Turso lovagoknak a közepkorban a későbbi magyar Thurzókkal összefüggéséről állítanak. Az előbbiekről több okirat jön elő Lébernél „Die Ritterburg

¹ A számsort itt sem tartottuk szükségesnek közölni.

Ranheneck“ stb. című munkájában, mit, ha Nságotat érdekelné, közölhetek.

Szinte van festett czimergyűjteményem is vagy 80—90 szám, melyből, ha talán valamely Árvai vagy Liptói családé érdekelné Nagyságotat megküldhetném mását vagy másolását.

Engedelmet, már egészen elgyöngülve lévén, nem győzők többet írni.

Tisztelettel lévén

S. A.

VIII.

Zohor X. 4. 859.

Nagyságos Uram! Tapasztalt kegyeért régi lekötelezettje lévén bátorkodom az idezárt munkácskával¹ szolgálni. Az elsővel egy egész sorozat nyílik meg, melynek Archaeológiánk egyik ismeretlen terét megalapítania volna célja. A másikban fölismerendi talán Kegyed, hogy egykori szives levele egyik szép eszméjét igyekeztem némileg megközelíteni midőn mintegy példában megakartam mutatni, hogy mint lehet és mint kellene egyes okiratokból hazánk historiai atlaszát és topographiáját összeállítani. Ha ezáltal csak távolról is megközelíthettem eszméjét és tetszését megnyerhetem, szerencsésnek tartanám magamat. — Bár részesülhetnék mi is, részesülhetne a haza Nságod avatott tolla termékeiben, melynek egy oly szép specimenét adta Árvának azon rajzában, mely csak tollhegygyel is vázolva, érintve annyi becses adatot árult el s annyi váraozással töltötte el! Megérjük még a kiadását!?² *Ars longa, vita brevis!* Hát a szép okirati gyűjtemény publicatiója nem volna szinte már idején?

Azonban Nságod, ki ugy is oly szép művet alkotott az Árvai könyvtáregyletben,³ legjobban tudja, mikor és hol kellend ezeket a legnagyobb érvénynyel közkeletűekké tenni, és mi méltán

¹ Az első a: Csallóköz műemlékei. A második az: *Adalék* a XIII. századi Magyarország helyirata és földrajzához. Mindkettő 1859-ben jelent meg.

² Ez a már említettem elnöki megnyitó lesz, mely Árva megye régiségeiről és érdekességeiről szólott.

³ A Csaplovics-féle Közkönyvtár-Társulat Szontagh eszméje, alapítása — rendkívüli jelentőséggel bírt fenállása alatt. A német világban a hatalom rá akarta tenni kezét — mint közvagyonra — a becses könyvtárra is, s akkor a részvénytársasági alapon szervezett társulat mentette meg e rendkívüli kincset a hazának és a kis vármegyének. Mi sem természetesebb, minthogy Szontagh távoztával a társulat — felbomlott, megszűnt. Szontagh volt a lelke s nélküle már nem állhatott fenn. De különben is legnagyobb feladatát, a könyvtár megmentését teljesítette — s így a társulat ha rövid ideig élt is, de nem élt hiába.

teljes bizalommal nézhetünk a gyümölcs elébe, melyet ily nemes törzs hozand.

Ki egyébiránt magamat tapasztalt kegyeibe ajánlva a legmélyebb tisztelettel vagyok alázatos hive

Stummer.

Czim: Ö Nagysága Szontágh Dániel Elnök Urnak.¹

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE januári füzetében gróf Tisza István *A háború hatása a nemzetre* előadását közli. Különösen kiemeli, hogy ma mindnyájunkra nézve egy nagy szempont lehet csak uralkodó: mindent meg kell tennünk, a mi erősíti a nemzet harci erejét: gazdasági téren és erkölcsi téren. — Wlassics Gyula *A hadifoglyról* írt cikkében a hadifoglyok jogi helyzetét vizsgálja meg. Világot vet néhány szóval a hadijog codificatiójának fejlődési menetére és jogforrásainak állására, majd a részletes intézkedéseket ismerteti. Végül a beteg és sebesült hadifoglyokkal való bánásmód kérdését tárgyalja. — Beöthy Zsolt *A háború és cultura* című cikkében a háború és cultura közötti kapcsolatra mutat rá. A háború nemcsak áldozatokat követel a kulturától, hanem érlel is számára új erőket. Nemcsak politikai és gazdasági érdekeinket védelmezi, hanem védi ezeken át kulturánk feltételét, a mult hagyományait és a jövő reményeit. Fejleszti, erősíti ennek a kulturának erkölcsi elemeit, melyektől épsége, táplálóereje függ. Concha Győző *Új elmélet a parlamenti intézmény orvoslására* czimmal ismerteti Binding német jogtudós előadását, melyben a parlamentek kényszerű védekezése dolgában tagjaikkal szemben (obstruction) s a visszaélések ellen javasolt orvoszerét adta elő. — Lenhossék Mihály a budapesti tudományegyetem aulájában *A háború és az egyetem* czimmal tartott előadását közli. — Grosz Emil *Az orvosi tudomány a háborúban* című cikkében azon feladatokkal foglalkozik, melyek az orvosi tudományra várnak. A feladatok sokaságából kettő emelkedik ki. Az első a sebesültek gyógyítása. A másik a betegségek s elsősorban a járványos betegségek ellen való védekezés. — Alexander Bernát *A háború mint nemzetnevelő*. Arról ír, hogy a háborúnak milyen szerepet tulajdoníthatunk, mennyiben járulhat az hozzá a nemzet neveléséhez? Röviden kifejezve, három tekintetben fontos a háborúnak szerepe abban az erkölcsi újjászüle-

¹ Az eredeti levelek a M. Tud. Akadémia könyvtárában találhatók.

tésben, melyből az emberiség üdvét várjuk. Az első az akadályok eltávolítása, a második az emberi élet igazi értékeinek felismerése, a harmadik e felismerés gyakorlati érvényesítése. Segíteni kell a megújulás bekövetkezését. Mindenekelőtt iskoláinkat kell az erkölcsi megújulás nagy műhelyeivé tennünk. Az iskola továbbra is a gondolat műhelye maradjon, de levegője az erkölcsi érzés legyen, egész kiterjedésében a nemzeti, társadalmi és egyéni életben, a hol a tanulókat és tanítókat a benső összetartozás érzése hatja át és egyesíti. A legfontosabb teendőnk. Erről kell alaposan tanácskoznunk, ha majd béke lesz a földön. — Cholnoky Jenő *A világháború színteréről* szóló cikkében csak azon háborús terek jellemzésére terjed ki, a hol már eddig is nagy események zajlottak le, a hol Németország és monarchiánk küzdi dicső önvédelmi háborúját. — Lovik Károly *A fürjecske* című elbeszélését közli. — Ezután Vargha Gyula *A lebontott kastély* című eredeti költeménye következik. — Germanus Gyula a *Szemlében* *A harczos iszlám* címmel az ottomán birodalom beavatkozásáról a mai háborúba ír. — Egy névtelen író a *lipcei nemzetközi könyvkiállítást* ismerteti. — Az *Értesítő*-ben Lamprecht K.: Zur neuen Lage, Wilamovitz-Moellendorf: Zwei Reden, Br. Láng L.: A statisztika története (ez utóbbi Fekete Miklóstól) vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat februári füzetében Prohászka Ottokár *A vallásosság jelentkezései a világháborúban* címmel a vallásos léleknek különböző elhelyezkedését mutatja be s eseteli azt a lelkiületet, melyet a háború szenvedései a köznép élő hitében idéznek elő. — Gr. Apponyi Albert *A magyar nemzet természetszerű elhelyezkedése a világpolitikában* című tanulmányában futólag jellemzi azon történelmi áramlatokat, melyek hullámlásában kellett a magyar nemzetnek megtalálnia a maga természetes elhelyezkedését. Mivel a nyugat és a kelet kulturális különválása és ebből származott ellentéte nemünk fejlődésének alapvető ténye, az első alapvető elhatározás az volt: a keleté maradjon-e a kelet népe, vagy oda csatlakozzék-e a nyugathoz? Ez a kérdés a honfoglalással dőlt el. A nyugati kereszténység elfogadásának tényével meg volt alapozva Magyarország elhelyezkedése a világpolitikában. Meg volt alapozva a geographiai praedestinatio szerint, tehát természetszerűen. A praedestinatio hármastartalma: a nyugatra beilleszkedés mellett az önállóság és az egység. Mind a három fontos, egymástól elválaszthatatlan alkotórésze szükségszerű világpolitikai helyzetünknek. Ez nem csupán nemzeti követelmény, hanem világpolitikai szükség. Nemzeti politikánk csak akkor egészséges, mikor együttesen követheti az említett hármastartalmat, a melyben világpolitikai elhelyezkedésünk kifejezést nyer. Magyarország ma nem csupán tárgya a nyugati védelmének, a milyen a régi időkben volt, hanem egyszerűen mind egyik erős tényezője. Kölcsönösen vagyunk egymásnak szük-

ségesek; mi nehezen nélkülözhetjük a nyugat segítségét, a nyugat nehezen nélkülözhetné a mi védelmi közreműködésünket. Meg kell állapítanunk, hogy a nyugat melyik részeihez fűz minket természet-szerű összeköttetés. A válasz egyszerű: azokhoz, a kik a keleti nyomást megközelítőleg olyképp érzik, mint mi magunk, tehát szomszédainkhoz. Ez alapon keletkezett összeköttetésünk Ausztriával. Az orosz terjeszkedési vágy hozta létre a német szövetséget is, melynek története a világpolitika egyik legtanulságosabb fejezete. Szerző azon tételének megerősítésére, hogy azon világpolitikai elhelyezkedésben vagyunk, a mely földrajzi praedestinációnknak, nemzeti létfeltételünknek és történelmi hivatásunknak megfelel, hivatkozik Kossuth Lajosra, ki 1848-ban nagy beszédében hangoztatta a szabad német nemzettel való szövetséget. — Méhely Lajos *Herman Ottó* jellemzését adja. — K o z m a A n d o r *A katona a magyar költészetben* című cikkében a katonákról ír a magyar költészetben. Kettős feladattal. Egyik az: miként dicsőítik a magyar költészetben a katonát; a másik: miként válnak a katonák a magyar költészet dicsőségére. — M a g y a r y G é z a *A békemozgalmak és a világháború*-ról szóló tanulmányában a békemozgalmak céljairól ír. Fejtegetésének végső eredménye az, hogy a békemozgalmak, de különösen a hágai békekonferenciák ugyan már szép sikereket értek el, ezek azonban csak félsikerek. A békemozgalmak eredményei túlnyomórészt abban állottak, hogy a háború borzalmai enyhüljenek és csak kisebb részben abban, hogy összetűződések békés úton nyerjenek kiegyenlítést. — F e r e n c z i Z o l t á n *A háború és a tudomány* című cikkében arról a hatásról ír, melyet a háború okoz a nemzetek tudományos együttműködése tekintetében. — B o d r o g i L a j o s Strobl K. H. *Az Ardenneken* című elbeszélését fordította le. — Ifj. W l a s s i c s G y u l a V a r g a *káplár édesanyja, A katona búcsúja* című eredeti költeményét közli. — A Szemlé-ben M o l n á r G é z a *Goldmarck*-ról emlékezik, S o m l ó S á n d o r *A magyar színészoktatás multjáról* címmel az Orsz. Színművészeti Akadémia ötvenéves multját vázolja. — Az *Értesítő*-ben Gröber G.: Über die Quellen von Boccaccios Dekameron (Heinrich Gusztávtól), Tauszk F. Belgyógyászati kézikönyve (Schuschny Henriktől), Czetter J.: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika című munkák vannak ismertetve.

2. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 1915. évi első füzetének élén K i r á l y G y ö r g y értekezése olvasható: *A Margit-legenda és rokonai*. Antiochiai szent Margit legendájának két változata, továbbá a Marina-, Pelagia-, Euphrosyna- és Eugenia-legendák alkotják e csoportot, melynek tagjait az alapeszme (az égi szerelem győzelme a földin) és a barátruhába öltöző leány motívumának azonossága fűzi össze. Delahaye megállapítását, hogy e legendák történeti magva az antiochiai Pelagia-legenda, Király kiegészíti azzal, hogy a legendába egy antik pogány novella olvadt bele. Ismertetvén a legendák közép-

kori földolgozásait s a codexirodalmunkban megőrzött magyar nyelvű átdolgozásokat, kimutatja, hogy a ‚Debrecezeni codex‘ legendáinak a ‚Legenda Aurea‘-n és Pelbárt ‚Pomerium‘-án kívül főforrása a XIV. századbeli velencei Petrus de Natalibusnak ‚Catalogus Sanctorum‘ stb. című gyűjteménye, a mennyiben a Debrecezeni codex 48 fejezete közül tisztán erre esik 24, hatása alatt áll még 19. — Szegedy Rezső *A Szilágyi és Hajmási monda délszláv elemei* című dolgozatában arra az eredményre jut, hogy a monda Szilágyija a történetből ismert Szilágyi Mihály, de a hozzáfűzött cselekvénynek nincs történeti alapja; a monda motívumai megvannak a délszláv költészetben, de egybefűzésük valószínűleg a néphagyomány műve; továbbá a motívumok, ha internacionálisak is, régiek és gyakoriak a délszláv költészetben, végül a magyar monda délszláv hatás alatt keletkezett. — Mézőly Gedeon *A Döbrentei codex és az Apor codex második keze* című értekezésében megállapítja, hogy a Döbrentei codex evangéliumi részei és az Apor codex-nek megfelelő részei közül azok, melyek a második másoló keze irásában maradtak fenn, közös forrásból erednek, s ez a forrás a régi Ferencz-rendi bibliafordítás illető részeinek egy immár elveszett másolata. — Alszeghy Zsolt *Tóth Kálmán lírájának fejlődése* című értekezésében azt a folyamatot érzékíti meg, mely jeles dalköltőnk egyéniségén és költői stylusán a korviszonyok s a különböző irodalmi hatások következtében végbement első kísérleteitől kezdve az ötvenes évek közepéig. — *Szigligeti forrásaihoz* címmel Rakodczay Pál pótlásokat és helyreigazításokat tesz közzé az ugyane folyóirat mult évi folyamában megjelent értekezéséhez: a ‚Dalos Pista‘ kiinduló pontja Sheridan ‚The school for scandal‘ című darabjának és Claren ‚Der Bräutigam aus Mexiko‘ című vígjátékának hatása alatt alakult ki; a ‚Csikós‘ egy mozzanata Clarennak ‚Der Wollmarkt‘ című darabjából, egy másik pedig Körnernek ‚Hedwig, die Banditenbraut‘-jából való; végül a ‚Liliomfi‘ egyik fordulata a ‚Windsori vígnők‘ egy helyére vezethető vissza. — Az *Adattár* rovatában Dézsi Lajos Csáktornyai Mátyásnak *Erős Ajax és bölcs Ulisses* című, latinból átdolgozott széphistóriáját közli. Az Ovidius Metamorphosese XIII. könyvének 1—396. során alapuló költemény 1592-ben jelent meg Kolozsvárott, s szerzője deákja volt Mindszenti Benedek udvarhelyi várkapitánynak. — *A magyar színészet történetéhez Kassán és Miskolczon* czimen Kemény Lajos kilencz levelet, egy szerződést és egy hivatalos jelentést tesz közzé Kassa város levéltárából. Az iratok nagyobbrészt az 1818. évből valók s új világot vetnek a Pestről 1815-ben vidékre szoruló, második magyar színjatszó társaság vándorútjára s küzdelmeire. A közleményt Császár Elemér látta el bevezetéssel, melyben az okiratok jelentőségét méltatja. — Ugyancsak Császár Elemér bocsátja közre *Ányos Pál kiadatlan prédikációja* czimen a pálos költőnek ‚Az örök kárhozat‘-ról írt szentbeszédét, melynek eredeti fogalmazványát az Ányos család nagyesztergári levél-

tára örzi. — Simai Ödön *Csokonai egy kiadatlan versét közli a Nemzeti Múzeum kéziratárából, melynek czimfelirata: „Mátyási József Úrnak Csokonai Vitéz Mihály az örökös Barátságunk kézfogását!”* — Harsányi István Kocsi Csergő Istvánnak a sárospataki főiskola könyvtárában levő kéziratok kötetéből kiadja a *Cantus ad honestam animi recreationem* című költeményt, melyet Kocsi Cs. István 1721—1722-ben másolt le; a vers szerzésének ideje a XVI. század végére vagy a XVII. elejére tehető. — Császár Elemér közrebocsátja a tavaly elhunyt Prónai Antal hátrahagyott művének, *A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670-1778. előadott drámák jegyzékének* első részét, mely az 1728-ig előadott latin és magyar nyelvű drámái művek címét, a szerzők, illetőleg átdolgozók nevét, az esetleg fennmaradt kéziratok, színlapok lelőhelyét foglalja magában. — A *Könyvismertetések* rovatában *Magyar irodalomtörténeti tárgyú doktori értekezések 1914-ben* címmel Király György hét értekezést ismertet. Moravcsik Gyula „A csodaszarvas mondája a bizánczi íróknál” című értekezésében meggyőzően mutatja ki, hogy a mondarészlet az antik görög monda egyik hajtása: Kis Lőrincz, Gróf Koháry István költészetéről írván, nem támaszkodik ugyan eredeti kutatásokra, forrásait azonban kellő kritikával kezeli, de több fölvetődő kérdésre nem ad kielégítő feleletet; Barth Rezsőnek értekezése, „Gróf Lázár János élete és művei” tudományos szempontból értéktelen; többet ér Kádár Jolánnak „A budai és pesti színészet története 1812-ig” című dolgozata. különösen azon vonatkozások kiemelése miatt, melyek tárgyát a magyar színészeti és drámái irodalommal összefűzik; Schuy Gilbert, Bacsányi János és I. Napoleon 1809-ki proclamatiója a magyarokhoz” című értekezésében nem győz meg annak az állításnak igazságáról, hogy a francia szöveg magának Napoleonnak fogalmazványa, s hogy Bacsányitól való a Mártontól elhagyott sérelmes részek fordítása, valamint az egész kiáltványt élesítő beszúrások; Rácz Mária „A göcseji Helikon költőnői”-ről értekezvén, gondosan, lelkiismeretesen iparkodott megoldani irodalomtörténeti szempontból kevésbé jelentékeny feladatát: Zolnai Béla „Szigligeti Szókött katonájának külföldi elemei” című dolgozatában mind a magyar, mind az összehasonlító irodalomtörténet szempontjából értékes munkát végzett. — A füzetet irodalomtörténeti repertorium zárja be.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1914 november—decemberi számában első helyen Ferenczi Imre *A háború sebesültjeinek gazdasági jövője* címmel értekezik. Szerző állami feladatoknak minősíti, hogy a háború sérültjei és chronikus betegek a csökkent munkaképességüknek megfelelő járadékot kapjanak, a mely 2400 koronán belül ama veszteség számbavételével állapítandó meg, a mit az illető évi keresetében szenvedett. A jelenlegi törvény, a mely csak rendkívül alacsony chablonos járadékot és sebesülési járadékot ismer, annál gyökeresebb reformra szorul, mivel nálunk nincs aggkor és rokkant-

ság esetére való biztosítás, holott Németországban a modern elveken nyugvó katonai ellátás mellett a rokkantak a polgári nyugdíjukat is élvezik. A tisztességes rokkantjáradéknál is fontosabb olyan szervezetről gondoskodni, a mely a modern gyógyászati tudomány összes segédeszközeinek — utókezelés, protézisek — segélyével egészségében lehetőleg helyreállított rokkantat visszaközvetíti régi foglalkozásába, még pedig lehetőleg az érre erkölcsileg köteles munkaadó útján, vagy pedig oly munkakörbe, a melyet még elsajátíthat és illetve betölthet. A teljesen nyomorékokat intézetekben, falusi telepeken kell elhelyezni. Kellően berendezett utókezelő gyűjtőkórházakra, ezekkel kapcsolatos tanfolyamokra és a lelki nevelést, munkára szoktatást és a munkaközvetítést egyéenként végző rokkant-patronage-ra van szükség. A közhivatalok, közüzemek és nagyüzemek számos könnyű állását lehetőleg a másra már ki nem képezhető idősebb rokkantaknak kellene fenntartani, míg a többieket a fennmaradt munkaképesség szerint — a vakokon kívül — ügyszólván valamennyi mesterségben ki lehet oktatni, úgy hogy ezeket a munkapiac igényei szerint lehet és kell kiválasztani. Ha az állam és a község jó példával elől jár volt alkalmazottainak visszafogadásánál és a közszállítási szerződésekből is kiköti, hogy a szállítók legalább bizonyos részben rokkantakat is tartoznak alkalmazni, akkor a példa és a kényszer együttes hatása alatt az ipari és mezőgazdasági üzemek sem fogják magukat hazafiúi kötelességük hatása alól kivonhatni és a rokkantak nem fognak a közháztartás és a magánjótékonyosság terhére esni. Számos a rokkantakat érintő jótékonyági és üzemi berendezés ismertetése után Ferenczi azt javasolja, hogy a rokkantak gyámolítására a hadsegélyezés keretében külön albizottság szerveztessék, a mely a Vöröskereszttel, szociális intézményeinkkel és a megszervezendő társadalmi patronage-val karöltve végezne sokoldalú munkáját. — Második helyen Schlessinger Károly *Bankpolitika háború idején* címmel értekezik. A szerző ama felfogások ellen fordul, melyek szerint a fedezetlen bankjegyforgalom gyarapítása lehetőleg elkerülendő. Új papírpénzkibocsátás csak akkor okoz inflációs drágulást, ha a piacon vásárlóként szerepel, nem pedig akkor, ha thesaurálják. A bizalmatlanságból felmondott betéteknek a bankjegyprés segítségével való akadálytalan visszafizetése tehát nem rontaná valutánkat, a míg a jegybank által nyújtandó kölcsönök biztonsága nem adna aggályokra okot. Azok a pénzek ellenben, a melyek a bankoktól üzemi vagy fogyasztási célokra vonatnak el, drágítóan hatnak; de nélkülök egyrészt termelési képességünk sok vonatkozásban megbénulna, másrészt súlyos igazságtalanságot szenvednének el a reájuk szorult termelők (vállalkozók és munkásaik) és a vagyonos, de készpénz nélkül szűkölködő osztályok azoknak a javára, a kik vagy fixfizetés felett rendelkeznek, vagy idejekorán pénzt halmoztak fel. Mennél bőkezűbb az Osztrák-Magyar Bank és a pénzüintézetek

hitelpolitikája a hitelezői óvatosság határain belül, annál jobb közgazdaságunkra nézve. Az aranypolitikát illetőleg helyes, hogy tőkéknek külföldre való áthelyezése és arany thesaurálása megakadályoztatik; de kívánatos, hogy a rendkívüli importszükségelek fedezése céljából a jegybank idegen váltókat akadálytalanul állandó, bár a paritásnál magasabb árfolyamon a piac rendelkezésére bocsásson és ezzel megadja a biztos számítási alapot gazdasági köreinknek. Az árfolyam megállapításánál csak azt kell irányadó szempontul venni, hogy a háború végéig ki kell jutnunk arany- és idegen váltókészleteinkkel; bankkimutatások úgy sem tétetnek közzé, valutánknak háború közben nemzetközi hitelre nincsen szüksége, háború után pedig aranyfedezetünk kisebb áldozatokkal lesz helyreállítható, mint a milyeneket jelen behozatali szükségleteink hiányos kielégítése reánk róna. — Harmadik helyen Goldziher Károly *A rokkantsági statisztika újabb irodalmáról* szóló dolgozatában M. Bellom: „La statistique internationale de l'assurance contre l'invalidité“ (Paris, 1913.) és A. Lindstedt: „Kostnadsberäkningar“ (Stockholm, 1912) cz. munkák ismertetése során részletezi a rokkantsági biztosítással kapcsolatos statisztikai táblázatok szerkesztésének nehézségeit és az e tekintetben felmerülő problémákat. Az első munkával kapcsolatosan rámutat a nemzetközi együttműködés fontosságára, indokolja a nemzetközi statisztikai intézet 1913-iki bécsi ülészakán megalakult bizottság programját és felsorolja azokat a pontokat, melyekkel a tervezetet bővíteni kellene. A második munkával kapcsolatosan ismerteti a svéd állami aggkori biztosítás végleges szabályozására szerkesztett 1912. évi törvényjavaslat alapjául szolgáló statisztikai táblázatokat; a svéd munkában található újabb németországi hivatalos anyag alapján közli annak a két vizsgálatnak eredményeit, melyeket magyar anyagra vonatkozó számítások összehasonlításával a férfiak, illetőleg a nők rokkantságának életkorok szerinti egybevetése és a rokkantsági valószínűségek saecularis emelkedése tárgyában végzett. — Végül Varró István *Adatok a főiskolai gazdasági oktatás kérdéséhez* czímmel értekezik. A társadalomtudományok és ezeknek egyik rész tudománya a társadalmi gazdaságtudomány oly complex, módszerei oly különböző eredetűek, hogy állásának leírása vagy oktatása állapotának fixirozása nagy nehézségekkel járna, ha egyáltalán lehetséges volna. Szerző nem is ezt akarta; de paedagogiai módszert sem kívánt nyújtani, hanem gyűjteményével, a melyben bizonyos rendszerességgel foglalta össze, a mit a közgazdasági felső oktatásról a legkülönbözőbb helyeken szétszórva talált, azoknak kívánt hasznára lenni, a kik a jövőben talán a főiskolai oktatás paedagogiáját kívánják művelni, vagy pedig azoknak, a kiknek módjukban fog állani, idevágólag adódó reformokhoz hozzászólni. Bevezető részében egész röviden ismerteti a magyar egyetemi gazdasági oktatás külső történetét, rámutat forrására, a kamerális tudományokra, majd érintve azt a contro-

vers kérdést, hogy a közgazdaságtudomány egyáltalán tanítható-e vagy nem, bemutat néhány a közgazdasági felső oktatás egészét illető nevezetesebb okfejtést; felteszi azt a kérdést, van-e értéke és mily értelemben felső oktatási külföldi tanulságok átültetésének. A legfontosabb idevonatkozó oktatási típusok (angol, francia, amerikai, német) ismertetése után áttér az egyes közgazdasági és kiegészítő, valamint rokon tárgycsoportokra, bemutatván a legtipikusabb kollégiumokat, syllabusokat, seminariumokat, tanfériákat, paedagogusok nagyszámú megjegyzésének és tapasztalatának felhasználásával. — *A Közlemények és ismertetések* rovatában S. z. *Háború és közgazdaság* czímen a mult szám megjelenése óta történt legfontosabb gazdasági eseményeket és törvényhozási, valamint kormányzati intézkedéseket: a nagy sikerrel járt hadikölcsön kibocsátását, a hadiadó kivetését, élelmiszerek árának hatósági megállapítását és a negyedik moratorium-rendeletet ismerteti. — Külkereskedelmünk szenved a háborútól; a munkanélküliek száma a katonai behívások folytán lényegesen apadt. — (p. p.) ismerteti a *budapesti részvénytársaságok statisztikáját 1909-ben* és constatálja, bármily érdekesek is e hivatalos kiadvány adatai, mégis már régen elavultak, ugyanis e füzet csak minap jelent meg. — Ugyancsak (p. p.) ismerteti dr. Curt Calmon: *Volkswirtschaftliche Betrachtungen über Belgien* cz. könyve alapján a virágzott *Belgium közgazdasági helyzete a háború előtt*. — *Az adózás és a hűorú* czím alatt az Adó- és Illetékügyi Szemle ú. n. hadifüzete van röviden ismertetve. — *A háború hatása az orosz iparra* című czikk adatai az ipari munka erős reducalását igazolják. — *A németek által megszállott ellenséges területek vám- és adóviszonyai* rendezettek: a megszállott területeket vámkülföldnek kell tekinteni, hol a régi törvények alapján szedik a vámot és adót. — Pereszlényi Pál M. Erzberg nagyon actualis füzetét *A Németbirodalom fegyverkezési költségeiről* ismerteti. — E füzetet a *Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemények (1914. évi működése, pénztári számadásai és különböző ülésekről szóló értesítés) zárják be.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály harmadik ülése.

1915 márczius 1-én.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bánóczi József, Bleyer Jakab, Császár Elemér, Jánosi Béla, Négyesy László, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Vári Rezső, Vikár Béla l. tt. — A másik két osztályból: Berzeviczy Albert t. t. — Fejérpataky László, Ortway Tivadar r. tt. — Giesswein Sándor, Hankó Vilmos l. tt. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

49. JÁNOSI BÉLA l. t.: Schedius Lajos aesthetikája.

50. HUSZTI JÓZSEF (vendég): Terentius és az olasz renaissance drámaelmélete. Felolvassa Hegedüs István.

51. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDÜS ISTVÁN r. és JÁNOSI BÉLA l. tagot kéri fel.

TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Második összes ülés.

1915 (február 22. helyett) márczius 8-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: B. Forster Gyula, Konkoly Thege Miklós, Plósz Sándor, P. Thewrewk Emil t. tt. — Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hegedüs István, Horváth Géza, Hosszay Lajos, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Matlekovits Sándor, Méhely Lajos, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Szinnyei József, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Alexander Bernát, Angyal Dávid, Eber László, Fejér Lipót, Ferenczi Zoltán, Gyomlay Gyula, György Endre, b. Harkányi Béla, Hutyra Ferencz, Kégl Sándor, Kuzsinszky Bálint, Magyar Géza, Mahler Ede, Négyesy László, Pekár Gyula, Reiner János, Schafarzik Ferencz, Simonyi Zsigmond, Téglás Gábor, Tolnai Vilmos, Tuzson János, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

52. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti be az Akadémia legújabb súlyos veszteségeit: február 4-én hunyt el NAGY GÉZA l. t., az Archaeologiai Értesítő buzgó szerkesztője, a magyar nemzet östör-

ténetének tudós és lelkes kutatója; ravatalánál SEBESTYÉN GYULA I. t. búcsúztatta el az elhunytat; és márczius 2-án követte őt RÓNAI HORVÁTH JENŐ t. t., a Hadtörténelmi Bizottság elnöke, a ki számos kiváló dolgozatban tárgyalta a magyar nemzet háborúit; a gyászszertartáson ILOSVAY LAJOS r. t. méltatta a váratlanul elhunytak érdemeit és tolmácsolta az Akadémiának mély részvétét. — Az összes ülés fájdalmas megilletődéssel veszi tudomásul jeleseink elhunytát és felhívja a II. és III. osztályt, hogy emlékbeszédekről gondoskodjanak.

53. BEÖTHY ZSOLT r. t. hosszabb indokolás után a következő indítványt terjeszti elő:

„Határozza el az Akadémia I., hogy kiadványaiban azokat az idegen helyneveket, melyeknek az irodalomban és közéletben magyar alakja fejlődött ki és terjedt el, magyar szövegekben a magyaros alakjokkal nevezi meg; és 2. a hivatalos kiadványokra és szövegekre nézve ugyanilyen értelmű kérdéssel fordul a nagyméltóságú m. kir. kormányhoz.“ — Az összes ülés CONCHA GYÖZŐ és KÖVESLIGETHY RADÓ r. tagok felszólalása után az általános tetszéssel fogadott indítványt tárgyalás és jelentéstétel végett az osztályokhoz teszi át.

54. Az I. osztály jelenti, hogy a Nagyjutalmi Bizottságba a lemondott PASTEINER Gyula r. t., BAYER József r. t. és JÁNOSI Béla I. t. helyébe HERCZEG FERENCZ t. t., BÀNÓCZI JÓZSEF és CSÁSZÁR ELEMÉR I. tagokat küldte ki. — Tudomásul van.

55. Az I. osztály REXA DEZSŐ székese-fehérvári megyei levéltárnok számára felolvasási engedélyt kér. — Megadatik.

56. A II. osztály jelenti, hogy bírálókul a Wahrmann Mór-bizottságba FÖLDES BÉLA és MATLEKOVITS SÁNDOR r. tagokat, a Lukács Krisztina-pályázathoz a lemondott Schneller István I. t. helyébe FINACZY ERNŐ r. tagot, a Pollák Henrik-pályázathoz THIRRING GUSZTÁV I. tagot küldte ki. — Tudomásul van.

57. A II. osztály jelenti, hogy a RÉTHY LÁSZLÓ I. t. fölötti emlékbeszéd megtartására a lemondott Tagányi Károly I. t. helyett KÜZSINSZKY BALINT I. tagot kérte föl. — Tudomásul van.

58. A III. osztály jelenti, hogy bírálókul a Pollák Henrik-pályázathoz LENHOSSÉK MIHÁLY r. tagot, a Wahrmann Mór-bizottságba pedig BÁNKI DONÁT és ZIPEKOVICS KÁROLY I. tagokat küldte ki. — Tudomásul van.

59. Főtítkár jelenti, hogy az osztályok bejelentették a hadifogoly-tábor meglátogatására jelentkezett tagokat (I. fönt 108. l. 21. p.): az I. osztály részéről MUNKÁCSI BERNÁT, SIMONYI ZSIGMOND r. tt., KÜNOS IGNÁCZ, VIKÁR BÉLA I. tt., a II. osztály részéről GIESSWEIN SÁNDOR és SEBESTYÉN GYULA I. tt., a III. osztály részéről LENHOSSÉK MIHÁLY r. t. — Tudomásul van.

60. Az Archaeologiai Bizottság megválasztotta rendes tagjaivá EBER LÁSZLÓ és SEBESTYÉN GYULA I. tagokat. segédtagjainak pedig ajánlja MÜLLER ISTVÁN műegyetemi tanárt és FERÉY GÁBORT a Szépművészeti Múzeum osztály-igazgatóját. — Helyeslő tudomásul van.

61. Főtítkár jelenti, hogy az ottomán császári kormánynak Konstantinápolyba a budapesti török főkonzul közvetítésével tiszteletünk és rokonszenvünk jeléül megküldte az Akadémiának török tárgyú vagy vonatkozású kiadványait. — Helyeslő tudomásul van.

62. Főtítkár jelenti, hogy meghívó csak a Kisfaludy-Társaság részéről érkezett f. évi febr. 7-én megtartott évi diszgyűlésére, melyen Akadémiánk tagjai nagy számmal jelentek meg.

63. Főtítkár bemutatja a II. osztálynak f. évi febr. 22-én tartott ülésének jegyzőkönyvéből áttett következő kiírt cikket:

„2. Friedreich István „Gr. Széchenyi István élete“ cz. pályá-

művéről irt bírálatok felolvasása rendeltetvén el, BALLAGI ALADÁR r. t. felolvassa bírálatát, a melyben a jutalom kiadását javasolja. Erre az osztálytitkár felolvassa REZ MIHÁLY l. t. bírálatát, melyben a jutalmat ki nem adhatónak itéli. Végül GAAL JENŐ r. t., mint a bírálók ellenkező javaslatai miatt felkért harmadik bíráló, felolvassa bírálatát, melyben a jutalmat, a pályamű egyéb jó tulajdonságai daczára, nem véli kiadhatónak. A bírálatok felolvasása s BALLAGI ALADÁR és MATLEKOVITS SÁNDOR r. tagok felszólalása után elnök szavazást rendel el ama kérdés fölött, hogy a jutalom Friedreich István munkájának kiadásé-e vagy nem. A bekövetkezett szavazásnál konstatáltatott, hogy 9 szavazat a kiadás mellett és 12 szavazat ellene szól. Az osztály ennek következtében azt a javaslatot terjeszti az Akadémia elé, hogy a jutalom Friedreich István „Gr. Széchenyi István élete” cz. munkájának ne adassék ki.

Az összes ülés BALLAGI ALADÁR, HEINRICH GUSZTÁV főtítkár és HEGEDŰS ISTVÁN r. tagok felszólalása után elfogadja GAAL JENŐ r. t. indítványát, hogy a bírálatok nyomassanak ki az Akadémiai Értesítőben és terjesztessenek azután újból határozathozatal végett az összes ülés elé.

64. A nyilvános összes ülés napirendje ki lévén meritve, elnök úr ezt az ülést bezárja és rövid szünet után megnyitja a zárt ülést, melynek egyetlen tárgya az 1915 évi költségvetés.

65. Főtítkár előterjeszti az 1915. évi költségvetést, melyet a Pénzügyi és Építési Bizottságok, valamint az Elnökök és Titkárok értekezlete f. évi márczius hó 5-én letárgyaltak és elfogadtak. Csupán két tételnél merültek fel indítványok, melyek közül a XV. tételre vonatkozó az előirányzat módosítását czélozza. Ugyanis:

Ad VII. A Széchenyi-Múzeum tételénél SZILY KÁLMÁN főkönyvtárnok, e múzeum igazgatója jelenti, hogy Görgen orvosnak, a döblingi intézet igazgatójának és nejének gróf Széchenyi Istvánra vonatkozó rendkívül becses levelezését felajánlották az elhunyt igazgató örökösei 1250 koronáért. Kéri az összeg megajánlását, mert a Széchenyi-Múzeum rendes évi tételéből ez a költség nem fedezhető. — Az értekezlet a kérdéses irományok megszerzését igen óhajtanónak mondja, mire gróf Széchenyi Béla t. és ig. tag kijelenti, hogy e költség fedezéséhez készséggel hozzájárul 1000 (egyezer) koronával. Az értekezlet e nagylelkű ajánlatot a legnagyobb örömmel és hálával fogadja, a többletet pedig a Széchenyi-Múzeum, esetleg az Előre nem látott kiadások tételéből (XVIII. tétel) mondja fedezhetőnek.

Ad XV. Minthogy e tételből a folyószámla kamatai is fedezendők, az értekezlet többsége a javaslatba hozott 22.000 koronát nem tartja elégségesnek és 30.000 koronára felemelését javasolja az összes ülésnek, illetőleg az Igazgató-Tanácsnak. A főtítkár, hivatkozva a mult évi előirányzatra, nem tartja ezt szükségesnek és nem óhajtja a költségvetést deficizzal lezárni, de a többség a tételnek 30.000 koronára felemelése mellett dönt.

Az összes ülés CONCHA GYÖZÖ, GAAL JENŐ, MATLEKOVITS SÁNDOR, RADOS GUSZTÁV és SZILY KÁLMÁN r. tagok felszólalása után a maga részéről is a legmélyebb hálával fogadja gróf SZÉCHENYI BÉLA t. és ig. tagnak nagylelkű ajánlatát, a XV. tételre vonatkozólag pedig e tételnek 30.000 koronára felemelését ajánlja az Igazgató-Tanácsnak.

66. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére GAAL JENŐ és MATLEKOVITS SÁNDOR r. tagokat kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS

A III. osztály harmadik ülése.

1915 márczius 15-én.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: B. EÖTVÖS Loránd, Farkas Gyula, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Lóczy Lajos, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán, Tangl Ferencz r. tt. — Bánki Donát, Beke Manó, Fejér Lipót, b. Harkányi Béla, Hoór-Tempis Mór, Lörenthey Imre, Preisz Hugó, Rátz István, Rejtő Sándor, Szarvasy Imre, Tuzson János, Wittmann Ferencz l. tt. — A másik két osztályból: Heinrich Gusztáv és Ortvay Tivadar r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

67. SCHLESINGER LAJOS l. t.: „A linearis integro-differentialis egyenletek elméletéhez“. Szerző távollétében bemutatja Beke Manó l. t.

68. BODNÁR JÁNOS részéről: „A zimáz és a karboxiláz enzimek a burgonya és a czukorrépa raktározó szervében“. Előterjeszti Mágócsy-Dietz Sándor r. t.

69. VITALIS ISTVÁN részéről: a) „Adatok a Cserhát-hegység keleti részének geológiai viszonyaihoz“. b) „A Congeria dactylus Brus. rendszertani helyzete“. Előterjeszti Lörenthey Imre l. t.

70. GROSSCHMID LAJOS részéről: „A négyzetmaradékok eloszlásáról“. Előterjeszti Fejér Lipót l. t.

71. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR r. és LÖRENTHEY IMRE l. tagokat kéri fel.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS ELSŐ ÜLÉSE.

1915 márczius 16-án.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, Concha Győző, Entz Géza, báró Forster Gyula, Pauer Imre, Szily Kálmán, Wlassics Gyula ig. tagok. — Fejérpataky László akad. ügyész. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Távolmaradásukat kimentették: Plósz Sándor másodelnök, herczeg Esterházy Miklós, Goldziher Ignác és gróf Széchenyi Béla ig. tagok.

1. Főtitkár jelenti, hogy Ortvay Tivadar r. t. régebbi alapítványát újabb 10.000 korona adománynyal gyarapította. — Legmelegebb köszönettel fogadtatik.

2. Egy felmerült kérdés kapcsán újból kimondja az Igazgató-Tanács, hogy az akadémiai tisztviselők korpótléka 200 (kettőszáz) korona. — Az érdekeltekkel közlendő.

3. A Keleti Szemle szerkesztősége kérelmezi eddig élvezett segélyének (1500 K) a f. 1915. évre is engedélyezését. — Megadatik.

4. A Turáni Társaságnak segélyért beadott kérvényére újból kimondja az Igazgató-Tanács 1914 január 16-án hozott határozatát, hogy társulatokat és egyleteket nem segélyez. Ellenben a nevezett társaság egyes tudományos vállalkozásait anyagi eszközeinek mértékéhez képest esetről esetre készséggel támogatja. — A társaság folyóiratának segélyezésére vonatkozó kérelem áttétetik az l. osztályhoz.

5. Az akadémiai ügyész a következő ügyekről tesz jelentést:

a) ROSENFELD ALFRÉD budapesti lakos 1902. évi márczius hó 15-én alkotott végrendeletében összesen 40.000 K-t hagyományozott az Akadémiának, mely hagyomány 1917. évi január 20-án lesz esedékes.

A hagyomány Rosenfeld Alfréd nevén alapítványkép kezelendő, melynek kamatait az Akadémia minden második évben valamely közegészségügyi kérdést tárgyaló munkának pályázat útján való díjazására lesz köteles fordítani. — Tudomásul van.

b) Ugyanő részletesen ismerteti a néhai SZEMZŐ LÁSZLÓ által alkotott hatrendbeli végrendeletet és a hagyatéki tárgyalások eredményeit. Bejelenti az ügyész, hogy Szemző László örökösei az Akadémiának a második végrendeleten alapuló igényét, azon okból, mert szerintük ezen igény a későbbi végrendeletek intézkedései következtében tárgytalanná vált, el nem ismerték. Ennek következtében a hagyatéki bíróság az Akadémiát igényével a törvény rendes útjára utasította.

Minthogy azonban a néhai Szemző László örökösei méltányossági okokból mégis hajlandók az akadémiai igény teljes és végleges kielégítésére 5000 K-t fizetni, — a körülmények részletes megbeszélése után elhatározza az Igazgató-Tanács, hogy a felajánlott egyezséget elfogadja, az egyezség létrejöttének feltétele mellett a pernek folyamatba tételét mellőzi és megbízza az ügyészt, hogy az egyezési összeg liquidálása és biztosítása érdekében tegye meg a szükséges intézkedéseket.

6. Főtitkár előterjeszti a beérkezett számadásokat. — Elnök úr javaslatára felkérletnek az Akadémia számadásának felülvizsgálására báró EÖTVÖS LÓRÁND és gróf SZÉCHENYI BÉLA, a gondnoki és széphalmi számadásokra báró FORSTER GYULA, az ügyészi számadásokra PLÓSZ SÁNDOR ig. tagok.

7. Főtitkár előterjeszti az 1915. évi költségvetést, mely az összes ülés javaslatának figyelembevételével úgy állapíttatik meg, hogy a IX. (Jutalmak) és XVII. (Előre nem látott) rovatoknál eszközölt leszállítások a XV. rovatnak 30.000 koronára emelését lehetővé teszik. — A Széchenyi-Múzeum tételénél az Igazgató-Tanács gróf SZÉCHENYI BÉLA ig. tagnak újabb nagylelkű adományaért legmelegebb köszönetét nyilvánítja.

8. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BRÓTHY ZSOLT és WLAŠSICS GYULA ig. tagokat kéri föl.

TIZENKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály n e g y e d i k ü l l e s e.

1915 márczius 22-én.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: Gróf Apponyi Sándor, Herczeg Ferencz t. tt. — Badics Ferencz, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bánóczy József, Császár Elemér, Divald Kornél, Gyomlay Gyula, Jánosi Béla, Melich János, Négyses László, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — *A másik két osztályból:* Berzeviczy Albert t. t. — Fejérváthy László, Gaal Jenő, Ortway Tivadar r. tt. — Kollányi Ferencz, Szendrei János l. tt. —
Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

72. AMBRUS ZOLTÁN l. t.: Háború. (Elbeszélés, székfoglaló.) — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

73. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MUNKÁCSI BERNÁT r. és AMBRUS ZOLTÁN l. tagot kéri föl.

TIZENHARMADIK AKADEMIAI ÜLES.

Harmadik ö s s z e s ülés.

1915 márczius 22-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklété alatt jelen voltak: Gr. Apponyi Sándor, Darányi Ignác, Herczeg Ferencz t. tt. — Badics Ferencz, Csánki Dezső, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Horváth Géza, Kövesligethy Radó, Matlekovits Sándor, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Rados Gusztáv, Szinnyi József r. tt. — Angyal Dávid, Angyal Pál, Buday László, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Ferenczi Zoltán, Gyomlay Gyula, György Endre, Hutyra Ferencz, Jánosi Béla, Kertész Kálmán, b. Kétly Károly, Kollányi Ferencz, Mahler Ede, Nagy Gyula, Pekár Gyula, Rátz István, Reiner János, Rejtő Sándor, Schafarik Ferencz, Szinnyi Ferencz, Téglás Gábor, Váczy János, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

74. RÁTZ ISTVÁN l. t. felolvassa emlékbeszédét TORMAY BÉLA l. t. fölött. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

75. FERENCZI ZOLTÁN l. t. felolvassa jelentését az 1915. évi gróf Teleki-pályázatról. A bíráló-bizottság (az Akadémia részéről P. THEWREWK ÉMIL t. t., elnök, BERCSIK ÁRPÁD r. t., FERENCZI ZOLTÁN l. t., a Nemzeti Színház részéről DEZSŐ JOZSEF és GYENES LÁSZLÓ urak) a beérkezett 24 darab közül jutalomra egyhangúlag a 24. sz. „Lélekvásár“ cz. „Lélekvásár“ jellegű tragédiát ajánlja. — A bizottság javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből SOMLÓ SÁNDOR neve tünt elő. (A jelentést l. fönt 185. l.)

76. VIKÁR BÉLA l. t. felolvassa jelentését az 1915. évi Farkas-Raskó-pályázatról. A bíráló-bizottság (ÉNDRÓDI SÁNDOR, KOZMA ANDOR és VIKÁR BÉLA l. tt.) a beérkezett 11 pályamű közül nem talált jutalomra méltót, miért is a jutalomnak ki nem adását javasolja. — A bizottság javaslata egyhangúlag elfogadtatik. (A jelentést l. fönt 204. l.)

77. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés leveleinek elhamvasztására REINER JÁNOS és VISZOTA GYULA l. tagokat kéri fel, kik is még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak.

78. A vallás- és közoktatási m. kir. miniszter úr 1915 márcz. 1-én megküldte az Akadémiának az Éremkedvelők Egyletének 1914. évi tagsági illetménye fejében kiadott Berán Lajos-féle Vörösmarty-plakettjének egy ezüst példányát. — Köszönettel fogadtatik és a Könyvtárban elhelyeztetik.

79. A III. osztály jelenti, hogy a következő bizottságok megalakultak: a) Pollák Henrik-bizottság: elnöke ENTZ GÉZA r. t., tagjai LENHOSSÉK MIHÁLY r. t., THIRRING GUSZTÁV l. t. — b) Wahrmann Mór-bizottság: elnöke ENTZ GÉZA r. t., tagjai FÖLDES BÉLA, MATLEKOVITS SÁNDOR r. tt. és BÁNKI DONÁT, ZIPERNOVSZKY KÁROLY l. tt. — c) Forster János-bizottság: MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR, TANGL FERENCZ r. tt. és BUGARSZKY ISTVÁN l. t. — d) A Beöthy Zsolt indítványára

kiküldött bizottságba: HORVÁTH GÉZA, LÓCZY LAJOS, MÉHELY LAJOS és SZILY KÁLMÁN r. tt. — Tudomásul van.

80. Az I. osztály jelenti, hogy a Nagyjutalmi Bizottságba a lemondott Császár Elemér l. t. helyébe Viszota Gyula l. tagot óhajtja kiküldeni. — Helyeslő tudomásul van.

81. Főtitkár jelenti, hogy a Wodianer-jutalmak ügyében kiküldött bizottság a f. évre ezen jutalmakra Kisfaludy Mihály környei róm. kath. iskolai igazgató-tanítót és Törös Sándor beregszászi all. iskolai igazgató-tanítót ajánlja. — Egyhangúlag elfogadtatik a bizottságnak összes kapcsolatos javaslataival együtt. (A teljes jelentést l. fönt 206. l.)

82. Az Akadémia könyvkiadásában 1915 február és márczius havában megjelentek: Akadémiai Értesítő 302. és 303. füz. — Nyelvi tudományi Közlemények. XLIII. köt. 4. füz. — Irodalomtörténet. Közlemények. XXV. cvf. 2. füz. — Történeti Szemle. IV. évf. 2. füz. — Mathemat. és Természettudományi Értesítő. XXXIII: 1. — Áll-shakespearei drámák. III. köt. A tékezőlő fiú. (The London Prodigal.) 1605. Fordította: Benedek Marcell. — Balogh Arthur l. t. Constant Benjámín és az alkotmányos állam tana. (Értekez. a philosophiai és társadalmi tudományok köréb. l. I. köt. 4. sz.) — Berzeviczy Albert t. t., Fabriczy Korrél t. t. emlékezete. (Emlékbeszédek. XVII. köt. 1. sz.) — Jerdrássik Ernő l. t. Báró Korányi Frigyes l. t. emlékezete. (Emlékbeszédek. XVII. köt. 2. sz.) — Rados Gusztáv r. t., König Gyula r. t. emlékezete. (Emlékbeszédek. XVII. köt. 3. sz.) — Rátz István l. t., Tomay Béla l. t. emlékezete. (Emlékbeszédek. XVII. köt. 4. sz.) — Szinyvei Ferencz l. t., Jósika Miklós. (Székfoglaló.) (Nyelv-és széptud. Értekez. XXIII: 2.) — Váczy János. Kazinczy Ferencz és kora. l. köt. — Tudomásul van.

83. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KÖVESLIGETHY RADÓ és NÉMETHY GÉZA r. tagokat kéri fel.

Nekrológok.

I.

Ilosvay Lajos r. t. búcsúztatója Rónai Horváth Jenő t. t. ravatalánál 1915. márcz. 5-én.

Gyászoló gyülekezet! Ha a halálnak híre akkor is szomorúsággal tölt el bennünket, mikor az elhunytt addig élt már, hogy teste csak rozoga hajléka elhomályosult lelkének: mennyivel fájdalmasabban érint, ha olyan egyének földi maradványait kell örök pihenésre kisérnünk, a ki még rövid idővel ez előtt, testének és lelkének teljes erejében, halálmegvetéssel és dicsőséggel teljesítette mint katoná, a férfiú legszentebb kötelességét a haza védelmében.

A magyar katonák között, éppen azok sorában, a kiket a legszebb katonai erények: a tántoríthatatlan királyhűség, a lángoló hazaszeretet, a lovagias vitézség, a rettenthetetlen bátorság, a gyöngéd emberiség ékesítettek, mindig voltak olyanok, a kiket a sors megáldott ihlettséggel és tehetséggel, hogy érzelmeiket,

gondolataikat költői formában örökölték meg; voltak olyanok, a kik a jó diplomata élelátásával tüntek ki: de voltak olyanok is, a kik a tudományokat nemcsak kedvelték, hanem fényes sikerrel művelték is

Rónai Horváth Jenő altábornagy is, mint a tudomány lelkes munkása írta be nevét irodalmunk történetkönyvébe. A harczászat és a hadtörténet művelésében vált ki; a katonai tudományoknak abban a két ágában, a melyekből mi magyarok sok tanúságot és még több tanulságot merithetünk. Páratlan szorgalommal gyűjtött tapasztalatait és mélyreható tudományát nemes becsvágygyal értékesítette honvédségünk kiképzésében és éles kritikai szellemével hozzájárult honvédségünk dicséretes katonai tulajdonságainak kifejlesztéséhez. Éltesítő lelke volt a Magyar Tudományos Akadémia hadtörténeti bizottságának, igazi hivatottsággal és fokozódó lelkesedéssel küzdve hadtudományi irodalmunk előbbrevitele érdekében.

Nagy és őszinte a mi bánatunk, hogy a kemény hadverőknek és a tudományok csendes munkásainak rokonszenves bajtársa nincs többé. A M. Tudományos Akadémia hálával emlékezik meg Rónai Horváth Jenőnek, Akadémiánk tiszteleti tagjának elvülhetetlen írói érdemeiről és midőn elismerésének jeléül küldött koszorúját a Megdicsőült ravatalára helyezem, azzal a hő óhaj-tással veszek búcsút tőle: vajha a kezéből kihullott tollat méltó kezek emelnék fel, hogy jövőben ne az ő hazafias és tudományos szelleme, hanem csak szeretetre- és tiszteletreméltó egyénisége hiányozzék Akadémiánkban.

Mindnyájunk kegyelete kísérje a tudós hőst az örök béke honába.

II.

Karácsonyi János r. t. beszéde Bunyitay Vincze 1 t. ravatalánál Nagyváradon, 1915 márczius 29-ikén.

Gyászoló gyülekezet! A Magyar Tudományos Akadémia megbizásából szólalok meg itt, ez Akadémia levelezőtagja, Bunyitay Vincze koporsójánál. A Magyar Tudományos Akadémia kegyeletes szokása, hogy nem csupán az elismerés babérszörűjét teszi le még egyszer elhunyt tagtársa koporsójára, hanem mindig pár búcsúszót is óhajt mondani elhunyt tagtársa érdemeiről.

Bunyitay Vincze érdemei pedig a Magyar Tudományos Akadémia szemében annál nagyobbak, mennél kevésbé lehetett tőle ifjú korában remélni azt, hogy a magyar történettudomány-nak ő majd értékes szolgálatokat tesz.

26 éves korában, részben családi körülményeitől késztetve, egyszerű, minden tudományos központból, minden tudományos eszközről távoleső városkába vonult. De az isteni gondviselés

mégis úgy akarta, hogy e városkában megihlette Bunyitay lelkét első szent királyunk emléke, mert hiszen annak dicsőséges szent jobb kezét egykoron ott őrizték; megihlette lelkét a hős Szent László emléke, a ki ott Istennek tisztességére, egyházat, monostort emelt, s mikor egyszer, már 37 éves korában történetírói hivatására ébredt, akkor az ő törhetetlen akaratereje keresztülvágott minden akadályon, maga erejéből pótolta történeti ismereteit, maga erejéből megtanulta a régi oklevelek olvasását, nekifogott a váradi püspökség oly nagy, oly szomorú és mégis oly tanulságos története megírásának s háromkötetes művében annyi fényt derített hazánk tisztántuli részeinek multjára, hogy méltán iktatta be őt Akadémiánk levelezőtárgjai sorába.

Bunyitay Vincze e kitüntetést nem egyszerű érdemkeresztnek vette, hanem ösztönzésnek, hogy még többet tegyen.

Elment hazánk minden nagyobb levéltárába, elment a külföldre és mindenüvé, a hol magyar történeti kincseket sejtett és dolgozott, fáradhatatlanul kutatott, másolt, hogy a magyar katolikus egyház áldásos munkálkodását minél többen megismerhessék.

Mikor pedig e nehéz, szemrontó munkában, szeme meggyengült, majd utóbb egészen megromlott, beállott azok közé, a kik az elpusztult iskolák helyett új iskolát, a lerombolt egyházak helyett új templomot építenek a magyar nemzet szellemi haladására.

Isten úgy rendelte, hogy 1915 márczius 27-én megállott az a nyughatatlan kéz, a mely, magam is eleget láttam, oly fáradhatatlanul róttá a betűket a magyar történettudomány előbbrevitelére, elnémult az a beszédes ajk, a mely oly szívesen közölte kutatásainak tanulságait. eltávozott immár oda, a hol nem olyan nehéz az elhomályosult történeti igazságot felismerni és felismertetni, de ne távozzon el elménkből az ő jótetteinek emléke s többek közt azért is, mert annyi homályosult eseményre igyekezett világosságot deríteni: az örök világosság fényeskedjék neki. — Vincze bátyánk Isten veled!

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtítkar.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVI. KÖTET.

1916. május 15.

5. FÜZET.

Jelentés a M. Tud. Akadémia 1914. évi munkásságáról.

I. Ülések.

A M. Tud. Akadémiának 1914-ben egy ünnepélyes közülése, egy rendes és egy rendkívüli nagygyűlése, 10 rendes és egy rendkívüli összes ülése, 25 osztályülése, négy rendes és egy rendkívüli igazgatósági ülése, összesen tehát 44 ülése volt.

* * *

Az I. azaz Nyelv- és Széptudományi Osztály 8 nyilvános és 7 zárt ülést, összesen tehát 15 ülést tartott.

A nyilvános ülések tárgyai a következő felolvasások voltak:

Jannár 5-én: VÁCZY JÁNOS l. t.: „Az 1790 utáni visszahatás és Kazinczy“. (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — Február 3-án VOINOVICH GEZA l. t.: „Görgei Artúr mint író“. (Megjelent a Budapesti Szemlében, egy részlete az Akad. Értesítőben.) — HARASZTI GYULA l. t.: „Molière viszonya elődjeihez“. (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — Márczius 2-án: MELICH JÁNOS l. t.: „Hang- és alaktani magyarázatok“. — VIKÁR BÉLA l. t.: „Ének a hét égi fényhez“. (Részlet Rusztaveli époszából; megjelent az Akad. Értesítőben.) — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN vendég részéről (bemutatta Heinrich Gusztáv r. t.): „Egy XVI. századbéli nyomtatványtöredék“. (Megjelent az Akad. Értesítőben.) — Márczius 23-án: NÉMETHY GÉZA r. t.: „Új kommentár Ovidius Pontusi Leveléhez“. (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — JÁNOSI BÉLA l. t.: „Henszlmann és Erdélyi János esztetikai elmélete“. (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — Május 4-én: DARKÓ JENŐ l. t.: „Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból“. (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — Június 15-én: KÉGL SÁNDOR l. t.: „A régi török költők és Ahmed pasa“. (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — VIKÁR BÉLA l. t.: „Rabindranath költeményeiből“ (Zoltán Vilmos fordításaival). — MITROVICS GYULA vendég részéről (bemutatta Császár Elemér l. t.): „Az alaki szép hatásának magyarázata a lélektudomány alapján“. (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — November 2-án: SIMONYI

ZSIGMOND r. t.: „A szövegkritika módszeréhez“. (Megjelent az Akad. Értesítőben.) — MELICH JÁNOS l. t.: „A magyar nyelv ó-francia jövővényszavai“. (Megjelent a Magyar Nyelvben.) — November 30-án: SZINNYEI FERENCZ l. t.: „Jósika leírásai és korrajza“. (Megjelent az Értekezések sorozatában.)

A zárt ülésekben a rendes folyó ügyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és más tudományos munkák megbírálásáról és kiadásáról.

* * *

A II., azaz Philosophiai, Társadalom- és Történettudományi Osztály 8 nyilvános és 5 zárt ülést s a rendes nagygyűlési zárt ülésen kívül, osztálytitkár kijelölése czéljából, egy rendkívüli nagygyűlési zárt ülést, összesen tehát 15 ülést tartott.

A nyilvános üléseken a következő szerzők dolgozatai kerültek bemutatásra:

Január 12-én: BALOGH ARTHÚR l. t.: „A jogállam“ (székfoglaló); MARCZALI HENRIK l. t.: „Vitam et sanguinem“. — Február 9-én: BERZEVICZY ALBERT t. t. bemutatta a Beatrix királyné életére vonatkozó okmánytárt; TÉGLÁS GÁBOR l. t.: „Decebalus kiostromoltatásának színhelye s a rómaiak támadó művei“. — Márczius 9-én: SZENTKLÁRAY JENŐ l. t.: „Debreczeni Bárány Ágoston élete és munkái“; BERNÁT ISTVÁN l. t.: „A népesedés problémája“. — Április 20-án: BARABÁS SAMU l. t.: „Két hamis Frangepán-oklevél“ (székfoglaló, felolvasta HODINKA ANTAL l. t.); PLATZ BONIFÁCZ l. t.: „A Palaeolith ember“. — Május 11-én: BALLAGI ALADÁR r. t.: „A száműzött Rákóczi“. — Június 2-án: BERNÁT ISTVÁN l. t.: „Ulster“. — Október 12-én: ÉBER LÁSZLÓ l. t.: „Újonnal felfedezett falfestmények Almakeréken“ (székfoglaló); MIHALIK JÓZSEF l. t.: „A kassai székesegyház főoltárképeinek festője“. — Deczember 7-én: GIESSWEIN SÁNDOR l. t.: „Egyén és társadalom“ (székfoglaló); BALOGH ARTHUR l. t.: „Constant Benjamin és az alkotmányos állam tana“.

November 9-én az osztály rendkívüli nagygyűlési zárt ülést tartott, melyben tiszteleti taggá választott osztálytitkára, PAUER IMRE helyébe, ki e tisztet az 1890. év óta nagy buzgalommal látta el, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. tagot jelölte ki az osztálytitkári tisztre.

A többi zárt ülésen az osztály a rendes folyó ügyeket intézte el; bírálókat jelölt ki a körébe tartozó pályamunkák megbírálására, kiadásra benyújtott egyéb dolgozatok megbírálása felől intézkedett és gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékszed tartassék. E kegyeletes feladat teljesítésére az osztály következő tagjait kérte meg: ÁLDÁSY ANTAL l. tagot (Monod Gabriel k. tagról), ÉBER LÁSZLÓ l. tagot (br. Nyáry Jenő t. tagról), KUZSINSZKY BALINT l. tagot (Perrot George k. tagról), PAULER ÁKOS l. tagot (Medveczky Frigyes r. tagról).

* * *

A III., vagyis **Mathematikai és Természettudományi Osztály** 9 nyilvános és 9 zárt, összesen 18 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 45 munkálattal terjesztettek elő, a melyek közül 17-nek a szerzője volt egy-egy akadémiai tag, kettőnek pedig társszerzői voltak egy-egy akadémiai tag és egy-egy vendég; 23-nak szerzője egy-egy vendég volt, végre háromnak két-két vendég társszerzője volt. Az értekezések közül székfoglaló volt 5.

Az értekezések sorrendje a következő volt: Január 19-én: RADOS GUSZTÁV r. t.: „A három test problémájának Sundmanntól eredő megoldása“. FEJÉR LIPÓT l. t.: „Bizonyos, a Fourier- és Laplace-féle sorokkal értelmezett középgörbéről és középfelületekről“. FEJÉR LIPÓT l. t.: „Konjugált trigonometrikus sorokról“. HAAR ALFRÉD: „Egy orthogonális függvényrendszeréről“. DÁVID LAJOS: „Az elliptikus modulus-függvények independens elmélete“. VENDL ALADÁR: „A Venczei-hegység geologiai és petrographiai viszonyai“. — Február 16-án: TANGL FERENCZ r. t.: „Adat az izomtonus ismeretéhez“. ROHONYI HUGÓ: „Vizsgálatok az élettani elektromos áramok keletkezéséről“. BERCEZELLER LÁSZLÓ: „Diffusio a felszínbe“. FRANZENAU AGOSTON: „A diósgyőri Kalczitről“. MAUTHNER NÁNDOR: „A pyrogallol-carbonsav depsiidgeinek synthesise“. — Márczius 16-án: SZÜTS ANDOR: „A Lumbricus idegrendszerének finomabb szerkezetéről“. ZEMPLEN GYÖZÖ és POGÁNY BÉLA: „Vizsgálatok a folyadékok belső súrlódásáról. III. Cseppfolyós testek belső súrlódása és csuszamlása“. RONA ERZSÉBET: „Az urán átalakulásairól“. — Április 27-én: KERTÉSZ KÁLMÁN l. t.: „A magyarországi Dorylaidák rendszeres áttekiütése“. Székfoglaló értekezés. TANGL FERENCZ r. t.: „Thermo-elektromos calorimeter kis állatok számára“. TERKÁN LAJOS: „ β Lyrae, μ Aquilae és δ Cephei fényváltozása a különböző színekben“. OLTAY KÁROLY: „A függővonal deviatiója Kesztej és Tiglamorulului pontok között“. RYBÁR ISTVÁN: „Vizsgálatok a fényvisszaverődésről“. PÓLYA GYÖRGY: „Positiv quadratikus alakokról, a melyeknek matrixa Hankel-féle“. — Május 18-án SZABÓ PÉTER: „Bolyai Farkas törekvései az erdészeti pályára“. SZATHMÁRY LÁSZLÓ: „A phenanthren új, kétmolekulás származékáról“. KONEK FRIGYES és PACSÚ JENŐ: „A paracumarsav és vanillinsav néhány új származéka“. KONEK FRIGYES és MITTERHAUSER RIKÁRD: „Néhány új naphtylpyrazolon synthesiséről“. DOBY GÉZA: „A burgonyagumó amyláza“. VADÁSZ M. ELEMÉR: „Magyarország mediterrán tuskébörűi“. — Június 8-án: SCHAEFFER KÁROLY l. t.: „Az átöröklődő idegbajok kórszövetteni jellemzése“. Székfoglaló értekezés. MÉHELY LAJOS r. t.: „A magyar fauna ázsiai eredetének újabb bizonyítéka“. ZIMÁNYI KÁROLY l. t.: „A rozsnyói arsenopyrit és bournonit“. RICHTER ALADÁR l. t.: „Borneo egy új Schizaeájáról és a vele rokonfajok physiologiai anatómiájáról“. DOBY GÉZA és BODNAR JÁNOS: „A burgonya amyláza és pathologiai elváltozása“. LECHNER GEDRON: „Az

áramgörbe alakjának befolyása a csendes kisülések chemiai hatására. — Október 19-én: BEKE MANÓ I. t.: „Vizsgálatok az analitikai függvények elmélete köréből“. Székfoglaló értekezés. SUTÁK JÓZSEF: „A Michelson-féle kísérlet elméleti következményei“. SZÜCS ADOLF: „A variáció-számítás alaptételének új bebizonyítása“. PÓLYA GYÖRGY: „Az algebrai egyenletek elméletéhez“. RYBÁR ISTVAN: „A kettős törés teljes visszaverődésének absolut phasisváltozásai“. — November 16-án: KONKOLY-THÉGE MIKLÓS t. t.: „Az 1913. f. üstökös és az 1914. b. üstökös spektrumának vizsgálata“. SCHAFFER KÁROLY I. t.: „Az agyvelői akaratlagos pálya egy eddig nem ismert részének anatómiájáról és jelentőségéről“. KÖNIG DÉNES: „Vonalrendszerek és determinánsok“. FREY ERNŐ: „Kórszövettani és klinikai adatok az Alzheimer-féle betegséghez“. — Deczember 14-én: FARKAS GYULA r. t.: „Biztos egyensúly potenciál nélkül“. Székfoglaló értekezés. KÜRSCHAK JÓZSEF r. t.: „A kettős integrálok variálásánál fellépő főegyenletek azonos eltűnéséről“. Székfoglaló értekezés. KÜRSCHAK JÓZSEF r. t.: „Stäckel Pál munkájának (Bolyai Farkas és Bolyai János geometriai vizsgálatai) ismertetése“. KONKOLY-THÉGE MIKLÓS t. t. és TERKÁN LAJOS: „Előmunkálat 27 holdrészlet és 30 közet Albédójának meghatározásához“. — Az értekezések csaknem kivétel nélkül a Matematikai és Természettudományi Értesítőben jelentek meg, illetve fognak megjelenni.

A zárt osztályúléseken a rendes folyóúgyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és más tudományos munkák megbírálásáról és kiadásáról, továbbá, hogy az elhunyt tagok felett emlékbeszédek tartassanak.

II. *Állandó Bizottságok.*

1. A Nyelvtudományi Bizottság kiadványai közül az 1914. év folyamán csak a nyelvészeti folyóiratok füzetei jelentek meg; egyéb munkálatai részint sajtó alatt, részint előkészítésben voltak.

A *Nyelvtudományi Közlemények*-ből megjelent a 43. kötet négy füzetben, a következő nagyobb dolgozatokkal: A magyar magánhangzók történetéhez SZINYEI JÓZSEF-től. Zürjén szövegek FOKOS DÁVID-től. Az ősjakut hangtan alapja, és: A török-mongol nyelvviszonyhoz NEMETH GYULA-tól. Továbbá négy értekezés az összehasonlító mondat-tan köréből: Finn-ugor határozós szerkezetek, és: Egy finn mondat-szerkezetről BEKE ÖDÖN-től. Finn-ugor jelzős szerkezetek (jutalmazott pályamunka), és: A finn-ugor személyragozás némely használatáról KERTÉSZ MANÓ-tól. Végül tüzetes ismertetések a M. Etymologiai Szótárról, Martha etruszk könyvéről és Simonyi Zsigmondnak A jelzők mondattana című munkájáról.

A *Nyelvtudomány* cz. folyóirathból két füzet jelent meg (az V. kötet 1. és 2. füzete). Nagyobb közleményei a következők: A nyelvbéli különböztetéshez ZOLNAI GYULA-tól. „Az indogermán flexio

genesisének problémája“ (vagyis az indogermán hajlítás eredetének kérdése) SCHMIDT JÓZSEF-től. Az orosz és a rutén irodalmi nyelv kérdéséhez BONKALÓ SÁNDOR-tól.

Az új *Nyelvemléktár* első kötetéhez 1913-ban kinyomattuk a Bécsi-codex szövegét a latin eredeti szöveg szembeállításával, de a kötetet még nem lehet kiadni, mert most készül hozzá a bevezetés és a szójegyzék.

A magyarországi német nyelvjárások köréből a *szepesi német nyelvjárás szótárát* készíti GRÉB GYULA. Egy része már elkészült és nemsokára sajtó alá mehet az első füzet.

A Vogul népköltési gyűjtemény befejezése sajtó alatt van, s a szerző, MUNKÁCSI BERNÁT r. t., a Bizottság megbízásából hozzá fogott a *Vogul Szótár* szerkesztéséhez. Ehhez nemcsak a kiadott szövegek szolgáltatnak anyagot, hanem a szerzőnek a vogulok közt a hely színen készített nagyarányú szógyűjtései.

A bizottság megbízásából ECKHART FERENCZ és SZEKŰ GYULA TAKATS SÁNDOR közreműködésével kiadják a budai török basák magyar nyelvű levelezését. Ennek az első kötete 1914-ben került sajtó alá s 1915-ben jelenik meg. Költségét a Feridun-alapítvány kamataiból fődözzük.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság előadóját, SZILÁDY ÁRONT, betegeskedése miatt CSÁSZÁR ELEMÉR, a bizottság r. tagja helyettesítette: ugyanő szerkesztette a bizottság folyóiratát, az *Irodalomtörténeti Közlemények*-et.

A bizottság kiadványai során 1914-ben megjelentek:

1. Az *Irodalomtörténeti Közlemények* XXIV. évfolyama.

2. SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái* cz. művének 130., befejező füzete, az elhunyt író fiának, SZINNYEI FERENCZ I. tagnak szerkesztésében.

3. GYÖNGYÖSI ISTVÁN: *Összes költeményei*, I. kötet. Mint a *Régi Magyar Költők Tára* legújabb kötetét közzétette BADICS FERENCZ r. t.

4. KAZINCZY FERENCZ: *Az amerikai Podocz és Kazimir*. Kiadta WEBER ARTHUR. (Régi Magyar Könyvtár 34. f.)

5. *Sziveket ujitó bokréta*. XVIII. évszázbeli dalgyűjtemény. Kiadta VERSENYI GYÖRGY. (RMK. 35. f.)

6. *Kazinczy Ferencz és kora* cz. monographia I. kötete VÁCZY JÁNOS I. tagtól.

Sajtó alatt vannak s legközelebb megjelennek: a *Régi Magyar Költők Tára* I. kötetének új kiadása HORVÁTH CYRILL I. tagtól, Kazinczy Ferencz Tübingai pályaműve HEINRICH GUSZTÁV r. tagtól és HELTAI HÁLÓJÁNAK kiadása TRÓCSÁNYI ZOLTÁN-tól.

3. A classica-philologiai Bizottság 1914. évi munkássága.

I. Megjelent az 1914. év január havában a *Görög és Latin Remekírók* stb. cz. gyűjteményben: M. Fabius Quintilianus szónoklat-

tana tizenkét könyvben. I. kötet: I—VI. könyv. Bonnel és részben Radermacher szövege szerint fordította PRÁCSER ALBERT. Ára 6 korona. (1—38. l.: bevezetés, 39—553. l.: fordítás és jegyzetek).

II. Kiadásra előkészítettet: NÉMETHY GÉZÁ-tól: *Commentarii exegetici ad Ovidii Epistulas ex Ponto*; PIRCHALA IMRE-től: *Ammianus Marcellinus fordítása*; RÉVAY JÓZSEF-től: *A Petronius-féle Cena Trimalchionis szövegkiadása és fordítása.*

A bizottság kéri az eddig csak mutatványokban elfogadott munkák szerzőit, hogy a teljes kéziratot minél előbb küldjék be a bizottságnak (Az előadó lakása: VIII. ker., Aggteleki-u. 8. szám).

4. A Történelmi Bizottság az elmúlt 1914. évben rendes üléseit a következő napokon tartotta meg: jan. 9., márcz. 6., ápr. 17., máj. 29., okt. 9. és decz. 4-én. Ez üléseken a bizottság már korábban megállapított munkaprogramjának megvalósításával, az Akadémiától hozzá utasított kérdések megvitatásával és a történettudomány körébe vágó pályakérdések formulázásával foglalkozott. Újabb munkaprogramm készítésére, új munkák sajtó alá adására az év közepén bekövetkezett háborús állapot miatt nem kerülhetett a sor. Súlyos veszteség érte a bizottságot régi tagjának, br. NÁRÝ JENŐ tiszt. tagnak halálával, ki évek hosszú során át lelkes buzgalommal vett részt a bizottság munkásságában.

A bizottság belső életében még az a változás történt, hogy a bizottság régi előadója, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, az Akadémia nagygyűlése által a II. osztály titkárává választatván meg, előadói tisztétől, melyet 1889 decz. 6-ika óta töltött be, megvált. Helyére a bizottság 1915 jan. 8-iki ülésében ÁLDÁSY ANTAL biz. tagot választotta meg a bizottság előadójává.

A bizottsághoz áttett szakkérdések közül felemlítendő, hogy a Történelmi Bizottság mondott véleményyt a Flór Gyula, Forster-Scitovszky, Ipolyi Arnold-, Péczely-, Oltványi- és Bük László-féle jutalmak és alapítványok odaitélése, illetőleg ez alapítványokból kiírandó pályakérdések felől.

Az 1913-ik év folyamán a bizottság két nagyfontosságú, évek fáradságát és munkásságát igénybevevő vállalat alapját vetette meg. Az egyik az Árpád-kori királyi oklevelek repertoriuma és diplomatikai feldolgozása, mely az 1914. év folyamán sem akadt meg. A megbízott szakként, SZENTPÉTERY IMRE egyetemi magántanár, lankadatlan buzgalommal folytatta az előmunkálatokat és a nyomtatott anyagból 2500-nál több királyi oklevél regestáját állította össze; ezek közt aránylag legszebben van képviselve IV. László kora, 900-nál több királyi oklevéllel. A másik tervezett nagy mű, a Történelmi Bibliographia nem haladhatott ily nagy mértékben előre, mert a megbízott szerkesztők egyike, LUKINICH IMRE egyetemi magántanár az év közepén hadba

vonult s így azóta a munkát a másik szerkesztő, HELLEBRANT ÁRPÁD csak egyedül folytatja.

A bizottság mint minden évben, tavaly is, kiváló gondot fordított hazai és külföldi levéltárakban őrzött magyar történelmi kútfői anyag felkutatására és lemásolására, bár e törekvése az év közepén beállott háborús viszonyok miatt nem járt oly eredménnyel, mint más esztendőben. Így CSÁNKI DEZSŐ biz. elnök kénytelen volt a jelen évre elhalasztani a Hunyadiak Kora érdekében évek óta rendszeresen végzett levéltári kutatásait. Hasonlóképp akadályokba ütközött VERESS ENDRE tervezett ferrarai levéltári kutatása, melynek támogatását a bizottság kilátásba helyezte. KOMÁROMY ANDRÁS biz. tagnak azonban sikerült a Flór-alap segítségével hét új vármegyei levéltár anyagáról tájékoztató képet nyernie, öt vármegyei levéltárban pedig kiegészítenie korábbi kutatásait, és ezzel újabb anyagot szereznie a vármegyei levéltárak ismertetését célzó munkájához. ANGYAL DAVID biz. tag a bizottság támogatásával Bethlen Gábor korához Bécsben végzett levéltári kutatásokat. Ugyanerre a korra értékes másolatokat szerzett a bizottság a hágai kir. levéltárból és folytattatta Velenczében a modenai Hippolit-codexek lemásolását.

A bizottság ez éven is anyagi támogatásban részesítette a M. Történelmi Társulat kiadványait, ugymint a Történelmi Életrajzokat és Teleki Mihály levelezését, mely utóbbihoz a szerződésszerűleg 12 évre megállapított hozzájárulásnak XI-ik részletét a Feridun bej-féle alap terhére folyósította. Segélyben részesült a M. Heraldikai és Genealogiai Társaság által közzétett Monumenta Hung. Heraldica megjelenendő III. kötete is.

A bizottság gondozásában a lefolyt év alatt a következő kiadványok láttak napvilágot:

1. BERZEVICZY ALBERT-től „Beatrix királynő levelezése“.

2. „A Magyar Történelmi Tár“ III. sorozatának I. kötete, mely DIVÉKY ADORJÁN közlésében Zsigmond lengyel kir. herczeg budai és magyarországi tartózkodásának számadásait tartalmazza.

3. PELZ BELÁ-tól Tartalommutató a M. Tör. Tár és a Tört. Tár köteteihez.

Sajtó alatt vannak még:

4. THALLÓCZY LAJOS és HORVÁTH SÁNDOR szerkesztésében a Iajcei Oklevéltár.

5. ZÁVODSZKY LEVENTE szerkesztésében a Hóderváry-család oklevéltárának II-ik, befejező kötete

6. HODINKA ANTAL-tól az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai.

E kiadványok és az elmondottakban vázolt bizottsági munkálatok céljaira a bizottságnak az 1914. évben 23.665 02 K állott rendelkezésére, ebből a bizottság az év folyamán 15.232-95 K-t vett igénybe, úgy hogy a sajtó alatt lévő munkák költségeire 8.432-07 K-t visz át a jelen év javára.

5. A **Hadtörténelmi Bizottság** az 1914. évben folyó ügyei nek elintézése végett négy ülést tartott.

A Honvédelmi Miniszter az 1914. évben is 7000 koronával támogatta a bizottságot és 1380 koronával előfizetett a bizottság kiadványára, a *Hadtörténelmi Közlemények* című folyóíratra.

Ezen folyóirat XV. évfolyamában jelent meg, 46 ivnyi terjedelemben 34 tanulmányt és értekezést és 12 kisebb cikket közölve, 50 résznél önálló műmelléklet, résznél apróbb illusztrációval.

ÚJHELYI PÉTER századosnak a bizottság javaslatára az Akadémia által 100 arannyal jutalmazott pályaműve: Az állandó hadsereg története, egy vaskos kötetben szintén ez évben adatott ki

Az évközben kitört háború e bizottság működését is megbenhította s annak elnökét, RÓNAI HORVÁTH JENŐ altábornagyot is a harcztérre szólította s máris áldozatokat követelt a bizottságtól is, a mennyiben annak buzgó segédtagja, SÁRÓI SZABÓ LAJOS alezredes, az ismert nevű katonai író és NOSZICZI THURZÓ KÁLMÁN százados, folyóiratunk buzgó munkatársa, a harcztéren hősi halált haltak.

A bizottság folyóirata által hirdetett pályázaton az 500 koronás díjjal Nádasdy Ferencz altábornagy életrajza jutalmaztatott, melynek írója a harcztéren elesett NOSZICZI THURZÓ KÁLMÁN százados, a ki művének elismerését már nem érthette meg.

A bizottság előadója az 1914. évben 214 ügyszámot intézett el

6. Az **Archaeologiai Bizottság** 1915 január 7-én tartott ülést, a mikor az elnök, báró FORSTER GYULA elparentálta a bizottságnak 1914-ben elhunyt tagjait: báró NYÁRY JENŐ-t, ki a bizottságnak éveken át elnöke volt, továbbá dr. RÉTHY LÁSZLÓ rendes és RAUSCHER LAJOS segédtagot. A bizottság emléküket jegyzőkönyvbe iktatta.

Az előadó, dr. KUZSINSZKY BALINT, beszámolt a bizottság 1914. évi működéséről. A jelentés szerint, melyet a bizottság magáévé tett, a programból az, a mi az új kiadványokra vonatkozik (I. Akad. Ért. 293. füzet (1914) 269. l.), 1914. év végéig nem valósulhatott meg semmi, mert a mi contemplálva volt és a miben megállapodás történt, mindaz résznél a háború kitörése miatt vált egyszerre bizonytalanná, résznél más okból nem jöhetett létre. Így annak a munkának a megjelenése is az 1915. évre marad, a mely még legjobban volt előkészítve, SEBESTYÉN GYULÁ-nak: A magyar rovásírás hiteles emlékei. Ezt a munkát a bizottság külön könyv alakjában kívánja kiadni. Az Archaeologiai Közlemények részére MARTON LAJOS-nak le kellett volna írnia a tószegi ásátásait, a mit, sajnos, MARTON betegsége lehetetlenné tett. Ezt a munkát azonban még remélhetjük MARTON-tól. Ugyanoda szánta NAGY GÉZA a magyarországi szarmata-jazyg leletekről szóló munkáját, de erről most már végkép le kell mondanunk. NAGY GÉZA a magyar régészlet és mindnyájunk végtelen bánatára 1915 február

3-án meghalt. Pedig NAGY GÉZA a Nemzeti Múzeum anyagát már összeállította és még csak a vidéki múzeumok anyagával kellett volna kiegészíteni, a mire az előadó vállalkozott, de a háború miatt nem tudott utazni. És leginkább ez a nehézség, ez az akadály okozta, a miért az Archaeologiai Közlemények többi dolgozatai sem készülhettek el. Így LÁSZLÓ FERENCZ szeptemberben akart Sepsziszentgyörgyről Budapestre jönni, hogy a Nemzeti Múzeumban leírja azokat az őskori festett cserepeket, melyeket Háromszék megyében kiásott és onnan felküldött. Dr. ÉBER LÁSZLÓ-nak is még utazni kellett volna, hogy középkori sírköveinkről egy sorozatot tudjon publicálni. Épp ezért nem lehetett dr. KUVSINSZKY BALINT-nak sem a pannoniai hábsütő minták teljes csoportját összeállítani. Voltak tehát tervek és a munka is megindult. Reményünk és erős bizodalunk, hogy ezeknél a terveknél még többet fogunk mielőbb megvalósítani tudni.

Így aztán az 1914. évben a bizottság csak azon feladatának tehetett eleget, hogy, úgy mint az elmúlt évek során, csupán az Archaeologiai Értesítőt adta ki. Ezt a XXXIV. kötetet NAGY GÉZA a nehéz viszonyok között is, hozzá betegen, úgy tudta szerkeszteni, hogy az a megállapított terjedelemben, változatos tartalommal és gazdag képanyaggal megjelent. A nagyobb cikkek, melyeket kiadott, a következők: ÉBER LÁSZLÓ-tól: Középkori szobrok, barokk oltárok. — GÁRDONYI (NAGY) GÉZA-tól: A magyarországi halmok kérdéséhez. — JÓSA ANDRÁS-tól: Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban. — SUPKA GÉZA-tól: Motivumvándorlás a korábbi középkorban. — VARGA ZSIGMOND-tól: Sumir régészeti tanulmányok. I. A sumirok szerepe a bronzs általában az érczek megművelésében.

Más kiadások — a személyieken kívül — nem is merültek fel, mint az Archaeologiai Értesítő költségei. A maradék 9971 K és 4 f.

7. A Nemzetgazdasági Bizottság az elmúlt évben az Akadémia által reábizott teendőket rendesen ellátta, a szükséges pályakérdéseket különös tekintettel tudományos és gyakorlati különleges hazai viszonyainkra és feladatainkra formulázta és az Akadémia közgazdasági kiadványairól gondoskodott. A Közgazdasági Szemle és a megyei monografiák, mint eddig, rendesen folytattattak. A Közgazdasági Könyvtárban a következő munkák jelentek meg: 1. Közgazdasági Könyvtár XV. kötet. Skerlecz Miklós báró művei, írta, illetve fordította dr. BERÉNYI PÁL. Régi óhaj volt, hogy Skerlecz Miklós munkái a közgazdaságtan iránt érdeklődő szakközönségünk rendelkezésére bocsáttassanak. Hosszú vajúdas után a közgazdasági bizottságnak sikerült e munkákat kiadatni és egyúttal e kiváló magyar közgazda életéről is bővebb adatokat összegyűjteni. Négy dolgozatot foglal össze e kötet: *a)* A magyar királyság földrajzi és politikai helyzetének leírását a kereskedelem szempontjából (*descriptio physico-politicae situationis Regni Hungariae relate ad commercium*); *b)* a kereskedelmi bizottság által az

állam gazdaságának fejlesztése érdekében ajánlott törvényeket és azok megokolását; c) három szlavonai megyének hovatartozása iránt; d) elmékedést a nemesi felkelésről. Az utóbbi két dolgozat ugyan nem közgazdasági természetű, de a bizottság czélszerűnek tartotta Skerlecz gondolatköréből teljes áttekintést nyújtani. — 2. A Közgazdasági Könyvtár XVI. kötete. — FÖLDES: Közgazdasági Értekezések (új sorozat, II. kötet). E kötet a többek között magában foglal egy nagyobb tanulmányt, melyben először javasoltatott a budapesti légszeszgyár communisálása, több tanulmányt a természettudomány és közgazdaságtan összefüggéséről, egy tanulmányt a quótaügy negyvenéves történetének főbb mozzanatairól, tanulmányokat a drágaságról, a gabonaárúk befolyásáról a munkabérekre és némely fontosabb cikk árára, több tanulmányt a socialpolitikai alapfogalmak szabatos megállapításáról, a socialpolitika és kapitalismus történeti kialakulásáról, az uzsora valódi lényegéről, az ellentétek törvényéről. — 3. A Közgazdasági Könyvtár XVII. kötete. HANTOS: A monarchia pénzügyi harcckészültsége. E dolgozatot az idej nagygyűlés a Lévy-díjjal tüntette ki és a kitört háború szomorú actualitással ruházta fel. A dolgozat a harcckészültség problémáiról szakszerű tájékozást nyújt.

Munkálatban vannak a következő dolgozatok:

1. A munkanélküliség problémája.
2. A II. József-féle népszámlálás.
3. Malthus és Ricardo agrárpolitikai dolgozatai.

8. A **Mathematikai és Természettudományi Bizottság** a lefolyt esztendőben mindössze egy ülést tartott, még pedig 1914 évi április 27-én, melyen a chemiai pályázatra beérkezett ajánlkozásokat bírálta el. E pályázaton 12 szakférfi 15 ajánlkozással vett részt s miután a Bizottság a beérkezett ajánlatokat az Akadémia, a tudomány és a rendelkezésre álló összeg (2000 korona) tekintetéből alapos megfontolás tárgyává tette, akként határozott, hogy megbizza:

1. Dr. BALINT ISTVÁN egyetemi tanársegédet Budapesten „Az oldószer bizonyos tulajdonságai és a benne oldott anyagok affinitását kifejező chemiai egyensúly közöttlevő összefüggés“ tanulmányozásával, kilátásba helyezvén neki kész munkájáért 400 koronát.

2. Dr. ZEMPLÉN GÉZA műegyetemi tanárt Budapesten „A chitin részleges hidrolízise termékeinek“ kikutatásával, mely munkálat díját 500 koronában állapítja meg.

3. KAZAY ENDRE gyári vegyész Budapesten „Féligáteresztő szilikáthártyák“ vizsgálatával, 400 korona tiszteletdíj megállapításával.

4. Dr. BODNÁR JÁNOS-t, a m. kir. növényélet- és kórtani állomás vegyészét Budapesten „Az invertcukor fellépése egészséges cukor-répában“ cz. kérdés tanulmányozásával, a munkálat díját 400 koronában állapítván meg, végül

5. BERTALAN JÓZSEF állami főreáliskolai tanárt Egerben „A peroxidok szerepe katalitikus és indukált reakciókban“ cz. tanulmány elkészítésével, mely célra 300 koronát helyez kilátásba.

Erről a megbizottak 1914 évi május 1-én értesítettek.

Ugyanezen az ülésen bemutatta az előadó : társunk, Dr. HOLLÓS LÁSZLÓ kétféle levelet, melyben a Bizottság folyóiratában „Kecske-mét vidékének gombái“ czímen megjelent munkájának 671 Kor. 25 filléryi tiszteletdíját visszahelyezi a Bizottság kezébe.

Az ülésnek jelentősebb tárgya volt még BUDAI JÓZSEF, miskolci ev. ref. főgymnasiumi tanárnak levele, melyben az ismeretes SZEKŰ-ügygyel kapcsolatban lemond megbízatásáról, Borsod megye főrájának megírásáról.

Végül BUGARSZKY ISTVÁN, ILOSVAY LAJOS és KOSUTÁNY TAMÁS nagyon beható véleményes jelentése alapján véglegesen elutasítja a Bizottság BUDAI (BAUER) KÁLMÁN orsz. vegyésznek a múlt évi nyílt pályázatra beküldött kétféle dolgozatát.

Egyébként a Bizottság az eddigi keretben folytatta működését s a rendelkezésére álló dotatióból a következő munkákat adta ki a lefolyt évben :

1. MÉHELY LAJOS r. tag „Fibrinae Hungariae; Magyarország harmad- és negyedkori gyökeresfogó poczkai, különös tekintettel a fajformálódás tényezőire és időszakaira“ cz. dolgozatát nagy nyolczadrét alakban, IV és 102 lapon 8 könyomatú táblával.

2. JUNGMYER MIHÁLY fővárosi tanár „Budapest és környékének szabadon élő evezőlábú rákjai“ cz. tanulmányát 156 lapon 37 szövegrajzzal, mely utóbbi dolgozat a Mathem. és Természettud. Közlemények XXXIII. kötetének 1. számaként jelent meg.

A Math. és Természettud. Bizottság az 1915. évben a következő munkákat szándékozik kiadni :

1. KERTÉSZ KÁLMÁN l. tagtól „A magyarországi Dorylaidák rendszeres áttekintése“.

2. SZÜTS ANDOR tanártól „Tanulmányok a földi giliszta idegrendszerének finomabb szerkezetéről“.

3. PÉTERFI MÁRTON tanártól „Magyarország tőzegmohái.“

9. A Szótári Bizottság munkássága 1914-ben. A gyűjtések az elmúlt év első felében az 1913-i esztendő medrében tovább folytak, a második félévben a bekövetkezett háború miatt megcsökkenek, minthogy a kötelesség több gyűjtőnket hadba szólította.

Az 1914. év folyamán 210 munkát dolgoztattunk fel. Fegyűlt 147,463 adat, melyekkel az adatok teljes száma 1.787,957-re emelkedett; 12 rendes dolgozó társunk átlag 12,288 adatot szolgáltatott be egyenként.

A gyűjtés részletes számadatai a következők :

Év	Feldolgozott művek száma	Gyűjtők száma	Átlagos gyűjtés egyenként	Évi gyűjtés összege	A gyűjtések teljes végösszege
1899	65	36	2761	100,000	100,000
1900	293	107	1682	180,000	280,000
1901	259	150	1026	154,000	434,000
1902	189	71	1650	117,000	551,000
1903	129	46	1744	80,238	631,238
1904	99	38	2695	102,394	733,632
1905	80	40	3787	151,482	885,114
1906	128	38	3349	127,097	1.012,211
1907	56	24	3004	72,099	1.084,310
1908	65	9	7106	63,744	1.148,054
1909	129	12	6096	73,147	1.221,201
1910	111	11	7553	83,089	1.304,290
1911	120	12	8798	105,586	1.400,876
1912	80	11	6788	74,666	1.484,542
1913	191	12	12,996	155,952	1.640,495
1914	210	12	12,288	147,463	1.787,957

A személyi ügyek közül fel kell említenünk, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter folyamodásunkra PUTNOKY IMRE és SÁGI ISTVÁN á. l. főgimn. tanárokat, a Szótári Bizottság segédtagjait, 1914 márczius hó 12-én 31.616.1914. V. szám alatt kelt rendeletével az 1914—15-i tanévre ismét szabadságolta, hogy kipróbált munkásságukat a Nagy Szótárnak szenteljék. Reméljük, hogy a közoktatásügyi kormány ezután is módját fogja találni, hogy ezt a nehezen nélkülözhető és évek óta bevált két szakértőt a jövőben is rendelkezésünkre fogja bocsáthatni.

10. A Könyvkiado Bizottság Vállalatának 1914. évi jelentése (1914—1916. ciklus első évi folyamata) a következő köteteket tartalmazza :

I. SZÜCSI JÓZSEF: Bajza József.

II. PULSZKY FERENCZ kisebb dolgozatai. Sajtó alá rendezte LÁBÁN ANTAL.

III. ÉMILE BOUTROUX: Tudomány és vallás. Fordította FOGARASI BÉLA, átnézte RÁCZ LAJOS.

IV. WALTER PATER: Tanulmányok. Fordította KÖSZEGI LÁSZLÓ, átnézte REICHARD PIROSKA.

11. A Balkáni Bizottság, mely csak 1914 folyamában alakult meg, csak annyiban indíthatta meg működését, hogy a múlt évi nagygyűlésen két pályázati felhívást tett közzé :

a) kívánta a Balkánfélsziget leírását föld- és néprajzi, gazda-

sági és művelődési tekintetben, esetleg egy-egy balkáni országnak egyetemes leírását;

b) kívánta a Balkánfélszigeti népek nyelveinek szótárait.

A nyáron kitört háború főleg az első pályázatot időelőttivé tette, a mennyiben a nagy küzdelem kétségtelenül átalakító hatással lesz a Balkánra, a mi az esetleg most elkészülő munkákat eleve elavultakká tenné.

Az Akadémia felhívására hét munka, illetve ajánlat érkezett be:

a) A Balkánfélsziget tárgyjegyzéke. Tervezet és mutatvány.

b) Török-magyar szótár. Tervezet és mutatvány.

c) Rumén-magyar szótár.

d) A modern Ruménia kialakulása.

e) Albánia, tervezet és mutatvány.

f) Török-magyar szótár.

g) A balkáni kérdés története.

E beadványok az illetékes I. és II. osztálynál bírálat alatt vannak

12. **Római Magyar Történeti Intézet.** A magyar állam által Rómában létesített és fenntartott Történeti Intézetnek a M. Tud. Akadémia által készített szervezeti szabályzata a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter részéről 1913. augusztus hó 6-án 130.992. sz. alatt jóváhagyást nyervén, a bizottság, — mely az akadémia elnökének elnöklete alatt a másodelnökből, főtitkárból, Fraknoi Vilmos, Fejérpataky László, Áldásy Antal, báró Forster Gyula, Kuzsinszky Bálint, Hegedüs István és Némethy Géza akadémiai tagokból és a miniszter képviselőjéből dr. Gopcsa László min. tanácsosból áll -- 1913 november 17-én tartotta alakuló ülését, melyen az előadói tisztségre Áldásy Antal biz. tag választatott meg és egyúttal egy háromtagú bizottság küldetett ki a bizottság belső (házi) ügyrendének kidolgozására. Ez a bizottság megbízásában eljár, az általa kidolgozott ügyrendet az 1913 december 20-iki első érdemleges bizottsági ülés letárgyalta és elfogadta.

Az intézet ügyeit közvetlenül vezető igazgató és titkár alkalmazása tekintetében a szervezeti szabályzat III. pontja értelmében a bizottság feladata lévén előterjesztést tenni a miniszternek, az 1913 december 20-iki ülésből előterjesztés tételével az intézet titkári állására. A bizottság e tisztségre egyhangúlag dr. Vári Rezső budapesti tud. egyetemi cz. ny. rk. és főgymn. rendes tanárt a M. Tud. Akadémia lev. tagját hozta javaslatba, a kit a miniszter úr 1914 január 10-én 7882/1914. IV. b. sz. alatti leiratával egyelőre egy évi időtartamra a titkári teendővel megbízott, és részére, tanári illetményei meghagyása mellett, évi 4000 kor. tiszteletdíjat és megfelelő szabadságidőt engedélyezett.

E megbízatást a bizottságnak 1914. évi deczember hó 7-én tartott üléséből tett felterjesztése értelmében a miniszter úr időközben 163.782/1914. IV. ü. o. sz. leiratával 1918 január 31-ig meghosszabbította.

Az intézet igazgatói állásának betöltése egyelőre függőben tartatott és addig is, míg az betöltésre kerül, az igazgatói teendőket a bizottság elnöke végzi. Arra az időre, a míg az igazgatói állás betöltve nincsen, a miniszter úr megengedte, hogy az intézet titkára az igazgató helyettese czimmal élhessen.

Dr. Vári Rezső a titkári megbízatás elnyerése után, a minisztertől vett felhatalmazás alapján az intézet római házát a hozzá tartozó ingóságokkal együtt az ajándékozó Fraknoi Vilmos püspök úr római megbízottjától Emidio Marconi ügyvédtől 1914 márczius 8-én átvette. Az átvételi tényről a szentszéknél akkreditált cs. és kir. osztrák-magyar nagykövetségen jegyzőkönyv vétetett fel. Az átvétel után dr. Vári részletes előterjesztést tett a bizottságnak az épületnél szükségelt javítások, valamint a bútorozás tárgyában, a melyeknek foganatosítását a bizottság elrendelvé, dr. Vári titkár megkezdte azok eszközölését. E munkálatok folyamáról a bizottság elnöke 1914. évi márczius-áprilisi olaszországi útja alkalmával személyesen tájékozódott.

Dr. Vári, a ki titkári megbízatása idejére az intézet épületében lévő földszinti lakásban lakik, az átalakítási és berendezési munkálatokat végrehajtotta, úgy hogy a nyári szünet beálltával az intézeti épület első emeletén négy ösztöndíjas részére megfelelő bútorozott helyiségek állottak rendelkezésre. A berendezési és átalakítási munkálatok, tekintettel arra, hogy az erre a célra rendelkezésre álló összeg nem volt elegendő, a legszükségesebbre szorítkoztak, úgy hogy főleg a bútorozás pótlása és kiegészítésére az 1915. évi költségvetésben bizonyos összeg lesz e célra előírandó.

Az intézeti titkár egyúttal átvette Emidio Marconi ügyvédtől a Fraknoi Vilmos püspök úr által az intézetnek ajándékozott és az épület egyik mellékhelyiségében elraktározott könyvtárt is, melynek rendezéséhez és lajstromozásához hozzáfogott. Az intézeti könyvtár időközben több becses gyarapodásban részesült. Fraknoi Vilmos püspök a budapesti lakásán lévő könyvek közül azokat, a melyek az intézet céljaira megfelelők voltak, átengedte az intézet könyvtárának. E könyvek kiválogatásáról a bizottság előadója gondoskodott, róluk ideiglenes jegyzék készült és azok a múlt év nyarára elküldésre készen állottak, de az időközben kitört világháború miatt elküldésük nem történt meg, és azok egyelőre a M. Nemz. Múzeum épületében őriztetnek.

Nagybecsű gyarapodásban részesült a könyvtár Patthy Károly ny. főrealiskolai tanár részéről, a kinek adományából két kézirat,

1729 kötet, 94 füzet, 11 album és két térkép jutott az intézet birtokába, míg a Fraknói püspök által ajándékozott római könyvanyag 7 kéziratot, 2035 kötetet, 414 füzetet, 4 albumot és 22 térképet és 67 fényképet foglal magában. Azonkívül az intézeti titkárnak nemrégiben vett jelentése szerint a német archaeologiai intézet 115 kötetnyi könyvadománnyal gyarapította az intézet könyvtárát. A könyvanyag leltározási munkáját a titkár megkezdte és 1914 végére összesen 9 kézirat, 2947 kötet, 450 füzet, 7 album, 22 kézirat és 67 fénykép volt leltározva. A leltározási munka jelenleg még folyamatban van. Egyúttal megkezdte a titkár a betűrendes czéduleakatalógus elkészítését is, a mely egyelőre a Fraknói-féle könyvtár állományát öleli fel és a melyből közel 2000 czédule készült el.

Az intézet akadémiai bizottsága az elmúlt évben márczius 18, május 18, június 20, szeptember 25 és december 7-én tartotta üléseit, a melyeken időközben fölmerült folyó ügyeket intézte el. Behatóan foglalkozott az intézetnek 1914 őszére tervezett megnyitásával, az intézetbe kiküldendő ösztöndíjas tagok személyiségével és a munkaprogramm megállapításával. Az ösztöndíjak nagysága tekintetében a bizottság úgy határozott, hogy azok az ösztöndíjasok, a kik az intézet épületében lakást nyernek, havi 250 korona, azok, a kik az intézeten kívül laknak, havi 300 korona ösztöndíjban részesüljenek. A munkaidőt, tekintettel a római viszonyokra, az októbertől júniusig terjedő időszakban, kilencz hónapban állapította meg. Megállapodott a bizottság az intézetbe kiküldendő ösztöndíjas tagok személyében is. Mint történéseket dr. Eckhart Ferenc közös pénzügyminiszteri allevéitárnokot, dr. Divéky Adorján újpesti főgymn. tanárt és dr. Fögel József budapesti főgymn. tanárt szemelte ki, mint műtörténészt dr. Gerevich Tibor budapesti tud. egyet. m. tanárt. a M. N. Múzeum segédörét, a classica-philologiai ösztöndíjra pedig dr. Láng Nándor budapesti tud. egyet. m. és főgymn. r. tanárt. Utóbbi tekintetében a bizottság június 20-án tartott ülésében úgy határozott, hogy ha nevezettnek debreczeni tud. egyetemi ny. r. tanári kinevezése a nyár folyamán megtörténnék, helyette dr. Moravcsik Gyula bölcsészettudor fog javaslatba hozatni.

A Forster Gyula által a Magyar Tud. Akadémiánál tett Forster-Scitovszky-féle alapítványnak az 1915. évtől kezdve a bizottság rendelkezésére álló kamatait, a bizottság dr. Angyal Dávid budapesti tud. egyet. ny. r. tanárnak ítélte oda Bethlen Gábor korára végzendő levéltári kutatások eszközlésére.

Az intézeti ösztöndíjas tagok által végzendő munkálatokra a bizottság részletesebb munkatervet állapított meg. A bizottság rendelkezésére állanak a Monumenta Vaticana részére készült másolatok, valamint a Fraknói Vilmos püspök és mások által

végzett kutatásokra vonatkozó jegyzetek és kivonatok. Ezek között majdnem teljesen sajtókész állapotban megvan VI. Kelemen és VI. Inceze pápák supplicatio registereinek magyar vonatkozású anyaga és azért a bizottság elsősorban ennek az anyagnak kiadásra való előkészítését, az eredeti szöveggel való egybevetését és jegyzetekkel való ellátását határozta el, olyképen, hogy ez az anyag a vatikáni levéltárnak nevezett két pápa idejéből származó egyéb anyagának magyar vonatkozású részeivel egészítették ki. E mellett a bizottság feladatul tűzte ki a XIV. századnak még teljesen át nem kutatott anyaga átkutatását XXII. János pápától kezdve, valamint a vatikáni levéltár Instrumenta miscellanea anyagának magyar szempontból való átvizsgálását, a melyhez csatlakozik a vatikáni levéltár anyagának rendszeres átkutatása a XV. századtól, V. Márton pápa idejétől kezdve, a magyar történelem szempontjából. Ezen munkálatok közül a VI. Kelemen—VI. Inceze-féle supplicatiók kiadására a bizottság dr. Eckhart Ferenczet szemelte ki, míg a többi munkálatok a három ösztöndíjas történész által közösen volnának végzendők. A bizottság hozzájárult továbbá ahhoz, hogy dr. Divéky és dr. Fögel saját, már régebben folytatott tanulmányaik érdekében is végezzenek kutatásokat, szükség esetén Rómán kívül is, és pedig előbbi a magyarlengyel érintkezések és összeköttetések történetére, utóbbi pedig a humanistikus korra vonatkozó tanulmányaira nézve. Dr. Gerevich Tibor munkaprogramjával a barokk festészet tanulmányozása jelöltetett ki levéltári kutatásokkal kapcsolatosan a pápai udvarnál működött barokk festőkre vonatkozólag, továbbá a Vatikánban őrzött bolognai codexek feldolgozása és a régi magyar ötvösség olasz kapcsolatainak tanulmányozása.

A bizottság ily értelemben tett az ösztöndíjasok személyére és az általuk végzendő munkálatokra nézve előterjesztést a vallás- és közoktatásügyi m. k. miniszternek. Egyúttal az intézet megnyitását az 1914. év október elejére tűzte ki. Az intézet megnyitására a bizottság elnöke személyesen szándékozott Rómába utazni és már a múlt év tavaszán, római tartózkodása alatt megállapodásra jutott a szentszéknél akkreditált cs. és k. osztrák-magyar nagykövetséggel, hogy az intézet megnyitáskor az intézet tagjaival együtt kihallgatáson fog megjelenni ő szentségénél és a bibornok-államtitkárnál. A bizottság továbbá lépéseket tett az intézeti titkár útján az illetékes tényezőknél oly irányban, hogy az intézet tagjai a római és általában az olasz gyűjtemények látogatása és tanulmányozása tekintetében hasonló kedvezményeket élvezhessenek, mint a többi intézetek tagjai.

A Szent István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya részéről a bizottság értesülést nyert, hogy Fraknoi Vilmos püspök az általa nevezett társulatnál az intézet céljaira tett alapítvány

egyik ösztöndíját Ferdényi Kálmán nagyváradi theologiai tanárnak adományozta műtörténeti tanulmányok végzése céljából.

Az 1914. évi augusztus havában kitört világháború azonban lehetetlenné tette az intézet megnyitását a tervbe vett időre. Az intézet ösztöndíjas tagjaiul kiszemelték egyrésze hadba vonult, azok pedig, kiket katonai kötelezettségük nem szólított fegyverbe, a rendkívüli viszonyok következtében szabadságot nem nyerhettek, úgy hogy a bizottság kénytelen volt szeptember 25-én tartott ülésében az intézet megnyitásának elhalasztását elhatározni és így irányban a vallás- és közoktatásügyi miniszternek előterjesztést tenni. Ezt az előterjesztést a miniszter úr 133.953/1914. IV. ü. o. számú leiratával jóváhagyólag tudomásul vévén, az intézet megnyitása a háború befejezte utáni időre halasztatott. Az intézet tudományos működését tehát nem kezdhette meg, azonban az intézet titkára a hivatalos ügyek elintézése mellett végzett tudományos munkálatokat, nevezetesen az Oppianus szövegek collationálását és munkálatai kiadása tárgyában a bizottságnak legközelebb előterjesztést fog tenni.

Az intézet titkára 1914. október havában a folyó ügyek ellátása és az épület őrzése végett visszatért Rómába, a hol jelenleg is tartózkodik.

Az időközben kitört világháború következtében elmaradt az 1914/15. évi állami költségvetésbe felvett állami dotatio teljes összegének folyósítása is. A bizottság indokolt előterjesztésére az adó és egyéb illetékek, valamint azon személyi és dologi fizetésekre, melyekre az intézet már előbb vállalt kötelezettséget, a miniszter úr a 20,000 koronát kitevő állami dotatio egy részét kiutalta a bizottságnak. Az intézetnek 1914. évi bevételei és kiadásairól a bizottság az intézet szervezeti szabályzata rendelkezésének megfelelőleg külön számol el a minisztériumnak. Az intézetet terhelő állami adó és egyéb illetékek lerovása, valamint az intézeti portás fizetésének teljesítése tekintetében a bizottság igénybe vette a római Nast, Kolb und Schumacher bankcéleg közreműködését, azt e fizetések teljesítésével megbizta és e célból az intézet nevére nyitott folyószámlára megfelelő összeget utalt át a nevezett banknak.

A Római Magyar Történeti Intézet bizottságának 1915. évi február hó 15-én tartott üléséből.

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédeket tartottak: január 26-án BERCZIK ÁRPÁD r. t. Podmaniczky Frigyes I. tagról, február 23-án SCHAFARZIK X. FERENCZ I. tag Böckh János I. tagról, április 27-én KARÁCSONYI JÁNOS r. t. Borovszky Samu I. tagról, május 25-én FERENCZI ZOLTÁN I. t. báró Kemény Zsigmond t. tagról, október

5-én BERZEVICZY ALBERT t. t. Fabriczy Kornél t. tagról, november 23-án JENDRÁSSIK ERNŐ I. t. báró Korányi Frigyes t. tagról, december 14-én CSÁSZÁR ELEMÉR I. t. Tóth Kálmán I. tagról.

Az. összes ülés egyéb tárgyai közül említést érdemelnek: az első összes ülésen, 1914 január 26-án Heinrich Gusztáv r. t. felolvasta VOINOVICH GÉZA jelentését az 1913. évi Vojnits jutalomról, mely BALLAGI ALADÁR, FERENCZI ZOLTÁN, CONCHA GYÖZÖ, BERNÁTH ISTVÁN és HEINRICH GUSZTÁV fölszólalása után BALLAGI ALADÁR szavazatával szemben egyhangúlag FARKAS PÁL: „A conventbiztos“ cz. darabjának ítélte oda. — Ugyanezen az ülésen a II. osztály, ill. a Hadtörténelmi Bizottság javaslatára az Akadémia azzal a kérrrel fordult a m. kir. Honvédelmi Miniszteriumhoz, hogy noszciei THURZÓ KÁLMÁN honvédszázadost szabadságolja és az Országos Levéltárba oszssa be a levéltár hadtörténelmi anyagának földolgozására. — Majd a főtitkár bejelentette, hogy az 1914. évi Vojnits-bizottságba az I. osztály CSÁSZÁR ELEMÉR, FERENCZI ZOLTÁN és VOINOVICH GÉZA I. tagokat küldte ki, továbbá hogy VIKÁR BÉLA I. t. a Mikszáth-szoba számára egy Holló Barnabástól készített kis Mikszáth-mellszobrot ajándékozott. — A második összes ülés (február 23-án) tudomásul vette a Vallás-és Közoktatásügyi Miniszteriumnak köszönetét gróf KUUN GÉZA arczképének a Történelmi Képcsarnok gyűjteményébe átengedéseért és a maga részéről köszönetét fejezte ki ugyane miniszteriumnak, két plaquettenak az Akadémia számára történt szives ajándékozásáért. — Bejelentetett a III. osztály indítványa, hogy Akadémiánk néhai nagyérdemű tagjának, MARKUSOVSKY LAJOS I. tagnak arczképe az Akadémia arczképcsarnokában elhelyeztessék, mihez az összes ülés hozzájárult azzal, hogy végleges határozat czéljából a javaslatot az erre illetékes nagygyűlés elé terjeszti, — és meleg köszönettel vétetett tudomásul RÉVAI MÓR budapesti könyvkiadó ajándéka, MIKSZÁTH KÁLMÁN hátrahagyott munkáinak addig megjelent tíz kötete, melyet a szives adományozó a Mikszáth-szoba részére ajánlott fel. — Az összes ülést zárt összes ülés követte, mely az 1914. évi költségvetést tárgyalta. Hosszabb eszmecsere után, melyben az elnökön és főtitkáron kívül CONCHA GYÖZÖ, b. EÖTVÖS LORÁND, MATLEKOVITS SÁNDOR, MÉHELY LAJOS, RADOS GUSZTÁV, SIMONYI ZSIGMOND, SZILY KÁLMÁN és SZINNYEI JÓZSEF r. tagok vettek részt, határozatban kimondta az összes ülés, hogy jövőben 1. az osztályok és bizottságok zárszámadása szintén kinyomattassék, és 2. az osztályok és bizottságok költségvetése az egyes tételekre fölvetett összegek részletes kimutatása nélkül mutattassék be. — Márczius 23-án rendkívüli összes ülés volt, melyen Elnök úr kegyeletes szavakkal emlékezett meg gróf TELEKI JÓZSEF-ről, akadémiaink nagynevű elnökéről, kinek emlékezetére s a tőle alapított jutalom odaitélésére az akadémia minden évben egy összes ülést szentel. A Teleki-jutalom odaitélésére kiküldött bíráló-bizottság nevében a beérkezett darabokról VÁCZY JÁNOS előadó

tett jelentést, s a jutalmat „Fortuna szekere“ cz. vigjátéknak javasolta kiadni. Az összes ülés a javaslatot egyhangúlag elfogadta, mire a jeligés levél fölbontatott s egy — már több ízben jutalmat nyert szerző, SOMLÓ SÁNDOR neve tűnt elő. Utána a Farkas-Raskó-pályázatról szóló bírálati jelentés olvastatott fel. A pályázat hazafias satírára volt kitűzve, de a bíráló-bizottság a beérkezett 20 pályamű közül egyet sem talált jutalomra méltónak. A bizottság nevében a jelentést HORVÁTH CYRILL lev. tag terjesztette elő. — A harmadik összes ülésen, 1914 márczius 30-án gróf Zrinyi Miklós a költő halálának harmadfél százados évfordulója alkalmából NÉGYESY LÁSZLÓ I. tag méltatta Zrinyi költői és írói érdemeit s előadása kapcsán indítványozta, hogy az Akadémia Zrinyi születésének háromszázados évfordulóját alkalmas módon ünnepelje meg; indítványa kiadatott az I. és II. osztálynak. Négyesy fölolvasása után BÁNÓCZI JÓZSEF I. t. terjesztette elő a Karátsonyi-dráma-bíráló-bizottság jelentését, mely szerint a beérkezett 34 pályamű között egy sincs, mely a jutalomra méltó volna. Ezután a másodelnök úr jelentette, hogy az Elnökség, egyet-értésben a távollevő elnökkel, indítva érzi magát, hogy az Akadémiát a „Számúzott Rákóczi“ cz. mű miatt ért támadásokkal szemben nyilatkozzék. A nyilatkozat fölolvasása után hosszabb vita indult meg, melyben BALLAGI ALADÁR, gróf APPONYI ALBERT, SEBESTYÉN GYULA, ANGYAL DAVID, PLÓSZ SÁNDOR, RIEDL FRIGYES és HEINRICH GUSZTÁV vettek részt. A vita befejezése után az összes ülés BALLAGI ALADÁR I. t. és gróf APPONYI ALBERT I. t. szavazatával szemben az elnökség nyilatkozatát elfogadta. Majd a főtítkár jelentette be UDRÁNSZKY LÁSZLÓ I. t. váratlan elhúnytát; az Akadémia mély megilletődéssel vette tudomásul a jeles szakférűt elköltözését s felhívta a III. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt intézkedjék. — A Wodianer-jutalmak ügyében kiküldött bizottság SIMÉNFALVY SZABOLCS és NEMESKAY ISTVÁN igazgató-tanítókat ajánlta a jutalommal való kitüntetésre, mihez az Akadémia egyhangúlag hozzájárult. A folyóügyek során bejelentetett a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Szakosztályának kérelme az aggteleki barlang felásatása ügyében. A III. osztály legmelegebb ajánlása alapján az összes ülés a kért 500 korona segélyt a maga részéről megajánlja, illetőleg pártolólág terjeszti fel az Igazgató-Tanáchoz. Ezután a főtítkár a vallás- és közoktatási miniszteriumnak FRANKÓI VILMOShoz intézett levelét mutatta be, melyben a miniszterium FRANKÓI VILMOSnak köszönetét fejezi ki a Római Magyar Történeti Intézet épületének törlesztésére s az átiratási költségekre adományozott 14,000 líráért. A köszönőlevél szerint FRANKÓI VILMOS I. t. nemes áldozatkészsége tette lehetővé, hogy a Római Magyar Történeti Intézet a nehéz pénzügyi viszonyok között egyáltalán létrejöhetett s újabb anyagi hozzájárulásai nagyban elősegítik az Intézet fedezeti kérdéseinek olyatén rendezését, hogy az Intézet minden súlyosabb anyagi megterheléstől mentesítve, minél eredményesebben élhessen culturalis feladatai-

nak. — A negyedik összes ülésen, április 27-én, újból felszínre került a SZEKFFŰ GYULA: „Száműzött Rákóczi“ cz. munka kiadásának ügye. Gróf APPONYI ALBERT t. t. az elnökség hozzájárulásával napirend előtt felszólalván, kérdést intézett az elnökséghez SZEKFFŰ GYULA válaszá-
nak az Akadémiai Értesítőben történt közléséért, nem tartván össze-
egyeztethetőnek a vételem közlését az elnökségnek márczius 30-án
kiadott nyilatkozatával. Elnök úr válasza után, mely szerint az Aka-
démiai Értesítő szerkesztéséért egyedül a főtítkár felelős, a főtítkár
rámutat arra, hogy a SZEKFFŰ GYULA válaszáat nem az Értesítőben adta
ki, hanem az Értesítő *mellékleteként*. Szerinte ennek közlése nemcsak
a szerzővel szemben volt méltányos eljárás, kit a hírlapok, melyek
támadták, nem engedtek szóhoz jutni, de szükséges is volt, mert a
Könyvkiadó-Vállalat előfizetői joggal elvárhatták az Akadémiától a
felvilágosítást arra nézve, hogy a sajtóban a SZEKFFŰ műve ellen emelt
vádak megokoltak-e, vagy sem. Gróf APPONYI ALBERT a főtítkár vála-
szában a legkisebb megnyugvást sem találta, BALLAGI ALADÁR pedig
a felelősség megállapítására vizsgáló-bizottság kiküldését javasolta,
azonban az összes ülés ezt a javaslatot nem vette tárgyalás alá. A
vita befejezése után a főtítkár folyóügyeket jelentett be, melyek
közül többről már az előző összes ülés jegyzőkönyvében történt meg-
emlékezés, majd FRANKÓI VILMOS t. tagnak az Akadémiához ítézett
érdekes levelét olvasta fel, melyben FRANKÓI történeti kutatásai
nyomán megállapítja, hogy Hunyadi Mátyás 1487-ben Németújhelyt
hatalmába ejtvén, ennek emlékeül a várkápolnában felállíttatta a maga
lovasszobrát. A várnak egy XVIII. századbéli építészől készített
alaprajzában meg is van jelölve a hely, a hol a szobor állott. A
szobor azonban onnan eltűnt. Gróf KUNSKY, a németújhelyi katonai
akadémiának 1779-től 1805-ig kormányzója eltávolíttatta a szobrot és
a várkastély délnyugati szegletének közelében a tó partján eltemet-
tette. E megállapítás kapcsán azt az indítványt terjeszti elő: járjon
közbe az Akadémia a magyar kormánynál, hogy a cs. és kir. had-
ügyminiszterium a megjelölt helyen ásátásokat fogatosítson, mert
úgy van meggyőződve, hogy a hadügyminiszterium bizonyára kész-
séggel visszahelyezné a szobrot előbbeni helyére. Ha azonban az
ásátások nem járnának eredménnyel, FRANKÓI nemes áldozatkész-
séggel felajánlja Mátyás király bautzeni szobra másolatának elkészí-
téséhez a szükséges költségeket, hogy e szobrot a Magyar Tudomá-
nyos Akadémia a németújhelyi katonai akadémiának odaajándékoz-
hassa. Az összes ülés a legnagyobb köszönettel fogadta nagyérdemű
tagjának rendkívül érdekes jelentését s készséggel járult hozzá indít-
ványához. RÓNAI HORVÁTH JENŐ t. tag pedig az indítványhoz kiegészíté-
sül javasolta, hogy, hogyha a németújhelyi Mátyás-szobor nap-
fényre kerülne, másolata a Ludovika Akadémia számára is készíttessék
el, mihez az összes ülés egyhangú lelkesedéssel hozzájárult. Ezután
Budapest Székesfőváros Tanácsának egy átirata mutattatott be

régebben elhunyt jeleseink új sirba helyezése ügyében, melyet az összes ülés tudomásul vett, majd bejelentetett, hogy SZEKFFŰ GYULA könyve ügyében az ország különböző részéből 13 tiltakozás érkezett és hogy PAKH ALBERT új sirba helyezésénél az Akadémia képviselteti magát s koszorút helyez a sirra. — Az ötödik összes ülésen, május 25-én elnök úr bejelentette, hogy a Római Magyar Történeti Intézet folyó évi október hó 1-én meg fogja kezdeni működését. Személyesen győződött meg Rómában tartózkodása alkalmával arról, hogy a berendezés előmunkálatai megtörténtek és hogy az Intézet titkára, VÁRI REZSŐ I. tag már megkezdte működését. Az 1914/15-iki évre az Intézet állandó akadémiai bizottsága négy fiatal szaktudóst ki is jelölt, a kik az Intézetben történeti kutatásokat végeznek. Majd NÉGYESY LÁSZLÓ I. tagnak Zrínyi Miklós születésének háromszázados fordulója (1920) alkalmából rendezendő ünnepségekre vonatkozó, az I. osztály titkárához intézett részletes indítványa tárgyalatott. Elhatározta az összes ülés, hogy a Syrena kéziratát, mely a zágrábi egyetemi könyvtár tulajdona, lefényképezteti, illetőleg a költségek utalványozására megkéri az Igazgató-Tanácsot és az indítvány második részére vonatkozólag (Zrínyi munkáinak kritikai kiadása, commentálása, Zrínyi közéleti és írói jellemzése) az I. és II. osztály véleményezése után fog határozni. Majd az összes ülés SZÉKELY ISTVÁN budapesti főgimn. tanárt az I. osztály javaslatára a classica-philologiai bizottság segédtagjává választotta, MITROVICS GYULÁ-nak felolvasási engedélyt adott, PATTHY KÁROLY ny. középiskolai tanárnak, a ki értékes könyvtárát a Római Magyar Történeti Intézetnek adományozta, köszönetet mondott s tudomásul vette az újabban beérkezett Szekffűellenes tiltakozásokat. — A hatodik összes ülés június 15-én két ügyrendi szabályzatot — Edl-Holczer-alapítvány és Szönyi Pál-féle alapítvány — tárgyalta és fogadott el, tudomásul vette a Kóczán-pályázatra beérkezett színműveket s megbírálásukra bírálókat küldött ki, köszönetét fejezte ki HOLLÓS LÁSZLÓ-nak a munkája után kiutalt tiszteletdíj (641 K 21 f) visszafizetéseért és gróf DESSEWFFY AURÉL-nak, ki néhai kitűnő atyjának, gróf Dessewffy Emilnek hagyatékából az Akadémia történetére vonatkozó rendkívül becses kéziratokat, leveleket és nyomtatványokat ajándékozott az Akadémiának. — A hetedik összes ülésen — október 5-én — elnök úr fájdalommal emlékezett meg arról a véres és gyalázatos merényletről, mely a magyar királyi trónt várományosától fosztotta meg s jelentette, hogy az Akadémia nevében a fájdalmas megdöbbenésnek s a legmélyebb részvétnek sietett legfelsőbb helyen kifejezést adni. Egyúttal tudomására hozta az összes ülésnek, hogy az Igazgató-Tanács határozata alapján az Akadémia, hozzájárulni kívánván a háború okozta szenvedések enyhítéséhez, 10.000 K-t folyósított a hadbavonultak hozzátartozóinak segélyezésére s 10.000 K-t a Vöröskereszt céljaira. Beszédében annak a meggyőződéssnek is kifejezést adott, hogy nemzetünket a legsúlyosabb meg-

próbáltatások sem fogják élete és munkássága folytonosságában megakasztani s ha az Akadémia tudományos munkásságát zavartalanul folytatja tovább, ezzel csak a jövőbe vetett rendíthetetlen bizalmáról tesz tanubizonyságot. Majd a főtitkár bejelentette b. NYÁRY JENŐ t. t., WARTHA VINCEZÉ r. t. és MEDVECKY FRIGYES r. t. halálát, mit az összes ülés fájdalmas megdöbbenéssel hallgatott meg és intézkedett, hogy az osztályok emlékbeszédek tartásáról gondoskodjanak; bejelentette továbbá, hogy EUGEN BÖHM-BAWERK, a bécsi császári akadémia elnöke és MARKOVICS FRANJO, a horvát akadémia tagja halála alkalmából az Elnökség részvétíratot intézett nevezett akadémiaihoz, melyek ezéert meleg köszönetet mondtak, — és hogy a cs. és kir. hadügyminiszternek egy átíratára az elnökség a katonai legénységi könyvtár gyarapítására kitűzött pályázat bíráló-bizottságába SZENDREY JÁNOS I. tagot küldte ki, mit a hadügyminiszterium köszönettel fogadott. A folyó ügyek során elhatározta az összes ülés, hogy PULSZKY FERENCZ születésének százados évfordulója alkalmából okt. 26-án emlékünnepet fog rendezni, melyen MARCZALI HENRIK és NAGY GÉZA I. tagok fognak előadásokat tartani, valamint BERZEVICZY ALBERT t. tag, elnök indítványa alapján azt is, hogy FABRICZY KORNÉL, néhai tiszteleti tagunk kisebb dolgozataiból egy gyűjteményt fog közzétenni magyar fordításban. — Bemutatott továbbá BUDAY LÁSZLÓ I. t., a Központi Statisztikai Hivatal új igazgatójának átíratára, a ki az Akadémia támogatását kéri a tudománynak és a közérdeknek szolgálatában álló működéséhez. Az elnökség és az összes ülés a legnagyobb készséggel biztosította tagtársunkat az Akadémia támogatásáról. Majd SUGÁR K. MÁRTON fővárosi orvos indítványára került a sor, ki a Rákos-utca nevének Hőgyes Endre-utca névre való átváltoztatását javasolja. Az összes ülés az indítványt magáévá tette s úgy határozott, hogy a tudományegyetemmel egyértelműleg fog ebben az ügyben eljárni. — A nyolczadik összes ülés (október 26.) Pulszky Ferencz emlékének volt szentelve, melyen BERZEVICZY ALBERT elnök úr megnyitó beszéde után MARCZALI HENRIK méltatta Pulszky tudományos és közéleti működését általában, NAGY GÉZA pedig Pulszky Ferencz archaeologiai érdemeit foglalta össze. — A kilencedik összes ülésen (november 23.) HEINRICH GUSZTÁV r. t. jelentést tett az 1914. évi Kóczán-pályázatról s a bíráló-bizottság határozata alapján a jutalomra „A poeta“ című, „Viola“ jelígejtű háromfelvonásos színművet ajánlotta. Az összes ülés a jelentést helyeslőleg tudomásul vette, mire a jeligés levél felbontatott s kitűnt, hogy a szerző BALÁZS SÁNDOR főreáliskolai tanár, a ki már több ízben részesült az Akadémia kitüntetésében. A pályázati jeligés levelek elhamvasztása után elnök úr bejelentette, hogy JOZSEF főherceg Ő cs. és kir. Fenségét kettős kitüntetéssel alkalmából (lovassági tábornok lett és megkapta az I. osztályú vaskoronarendet) az Akadémia nevében üdvözölte, miért Ő Fensége a harcztérről „leg-összintébb és hálás köszönetét“ juttatta kifejezésre. Az összes ülés

örömmel vette tudomásul az elnök úr bejelentését, s áttért az Akadémia műkincseinek összeírása tárgyában DIVALD KORNÉL I. tagtól beadott javaslat tárgyalására. DIVALD KORNÉL beadványában kettős indítványt terjesztett elő: a) készíttessen az Akadémia a palotájában levő műkincseiről magyarázó kalauzt a nagyközönség használatára és b) egy nagyszabású díszművet, melyet jeles szakférfiak közreműködésével óhajt kidolgozni. Az összes ülés egyelőre csak a magyarázó kalauz (catalogue raisonné) kiadását határozta el, míg a díszmű kiadását 1925-re, az Akadémia századosjubileumára hiszi kivihetőnek. Azután a főtítkár beszámolt arról a szép és lélekelelő ünnepélyről, melyet az Akadémia boldogult Erzsébet királynéknak reliefjének az oszlopcsarnokban történt leleplezése alkalmából rendezett. Az ünnepségen Ő Felsége képviselőjében JENŐ főherceg Ő cs. és kir. Fensége jelent meg. (Az ünnepély lefolyásáról az Akadémiai Értesítő decemberi füzeté részletesen beszámol). Majd BEKEFI REMIG r. tag levele került felolvasásra, ki „A magyar nemzet művelődésének története az Árpádok korában“ cz. mű kidolgozásáról, melyre az Akadémiától 1901-ben megbízást nyert, egyéb elfoglaltsága miatt lemond, a mit az összes ülés őszinte sajnálattal vett tudomásul. Majd a főtítkár bejelentette, hogy SARÓI SZABÓ LAJOS alezredes, az Akadémia hadtörténelmi bizottságának képzett és buzgó segédtagja az északi harctéren hősi halált halt, — továbbá, hogy özv. KATONA LAJOSNÉ boldogult férje hagyatékából három esomag jegyzetet, özv. SZABÓ PÉTERNÉ és FARKAS GYULA pedig a két Bolyaira vonatkozó jegyzeteket, leveleket és ereklyéket ajándékoztak az Akadémia kéziratára számára, mit az összes ülés örömmel és köszönettel vett tudomásul. — A tizedik összes ülésen (december 14.) bejelentetett RÉTHY LÁSZLÓ érdemes I. tagunk halála, s tárgyalatott a Turáni-Társaság beadványa, a hadifoglgyok tanulmányozása ügyében. Az összes ülés helyeselte a Turáni-Társaság kezdeményezését és elhatározta, hogy az Akadémia az illetékes helyen meg fogja tenni a szükséges lépéseket.

* * *

A lefolyt évben az Akadémia a következő tudományos és irodalmi ünnepélyekre és összejövetelekre küldötte el képviselőit, illetőleg üdvözlését: a Petőfi-Társaság ünnepélyes közülésére (számos tag), a Kisfaludy-Társaság közgyűlésére (számos tag), a bécsi Verein für Landeskunde von Nieder-Oesterreich félszázados jubileumára (Thallóczy Lajos), a Circolo matematico di Palermo (távirat), Szent István-Társulat ünnepélyes közülésére (Concha Győző r. t.), Könyig Gyula-émlékünnepélyre (Heinrich Gusztáv, Fröhlich Izidor r. tt.), a budapesti kir. Tudomány-Egyetem ünnepélyes közülésére (Fröhlich Izidor r. t.), Budenz József-émléktábla leleplezésére (Simonyi Zsigmond és Szinnyei József r. tt.), gróf Andrassy Dénesné emlékművének leleplezési ünnepélyére (Thallóczy Lajos r. t.). Ezekon kívül az

Akadémia még számos meghívót kapot külföldi ünnepélyekre, melyekre ki is jelölte képviselőit, de az ünnepek a háború kitérése folytán nem tartatván meg, a meghívók felsorolását, melyek az összes ülés jegyzőkönyveiben megjelentek, e helyütt elmellőzzük.

* * *

Az Igazgató-Tanács 1914-ben 4 rendes és 1 rendkívüli ülést tartott, melyeknek fontosabb határozatai a következők: 1914 január 16-án két új igazgató-tanácsi tagot választott: herceg ÉSTERHÁZY MIKLÓS-t és WEKERLE SÁNDOR-t. Dr. TÉREY GÁBOR-nak, a Szépművészeti Múzeum igazgatójának kérésére az Igazgató-Tanács az Akadémia tulajdonát tevő, három XV. századbeli fametszetet örök letétül átengedett a Szépművészeti Múzeumnak. Ugyanezen az ülésen a főtitkár bejelentette, hogy az Akadémia és az államrendőrség között egyezés jött létre a lakbérleti szerződésnek 1914 május 1-én való felbontása ügyében. Ennek értelmében a m. kir. államrendőrség 1914 március 15-én a bérelt lakást az Akadémia rendelkezésére hocsátja és kártérítésképpen 3500 K-t fizet. Ezzel szemben az Akadémia elnöke kijelenti, hogy a felajánlott kártalanítási összeget elfogadja, s az összes bérleti szerződéseket 1914 április hó végével megszünteknek tekinti és a szerződésekből kifolyólag támasztható minden követelési és kereseti jogáról lemond. Az Igazgató-Tanács a szerződést tudomásul vette. Azután a III. osztálynak ama kérése tárgyalatott, hogy VÁLYI GYULA alapítványának (10,000 K) kamatai, melyek minden közelebbi kikötése nélkül az Akadémia szabad rendelkezésére állanak, a III. osztály céljaira engedtesse át. Kérésének megokolására felhossa a III. osztály, hogy pályázati célzatú alapítványainak száma, a másik két osztályhoz képest, igen csekély, továbbá, hogy VÁLYI GYULA a mathematikai tudományoknak volt művelője s az ő szellemében vél az osztály eljárni, mikor alapítványának ily rendeltetést kíván adni. Az osztály kérését az Igazgató-Tanács egyhangúlag teljesítette. Egy másik kérvényében a III. osztály 20,000 K tartozásának törlesztését kérte az Igazgató-Tanáctól, mely tartozás a Matematikai és Természettudományi Értesítőnek a rendelkezésre álló összegnél tetemesen több költségeiből s a Stäckel-Bolyai-féle emlékmű magyar kiadási költségeiből állott elő. Az Igazgató-Tanács úgy határozott, hogy a kérdéses tartozás a gróf Andrássy Dénes-féle alapítvány kamataiból törlesztendő. A Magyar Könyvkereskedők Egyletének beadványára, melyben PETRIK GÉZA bibliográfiájának segélyezését kéri, az Igazgató-Tanács az I. osztály véleményezése alapján (öt részletben) 5000 K segélyt szavazott meg, a Mérnök- és Építész-Egylet kérésére BOGDANFFY ÖDÖN „A vizierő“ cz. művének kiadási költségeire (három részletben) 3000 K-t, az Egyetemes Philolog. Közlöny segélyezésére, a mely eddig a Classica-philologiai bizottság budgetjét terhelte, évi 2000 K-t, BALLAGI GÉZA hátrahagyott művének, „A XIX. század névtelen vagy álneves pamphletjei“

kiadására 2000 K-t. A Turáni Társaság évi subventio iránti kérése nem volt teljesíthető. POSCH JENŐ lélektanának kiadási költségeihez az Igazgató-Tanács csak abban az esetben óhajt hozzájárulni, ha a szerző a kormánytól is akkora segílyt kap, mely a munka megjelenését biztosítja. A kérvények elintézése után SZILY KÁLMÁN főkönyvtárnok javaslatot tett, hogy az Akadémia kérje vissza a M. Nemzeti Múzeumtól az ott letétül elhelyezett archaeologiai műveket, melyeket az Akadémia PULSZKY FERENCZ-től kapott ajándékba s 1876-ban azért adott át a M. Nemzeti Múzeumnak, mert úgy vélte, hogy ott az archaeologiai gyűjtemény kiegészítéséül rendeltetésüknek jobban meg fognak felelni. Azóta a viszonyok megváltoztak, az archaeologia iránti érdeklődés egyre szélesebb körökben terjed s egyre gyakrabban keresnek az Akadémia könyvtárában is archaeologiai műveket. SZILY KÁLMÁN úgy véli, hogy ma már az Akadémia könyvtárában e könyvek több szolgálatot tennének a tudományoknak, mint a Nemzeti Múzeum archaeologiai osztályában. Ez indokolt javaslatot az Igazgató-Tanács egyhangúlag elfogadta. — A második ülésen — márczius 4-én — a M. Földhitel-Intézet jeientése, hogy özv. FABRICZY KORNÉLNE elhalálozása folytán az elhúnytnak járt évi 2000 márka felszabadul s az Akadémia rendelkezésére áll, továbbá, hogy a Fabriczy-alapítványnak A és B része egyesítettett és hogy az alapítványnak koronajáradék-kötvényei helyett intézeti talajjavítási zálogleveleket vásárolt, tudomásul vétetett. Majd a főtitkár bejelentette, hogy HEDRY ALADÁR közjegyző néhai GÖRGEI ISTVÁN hagyományából Görgei Arturról szóló két munkájának kiadási költségeire rendelt 4000 (négyezer) koronát az Akadémiához befizette. Ezután a költségvetést terjesztette elő, a mely az összes ülés határozataival együtt elfogadott. — Az Akadémia ügyésze bejelentette, hogy b. WODIANER ALBERT 100,000 koronát hagyományozott az Akadémiának, mely összeg a hagyaték jogerőre emelkedése után be fog fizettetni; KOSTYÁN FERENCZ 600 K-t. kinek hagyatéka letárgyaltatott, de a hagyomány eddig nem fizettetett be; VÁRADY ZSIGMOND hagyatéka ügyénel az Akadémia az utörörklés jogával van érdekelve; SZEMZŐ LÁSZLÓ ügyében pedig, ki hat végrendelete közül a második számúban az Akadémiának is hagyományozott jelentékeny összeget, a hagyatéki tárgyalások még a kezdet kezdetén vannak. A gróf Andrassy Dénes-féle hagyaték ügyében jelentette, hogy a hitbizományi birtokosokkal létrejött egyezés perfectté vált s ennek alapján a M. Tud. Akadémiát 108,509 K 55 fillér illeti. Az ügyész bejelentéseit az Igazgató-Tanács tudomásul vette. — A harmadik ülésen — május 7-én — a főtitkár javaslatot terjesztett elő az Akadémia palotájának biztosítása ügyében. A régi szerződés szerint ugyanis az Akadémia palotája 807,688 K-ra volt biztosítva, minek fejében az Akadémia évi 402 K biztosítást fizetett. Tekintve, hogy a palota az utolsó évtizedekben rendkívül nagyszámú értékes műkincsel gazdagodott és könyvtára legalább megkétsze-

reződött, javasolja a biztosításnak 4.000.000 K-ra felemelését, melynek fejében az Akadémia az Első Magyar Biztosító-Társaságnak előzenyisége folytán csak évi 1325 koronát fizetne. A javaslatot az Igazgató-Tanács elfogadta s felhatalmazta Elnök urat, hogy a biztosítást ez alapon megkösse. Majd az Akadémia műkincseinek szakszerű összeírása tárgyában elhatározta az Igazgató-Tanács, hogy a katalógust elkészítteti, de a részletesebb módzatok előzetes elintézésére az Elnökök és Titkárok értekezletét kérte fel. Ezután az I. osztálynak azon javaslata tárgyalatott, hogy a meddön maradt Lukács Krisztina-pályázaton felszabadult 2000 K jutalmat az Akadémia néhai VOLF GyÖRGEY nyelvtudós összegyűjtött munkáinak ítélhesse oda. Az Igazgató-Tanács úgy határozott, hogy a ki nem adott Lukács Krisztina-jutalom a jövő évihez csatolandó; VOLF GyÖRGEY munkáinak jutalmazására pedig engedélyez a ki nem fizetett jutalmak terhére 2000 (kettőezer) koronát. Ugyanez az ülés engedélyezett 3000 K-t Zrinyi eposának lefénypéztetésére. — Szeptember 4-én az Igazgató-Tanács rendkívüli ülést tartott. Elnök úr megnyitóbeszédében rámutatott arra, hogy az Akadémiának hazafias kötelessége hozzájárulni a háború okozta bajok enyhítéséhez, mire nézve két lehetőséget lát: vagy kórházzá alakíttatja a palota dísztermét, vagy bizonyos összeg megszavazásával rója le erkölcsi tartozását. Az első módzat, mely kezdetben a legajánlatosabbnak tetszett, nem mutatkozik lehetségesnek, mert a díszterem a legszükségesebb mellékhelyiségekkel sem rendelkezik. Így a második lehetőséget ajánlta elfogadásra és javasolta: szavazzon meg az Igazgató-Tanács az Akadémiának alapítványokra le nem kötött vagyonából a behívottak családtagjainak segélyezésére és a Vöröskereszt céljaira 10.000—10.000, összesen 20.000 K-t. E húszezer K elszámolása, illetőleg megtérítése a jövő évi költségvetés keretében eszközözlendő. Az Igazgató-Tanács Elnök úr javaslatait hosszabb eszmecsre után elfogadta. Ezután néhány — a háborúval kapcsolatos célra segélyt kérő — folyamodvány tárgyalatott, melyekre nézve az volt a határozat, hogy az Akadémia vagyonához mérten meghozta a tőle telhető áldozatot s így egyéb hasonló jellegű óhajtasokat nem vehet figyelembe. — A negyedik ülésen — november 22-én — Elnök úr bejelentette, hogy az Akadémia a trónörökös és felesége ellen elkövetett véres és gyalázatos merénylet fölött legfelsőbb helyen kitejezést adott fájdalmas megdöbbenésünknek és legmélyebb részvétünknek, továbbá, hogy József főherczeg Ö Fensége Ö Fensége részéről kettős legmagasabb kitiüntetésben részesült: kineveztetett lovassági tábornoknak és I. osztályú vaskoronarendet kapott. Ez alkalmából üdvözölte Ö Fenségét, ki figyelmünket szíves köszönettel fogadta. Majd a háború költségeinek fedezésére szolgáló hadikölcsön tárgyalása során Elnök úr indítványozta, hogy jegyezzen az Akadémia a Földhitelintézetnél folyószámlája terére 200.000 K névértékű, felelészben szabad és felelészben zárolt kötvényeket, a

mit az Igazgató-Tanács élénk helyesléssel fogadott. Ezután a főtitkár bejelentette, hogy a báró WODIANER ALBERT hagyománya, 100,000 K (esedékes kamataival együtt) befolyt, hogy gróf ANDRÁSSY GYÖRGY alapítványának tőkeértéke, mely után eddig az örökösök a kamatokat fizették, befizettetett és hogy az Elnök úr megkötötte az Első Magyar Biztosító Társasággal a palota biztosítására vonatkozó új szerződést, melyhez az Igazgató-Tanács már előző ülésén elvben hozzájárult. A WODIANER-alapítványt a Földhitelintézet az Akadémia folyószámadása javára írta, a gróf ANDRÁSSY GYÖRGY-féle alapítványt pedig megfelelő értékű $4\frac{1}{2}\%$ -os intézeti záloglevélben helyezte el. Bejelentetett továbbá, hogy a II. osztály titkári állására a leköszönt PAUER IMRE t. tag helyébe FEJÉRPATAKI LÁSZLÓ r. tag választatott meg és hogy gróf DESSEWFFY AURÉL ig. tag néhai kitünő atyjának, DESSEWFFY EMIL grófnak, az Akadémia nagyérdemű elnökének hagyatékából az Akadémia történetére vonatkozó rendkívül becses kéziratokat és nyomtatványokat adományozott az Akadémiának, miért az Igazgató-Tanács meleg köszönetét fejezte ki. Az Erzsébet-relief leleplezési ünnepségről szóló jelentés tudomásulvétele után főtitkár előterjesztette a Magyar Adria-Egyesületnek motoros hajója költségei érdekében beadott kérvényét, melynek érdemleges tárgyalását az Igazgató-Tanács a béke utáni időre halasztotta; ugyanígy határozott HOLLÓ BARNABÁS beadványa ügyében is, ki Ő Felsége és néhai Erzsébet királyné márványszobrai ajánlotta fel megvételre. Végül a pénzügyi bizottságban gróf CSÁKY ALBIN halálával megüresedett helyre báró FORSTER GYULA ig. tagot választotta meg.

III. Az 1914-ik évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki-pályázat* (vigjáték), 100 arany.

A márczius 23-án tartott összes ülés a „Fortuna szekere“ cz. darabot ítélte jutalomra méltónak. A felbontott jeligés levélből SOMLÓ SÁNDOR-nak, az Orsz. Magyar Színművészeti Akadémia igazgatójának neve tűnt elő.

2. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias satira), 200 korona.

A márczius 23-án tartott összes ülés a jutalmat nem adta ki.

3. *Báró Wodianer-féle néptanítói jutalom*, 1000—1000 korona.

Az április 27-én tartott összes ülés a jutalmakat SIMÉNFALVI SZABOLCS nagytarjai és NEMESKAY ISTVÁN szegedi igazgató-tanítóknak adta ki.

4. *Kóczán-pályázat* (történelmi színmű), 100 arany.

Az 1914 nov. 23-án tartott összes ülés a jutalmat BALÁZS SÁNDOR székelyudvarhelyi főreáliskolai tanár „A Poéta“ cz. darabjának ítélte oda.

5. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom* (1907—1913. évkörben megjelent legkiválóbb nyelvtudományi munkák), 200, illetőleg 50 arany.

A nagygyűlés a nagyjuttalmat SZILY KÁLMÁN r. tagnak, a Marczibányi mellékjuttalmat GOMBOCZ ZOLTÁN I. tagnak ítélte oda.

6. *Sámuel-díj* (nyelvtudományi értekezés), 15 arany.

A nagygyűlés a jutalmat THIENEMANN TIVADAR-nak ítélte oda.

7. *Karátsonyi-pályázat* (szomorújáték), 200 arany.

A márczius 30-án tartott összes ülés a jutalmat nem adta ki.

8. *Bulyovszky-jutalom* (hazafias óda) 400 korona.

A nagygyűlés a jutalmat nem adta ki.

9. *Nádasdy-jutalom* (elbeszélő költemény), 100 arany.

A nagygyűlés a jutalmat a „Trisan és Izolda“ cz. — szerzője TAR LAJOS szigorló orvos, Aradon — és „Csaba királyfi“ — szerzője KOLOZSVÁRI ALADÁR tanár, Mezőtúron — daraboknak ítélte oda.

10. *Ormódy Amélie-jutalom* (szépirodalmi művek), 1000 kor.

A nagygyűlés a jutalmat JAKAB ÖDÖN-nek adta ki „Őszi virágok“ cz. verskötetért.

11. *Ipolyi-pályázat* 1910-i pályázaton feltételeesen megjutalmazott „Bajza József élete“ cz. pályakérdés részletesen kidolgoztatván, — a jutalom, szerzőjének, BAJZA JÓZSEF-nek a nagygyűlésen kiadatott.

12. *Bük László-pályázat* (XVII. század története), 2000 korona.

A pályázat meddő maradt. A nagygyűlés úgy határozott, hogy újra nem hirdeti a pályakérdést, hanem kidolgozásával megbízta LUKINICH IMRE áll. főgymn. tanárt.

13. *Lukács Krisztina-pályázat* (Középkori Szlavónia), 2000 kor.

A nagygyűlés a benyújtott tervezet szerzőjét, OSLAY FERENCZ-et tervezete kidolgozásával megbízta.

14. *Gorove-pályázat* (Soltészszágok története), 100 arany.

A nagygyűlés a jutalmat nem adta ki.

15. *Schreiber-Kautz-pályázat* (1848-i átalakulás közigazdasági vezéreszméi), 1200 korona.

A nagygyűlés a jutalmat KERÉKES GRÖRGY pályaművének adta ki.

16. *Ullmann-pályázat* (a jegybankok érzékészlete) 800 kor.

A nagygyűlés a jutalmat nem adta ki.

17. *Lévay-pályázat* (hadügyi pénzügy), 1000 kor.

A nagygyűlés a jutalmat a beérkezett egyetlen pályaműnek oda ítélte. A pályanyertes mű szerzője HANTOS ELEMÉR.

18. *Körösy-pályázat* (a két nem születési aránya) 1000 kor.

A nagygyűlés a jutalmat nem adta ki

19. *Szilágyi István-jutalom* (történeti munkák), 2400 kor.

A nagygyűlés a jutalmat WERTHEIMER EDE „Gróf Andrássy Gyula élete és kora“ cz. művének ítélte oda.

20. *Lévay-pályázat* (A kukoricza monographiája), 1000 kor.

A nagygyűlés a beérkezett tervezetet elfogadta s kidolgozásával megbízta szerzőjét, dr. VARGHA KÁLMÁN kassai gazd. akadémiai tanárt.

21. *Tomory-pályázat* (matematika), 2000 kor.

A nagygyűlés dr. GRÓCZE ZOÁRD tervezetét fogadta el s kidolgozásával szerzõt megbizta.

22. *Rözsay-pályázat* 1000 kor.

A nagygyűlés dr. LECHNER GEDEON teljesen kidolgozott pályaművének, melyre az Akadémiától megbízást nyert, a jutalmat odaitélte.

23. *Az egyetemi hallgatók részére* kitűzött jutalmakat az illetékes egyetemi hatóságok javaslata alapján SZILASI KLÁRA és PELZ BELA budapesti és TRÓCSÁNYI DEZSÓ és FÜLÖP LAJOS kolozsvári egyetemi hallgatóknak ítélte oda.

24. *Vojnits-jutalom* (1912-ben előadott színművek), 800 kor.

Az 1913 jan. 27-én tartott összes ülés a jutalmat FARKAS PÁL „A conventbiztos“ cz. darabjának ítélte oda.

IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadása 1914-ben.

**M. Tud. Akadémiai Almanach.* Polgári és csillagászati nappárral 1914-re. 1914. 289 lap. Ára 2 kor.

**M. Tud. Akadémiai Értesítő.* Szerkeszti: HEINRICH GUSZTÁV főtítkár. XXV. évf. 1—12. füzet. (289—300. sz.) — 1914. I—XX és 708 lap. Az évfolyam ára 6 kor.

**Archaeologiai Értesítő.* Új folyam. XXXIV. köt. 1—5. szám. Szerkeszti: NAGY GÉZA. 1914. VIII és 455 lap. 5 melléklettel és 185 ábrával. A kötet ára 12 kor.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. Szerkeszti: dr. PAUER IMRE. XXIII. évf. 1—4. sz. 1914. 429 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

Hadtörténelmi Közlemények. Évnegyedes folyóirat. XV. évf. 1—4. füz. Szerkeszti: PILCH JENŐ. 1914. 725 lap. Képtáblákkal és ábrákkal. Az évfolyam ára 10 korona.

Irodalomtörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: SZILÁDY ÁRON. XXIV. évf. 1—4. füz. 1914. XVI és 500 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

**Mathematikai és Természettudományi Értesítő.* XXXII. köt. 1—5. füzet. Szerkeszti: FRÖHLICH IZIDOR osztálytítkár. 1914. IV és 753 lap, 15 táblával. A kötet ára 10 kor.

Nyelvtudomány. Szerkeszti: ASBÓTH OSZKÁR. V. köt. 1—2. füz. 1914. 160 lap. Egyes füzet ára 1·50 kor.

**Nyelvtudományi Közlemények.* Szerkeszti: SZINNYEI JÓZSEF osztálytítkár. XLII. köt. 4. füz. 1913. 345—467 lap. XLIII. köt. 1—3. füz. 1914. 1—396 lap. Egyes füzet ára 1·50 kor. A köteté 6 kor.

Történeti Szemle. Szerkeszti: ANGYAL DÁVID. III. évf. 1—4. füz. 1914. 640 lap. Egyes füzet ára 3 kor. Egy évfolyamé 12 kor.

Ál-Shakespearei drámák. Szerkeszti: HEINRICH GUSZTÁV. I. köt.

III. Edvárd király. Színmű 5 felv. 1596. Fordította: VERTESY JENŐ. 1914. 119 lap. Ára 2 kor. — II. köt. Yorkshirei tragédia. Szomorújáték egy felv. 1608. Fordította: MAYNE MARCZALI ERZSÉBET. 1914. 52 lap. Ára 1 kor.

**Angyal Dávid l. t.* Szalay László emlékezete, születése 100. évfordulója alkalmából. (Emlékbeszédek. XVI. köt. 11. sz.) 1914. 73 lap. Arczképpel. Ára 1·50 kor.

**Balogh Arthur l. t.* Jogállam. (Székfoglaló.) (Társadalmi Értekez. XIV. köt. 8. sz.) 1914. 57 lap. Ára 1·20 kor.

**Balogh Arthur l. t.* Constant Benjamin és az alkotmányos állam tana. (Philos. és társad. Értekez. I. köt. 4. sz.) 1915. 33 lap. Ára 60 fill.

Beke Ödön. Finnugor határozós szerkezetek. (Finnugor füzetek. 18. sz.) 1914. 117 lap. Ára 2 kor.

**Berczik Árpád r. t.* Báró Podmaniczky Frigyes levelező tag emlékezete. (Emlékbeszédek. XVI. köt. 10. sz.) 1914. 14 lap. Arczképpel. Ára 30 fill.

**Berzeviczy Albert t. t.* Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok. (Magyar Történelmi Emlékek. I. osztály. XXXIX. köt.) 1914. XLVII és 544 lap. Ára 15 kor.

**Boutroux Émile.* Tudomány és vallás a jelenkori filozóphiában. Fordította FOGARASI BÉLA. (A könyvkiadó vállalat 1914-iki eredménye.) 1914. 435 lap. Ára füzve 5, kötve 6 kor.

**Császár Elemér l. t.* A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. (Nyelvtud. Értekez. XXII. köt. 7. sz., a XXII. köt. Czím lap és tartalomjegyzékével.) 1913. 146 lap. Ára 3 kor.

**Daday Jenő r. t.* Magyarország kagylós levéllábú rákjai. — Phyllopoda Conchostraca Hungariae. — (Mathem. és Természettud. Közl. XXXII. 2. sz.) 1913. 99 lap és 13 szövegközi ábrával. Ára 4 kor.

Diveky Adorján. Zsigmond lengyel herceg budai számadásai 1500—1502 és 1505. (Magyar Történelmi Tár. XXVI. köt.) 1914. VI és 260 lap. Ára 6 kor.

**Fraknói Vilmos t. t.* Mátyás törekvései a császári trónra. (Történettud. Értek. XXIII. 9.) 1914. 86 lap. Ára 2 kor.

Gyöngyösi István összes költeményei. I. kötet Közzéteszi: BADICS FERENCZ r. t. (Régi magyar költők tára. VIII. köt.) 1914. XXVIII és 528 lap. Ára 12 kor.

**Hollós László l. t.* Kecskemét vidékének gombái. (Mathem. és Természettud. Közl. XXXII. köt. 3. sz.) 1913. 179 lap. Ára 4 kor.

Illei János. Tornyos Péter. Farsangi játék. 1789. Kiadta és bevezetéssel ellátta ALSZBENY ZSOLT. (Régi Magyar Könyvtár. XXX. köt.) 1914. 73 lap. Ára 1·60 kor.

**Jánosi Béla l. t.* Szerdahely György aesthetikája. (Nyelvtud. Értekez. XXIII. köt. 1. sz.) 1914. 59 lap. Ára 1·50 kor.

**Jungmayer Mihály.* Budapest és környékének szabadon élő

evezőlábú rákjai. (Math. és Természettud. Közl. XXXIII. köt. 1. sz.) 1914. 156 lap. 37 szövegekőzti rajzzal. Ára 5 kor.

**Karácsonyi János* r. t. Borovszky Samu emlékezete. (Emlékbesz. XVI. köt. 13. sz.) 1914. 16 lap. Arczképpel. Ára 40 fill.

Kazinczy Ferencz. Az amerikai Podocz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése. Bessenyei német eredetijével együtt kiadta és bevezetéssel ellátta WEBER ARTHUR. (Régi magyar könyvtár. 34 köt.) 1914. 58 lap. Ára 1:60 kor.

Kemény György. Szabolcs vármegye gazdaság-földrajzi monografiája. (Megyei monographiák.) 1913. 64 lap. Ára 1 kor.

Kertész Manó. Finn-ugor jelzős szerkezetek. Fejezetek a magyar összehasonlító mondattanból. (Finn-ugor füzetek. 17. sz.) 1914. 101 lap. Ára 1 kor. 80 fill.

Méhely Lajos. r. t. Fibrinae Hungariae. Magyarország harmad- és negyedkori gyökeresfogú poczkai, különös tekintettel a fajformálódás tényezőire és időszakaira. 1914. 102 lap, 8 táblával és egy szövegekőzti rajzzal. Ára 6 kor.

Melich János és *Gombocz Zoltán*. Magyar etymologiai szótár. 1. füz. A—Aszó. 1914. 160 lap. 2. füz. Aszó—Bécs. 1914. 161—320 lap. 3. füz. Bécs—Bori. 1914. 321—480 lap. Egy-egy füzet előfizetési ára 5 kor., bolti ára 6 kor. 50 fill.

Ortvay Tivadar. Temes vármegye és Temesvár város története a legrégebb időktől a jelenkorig. I. kötet. 2-ik könyv. Régebb középkor. A római hódításról a magyar királyság megalapításáig. 1914. 248 lap. Ára 3 kor.

**Pater Walter*. Görög tanulmányok. Fordította KÖSZEGI LÁSZLÓ. (A könyvkiadó-vállalat 1914-iki illetménye.) 1914. 324 lap. Ára füzve 5 kor., kötve 6 kor.

Pécz Béla. A Magyar Történelmi Tár és a Történelmi Tár tartalommutatója. 1914. 152 lap. Ára 3 kor.

Pecz Γουλιέλμος. Σοφικριτική τροπική της ποιήσεως των ἐγκρίτων χρόνων της ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. 1913. 396 lap. Ára 8 kor.

**Platz Bonifác* l. t. A paläolith-ember. (Társadalomtud. Érték. XIV. köt. 9. sz.) 1914. 72 lap. Ára 1 kor. 80 fill.

**Pulszky Ferencz* kisebb dolgozatai. Sajtó alá rendezte dr. LÁBÁN ANTAL. Bevezetéssel ellátta: MARCZALI HENRIK. (A vállalat 1914-iki illetménye.) 1914. LXXI és 291 lap. Ára füzve 5 kor., kötve 6 korona.

Rapport sur les travaux de l'année 1913. Présenté par le secrétaire général GUSTAVE HEINRICH. 1914. 31 lap.

**Schafarzik Ferencz* l. t. Böckh János levelező tag emlékezete. (Emlékbeszéd. XVI. köt. 12. sz.) 1914. 40 lap. Arczképpel. Ára 1 kor. 20 fill.

Simonyi Zsigmond. A jelzők mondattana. Nyelvtörténeti tanulmány. 1914. 194 lap. Ára 5 kor.

Stückel Pál. Bolyai Farkas és Bolyai János geometriai vizsgálatai. Kiadta, életrajzzal és magyarázattal ellátta — —. Magyarra fordította RADOS IGNÁCZ. I. rész: A két Bolyai élete és művei. Bolyai János egyik följegyzésének hasonmásával és 26 a szöveg közé nyomtatott ábrával. 1914. XII és 288 lap. — II. rész: Szemelvények a két Bolyai műveiből. 94 a szöveg közé nyomtatott ábrával és egy táblával. 1914. IV és 295 lap. A két kötet ára 12 kor.

**Szentkláray Jenő* I. t. Debreczeni Bárány Ágoston élete és munkái. Emlékezés Dél-Magyarország első magyar történetírójáról. (Történettud. Értekez. XXIII. köt. 8. sz.) 1914. 107 lap. Egy arczképpel és egy rajzzal. Ára 2 kor. 50 fill.

Szíveket újítj bokréta. XVIII. évszázadbéli dalgyűjtemény. Kiadta VERSENYI GYÖRGY. (Régi Magyar Könyvtár. XXXV. köt.) 1914. 180 lap. Ára 3 kor.

**Szücsi József.* Bajza József. (A vállalat 1914 iki illetménye.) 1914. 497 lap. Ára füzve 5 kor., kötve 6 kor.

Összesen 50 munka 795 és fél iven.

A *csillaggal jelölt munkákat az intézetek átalány fejében kapják.

V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével megjelent munkák és folyóiratok.

1. *Folyóiratok:* Budapesti Szemle, Ethnographia, Keleti Szemle, Közgazdasági Szemle, Egyetemcs Philologiai Közlöny, Orvosi Archivum, Magyar Paedagogia, Matematikai és Fizikai Lapok, Természettudományi Füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte, Ungarische Rundschau, Orvosi Hetilap, Hungary.

2. *Könyvkiadóvállalatok:* Természettudományi könyvkiadó-vállalat, Orvosi könyvkiadó-vállalat, Philosophiai Írók Társasága, Közgazdasági Remekírók Társasága, Magyar Közgazdasági Könyvtár, Jogtudományi monographiák, Nemzetközi matematikai és természettudományi katalogus.

3. *Munkák:* a) Magyar Történelmi Életrajzok, b) Id. Teleki Mihály levelezése. c) GOMBOS F. ALBIN: Középkori Krónikások. d) Akadémiák Szövetségének kiadványa: az Iszlám Encyklopaediája. e) Corpus Nummorum, f) Corpus de Musica, g) Philosophiai Bibliothographia, h) Euler Összes Munkái.

Az Igazgató-Tanáctól megszavazott segélylyel készülnek: BOGDÁNFY ÖDÖN: A vizierő, BALLAGI GÉZA: XIX. századi névtelen röpiratok, POSCH JENŐ: Lélektan, PETRIK GÉZA: Magyar Könyvészet. BIHARI KÁROLY: Eötvös József, „A XIX. század uralkodó eszméi”-nek méltatása.

VI. *Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják.*

<i>Ács, Kaszinó.</i>	<i>Budapest, Állatorvosi főiskola.</i>
<i>Arad, Kir. főgimnázium.</i>	„ Mezőgazd. Múzeum.
„ Állami főreáliskola.	„ Képzőművészeti főisk.
„ Felsőkereskedelmi iskola.	„ M. kir. Technologiai ipar-
<i>Arad, Kölcsey-Egyesület.</i>	„ múzeum.
„ Közs. polgári fiúiskola.	„ M. kir. chemiai intézet.
„ Tanítóegyesület könyvtára.	„ VII. ker. ág. h. ev. főgimn.
<i>Aranyosmarót, Áll. főgimnázium.</i>	„ Kegyesrendi főgimn.
<i>Aszód, Gimn. könyvtár.</i>	„ I. ker. kir. áll. főgimn.
<i>Baja, Csisztercezi főgimn.</i>	„ II. ker. kir. kath. főgimn.
„ Áll. tanítóképző.	„ III. ker. állami főgimn.
<i>Bánffy-Hunyad, M. kir. áll. iskolák.</i>	„ IV. ker. piarista főgimn.
<i>Bártfa, Állami gimnázium.</i>	„ V. ker. főgimn.
<i>Békés, Ev. ref. főgimnázium.</i>	„ VI. ker. áll. főgimn.
<i>Békés-Csaba, Ev. Rudolf-főgimn.</i>	„ Angol kisasszonyok.
„ Áll. fels. leányiskola.	„ Bölcsészettan hallgatók
<i>Belényes, Gör. kath. főgimnázium.</i>	„ segítő egyesülete.
<i>Beregszász, Állami főgimnázium.</i>	„ I. ker. Főgimn. Széchenyi
<i>Besztercze, Ev. főgimnázium.</i>	„ önképzőkör.
<i>Besztercebánya, Ág. h. ev. gimn.</i>	„ VIII. ker. Főgimn. fiókja.
„ Áll. fels. leányisk.	„ Norbertinum kormány-
„ Áll. polg. fiúisk.	„ zósága.
„ Állami főgimn.	„ VII. ker. főgimnázium.
<i>Bonyhád, Ev. főgimn.</i>	„ VIII. ker. főgimn.
<i>Brád, Görög-keleti román algimn.</i>	„ Tanárképző-int. gimn.
<i>Brassó, Evang. gimnázium.</i>	„ Ref. főgimnázium.
„ Görögkel. román főgimn.	„ Ref. theol. akadémia.
„ R. kath. főgimnázium.	„ II. ker. áll. főreálisk.
„ M. kir. áll. főreáliskola.	„ IV. ker. közs. főreálisk.
„ Áll. fels. keresked. iskola.	„ V. ker. áll. főreálisk.
<i>Budapest, Fő- és szék. könyvtár.</i>	„ VI. ker. főreáliskola.
„ Tud. egyet. könyvtára.	„ VII. ker. külső áll. főgim.
„ Tud. egyet. philol. semin.	„ VIII. ker. főreáliskola.
„ Tud. egyet. tört. semin.	„ X. ker. kőbányai áll.
„ Tud. egyet. földr. semin.	„ főgimnázium
„ Tud. egy. class. phil. sem.	„ X. ker. tisztviselőtelepi
„ Tud. egy. aesth. gyűjt.	„ áll. főgimnázium.
„ Lipótvárosi Kaszinó.	„ IV. ker. kegyesr. Kala-
„ Műegyetemi könyvtár.	„ zantinum.
„ Meteorologiai intézet.	„ Keresked. Akadémia.
„ Ludovika-Akadémia.	„ VI. k. áll. fels. leányisk.

<i>Budapest</i> , II. ker. tanítónő-képző.	<i>Déva</i> , Áll. tanítóképző.
„ b. Eötvös-collegium.	<i>Dicső-Szt.-Márton</i> . Olvasó- és tár- saskör.
„ Orsz. izr. tanító-képző.	<i>Eger</i> , Érseki jogliceum.
„ Pesti izr. elemi s polgári fiúiskola.	„ Kath. főgimnázium.
„ Elemi isk. tanító-képző.	„ Érsekmegyei könyvtár.
„ Polgári isk. tanítóképző.	„ Állami főreáliskola.
„ Csiszt. r. tanárképző.	<i>Eperjes</i> , Ág. ev. collegium.
„ Kath. Sajtóegyesület.	„ Széchenyi-kör.
„ Magyar Gyermektanulm. társ.	<i>Érsekújvár</i> , Közs. kath. főgimn.
„ Növendékpapság egy- házirod. iskolája.	<i>Erzsébetváros</i> , M. kir. állami fő- gimnázium.
„ VII. ker. Erzsébet-nőisk.	<i>Esztergom</i> , Szt. Benedek-rendi fő- gimnázium.
„ II. ker. polg. leányisk.	„ Érsekmegyei könyvtár.
„ I. ker. áll. elemi isk.	„ Érs. tanítóképző.
„ Tanítóképző.	„ Városi könyvtár.
„ ref. Theologiai Akad.	<i>Fehértemplom</i> , M. kir. áll. főgimn.
„ Orsz. nőképző-egylet leánygimn.	<i>Felsőbánya</i> , Városi tanács könyvt.
„ M. mérnök- és építész- egylet.	<i>Felső-Lövő</i> , Ev. tanint. igazg.
„ Országos Levéltár.	<i>Fiume</i> , M. kir. áll. főgimnázium.
„ József-Múzeum.	„ M. k. áll. fels. keresk. isk.
„ M. Nemzeti Múzeum.	<i>Fogarás</i> , M. kir. áll. főgimn.
„ VII. k. áll. felső ker. isk.	<i>Gyergyószentmiklós</i> , áll. főgimn.
„ VI. ker. leánygimn.	<i>Gyöngyös</i> , Állami főgimnázium.
<i>Csáktornya</i> , Áll. elemi népiskola.	<i>Gyónk</i> , Ev. ref. gimnázium.
„ Áll. tanítóképzőintéz.	<i>Győr</i> , Kath. főgimnázium.
<i>Csik-Szereda</i> , Róm. kath. főgimn.	„ Áll. főreáliskola.
<i>Csorna</i> , Premontr. könyvtára.	„ Városi közkönyvtár.
<i>Csurgó</i> , Ref. főgimn.	<i>Gyula</i> , Kath. főgimnázium.
„ Áll. tanítóképzőintézet.	<i>Gyulafehérvár</i> , R. kath. főgimn.
<i>Czepléd</i> , dr. Hübner Emil könyvt.	<i>Hajdú-Nánás</i> , Ev. ref. főgimn.
„ Áll. főgimnázium.	<i>Hátszeg</i> , Polg. iskola.
<i>Debreczen</i> , Főisk. anyakönyvtár.	<i>Hódmező-Vásárhely</i> , Ev. ref. fő- gimnázium.
„ R. kath. főgimnázium.	„ Kenéz Sánd.- féle könyvt.
„ Állami főreáliskola.	„ Városi köz- könyvtár.
„ Keresk. tanintézet.	<i>Igló</i> , Ág. h. ev. főgimnázium.
„ Csokonai-kör.	<i>Ipolyság</i> , áll. főgimnázium.
„ Ev. ref. főgimnázium.	<i>Jászapáti</i> , Kath. főgimnázium.
„ Ev. ref. fels. leányisk.	<i>Jászberény</i> , Állami főgimnázium.
<i>Dés</i> , Kir. állami főgimnázium.	<i>Jászkarajenő</i> , Farkas László könyvtára.
<i>Déva</i> , Állami főreáliskola.	
„ Áll. főreálisk. ifj. könyvtára.	

<i>Kalocsa</i> , Érseki főgimnázium.	<i>Kolozsvár</i> , Erdélyi múzeum-egylet.
„ Érs. főgimn. ifj. könyvt.	„ Német philolog. sem.
„ Főszékesegyh. könyvtár.	„ Egyet. class. phil. sem.
<i>Kaposvár</i> , M. kir. áll. főgimn.	<i>Komárom</i> , Kath. főgimnázium.
„ Somogyvárm. könyvt.	„ Vármegyei könyvtár.
<i>Karánsebes</i> , Áll. főgimnázium.	<i>Körmöczbánya</i> , Áll. főreáliskola.
<i>Karczag</i> , Ev. ref. főgimnázium.	<i>Köszeg</i> , Gymn. tanári könyvtára.
<i>Kassa</i> , Kir. jogakad. könyvtára	<i>Kúnszentmiklós</i> , Ev. ref. gimn.
„ Prem. r. főgimnázium.	<i>Léva</i> , Áll. tanítóképző.
„ Állami főreáliskola.	„ Kath. főgimnázium.
„ Püspökség könyvtára.	<i>Liptó-Szt-Miklós</i> , Áll. polg. isk.
„ Állami felső leányiskola.	„ „ „ „ „ főgimn.
„ Múzeum könyvtára.	<i>Losonc</i> , M. kir. áll. főgimn.
<i>Kecskemét</i> , Állami főreáliskola.	„ Áll. tanítóképző.
„ R. kath. főgimnázium.	<i>Lőcse</i> , Kir. főgimnázium.
„ Városi könyvtár.	„ M. kir. állami főreáliskola.
„ Ref. jogakadémia.	<i>Lugos</i> , Főgimnázium.
„ Felsőkereskedelmiisk.	<i>Magyar-Óvár</i> , M. kir. gazd. akad.
<i>Késmárk</i> , Ág. h. ev. liceum.	<i>Makó</i> , Állami főgimnázium.
„ Áll. polg. és fels. ker. isk.	<i>Máramaros-Sziget</i> , Helvéth. liceum.
<i>Keszthely</i> , M. kir. gazd. tanintézet.	„ „ R. kath. főgim.
„ Kir. kath. főgimnázium.	„ „ Áll. tanítókép.
„ Balatoni múzeum-egyes.	„ „ Áll. elemi isk.
<i>Kézdivásárhely</i> , R. kath. főgimn.	<i>Maros-Vásárhely</i> , Ev. ref. Kolleg.
<i>Kisbér</i> , Áll. Ménesbirtok igazg.	„ „ Közművelődési
<i>Kiskun-Halas</i> , Ref. főgimnázium.	„ „ Ház könyvtára.
<i>Kiskun-Félegyháza</i> , Állami tanító-	„ „ Áll. polg. fiúisk.
képző.	„ „ R. kath. főgimn.
„ Kath. főgimn.	<i>Medgyes</i> , Ev. főgimnázium.
„ Városi múz.	<i>Mező-Túr</i> , Ev. ref. főgimnázium.
<i>Kismarton</i> , Áll. polg. isk.	„ Áll. fels. leányiskola.
<i>Kis-Szeben</i> , Kegyesr. gimnázium.	<i>Miskolcz</i> , Ev. ref. főgimnázium.
<i>Kisujzállás</i> , Ev. ref. főgimnázium.	„ Kir. kath. főgimnázium.
<i>Kolozsvár</i> , Gazdasági tanintézet.	„ Áll. felső-keresk. isk.
„ Egyetemi könyvtár.	„ Ev. ref. felső leányisk.
„ Ev. ref. theol. facultas.	„ Borsodm. Múzeum.
„ R. kath. főgimnázium.	<i>Modor</i> , Áll. tanítóképző.
„ Ev. ref. Kollegium.	<i>Munkács</i> , Állami főgimnázium.
„ Unitárius főgimn.	<i>Nagy-Bánya</i> , Áll. főgimnázium.
„ Keresk. Akadémia.	<i>Nagy-Becskerek</i> , Közs. főgimn.
„ Magyarirodalomtörtén.	„ Torontál vm. le-
seminárium.	váltári könyvtára.
„ Áll. polg. fiúiskola.	<i>Nagy-Enyed</i> , Bethlen-főiskola.
„ Áll. tanítóképzőintézet.	<i>Nagyigmánd</i> , Lelkészi hivatal.
„ Áll. polg. leányiskola.	<i>Nagy-Kálló</i> , Állami főgimn.

- Nagy-Kanizsa*, R. kath. főgimn.
Nagy-Károly, R. kath. főgimn.
Nagykikinda, Áll. főgimnázium.
Nagy-Körös, Ref. főgimnázium.
 " Közs. polg. leányisk.
 " Ref. tanítóképző.
Nagy-Röcze, Áll. felső keresk. isk.
Nagy-Szalonta, Áll. főgimnázium.
 " Közs. polg. leányisk.
Nagy-Szeben, Áll. főgimnázium.
 " " Ág. h. ev. főgimn.
Nagy-Szent-Miklós, Áll. pol. fiúisk.
Nagy-Szombat, Érseki főgimn.
Nagy-Várad, Kir. jogakadémia.
 " " Kath. főgimnázium.
 " " M. kir. áll. főreálisk.
 " " Felső keresk. isk.
 " " Városi könyvtár
Naszód, Alapítványi főgimnázium.
Nyíregyháza, Ág. h. ev. főgimn.
Nyitra, Főgimnázium.
Ózd, Gyári tiszt. Kaszinó.
Pallag, M. kir. gazdas. Akadémia.
Pancsova, Állami főgimnázium.
Pannonhalma, Főapátsági liceum.
Pápa, Ref. főiskola.
 " Kath. gimnázium.
 " Áll. tanítóképzőintézet.
Pécs, Püspöki jogliceum.
 " Kath. főgimnázium.
 " Pius alapítv. főgimnázium.
 " Szent Pál társulat.
Petrozsény, Áll. főgimnázium.
 " Kaszinó.
Poprád: Kárpátgyeget.
Pozsony, Kir. jogakadémia.
 " Ev. theol. akadémia.
 " Kir. kath. főgimnázium.
 " Ág. h. ev. liceum
 " Állami főreáliskola.
 " Felső keresk. iskola.
 " Ev. theol. otthona.
 " Áll. felsőbb leányiskola.
Pozsony-Szt-György, Gimnázium.
Privígye, Kath. gimnázium.
- Rimaszombat*, Egyes. prot. főgimn.
Rozsnyó, Ág. h. főgimnázium.
 " Kath. főgimnázium.
Ruttka, Polgári isk.
Sárospatak, Ev. ref. főiskola.
 " Áll. tanítóképző-int.
Segesvár, Ev. gimnázium.
 " Ev. tanítónőképző.
Selmeczbánya, Kir. kath. főgimn.
 " Közkönyvtár.
 " Ev. kerületi liceum.
Sepsi-Szt-György, Ev. ref. Koll.
 " Székely nemz. múz.
Sopron, Sz.-Benedek-rendi főgimn.
 " Ág. h. evang. liceum.
 " Ev. lyc. ifj. m. társaság.
 " M. kir. állami főreáliskola.
 " Állami felső leányiskola.
 " Ev. tanítóképző-intézet.
 " Honvéd főreáliskola.
Sümeg, Állami főreáliskola.
Szabadka, Községi főgimnázium.
 " Közkönyvtár.
 " Felső leányiskola.
 " Keresked. iskola.
 " Milkó Izidor könyvtára.
 " Nemzeti Kaszinó.
Szakolcza, Kir. kath. gimnázium.
Szamos-Ujvár, M. kir. áll. főgimn.
 " Órmény muzeum-egyes.
Szarvas, Ág. h. ev. főgimnázium.
Szász-Régen, Ág. hitv. ev. gimnáz.
Szász-Sebes, Ev. gimnázium.
Szászváros, Ev. ref. Kún-kollegium.
Szatmár, Ev. ref. főgimnázium.
 " Kir. kath. főgimnázium.
Szatmárnémeti, R. kath. tanítónő-
 képző.
Szeged, Kegyesrendi vár. főgimn.
 " Városi fög. önképzők.
 " Áll. főgimnázium.
 " Állami főreáliskola.
 " Kereskedelmi felső iskola.
 " Áll. felső leányiskola.
 " Polgári fiúiskola.

<i>Székely-Keresztúr</i> , Unit. gimn.	<i>Temesvár</i> , M. kir. áll. főreáliskola.
" " Állami tanító- képzőintézet.	" M. kir felső leányisk.
<i>Székely-Udvarhely</i> , Ev. ref. Kolleg.	" Áll. tanítóképző.
" " R. kath. főgimn	" Felsőkeresk. iskola.
" " Áll. főreáliskola.	<i>Torda</i> , Magy. Közművelődési Ház.
<i>Székes-Fehérvár</i> , Kath. főgimn	<i>Törökbecse</i> , Állami polgári fiú- és leányiskola.
" " Főreáliskola.	<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgimnázium.
" " Fels. keresk. isk.	<i>Turóc-Szent-Márton</i> , Múzeumi tót társaság
" " Vörösmarty-kör.	" Áll. polg. iskola.
" " Fejérvármegye. könyvtára.	<i>Újpest</i> , Áll. főgimn.
" " Múzeum.	<i>Új-Verbász</i> , Közs. főgimnázium.
<i>Szekszárd</i> , Állami főgimnázium.	<i>Újvidék</i> , Kir. kath. főgimnázium.
" Tolnavárm. múzeum.	" Gör.-kel. szerb főgimn.
<i>Szentcsanak</i> , Állami főgimnázium.	<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgimnázium.
" Kaszinó-egylet.	<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgimnázium.
<i>Szent-Gotthárd</i> , Áll. főgimnázium.	<i>Vágyhely</i> , Áll. segély. izr. reálisk.
" Olvasóegyesület.	<i>Versecz</i> , Állami főreáliskola.
<i>Szepeshely</i> , R. kath. tanítóképző.	" Városi könyvtár.
<i>Szigetvár</i> , Áll. polg. leányiskola.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgimnázium.
<i>Szilágy-Somlyó</i> , R. kath. főgimn.	<i>Zágráb</i> , Magyar társaság.
" " A főgimn. Vö- rösmarthy Ön- képzőköre.	<i>Zala-Eggerszeg</i> , Felső keresk. isk.
<i>Szolnok</i> , Állami főgimnázium.	" " Áll. főgimnázium.
" Felső keresk. iskola.	<i>Zenta</i> , Községi főgimnázium
<i>Szombathely</i> , Főgimnázium.	<i>Zilah</i> , Ev. ref. Wesselényi-kolle- gium.
" Áll. főreál.	" Áll. Tanítóképző.
" Kulturegyesület.	<i>Zombor</i> , Állami főgimnázium.
<i>Tata</i> , Kegyesrendi gimnázium.	<i>Zombor</i> , Városi könyvtár.
<i>Temesvár</i> , Kath. főgimnázium.	" Bács-Bodrogm. Történ- társulat.
" Áll. főgimnázium.	<i>Zsolna</i> , Áll. főreáliskola.

Összesen 380 intézet.

Ez a 380 átalányfizető 7600 koronaért kapott 32.148 korona árú kiadványt.

VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.

Aix, Bibliothèque de l'Université.
Akron, Ohio, Magyar közművelő-
dési egylet.
Albany, New-York State library.

Alsó-Kubin, Csaplovics-könyvtár.
Alleghany, Observatory.
Altenburg, Geschichts- und Alter-
tumsforschende Gesellschaft.

- Amsterdam*, K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.
- Athén*, Biblioth. Nation. de l'Univ.
 „ Kais. Deutsches Archaeologisches Institut.
- Augsbury*, Histor. Kreisverein.
- Austin*, (Texas), Acad. of Sciences.
- Baltimore*, John Hopkins Univers.
- Basel*, Naturforschende Gesellsch.
- Bécs*, Altertumsverein
 „ K. k. Hofbibliothek.
 „ K. k. Universitätsbibliothek.
 „ K. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.
 „ K. u. k. Kriegsarchiv.
 „ Seminár f. öst. Geschichtsforschung.
 „ K. k. Geograph. Gesellsch.
 „ Kais. Akad. der Wissensch.
 „ Kais. kön. Geol. Reichsanst.
 „ Zentralkommission zur Erhaltung d. Baudenkm.
 „ Naturhist. Verein an d. Univ.
 „ „Nachrichten“ szerkeszt.
 „ Zoolog.-botan. Gesellsch.
 „ Akadem. Verein der Naturhistoriker.
 „ Ungar-Verein.
 „ Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola.
 „ K. k. Naturhist. Hofmuseum.
 „ Bécsi magy. nemz. szövetség.
- Békés-Gyula*, Békésmegyei mivölödéstörténeti egylet.
- Belgrád*, Sociétés Savante Serbe.
- Bergen*, Bergens Museum.
- Berkeley* (California), University Library.
- Berlin*, Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.
 „ Gesellschaft für Erdkunde.
 „ Kais. preuss. Statistisches Bureau.
 „ Physikalisch-technische Reichsanstalt.
- Berlin*, Bibliothek des Seminars für orientalische Sprachen.
- Bern*, Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.
- Bologna*, Reale Accademia delle Scienze di Bologna.
- Bonn*, Verein der Altertumsfreunde im Rheinlande.
- Bordeaux*, Sociétés des Sciences Physiques et Naturelles.
- Boroszló*, Verein für Geschichte u. Altertümer Schlesiens.
 „ Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Altertümer.
- Brünn*, Mährische Landesbiblioth.
 „ Bibliothek d. mähr.-schles. Landesausschusses.
- Brüssel*, Acad. R. des Sciences et Belles Lettres.
 „ Sociétés Numismatique.
 „ Sociétés d. Bollandistes.
- Budapest*, M. k. miniszterelnökség.
 „ Vallás- és közokt. min.
 „ Képviselőh. könyvtára.
 „ Egyetemi olvasókör.
 „ M. kir. földtani intézet.
 „ Magyarhoni föld. társ.
 „ Magyar Nemz. Múzeum.
 „ M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.
 „ M. Nemz. Múzeum érem-és régiség-osztálya.
 „ Magy. Nemzeti Múzeum növénytani osztálya.
 „ Műegyetemi olvasókör.
 „ Magyar Förtén. Társulat.
 „ Népszerű főiskolai tanf.
 „ Nemz. színház könyvt.
 „ Orsz. m. iparegyesület.
 „ Földm. min. mezőgazd.-statiszt. oszt.
 „ M. kir. országos levéltár.
 „ Országos m. k. statiszt. hivatal.

- Budapest*, Föv. statisztikai hivatal.
 „ Múemlékek országos Bizottsága.
 „ Magy. mezőgazd. szöv.
 „ Kereskedelmi múzeum tudakozó intézete.
 „ Petőfi-ház könyvtára.
Bukarest, Academia Romana.
Calcutta, Asiatic Society of Bengal.
 „ Indian Museum.
 „ Department of Commerce and Labor.
Calcutta, Indian Association for the Cultivation of Science.
Cambridge (Angolorsz.), Cambridge Philosophic. Society.
 „ Museum of Comparative Zoology.
Catania, Accademia Gioenia di Scienze Naturali.
Cherbourg, Société des Sciences Natureles et Mathématiques.
Christiania, Société des Sciences.
 „ Univers. R. d. Norvége.
Cincinnati (Ohio U. S. A.), Office of the Lloyd Library.
Colombo (Ceylon), Museum.
Danzig, Naturforsch. Gesellschaft.
Darmstadt, Histor. Verein.
Déva, Hunyadmegyei régészeti és történ. társulat.
Dijon, Acad. des Sciences et Belles Lettres.
Dorpat (Jurjev), Estnische Gelehrte Gesellschaft.
 „ Meteorol. Observatorium.
Drezda, Kön. Sächsischer Altertums-Verein.
Dublin, Royal Dublin Society.
Edinburg, Royal Society.
 „ R. College of Physicians.
Erlangen, Physik. medicinische Societät.
 „ Kön. Universitäts-Bibliothek.
Florenz, Accademia della Crusca.
 „ Società Italiana di Antropologia e di Etnologia.
 „ Bibl. Nationale centrale.
 „ R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.
 „ R. Istituto di Studi Superiori storico-pratici di Firenze.
Frankfurt a/M., Physikal. Verein.
Frankfurt a/O., Naturwissenschaftlicher Verein.
Genf, Société de Physique et d'Histoire Naturelle.
Giessen, Grossherz. Univ.-Biblioth.
Glasgow, Library of university.
Görlitz, Oberlausitzische Gesellsch.
Göttingen, Kön. Gesellschaft der Wissenschaften.
Graz, Hist. Verein f. Steiermark.
 „ Akademischer Leseverein.
 „ Hist. Sem. an. d. k. k. Univ.
 „ Bibliothek der k. k. Technischen Hochschule.
Gyulafehérvár, Batthyányi-könyvtár.
 „ Alsófehérm. tört. rég. és természettud. egyesület.
Halle a/S., Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.
 „ „ Bibliothek der ungar. Studierenden.
Harlem, Société Hollandaise des Sciences.
 „ Fondation de P. Teyler van der Hulst.
Heidelberg, Grossherz. Bibliothek.
Helsingfors, Finnländische Societät der Wissensch.
 „ Finnische Literarische Gesellschaft.
 „ Societas pro Fauna et Flora Fennica.
 „ Finnische Altertums-Gesellschaft.

- Helsingfors*, Soumalais Ugrilainen Seura.
 „ Kotikielen Seura.
 „ Société de Géographie.
- Herény*, Observatorium.
- Innsbruck*, K. k. Universitäts-Bibliothek.
 „ Ferdinandum f. Tyrol.
- Irkutsk*, Observatoire Magnétique et Météorologique.
- Jena*, Thüring. Verein f. Gesch. u. Altertumskunde.
 „ Statistisches Bureau der Vereinigten Thüring. Staaten.
 „ Bibliotheca Hungarorum.
- Kasan*, Société Physico-Mathémat.
 „ Société d'Archéologie, d'Histoire et d'Ethnograph.
 „ Séminaire Pédagogique.
- Kassa*, Felsőmagyarorsz. Múzeum-egylet.
- Kharkof*, Société Mathématique.
- Kiel*, Gesellsch. f. Schleswig-Holstein-Lauenburg. Geschichte.
- Klagenfurt*, Historische Gesellschaft für Kärnten.
- Kolozsvár*, Máv műhely „Összhang“ önképző, dal- és zeneegylete.
- Königsberg*, Physikalisch-ökonomische Gesellschaft.
- Konstantinápoly*, Magy. egyesület.
- Kopenhagen*, Académie Royale.
 „ Société R. des Antiquaires du Nord.
- Krakkó*, K. Gelehrte Gesellschaft.
- Laibach*, Hist. Verein für Krain.
- Lansing*, Agricultural College.
- Leiden*, Musée néerlandaise d'Antiquités.
- Lemberg*, Ossolinskisches Institut.
 „ Universitäts-Bibliothek.
 „ Svčenko-Gesellschaft der Wissenschaften.
- Liège*, Institut Archéologique Liégeois.
- Linz*, Mus. Francisco-Carolinum.
- Lipcse*, Museum für Völkerkunde.
 „ Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
- Lisszabon*, Académia Reale des Sciencias.
- London*, Society of Antiquaries.
 „ R. Inst. of Great Britain.
 „ R. Astronomical Society.
 „ R. Geographical Society.
 „ Royal Society.
 „ Anthropological Institut
 „ „Jon“ a Journal of Electronics, Jonology, Radioactivity and Chemistry.
- Losoncz*, Közkönyvtár.
- Lőcse*, M. orsz. Kárpát-egylet.
- Lüneburg*, Museums-Verein.
- Luxembourg*, Section Historique de l'Institut.
- Lyon*, Bibliothèque de l'Université.
- Madrid*, Acad. Reale de Sciencias exactas.
- Magyar-Óvár*, Mosonmegyei történelmi és régészeti társulat.
- Mainz*, Verein für Erforschung rheinischer Gesch. u. Altertüm.
- Manchester*, Literary and Philosophical Society.
- Manila*, Departement of the Interior. The Ethnological Survey for the Philippine Islands.
- Maros-Vásárhely*, Teleki-könyvt.
- Marseille*, Faculté des Sciences.
- Mecklenburg-Schwerin*, Verein für Mecklenburgische Geschichte u. Altertumskunde.
- Modena*, Archivio di Stato.
- Montana*, Biological Station.
- Montevideo*, Museo Nacional de Montevideo.
- Montpellier*, Acad. des Sciences.
- Montreal*, Natural History Society.

- Montreal*, Numismatic and Antiquarian Society.
- Moszkva*, Société d'Archéologie.
 „ Société Imp. des Naturalistes.
 „ Observatoire magnétique et météorolog. de l'Université impériale.
 „ Lazarevskij Institut.
- Mosztár*, Magy. kultúregyesület.
- München*, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
 „ Histor. Verein von Oberbairern.
 „ Kön. Technische Hochschule.
- Nagy-Szeben*, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
 „ „ Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
 „ „ Szász nemz. levéltár.
 „ „ Erdélyi rom. irod. s népmiv. egyesület.
 „ „ Magy kaszinó könyvtára.
- Nagy-Várad*, Biharmegyei régész. egyesület.
- Namur*, Société Archéol. de Namur.
- Nápoly*, Reale Accad. di Archeol.
 „ Grande Archivio di Stato.
 „ R. Accad. delle Scienze Fische e Mathematiche.
 „ R. Accad. delle Scienze morali e politiche.
 „ Bibliotheca Nazionale.
 „ Società Napoletana di Storia Patria.
- New-Haven*, Yale Univers. Library.
- New-York*, Academy of Sciences.
 „ „ Amer. Geogr. Society.
 „ „ New-York St. Library.
 „ „ Americ. Mathem. Society.
 „ „ Americ. Museum of Natural Sciences.
- Nürnberg*, Germanisches Museum.
- Nyitraújváros*, Róm kath. polgári főiskola.
- Odessa*, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
- Oldenburg*, Altertumsverein
- Ó-Szentanna*, R. k. elemi népiskola tanítói és ifjúsági könyvtára.
- Paderborn*, Verein f. Geschichte u. Altertumskunde Westphalens.
- Paris*, Bibl. de l'Institut de France.
 „ Annuaire Géolog. Universal.
 „ Museum d'Histoire Naturelle.
- Penango-Monferrato*, Deutsches Don Bosco-Institut S. Bonifacius.
- Philadelphia*, Philos. Society.
 „ Acad. of Nat. Scienc.
 „ Geographic. Society.
- Porto*, Academia Politechnica.
- Pozsony*, Természettudósok és orvosok egyesülete.
- Prága*, Museum des Königreichs Böhmen
 „ K. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften.
 „ Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.
 „ Verein böhm. Philologen.
 „ Český Lid.
 „ Česka Akad. Cisare Fr. Joz.
 „ Historisches Seminar der k. böhm. philos. Facultät.
- Regensburg*, Historischer Verein für die Oberpfalz.
- Rennes*, Faculté des Sciences.
- Riga*, Gesellsch. für Geschichte u. Altertumskunde der russischen Ostseeprovinzen
- Rock-Island*, Illinois. Denkmann Memorial Library
- Róma*, Kais. deutsch. arch. Institut.
 „ Accademia dei Lincei.
 „ Bibliotheca Apost. Vaticana.
 „ Specola Vaticana.
 „ Società Geografica Italiana.

- Róma*, Reale Società Rom. di Storia Patria.
 „ Direction générale de la Statistique.
 „ Società Italiana per il progresso delle Scienze.
 „ Institut International d'Agriculture.
- Rostock*, Naturforschende Gesellschaft.
- Salzburg*, Museum Carol.-August.
San-Francisco, Acad. of Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences.
 „ „ Missouri botan. Garden.
São Paulo (Brazilia), Museo Paulista.
- Sarajevo*, Landesmuseum.
 „ Bosn.-Hercegov. Institut für Balkanforschung.
- Sendai*, Jahaku Imperial University.
Simla (India), Archaeolog. Survey Departm. of India.
- Spalato*, K. kön. Archaeologisches Museum.
- Stanford* University, Cal. U. S. A.
Stockholm, Académie des Sciences.
 „ Institut R. Géologique.
 „ Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien.
- Strassburg*, Kais. Universitäts- u. Landesbibliothek.
 „ Histor. Literarischer Zweigverein des Vogesenclubs.
- Stuttgart*, Kön. öffentl. Bibliothek.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szent-Pétervár, Académie Imp. des Sciences.
 „ „ Comm. Imp. Archéol.
 „ „ Observ. Phys. Cent.
 „ „ Société Imp. Géographique de Russie.
 „ „ Császári egyetemi könyvtár.
- Szombathely*, Régészeti egyesület.
Temesvár, Délmagyarországi Természettud. társulat.
 „ Délmagyarországi Történ. és Régész. Társ.
- Tokio*, Imperial Univers. of Japan.
Torda, Magy. közművelődési ház.
Triest, Museo civico di Storie Naturali.
Triest, Società Adr. di Scienze Nat.
Ujvidék, Matica Srbska.
Ulm, Verein für Kunst und Altertümer.
Upsala, Universitäts-Bibliothek.
Urbana, U. S. A. Library of the University of Illinois.
Varsó, Mathemat. - physikalische Abhandlungen.
 „ Société Scientifique. (Towarsystwo Naukowe Warszawskie.)
Velenceze, R. Archivio di Stato.
 „ Istituto R. Veneto delle Scienze ed Arti.
Vaskoh, Görög-keleti román esperesség könyvtára.
Washington, United States Geological Survey.
 „ Department of Agriculture of the United States of America.
 „ Smithsonian Institution.
 „ Indian Museum Nat. History Section.
 „ National Geographic Society.
 „ Department of Commerce and Labor. Bureau of Standards.
Weimar, Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.
Wiesbaden, Verein f. Nassauische Altertumskunde u. Geschichtsforschung.

Zágráb, Akadémia könyvtára.	Zombor, Görög-keleti szerb tanítóképző.
„ Egyetem könyvtára.	Zürich, Bibl. des Ung. Vereines.
„ Múzeum könyvtára.	„ Concilium Bibliographicum.
„ Horvát arch. társaság.	„ Naturforsch. Gesellschaft.
„ Horvát-szlavon-dalmát országos levéltár.	

VIII. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára.

A)

A könyvtárról szóló jelentésben kiváló gyarapodásként ki kell emelni, hogy Vámbéry Ármin hagyatékából értékes Orientaliák kerültek az Akadémia könyvtárába. 655 török, perzsa, arab nyomtatványokon kívül 56 értékes keleti (török, perzsa) kézirattal gyarapodott a kéziratgyűjtemény. Jegyzéke az Értesítőben fog megjelenni.

A könyvtári munkálatok a megszokott rendben folytak. A könyvtár rendezéséről a következő adatok tanuskodnak. A rendezett tudománysszakok száma 55; ezek 102,403 munkát foglalnak magukban, és pedig: Bibliographia 1492, Encyklopaedia 176, Philosophia 2236, Mythologia 165, Theologia 4977, Paedagogia 5241, Iskolai könyvek 9420, Széptudomány 1576, Anthropologia 814, Jogtudomány 1508, Magyar Jogtudomány 3059, Politika 3240, Magyar Politika 3163, Magyar Országgyűlések irományai 95, Történelem 7020, Magyar Történelem 4418, Életírás 4699, Földrajz 1177, Magyar Földrajz 732, Térképek 955, Utazás 1619, Statisztika 1006, Schematismusok 406, Hadtudomány 1206, Régészet 1780, Éremtudomány 262, Matematika 1909, Természettudomány 279, Természettan 1155, Vegytan 504, Természetrájz 146, Állattan 808, Növénytan 845, Ásvány- és Földtan 603, Gazdaságtan 5449, Orvostudomány 2773, Nyelvtudomány 3369, Classica-Philologia 1328, Görög irodalom 998, Latin irodalom 1045, Új-latin irodalom 882, Magyar nyelvészet 803, Régi Magyar Irodalom 398, Magyar Irodalom 6930, Germán irodalmak 2463, Francia irodalom 1541, Olasz-spanyol irodalom 655, Szláv irodalmak 531, Keleti irodalmak 2098, Incunabulumok 474. Akadémiák és tudom. társulatok kiadványai 754, Magyar Tud. Akadémia kiadványai 430, Magyar folyóiratok 459, Külföldi folyóiratok 221, Bolyaiana 83.

A szakkatalogus áll 126 kötetből és 52 czédulatokból. Az általános czédula-katalogus 265 tokban van elhelyezve.

I. A könyvtár gyarapodása a járulék-napló kimutatása szerint a következő: Vétel útján 409 mű 439 kötetben, 189 füzetben. Kötelespéldányként 338 nyomda 8980 művet 2270 kötetben, 7833 füzetben, 162 zeneművet 2 kötetben 171 füzetben, 252 térképet 2 kötetben 264 laprészen küldött be. Magánosok ajándékából 43 mű 31 kötetben, 14 füzetben érkezett a könyvtárba. 237 tudományos társulattól és

Akadémiától 504 művel 378 kötetben, 478 füzetben gyarapodott a könyvtár. Az Akadémia saját kiadványaiból 26 művel 32 kötetben és 33 füzetben növelte a könyvtár állományát.

A könyvtár olvasóterme az elmúlt évben 229 napon volt nyitva az olvasók számára s ez idő alatt 3623 olvasó 5538 művet használt, míg házi használatra 160 kölcsönző 698 művet vett ki a könyvtárból.

II. A kézirattár-ban az elmúlt évben lajstromoztatott a *Levelezés* című szakban 5 irod. levél és 81 iromány 137 katalogusczédulán, a *Vegyes* című szakban 42 kézirat, 73 irod. levél és 102 iromány 293 czédulán; a *Történelem* című szakban 5 kézirat és 275 iromány 415 czédulán, az *Irodalmi levelek* című szakban 7 levél 4 czédulán, a *Bolyai-szckrényben* 50 kézirat, 192 irod. levél és 104 iromány 260 czédulán, az *Arab kéziratok* című szakban 2 kézirat 2 czédulán, a *Perzsa kéziratok* című szakban 11 kézirat 11 czédulán, a *Török kéziratok* című szakban 43 kézirat 43 czédulán. 20 látogató 316 kéziratot, és 427 irodalmi levelet használt. Házi használatra 4 egyén és 4 intézet 401 kéziratot, 5 irodalmi levelet és 91 irományt kölcsönzött ki. A kézirattár gyarapodására ajándék útján: *Farkas Gyulától* Bolyai Farkas napára vonatkozó 42 irat; *Lévai József* kézirata: Shakespeare „A makranczos hölgy“-ének fordítása; *Rudolffi József* munkája: A tízoltás elméleti műveletének és az idő mint felette nagy faktornak megoldási kísérlete; özv. *Szabó Péternétől* a Bolyaiakra vonatkozó 50 kézirat, 159 irod. levél és 62 irat; végül *Vámbéry Ármin* hagyatékából 2 arab, 11 perzsa és 43 török kézirat.

III. Az Akadémia Goethe-gyűjtemény-ét ez évben magánosok, iskolák csoportban is látogatták. Külföldiek is érdeklődtek meg és pedig 1913-ban 109-en, 1914-ben pedig csak 42-en. A gyűjtemény kis anyagi segítségével 14 művel 17 kötetben gyarapodott.

IV. A Széchenyi-múzeum az elmúlt évben a következő tárgyakkal gyarapodott: 1 olajfestmény, 2 metszet, 50 fénykép, 1 érem, 18 mű, 25 kisebb nyomtatvány. A múzeum látogatói ez évben 140 és 3 iskola növendékei.

B)

Diplomatariumok, melyek az Akadémia könyvtára számára 1914-ben vétettek:

Anabeta Vaticano-Belgica. Vol. VII. Suppliques d'Urbines V. (1362—1370.) Textes et analyses. Publiés par Alphonse Fierens. Rome, Bruxelles, Paris, 1914.

Archives, ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau. IV. Sér. Tome IV. 1759—1767. Publicé par Th. Bussemaker. Leyde, 1914.

Briefe der Kaiserin Maria Theresia. Ausgewählt, herausgegeben und eingeleitet von M. Fred. 1.. 2. Bd. München, Leipzig, 1914.

Geschichtsquellen, Württembergische —. XVI. Bd. Gerwig Blarer, Abt von Weingarten, 1520—1567. Briefe u. Akten von Heinrich Günter. I. Bd. 1518—1547. Stuttgart, 1914.

Martens. Nouveau recueil général de Traités. III. Sér. Tome VII. liv. 3. Tome VIII. liv. 1., 2. Leipzig, 1913—14.

Monumenta Germaniae Historica. Legum sectio IV. Constitutiones et acta publica imperatorum et regum. Tom. V. pars III. Tom. VI. pars I. fasc. 1., 2. Hannoverae et Lipsiae, 1913—14.

Muratori. Rerum Scriptores Italicarum. 117—127. fasc. Citta di Castello, 1913—14.

Nuntiatursberichte aus Deutschland. II. Abt. 1560—1572. IV. Bd. Nuntius Delfino 1564—1565. Bearbeitet von S. Steinherz. Wien, 1914.

Petra Velikago. Pisma i bumagi imperatora —. Tom. I—VI. St.-Petersbourg, 1887—1912.

Publikationen d. Gesellschaft f. rheinische Geschichtskunde. 23. VII. Urkunden und Regesten zur Geschichte der Rheinlande aus dem vatikanischen Archiv. Gesammelt u. bearbeitet von Heinrich Volbert. Sauerland. VII. Bd. 1400—1415. 31. Bd. Die Gutachten der rheinischen Immediat-Justiz-Kommission. Herausg. von E. Landsberg. Bonn, 1913—14.

Quellen zur Geschichte der römisch-kanonischen Processes im Mittelalter. Herausgegeben von Ludwig Wahrmund. II. Bd. 2. Hft. Die Summa Aurea des Wilhelmes de Droveda. Innsbruck, 1914.

Quellen zur schweizer Geschichte. N. Folge. IV. Abt. Handbücher 1. Bd. Barth, H. Bibliographie der schweizer Geschichte. I. Bd. Basel.

Quellen und Darstellungen zur Geschichte Niedersachsens. 30 Band. Reinecke, Wilhelm. Die Strassennamen Lüneburgs. Hannover, 1914.

Regesta Chartarum Italiae. No. 12. Regesto Mantovano. Le Carte degli archivi Gonzaga e di Stato Mantova. A cura di Pietro Torelli. Vol. I. No. 13. Regesto di Camaldoli. A cura di Ernesto Lasinio. Vol. III. Roma, 1914.

Regesta Pontificum Romanorum. Congessit Paulus Fridolinus Kehr. Italia Pontificia. VI. Liguria sive provincia Mediolanensis. Pars II. Berolini, 1914.

Reichstagsakten, Deutsche —. XV. Bd. 2. Hälfte. Gotha, 1914.

Urbare, Österreichische —. Herausgegeben von der k. Akademie der Wiss. III. Abt. Urbare geistlicher Grundherrschaften. III. Bd. II. Teil. Wien, Leipzig, 1913.

Urkunden (Die) des königlichen Stiftes Emaus zu Prag. II. Bd. Die Urkunden vom Jahre 1415—1885. Herausgegeben von L. Helming. Prag, 1914.

Urkundenbuch der Abtei Sanct-Gallen. V. Teil. VI. Lief. St.-Gallen, 1913.

Urkundenbuch des Klosters Fulda. I. Bd. 1. Hälfte. Bearbeitet von Edmund E. Stengel. Marburg, 1913.

Veröffentlichungen der historischen Kommission für Hessen in Waldek. VII. 2. Waldecker Chroniken. Bearbeitet von Paul Jürges, Albert Leisse, Wilhelm Dersch. Marburg, 1914.

Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs. 13. Bittner, Ludwig. Chronologisches Verzeichniss der österreichischen Staatsverträge. III. Bd. Wien, 1914.

IX. *A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1914-ben.*

Az Akadémia 1913 december 31-én kimutatott vagyónából a szabad rendelkezésre álló alapítványok összege volt K 4,544.648—
 míg a tiszta vagyon volt „ 596.613·45
 összesen K 5,141.261·45

A K 596.613·45 tiszta vagyonból leiratott az 1914. évi vagyongeplési hiány
 „ 11.325·90
 „ 585,287·55, ehhez járul az 1914. évi rendkívüli bevételek fejében
 „ 11.810—

tehát K 597.097·55 tett az Akadémia tiszta vagyona 1914 december 31-én.

A szabad rendelkezésre álló alapítványok összege 100.597·22 K-val növekedett.

1913 december 31-én a szabad rendelkezésre álló alapítványok összege tesz K 4,645.245·22
 ehhez járul még az Akadémia tiszta vagyona . . . „ 597.097·55
 úgy hogy összesen K 5,242.342·77
 vagyon felett rendelkezik az Akadémia 1914 december 31-én.

Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő határozott rendeltetésű alapok:

„A“ alapítványok,

melyeknek kamatai pályadíjakra, jutalmakra és segélyezésekre fordítandók.

	Tőkében koronaértékben	Kamat
Bésán József	80.000.—	
Bródy Zsigmond	40.000.—	
Bulyovszky Gyula	4.000.—	
Bük László	14.000.—	
Dóra Szilárd	4.000.—	
Duka Tivadar	2.000.—	
Edl—Holczner	32.000.—	
Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár pályadíj-alapítványa	8.000.—	1.115·84
Dr. Elischer Gyula „Goethe-alap“	4.000.—	6 92
Első Magyar Általános Biztosító-Társaság	22.000.—	
Farkas István	4.000.—	
Feridun bey (akadémiai rész)	30.000.—	3.884·30
Gróf Festetics László	21.000.—	
Flór Ferencz és neje	40.000.—	
Forster János	24.000.—	
Fraknói Vilmos	55.600.—	138·49
Gorove László és István	22.000.—	
Ipolyi Arnold	26.837.—	
Kanizsay Károly	2.800.—	
Gróf Karátsonyi Guidó	63.000.—	
Kautz Gyula	4.000.—	
Kóczán Ferencz	28.000.—	
Kőrösi József alapítványa	8.000.—	1.818·88
Lederer Béla	10.000.—	
Lehr Albert	2.000.—	12·88
Lévay Henrik	20.000.—	
Lukács Móricz	40.000.—	
Marczibányi nemzetség	8.400.—	
Ifj. gróf Nádasdy Ferencz	10.500.—	
Oltványi Pál	2.400.—	720.—
Ormódy Vilmos	10.000.—	
Péczezy József	10.500.—	
Pollák Jakab	12.000.—	
Rózsay József	8.400.—	
Rökk Szilárd	20.000.—	
Sámuel Alajos	2.100.—	
Schossberger Zsigmond	20.000.—	
Schreiber Ignác által néhai Kautz Gyula emlékezetére alkotott alapítvány	10.000.—	1.298·60
Seitovszky János	31.000.—	
Székely kivándorlási alap	49.678 61	
Szilágyi István	4.000.—	1.200.—
Szitányi Ullmann testvérek	10.000.—	
Sztrókay Lujza	10.000.—	
Gróf Teleki József	24.000.—	
Átvitel	930.215·61	10.195·91

	Tökében koronaértékben	Kamat
Áthozat	930.215·61	10.195·91
Tomori Anasztáz	20.000—	
Ullmann Imre és testvérei	6.000—	
Vitéz-alap	2.100—	
Özv. Vojnits Tivadarné	20.000—	
Wahrman Mór	20.000—	
Wodianer Albert	58.400—	
Gróf Andrassy Dénes alapítványa	108.000—	—·71
„A” alapítványok összege: 1,138.715·61		10.196·62

Ezenkívül a Pesti Hazai Első Takarékpénztár kezelése alatt van:
 Pesti Takarékpénztár (Fáy-alap) K 40.000—
 A Pesti M. Keresk. Bank alapítványa saját kezelésében „ 10.000—
 mely utóbbi alapítvány kamatja minden öt évben a M. Föld-
 hitelintézetnél 2000 K összegben fizettetik be.

„B” alapítványok,

melyeknek kamatai tőkésítendőek.

	Koronaértékben
Gróf Kuun Géza	11.237·91
Ordódy István	4.265·16
Dr. Ortway Tivadar	30.000—
Semsey Andor	213.430·80
Udvardi Cherna János	2.091·87
Néhai bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány	73.404·54
Hg. Czartoryski-féle alapítvány	5.047·98
Reguly-alap	3.939·25
Tisztviselők nyugdíjalapja	41.103·61
Kovács Ferenc pályadíj-alapítványa	13.527·26
Erzsébet királyné emlékmű-alap	28·07
N. Fabriczy Sámuel emlékére tett alapítvány	277.000—
Galgóczy Károly	2.128·55
Szőnyi Pál	24.876·80
„B” alapítványok összege: 702.081·80	

Bevétele volt az Akadémiának 471.005 kor. 90 fill. (ebből országos dotatio 129.000 kor.), *kiadása* pedig 470.521 kor. 80 fillér, maradt 484 kor. 10 fill., mely a tiszta vagyont gyarapítja.

Adományokból befolyt 500 korona; pályadíjakra fordított 51.595 kor. 65 fillér.

Mindezekre nézve részletes kimutatás található az Akadémiai Értesítő f. é. 303. füzetében.

X. Az Akadémia halottjai 1914/1915-ben.

Igazgató tag:

WARTHA VINCZE. *Meghalt 1914 július 20.*

Tiszteleti tagok:

BÁRÓ NYÁRY JENŐ. *Meghalt 1914 június 29.*

RÓNAI HORVÁTH JENŐ. *Meghalt 1915 márczius 3.*

Rendes tag:

MEDVECKY FRIGYES. *Meghalt 1914 augusztus 21.*

Levelező tagok:

RÉTHY LÁSZLÓ. *Meghalt 1914 november 20.*

KOSUTÁNY TAMÁS. *Meghalt 1915 január 19.*

NAGY GÉZA. *Meghalt 1915 február 4.*

BUNYITAY VINCZE. *Meghalt 1915 márczius 26.*

Külső tag:

PERROT GYÖRGY. *Meghalt 1914 június 30.*

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés a nagyjutulomról és Marczibányi-mellékjutulomról.

A nagyjutulom és a Marczibányi-mellékjutulom ez évben a széptudományi szakot illeti. A javaslattételre kiküldött bizottság (Herczeg Ferencz t. t., Badiés Ferencz r. t., Bánóczy József, Ferenczi Zoltán, Riedl Frigyes, Viszota Gyula és Horváth Cyrill l. tt.) több ízben szemlét tartott az 1908—1914 között megjelent munkákon, melyek a kitűzött határidőig az Akadémiához beérkeztek, vagy a bizottság tagjai előtt ismeretesek voltak; és mellőzve mindazt, a mit a pályázati szabályok szerint mellőzni kellett, továbbá a bizottsági tagok munkálatait, kiemelendőknek a következő műveket ítélte:

1. Kéki Lajos: *Tompa Mihály. Budapest, 1912. 112 l.* Egyike legszebben irt élet- és jellemrajzainknak. Van benne néhány új adat, mint a költő sárbogárdi szerelméről, az Ovidiusnak Tompára gyakorolt hatásáról, a Gólyához című költemény eredetéről szóló; de főérdeme nem efféle ujdonságokban, hanem kidolgozásában rejlik, abban, hogy írója értett az adatoknak kiszemeléséhez, az anyagot művészi alakba öntötte, színesen és jellemzően rajzolta hősének lelki életét s költői fejlődését, alaposan értékelte munkáit s végül a művészi tartalmat meleg, nemes, művészi előadással párosította.

2. Bleyer Jakab: *Gottsched hazánkban. Budapest, 1909. 180 l.* Első kötete egy monographia-sorozatnak, mely a német-magyar irodalmi érintkezéseket kívánja vizsgálni. Első fejezetében azokkal a hatásokkal foglalkozik, melyeket a német szellemi élet a reformatio elejétől az irodalmi megújulás koráig gyakorolt reánk; aztán nagy alaposággal mutatja meg, mily befolyással voltak Gottsched és követői első sorban Bessenyeinek és társainak törekvéseire, másodsorban papi íróink, Pállya, Dugonics, Fejér György és mások drámáira. Tüzetesen szól Gottschednek nyelvtani irodalmunkra tett nagy hatásáról s végül számos levelet közöl, melyeket magyar emberek Gottschedhez irodalmi és tudományos kérdésekben intéztek. A műben igen sok az új adalék;

de nemcsak nagy szorgalomnak, hanem hatalmas tudásnak, lelki ismeretes philologiai pontosságnak és kitünő módszernek is terméke s érdemét jelentékenyen fokozza az a körülmény, hogy a német irodalmi hatások közvetítőjéül Bécsset jelölve meg, a kutatásnak új irányt szabott.

3. Váczy János: *Tompa Mihály életrajza. Budapest, 1913. IX + 303 l.* Váczy János termékeny, nagyarányú munkásságot fejtett ki az irodalomtörténeti monographia-írás terén mint Kazinczy levelezésének kiadója az egyes kötetekhez csatolt tartalmas, becses bevezetésekkel és jegyzetekkel. Azonban Tompa-életrajza szintén nagy értékű alkotás: részletekbe ható, teljességre törekvő munka, mely — különösen a költőnek szétszórt leveleiből és a rávonatkozó iratokból — számos adalékkal növelte tudásunkat s egyes részeiben legkiválóbb irodalomtörténetíróink legszebb lapjaival versenyez.

4. Katona Lajos irodalmi tanulmányai. I—II k. Budapest, 1912. A munkának első kötete folklorisztikus jellegű, bár az olyan művekhez, minő a mesetypusok vizsgálata, az irodalomtörténet szintén formálhat némelyes jogot. A második kötetnek egy része azonban a szó szoros értelmében irodalomtörténeti dolgozat: rövidebb értekezések az összehasonlító irodalomtörténet feladatairól, a Gesta Romanorumról és magyar hatásairól, Temesvári Pelbárt példáiról, Hrosuita Dulcitiusának, Petrarca bűnbánó zsolnárainak codex-fordításáról, a magyar codexekben olvasható másvilági látomásokról, melyek első megjelenésükkor csupa felfedezések voltak, vagy legalább is nálunk ismeretlen adalékok és gondolatok s jelentékenyen hozzájárultak ama kapcsolatok felderítéséhez, melyeknek megállapítása régi irodalmunk történetének elsőrangú érdeke.

5. Császár Elemér: *Ányos Pál. Budapest, 1912. 255 l.* Nagyértékű monographia, mely minden részével hathatósan előbbre viszi tudásunkat. Íróink között alig volt egy is, a kiről annyi mese élt a köztudatban, mint Ányosról; szerzetbe lépése, jelleme, elefánti remetségének oka, szerelme — mind többé-kevésbé hamis világításban állt az utókor előtt; költészetének valódi rugóit, fejlődését, természetét sem ismertük eléggé. Császár új adatokat fedezett fel, erős elmeéllal és széleskörű tudással elosztatta a meséket és balvélekedéseket, világosságot árasztott a költő külső és belső életére, kibogozta költészetének fejlődését s munkásságát beillesztette az egykorú irodalomba. Kétségkívül nagy és philologiai tekintetben elsőrendű munkát végzett; azonban mint szerkesztő, mint előadó is bizonyosságot tett finom ízléséről és hivatottságáról, s ha e részt nem érte is utól a Vörösmarty Életrajzának jelességeit, egyikét nyújtotta legtartalmasabb és legtöbb élvezettel olvasható irodalomtörténeti munkáinaknak.

Más természetű Császár Elemérnek egy másik műve: *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Budapest, 1913. 146 l.* Ez a könyv két részből áll: a második rész felsorolja azokat a német prosai és költői munkákat, melyek a kijelölt időközben a magyar irodalomra több-kevesebb hatással voltak; az első rész megkísérli a különféle hatásoknak osztályozó összefoglalását. Valószínű, hogy ez az osztályozás egyben-másban módosulni fog; bizonyos, hogy a felsorolt adatokhoz idővel még újabbak csatlakoznak; de mindez éppen nem csökkenti a vállalkozás érdemét; maga a kis munka mint alapvető dolgozat kétségkívül nagy érték marad és hasznavehető, nélkülözhetetlen segédeszköze a további kutatásoknak.

6. Bayer József: *Shakespeare drámái hazánkban. I—II k. Budapest, 1909. XVI + 476, XII + 385 l.* Hatalmas tudásnak és páratlan szorgalomnak tiszteletreméltó alkotása. A legrégibb nyomoktól kezdve lépésről lépésre kíséri a magyar Shakespeare-cultus fejlődését: a költő nevének első pusztá említésétől fel a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-fordításának megjelenéséig. Aztán sorra előveszi Shakespeare drámáit: tárgyalja fordításaikat, színpadi szerepléseiket, a színészeknek hozzájuk fűződő igyekezeteit, a rájuk vonatkozó kritikákat, ismertetéseket és fejtegetéseket, egyszerűen: mindent, a mi általok és velők kapcsolatban a magyar szellemi életben megjelenik. Nagy területet járunk be; a színpad, az ízlés, a dramaturgia, a fordító-elméletek, a műfordítás, a drámairodalom fejlődése és még egész sereg egyéb dolog táru fel előttünk többé-kevésbé eredeti, autentikus és jórészt újonnan napfényre hozott adatokban. Az író gondoskodott róla, hogy művéből semmi ne hiányozzék, a mi a Shakespeare-cultushoz legtávolabbról is hozzátartozik; és nem volt az a rejtett apróság, melyet meg nem látott és fel nem használt. Valóban munkájának fősajátsága az adatokban való gazdagság s ebben a részben modern irodalomtörténeti monographiáink közül csupán saját korábbi monumentalis alkotásai, a magyar drámairodalom és színészet története, állithatók vele egy sorba.

7. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái. XII—XIV. k. Budapest, 1908—1914.* A négy könyv befejezése Szinnyei nagy vállalatának s mint ilyen igazság szerint az egész gyűjteménnyel kapcsolatban méltatható. A „Magyar írók élete” egy nemes és önfeláldozásában nagy léleknek egész életre szóló alkotása; de nemcsak ebből a szempontból érdemel tiszteletet. Egyes részeinek hibáiról, tévedéseiről, értékéről lehet bárminő a vélemény: maga az egész, a mint van, hatalmas méreteivel, bizonyára értékes forrásmunka. Szinnyei nemcsak az előző bibliographikus gyűjtemények anyagát dolgozta fel, hanem óriási szorgalommal minden hozzáférhető forrást felhasznált és rengeteg

adalékokat gyűjtött a kegyelet és a tudomány számára. Régebbi collectióink közül a leggazdagabbak sem tartalmaznak többet másfélezer biographiánál, holott a *Magyar írók élete és művei* nem kevesebb, mint 30.000 íróról és működéséről ad számot, az anyagnak nemcsak összefoglalásával, hanem a felhasznált és felhasználható forrásoknak is megjelölésével. Mint ilyen bizonyára méltán számíthat a tudomány embereinek elismerésére.

8. *Berczik Árpád színművei. I—V k. Budapest, 1912.* Berczik Árpád a mult század hatvanas éveinek elején lépett fel drámaírodalmunkban. Első munkája, mely színre került, a *Nincs mama* című vígjáték volt, és a szóbanforgó gyűjtemény, mely színműíró pályájának félszázados évfordulójára jelent meg, ötven darabot tartalmaz. Többször nyert pályadíjat és a közönség szívesen fogadta néhány népszínművét, továbbá nagyszámú vígjátékait, melyek Kisfaludy Károly irányát folytatták, az úri társadalom hibáit csipkedték, számos jó karrikaturát, torzalakot, nevetséges jellemképet tartalmaztak és telve voltak jó kedvvel, szelid tréfával, elmés fordulatokkal. Ma, mikor a színpadról hovatovább kivesznek a régi magyar idealismus hagyományai, az „erős“ és vaskos eszközök korában kegyelettel gondolunk ezekre a verőfényes, szelid vígjátékokra és szívesen nyújtjuk írójuknak azt a koszorút, mely a nemes ügyek harczosait megilleti.

9. Heinrich Gusztáv: *Faust. Budapest, 1914. IV + 258 lap.* Heinrich Gusztáv könyve a világirodalom egyik legérdekesebb themájával foglalkozik. Tárnya: a Faust-monda kifejlődése és feldolgozásai. Kimutatja, hogy a Faust-gondolat („förlázadni az emberi természet korlátai ellen... daemnonok segítségével daemoni erő és hatalom birtokába jutni és aztán: mindent tudhatni, minden vágyunkat teljesíthetni“) olyan régi, mint maga az emberiség. Már az ó- és a középkornak vannak Faust-szerű alakjai; de nincsen igazi Faust a történeti Faust előtt. A könyvben meglepő világossággal van kifejtve a német Faust-monda keletkezése és evolúciója; kitünő fejezetek ismertetik nagyszámú feldolgozásait, és külön czikk szól Hatvanról, a kit némelyek ok nélkül „Magyar Faust“-nak kereszteltek.

Semmi kétség benne, a munka hatalmas világirodalmi járassággal készült; a rengeteg Faust-irodalom teljes ismeretén alapszik; évtizedeken át folytatott buzgó tanulmányozásnak és kipróbált philologiai módszernek érett, értékes alkotása, mely hivatva van rá, hogy a magyar közönség szellemi gyarapodását kiváló mértékben fokozza, s mint irodalmi mű a legvilágosabbak és legélvezetesebbek közé tartozik.

Egyszóval: Heinrich Gusztáv *Faustja* méltó terméke a magyar germanisztikának. Ezt a germanisztikát voltaképp ő alapította meg és művelte évtizedeken át legszorgalmasabban mun-

káinak hosszú s értékes sorával, mely jórészben a magyar-német érintkezések felderítésére van szentelve. Ámde ápolta kiváló öröknek toborzásával is, a kik, mint Bayer József, Katona Lajos, Bleyer Jakab, Császár Elemér, az ő nyomdokán indultak el és mesterrökökkel együtt megbecsülhetetlen hasznára váltak irodalomtörténetünknek.

Mindezek alapján a bizottság egyhangúlag akkép határozott, hogy a két jutalomra Berczik Árpádot és Heinrich Gusztávot ajánlja; egyúttal tisztelettel javasolja: tüntesse ki a M. Tud. Akadémia a nagyjutalommal Heinrich Gusztáv *Faustját* s jutalmazza ezzel egy egész életen át folytatott nagyértékű s nagyhatású irodalomtörténeti munkásságát; a Marczibányi-mellékjutalommal pedig Berczik Árpádnak összegyűjtött színműveit, illetve hosszú, nemes irányú színműírói pályáját.

Budapesten, 1915 április hó.

Herczeg Ferenc t. t.
elnök.

Horváth Cyrill l. t.
előadó.

*

A nagygyűlés az idei nagyjutalmat *Lévay József* t. tag-nak, a Marczibányi-mellékjutalmat *Berczik Árpád* r. tagnak ítélte oda.

II.

Jelentés a Bródy-jutalomról.

A fenti jutalom odaítélésére kiküldött bizottság (Elnök Concha Győző osztályelnök, tagjai Beöthy Zsolt, Ferenczi Zoltán, Gaal Jenő, Angyal Dávid) 1915 jan. 25-én megalakulván, előadó-jává a bizottság elnökét választotta meg és az 1912—14. évi cyclusban megjelent művek, valamint a tekintetbe jövő hírlapíró publicisták fölött szemlét tartva, megbizta az előadót a jelentés megszerkesztésével.

Előadó a jelentés javaslatát április 12-én előterjesztvén, ahhoz a bizottság egyhangúlag hozzájárult.

Az előadó jelentése a következő:

Az 1912—14. évi cyclusbeli Bródy-jutalomra szabályos időben beérkeztek a következő pályázatok: 1. sz. a. *Kövér György*. „Kié legyen a magyar föld?“ Az előszó szerint megjelent 1914 április hó után. 72 lap. — 2. sz. a. *Steier Lajos*. „A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története“. Az előszó szerint megjelent 1912 november hó után, 354 l. — 3. sz. dr. *Kepes Ernő*. „A magyar politika jövője útjai. A hatalmas Balkán és a magyarság jövője.“ 1913. 26 lap. Csatol-

mánya egy bizalmas, írásbeli előterjesztés, mint a pályamunka lényeges kiegészítő része, továbbá a munka Syllabusa, végül az Esti Ujság egy száma, mely Hajdu megyének a pályamunka gondolatmenetét magáévá tevő felirati javaslatát ismerteti.

A határidő lejárta után márczius 5-én érkezett 4. sz. a *Boross László* beadványa, melyben a Huszadik század, a Nyugat, az Uj nemzedék, a Világ, Magyarország. Frankfurter Zeitung lapjain megjelent cikkeit könnyebb áttekinthetőség céljából bocsátja a bizottság rendelkezésére.

A jelentkező pályázatok között Kövér György irata sok kiforrotlan gondolat mellett nem egy helyen igen jó megfigyeléseket tartalmaz. Dr. Kepes Ernő kis füzeté merész külpolitikai conjecturákat kockáztat s Magyarország jövőjét a holtkézi birtoknak, továbbá Dunán:ül és az Alföldön minden latifundumnak a parasztság kezére jutásában látja. Boross László cikkeit sokoldalúságuk mellett tartalmi gazdagságra törekvés jellemzi. A négy pályázó közül figyelemre legméltóbb Steier Lajos munkája, mely a tót nemzetiségi törekvéseknek 1718-ig visszamenő, eredeti tót, cseh forrásokra támaszkodó rajzával a hazai publicistikának igazi szolgálatot tett s a tót nemzetiségi mozgalom megértéséhez szükséges adatok ismeretének hiányát a magyar közvéleményre nézve pótolta. A positiv javaslatokat ígérő második kötet megjelenése igen kívánatos.

A jelentkező pályázók iratai után a bizottság az alapítvány 3. feltételének a) pontja értelmében az 1912—14. évek során megjelent publicistikai munkák fölött tartott szemlét.

A három év termését különösen gazdagnak mondhatni szám és értékre nézve egyaránt. Publicistikai irodalmunk növekvését legjobban szemlélteti a tény, hogy míg 1897-ben a három évi cyclus alatt 33 publicistikai termékkel számolt el a bizottság, 1915-ben 130-al állt szemben.

Államférfiaink legkiválóbbjaival találkozunk e cyclus publicistikai irodalmában. *Gr. Apponyi Albert* (Magyar közjog osztrák megvilágításban. 1912.), *Gr. Andrássy Gyula* (A közgazgatás reformja. 1913. — Bosznia occupatiójáról. 1914.), *Wlassics Gyula* (Önkormányzat és felügyeleti jog) kisebb írásaikkal, *Hieronymi Károly* halála után közzétett, széleskörű előtanulmányával (A választói jogról. 1912. 254. l.) kötik le érdeklődésünket.

Az egész irodalmat az alapító szándéka szerint legkönnyebben két nagy csoportban lehet áttekinteni. Termékei ugyanis vagy a közélet actualis feladataira való egyenes hatás célzata nélkül, a tudomány elvont, tárgyi érdeke szerint kezelik közéleti anyagukat azon tudományágak köréből, melyeknek az alapító a díjat juttatni kívánta, vagy ellenkezőleg bár e tudományágak eszkö-

zeivel és eredményeivel, a közélet feladatainak actuális megoldására fektetik a súlyt.

Az elsők csupán anyaguknál fogva publicistikaiak, de nem azok célzatuknál fogva, mely a tudomány elvont, megismerési érdekében áll. Az utóbbiakat éppen célzatuk teszi publicistikaiakká, mert ez a közélet alakítására, küszöbön levő feladatainak megoldására való hatásgyakorlásban összpontosul, az elvont, megismerési érdek ellenben háttérbe szorul, egyik vagy másik irányban már eldöntöttek tekintetik.

Ez elvi határvonalat az egyes művek jellegénél megvonni nem lévén könnyű, a tárgyilagos bírálat lehetővé tétele végett legmegfelelőbb a két csoport összes termékeit szemügyre venni.

Az első csoport nagy számú termékeiből kiemeljük *Boér Elek*, „Magyar közig. és pénzügyi jogát“, mely e szak tudományos mélyítésére törekszik. *Buza László*, „Bosznia és Hercegovina államjogi helyzetét“. *Tihanyi Lajos*-nak, hasonlótárgyú „Boszniát és Hercegovinát érintő viszonyaink jogi természete“, valamint „A magyar Országgyűlés költségvetési joga“ című gondos iratait.

Wittmann Ernő-nek, „A nemzetközi viszályok békés elintézésének eszközeiről“ írt dolgozata a nemzetközi magánjogról írt munkájának s angol magánjogi tanulmányainak értékes kiegészítése. *Viczián István*, „A magyar közigaz. eljárás alapvonalai“ tett jó szolgálatot. *Tomcsányi Móricz* „A közigazgatási jogviszony“ gondos vizsgálata által a jogterületnek ez elhanyagolt részére derített világot.

Jelentékeny socialpsychologiai vizsgálódás értékes gyümölcse *Leopold Lajos* terjedelmes munkája „A presztizs.“ Vetélkedik vele *Ecseri Lajos*-nak a földműves munkás nép lelkébe mélyen betekintő, nyelvét, életmódját, lelkiületét szeretettel figyelő, nehéz sorsát megértő részletes rajza. Mellettük is figyelmet kelt *Farkas Géza*, „Az úri rend“-ről adott finom rajzával.

A socialpolitika körében *Giesswein Sándor*-nak „Keresztény szociális törekvések“, „A szociális kérdés és a keresztényszociálizmus“, *Szeberényi Lajos*-nak, „Tömegmozgalmak az alföldi parasztvárosokban“ című iratait, *Rácz Lajos*-nak, a M. T. Akadémia által kitüntetett munkáját „Kereskedelmi szociálpolitika“ 278. l., kell említeni.

A közjog mezején úttörő munkát végzett *Pál Alfréd*, „Bosznia Hercegovina politikai szervezetét“ tárgyazó könyvével, mely súlypontját a bonyolult állapotnak a magyar érdeklődő általi megismerésébe helyezte, emellett azonban a távolabbi elvi vonatkozásokra is kiterjeszkedett, melyek ez országok s a magyar állam, illetőleg a magyar és az osztrák monarchiák közt fennállanak.

Irodalmunkra haladást jelent *Márffy-Mantuano* munkája:

„Horvát-Szlavon és Dalmátországok autonómiája s a magyar államiség“, úgy gondos elemzése, mint különösen a horvát-nyelvű közjogi irodalommal való elszámolás által. Tudományos életünk egyik nagy hiánya ugyanis, hogy nemzetiségeink irodalmáról nem veszünk eléggé tudomást s másod harmadkézből nyerünk róla rendszerint értesülést.

Mellettük ki kell emelni a boszniai illetőség, a nemzetközi szerződések körül tett tanulmányai által a szakvilág előtt előnyösen ismert *Királyfi Árpád*-ot, a ki „A magyar állampolgárság kizárolagossága“ című nagyobb dolgozatában, úgy lelkiismeretes gondosságával, mint éles analitikus erejével tisztázza a fontos kérdést.

Meglepte a szakvilágot *Molnár Kálmán* „Kormányrendeletek“ (185 l.) című közjogi tanulmányával. A magyar közjognak a rendeletek tekintetében legbizonytalanabb területén nagy határozottsággal, tiszta látással, imponáló következetességgel mutatja az utat. Munkája nyereség az irodalomra.

Ugyanezt mondhatni *Tetétleni Ármin*-nak eredeti koncepciójú könyvéről, „Az országgyűlési képviselőválasztás jogrendje“. Az élelméjű szerző a commentárnak egy új, magasabbrendű módját mutatja be e munkájával.

Erekly István „Jogtörténeti és közigazgatásjogi tanulmányainak“ egyik, nagyobb részében a közigazgatás jogforrásainak az alkotmány szempontjából oly fontos ügyét a tőle megszokott kritikai erővel tárgyalja. Sokat ígérő munkájának befejezéséhez nagy érdek fűződik.

A publicistika terén tartalmas cikkeivel s államtudományi komoly munkáival előkelő állást kivívott *Réz Mihály* a magyar közjog mezején jelenik meg avval az öt értekezéssel, melyet „Közjogi tanulmányok“ cím alatt egybegyűjtött. Fölvetett kérdései: A magyar parlamentarismus, A jogfolytonosság, A királyi házi törvények stb. bő alkalmat adnak neki jogászai erejét hasonló fölénynyel kifejtetni, mint a minőt tőle a másik téren megszoktunk.

Figyelemreméltó jelenség *Szandtner Pál* munkája, melyet „Az alattvalói engedelmesség problémája“ cím alatt közrebocsátott, mert az állami lét e részjelenségének kapcsán az állami lét összes fölvelei és föltényezőire nézve állást foglal s nem kis virtuozitással iparkodik az egésznek és a résznek viszonyát magyarázni.

E nagyrészt elvont, tudományos jellegű irodalmi csoport mellett a kifejezetten actualis publicistikai csoportban *Bernát István* „Az általános választójog eredményei“, „A demokrácia védelme“, *Burján Károly* „A kereszténység és magyarság védelme“, *Miklós István* „Keresztény magyar népünk gazdasági

romlása“, *Rábel László* „A vármegyei igazgatás újjászervezése“, *Ajtay József* „Nemzetiségi kérdés“ című irataikkal keltenek figyelmet.

Kérészy Zoltán megfontolt „Néhány szava a katolikus autonomia jogköréről“, báró *Forster Gyula* alapos áttekintése „A katolikus autonomia törvényhozási rendezéséről“ értékes adalékok a még vajdó ügy természetének földérintéséhez.

Nadányi Emil „Parlamenti küzdelmeink“ című könyvében 267 lapra terjedő, erősen pártszínezett krónikáját adja 1904-től 1913-ig terjedő viszállyainknak.

Jászai Oszkár a materialista történetbölcselet alapján a nagy gazdasági területekre való törekvésből magyarázza „A nemzeti államok kialakulása“-t. Vaskos kötete *Krisztics Sándor*-nak előkelő oldalról kitüntetően méltatott, szintén terjedelmes (342 l.) munkájában találta meg indirect czáfolatát.

Fontos szolgálatot tett gróf *Bethlen István* „A magyar birtokpolitika feladatai Erdélyben“ című fáradságos adatgyűjtésével birtokpolitikánk helyes irányításának.

Nagy készültséggel, komoly állambölcseleti alapon, pártjaink részletes történelmi rajzával, az angol viszonyok szembeállításával tárgyalja *Deák Albert*-nek „A parlamenti kormányrendszer Magyarországon“ című 383 lapra terjedő munkája alkotmányunk aggasztó bajait.

Dániel Arnold „Több termelés“, *Fellner Frigyes* „Ausztria-Magyarország nemzeti vagyona“, *Földes Béla* „Közgazdasági Értekezések“, *Hantos Elemér* „A monarchia pénzügyi harc-készültsége, mozgósítása és hadviselése“, *Hegedűs Loránt* „Pénzügyeink és az adóreform reformja“, *Matlekovits Sándor* „Vám-és kereskedelmi politika“ című, a cyclus alatt megjelent értékes munkáit a bizottság közéleti vonatkozásuk ellenére is nem vette figyelembe, egyrészt nem lévén kifejezett publicistikai jellegük, másrészt mivel az Akadémiának más módja is van a közgazdasági irodalom termékeit jutalmazni.

Végig tekintve cyclusunknak igen értékes műveket felmutató irodalmán, fel kellett vetnünk a kérdést, mely elé az alapító vagylagos rendelkezése, hogy a jutalom vagy a cyclus legjobb munkájának, vagy egy publicista egész élete munkájának jusson, a mindenkorú ítélőbizottságot állítja, van-e közöttük olyan, mely egy publicista egész hírlapírói működésével fölért, vagy azzal vetekedhetik?

A bizottság a kérdésre egyhangúlag tagadó feleletet adott s ugyancsak egyhangúlag Rákosi Jenőt ítélte pályatársai közt az Akadémia Bródy koszorújára a legméltóbbnak.

Rákosi Jenő az alkotmányát visszaszerzett Magyarországnak legnagyobb publicistája, akár eszközeit nézzük, melyekkel

hívását betölti, akár a nemzeti életnek területeit tekintjük, melyeken munkálkodását folytatja, akár a hatást mérlegeljük, melyet elért.

Classikus képzettséggel, költői érrel, de az emberi élet összes realis helyzetei iránt való nagy fogékonysággal is lép pályájára, melyen csakhamar megszerzi annak szakszerű, publicistikai és technikai fegyverzetét.

Publicistai egyéniségének eredetiségét, sajátosságát, szinte kivételességét az teszi, hogy lelkét a nemzet közéleté a maga egészében ragadta meg s nagy tehetségével ennek mondhatni minden oldalát bírta és bírja lankadatlanul, egyenletesen, senkitől sem kölcsönzött egyéni eredetiséggel szolgálni.

A publicistika rá nézve nem az állami hatalom irányzásának eszköze csak. E hatalom forrásaira: a faji, a gazdasági, az értelmi, a művészi, a vallási, az erkölcsi erőkre hatni, a fajnak egyik alaptényezőjét, nyelvét védeni, tökéletesíteni, előtte az elsővel egyenrangú cél volt és maradt.

Rákosi nagy hatásának titka abban áll, hogy van hozzá ereje a nemzeti élet mindezen részeiben egyéni erejével ébresztőleg, példaadással, ha kell fékezőleg, ha kell korholólag nemcsak föllépni, az ígét hirdetni, hanem a mindenkori helyzetben azt a mi a közönség lelkében szunnyad, a mi a közérzésben, a közgondolkodásban alaktalanul forrong, egyéni divinatiójával életre ébreszteni is.

A Budapesti Hírlap a magyar culturának így vált valószínű iskolájává, templomává, melyben a nemzetnek önkormányzó, politikai szükségletei mellett annak gazdasági, értelmi, erkölcsi, alkotó, productiv szükségletei is minden irányban kielégítésre találtak.

Ily templommá, a nemzet összes szükségleteinek kultusz-helyévé a költő Rákosi avatta, segítve írásainak formája, temperamentumának heve, eleven szellemének ötletes frissesége által. Hasznos iskolává pedig hirdetett tanainak a józan okosság sugallta tartalmával tette.

Rákosi ily universalis hatásának titkát egyéni geniején kívül azoknak az időknek körülményeiben is kell keresni, melyekben ifjúvá nőtt, midőn nemzetének egész életét, a nyelvit, a gazdaságát, a szellemét, a politikait részben lerontva, részben erősen megtámadva látta maga körül. A nemzeti élet újraébredésének első szakában, a 60-as évek elején, minden magyar így egészében látta a jövőt, de Rákosinak volt meg a kivételes ereje, hogy egy félézázadon keresztül e nagy összefüggéseket ne csak soha szem elől ne tévessze, magát a nemzeti élet egyik oldalának cultusába belé ne temesse, de mint költő, mint színvázalapító, mint aesthetikus, mint nyelvész, mint új tehetségeket

felfedező, mint socialis együttműködések létrehozó, támogató, mint politikus a nemzeti élet összes irányait activ, egyéni erejével szolgálja.

A nemzeti élet egészének az actio lehetőségét, a teljes kibontakozás útját Deák műve nyitotta meg.

Rákosi teljes lélekkel állott be e mű harczosai közé s elkeseredetten küzdött azok ellen, a kik létrejöttét, s a mikor világra jött is, megszilárdulását a mai nemzedékre érthetetlen kicsinyes akadémikuskodással meggátolni akarták, mert az általa elért eredményt szegényesnek, a nemzet jövőjét feladónak tekintették.

Rákosit a pályája első tizedében folytatott e harcza egész életére erősen hozzáfűzte Deák gondolatához s magyarázza annak későbbi szakában néha kiméretlen élességét Deák művének egykori támadói ellen.

Deák műve a magyar népet visszahelyezve a nemzeti lét fokára, melyről Világosnál lehanyatlott, mi volt természetesebb, mint a magyarság szellemének az emberi élet minden sphaerájában való fölfegyverzésére törekedni. A magyar sajátosságának erősítése, teljes kifejtése, kiterjesztése nyelvben, gazdálkodásban, irodalomban, művészetben, a jogi és politikai intézményekben, egyszóval a magyar faj mint önczél lebegett Rákosi lelke előtt, mert érezte, hogy nemzete nem bármilyen culturáért, nem bármilyen szabadságért, hanem a magyar szellem, a magyar szabadságért vivta százados harczeit. S ő a magyarság ez önczélúságának lelkes eszközévé vált egész életén át. De azt is akarta, hogy a nemzet nem magyar fajú tagjai is hozzá hasonló eszközei legyenek. Dunántúlról való származása, a hol e készség a nem magyar fajúak részéről is megvolt. elhomályosították tiszta látását s forró nemzeti érzése lángjából egyaránt lelkes és okos pályáján néha-néha chauvinista füst is csapott ki.

Rákosi publicistai tehetségének — értelmi nagy fényoldalai, hazafiúi motivumai mellett — utóljára hagytuk legimpionálóbb megnyilatkozását.

A maga emberségéből, töke nélkül tudott a Budapesti Hirlapban nemzeti ideáljainak a nemzet hatalmas rétegeit irányító, pártoktól, gazdasági consortumoktól független, mondhatni tribuni organumot teremteni s egy emberöltön keresztül állandó erőben fenntartani.

A tetterő hasonló példáját nemcsak a mi kis világunk nem mutatja, de a nagyvilágban is ily siker csak többszörös milliomosoknak, nem is üzleti érdektől menten, jut osztályrészül.

Innen-onnan 50 esztendeje, hogy Rákosi publicista hivatásának él s pályáján folyton emelkedik. Őt a kor nem tudta megelőzni, még mindig előtte jár. Az Aesopus mesemondó naivsága és ötletessége, Endre és Johanna tüze, szenvedelme a mai

világrendítő harc méreteihez illő arányban törnek elő mai megnyilatkozásaiban is, melyekkel nemzete jövőjébe vetett tántoríthatatlan bizalmát árasztja maga körül.

Az Akadémia koszorúja magától hull Rákosi Jenő fejére

Concha Győző r. t.,
előadó.

*

A bizottság javaslata elfogadtván, a nagygyűlés az 1915. évi Bródy-jutalmat *Rákosi Jenő* t. tagnak ítélte oda.

III.

Jelentés a Wahrmann Mór-jutalomról.

Az Akadémiának a *Wahrmann* alapítványra vonatkozó ügyrendi szabálya szerint ebben az évben az *ipar terén* szerzett érdemek jutalmazása kerül sorra.

Pályázat az ezidőszerinti jutalomra a múlt évi december hó 31-ére hirdetett határidőre nem érkezett be. Elkésve, márczius 12-iki kelettel jelentkezett mindössze egy pályázó, a kinek előterjesztését a javaslattételre kiküldött bizottság, nem ragaszkodva a pályázati feltételek szószerinti értelméhez, hanem annak szellemét tartva szem előtt, figyelembe vette és megállapította, hogy pályázó nem üti meg a kitüntetés nagysága megkövetelte mértéket. E megállapításból azonban korántsem következik, mintha a bizottság a pályázó önálló iparosnak saját körében kifejtett tevékenységét kicsinyelné, vagy annak hasznos és dicséretet érdemlő voltát nem méltányolná.

Egyéb jelentkezések híján a bizottságra hárult a feladat, hogy szemmel tartva az ipar terén elért eredményeket, az ügyrend értelmében azt hozza javaslatban, *a ki az ipar terén akár a tudomány előbbrevitele, akár a gyakorlati találmányok, szerkezetek, vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és felvirágoztatása szempontjából az illető évkörben legnagyobb érdemeket szerzett.*

A bizottság hosszú, beható tárgyalás után egyhangúlag *Borbély Lajost*, a *Rimamurány-Salgótarjáni vasmű-részvénytársaságnak* 1914 jul. 1-ig volt műszaki vezérigazgatóját, azóta pedig e társulat igazgató-tanácsának és végrehajtóbizottságának tagját hozza a kitüntetésre javaslatba.

42 évvel ezelőtt, 1872-ben, lépett Borbély, mint üzemvezető mérnök a 2 évvel előzőleg üzembe helyezett, akkor még szerény méretű, úgy finanziaális, mint gyártási nehézségekkel küzdő *Salgótarjáni Vasfinomító Társulat* szolgálatába, melynek

csakhamar műszaki igazgatója, később pedig a vállalat nagybodásával vezérigazgatója lett. Borbély belépésével fordulat állott be a társulat életében; a szerencse állandó társul szegődött hozzá és bámulatos gyorsasággal gyarapodott, növekedett. Az eredetileg kis vállalat újabb és újabb ipartelepek hozzákapcsolásával és ezeknek évről-évre, rendkívüli mértékben történt növelésével, a berendezések folytonos tökéletesítésével hazánk legnagyobb vasipari vállalatává fejlődött. Az első 13 évben átlag 57,000 q termelés az utóbbi években 3,200,000 q-ra növekedett, körülbelül 60 millió korona értékben; a vállalat hatalmas gyártelepei 15—16,000 munkást foglalkoztatnak.

Vasiparunk fejlődésének, e számok tanúsága szerint, jelentős befolyása van közgazdaságunkra, a mihez hozzájárul még az a közvetett haszna is, hogy számos iparral áll szoros kapcsolatban, melyek vele együtt fejlődnek és izmosodnak.

Hazánk legnagyobb vasipari vállalatának és így közvetve egész vasiparunknak is ezen nagyméretű fejlődése elválaszthatatlanul fűződik Borbély nevéhez, a ki gazdag műszaki tudásával, szervező tehetségével, sohasem lankadó kitartással és a sikereiben változatlan szerencsével kezdettől fogva mindvégig teljes mértékben kivette részét a vállalatnak olyan szilárd megalapozásában és felépítésében, hogy a több ízben reánehazódó válságos idők meg nem rendíthették, annak a legtökéletesebb berendezésekkel való felszerelésében, hogy az úgy mennyiségileg, mint minőségileg fokozott követelményeket kielégíthesse, mind magasabb színvonalra emelkedjék és folytonos fejlődése biztosítva legyen.

Messze túllépné ennek a jelentésnek kereteit, mert vasiparunk fejlődésének történetét kellene megírunk, ha Borbélynak több, mint 40 évi működését teljes részletességgel akarnánk ismertetni. Csak nagyobb alkotásainak futólagos felsorolására szorítkozhatunk.

Egyik legelső működése a salgótarjáni vasművek meg nem felelő tüzeléseinek és egyéb berendezéseinek czélszerű átalakítása volt, melylyel a rendszeres gyártás feltételeit teremtette meg. Ezt követte egy 100 lóerős géppel hajtott abroncsvashengerek építése és egyidejűleg a 10 és 12" magas tartóvasak gyártásához szükséges berendezések létesítése, a meglévő hengerek termelőképességének fokozása, a közvetlen fűtésű kemencéknek *Siemens*-gázkemencékkel való helyettesítése, a telepeknek *kocsitengely-gyárral* és a későbbi nagyarányú fejlődés feltételeire tervezett *sodronyárú- és drótszeg-gyárral* való kiegészítése, valamint a salgói kőszénzállító vasútnak fogaskerekű és gözüzemű rendszerre történt átépítése.

A rimamurányvölgyi vasműgyeület és a salgótarjáni vasfinomító társulat egyesülésével a megszaporodott telepek gyökeres

újjaalakításának, termelőképességük fokozásának és ezzel az új társulat életképessége és jövő fejlődése megalapozásának nagy feladata háramlott *Borbély*-ra. Az *ózd*i gyárat alapjából újonnan építi fel, a *nálad*i gyár finomító berendezéseit teljesen lebontja és mint *ózd*i félterményt feldolgozó gyárat durva- és finomlemez gyártására rendezi be, ónozó és horganyzó üzemmel kapcsolatosan. *Likéren* két kohót épít fel és a vasközszállításra 13·6 kilométer hosszú sodronykötélpályát létesít, a *tiszolczi* mészköbányát kötőréteppel, mészégető körkemenczével, valamint megfelelő szállítóberendezésekkel látja el.

1889-ben a társulat, mely addig csupán forrasztott vasárúk előállításával foglalkozott a folytvasnak, mint szerkezeti anyagnak térhódítása következtében az *aczelgyártást* is felvette termelése körébe. *Borbély* vezetése alatt *Salgótarjánban* *Thomas-aczél*mű épült, melynek hengermű berendezéseit a változott igényekhez képest átalakította olyképpen, hogy új finom hengersor és gyorsorozat építettett, a meglevő durvasorozat aczélíngotok kihengergelésére rendeztetett be és kettős reverzáló hengersor épült nagyobb vasgerendák, vasúti sinek, nehéz gépvasak és féltermény hengergelésére, valamint durvalemez és egyetemes vas gyártására. Ezekkel az építkezésekkel összefüggésben a gyár régi generátortelepét áthelyezték és új kikészítő és szerelőműhelyt, valamint központi kazántelevet építettek. Ugyanekkor *chemiai laboratóriumot* és a folytvas mechanikai tulajdonságainak megvizsgálására szolgáló kísérleti állomást rendezett be. A *Thomas-féle* eljárással és a *Darby-féle* visszaszénenyítéssel a vasúti sinek tömeggyártása is eredményes és a keménységre vonatkozó fokozódó kívánalmaknak megfelelő megoldást nyert és besoroztatott a vállalat állandó munkakörébe.

Alig hogy e munkákat befejezték, *Borbély*-t már is új nagy alkotások közepette, az *ózd*i *Martin-aczél*művek és a vele kapcsolatos aczélhengergélművek nagyszabású munkáinál találjuk. Az új telep 4, egyenkint 300 q súlyú öntések felvételére alkalmas *Batho*-rendszerű *Martin-kemenczét*, 4000 lóerős reverzálógéppel hajtott hengerművet és lendítőkerekes, 1800 lóerős tandemgőzgép hajtotta 4 állványos, készre hengergélt triosort foglal magában. Szerelőműhely, kazántelev, valamint az egész gyár hajtógépeire kiterjedő központi gőzsűrítőtelep, kiterjedt tisztítási és munkásgyármat, *chemiai* és *mechanikai* műhely egészítik ki a nagy gyári complexumot.

A nyersanyagok szállítására, az öntött aczélutókat további kezelésére villamos vasúti, illetve villamos mozdonydarúk szolgáltak; a görgősorokat, fordító készülékeket, a triohengersor előtt a hengergélt munkát közvetítő kötélvonókat, a kész vasanyag feldolgozását végző szerelőműhelyek gépeit mind villamos

motorok mozgatták, melyeknek áramát 3, egyenkint 300 lóerős gyorsan járó gőzgéppel kapcsolt dynamók fejlesztették.

Az ózdi gyárnak ezen nagyarányú kibővítésével együtt járt a társulati nyersvas-termelésnek fokozása, a nagy olvasztók szaporítása, a bányabirtokok kiegészítése, a bányaműveletek nagyobb feltárása és a fejtésre szolgáló berendezések tökéletesítése, mind-megannyi technikai feladat, melyeknek sikeres megoldásai *Borbély*-nak nagy technikus alkotótehetségét dicsérik.

E nagy alkotásokkal azonban *Borbély*-ra a nyugodtabb munkálkodás ideje még nem érkezett el. 1900-ban a társulat az „*Unio*“-lemezgyárat és a *Hernád völgyi* vasművet is magába olvasztja. Az új alakulat számára a jövő fejlődés feltételeit kellett megteremteni. E munkálatok kiinduló pontja a sajjóvölgyi vaskőbányák feltárásával kapcsolatosan a tárnák hajtásánál használt sűrített levegővel és villamosárammal hajtott fűrőgépek központi erőtelepe, valamint a rozsnyói szárnyvasút kiépítése volt. Időközben Salgótarjánból és Zólyomból a félterménygyártást Ózdra és Korompára helyezi át. Salgótarjánban ennek helyét „fényes abroncs“-gyártás, lapátsajtoló-, villákat készítő, ekefejeket gyártó műhelyek, apróczikkeket, gazdasági géprészeket és acélszerszámokat készítő berendezések, a sodronygyárnak drót-cinkekészítő és tuskédrót-gyártó műhelyekkel történt kibővülése foglalták el. A nagyterjedelművé és nagy teljesítőképességűvé nőtt tarjáni gyár úgy, mint a nádasdi finomlemez hengerlő is, az összes feldolgozásra kerülő anyagát az időközben szintén nagy méretekben fejlesztett és tovább kiépített ózdi gyárból kapja.

A nagy, szinte forradalmi átalakulások szakadatlan sorában a *Wahrmann*-jutalom jelen ciklusába esik a torokgázak értékesítésére szolgáló nagygázmotorokra történt berendezéseknek befejezése. Ez a berendezés annak a munkaprogrammnak betetőzése volt, a melyet *Borbély* a vezetése alatt álló művek versenyképességének és jövedelmezőségének biztosítására vas következésséggel kereszttől vitt és a melynek irányeszmeje abban csúcsosodik ki, hogy a gyártás az anyagoknak legtökéletesebb szállítóeszközökkel a legrövidebb utakon, legkisebb munka- és melegvesztéssel, a vegyi folyamatoknál felszabaduló energiák gazdaságos felhasználásával történjék.

Borbély-nak ama nagy érdemei mellett, a melyeket a vasipar terén szerzett, említést érdemel az is, a mit neki gépiparunk és műszaki karunk köszönhet. Hosszú gyakorlata alatt mindenkor az volt a vezérelve, hogy az ipari fejlődésnek minden gyümölcsében ez az ország részesüljön és ennek megfelelően vállalta nagy beruházásainak szállítását gépiparunknak juttatta, alkalmat nyújtva ezzel egy-egy új iparág felkarolására, mérnökeiket pedig kizárólag a magyar műszaki karból választotta, kik

irántuk mindig jóakarató vezetése alatt kipróbált, odaadó és buzgó munkatársai lettek.

Ki kell emelnünk e mellett azt a tágaskörű, áldozatoktól vissza nem rettenő alkotó tevékenységet is, melyet *Borbély* a vállalat alkalmazottainak javára, a socialis béke érdekében kifejtett. A részvénytársaság a munkások és tisztviselők szellemi és erkölcsi igényeit óhajtván kielégíteni, e téren tetemes áldozatoktól sem rettent vissza. Templomokra az utolsó hat évben 47.571 koronát, az iskolákra, melyek mind magyar nyelvűek, csak 1910/11-ben 126.000 koronát adtak ki. A *lékéri* diszes árvaház, mely 116 árvának ad fedelet és ellátást, egymaga 300.000 koronába került. Az egyes telepeken *Borbély* kórházakat, fürdőket, kaszinókat, olvasóegyleteket, zenekarokat stb. szervezett, a lakásviszonyok javítására munkásgyarmatokat, házépítő szövetkezeteket és élelmező ügyleteket létesített. Ez utóbbiaknak csak 1911-ben 2 millió korona forgalma volt. A társ- és betegsegítő pénztár vagyoni állása 1911-ben közel 3 millió korona, a tisztii nyugdíjintézeté 4'3 millió. Főleg ezeknek köszönhető az a nyugalom, meglegegedés és a jövőbe vetett bizalom, melylyel a *Borbély* által vezetett nagy vállalatnak telepein találkozunk s a mely *Borbély* hazafias, körültekintő és széleslátókörrel tanuskodó tevékenységének annyi értékes gyümölcsét élvezzi.

Míndezek után a bizottság egyhangúlag javasolja, hogy a tekintetes Akadémia az ezidei Wahrmann-díjat *Borbély Lajos*-nak adja ki.

Entz Géza r. t.,
biz. elnök.

Bánki Dónát l. t.,
előadó.

Matlekovits Sándor r. t.

Földes Béla r. t.

Zipernovszky Károly l. t.

*

A bizottság javaslata elfogadtatván, az 1915. évi Wahrmann Mór-jutalom *Borbély Lajos* úrnak íteltetett oda.

IV.

Jelentés a Sztrokay-jutalomról.

A tek. Akadémia LXXIV. nagygyűlése 1914 május 6-án, osztályunk javaslata alapján elhatározta, hogy a Sztrokay-jutalmat az 1912 s 1913-ik évek alatt a jog- és államtudományi szakban megjelent legkittünőbb munka jutalmazására kívánja fordítani.

Ezen határozat folytán a tisztelt Osztály f. évi február hó 8-án tartott zárt ülésében minket, alólírt bizottságot megbízott

az utólagos jutalmazás tekintetében teendő javaslat előkészítésével; a mely megbízás alapján tisztelettel a következőkben terjesztjük elő javaslatunkat.

A bizottság ezen alkalommal nem kívánta korlátozni a kört, a melyet a tudományok differenciálódása s ágainak szaporodása kibővített.

Éppen azért nem zárta ki vizsgálata köréből a jog- és államtudományok mai széles és messzeágazó körébe foglalt tudományágak egyikét sem; azért nem mellőzte az actualitásokkal kapcsolatos szorosabb értelemben vett publicistikai munkákat és figyelembe vette a közgazdaságtan és rokon szakainak termékeit is, a melyeket a magyar tudományos felfogás kétségtelenül az államtudományok körébe tartozónak tekint.

E mellett a bizottság nem szorított csupán a legszorosabban vett azon feladatra, hogy a jelesebb munkák felemlítése mellett csak a jutalmazásra javaslatba hozott munkákról tegyen jelentést a t. Osztálynak, hanem feladatának és kötelességének tekintette — habár csak vázlatos — jelentést tenni azokról a munkákról, a melyek az 1912. és 1913-ik évek alatt a jog- és államtudományi szakban megjelenve akár anyaguk, akár feldolgozásuk, akár eredményeik, vagy azok bizonyos köre tekintetében kétségtelenül tudományos munkák.

Ennek megállapításával a bizottság azt is hangsúlyozni kívánja, hogy beható figyelembe vett ez idő- és tárgykörbe eső oly munkákat is, a melyek nagy és a tudomány szempontjából jelentékeny súlyú kérdéseket dolgoznak fel, s a melyeket jelentésében mellőznie kellett részben azért, mert az alkalmazott módszer nem teszi lehetővé a feldolgozott anyagnak és adatoknak — az ily több száz munka, illetőleg dolgozat vizsgálatánál lehetetlen — ellenőrzését; részben pedig azért, mert álláspontjaiknak és vezető szempontjaiknak ki nem próbált merev egyoldalúságával nincs arányban írójuk tudományos ereje és tudományos módszere.

Ezzel kapcsolatban azonban viszont azt is hangsúlyozni kívánja a bizottság, hogy a jelentésében felemlített és méltatott munkák és kisebb dolgozatok tudományos álláspontjai és eredményei közül nem egy ellentétben áll a bizottság, illetőleg tagjai tudományos álláspontjával s meggyőződésével, azonban az alkalmazott tudományos módszerre, a feltárt vagy feldolgozott anyag értékére s a tudományos eredményekre és megállapításokra való tekintettel figyelembevételt érdemelnek.

Ezeknek a munkáknak köre önmagában véve számbelileg sem jelentéktelen; habár a bizottság szorosán alkalmazkodott a magasabb és igazabb tudományos jelleghez.

Ezért mellőzte felsorolásában, a nem egy részükben tudó-

mányos módszert is alkalmazott azokat a munkákat, a melyek a tételes joganyagának magyarázatos feldolgozásán túl bizonyos rendszeres összefoglalásra is törekszenek, azonban lényegileg tulajdonképpen mégis csak ismertető s ismeretterjesztő czél termékei.

A felsorolásban való ezen mellőzés daczára, a bizottság mégsem akarja teljesen említés nélkül hagyni azt, hogy az e csoportba tartozó munkák és dolgozatok között van néhány, a melynek önmagában véve van értéke, habár ezen alapítvány felteteleinek szorosán körülhatárolt keretei nem is engedik meg külön felemlítésüket.

Ebbe a csoportba tartozik az igazságügyi és közigazgatási tisztviselők részére rendezett jog- és államtudományi továbbképző tanfolyamon tartott néhány előadás, a mely külön munkaképen is megjelent.

Az ismeretterjesztő munkák itt érintett csoportjához hasonlóan nem hagyhatjuk említés nélkül — a formai okokból a külön concret méltatásból kizárt — azt a tudományos tevékenységet sem, a melyről már az 1906—1912. évkörre szóló Nagyjutalom odaitélése tárgyában kiküldött bizottság jelentése nagy ismeréssel állapította meg, hogy tudományos irodalmunk gazdagodásának értékes szerve és ere; arról a tudományos munkálkodásról, mely a szakfolyóiratokban gazdagítja a tudományos irodalmat s a melynek organumai éppen a vizsgálat alá eső évek elsejében 1912-ben a büntetőjog tudományának értékes tárházával a Büntügyi Szemlével gazdagodtak.

Még inkább ki kell emelnünk azt a tudományos munkásságot, a melynek eredménye egyes tudósaink tiszteletére tanítványaik és tisztelőik részéről készült gyűjteményes munkákban van letéve.

Ebben a tekintetben az 1912-ik év különösen említésre méltó, a mennyiben ebben az évben három ily emlékkönyv jelent meg: az Ünnepi dolgozatok Concha Győző egyetemi tanársága negyvenéves emlékére (345. l.); Emlékkönyv Grosschmid Béni jogtanári működésének 30-ik évfordulójára (768. l.) és Büntetőjogi dolgozatok Wlassics Gyula születése 60-ik évfordulójának ünnepére (312. l.), a melyek mindenikét gyűjteményes jellege kizárja ugyan a jutalmazásból, valamint a bennök foglalt dolgozatokat is az egyéni felsorolásba való felvételből, azonban mint az 1912-ik évben megjelent érdemes és nem egy részükben értékes tudományos munkásság eredményeit annál is inkább fel kellett említeni, mivel az azokban foglalt dolgozatok közül néhány önállóan is megjelenvén, azt a bizottság külön is figyelembe vette.

S a mielőtt ezeknek előrebocsátása után a bizottság az 1912. és 1913-ik évek alatt megjelent, számszerűleg is eléggé gazdag termést feltűntető jog- és államtudományi munkák közül

az önálló tudományos becsű munkák felsorolására s futólagos méltatására áttérne, a bizottság előadója kijelenti, hogy a bizottság azon termszetszerű megállapodásának tiszteletben tartásával, a mely szerint a bizottság tagjainak munkálatai a jutalmazás szempontjából nem jöhetnek figyelembe, mégsem zárkozhatik el az elől, hogy felemlítse Plósz Sándornak A törvényes vélelem természetéről irt s 1912-ben megjelent tanulmányát és Angyal Pálnak Fiatalkorúak és büntetőnovella. Budapest, 1912-ben megjelent könyvét, mert ezeknek felemlítése nélkül hiányos lenne az 1912. s 1913. évek alatt megjelent legjelesebb munkákról adott jelentés.

Ezeknek előadói köteleességszerű felemlítése után a bizottság a következő munkákat s kisebb terjedelmű tanulmányokat tekintti olyanoknak, a melyekről mint a bevezetésben jelzett értelemben vett tudományos és önálló becsű munkákról jelentést kell tennie.

Szászy-Schwarz Gusztáv. Parerga. Budapest, 1912. 512. l. A könyv részben már megjelent dolgozatok összefoglalása, a melyből a bizottság éppen azon részeket emeli itt ki, a melyek ebben a könyvben jelennek meg először. A jogszabály tana (1—97. l.); Bevezetés a római jogba (317—360. l.) és A tulajdonjog tana a római jog szerint (99—221. l.) dolgozatok anyagát a jog egyes alapfogalmai, a római jog természetének, fejlődési menetének, jog- és irodalomtörténelmének egyes kérdései és a római jogi tulajdöntana képezik, a melyek feldolgozásában írójuk a magyar jogirodalomban nem egy új gondolatot, gondolatformát s fogalmat hoz be; s habár ezen egyetemes jellegű kérdések megoldásánál túlnyomólag a német tudományt értékesíti s több tudományos megállapítását legalább is függő kérdésnek kell tekinteni, módszere minden tekintetben a legszigorúbb értelemben vett tudományos módszer s fejtegetései s azoknak eredményei kétségtelenül önálló becsűek.

Az egyházjog irodalmának értékes terméke Hanuy Ferencznek könyve A jegyesség- és házasságkötési forma kifejlődése a Ne temere decretumig. Bpest, 1912. 340. l. Emunka tulajdonképen a házasságkötés és részben az eljegyzés jogtörténelmi fejlődését tárgyalja a Ne temere és azzal kapcsolatos szabályozás által teremtett jogi helyzetig. Kétségtelenül nagy érdeme, hogy az e kérdésre nézve oly gazdag újabb felfogásokat s részben új elméleteket, a feltárt anyagot és adatokat értékesíteni törekszik, ennek eredménye az, hogy a fejlődés menetének oly képét adja s az egyházi jogfejlődésnek oly kapcsolatait s az arra ható befolyásoknak oly oldalait és irányait fogadja el, a melyeket a szembenálló felfogások a fejlődés egyedüli, vagy legalább határozó jelentőségű alapjaiként vitáltak. A tudomány eredményeit széles keretben értékesíti s a Tametsi decretumot tartalmilag is tárgyalja.

Szekfü Gyula. *Serviensek és familiarisok*. Budapest, 1912. 122. l. (olvastatott az Akadémia 1911. június 11-iki osztályülésén) egyoldalúan túlzó általánosítása daczára figyelemre méltó képét adja a jogtörténelmi irodalmunkban addig alig ismert familiaritas jogintézményének, a melynek feldolgozásánál különösen kiemelhetők: a külföldi analógiák értékesítése; a gazdag forrásanyag alapulvétele; a régi magyar társadalom és közigazgatás történelmének figyelembevétele s különösen az erdélyi középkori kormányzattal foglalkozó fejtegetései.

Az összehasonlító jog-, illetőleg gazdaságtörténelem szempontjából figyelmet érdemel Hóman Bálintnak, sokoldalú tanulmányairól tanuskodó s az egyetemes jogfejlődést értékelni tudó tanulmánya *Az első állami egyenes adóról*. Budapest. 1912. 26. l. (olvastatott az Akadémia II. osztályának 1912. márczius 11-én tartott ülésében), a melynek az a felfogása, illetőleg tétele, hogy az Árpád-kor kezdetleges államháztartási bevételei közt már a legkorábbi időben szerepelnek kezdetleges állami (királyi) adók, melynek elsősorban a szabad denároknak (liberi denarii) nevezett fej. vagy füstadó, itt szintén felemlíthető irodalmi vitára vezetett, a melynek önállóan megjelent termékei között találjuk az ismertetett felfogás és tétel helyességét tagadó s ezt az álláspontját behatóbb fejtegetésekkel vitató Erdélyi László munkáját *Az első állami egyenes adó elmélete* czímen. Kolozsvár. 1912. 65. l. s Hóman Bálinttól *Adó vagy földbér?*-t. Budapest, 1913. 13. lap.

Királyfi Árpád *A magyar állampolgárság kizárólagossága* című tanulmánya. (Különlenyomat a Concha-émlékkönyvből.) Budapest. 1913. 118. lap, közjogi irodalmunk gazdagodását jelenti, mely a tárgyalat kérdést s úgy a tételes jogot, mint az általi javasolt reformot mindvégig a kérdés elvi alapjainak, valamint a modern tételes jogoknak — általa két cathgoriába sorozott — álláspontjából levonható tételek és következmények szemelött tartásával és alkalmazásával tárgyalja; felette tanulmányos lévén mindaz, a mit e részben a külföldi tudomány megnyilatkozásaival s ezek között az osztrák közjogi irodalommal szemben kifejt.

Már inkább a közigazgatási jog körébe tartozónak tekinthető Molnár Kálmán *Kormányrendeletek*, Eger 1912. cz. munkája. 185. l. Ebben a rendszeres monographiában a kormányrendeletek tana a magyar jogrendszerben nem csupán a tételes intézmények ismertető elemzésében és elemzésével, hanem az elvontabb államtani, illetőleg közigazgatástani tételek s elméleti megállapítások értékesítésével, a történelmi fejlődésben végbenő alakulások mellözhetlen szem előtt tartásával s elég széleskörű irodalmi anyag felhasználásával nyer kifejtést. hiánya lévén,

hogy nem mélyíti ki a tant az idegen jogrendszerek és intézmények behatóbb s részletesebb értékesítésével.

A mi már Molnár Kálmán könyvénel, habár csak érintve lett, azt kell hangsúlyoznunk, a midőn a közigazgatási szakban megjelent nagyszámú, tételes anyagot feldolgozó ismeretet nyújtó s ismeretet terjesztő munka közül kiemeljük Tomcsányi Móricz *A közigazgatási jogviszony*. Budapest, 1912. 100 l. dolgozatát. Tomcsányi az egyes és a közhatóság között, valamely közügy elintézésével kapcsolatos és eljárás, valamint anyagi oldala tekintetében jogilag szabályozott kooperatív viszonyt veszi vizsgálat alá s ennek tanulmányozásában foglalkozik a közigazgatásjogi (közjogi) alanyi jogosítványokkal, az alkotmányjogi, magánjogi s közigazgatási jogviszonyok egymáshoz való relatiójával; a közigazgatási eljárás természetével; ismertette a közigazgatási jogviszony s közigazgatási jogtudomány fejlődését.

Ezt a kísérletet a közigazgatástannak az a módszere inspirálja, a melylyel a modern közigazgatás tudománya a tételes közigazgatási jognak alapját veti meg.

Magyary Géza. *A magyar polgári perjog*. Budapest, 1913. 996 lapra terjedő nagy munkájában a magyar irodalomnak a most életbe lépett új polgári perjognak elméleti alapokon nyugvó rendszerét adja, a melyet teljessé tesz a polgári perjog oly részeinek felvételével, a melyeket nem az új törvény, hanem más törvények szabályoznak. A munka egyik kifejezett célja az, hogy a nagy reform az életbe átmenjen, megvalósuljon, a valóságban azonban tényleg a jelzett tudományos rendszert nyújtja. Ezzel függ össze a munka bevezetésében foglalt anyag, a melyből különösen a magyar polgári perjog történelmi kifejlődését, a magyar polgári perjog nemzetközi vonatkozásait és Horvát-Szlavon-Dalmátországnak, valamint Bosznia-Hercegovinának a polgári bíraskodásban való helyzetére vonatkozó részeket, úgyszintén a polgári perjog irodalmának vázlatát kell kiemelni. A gyakorlati életbe átvinni kívánt s gyakorlat és tanítás céljából elemzés tárgyává tett tételes jog tárgyalásában, az annak alapját és hátterét képező elvi felfogásokat s elméleti tételeket megvilágítva, azokkal szembeállítja — a magyar és külföldi irodalom kritikájával — a maga elvi felfogását s elméleti tételeit, a melyeknek ezen a helyen úgysis kizárt vizsgálata és értékelése nélkül megállapítható, hogy Magyary Magyar polgári perjoga a magyar jogtudománynak értékes gazdagodását jelenti.

A büntetőjognak ez években is eléggé gazdag irodalmából a bizottság elsősorban is kegyeletes elismeréssel és megemlékezéssel említi fel Degré Lajosnak szép monographiáját: *Folytatólagos bűncselekmény*. Budapest. 1912. 322. l. Ebben a monographiában a harcztéren hősi halált halt szerző kiváló

dogmatikai érzékkel oldja meg az anyagi büntetőjognak több nehéz kérdését. Ez a munka az egység és többség problémájára is kiterjed s nemcsak az érvényben levő büntetőtörvénykönyv alapján kialakult fogalmak mély kifejtéseit öleli fel, hanem de lege ferenda is irányt tűz a jövő törvényhozás elé.

Finkey Ferencz. A fiatalkorúak büntetőjoga Észak-Amerikában. Bpest, 1913. 279. l. Irodalmi és tudományos tekintetben igen értékes mű, melyben szerző személyesen szerzett tapasztalatairól számol be. Kritikai éllel ismerteti az egyes intézményeket, több helyen összehasonlításokat téve a hazai hasonló intézményekkel, mely utóbbiaknak továbbépítése körül haszonnal forgathatja Finkey könyvét úgy a törvényhozó, mint a büntetett fiatalkorúakkal foglalkozó gyakorlat embere.

Irk Albert. Kriminologia. 1912. 301. l. A büntetőjognak nem dogmatikus, hanem az újabb irányok követelményeit szemelőtt tartó, s a criminalitást okaiban vizsgáló feldolgozása, mely-lyel szerző e téren hazai irodalmunkban összefoglaló munkát adva: úttörő. Módszere és rendszere általában helyes. Nagy szorgalommal gyűjti össze az adatokat, melyekből higgadtan és dicséretes tárgyilagossággal következtet.

Vámbéry Ruzstem. Büntetőjog. Budapest, 1913. 273. l. Tankönyv, mely rendkívül élvezetes módon, a laikusnak is hozzáférhetőleg tárgyalja az anyagi büntetőjog általános részének első felét. A munka alapjait a társadalomtudományi, jogbölcészeti és történeti bevezetésben foglalt fejtegetések fektetik le; s úgy itt, mint a büntetőjog fogalmi részének s tételeinek tárgyalásánál szerzőjük széles terjedelemben értékesíti a tudomány megnyilatkozásait, a melyeket helyes mérséklettel és kritikai éllel használ fel. A munka nemcsak módszerének —, hanem több helyen gondolatainak eredetiségénél fogva is értékes könyv.

A jogtudomány körében megjelent munkák feletti ezen szemle után áttérve a társadalomtudományi munkákra, a bizottság a szorosabb értelemben vett publicistika köréből felemlíti Hieronymi Károly posthumus munkáját A választói jogról. Budapest, 1912. 254. l., a melyben Hieronyminek 1905-től kezdve 1910-ig írt, részben befejezetlen tanulmányait adta ki a kegyelet szerzőjük hátrahagyott irataiból. Ezekben a tanulmányokban a magasabb szempontoktól vezetett publicista a kérdés »lapeszméinek s elméleti felfogásának vizsgálatával, fejlődéstörténelmébe való belemélyedéssel s az egyes államok közeleti színvonalára, a parlament tekintélyére és súlyára s a nemzet sorsára gyakorolt társadalmi, gazdasági, culturalis s politikai hatásának mérlegelésével, a külföldi és hazai jogi szabályozások, a statistikai eredmények s általában a kérdés minden számbavehető oldalának s vonatkozásának tanulmányozása alapján fejti ki az — e helyen

méltatás tárgyául nem szolgáló — álláspontját, kritikáját s gyakorlati megoldási javaslatait.

A társadalomnak és törvényeinek ismeretével, a történelmileg végbement fejlődésnek, úgy a lehető, várható s formálható alakulásoknak út- és irányjelzésével; a keresztény társadalomtudománynak a magyar társadalom létező tagozataival, a különböző osztályokkal, a rendekkel szemben megoldandó feladata körvonalozásával egy katolikus socialis munkának programmját tartalmazza: Concha Győző, *A keresztény vallás a társadalom harczaiban* című előadása, mely 1912-ben megjelent Budapesten. 33 lap.

Deák Albert. *A parlamenti kormányrendszer Magyarországon.* Budapest. 1912. I. R. 206. l.; II. R. 177. l. azon kevés tudományos munkák egyike, a melynek tudományos értéke illetékes bíráló megbeszélésében nyert elismerő mérleget (lásd Concha Győző. *A parlamenti kormányrendszer Magyarországon.* Budapesti Szemle. 1913. 46—74. l.); a melynek a munka önálló becsére vonatkozó megállapítását a bizottság magáévá téve megállapítja, hogy a könyv az annak megírásánál kétségtelenül szerepet játszott s kritika tárgyává tett irattal s konkrét viszonyokkal szemben érvényesített kritikától függetlenül „komoly állambölcseleti alapokon nyugszik s minden tekintetben a politikai tudomány s az összehasonlító közjog mai színvonalán áll”; a mi mellett teljesen új kísérletképen írja meg a magyar pártok történetét is.

A nemzetgazdaságtan és statisztika köréből a következő munkákat tartja a bizottság felemlítendőknék.

Balás Károly. *Fejezetek a politikai gazdaságtan köréből* cím alatt I. részként *A jövedelemeloszlás főágairól a kapitalizmus korában.* Budapest. 1913. 655. l. A kérdés alapfogalmairól írt fejtegetések mellett függelékek címe alatt több problema megoldásával s a közgazdaságtan alapvető tanának megállapításával foglalkozik, a melyek közül példaképen említjük *A közgazdasági gondolkör ismeretánához* cím alatt írt azt a függelékét, a melyben keresi, hogy a „gazdaságtan közérdekű tudománya” szorosabb értelemben vett bölcselet, vagy pedig társadalmi, illetőleg politikai tudomány? s továbbá meghatározni igyekszik a közgazdaságtannak, másrészt a társadalmi, politikai s nemzetgazdaságnak fogalmát és tartalmát.

Az egész munkán végig vonul írójának törekvése, hogy saját álláspontjának adjon kifejezést s önállóan foglaljon állást az alapvető nagy kérdésekkel szemben; nem kis érdeme a könyvnek a tan fejlődésmenetének történelmét, illetőleg képét feltüntetni igen nagy része, a melyben mindenütt kritikával kísérve adja elő a tudomány, illetőleg irodalom álláspontjait és eredményeit.

a legutolsó időkig — talán némileg főlélegesen is a legkülönbözőbb nyelvű munkák eredeti helyeinek közlésével.

Ecséri Lajos. A szegény emberről. 1912. 123. l. a gyakorlati közgazdaság és politika egy szakaszáról, a mezőgazdasági társadalom egyik osztályáról írt tanulmányt. Elméleti tudással, részletekbe ható megfigyeléssel írt gyakorlati munka, a mely a kivándorlást, a mezőgazdasági munkás helyzetét, a kisgazda keresetmódjait, ezek között részletesebben az állattenyésztést, annak multját, átalakulását s változásait, a mezőgazdasági ipart s a birtokmegosztás kérdéseit s hatásait ismerteti s egyidejűleg a helyzet s az abban jelentkező bajok orvoslására a gazdasági szempontokon kívül parancsoló egészségügyi, culturalis, közigazgatási, igazságszolgáltatási, politikai s idealis szükségleteket s azok átalakító hatását is figyelembe vevő javaslatok egész sorát hozza fel.

Fellner Frigyes. Ausztria és Magyarország nemzeti vagyona. Budapest. 1913. 83. l., módszere és megállapításai szempontjából a külföldön is figyelemben részesült munka, mely a nemzeti vagyonfogalom meghatározása s az annak becslésénél alkalmazható subjectiv, objectiv és a De Foville-féle rendszer ismertetése után, a nemzeti vagyon egyes alkotó részeinek külön-külön vizsgálata alapján állapítja meg azok értékét. Eljárásában a részletesen ismertetett s többféle változatban használt objectiv módszert alkalmazza, kiegészítőképen ellenőrzésül vévén igénybe az örökösödési adatokban nyert módszert. A feladat már természeténél fogva sokoldalú önálló tudományos vizsgálatot és megítélést követel meg, a melynek ez a munka értékes tanúsága.

Buday László. Magyarország községeinek háztartása a 1908. évben. Budapest. 1913. 311. l. Bevezető tanulmány ahhoz a korszakot alkotó s nagy részében úttörő munkához, a melyet a központi statisztikai hivatal Magyarország községeinek háztartására vonatkozólag végezett, a melynek adatgyűjtését is ennek a bevezető tanulmánynak írója tervezte, a ki egyúttal a feldolgozás munkáját is vezette. A munka bámulatosan gazdag és mindenek felett nagysúlyú kérdéseket tárgyaló tartalmáról már a szöveges rész címfeliratai tájékozást nyújtanak; maga a szöveg pedig arról a nagy jelentőségről tesz tanúságot, a melylyel a társadalom, állam, egyház, közgazdaság, közigazgatás szempontjából bír az a statisztika, a melynek feldolgozója — úgy, mint e könyv írója — széleskörű tudással a fenforgó feladatok meg- és átértésével szolgáltatja azokat a tanulságokat, a melyek pl. ennek a munkának nemcsak összefoglaló tábláiban, hanem szöveges részeiben is foglalvák s ebben a könyvben a közigazgatást, egészségügyet, egyházi adóztatást, az alapokat s több más intézményt érdeklő kérdések hosszú sorára vonatkozólag igazol-

hatók s kimutathatók. Buday könyvének megvan ez a jellemvonása, a melynek kiemelése mellett még csak azt említjük meg, hogy a munka több részében egyes intézményekről s berendezésekről, máshol ily teljességben alig található képet ad, a melynek példajaképen említhető az egyéb közczélú vagyonok czime alatti összefoglalás.

A vizsgálat tárgyát tevő tudományszakokban 1912 s 1913-ban megjelent munkák között a legkiemelkedőbb Láng Lajos könyve: *A statisztika története*. Budapest. 1913. 434. l. A könyv címlapja szerint bevezetésül van írva Magyarország statisztikájához, valóságban pedig bevezetés a statisztika tudományának széleskörű feldolgozásához. Mert a szorosan vett statisztika történetén kívül néhány alapvető nagy kérdésnek dogmatörténelme, az ezekre vonatkozó elméleteknek s tudományos felfogásoknak, eredményeknek fejlődéstörténelme is. A társadalmi s az államelmélet egyik gyakorlati kihatású nagy problémájának, a népesség kérdésének tárgyalása, a kérdésnek önálló vizsgálatát s az elméleti álláspont s felfogás gyakorlati alkalmazását tartalmazza. Az alkalmazott statisztika intézményeinek s egyes módszertani alaptételeknek bemutatása és tárgyalása mind a statisztika tudományának jelzett széleskörű tárgyalásába vezetnek be. A munka a magyar tudományban előzmény nélküli; a külföldi tudománynak statisztika-történelmei e munkával szemben csak kísérletek, a melyek talán egyenletesebbek, kerekesebbek, azonban ennek a munkának a tudomány fejlődésében, eredményei megállapításában s alkalmazási körében helyet követelő magas tudományos karaktere nélkül. A munka részletes ismertetését — az alább érintett okból — mellőzve s annak csak általános jellemzésére szorítkozva, mégsem hagyhatjuk említés nélkül, hogy itt a statisztika történelmének feltüntetésébe találjuk először beillesztve a magyar statisztika tudományos, illetőleg irodalmi kísérleteit, törekvéseit s általában jelenségeit. Az általános jellemzés kiegészítéséül pedig még felemlítjük a munkának könyvedsége mellett classikus szépségét, mely annak tudományos és irodalmi értékét nagyban növeli.

A munka ezen előkelő tudományos volta daczára a bizottság mégsem ezt a munkát hozza javaslatba a jutalmazásra.

A bizottságot ebben az állásfoglalásban az a már más alkalommal is érvényesült szempont vezette, hogy a jogtudomány körébe tartozó munkák — szemben a közgazdaságtannal s rokon tudományaival — a Nagyjutalmon s azzal kapcsolatos jutalmakon kívül csaknem egyedül a Sztrokay-jutalomban részesülhetvén, oly esetben, a midőn ennek a jutalomnak odaitélésénél kiváló jogtudományi munkák is figyelembe jöhetnek, ezek részesüljenek előnyben.

A mely szemponthoz a bizottság jelen alkalommal annál könnyebben alkalmazkodhatott, mert Láng Lajos könyve mint formai tekintetben nagy irodalmi értékű standard munka, mely a tudomány terén jelentékeny haladást is képvisel, más alkalommal is részesülhet az Akadémia elismerésében.

Ezeknek előrehoztatása után javasoljuk, méltóztassék az 1912—1913. évi utólagos jutalmazásra fordítandó Sztrokay-díjat Tarnai János, Sajtójogi dolgozatok és Erdélyi Aladár, Régi magyar családi hitbizományok története és joga című munkák között megosztani.

Ezen javaslattevelnél a bizottság örömmel állapítja meg azt, hogy a vizsgálata s tanulmányozása tárgyát képezett számbelileg sem kis terjedelmű irodalom körében a nagyobb elmélyedést s egyes kérdések teljesebb kifejtését s tudományos feldolgozását inkább lehetővé tevő monographikus munkásság értékes eredményeket mutat fel; a mely körülményt a bizottság szintén tekintetbe vett, a mikor az első sorban valamely tudományos kérdés megoldásának jutalmazására s másodsorban ennek pótlására rendelt Sztrokay-díjat rendszeres összefoglaló munkák helyett az egyes tudományos kérdések feldolgozását nyújtó kiváló munkáknak javasolja ez alkalommal kiadatni.

Tarnai János. Sajtójogi dolgozatok. Budapest. 1913. 215, lap. Szerző különböző helyeken és időben megjelent tanulmányait foglalja össze e szerény cím alá. Rendkívüli mélységgel, tárgyismerettel, az egyes kérdéseket nemcsak dogmatikai, hanem jogtörténeti és alkotmányjogi oldalról is megvilágosító elmeállással megírt dolgozatok gyűjteménye e mű, mely elsőrangú a maga nemében. A felelősségi rendszer és Összehasonlító törvényhozás című tanulmányaiban ellenmondást nem tűrő érvekkel bizonyítja a fokozatos felelősségi rendszer egyedül való helyességét s azt hisszük, nem csalódunk, a mikor azt állítjuk, hogy az új sajtótörvény alkotói Tarnai okfejtése előtt hajoltak meg, midőn a szabad sajtónak a védőbástyáját fentartották és helyesen továbbépítve megerősítették. A Censura Magyarországon, valamint A sajtótörvény keletkezése Magyarországon című tanulmányaiban oly forrásokat és adalékokat ás ki szerző az ismeretlenség bányáiból, a melyeknek segítségével immár teljes képét nyújtja azoknak a nagyszerű mozgalmaknak, melyek az alkotmányos Magyarországon végre is a sajtó szabadságához vezettek. E tanulmányok közül főleg a második határozottan kinese a hazai jogi irodalomnak, melyről találóan jegyzi meg egyik bírálója (Vaikó Pál. Bűnügyi Szemle I. évf. 289. l.), hogy azt minden magyar embernek ismernie kell. Két utolsó tanulmánya: Egy angol sajtóper és a Pornographiáról címűek méltóan fejezik be a kötetet, mely úgy egészében, mint egyes részleteiben egyike legkitünőbb irodalmi műveink-

nek és ékes bizonyága annak, hogy a tudományban való elmélyedés egy par excellence gyakorlati egyén részéről kincseket termelhet.

Erdélyi Aladár. Régi magyar családi hitbizományok története és joga (1542—1852.) Budapest. 1912. I. köt. 416. l.; II. köt. 329. l. A régi magyar családi hitbizományok keletkezésének, eredetének s dogmatikus tartalmának kifejtése célja ennek a monographiának. Kiindulási pontja a magyar jogtudomány eddigi megállapításaival szemben az, hogy a családi hitbizományok már az 1687: IX. t. cz.-ben foglalt szabályozást megelőzőleg részei jogrendszerünknek. Részévé lettek a német-római birodalomban s még közvetlenebbül az osztrák örökös tartományokban elfogadott hitbizományok mintájára, azonban úgy, hogy a jogrendszerbe történt beillesztésük teljesen összhangban maradtott a régi magyar örökösödési jogrendszerrel. Létrehozta pedig ezt az intézményt és azt kötelezőleg fentartotta a jus regium, mely korlát nélkül gyakorolja az adományozási jogot s továbbfejleszti a végrendekezéshez, majd a fassiohoz való járulásával, miután a régi családi hitbizományok keletkezésének külső formái: a kir. adomány: a végrendelet és a fassio. A kir. adományozás a szerzeményekre vonatkozó korlátlanágával — a hatalmi viszonyokra, a zálogbada-
adási, terhelési tilalom biztosítására való tekintettel — az adományozott birtokban az általános örökösödési sorrendtől eltérőleg esetleg egyéni öröklési rendet is megállapíthatott s több esetben megengedte az első szerzőnek, hogy ő rendelkezze e tekintetben. Ennek kifolyása az is, hogy a királyi hatalom külön privilegiummal megengedte a hitbizományt létesítő végrendelezést. A végrendelezési szabadság nem volt ugyan kifejezett törvényi rendelkezésekkel eltiltva, azonban mint az általános jogrenddel ellenkező, szokatlan volt s éppen azért a kir. privilegium volt az, mely átengedi a megadományozottnak a jogot arra, hogy tetszés szerinti öröklési módokat és feltételeket állapítson meg. Az ez alapon létesült első magyar családi hitbizomány a Thurzó Elek által a XVI. század első felében alkotott hitbizomány volt. Az 1687: IX. t. cz. nem hoz be új jogintézményt, hanem igazolja az eddig is érvényben volt és kir. adományozásokon alapuló hitbizományok létezését. Az 1723: L. t. cz. kiterjeszti az alapítás módját a szerződésekre és a köznemesi rendre. A harmadik korszak az 1723: L. t. cz. után az ősiségi nyiltparancs kibocsátásáig terjedő idő. Fejtegetései illusztrálására ismerteti az egyes korszakokban létesült hitbizományokat s értékes kiegészítésül adja az egyes hitbizományok alapját tevő kiadatlan okmányok gyűjteményét. A munka II. kötete a régi magyar családi hitbizományok dogmatikus tanát dolgozza fel.

A munka a kérdés mai és régebbi irodalmának s tudo

mányos előzményeinek kritikájával, a régi magyar adományrendszer, ősiség, örökjog beható ismeretével, jogszabályok, jogkönyvek, törvényhozási munkálatok, bírósági ítéletek, jogi vélemények felhasználásával s az eredeti okmányanyag megértő értékesítésével fejti ki álláspontját. Éppen úgy kiterjed figyelme a német s osztrák irodalomra; részletesen ismerteti Knipschildt: *Tractatus de Fidei-Commissis Familiarum Nobilium* című, a XVII. század második felében megjelent munkáját és állást foglal Pfaff és Hofmannak a hitbizományok történetére vonatkozó nagy tekintélynek örvendő tanulmányával szemben.

Tudományos eredményeinek eldöntése nélkül megállapítható, hogy a munka a feladat által megkövetelt minden irányú tudományos eszközök felhasználásával készült, felfogásában s kereteiben új, önálló értékkel bíró s az Akadémia elismerésére érdemes tudományos munka.

Angyal Pál l. t., *Plósz Sándor* t. t., *Reiner János* l. t.,
biz. tag. biz. elnök. biz. előadó.

*

Az osztály javaslata elfogadtatván, a nagygyűlés az 1915. évi Sztrókay-jutalmat megosztva *Tarnai János* és *Erdélyi Aladár* uraknak ítélte oda.

V.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.

A)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a megbízásából készült Oklevélszótár, Kalevala és Gyöngyösi István Murányi Venusának az Akadémia megbízásából készült tudományos kiadása egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári, debreczeni és zágrábi egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitétele (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánjainak előterjesztése alapján e jutalmat 1915-ben

Krusché Emil, a budapesti egyetem III-ad éves bölcsészeti hallgatója,

Rajka László, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcsészeti hallgatója,

Oláh Sándor, a debreczeni egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója és

Tarczay Gizella, a zágrábi egyetem bölcsészeti hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historicá“-nak egy-egy osztályát minden évben kitüzi jutalmul a budapesti, kolozsvári, debreczeni és zágrábi egyetemnek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

Az illető egyetemek bölcészeti dékánjainak előterjesztése alapján e jutalmat 1915-ben

Kossányi Béla, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcészeti hallgatója,

Gregorics Izidor, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcészeti hallgatója,

Tokaji Lajos, a debreczeni egyetem IV-ed éves bölcészeti hallgatója és

Muža Emilija, a zágrábi egyetem III-ad éves bölcészeti hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1915 május 6-án tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv,
főtitkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak :

Az I. osztályba :

Rendes tagnak a B) alosztályba :

Jánosi Béla l. t., aesthetikus.

Külső tagnak :

Stumme János lipcei egyetemi tanár, a keleti nyelvészet művelője.

A II. osztályba :

Tiszteleti tagnak :

Gróf Khuen-Héderváry Károly államférfiú.

Rendes tagnak az A) alosztályba :

Alexander Bernát l. t., philosophus.

Levelező tagnak az A) alosztályba :

Illés József egyetemi tanár, jogtudós.

Fellner Frigyes egyetemi tanár, közgazdasági író.

Levelező tagnak a B) alosztályba :

Domanovszky Sándor egyetemi tanár, történetíró.

Varjú Elemér a M. N. Múzeum osztályigazgatója, archaeologus.

Külső tagnak :

Ottenthal Emil egyetemi tanár Bécsben, történetíró.

Schmoller Gusztáv egyetemi tanár Berlinben, közgazdasági író.

Brentano Lujó egyetemi tanár Münchenben, közgazdasági író.

Philippovich Jenő egyetemi tanár Bécsben, nemzetgazdasági író.

Bresslau Harry egyetemi ny. tanár Strassburgban, történetíró.

Wiedemann Alfréd egyetemi tanár Bonnban, történetíró.

A III. osztályba :

Rendes tagnak az A) alosztályba :

Fabinyi Rudolf egyetemi tanár, chemikus.

Levelező tagnak az A) alosztályba :

Sigmond Elek műegyetemi tanár, chemikus.

Levelező tagnak a B) alosztályba :

Krompecher Ödön egyetemi tanár, orvos.

N. Böckh Hugó miniszteri tanácsos, geologus.

Pálfy Mór kir. főgeologus.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1915 május 6-án tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv,
főtitkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtétélei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. Széchenyi Istvánnak az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza, akár kéziratban, akár kinyomatva, benyújtani, ennek szerzője 8000 korona jutalomban fog részesülni. A kéziratban benyújtott munka kiadását az Akadémia készséggel elvállalja.

A pályaművek megbirálásában egy az Akadémia három osztályából kiküldött öttagú bizottság előterjesztése alapján a nagygyűlés dönt. E bizottság elnöke a II. osztály elnöke, vagy akadályoztatása esetén valamely ilyenül megválasztott tiszteleti tagja, tagjai közül kettőt a II., egyet-egyet az I. és III. osztály választ. A jutalom odaítélése vagy ki nem adása iránti véleményes jelentést a bizottsági tagok egyike szerkeszti és terjeszti elő a nagygyűlésen.

2.

A M. Tud. Akadémia *id. báró Wodianer Albert alapítványából* 1000—1000 korona jutalmat tűz ki Magyarország bármely népiskolájában működő két legérdemesebb néptanítónak, tekintet nélkül az iskolafentartó jellegére.

A jutalmat az Akadémia az 1916. márcziusi összes ülésén ítéli oda. A jutalmazottaknak a jutalmat az Albert napját követő áprilisi összes ülésen az Akadémia elnöke vagy helyettese adja át.

E jutalomra az Akadémiához nem lehet kérvényt beadni, mert csak a tanfelügyelőkötől a közoktatási miniszterium útján beérkezett jelentések szolgálnak a döntés alapjául.

3.

(Nyílt pályázat.)

A *Balkán-félsziget leírása*, föld- és néprajzi, gazdasági és művelődési tekintetben. (A Balkán egy-egy országának leírása is elfogadtatik.)

Egy, esetleg két kötet, a művelt közönség igényeihez szabva, hogy az Akadémia Könyvkiadó Vállalatában megjelenhessék.

A munka tervrajza egy kidolgozott fejezet kíséretében bármikor beküldhető. Névtelenül, jelíges levéllel pályázó munkák nem fogadtatnak el.

A legjobbnak ítélt tervrajz és mutatvány szerzője megbízást nyer a munka megírására.

A jutalom, mely csak az egész munka beküldése és elfogadása után adatik ki, 3000 korona.

A megjutalmazott munkát az Akadémia, megfelelő tiszteletdíjjal, Könyvkiadó Vállalatában adja ki.

4.

Felhívás.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a Balkán-félszigeti népek nyelveinek szótárait kiadja. Hajlandó tehát szerb, bolgár, albán, török, újgörög, rumén szótárt közrebocsátani.

Ajánkozások, illetőleg tervrajzok egy terjedelmesebb mutatvánnyal bármikor küldhetők be a főttkári hivatalhoz.

Az I. osztályból.

5.

A gróf Teleki József-jutalomért 1915-ben verses formában írt szomorújátékok pályáznak.

A legjobbnak ítélt pályamunka jutalma 100 arany.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A megjutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház tulajdona, kiadásra a szerzőé marad.

6.

A gróf Karátszonyi-jutalomért 1915-ben vígjátékok pályáznak, ide értve a vígjáték valamennyi fáját.

A legjobbnak ítélt pályamunka jutalma 200 arany.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona; ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

7.

A Farkas-Raskó-alapítványból 200 korona jutalom hirdetik hazafias költeményre, a mely lehet himnus, óda, elégia, dal, ballada, költői elbeszélés, tanköltemény vagy szatira.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A megjutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Kívántatik ódai költemény, a melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből veendő.

A legjobbnak ítélt pályamű jutalma a Bulyovszky Gyula nevére tett alapítványból 400 kor.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

9.

Kívántatik elbeszélő költemény, a melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett. A jutalom csak akkor adatik ki, ha a megjutalmazásra ajánlott művet az Akadémia az irodalomra nyereségnek mondja ki.

A legjobbnak ítélt pályamű jutalma a gróf Nádasdy Tamás nevére gróf Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 100 arany.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A megjutalmazott mű a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

Kívántatik színmű, a melynek tárgya III. Károly vagy Mária Terézia korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek épp úgy nincsenek kizárva, mint az olyanok, a melyeknek csak a háttérük történelmi.

A legjobbnak ítélt pályamű jutalma Tűzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap: 1916 május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésben ítéltetik oda s december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerúségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A megjutalmazott színmű a szerző tulajdona marad; ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt a „Magyar Történeti Színműtár” cz. gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

11.

Kivántatik színmű, a melynek tárgya a kurucz korból (1664—1711) veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek épp úgy nincsenek kizárva, mint az olyanok, a melyeknek csak a hátterük történelmi.

A legjobbnak ítelt pályamű jutalma Túzberki Kóczán Ferenc alapítványából 100 arany.

Határnap: 1915 május 31. A jutalom az 1915. évi novemberi összes ülésben ítéltetik oda és december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerúségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A megjutalmazott színmű a szerző tulajdona marad; ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt a „Magyar Történelmi Színműtár“ című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

12.

(Másodszor.)

A stílus a művészetben és az irodalomban.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1917 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsesel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

Az Ormódi Ormódy Amélie-jutalomra az 1913—1915. évkörben könyvalakban vagy könyvalakú folyóiratban megjelent olyan eredeti magyar szépirodalmi művek (egyes költemények, egész verskötetek vagy regények, elbeszélések, szindarabok) pályáznak, a melyeknek általános becsükön kívül az a főérdemük, hogy az örök női eszményeket a költészet szép eszközeivel kiválóképen szolgálják.

A jutalom (1000 korona) csak magasabb színvonalú, irodalmilag becses műnek ítéltetik oda.

A jutalomra igényt tartó művek nyomtatott könyv-alakban 1916 szeptember 30-ig küldendők be a főttkári hivatalhoz, annak világos megjelölésével, hogy az Ormódi Ormódy Amélie-jutalomra pályáznak. Azonban az Akadémia oly művet is megjutalmazhat, a mely nem küldetett be. A jutalom az 1917. évi márciusi összes ülésben ítéltetik oda.

14.

Az özv. Vojnits Tivadarné-jutalomra (800 kor.) az 1915. évben Budapesten előadott irodalmi becsü és a színpadon sikert aratott magyar eredeti tragédiák, színművek, vígjátékok és népszínművek pályáznak. Olyan színmű, a mely bármely más jutalmat nyert, nem jön tekintetbe.

A jutalom az 1916. évi februári összes ülésben ítéltetik oda.

15.

A Péczely József alapította regény-pályadíjra elsősorban az 1915-ben és 1916-ban megjelent magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályáznak, másodsorban pedig a magyar társadalmi életből vett tárgyuak, akár komolyak, akár humorosak vagy szatirikusak.

Pályaműnek tekintetik minden, az említett két évben nyomtatva akár önállóan, akár folyóiratban vagy hírlapban megjelent eredeti magyar történelmi vagy társadalmi regény. Minden munka azon évben megjelentnek tekintetik, a mely első kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hírlap) cízmlapján van. Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból.

A pályadíj csak úgy adatik ki, ha a bíráló-bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. A pályadíj meg nem osztható.

Felhivataknak az ily regények szerzői, hogy műveiket 1916. december 31-ig a főttkári hivatalba küldjék be. Azonban e figyelmeztetésnek korántsem az az értelme, mintha be nem küldött munka, a melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatnék; sőt ha az Akadémia könyvtárába már beküldetett, hivatkozás történhetik arra, hogy a szerző a beküldött munkával pályázni akar.

A jutalom 1000 forint aranyban.

16.

A Röck Szilárd-alapnak 1915. évi kamatait az osztály a Vogul Népköltési Gyűjtemény folytatólagos kiadására fordítja.

(Már hirdetett jutalomtétélek.)

17.

A népiesség elmélete irodalmunkban Dugonicstól Petőffig, a kritikai anyag teljes összeállításával.

Jutalma Lehr Albert alapítványából 200 korona.

Határnap: 1915. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsü műnek ítéltetik oda. A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt egy év alatt kiadni tartozik. Ha egy év lefolyása alatt ki nem adná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

18.

(Nyílt pályázat.)

A középkori művészet története Erdélyben, a formák kialakulásának összehasonlító méltatásával.

A munka tervrajza egy-két kidolgozott fejezet kíséretében 1915 szeptember 30-ig küldendő be. Névtelenül, jelíges levéllel pályázók munkái ki vannak zárva a pályázatból.

A legjobbnak ítélt tervrajz és mutatvány szerzője megbizatik a munka megírásával.

A jutalom, mely csak az egész munka elkészülése és elfogadása után adatik ki, a Bézsán-alapítványból 2400 korona.

19.

(Nyílt pályázat.)

A fontosabb művelődéstörténeti érdekű magyar szólásoknak és közmondásoknak művelődéstörténeti szempontok szerint való magyarázata.

A munka tervrajza egy-két kidolgozott fejezet kíséretében 1916 szeptember 30-ig küldendő be. Névtelenül, jelíges levéllel pályázók munkái ki vannak zárva a pályázatból.

A legjobbnak ítélt tervrajz és mutatvány szerzője megbizatik a munka megírásával.

A jutalom, a mely csak az egész munka elkészülése és elfogadása után adatik ki, a Marczibányi-alapítványból 40 arany.

20.

A XVIII. század lyrai és elbeszélő költészete, főtekintettel a költők forrásaira és mintáira.

A legjobbnak ítélt pályamű jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1916 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A megjutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni; ha ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

21.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy nyelvészeti kiadványaiból egy-egy példányt kitűz jutalmul a budapesti, kolozsvári, debreczeni és zágrábi egyetem egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkitünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaítélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

22.

Az 1915-ben megjelent nyelvtudományi értekezések legjelesbike *Sámuel Alajos* alapítványának kamataiból 15 darab cs. és kir. arany jutalomban fog részesülni. A jutalom odaítélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

E pályázaton az összes 1915-ben megjelent értekezések részt vesznek, melyekről a bírálóknak tudomásuk van.

A II. osztályból.

23.

Az 1916. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és a Marczibányi-mellékjutalom (50 arany), az 1909—1915. évkörben megjelent történettudományi munkák legjobbjainak lévén odaítélendő, az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1915. december 31-ig a főtitkári hivatalba küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájuk kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek korántsem az az értelme, mintha be nem küldött munka, a melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatnak; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg vagy könyvtárába már beküldetett, hivatkozás történhetik arra, hogy a szerző pályázni kíván vele.

24.

(Nyílt pályázat.)

Adassék elő a török uralkodás története hazánkban. (Ötöd-ször hirdetve.)

Jutalma a Bük László-féle alapítványból 2000 korona.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1916. szeptember 30-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

25.

A *Sztrokay-jutalom* (100 arany) az 1914. és 1915. években megjelent jog- és államtudományi munkák legjelesebbjének utólagos jutalmazására fog fordíttatni. A jutalom az 1916. évi nagygyűlésen adatik ki.

Az Akadémia felhívja az érdekelt tudománykörbe vágó munkák szerzőit, hogy munkáikat 1915. december 31-ig a főtitkári hivatalba küldjék be. E felhívásnak azonban korántsem az az értelme, mintha a be nem küldött mű, a melyről a tagoknak tudomásuk van, figyelembe vehető ne volna.

26.

(Nyílt pályázat.)

Ismertetendő List Frigyes viszonya Magyarországhoz és munkásságának hatása hazánkban.

Jutalma a Schreiber Ignácztól Kautz Gyula nevére tett alapítványból 1200 kor.

A munka tervrajza valamely kidolgozott fejezet kíséretében 1916 szeptember 30-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap.

A jutalom kedvező bírálat esetén csak a kész munkának adatik ki. Jelígs levéllel ellátott, névtelenül beküldött pályaművek nem vétetnek figyelembe.

27.

Ismertetendő a valutaviszonyok alakulása a jelenlegi háborúban az érdekelt államokban.

Jutalma a Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank

Határnap: 1916 szeptember 30.

A pályadíj csak abszolút becsű műnek adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a Magyar Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha azt a szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

28.

(Nyílt pályázat.)

Fejtsék ki Quetelet hatása a statistika továbbfejlődésére.

Jutalma a Körösy József-alapítványból 1000 korona.

A munka tervrajza, valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1916 szeptember 30-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak abszolút becsű, kész munkának adatik ki. A kiadás joga a szerzőé; de ha a szerző munkáját egy év alatt nem adja ki, az az Akadémiára száll.

29.

Fejtsék ki a jelenlegi háború befolyása a külkereskedelem alakulására.

Jutalma az Ullmann-alapítványból 800 korona.

Határnap: 1916 szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

(Már hirdetett jutalomtételek.)

30.

Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542-től 1690-ig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

31.

Irassék meg a vránai perjelség története.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 2000 kor.

Határnap: 1917 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott mű a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

32.

Az értelmi és erkölcsi nevelés viszonya.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A megjutalmazott munkát a szerző köteles egy esztendő alatt kiadni; ha ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

33.

Adassék elő a magyarországi kisorosz (rutén) nép története betelepülésétől a legújabb időkig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 2000 korona aranyban.

Határnap: 1916 december 31.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adható ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

34.

Hegel philosophiájának hatása az újabb műbölcséletre és kritikára, különösen a magyar irodalom terén.

Jutalma a Lukács Krisztina-alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1918 szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el.

35.

(Nyílt pályázat.)

Kivántatik a szerémi püspökség és káptalan története 1526-ig.

Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 kor.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1916 szeptember 30-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

36.

Kant etikájának és ez ethika történelmi hatásának kritikai tárgyalása.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany

Határnap: 1917 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsesel bíró munkának ítéltetik oda.

37.

Adassék elő az államvasuti rendszernek történeti fejlődése Magyarországon, különös tekintettel arra, mily okok és körülmények hozták létre az államvasutak mai rendszerét.

Jutalma a Dóra-alapítványból 50 drb arany.

Határnap: 1915 szeptember 30.

38.

A M. Tud. Akadémia a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítványából 2000 koronát tűz ki az 1912—1917. évi idő-körben magyar nyelven nyomtatásban megjelent oly munkák leg-jobbikának jutalmazására, a mely a közzgazdasági életre vagy a pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró valamely kérdést kellő tudományos készültséggel tárgyal. Ily mű nemléte-ben a jutalom oly munkának adatik ki, a mely a hazai köz-gazdasági és pénzügyi ismeretek előbbrevitelében számottevő irodalmi terméknek ismertetik el.

Felszólíttatnak mindazok, a kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett időszak alatt megjelent munkájukat az 1917. év december 31-ig a főtitkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban nem zárja ki azt, hogy oly be nem küldött munka is pályáz-hassék, a melyről a bírálóknak tudomásuk van.

39.

Fejtsék ki az agrárvámok történeti fejlődése a XIX. század eleje óta, azoknak hatása általában és különösen hazánkban.

Jutalma a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy András nevére tett alapítványából 6000 korona.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A jutalom csak oly kész munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri és a hazai tudományosságának hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnek díjtanulni átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetik ki.

40.

Adassék elő II. Lajos király udvartartása.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1916. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

41.

Társadalmi és családi élet Magyarországon a XVI. század második felében.

Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 kor.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

42.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári, debreczeni és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A III. osztályból.

43.

Adassék elő a physikai tudományok hazai irodalmának története és magyar műnyelvének fejlődése 1867-ig, az alkotmány visszaállításáig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 kor.

Határnapja: 1919 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munkát szerző kiadni tartozik; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

44.

Ajánlkozás kívántatik, mely a *chemia* körébe tartozó valamely fontosabb kérdésnek megoldását czélzó vizsgálatok tervezetét tartalmazza. Az 1915. évi december hó 31-éig az Akadémia főtitkári hivatalánál benyújtandó tervezetek megbírlása után a legjobb terv benyújtóját, ha annak végrehajtására kellő kilátás mutatkozik, a M. Tud. Akadémia az 1916. évi nagygyűlés alkalmával a kivitellel megbizza és ugyanakkor megállapítja a kész munka benyújtásának határidejét.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricztól tett alapítvány kamataiból 2000 korona.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy esztendő alatt kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

45.

A cholera és typhus elleni oltások statisztikája.

Kívántatik: 1. Az eddig közzétett külföldi statisztikák eredményei és kritikája.

2. Az újabb oltások eredményei a katonaság és a polgári lakosság körében, különös tekintettel Magyarországra és Ausztriára.

3. A védőoltások eredményei az oltóanyag különböző készítmódja szerint.

Határnap: 1917 szeptember 30.

Jutalma a Pollák Henrik-alapítványból 1500 korona.

A jutalmat csak absolut becsű munka nyerheti el.

A jutalom csak abban az esetben fizethető ki, ha szerzője igazolja, hogy a jutalmazott munka könyv alakjában és legalább 200 példányban megjelent.

(Már hirdetett jutalomtétellek.)

46.

Kivántatik 15—20 ivnyi terjedelemben és a legújabb szakirodalom gondos felhasználásával a matematikai statisztika elméletének monographiaszerű tárgyalása és ennek alkalmazása valamely fontosabb jelenségkörre (pl. balandósági statisztika, árelmélet stb.).

Jutalma a Pollák Henrik-alapítványból 1500 korona.

Határidő: 1915 szeptember 30.

A jutalmat csak abszolút becsű munka nyerheti el.

A jutalom csak abban az esetben fizethető ki, ha szerzője igazolja, hogy a jutalmazott munka könyv alakjában és legalább 200 példányban megjelent.

47.

Kivántatik körülbelül 15 nyomtatott ivnyi terjedelemben, a szakirodalom gondos és rendszeres felhasználásával, a Fourier-féle sorok elméletének monographia-szerű tárgyalása.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móriéz által tett alapítványból 2000 korona.

Határidő: 1915 december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

48.

Kivántatik körülbelül 15 nyomtatott ivnyi terjedelemben, a szakirodalom gondos és rendszeres felhasználásával, a $p=1$ genusú síkbeli és térbeli algebrai görbék elméletének monographia-szerű tárgyalása.

Az Akadémia különös súlyt helyez a tárgynak egységes szempontból és önálló becsű előadására.

Jutalma Tomori Theodorovits Anasztáz alapítványából 2000 kor.

Határidő: 1915 december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fõnn kitett *hatánapokig* „a M. Tud. Akadémia fõtitkári hivatalához“ czimezve (tehát nem a fõtitkár neve alatt) küldendõ ; azokon túl semminemû ily pályamunka el nem fogadtatik.

2. A pályamûnek külsõ borítékára, feltûnõ helyen, úgyszintén a jeligés levélre is ráirandó, hogy mely pályázatra küldetik be.

3. A pályamû *idegen kézzel, lehetõleg géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve* legyen. Terjedelmesebb pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el, ill. mellõzvetnek.

4. A szerzõ *nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétés levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamû homlokán. A pecsétés levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtõl fogva bevett szokásos eljárástól kivánt eltérések tekintetbe nem vétetnek.

5. *Álnév* alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

6. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzõnek, mûve a jutalomtól esesik.

7. *Nyílt* pályakérdésekre *zárt jeligés levéllel* beküldött pályamûvek nem fogadtatnak el.

8. A jutalmat *nem nyert pályamunkák kéziratai* az Akadémia levéltárában maradnak és nem adatnak ki ; azonban engedély mellett lemásolhatók az Akadémia helyiségében.

9. A gróf Teleki- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb mûnek a jutalom mindenkor kijár ; a többi pályázatoknál csak abszolút becsû munka nyerheti a jutalmat.

10. Mindezen föladatokra minden rendű akadémiái tagok is pályázhatnak.

11. Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai kelléknek is elhanyagolása* elejti a szerzõt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1914 május 7-én.

Heinrich Gusztáv, fõtitkár.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1915 április 12-én.

CONCHA Győző osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Fináczy Ernő, Földes Béla, Gaal Jenő, Matlekovits Sándor, Ortway Tivadar, Vargha Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Alexander Bernát, Angyal Dávid, Angyal Pál, Áldásy Antal, Éber László, György Endre, Kuzsinszky Bálint, Magyar Géza, Mahler Ede, Nagy Gyula, Reiner János, Sebestyén Gyula, Téglás Gábor, Wertheimer Ede l. tt. — *A másik két osztályból*: Beöthy Zsolt, b. Eötvös Loránd, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Szily Kálmán, Szinyei József r. tt. — Ferenczi Zoltán, Négyesy László, Váczy János l. tt. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

84. FINÁCZY ERNŐ r. tag felolvassa „Az olasz renaissance paedagogiai eszménye“ című székfoglaló értekezését. — Tudomásul szolgál és az Akadémia elnöksége megkerestetik FINÁCZY ERNŐ r. tag részére a tagsági oklevél kiadására.

85. SEBESTYÉN GYULA l. tag felolvassa „A magyar rovásírás középkori emléke Bolognában“ című értekezését.

86. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FINÁCZY ERNŐ r. és SEBESTYÉN GYULA l. tagot kéri föl.

TIZENÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1915 április 19-én.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Báró Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Horváth Géza, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Lóczy Lajos, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Tangl Ferencz r. tt. — Bánki Donát, Beke Manó, Buchböck Gusztáv, Bugarszky István, Fejér Lipót, Hankó Vilmos, báró Harkányi Béla, Hoor-Tempis Mór, Kertész Kálmán, Lörenthey Imre, Rätz István, Rejtő Sándor, Schafarzik Ferencz, Töttössy Béla, Tuzson János, Wittman Ferencz l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

87. FARKAS GYULA r. t.: „Michelson negatív kísérletének magyarázata.“

88. PEKÁR DEZSŐ részéről: „Vizsgálatok a gravitációs csavarási mérleg zavarairól.“ Előterjeszti báró Eötvös Loránd r. t.

89. SZÁSZ OTTÓ részéről: „Valós elemekből álló végtelen láncz-törtek összetartásáról.“ Előterjeszti Rados Gusztáv r. t.

90. MAUCHA REZSŐ részéről: „Adatok az Adria hydrographiájához.“ Előterjeszti Kövesligethy Radó r. t.

91. DOBY GÉZA részéről: „Növényi enzimek: 3. A burgonya levelének invertáza.“ Előterjeszti Mágócsy-Dietz Sándor r. t.

92. SZÜTS ANDOR részéről bejelentett s a napirendre felvett közlések: a) „Biologiai megfigyelések a Magyar Adria-Egyesületnek 1913-ban és 1914-ben végzett két expedíciója alatt“; b) „A Magyar Adria-Egyesület két expedíciója alatt gyűjtött tizlábú rákokról (Decapoda).“ Előterjeszti Horváth Géza r. t., bekövetkezett akadályoknál fogva elmaradnak.

93. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FARKAS GYULA és KÖVESLIGETHY RADÓ r. tagokat kéri fel.

Értesítés az átalányfizetésről.

A M. Tud. Akadémia 1890 október hó 27-ikén hozott határozata értelmében:

A hazai iskolák, könyvtárak, egyesületek és társaskörök a M. Tud. Akadémia kiadásában évenként megjelenő kiadványok közül a következőket, ú. m. az

Akadémiai Értesítőt,

Almanachot,

Archaeologiai Értesítőt,

Archaeologiai Közleményeket,

Emlékbeszédeket,

Értekezéseket (Nyelv- és Széptudományi, Bölcsészeti, Történelmi, Társadalomtudományi),

Magyarországi Német Nyelvjárásokat,

Magyarországi Szláv Nyelvjárásokat,

Mathematikai és Természettudományi Értesítőt,

Mathematikai és Természettudományi Közleményeket,

Nyelvtudományi Közleményeket, Nyelvemléktárt,

Magyar történelmi emlékeket: Okmánytárak, Írók, Országgyűlési emlékek,

Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötetet

évi 20 korona átalányösszegért, vagy ha a Könyvkiadó-Vállalat most említett négy kötetét angolvásznon-kötésben kívánják, évi 24 koronáért rendelhetik meg.

Mіндеzen iskolák, könyvtárak, egyesületek stb. a M. Tud. Akadémia többi kiadványait 25% engedménnyel szerezhetik meg a **M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalánál.**

Ha a föntebbi átalányösszeg az év első felében küldetik be a könyvkiadóhivatalhoz, a kiadványok portomentesen küldetnek meg; ellenkező esetben az évi 20 korona (esetleg 24 korona) átalányösszeg a Könyvkiadó-Vállalat négy kötetének megküldésekor, november végén, utánvétellel kéretik be, s ekkor a czímzett a postaköltséget is viselni tartozik.

Eddigélé 357 hazai iskola, könyvtár és egyesület részesül az átalányfizetés kedvezményében.

Ez iránti jelentkezések a főtítkári hivatalhoz intézendők.

Magyar Tudom. Akadémia
Könyvkiadó-hivatala

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtítkári.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVI. KÖTET.

1915. június 15.

6—7. FÜZET.

A M. TUD. AKADÉMIA LXXV. KÖZÜLÉSE

1915. május 9.

I.

Elnöki megnyitó beszéd.

— *Berzeviczy Albert* akadémiai elnöktől. —

Tisztelt ünneplő Gyülekezet! Az Akadémia szabályai és gyakorlata szerint évenként ünnepélyes közülésben számol be a közönségnek munkásságáról s mutatja be annak próbáit a palotájában megjelenő hallgatóságnak. Ma tehát ünnepet ülünk, a tudományos munka ünnepét, melybe idegenszerűen és fájlóan hangzik belé a most már, Istennek hála, hazánk határain túl eldördülő ágyúk távoli moraja, melyben lelkünk emelkedésében el-elfogul a nemzeti létünkért vivott harc izgalmatól, az értünk küzdő kedveseink, véreink életéért való aggodalomtól.

Súlyos megpróbáltatás időit élve, lelkünk erőt meríthet abból is, ha visszatekintve a multba, bizonyítékait találja benne annak, hogy nemzetünk életereje már más, nem kevésbé nehéz megpróbáltatások fölött győzedelmeskedett.

Ez a palota, melyben összejöttünk, ez emlékezetes évben tölti be fennállásának ötvenedik esztendejét. Állami és nemzeti életünk elnyomása idejében, egy lelkes hazafi buzdító szavára, a jövőbe vetett hitét s a tudomány iránti szeretetét a legválságosabb viszonyok között fényesen tanusítani akaró nemzetünk közadakozásából jött létre s úgyszólván alkotmányunk helyreállításának előestéjén, az 1865 december 10-ikére összehívott országgyűlés megnyitásával majdnem egyidejűleg avatták fel.

E felavatás a maihoz hasonló közülés keretében a nemzet nagyjainak s a hosszú szünet után ismét országgyűlésre összehívott képviselőinek jelenlétében ment végbe feledhetetlen báró Eötvös Józsefünk, mint akadémiai másodelnök elnöklése mellett, ki már megnyitó szavaiban kifejezést adott a közsajnálkozásnak a felett, hogy az Akadémia akkori elnöke, gróf Dessewffy Emil betegsége miatt kénytelen volt távolmaradni az ünnepélytől s

így abban éppen az a férfiú részt nem vehetett, ki — Eötvös szavai szerint — „arra, hogy Akadémiánknak palotája felépült, s hogy az így épült fel, e haza minden fiai között legtöbbet tett s kit ezért megillett a dicsőség, hogy e falak között, melyek hazafiúi buzgalmának, tevékenységének és kitartásának emlékei fognak maradni“, mindenekelőtt róla történjék megemlékezés.

Ezután báró Vay Miklós, ki szintén úgy szólt Dessewyről, mint „kit mindenki általános elismeréssel nevez e mai dicső ünnepeley főalkotójának“, felolvasta a távollevő elnök üdvözlő szövegét, melyben az hálát mondott mindazoknak, „kiknek adománnyai és másokat serkentő buzgalma tették lehetővé, hogy ma közszellemünk ezen maradandó emlékének oszlopai közé és boltívei alá gyülekezhetünk“, kifejezve abbéli erős hitét, hogy „mit hazafiak alapítottak, mit nemzeti részvét felebb emelt, az a hazafiság támogatását ezentúl sem fogja nélkülözni“. Biztos kézzel körvonalozta az Akadémia jövő feladatát, mely az, hogy „a sajátlag és tulajdonképen magyar szellemi erő munkájával foglaljuk el helyünket azon ösvényeken, melyeken halad az emberiség erkölcsi és értelmi fejlődése“. A mai viszonyok között különös jelentőséget nyer egykori, nagynevű elnökünk szövegének e szép képbeszéde: „A csupán küzdelem között magát fenntartott, küzdelem között erősödött magyar ezek kénytelensége alól magát sohasem érezheti felmentve, a küzdelem szokásával nem hagyhat fel soha és nekie mindig fegyverforgatónak kell maradnia. Forgatnia kell szüntelenül az ész és munka fegyvereit . . . Intézetünk tagjai — úgymond — ne feledjék soha, hogy ők nem tudósok csupán, hanem a legmagasabb magyar szellemi érdekek őrkatonái . . . Tekintse magát minden művelt magyar ember azon seregben, melyre szükségünk van közkatonának és toborzónak s legyen munkagyőző és vigyázó, mint huszárjaink és gyalogjaink, hű és vitéz, mint ők!“

Toldi Ferencz is az ünnepi közülésen a magyar irodalomnak a nemzet életére gyakorolt befolyásáról tartott értekezésében folyamában apostrophálta az elnököt, mondván: „nélküled zsoldos házban szorongánk . . . s azt a díszet ki nem fejthetnők, mely már most e nemzet ragaszkodását nyelvéhez, szeretetét a tudományok iránt, áldozatkészségben nyilatkozó fenkölt érzését büszkén hirdeti a művelt világnak.“

Az Akadémia palotájának felépülése és használatba vétele egy félszázad előtt valóban oly tény volt, mely megérdemelte, hogy megünnepeljék akkor és megérdemli, hogy ez ünneplést mintegy megújítva, a kegyeletes megemlékezésnek ugyanazon az oltárán gyujtsunk lángot ma is; megérdemelte és megérdemli kivált, ha létrejöttét az akkori kor és viszonyok szempontjából mérlegeljük és méltatjuk.

Tudjuk, hogy Akadémiánk a szabadságharcz kitörése idejében még csak életének 18-ik évét élte; addig, a kezdet nehézségeinek leküzdésével levén elfoglalva, rá sem ért önmagára gondolni. Bérhelyiségben kellett meghúzódnia, előbb a Dunaparti Derra-féle, majd az Úri- (most Koronaherczeg-)jutezai Trattner-Károlyi-féle házban, hol működése kellő kifejtésében is korlátozva volt, könyvtárát, gyűjteményeit éppenséggel el nem helyezhette, közüleaseit a megyeház termében kellett tartania. Az 1849-iki katasztropha egy időre egészen elnémította az Akadémiát. Alapítója és másodelnöke, gróf Széchenyi István néhány évig a világtól teljesen el volt zárkozva; tagjainak nagy része elbujdosott vagy őrizet alatt állott; nyilvános ülést egy évtizeden át nem tarthatott. igazgatósági ülést is csak 1853-ban először; az irodalom a censura korlátai között nyögött. 1855-ben elvesztette az Akadémia első, nagyérdemü elnökét, könyvtára alapítóját, gróf Teleki Józsefet; ennek helyét foglalta el gróf Dessewffy Emil, ki azonnal rendkívüli erélylyel és buzgalommal látott hozzá az Akadémia pangó ügyeinek előbbreviteléhez, így első sorban az alapszabályok függő kérdésének megoldásához, a mi intézetünk rendeltetésének és nemzeti jellegének feladása nélkül az ötvenes évek kormányzata idejében rendkívüli nehézségekkel járt, másodsorban az alaptőke megszaporításához és megfelelő hajlék biztosításához. Az építendő ház kérdése addig csak a Nemzeti Múzeummal kapcsolatban jött szóba; annak kertjében tervezték felépítését, de e terv Albrecht főherczeg kormányzó ellenzésén megdőlt.

Az 1858-iki év végén, a mikor Akadémiánk a végre megerősített alapszabályok értelmében, mint a fejedelem legfelsőbb oltalma alá helyezett intézet létében biztosítottnak látszott, ez intézet köréből indult ki a kezdeményezés a következő évben megtartott Kazinczy-émlékünnepélyre, mely a szabadságharcz leveretése óta nemzeti életünknek első erőteljes életnyilvánulása volt és ez intézet körében mondta el Dessewffy az első, immár ismét nyilvános, ünnepélyes közülesen a Nemzeti Múzeum dísztermében azt az elnöki beszédet, melyről joggal mondta báró Eötvös József az elnökölődjét méltató emlékbeszédben, hogy az „az első szabad szó volt, mely a hazában 10 évi hallgatás után elhangzott“. S ezt követte a következő esztendőben ugyancsak Dessewffy elnöki beszédjében a nyílt felszólítás a nemzethez az Akadémia házának felépítése és tőkje gyarapítása érdekében. „A m. tud. Akadémia — úgymond 1859 december 19-én — még mai napig is egy kibérelt szük szállásban szorong, mely működését gátolja s nehezíti s annyit, a mennyit vár és követel tőle a tudományok terjesztésének és ezzel nemzetiségünk erősítésének érdeke, anyagi segélyforrásainak elégtelensége miatt nem

tehet . . . Vajjon nem érdemlik-e meg azon nagy ügyek, melyeknek szolgálatát az Akadémia, hogy e szükségeket tovább már pótolatlanul ne hagyjuk, hogy öt egy tisztességes és díszes lak birtokába segítsük, melyben azon nagy érdekekhez illő viszonyok közt, melyeknek szentelve van működése, az öregbített anyagi eszközökkel folytathassa azt tovább? "

Ő maga leghathatósabbban fejezte ki később, mi minden forgott akkor koczán s mily jelentőséggel bírt a felszólítás, melyet a nemzethez akkor intézett: „Nem oly rég történt — írta 1865-ben, — midőn nem volt már egyebünk, mint hazánk és nemzetiségünk és úgy látszott, hogy azt sem akarják megahagyni; azon kérdés intézeték hozzánk: nem akarnánk-e azért, mit kulturának neveznek, ezeket is odaadni cserébe? Adtunk e kérdésre egy büszke és magunhoz illő választ! Meg lett kettőztetve a tudomány művelésének és nyelvünk emelésének szentelt ezen intézetünk tőkéje és állanak építményei . . .“

De a miről hallgatott s a miről nekünk kötelességünk ma is megemlékezni, az az, hogy ama büszke válasz, melyet a nemzet áldozatkészsége a felvetett kérdésekre adott, az ő legszemélyesebb érdeme volt. Annak az egyébként szomorú kornak megvolt az az áldása, hogy viszonyainknak az elnyomatás miatti egyszerűsége és fejetlensége következtében az erők nem forgácsolódtak el, a figyelem nem oszlott meg annyira, mint napjainkban. Így Dessewffyknak is a mi szerencsénkre lehetséges volt tevékenysége legnagyobb részét éveken át az Akadémia maga elé tűzött nagy céljainak szentelni: személyesen levelezett, tett látogatásokat, írt cikkeket, kért, buzdított, agitált törhetetlen buzgósággal s csak így vált lehetővé az, hogy alig több mint egy év alatt az ország minden részeiből, a társadalom minden rétegeiből befolyt adományok útján az Akadémia tőkéje megkéttszereződött s a ház építésére közel 400,000 forint gyűlt össze, a mi akkor azt jelentette, hogy az Akadémiának „nem háza lesz, de palotája!“

Talán nem lesz érdektelen, ha e rövid megemlékezés keretében felújítom néhány adat emlékét e palota létrejöttére vonatkozólag.

Pest városa járult a legnagyobb értékű adománynyal e mű létrehozásához. Egy a felső Dunasoron levő telket ajánlott fel az Akadémia céljára és pedig felét ingyen, felét testvéri áron, úgy, hogy adománya akkori értékét 180,000 forintra becsülték, a mi azóta bizonyára meghatszorosozódott. Adományával második helyen báró Sina Simon sorakozott 80,000 forintjával. Adakozott Ő Felseje a király is és az uralkodóház több tagja. Az építést siettetette az a körülmény, hogy az Esterházy-képtár méltó elhelyezéséről is gondoskodni kellett.

Dessewffy érdeme az is, hogy az építkezés nem az eredetileg felajánlott telken, mely a Fő-út és Széchenyi-utca között feküdt, hanem csere útján a sokkal előnyösebb, a Lloyd-épülettel szemben, a Lánchíd-téren fekvő területen indult meg és az ő személyes elhatározásának, melynek nagy szívóssággal és erélyvel szerzett érvényt az ellenkező véleményekkel szemben, tulajdoníthatjuk azt is, hogy palotánk — melyhez a Fő-út felől bérház csatlakozott — nem a Henszelmann-féle csúcsívesstílusú terv, hanem August Friedrich Stüler berlini műépítész olasz renaissance jellegű terve alapján épült.

Stüler, ki Münchenben született, akkor már mint koros ember IV. Frigyes Vilmos porosz király szolgálatában állott, nagy és fényes építési multra tekintett vissza s a Schinkel halála óta a berlini építészek elismert vezére volt. Ő alkotta a frankfurti Börzét, több berlini templom mellett az ottani új Múzeumot, a kölni és stockholmi múzeumokat, a schwerini hercegi palotát és a köningsbergi egyetemet. Akadémiánk palotája úgy a mint az ő tanult, tapasztalt és eszmegazdag művészi concepciója nekünk megalkotta, nemes példája a kifejlett olasz renaissance-stílnak s jellegével leginkább az azon korbéli velenzei palotákra, a Jacopo Sansovino és Longhena stílusára emlékeztet. Stüler tervének kivitelében két kiváló fiatal magyar építészünk szerezte úgyszólván első babérjait: Ybl Miklós és a korán elhunyt Szkalniczky Antal. A palota összes költsége minden külső és belső díszével és berendezésével együtt 828,000 forintnál alig került többbe.

Mintha Dessewffynk csak élete e nagy művének befejezését akarta volna bevárni, alig egy hónappal annak felavatása után elhunyt. Az akadémia emlékünnepeken méltatta érdemeit, melyen elnökutódja, báró Eötvös József remek emlékbeszédet mondott róla, Szász Károly pedig ódában dicsőítette őt. Ma igazolhatjuk Eötvösünk mondását, hogy „mikor politikai mozgalmaink részletei el lesznek feledve és sok név, melyet nagynak gondolánk, a tappsal együtt, mely azt környezi, elhangzik, az utókor hálával fogja említeni azt, ki nem a pillanat szenvedelméire, de azon érzésre hivatkozva, mely a nemzet szívében örökké egy marad, a hazafiságra, egy nemes tette szőlítá fel honfitársait s nekik ebben mutatta meg, hogy bármily elnyomás alatt, oly nép sohasem tehetetlen, mely közczélért lelkesülni s áldozni tud.“

A nagy alkotások és nagy példák nemcsak hálára és kegyeletes megemlékezésre köteleznek. Az utódok hálájukat és kegyeletüket legméltóbban az alkotások fenntartásával és felvirágoztatásával, a nemes példák követésével igazolják. Akadémiánk igyekezett palotája belső díszét azóta is teljesebbé tenni

s most készül kiadni egy művet, mely annak s a benne található gyűjteményeknek történetét és részletes ismertetését fogja nyújtani.

Ma, szabad intézmények uralma alatt, az önrendelkezési jogunk és nemzeti életünk visszanyerése óta eltelt majdnem félszázadnyi idő munkái és fejleményei után ebben a palotában mindenesetre sokkal élénkebb, többoldalú, gazdagabb szellemi tevékenység jeleivel találkozunk, mint a minők az ötven év előtti alkotók szemei előtt lebeghettek. Annál inkább, mert tudományos és irodalmi életünk szervei is rendkívüli mértékben megszaporodtak és szétágaztak s Akadémiánk hagyományos vendégszeretettel osztja meg a nemzet adományából birt otthontát majdnem valamennyivel. A változott kor és a saját munkásságunk által is elért haladás változott igényekkel és változott feladatokkal állít szembe, a melyekkel kétségkívül számolnunk kell. Azonban a változások közepett egyet változatlanul és hiven kell megőriznünk abból, a mit Akadémiánk régi vándoréveiből, kezdő élete szerény bölcsőjéből e palotába ötven év előtt magával hozott: azt a hűséget a nemzeti eszméhez s a hozzáfűződő történeti hagyományokhoz, azt az odaadó, önmegtágadó — a Széchenyi szavával élve — „zarándoki“ hűséget multunkhoz és önmagunkhoz, mely vándorutunkon idegen csábítások és támadások, viszontagságok és megpróbáltatások között megtartott az elődeinktől kijelölt ösvényen, s melynek első határozott diadala, egyúttal symboluma és palladiuma ez a palota, melyhez létrejötté óta is már annyi nagy emlék fűződik.

És kötelességek háramlanak a hála és kegyelet tartozásából a nemzetre is. Nem szabad jobb napjaiban sem megtagadnia azt, a mit a legnehezebb elnyomatás idejében szeretete áldozataival magasabbra emelt. E részben biztató jelenségnek tekinthetjük, hogy bármennyire kiterjed és megoszlik fejlettebb nemzeti életünkben az érdeklődés és áldozatkészség tere s bár a vélemények szabad harcza gyakran Akadémiánk ellen is fordul, a társadalmunk legkülönbözőbb osztályaiból kikerülő jótevő hazafiak éppen a legutóbbi időkben a mult minden nemes példáit anyagi mértékökre nézve meghaladó adományokkal gazdagították intézetünket.

Mialatt multunk fölemelő emlékeibe merülünk el s azt vizsgáljuk, hogy jelenünk mennyiben maradt méltó azokhoz, nem feledkezhetünk meg róla, hogy e perczen mindaz, a miért multunkban küzdünk és dolgoztunk, a mit reméltünk, a miben hittünk, egy ráánkényszerített élethalálharcz koczkáján látszik még forogni. Bizunk a gondviselésben, mely nemzetünket több mint ezer esztendőn át, megsemmisítéssel fenyegető veszélyek között bizonynyal nem azért tartotta fenn, hogy ma a legigaz-

ságosabb ügy védelméért elvállalt harcában elejtse. Bizunk azok szövetségének hűségében, a kikkel részint évszázados közjogi kapocs, részint létérdekeink közösségének fölismerése csatol össze. De legjobban bizunk és kell bízunk önmagunkban! Bizunk abban, hogy ez a nemzet, mely meg nem tántorodott sem a kísértések, sem az elnyomatás veszélyei között, a véres, fegyveres küzdelem önfeláldozó hősiségében is igazolni fogja mindvégig ősi erényei csorbíthatatlanságát s az ellenünk összeesküdt nemzetek phalanxával szemben is be fogja bizonyítani, hogy „van benne élni, hit, jog és erő“.

E bizalomtól, e reménytől dagadó kebellem nyitom meg az Akadémia hetvenötödik ünnepélyes közülését, s indítványozom egyúttal, hogy miután e válságos, de nagy napokban honfűi szíveink összedobbannak a magyarok királyával, intézzük a következő hódoló és üdvözlő sürgönnyt a legfelsőbb kabineti iroda útján Ö Felségéhez:

„A háború borzalmi közepett is csendes, tudományos munkásságát ernyedetlenül folytató, de a nemzettel mai élethalál küzdelemben inkább mint valaha együttérző magyar tudományos Akadémia, hetvenötödik ünnepélyes közülése alkalmából hódolattal és hű ragaszkodással fordul Felségednek, mint legfőbb védőjének trónjához s Isten áldását kéri nemzeti létünkért is küzdő vitéz seregeire, óhajtva és remélve, hogy Felséged a háború diadalmas befejeztével a tartós béke áldásait még soká élvezze hű népeivel együtt“.

II.

Főtitkári jelentés.

(Heinrich Gusztáv akadémiai főtitkártól.)

Tisztelt Akadémia! Szokásos, néha talán túlságosan terjedelmes évi jelentéseimtől eltérve, ezúttal, tekintettel a mai ülésnek súlyosabb tárgysorozatára, csak néhány lényegesebb mozzanatot említek fel Akadémiánknak mult évi gazdag működéséből. Ez eljárásomat eléggé kimentí az „Akadémiai Értesítőnek“ a t. közönség kezébe adott májusi füzeté, mely az Akadémiának mult évi sokoldalú tevékenységéről az összes lényeges és lényegtelen adatokat a legnagyobb részletességgel és pontossággal magában foglalja. E terjedelmes kimutatásnak bizonyára legfeljebb vonása, hogy — mélyen tisztelt Elnökünknek hazafias érzésből fakadt néhány nyilatkozatán kívül — csak egyetlen egy piczi adattal, egy apró jegyzőkönyvi pontban céloz a már kilencz hónapja dúló nemzetközi mézszárlásra, midőn kellő szárazsággal feljegyzí, hogy az Akadémia a behívottak családjának

segélyezésére és a Vöröskereszt-Egyesület céljaira 20,000 koronát adományozott, a háború költségeinek fedezésére szolgáló hadikölcsönre pedig 200,000 koronát jegyzett. Egyebekben a háború, mely egyeseket és családokat irgalmatlan kegyetlenséggel sújtott és még folyton sújt és természetesen tagtársainkat sem kímélte, az Akadémia munkásságát sem meg nem akasztotta, sem meg nem zavarta. Egyetlen ülésünk sem maradt el, és az osztályok és bizottságok minden megszakítás nélkül, mint a legedesebb béke napjaiban, folytatták tudományos működésüket. A májusi „Értesítő“ kimutatásából kiderül, hogy kiadványaink, mind könyveink, mind folyóirataink, rendesen és pontosan jelentek meg, még pedig nagyobb számmal és gazdagabb tartalommal, mint az előző évek bármelyikében. Legfeljebb a pályázatok körül mutatkozik egy kis hanyatlás, a mennyiben hat pályázatunkra nem érkezett be pályamű és a beérkezetteknek egy része hiányosabb és befejezetlenebb, semhogy a kitűzött jutalmakat nekik odaitélni lehetett volna. E sajnálatos ténynek magyarázata elég egyszerű: leglelkesebb és leghivatottabb pályázóink, a középiskolai tanárok, tömegesen vonultak be és már hónapok óta nem tollal, hanem karddal küzdenek a magyar haza megmaradásaért és a magyar kultúra jövődjéért, már eddig is megdőbentő számban életüket is feláldozva a fenséges eszméért. Pályázati jutalomdíj helyett részvétünk és hálaünk koszorúját tesszük le friss hantjukra.

És a háború abban sem akadályozta meg Akadémiánkat, hogy egy régi kegyeletes eszméjét megvalósítva, le ne leplezzen november 19-én palotánk oszlopcsarnokában egy fehér márványból készült reliefet, mely azt a jelenetet ábrázolja, a mikor Erzsébet, feledhetetlen, imádott királynénk koszorút helyez Deák Ferencz ravatalára. A leleplezés ünnepélyét országos jelentőségűvé emelte Jenő kir. főherczeg Ő fenségének részvétele, a ki Ő Felsége a király képviselőjében megjelent és általános nagy lelkesedéssel fogadott beszédben méltatta a szép műremekben megörökített jelenetnek nemzeti jelentőségét, hisz „erősebben, mint valaha, érezzük ma, a megpróbáltatások idejében, hogy a Mindenható áldása kísérte a királyné és az államférfiú összhangzó törekvéseit“.

De azért a háború borzalmi közepett is, a lefolyt évben is osztogathatta Akadémiánk meleg elismerését tudósoknak és költőknek, fiataloknak és öregeknek. Első helyen áll ezek sorában korban és érdemben a nagyjutalom nyertese, a még mindig fiatal tüzzel danoló *Lévay József* tisz. tagtársunk, a ki ez év őszén tölti be kilenczvenedik életévét, de azért csak az imént, az I. osztály utolsó ülésén örvendeztetett meg bennünket egyik legszebb, legmeghatóbb költeményével, mely, hiszszük és reméljük,

nem lesz fenkölt szellemű múzsájának utolsó megnyilvánulása. Költő nyerte el a nagyjutalommal kapcsolatos Marczibányi-mellékjutalmat is, *Berczik Árpád* rend. tagtársunk, a ki egy félszázad óta nemes irányú és szeretetreméltó humortól áthatott vígjátékaival annyi kedves estén elűzte homlokunkról a napi küzdelmek és fáradalmak okozta felhőket. Ő is túllépte már a patriarchák korának mesgyéjét, de leleményessége, munkakedve és soha sem bántó szelid satirája még ma is oly elevenek, mint a milyenek egy félszázaddal ezelőtt voltak. Kortársa és régi barátja *Rákosi Jenő* tiszt. tagtársunk lett a publicisztikai Bródy-jutalom nyertese, melyre az élők sorában senki sem érdemesebb mint ő, a ki egy félszázad óta (nagy jelentőségű és maradandó értékű költői működését ezuttal teljesen mellőzve) nemzetünk politikai léteért és kulturális emelkedéseért elszánt erővel, bámulatos rugékonysággal és fényes tollal küzd, a kétkedőket és pessimistákat is magával ragadva nemzetünk jövőjébe vetett férfias és forró bizalmával. Nagyérdemű férfit jutalmazhattunk az idén a Wahrmann-jutalommal is, *Borbély Lajos* ny. vezérigazgatót, a ki nemcsak az ipar terén fejtett ki eredményekben gazdag nagy tudású és széleskörű munkásságot, hanem népjóléti intézmények megteremtésével és áldozatoktól vissza nem rettenő támogatásával is szerzett elévülhetetlen érdemeket.

A szaktudósok sorából nyertek jutalmakat *Vincze Frijyes*, kolozsvári kereskedelmi akadémiai tanár, a kereskedelmi oktatásügy történetét és jelen állapotát tárgyaló kitünő munkájával; *Baumgarten Nándor* közigazgatási bíró a közigazgatási eljárásról szóló alapvető jeles művével; *Tarnai János* kúriai tanácselnök széleskörű tudásról és önálló szellemes felfogásról tanuskodó sajtójogi tanulmányaival; *Erdélyi Aladár* budapesti ügyvéd régi magyar családi hitbizományok történetét és jogát tárgyaló jeles művével; *Szabó Zoltán* egyetemi adjunctus egy jeles botanikai monographiával; végre *Németh Gyula* bölseleti doktor egy alapos nyelvtudományi értekezéssel. Ezeken felül az Akadémia megbízást adott több jeles munkásnak benyújtott és helyesnek elismert tudományos tervezetek kidolgozására. Sajnos, a balkáni félsziget országainak ismertetésére és az ottani nyelvek szótáira közzétett felhívásaink nem vezettek eddigelé megnyugtató eredményre. Ellenben a római Magyar Történeti Intézetnek egyik legfontosabb és legbecsesebb óhajtása, hogy évezredes multunk legrégebb forrásait a tudomány mai igényeinek megfelelő kifogástalan és méltó kiadásban közzétehesse, váratlanul a megvalósulás örvendetes stádiumába lépett az Első Magyar Biztosító Társaság nagy adományával, melyet első sorban a tudomány régi lelkes hívének, *Ormódy Vilmos* vezérigazgató úrnak köszönhetünk.

Nemcsak a harctéren esett el a haza védelmében a tudományak számos derék munkása, kiknek tehetségétől, képzettségétől és idealismusától méltán még sokat várhattunk. Közvetlenül az Akadémia köréből is kiragadta a halál nyolcz kitünő belső tagtársunkat, a kik maradandó, kiemelkedő helyet biztosítottak maguknak szaktudományuk és az egyetemes nemzeti kultúra történetében. Elhúytak a múlt évben: báró *Nyáry Jenő* és *Rónai Horváth Jenő* tiszteleti tagok, *Medveczky Frigyes* és *Wartha Vincze* rendes tagok, *Bunyitay Vincze*, *Kosutány Tamás*, *Nagy Géza* és *Réthy László* levelező tagok. A tudomány terén szerzett érdemeiket már ravataluk felett méltatták hivatott szakferfiak, a kik az Akadémia részvétének és gyászának is adtak kifejezést. Munkásságuk behatóbb ismertetését a róluk mondandó emlékbeszédek fogják nyújtani, melyek iránt az illetékes osztályok már intézkedtek.

Midőn a nagygyűlés nagyérdemű jeleseink emlékét most megörökíti, egyúttal betölti hült helyüket, mert mint a rajvonalban, úgy a tudományos munkásság terén is minden elesett harczos nyomban friss erővel pótlendő. Megválasztattak ezúttal: tiszteleti tagnak gróf *Khuen-Héderváry Károly* kiváló államférfiú, a ki nemzetünk kulturális érdekei iránt mindig igazi érzéket tanusított és az országos levéltár felépítésével nemcsak nagy multunk megbecsülhetetlen emlékeinek megmentését biztosította, hanem a magyar történettudomány körül is megbecsülhetetlen érdemeket szerzett. Rendes tagok lettek *Jánosi Béla* l. t., a kitünő aesthetikus, a ki az aesthetika egyetemes történetét egy alapos és mégis vonzó nagy munkában megírta és készülöben levő másik nagy művéből, a magyar aesthetika történetéből, a legmagasabb igényeket is kielégítő mutatóványokkal örvendeztette meg az Akadémiát; *Alexander Bernát* l. t. a nagyműveltségű és sokoldalú bölcsele, kinek első sorban köszönhető, hogy a philosophia hazánkban hosszú szünetelés után néhány évtizede ismét örvendetes lendületnek indult, sőt a művelt nagy közönségnek élénk érdeklődését is felköltötte; és *Fabinyi Rudolf* l. t., a chemia egyetemi tanára, a ki számos, önálló vizsgálatokon alapuló értékes tanulmányokkal gyarapította módszer- és rendszertani természettudományi ismereteinket.

Levelező tagok lettek: *Fellner Frigyes* közgazdasági író, a fizetési mérlegnek, a nemzeti vagyon becslésének és több más fontos közgazdasági kérdésnek jeles, ismételve jutalommal kitüntetett szerzője; *Illés József* jogtudós, az összehasonlító jogtudomány, valamint az európai jogtörténet jeles művelője, kinek főleg a magyar jogtörténet körébe eső dolgozatai a legnagyobb elismerésre méltók; *Domanovszky Sándor* egyetemi történettanár, a ki főleg kútfőtanulmányaival szerzett érdemeket és kiváló

sikerrel fejtett ki sokoldalú munkásságot a magyar művelődés-történet terén; *Varjú Elemér*, a M. Nemzeti Múzeum osztályigazgatója, a ki az archaeologia és genealogia, a heraldika és bibliographia terén fáradszónak munkásságot folytat és a kit az Akadémia legújabbban Archaeologiai Ertesítőjének szerkesztésével bizott meg; *Sigmond Elek* műegyetemi tanár, a ki több mint két évtizede nagy sikerrel működik a mezőgazdasági chemia terén; *Böckh Hugó* főiskolai tanár és miniszteri tanácsos, a nagyérdemű apának méltó fia, a geologia jeles munkása; *Krompecher Ödön* egyetemi tanár, a ki nagyjelentőségű orvosi műveivel hazai és külföldi jutalmakat nyert; és *Pálffy Mór* kir. főgeologus, szaktudománya terén elismert tekintélyt kivívott kutató és író.

Az elhunytak helyei be vannak töltve. Reméljük és hiszszük, hogy nemcsak tehetség és képzettség, hanem lelkeség és buzgalom tekintetében is az elköltözöttek méltó utódjai lesznek az új tagok, a kiket őszinte tagtársi rokonszenvvel és tisztelettel szívesen üdvözlünk.

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

VI.

Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról.

Az 1914. évi Lukács Krisztina-pályázat erre a kérdésre szólt: „Kívántatik magyar mondattan“. Két pályamű érkezett; az 1. számú *Általános mondattan* czímmel, három kötetben, (mindössze 551 kisebbfajta lap) „Quo vadis“ jellegével; a 2. számú *Magyar mondattan történeti alapon* czímmel, jellegéje: „Borúra derü“. Az utóbbi nem teljes mű, a címlap is mutatványnak jelzi, a bírálókhoz intézett előszó pedig azt kéri, hogy ha jutalmazható teljes munka nem érkezik, vegyék figyelembe ezt a mutatványt; hasonló eset — úgymond — nemrég is előfordult egy akadémiai pályázatnál; a munka legnagyobb része ki van dolgozva, de az egésznek lemásoltatása aránytalan nagy költségbe került volna, s hogy a mutatvány terjedelmesebb nem lett, részben a beállott háborús állapot okozta. A mutatvány különben 342 nagy negyedrétű írott lapra terjed; ez a szöveg a Nytud. Közl. formájában mintegy 140 lapot tenne ki.

A 1. számú dolgozatról kevés mondanivalóm van. Láthatólag nem módszeresen képzett nyelvész munkája. Szakirodalmat nem idéz, az előmunkálatokat nem veszi figyelembe. Sok anyaga, sok megfigyelése van, de nem tudja hasznát venni. Gondolatjárása is nem egyszer eredeti, de nyitott ajtókat döngöt vagy

tévesen okoskodik, rendszere pedig zavaros. A mondatrészek közt tárgyal szófaji, ragozási, jelentési, szórendi jelenségeket vegyesen. Anyagának forrásait dilettánsi pontatlansággal sorolja fel és idézi. Rövidítései: Hd(= HB); Ehr(Ehr. C.); „Np nép vagy Napi lapok“; „Rmk = «Régi magyar költők»“. A mondat meghatározására a következő formulával él: „Gondolatainkat mondatban szókkal fejezzük ki“. Ezt a tanítást így folytatja: „A szók mondatná alakulnak elhelyezésükkel, pl. Az ember halandó. Más A halandó ember“. [Nem jut eszébe, hogy lehetséges olyan megfordítás is, hogy a szók csoportja megmarad mondatnak: Halandó az ember] „Mondatná alakulnak továbbá a szók ragok és névutók segítségével“. „A mondatban — folytatja — első helyen áll az alany, második helyen az állítmány.“ Hogy ez a szórendi szabály megnyit ér, nem szükség magyarázgatni. A mondatrészek közt megkülönböztet lényegeseket és lényegteleneket. Lényegesek az alany és állítmány, lényegtelen részek a határozó és a jelző; a tárgy hovatarozásáról hiányosan nyilatkozik. Ezekből el lehet képzelni, hogy ez a pályamű nem abszolútbecsű s így nem jutalmazható, bármennyire méltányolják is a bírálók a szerző nagy fáradságát és számos felhasználható észrevételét. Különben ez a pályamű részlete egy nagyobb munkának, mely 1907-ben pályázott a Semsey-díjra. Az akkori bírálók (Szinyei József, Gombocz Z., Melich J.) szintén az anyaggyűjtésben nyilvánuló lelkesedést és szorgalmat dicsérték, de a munka módszeréről és eredményeiről elítélőleg nyilatkoztak. (L. Akad. Ért. 1908. 367. és 373. l.)

Alaposan képzett nyelvész munkája a 2. számú pályamű, úgyhogy csonkasága ellenére is érdemlegesen foglalkozni kell vele. A benyújtott részben az általános mondatnani kérdésekre vonatkozó bevezetés (28 lap) után tárgyalja az egyszerű mondat fajtait számos fejezetben, 140 lapon; azután a mondatrészeket: az alanyt és állítmányt a tárgyig bezárólag; hátra van tehát a többi mondatrész és az összetett mondatok ismertetése, talán egyéb is: szólamtan és szórend, — ámbár ez nem bizonyos, a szerző a többi részre nem nyújtott tervrajzot. Hézagok a beadott részben is vannak, pl. ninesenek lemásolva a „Nyomatéktalan mondatok“, a „Nyomatékos mondatok“, a „Különféle tagadó szerkezetek“, a „Cselekvések és idők“, „A tárgyaz ragozás használata“ stb. cz. fejezetek.

Az egyes fejezetek tárgyalása általán véve alapos, világos és részletes; gazdag elméleti és példakészletre támaszkodik. Nagy jártassága van a szerzőnek az elméleti irodalomban, mind a magyar, mind az urál-altaji, mind az indogermán, mind az általános nyelvészet irodalmában; igen jól ismeri a tárgyi anyagot is, a régi nyelvet, a népnyelvet, a fontosabb írókat, a rokon nyelveket; minden erőltetés nélkül, könnyedén idézi az érdeke-

sebb nyelvi jelenségekre a példák sokaságát s a közelebbi és távolabbi nyelvekből az odavágó jelenségeket. A tárgyalásnak ez a széleskörű tudományos készség a biztosság hatását adja meg. A szakember nagy élvezettel olvassa a nyelvi tények ilyen gondos összeállítását és elegáns megvilágítását. Különösen dicsérnünk kell a leíró fejezeteket. Példáit idézni is pontosan szokta a szerző, de a néhány ezer közt akad vagy másfélszáz idézet, a mely csak ennyi útbaigazítást ad: Heltai, Mikes, Kaz., Eötvös, Brassai, Jókai, BHirl. stb. Ezeket pótolni kell.

A szerző a czímben „történeti alapon“ igéri a mondattant. Ezt az ígérte nem váltja be. Tekintettel van a nyelvtörténetre, idéz példákat a többi közt a régiségből is, számos sajátosság történeti előzményét ismerteti; de a magyar mondat(tan) történeti alakulását nem tünteti fel, tárgyalása nem történeti menetű. Rendkívül érdekes és vonzó feladatot oldott volna meg, ha így járt volna el; de erre talán még az előmunkálatok sem elég számosak. A pályakérdés ezt nem is követelte. Ebbeli észrevételünk tehát csak viszonylagos: a szerzőnek magavállalta kötelezettségére vonatkozik.

Kevésbé mellőzhető észrevételeink vannak a pályamű elméleti alapvetésére s részben rendszerére is. A műnek egyelőre nagy szervi hibái vannak. Az elvi fejtegetésekben a szerző vagy kevésbé otthonos, vagy közömbösebb, mint a leíró fejezetekben. Olykor mintegy állást sem mer foglalni az ellentétes nézetek közt. Vagy ha magáévá teszi az egyiket, adós marad a megokolással; az elfogadott principiumot nem világítja meg tüzetesen, de le sem vonja következményeit. Például mindjárt legelső mondatában a mondat legpontosabb meghatározásának azt a Wundton alapuló Delbrück-féle formulát tartja, mely szerint a mondat „egy tagolt teljes képzet nyelvi kifejezése“. Idézi e mellett a Paulét is, de valóságos összevetés nélkül; idéz néhány magyar definitiót is, némi kritikával kísérve; de nem fejt ki a tőle elfogadott formula jelentőségét. Pedig legalább is részletezni kellene e meghatározást, tekintettel egyebek közt arra is, hogy hiszen eddig többnyire ítéletről (gyakran gondolatról) beszéltek a mondat definitiójában, s most már a képzet is elégnek van feltüntetve. A „teljes képzet“ is nagyon mystikus „képzet“ így kifejtés nélkül odavetve. A 3. jegyzet akar e pontra nézve felvilágosítással szolgálni, midőn azt mondja, hogy ha összevetjük egymással ezt a két kifejezést: *a rózsza piros* és *a piros rózsza*, mind a kettőben két képzet van egymással kapcsolatban, de csak az első kifejezést nevezzük mondatnak, mert csak ez jelent egy *befejezett* „zárt gondolatot, míg a *piros rózsza*, mint a nyelvész mondja, *befejezetlen*, nyílt kifejezés, nem teljes gondolat.“ A szerző elfelejtette, hogy a meghatározásban nem két

képzet kapcsolatának állította a mondat tartalmát, hanem egy teljes képzet tagolásának. Tehát közben mintegy átugrott a Delbrück-féle meghatározásról a Paul-féle. Más ugrás is van. A meghatározásban „teljes“ volt a terminus, a jegyzetben pedig „zárt“, „befejezett“ (és ‚gondolat‘, nem ‚képzet‘.) Igaz, hogy a meghatározásban ezt a változatot is adja: „A mondat egy gondolatnak nyelvbeli kifejezése“; de ott meg hiányzott a *teljes* terminus is, a *zárt*, *befejezett* minősítés is. A szerző mindebben ingadozik. Az olvasó, a ki mint legtökéletesebb formulát azt kapta, hogy a mondat tartalma egy tagolt teljes képzet, szeretne tisztán látni abban a kérdésben: mivel tagoltabb és teljesebb ez a képzet: a *rózsa piros*, mint ez: a *piros rózsa*; de a szerző ez elől kitér. Így az egész principium homályban marad.

Nemcsak homályban, hanem magára is marad, a könyv elején, felhasználatlanul. Az ember szeretné kifejtve látni, hogy a mondat tartalmának főképzete, a nyelv eszközeihez képest, minő tipikus viszonylatokban és fokozatokban differenciálódhatik, s ezek miként fejeződnek ki a mondat szerkezet által; szeretnők látni a mondatrészek viszonyát, rangsorát, összefüggését; szeretnők látni egy egy érdekes jelenségnek, pl. az egyetlen igéből álló mondatnak, az egyetlen tárgyból vagy határozóból álló mondatnak a képzet-theoria alapján való megfejtését. Mindez elmarad. Annyira elmarad, hogy a szerző mindvégig dualisztikus felfogással beszél a mondatról; mindig két főrészt különböztet meg: alanyt és állítmányt; mindig ebben a sorrendben emlegeti őket, tehát a kettő közül is mintegy az alanyt tekinti elébbvalónak. Sőt tovább megy, visszatér a *copula* fogalmára az ilyen mondatokban: ‚Gott ist allmächtig‘, ‚én fáradt voltam‘ stb. Hiszen ez még a régi, a logikai ítélet alapján nyugvó syntaktikai felfogás maradványa!

Az előadó nem akarna igazságtalan lenni a szerző iránt s elismeri, hogy egy helyen, a 9. lapon folytatni próbálja a Delbrück-féle meghatározást s éppen a mondatrészeket akarja belőle levezetni. De ez a kísérlet oly elnagyolt és articulálatlan, s oly önkényes, hogy éppen nem tekinthető meggyőzőnek. Ám szóljon a szerző. Ezt *A mondat szerkesztésnek elemei és fajtái* című fejezetet a 9. lapon így kezdi: „A teljes képzetet nemcsak két elemre bonthatjuk, hanem mind a kettőt megint tovább elemezhetjük, s így a mondatnak tartalma és terjedelme tetemesen növekedhet. *A kutya ugat* — ebből különféle elemzéssel nagyobb és nagyobb mondatok kerekedhetnek. [Két példán bemutatja a fokozatos bővítést]. Ezeknek a változatos mondatbeli viszonyoknak a kifejezői a *mondatrészek*. A mondatnak két főrésztét alanynak és állítmánynak nevezük s a leghosszabb mondatot is elsősorban erre a két főrésztre bonthatjuk. [Idéz ú. n. teljes alanyt és teljes

állítmányt s így folytatja:] Ha ezt az alanyt s ezt az állítmányt tovább elemezzük, megkapjuk az alsóbbrendű mondatrészeket. Az állítmányok kiegészítő részei: az állítmányi névszó, a tárgy és a határozó. Az alanynak, de azonfelül minden névszói mondatrésznek kiegészítője a jelző“. [Említi még az igenevek kiegészítőit és a jelző határozóját.]

Ez a mondatrészek viszonyának és összefüggésének, a főképzetek differenciálódásának egész megvilágítása. Különösen meglepetheti az olvasót a fejezet kezdő mondata. Mert megjegyzendő, hogy azonkívül, a mit fent a meghatározásból és a 3-ik jegyzetből idéztünk, a szerző egy szót sem szólt eddig arról, hogy a teljes képzetet egyáltalán bontjuk elemeire, még kevésbé, hogy elsősorban két elemre bonthatjuk. Hiszen nem is elemek szétválásáról, hanem elemek kapcsolatáról beszélt a 3-ik jegyzetben is. A szerző egyszerre csak ráérvszakolja az olvasóra azt a látszatot, mintha már bemutatta volna az alapképzet tagolódásának a menetét, mintha megmondta volna, hogy a tagoló képzetek közt a legelső mindig egy jellemző irányban és oly önállósággal jelentkezik, hogy a többi közül egészen kiemelkedik, s mintegy a mondat másik sarkát alkotja. Effélet nem mondott, s most épít erre az egyszerre ránk tukmált tételre újabb elméletet, t. i. hogy az alapképzetből különféle elemzéssel fokozatosan nagyobb mondatok kerekedhetnek. Példát hoz ugyan fel, de nem fejt ki: mik azok a különféle elemzések. Éppen azért megint csak ráfogás az, mikor azt mondja: „Ezeknek a változatos mondatbeli viszonyoknak a kifejezői a mondatrészek.“ Mi nem láttuk feltüntetve a viszonyokat, nem láttuk, hogy változatosak, s nem értjük, hova vág a *mondatbeli* viszonyok' kifejezés. A defini-tióból a mondat egysége következnek, a szerző a mondat kettős-ségéhez jut el. S végre is, noha váltig próbálja az alanyt is elemezni, kiderül, hogy nincs e mondatrésznek olyan tartozéka, a minő ne lehetne a tárgynak, a határozónak és bármely főnévnek; úgyhogy ez a bővülés őt nem mint alanyt illeti meg, hanem csak mint főnevet. — Teljesen hibás mellérendelés ez: az állítmányi névszó, a tárgy és a határozó. Az „állítmányi névszó“ az állít-mánynak btagja, a tárgy jóformán olyan messze áll tőle, mint az alany. És miért „kiegészítője“ a jelző a névszónak, miért nem a névszói képzet továbbtagolásának a nyelvi kifejezése?

Éppen oly elnagyolt és kifejtetlen ugyane fejezetben a mondatok nemeinek megkülönböztetése. A különbségek viszonya nincs feltüntetve. Elégge megvilágítja ezt a tárgyalást a szakasz utolsó mondata: „Végül ezeken felül (t. i. az értesítő és kérdő, állító és tagadó stb. mondaton felül) meg kell különböztetni egymástól az egyszerű s az összetett mondatokat“. A szempont különbözősége el van ejtve.

Az egész, különben szép munkának talán ez a leggyöngébb fejezete. A hangsúly és a szórend változatainak általános bemutatása is hiányos. Itt különben megüti az olvasó fülét a szerzőnek egy helyes észrevétele, mikor a hangsúly és szórend változatainak subjectiv alapjait említi. De nem kellett volna-e a szerzőnek az egész mondat subjectiv elemeire is gondolni, s ezen a nyomon a „képzet“-es meghatározást vagy kiegészíteni, vagy kiegészítőleg értelmezni? A mondatban sokszor éppen oly fontos a hangulat is, mint a képzet.

Az előadó sajnálja, ha kénytelen rámutatni másutt is, hogy a szerző a mélyebb kérdéseknek nem törekszik a végére járni. Sokat foglalkozik pl. a névszói állítmány problémájával, az igei állítmányhoz viszonyítva. De nem néz jól a szeme közé az igének. Nem ismeri fel az ige igazi funkcióját és természetét. Az igét általán mint cselekvést jelentő szót fogja fel; az állapotot, léte-zést jelentő igét is ráerőlteti a cselekvés-kifejezés sablonjára. Pedig ez az egész hagyományos felfogás hibás. Nemesak azért, mert minden cselekvés (fő)neve is szintén cselekvést fejez ki, hanem azért is, mert az igék jórésze inkább általában *történést*, mint cselekvést állít. Azért jobb is az a nem is új terminus, ha cselekvés helyett történésről beszélünk. De az igének nem is az adja meg a természetét, hogy minő képzetre vonatkozik, hanem hogy mi a funkciója; nem: mit jelent, hanem: hogyan jelenti. Az ige nem megnevezi pl. a cselekvést, a történést, hanem állítja. Az ige mindig állít, mindig constatal, ő a mondatban csak állítmány lehet, ő a mondatcsira, sőt kicsiben egész mondat; synthetikus természetű szó, s ez még alakilag is feltűnik rajta: „láttalak“, nemesak állítmány van benne, hanem alany, tárgy és határozói elem is. Éppen ennél a synthetikus, összefoglaló jelleménél fogva alkalmas arra, hogy a mondat egyéb részeit is összetartsa, ezen alapul egyezése is az alanyyal. Az ige az a mondatban, a mi a hangzó a szótagban: a hangzó a szótag veleje, a mássalhangzók a differentióáló elemek; az ige is épp úgy a lelke a mondatnak, ő élteni a többi szót, azok részletezik az állítás tartalmát. Az ige szófaji sajátossága az, hogy ő mondat szerű szó. Alkalmilag más szót is lehet állítva mondani, más szó is lehet állítmány, de ez a szerepe nem állandó. És még ily esetben is, a 3-ik személyt kivéve, azt is csak a jelentőmód praes. impf.-ában véve ki, ott szerepel mellette még a mi nyelvünkben is mint formális állítmány, a *van* ige valamely alakja; ő bélyegzi a névszót állító szóvá, ő fejezi ki a személyt, actiót, módot, egyszóval mintegy az igevégzet szerepét tölti be a névszó mellett, mint igető mellett; és éppen ott marad el, a hol az igének sincs végzete, t. i. a jelentő mód praes. impf. 3. személyében (a többes 3. személyben is elmaradhat, mert az igének itt úgyis

csak számjele van, azt pedig a névszó már magán viseli). Még így is, mihelyt valami sajátos állításbeli módozat szüksége áll elő, rögtön megjelenik élő testben a *van* ige is (Van az én lovam olyan jó . . .). A *lesz* és *marad* pedig a 3-ik személyben is ott van mindig. Ezért nem *copula* a latin *est*, a m. *volt*, hanem formális állítmány, mintegy szerkesztett igealaknak a végzetet képviselő része (v. ö. fehér volt — fehérlett; album est — albet). — Se az állítmány központi szerepét, se az ige funkcióját nem méltányolja eléggé a szerző; felfogása nem is következetes, mert hol úgy beszél pl. a *van*-ról is, mint az állítmányhoz szükséges elemről, hol mint copuláról. (Ha a copulát úgy értené, hogy ezzel adjuk meg az állítmányi névszónak a szintetikus jelleget, s egyeztetjük az alányszemélylyel, akkor helyes volna a felfogás; de így véve *copula* minden igevégzet is. A szerző azonban a copulát a régi logikai értelemben veszi.)

A mondat lényegének ilyen ingadozó és a lényegét kerülő felfogása mutatkozik abban is, hogy az általános alapvetésben nem jut hely a szólam fogalmának. Pedig nemcsak mondatokban és nemcsak szavakkal beszélünk, hanem szólamokban is beszélünk. A mondat és a szó közt ott van a szólam is, az igés szólam és a névszói szólam; mindegyik a tagoltság különféle fokozataival. És az olvasó egyszer csak nagy csodálkozva látja, hogy a részletes tárgyalásban (117. l., 142. l. stb.) a szerző emlegetni kezdi a szólamot, azt a terminust, a melynek a jelentését sehol addig meg nem magyarázta. És emlegeti a főszólamot, a főszólam helyzetét, a nélkül, hogy előbb szóbakerült volna a szólamok különfélesége, és a szólamrend a mondatban, — ha csak általánosságban is. S állít fel később olyan szabályt is, hogy az ige, valamint hogy az állítmányul használt névszó a főszólamba kerül. Úgy hogy a főszólam itt már mintegy a priori keret van gondolva, a melybe az állítmányt akkor is beleteszszük, ha más mondatrész a hangsúlyos. Nem veszi figyelembe, hogy a főszólam éppen azért fő, mert benne van az állítmány, benne van a mondat széke, s hogy az alkalmilag főhangsúlyossá vált egyéb mondatrésznek azért kell ide, az ige elé kerülni, hogy az igével (illetőleg az állítmányszóval) egy szólamot alkothasson és annak a hangsúlyát átvehesse (a hangsúly a mi nyelvünkben előre mozog). A 117. lapon a kérdő névmásról, a 141. lapon a tagadó mondatok tagadó szócskájáról állapítja meg, hogy helyük a főszólamban van s a tagadó szócska megelőzi a tagadott fogalmat. Hiszen ez mind természetes következménye *egy* principiumnak, s ezt együtt kellene elintézni.

Ezzel függ össze az, hogy a rendszer főváza meglehetősen zavaros: Ez annál érdekesebb jelenség, mert a részletekben a szerző gondolatjárása mintaszerűen világos és biztos. Az általános

fejtegetésben sokszor előlegez oly részleteket, a melyek tárgyalása még nem történt meg. A 20. lapon pl. a „szerkezetkeveredés“-ről beszél, mint a mondattani változások egyik okáról, s még egyáltalán nem bocsátotta előre a szerkezetek valamelyes leírását. Ezt a fejezetet követi egy másik ezzel a czimmel: *Még néhány általános megjegyzés*. Ez nem mutat szerves átgondolásra. Ebben a fejezetben néhány olyan jelenséget akar érinteni, a melyek később a mondatszerkezetek tárgyalásában sokszor szóba kerülnek. „Ilyenek: az alak és értelem egymáshoz való viszonya, a szóegyeztetés és a kihagyások.“ Miért nem tárgyalja így előre a többi általános mondattani jelenséget is? Hol maradt a mondatok (és a szólamok) terjedelmének physiologiai határaitól, hangbeli képéről szóló általános fejtegetés? Még mindig csak a papírosmondattal képe lebegjen előttünk? Mikor pedig átmegy a mondatfajok tárgyalására, noha itt már sokkal otthonosabb, mégis olyan részleteket is behatóan tárgyal — bizonyynyal a teljesség kedvéért —, a melyek nem tartoznak különlegesen az illető mondatfaj körébe, hanem valahol egy általános fejezetben volna helyük. Így tárgyalja pl. a 141. és 142. lapon a tagadó mondatok egész szórendjét, holott e jelenségek közösek más szórendi jelenségekkel, és együtt, a szólamalkotásnál, a szórendnél, a szólamrendnél lettek volna elintézendők. Egy-egy mondattani jelenség több helyen is felbukkan, egymásra való utalás nélkül. Műszavaiban sem mindig következetes (v. ö. 11. l., 29. l., 44. l.). Egészben véve az általános és a részletes anyag elkülönítése és sorrendje nem biztos.

A részletekre vonatkozó megjegyzéseinket többnyire jeleztük a kéziratban, a szerző ott tudomást vehet róluk. Egynehány általánosabb érdekű megjegyzést itt is felemlít az előadó.

A transitív és intranszív igéket tárgyas és tárgyatlan igéknek nevezi a pályamű. Mivel e két műszó le van foglalva a transitív igék kétféle alakosrára, talán jobb az „átható“ és „átnemható“ (vagy: „nem átható“) igék elnevezés.

A 15. lapon azt mondja a szerző, hogy néha még a mennyiségtan törvényei ellen is vét a nyelv, így akkor, ha a számnevek mellett egyes számot használunk, pl. „két ember“. Ezt következetlenségnek érezheti olyan ember, a ki német nyelv-érzéssel nőtt fel; de magyar embernek mire való így okoskodni? Miért vétene a nyelv a mennyiségtan törvénye ellen, ha csakugyan két ember van ott? A mennyiségtnak eleget tesz a számnév. Közös hadseregünk német szolgálati nyelvén is úgy hangzik a századparancsnok jelentése: „Herr Major!... zweihundert vierzehn Mann“, s ebből az őrnagy kétségtelenül pontosan tájékozva van a mennyiségről. Hogy a magyar a főnevet nem teszi többesbe, az logikusnak is éppen oly logikus, mint

ha más nyelvek többesbe teszik. A számnév jelezte a mennyiséget, egészen pontosan: minék a főnév végén is jelezni sokkal határozatlanabban! Azért a magyarban sem fölösleges a többesszámú alak, de csak akkor kerül sorra, ha más eszköz nem fejezi ki a többséget. Hasonló takarékoságot észlelünk, mint ismeretes, nyelvünk egész rendszerében, másutt is: nincs ragja a jelzőnek, hiszen van a főnévének; nincs jele az ige harmadik személyének, felszólító módban a másodiknak, hiszen van a többi személynek, stb. Ne emlegessük hát nyelvünk logikátlanságát szükségtelenül is.

A 40. és 41. lapon a „mennem kellett volna“ és „ich hätte gehen müssen“ alaknál logikusabbnak mondja a latin „debebam ire“ szerkezet jelentő módját, mert mennem csakugyan kellett, mindössze az az igaz, hogy *mentem volna*, de nem lehetett. Erre az az észrevétel, hogy a magyar (és a német) a föltételeességet áthárítja a történésről a kellésre, illetőleg a két képzet összegére, de valahol mégis kifejezi, míg a latin szerkezetben a nem-teljesülés kifejezetlen marad.

A kívánó és az óhajtó mondat megkülönböztetése erőltetett, vagy a meghatározásuk nem szabatos (44. és 69. l.).

A 258. lapon arra tanít, hogy „az alanynak rendes formája az *alanyeset*, hisz éppen azért nevezzük így“. Érthetetlen, hogy annyira készült nyelvész, mint szerzőnk, hogyan tesz ilyen engedményeket a latin grammatikán nevelkedett észjárásnak; hiszen bizonynyal nem kell neki magyarázni, hogy a magyarban az alany-functiót semmiféle alaki elem nem jelzi s a főnév ugyanabban az alakban lehet birtokos jelző és névutóval határozó is; viszont a szó birtokos jelekkel ellátva is lehet alany. A szerzőnek később egész kimagyarázásába kerül arra utalni, hogy „azonfelül birtokos jelzőül s bizonyos esetekben tárgyul szolgál az alanyeset“ (259. l.).

A tárgy meghatározásában is érezhető a szerzőnek az általános elméleti alapvetésben való közömbössége. Ezt a formulát adja (278. l.): „a mondat tárgya azt a személyt vagy dolgot fejezi ki, a mely a *cselekvésnek* tárgya, vagyis a melyre a cselekvés rendesen bizonyos fokú erővel hat rá. Ha pl. azt mondom, hogy ráütök *valakire* és ütök *valakit*: a helyhatározó és a tárgy között csak annyi a különbség, hogy az utóbbival erősebb ráhatást fejezünk ki.“ (Egyéb példái: ránézek a leányra: nézem a leányt, értek vmihez: értek vmit, szolgálok valakinek: szolgálok valakit). Az ember szinte kísértésbe kerül azt kérdezni: mivel erősebb a ráhatás ebben: „Nyájasan megveregette arczocskáját“, mint ebben: „Nagyot ütött botjával a szamar fejére“? Ez a párhuzam ugyan kifogásolható, mert a) nem ugyanaz az ige van kétféleképp szerkesztve, b) az egyik ige jelentése kétféleképp is

enyhitve, a másiké fokozva van, c) a második mondatban formálisan véve van is tárgy: nagyot; de nem volna nehéz kifogástalan példát is idézni a tétel ellen. Inkább affélet érzünk, hogy mikor tárgy van a mondatban, akkor a cselekvés az illető dolgot egyenesen éri (a szerző is mondja ezt a 279. lapon), s mintegy a maga egységében, a hatás (ér-és) képzetének elemzése nem is merül fel; ha pedig határozó van benne, akkor valami részleges, módosított érdeklésről van szó (v. ö. az idézett példákat). A tárgy egyenest szemben áll az alánnyal, valóságos „tárgy“, azaz célpont, valóságos „objectum“ ránézve. (Így írja már a 279. lapon a szerző is.)

Alig kell említeni, hogy az apróbb hibák könnyen javíthatók. Szerencsére azonban a szervi hibák is eltüntethetők néhány bevezető fejezet újrajrásával, néhány későbbi fejezet némely fejtegetésének átalakításával és az általános részbe való anyagnak a részletes tárgyalásból való kiemelésével. Mindez nem nagy fáradsággal elvégezhető s a munka főtömegét, a sok szép részletfejtegetést, leírást, példanyagot nem érinti. A műben bőségesen megvan az abszolút becs biztosítéka. Valósággal kidolgozott részletei most is elsörendűek. Kiváló érdeme, hogy nemcsak összefoglalja az eddigi eredményeket, hanem önállóan újra feldolgozza és kiegészíti. A mű határozott nyeresége lesz nyelvészeti irodalmunknak és a további mondattani vizsgáladásnak bizonyára kiinduló pontjául fog szolgálni.

A bizottság csak kötelességét teljesíti az Akadémia és a tudomány iránt, ha a 2. számú és „Borura derű“ jelíggel ellátott pályaművet töredék volta ellenére is nemcsak figyelembe veszi, hanem — az alább megjelölendő kiegészítés feltételével — jutalomra is ajánlja. Sőt számbavéve a bemutatott fejezetek tárgyalása módját és arányait, a bizottság abban a nézetben van, hogy maga az egyszerű mondat elméletének ilyen szép, részletes és tudományos kidolgozása olyan mű lesz, mely busásan megérdemli a kitűzött jutalmat. Nyelvészeti, különösen mondattani irodalmunk érdekében pedig egyenesen óhajtandó, hogy a mű mielőbb forgalomba kerüljön. Bármennyire előrehaladt is a szerző — mint jelzi — munkájával, valószínűleg mégis évekig kellene várunk, míg az összetett mondatok körébe tartozó jelenségek nagy tömegét hasonló gonddal feldolgozhatná, vagy pedig Akadémiánk közrebocsáthatná. Addig is lehetővé kellene tenni a tudományos magyar mondattan első részének, az egyszerű mondat tanának, megjelenését. (Czélszerű lenne azonban, ha a szerző összeállítaná függelékben a magyar mondattani irodalom könyvészetét.)

Az alulírt bizottság egyhangúlag azzal a javaslattal járul a tekintetes Akadémia elé, hogy az 1914. évi Lukács-Krisztina-

pályadíjat méltóztassék a 2-dik számú és „Borura derü“ jeligéjü pályamunkának odaitélni; a jutalmat pedig akkor kiadni, ha a szerző az egyszerű mondatok tanát befejezi és a kifogásolt elvi hiányokat eltünteti.

Budapesten, 1915 febr. 28.

Szinnyei József,
r. tag, elnök.

Tolnai Vilmos,
l. tag.

Négyesy László,
l. tag, előadó.

*

A bizottság javaslata az osztálytól elfogadtatván, a nagygyűlés a jutalmat a II. számú pályaműnek ítéli oda, melynek szerzője a jelíges levél szerint *Simonyi Zsigmond* r. t.

VII.

Jelentés a Lévy-jutalomról.

A Lévy-jutalom 1914-ben ezen pályatételre volt kitzítve. A jellemrajz a magyar szépirodalomban. Egyetlen pályamű érkezett. A tárgyat ez sem meríti ki; mint az előszó mondja, a háború kitörése meggátolta szerzőt munkája bevezetésében. A benyújtott részlet így is eléggé tájékoztat egyrészt a készülő munka felfogása, beosztása, tárgyalási módja, másrészt a szerző képességei felől, annyira, hogy a három bíráló: Badics Ferencz r. tag, Négyesy László l. tag és a jelentéstevő véleménye teljesen megegyezik. A művet *A jellemzésről* szóló elméleti fejtegetés vezeti be, röviden, de sokoldalúan világítva meg először a jellem kiforrásának tényezőit, azután a jellemzés módjait és eszközeit, ezzel kapcsolatban a jellemző művész egyéni jellemvonásainak érvényesülését is, végül a kérdés magyar irodalmát ösmertetve rövidesen. Mindennek összefoglalása nehéz feladat, de szerző szerencsésen oldotta meg, fejtegetése az anyag szétágazása mellett is áttekinthető. Meg kell azonban jegyezni, hogy némely helyütt egyes mondatai, de inkább csak a kifejezések, nem elég szabatosak; ezen azonban szerző könnyen segíthet, felhasználva egyik bírálónak, Négyesy Lászlónak a lapok szélein tett megjegyzéseit. Azt is érdemes megfontolni, vajjon ez elvont fejtegetést nem tenné-e szemléltetőbbé — s színesebbé is — találó példák rövid beszövése. — Egészben véve a bevezetés célja és köre szerencsésen van eltalálva, témáját, habár röviden, egész terjedelmében felöleli s bővelkedik jó megjegyzésekben.

A bevezetés elmésen fejtegeti, hogy az idők folyamán változott a jellemzés tárgya, az ember, természete módosult, s az egyes korok más és más vonásait becsülték s fejlesztették; változott, bővült, fejlett a jellemrajzolás művészete is, módja,

eszközei. E két szál természetesen szorosan egybefonódik. Ily kettős, de bensőleg egybeforrt szempontból vizsgálja szerző a jellemrajzolás fejlődését a magyar szépirodalom történetén keresztül, a mint a pályátétel kívánta. Ez előírás hozza magával, hogy a kérdés vizsgálata némileg irodalmunk történetének egy szempontból való áttekintésévé válik, melyet mint adattárt végül foglalhat össze egy visszamutató tanulmány. Szerző is ez úton halad, de irodalmunk történetét ügyesen és világosan tagolja czélja szerint, először a középkor eszményét, a szent embert rajzolva a legendák alapján; ezt a reformatio kora, „a belső nyugtalanság embere“ követi, (itt van szó Balassi M. árutatásáról s a széphistóriákról); a IV. fejezet czíme: A hős katona. Zrinyi; az V-iké: A barokk embere. Gyöngyösi; a VI-iknak tárgya: A szép lélek. Bessenyei és Kármán. Idáig terjed a benyújtott részlet.

Feltűnő, hogy e sorban első a „szent ember“ képe; nélkülözzük régebbi harczos eleinket, kiknek hősi tipusa még a szentekével is egybeforr, mint szent Lászlónál. A hún mondák, a honfoglalás mondái és a király-mondakör egyes hőseit a hagyomány elevenen jellemzi, úgy, hogy bennök egy külön típus van kirajzolva, szinte a népmesékkal rokon módon, sokszor hatalmas költői erővel, nem is csupán szavakkal, hanem tettek által, bár többnyire benső lelki világuk híján, de néha, mint Salamon és Vid, egészen egyénien is. Igaz, a pályátétel csak a szépirodalom vizsgálatát kívánta, de ez a kiterés nem veszne kárba, hiszen pl. Arany műveinek fejtegetéséhez is hozzátartozik. A krónikáknak a hagyományból, elnémult énekekből s képzeletből leszűrt vonásait kár volna végleg mellőzni.

Szerző általában az egyes koroknak csak fontosabb műveivel foglalkozik, melyekben tárgyára tartozó érdemesebb vonásokat talál, s ez természetes, ha nem akarja az egész irodalom-történetet recapitulálni. Ezeket azonban tárgya szempontjából ügyesen vizsgálja s találon jellemzi. Jól ismeri az eddigi aesthetikai s irodalomtörténeti fejtegetéseket, érdekesen csoportosítja azokat, sűrűn fűzvéen hozzá saját megjegyzéseit. Különösen Zrinyi és Kármán jellemzése emelkedik ki formailag is, de találó és formás valamennyi. Finom érzéssel bontogatja a jellemzések szálaít, a mikor csak lehet, éreztetve a bővülést, gazdagodást. Igen jól emeli ki az *idegen* török fajnak a világirodalomban páratlanul álló hű jellemzését Zrinyinél, a miben messze felülmulja Tassót; néhány reális megfigyelést Gyöngyösínél, a mire már Arany rámutatott; a szenvedő (passiv) lélek rajzát Kármánnál. Mindez megfelel a bevezetés fejtegetésének, hogy az ember lelki világa, melyet a jellemzés feltűntetni igyekszik, de a jellemzőé is, folyvást bővül, fejlődik. Épp így ki lehetne emelni a szerelemnek

folyvást nemesbedő, a halálnak lassanként elmélyülő rajzát, stb. Lanson minden ily jelenség felmerülését nagyon kiemeli irodalomtörténetében.

A bírálóknak azonban e részre is van egy általános megjegyzésük: kívánatosnak tartják az apparátus feltüntetését. Szerző nagy apparátusra támaszkodik, melyet azonban élénk, könnyed előadási módja kedvéért eltüntet, pedig hasznos volna, ha a szakszerű tanulmányozót a részletekben is útbaigazítaná. A felhasznált apparátus feltüntetése nem sok fáradságába kerülne, s növelné művének becsét.

Mindent összevéve, szerző a nehéz téma felfogásában széles látókört és sok ügyességet tanúsít, a részletekben alapos s széleskörű ismereteket, ítéletében kellő gondot s óvatosságot. Jó ízlése van, s a mi még ennél is fontosabb, megvan benne az az érzék, az érzés, kedély és izlés vegyülete, mely irodalmi művek elemzésében mindennél fontosabb. Stílusa komoly, mégis könnyed, s bizonyos elegancia jellemzi. Ezekben mind a három bíráló egyetért.

Mindamellett a jutalomra szerző maga sem tart számot, mert a benyújtott részlet csak mintegy harmadrésze a tervbe vett munkának. De szerző, az előszó szerint, örömezt folytatná s fejezné be művét, ha a t. Akadémia arra neki megbízást adna. A bírálók a megbízás megadását ajánlják. E pályázat is tanúsítja, hogy ily nagy feladatra kevesen vállalkoznak, pedig a kérdés a mily fontos, olyan érdekes is, s kidolgozása kívánatos volna. De ki fáradságra ennyit cél és remény nélkül, midőn ily műre kiadót találni határos a lehetetlenséggel? A megbízatás e nehézségeket elhárítaná. Az Akadémia részére pedig a megbízás nem jelent egyebet, mint jelentett a kérdés kitűzése, csakhogy most a siker immár biztos. Éppen ezért, legfőként pedig, mert a pályaműben elég biztosíték rejlik arra nézve, hogy a szerző tehetősége, készülsége, ízlése a kívánt munkát jó sikerrel létrehozhatja, a bírálók egyhangúlag javasolják, hogy a szóbanforgó pályamű szerzőjének a pályatétel teljes kidolgozására a megbízást megadni méltóztassék, természetesen olyképpen, hogy kész művét — a megbízásoknál követett szokás szerint — ismét nyujtsa be.

Voinovich Géza l. t., előadó.

*

A bizottság javaslata az osztálytól és utóbb a nagygyűléstől elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből dr. *Kéki Lajos* főgymnasiunai tanár neve tünt elő.

VIII.

Jelentés a Gorove-pályázatról.

Tétel: A stylus a művészetben és az irodalomban.

Érkezett két pályamunka. Az első számúnak jelígeje „Anno 1914“, a második számúé „Le style est de l'homme même. Buffon“.

Az első számú pályamunka, a M. Tud. Akadémia könyvkiadványainak tükrét véve mértékül, mintegy nyolcz iv terjedelmű lehet. Két részre oszlik, elméleti és alkalmazott részre. Azonban néhány oldal elolvasása után már kezdjük sejteni, hogy első részének megjelölésére az elméleti szót használni nem jogosult. Az elméletnek ugyanis nélkülözhetetlen kelléke, hogy a fejtegetések egymásutánjában bizonyos rend uralkodjék, legyen határozott eszmemenete. Mindennek az egész első részben nyomát sem találjuk. Csakhamar nyilvánvalóvá lesz két nagy hibája. Az egyik az, hogy szerzőjének nincs rendszeres, szilárd alapon nyugvó tudományos készültsége. A másik hiba mintegy természetes következménye az előbbinek. Nincs szerzőnek érzéke a követelmény iránt, hogy ha az ismeretek igazság kiderítésére szolgálnak, akkor a szavak használatában kellő szabatosságra kell törekedni, nehogy maguk az ismeretek eltorzuljanak. A dolgozat végén levő irodalmi készlet ugyan nem valami nagyon biztató, mégis tagadhatatlan, hogy szerzőnek vannak ismeretei. Csak az a baj, hogy ezek általános keretben mozgó olvasmányok kanyargós útjain fölszedegedett ismeretek, a melyekkel kénye-kedve szerint bánik el.

A 14-ik oldalon még beszél „láncszemekről, melyek kutatásain végig vezetnek, végeredményben az alapindokokat adják kezünkbe, a miért vizsgáldtunk, a melyekből aztán nyomról nyomra következtetve“ stb. Ez ugyan nem valami nagyon világos, de valahogy mégis sejteti, hogy a dolgozat rendszerességére akar utalni. Azonban ennek sehol semmi nyomát nem találjuk. Sőt a 17-ik oldalon szerzőnk maga bejelenti, hogy a szigorú rendszeresség követelményeit föl kellett adnia. Ehhez aztán hü is marad. Előadása végig száguldó forgószél, mely a kijelentések bukdaécsoló, ágaskodó áradatát hajtja maga előtt. Merésznél merészebb, zavarosnál zavarosabb kijelentések üzik káprázatos játékukat. Ebből következik, hogy a pályamunka bíráló ismertetésre nem nyújt módot, csakis kijelentéseivel lehet azt bemutatni.

Az első résznek tizenhét első oldala bevezetésféle akar lenni. Azt hinné az ember, hogy itt gondosan előkészíti a tárgyalást. Ellenkezőleg. Kinyilatkoztatások zavaros, néha ellentmondásba keveredő sorozatával kezdi.

„Az ember. Az élet közvetlen szemléletei. A kor szellemében megvan a műalkotás alapföltétele. Az egyén a kort, viszont a kor az egyént meghaladhatja. Az ember lelkivilágának minden érzelmeit visszaadni törekszik.“ A művészet alkotó elemeinek ilyenét fölvonulása után kipattanik a stylus, a föladat tulajdonképeni tárgya és pedig három alakban.

1. Magával a természettel, illetőleg a naturalizmussal nem kerülhet szembe a stylus, mert annak zamatja maga a természet. Azonnal hozzáteszi, hogy az ember érzelmeit visszaadva ne utánozzon mást, hanem egyéniségéből fakadt szokása eredeti legyen.

2. A természet eszményítése, a valóságnak elvonása fedheti legjobban a stylus fogalmát. Ez színezi azt.

3. Az egyén gondolatainak közlési módja, a fölfogás és előadás tökéletes egyensúlya, a forma, az egyéniségnek mintegy visszhangja, valami egyéni zamat: a stylus.

Íme, megvan: a stylus zamatja a természet; az eszményítés fődözi a stylus fogalmát, egyben színezi a stylust; végül az egyéni zamat a stylus. Vajjon melyik a három közül? Mindezt három oldalon zúditja ránk.

Ennyivel azonban nem éri be. További kijelentései során a súlyos félreértések tolonganak csodálatosan pongyola köntösben. Például a negyedik oldalon.

„Bizonyos újabb törekvések érvényre juttatása, új irányok keresése, mozgalmak általánosítása elképzelhetetlen a találó stylusok nélkül.“ Tagadja a művészet egyéni voltát és mindent összezavar: „tehát stylus van ott is, a hol a művész karaktere még nincs teljesen kifejlődve, a hol nem az egyéni alak, hanem a typus jelenik meg bizonyos magasabb fokán a stylusnak“. Végül mindezt betetőzi, így szólván: „Hiszen a stylus, az a minden töprengést, tartózkodást lebíró itjúság, tehetség ereje, az ébredező művészi szükségletek formái nyelve, a mi az időszerű culturának befogó, átölelő biztositéka. Olykor-olykor csak a külső, a materialistikusnak tartott forma maga teszen mindent, vagy éppen a lényegnél is jobban észrevehető a fejlődésnek ez a szívós ereje, az előrehaladásnak ez az ösztöne: a stylus.“

A 6-ik oldalon: „A korok stylusai szerint érvényesülnek az egyéniségek“. E szerint a kor az egyén nélkül stylust teremtő lény és ez a stylus irányítja az egyéniséget. A 9-ik oldalon azonban már „a művészi meggyőződés mélyéből kell fakadnia minden valamire való egyéni stylusnak“. A 16. oldalon pedig „a mai lehetetlen irányok lehetetlen stylusai“-ról beszél.

E kijelentések képtelen volta nyilvánvaló ugyan, mégis valaki védelmére kelhet azzal, hogy elvégre is egyéni fölfogás dolga, mit tart valaki „találó stylus“-nak, „korok stylusai“-nak, „egyéni stylus“-nak és „lehetetlen stylus“-nak.

A 11. oldalon ez áll: „Mikor a nagyvilág nem a cselekvésnek színpadja csupán, mikor a festőművészi stylus az, melyben nem a cselekvés, hanem a fény és a szín a fő“. Nem veszi észre, hogy e kijelentésében két különmű dolgot: a cselekvést és a színt állítja egymással szembe. A cselekvés helyett formát kellett volna mondani. A forma fejezi ki a mozgulatót, ez pedig a cselekvést. E nagy mondását a festészet multjából vett példával akarja támogatni és így szól: „Az ókorban csak mint polychromia érvényesülhetett a festészet, a falsikjából csak Cimabue és Giottonál kezdenek kinőni az alakok, hogy már Mantegnánál önállóan érvényesüljön a festészet a maga önálló stylusában.“ Ezt olvasva. elménkben a festészet eseményeinek nagy sokasága toladodik, melyekről szerzőnek sejtelve sincs. Legyen elég kettőnek megemlítése. Az egyik az, hogy könnyen hozzáférhető festményekből, valamint közkézen forgó könyvekből bárki megtudhatja, hogy az ókorban úgy is festettek, mint Tintoretto vagy Velasquez, vagy akár az impressionisták, tehát az alakok nagyon is kinőttek a síkból. A második az, hogy Giotto is, meg Mantegna is a legelső helyen állanak ama festők sorában, a kiknek a szemében „a nagyvilág egyedül a cselekvés színpadja“.

Nagynehezen a végére jut annak, a mit bevezetésnek szánt. Eredményt állapít meg: „A stylus kétélű fegyver, lévén fogalmának kettős jelentősége (talán jelentménye?): az anyag és a fölfogás“. Majd az iménti sorrendet megfordítva, hozzáteszi: „fogalom és forma“. Végül a kétélű fegyver egyik élén ugyanazon fogalmat kifejező szavakat sorakoztat: „fölfogás, fogalom, subjectiv mozzanat, belső, tárgyi világ“. A másik élén: „anyag, forma, objectiv rész, külső tényező, külső vezérszólam“.

A „kétélű fegyver“ használata itt értelmetlen. Azt is nehéz lenne kitalálni, hogy az eredményt miből vonja le. Egyébként a művészet mivoltát alkotó két elemnek főnti megjelölése némi igazítással és kiegészítéssel helyt állhat.

A bevezető résznek még két jellemző vonása van. Az egyik az, hogy szerző milyen könnyűséggel teszi a művészet helyébe a stylus szót s hogy azt milyen sűrűn, egy-egy oldalon ötször-nyolcszor írja le. Ennek a szónak éppen az a baja, hogy csakis pusztá szó és nem fogalom. „Wo Begriffe fehlen, da stellst ein Wort zur rechten Zeit sich ein“ (Goethe). Ezért van e szónak olyan nagy irodalma. Szerző azonban ezt nem veszi észre, annyira kész fogalomnak tartja e szót, hogy néha szinte személyesíti. Ilyen a már említett kitétel a negyedik oldalon: „a stylus a minden töprengést lebíró ifjúság“. Továbbá: „A római építés stylusa olyan megoldásra jut“. 38. old. „A művészet stylusának a hitet kell szolgálni“. 42. old.

A másik vonás különösen szembeszökik és jellemző a hely-

zetre. Ez az, hogy úgy teszi, mintha általánosan a művészetről elmélkednék, pedig állandóan és következetesen a térbeli művészet lebeg a szeme előtt, kijelentései annak körébe vágnak, a példákat is onnan meríti, az időbeli művészeteket ellenben nem igen veszi tudomásul.

Ez azonban legkevésbé sem akadályozza, hogy a továbbiakban egyenlő merészséggel száguldjon keresztül-kasul a képzőművészet és irodalomtörténet mezején. Az otthonosságot mimeli a képzőművészet terén, éppen úgy, mint a bevezető részben. De azonnal elárulja irodalmi nevelését. Lépten-nyomon mutatkozik rajta az, a mi közös sajátága mindazoknak, a kik az irodalomból újonnan érkeznek a képzőművészet országába. Nem tudják, hogy bizonyos mértékű technikai ismeretek nélkülözhetetlenek, ha valaki értelmesen akar foglalkozni a térbeli művészet termékeivel. Egészen ártatlanul figyelmen kívül hagyják még a legközségesebb terminusokat is. Ilyen természetű botlások a jellemző jegyei szerzőnk száguldásának. Tarkítják azokat a történeti botlások.

A 18., 19., 20-ik oldalon majdnem minden mondat hiba. A 25-ik old. „oszlopszál“, a 26-ikon „oszloptörzs“, a 30-ikon ismét „oszlopszál“, u. o. „oszloptörzs“. Hornyolt helyett „vályuzott“. A 30-ik old. A dór oszlop a férfias erő. A jón „oszlopszárról“ kiemelőleg mondja, hogy vájuzott. A dór oszlopról ezt elhallgatja. A dór triglyphekből lecsügő kúpalakú csöppeket (regula) legmerészebb képzéssel „az áldozati barmok fejéből hulló vércsöppek jelképeinek“ minősíti.

Nyilván azt hiszi, hogy az építészetről úgy lehet beszélni, mint teszem a novellairodalomról. Nem tudja, mit jelent e szó „falterület“. A 38. old. „Falterületekkel körülhatárolt hely“. U. o. „Nagyarányú falterületeknek bolthajtással történt egybekapcsolása“. — U. o. „Dongaboltozatos merész ívek“ — Csarnok templom minden lexikon tanúsága szerint az, melynek a három hajója egyenlő magas. A budavári plébánia templom csarnok. Ezt mindenki tudja. Szerző szerint éppen a fordítottja. 45. old. „Csarnoktemplom, melynél a középső hajó legkimagaslóbb“. U. o. A templomot „oszlopos tagolás több hajóra osztja“. 53-ik old. „Római bazilika“, e helyett „román bazilika“. U. o. Beszél bordázott boltozatokról, de nem tudja mi a borda, mi annak építészeti jelentősége. U. o. „A román oszlopok közepén párkányszerű koszorúval díszítettek“. Egészen értelmetlen állítás. Az 54-ik oldalon azt mondja a román oszlopról, hogy annak fejét „növényi alakok symbolikus alkalmazásával“ díszítették. Nem tudja, hogy oszlopfőn növény soha sem szolgált symbolum gyanánt, csakis emberi és állati alakok. Ez a bestiarius. U. o. „Grotesk elem“. A grotesk szó Rómában a XVI-ik században keletkezett,

a román művészet idején azt nem ismerték. U. o. A „román építő stylus mintegy fölfelé húz mértani fonadékot“. Továbbá „annyira kifaragódik az épületek zege zuga“. A román építészet jellemével homlokegyenest ellenkező állítások. A csúcsíves építézetet épen úgy nem ismeri, mint a románt. Szerencséjére keveset foglalkozik vele. Az 56. oldalon azt mondja, hogy Itáliában nem alkalmazták a csúcsíves építő stylust. Holott köztudomású, hogy Olaszországban a városok felének a csúcsíves építészet adja meg a jelleget. Az 57-ik oldalon „falak megvilágítása“. E helyett: a belső tér megvilágítása.

A görög szobor „ideál-allegoria“. Egészen új fogalom. A római szobrászatról minden állítása hibás. Nyilván valami elavult könyvet olvasott. Azt mondja többek közt, hogy a római szobrászat „inkább realistikus, mint művészi“ (39. old.). De nem sokára megfélekedzik az absurd formuláról, melylyel a római szobrászatról leszólja és a 63-ik oldalon ezt a dicséző kijelentést teszi: „A nagy német-renaissance festője Dürer Albert már realistikusan fogja föl és utánozza a természetet“.

62. old. Szerinte Alberti művész társa Ráfáelnek, noha Ráfáel 11 évvel született Alberti halála után (1472). Ráfáel „alapos aesthetikai tanulmányok eredményeképen festi természetes szendességű örökszép Madonnáit“.

60-tól 110-ig terjedő oldalon legmerészebb ugrás és szárnyalás, botlás és lezuhanás váltakozása közben tárgyalja a XV-ik századot és a következőket. Befejezi a nyugati szellemben megújhdott magyar nemzeti stylus lelkes földözésével.

Szerzőnek vannak ismeretei, de gondolkodása iskolázatlan, tudása tájékozottság nélkül szűkölködik.

A pályadíj kiadását nem javasoljuk.

*

A 2-ik számú pályamunka az előbbinél majdnem másfélszer terjedelmesebb. Mintegy 19–20 nyomtatott ívet tenne ki. Bevezetésből és körülbelül egyenlő terjedelmű elméleti és alkalmazott részből áll. Az előbbinek címe: „A stylus fogalmának megállapítása“. a másodiké: „A stylus egyes művészetekben“.

A bevezetés legeleje eposi invocatio. Élénken emlékeztet Klopstock Messiásának e szavaira: „Darf aus dunkler Ferne sich auch dir nahen die Dichtkunst“. Szerző is megilletődve tétovázik „az aesthetikai alkotás természetes és nyílt titkú mystikuma előtt“, mert szentségtörésnek tartja róla, „egyetlen szemét leverni a fogalom porának“.

Tudományos dolgozat elején e féle fohász kissé szokatlan. Hozzájárul, hogy értelme sem nagyon világos. Mégis elég okul szolgálhat a megilletődésre, mert azt a gondolatot ébreszti:

Íme valaki jelentkezik, a ki jól fölszerelten készül az aesthetikai alkotás mivoltát alaposan megértetni. Maga is mondja, hogy bizalmat érez az általános stylustan eszméjének fölvetésére. Majd foglalkozik a módszer kérdésével. Az „általános stylustanban oly aesthetikai tanrészlet lebeg“ előtte, mely a „stylus jelentését megállapítva a részletmunka számára összefoglaló elveket“ nyújt. Ennek „föltétele pedig a stylussajátságok tapasztalati ismerete“.

De — így szól — „nem a közvetlen tapasztalati anyagé, hanem a földolgozott tapasztalaté“. Ez alatt érti ama munkákat, melyekben a „stylus fölött elmélkedő gondolkodás, a maga reflexióit összegyűjtötte“. Ekként öt oldalnyi nehéz értelmi bőbeszédűségből megtudjuk, hogy stylustan megírását tartja föladatának és hogy ezt, kissé burkolt bevallása szerint nem önállóan, saját gondolkodása erejével, hanem idevágó könyvek segítségével akarja megoldani, más szóval, hogy a pályamű nem saját gondolkodásának terméke.

Nehogy kétség maradjon fönn, a 22-ik oldalon határozottabb formában megállapítja „módszerét“. Az aesthetikai tevékenység természetének föl kutatásánál a kísérleti lélektant elveti. Azt a lélekkutatást tartja helyesnek, mely központjától, forrásától követi a folyamatot. E lélekkutatás egyik képviselője a magyar tudomány büszkesége Böhm Károly. Annak alapelveiben kereste a maga alapjait ez a tanulmány is, ha nem hivatkozik is mindenütt egyenkint azoknak a mély elméjű fejtegetéseknek egyes részleteire. Ez annyit jelent, hogy Böhm „Az ember és világa“ című háromkötetes művét nem forrásul használja csupán, hanem azt egészében és részleteiben alapul használja, más szóval föntartja magának a szabadságot egy más elme termékének korlátlan kiasajátítására.

Szabadjon közbevetve a föntiekből három kitélt ide je gyezni. „Az elmélkedő gondolkodás reflexiói“. „Leverní a fogalom porát“. És az első rész címe: „A stylus fogalmának megállapítása“. Az első kitétel szavak halmozása. Közismert jegye a fejletlen értelmiségnek. A másik kettő úgy jelentkezik, mint szerző gondolkodásának „heuristikus elve“. De vajjon egyet jelent-e a kettő, vagy mi a különbség köztük? Bonyolult talány. Az olvasó sokáig bajlódik annak megoldásával, utóbb is kénytelen azt átugrani.

Az első rész három fejezetből áll: 1. „A stylus különböző értelmezései“. 2. A stylus jelentésének megállapítása az aesthetikai tevékenységből“. 3. „A stylus tényezői“.

Ebben a sorrendben az 1-ső fejezet a 2-ikhoz és a 3-ikhoz mérten *ἄσπερον πρότερον*. Mert nyilvánvaló, hogy előbb a stylus mibenlétét tisztázó alapfogalmak dolgában kell tájékozódunk,

csak aztán érthetjük meg, mik a stylus tényezői, azután pedig harmadik sorban esetleg érdekelhetnek az eltérő értelmezések.

Úgy látszik szerző is sejtette a lappangó visszásságot, Böhm szavát (III. 325.) használva kitekintésnek mondja e fejezetet s azért tartja szükségesnek, mert „utalást nyerünk (?) a központi kérdésnek megoldására, vagyis arra, hogy miféle problémák állanak a kérdés központjában“. E kijelentés érdekesen jellemzi szerző gondolkodásmódját. Az első mondatban központi kérdésnek megoldásával, a második mondatban pedig a kérdés központjában álló problémákkal kecsgetet. Nyomban ezután hangsúlyozza, hogy az értelmezések tárgyalásában nem törekszik történelmi teljességre, csupán a stylus fogalmazásának logikai lehetőségeit akarja bemutatni. E szerint a központi kérdés és a kérdés központjában álló problémák hamarosan súlyosodnak még a stylus fogalmazásának logikai lehetőségeivel.

Három ilyen nehéz, de nem elég világosan fogalmazott föladatot halmoz egymásra, mielőtt magáról a tárgyról, a művészetről és annak velejárójáról, a stylusról némi ismeretet nyújtott volna.

Alig hogy megkezdí az eltérő értelmezések felsorolását, észreveszi a művészetet, vagy szerinte a stylust alkotó elemeknek két rendjét. Az egyikbe sorakoznak a subjectív, a másikba az objectív célirányosság elemei. Egyszerű ész így fejezné ezt ki. Szerző azonban másként, sejtelmesen beszél, központi gondolatot, sarkító erőt és ilyenfélét emleget. Az értelmezések ismeretetését azonban rendetlenül és rendszertelenül végzi, úgy annyira, hogy abból semmi sem derül ki.

E fejezet a figyelmet szerző irodalmi készletére irányítja. A részletesebb tájékozódást nagyon megkönnyíti a dolgozat végéhez csatolt betűrendes jegyzék. Mintegy 80 cím foglaltatik benne. Szertelenül nagy szám ilyen, nem pragmatikus természetű föladatnál, a melyet nem adatokkal és azok igazolásával, hanem inkább gondolkodási műveletekkel kell és lehet csak megoldani. Még hozzá fölötte vegyes társaság. A következtetés, melyet belőle levonhatunk, nem dicseri szerző tudományos készültségét és irodalmi tájékozottságát.

A dolgozat elolvasása után újból előveszszük az irodalmi jegyzéket, s azt egybevetjük azzal, a mit olvastunk. Az eredmény az, hogy szerző Böhm philosophiai munkáján kívül még másik négy könyvet választott ki, a melyekből majd egyes gondolatokat, majd terjedelmesebb részleteket kölcsönzött részint hivatkozással, részint hallgatagon. Ezek a könyvek: Gottfried Semper „Der Stil“, Adolf Hildebrand „Das Problem der Form“, Ernst Cohn-Wiener „Die Entwicklungsgeschichte der Stile in der bildenden Kunst“, Guido Adler „Der Stil in der Musik“.

A többi jó részben hivatkozott aggaték és egyenlőtlen, a mennyiben súlytalan szerzők értékükön fölül érvényesülnek, viszont kurtán-furesán bánik el olyan gondolkodókkal, a milyen teszem Fechner és Croce. Végül egyszerű számvetéssel könnyű megállapítani, hogy az irodalmi készlet megközelítően három-negyed részét teszi a dolgozat terjedelmének.

A bírálatra ennél fogva elsősorban az a kötelesség hárul, hogy megvizsgálja, miként használja föl szerző ezt a nagy készletet?

Talán nem fölösleges közbevetve megjegyezni, hogy e pályamunka két pontban egyezik az előbbivel. Egy az, hogy ez is szükségét érezte az elméleti rész előrebocsátásának, a másik hogy az elmélet a képzőművészet jegyében áll. Alig találunk itt nyomokat, melyek az irodalmi stylusra vonatkoznának.

A szóban forgó dolgozat 2-ik és 3-ik fejezetének már idézett czíme is mutatja, hogy ezek azok a fejezetek, kivált a 2-ik, a melyekben szerző a Böhm Károly lélekkutatásából vett kölcsönzéssel lerakta a maga művének alapjait.

Böhm Károly a művészet ismeretelméletét a III. kötet végén, a hat oldalra terjedő 100-ik, 101-ik szakaszban a maga rendszere szellemében fejtegeti. Beszél az önállításról, a jelentésről, az izgatott Én projiciáló munkájáról, a projiciálás három síkjáról, az aesthetikai szemlélésről, a művésztől, a művészi intuitióról, a művészi élvezetről, nyolcz pontban összefoglalja az aesthetikai szemlélés alapvonásait, továbbá utal a szemlélés érzéki formáinak törvényeivel kapcsolatban az optika, az akustika és a tapintás törvényeire. Végül azt mondja, hogy az igazi művész fölötte áll a tudósnak, fölötte a routinenak is, melyet a festéktörésnél kell kezdenie. Ez utóbbi kijelentés azt az érzést kelti az emberben, hogy fejtegetései közben e gondolkodónak is kivált a képzőművészet lebegett szemei előtt. A stylus szó az egész munkában egyszer sem fordul elő. A fejtegetés minden ízében összhangzatos, simán heillő a rendszerbe és az előzmények világításában könnyen megértjük azt. Ime, egy philosophus, a ki olyan mint az előkelő úr, lakályos otthonában lebilincselően marasztal, s a látogató szívesen marasztaltatja magát.

A pályamunka a 2-ik fejezetben rakja le az elméleti alapokat. Az aesthetikai tevékenység mondja — mimit a szellem minden művelete, egy jelentés kifelé törése. Nyugtalanító feszültség. Hiány és annak kielégedése. És így tovább folytatja hat oldalon át kiírva Böhm munkájának egyes kitételeit. Az egyes kitételeknek gondolatmeneti kapcsolatát azonban elhanyagolja. Arra nem fordít gondot, hogy a rendszert az alapelvek kiemelésével bemutassa és így rendet hozzon abba, a mit a rendszerből merit.

Mindjárt az elején beszél a kielégedésről. Szinte véletlenül kikapott puszta szó. Béna és gutaütött értelmű. Valójában pedig a rendszer egyik sarktétele, de csak akkor, ha nincs elszakítva társától. Ez a társ az „öntét“. Böhm: „Egy ilyen létezőt, mely minden tekintetben elegendő önmagának, öntétnek akarunk nevezni“ (I., 230). „A szellemtan két karja: az öntét fogalma és a kielégedés világtörvénye“ (II. 3). „Ekkép az öntét fogalma rávezet a kielégedés folyamatára“ (II., 4). „A szellemtan kettős sarktétele: az öntét és a kielégedés fogalma“ (u. o.). Szerző egyetlen egyszer, a 94-ik oldalon csak úgy elvéve írja le e szót „öntét“. Még akárhány alaptétel részesül ilyen bánásmódban.: „A mi világunk ugyanis térben, időben, s oki kapcsolatban lép föl előttünk“ (II., 1). „Már pedig a való tapasztalat nem az, hogy van külön test és van külön lélek: hanem az, hogy van egységes ember, kinek testi és lelki funkcióit ismerjük“ (II., 5). Böhm határozottan utal az optikára és az akustikára, mint olyanra, mely a szemlélés érzéki formáival kapcsolatos, tehát a művészetek körébe vág. Szerző ezt sem veszi észre. A 153. és 157-ik oldalon „optikai sorba tartozó művészetek“ kifejezést használja, a nélkül, hogy súlyt vetne rá, vagy legalább megjegyezne, hogy a látóérzéknek van valami köze a térben megjelenő művészethez. Csak azt kérdi, hogy az optikai sorban miként érvényesül az anyag törvénye. Nyilvánvalóan félszeg eljárás, megcsonkítása az elmetermeknek, melyből állítólagos alapjait meríti és egyszersmind megrontja saját dolgozatának értelmét. Talán éppen ezért vidáman, fáradhatatlanul folytatja a meritést; a kiírt szók, kitételek és terjedelmesebb részletek, sokszor fárasztó ismétlődéssel elárasztják a dolgozatot, át és át fonódnak annak egész szövedékén. De értelem nem árad ki belőlük. Ez az oka, hogy a pályamunka olvasóját csakhamar kényelmetlenség érzete szállja meg.

Mínt hogy a stylus benne van a tételben, nagyon érzi e szónak szükségét, azért a művészet szót vele egyszerűen helyettesíti, és begöngyölgeti Böhm-től kölcsönzött kitételekbe. Beszél a stylus tevékenységéről, a stylusos értékjelzőről (!?), állítja, hogy a stylus az aesthetikaivá válás egész folyamatát jelenti. Kijelenti, hogy az aesthetikai kategóriák közt a stylus értelmét a subjectivismusban kell keresni. Kapcsolatban fölveti az objectivismus jegyeit. Miután a subjectiv és objectiv szavakat összeforgatta, egyszerre így nyilatkozik meg: „Objectiv a mennyiben egy subjectum lelkét tevő jelentések törvényszerűen valósulnak meg a stylusban“ (42. o.). Most: e pontról megvilágosodik előtte, hogy „a stylus alanyi és tárgyi jellemvonásának hangsúlyozása egyoldalú, azt meg kell szüntetni“. Mind ez nem akadályozza, hogy a következő fejezetben anyagstylusról stb. beszéljen. Közben Hildebrand „Das Problem der Form“ című

könyvéből is kölcsönöz. Használja e szót létforma, és azt mondja, hogy a stylus hatásforma (40. old.).

A második tartály, melyből szerző merit, G. Semper „Der Stil“ könyve. Ezt jobban megérti, mint Böhm philosophiáját, s jobban tud vele elbánni. Föl is használja azt. De az árát megfizeti egy botlással, a milyen azokon szokott megesni, a kik a kölcsönzés másodfokú betegségében szenvednek. Ez t. i. az idézés kölcsönzése. A dolog így áll. Semper a stylus kérdésében igen használhatónak ígérkezik, de ki van híresztelve, hogy a művészeti materialismus híve, a ki az anyag formaakaró erejének elvét vallja, a mi a pályamunka ismeretelméleti alapjaival nem jól egyezik. Szükséges tehát őt a művészet egyéni, sőt tisztán alanyi jegyeinek értékelőjévé átbélyegezni. Szerző azonban ezt nem saját műveletével hajtja végre, hanem Schmarsov egy könyvéből kiragad egy idézetet, mely Alois Riegl „Spät-römische Kunstindustrie“ című munkájából való, s ez utóbbit hevesen támadja Semper megrágalmazása miatt. Holott ha Riegl könyvét olvassa meggyőződött volna, hogy ez a szerző azt is mondja „az elmélet, melyet rendszeren Semper nevével kapcsolnak össze“. Továbbá ugyanez a szerző „Stilfragen“ cz. könyvével (VI. és 6—13.) fölvilágosította volna a mi szerzőnket, hogy Semper vele szemben nem szükséges megvédeni. Szerinte „Semper bizonyára a legutolsó lett volna, a ki a szabadon alkotó művészeti gondolatot alája helyezi az anyagi utánzási ösztönnek“, továbbá hogy annak nézete ez: „a művészi forma keletkezésénél figyelemmel kell lenni az anyagra és a technikára“. A többi Semper követőinek műve. Ámbár „Der Stil“ I. köt., 213. old. határozottan azt mondja, hogy a mustra a fonásból és szövésből keletkezett, tehát anyagi és technikai eredetű.

A pályamunka egyébként az I. rész, 3-ik fejezetében „Az anyag mint stylustényező“ czim alatt aggályoskodás nélkül kényelmesen kiaknázza Semper könyvét. Azonkívül egyebütt is találkozunk nyomaival. Ilyen „a fonat az agyagedényen — Böhm szavát használva — „kisugárzás“, de nem stylustényező“. A mennyiben ennek van értelme, az egyenesen Semper ellen irányul.

A stylus tényezőit tárgyaló a 3-ik fejezet érdekes. Szerzőnk talán ebben ér delelő pontra. Olyan bonyolult helyzetet teremt, mely erős próbára teszi a bírálót.

A stylus tényezőit két csoportra osztja, s minthogy váltig hajhászsa a Böhm veretű szavakat. e két csoport czimébe is juttat egyet. Az egyik czime „A tartalom önállításának tényezői“, a másiké „Az alany önállításából származó tényezők“. E szó „önállítás“ Böhm szellemtanának az „öntét“ amellet a leginkább

lényegbe vágó, tehát határozott jelentésű terminusa. „Az én természeténél fogva kettős lény. Az én, a mely állít, más mint az állított én, s mind a kettő mégis azonos a való egységben, mert csak erre nézve áll fenn az én kettős léte, mint én-alany és én-tárgy“ (II. 241.). Erről a tevékenységről mondja, hogy nem az én változása, hanem az én „önállítása“ (III. 153). Ebből könnyű megérteni, hogy az „önállitás“ az alanyiség alapján fölépített szellemtan rendszerének egyik legsajátosabb kitétele, mely csak ott van helyén, sehol másutt. Szerző azonban ezzel nem sokat törődik, kiragadja e szót, s lesz „a tartalom önállítása“. Hisz „önállitás“ csak ott lehet a hol „én“ van, mint alany és tárgy. Azt nem lehet tudni, szellemtani, avagy stylustani jelentményben használja a „tartalom“ szót? Mert a kettő nem egyféle. De bármily értelme legyen is, az egy bizonyos, hogy az „önállitás“ legfőbb föltétele: az O : S hiányzik belőle.

A tartalom alatt csoportosulnak: az anyag, a műfaj, a művészi cél, a nemzeti jellem, a történeti stylus. A stylustan terminológiája szerint egyedül a művészi cél van itt helyén. Ha azt mondaná: a stylus tárgyi (objectiv) jegyei, akkor még ide lehetne venni az anyagot. A műfaj, a nemzeti jellem, a történeti stylus a forma körébe tartozó subjectiv jegyek.

Az alany önállítása alá sorolja a rhythmust és a symmetriát. Megjegyzi, hogy e kettő megvan mindenütt, mert megvan az emberben. Ez igaz. Az emberben a lélekezés a rhythmus jelensége; a testalkata pedig bilateralis symmetriájú, de nem azért van meg mindenütt, mert az ember magából kivetíti a mindenségbe. Ellenkezőleg. A világegyetem nagy rendjében van meg, s annak részese a mikrokozmos is. De ez itt mellékes. A lényeges az, hogy a rhythmus és a symmetria alanyi jegyek lehetnek a szellemtan rendszerében, sőt Böhm munkája 1-ső kötete 2-ik és 3-ik szakaszában meggyőz róla, hogy a tér az öntudat, mint saját magának tárgya (I. 85.), hogy a tér külső valóságát feltétlenül meg kell tagadni (I. 95.), továbbá (I. 268.), hogy a tér az alany munkásságának alakja. A tér elsődrendű, az idő másodrendű képzet. De a stylusban nem a tér megismeréséről van szó, hanem a térrel való elbánásról; formálja, rendezi, csoportosítja azt a művész, a czélul kitűzött rendeltetés és a hatás szolgálatában. Itt a tér olyan realitás, akár a fa, a kő stb. Szerző is mond ilyesmit, de elhibázottan. „A három méretű téralakzat plastikus formálása“ (70. old.).

Ez a 3-ik fejezet góczpontja a tévedéseknek, botlásoknak. Száz szeme legyen a bírálóknak, hogy mindent észrevegyen. Itt derül ki szerzőnk gondolkodásának terminologiai tisztázatlansága. A „tartalom“, „önállitás“, „a téralakzat plastikus formálása“ mellett: „műfaj“. Nagy meglepetéssel vala-

hogy kiveszszük, hogy vele a művészet ágait érti, később azt mondja „A zenében a műfajok stylusa“ (119. old.). Nem tudja megmondani, mit ért ábrázolás alatt. Az alábbi mondat erről bizonyára senkit sem világosít föl: „Az anyag törvényszerűségének rendre való fölismerésképen előállott aesthetikai készség a tárgyak ábrázolására természetesen objectiválódik ábrázolási lehetőség-typusokban. Ilyenekül foghatjuk föl a műfajokat“ (67. oldal).

Közben e fejezetben fölveti még azt a kérdést is, melyik művészet a régibb? Véleményeket sorol föl. Előfordul ez a hibás mondat „A téralakítás oly nehéz föladatát, mint a plastika, legelőször megoldhatta volna“ (70. old.). Végül a tánczot és mimikát jelenti ki legrégebbnek. Ezzel bibelődve, a mi nem idetartozik, megfelelkezik kimutatni, hogy a műfajok (értsd művészeti ágak) stylustényezők. A művészi cél, mint stylustényező czím alatt (71—75) általánosságokat nagy szóaradattal mond el, majd népszerű felolvasások összeszedett anyagát fölhasználva, sokat beszél a táj- és az aktfestésről, a mi nem idevaló, de a művészi célról, mint stylus tényezőről megfelelkezik. Jellemző az is, hogy egyetlen egyszer veszi észre, „hogy a művészetek egyik ága a képzőművészet“, pedig az egész 3-ik fejezetben folyton arról beszél.

A zenét tárgyaló fejezetet Guido Adler: „Der Stil in der Musik“ nyomán írta.

Böhm szellemkutatásának nincs szüksége a physiologiára, szerzőnk is módszeréből mindjárt eleve kiküszöböli a kísérleti lélektanant. Ámde Böhmöt ez nem akadályozza abban, hogy a látás ösztönét vagy érzékét tudomásul vegye. Lélektanában (23—26. oldal) részletesen leírja a szem szerkezetét és funkcióját, „Az ember és világa“ (II. 87. oldal) kiemeli, hogy „a látás ösztönének pusztá képe a fény és a szín“, vagyis optikai készülékünk ezeket fogja föl. Végül már említett helyen (III. 329.) utal az optikára, az acustikára stb. Szerzőnk annyira fél a physiologiától, hogy a szerveket messziről elkerüli. Ezzel aztán tudományellenes helyzetbe sodródik, mikor a stylust a képzőművészetben tárgyalja és fölveti az ábrázolás módjának kérdését. Nyomon követve Hildebrand „Das Problem der Form“ könyvét, kijelenti, hogy a rajz a legelső, ebből áll elő a domború mű, továbbá, hogy az igazi szobrászat az, mely épülettel kapcsolatos, Hildebrand hibáztatja Canova eljárását, hogy például Krisztina főhercegnő síremlékén Bécsben, az építészettől teljesen elválasztja a szobrokat. Szerző ezt félreértvén, lekicsinyli a szabadon álló szobrokat, s a szobrászat hanyatlását látja, mihelyt az elszakad az építészettől. Szerző elmulasztja látókészülékünk érzékelését ismertetni, a mi Hildebrand rendszerének alapja. Szóval nem említi a látási képzetet, a távolsági képet, vagyis összképet,

a tapintási képzetet, a közelségi képet. A fölhasznált könyv alapvető fejezetét figyelmen kívül hagyta, azért minden állítása önkényes, nem meggyőző, a levegőben lóg. Pedig ha ebbe a könyvbe elmélyed, ha továbbá ismeri A. Riegl könyvét „Die spätrömische Kunstindustrie“ és ha ezek hatása alatt föladja idegenkedését az optikától, értelmes és érdemleges fejezetet írhatott volna.

Azonban végzete Cohn-Wiener „Die Entwicklungsgeschichte der Stile“ című könyvét juttatta kezébe. Ebből a súlytalan termékből írta ki a képzőművészettel foglalkozó fejezet legnagyobb részét. Elejétől végig. Mindjárt az elején baleset éri. Keres egy elvet, mely alatt összefoglalhatná a képzőművészet heterogén ágait. A teret nem veszi észre, mert tiltja a lélekkutatás; fölveti az optikai sorba tartozó művészetek gondolatát, de nyomban el is ejti. A helyett Cohn-Wiener II-ik füzetének majdnem legutolsó sorából kikapja e szót „structivitas“. Megvan az összefoglaló, a heuristikus nagy elv. Megjegyzendő, e szó abban a könyvben csak ez egyszer fordul elő.

Azonnal meg is magyarázza a szót. Azt mondja az anyag structurája az, a minek ismerete előfeltétele a czélszerű alkotásnak. Hozzáteszi még, hogy az optikai sorban miként érvényesül az anyag törvénye. Anyag structurája, annak törvénye. Ez a gondolat egészen a szerzőé, Cohn-Wiener könyvében erről szó sincs. Annak gondolatmenete ez: vannak constructiv, tektonikus stylusok és vannak decorativ, sőt ornamentalis stylusok. Ezek a művészetek története folyamán hullámvonalban váltakoznak. Az egyiptomi művészet constructiv, az építészet is, a szobrászat és festészet is, mert az emberi alak visszaadásánál alkátának tektonikus jegyeit fejezi ki. A hullám tetején van. A krétai-mykenaei művészet nem tektonikus, hanem decorativ, mert pillanatnyi benyomást ad vissza, a lágy izmokat, súlyt vet a színességre. A hullám ágyában van. A görög a hullám tetején. A hellenistikus leszáll, a római egészen lent van. Az ó-keresztény és román építészet constructiv, fön a hullám tetején. De mert a hullámvonal lefelé hajlik, tehát a következő művészetnek, a csúcsívesnek is le kell szállani, azaz nem szabad tektonikusnak, constructivnek lenni. Cohn-Wiener erről egy kis művelettel azonnal gondoskodik. Azt mondja, hogy az építészet jegyei sorrendben: a keresztbolt bordája, a csúcsos ív és a külső támaszték. Megváltoztatja a kivétel nélkül elfogadott sorrendet, a mely szerint a csúcsos ív az utolsó, mert egészen mellékes. És ezt azért teszi, mert a csúcsos ívnél a szerkezeti erő, az oldalnyomás csekélyebb, tehát vele csökken a csúcsíves építészet constructiv jellegét, decorativnak hazudja azt és érdemesnek arra, hogy a hullám mélyére kerüljön. A falsum itt abban rejlik, hogy a csúcsíves rendszer már készen állott 1140-ben és az egész XII. században csak tompa csúcsú bol-

tozat épül, „voûte d'ogives à tiers-point“, nem „tierceron“ mint némelyek terminologiai tájékozatlanságból mondják. E boltozatnak feszítő ereje alig valamivel csekélyebb, mint a félkörű boltozaté. A mi szerzõnk mohóságából, tudományos érzés híján nem tudván, hogy az ilyen állításokat ellenõrizni kell, az egész mesét hirtelen lefirkantja (185. oldal).

Ezekkel bebizonyítottnak vehetõ, hogy a pályamunka a megjelölt tartályokból, mert azokat forrásnak mondani nem lehet, bõségesen merített, de rosszul. Multa, non multum.

Nincs igazi philosophiai iskolázottsága, a mûvészet terén alig tájékozott, gondolkozása laza, írói készsége gyõnge.

A pályadíj kiadását nem javasoljuk.

Pasteiner Gyula r. t., elõadó.

Beõthy Zsolt r. t.

Riedl Frigyes l. t.

*

A nagygyûlés hozzájárul az osztály javaslatához és nem adja ki a jutalmat.

IX.

Jelentés a Halmos Izor-pályázatról.

A Halmos Izor úr adományából 1913 ápr. 24-én 1914 szept. 30-iki határidõvel hirdetett 1000 K jutalomtételre, *A magyar kritika története*, egy pályamunka érkezett be. Címe a pályakérdés, jeligeje *1914 decz. 30*, terjedelme 80 nem valami sűrű kézírással írt ívlap. Az eredmény nem elégíthet ki. A pályakérdés igen szerencsésen volt választva. A tétel összefoglaló, kimerítő tárgyalása irodalomtörténetírásunk egy régi hiányán segített volna, s a milyen újszerű feladat lett volna az összefoglalás, épp annyira megkönnyítették volna az elõmunkálatok: az egyes magyar kritikuskok működése, Kazinczytól Gyulaiig, igen részletes, sokszor éppen elsõrangú jellemzésekben, fel van dolgozva, némelyiké több ízben is, más-más szempontokból, egyiké-másiké bõvebb terjedelemben, mint a hogyan ez a pályamunka a kritika egész fejlõdését bemutatja. Akadémiánk nyilván egészen mást várt, mint a mit a pályázó nyújtott. Ilyen terjedelmû munkát még akkor sem jutalmazhatnánk meg, ha az essay-szerűen adott volna képet a történetrõl: egész könyvet vártunk, mely a magyar kritikának százéves életét részleteiben is kimerítõen ismerteti s a kritikai eszmék, törekvések, módszerek fejlõdését megvilágítja. E helyett a szerzõ dióhéjban, egy értekezés terjedelmét alig meghaladó keretben, futólagos áttekintését adja kritikuskaink munkásságának.

Az értekezés egyik bevezetõ s egyik befejezõ mondata

menten elárulja, hogy kezdő írónak első komolyabb kísérlete áll előttünk. Bevezető fejtegetését ezzel a kérdéssel indítja meg: „Az első kérdés, mely megoldandó, az, vajjon a kritika és az aesthetika azonos-e egymással. A látszat az, hogy, ha van is köztük különbség, az csak annyi, hogy a kritika rendszerint az újabb, az aesthetika pedig a régebb irodalmi jelenségeket állítja elének.” A végső megállapítása pedig a következő: „A tudománynak épp úgy, mint a művészetnek egy a forrása — a *recte sapere*’. Még a költői hivatás sem annyira valamely titokszerű adományban áll, mint munkakészségben, tanulékonyágban.” Hogy ez a második ítélet, melyet még a szerzőt tévútra vezető Horatius sem fogalmazott ilyen túlzó egyoldalúsággal, homlokegyenest ellenkezik az igazsággal, arra kár a szót is vesztegetni. De ez lehet pusztán elsikamlás vagy sajtószzerű poetikai felfogás; az első ítélet jóval súlyosabb tévedés. Azt mutatja, hogy a szerzőnek a födologról, a kritika lényegéről igen zavaros a fölfogása. Kritika és aesthetika! Ki állította ezeket így egymással szembe, s hogy lehet azt mondani, hogy ezek egymással azonosak? A szerző összezavarta az aesthetikát és az irodalomtörténetet. Az irodalomtörténet és az irodalmi kritika viszonyát lehet és kell is tisztázni, s ha ezt teszi, művének szilárd alapot is vehet. A ki ennyire ki nem forrott nézeteket vall az alapvető kérdésekben, attól nem remélhetjük a pályakérdés értékes megfejtését. Valóban ezt a pályamunkát nem lehet megjutalmazni, s hogy mégis foglalkozunk vele, azért teszszük, mert a maga egészében jobb, mint a milyennek az első két — elméletinek nevezhető — igen rövid fejezet (*I. A kritika lényege; II. A magyar kritikaelmélet főbb elméletei*) félreértései, tévedései, zavarossága alapján várhatnók.

Az egész dolgozat hangosan bizonyítja, hogy a szerző *ad hoc*, a pályatétel kedvéért foglalkozott a kérdéssel. A magyar kritika fejlődését eddig nem ismerte, hanem átnézett valamilyen nagy összefoglaló magyar irodalomtörténetet, kiszedte belőlük azokat az írásokat, a kik műbírálattal foglalkoztak, megkereste kritikáikat, áttanulmányozta őket s ezen alapon jellemezte munkásságukat. Meg kell állapítanunk, s ez a szerző becsületes dolgozó módjának bizonyossága, hogy a forrásokból merített, maguknak a műbírálatoknak átbuvárlása alapján fogalmazta ítéleteit. Sőt mint a kezdők, különösen a szakszerűen nem művelt autodidakták általán, túlzásba is esik: más forrást nem is használt, és azt a gazdag, értékes irodalmat, mely kritikusaikkal foglalkozik, teljesen figyelmen kívül hagyja — talán nem is ismeri. Hogy ez milyen súlyos módszertani hiba, s hogy a tudomány másként nem fejlődhetik, mint ha az eddig végzett tudományos eredményekre épít tovább — fölhasználva a hol lehet, kiegészítve és bírálva, a hol kell — azt fölösleges fejtegetni; csak arra utalok,

mennyi tévedéstől, mennyi helytelen állítástól kímélte volna meg munkáját a szerző¹ és mennyi ösztönző szempontot, mennyi termékeny gondolatot kapott volna,² ha nem mellőzi tudattalanul vagy tudatosan, eredetiségét féltve, a régibb kritikásainknak Gyulaitól és tanítványaitól származó ismertetését. A mű ezen sajátos keletkezésének másik végzetes következménye, hogy nem tud azoknak az íróknak műbírálatairól, a kikről az összefoglaló irodalomtörténetek nem emlékeznek meg mint kritikusokról. Csak Bessenyeit említem, a kinél először csillan föl egy-két megjegyzés formájában a kritikus, Szontagh Gusztávot, a 30-as éveknek egyik legérdemesebb kritikusát, végül az újabbak közül pl. Riedl Frigyes és Angyal Dávidot — noha Tóth Béláról és Lázár

¹ Ide iktatok egy pár példát, időrendben haladva végig művén: „Gyulai modern lélek“ (10. l.); „a harminczas években Kazinczy más világot látott maga körül“ (16. l.; 1831-ben meghalt, s már a 20-as években más volt körülötte a világ); „Kazinczy feltétlenül korholni nem tudott“ (17. l.); „az Erdélyi Múzeum-nak Döbrentei csak névleges szerkesztője volt“ (18. l.); Kőlcsey Csokonai-bírálatának ismertetése (24. l.) tele van értelmetlenségekkel, ide kellene írnom az egészet; Bajza szerint „Shakespeare nagy költő ugyan, de nincs benne semmi — a magyar tendenciákból“ (38. l.); „Toldynál egyáltalán nem beszélhetünk eredetiségről“ (42. l.) s „egy percig sem tudott megszűnni biographus lenni“ (43. l.); „Erdélyi az irodalmi jelenségek magyarázatában alig fektetett súlyt a remekművekre“ (47. l.); hogy honnan meríthette, hogyan írhatta le a következő mondatot, az egyenesen rejtély előttem: „Sajátságos, hogy Aranynek még az ötvenes évek folyamán is küzdenie kellett — a közönynyel. — A közönység műveltebb része csak népköltőt látott benne (!) s nem művészi egyéniséget a parlagiasabb részt pedig azért mellőzte, mert Toldiban nem találta meg a sallangot, kelmeszerűséget.“ (51. l.); „Kemény a fegyelemnek törekedett érvényt szerezni az irodalomban“ (53. l.); a mit a szerző Gregussról mond, az is tele van képtelen állításokkal (53—54. l.), a mit Aranyról, zavaros (54—55. l.). A többit elhagyom, még *A mai kritika* cz. fejezet sok tévedését is, de a Gyulai Pálról szóló részből egy pár állítást ki kell írnom, szolgáljanak egyszersmind stílmutatványul is. „Gyulai Jókairól” írt bírálataiban csak — féligazságot adott. — Egy fontos tényt mellőzött ő, azt, hogy a magyarság nem is emberismereteért szerette meg Jókait, hanem azért, mert benne kárpótlást talált *vesztett politikai ideáljaiért.*“ (63. l.). „Neki — öreg korában — Jókai triviális volt, Kozmában és Herczegben pedig még ott is költészetet vélt, hol — szépség sincs!“ (65. l.). „A világ egy nagyot fordult s ő — állva maradt. Önmagát ismételtette. Wildet, Maeterlincket, Hauptmannt ő egyszerűen törölte — képzetei sorából. *A Budapesti Szemlében* kész volt még jegyzetekkel is bizonyítani a maga vélt igazát. Ő a csökönységig védte — a nemzeti tradíciót.“ (U. ott).

² A sok közül csak egy példát. Nem ismeri azokat az értékezéseket, melyek Bajza epigramma-theoriájának forrásaira rámutatnak s így Bajza és a német kritika (Lessing) kapcsolatáról egy szóval sem emlékszik meg. Igaz, hogy *Az epigramma theoriája* — melynek V. fejezete a magyar epigramma-írók kritikája — egészen elkerülte figyelmét. Ez persze olyan mentség, mely még jobban fokozza hibáját.

Béláról szól. Így az önállóságát sikerült megóvnia, de nagyon drágán fizette meg!

Megnehezítette a szerző föladatát a pályakérdés általános fogalmazása. A *kritika* fogalma ha nem is határozatlan, de nagyon rugalmas, köre tetszés szerint tágítható. Legáltalánosabban: bármilyen emberi cselekvés bírálata, létrejöttének megfejtése, megértetése és magyarázata, értékelése. Ily értelemben kritikának nevezhetjük a birói ítéletet vagy egy technikai alkotásról adott szakvéleményt is. Egy fokkal szűkebbre korlátozva tudományos művek és műalkotások bírálatát értjük rajta. Kétségtelen, hogy a pályátétel nem kívánta a tudományos és műkritika rajzát, sőt még a műkritika köréből is megelégedett volna a tulajdonképeni irodalmi, pontosan szólva a szépirodalmi kritika ismertetésével. Ehhez a fölfogáshoz közeledett a szerző is; bár minden fogalmi meghatározás és elkülönítés nélkül, lényegében szépirodalmi kritikánk fejlődéséről akar képet nyújtani, de éppen mert nem elmélkedett a kritikáról, nem állapította meg biztosan föladata határait. Méltat sok nem kritikai, hanem irodalomtörténeti törekvést, így Toldyt, s részletesen szól Bajza polemiáiról, melyek csak a szélesebb értelemben vett kritika körébe tartoznak, viszont figyelmen kívül hagyja a régibb szépirodalmi lapoknak irodalmi kritikusait, sőt még Vörösmarty színi kritikáit is. Az előbbiekkal csak szükségtelen terhet vett a vállára, az utóbbiak mellözése azonban határozott hiány és fogyatkozás.

Ezek után csak egészen röviden kívánom ismertetni a pályamunkát. A szerzőnek erősen fejlett hajlama van a rendszerezésre, s nem elégedve meg a pusztá időrenddel, keres magasabb szempontokat az anyag szerves tagolására. Szempontjai, a mint mindjárt látjuk, sem nem értékesek, sem nem sikerültek, de már magát a törekvést is méltányoljuk. A már említett bevezető és befejező fejtegetések közé két, de valóságban három fejezetbe osztja az anyagot: kritikánk fejlődését klasszikus, romantikus és legújabb korszakra bontja. A elsőnek, mely Kölcseytől Toldyig terjedő kritikuskainkat foglalja össze, nem kifejező a czíme, legfőllebb, de csak részben, a korra illik, melyből a törekvések életre keltek, nem pedig magukra a kritikákra; a másodiknak czíme — Erdélyitől Péterfy Jenőig — igen szerencsétlenül választott, a harmadik pusztá időrendi kategória. A *klasszikus kritikuskok* során a) Kölcsey előzőiről (Kármán, Kazinczy, Döbrentei), b) Kölcseyről, c) Szemere Pálról, Bajzáról, Toldy Ferenczről szól, az utóbbi hármat *egyeztetők* neve alatt kapcsolva össze. Megint igen szerencsétlen szempont: a három író között más kapocs, mint a simultaneitás, nincs. S mért *egyeztetők*? Mit egyeztetnek össze, főként Bajza és Toldy,

fölfogásuknak leghatározottabb, legszélsőségesebb képviselői, egyik az igazság legridegebb bajnoka, másik bizonyos irányú irodalmi jelenségek legnagyobb méltánylója, a ki még Vörösmarty és Petőfi méltánylását sem tudta a maga lelkében összeegyeztetni. A *romantikus kritikások* czime alatt Erdélyi János és Gyulai Pál kapnak önálló tárgyalást (az utóbbi tanítványával, Péterfy Jenővel), közbül Salamont, Kemény Zsigmondot és Aranyt méltatja. A *mai kritika* során egy pár odavetett megjegyzés olvasható (hét lapon) Rákosi Jenőről, Beöthy Zsoltról, Alexander Bernátról, Tóth Béláról, Ambrus Zoltánról, Oláh Gáborról, Horváth Jánosról, Lázár Béláról, Ferenczi Zoltánról, Lukács Györgyről és Madarász Flórisról. Az egyes írókat nem annyira jellemzi, mint inkább egy pár válogatott ítéletük alapján bemutatja s hozzáfűzi megjegyzéseit. Megjegyzései között van egy pár talpraesett vagy jól fogalmazott, de annál több elhamarkodott, téves és alaptalan, különösen az utolsó fejezetben, a hol gyakran éppen az ellenkezője áll annak, a mit hirdet. Pedig kétségkívül gondolkodó fő írta e dolgozatot; nagyjában és egészében egészséges érzéssel ítél, de részint fiatalsága, részint kellő tudományos iskolázatlansága miatt — egészen a maga erejéből akar egy sereg értékitéletet fogalmazni — a részletekben gyakran megtéved, s műve nem bírja el az akadémiai mértéket.

A *magyar kritika története* tehát a vállalt föladatot nem oldotta meg, s műve még azon nagyon is szűkre szabott terjedelemben sem sikerült megoldás, a melyre munkáját korlátozta. A tudományt nem igen viszi előre, sőt még az eddigi eredményektől is elmarad, az olvasó nem nagyon okul belőle, önálló becse, mint a pályázati föltétel követeli, nincs. Dicséretet érdemel szorgalma és eredetisége. Azt ajánljuk tehát, hogy az Akadémia ne adja ki a pályadíjat, hanem tűzze ki újra a pályakérdést, de talán szűkebbre szorítva a tárgyat: „A magyar szépirodalmi kritika története“. A kérdés lelkiismeretes megfejtése így is hatalmas kötetet követel.

Heinrich Gusztáv r. t.

Császár Elemér l. t., előadó.

Horváth Cyrill l. t.

*

A javaslat elfogadtatván, a nagygyűlés a jutalmat nem adja ki.

X.

Jelentés a Sámuel-díjról.

A bizottság egyhangúan abban állapodott meg, hogy az 1914. évi Sámuel-díjat dr. *Németh Gyula*: „Az ősjakut hangtan alapjai“ (megjelent a Nyelvt. Közlemények 43. kötetében) cz. értekezésének kéri odaítélni. Ez értekezés, a mely a csuvasra való vonatkozásainál fogva a magyar nyelvészetre nézve is értékes megfigyeléseket nyújt, a következőket igyekszik megállapítani: *a)* A jakut — néhány változás kivételével — hiven megőrizte az őstörök hangállapotokat s az őstörökségben egykor a csuvasal alkotott egy csoportot, a miről közös jakut-csuvas újítások tanuskodnak, pl. az első szótagbeli **a*-nak bizonyos egyező példákban *j*-ra változtatása, a szókezdő *k*- és *č*- változása stb. — *b)* A török nyelveket a szerző két csoportra osztja; az egyik a *j*- török, a másik az *s*- török csoport. E hangtani osztályozás az első ilyenmű kísérlet. — *c)* A jakut hosszú magánhangzók bonyolult problémáját tárgyalva elfogadhatónak tartja a Grönbech-féle megállapítást, hogy a mai hangviszonyok előállása a hangsúlylyal magyarázandó. — *d)* A szókezdő explosiváknál a **b*, **t*, **k*- mellé felveszi (egy jóval korábbi korszak számára) a **p*, **d*, **g*-t is. Az értekezés nagy tanultságról, éles megfigyelő képességről s helyes módszerről tanuskodik. E dolgozat mellett dicsérettel említi a bizottság a következő két értekezést: 1. *Czinkotszky Jenő*: Oswald újbányai jegyző német verses elbeszélése a XIV. századból (Budapest, 1914). Az értekező szép készülségre valló nyelvészeti ismeretekkel kimutatja, hogy Oswald a magyar Königsberg-Újbánya jegyzője volt; költeménye, melyben János pap mondáját és a német császármondát verseli meg, az első hazai nem latin nyelvű költői mű. — 2. *Schwartz Elemér*: A rábalapincsközi német nyelvjárás hangtana. (Budapest, 1914.) E dolgozat tulajdonképeni tárgya a rábalapincsközi német nyelvjárás leírása, s ezt a szerző nagy gondnal végezte el. Ezen felül két beceses, a mondott területre fontos eredményt állapít meg: *a)* a Rába és a Lapincs közt lakó németek nem hiencsek; *b)* e németek 1664 előtt Stiria belsejéből vándoroltak be hozzánk. E két értekezés a „Német philologiai dolgozatok“ című gyűjtemény 9., 11. számaként jelent meg.

Szinnyei József r. t., elnök.

Simonyi Zsigmond r. t.

Asbóth Oszkár r. t.

Petz Geleon l. t.

Melich János l. t., előadó.

*

A javaslat egész terjedelmében elfogadtván, dr. *Németh Gyulának* ítéltetett oda a jutalom, *Czinkotszky Jenő* és *Schwartz Elemér* dolgozatai dicséretet nyertek.

XI.

Jelentés a Bésán-jutalomról.

Az Akadémia a Bésán-alapítvány 2400 koronás jutalmára a következő pályakérdést tűzte ki:

„Fejtsék ki a közigazgatási eljárás természetének megállapítása mellett a jogerő és hatásainak kérdése, mind a közigazgatási intézkedések (határozatok), mind a közigazgatási birói ítéletek területén.

Az eddigi elméleteknek, bel- és külföldi joggyakorlatnak tüzetes ismertetésével és kritikai méltatásával kapcsolatban különösen vizsgálat alá veendő, hogy a magánjogban kialakult jogerő intézménye teljesen érvényesülhet-e a közigazgatási jogban, vagy ha csak bizonyos korlátok közt érvényesíthető, úgy mik ezek a korlátok és főképp mily természetű közigazgatási ügyekben s mily föltételek mellett nem lehet sem a félnek, sem a közhatóságnak (közégeinek) eredményesen a res judicata kifogásával élni.“

A pályakérdésre öt munka érkezett:

1. sz. „Ne bis in idem“; 2. sz. „Veritas“; 3. sz. „Incertus an et incertus quando“; 4. sz. „Qui bene distinguit, bene docet“; 5. sz. „Justitia regnorum fundamentum“ jellegével.

Ezek bírálataival a tisztelt osztály által alulírottak bizatván meg, jelentésünket a következőkben van szerencsénk előterjeszteni.

I.

Midőn az Akadémia ezt a kérdést pályakérdései közé felvette, nem gondolhatott arra, hogy a pályázat a nagy és szövevényes problema tökéletes elméleti megoldásának sikerével járjon.

Ha meggondoljuk, hogy az angol, francia és olasz közigazgatási jogi irodalom is csak nagyon vázlatosan foglalkozik ezzel a szövevényes kérdéssel, a közigazgatási jog német nyelven író nagymesterei pedig, bármennyire mélyen szántó búvárkodással iparkodnak is az alapelveket tisztázva az irányító eszméket a kérdés homályából kiemelni: mégis Meyer György, Mayer Ottó, Laband, Korman, Bernatzik, Fleiner, Tezner, Zorn, Seidl, Schulzenstein, Lemayer stb. munkálatai és a német jogászggyűlés igen alapos tárgyalásai után is kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy még sarkalatos kérdésekben is lényeges controversiák borítják a kérdés területét. A német irodalomban a kérdés megoldásának nehézségeit, bonyodalmait erősen fokozta, hogy a közigazgatási eljárás és a közigazgatási per, kivált a német birodalom államainak tételes rendje szerint összefolynak.

De ha még a magánjogban és a polgári perben is vitás terület az anyagi jogerejűség tana, nem lehet csodálkozni, hogyha a közigazgatási tények változatos, színes világában nehéz megtalálni a nagy összefoglaló elveket, melyek általános tételekben teljesen kielégítően jelölnék ki az anyagi jogerőre képes és az anyagi jogerőre nem képes közigazgatási tényeket.

Ezért találkozunk itt annyiféle kísérlettel. Egyik a közigazgatási tényekre általában *nem tartja kiterjeszhetőnek* az anyagi jogerejűséget, — másik a jogbiztonság érdekében *nélkülözhetlennel* tartja ezt a jogerőt. Az utóbbiak ismét megoszolnak, mert többen igen *széles*, mások ismét igen *szűk* korlátok közé szorított területen érvényesítik az anyagi jogerőt.

Vannak, a kik a *közigazgatási eljárás szerkezetére* építik fel tanukat és a mennyiben perbeli biztosítékok között mozog a közigazgatási eljárás, az így létrejött közigazgatási tényekre alkalmazzák az anyagi jogerejűséget. Alkalmazzák tehát majd *feltétlenül* a közigazgatási bírói ítéletre, majd ismét vannak, kik csak a *deklaratív* ítéletekre, és vannak, a kik azt úgy a *deklaratív, mint constitutív* ítéletekre kiterjesztik. Azután rendszeresen ezt az elvet alkalmazzák mindazokra a közigazgatási határozatokra is, melyek *közigazgatási szervek előtt contradictorius eljárás* után, tehát peres formák között jönnek létre.

Vannak, a kik különbséget tesznek a magánfelek *egymás között*, továbbá a *hatóság és magánfél* között folyó közigazgatási ügyek között és amott az anyagi jogerejűség érvényesülésének nem látják akadályát, ellenben ha a hatóság és magánfél állanak szemben egymással, *sohan csak a hatóságnak* kívánják megadni azt a jogot, hogy ne tarthassa változhatatlannak közigazgatási tényét, azaz ne kösse a hatóságot az előbbi határozathoz az anyagi jogerejűség, — ellenben a magánfélre ezt a jogot ki nem terjesztik. De itt ismét elhajlik a vélemények útja. Többen a relatív anyagi jogerő tanával a *félnek* biztosítani kívánják az első intézkedéssel, vagy határozattal biztosított *szerzett alanyi jogát* olyképen, hogy a hatóság a szerzett alanyi jog sérelmével rendszerint ne változtathassa meg hozott határozatát. Ismét vannak, kik abban az esetben, ha a magánfél fordul a hatósághoz újabb határozatért, a magánfél *előbb szerzett jogát* ezzel a *kérelemmel megszüntnek* kívánják tekinteni, mert véleményük szerint a hatóság az előbbi határozattól teljesen függetlenül szerzett jogra minden tekintet nélkül újra köteles és jogosult is az ügyet megvizsgálni és eldönteni.

Alig kell kiemelnünk, hogy a milyen controvers az *irodalmi* tér, épp oly jelleggel bír a *judicatura* is csaknem minden államban.

A nagy irodalmi harez azonban nem folyt le haszon nélkül. Ma már ezen a téren minden elmélet iparkodik az élet

számára dolgozni és nem feledkezik meg arról, hogy a művelt világon mindenütt a közigazgatási hatóság, legyen az állami, törvényhatósági vagy községi, nemcsak *tiszta közigazgatási, vagy éppen szabad belátásra bízott discretionarius* tevékenységet fejt ki, hanem sokkal nagyobb mérvben foglalkozik *objectív jogszabályokhoz kötött közigazgatási ügyekkel*, sőt a contentiosus ügyekben *határozott jogszolgáltatást* is gyakorol, és pedig számtalanszor *magánjogi viszonyokban* is és sok helyütt *peres formák* között. A hatalmak szétválasztásának elve a világ egyetlen államában sem eredményezte a hatáskörök merev szétválasztását. A törvényhozás is sokszor közigazgatási hatáskört végez, a bíróság közigazgatást és a közigazgatási hatóság jogszolgáltató funkciót teljesít. Végzetes tévedésekre vezet ezért az oly elméleti okoskodás, mely pusztán az *eljáró hatóságok jellegét* akarja döntőnek elismerni a hatáskörökhöz tartozó ügyek jogi természetére és így az anyagi jogerejűség kérdésére nézve. A kik ebbe a hibába estek, okai a felvetett kérdés területén a legtöbb fogalomzavar. De nem csekély mérvben okai azok is, a kik megelégedtek a „contentiosus“ és „nem contentiosus“ csoportok elkülönítésével és *csak a contentiosus ügyek* csoportját jelölték ki annak a területnek, a hol az anyagi jogerejűségnek helye van, de sem ezekben a csoportokban nem keresték a közigazgatási tények belső jogi természetét, nem keresték a különféle típusok összefoglaló és szétválasztó elemeit, melyek éppen különféleségüknél fogva nem tűrik el az anyagi jogerejűség homogen megítélését, sem a contentiosus csoporton kívül eső közigazgatási ügyek területén nem számoltak le kellőleg azzal, hogy ott is a szerzett alanyi jog hatása alatt az anyagi jogerejűségnek bizonyos korlátok között úgy a közérdek, mint az alanyi jog szempontjából érvényesülnie kell.

A jogerejűség kérdésének kétségen kívül erős kapcsolata van a contentiosus ügyekkel, sőt magával a közigazgatási eljárás szerkezetével is. A contentiosus terület és a peres formák között mozgó eljárás kétségkívül bővebben termő terület az anyagi jogerejűség részére, mint a discretionarius ügyek csoportja és a formátlan eljárás.

De sem magából a contentiosus ügyből, sem a contradictorius eljárásból, mint *okból nem következik feltétlenül az anyagi jogerejűség logikai okozata*, hisz ma már kimutatta a tudomány, hogy vannak rendes bírósági és közigazgatási bírói ítéletek is, a melyek anyagi jogerőre éppen az ügyek belső természete miatt nem emelkedhetnek — éppen így van a közigazgatási hatóságok előtt lefolytatott contentiosus ügyek több típusában.

Viszont a formátlan eljárás sem zárja ki a jogerejűséget, mert a discretionarius ügyekben is *adhat a közigazgatási tény*

szerezett alanyi jogot, mely anyagi jogerejűséget vonhat maga után. Ezért az eddigi mélyen szántó búvárkodások után mindinkább tisztábban bontakozik ki előttünk az, hogy ha sikerül is nagy csoportokra nézve általános szabályt felállítanunk, ez az általános szabály egyenesen megköveteli, hogy ennek keretén belül érvényesüljenek a kivételek, melyek egyfelől a közigazgatási tény belső jogi természetének kutatásán és felismerésén építhetők fel, másrésről elkerülhetetlenül szükséges, hogy a szerzett alanyi jog hatása kellően érvényesülhessen.

Következik ebből, hogy azok járnak a fölvetett kérdés szempontjából helyes úton, kik az állami és egyéb hatósági élet legconcretebb működésének, legváltozatosabb jellegű functioninak eredményei, a *közigazgatási tények tarka világában* nem elégszenek meg csak a *nagy csoportok általános tétéleivel*, hanem egyúttal *inductív munkát* is végeznek. Oly munkát, mely az egyes közigazgatási tények benső természetén fölépített típusainak kidolgozására törekszik. Így juthat csakis az elmélet arra az eredményre, hogy ki tudja az anyagi jogerőre képes és nem képes közigazgatási tényeket választani, ki tudja jelölni a *nagy csoportok összefoglaló elvei mellett az egyes típusokra nézve az irányítói eszméket* is.

Az előadottakból nyilvánvaló, hogy a kérdés elmélete mögött *rendkívül nagy horderejű gyakorlati következmények* állanak. Épp oly veszedelmessé válhatik a közigazgatási tények területén az anyagi jogerő túlhajtott térfoglalása, mint megrenditené a jogbiztonságot, ha az anyagi jogerőre képes közigazgatási tények jogereje (megváltozhatlansága) el nem ismertetnék és ha a szerzett alanyi jog elve fontos közérdek nélkül áldozatul esnék. Az anyagi jogerő túlhajtott térfoglalása sokszor okozza a subjectív köz- és magánjogok nagy sérelmét, mert biztos szabály hiányában nem egyszer vonulnak a hatóságok a már meghozott határozatok anyagi jogereje mögé és megváltozhatlannak mondanak ki oly határozatot, oly közigazgatási tény, melynek benső természetével összeegyeztethetlen a határozatnak, a közigazgatási ténynek megváltozhatlansága, anyagi jogerőssége.

Még szembetűnőbb a visszásság, midőn ugyanaz a hatóság azonos jogi természetű közigazgatási tény *egyik esetében* a „res iudicata” kifogásával jelenti ki megváltozhatlannak első határozatát, *másik azonos esetben* pedig a fél előnyére cseréli ki új határozattal a régit, a *harmadik azonos esetben* hoz ugyan új határozatot, de a felet „bona fide” szerzett jogától is megfosztja, a *negyedik esetben* pedig a szerzett jogot tiszteletben tartja. vagy még előnyösebb helyzetbe juttatja a „szerzett jog” birtokosát.

Ily helyzetben az Akadémia a pályakérdés kitűzésével *kettős czélt* kívánt szolgálni. Egyik, hogy a magyar közigazgatási jog-

irodalmat, mely eddig is foglalkozott ezzel a kérdéssel, behatóbb búvárkodásra ösztönözze és a másik, hogy a folyton ingadozó gyakorlati közigazgatásnak is ebben a nehéz kérdésben ne csak nagy általános kijelentéseket nyújtson, de a közigazgatási tények különböző ágaiban és típusaiban is értékesíthető útmutatással szolgáljon.

II.

A pályázat eredményét a kitűzött czélok szempontjából kedvezőnek tartjuk és ámbár a beérkezett pályamunkák közül még a legjobb sem bevégezett, annak is több fejezetét a kiadás előtt újból át kell dolgozni, mégis azt tapasztaltuk, hogy a munkák szerzőinek többsége komoly tanulmányal fogott a nehéz és több irányban összekuszált kérdés feldolgozásához.

1. Az első számú pályamunka az összes pályamunkák között a legnagyobb terjedelmű (372 folio oldal). Sajnos, hogy terjedelmével tartalmassága nincs arányban. Szerző nem annyira a kitűzött kérdés lényegével, mint inkább a kérdéssel összefüggésben alig, vagy éppen nem álló szervezeti és eljárási kérdések sok helyütt nem éppen kielégítő ismertetésével foglalkozik.

Conceptiója — legalább ebben a munkában — nem mutat a jogi gondolkozás fegyelmzettségére. Hiányzik a szerkezet világossága, az anyag helyes széttagolása. Stylusa sok helyütt érthetetlen, sőt a magyar mondatszerkezet ellen csaknem minden lapon vét. Semmiesetre sem helyes, hogy a közjogot mindenütt az „*öffentliches Recht*“ szószerint való fordításában „nyilvánjognak“ nevezi.

Beszél a „nyilvánélet“ feltételeiről a 11. lapon. A bíróság gondozási (?) ügyeiről szól a 156. lapon. A 158. lapon ez áll: „az egyesnek nyújtandó jogvédelem az állam jogai költségén(?) nyújtatik“. Egy helyütt a „pártok“ igényeiről beszél, valószínűleg a „Partei“-t fordította így magánfél helyett.

A 69. lapon ismét ez olvasható:

„Ez állami jog-meghatározó erő az, mi közös az ítéletnek a jogszabálylyal. Tehát, a mint az a polgári per talaján egészben és nagyban lehetséges, a hatást fejtegeti, mely a rendes közigazgatási cselekményt is megilleti.“

Szórendi hibáktól is hemzseg. Ilyenek pl.:

„Ezek is elutasításuk esetében ismét volnának indíthatók“ (73. lap) és egy más helyütt:

„Az ítéletnek az indokokban foglalt eltérései szintén emelkednek jogerőre.“

A külföldi írók ismertetésében inkább nyers fordítást nyújt, mint kritikai feldolgozást. Nagy szorgalommal fogott munkájához, de inkább az anyag uralkodott ő rajta, mint ő az anyagon.

Ennek csak egy bizonyítékára hivatkozunk, a mű III. fejezetére (a jogerő a közig. jogban : 51. lap). Itt óhajtja a kérdés lényegét exponálni, de a legkülönbözőbb kérdéseket halmozza. Hiányzik ebből a fejezetből az áttekinthetőség, a világosság. Inkább összezavar, mint felvilágosít. Fölsorolja a közigazgatási tényeket az ismert osztályozásban. Ezen az alapon tovább kutatott volna: de ő ezekből a különféle közigazgatási tényekből nem von le semmi következtetést, megelégszik azzal, hogy megjelölte a közigazgatási tények néhány csoportját.

A külföldi írók fejtegetéseinek ismertetését csaknem minden feldolgozás nélkül, sok helyütt lehetetlen mondatszerkezettel nyújtja. Munkájának nagyobb része a kérdéssel össze nem függő fölösleges és sokszor igen bézagos ismertetésekből áll.

Az egész V. fejezetben (a közigazgatási bíróság intézménye a jogerő szempontjából) csak néhány sor hozható kapcsolatba a pályakérdéssel. A VI. fejezet (198—233. lap): A közigazgatás, közigazgatási jogszolgáltatás és a jogerő kérdése Angliában, — teljesen fölösleges és csakis néhány sor függ össze a kérdéssel (232. és 233. oldalak). A VII. fejezetből, hol a francia joggal foglalkozik (234—264. lap), csak három oldal (263—266) való a kérdéshez, de itt is a „Conseil d'État“ intézményét és judicaturáját nem helyesen itéli meg, mert a „Conseil d'État“ bírói hivatást betöltő szerepét csak a szabályokon keresztül tekintti, de nem veszi tekintetbe, mivé fejlesztette a „Conseil d'État Contentieux“ intézményét az élet.

A további részletezések fölöslegesek, csak annak kijelentésére szorítokozunk, hogy a IX—XVII. fejezetek túlnyomó része inkább szervezeti és oly eljárási ismertetések, melyek a fölvetett kérdésekkel alig hozhatók kapcsolatba és a munka utolsó részét tevő összefoglalásából tűnik ki a legvilágosabban, hogy az anyag teljesen elnyomta a szerzőt. Igyekszik ugyan 23 pontban összefoglalni végkövetkeztetéseit, de ezek nem annyira tájékoztató kijelentések, mint inkább azt igazolják, hogy szerző több dolgot meg nem értett, még többet félreértett, vagy ha megértette, igen helytelenül fejezi ki, mit bizonyít. hogy ilyen elfogadhatatlan tételeket hirdet: „ha a határozat helytelen vagy igazságtalan, annak jogerő nem tulajdonítható — a czélszerű és igazságos határozó cselekmény, legyen az bírói vagy közigazgatási határozat vagy ítélet a jogerőre még pedig úgy az alaki, mint anyagi relativ és abszolút jogerőre képes.“

Még csak például említjük az összefoglalás 5-ik pontját, mely így szól: „A közigazgatás területén tehát a jogerős a vitát bezáró közigazgatási cselekmény nem tesz valamely jogviszonyt a felek között nem vitássá, ha deklarativ és ha constitutiv, az alkotott jog nemcsak a peres felek között, hanem mindenki

ellen hat, a ki abba a helyzetbe jut, hogy az megtámadja“. Ez így valóban nem érthető.

2. Az 5. sz. pályamunka szintén elég terjedelmes.

Két könyvből áll. Az első könyv 337 quartoldal. A második könyv 340 oldal. Megállapítottuk, hogy az első könyv nagy része a kitűzött pályakérdés szempontjából fölösleges. Szerzője azonban komolyan dolgozott, a kérdésnek irodalmát ismeri, ítélete is biztosabb, a nagy anyagon tud uralkodni és különösen a második könyvében elismerésre méltó módon foglalkozik a kérdéshez tartozó anyaggal. Helyesen látja a közigazgatási és polgári per különböző természetét és iparkodik irányító elveket megállapítani a jogerő hatásaira nézve a közigazgatásban. Tételként állítja fel, hogy a jogerő a közigazgatási intézkedések, határozatok terén teljesen nem érvényesülhet, de a jogerő intézménye azért itt is nélkülözhetetlen. Kutatja a korlátokat, a melyek között a jogerőnek feltétlenül érvényesülnie kell.

A korlátokat két irányban keresi: az ügyek megoldásának alapjaiban és az ügyek természetében. Végconclusiója az, hogy a közigazgatási bíróságok hatáskörébe vétessék fel minden oly eset felett a végső döntés, midőn jogerősség van szóban. Ez más szóval azt jelenti, hogy minden oly ügyben, mely valamely jogerős intézkedés, vagy határozat bármely irányból kiinduló megváltoztatása révén keletkezik a fél és hatóság között, döntsön a közigazgatási bíróság. Érzi szerző, hogy vannak oly természetű közigazgatási intézkedések, a melyekre nézve az anyagi jogerősség szempontjából kételyt kizáró általános szabályok alig állíthatók fel és érzi azt is, hogy ily helyzetben a mai állapot tarthatatlan, mert a legmesszebb menő önkénykedésre vezethet akaratlanul is, ha a jogerősség akár túltengőleg, akár kellenél szűkebben érvényesül a közigazgatási intézkedések és határozatok területén. Ezért akarja a közigazgatási bíróság előtt a közigazgatási kereset jogát biztosítani a jogerősség vitás kérdésében minden ügyre nézve. A munka első könyvének lényeges megrövidítésével, vagy akár teljes elhagyásával és második könyvének rendező átdolgozása után valóban megérdemelné, hogy a könyvpiacra kerüljön.

3. A 4. sz. pályamunka 152 quartoldalra terjedő rövid vázlatszerű tanulmány, mely azonban tanuságot tesz arról, hogy szerzője értelmes, logikus fő és a kérdés lényegét ki tudja választani.

Világosan állítja fel tételeit, — kár, hogy munkájában hiányzik a részletes kidolgozás. Ez a kis tanulmány inkább csak az eredmények összefoglalása. Elméleti álláspontjának alapja az a feltevés, hogy a közigazgatási bíróság hatásköre a közigazgatási jogvitás esetekre általánosságban, azoknak egész terü-

letére ki van terjesztve. Ezen az alapon állíthatta csak fel két tételét. Egyik, hogy csakis a közigazgatási bírói ítéleteket illetheti meg a jogerő, illetve annak materialis hatása. A másik tétel az, hogy a közigazgatási intézkedéseknek elvileg általánosságban nem lehet a „res judicata” hatályát tulajdonítani. Itt csak czélszerűségi és jogpolitikai szempontból mondható — úgy mond — indokoltnak, hogy kivételes esetekben felruháztassék a közigazgatási intézkedés az anyagi jogerő hatályával.

Munkája végén azonban belátja szerző, hogy álláspontja erős módosulásra szorul, mert kiindulási pontja olyan, a mely a közigazgatási bíraskodás taxativ rendszerét egyenesen kizárja. Már pedig ez a rendszer van nálunk, ez a Németbirodalom államaiban, de különben is bármely rendszer mellett is mindig sok oly közigazgatási ügy marad véglegesen a közigazgatási hatóságok előtt, a mely ügyekben a szerzett jog alapján is, a jogerősségnek érvényesülnie kell. Tanulmánya végén iparkodik is mereven felállított alaptételeit módosítani és az anyagi jogerőt kiterjeszti bizonyos korlátok között a kizárólag közigazgatási hatóságok által végleg eldönthető ügyekre is és itt a szerzett alanyi jogok tiszteletben tartását jelöli meg vezérgondolatnak.

A tanulmány világos okfejtésénél fogva bármely szakfolyóirat érdekes közleménye lehet.

4. A 2. sz. pályamunka 27 foliolap. Szűk terjedelmével arányban áll tartalmának soványsága, melyet figyelembe sem lehetett venni.

5. Űgy tartalmánál, mint világos szerkezeténél fogva legérdemesebb munkának találtuk a 3. számú pályaművet. Komoly jogászai tudással, egységes logikus conceptióval a kitűzött kérdés megoldására tett eddigi irodalmi és törvényhozási kísérleteknek és javaslatoknak, a külföldi és hazai judicaturának tanulmányozásával megírt munka. Logikus conceptiójának bizonyítéka, hogy helyesen jelöli ki a kérdéssel összefüggő anyag határait is. Előrebocsátja a magánjog és közjog között létező különbség és a közigazgatási per sajátosságainak vizsgálatát. Megismertet a polgári és büntetőjogban kialakult jogerő nehéz kérdéseivel, és ezek alapján nyúl hozzá a kitűzött problémához. Nem tér ki a szövevényes kérdés egyetlen elméleti nehézsége elől sem. Főlísmerve azt, hogy a közigazgatási hatóságok nagyon is vegyes természetű intézkedéseinek és döntéseinek területén csak általános formulával elérni nem lehet a jogerőre képes és képtelen közigazgatási tények kielégítő határigazítását: igen hasznos munkát végzett, midőn főleg hazai tételes jogunkat a jogerő szempontjából vizsgálat tárgyává tévén, nemcsak nagy általánosságban, de a közigazgatás egyes ágaiban is a gyakorlati életnek több irányban helyes irányítást törekszik nyújtani. Elméleti állásfoglalásában

tartózkodik a szélsőségektől. Űgyesen mutatja ki éppen a szélső álláspontok tévedéseit, hibáit. Munkájának becses része a Tezner, Bernatzik, Schulzenstein, Mayer Otto álláspontjainak kritikai ismertetése. Igaz, hogy ezek az írók egymással is irodalmi vitát folytatva, ebben az anyagban sok érv állott a pályázó rendelkezésére — mégis érdeme az, hogy ebben a nagy útvesztőben, ebben a sokfelé elágazó vitában talált vezérfonalat és az egyes álláspontok hézagaira, ellenmondásaira is utalt.

Szerző érezte azt, hogy bármily általános határigazítás után is maradnak területek, melyek a határokon kívül maradnak és az általános fogalmak bizonytalanságban hagynak arra nézve, hogy a hatóság anyagi jogerőt tulajdoníthat-e határozatának vagy nem, és a fél sem tudja, hogy terjeszthet-e elő új kérelmet vagy nem: a gyakorlati élet számára azt a javaslatot teszi, hogy minden közigazgatási határozat, mely res judicatát akar teremteni, kifejezetten ilyennek jelölje meg magát — és ha véleményeltérés merül fel a hatóság és fél között, legyen neki joga a vita eldöntésére a pártatlan bíróhoz fordulni. E javaslat nehézségeinek taglalásába nem bocsátkozunk, azt az elvet azonban, hogy a jogerősség vitás kérdésében döntő szava lehessen a bírónak, a melyet már az 5. számú pályamunka szerzője is ajánl, a további tárgyalásokra alkalmasnak találjuk.

Munkáján azonban meglátszik, hogy teljesen kidolgozva nincs. Maga a szerző kiemeli előszavában, hogy:

„E munka hosszú ideig tartó anyaggyűjtés és búvárkodás eredménye.

Mikor azonban arra került a sor, hogy az összegyűjtött adatok rendszerbe foglaltassanak, a kutatás eredménye megfelelő formába öntessék: a sors hirtelen fordultával oly világtörténelmi események állottak be, melyek a tudományos munkához szükséges nyugodt szemlélődést és önmagábaszállást lehetetlenné tették.

A mint az 1914. évi világháború kitörésekor alig maradt idő arra, hogy a már learatott termés megmentésére a legnélkülözhetlenebb intézkedések megtörténjenek, úgy e szerény irodalmi termést is az előzetes előkészületek hosszú tartamához képest hevenyészve és elhamarkodva kellett tető alá hozni.“

Ezen őszinte beismerés után alig szükséges bővebben részletezni a munka átdolgozásának szükségességét, mégis különösen a külföldi írók és a külföldi jogélet ismertetését tartalmazó részeket részint kibővíteni, részint több helyreigazítani szükséges. Különösen a francia, angol, amerikai jogállapotról szóló rész (250—267), oly fogyatékos, hogy ebben az alakjában rontja a munka értékét, miért is kiadás esetén azt egyszerűen kihagyandónak tartjuk.

T. osztály! a kérdés abszolút elvi megoldására nem számíthattunk, de azt a célt, melyet az Akadémia a kérdés kitzítésével elérni óhajtott, hogy a kérdés komoly bűvárlat tárgyává tétessék és a bonyolult területen irányító eszméket nyújtson, elértük, a 3. sz. („Incertus an, et incertus quando“) munkát pedig olyannak jelöltük, mely a jutalomra érdemes, a pályázat feltételeinek megfelel, és ezért ezen pályamunka szerzőjének a jutalmat kiadatni javasoljuk.

Wlassics Gyula r. t., előadó.

Concha Győző r. t.

*

A javaslat elfogadtatván, a jutalmazott munka szerzője a felbontott jeligés levél szerint dr. *Baumgarten Nándor* m. kir. közigazgatási bírósági ítéldbíró. (E megjegyzéssel: „Az esetleg elnyert díjat a hadbavonultak és családtagjaik részére kéri fordítani.“)

XII.

Jelentés a Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományáról.

A Magyar Tudományos Akadémia a Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából egy 1000 magyar frank összegű pályadíjat tűzött ki a következő pályakérdésre: „Fejtessék ki a kereskedelmi oktatásügy mostani állapota Magyarországon és a külföldön és ismerttessenek az e téren szükségese reformok.“

A pályakérdésre két pályamű érkezett be. Az első számú „A tudás hatalom“ jeligével 348 nagy negyedréti, géppel írott oldalon tárgyalja a kérdést. A munka mindenekelőtt egy bevezető részben alapos, beható általános fejtegetéseket tartalmaz és tudományos pontossággal jelzi álláspontját a kereskedelmi oktatás különböző irányelveivel, valamint intézményeivel szemben. Már ebből a részből világosan kitűnik, hogy a szerző nemcsak kitűnően ismeri a tárgyat, de magasabb szempontokból is tekinti, a mennyiben a kereskedelmi oktatásnak a nagy közgazdasági és társadalmi kérdésekkel kapcsolatban álló fontosságát is méltatja. A következő első könyv a kereskedelmi főiskolákkal foglalkozik, tárgyalja azoknak jelentőségét és magasabb rendeltetését általában, majd pedig az egyes külföldi és hazai iskolák jellegét veszi vizsgálat alá. Ez a könyv igen bő ismertetéseivel tűnik ki, de nemcsak a nyers anyagot közli, hanem bírálatot is ad és álláspontját szépen domborítja ki. Javaslatának az elemzések során való előterjesztése közben itt-ott talán a kelleténél is jobban részletez, de az anyag kimerítő előadása nem ront a mű egységes

voltán és nem homályosítja el a tudatosan szem előtt tartott célokat. Úgy a könyv adatfelsoroló, mint értékelő részéből határozottan megállapítható, hogy a szerző az anyagot szakszerűen ismeri és felette teljesen uralkodik. Emellett a helyes társadalmi és nemzeti követelményeket szépen egyeztetni össze a nemzetiségi, valamint az egyetemes culturalis kívánalmakkal. Felfogása határozottan nemzeti, de azért nem egyoldalú, hanem egységes és organikus; a helyes hangot, a közéletet mindig szerencsésen eltalálja.

A második könyv a felsőnek nevezett, de valósággal középfokú kereskedelmi oktatással és annak intézményeivel foglalkozik. Szakszerűen ismerteti az idevágó hazai intézetek fejlődésének egyes jelenségeit, az alakulatok történeti egymásutánját és mikéntjét, valamint az újabb reformterveket. Az utóbbiak között mindig kifejti a saját véleményét is. Itt konstatálni lehet minden szóból, hogy a szerző úgy a kereskedelem igényeit, mint az általános műveltség és a honpolgári nevelés követelményeit helyesen tudja meghatározni és egymással összhangba hozni. Paedagogiai fejtegetései lélektani alapon és az élet szükségleteinek teljes átérésén nyugszanak. Nem kisebb tájékozottságot mutat a szerző a külföldi államok hasonló intézeteinek ismertetésénél is, miközben egyrészt autopsián nyugvó tapasztalatai, másfelől nagy irodalmi képzettsége támogatják.

Ugyanezt mondhatni a munka harmadik könyvéről is, a mely az alsófokú kereskedelmi iskolaügy tárgyalásának van szentelve. Ezt a könyvet az összes hazai és külföldi adatoknak beható és e mellett tárgyilagos felhasználása jellemzi.

Nagyon érdekesek a női kereskedelmi oktatásról szóló negyedik könyv fejtegetései. Ezekben a szerző a nők kereseti kényszerűségéről és általában a női hivatásról helyesen, mérsékelt, elfogultság nélkül, a haladás szempontjából és a természeti nagy igazságok szem előtt tartásával ítélkezik. Így a tárgynak olyan előadásával találkozunk, a melyben az ellentétek szépen kibékülni látszanak.

A tanárképzésről szóló ötödik könyv méltóan fejezi be a munkát. Ez a könyv a tanárképzés fejlődését és mai állapotát mutatja be és javaslatainak megtételénél úgy a haladás követelményeit, mint az adott helyzetek és segédeszközök lehetőségeit számbaveszi.

A szerző az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatásügyi Tanács minden munkálatát figyelemmel kíséri és általában teljesen pozitív alapon építi fel munkáját. A kereskedelmi oktatás magasabb socialis és nemzeti feladatait ismeri és szükség szerint hangoztatja is. Irálya szabatos, részben választékos, előadása irodalmi nyelvezettel bír, különösen kellemes tulajdonsága, hogy nem a

mindenáron való újítás, hanem a komoly szakmunka hangját alkalmazza.

Absolut becsü mű és így javasoljuk, hogy a pályadíj ezen munka szerzőjének kiadassék.

A 2. számú, „Minerva és Mercur“ jeligéjű, 319 ivrétű lapra terjedő pályamű nagy szorgalommal gyűjti össze a kereskedelmi oktatásra vonatkozó adatokat. Szerzője ismeri a tárgy irodalmát, de különösen a hazai forrásokat. Általában a kereskedelmi oktatásügy hazai adatainak igen részletes feltüntetésére fekteti a fősúlyt. Az előbb megbeszélte munkával ellentétben Horvát- és Szlavonországra vonatkozólag is tartalmaz bő adatokat, külföldi adatgyűjteménye azonban csak az osztrák, a német és a svájcezi kereskedelmi oktatásra terjed ki, mint a mely államok idevágó példái a hazai viszonyokra leginkább alkalmazhatók. Ennek a munkának nagy érdeme, hogy a hazai tananyagot fejlődésében és jelenlegi állapotában részletes adatokkal mutatja be. Gyengéje azonban, hogy kritikai álláspontot nem foglal el és összes javaslatait, tehát a pályakérdés egyik főrészét, a reformot, utolsó fejezetében „Összefoglalás és reformirányok“ czim alatt mindössze 16 oldalon csak vázlatosan terjeszti elő.

Tekintettel arra, hogy főkép a hazai intézetekre vonatkozó adatokat, nevezetesen ezeknek az intézeteknek a fejlődését ez a munka oly kimerítően tárgyalja, hogy azokból a hazai állapotoknak igen tanulságos képét kapjuk, szerzőjét dicséretre ajánljuk.

Budapest, 1915. márczius 20.

Gaal Jenő r. t., előadó.

Mattekovits Sándor r. t.

*

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jutalom az 1. számú pályaműnek íteltetett oda, melynek szerzője a felbontott jeligés levél szerint *Vincze Frigyes* kereskedelmi akadémiai tanár Kolozsvárt. A 2. számú dicséretet nyert pályaműnek jeligés levele csak akkor fog felbontatni, ha szerzője ezt óhajtja.

XIII.

Jelentés a Lukács Krisztina-jutalomról.

A Lukács Krisztina-jutalomra, melynek tétele ezúttal „Az erkölcsi értékfogalom történeti és kritikai tárgyalása“, négy mű pályázott hat kötetben, melyekről a következőkben terjesztjük elő véleményes jelentésünket.

Az 1. számú pályaművet, melynek czime: „Az erkölcsi értékfogalom története“ (Jelige: Semper idem), történeti szempontból a teljességre való törekvés jellemzi. Figyelme kiterjed az ethikai gondolkodás nagy vezéralakjain kívül kisebb jelentőségű moralistákra is, mint pl. Theophrastos, La Rochefoucauld, La Bruyère, Bossuet, Fénelon, Vauvenargues, Diderot, Voltaire, Gall, Nagy Frigyes, Vico, Galiani, Franklin álláspontjaira. Az ó-kori keleti népek erkölcsi elmékedőitől egész Nietzsche, Tolstoj és Mengerig alig van moralista, kinek nevével könyvében ne találkozánk. Sajnos, hogy a extensitas gyakran az intensitas rovására megy s szerzőnk akárhányszor alapos, a forrásokra visszamenő tárgyalás helyett másodkézből vett futólagos ismeretést nyújt. E tekintetben nagy egyenetlenséget tapasztalunk: míg némely bölcselő gondolatvilágába előszeretettel merül el s a tárgyával távolabbi vonatkozásban álló eszméit is felöleli, más esetben megtörténik, hogy oly gondolkodókról, mint Locke és Herbart, csak hiányos és tökéletlen képet nyerünk. Az előbbinél egészen mellőzi a törvény háromféle fogalmát, az utóbbinál pedig meg sem említi az ethikai ideákat. Charron és Montaigne ismertetése is felületes. A mű tudományos értékét nem kis mértékben szállítja le, hogy ismertetéseiben igen gyakran merít közismert compendiumokból, a helyett, hogy forrástanulmányok eredményét nyujtáná. Az ó-kori keleti népek erkölcsiségének ismertetését főképen Kovács Ödönnek „A vallásbölcsestet kézikönyve“ című 1877-ben megjelent, ma már elavultnak tekinthető könyvére alapítja. A görög erkölcsstani irányok tárgyalása alkalmával Zeller, Janet, Schwegler, Lange (Materialismus) és Lewes műveit idézi, de nem ismeri a szorosan vett görög ethikatörténeti műveket (Ziegler, Max Wundt, A. Schmidt). Elavultnak tekinthetők ma már Baur művei is az őskereszténységről, a IV—VI. századról és a középkorról (ezeknek 1874., 1879. és 1882. évi magyar fordításait használja a szerző), holott e korokra vonatkozóan a lefolyt 30 esztendő alatt a pályakérdés szempontjából is gazdag irodalom jött létre. A stoicismusról való ismereteit másodkézből meríti, a helyett, hogy Arnim fragmentumgyűjteményét használná. Abaelardot sem ismeri eredeti forrásból. Még súlyosabb kifogás alá esik, hogy oly gondolkodókról való tudását, a minők Condillac, Helvetius, Chr. Wolff, Schelling, Fechner, E. v. Hartmann, Schwegler közismert bölcsészettörténeti compendiumából meríti, Comte-ot is csak másodkézből ismeri. Pedig a hol a szerző mélyebbre hatol a felületnél, értékes szempontokat nyújt: határozottan sikerültek a Leibniz, Fichte, Schopenhauer, Nietzsche-ről szóló fejezetek, melyekben a szerző kritikai elmeéről tesz tanubizonyságot. Az egyetlen a pályázók közül, ki Spinoza erkölcsi világnézetébe behatolt.

Am a kritikai élesség szempontjából sem egyenletes a mű: sajtóságotan elfogult a vallási tényezők erkölcsi értékelésében. Így teljesen félreérti a bocsánandó bűn katolikus conceptióját. (109. l.) A középkori egyháznak általában a következő erkölcsi álláspontot tulajdonítja: „erkölcsi értéke is csak az olyan cselekedeteknek volt, a melyek az egyház céljait szolgálták, vagyis az olyan cselekedeteknek, melyek akár az egyház vagyoni gyarapodására, akár tekintélyének emelésére szolgáltak“. (112. l.) Joggal kérhetjük e nyilatkozat után: olvasott-e a szerző csak egyetlen középkori moralistát is? Sohasem hallott legalább egy Kempis Tamás erkölcsi mélységéről? A középkor szellemi életének megértésére és értékelésére egyáltalán képtelen. Szerinte „az egyház ellensége volt minden gondolkodásnak“, a scholastika „egyoldalú és naiv bölcelet“. Úgy látja, hogy az imádkozás, böjtölés, zarándoklás és remeteskedésnek nem lehet erkölcsi értéke: e mozzanatokban nem pillantja meg az erkölcsi önfegyelmzés fejlődésének érdekes symptomáit, hanem merő elfajulást lát bennük, melyet az egyház tekintélyének megerősítése céljából istápol. (132. l.) Ezek után nem lep meg benünket, ha nincs szempontja a reformatio erkölcstörténeti értékelésére sem: a reformatio tényének nem tulajdonít semmiféle pozitív érdemet az erkölcsi értékforgalom történetében s csak negatív jelentősége van szerinte annak, a mennyiben a katolicismus álláspontját a cselekedetek értékéről megbírálja s „felszabadítja a lelkiismeretet és gondolatot ezeréves rabságából“. (132. l.) Az egyéni meggyőződés új értékelését szemben a katolicismus tekintélyelvvel, melyet épp a protestantismus vitt be újkori erkölcsi életünkbe, a szerző meg sem látja.

A mű történeti tárgyalását mindvégig kritikai fejtegetések kísérik. Az álláspont, mely szerzőt eközben irányítja, a következőképen jellemezhető. Bölcselőnk indeterminista: a cselekedetek csak akkor lehet erkölcsi értéke, ha az szabadságból és nem szükségképiségből ered. Ha az akarat szükségképi s így egy „felsőbb hatalom“ merő eszközei vagyunk, „úgy minden cselekvés egyenlő értékű“, mivel a felsőbb hatalom, a mely az embert cselekedtetí, bizonyára legjobban tudja, hogy mit tesz és miért teszi, és így ezen felsőbb hatalommal szemben minden emberi ítéletnek el kell némulni. (3. l.) A determinismus nem tudja az erkölcsi felelősséget megmagyarázni. (193. l.) A szerző etikai álláspontjának másik jellemző sajtósága az erős antiudaimonismus. „Működhet valaki — úgymond — (346. l.) egész életében úgy a saját, mint a köz boldogságára a nélkül, hogy egyetlen erkölcsileg értékes cselekedetet hajtana végre és viszont egy másik az erkölcsileg értékes cselekvések egész sorozatát hajthatja végre, a nélkül, hogy saját vagy a köz boldog-

ságát egy hajszálynira is előrevinné“. Harmadik jellemző vonása szerző álláspontjának, hogy a normatív etika híve: a kötelesség az erkölcsi értékfogalom lényege. „Erkölcstől tehát az ember társas mivoltából származó iratlan törvények összessége, erkölcsi kötelesség alatt pedig ezen törvények szerint való öntudatos emberi cselekvés értendő“. (365. l.) Kantnak szemére veti, hogy a kötelességet oly forrásból származtatja, melyet ő maga számunkra megismerhetetlennek mond. (250. l.) Ő ezzel szemben azt tartja, hogy „jog és erkölcs egyformán a kötelesség talajából fakadt, maga a kötelesség pedig az ember társas mivoltában leli eredetét“. (363. l.) Egyébként az erkölcsi értékfogalom szerző szerint mindig csak formális maradhat. A mily távol állunk attól az eszményi állapottól, hogy faj, nemzet, vallás, előítélet ne tegye az emberek konkrét erkölcsiségét egymástól különbözővé, „éppoly távol áll az ember attól, hogy az erkölcsi érték mibenlétéről egy abszolút, minden egyes emberre és minden időben érvényes fogalmat alkothasson magának“. (380. l.)

Az a mód, a mint szerző a fenti értelemben az erkölcsi értékesség problémáját a szabadakarat kérdésétől teszi függővé, nyilvánvalóvá teszi, hogy az értékelméleti kutatás álláspontját nem honorálja, mert hisz ebből az derül ki, hogy az ontológiai és az axiológiai szempontok különbözőségéig nem jut el. Böhm Károly mélyenjáró axiológiai vizsgálatait úgy látszik nem is ismeri: nem idézi, nem czéloz rájuk, bibliographiájába nem veszi fel. Sajnálatos körülmény ez épp oly szerzőnél, ki saját szavai szerint (383. l.) különös súlyt kívánt fektetni hazánk philosophiai irodalmára. Az ontológiai és axiológiai szempont összefolyása szerzőnk gondolkodásában nemcsak ingataggá teszi azon talajt, melyen állva kritikát mond az egyes etikai elméletekről, de egyéb nehézségeket is támaszt álláspontjával szemben. Mint mondtuk, szerzőnk a normatív etika híve, az erkölcsi parancsban abszolút kötelességet lát, mely a boldogságtól való függetlenségénél fogva minden hypothetikus elemet kizár. És mégis: az erkölcsi kötelesség „eredetét“ a társas életben látja (363. l.), tehát egy ontológiai mozzanatban, mely nyilvánvalóan csak hypothetikus imperativusnak lehet forrása. Azáltal természetesen, hogy az ontológiai és az axiológiai szempontokat nem választja szét, már az „eredet“ szó tulajdonképeni jelentésével sem jöhetünk tisztába. Történeti eredetre gondol, vagyis a kötelesség tudatának lélektani felléptére? Ez esetben a forrás, melyből a kötelesség „ered“, *causát* jelent, s ily értelemben talán Kant is elismerte volna, hogy társas élet nélkül az erkölcsi kötelesség *tudata* nem alakulhatott volna ki az emberben. Jogcizmet, sanctiót ért „eredet“ alatt? Akkor a forrás, melyből a

kötelesség „ered“, *ratiót* jelent, de ez esetben a kötelesség „eredete“ nem a társadalmi élet, hanem valamely önértékű mozzanat, a melyre vonatkoztatva értékesek bizonyos cselekedetek. Bármint áll is a dolog: az a differentiálatlan álláspont, melyet szerző e szempontból elfoglal, nem ad neki jogcímet arra, hogy az erkölcsi értékfogalom lényeges vonásául az abszolút kötelezőséget vegye fel. Mert ha eredet alatt *causalis* eredetet ért, úgy az nincs befolyással az erkölcsiség abszolút kötelezőségére: abból, hogy valami szabályt az emberek kötelezőnek *tartottak*, még nem következik, hogy az *valóban* kötelező. A történeti eredet más, mint a jogcím. Ha pedig eredet alatt *ratio* szerinti megalapozottságot ért, akkor nem fejtette ki e *ratiót* s így az erkölcsiség kötelezősége részéről önkényes állítás. Az ontológiai és axiológiai szempont elválasztásának hiánya végül lélektanilag megérteti velünk a szerző azon sajátos álláspontját, hogy egyrészt elismer absolute kötelező erkölcsöt, mely lényegében nem is változott a történet folyamán, de másrészt absolute kötelező erkölcsi normák kifejtését lehetetlennek tartja. És miért? Mert az emberek *tényleg* — faj, vallás, nemzet szerint — különbözőképen *fognak* mindig erkölcsi kérdésekben itélkezni, vagyis mert az emberiség concret erkölcsiségének egysége a valóságban elérhetetlen utopia. Ez azonban oly okoskodás, mintha a logikában így következtetnénk: mivel az emberek *tényleg* mindig különbözőképen *fognak* gondolkodni s így a míg emberek élnek, mindig lesznek, kik logikai hibákat követnek el, *tehát* minden gondolkozó emberre nézve absolute kötelező logikai szabályokat nem fejthet ki a tudomány. Valamint az ily okoskodás a psychologia és logika, tehát az ontológiai és axiológiai szempont összetévesztése volna, úgy szerzőnkél is e két szempont széjjeltartásának elmulasztása idézte elő ama felemás álláspontot, hogy egyrészt normatív etikát fogad el, másrészt azonban absolute kötelező erkölcsi normák kifejtését lehetetlennek tartja.

Szerzőben kétségtelenül van elmélkedő erő és philosophiai temperamentum. A maga lábán jár s érzéke van aziránt, hogy a problémákat legmélyebb alapjukban ragadja meg, úgy hogy örömmel üdvözljük s reméljük, hogy philosophiai irodalmunk értékes munkásává válik. De e munkája, részben az *ex fontibus* való történeti tanulmányok hiányosságánál, részben az elméleti álláspont nem teljes átgondoltságánál fogva még nem érte el azt a színvonalat, hogy a pályadíjjal való jutalmazását javasolhatnók.

A 2 ik számú *pályamunka*: Az erkölcsi értékfogalom története (Jelige: *Utinam attendisses* etc.) egészen rövid, vázlatos feldolgozása az ethikai elméletek történetének. Nagy vonásokban ecseteli az erkölcsi értékfogalom fejlődését, miközben főleg

az individual- és a sociaethikai szempontok küzdelmére ügyel. Módszerénél fogva azonban e mű tudományos munkának alig tekinthető, legfeljebb compendiumszámba mehetne. Sehol sem idézi az egyes philosophusok erkölcsbölcséleti munkáit, sőt azok címét sem említi meg; a bibliographiai függelékben is hiába keressük azokat. Kritikája általában erőtlen s nem domborit ki valamely határozott ethikai álláspontot. Előadása néhol nevek merő felsorolásává válik, vagy pedig annyira per summos apices halad, hogy pl. ezeröttszáz év erkölcstanai elmélkedését egy féloldalon intézi el. Nem egy állítása tárgyi kifogás alá is esik, pl. midőn azt mondja, hogy ami hatása Platon istenségének van, „az nem személyes, hanem fogalombeli“. (21. l.) Tévedés, hogy Aristoteles ethikája független metaphysikájától (22. l.); hisz a „jó“ metaphysikai conceptiója nélkül Aristoteles erkölcstanának lényegét nem érthetjük meg. Charron álláspontját tévesen hasonlítja a sophisták individualismusához (91. l.); Spinoza tanában az egoismust kelletlenül jobban hangsúlyozza. (120. l.) Kantnál a gyakorlati észnek a tiszta észtól való különbségét nem méltatja s így az előbbi primatusának tanát nem érinti. Érdeme, hogy teljességre törekszik: az egyetlen a pályázók közül, ki a magyar philosophusokat is méltatja. Némely elméletnek lényegét találóan emeli ki, de munkája annyira rövidrefogott, oly kevéssé viseli magán a módszeres történeti forrástanulmány jellegét s kritikai tárgyalása oly kevéssé mélyreható, hogy nem ajánlhatjuk a pályadíjjal való kitüntetésre.

A 3-ik számú pályamunka, melynek czime: „Az erkölcsi értékfogalom kritikai tárgyalása“ (Jeligéje: Est enim verum index sui et falsi) széles alapokra fektetett két kötetben kidolgozott mű. A szerző álláspontja az, hogy „előbb kritika, azután történet“; az előbbi tüzetes megalapozása céljából pedig szükségesnek tartja teljes philosophiai világnézetét kifejteni. Az első kötet nem is egyéb, mint ismeretelméleti, logikai és metaphysikai fejtegetések összesége s csak a második kötet viseli „A relativ és az absolut erkölcsi értékfogalom történeti és kritikai tárgyalása“ czimet. E rész azonban a szerző saját szavai szerint csak „néhány fontos fejezet vázlata“, vagyis az egész mű befejezetlen. Szerző tehát a pályázat által kijelölt tárgykörnek úgyszólván csak a küszöbéig jutott el, azt nem dolgozza fel s így egyáltalán nem nyújtja azt, a mit a pályakérdés megkíván s amit művének czime ígér. Ily körülmények között dolgozatát meg sem bírálhatjuk, mert lehetetlenség akár a szerző történeti kutatásainak eredményét, akár ethikai álláspontját a benyújtott töredékek alapján megítélni. Művét tehát nem vehetjük figyelembe.

Sok tekintetben fölötte áll az előzőknek a 4-ik számú

pályamunka: „Az erkölcsi értékfogalom történeti és kritikai vizsgálata“. (Jelige: A csillagos ég felettem. Az erkölcsi törvény bennem — Kant.) Gondos, nagy szorgalommal folytatott történeti kutatásokat tartalmaz az I. kötet, míg a II-ik kötet az erkölcsi érték tanának elméleti alapvetése után a hedonizmust és utilizmust teszi tüzetes bírálat tárgyává s a szellem önértékűségének tanát, melyet „nobilizmus“-nak nevez, iparkodik igazolni. A szerző Böhm Károly buzgó és hű követője: annak általános értékelméletét alkalmazza az ethikai problémákra.

A történeti rész az őseMBER és a civilizálatlan népek erkölcsi értékelésének, a zsidóság, az indus és a kínai philosophia moralis álláspontjának ismertetése után áttér az erkölcsi érték elméletére a görög philosophiában. Majd a kereszténység erkölcsi értékelésének fejlődését vázolja Jézus, az új-szövetség, az egyházatyák tanaiban s a középkor bölcséleti törekvéseiben. A modern philosophia erkölcsi úttörőiként Giordano Brúnót, Montaigne-t, Charront, Bacont és Grotiust mutatja be. Azután áttér az angol és skót erkölcsphilosophiára és Hobbes, valamint a cambridgei iskola, Locke, Clarke és Shaftesbury, Mandeville, Butler, Paley, Price, Hutcheson, Hume, Adam Smith elméleteit ismerteti. Majd bemutatja a racionalizmus tanát az erkölcsi értékre vonatkozólag. Descartes, Malebranche és Jeulinx, Spinoza, Leibniz és Helvetius, valamint Holbach idevágó elméleteit tárgyalja. A negyedik fejezetben azt igéri, hogy Kanttól Nietzscheig kíséri majd végig az erkölcsi elméleteket, de magát Nietzsche nem dolgozza már fel. Kant beható ismertetése után Fichte, Schelling, Hegel és Schleiermacher tanait bonczolja, majd Herbart, Schopenhauer, Beneke, Feuerbach elméleteit fejti ki. Végül a XIX. század utilitarizmusának ismertetését adja Bentham és Stuart Mill tanainak bemutatásával.

Ez ismertetések mindenütt pontosak, idézetekre támaszkodnak s csaknem kivétel nélkül forrástanulmányokon épülnek fel. Feltűnő, hogy az angol moralisták tanait, bár eredeti műveikből, de rendszerint francia és német fordítások alapján ismerteti. Igen világosan és szabatosan emeli ki az egyes teoriák lényegét s nem egy helyen erős jellemzésekkel és meglepő egybevetésekkel találkozunk. A szerzőnek van érzéke a történeti folytonosság iránt s éles szemmel veszi észre az eszmék evolutívjának structuráját. Kifogásolható pontok természetesen nála is akadnak s ezek szerintünk a következők.

Az őseMBER és a civilizálatlan népek erkölcsiségének jellemzésénél nem eléggé használja fel Westermarck kutatásainak azon eredményét (bár munkáját magát ismeri), mely szerint a primitív népek erkölcsisége sokkal egyöntetűbb s általában fejlettebb, mint azt régebben hitték. Csak helyeselni lehet szerző

azon álláspontját, hogy szakítva a hagyományos szokással Demokritost nem a Sokrates előtti, hanem a Sokrates utáni bölcseslethez számítja, amire úgy az időrend, mint erkölcsi reflexióinak jellege egyaránt feljogosítanak. Súlyos kifogás alá esik ellenben az a körülmény, hogy Sokrates tárgyalásánál egészen természetesnek tartja, hogy úgy Platont mint Xenophont és Aristotelest egyaránt forrásnak tekintí, mintha tudomással sem bírna ama nagy vitáról, mely e három író adatainak hitelességére vonatkozik s a mely vitában való állásfoglalás nélkül Sokrates tanáról a mai tudomány igényeinek megfelelő kép nem adható. Ezt pedig épp az ethika történetírójától méltán elvárhatjuk. Némi történeti és lélektani naivitásra vall, hogy Augustinus kegyelemtanáról szólva, azt összefüggésbe hozza az egyház hatalmi törekvéseivel, melyek czélja „hogy az erkölcsiséget minden autonómiajától megfosztván, a maga engedelmes eszközévé fokozza le s értékét a maga hasznának szempontjából állapítsa meg“ (I. k. 133 l.). A ki csak egy fejezetet is olvasott Augustinus Confessióiából, rögtön látja annak a lehetetlenségét, hogy az egyház hatalmi érdekeiből magyarázza vallási nézeteit, melyek ő nála, mint ennyire talán soha senki másnál, közvetlen élményekből, az isteni kegyelem átéléséből fakadnak. Erősen vitatható állítás az is, hogy a renaissance legjellemzőbb vonása az aestheticismus (I. k. 144 l): ez inkább már *credménye* az élet amaz új conceptiójának, mely ekkor lép fel, semmint alapja. Az újkori philosophia képviselői közül legkevésbbé Spinoza erkölcsi életfelfogásába hatol be: vagy lehet-e annak mélységeiről fogalmunk, ha az „amor intellectualis Dei“ mozzanatát teljesen figyelmen kívül hagyjuk?

Égészben véve a történeti rész sikerült. Ha tisztán historiai pályakérdésről volna szó, e mű a díj kiadásánál komolyan számbajöhetne. Sajnos azonban, hogy a II-ik kötet elméleti fejtegetései szerző kritikai álláspontjának alapját oly differentiálatlannak s ebből folyólag homályosnak mutatják, hogy — miután egységes történetkritikai pályatételről van szó — az első rész által keltett kedvező benyomást jórészt eltüntetik. Nem arról van a következőkben szó, hogy e sorok írói egy, az ő ethikai álláspontjuktól különböző elméletnek téves voltát kísérelnék meg kimutatni: erre semmi sem volna alkalmatlanabb, mint egy pályázati jelentés. Azt óhajtjuk csak kifejtetni, hogy szerző ép alapvető fogalmainak differentiálatlansága folytán szükségképen homályos fogalmakkal operál s így nem képes oly biztos positióra szert tenni, mely őt feljogosítaná a különböző ethikai elméletek felett való egységes kritikára.

Szerző Böhm Károly azon tanához csatlakozik, mely szerint absolut értékű vagyis önértékű csak a szellem. A gyönyör, a haszon csak relativ értékek, melyek önmagukon túlmutatnak egy

másik értékmérő felé, melynek már csak önmagában van értéke s így tér és időbeli feltételektől függetlenül nemcsak hypothetikus, hanem kategorikus imperativusnak is lehet forrása. A homály ott kezdődik, hogy szerző nem jut világos álláspontra a „szellem“ fogalmára nézve. A szellemet azonosnak mondja az öntudatos Ennel (II. 80 l.), majd az öntudatos intelligentiával (II. 366 l.). De hogy értendő az „Én“? Némely helyen oly értelemben használja a terminust, mint Fichte, midőn abszolút Énről beszél (II. 27. l.) — de máskor az „Ént“ a relativ Én: az egyes emberi individuum Énjének jelölésére használja (II. 28. l.). Sehol az Én e kétféle jelentésének szabatos megkülönböztetésével nem találkozunk s még kevésbé annak a megmagyarázási kísérletével, hogy mikép jutunk a mi individualis Énünk ismeretéről egy abszolút, cosmikus Én ismeretére.

Azt hisszük — miután szerzőnk az Ént az individualis Én értelmében is veszi —, hogy ő sem tart *minden* szellemet, intelligentiát, Ént értékesnek: oly intelligencia s oly Éntevékenység vagy szellem, mely helytelen és rosszalandó ézél szolgálatában áll, nem lehet értékes. De ha ez így van, akkor az Én, az intelligencia, a szellem nem absolute, vagyis minden körülmény között értékes, mert értékességének mértéke azon tőle különböző mozzanatban van, melynek szolgálatában egyedül értékes az intelligencia. Szerzőnk is tudja, hogy az Én, az intelligencia, a szellem csak bizonyos *kellékek* mellett absolute értékes. E kellékek: az öntudatosság, a szabadság és a salaktalanság vagyis az ösztöni elemektől ment tisztaság (II. 81. l.). Ha már most felvetjük azon kérdést, hogy mily jogn köti szerző a szellem értékességét e három mozzanathoz — erre nézve világos *axiologiai* választ nem kapunk. Az axiologiai válasz ugyanis csak az lehetne, hogy a szellemet azon eszmény teszi értékessé, *a melyet* megvalósítani igyekszik, ez eszmény pedig a szellemtől valami különböző mozzanat volna s így *ez az eszmény*, nem pedig a szellem volna abszolút értékű. Ha tehát szerző eleget tesz tovább is az axiologiai magyarázat kívánalmainak, fel kell hogy adja a szellem önértékűségének tanát. Hogy ezt kikerülje, ahhoz az argumentációhoz nyúl, hogy a szellem lévén az önérték, az önértékű dolog birni fog azon tulajdonságokkal is, a melyek a szellemre nézve jellemzőek, tehát az önértékű dolog öntudatos, szabad és salaktalan lesz (II. 80. l.). Ámde ez nyilván nem axiologiai hanem ontologiai érvelés, mert hiszen lényegileg abban áll, hogy rámutat a szellem *tényleges* jellemző tulajdonságára szemben más dolgokkal. Ezen az alapon azonban nem lehet a szellem három jellemző tulajdonságának az *értékességét* kimutatni, mert *tényekre* való rámutatással nem lehet *értékességet* indokolni. Nem lehet pedig azért, mert ily módon egész értékelméletünk circulus vitiosussá

válík; mert az értékelmélet feladata *ép azt* megmagyarázni, hogy a *tények* közül *miért* emelünk ki némelyeket mint értékeseket szemben másokkal: e kiemelés motivuma, vagyis a végső értékmérő tehát nem lehet ismét egy ténycsoport, a minő a szellem valamely *tényleges* sajátága, hanem csak amaz *eszmény*, melynek elérési törekvése teszi a szellemet is értékké. Ezért midőn az öntudatos, a szabad, a salaktalan szellemet tartjuk csak értékesnek, ez már *felteszi* a végső értékmérőt s így circulus vitiosus ha — mint szerzőnk teszi — a végső értékmérőt magára a szellem *tényleges természetéből* meritjük.

Általában: szerző álláspontjának ismeretelméleti differenciálatlansága abban mutatkozik legfeltünőbbben, hogy az axiológiai és az ontológiai szempontokat — bármennyire is igyekszik ezt megtenni a részletekben — a végső alapfogalmak körében nem tudja egymástól szétválasztani. Hiszen egész értékstanát végül ontológiára építi: a szellem adott *tényleges természetére*. Ő maga elismeri, hogy az *Én* alatt olyasvalamit ért, a mi *van*, a mi ontológiai categoria (II. 387. l.). Szerző azon nehézségek ellen, melyek ez álláspont ellen felhozhatók, úgy próbál védekezni, hogy nem a meglevő *Én* az absolute értékes, hanem a teljes *Én*, mely még fejlődésben van: még nem realitas, csak azzá lesz (II. 387 l.). De kérdezzük: mi e fejlődés mértéke vagyis értékmérője? *Mihez viszonyítva* mondjuk az *Ént* kevésbé vagy inkább fejlettnak? A fejlettség mértéke nyilván nem lehet ismét az *Én* *tényleges, adott természete* — mert hiszen az értékmérő és az értékelt létező nem lehet azonos; a *tényleg létező* *Ént* tökéletlennek, fejletlennek mondjuk épp azon *Énhez képest*, mely még nincs, mely tőle különbözik. De miért tartjuk értékesnek e jövőben megvalósulni hivatott teljes *Ént*? E kérdésre nyilván nem adhatjuk ismét azon ontológiai választ, hogy azért értékes a teljes *Én*, mert az szükségképen meg fog valósulni az ontologia világában. Mert hiszen igen sok dolog szükségképen fejlődik ki a létező világban s mégsem értékes. Ismételjük: a causalis szükségképesség nem jogczim. A fejlődés fogalmának segítségülhívása sem menti ki szerzőnket azon circulus vitiosusból, hogy a végső értékmérőt a létező világban, az ontologia körében keresi, holott ez értékmérőnek épp azt kellene megmagyarázni, hogy minek alapján gyakorlunk értékeség szempontjából selectiót a létező dolgok között. Az értékes létező s így az értékes szellem fogalma is felteszi a már nem ontológiai jellegű végső értékmérőt s úgy nem lehet azt a szellem fogalmából levezetni.

E pályamű is tehát, daczára jelességeinek, melyek az előbb tárgyalt munkákkal szemben kiemelik — hijával van a jól megalapozott elméleti álláspontnak. Sőt a felfogás önállósága tekintetében mögötte marad a 1. sz. pályamunkának, a mennyiben tel-

jesen Böhm Károly követője s annyira magától értetődőnek tartja e bölcseleti álláspontját, hogy gyakran inkább a proselyta semmint a philosophiai értelemben vett tanítvány benyomását kelti. Így például vitán felül állónak tartja a subjectiv idealismus ismeretelméleti álláspontját: legalább erre vall, hogy azt indokolás nélkül kiindulópontul választja. Mindezzel azonban nem azt állítjuk, hogy szerzőben hiányoznék az önálló gondolkodásra való képesség: csak tényként constatáljuk, hogy az ez idő szerint még nem fejlődött ki annyira, hogy akár önálló etbikai álláspontot tudott volna kifejleszteni, akár csak mesterének tanait mélyíteneie sikerült volna. Ez okból nem ajánlhatjuk dolgozatát a pályadíjjal való kitüntetésre s így — sajnos — a pályadíjat egyáltalán nem tartjuk kiadhatónak.

Fináczy Ernő, r. t.

Pauler Ákos, l. t.

*

Az osztály javaslata elfogadtatván a jutalom nem adatik ki.

XIV.

Jelentés az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár jutalmáról.

A pályatételt (Fejtsék ki a drágaság kérdése) az Akadémia az 1913. évi nagygyűléséből tűzte ki, 1914 szeptember 30-iki lejárattal, a mely határidő csak az utolsó hónapban hosszabbított meg, a közismert okokból 1914 december 31-ig. Nyilvánvaló tehát, hogy az Akadémia a pályatétel kitűzésekor nem a drágaságnak azokra a legújabb jelenségeire gondolt, a melyek a most folyó világháborúval függnék össze, hanem azoknak a tényezőknél a kifejtését kívánta, a melyek tulajdonképen a kilenczvenes évektől kezdődőleg, különösen azonban mintegy tíz év óta világszerte az árak emelkedését okozták s a drágaság kérdését fontos és sokat vitatott gazdasági problémává tették.

Szükségesnek látszik ezt előrebocsátani, hogy szemléltethetőbbé tegyük a mértéket, a melyet a pályamunkákkal szemben alkalmaznunk kell.

A pályázatra 3 pályamű érkezett be. Az 1. számút, mely „Theuerung und Strikes“ czímen német nyelven kinyomtatott s a szerzőnek, Vrba Rudolfnak nevével ellátott, mintegy 20 íves munka, az általános pályázati feltételek értelmében ki kellett rekesztenünk a pályázatból.

A „Haladjunk a korrall“ jeligéjű 3. sz. pályamű nem érdemel komolyabb figyelmet. A néhány lapnyi terjedelmű dolgo-

zat a tudományos készütség minden jele nélkül, pongyola, sőt sok helyen értelmetlenné váló írásmóddal mond el néhány közhelyet a drágaság kérdéséről. Kiinduló pontja: hogy drágaság nincsen s az, hogy mindenért többet kell fizetnünk, mint korábban, a civilizatio fejlődésének a következménye, a mi ellen panaszkodnunk nem volna szabad. Mégis, felsorolja azokat az okokat, a melyekből szerinte a drágaság fakad: a szabadipar rendszerét, az igények növekvését, az olcsó pénzkölcsönt és a kedvező közlekedést, az adórendszert s végül a háborút. Fejtégetései során, a melyek legtöbbször naivak s a tények okait majdnem mindenütt félreismerik, arra a conclusiora jut, hogy „a drágaság oly nagy, a mi már-már kétségbeejtő, elviselhetetlen“.

Több igénynyel lép föl a „Drága az élet“ jeligéjű 2. sz. pályamunka, a nélkül azonban, hogy a kérdés megoldásának még csak közelébe is tudna férközni. Néhol elég közel jut a helyes úthoz, de aztán ismét messze elkalandozik tőle s a kitűzött problémával egyáltalában nem tud megbirkózni. Nemzetgazdasági alapfogalmaknak zavaros előadásával kezdi meg munkáját. A használhatóság és érték fogalmából indul ki, hogy áttérjen az ár, a pénz, az arany szerepének ismertetésére. Ez a beállítás jó volna tehát, ha gondolatmenete logikusan haladna a további cél felé. De már kezdettől fogva bőbeszédű ott, a hol néhány markánsan jellemző mondat elég volna s nagy hirtelenséggel siklik át oly részletek fölött, a melyeknek a jelentőségét jobban ki kellett volna domborítani. Jó hangot üt meg akkor is, a mikor az aranykészletek nagy növekvéséről kezd beszélni: de a consequentiákat nem tudja helyesen levonni s az idevonatkozó elméletek túlzásaival való hosszas polemia után ismét más térre csap át. Előadását különösen innen kezdve mindvégig nehézkessé és szaggatottá teszik a gyakori idézetek s a polemiák, a melyekbe a citált munkák szerzőivel bocsátkozik. Irodalmi tájékozottsága azonban csak látszólagos, mert vegyesen és rendszertelenül idéz az újabb irodalom kisebb jelentőségű munkáiból s régi szerzőknek a mai drágasági viszonyokkal kapcsolatba alig hozható könyveiből. A jeles Roscher például aligha érdemelte meg, hogy 1852-ben kiadott munkáját a mostani viszonyokra vonatkoztatva bírálgassuk. Sokat foglalkozik a drágaság kérdése körül Amerikában fölmerült vitákkal és indítványokkal, a nélkül, hogy az amerikai gazdasági helyzetet találóan jellemezni s az ottani viszonyoknak a világpiacz helyzetére gyakorolt befolyását megmagyarázni tudná. Számszerű adatai is majdnem túlnyomóan Amerikára vonatkoznak; jellemző és bizonyító erejük kevés. Sokkal közelebb bőséges adatgyűjteményeket találhatott volna a drágaság és drágulás megvilágítására. A drágaság kérdésében

házánkban tartott tanácskozások eredményeit, szakirodalmunk idevonatkozó termékeit s hivatalos statisztikánk adatgyűjteményeit úglátszik egyáltalában nem ismeri.

Fejtegeti a természeti viszonyok hatását a drágaságra, azután — szintén csak felületesen — azt érinti, hogy a mezőgazdasági termelés nem képes lépést tartani a népesség szaporodásával, kitér a plutokratia kinövésére s a közterhek növekvésére, a nélkül, hogy e tényezőknek összefüggését s a drágaság szempontjából való igazi jelentőségét elének tudná tárni. A dolgozatnak mintegy harmada már a háborúval kapcsolatos drágasággal kíván foglalkozni, de közhelyek ismétlésén kívül újra visszatér a drágaság általános tényezőinek taglalásához, egyformán kárhóztatva az agrárius és merkantilista törekvéseket, támadva s mindjárt védve is a vámpolitikát stb. Egészében rendszertelen, kapkodó munka, minden irodalmi érték nélkül, nemcsak jutalomra, hanem még dicséretre sem érdemes.

Bátrak vagyunk javasolni, hogy a pályadíj ne adassék ki.
Budapest, 1915 márczius 15.

Bernát István l. t.

Buday László l. t.

*

A jutalom az osztály javaslata értelmében nem adatik ki.

XV.

Jelentés a Lévay Henrik-pályázatról.

Osztályunk 1914-ben a Lévay Henrik-féle alapítványból nyílt pályázatot hirdetett a következő mezőgazdasági kérdésre: „Vizsgáltsék rendszeres kísérletekkel az egyes táplálóanyagoknak és takarmányoknak befolyása a tej minőségére és mennyiségére“. A határidő lejártáig egy közös tervezet érkezett be dr. Zaitschek Artur kir. fővegyszerész és dr. Szalágyi Kornél kir. segédvegyszerstől.

Pályázók a kitzűzött kérdést szabatos állatkísérletekkel az anyagcsereélettan modern technikájával szándékoznak megfejteni. Kísérleti állatokul fejős juhokat választanak, mivel kisebb állatokon könnyebben végezhető szabatos kísérletek. Pályázók részletesen felsorolják azokat a tiszta táplálóanyagokat és takarmányokat, melyeknek hatását vizsgálni akarják. Azután részletesen leírják kísérleteiknek berendezését valamint a tervbe vett vizsgálati módszereket. Ebből kitűnik, hogy a kísérleteket széles alapra fektetik s hogy nemcsak a tej minőségét és mennyiségét akarják vizsgálni, hanem igen beható gázcserékísérletekkel az

egész anyagcserét is megvizsgálni, hogy ennek alapján következtetést vonhassanak a tejképzés munkájára. Így akarják megállapítani, hogy mily mértékben értékesíthetők az egyes tápláló anyagok a tejképződésnél s mi a termelőértéke az egyes takarmányoknak.

A tervezetből kitűnik, hogy pályázók helyesen fogták fel a kitűzött kérdést, melynek megfejtését jól megválasztott helyes alapon szándékoznak megejtetni. Pályázók ismerik a kérdés nehézségeit s jártasak azoknak a bonyolódott kísérleteknek végzésében is, melyeket anyagcserevizsgálatok igényelnek. Ha a tervezet egyrészt nemcsak arra nézve nyugtat meg, hogy pályázók a kérdés sikeres megfejtéséhez szükséges tudományos készséggel és gyakorlattal rendelkeznek, hanem hogy a legalaposabb és lelkiismeretes munkát is várhatjuk, úgy másrészt biztosítékot nyújtanak pályázók arra nézve is, hogy módjukban áll a sokféle és költséges berendezéseket igénylő kísérleteket végre is hajtani. Mindketten a m. kir. állatlélettani kísérleti állomás alkalmazottjai s engedélyt nyertek arra, hogy ezeket a kísérleteket az állomáson végezhessek.

Meggyőződünk arról, hogy e pályázó tervezet minden tekintetben megfelelő a pályázat feltételeinek s hogy a pályázók kiváló mértékben nyújtják a biztosítékot arra, hogy alapos, tudományos és gyakorlati értékű munkát fognak végezni. Ennélfogva tisztelettel javasoljuk a Tekintetes Osztálynak, hogy a benyújtott tervezetet elfogadni és a pályázókat kísérleteik kivételével, illetve az ezek alapján szerkesztendő munka megírásával megbizni méltóztassék. Egyben javasoljuk, hogy tekintettel egyrészt e kísérletek körülményes voltára valamint terjedelmére, másrészt arra, hogy jelenleg mindkét pályázó hadiszolgálatot teljesít, méltóztassék a pályamunka kidolgozására három évi határidőt engedélyezni és benyújtásának napjával 1918. évi deczember hó 31-ikét kitűzni.

Budapest, 1915 április 22-én.

Tanl. Ferencz r. tag.

Bugarszky István l. tag.

*

Az osztály javaslata értelmében *Zaitschek Artúr* és *Szalágyi Kornél* benyújtott tervezetük kidolgozásával megbíztatnak.

XVI.

Jelentés a Forster János-pályázatról.

Osztályunk 1914-ben a Forster Gyula által Forster János nevére tett alapítványból 3000 K. ás jutalomdíjra nyílt pályázatot hirdetett a következő munka megírására:

„A hazai élelmiszerek monographiája. Kivántatik a táplálékul használt, hazánkban termelt mezőgazdasági terményeknek és termékeknek részletes leíró és magyarázó ismertetése.“

A pályázatra a határidő lejártáig két tervezet érkezett be, az egyik Ruzitska Béla kolozsvári egyetemi rk. tanártól, a másik Weiser István kir. fővegyszerész, budapesti tud. egyetemi magántanártól.

Ruzitska annak ellenére, hogy az Akadémia szabatosan körülírta, hogy milyen irányú munka felelne meg intentionainak, oly munka megírására ajánlkozik, a mely más tárgykört ölelne fel, nevezetesen az élelmiszerchémiát.

A benyújtott tervezet csupán a munkának első részét tartalmazza részletes kidolgozásban, míg az egész tárgyalandó anyag beosztását egy vázlat tünteti fel. A tervezet szerint a munka három részből állana, az első rész foglalkoznék az élelmiszerek chemiai összetételével, a második az emésztési, felszívódási és anyagpótlási folyamatok ismertetésével s csupán a harmadik részben térne át a tulajdonképeni tárgyra, az élelmiszerek leírására.

A részletesen kidolgozott részre vonatkozólag az a véleményünk, hogy pályázó általánosságban az anyagot ügyesen állította össze és dolgozta ki, de az nem felel meg az Akadémia intentionainak, hogy a tárgyalt anyagban túlsok az általános chemiai és physiologiai vonatkozású rész, ellenben a mezőgazdasági szempontnak és a hazai viszonyok ismertetésének csak alárendelt szerep jut. Így például mikor a húsról ír, a tárgyalásban egészen általános szempont jut érvényre a helyett, hogy a sajátosan magyar húsfélék ismertetésére fektetné a fősúlyt.

Minthogy az előadottak szerint Ruzitska Béla benyújtott tervezete nem tesz eleget a pályázat feltételeinek, azt a Tekintetes Akadémiának elfogadásra nem ajánlhatjuk.

A másik pályázó, Weiser István benyújtott tervezetében egyrészt felsorolja a megírandó fejezetek czimeit; másrészt annak bemutatása czéljából, hogy az egyes fejezeteket milyen szellemben és irányban szándékozik megírni, az egyik fejezetet, a mézről szólót részletesen ki is dolgozta. Ez a kidolgozás igazolja azt, hogy Weiser a kitűzött kérdést helyesen fogta fel, a miért feltehető, hogy a többi fejezetet is a pályázatban körülírt feltételeket kielégítő módon lesz képes megírni. Különösen értékessé teszik a mézet tárgyaló fejezetet azok a gondosan összegyűjtött közgazdasági adatok, melyek a méz forgalmára vonatkoznak. Ilyen adatok összeállítását a többi fejezetek kidolgozása alkalmával is kívánatosnak, sőt szükségesnek tartjuk.

A tárgyalandó élelmiszerek jegyzéke általánosságban eléggé teljes és helyes, de kifogásoljuk, hogy a zöldség-neműek, a burgonya, a dinnyefélék és több effélék nincsenek a tervezetbe fel-

véve, melyek mind a konyhakerti növények fejezetében lennének összefoglalhatók. Szükségesnek tartjuk továbbá, hogy egy fejezetben a gombákat is tárgyalja, a fűszereket tárgyaló fejezetben pedig ki kell terjeszkedni a hazai termelésű fűszerül használt egyéb növényekre is, mint például a kaporra, a köményre, a majoránára stb.

A mézről szóló részletesen kidolgozott fejezet azonban bizonyos hiányokat mutat, melyek pótlása szükséges. Így például a fenyőméznél nincs felemlítve annak eredete. A szerző itt-ott nem használja a helyes, magyaros kifejezést, így mikor a németes nemes méz elnevezést használja a virágméz név helyett, vagy mikor étolajat ír ételolaj helyett, továbbá szárított gyümölcsöt aszalt gyümölcs helyett s végül viaszsejtet lépsejt helyett.

Minthogyan Weiser István benyújtott tervezete különben a pályázat feltételeinek teljesen megfelelő, tisztelettel javasoljuk, hogy őt a Forster-díjjal jutalmazandó tétel részletes kidolgozásával megbizni méltóztassék azzal, hogy a bírálatban felsorolt hiányok pótlandók. Tekintettel a megírandó munka nagy terjedelmére, méltóztassék a pályamunka kidolgozására 3 évi határidőt engedélyezni és a benyújtás határnapjául 1918. évi december hó 31-ik napját kitűzni; továbbá tekintettel arra, hogy a munka megírása igen sokoldalú ismeretet igényel, méltóztassék megengedni, hogy pályázó egyes fejezetek kidolgozására megfelelő szakemberek közreműködését igénybe vehesse.

Bugarszky István l. t.

Mágócsy-Dietz Sándor r. t.

Tanál Ferencz r. t.

*

Az osztály javaslata értelmében *Weiser István* megbízatik benyújtott tervezetének kidolgozásával.

XVII.

Jelentés a Vitéz József-pályázatról.

A Vitéz József-féle alapítványból pályázat hirdettetett a következő tételre:

„*Kívántatik valamely kisebb növény család vagy nagyobb növény-genus monographiai feldolgozása; vagy valamely növény-életteni kérdés kísérletek alapján való megoldása. Jutalma 40 cs. és kir. arany. Határidő 1914 szeptember 30., a mely később 1914 december 31-ig meghosszabbított.*

A kitűzött határidőn belül beérkezett egy pályamunka, melynek czime: „*A Cephalaria genus monographiája, 49 táblarajzzal*“ és jelégje: „*Phylogeniá*“.

Bírálókul kiküldettek: *Mágócsy-Dietz Sándor* r. tag és *Tuzson János* l. tag, a kik egybehangzó birálatukat a következőkben terjesztik elő.

A pályamunka 148, gépirással irt, nagy-quartalakú oldalra terjed és a már fennebb említett 49, tussal rajzolt táblát tartalmazza.

A szöveg előszavában pályázó felemlíti, hogy a *Cephalaria*-genus-szal 1910 óta foglalkozik és hogy a vizsgálatokhoz herbariumi anyagul 3455 példány szolgált. Ezeken pályázó főleg morphologiai és systematikai megfigyeléseket végzett, róluk analytikai rajzokat készített; azonkívül azonban a fajokat nagyrészt kertben tenyésztette és a természetben, eredeti termőhelyükön is megfigyelte. — Vizsgálatai annyiban nyertek befejezést, hogy a fajokat systematikailag ismertetheti; a fejlődéstani vizsgálatai azonban, melyek részben a *Cephalaria*-genusnak a *Dipsuceae*-család többi genusához való viszonyára vonatkoznak, még folyamatban vannak egy nagyobb mű részére, a melynek e benyújtott pályamunka főbb és a systematikai megállapítások szempontjából fontosabb részleteit foglalja magában.

A pályamunka általános részében a *Cephalaria*-genus alaki és oekologiai sajátosságai. — a fajok földrajzi elterjedése, — a genusra vonatkozó ismereteink története Linnétől kezdve, — a genus rendszertani tagolása és a rendszer áttekintő összefoglalása foglaltatik. Az utóbbiból kivehető, hogy szerző a genus 4 sectiója közül hármát, — a 4 sectio 6 seriese közül ötöt — és a genus két algenusát is újonnan állapította meg és nevezte el; a genus felsorolt 51 faja között pedig hét van olyan, a mely a tudományra új.

A munka második része a fajok rendszeres, egyenkénti leírását tartalmazza, azok földrajzi elterjedésének megállapításával együtt. Szerző itt az irodalmat és számos európai herbarium anyagát gondosan ismerteti; a leírásokat pedig latin diagnosizokban adja meg. — Az összes leirt fajokat szerző — kettő kivételével — maga vizsgálta meg; csak az irodalom alapján csupán azt a kettőt ismerteti.

Az egyes rokonsági csoportok elterjedését szerző térképre is rávezette. Így több növényföldrajzi térképvázlatot készített, a melyeket — a mint az előszóból kivehető — a munka kiadásakor csatolhat kéziratához.

A 49 tábla, a szerző által megvizsgált fajoknak systematikailag fontos sajátosságait tünteti fel és igen szép, gondos kivittel készült, melylyel a munka eme második, rendszeres része igen értékesen egészítődik ki.

A munka harmadik része: a „clavis analytica ad determinandas species“, a leirt fajok latin szövegű meghatározó kulcsát tartalmazza.

A pályamunka tisztán tudományos és helyes módszeren alapszik, a melyben lelkiismeretes kritikai munka tükröződik vissza. — Benne a rendszerek és a fajok szakavatottsággal és a tudomány mai állásának megfelelően vannak tisztázva, megvilágítva. — A nagy fáradtsággal készült rajzok, a gondos tanulmányozás és az elért eredmények hű kifejezői, és a munka használatát nagyon megkönnyítik.

Igy a munka a pályázat feltételeinek mindenben megfelel és javasoljuk, hogy a kitűzött díj a szerzőnek kiadassék.

Kelt Budapesten 1915 április hó 22-én.

Tuzson János l. t.
előadó.

Mágócsy-Dietz Sándor r. t.
biz. elnök.

*

Az osztály javaslata elfogadtatván a felbontott jeligés levél szerint a jutalmazott munka szerzője dr. *Szabó Zoltán* egyetemi növénykerti adjunctus, egyetemi és állatorvosi főiskolai magántanár.

XVIII.

Jelentés a Matematikai és Természettudományi Bizottság pályázatairól.

Folyó hó 22-én vettük kézhez azt a két pályaműtervezetet, a mely a Tekintetes Bizottság folyó évi physikai pályázati hirdetésére beérkezett; a két tervezet betűrendes sorban a következő:

1. Dr. *Rybár István*, a budapesti tud. egyetem I. számú physikai intézeténél tanársegéd; tervezete vonatkozik: „a polározás szöglete alatt visszaverődő fény kicsiny, ellipszisszerű polározási állapotának megvizsgálására; az ellipticitás okának kiderítésére, továbbá a folyadékok ellipticitási koefficiense és kapilláris állapotja között esetleg fennálló kapcsolat megállapítására.“

Kéri e végből a Bizottságnak e pályázat céljaira rendelkezésre álló egész összegnek, 2000 koronának igénybe vételét.

2. Dr. *Selényi Pál*, a budapesti tud. egyetem II. számú physikai intézeténél tanársegéd; pályázat-tervezete vonatkozik az elektromosság atomistikus szerkezetére s a következő kérdések szerint formulázható: a) Van-e egy változatlan, legkisebb elektromos töltés? és b) minden előforduló töltés ennek egész számú többszöröse-e?

Kéri e célra a fent nevezett összeg felét, 1000 koronát.

A tisztelettel alólírott bizottsági tagok mindenekelőtt örömmel megállapítják, hogy a pályázathirdetésnek immár van első eredménye, a mennyiben a beérkezett két tervezet ismert két fiatal hazai physikustól származik.

Így dr. *Rybár István* részéről az utóbbi években több rendbeli oly fénytani dolgozat nyert bemutatást a Tekintetes Akadémia III. Osztálya ülésein, a melyek úgy a M. T. Akadémia Matematikai és Természettudományi Értesítőjében, valamint előkelő külföldi szakfolyóiratban megjelentek. Ezek nevezett szerzőnek mind elméleti képzettségére, mind kísérleti ügyességére és pontos megfigyelési képességére vallanak, úgy hogy teljes megnyugvással és bizalommal ajánlhatjuk őt tervezete végrehajtásával való megbízásra.

Ezt annyival is inkább tehetjük, mivel a tervezetében részletezett eljárásokat kísérletileg már kitapasztalta és alkalmazásnak találta, úgy, hogy emberileg véve, minden előfeltétel megvan arra nézve, hogy egy igen érdekes és fontos kísérleti vizsgálódás sikeresen fogatosittassék, a mely tapasztalati ismereteinket mindenesetre előbbre fogja vinni.

A szóban lévő kutatás az első oly irányú, a mely a fényvisszaverődése ellipticitási együtthatója és a folyadék felületi sajátságai, különösen felületi feszültsége közötti összefüggés kipuhatólását célozza, a mi csak fáradságos és időtrábló kísérletezéssel érhető el.

Ezért a dolgozat benyújtásának határideje ne legyen előbb, mint 1918. évi december 31-ike.

Hasonlóképen dr. *Selényi Pál* részéről is néhány fénytani értekezés nyert bemutatást a Tekintetes Akadémia III. Osztálya ülésein, sőt nevezett folyamodó ugyanettől a Tekintetes Bizottságtól már hat évvel ezelőtt nyert megbízást egy optikai vizsgálat végrehajtására, a mely azután a M. T. Akadémia Matematikai és Természettudományi Értesítőjében és ugyanabban a külföldi szakfolyóiratban jelent meg.

Jelenleg választott vizsgálati tárgya eltér ugyan eddigi kísérletezései tárgyától; tervező ugyanis előre bocsátja, hogy az ultramikroszkópos részecskék méreteinek kipuhatólására eddig alkalmazott háromféle eljárás egymástól igen nagy mértékben különböző értékeket szolgáltatott e méretekre s az ezek alapján számított elektromos töltésekre, a mely utóbbiak nagysága sokszor tetemesen alul marad az elemi elektromos quantum általánosan elfogadott értékén.

Bár tervező az ultramikroszkópos részecskék méreteinek és tömegének meghatározására az eddigiektől különböző más módszereket nem tart valószínűnek, mégis lehetségesnek látja annak az ellenőrzését, vajjon ezek az eljárások helyes értéket szolgáltatnak-e két részecske tömegének máshonnan ismert hánycosára nézve?

Így, ha a levegőben lévő valamely ultramikroszkópos higanyrészecske színe, esése, *Brown*-féle mozgása és elektromos

térben való lebegése megfigyelése után a levegőhöz jodgőzt, vagy chlorgázt keverünk, e részecske higanyjodid-, illetve higany-chlorid részecskévé változik át, a melynek tömege, az előbb tiszta higanyból álló részecske tömegéhez képest a chemiai formulákból ismeretes. Ez a hányados az említett módszerek ellenőrzésére felhasználható; az eljárás egyéb fémekre is alkalmazható volna.

Említi azt a már alkalmazásban lévő módszert, is melynek alapelve, hogy folyadék- vagy gázsugár állandó egyensúlyi helyzetben tud lebegtetni kisebb-nagyobb testeket; így szerző ultramikroszkopos részecskéket is szándékozik lebegtetni; a jod vagy chlor hozzájuttatása az áramló levegővel lehetségesnek látszik.

Végre a részecskék tömegének ismert módon való megváltoztatása meg akként is történhetnék, hogy valamely fényérzékeny ultramikroszkopos részecske ultraibolya megvilágítással tiszta fémrészecskévé redukálható; e kettőnek tömegviszonya szintén ismeretes.

Szerző ilyen utakon kíván az elemi elektromos quantum kérdéséhez újabb adatokat szolgáltatni.

Bár az általa tervezett módszerek alkalmas voltát kísérletileg még nem állapította meg végleg, mégis van bizonyos valószínűség és remény, hogy valamelyikük be fog válni s tapasztalati ismereteinket az elektromosság atomistikus szerkezetére vonatkozólag előbbre fogja vinni; ezért ezt a tervezetet is ajánljuk a Tekintetes Bizottságnak elfogadásra, s pályaműve benyújtása határidejét ugyanígy megállapítandónak javasoljuk.

Összefoglalva jelentésünket, tisztelettel javasoljuk, hogy dr. *Rybár István* és dr. *Selényi Pál* bizassanak meg tervezeteik végrehajtásával; az előbbi a folyadékok felületéről visszaverődött fény ellipszisszerű polározása állapotának megvizsgálásával s neki e végből 1200 korona segély nyujtassék; az utóbbi az elektromosság atomistikus szerkezetére, az elemi elektromos quantumra vonatkozó vizsgálatokkal s részére 800 korona segély engedélyezendő.

A pályamunka benyújtásának határnapjául, mindkét tervezőre nézve 1918. évi december hó 31-ike állapíttassék meg.

B. Eötvös Loránd r. t.

Fröhlich Izidor r. t.

*

Az osztály javaslata értelmében *Rybár István* és *Selényi Pál* megbízatnak benyújtott tervezeteik kidolgozásával.

XIX.

A II. osztály jelentése odaitélt jutalmakról.

1. A *Flór Gyula*-emlékalapítvány 800 koronát kitevő kamatait az osztály Komáromy András lev. tagnak az általa már régebben megkezdett vármegyei levéltári kutatások folytatására javasolja fordítani.

2. A *Forster-Scitovszky*-alapítványnak 1350 koronát kitevő kamataira nézve az osztály hozzájárul a Római Magyar Történeti Intézet bizottságának ama javaslatához, hogy a kamatok Angyal Dávid lev. tagnak adassanak ki Rómában, Bethlen Gábor korára végzendő levéltári kutatásainak támogatására.

3. *Fraknoi Vilmos* alapítványából, mely római levéltári kutatásokra és ezek eredményeinek közzétételére szolgál, az esedékes kamatok felhasználására nézve az osztály hozzájárul a Történelmi Bizottság ama javaslatához, hogy a jelenlegi háborús viszonyok miatt, mikor a Római Magyar Történeti Intézet működését meg nem kezdhette, a kamatok felhasználása felől később történjék intézkedés.

4. Az *Első Magyar Általános Biztosító-Társaság* 1000 koronás jutalmára nézve az osztály hozzájárul a Nemzetgazdasági-Bizottság ama javaslatához, hogy az a mondott bizottság czéljaira fordíttassék.

Heinrich Gusztáv,
főtítkár.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Negyedik ö s s z e s ü l é s

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR EMLÉKEZETÉRE.

1915 április 26.

BERZEVICZY ALBERT akadém. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak : b. Forster Gyula, Plósz Sándor, gróf Széchenyi Béla t. tt. — Badiés Ferencz, Ballagi Aladár, Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hegedüs István, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Matlekovits Sándor, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Örtvay Tivadar, Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József, Vargha Gyula, Wlassics Gyula r. tt. — Alexander Bernát, Ambrus Zoltán, Angyal Dávid, Angyal Pál, Beke Manó, Császár Elemér, Divald Kornél, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Ferdinándy Geyza, Ferenczi Zoltán, Giesswein Sándor, b. Harkányi Béla, Kunos Ignác, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Magyary Géza, Nagy Gyula, Négyesy László, Petz Gedeon, Pekár Gyula, Preisz Hugó, Reiner János, Rejtő Sándor, Szendrey János, Szinnyei Ferencz, Téglás Gábor, Tötössy Béla, Tuzson János, Viszota Gyula l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítká.

A meghívott ACHMED HIKMET bey ottoman császári főkonzul kimentette távolmaradását.

94. BERZEVICZY ALBERT elnök bevezető szavaiban hangsúlyozza, hogy az Akadémia mindig nemes feladatának ismerte elhunyt jeleseink emlékének fenntartását, ápolását. Ezt a kegyeletes célt szolgálja a néh. Duka Tivadar alapítványa is, melynek értelmében minden harmadik évben egy előadás tartandó és jutalmazandó a Körösi Csoma Sándor emlékére, a keleti tanulmányok köréből. Mai ülésünk ez alapítványnak megfelelően annak a lelkes magyarnak az emlékért ünnepli tehát, a ki már a mult század közepén mindenét föláldozta a távol kelet egy része néprajzi és nyelvészeti tanulmányozásának s kinek halhatatlan érdemét elismerte oly nemzet is, mely a mai világháborúban a civilizatio nevében sorakozott ellenségeink közé. Fölkéri Kúnos Ignác l. tagot előadása megtartására.

95. KÜNOS IGNÁC l. t.: Nyugati hatások a török irodalomban. — A K. Csoma Sándor emlékezetére tartott előadások sorozatában fog megjelenni.

96. Főtítká elöterjeszti a Könyvkiadó-Bizottság következő javaslatát az Ügyrend 54. §-ának módosítására:

„54. §. Az Akadémiának két célt tűztek ki Alapszabályai: a tudomány művelését és terjesztését. Ez utóbbi feladat megoldására

van hivatva a Könyvkiadó-Bizottság, mely e végből eredeti és fordított munkákat ad ki. Ezek megválasztásában irodalmunk legszembevetőbb hiányainak tervszerű betöltése és a művelt közönség igényeinek kielégítése a főszempontok.

E czélből három évre terjedő ciklusokban, előfizetés útján, könyvkiadó-vállalatot tart fenn, mely a történelem, az irodalom, a bölcsészeti és társadalmi tudományok körét karolja át.

A bizottság tagjai: az Akadémia elnökei, főtítkára, osztály-elnökei és osztálytitkárai, továbbá minden osztály által a nagygyűlési zárt osztályülésen három évre választott és a nagygyűlésen megerősített két-két akadémiai tag. Elnöke az Akadémia elnöke; előadóját három évre választja.

A bizottság a három tudománykör mindegyikére háromévenként egy-egy külön bírálót választ.

Az új hároméves ciklus megindításakor mindegyik bíráló külön-külön programot dolgoz ki a maga tudományköréből kiadandó munkákra nézve. A bizottság, a három külön program figyelembevételével, egybeállítja a ciklusba kiszemelt munkák jegyzékét s kibocsátja az előfizetési felhívást.

A polgári év vége felé a bírálók külön-külön javaslatot tesznek a maguk tudományköréből kiadandó munkákra nézve, s a bizottság minden egyes munka megvizsgálására még egy bírálót küld ki. A kéziratot beérkezésekor először a rendes bíráló s azután a kiküldött bíráló vizsgálja meg. Ha mindkettőjük véleménye kedvező, az előadó saját alá adja az így megbírált művet s gondoskodik idejében való megjelenéséről. Ha ellenben a vélemények eltérők, az úgy újra a bizottság elé kerül.

Az Akadémia fenntartja magának a jogot, hogy a kiszemelt munkák egyikét-másikat szükség esetén mással cserélje föl.

A bizottság megállapítja esetről-esetre az egyes művek írói tiszteletdíját és indokolt esetekben az illető előadó javaslatára a főtítkár előleget utalványozhat.

Az összes ülés a javaslatot egész terjedelmében elfogadja és az „Ügyrendbe“ iktatását elrendeli.

97. Főtítkár mély megilletődéssel bejelenti BUNYITAY VINCZE I. tagnak, az érdemes történetírónak, a ki három évtized óta volt Akadémiánk tagja, f. é. márcz. 26-án bekövetkezett elhúnytát. A gyászszertartáson KARÁCSONYI JÁNOS r. t. tolmácsolta az Akadémia fájdalmas részvétét. — A jeles tudós elhúnytát őszinte részvéttel fogadja az összes ülés és fölhívja az illetékes II. osztályt, hogy emlékbeszédről gondoskodjék.

98. Főtítkár jelenti, hogy a Bajor Tudományos Akadémia értesítette Akadémiánkat, elnökének Heigel Károly Tivadar nagyérdemű történetírónak f. évi márcz. 27-én bekövetkezett elhúnytáról, mire az Elnökség részvéttáviratot intézett a bajor Akadémiához. — Tudomásul van.

99. Gróf TISZA ISTVÁN m. kir. miniszterelnök úr f. évi április 18-án kelt átiratában értesíti az Akadémiát, „hogy a cs. és kir. hadügy-miniszter úr az Akadémiának f. év február 26-án kelt fölterjesztésében megnevezett akadémiai tagok részére a kenyérmezei fogolytábor látogatására jogosító igazolványokat haladéktalanul meg fogja küldeni, mihelyt a közegészségügyi viszonyok a tábor megtekintését megengedhetővé fogják tenni.“ — Tudomásul van.

100. Főtítkár jelenti, hogy a Wodianer-jutalmak ez idei nyertesei, KISFALUDY MIHÁLY környei róm. kath. és TÖRÖS SÁNDOR beregszászi állami igazgató-tanítók a háború okozta közlekedési nehézségek miatt

nem jöhetnek el a jutalom személyes átvételére. — A jutalmak postai megküldése határozatik.

101. Főtitkár jelenti, hogy a nagygyűlés napirendjét megállapító körlevelet az Ügyrend értelmében az Akadémia összes beltagjainak megküldte. — Tudomásul van.

102. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémiának török tárgyú vagy vonatkozású kiadványait (l. fönt 257. l. 61. p.) az Elnökség a következő átirattal küldte meg f. é. február 15-én szives továbbítás végett Achmet Hikmet bey budapesti török főkonzulnak:

„Nagyméltóságú Főkonzul Úr! A Magyar Tudományos Akadémia nevében szerencsém van ide mellékelten megküldeni török tartalmú, illetőleg vonatkozású kiadványainkat, tisztelettel kérve Nagyméltóságodat, hogy — mint a török nemzet iránt érzett őszinte tiszteletünknek, nagyrabecsülésünknek és rokonszenvünknek szerény jelét, a magas Ottomán Kormányhoz, Konstantinápolyba eljuttatni sziveskedjék.

Kiadványaink egyik része azon történeti kapcsolatok megvilágításával foglalkozik, melyekben a Török nemzet a magyarral a XV. századtól kezdve a XVIII. század végéig állott, másik része nyelvészeti alapon a török-magyar ősrakosság kérdését tárgyalja, bőséges anyagot gyűjtve össze a rokonsági fok megállapítására, melyre nézve tudósaink között még mindig eltérők a tudományos anyag szorgalmas összehordásából levont következtetések. E — szerény anyagi viszonyainkhoz mérten — külső és belső eredményekben egyaránt gazdag tudományos kiadványok élő tanubizonyosságai a dicső és nemes török nemzet iránt állandóan megnyilvánult érdeklődésünknek, a mely a mostani közös, igaz ügyeinkért folytatott háborúban még megerősödött, sőt nemzetünk legszélesebb rétegeiben is a legőszintébb és legmélyebb nagyrabecsülésé alakult át.

Fölkérem Nagyméltóságodat, méltóztassék a könyvek elküldése alkalmával kiemelni, hogy a M. Tud. Akadémia e kiadványok följánlásával szorosabbá kívánja tenni a már meglévő barátságos viszonyt, mélyíteni kívánja a rokonszenvet. Nagy örömünkre fog szolgálni, ha a magas Ottomán Kormány ajándékunkat kegyesen fogadja.

Fogadja Nagyméltóságod kitünő tiszteletem kijelentését. — BERZEVICZY, elnök.”

Ez átiratra Achmet Hikmet bey főkonzul úr f. é. márczius 30-án a következő (francia) levélben fejezi ki köszönetét:

„Elnök Úr! Volt szerencsém megkapni Excellenciád február 16-ról kelt 125. sz. levelét, melynek kíséretében kegyes volt a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent magyar-török vonatkozású műveket nekem elküldeni.

Meg vagyok róla győződve, hogy e rendkívül érdekes történelmi és tudományos munkák a császári közoktatásügyi miniszterium magas megelégedését fogják kivívni. Kellemes kötelességemnek fogom tartani, hogy Konstantinápolyba juttassam őket egy külön futár útján, a kinek Budapestre megérkezését e napokban várom.

Addig is kérem Elnök urat, fogadja legmélyebb köszönetem kifejezését a nagytekintetű Akadémia e becses ajándékáért, a mely a hazám iránt való barátság és szeretet érzéseinek újabb bizonyítéka.

Tisztelettel kérem Elnök urat, fogadja legmélyebb nagyrabecsülésémmel kifejezését.” — Tudomásul van.

103. Főtitkár bemutatja a budapesti Első Magyar Biztosító Társaságnak f. é. április 10-én kelt és az Akadémia Elnökéhez intézett következő átiratát:

„1239. sz. Nagyméltóságú Elnök! Kegyelmes Úr! Van szeren-

csénk Nagyméltósággal, mint a Magyar Tudományos Akadémia elnökével, hivatalosan is közölni, hogy társaságunk fennállása félszázados évforduló ünnepén, az 1907-ik esztendőben tett 500,000 kor. tőkeösszegű közezélt alapítványa évi kamatjövedelmének felét, vagyis 10,000 koronát, adományul a Magyar Tudományos Akadémia igazgatása alatt Rómában működő magyar történelmi intézetnek ajánlja fel, magyar történelmi vonatkozású kútfők kiadására . . . Mi . . . a háború folytán folmerült vajmi sok emberbaráti és hadsegítő közczél legbuzgóbb anyagi támogatása mellett, hazafias örömmel részleltetjük közczélt alapítványunk esedékes kamatjövedelmében azt a békés, nagy és állandó kultúr-törekvést is, mely a magyarságot, küzdelmes multjának minél pontosabb feltárásával, a jelen küzdelmeiben tájékozottá, öntudatosá s a jobb jövő reményével csüggedetlenné kívánja tenni.

Midőn még jeleznök, hogy a 10,000 korona adományösszeget főpénztárunk fogja kellő nyugtatóvány ellenében illetékes kézbe kifizetni, kérjük méltóztassék annak szabályszerű fölvétele iránt intézkedni és maradunk stb. — ORMÓDY.

Ez átiratra az Elnökség a következő választ javasolja :

„255.1915. Méltóságos ormódi Ormódy Vilmos főrendiházi tag, stb. úrnak, az Első Magyar Általános Biztosító Társaság vezérigazgatójának Budapest.

Méltóságos Vezérigazgató Úr! Méltóságodnak f. hó 10-én kelt nagybecsű átiratából örömmel értesült Akadémiánk az Első Magyar Általános Biztosító Társaság azon nagylelkű elhatározásáról, hogy jubilaris alapítványa évi kamatjövedelmének felét a Magyar Tudományos Akadémia igazgatása alatt álló Római Magyar Történelmi Intézetnek magyar vonatkozású történelmi kútfők kiadására ajánlja föl.

E hazafias adomány lehetővé teszi az intézetnek azt, hogy egyéb tervbe vett kiadványai mellett egy oly vállalatot indítson meg, a mely nemcsak a magyar történetírásnak fog elsőrangú anyagot használatra bocsátani, hanem a mely a hazai történettudományi kutatásnak a külföld elismerését is meg fogja szerezni.

A hazai közügyek előbbre vitele körül is mindenkor oly kiválóan érdemesült „Első Magyar Általános Biztosító Társaság“ e hazafias elhatározásával igaz hálára kötelezte a Magyar Tudományos Akadémiát és Római Történelmi Intézetünket s ezek nevében Méltóságodnak és a társaság nagyérdemű Igazgatóságának őszinte köszönetet mondok.

Fogadja Méltóságod kiváló tiszteletem kifejezését. Budapest, 1915 április hó 26. BERZEVICZY elnök. — Általános élénk helyesléssel fogadtatik.

104. Főtítkár bemutatja a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úrnak f. é. márczius 22-én 21,767. sz. a. kelt és az Akadémia elnökéhez intézett következő átiratát :

„Nagyméltóságú Elnök Úr! Ismételten foglalkoztam azzal a gondolattal, hogy a kultúr nemzetek ama tudományos munkásságában, amely Kisázsiaiban, eme földrész nevezetesebb ókori lelőhelyeinek feltárása, jelesül a klasszikus kultúra, ú. m. a görög és a római, továbbá a byzanci kor emlékeinek felkutatása és az emberiség közkincsévé való tétele érdekében folyik, Magyarország is részt vegyen.

A háború kitörése természetesen ezt az ügyet is háttérbe szorította s nem engedte meg, hogy azt úgy tartsam napirenden, a miként óhajtottam volna.

Bár a háború még súlyosan nehezedik reánk, mégis az ügygyel újból foglalkozni kívánok, hogy a szervezés és az előkészítés munkáit

még idejében lefolytatva, a békés állapot helyreálltával a munkálatok már a helyszinén legyenek felvehetők.

A tervezett ásatási akció alapjául az e tekintetben előttem fekvő tervezetek közül dr. Hekler Antal egyetemi magántanár úrnak az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum örének, „Emlékirat a Kisázsiaiában tervezett magyar ásatások szervezése tárgyában” című idemellékelt dolgozatát vettem, mint a mely dolgozat nem csupán a hely megválasztását illetőleg látszik arra legalkalmasabbnak, hanem egyben az ásatások szervezésének és gyakorlati programjának egyes kérdéseire nézve is figyelemreméltó észrevételeket és javaslatokat tartalmaz.

Fellette nagyrabecsülném, ha Nagyméltóságod ezen emlékiratot tüzetes tanulmányozás tárgyává tenni, nagybecsű véleményét velem közölni s bölcs tanácsaival engem ez ügyben támogatni méltóztatnék. A midőn erre Nagyméltóságodat tisztelettel kérem, hangsúlyozni kívánom, hogy a Hekler-féle emlékiratot az ügynek pusztán kiindulási alapjául tekintem s természetszerűleg szívesen veszem, ha Nagyméltóságod ez emlékirattól esetleg eltekintve is méltóztatik bölcs véleményt mondani a tekintetben, hogy vajjon az ázsiai török birodalom területén mely helyek lennének azok, a melyek, — természetszerűleg figyelemmel más államok érdekkörére s ásatásaira — irodalmi adatok s fenmaradt emlékszerű nyomok alapján a legtöbb reményt nyújtanak nekünk arra, hogy ott művészeti emlékek feltárására irányuló tudományos ásatásokat végeztessünk.

Nagyméltóságod nagybecsű támogatását ismételten kérve, fogadja kérem kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását. JANKOVICH S. K.

Ez átirat következtében elnök úr kívánatára az I. és II. osztály az ügy alapos tanulmányozására és javaslatételre bizottságot küldött ki, melynek tagjai az I. osztály részéről DARKÓ JENŐ és LANG NÁNDOR I. tt., a II. osztály részéről BERZEVICZY ALBERT t., ORTVAY TIVADAR r., ÉBER LÁSZLÓ I. tagok.

Örvendetes és helyeslő tudomásul van.

105. A II. osztálynak néhai Fiedreich István tanár gróf Széchenyi István élete cz. pályaművéről f. é. febr. 22-én tartott ülésében hozott határozata ügyében az összes ülés f. é. márczius 8-án elrendelte a beérkezett bírálatoknak az Akadémiai Értesítőben közzétételét (I. fönt 257. l. 63. p.). Ez megtörténvén (I. fönt 209—221. l.) az Elnökség az ügyet a mai ülés napirendjére tűzte ki és Elnök úr felszólítást intézett az egybegyűlt tagokhoz, hogy az osztály javaslatáról nyilatkozzanak. Hozzászóltak BALLAGI ALADÁR r. t. (a jutalom kiadása mellett), GAAL JENŐ r. t., FERENCZI ZOLTÁN I. t. és SZILY KÁLMÁN r. t. (a jutalom kiadása ellen). Ez utóbbi egyúttal indítványozta, hogy a munka, a jutalom megtagadása esetében, mégis némi anyagi elismerésben részesíttessék. A nyilatkozatok elhangzása után Elnök úr elrendelte a szavazást (Elnök, Főtítkár és gróf Széchenyi Béla t. és ig. t. nem szavaztak), melynek eredménye: az osztály javaslata (a jutalom ki nem adása) mellett szavozott 17, ellene 2 r. és t. tag, SZILY KÁLMÁN indítványát 14 szóval 3 ellen elfogadta az ülés, mire — Elnök úr határozatilag kimondja, hogy az Akadémia Friedreich István Széchenyi-művének nem ítéli oda a kifizött jutalmat, Szily Kálmán indítványa értelmében azonban 3—4000 K tiszteletdíj utalványozását indokoltnak tartja és a fedezetéről való szíves gondoskodás céljából az ügyet az Igazgató-Tanács elé viszi.

106. A II. osztály jelenti, hogy a III. osztály kérelmére a RÓNAI HORVÁTH JENŐ t. t. fölött tartandó emlékbeszédre SZENDREI

JÁNOS I. tagot kérte föl, a ki e megbizatásnak készséggel fog eleget tenni. — Tudomásul van.

107. BEÖTHY ZSOLT r. tagnak az idegen helynevek ügyében beadott indítványának (l. fönt 257. l. 53. p.) tárgyalására az osztályok bizottságokat küldtek ki, melyeknek tagjai: az I. osztály részéről (az indítványozón kívül): SIMONYI ZSIGMOND, SZINNYEI JÓZSEF r. és MELICH JÁNOS, NÉGYESY LÁSZLÓ I. tt., a II. osztály részéről: CSÁNKY DEZSŐ, NAGY GYULA, ORTVAY TIVADAR r. tt., BUDAY LÁSZLÓ I. t., a III. osztály részéről: HORVÁTH GÉZA, LÓCZY LAJOS, MÉHELY LAJOS és SZILY KÁLMÁN r. tagok. — Tudomásul van.

108. Az Akadémia kiadásában április és május hónapokban megjelentek: Akadémiai Értesítő. 304., 305. (1915: 4., 5. füz.) — Giesswein Sándor I. t.: Egyén és társadalom. (Társ. Érték. XIV: 10.) — Merlin születése. 1662. Ford. Vértesy Jenő. (Al-Shakespearei drámák. IV.) — Némethy Geyza: Commentarius exegeticus ad Ovidii epistulas ex Ponto. — Pauler Ákos: A fogalom problémája a tiszta logikában. (Philos. és társad. Értekezések. I: 5.) — Tudomásul van.

109. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére báró EÖTVÖS LÓRÁND r. és gróf SZÉCHENYI BÉLA t. tagokat kéri föl.

TIZENHETEDIK AKADEMIAI ÜLES

Az I. osztály ötödik ülése.

1915. május 3-án.

GOLDZIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: gróf Apponyi Sándor t. t. — Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Némethy Géza, Pecz Vilmos r. tt. — Bleyer Jakab, Bogisich Mihály, Császár Elemér, Darkó Jenő, Divald Kornél, Kozma Andor, Láng Nándor, Négyesy László, Pekár Gyula, Szinnyei Ferencz, Vári Rezső, Viszota Gyula I. tt. — A másik két osztályból: Berzeviczy Albert t. t. — Concha Győző, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Ortvay Tivadar r. tt. — György Endre, Sebestyén Gyula I. tt. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

110. LÉVAY JÓZSEF t. t.: Lemegy a nap (költemény). Fölvolvassa Kozma Andor I. t.

111. HEGEDÜS ISTVÁN r. t.: Schesaeus „Ruinae Pannonicae“-ja.

112. REXA DEZSŐ vendég: A Faust-dráma a magyar színpadon.

113. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDÜS ISTVÁN r. és VISZOTA GYULA I. tagot kéri föl.

LXXV. NAGYGYÜLÉS.

Első nap.

1915 május 5-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: b. Forster Gyula, Herczeg Ferencz, Pauer Imre, gróf Széchenyi Béla t. tt. — Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Horváth Géza, Hlovay Lajos, Karácsonyi János, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Matlekovics Sándor, Méhely Lajos, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortvay Tivadar, Pecz Vilmos, Schuller Alajos, Simonyi Zsigmond, Szádeczky Lajos, Szily Kálmán, Vargha Gyula, Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Alexander Bernát, Angyal Dávid, Bánki Donát, Beke Manó, Buday László, Császár Elemér, Darkó Jenő, Eber László, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Ferdinándy Geyza, Ferenczi Zoltán, b. Harkányi Béla, Hornyánszky Gyula, Hutya Ferencz, Kertész Kálmán, Kollányi Ferencz, Láng Nándor, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Melich János, Pauler Ákos, Petz Gedeon, Polner Ödön, Preisz Hugó, Rätz István, Reiner János, Sebestyén, Gyula, Szendrei János, Szinnyei Ferencz, Téglás Gábor, Tötössy Béla, Viszota Gyula, Wertheimer Ede l. tt. — Jegyző előbb Szinnyei József osztálytitkár, majd Heinrich Gusztáv főtitkár.

1. Elnök úr bemutatja GALGÓCZY KÁROLY tiszteleti tagnak, akadémiank nesztorának f. évi május 2-án kelt levelét, melyben előrehaladott korára s gyengélkedő állapotára való hivatkozással a nagygyűléstől kimenti magát. — Tudomásul van.

2. SZINNYEI JÓZSEF osztálytitkár, mint az ülés helyettes jegyzője, bemutatja a május 9-én tartandó ünnepélyes közülés programját: 1. Elnöki megnyitóbeszéd BERZEVICZY ALBERT akad. elnöktől. — 2. Jelentés az Akadémia 1914. évi munkásságáról, HEINRICH GUSZTÁV főtitkártól. — 3. Teendők az Anthropologia terén, LENHOSSEK MIHÁLY r. tagtól. — 4. Zrinyi a költő. Költemény KOZMA ANDOR l. tagtól. — 5. Az objectív idealismus, PROHÁSZKA OTTOKÁR l. tagtól. — Tudomásul van.

3. SZINNYEI JÓZSEF r. t. osztálytitkár előterjeszti az I. osztálynak a nagyjutalomra és a Marczibányi-mellékjutalomra vonatkozó javaslatát. Az I. osztály azzal a javaslattal járul a nagygyűlés elé, hogy a nagyjutalommal HEINRICH GUSZTÁV *Faust*-ját tüntesse ki és jutalmazza meg ezzel egy egész életen át folytatott nagyértékű s nagyhatású irodalomtörténeti munkásságát; a Marczibányi-mellékjutalommal pedig tüntesse ki BERZICZ ÁRPAD-nak összegyűjtött *színműveit*, illetve hosszú, nemes irányú színműírói pályáját. A javaslat felolvasása után szözlásra emelkedett VARGHA GYULA r. t. és hosszabb beszédben méltatva LÉVAY JÓZSEF költői érdemét, különösen pedig az 1909-ben, tehát a lefolyt évkörben megjelent „A múza búcsúja“ cz. verskötetét, rámutatott arra, hogy Lévay a folyó évben tölti be kilenczvenedik életévét, s az Akadémiának talán nem lehet többé alkalma nagy költőknek nyújtani a nagyjutalmi elismerés koszorúját, a melyre pedig költői kiválóságával, költészetének nemes irányával a ma élő költők között — kétségkívül — legtöbb érdemet szerzett. Az osztály által a jutalomra javaslatba hozott irodalomtörténetirő nagyértékű munkássága iránt a legteljesebb elismeréssel adózik, de ez koránál fogva részesülhet még nagyjutalomban s ezért indítványozza, hogy a nagyjutalmi javaslat küldessék vissza

az illetékes I. osztályhoz, hogy a költő LÉVAY JÓZSEF figyelembe vételével terjesszen elő újabb javaslatot. Pauer Imre t., Szily Kálmán, Gaal Jenő, b. Eötvös Loránd, Goldziher Ignác és Concha Győző r. tt. felszólalása után a nagygyűlés VARGHA GYULA indítványát elfogadja s a nagyjuttalmi javaslatot visszaküldi az I. osztályhoz, hogy a mennyiben lehetséges, a nagygyűlés második napjára, május 6-ára újabb javaslatát készítse el és terjessze elő, ellenkező esetben a nagyjuttalom odaítélésére az elnökség később megállapítandó időben magygyűlést hirdet.

Eddig SZINNYEI JÓZSEF r. t. osztálytitkár helyettesítette a főtitkárt.

4. A Bródy-juttalom (6000 kor.) az 1912—14. évkörben megjelent legkiválóbb publicistikai mű, vagy oly publicista általános hírlapírói működésének jutalmazására lévén fordítandó, a kinek egész tevékenysége arra érdemesnek ítéltetik, a kiküldött bizottság (CONCHA Győző osztályelnök elnöklete alatt az I. osztály részéről BEÜTHY ZSOLT r., FERENCZI ZOLTÁN l. tagok, a II. osztály részéről GAAL JENŐ r. és ANGYAL DAVID l. tagok) CONCHA Győző r. t., előadó jelentése (főnt 318. l.) alapján egyhangúlag javasolja, hogy a juttalom RAKOSI JENŐ t. tagnak ítéltessek oda közel félszáz év óta kifejtett kiváló és eredményekben gazdag hazafias publicistai működéséért. — A nagygyűlés a javaslatot BALLAGI ALADÁR r. t. felszólalása után elfogadja s a juttalmat RAKOSI JENŐ t. tagnak ítélte oda.

5. A Wahrmann-juttalom ügyében kiküldött bizottság (id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt a II. osztályból FÖLDES BÉLA és MATLEKOVITS SÁNDOR r. tt., a III. osztályból BÁNKI DONÁT és ZIPERNOVSZKY KÁROLY l. tt.) javasolja, hogy a nagygyűlés az idei Wahrmann-juttalmat (ipari érdemek, juttalomdíj 2000 kor. vagy ezzel egyenlő értékű aranyérem) BORBÉLY LAJOS úrnak, a Rima-Murány-Salgótarjáni Vasmű-R. T. ny. vezérigazgatójának ítélje oda. A jelentés (főnt 325. l.) szerzője BÁNKI DONÁT l. t. — A nagygyűlés a javaslatot elfogadja s a juttalmat BORBÉLY LAJOS úrnak odaítéli.

6. Az I. osztály jelenti, hogy a Samuel-díjat, mely a mult évben megjelent legjelesebb nyelvészeti értekezésnek jutalma, a bíráló-bizottság javaslatára dr. NÉMETH GYULA „Az ős-jakut hangtan alapjai“ cz. értekezésének indítványozza kiadni, CZINKOTSZKY JENŐ és SCHWARTZ ELEMÉR dolgozatait pedig dicsérettel való kiténtetésre ajánlja. A jelentés szerzője (főnt 402. l.) MELICH JÁNOS l. t. — Elfogadtatik.

7. Az I. osztály jelenti, hogy a Gorove-pályadíjat, melyre „A stílus a művészetben és az irodalomban“ cz. pályatétel volt kitézve, a bíráló-bizottság véleménye alapján a beérkezett két pályamű közül egyiknek sem javasolja kiadni. A jelentés szerzője (főnt 384. l.) PASTEINER GYULA r. t. — Elfogadtatik.

8. Az I. osztály jelenti, hogy a Halmos Izor-pályázatra, mely „A magyar kritika története“ cz. pályatétel kidolgozására volt kitézve, egy pályamű érkezett, de ennek szerzője a kitézött föladatot nem oldotta meg. Műve a tudományt nem igen viszi előre, sőt részben még az eddigi eredményektől is elmarad. Az I. osztály ennél fogva nem javasolja a pályadíj kiadását hanem a pályatételnek újra kitézését, de szűkebbre szorítva: „A szépirodalmi magyar kritika története.“ A jelentés szerzője (főnt 397. l.) CSÁSZAR ELEMÉR r. t. — Elfogadtatik.

9. Az I. osztály jelenti, hogy a Lukács Krisztina-pályázatra, mely magyar mondattanra volt kitézve, két pályamű érkezett. A bíráló-bizottság jelentése alapján javasolja, hogy a pályadíj a 2. számú és „Borúra derű“ jellegű pályamunkának ítéltessek oda, mely nem teljes ugyan, de kidolgozott részletei elsőrendűek; kiváló érdeme,

hogy nemcsak összefoglalja az eddigi eredményeket, hanem önállóan újra földolgozza és kiegészíti. A jutalomdíj kiutalványozását azonban az osztály csak abban az esetben javasolja, ha a pályamű szerzője az egyszerű mondatok tanát befejezi és a kifogásolt elvi hiányokat eltüntet. A bírálati jelentés (főnt 371. l.) szerzője **NÉGYESY LÁSZLÓ** l. t. — Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jelíges levélből **SIMONYI ZSIGMOND** r. t. neve tünt elő.

10. Az I. osztály jelenti, hogy a **Lévay-pályázatra**, mely „A jellemrajz a magyar szépirodalomban“ című pályatétel kidolgozására volt kítűzve, egy pályamű érkezett, mely nem teljes, befejezett egész, csak mintegy harmadrésze a tervbe vett munkának. A szerző a nehéz téma fölfogásában széles látókört és sok ügyességet, a részletekben alapos és széleskörű ismereteket, ítéletben kellő gondot és óvatosságot tanusít. Minthogy a pályaműben elég biztosíték rejlik arra nézve, hogy a szerző tehetsége és készsége a kívánt munkát jó sikerrel létre hozhatja, az első osztály azt javasolja, hogy a szerzőnek a pályatétel kidolgozására megbízás adassék olyképp, hogy kész művét ismét nyújtsa be, mire kedvező bírálat esetében a jutalmat fölveheti. A jelentés szerzője (főnt 301. l.) **VOJNOVICH GÉZA** l. t. — Elfogadtatik. A felbontott jelíges levélből dr. **KÉKI LAJOS** budapesti áll. főgymn. tanár neve tünt elő.

11. Az I. osztály jelenti, hogy a **Bulyovszky-jutalmat** ódai költeményre (főnt 346. l. 8. p.) javasolja kítűzni. — Elfogadtatik.

12. Az I. osztály jelenti, hogy a **Farkas-Raskó-jutalmat** hazafias költeményre (főnt 346. l. 7. p.) javasolja kítűzni. — Elfogadtatik.

13. Az I. osztály jelenti, hogy a **Gorove-jutalmat** újra „A stílus a művészetben és az irodalomban“ cz. pályakérdésre (főnt 347. l.) javasolja kítűzni. — Elfogadtatik.

14. Az I. osztály jelenti, hogy a **Karátsonyi-jutalmat** vigjátékra (főnt 345. l. 6. p.) javasolja kítűzni. — Elfogadtatik.

15. Az I. osztály jelenti, hogy a **Kóczán-jutalomra** oly történelmi színművek pályáznak, melyeknek tárgya III. Károly, vagy Mária Terézia korából veendő (főnt 346. l. 10. p.). — Elfogadtatik.

16. Az I. osztály jelenti, hogy a **Nádasdy-jutalomért** 1915-ben elbeszélő költemények pályáznak (főnt 346. l. 9. p.). — Elfogadtatik.

17. Az I. osztály jelenti, hogy a **Sámuel-díjra** 1915-ben az 1914-ben megjelent nyelvtudományi értekezések pályáznak (főnt 350. l. 22. p.). — Elfogadtatik.

18. Az I. osztály jelenti, hogy a **Ormódy Amélie-jutalomért** 1916-ban az 1913—15-ben megjelent oly szépirodalmi művek pályáznak, melyek az örök női eszményeket a költészet szép eszközeivel kiválóképen szolgálják (főnt 347. l. 13. p.) — Elfogadtatik.

19. Az I. osztály jelenti, hogy a **gróf Teleki-jutalomért** 1916-ban verses formában írt szomorújátékok (főnt 345. l. 5. p.) pályáznak. — Elfogadtatik.

20. Az I. osztály jelenti, hogy a **Vojnits-jutalomért** 1916-ban az 1915-ben előadott legnagyobb sikert aratott, de egyúttal irodalmi értékű színművek (főnt 348. l. 14. p.) pályáznak. — Elfogadtatik.

21. A II. osztály jelenti, hogy az **Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár** alapítványából kítűzött pályakérdésre (A drágaság kérdése) három pályamű érkezett, melyek közül egy német nyelvű, a szerző megnevezésével, a pályázati feltételek értelmében nem volt figyelembe vehető. Az osztály a bírálati jelentés alapján a jutalomnak ki nem adását javasolja. A jelentés (főnt 424. l.) szerzője **BERNÁT ISTVÁN** l. t. — Elfogadtatik.

22. A II. osztály jelenti, hogy a **Lukács Krisztina-jutalom-ból** kifizőtt pályakérdésre (Az erkölcsi értékfogalom történeti és kritikai tárgyalása) négy pályamű érkezett, melyek közül a jutalomra egyik sem érdemes, miért is a jutalomnak ki nem adását javasolja. A jelentés szerzője (főnt 414. l.) **PAULER ÁKOS** l. t. — Elfogadtatik.

23. A II. osztály jelenti, hogy a **Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából** kifizőtt kérdésre (A kereskedelmi oktatásügy mostani állapota Magyarországon és a külföldön) két pályamű érkezett. Az osztály a jutalmat az I. számú „a tudás hatalom” jeliségű abszolút becsű műnek javasolja kiadni, a II. számú „Minerva és Mercur” cz. pályaművet pedig dicséretre ajánlja. A jelentés (főnt 412. l.) szerzője **GAAL JENŐ** r. t. — Az osztály javaslata elfogadtatván, az I. számú pályamű jeligés levele felbontatott, a II. számú pedig az irattárba helyeztetett és a szerző kívánsága szerint később fog felbontatni, vagy meg fog semmisíttetni. — A pályanyertes I. sz. mű szerzője **VINCZE FERENC** kolozsvári felsőkereskedelmi iskolai tanár.

24. A II. osztály jelenti, hogy a **Bézsán-pályázatra** (A közigazgatási eljárás természetének megállapítása etc.) öt pályamű érkezett. A bírálati jelentés alapján javasolja, hogy a 3. sz. „Incertus an, et incertus quando” jeliségű pályaműnek, bár nincs teljesen kidolgozva s néhol kiegészítésre, másutt helyreigazításra szorul, de a kérdést komoly bűvárlat tárgyává tette s a bonyolult területen irányító eszméket nyújt, a jutalomdíj kiadassék. A jelentés (főnt 403. l.) szerzője **WLASSICS GYULA** r. t. — Elfogadtatik. A felbontott jeligés levél szerint a 3. számú pályanyertes mű szerzője dr. **BAUMGARTEN NÁNDOR** közigazgatási bíró. A jeligés levélben a szerző megjegyzi, hogy a pályadíjat a rokkant katonák részére kéri fordítani, a mit a nagygyűlés élénk helyesléssel vett tudomásul.

25. A II. osztály a **Sztrókay-jutalomra** vonatkozólag egyhangúlag javasolja, hogy a jutalomdíj osztassék meg **TARNAI JÁNOS**: „Sajtójogi dolgozatok” cz. műve és **ERDELYI ALADÁR**: „Régi magyar családi hitbizományok története és joga” cz. műve között. A jelentés szerzője **RUINER JÁNOS** l. t. (főnt 329. l.). — Elfogadtatik.

26. A II. osztály jelenti, hogy a **Flór Gyula-alapítvány** kamatait **KOMÁROMY ANDRÁS** l. tagnak javasolja kiadni a vármegyei levéltárakban már régebben megkezdett kutatásainak támogatására. — Elfogadtatik.

27. A II. osztály jelenti, hogy a **Forster-Scitovszky-alapítványnak** kamataira nézve az osztály pártolja a Római Magyar Történelmi Intézet bizottságának ama javaslatát, hogy a kamatok **ANGYAL DÁVID** l. tagnak adassanak ki, **Bethlen Gábor** korára Rómában végzendő levéltári kutatásainak támogatására. — Elfogadtatik.

28. A II. osztály jelenti, hogy a **Fraknoi Vilmos-alapítvány** esedékes kamataira nézve, mely római levéltári kutatásokra és ezek eredményeinek közzétételére szolgál, — minthogy a Római Magyar Történelmi Intézet a háború miatt működését meg nem kezdhetette —, a Történelmi Bizottság javaslata alapján indítványozza, hogy felhasználása felől az Akadémia később intézkedjék. — Elfogadtatik.

29. A II. osztály javasolja, hogy az **Első Magyar Általános Biztosító-Társaság** alapítványának kamatai a Nemzetgazdasági Bizottság rendelkezésére bocsáttassanak. — Elfogadtatik.

30. A II. osztály javasolja, hogy a **Schossberger-alapítvány** kamatai a Nemzetgazdasági Bizottság rendelkezésére bocsáttassanak. — Elfogadtatik.

31. A II. osztály jelenti, hogy az 1916. évi **Nagyjuttalom és Marczibányi-mellékjuttalom** az Ügyrend értelmében 1909—1915-ben megjelent történelmi művek jutalmazására (főnt 350. l. 23. p.) szolgálnak. — Tudomásul van.

32. A II. osztály a **Bük László-alapítvány** kamatait — nyílt pályázaton — „A török uralkodás története hazánkban“ (ötödször hirdetve) cz. pályakérdésre javasolja kitűzni (főnt 350. l. 24. p.) — Elfogadtatik.

33. A II. osztály jelenti, hogy a **Sztrokay-juttalmat** az 1914. és 1915-ben megjelent jog- és államtudományi munkák legjelesebbjének utólagos jutalmazására kívánja fordítani (főnt 350. l. 25. p.) — Elfogadtatik.

34. A II. osztály a **Schreiber-Kautz-alapítvány** kamatait — nyílt pályázaton — „Ismertető List Frigyes viszonya Magyarországhoz és munkásságának hatása hazánkban“ (főnt 351. l. 26. p.) cz. pályakérdésre javasolja kitűzni. — Elfogadtatik.

35. A II. osztály a **Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adománya** kamatait „Ismertető a valutaviszonyok alakulása a jelenlegi háborúban az érdekelt államokban“ (főnt 351. l. 27. p.) cz. pályakérdésre javasolja kitűzni. — Elfogadtatik.

36. A II. osztály a **Kőrösy József-alapítvány** kamatait „Fejtsék ki Quetelet hatása a statistika továbbfejlődésére“ (főnt 351. l. 28. p.) cz. pályakérdésre javasolja kitűzni. — Elfogadtatik.

37. A II. osztály az **Ullmann-alapítvány** kamatait, „Fejtsék ki a jelenlegi háború befolyása a külkereskedelem alakulására“ cz. (főnt 351. l. 29. p.) pályakérdésre javasolja kitűzni. — Elfogadtatik.

38. A III. osztály jelenti, hogy a **Lévay Henrik-alapítvány** kamataiból kitűzött „Az egyes táplálóanyagoknak és takarmányoknak befolyása“ cz. pályakérdésre egy tervezet érkezett be, dr. **ZAITSCHEK ARTHUR** kir. fővegyész és dr. **SZALÁGYI KORNÉL** kir. segédvegyésztől. A bírálati jelentés alapján indítványozza, hogy az Akadémia a pályázókat tervezetük kidolgozásával bizza meg s tekintettel arra, hogy mindkettő hadiszolgálatot teljesít, a pályamű kidolgozására három évi határidőt javasol. A jelentés (főnt 426. l.) szerzője **TANGL FERENCZ** r. t. — Elfogadtatik.

39. A III. osztály jelenti, hogy a **Vitéz József-pályázatra**, a mely „valamely kisebb növénycsalád, vagy nagyobb növény-genus monographiai földolgozása etc.“ cz. pályakérdésre volt kitűzve, egy pályamű érkezett, melynek címe: „A **Cephalaria**-genus monographiája“ s jeligéje: „Phylogenia“. A bírálati jelentés alapján javasolja az osztály, hogy a kitűzött díj a szerzőnek kiadassék. A jelentés (főnt 429. l.) szerzője **TUZSON JÁNOS** l. tag. — Elfogadtatik. A felbontott jeligés levélből dr. **SZABÓ ZOLTÁN** egyetemi növénykerti adjunctus neve tűnt elő.

40. A III. osztály jelenti, hogy a b. **Forster Gyula** által **Forster János** nevére tett alapítvány kamataiból kitűzött pályakérdésre („A hazai élelmiszerek monographiája“) két pályamű érkezett. az egyik **RUZITSKA BELA** kolozsvári egyetemi rk. tanártól, a másik **WEISER ISTVÁN** kir. fővegyésztől. A bírálati jelentés alapján javasolja az osztály, hogy **WEISER ISTVÁN** a Forster-díjjal jutalmazandó tétel részletes kidolgozásával bizassék meg, azzal a kikötéssel, hogy a bírálathoz felsorolt hiányokat pótolja. A megírandó mű nagy terjedelmére való tekintettel a pályamunka kidolgozására három évi határidőt (1918 decz. 31-ig) indítványoz. A jelentés (főnt 427. l.) szerzője **MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR** r. t. — Elfogadtatik és **WEISER ISTVÁN** egyet. rk. tanár megbizatik tervezete kidolgozásával.

41. A III. osztály jelenti, hogy a **Mathematikai és Természettudományi Bizottság** **physikai pályázatára** két pályamű-tervezet érkezett: 1. Dr. **RYBÁR ISTVÁN** egyetemi tanársegédétől; 2. Dr. **SELÉNYI PÁL** egyetemi tanársegédétől. A bírálati jelentés alapján javasolja a bizottság, hogy dr. **RYBÁR ISTVÁN** a folyadékok felületéről visszaverődött fény elipszyszerű polározása állapotának megvizsgálásával bizassék meg s neki e végből 1200 korona segély utalványoztassék; dr. **SELÉNYI PÁL** pedig az elektromosság atomistikus szerkezetére, az elemi elektromos quantumra vonatkozó vizsgálatok kidolgozásával bizassék meg s részére 800 korona segély folyósíttassék. A jelentés (fönt 431. l.) szerzője **FRÖHLICH IZIDOR** r. t. — Elfogadtatik.

42. A III. osztály a **Vigyázó-pályázat** kamatait „Adassék elő a physikai tudományok hazai irodalmának története és magyar műnyelvének fejlődése 1867-ig, az alkotmány visszaállításáig“ (fönt 355. l. 43. p.) című pályátételre javasolja kitűzni. — Elfogadtatik.

43. A III. osztály a **Pollák Henrik-alapítvány** kamatait „A cholera és typhus elleni oltások statistikája etc.“ (fönt 355. l. 45. p.) cz. pályakérdésre javasolja kitűzni. — Elfogadtatik.

44. A III. osztály jelenti, hogy a **Lukács Krisztina-pályázat** kamatait „a chemia körébe tartozó valamely fontosabb kérdésnek megoldását czélzó vizsgálat“ (fönt 355. l. 44. p.) jutalmazására óhajtja kitűzni. — Elfogadtatik.

45. Főtitkár jelenti, hogy az illetékes egyetemi hatóságok a nyelvészeti könyvjutalomra **KRUSCHÉ EMIL** budapesti, **RAJKA LÁSZLÓ** kolozsvári, **OLÁH SÁNDOR** debreczeni, **TARCAZ GIZELLA** zágrábi, — a történetire pedig **KOSSANYI BÉLA** budapesti, **GREGORICS IZIDOR** kolozsvári, **TOKAJI LAJOS** debreczeni, **MUZA EMILJA** zágrábi egyetemi hallgatókat terjesztették föl (fönt 341—342. l.). Elfogadtatik.

46. Elnök úr a jutalmat nem nyert jeligés levelek elhamvasztására **LÖRENTHEY IMRE** és **MAHLER EDE** l. tagokat kéri föl, a kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljártak. — Tudomásul van.

47. Főtitkár jelenti, hogy a folyó évre hirdetett pályázatok közül meddők maradtak: I. **Marczibányi-alapítvány** (nyelvészet). — II. **Ipolyi-alapítvány** (müttörténet). — III. **Péczely-alapítvány** (történet). — IV. **Kanizsai Károly-alapítvány** (történet). — V. **Lukács Krisztina-alapítvány** (paedagogia). — VI. **Rózsay-alapítvány** (élettan). — Tudomásul van.

48. Az osztályok kéri, hogy a régebben kitűzött és még le nem járt jutalomtételek újra hirdettessenek, a **Széchenyi-életrajzra** vonatkozó fölhívás a bírálati eljárást pontosan megállapító függelékkel. — Meg fog történni.

49. Főtitkár bemutatja az egyes osztályok tagajánlásait.

Az I. osztály részéről:

Rendes tagnak :

Jánosi Béla l. t. 27 szavazattal 1 ellen

Külső tagnak :

Stumme János 27 „ egyhangúlag

A II. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak :

Gróf Khuen-Héderváry Károly. . . 40 szavazattal 8 ellen

Rendes tagnak :

Alexander Bernát l. t. 43 „ 6 „

Levelező tagnak:

Varjú Elemér	45	szavazattal	4	ellen
Illés József	44	"	3	"
Domanovszky Sándor	42	"	4	"
Fellner Frigyes	39	"	11	"

Külső tagnak:

Brentano Lujo	44	"	egyhangúlag	
Bresslau Harry	44	"	"	
Ottenthal Emil	44	"	"	
Schmoller Gusztáv	44	"	"	
Wiedemann Alfréd	44	"	"	
Philippovich Jenő	43	"	"	1 ellen

A III. osztály részéről:

Rendes tagnak:

Fabinyi Rudolf I. t.	35	szavazattal	8	ellen
------------------------------	----	-------------	---	-------

Levelező tagnak:

Krompecher Ödön	39	"	4	"
Böckh Hugó	34	"	9	"
Pálffy Mór	31	"	12	"
Sigmond Elek	29	"	14	"

50. A II. osztály 1915 május 4-én tartott nagygyűlési zárt ülésében a Könyvkiadó-Bizottságban az osztály részéről betöltendő tagsági helyre egyhangúlag FINÁ CZY ERNŐ r. tagot ajánlja. — Megválasztatik.

51. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére W LASSICS GYULA és ORTVAY TIVADAR r. tagokat kéri fel.

LXXV. NAGYGYŰLÉS.

Második nap.

1915 május 6.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnökllete alatt jelen voltak: Darányi Ignác, b. Forster Gyula, Fraknoi Vilmos, Herczeg Ferencz, Pauer Imre, Plósz Sándor t. tt. — Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Balogh Jenő, Beöthy Zolt, Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Horváth Géza, Ilsvay Lajos, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, b. Láng Lajos, Lenhossék Mihály, Matlekovicz Sándor, Méhely Lajos, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortvay Tivadar, Pecz Vilmos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Simonyi Zsigmond, Szádeczky Lajos, Szily Kálmán, Szinnyei József, Tangi Ferencz, Vargha Gyula, Wlassics Gyula, r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Beke Manó, Bleyer Jakab, Fejér Lipót, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, b. Harkányi Béla, Horváth Cyrill, Kertész Kálmán, Kollányi Ferencz, Kozma Andor, Lörenthey Imre, Magyar Gyéza, Mahler Ede, Melich János, Négyesy László, Pauler Ákos, Petz Gedeon, Polner Ödön, Reiner János, Sebestyén Gyula, Szinnyei

Ferencz, Téglás Gábor, Töttösy Béla, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár, majd Heinrich Gusztáv főtitkár.

52. Elnök úr megnyitja az ülést, mire KOZMA ANDOR l. t. a tegnapi nagygyűlés határozata értelmében bemutatja az I. osztálynak következő javaslatát:

„Mondja ki az osztály, hogy most is fenntartaná az 1915 május 4-iki határozatát, a melylyel a nagyjutalomra Heinrich Gusztáv „Faust“ című 1914-ben megjelent művét ajánlotta, tekintve emellett rendkívül érdemes működését, mit a német-magyar összehasonlító irodalomtörténet terén egy egész életen át kifejtett és tekintettel arra, hogy a tudomány művelésére számos követőt, tudományos értelemben tanítványt velt.

„Mint hogy azonban az osztály sajnálattal tudomásul vette, hogy Heinrich Gusztáv az osztály elnökének bejelentette, hogy abban az esetben, ha Lévay József t. tag ajánlatik a nagyjutalomra és jutalmazása az Ügyrend értelmében lehetséges, nem kíván a jutalomra jelöltetni. — az osztály előbbi határozata tárgytalanná lett.

„Mondja ki továbbá az osztály, hogy a bizottság nem követett el semminemű mulasztást, mert Lévay Józsefet ezúttal azért nem ajánlhatta a jutalomra s nem említhette fel jelentésében, mert az akadémiai Ügyrend 88. §-át úgy értelmezte, hogy Lévay József, mint az 1886-iki, 1887 május 12-én odaitélt megosztott nagyjutalom egyik részese, többé e jutalomban nem részesíthető. Ha azonban a nagygyűlés ezt az akadályt fennforogni nem látja, az osztály készségesen ajánlja a nagyjutalomra a nagy költőnek „A múzsa búcsúja“ című, 1909-ben megjelent kitűnő költeménykötetét“.

A nagygyűlés az I. osztály e javaslatát elfogadta, s a nagyjutalmat LÉVAY JÓZSEF t. tag „A múzsa búcsúja“ cz. költeménykötetének, a Marczibányi-mellékjutalmat pedig BERCIK ÁRPÁD r. t. összegyűjtött színműveinek ítélte oda. A határozat kihirdetése után Berzeviczy Albert akadémiai elnök úr kiemelte, hogy e határozat, melylyel az akadémia ösz lantosunknak nyújtja a nagyjutalmi babért, egyáltalán nem érinti azt az elismerést, a melylyel Heinrich Gusztáv nagyhatású és nagyértékű irodalomtörténeti munkássága iránt az Akadémia viseltetik, sőt ama nemes elhatározásával, hogy ő maga a nagyjutalomról önként lemondott s ezzel a határozathozatalt megkönnyítette, még inkább kiérdemelte a teljes elismerést. — A nagygyűlés elnök úr szavait általános helyesléssel fogadta.

Eddig SZINNYEI JÓZSEF r. t. osztálytitkár helyettesítette a főtitkárt.

53. A tagválasztás előtt sorshúzással állapítatik meg az osztályok sorrendje. — Az eredmény: I., III., II.

54. Titkos szavazással, golyózás útján, megválasztattak:

Az I. osztályba:

Rendes tagnak:	Jánosi Béla l. t.	35 szavazattal	5 ellen
Külső tagnak:	Stumme János	39 „	3 „

A II. osztályba:

Tiszteleti tagnak:	Gróf Khuen-Héderváry Károly .	39 szavazattal	6 ellen
Rendes tagnak:	Alexander Bernát l. t.	38 „	7 „

Levelező tagnak :

Illés József	41	szavazattal	2	ellen
Domanovszky Sándor	38	"	4	"
Fellner Frigyes	37	"	5	"
Varjú Elemér	37	"	7	"

Külső tagnak :

Ottenthal Emil	37	"	2	"
Schmoller Gusztáv	34	"	4	"
Philippovich Jenő	32	"	2	"
Bresslau Harry	32	"	2	"
Brentano Lujo	32	"	3	"
Wiedemann Alfréd	31	"	5	"

A III. osztályba :

Rendes tagnak :

Fabinyi Rudolf l. t.	38	"	5	"
------------------------------	----	---	---	---

Levelező tagnak :

Krompecher Ödön	44	"	3	"
Böckh Hugó	38	"	5	"
Sigmond Elek	37	"	8	"
Pálfy Mór	32	"	10	"

55. Elnök úr a szavazás eredményének kihirdetése után a jegyzőkönyv hitelesítésére b. LANG LAJOS és KRENNER JÓZSEF r. tagokat kéri fel.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE.

1915 május 6-án.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Plósz Sándor másodelnök. — Apponyi Sándor, Beöthy Zsolt, gróf Desseffy Aurél, Entz Géza. báró Eötvös Loránd, báró Forster Gyula, Fraknói Vilmos, Pauer Imre, gróf Széchenyi Béla, Széll Kálmán, Wlassics Gyula ig. tagok. — Fejérfataky László akad. ügyész. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

9. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia számadásainak, valamint a gondnoki, széphalmi és ügyészi számadásoknak megvizsgálására fölkerült igazgató tag urak (főnt 260. l.) eljártak tisztükben és beadták jelentéseiket, melyek szerint a kérdéses számadások mind kifogástalanok. — Tudomásul van, Elnök úr pedig báró EÖTVÖS LORÁND, báró FORSTER GYULA, PLÓSZ SÁNDOR és gróf SZÉCHENYI BÉLA ig. tag uraknak, a kik e számadásokat átvizsgálni szívesek voltak, az Akadémia meleg köszönetét fejezi ki. Ugyancsak meleg köszönetet mond az Igazgató-Tanács ez alkalommal is a Magyar Földhitelintézetnek az Akadémia vagyonának gondos és önzetlen kezeléseért, az Elnök úr pedig felhatalmaztatik, hogy az e kezelés körül elfoglalt tisztviselőnek a szokásos tiszteletdíjat folyósítsa.

10. Főtitkár jelenti, hogy az Országos Központi Takarékpénztár az Akadémiának 500 (ötszáz) koronát adományozott. — Meleg köszönettel fogadtatik.

11. Főtitkár bejelenti az Első Magyar Biztosító Társaságnak a Római Magyar Történeti Intézet céljaira az Akadémia rendelkezésére bocsátott 10.000 (tízezer) K adományát (l. főnt 436. l. 103. p.), mely a legmelegebb köszönettel fogadtatik.

12. Az akadémiai szolgák, hivatkozással 1914 márcz. 3-án kelt beadványukra, sürgetik fizetésük és lakbérük felemelését, valamint korpótlékuknak tíz évről öt évre leszállítását. — Az Igazgató-Tanács tekintettel a háborús viszonyokra, megújítja mult évben hozott határozatát (Akad. Ért. 1914, 186. l. 25. p.), mely szerint az ügy érdemleges tárgyalását későbbre halasztva, a folyó évre is megszavaz a folyamodóknak fejenként 100 (egyszáz) K segélyt, melynek első fele most, második fele szeptemberben lesz kiutalványozandó.

13. Főtitkár előterjeszti az összes üllésnek a néhai Friedrich István Széchenyi-pályaművére vonatkozó f. évi április 6-án hozott határozatát (főnt 438. l.), mely szerint a kitűzött jutalom a pályázónak ki nem adható, azonban 3—4000 K tiszteletdíj adományozása igazoltnak látszik, mire nézve az Igazgató-Tanács a rendelkezésre álló összeg és fedezet iránti határozathozatalra kéri fel. — Az Igazgató-Tanács e határozat figyelembevételével a munka szerzőjének, illetve özvegyének 4000 (négyezer) K-t szavaz meg.

14. Főtitkár bemutatja PÖSCH JENŐ főgymnasiunai tanárnak sajtó alól kikerült kétkötetes munkáját: „Lelki jelenségeink és természetük“, melynek segélyezését az Igazgató-Tanács (Akad. Ért. 1914. 144. l. 15. p.) elvben elfogadta. — A segélyösszeg megállapítása iránt a II. osztály véleménye kikérendő.

15. Főtitkár bemutatja a Földtani Társulat Barlangkutató osztályának f. évi április 28-án kelt beadványát, melyben a már mult évben is élvezett akadémiai segélyének (500 K) a folyó évre is engedélyezését kérelmezi. — Megadatik.

16. FEJÉRPATAKY KÁLMÁN akadémiai ügyész ismerteti az 1914. évről szóló jelentést, mely az Igazgató-Tanács tagjainak nyomtatásban előzőleg már megküldetett: bejelenti továbbá a régiebb jogügyekben az elmúlt évben előfordult fontosabb fejleményeket és mozzanatokat; ismerteti végre azon újabb jogügyeket, melyek az elmúlt évben kerültek ügyészi kezelés alá. Az újabb hagyományok során bejelenti, hogy a) GYÖRGYÉY (TAPLER) KÁLMÁN végrendeletében neve alatti alapítványul 6000 K-át rendelt a M. Tud. Akadémia czéljaira; továbbá, hogy b) BUNYITAI VINCZE legutóbb elhalt nagyváradi l. sz. kanonok, akadémiai l. t., végrendeletében tiszta hagyatékának $\frac{1}{16}$ részével emlékezett meg a M. Tud. Akadémiáról. Az egész tiszta hagyatéknaik hozzávetőleges értéke mintegy 45,000—50,000 K.

Mindkét hagyatéki ügyben a hivatalos tárgyalások most tétettek folyamatba. Az ügyész évi jelentése és az újabb hagyományokra vonatkozó bejelentései jóváhagyólag tudomásul vétettek.

17. Az ügyész évi jelentésével kapcsolatosan javasolja, hogy a néhai ROMÁN FERENCZ hagyatékához tartozó farnosi 247/1 és 248/1 helyrsz. összesen 337 □^o-et képező, eddig nyilvántartott farnosi belsőségek tulajdoni igényéről a M. Tud. Akadémia mondjon le, egyrészt mert ezen birtokrészeket évtizedek óta harmadik személyek által elbirtokoltattak és annak idején valószínűleg tévedésből irattak telekkönyvileg a M. Tud. Akadémia nevére, másrészt mert a tulajdonjog érvényesítése, még a siker esetén is, oly költséggel lenne kapcsolatos, mely a kérdéses 337 □^o-es területnek értékével úgy sem lenne arányban, hanem azt esetleg tetemesen még felül is mulná. Az ügyész javaslata elfogadtatván, a kérdéses belsőség tulajdoni igényéről a M. Tud. Akadémia lemond és annak további nyilvántartását mellőzi.

18. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére ENTZ GÉZA és SZÉLL KÁLMÁN ig. tagokat kéri föl.

TIZENNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1915 május 10-én.

CONCHA Győző osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, br. Föster Gyula t. tt. — Csánki Dezső, Földes Béla, Gaal Jenő, Károlyi Árpád, Ortvy Tivadar r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Buday László, Domanovszky Sándor, Eber László, Fellner Frigyes, Giesswein Sándor, Illés József. Kuzsinszky Bálint, Magyary Géza, Mahler Ede, Reiner János, Téglás Gábor l. tt. — *A másik két osztályból*: Heinrich Gusztáv, Ilosvay Lajos r. tt. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

114 FÖLDES BÉLA r. t. felolvassa „List Frigyesnek Sieghart által felfedezett emlékirata Magyarország közlekedési ügyéről” cz. értekezését.

115. TÉGLÁS GÁBOR l. t. „Dacia határpere a két Moesiával”.

116. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri ORTVAY TIVADAR r. és TÉGLÁS GÁBOR l. tagot.

TIZENKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1915 május 17-én.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Báró Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Genersich Antal, Horváth Géza, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Lóczy Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Beke Manó, Böckh Hugó, Bugarszky István, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, b. Harkányi Béla, Hoor-Tempis Mór, Hutya Ferencz, Inkey Béla, Kertész Kálmán, Krompecher Ödön, Lörenthey Imre, Ónódi Adolf, Pálffy Mór, Preisz Hugó, Rátz István, Rejtő Sándor, Schafarzik Ferencz, Schaffer Károly, Szarvasy Imre, Tötössy Béla, Tuzson János, Zimányi Károly l. tt. — *A másik két osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortvy Tivadar r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

117. PREISZ HUGÓ l. t. székfoglalója: „Vizsgálatok az anti-pneumococcus-serum hatása módjáról”.

118. RADOS GUSZTÁV r. t.: „A magasabb fokú congruentiák elméletének egyik kérdéséről”.

119. GEÖCZE ZÓÁRD részéről: „A zérusterületű felületről”. Előterjeszti Rados Gusztáv r. t.

120. KOCH NÁNDOR részéről: „Jelentés a Magyar Adriaegyesület által Ó Felsége „Najada” hajóján végzett hydrographiai megfigyelésekről és ezek eredményeiről”. Előterjeszti Kövesligethy Radó r. t.

121. SUTÁK JÓZSEF részéről: „A merev rendszerek kinematikája”. Előterjeszti Farkas Gyula r. t.

122. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FARKAS GYULA és KÖVESLIGETHY RADÓ r. tagokat kéri fel.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS HARMADIK ÜLÉSE.

1915 május 25-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök elnöklété alatt jelen voltak: Plósz Sándor másodelnök, gróf Apponyi Sándor, Concha Győző, gróf Dessewffy Aurél, Entz Géza, herczeg Esterházy Miklós, Goldziher Ignác, gróf Széchenyi Béla, Szily Kálmán, Wekerle Sándor, Wlassics Gyula ig. tagok. — Fejérpataky Kálmán akad. ügyész. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Báró Forster Gyula ig. tag kimentette távolmaradását.

19. Elnök úr megnyitván az ülést, emlékeztet az 1914 nov. 22-én hozott határozatra, melynek alapján az Akadémia az első hadikölcsönre 200,000 koronát jegyzett és fölveti a kérdést: nem kellene-e a második hadikölcsönre is jegyezni. — Rövid eszmessere után az Igazgató-Tanács egyhangúlag kimondja, hogy az Akadémia a második hadikölcsönre is, még pedig az 5½ százalékos kötvényekre, újból 200,000 koronát jegyez alaptőkéje terhére.

A pénztár egyben újra figyelmeztető lesz, hogy az Akadémia számára befolyó készpénzek, valamint a kisorsolt záloglevelek értéke nem új záloglevelek vásárlására, hanem kizárólag az Akadémia tartozásának törlesztésére fordítandó, illetőleg folyószámlája javára irandó.

20. Főtitkár bemutatja Károlyi György papirkereskedő- és nyomdatulajdonosnak 1915 május 14-én kelt levelét, melyben kijelenti, hogy hajlandó az Akadémia bérházában bérelt helyiségeiből három szobát az Akadémia könyvraktárai részére átengedni, ha évi bérösszege méltányosan lesz állíttatnék. — Tekintettel egy oldalról az akadémiai könyvraktáraknak immár elodázhatatlan szükségleteire, más oldalról pedig a fenforgó kedvezőtlen üzleti viszonyokra, folyamodó javaslata elfogadtatik.

21. Minthogy az akadémiai könyvraktár még a Károlyi Györgytől átengedett helyiségekben sem lesz czélszerűen elhelyezhető, felmerült az Akadémia pinczéjének a könyvraktár czéljaira felhasználása, esetleg átalakítása. — Mielőtt ez ügyben határozat hozatnék, kikérendő az akadémiai építész véleménye, melynek alapján az Elnökség fog a körülményekhez képest intézkedni.

22. Főtitkár bemutatja BORBÉLY LAJOS nyug. vezérigazgatónak, az idei Wahrmann Mór-jutalom nyertesének hozzá intézett következő levelét:

„Méltóságos Uram! A Magyar Tudományos Akadémia f. hó 7-én kelt 309/1915. számú iratának birtokában hálás köszönetemnek adok kifejezést ama nagyértékű kitüntetésért, a melyben a Magyar Tudományos Akadémia részesített, midőn az illetékes Bíráló-Bizottság javaslata alapján a Wahrmann-jutalmat nekem ítélte oda.

Ebben a tényben a legilletékesebb helyről történt erkölcsi elismerését látom a hazai ipar terén kifejtett működésemnek; ez egymagában is több, mint valaha vártam, vagy megérdemeltem volna!

A mi a Wahrmann-díj anyagi részét illeti, úgy arra kérem a Magyar Tudományos Akadémiát, kegyeskedjék megengedni, hogy azt egyéb — alkalmas — czéljaira ezennel felajánljam.

Emlék gyanánt különben nagy köszönettel fogadom a kilátásba helyezett aranyérmet, — de természetesen csakis a 2000 korona érték általam történő megtérítése ellenében.

Fogadja Méltóságos uram etc. — Budapest, 1915 május hó 12. BORBÉLY LAJOS". — Örvendetes tudomásul van.

23. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri gróf DESSEWFY AURÉL és WEKERLE SANDOR ig. tagokat.

HUSZADIK AKADEMIAI ÜLES.

Az I. osztály hatodik ülése.

1915 május 25-én.

GOLDZIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Asbóth Oszkár, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond r. tt. — Császár Elemér, Horváth Cyrill, Négyesy László, Petz Gedeon, Schmidt József, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vikár Béla l. tt. — *A második osztályból*: Fejérpataky László, Ortway Tivadar r. tt. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

123. SIMONYI ZSIGMOND r. t.: „Jelentéstan szempontok“.

124. SCHMIDT JÓZSEF l. t.: „A glottogonia jogosultsága“.

125. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és SCHMIDT JÓZSEF l. tagot kéri fel.

HUSZONEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Ötödik összes ülés.

1915 május 31-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Báró Forster Gyula t. t. — Badics Ferencz, Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Kövesligethy Radó, Matlekovits Sándor, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Rados Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Pál, Császár Elemér, Domanovszky Sándor, Éber László, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Fellner Frigyes, Ferdinándy Géza, Gyomlay Gyula, b. Ilarkányi Béla, Hoor Mór, Illés József, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Pekár Gyula, Reiner János, Sigmund Elek, Téglás Gábor, Varju Elemér, Viszota Gyula l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

126. ÉBER LÁSZLÓ l. tag felolvassa emlékbeszédét b. Nyáry Jenő t. tagról. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

127. Főtitkár jelenti, hogy az ünnepélyes közülésnek ő Felső-hez intézett hódoló táviratára (fünt 367. l.) a következő legfelsőbb távirati válasz érkezett:

„Ő császári és apostoli királyi Felsege élénk meglepedéssel fogadta a Magyar Tudományos Akadémia által hetvenötödik ünnepélyes közgyűlése alkalmából előterjesztett hódolatot s a részére kifejezett jókívánatokat, s az Akadémiának a királylyal és nemzetel való együttérzése ezen nyilvánításáért legkegyelmesebben szíves köszönetet küldeni méltóztatik. Legfelsőbb parancsra *Darwáry*.“ — Örvendetes tudomásul van.

127. Főtitkár jelenti, hogy külső tagjaink egyik legjelesebbike, **Lamprecht Károly** lipcei egyetemi tanár, a történettudománynak kitűnő modern mestere, folyó május hóban váratlanul elhunyt. — Az összes ülés őszinte megilletődéssel veszi a gyászhirot s felhívja a II. osztályt, hogy emlékbeszédéről gondoskodjék.

128. Főtitkár bemutatja az ideai nagyjutalom nyerteseinek következő köszönő sorait:

a) „Nagyméltóságú Elnök Úr! Kegyelmes Uram! Meglepetéssel értesültem a közelebbi napokban arról, hogy a Magyar Tudományos Akadémia engem tisztelt meg azzal a kitüntetéssel, mely szerint az ideai nagyjutalmat nekem ajánlotta.

„Sietek mély hálámát és köszönetemet tolmácsolni Nagyméltóságodnak s általa az Akadémiának. Teljes mértékben érzem e ritka kitüntetés becsét és erkölcsi értékét; de érzem azt is:

„Hogy hosszú életem határához értem.

„A nem várt jutalom nagyobb, mint az érdem. A múzsa hűséges szolgálatában töltött mult időm támogatja talán a tisztelt Akadémia reám fordult figyelmét, nem az én rövid jövőm reménye. De erőm elfogytán is állandóan megmarad bennem az a kegyeletes ragaszkodás és tisztelet, melyet Akadémiánk iránt mindig éreztem s annak biztos virágzását, valamint Nagyméltóságú Elnök úr boldogságát s üdvös fáradozásának sikerét most is szívemből kívánom. — Miskolcz, 1915 május 10. — mély tisztelettel **LÉVAY JÓZSEF.**“

b) „Kegyelmes Uram! A M. T. Akadémia kitüntetett azzal, hogy irodalmi működésemért a Marczibányi-jutalmat nekem ítélte.

„Engedje meg Excellentiád, hogy e kitüntetésnek erkölcsi részével érjem be, a jutalomdíjnak teljes összegét pedig, ú. m. 50 aranyat, vagyis 750 koronát, megvakult hős katonáink számára illetékes helyre juttassam.

„Kiváló tisztelettel Excellentiádnak — Budapest, 1915 május 11-én — kész szolgálja **BERCZIK ÁRPÁD.**“

Örvendetes tudomásul van.

129. Főtitkár jelenti, hogy **Borbély Lajos** ny. vezérigazgató úr, az ideai Wahrmann-jutalom nyertese, nem a jutalomdíjat, hanem a Wahrmann-érmét óhajtja, de ennek költségét sajátjából kívánja fedezni. (Levelét l. fönt 453. l.) — Örvendetes tudomásul szolgál.

130. Az I. osztály jelenti, hogy a **Beóthy Zsolt** r. t. indítványának (fönt 257. l. 53. p.) tárgyalására kiküldött bizottság (**Simonyi Zsigmond** r. t., **Negyesy László**, **Melich János** l. tt. és a jelentéstevő **Szinnyei József** r. t.) javasolja az indítvány elfogadását, azzal a hozzáadással, hogy a sajtónak is figyelmébe ajánlassék és hogy a három osztályból kiküldött bizottságok hivassanak össze közös tanácskozásra. — Helyeslő tudomásul van.

131. A II. osztály a Történelmi, ill. Archaeologiai Bizottságok előterjesztésére kéri az Akadémiát, hogy **Darkó Jenő**, **Domanovszky Sándor** és **Illés József** l. tagokat a Történelmi Bizottságnak, **Varjú Elemér** l. tagot pedig az Archaeologiai Bizottságnak rendes tagjaivá megválasztani méltóztassék. — Megválasztatnak.

132. A II. osztály jelenti, hogy a Hadtörténeti Bizottság elhunyt elnöke, **R. Horváth Jenő** t. tag helyére b. **Forster Gyula** t. tagot választotta elnökévé. — Tudomásul van.

133. A II. osztály a Hadtörténelmi Bizottság javaslatára kéri **Ujhelyi Péter** m. kir. honvédszázadosnak a nevezett bizottság segédtagjává való megválasztatását. — Megválasztatnak.

134. A II. osztály felolvasási engedélyt kér dr. FINÁLY GÁBOR középiskolai igazgató részére. — Megadatik.

135. A II. osztály jelenti, hogy az „Athenaeum“ cz. folyóiratot kiadásában megszüntette, ill. a M. Philosophiai Társaságnak 5000 K segélylyel átengedte. — Tudomásul van.

136. Főtitkár jelenti, hogy az Elnök úr dr. Mészöly Gedeon okleveles főgymn. tanárt, az akadémiai könyvtár ideiglenes tisztviselőjét, f. évi szeptember 1-től rendes akadémiai könyvtártisztté kinevezte. — Helyeslő tudomásul van.

137. Főtitkár jelenti, hogy az ideai nagygyűlésen megválasztott új tagok megválasztásukért levélben köszönetüket fejezték ki. — Tudomásul van.

138. Főtitkár jelenti, hogy a szokásos, de az idén elmaradt nagygyűlési lakoma költségét az Akadémia tagjai elesett katonáink árváinak segélyezésére ajánlották fel. E czélra 740 korona gyűlt egybe, mely összeget a „Budapesti Hírlap“ útján rendeltetési helyére juttattunk. — Helyeslő tudomásul van.

139. Főtitkár szóba hozza az Alapszabályok 20. §-át, mely a tiszteleti és külső tagok okleveleiről intézkedik. Minthogy a gyakorlat már évtizedek óta lényegesen eltér az idézett szakasz rendelkezéseitől, engedélyt kér arra, hogy ez ügyben őszszel, tekintettel okleveleink szövegére is, részletes javaslattal fordulhasson az osztályokhoz, melyeknek véleménye annakidején az Elnökök és Titkárok Értekezlete útján az összes ülés elé lesz terjesztendő. — Az engedély egyhangúlag megadatik.

140. Főtitkár jelenti, hogy több oldalról azzal a kéréssel fordultak az Akadémiához, hogy mint az előző évben, az idén is halaszsa el pályázatainak határidejét. — Minthogy a folyó évi viszonyok még kedvezőtlenebbek, mint a mult évek, az 1915. évre hirdetett összes pályázatok határideje 1915 deczember 31-re halasztatik.

141. Meghívó érkezett Vajda János siremlékének május 30-án lefolyt leleplezésére, mely alkalommal az Akadémiát Berzeviczy Albert t. tag, elnök képviselte. — Tudomásul van.

142. Főtitkár bemutatja az Akadémia elnökének Szinyei Mersse István úrhoz, Sáros vármegye főispánjához intézett következő átiratát:

„Méltóságos Főispán Úr!

„Akadémiánk Történelmi Bizottságának legutóbb tartott ülésén felmerült a gondolat, hogy hazánk mostani nagy küzdelmének lelkesítő emlékeül intézkedni kellene az iránt, hogy a határaink körül lefolyt harcokból hátramaradt védelmi és erődítési művek közül alkalmas területen minél többet őrizzünk meg a jövő számára. A mostani nagy idők ez emlékei kétségtelenül alkalmasak arra, hogy kegyeletes érzéssel tartsák ében a határaink védelmében elesett vítez harcosaink emléket és emlékeztessenek arra az önfeláldozó vitézségre, mely hazánkat az ellenségtől megszabadította.

„Sárosi körutam alkalmából magam is meggyőződtem arról, hogy különösen a bártfai fürdő közelében szilárd megalkotású lövészárkok készültek, és hogy ott a lefolyt harcoknak még számos emlékeje látható. Véleményem szerint éppen ezen a területen volna kívánatos a konzerválást biztosítani, mert ez emlékek hozzáférhetőségük miatt különösen a fürdőhelyet látogató idegen közönség részéről is könnyen felkereshetők s Bártfa város és fürdő környékének egy újabb nevezettségéül szolgálnának. A vármegye bártfai múzeuma különben is hivatva volna arra, hogy az ellenség betörésének és a vármegye területén lefolyt harcoknak egyéb emlékeit is összegyűjtse.

közszemlére tegye s ennek a gyűjteménynek értékességét nagy mértékben fokozná a környékbeli erődítési és védelmi művek sorozata, melyek természetesen megfelelő magyarázó táblákkal volnának ellátandók.

„Örömmel értesülök arról, hogy a Magyar Tudományos Akadémia ez óhajta találok a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének törekvésével, mely f. hó 21-én 363. sz. alatt kelt megkeresésével Méltóságod támogatását kérte megbízottja DIVALD KORNÉL úr számára, kinek a többi közt a harcztér legnevezetesebb pontjainak lefényképezésére adott megbízást.

„Tisztelettel kérem Méltóságodat, hogy Akadémiánknak a fentebbiekben vázolt óhajtaát figyelmére méltatni és a szükséges intézkedéseket az illetékes katonai és polgári hatóságoknál mielőbb megindítani méltóztassék, hogy a mostani nagy idők e nevezetes emlékei közül a pusztulástól a jövőndő nemzedék részére minél több megóvható legyen.

„Fogadja Méltóságod kitünő tiszteletem kijelentését. — Budapest, 1915 május 25. — BERZEVICZY elnök.”

Helyeslő tudomásul van.

66. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KÖVESLIGETHY RADÓ és MATLEKOVITS SANDOR r. tagokat kéri föl.

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtítkar.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVI. KÖTET. 1915. szeptember 15. 8—9. FÜZET.

Báró Nyáry Jenő t. t. emlékezete.

(Felolvasta *Éber László* l. t. 1915 május 31-én.)

Hosszú élet, rövid szenvedés után a mult nyáron csendesen eltávozott körünkéből. Mint egyesítette magában az arany-sarkantyús vitéz szerénységét, az aggastyán fiatalos lelkeségét, mozgékonyágát, a főnemes népies zamatú beszédét, — mindnyájunkra nézve felejthetetlenül kedves emlék marad. Báró Nyáry Jenő elhunytával Akadémiánk valóban tősgyökeres, vonzó egyéniséggel lett szegényebb.

Tudományos tevékenysége, érdemei, melyeknek elismerésül Akadémiánk 1883-ban levelező, hat évvel utóbb tiszteleti tagjának választotta meg, régmúlt évekre, évtizedekre, egész emberöltővel vezetnek vissza. Az aggastyán, a ki még hajlott korában is szorgalmasan látogatta üléseinket, a ki évek hosszú során át látta el az archaeologiai bizottság elnöki tisztjét, munkásságának szerszámain, az ásót és tollat régen letette volt már, ő már maga is inkább csak élő emléke lett archaeologiai tudományunk ama korszakának, a melynek képviselői, törekvésének egykori társai, öregebbek és fiatalabbak, egymásután költöztek el mellőle. Az ő elhunytával immár teljesen a múlté, az emlékezeté archaeológiánk hősi korszaka, az úttörők ideje, a csudálatosan buzgó, szinte mohó munkálkodás alkyonéi évei.

Báró Nyáry Jenő élete, tevékenysége a legszorosabban összefügg ama letűnt évtizedek vállvetett igyekezetével, alapvető munkásságával, a melyek praehistoriai tudományunk keletkezését, kialakulását foglalták magukban. Legyen szabad tehát, tekintetes Akadémia, rövid összefoglalásban megemlékeznem azokról az időkről is, a melyekben elhunyt tiszteleti tagunk működése gyökerezett, annál is inkább, mert az ő fő műve azoknak az időeknek éppen egyik representatív, most, a multba visszánézve, fölötté tanulságos, beszédes terméke.

„A XIX-ik század egyik dicsősége,“ — mondja az archaeológiának egyik jeles francia mívelője — „hogy ki merészkedett

lépni a történelem határaiból, hogy megtalálta a minden írott feljegyzést megelőző emberi tevékenység nyomait, szóval, hogy megalkotta a praehistoriát.¹ Ismeretes, hogy 1836-ban, tehát éppen báró Nyáry Jenő születésének évében állította fel a dán Christian Jürgensen Thomsen az őskori ember reánk maradt készítményeinek anyaga alapján az egymásután következő kor szakoknak azt a hármas rendszerét, a mely kivált a kopenhágai régészeti társulat kiadásában 1837-ben német nyelven is megjelent füzet révén világszerte elterjedt.² A kő-, bronz- és vaskorszak fogalma, az azokhoz fűződő kulturális fejlődés tudata váltotta fel azokat a fantasztikus, sőt babonás feltevéseket, a melyek addig uralkodtak. A „három korszak rendszere“ lényegében kiállotta azokat a támadásokat, a melyekben régebben és újabban részesítették. Még ma is „a praehistoriai archaeologia fő pillére. Ha megáll, logikusan kapcsolt tények rendezett épületét tekinthetjük át . . . Ha ledől ez a pillér. úgy minden összevissza dől, a mit eddig oly szép rendben láttunk együtt és rom áll előttünk, a mely legfeljebb új épületre való kőbányának szolgálhat még“.³ Ezen az alapon Európa-szerte megfeszített munka indult meg, nagy eredményekkel, de tévedésekkel és csalódásokkal is, akár csak az összehasonlító nyelvtudomány terén, a melynek alapjait ugyanakkor rakta le a nagy Franz Bopp korszakalkotó tevékenysége. Nemesak az antik művészet kincsei után kutattak immár az emberek, hanem az ősember szerény, de jelentős hagyatéka után is, a melynek megvolt az az előnye, hogy nemesak classikus földön volt található, hanem úgyszólván mindenütt, akár Skandinávia lápjaiban, Dél-Franciaország barlangjaiban vagy Magyarország rónáin. Az „ásó tudománya“ népszerűvé vált és míg megfeszített, aprólékos munkával pontos megfigyelés, osztályozás, csoportosítás útján lépésről lépésre differenciálódtak a jelenségek a kutató szeme előtt, míg a három fő korszakon belül a fejlődés menete érthetővé lett, a régi Oikumené különböző területeinek kulturális sajátságai és kapcsolatai előtűntek és a relativ chronologia mellé az absolut időrend megállapításának legalább kísérletei járulhattak, — gyönyörűség volt az ősember életet, akár a nyelvtudomány által visszaszerkesztett indogermán nép aranykorát, a maga vonzó primitívtségében elképzelní. Maga a szépirodalom is birtokába vehette az őskori

¹ *Dussaud*, Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la Mer Égée. II. kiad., Páris, 1914. IX. lap.

² *Leifaden zur Nordischen Alterthumskunde*, herausgeben von der königlichen Gesellschaft für Nordische Alterthumskunde. Kopenhagen, 1837.

³ *Hoernes*, Natur- und Urgeschichte des Menschen. Bécs-Lipscse, 1909. I. köt. 383. l.

emberiség képét és például Friedrich Theodor Vischer, a nagy aesthetikus, sajátos regényébe beleszótt történetkében groteszk módon rajzolja egy czölöpfungfalú népének életét.

A tudományos munka, mely főleg Dán- és Svédországból indult ki, az emlékek feldolgozásánál a classikai archaeológiától elsajátított módszert alkalmazta. Typologiai sorozatok felállítása igen tanulságosan, meggyőzően szemléltetővé tette az őskori ipar és művészet fokozatos fejlődését. Megismertük, mint alakultak ki például a kőszerszámok mind változatosabb idomai, mint vált mind gyakorlatilag, mind formailag tökéletesebbé a véső, a bronzkor jellegzetes szerszáma, mint nyerte a fibula, a régi emberiség classikus ékszere, alakításának csudálatos sokféleségét, mint lépnek fel és válnak mind gazdagabbakká az ornamentationnak különböző eredetű, változatos formái, melyek oly kedvesek voltak a régi emberiség előtt. Tisztán az archaeologia összehasonlító módszerével sikerült egyes földrészeknek, culturöröknek egymásra való hatását felderíteni.

Teljesen új perspektivák nyíltak meg azonban, midőn 1856-ban Düsseldorf mellett a neandertali csontváz, midőn Boucher de Perthes sommevölgyi ásatásai folytán az emberi kéz legrégebb készítményei az őskor kihalt állatóriásainak csontmaradványaival együtt kerültek napfényre. Beláthatatlan régi időkre vezet vissza az emberiség története, mely immár kapcsolatos magának földünknek történetével, azokkal a geologiai és klimatikus nagy eseményekkel, a melyek földrészünk jelenkori alakulását eredményezték! Az archaeologia módszere, eszközei immár nem látszottak elégségeseknek és a természettudomány a maga hatalmasan felvirágzó disciplináival éppúgy birodalmába lépett, mint ahogy a XVII-ik században a modern természettudomány kialakulása kísérte a „szellemi tudományok természetes rendszerét“.¹ Az anthropologia, geologia, palaeontologia valóban sokat fellebbentett ama fátylak közül, a melyek legrégebb multunkat takarták, de — mondjuk ki — mód felett el is hatalmasodtak. Még legújabbban is szükségesnek látszott hangsúlyozni, hogy „az őskori régészeti kutatás a földtörténeti kérdésekre vonatkozó nézeteltérésektől egyelőre eltekinthet, mert az emberi cultura, mint ez mindinkább, ama legrégebb időkre nézve is kiderül, a maga saját életét éli és létének saját körét írja le“.² Jellemző volt a praehistoriának a természettudomány által igen erősen befolyásolt két új tudományval, az ethnológiával

¹ *Dilthey*, Das natürliche System der Geisteswissenschaften im XVII. Jahrhundert. Gesammelte Schriften II. Leipzig—Berlin, 1914. 92. l.

² *Hoernes*, Kultur der Urzeit. Leipzig, 1912. I. 29. l.

és sociológiával való kapcsolata is. A mint Dilthey mondta volt Comteről, hogy „sociológiáját kápráztató, de hamis vonatkozásba hozta a természettudománnyal“,¹ úgy kénytelenek vagyunk beismerni azt is, hogy azok az elméletek, a melyeket a XIX-ik század folyamán oly nagy számmal állítottak fel sociologiai elvek és ethnographiai tapasztalatok alapján az ősi emberiség állapotairól, culturális fejlődéséről, részben vajmi hypothetikusak maradtak.

Kétségtelen, hogy ott, a hol az emberiség tevékenységének nyoma vész, a hol már magának az embernek somatikai leszármazásáról van szó, a természettudomány egyedül illetékes. Mihelyt azonban az emberi kéz készítményei, az ember szellemi tevékenységének kézzelfogható emlékei tűnnek fel, az archaeológiáé a vezető szerep és a természettudomány egyes ágai csak mint szerény kísérők, segítők érvényesülhetnek. Bizony, az őskori sirmezőkben talált dolicho- és brachycephal koponyák, a melyek a kraniologia fénykorában oly népszerűségnek örvendtek és az azokhoz fűzött ethnikai következtetések inkább károsak mint hasznosak voltak és megzavarták annak a praehistoriai archaeológiának köreit, a mely saját módszerével van hivatva az őskori cultura nagy kérdéseit megoldani.

Mindez megszívlelendő, hogy báró Nyáry Jenőnek és környezetének tevékenységét megérthessük. Mert ámbár hazánk állapotai nem voltak kedvezők és nevezetesen hiányzott a classici archaeológiának intensív művelése mint előzmény, a praehistoria hozzánk is utat talált. Akadémiánk állandó bizottságai közül időrendben a harmadik, az archaeologiai bizottság, 1858-ban állíttatott fel és kiadványában, az „Archaeologiai Közlemények“-ben legott az őskori emlékek tárgyalását is felkarolta. Kubinyi Ferencz, báró Nyáry Jenő nagybátyja e közleményekben fejtette ki 1861-ben első ízben minálunk az őskor hármass felosztásának elveit,² melyek természetesen alapjául szolgáltak az öt évvel utóbb Rómer által kiadott „Műrégészeti Kalauz“ idevágó részének is. Ugyancsak 1861-ben Kubinyi Ágoston, a Nemzeti Múzeum igazgatója érdekesen nyilatkozik a kor archaeologiai törekvéseiről: „Napjainkban a régiségtudomány, éppen ásatások roppant eredményei után, csaknem mindenütt nemzeti irányban kezd fejledezni, a görög és a római világ csudálóinak száma mindinkább kevesbedik; az vonzó immár mindenütt és érdekes, a mi hazai, s mit a görögök és rómaiak mint rájuk nézve idegent megvetőleg barbár népeknek tulajdonítottak“.³ Fehérváry Gábor-

¹ Einleitung in die Geisteswissenschaften I. Leipzig, 1883. 135. l.

² Magyarországon talált kő- és bronzkori régiségek. Archaeologiai Közlemények II., 81. l.

³ A Magyar Nemzeti Múzeum. Pest, 1861. 29. l.

ral együtt Kubinyi Ferencz volt az elsők egyike, kik őskori tárgyak kiadását és gyűjtését érdemesnek találták. 1821 óta főleg a nógrádmegyei Kis-Terennén folytatott ásataiból „jeles“ gyűjteménye volt Losonczon, a mely azonban 1849-ben, az oroszok betörése alkalmából elpusztult. Annak megmentett részei mégis a Nemzeti Múzeumba kerülhettek, míg másrészt Jankovich Miklósnak is kedveskedett Kubinyi ily tárgyakkal, a melyek azután a Jankovich-gyűjteménnyel szintén a Nemzeti Múzeumot gyarapították. Tudományos rendszer e gyűjteményekben még nem volt, a mint a Nemzeti Múzeum őskori gyűjteménye is, a mely leginkább főuraink bőkezűségéből és főleg felsőmagyarországi leletekből szépen szaporodott, vajmi rendszertelen volt, akár csak Kiss Ferencz egyetemi tanár gyűjteménye, mely 1844-ben jutott a múzeum birtokába és a melyben a bronzfegyverek „Arma Romana, barbarorum gentium, et Ornatus armorum“ cím alatt szerepeltek. A régiségtár lajstromában 1862-ben fordul elő a „bronz“ szó először, az addig állandó „réz“ helyett; az 1862—63. években pedig külön „bronzterem“ is megnyílt.¹ Ekkor Érdy János volt a régiségtár őre. Ő — született 1796-ban —, valamint az ugyanabban az évben született Kubinyi Ferencz, még csak előfutára volt azoknak a férfiaknak, a kiknek régészeti tudományunk fellendülését köszönhetjük. Ezek a múlt század első negyedéből emelkedtek ki, 1813-ban született Henszlmann Imre, tavaly ünnepeltük Pulszky Ferencz születésének századik évfordulóját, az idén ülhetnek meg Rómer Flórisét, 1823-ban született Ipolyi Arnold. Valamennyien élemedett korba jutottak már, mire fáradhatlan tevékenységük gyümölcsöket termelt!

A magyar praeistoriai tudomány az 1867. évben került a külfölddel bensőbb érintkezésbe. A párisi világkiállítás alkalmából tartott második praeistoriai anthropologiai és archaeologiai nemzetközi congressuson Rómer Flóris röviden számot adott az idevágó magyarországi tanulmányokról.² Nem mondhatott sokat. Nem is ígért sokat, de kiemelte, hogy minálunk is figyelemmel kísérik a külföldi tanulmányokat ezen a téren is.

A párisi congressus igen nagy hatással volt Rómerre. Már a következő évben megindítja az „Archaeologiai Értesítő“-t, a mely Akadémiánk archaeologiai bizottságának kiadásában jelent meg. 1869-ben — Érdy után — ő lett a Nemzeti Múzeum régiségtárának őre. Fáradhatatlan buzgalommal látott hozzá, hogy most — a kedvezőbb politikai viszonyok beálltával is — a

¹ A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene. Budapest, 1902. 92. l.

² Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques, 2. session, Paris, 1867. (Paris, 1868.) 321. l.

multak mulasztásait pótolja. Lapját majdnem maga írta, levelezett, utazott, gyűjtött, barátokat igyekezett szerezni a régészeti tudománynak, tárgyakat a múzeum régiség-tárának. Fáradozásának legszebb eredménye a múzeum őskori gyűjteményének kiépítése lett, legfőbb dicsősége, hogy a nemzetközi praehistoriai congressus 1876-ban, nyolczadízben Budapesten ülésezett. Főtítkári jelentésében érdekesen fejtette ki a beállott fellendülés körülményeit, szerényen elhallgatva a maga érdemeit. „A párisi világkiállítás előtt, 1867-ben, külföldi szaktársaink közül többen látogatták meg régészeti múzeumunkat. Kellőképpen méltatták bronzból és nemes fémekből készült tárgyainkat, a melyek őskori gyűjteményünk majdnem egyedüli tárgyai voltak. E tekintetben a szomszédos országok múzeumai sem voltak haladottabbak, mert a classikai archaeologia művelése még mindenütt kizárólag uralkodott. Akkor csak a classikus, vagy nemes fémekből készült remekműveket vásárolták és állították ki; azok száma kielégítette az érdeklődők kíváncsiságát. . . E tanulmányok és gyűjteményeink új korszaka nyílt meg az alkotmányos kormányzat kezdetével Magyarországon. Az országgyűlés tagjai, belátván, hogy még igen távol állunk azoktól a nemzetektől, a melyek a praehistoriai archaeológiában megelőztek, helyes megértéssel, hazafias gondolkodással megszavazták a kellő összegeket, még pedig nemcsak classikus tárgyak vásárlására, gyűjteményünk fokozatos rendezésére és azok lajstromainak szerkesztésére, hanem praehistoriai tárgyak szerzésére is, hogy kitöltsük a hézagokat és e tudomány érdekében ásatásokat végezzünk. Figyelemreméltó, hogy a királyság új fejlődése összeesett a párisi kiállítással, a hol a modern művészet és ipar termékei mellett elsőízben szerepelt retrospectiv csoport a legrégebbi időkig visszanyúló ipar tanulmányozására“. Ehhez járult még a párisi congressus. „Innen eredtek az új gondolatok, új tervek Nemzeti Múzeumokat illetőleg.“¹

A congressuson tartott előadások közül csak Pulszky Ferencnek a rézkorról szóló, valóban korszakalkotó előadására emlékeztetek. Különösen leköttötte a külföldi tudósok figyelmét a congressussal kapcsolatos, meglepően gazdag kiállítás. A záró ülésben Worsaae, a dán régészek feje külön is köszönetet mond ezért a kiállításért, „a mely a tudomány számára nemcsak szabatos képet nyújtott Magyarországon őskori régiségeiről, hanem igen fontos eredményeket is az európai bronzkor eredetére és fejlődésére vonatkozó kérdések tekintetében“. ² Valóban, a magyar-

¹ Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques. Compte-rendu de la huitième session à Budapest, 1876. I. Budapest, 1877. 10. s. köv. l.

² U. o., 640. l.

országi bronzcultura ekkor tárult fel a maga teljes gazdagságában, sajátosságában az európai tudomány előtt és foglalta el előkelő helyét az őskori műveltség történetében.

Maga Rómer behatóan ismertette a congressust megelőző évtized megfeszített munkásságát „Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie“ című rendkívül érdekes összefoglalásban, a mely a congressus kiadványának II. köteteképpen 1878-ban jelent meg. Tulnyomó részben az övé volt a kezdeményezés, irányítás munkája, a siker érdeme. Az „Archaeologiai Értesítő“ első szegényes évfolyamaiból is látjuk, mennyit kellett írnia, buzdítania, helyes tapintattal munkatársakat gyűjtenie, nevelnie. Jóakaratan nem volt hiány, hiszen a praehistoriai tanulmányok fellendülésének hullámai nálunk is érezhetőkké váltak és ásatások rendezése, őskori tárgyak gyűjtése szinte kedvetelisé lett, de nem csekély fáradságba került a kutatásokat némi rendszerbe fűzni, a mutatós bronztárgyak mellett a nem kevésbé fontos, de kevésbé kívánatos kerámiai emlékek gyűjtését sürgetni, e mellett a külföldi tudományos kutatás főbb eredményeit közölni és bizony a nagyrészt műkedvelő kutatók csapongó phantasiáját is tapintatos módon megfékezni.

Azok között a férfiak között, a kik Rómernek úttörő munkájában segítségére voltak, a legelső sorban találjuk báró Nyáry Jenőt. Kubinyi Ferencz és Ágoston, a Nemzeti Múzeum igazgatója, Érdy János és bátyja, báró Nyáry Albert hatása alatt kezdte meg archaeologiai tanulmányait, kutatásait, a melyeknek azután Rómerrel való megismerkedése, a nagy agitator ösztönzése, útmutatása adott még nagyobb intensitást. Gyűjtései, ásatásai Nógrád, Hont, Borsod és Gömör megyékre terjedtek ki. Figyelemreméltó, hogy lehetőleg gazdag anyag megszerzésére irányuló törekvése mellett már kezdettől fogva annak tudományos földolgozása is foglalkoztatta és Rómer nagy örömmel fogadta, midőn 1870-ben az „Archaeologiai Értesítő“-ben hosszú lajstromát adta a gyűjteményében levő hontmegyei kőeszközöknek, azok exactságra törekvő leírásával.

Báró Nyáry Jenő neve a legszorosabban összefügg két kiváló fontosságú praehistoriai lelőhelyünkkel, a melyeket az ő ásója tárt föl a tudomány számára. Pilini birtokán már a hatvanas években kezdte meg azokat az ásatásokat, a melyeket évek hosszú során át folytatott és időnkint rövid jelentéseket tett közzé azok eredményéről. Pilin őskori leletei az 1876-ki congressus alkalmából rendezett kiállítás legnevezetesebb csoportjai közé tartoztak és nagy számukkal — a harmadfelezer darabból álló gyűjtemény utóbb a Nemzeti Múzeum tulajdonába került —, a bronztárgyak és a kerámiai készítmények fejlettségével és gazdagságával megkapó képet nyújtottak a magyarországi bronz-

cultura technikai tökéletességéről, formakincséről. A pilini gyűjtemény némely csoportjai még ma is a praehistoriai tudomány gyakran idézett példái közé tartoznak, így a még ismeretlen rendeltetésű apró bronztárgyakon kívül, a melyek csudálatraméltó finomsággal adják vissza a természetes nagyságú fegyverek, szerszámok miniatürképeit, különösen a nagyszámmal előforduló agyagállatkák és főleg a híres „agyagbélyegzők“, a melyek sokoldalú megvitatásra adtak alkalmat. Virchowot trójai terracotta-pecsétlőkre emlékeztették, ámbár sajátosságának tartja hogy e bélyegzők segítségével díszített tárgyak a pilini sírmezőben nem fordultak elő. Bastian, a nagy német ethnologus mexikói agyagbélyegzőkhöz való hasonlatosságukra utal, a melyek szövetek színes mustrázására, míg Hoernes szerint talán magának az emberi testnek díszítésére szolgáltak. E rejtélyes tárgyak rendeltetésének végleges megoldása, még a tudománynak további föladata, a rajtuk levő domború díszítmények azonban máris, mint a bronzkor fejlett, késő szakát jellemző ornamentika kiváló fontosságú példái, széles körben ismertek.¹

Míg a pilini sírmezőn végzett ásataisairól báró Nyáry Jenő csak elszórt, szűkszavú, noha a leletek körülményeire vonatkozólag becses megjegyzéseket tartalmazó jelentésekben számolt be, az aggteleki Baradla-barlangban folytatott kutatásainak eredményeit részletesen földolgozta.

A barlangban, a mely tudvalevőleg a legnagyobbak egyike Európában és cseppkőcsudáival híres látványosság, báró Nyáry Jenő 1876 augusztus hónapjában a történelmi társulat gömörmezei kirándulása alkalmából Thallóczy Lajos és Töttösy Béla közreműködésével kezdte meg ásataisait és azok eredményéről a budapesti congressuson sietett beszámolni.² Ennek lezajlása után még szeptember második felében, majd a következő év nyarán újból ásott Aggteleken. 1881-ben jelent meg terjedelmes műve, mint az Akadémiánk által kiadott „Monumenta Hungariae Archaeologica Aevi Praehistorici“ első és eddigelé utolsó kötete.³

A barlangkutatás akkor még gyermekkorát élte, noha éppen a Lartet és Christy által 1863 óta Dordogne barlangjaiban tett fölfedezések főleg az őskori művészet ismeretére nézve oly fontos eredményekre vezettek, a melyekhez legújában csak a spanyolországi Altamira-barlang őskori festményeinek fölfedezése fogható. Ma, midőn a barlangkutatás minálunk is erősen föllendült, midőn a geologia és palaeontologia fejlett eszközei

¹ Hoernes, Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa. Wien, 1898. 522. l.

² Les hommes de l'âge de la pierre dans la caverne d'Aggtelek, Comté de Gömör. Compte-rendu I. 626. l.

³ Az aggteleki barlang, mint őskori temető. Budapest, 1881.

állanak e buvárlatok rendelkezésére és külön folyóirat szolgálja annak céljait, nem lenne nehéz báró Nyáry Jenő kutatásainak módszerét bírálat alá vonni. Akkor azonban az nagyjelentőségű tudományos tett volt és a részletes földolgozás sok olyan problémát vetett föl, a melyek máig sem vésztettek jelentőségükből. Tény, hogy az aggteleki barlang praehistoriai szerepének ismerete mind a hazai, mind a külföldi tudományos irodalomban, lényegében ma is báró Nyáry Jenő leírásához, fejtegetéseéhez fűződik és hogy a híres barlang szinte elválaszthatatlan az ő nevével.¹

A föl kutatott maradványok nagy tömege bő anyagot szolgáltatott a sokoldalú vizsgálódásnak. Mi minden volt itt együtt a barlang különböző részeiben! Rendesen eltemetett csontvázak, konyhahulladékok, magvak és állatcsontok maradványaival, agyagedények, csontból és kőből készített szerszámok. Báró Nyáry Jenő, ki egyéb kutatásai alkalmából is szerette az őslakók életét néhány találó vonással rekonstruálni, igen szemléletesen jellemzi Aggtelek neolithikus népét, a melyet a liguriai barlangok lakóival hasonlít össze. Ezeknek „hús volt egyedüli táplálékuk, a házi állatok húsán kívül megették az elejtett vadat; a szarvast, vaddisznót, nyulat és farkast. A földmiveléshez azonban nem értettek. Nem úgy az aggteleki barlanglakók, habár hasonlóan éltek hússal s ugyanazon állatok maradványait feltaláltam konyhahulladékaik közt. Ők a földmivelésre kiváló gondot fordítottak, többféle culturnövényt vetettek s hogy főleg növényi táplálékkal éltek, bizonyítja fogaik nagymérvű koptatása és azon körülmény, hogy a halottak mellé eledelül nem húst, hanem növénymagvakat raktak. Valamint a liguriai barlanglakók hittek a más világban való életben, mert halottaik mellé húst tettek étkül s a halottak legkedvesebb tárgyát rakták melléje, a temetés után halotti tort csaptak, tüzet rakván közvetlen a megholt testéhez, úgy hogy annak testét sokszor a lángok megpörkölték; az aggteleki barlanglakóknál ugyanazon vallási szertartást látjuk. Mindkettőnél az ünnepek fel, hogy a nyalánságot kedvelték; konyhahulladékaik közt feltörve találjuk a velőt tartalmazó csontokat. Egyébiránt értettek a fazekassághoz. edényeiket nem korongon, hanem saját kezükkel készítették, nem ismervén az égetőkemenczét, szénparázson égették ki; az így készített edény tisztaságú nem lehetett s hogy a tüzet jobban kiállja, quarcos homokot keverték az agyag közé. Úgy a liguriai, mint az aggteleki barlanglakók csontból való eszközeik készítésére kőbaltát és pattogatott kovakéseket használtak s azokat horzsakövel csiszolták ki.“

¹ Lásd pl. dr. Márton Lajos, Gömörkishont vármegye östörténete. Magyarország vármegyéi és városai: Gömör-Kishont vármegye Budapest, é. n. 430. l., *Hoernes*, Natur- und Urgeschichte, II. 444. l.

A talált keramiai, kő- és csonttárgyak, azok technikai előállításának, diszítványeiknek tüzetes leírása, osztályozása, rajzokban való bemutatása hű képet ad arról a culturáról, a mely a barlang őslakóinak sajátja volt. De báró Nyáry Jenő nem érte be ezzel az eredménnyel. A hogy a lelt magvakat szakemberekkel vizsgálhatta meg és következtetéseket vont le azok véleményéből, a hogy meghatározhatta a barlangban talált állati csontokat és nagy elégtételére szolgált, hogy Virchow, a ki behatóan foglalkozott az aggteleki barlanggal és arról a berlini anthropologiai társaságban előadást tartott, habozás után végül is kijelentette: „Ich erkenne an, dass der Mensch der Aggteleker Höhle mit dem Bären — vagyis a barlangi medvével — gleichzeitig gelebt hat“, úgy tisztaba akart jönni magával az emberrel is, a kinek csontmaradványai oly nagy számmal kerültek elő.

Kollmann, a kiváló müncheni anthropologus vizsgálta meg a koponyákat. Közleménye az akkori kraniologiai tudomány jellemző terméke. És jellemző az eredmény is, a melyet báró Nyáry Jenő abból levont: „Ha összehasonlítjuk a más országokban eszközölt ásatásokat újabb leleteinkkel, akkor azonnal hasonló eredményekre jutunk. Az aggteleki barlanglakóknál is vegyest látjuk a magasb termetű brachycephal s a kisebb termetű dolichocephalokat. Azért az őslakóság itt dolichocephal volt s csak később, a jövevény brachycephalok által legyőztetvén, azokkal összeolvadt, miből a különféle fejakatok származtak, annyit máris állíthatunk, hogy nálunk Magyarországbán alighanem a dolichocephalok hozták be a gabonatermelést.“

Igy szinte classikus példáját látjuk annak, mint egyesültek az archaeologia és természettudomány különböző disciplinái a nagy föladat megoldására, a régi emberiség megelevenítésére, életmódjának, életkörülményeinek restructiójára. A természettudomány látszott megbízhatóbbnak: nevezetesen a koponyamérés exact módszere látszólag oly kézzelfogható eredményre vezetett, a mely a titkok titkát, a barlang neolithikus embereinek ethnikai hovatartozóságát fejtette meg, vagy legalább is tetszetős hypothesisist nyujtott. Ma skeptikusabbak vagyunk és a hol a népek nagy összefüggéseinek földerítéséről van szó, mint például nemcsak az őskor, hanem a népvándorlás és honfoglalás korának nagyszámú sírleleteinél, inkább bizzuk magunkat a sírmellékletek tanulságaira, melyeket az archaeologia fejlett módszereivel, gazdag összehasonlító anyagának felhasználásával igyekszünk megállapítani.

Báró Nyáry Jenő nagy műve, melynek keletkezése oly szorosán összefügg az 1876. évi congressus körülményeivel, maradandó emléke amaz évtizedek törekvéseinek. Irodalmunkban már azért is kimagasló, örökre emlékezetes jelenség, mert alkal-

mat adott arra, hogy maga Kossuth Lajos szóljon hozzá az abban fejtegetett problémákhoz. A mint báró Nyáry Jenő munkájában élesen tükröződnek vissza a praehistoriai kutatás fő irányai, úgy azokban a tanulmányokban, a melyeket Kossuth az 1882. év nyarán a könyv olvasásának hatása alatt az abban tárgyalt általános érdekű kérdéseknek szentelt, csodálva látjuk a torinói bölcs mélyreható érdeklődését, széleskörű olvasottságát, gondolkodásának kritikai élet, nyelvének magvas lendületét.¹

Nem lehet föladatunk, hogy ez alkalommal behatóan méltassuk e fölötté érdekes tanulmányokat, a melyek most közel egy emberöltő után nagyon reászolgálnának, hogy báró Nyáry Jenő művével együtt szakszerű, monographikus megvilágításban részesüljenek. Csonkának tartanám azonban e szerény megemlékezést, ha legalább néhány olyan helyet nem emelnénk ki Kossuth munkájából, a melyek megkapóan illusztrálják ama kor uralkodó eszméit, azokat a problémákat, a melyeket az aggteleki ásatások fölvetettek.

Kossuth melegen méltányolja báró Nyáry Jenő könyvét. „Báró Nyáry aggteleki ásatásai, a leletek régészeti értékét hitelesítő coefficiensre fordított gond, a meghatározásoknál minden oldalra kifejtett figyelem s a tudomány kívánalmainak megfelelő leírás oly sokoldalú s annyira becses anyagadalékot nyújtanak az ősembertan és néprajz (ethnographia) tudományához, hogy az nemesak mint complementaris bizonyíték foglal helyet az eddig ismert adatok mellett, hanem új adatokat is szolgáltat a tudomány számára, még pedig olyanokat is, melyek egy-egy ekkorig általánosan elfogadott nézet újból átvizsgálására kiindulási pontul szolgálhatnak.“ E mellett nem hallgatja el aggályait, a melyek minden esetben elvi kérdésekre vonatkoznak. Így koczkrátatott-nak tartja azt a következtetést, „hogy a koponyaméreték közti különbségek okvetlenül különböző emberfaj bevándorlását, hódítását, egyik fajnak egy másik által kiszorítását, vagy kiirtását feltételezik, ha csak e bevándorlásnak, kiszorításnak, kiirtásnak más positiv bizonyítványaival is nem bírunk. Lehet, hogy úgy volt, de nem bizonyos, annak lehetősége sines kizárva“ — itt a darwinista szól Kossúthból — „hogy a különbség csak módosulat, melyet a megváltozott társadalmi és életmódi viszonyok idéztek elő.“ Birálat alá vonja ezt az állítást, hogy a fémcivilisatio Keletről Magyarországon át jutott el Nyugatra. Kiemeli a Földközi tenger jelentőségét, a melyet az azóta folytatott ásatások, kuta-

¹ Tanulmányok báró Nyáry Jenő „Az aggteleki barlang, mint őskori temető“ című munkája felett. Eredetileg megjelent a „Pesti Napló“ 1883. évi 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 65. számaiban, majd az „Archaeologiai Értesítő“ 1882—1883. évfolyamában. (Uj folyam II. köt., 167. l.)

tások mindinkább megerősítettek. Némely okfejtésénél a parlamenti vitatkozó jut eszünkbe. „A mi a történelmi idők eseményeiből levont következtetést illeti: tekintve, hogy történelem előtti időkben épp azért, mert történelemelőttiek, nem lehetnek meg azon népességi, társadalmi és nemzetközi viszonyok, melyek a történelmi időkben népvándorlásokat idéztek elő, nagyon kockázatosnak tartom azt az inductiót, hogy a mi a történelmi időkben megtörtént, annak a történelemelőtti időben is meg kellett történni.“ A culturák keletkezésére, terjedésére vonatkozó kérdésben, a mely tudvalevőleg ma is erősen foglalkoztatja a tudományt, megvan a maga fölfogása: „Mi tagadás benne, nagyon megerősödik agyamban azon nézet, hogy az ősidők primitív művelődése különböző vidékeken önállólag fejlődött s nagyon skeptikussá leszek a tudások bevándorlási, átszarmaztatási s a tárgyak hasonlatából egykorúságot következtető elméletei iránt“.

Az aggteleki nagy monographia megjelenése után báró Nyáry Jenő nagyobb irodalmi tevékenységet már nem fejtett ki. Akadémiánk levelezőtagjának megválasztatván, 1885. évi márczius 9-én tartotta meg „A bronzcultura Magyarországbán“ című székfoglaló értekezését, a mely azonban csak kivonatban látott napvilágot az „Akadémiai Értesítő“-ben. Főleg pilini ásátásainak eredménye alapján a hazánkban talált bronztárgyak belföldi eredetét bizonyította. „Úgy a pilini mint Magyarország több bronzkori temetőjében talált kohók, öntőminták, tégelyek, czifrázó nyomok, nagymennyiségű feldolgozatlan bronzkészletek, mind azt bizonyítják, hogy hazánk bronzkori népénél az ércművesség meglehetősen magas fokon állt és önálló jelleggel bírt.“

Elhunyt tiszteleti tagunk érdemei közül ne hagyjuk említetlen, hogy az Országos Régészeti és Embertani Társulat alapításában az övé volt az oroszlanrész.¹ 1878-ban a társulat megalakulásakor annak másodelnöke, utóbb elnöke, majd tiszteletbeli elnöke lett és így mint Akadémiánk archaeologiai bizottságának elnöke is mindkét intézménynek élén állott, a mely a hazai archaeologia ügyét előmozdítani hivatva volt. Az 1876. évi congressus hatása alatt a társulat eredetileg a praeistoria művelésére szorítkozott volna, czimében megtaláljuk még az anthropológiával való jellemző kapcsolatot, de alapszabályaiban már a classica és középkori archaeologia is szerepel. Majd egymásután kidőlnek báró Nyáry Jenő ifjúkori törekvéseinek buzdítói, részesei, munkásai, a nyolczvanas évektől kezdve a praeistoria lassanként elveszti azt az általános érdeklődést, a melyben része volt, az archaeologia más irányai lépnek előtérbe. Véget ér az

¹ Az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat évkönyve 1879—1885. Budapest, 1886. 3. l.

úttörők kora. a speciális munkáé kezdődik meg. Nem tagadhatjuk a haladást, de ne feledjük azokat, a kik az alapokat lerakták. Ezek közül báró Nyáry Jenő az első egyike volt és immár az utolsó is. Mintegy tudományunk egyik korszakának letűntét érezzük és egyúttal azt a hézagot is, a mely az egykor annyira virágzó praehistoria művelésében beállott. Bár lenne az ő nemes példája, lelkes törekvése ösztönzés arra, hogy a hazánk legrégebbi multjára vonatkozó nagy kérdéseket immár fokozott erővel, fejlettebb eszközökkel, de ugyanolyan odaadással igyekezzünk megoldani!

A glottogonia jogosultsága.

(Kivonat Schmidt József 1. tagnak 1915 május 25-iki előadásából.)

Haben sua fata — theoremata: egy ideig az érdeklődés középpontjában állanak, majd háttérbe szorulnak vagy végleg letűnnek, hogy aztán esetleg megint előkerüljenek. Így a hangtörvények kivétel nélkülségének egykor erősen vitatott kérdése, a gutturális problema és sok egyéb egyelőre, de bizonynyal nem véglegesen, lekerült a napirendről. Hasonló sorsra jutott a glottogonia is, noha a lehető legfényesebb multtal díszeskedhetik. Nélküle, mint szélteben ismeretes, az összehasonlító nyelvtudomány vagy egyáltalában nem, vagy egészen más alakban született volna meg, a mennyiben Bopp, az összehasonlító nyelvtudomány megalapítója, az összehasonlítást magát csak eszköznek véve, voltaképeni feladatának a nyelvvalakok genetikus viszonyainak felderítését tekintette s tehát csak olyanformán lett az összehasonlító nyelvtudomány megalapítójává, mint az Indiába törekvő Columbus Amerika felfedezőjévé. Glottogonikus hypothesis, az ú. n. *agglutinatiós theoria* [szabatosabban: a *szemantikus agglutinatio* elmélete] a Lassen-féle hatástalan oppositio után szinte dogmatikus tekintélyre vergődött s százalmas gyöngesége ellenére körülbelül egy félszázadon át versenytárs nélkül állott. A mult század második felének közepe táján egy másik glottogonikus hypothesis látott napvilágot: a *Ludwig-féle adaptatiós theoria*, a Darwin-féle rendszernak linguistikai hasonmása. Megjelenése idejében azonban az agglutinatiós rémuralom még mindig oly erős volt, hogy a heterodox új elmélet alapjainak genialitása ellenére valósággal stigmatizáltatva csakhamar az elavult elméletek lomtárába került s egyelőre minden a régi-ben maradt. Mikor aztán az újra versenytárs nélkül álló agglutinatiós theoria belső gyöngesége következtében végre magától összeomlott, vele együtt természetesen minden glottogonia dis-

creditálva volt s a fürdővizzel együtt a gyereket is kiöntötték. Ma már csak egyesek — rari nantes in gurgite vasto — mernek az anti-glottonikus áramlat ellen úszni, nagyban és egészben resignatio vagy éppen aversio az uralkodó hangulat: a nyelvjelenségek historiai és pszichológiai kutatása annyira előtérbe nyomult, hogy a glottogoniát nem csupán hallgatólag mellőzik s tényleg nem művelik, hanem vele szemben — nevezetesen a francia iskola részéről — egyenesen a nyílt és elvi visszautasítás álláspontjára is helyezkednek.

E felfogás ellen minden a patres maiorum gentium iránt érzett tiszteletem mellett is kénytelen vagyok óvást emelni. Való igaz, hogy a glottogonia az avatottak kudarczai és az avatatlanok kontárkodásai által alaposan compromittálva van, s így a vele szemben megnyilatkozó hangulat nagyon is érthető; mindazonáltal azt hiszem, hogy a *glottogoniának nyílt visszautasítása vagy akár csak hallgatólagos ignorálása is elméletileg jogosulatlan s hozzá gyakorlatilag megvalósíthatatlan* — és pedig úgy általános aetiologiai, mint nevezetesen specialis összehasonlító nyelvtudományi szempontból is. Hogy pedig mint a glottogoniának nem mai vagy tegnapi művelője oly színben ne tűnjek föl, mintha pro domo akarnék perorálni, indokoltnak látszik thesisem bizonyítására nem csupán objectiv, hanem elsősorban és főképen autoritativ argumentumokat is felsorakoztatni.

*

A glottogonikus kutatások nyílt visszautasítása vagy hallgatólagos mellőzése mindenekelőtt *elvileg megengedhetetlen*. Arra a kérdésre, hogy: 'miért?' — ez az egyszerű felelet: azért, a miért a 'miért?' kérdés egyáltalában feltehető és felteendő, — azért, mert nihil est sine ratione cur potius sit quam non sit, azért, mert az embernek, a mint mondani szokás, a vérében van az oksági összefüggéseket fürkészni. 'Miért?' nélkül nincs tudomány: 'Das Warum ist die Mutter aller Wissenschaften', mondja *Schopenhauer* (Satz vom Grunde, §. 4.). 'Tudomány' nem tényeknek egyszerű constatalása, adatok aggregatuma, hanem az elégséges ok fonalán összefüggő ismeretek rendszere. Ha a causalis nexus fonala összekuszálódik vagy megszakad, hypothesisek segélyével kell továbbszőni — *kell*, mert minden bármilyen ingatag hypothesis is jobban kielégíti az emberi elme aetiologiai szükségletét, mint a lemondás minden magyarázatról. Ám legyen, hogy a glottogonia nyelvi metaphysika (metagrammatika). Akkor rá is illik, még pedig meglepően ráillik az, a mit valamikor Kant minden leendő metaphysikáról mondott: 'Da sich indessen die Nachfrage nach ihr [sc. nach der Metaphysik]

doch auch niemals verlieren kann, weil das Interesse der allgemeinen Menschenvernunft mit ihr gar zu innig verflochten ist, so wird er [sc. der selbstdenkende Leser] gestehen, dass eine völlige Reform oder vielmehr eine neue Geburt derselben, nach einem bisher ganz unbekanntem Plane, unausbleiblich bevorstehe, man mag sich nun eine Zeit lang dagegen sträuben, wie man wolle [Prolegomena, Einl.]. A mint a tapasztalható valóság határai között' maradó philosophiai positivizmus egyáltalán nem szorította ki a nem tapasztalható valóságra is kiterjeszkedő metaphysikát s minden látszat szerint nem is fogja kiszoríthatni soha, úgy az sem várható, hogy a nyelvtudomány terén ma uralkodó, többé kevésbé 'positiv' természetű történet-pszichológiai irányzat tartósan, vagy éppen véglegesen kisémmizbeti a glottogoniát. Azt gondolni, hogy lehetséges a nyelvi fejlődés kutatásában az idg. alapnyelvnél megállapodni s a prae-idg. genetikus viszonyok kutatására ki nem terjeszkedni, éppen annyi mint azt hinni, hogy lehetséges a causalis regressus in infinitum kutatásában egy bizonyos ponton megállapodni — kézzelfoghatólag elgondolhatatlan gondolat, méltó *Schopenhauer* gyilkos gúnyjára: „Das Gesetz der Kausalität ist . . . nicht so gefällig, sich brauchen lassen, wie ein Fiaker, den man, angekommen, wo man hingewollt, nach Hause schickt. Vielmehr gleicht es dem, von Goethe's Zaublerlehrlinge belebten Besen, der, einmal in Aktivität gesetzt, gar nicht wieder aufgehört zu laufen und zu schöpfen; so dass nur der alte Hexenmeister selbst ihn zur Ruhe zu bringen vermag. Aber die Herren sind sammt und sonders keine Hexenmeister' [Satz v. Gr. §. 20.]. Hiábavaló itt minden agnostikus attitude: ha az idg. összehasonlító nyelvtudomány 'tudomány' akar lenni és maradni, szembe kell néznie a glottonikus problémával is. Ha az idg. alapnyelv történeti úton keletkezett, akkor keletkezési feltételeinek és viszonyainak kutatása épp oly elodázhatatlan, mintha bármely különnyelvi jelenség, teszem azt a latin *v* | *u*-perf. vagy a germán dentalis praeteritum, genesiséről van szó, a mely esetekben soha sem jutott még senkinek eszébe arra appellálni, hogy mivel a *meg-találás* nehéz, fel vagyunk mentve a *találgatás* kényszerűsége alól. A tudás biztossága tekintetében — tudjuk mindnyájan — az összehasonlító nyelvtudomány terén egyáltalában nem vagyunk elkényeztetve. De ez a jelenség e tudomány organikus velejárója s mivoltától és lényegétől elválaszthatatlan. Hogy csak egy példát hozzak föl, bármennyire kockázatos vállalkozás legyen is az etymologizálás — „Gott und der Etymologe können alles", mondta *Zimmer* is — teljességgel lehetetlen kidobni a hajóból, mert hiszen a hangtörvények többé kevésbé evidens etymonokon épülnek föl s így etymologizálás nélkül nincsen

hangtörvény. Teljesen így áll a glottogonia dolga is: minden bizonytalanság és kudarcz ellenére sem lehet vele felhagyni — annál inkább nem, mert hiszen eddigelé csak az agglutinációs elmélet jogosulatlansága van megállapítva, míg adaptációs theoria eddig csak agglutinációs forum előtt lett pörvesztes, úgy, hogy nagyon is méltányos volna pörét megújítani s elfogulatlan bírakkal tárgyaltatni. E pörújítás kimenetele alig lehet kétséges, ha tekintetbe vesszük, hogy a legutóbbi, mintegy tíz év előtt megjelent *Hirt*-féle glottogonikus kísérlet [IF. XVII. 1904. p. 36—84] *Ludwig* működésének ismerete nélkül is jórészen az adaptációs elmélet szellemében ütött ki s elég kedvező fogadtatásban részesült [l. *Nyt.* IV. 186—187].

A glottogonia mellözése azonban nem csupán általános aetiologiai szempontból lehetetlenség, hanem az *indogermán összehasonlító nyelvtudomány leginterebb érdekei szempontjából is megvalósíthatatlan s tényleg nincs is megvalósítva.*

Mindenekelőtt a syntaktikai kutatások sorsa és módszere kézzelfoghatólag és elismerten a legszorosabb kapcsolatban van a flexio keletkezésére vonatkozó hypothesisekkel. A különnyelvi casusok, modusok stb. syntaktikai használatának összehasonlításából kitűnik, hogy functionalis sokféleségük alapnyelvi jelenség: már az alapnyelvben volt pl. dativus commodi, auctoris, finalis, ethikus stb. vagy conjunctivus volitivus, deliberativus, prospectivus stb. Vajjon be lehet-e itt érni e használati módok pusztá constataálásával és descriptiójával? Nyilván nem: szükségkép fel kell vetődnie annak a kérdésnek, vajjon a különböző casualis, modalis stb. használati módok egy jól determinált és szabatos alapjelentéssel bíró egységes casualis, modalis stb. típusból differentióldtak-e, vagy ellenkezőleg sokkal nagyobb számú (többé kevésbé rokonjelentésű) használati módok convergentiája folytán állottak elő. A comparativ syntaxisnak tehát rögtön állást kell foglalnia abban a kérdésben, hogy *egyfélelégből lett-e a sokaság, vagy megfordítva.* Lehet e kérdésre igenlő vagy tagadó feleletet adni, de lehetetlen e kérdés elől kitérni. Nem is tértek ki előle soha. Legyen szabad ez állítás igazolására néhány tekintélyt idézni. *Delbrück*, a comparativ syntaxis atyja, tehát valóságos koronatanu e kérdésben, saját bevallása szerint syntaktikai kutatásai folyamán újra meg újra szembetalálta magát a glottogoniával. [Einl.¹ 1880. 91. *Synkret.* 1907. 225—226. stb.) Felfogása a glottogonikus interpretatio módját illetőleg lassankint módosult, szükségességét illetőleg soha: „Ich bin ursprünglich ein Anhänger *Bopps* gewesen, habe aber schon seit langer Zeit die andere [scil. *Ludwig*-sche] Anschauung in ihrer teilweisen Berechtigung anerkannt“ [*Synkret.* 226]. Sajátossága daczára fölötte instructiv legújabb ki-

jelentéseinek egyike: ,Man kann [!] . . . , wenn man von irgendwelchen glottogonischen Vermutungen ganz absieht, doch die Frage aufwerfen, ob die vorliegenden Bedeutungstypen der Flexionsformen sich (wie man auf dem Boppschen Standpunkt annehmen möchte) aus einem fest umschriebenen Grundbegriff entfaltet, oder ob sie etwa in allmählicher Adaptation an das erwachende geistige Bedürfnis unter Anlehnung an einzelne vorhandene Lautungen und Bedeutungen sozusagen aus dem Nichts entwickeln haben' [Einl.⁵ 1908. 132]. Más tekintélyek hasonló módon nyilatkoznak — többek közt *Hanns Oertel* és *Edward P. Morris*: ,The carrying on of work upon one whole class of problems in syntax — the history and use of modes, tenses, and cases — forces the investigator, unless he is content with mere description, to adopt some hypothesis in regard to the early history of inflection; without such a hypothesis an interpretation of the facts is impossible' [An examination of the theories regarding the nature and origin of indoeuropean inflection, §. 1. Harvard Studies XVI. 1905. 67]; — *Kretschmer*: ,Wir würden das Problem [scil. die Entstehung der Flexion] überhaupt ganz beiseite lassen wenn nicht andere Fragen, die an die Bedeutung und Gebrauchsweise der Kasus, Modi usw. sich knüpfenden, damit zusammenhängen' [*Gercke-Norden*, Einl. I.¹ 1910. 206]; — *Hirt*: ,. . . die ganze Kasussyntax wird uns erst klar werden, wenn wir den *Ursprung der Kasus* aufgeklärt haben' [Hb.² 1912. 308] stb.

A glottogonia mellözése tehát egyértelmű volna a comparativ syntaxis csödjével. Épp oly könnyű belátni és kimutatni, hogy a comparativ grammatika többi részei sem lehetnek el glottogonia nélkül. Utalok itt az idg. ú. n. *β*-hangok problémájára [* *tékḥōn*: gör. τέκτων, ói. *tákḥā*], a melylyel szemben az indogermanistika egyelőre teljesen tehetetlenül áll, vagy a gutturalis problémára, a melyről két decennium erőlködése után *Hermann* leplezetlenül kimondja: ,Wie die Dinge jetzt liegen, halte ich die Gutturalfrage für unlösbar, und ich fürchte fast, dass sie es bleiben wird' [KZ. XLI. 59]. Hiú önállatás volna azt gondolni, hogy itt csak szórványos esetekről van szó — távolról sem: a *reconstruált idg. alapszavaknak egész phonológiája és morphológiája át meg át van szöve glottogonikus föltevésekkel*. A francia iskola persze minden reconstitúciót is a limine visszautasít, mert — a hogy *Meillet* mondja — a comparativ grammatika feladata nem ,la chimérique restitution d'une langue disparue, mais l' examen méthodique des coïncidences entre les langues attestées' [Introd.² 1908. 26; cf. *Meillet-Printz*, Einl. 1909. 19]. Ez az álláspont tagadhatatlanul következetes, de teljesen tarthatatlan. Való igaz, hogy az idg.

alapnyelv következtetéseken épül föl s épp oly igaz, hogy a következtetés művelete logikai mivoltánál fogva nem is nyújthat elsőrendű tudást, de valamit legalább mégis csak nyújt: kisebb nagyobb valószínűséget s — a mi a legfőbb — valamelyes magyarázati lehetőséget, a mi mégis csak megnyugtatóbb, mint semmiféle magyarázat. A rekonstruálandó alapnyelv csak hypothesis ugyan, de absolute mellőzhetetlen hypothesis: ha a különnyelvi egyezések alapján — a mint ezt *Meillet* is kénytelen megengedni [l. c. 17] — okvetlenül egy közös realitás veendő föl, ha tehát az idg. alapnyelv nem agyrém, hanem valahol, valamikor minden bizonynyal megvolt, akkor mégis csak indokolatlan kicsinyhittség volna még kereséséről is előre lemondani, mert azt már igazán senki sem tudhatja előre, hogy nem lehet-e valahol valahogyan mégis csak hozzája férközni. A parte post minden reconstitúció kísérlettel szemben jogosult a methodikus kételkedés és kétségkívül hasznára van a tudománynak, de a parte ante minden ilyen kísérlet lehetőségét is kétségbevonni. terméketlen negatio. A francia iskolától eltekintve tényleg az egész — hogy úgy mondjam 'hivatalos' — nyelvtudományi világ rekonstruál, s miközben rekonstruál, a nélkül, hogy észrevenné, vagy törődnék vele, folyton glottogonikus területen mozog. *Per Persson*, az ú. n. determinatívumok problémájának buzgó kutatója, világosan látja ezt s elég bátor verbis expressis is kimondani: „Man hat . . . gegen die Determinativlehre eingewendet, dass sie ins „Dämmerland der Glottogonie“ führe, das man nicht betreten dürfe. Hierauf ist zu antworten: *von dem glottogonischen Gebiet sich fern zu halten ist für die vergleichende idg. Grammatik ein Ding der Unmöglichkeit.* Sie kann sich nicht damit begnügen, die ursprachlichen Formen zu registrieren, sondern muss auch eine Analyse, Gruppierung und Erklärung derselben erstreben, zumal da sich manchmal eine solche Analyse wie von selbst aufdrängt. *Auch fallen ja grosse Stücke der vgl. Grammatik in das genannte Gebiet hinein, wenn man dies auch meistens ignoriert:* so alle ursprachlichen Lautgesetze, insbes. die ganze Ablautlehre, inkl. der Dehnstufentheorie (trotz der stolzen Worte Streitbergs IF. 3, 344). die Analyse der Flexionsformen usw.’ [Beiträge zur idg. Wortforschung. 1912. 590]. A dolog annyira világos, hogy alig szorul megvilágításra. A quantitativ ablaut eseteiben pl. oly szembeszökő az összefüggés a sonantismus és a szóaccentus között, hogy szinte magától kínálkozik az a magyarázat, mely szerint a quantitativ ablaut széles kiterjedésben a váltakozó szóaccentuseredménye [cf. * *éi-mi*, ói. *émi*: * *i-més*, ói. *imáh*, * *pə-tér*, gör. *πατήρ*: * *pə-tró*-s gör. *πατρός* stb.]. E magyarázat nélkül lehetetlen az idg. sonantismus terén rendet terem-

teni, miért is manapság oly általánosan el van fogadva, hogy tekintélyekkel támogatni egyszerűen nevetséges volna, s oly exact vívmányként szerepel, akár csak a legexactabb különnyelvi coincidentia. Pedig ez a dogmatikus biztossággal fellépő thesis glottogonikus hypothesis — még pedig a javából: ‚weil es sich hier um ein Stück „Vorgeschichte“ der „uridg. Sprache“ handelt, d. h. um Zeiten, über deren sprachgeschichtliche Geschehnisse uns jede genauere Kontrolle versagt ist‘ Brugmann, KVG. 139; cf. Gr. I.² 27 stb.]. A francia iskola egyszerűen constatalja és leírja az ablaut-jelenségeket, de minden magyarázattól tartózkodik, mert jól látja, hogy az ablaut okait fűr-készni s egyáltalában reconstruálni, velejében annyi mint glottogonizálni: ‚puéril‘ és ‚absurde‘ vállalkozás [Meillet, Introd.² 29—30]. Ez az álláspont tarthatatlan, de mindenesetre legalább következetes. Ellenben ablaut-theoremákat construálni s egyáltalában reconstruálni, de egyidejűleg a glottogonia ellen állást foglalni annyi, mint bort inni, de vizet prédikálni: egyenesen a komikum határán mozgó inconsequentia.

Az idg. összehasonlító nyelvtudomány tehát a következő dilemma előtt áll: vagy felhagy minden reconstruálással s a francia iskola nyomába lépve csak coincidentiák regisztrálására, összehasonlító tabellák felállítására szorítkozik, vagy pedig tovább is reconstruál, de akkor egyidejűleg a szűkebb értelemben vett glottogonia jogosultságát is nyíltan és fenntartás nélkül elismeri. Non datur tertium. Ha multjához hű akar maradni, bizonynyal a dilemma második része mellett fog dönteni, s ha intern érdekeit fontolóra veszi, nem is dönthet másképen. A glottogonia segítségével az indogermanistika már eddig is értékes eredményekhez jutott, a melyekről e nélkül nem is álmodhatott volna. Az a Joh. Schmidt által felállított hypothesis pl., hogy a nominativus plur. neutr. valamikor collectiv értelmű nominativus singularis femin. volt [nom. pl. N. lat. *juga, lüci-fuga*: nom. sg. F. *bi-juga, fuga* stb.], egy csapásra megvilágította azt a mondattypust, a melyben neutr. plur. subjectum mellett singularis praedicatum áll [hom. ὄσα φύλλα καὶ ἄνθρα γίνεται ὄρη, ói. *dhr̥ṣṇávē dh̥iyatē dhánā*, ‚für den kühnen sind Gewinne ausgesetzt‘]; — az a már Ludwig által inaugurált s manapság igen népszerű hypothesis, hogy a nominalis és verbalis flexio eredetileg azonos volt, a kívánható legjobb magyarázata annak a feltűnő jelenségnek, hogy annyi nominalis és verbalis alak egybeesik [cf. voc. * *aǵé*, ór. *ajá*, gör. *ἄγέ*: imperat. 2. sg. * *áǵe*, ói. *ája*, gör. *ἄγῃ*; participium-tő * *bh̥eront-*, ói. *bh̥arant-*, gör. *φέρωντ-*: injunct. 3. plur. * *bh̥eront*, ói. *bh̥aran*, gör. *φέρων* etc.]. Mindezen és más hasonló hypothesisokról lemondani — csak azért, mert

„glottogonikusok”, valóban „pennywise” és „pound foolish” eljárás volna. Minden oda mutat, hogy a czéltudatos, egyben persze óvatos glottogonizálás jelentékenyen ki fogja tágitani tudásunk határait. Legyen szabad ezt egy példával megvilágítanom. Ismeretes, hogy az ú. n. „személytelen” igék mellett a subjectum néha ki is van téve [így pl. az ói. *váršati* „esik” mellett a subjectum lehet az eső, az ég, a felhők, az isten, Parjanya, Indra, a gör. ὕει mellett Ζεός, ὁ Ζεός, ὁ θεός, a latin *pluit* mellett *caelum, nubes, deus, Apollo, Mercurius* stb.] s eddig eldöntetlen kérdés, hogy a subjectum nélküli mondattypus volt-e az eredeti, vagy a subjectumos. E kérdés glottogonikus alapon eldönthetőnek látszik — és pedig abban az értelemben, hogy az előbbi volt az eredeti. Glottogonikus szempontból ugyanis a 3. sg. verbum finitum nominalis képzés s suffixuma eredetileg nem pers. suffixum, hanem nominalis tőképző [cf. ói. *váršati*: F. *vr̥š̥tí-*]. E szerint az „esik” jelentésű verbum impersonale eredetileg sem több, sem kevesebb mint az „eső” jelentésű nomen — a mint hogy „esik” pszichologiai szempontból is sem több, sem kevesebb, mint a figyelmet a jelenségre irányító „eső!” [cf. *Brugmann*, KVG. 625] — s ennél fogva eredetileg semmi szüksége, sőt lehetősége sem forgott fönn a subjectum kitételének, mert hiszen a praedicatumként fungáló verbum impersonale maga volt a subjectum. Hasonlóképen az a régi vitás kérdés, hogy a latin és görög o-tövé femininumok categoriája [lat. *fāgus*, gör. *φηγός*] alapnyelvi jelenség-e, glottogonikus alapon egyszerűen dűlőre vihető. Az alapnyelvi consonantikus tövek ugyanis a *Streitberg*-féle Dehnstufengesetz segítségével prótoidg. o-tövekre vezethetők vissza [lat. *pēs*, ói. *pāt* < idg. **pēt-s* < prótoidg. **pédo-s*, cf. gen. gör. ποδός, ói. *padáh* < idg. **pedó-s*; — gör. *ναός*, ói. *nāuh* < idg. **nāūs* < prótoidg. **nāuo-s*, cf. gen. gör. νός, ói. *nāvāh* < **nāuó-s*]. Mivel pedig az idg. **nāūs* femininum, a neki alapul szolgáló prótoidg. o-tövé **nāuos* sem lehetett más, mint femininum s ennél fogva az eleddig discreditált idg. F. **smuos* [gör. *νοός*, lat. *nurus* stb.] teljes értékű bizonyíték az o-tövé femininumok idg. existenciája mellett stb. A pszichologiai causalitas sokfélesége s a genetikus folyamatoknak complicáltsága folytán természetesen nem lehet mindig minden egyes adott esetben megnyugtató eredményekre jutni s exact magyarázatok helyett itt — a mint különben általában másutt is — jobbára regulatív principiumokkal kell beérnünk. De tagadhatatlan, hogy ilyféle regulatívumok is igen értékesek, s ha ilyeneknek lehetőségét a glottogonia biztosítja, akkor ez az egykor oly buzzgón művelt mező nem maradhat tovább parlagon.

Mindent tekintetbe véve tehát az idg. összehasonlító nyelv-

tudomány sokkal inkább össze van forrva a glottogoniával, sem-hogy a régi szövetséges támogatásáról lemondhatna. A glotto-goniának megvan a maga létjoga, miért is elmúlását várni naivság:

Rusticus exspectat, dum defluat amnis. At ille
Labitur et labetur in omne volubilis aevom.

Petőfinek egy ismeretlen költeménytöredéke.

Ferenczi Zoltán I. tagtól.

A Petőfi-ház részére sikerült újabban Petőfinek egy oly eredeti kéziratát megszerezni, mely a költőnek egy eddig tel-jesen ismeretlen költeménytöredékét tartalmazza. A töredék a következő 12, illetve 14 sorból áll:

Téged keresnek szemeim,
Csak tégedet, szerelmem!
S mindenkit látnak szemeim,
Épen csak tégedet nem!
Ne látnám többé a napot, eget,
Csak láthatnálak, lelkem, tégedet!

Oh istenem, te nélküléd
Milyen rideg ez élet!
Inkább lennék fáradt madár,
Melly sivatagba téved,
Hol nincs számára hús lomb, hús patak,
Csak forró füvény, forró sugarak.

Ehhez járul még két kitörlött, de azért jól elolvasható sor:

Utánad néznek szemeim,
S vérzik szívem utánad . . .

E sorok a költő gyöngyírásában vannak ráírva egy 21 cm széles és 26 cm magas papírlap felső részére, melyre egy későbbi kéz irónnal ráírta ezt: „Petőfi S. kézírata.“ Ennek valódiságához valóban semmi kétség nem fér. Azonban ez a czimtelenség, valamint a papírlap felső részén való kezdés s az egyébként minden más részén teljesen üres papírlap azt gyanít-tatja, hogy a költemény eleje egy más papírlapon kezdődött, betöltötte egész oldalát s ezen a ránkmaradt lapon folytatását kapjuk, befejezés nélkül.

Ennyi mondható a külsőre nézve. Egyebet, tehát azt, hogy kinek és mint adta át, vagy hogy hová lett az elveszett rész, nem tudjuk, ekképen legfeljebb tág tere nyilhatik a találgatásoknak, melyekre itt kitérnünk nincsen semmi ok.

Más kérdés az, hogy a költeménytöredék a költő melyik életéből való? Itt mindenekelőtt maga a kézirat is tanít valamire. Ugyanis ez a tömött, takarékos, gondos írás, mely nagy egyezést mutat azzal, a minő a költő összeírt költeményeinek vagy *Coriolanus* fordításának eredeti kézíratain látható, azt bizonyítja, hogy a költemény nem korábbi az 1847-ik évnél. A tartalom még többet mond ennél. Ugyanis a költemény világosan Szendrey Juliához van írva, egy oly alkalommal, midőn a költő hosszabb ideig tőle, már mint feleségétől, távol volt. Ámde házasságuk után ilyen eset legelőször akkor fordul elő, midőn a költő 1848 márczius elején meglátogatta öcsesét, Istvánt, Veszprémben. Írhatta tehát ekkor is, vagy utóbbi utazásai bármelyikén. Különben is nem egyszer tette a szerelmes költő, hogy nejéhez, míg valahol utazott, nejének valamely hozzá írt levele alkalmából, költeményt írt hozzá s elküldte válaszképen mint 1848 november első feléből, a *Szeretlek, kedvesem* kezdetű híres költeményét, vagy írt hozzá költeményt, minő az *Uton vagyok* kezdetű, melyet 1848 június elején akkor írt, midőn 5-ikétől 8-ikáig a Kis-Kúnságba utazott le, követjelöltése ügyében.

Mert egyébként a tartalom semmi közelebbi nyomra nem vezet. Az szabatosan megállapítható, hogy nejéhez szól s tehát nem a leány Szendrey Juliához írta, de semmi többet. Ez mutatja a bizalmas hang, minő a feleséghez egészen természetes. De a bizonyos tekintetben nyugodt érzelmesség azt a gondolatot ébresztheti, hogy nem valamely izgatott idő, vagy izgatott hangulat szülötte, mert ezt elárulná bár egy szó, bár egy vonatkozás és így valószínűbbnek látszanék 1848 első felére gondolnunk, mint a töredék természetes keletkezésének idejére. Ebben az esetben talán akkorra gondolhatunk, midőn az *Uton vagyok* című költeményét írta 1848 június elején. Egy másik hozzávetés lehetne az, hogy egyidőben írta a *Hogy volna kedvem* (1848 november első fele) kezdetű költeménnyel, melylyel ez tartalomban még rokonabb. Ha ezt mérlegeljük, akkor talán ez utóbbival keletkezett egyidőben s nem fejezte be, mert egy szebb, melegebb költeményben fejezte ki érzését. De elismerjük, hogy ezek csak bizonytalan hozzávetések. Nem valószínűtlenek, de ennél több nem mondható.

Magáról a versformáról a következőket jegyezhetjük meg. A hat sorból álló versszakok első és harmadik sora négy jambusi lábból áll és rímetlenek, a második és negyedik sor $3\frac{1}{2}$ jambusból áll rímelve, az 5—6-ik sor öt jambusból és párosan rímel. A rímek képlete tehát x a x a b b. Ilyen összetételű versszak nincs több Petőfi összes költeményei közt egy sem. A hatsoros versszakot egyébként nagyon kedvelte s már ifjúkori kísér-

leteiben használta, mint A hűtelenhez, Búcsú (1840), Változás, Lehel, Kolmár József emlékkönyvébe, költemények mutatják. Utóbb hatsoros versszakba írta Szécsi Mária költői elbeszélését, továbbá Gazdálkodási nézeteim, Carmen lugubre, Csokonai, Szerelem és bor, Mi volna különös azon, Be szomorú ez az élet énnekem, Téli világ, Azokhoz az én jó pesti pajtásaimhoz, Gyalázatos világ, Ifjúság, Isten csodája, Szeretője-e vajon, Az özvegy, E gazdag úr, Kereszt, Kívágom én, A királyok ellen, Dalaim, Szomorú éj, A magyar ifjakhoz, Mikor a láncz lehull, Mi volt nekem a szerelem? Borús ködös őszi idő, Katona-élet, Szívem, Te az enyém, én a tied, Sári néni, Kérdezd: szeretlek-e?, Búcsú-pohár, Tompa Mihálynál, Az ember, Az utósó virágok, Egy apához, A pusztta télen, Nemzeti dal, Miért kisérsz..., Szülőföldemen, Fekete-piros dal, Három madár, Búcsú, Hogy volna kedvem, Itt a nyilam, Akasszátok föl a, Székelyek, s még egy pár kisebb és más beosztásban is gondolható költeményeit. Tegyük hozzá, hogy híres jelszava is egy hat sorból álló versszak. Mindezekben, mint olyan költőnél, kinél a tartalom és alak egyszerre születik, egyetlen öntésből áll elő, nagy a változatosság és gazdagság úgy a sorok fajában, mint a rímelésben, úgy hogy egyforma alig fordul elő, mint minő a *Búcsú-pohár* és *Hogy volna kedvem*, de ezekben is csakis a rimek elhelyezésében. Tehát már csak a versalak is e töredék becsét mutatja, mert egy, bár parányi fényt vet arra a gazdagságra, mely Petőfi költészetéből élénk tárul, ha bármely oldalát tekintjük is.

„Corpus Tacticorum Graecorum.“

A Római Magyar Történelmi Intézet titkára s igazgatóhelyettese a köv. javaslatot terjesztette az Intézet tudomány-akadémiai bizottsága elé:

„Nagyméltóságú Elnök Úr, tekintetes Bizottság!

Tisztelettel alulírott azzal a javaslattal járul Nagyméltóságod s a tek. Bizottság elé, méltóztatnának egy „Corpus Tacticorum Graecorum“ megindítása ill. kiadása ügyét vita és szíves tanácskozás tárgyává tenni.

A görög hadügyi iratok összefoglaló kiadására irányuló törekvéseknek bizonyos multjuk van. 1611 szept. 21-iki kelettel kérdi Ianus Gruterus a németalföldi *Meursius*-tól: *Utinam ordine omnes Tacticos nobis dones?*“, — s valóban Meursius több görög taktikus mű editio princeps-ét adta. Igazi előmunkálatokat azonban először *Frid. Haase* végzett, ki *De militarium scriptorum*

graecorum et latinorum omnium editione instituenda (Berlin 1847) cz. értekezésében szemlét tartott a latin és görög katonai írók munkái fölött s 9 kötetre tervezve a publicatio-t, egyes kéziratok tartalmára és értékére vonatkozólag is engedett meg magának (néhol elhamarkodott) ítéleteket. Számbavehető apparatust is gyűjtött, mely a szerzőnek 1867-ben bekövetkezett halála után *Karl Konrad Müller* előbb berni, azután jénai könyvtárnok birtokába ment át, ki azonban a nagyméretű conceptióból nem valósított meg többet, mint két kis, Haase-tól nem lajstromozott iratocskának a kiadását. Jóval többet mutatott fel *Hermann Köchly*, ki Onasandrost (1860) magában, más görög katonai írókat pedig katonabarátja *W. Rüstow* közreműködésével adott ki nagyon is elégtelen kézirati apparatus alapján (Lipese 1853—1855). Közzétették egy és más görög hadügyi írónak a kéziratok teljesebb ismeretén alapuló kiadásait is: így *Hercher-Eberhard*-ék kiadták (1875-ben) a Haase-nál II. 4. 5. alatt regisztrált iratokat, *R. Schöne* (1911, ill. 1893) az I. 4. s IV. 3. alatt említetteket, *Woelfflin-Melber* az V. 1. 2. 4. jelzettűket (1887), *C. Wescher* a poliorketikus írókat (1867), *Rud. Schneider* (1908 és 1912) a IV. 4. és IV. 1. alatt felsoroltakat s részeket Heron-ból (1906, 1907), *Graux-Martin* (1898) majd *én* (1901) a VII. 2. alatt megemlített munkát, ugyancsak *én* (a *Byz. Zs.* 1908. évf.-ban) a VI. 9. alattit, míg *Wassiliewsky-Jernstedt* Kekaumenos *Strategicon*-át (1896²), *Kulakowskij Julián* a *Praecepta Nicephori*-t (1908), melyek Haase-nál felsorolva nincsenek, adták ki. Természetesen egy új *Corpus Tacticorum Graecorum* szerkesztőjének e külön megjelent s a tudományos igényeknek már többé-kevésbbé megfelelő editiókkal számolnia kellene s így a kiadásban oly vezérelvet szem előtt tartani, mely egyfelől quasi reimprimatióktól megóvna, másfelől azonban további tanulmányokhoz a nélkülözhetetlenül szükséges *kézirati fundamentumot lerakná* s ezt tekintené főkötelességének.

E czélból a vállalat gerinczévé azon három taktikus munkát kellene tenni, melyek a *bizánczi* hadügynek ú. n. codexét alkotják s melyeknek egymással való szerves kapcsolata szembetűnő. Értem 1. az ú. n. Urbikios-Maurikios-féle taktiko-strategikus munkának 2. Bölcs Leo ismeretes Taktikájának, 3. a Bölcs Leo neve alatt járó, jobbára kiadatlan, tehát ismeretlen Taktikának új, kéziratok összevetése alapján eszközölt kiadásait.

A mi az első munkát illeti, melyet *Darkó Jenő* újabban figyelemre számot tartó érvelés alapján (a 610—641 közt uralkodó) Herakleios császár művének tart, azt csak egy felette ritka 1664-iki kiadásban használhatja a tudományos világ, kiadásban azonban, melyet kiadója *Scheffer* a hamburgi Lucas Holsteniusnak négy kéziratból másolt apographuma (= cod. 43 gr.

Upsaliensis) alapján adott ki s mely voltaképen többféle hagyomány contaminációjának köszöni alakját.

A második munka a Bölcs Leo Taktikája, melynek a magyarok hadszervezetére vonatkozó tudósításainak hitelességét megtámadták ugyan, de mint *Pauler Gyula* és *Darkó Jenő* kimutatták, nem elegendő alappal. *Darkó* szerint (Akad. Ért. 1914, 567. l.) abban áll emennek és az előbbi Taktikának „a nagy jelentősége minden egyéb, idevonatkozó forrás felett, hogy katonai szakértelemmel ismertetik a türk-avar-magyar haditaktikának a többi népekétől elütő s a többi népekre nézve tanulságos vonásait“. E Bölcs Leo-féle Taktikának eddig három kiadása ismeretes, ú. m. a) a *Meursius* 1612-iki editiója, melyben a Taktika prooemiuma, I—XI., XIV—XVI. és XIX. fej.-ei egy krudélisan romlott Palatinus (nunc Vatic.) gr. 406-ból, a XVII. XVIII., XX. fej.-ek s az epilógus egy kevésbé romlott Pistorianusból, a XII. és XIII. fej.-ek egy Parisinus Regiusból vannak egyszerűen leközölve, ill. lenyomtatva. b) Az 1745-iki *Lami*-féle kiadás *Meursius* összes munkái közt; *Lami* a legjobb kéziratnak, a firenzeinek a tekintetbevételével javított alakban adta ki az editio princeps-et, de mivel igen sok helyen oly olvasások maradtak szövegében, melyek a firenzei kéziratban nincsenek meg, itt se jövünk tisztába a kézirati tényállással. c) Viszonylag legjobb a *Migne* Patrológiája görög részében, a 107. kötetben (1863-ban) közzétett szöveg, a mennyiben a *Lami*-féle szövegnek bizonyos javításokkal eszközölt reimprimatiója. Hogy a kéziratokban explicatè mi foglaltatik, egyetlen kiadás sem árulja el.

A harmadik munka javarészában még ineditum. Rávonatkozólag már *Haase* (id. ért. 17. l.-ján) a következő ítéletet koczkaztatta meg: „Ceterum tacticae constitutiones (sc. Leonis) a viris militaribus multum sunt celebratae, quippe qui non nossent *inedita Tactica, quae illis tempore priora et precio certe non inferiora sunt*“. Nem terjeszkedem itt ki arra a kérdésre, vajjon ez a Taktika korábbi-e az előbb említetttnél — kérdés, mely külön beható fejtegetést követel majd meg, — itt elég rámutatni, hogy azon egyezéseken kívül, melyeket Leo-val feltüntet, *Onasander*ből, *Julianus Ascalonitaból*, a VI. évszázbeli *Anonymus Byzantinusból*, *Sextus Julius Africanusból* s az ú. n. *Maurikiosból* merit.

De midőn e taktikai munkákat az egész vállalat gerinczév ajánlom tétetni, mellőzhetetlennek tartom azon taktikus iratoknak újabb recensióban való fölvételét, melyek e Taktikák forrásait alkották, vagy melyekre hatással voltak, de *melyek megfelelő kiadásokban nem forognak közkezen*, jelenleg kéziratok bővebb ismeretén nem alapulnak s melyek nélkül amazok mégis csak fogyatékosabb megvilágításban részesülnének. Ez írók *Onasander*,

Aelianus és *Arrhianus*, a fentebb említett *Anonymus Byzantinus*, *Sextus Julius Africanus* (Κεστοί cz. művével) s a *Nicephorus Phocas* neve alatt járó *De velitatione bellica* cz. munka szerzője. Ezekhez függelékül járulhatna néhány kisebb irat, mely most nehezen hozzáférhető, nevezetesen pld. *Marcus Graecus* latin *Liber ignium-a* és *Leonardus Phortius*nak *περι στρατιωτικῆς πραγματείας* cz., különösen ritka kiadásban megjelent költeménye.

Abban az esetben tehát, ha a tek. Bizottság egy ilyen Corpusnak általam való megindítását helyeslően méltóztatik tudomásul venni s céljaira a szükséges anyagi fedezetet megszavazni, a következő, most már konkrét javaslatot volnék bátor tisztelettel előterjeszteni:

Méltóztassanak felhatalmazni, hogy a vállalatban az ú. n. Urbikios Maurikios és Bölcs Leo-t én bocsáthassam közre, a többit a részben gyűjtött kézirati anyagnak s a birtokomban lévő, nehezen hozzáférhető irodalmi segédforrásoknak igénybevételével a RMTI-nek class.-philologus stipendiatusai olyképen, hogy a tek. Bizottság dr. *Moravcsik Gyulára*, kit a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úrhoz ösztöndíjasnak fölterjeszteni méltóztattak, a kiadatlan Leo-féle Taktikának és Onasandernek feldolgozását bizza rá felügyeletem mellett, aztán pedig valamely későbbi esztendőben a többi író kézirati hagyományának összegyűjtésével és feldolgozásával azt a törekvő, fiatal byzantinológusunkat bizza meg, ki előttem már késznek nyilatkozott tudományos intézeti programm keresztülvitelében résztvenni, de kinek neve említését egyelőre s itt mellőzhetem; s méltóztassanak felhatalmazni, hogy abban az esetben, ha az intézet megnyílik, az 1915/6. és 1916/7. években a ráfordítható költség arányában egy-egy fasciculust bocsáthassak közre az ú. n. Maurikios és a Bölcs Leo Taktikáiból.

A nagyméltóságú Elnök Úr és a tek. Bizottságnak
Budapest, 1915 márcz. hó 15-én

legalázatosabb szolgálja

Vári Rezső.“

*

A javaslat a RMTI bizottságának 1915 márcz. hó 19-iki ülésében beható eszmecsere után elfogadtatott és a Corpus Tacticorum Graecorum megindítását az Intézet munkaprogramm-jába fölvette.

Az ázsiai-törökországi ásatások.

(Szakjelentések a folyó évi április 26-iki összes ülés jegyzőkönyvének 104. pontjához.)

I.

Dr. Hekler Antal, egyetemi magántanárnak és a Szépművészeti Múzeum antik plasztikai osztálya örének *Emlékirat-a a Kis-Ázsiában tervezett magyar tudományos ásatások szervezése tárgyában* (Budapest, 1915. 31 l.) három részre oszlik: bevezetőleg szól a görögöldi tudományos ásatások fontosságáról, melyekben Magyarországnak is részt kellene venni, és az ilyen ásatásoknál szem előtt tartandó célokról; főrészében konkrét javaslatokat tesz a tekintetbe veendő emlékhelyekről; végül pedig az expeditio szervezésére vonatkozó véleményét adja elő.

1. Az ásatásokat, mint a történelem és művészettörténeti kutatás segítő eszközét, a múzeumi anyaggyűjtés legbőségebb forrását, a tudományos munkálkodás legjobb iskoláját kisebb államok számára is gyümölcsöző tőkebefektetésnek tekinti, mely a mi nemzeti culturéletünk számára nagy értékeket és erőket eredményezne. Hozzátehetjük, hogy nemzeti szempontból is nagy-jelentőségű volna, ha hazánk résztvenne abban a cultur munkában, melyben nálunk kisebb országok is már szép eredményeket értek el, mert alkalmat szolgáltatna arra, hogy hazánk államiságát a külföld előtt documentálhatnók, sőt ez már azért is kötelességünk, mert az osztrákok céltudatos és eredményes munkálkodása ezen a téren kedvezőtlen világot vet Magyarországra, mely politikai és gazdasági téren versenyre kél Ausztriával, de megfelelkezik arról, hogy ezt a versenyt a legnemesebb téren, a culturalis tevékenységben is felvegye. Mindezekből a szempontokból tehát fölötté óhajtandó, hogy a magyar tudomány a műveltségünk alapját tevő görög cultura emlékeinek rendszeres fölku-tatásában és feldolgozásában részt követelvé magának, görög földön rendszeres ásatásokat folytasson.

Az ásatások helyének kiválasztására vonatkozó főszempontok dolgában egyetértünk az Emlékirat szerzőjével; hisz ezek a hangoztatott szempontok — mint ez az ásatások történetével ismerős szakemberek előtt tudvalevő dolog — minden újabbkorú rendszeres tudományos ásatásnál (egyes specialis feladatokat szol-

gáló kutatásoktól eltekintve) érvényesülnek ; ma már, úgyszólván, magától értetődő czélzatok. A megindítandó ásatásoknál arra kell törekednünk, hogy minél hálásabb területet, emlékhelyet válasszunk, a hol lehetőleg sok emlékre, leletre számíthatunk ; továbbá úgy kell intéznünk az ásatást, hogy ne egyes emlék után kutassunk, hanem egy egész város életét támaszszuk fel egész terjedelmében, történetének minden szakában ; végül pedig arra törekedjünk, hogy a föltárandó hely maradványai minél szélesebbkörű anyagot adjanak a magyar tudománynak, oly emlékeket, melyek nemcsak a görög és római, hanem az ó-keresztény és bizánczi művészet példáit is nyujtsák. Szóval, olyan emlékhelyet válasszunk, mely fontos antik város területe, olyané, melynek hosszu, a görög kortól a bizánczi korig terjedő multja van és ezt a helyet teljesen tárjuk fel : ott addig kutassunk, míg a tárgy teljesen, nagy és kis emlékeiben és leleteiben, minden vonatkozásában ki nines meritve.

A Magyarország részéről görög földön megindítandó ásatások szükségességét fejtegető sorokhoz egy kis megjegyzést kell tennünk. Nevezetesen azt, hogy ennek az eszmének, ennek a tervezett vállalkozásnak van nálunk már multja ; ez az emlékirat csak egy régebbi kezdeményezésnek folytatása. Ha az első kezdeményezés a politikai viszonyok alakulása folytán nem is vezetett positiv eredményhez, mindenesetre megérdemeli, hogy róla röviden megemlékezzünk. Az Emlékirat szerzője is ismeri ezeket az előzményeket, de csak annyit mond róluk : „egy ilyen vállalkozás, a magyar archaeologiai tudománynak ez a régi álma“. Görögföldi kutatásoknak terve már akkor merült fel, mikor a budapesti tudomány-egyetem bölcsészeti kara évekkel ezelőtt foglalkozott egy Athénben és Rómában felállítandó magyar intézet tervével. Erről szolt *Hegedüs István* a Budapesti Philologiai Társaság 1903. évi közgyűlésének elnöki megnyitójában. (Egyetemes Philologiai Közlöny, 1903. 168—176. l.) Az eszmének apostola épp Akadémiánk nagyérdemű elnöke, *Berzeviczy Albert* ő Nagyméltósága volt, ki a minisztersége előtti esztendőben az országgyűlés pénzügyi bizottságának ülésén hívta fel a közoktatásügyi kormánynak figyelmét arra, hogy Magyarországnak részt kellene venni a görögországi és kisázsiai ásatásokban. Szava ott eredmény nélkül hangzott el. Miniszterkorában az ásatások ügye iránt való meleg érdeklődését tette váltotta, eszméjének megvalósítására megtette a szükséges előkészítő lépéseket. Bizottságunk egyik tagját kiküldötte (1905 őszén) Görögországba és Kis-Ázsiába, hogy a megindítandó ásatások ügyében a helyszínen szerezzen információkat és érintkezésbe lépjen az illetékes tényezőkkel. A kiküldött jelentésben számolt be útjáról és görögországi meg kisázsiai emlékhelyekre vonatkozó ásatási javaslatot

tett; a görög közoktatási miniszteriumban az ásatási ügyek vezetőjétől, Kavvadiasz főephorostól, ígéretet nyert, hogy a magyarországi kutatók Görögországban meg fogják kapni mindazt a támogatást, melyben a többi ásató nemzet részesül; Dörpfeld Vilmos tanártól, a német császári intézet vezetőjétől — ki az ásatások terén elismerten az első tekintély — megnyerte a legmesszebbmenő támogatás ígéretét; az ásatások intézéséhez egy athéni archaeologiai intézet szervezését ajánlotta, melynek évi külön költsége 8000 korona lett volna; végül az ásatások szervezéséről is részletes kimutatást tett, évi 18,000 korona költséggel. Hogy az eszme nem vált valóra, annak az akkortájt beállott kormányváltozás volt az oka. Mikor a koalíciós kormány vette át az ügyek vezetését, Szász Károly, akkori miniszteri tanácsos elreferálta a Berzeviczy-féle kezdeményezéshez fűződő javaslatot az akkori cultusminiszternek, a ki azonban a tervet nem karolta föl, mert úgy ítélte, hogy nekünk itthon még annyi teendőnk van, hogy ilyen vállalkozásba nem bocsátkozhatunk. Az ásatások eszméjének *Berzeviczy Albert* részéről történt fölvetése és megvalósításának megindítása nem maradt az akták homályában; az illető kiküldött jelentésének támogatására megírta a különböző nemzeteknek a görögföldi ásatások terén kifejtett működésének rövid történetét, mely a Michaelis-féle hasonlótárgyi munka előtt (*Die archäologischen Entdeckungen des XIX. Jahrhunderts*, 1906. 2. kiad. 1908) jelent meg „*A görög műveltség emlékeinek felkutatása*“ (Budapest, 1906) címen, és annak végén a kezdeményező lépésekről megemlékezvén, erélyesen hangoztatta annak immár elodázhatatlan szükségességét, hogy Magyarország is vegyen részt a görögföldi ásatásokban.

Természetes, hogy a nagyméltóságú Miniszter Úrnak azt a szándékát, hogy az elejtett fonalat fölvevén ásatásokat akar megindítani a görög cultura területén, a legnagyobb örömmel üdvözljük.

2. A mi már most az Emlékirat derekát tevő második részt illeti, abban szerzője concret *javaslatokat* tesz az *ásatások helyére*, illetőleg helyeire *vonatközzélag*. Hekler kizárólag kisázsiai helyeket vesz tekintetbe, nyilvánvalóan azért, mert mint tudjuk, Görögországhoz képest hasonlíthatatlanul nagyobb a jó aratást ígérő, rendszeres kutatás alá még nem vett emlékhelyek száma; Kis-Ázsia földje sokkal kisebb mértékben van kiaknázva, ott még igen sok romhely és antik telep várja az ásó munkáját. Ez a körülmény természetesen Kis-Ázsiára fordítja a figyelmet még annak ellenére is, hogy a kisázsiai ásatások intézése valamivel költségesebb és nehezebb. De Hekler választásánál, úgy látszik, latba esett annak mérlegelése is, hogy ott, Kis-Ázsiában esetleg arra is számíthatunk, hogy múzeális anyagot (szoborműveket,

iparművészeti tárgyakat) nyerhetünk; erre enged következtetni az ásatások szükségességét hangoztató érvek sorában olvasható az a mondása, hogy „a tudományos ásatás a múzeumi anyaggyűjtés legbőségesebb és legértékesebb forrása“ valamint az a javaslata, hogy „a kilikiai sirépületek minden típusának egy-egy jellemző példáját a maga egészében haza lehetne szállíttatni s itt valami erdős, szabad helyen újra felépítve megmenthetnők őket a biztos pusztulástól“ (a miről egyébként maga is tudja, hogy beleütközik a török ásatási rögletment szabályaiba). Bármennyire óhajtható volna is, hogy ilyen síremlék-áttelepítés megtörténjék, bármennyire szeretnők is múzeumaink anyagának görög leletekkel való gazdagodását, tisztában kell lennünk azzal, hogy erre számítani nem szabad. Az ásatások megindításának érvei között nem szerepeltethetjük a múzeális anyag gyarapításának reményét; még pedig azért, mert az ásatásokról szóló új török törvény (1907 ápr. 10) kifejezetten tiltja ingatlan műemlékeknek elszállítását, s azokat állami tulajdonnak minősítette; az ásatásoknál fölszínre került emlékek pedig a császári múzeumot illetik: s ezért minden ásatáshoz az ottomán múzeumok igazgatósága megbízottat küld ki — kinek költségeit az ásatást végző államnak kell fizetnie —, hogy ellenőrzést gyakoroljon. Most már Törökországban is az az állapot következett be mint Görögországban, hogy az ásatást végző idegen államnak vagy intézetnek a fölszínre hozott emlékekhez nincsen joga, csak a tudományos publicatio joga illeti meg. Régebben kivételesen, vagy kegyként megengedte a szultán, hogy műemlékek elszállíttassanak, avagy ajándékba adta azokat az illető állam uralkodójának — ily módokon nyerték például a berlini múzeumok kisázsiai eredetű remek szoborcollectióikat, így jutott Bécs ephesosi beces szoborművek tulajdonába; ma már azonban oly szigorúan hajtják végre ezt a törvényt, hogy értékes emlék már nem igen kerül a Németország részéről Kis-Ázsiában végzett költséges ásatásokból Berlinbe, pedig tudjuk, hogy a német és török birodalom között mily nagy barátság uralkodik már évek óta. Lehet, hogy most, mikor a legigazibb vérszerződés köti össze nemzetünket az iszlám népével, sikerülni fog szultáni ajándékkul a föltárandó emlékek egy részét megkapnunk, de *számítani* erre, az ásatás megindításánál e reményt az érvek között szerepeltetni nem igen tanácsos.

Áttérve a javasolt ásatási helyekre, azok három csoportra oszlanak. Az elsőt tesz ki Kilikia telepei: Olba, Seleukeia, Meriamlik, Tarsos és Pompeiopolis;

a másodikat a szíriai Antiocheia;

a harmadikat a nyugati Kis-Ázsia városai: a Latmos melletti Herakleia, Teos és Erythrai.

Antiocheiát eleve ki kell rekeszteni a combinatióból. Nem-

csak „egyelőre legalább“ mint azt Hekler Antiocheiára vonatkozó sorai (19—74. l.) végén teszi, hanem végleg, mert rendszeres felásatása — s az Emlékirat programja csak ilyenek jogosultságát ismeri el — a millió koronát is meghaladó költséggel járna; ilyen kiadásokra pedig hazánk ezen a területen bármilyen szép czél érdekében, mely mellesleg mondva nem is kecsegtet feltétlenül fáradságunkat jutalmazó eredménnyel, belátható időn belül nem vállalkozhatik.

Hasonlóképen felesleges a *Latmos alatti Herakleia*-nak kijelölése (Hekler 24—26. l.), mivel Káriának ez a görög, római és bizánczi korban tekintélyes városa (l. Krischen idézett greifswaldi dissertációján kívül Rev. de Phil. 1899, 275. s. k. Head, *Historia nummorum*² 579) szorosan beletartozik a Németország részéről nyugati Kis-Ázsiában folytatott ásatások érdekkörébe, tudósaik ott már megkezdték kutatásaikat s így, lévén Kis-Ázsiában hosszú sora a felásatandó területeknek — azt hiszem, tiszteletben kellene tartani ezeket az előjogokat, a mire Hekler a 26. l. jegyzetében czéloz is.

Nyugati Kis-Ázsiának másik két városa, mely a programmban szerepel: Teos és Erythrai. *Teos* eléggé jelentős szerepet vitt a hellenisztikus korban, itt emelkedett Hermogenes híres Dionysos temploma (Vitr. 3, 3, 8), itt virágzott az a nagy színészakadémia vagy egyesület (τὸ κοινὸν τῶν περὶ τὸν Διόνυσον τεχνιτῶν τῶν ἐπ' Ἰωνίας καὶ Ἑλλησπόντου), mely egyebek között az Attalidák pergamoni színházát is ellátta színművészekkel (Protz, Athen. Mitt. 1902, 166). A Heklertől idézett Hirschfeld után Weber járta be és írta le újabban (Athen. Mitt. 1904, 222) rommezejét; történetét Scheffler leipzigii dissertációjája (De rebus Teiorum, 1882) tárgyalja; Poseidoniosnak is volt ott peribolosa és szép oltára (Paus. 7, 24), a reá vonatkozó vagy onnan előkerült följiratokra vonatkozó újabb irodalomból elég említünk a következőket: American Journal of arch. 9, 422; Wilhelm, Beiträge 185; Holleaux dolgozatát, Klio 1913, 137. Teosnál is jelentősebb *Erythrai* (Paus. 7, 3 és 5; Ampel. 8, 16; H. Gaebler, Erythra 1882; Büchner Pauly-Wissowánál, R. E. 6, 580; Wilhelm, Beiträge 174; u. a. Österr. Jh. 1909, 126; Rev. des études gr. 1891, 776; Ἀθηνᾶ 20, 113; Wilamowitz-Jakobsthal, Nordion, Abh. Ak. Berlin 1909, 25; Weber, Athen. Mitt. 1900, 103). De éppen az utoljára idézett szakembernek, Webernek, tudósítása, ki az athéni arch. intézet megbízásából járt a helyszínén, arra int, hogy e helynek s általában a tenger melletti ion városoknak föltárásától ne várjunk valami nagy eredményeket, mert szerinte „Wie bei allen direkt am Meere liegenden jonischen Städten sind die meisten Ruinen geplündert worden; noch vor 30 Jahren wurden sie planmässig von Unternehmern ausgebeutet.“

Durch Weinberganlagen sind in neuerer Zeit sogar die Fundamente zum Teil vom Boden verschwunden. Von Resten antiker Gebäude ist ausser dem Theater [in Erythrai] nur noch wenig sichtbar. Antike Gräber sind nur noch wenige“. Hálás, eredményes ásatási helynek sem Teos, sem Erythrai nem ígérkezik.

Marad e szerint a javaslatba hozott területekből *Kilikia*. Kilikiának mint ásatási területnek megválasztása helyes: aránylag kevésbé kutatták, pedig földje, mely Nagy Sándor kora óta, az egész hellenisztikus korban, a római uralom idején s később is, a keresztes hadjáratokig sűrűn lakott volt, ókori és keresztény időkbeli romhelyekben bővelkedik. „Kilikien liegt abseits von den grossen Strassen und ist daher bisher wenig erforscht worden, obwohl *das ganze Land mit Ruinen des Altertums förmlich übersät ist.*“ (Arch. Anzeiger 1909, 434.) „*Die für die altchristliche Kunstforschung ergiebigste Gegend Kleinasiens ist Kilikien,* und es ist sehr zu beklagen, dass bis heute nicht ein Schritt getan wurde, um jene Schätze zu heben. Man lese nur den Bericht von Heberdey u. Wilhelm und wird mir Recht geben“ panaszkodik Strozzyowski (Kleinasion, ein Neuland der Kunstgeschichte, 1903, 51. l.) Herzfeldnek föntebb idézett szavainak kiegészítéseként. E terület culturalis fontosságának bizonyítéka az a körülmény, hogy föliratos anyagban Kilikia Kis-Ázsiának talán leggazdagabb tartománya. (L. Heberdey—Wilhelm gyűjteményén kívül Barker, Lares and Penates or Cilicia and its Governors 1853; Langlois, Inscriptions grecques, rom. byzant. et arm. de la Cilicie 1854; u. a. Voyage dans la Cilicie 1861; Bent—Hicks, Journal of Hell. Studies 1890, 231; 1891, 206; Sterrett—Wolfe, Exped. in Asia min. 1—125; Bell, Rev. arch. 1906, 7, 1, 385; 8, 7, 225, 390; 1907, 10, 18. Duchesne—Collignon stb.) Hekler emlékirata Herzfeld—Guyer meg Heberdey—Wilhelm jelentései alapján figyelmeztet Kilikiának, mint ásatási területnek alkalmas voltára. Az első két kutató a porosz kormány és a berlini múzeumok igazgatósága küldötte ki tájékoztató, próba-ásatásos szemleútra; Heberdey és Wilhelm a bécsi akadémia költségén végezték tanulmányútjukat, melynek főcélja föliratok gyűjtése volt a bécsi akadémia nagy gyűjteményes vállalata a „Tituli Asiae minoris“ (I. köt. Wien, 1901) számára. Nemrég, hogy Ausztriának Kis-Ázsiában, nevezetesen Kilikiában tervezett térfoglalását, közgazdasági vállalkozásait, tudományos kutatások is kísérik párhuzamosan, kiküldötték 1914. év elején A. Wilhelm bécsi egyetemi tanárt, a kiváló epigraphust és J. Keil-t, Kis-Ázsia emlékeinek jeles ismerőjét Kilikiába, a honnan azok gazdag, de részletesebben még nem publikált anyaggal tértek vissza. (L. Österreichische Monatshefte für den Orient, 1914, 203. s k. és American Journ. of Arch. 1915, 103. l.)

Hekler érdeme, hogy a külföldi irodalomnak Kilikiára irányult figyelmét nálunk magyar nyelven propagálja. A tőle megjelölt öt hely közül (Olba, Meriamlik, Seleukeia, Pompeiopolis és Tarsos) főleg az első kettő ígér ásatások esetén gazdag eredményeket. És elég is volna egyelőre anyagi és tudományos erőinket e két helyre összpontosítani; ezeknek rendszeres feltárása évekre szóló munkát adna. *Tarsos* kétségkívül igen fontos városa volt az ókori tartománynak, valóságos művelődési középpont, melynek philosophiai és rhetori iskolái Strabon idejében magát Athént és Alexandriát is túlszárnyalták s mely jelentőségét a bizánczi korban is megőrizte, mint a keleti Kilikiának metropolisza; területéről érdekes és értékes szoborművek és iparművészeti leletek kerültek elő. De tekintetbe kell venni, hogy az ókori várost fedő hatalmas (6—7 méteres) iszapréteg eltávolítása, valamint az a körülmény, hogy a mai város a régi fölé épült és így az ásatásoknál kisajátítások válnának szükségessé, százazrekre rugó költségeket okoznának, a miről a mi viszonyaink között nem igen lehet szó, ha akadnának is kutatók, kik hajlandók volnának a tudomány érdekében ezen az egészségtelen, lázas klímájáról ismeretes vidéken dolgozni. A helyzet tehát talán mégsem oly „rendkívül kedvező“, a milyennek Hekler látja, mert nagyon mélyen kellene ásatni. Herzfeld egy másik beszámolójában (Petermanns Mitteilungen 55. köt. 29. l.) azt mondja autopsia után: „Von dem hohen Altertum der Stadt ist nichts zu sehen“. Az „a hatalmas templom (108—53 m; 10 : 21 oszlop) — mely Emlékiratunk szerint — a fölszínen maradt“ Herzfeld látogatása idején (1907) már csak („aus Kieselkonglomerat-Mauerwerk bestehende Substruktionen“) alapzatában maradt meg.

Pompeiopolis-(Solo)-nál Hekler szerint is már nem biztató a helyzet, mint ezt Heberdey—Wilhelm Reisen in Kilikien című művéből tudja (42. l.): „Die Stadtmauer bis auf den Grund ausgehoben und nur mehr als umlaufender Graben erkennbar, das Theater ein wüster Haufen von Gusswerkmassen, selbst in der Hallenstrasse sind alle erreichbaren Fussbodenquadern hinweggeschafft und beim Baue von Mersina verwendet worden“. Tehát ez a hely is elejtendő, mert nem felel meg annak a követelménynek, hogy lehetőleg hálás, eredményt ígérő romhelyen kezdje meg a magyar kormány ásatásait.

Seleukeia maradványairól eltérők az utazók megjegyzései: Heberdey—Wilhelméknél (i. m. 101. l.) ezt olvassuk: „Aber von aller Herrlichkeit ist wenig geblieben. Mittelalterlichen und modernen Bauten sind die antiken Denkmäler grösstenteils zum Opfer gefallen. Die sehr beträchtlichen Ruinen von denen ältere Reisende zu erzählen wissen, sind grossenteils verschwunden, die noch vorhandenen gehen sicherem Untergange entgegen. Beauforts Offi-

ciere berichten von „a long line of considerable ruins with porticoes and other large buildings“ (v. ö. Hekler 10. l. lent). Herzfeld, ki másfél évtizeddel később járt ottan, ellenben biztatóbban ír: „Aus dem Altertum Seleukeias sind über der Erde noch interessante Reste erhalten und jeder neue Hausbau förderte mächtiges Quaderwerk, reich ornamentierte Architekturteile, Marmorsäulen und Kapitelle ohne Zahl zutage. Schön erhaltene Mosaiken sieht man noch heute den Fussboden von Privathäusern bilden. Münzen, Bronze, Gläser und Gegenstände der Kleinkunst werden jeden Tag gefunden... Die Zerstörung ist bei weitem keine so vollständige wie die der anderen seleukidischen Städte, Seleukeia am Tigris, Antiocheia und Alexandria. Daher dürfte Selefkie [a modern város neve] noch einmal für die Kenntnis der ersten Zeit des Hellenismus von Bedeutung werden.“ (Petermanns Mitt. 55, 30 l.). Ha ez utóbbi tudósítás nyomán ásatásokat kezdenénk Selefkien, szem előtt kell tartanunk, hogy rendszeres és egész, végleges ásatások óriási költségeket igényelnének, mert itt is a modern város a régi fölé épült s így kiszajátítások válnának szükségessé; hogy ez mennyi pénzbe kerül, az ismeretes mindenki előtt, ki a delphii és miletosi ásatások körülményeit és költségeit tudja: egy szóval ez a munka is meghaladná pénzerőnket. Ellenben elérhető cél, ha a szomszédos temetőnek s Kilikia ezen része egyéb temetőinek, ill. emlékeiknek¹ átkutatását kapcsoljuk be az olbai és meriamliki ásatások programjába.

Mert ez a két fennmaradó hely, *Olba* és *Meriamlik*, kétségkívül igen hálás terület, az első a hellenisztikus művészet, az utóbbi az ó-keresztény-bizánczi építészet szempontjából mindenképen megérdemli a föltárást, átkutatást. *Olba* a déli Taurus-hegységnek 1100 m magas felföldjén fekszik, a tengertől nem messze épült Selefkietől északra egy napi járásra; Selefkietől viszont két napi kocsinjáras után érünk Mersinába, a hol az expeditio partra szállana (az Osztrák Lloyd gőzösök állomása) és a honnan postáját és élelmezése pótlását kapná. *Olba* romjai a ma Uzundsburdj nevű helyen, úgyszólván a föld színén fekszenek; föltárásuk csak mérsékeltbb költségeket igényelne s az ott élő yürüktelep kunyhóinak részben való megváltása nem emésztene föl túlságos összegeket. A rommező gazdagságára vonatkozólag egyértelmű az ott járt archaeologusok ítélete: Heberdey—Wilhelm (i. m. 87. l.): „würde eine architektonische Untersuchung der Ruinen von besonderem Interesse sein“. Miss Bell (Revue archéologique

¹ Itt meg kell jegyeznünk, hogy az Emlékiratnak a 20. lapon közölt síremléke nem a dösenei, hanem az elaiussa—sebastei nekropolisban van, viszont a 21. lapon látható síremlék nem elaiussai, hanem dösenei. (L. Heberdey—Wilhelm, i. m. 63. ill. 82. l.)

1906. 8, 34): „the splendid remains of the ancient town“. Herzfeld (Petermanns Mitt. 55, 32): „Die prachtvoll erhaltenen Ruinen gehören zu den eindruckvollsten, die ich neben Baalbek, Palmyra und Persepolis kenne. Sie reichen von der Zeit Seleukos' bis in die frühe byzantinische Zeit“. Ugyanez az utazó Berlinben tartott előadásában (Arch. Anzeiger 1909, 436) így nyilatkozik: „Die Ruinenstätte von Olba bietet den Anblick einer antiken Stadt von seltener Erhaltung, so eindrucksvoll wie nur die schönsten Ruinenstädte Griechenlands und Syriens“. Herzfeldnek ez az előadása (A. A. 1909, 433—441), melyben Olbában végzett kutatásairól a berlini archaeologiai társaság előtt beszámolt és a melyet Hekler Emlékirata (II—13. l.) kivonatban megismertet, bizonyossá teszi, hogy e helyen a siker teljes reményével lehetne ásatásokat megindítani; természetesen illendőnek tartjuk, hogy előbb tudakozódjunk, vajjon a németek (a porosz cultusminiszterium és a berlini múzeumok igazgatósága pénzbeli segélyével történt Herzfeld kiküldetése) nem reflektálnak-e ezekre az ásatásokra, melyeknek területét a nevezett tudóssal átvizsgáltatták; nem különben arról is bizonyosságot kellene szereznie, vajjon a Wilhelm vezetése alatt tavaly kiküldött osztrák expeditio (Österr. Monatshefte f. d. Orient 1914, 203, Kunstchronik, Okt. 2. 1914) nem tett-e kezdeményező lépéseket a terület lefoglalása érdekében.

Ha ez megtörtént és ők elsőbbségi igényt nem támasztanak, *Olba* feltárása igen alkalmasnak tetszik a Magyarországról részéről görög földön végzendő ásatások megkezdésére. A munka, a terület méreteit tekintve — l. az Arch. Anzeiger 1909-ki tervrajzát a 433. hasáb mellékletén — több évre foglalná le az expeditiót, különösen az esetben, ha *Meriamlik* feltárása is bevétenék a magyar expeditio munkatervébe, a mint azt Emlékiratunk javasolja. A meriamliki Thekla-bazilika, valamint a tőle északra fekvő kupola-bazilika rendszeres kiásását és tudományos fölvételét sürgető javaslatában Hekler (15—16. l.) Guyernek jelentését adja rövid kivonatban (l. Arch. Anz. 1909, 441—450), a mihez bevezetésül Heberdey—Wilhelmből (i. m. 106. l.) kölcsönözve csatolja a búcsújárhelyre vonatkozó latin szöveget, Gamurrini, a Patrologia Graeca és Acta Sanctorum Boll. idézését. A meriamliki templomok és kolostorromok fölvétele, feltárása sürgős tudományos szükség, s ha végrehajjták, a tudomány pozitív gyarapodására fog vezetni; csak nem szabad azután erre a helyre szorítkozni, hanem az ide kapcsolódó problémák megfejtése érdekében Kilikia más bizánci templomait is (Kanytelideis, Kastabala, Anazarbos stb.) át kell kutatni. Ha Guyernek igaza van s e meriamliki templomok (l. Emlékirat 16. l.) tényleg a Kr. u. V. században keletkeztek, s biztosan datálhatók, akkor nagy fontossággal bírnak a kisázsiai ó-keresztény templomok kormeghatározására nézve, a

mi jelenleg még jóformán elintézetlen kérdések szövedékének tekinthető. De tanácsos lesz kissé óvatosnak lenni a [Herzfeld és] Guyer megállapításaival szemben, különösen azután a nem éppen bizelgő vélemény után, melyet Strzygowski legutóbb róluk mondott: „Die beiden Herren haben nie systematisch über die Entwicklung der orientalischen Kunst gearbeitet, oder auch nur ohne vorgefasstes Programm darüber nachgedacht“ (Byzant. Zeitschrift 1914, 329. l.). Erre ügyelni annak a műtörténésznek lesz föladata, a ki a magyar expeditio programjának e részét fogja magára vállalni.

Mindenesetre nagyon szép terv és kívánatos dolog, hogy Strzygowski szavát (Kleinasien 51. l.): „Meriamlik muss ausgegraben werden“ magyar expeditio valósítsa meg.

3. Az Emlékirat záró része az expeditio szervezésével foglalkozik, főleg két szempontból: kik legyenek tagjai, és mibe kerül.

Fölvesz — általános gyakorlat szerint — legalább négy szakembert: 1. epigraphust; 2. bizantologust; 3. class. archaeologust és 4. építész.

Az utóbbira vonatkozólag meg kell állapítania, hogy alkalmas szakemberünk, kinek ásatási praxisa van, nincsen; tehát vagy ki kell küldeni egy alkalmasnak látszó építész, hogy görögöldi, kisázsiai ásatásoknál való közreműködés útján szerezzze meg a kívánatos ismereteket — ez a megoldás a mai viszonyok közt egyelőre meg nem valósítható, mert mindenütt szünetel az ilyen tudományos munka, főleg, és valószínűleg jó ideig is, a kisázsiai nagy ásatásoknál — vagy pedig, a mire van példa, szerződtetni kell idegen, azaz német szakembert; itt a genfi Schazmannra vagy az oroszországi születésű Gerkanra gondol. Tekintetbe jöhetne még Zippelius, a ki Kis-Ázsiában e téren jól működött.

A többi három szakembert illetőleg nincs gondja, azt hiszi, hogy hazai termelésünkből kikerül. Pedig csak classikus archaeologus és valószínűleg bizantologus is áll rendelkezésre, ellenben nincsen görög epigraphikus; az a szakember, ki ilyen expeditióban mellőzhetetlen, mert ő szolgáltatja a föliratok megfejtése, olvasása révén a legbiztosabb, néha egyedül biztos támasztó pontokat; ilyen szakember nélkül az ásatás eredményeit földolgozni és publikálni nem lehet. Hisz az ásatást vezető classikus archaeologus is folyton öreá szorul; az előkerülhető szobrászati munkák, datálása stilkritikai elemzéssel nagyon szép munka, de néha bizony, szilárd támaszpont nélkül, bizonytalan, retorikai ízű munka. Gondoljunk csak egy közelfekvő példára: a közismert, népszerű Laokoon-szoborcsoportozat biztos kormeghatározása egész sereg, három század közt ingadozó, a szavak hosszú árjától kísért föltevésre adott alkalmat, míg a vitát a dánok rhodosi ásatásai alkalmával napfényre került fölirat el nem döntötte. Görög epi-

graphikában jártas szakemberre okvetetlenül szükség lévén, s mivel ilyen máról holnapra nem terem, viszont ilyennek is kölcsönkérése az expeditio magyar jellegét már lerontaná, első teendők ezen a téren, egy kiváló fiatal classikus philologusnak epigraphikai tanulmányok céljából való kiküldése, legalább egy évre, és pedig Bécsbe, mivel A. Wilhelm tanárnál jelebb vezetőt nem igen találni. Ennek a philologusnak kijelölését legcélszerűbb a budapesti egyetem philologus tanáraitra bízni.

Nézetünk szerint az expeditióhoz hozzá kell venni az első évben kartographust, vezérkari tisztet avagy földrajztanárt, ki az emlékhely és környékének pontos terepfölvételét elkészítené, mint ez manapság minden nagyobb ásatásnál divik. Ilyen szakemberünk van, épp olyan, ki Kis-Ázsiában végzett földrajzi kutatásokat.

Hekler költségelőirányzata (évi 20—25,000 K + 10,000 K expeditiós házra) kissé optimisztikus; a valóságban több lesz. A tőle is említett ephesosi ásatások 60—120 emberével szemben átlag csak 80-t számítva, ez kitesz 3 hónapnyi campagne-ban (a 25 munkanap) 6000 munkanapot.

Egy munkásnak napibére Görögországban és Kis-Ázsiában néhány évvel ezelőtt 3 korona volt; a kilikiai yürükek azonban, kik nomádok s nem igen szeretik a rendszeres munkát, elkérnek 5 koronát is egy napra. De a legkedvezőbb esélyt, 3 koronát számítva, is	6000×3	18,000 K	a)
Ily nagy munkáscsoporthoz kell legalább két képzett, Görögországból vagy Kis-Ázsia nyugati ásatási terepeiről hozott munkafelügyelő, egy legalább 1000 koronát kér utazási költséggel.	2×1000	2,000	b)
A török ásatási törvény szerint a konstantinápolyi múzeumtól delegálandó állandó felügyelőt az ásató tartozik fizetni, legalább		1,000	c)
A négy magyar szakember díjazása, a messze út költségével legalább 2500 K egyenként		10,000	d)
A külföldi meghívandó építész legalább		3,000	e)
Eszközök, szerszámok legszükségesebb könyvek legalább		2,000	f)
Expeditiós ház (Olában feltétlenül kell, mert szélnek, viharoknak kitett, magasan fekvő hely, várostól távol).		10,000	g)

Első évi költség 46,000 K

A következő években elmaradna a földrajz-
szakember (2500), az *f*) és *g*) alatt jelzett
költség s így maradna évi kiadás átlag 31,500 K
minden rovatban minimális költséget
számítva

Ehhez járul, hogy a török Règlement szerint az ásatási engedélyért is, mely átlag csak 2 évre szól, díj fizetendő. Meghosszabbításánál újra lefizetendő bizonyos díj.

A mi az Emlékirat óhaját illeti (l. 29. l.), hogy a török császári kormánynyal megindítandó tárgyalások révén már most volnának biztosítandók a szóba hozott kilikiai városok: ennek időszerűségét a mostani nehéz, Törökországra épp úgy mint édes hazánkra nézve sorsdöntő korszakban — a nagyméltóságú vallás-és közoktatásügyi Miniszter úr böles belátására kell bízni.

De mikor ettől eltekintve a remélhetőleg bekövetkező boldogabb és békés időkben a Magyarország részéről Kis-Ázsiában megindítandó ásatások kezdeményezését hazai tudományunk érdekében kívánatosnak mondjuk, legyen szabad megjegyeznünk, hogy azok az országok, melyek a görögföldi ásatások nemes culturmunkájában résztvesznek, saját országukban rendszeresen elvégzik a mult emlékeinek föltárását; erre gondolva, legyen szabad a nagyméltóságú Miniszterium figyelmét fölhívni arra a körülményre, hogy hazánk területén e téren még sok munkánk van, olyan, melynek elvégzését a külföld tőlünk elvárja (limes, Brigetio, Gredistye stb.) és hogy föltötte óhajtandó, hogy a görögföldi ásatásokkal párhuzamosan hazánkban is nagyobb intensitással történjék az emlékhelyek rendszeres fölkutatása. E czélból esetleg, a munka irányítására német és más országokbeli példára bizottságot lehetne szervezni (a közoktatási kormány egy megbizottjából, az Akadémia class.-philologiai és archaeologiai bizottságainak 1—1 tagjából, a budapesti, debreczeni és kolozsvári egyetem 1—1 philologus- vagy archaeologus tanárából, a budapesti Nemzeti, Szépművészeti és az Erdélyi Múzeum és a Műemlékek Országos Bizottságának 1—1 képviselőjéből), mely mind a hazai, mind a görögföldi ásatások dolgát vezetné, programját megszabná, munkáját felülbírálná. Sőt nem időszerűtlen e kérdéssel kapcsolatban visszatérni Berzeviczy Albert ö Nmga eszméjére, hogy a görögföldi művészeti, archaeologiai, bizantologiai kutatások végzésére Athénben magyar intézet állíttassék fel; mert még az esetben is, ha a távol Kilikiában indíttatnának meg magyar ásatások, e kutatások és a hazai történelem szempontjából oly fontos bizanci studiumok intézésére a természetes középpont Athén, a hol a görögföldön kutató nemzetek régóta tartanak fenn ilyen intézeteket (francia, német, angol, amerikai).

vagy siettek újabb időkben ilyeneket felállítani (osztrák, olasz intézet). Ilyen intézet felállítása szerény keretekben talán már évi 10,000 K külön költséggel lehetséges.

Debreczen, 1915 május 18-án.

Dr. Láng Nándor l. t.,¹

Hozzájárul *Dr. Darkó Jenő* l. t.

II.

Dr. Láng Nándor akadémiai bizottsági előadó úrnak a dr. Hekler Antal Emlékiratáról benyújtott jelentését egész terjedelmében a magamévá teszem, mert én is azon meggyőződésben vagyok, hogy a kisázsiai görög ásatások, mint végzendő culturmunka, tudományos téren a mi nemzeti jóhírünk prestige-jét jelentékeny mértékben emelné. Félek azonban, hogy a jelenlegi nemzetközi bonyodalmakban, az európai felfordulás zavaraiiban e vállalkozás alig képzelhető kívánatos sikerrel kecsegtetőnek. Annál eredményesebbnek vélem tarthatni, hogy a hazai területünkön való régészeti ásatások kisebb költséggel és bővebb eredménynyel volnának fogatosíthatók. A római limes és a római nagy katonai és kereskedelmi úthálózat megállapítása, a peutingeri tábla útvonalainak és útstatióinak ásatások útján való meghatározása, a hazánkban fennmaradt nagy ároktöltések végleges értelmezése, oly római helyek romjainak felásása, melyeknek Aquincum, Bregetio, Sarmizegethusa, Tibiscum, Admediam, Savaria, Mursa stb., legsajátosabb nemzeti tudományos feladataink, melyek megoldását alig várhatjuk a külföldről, de sőt ettől tudományos érvényesülésünk károsítása nélkül nem is kívánhatjuk. A Corpus Inscriptionum Latinarum köteteiben kiadott magyarországi római feliratok és téglairások eléggé hirdetik, hogy mily hálás terület hazánk földje az ily felirások és bélyeges emlékeknek s hogy a legvérmesebb reményünk lehet arra, hogy kellő s gondos ásatások útján még tömérdek lappangó római emlékmaradvány kerülne rejtekéből felszínre. Ez okból bátorodom javaslatba hozni, hogy azon esetre, ha a kisázsiai tervezett magyar ásatások ez idő szerint nemzetközi complicatióknál fogva fogatosíthatók nem volnának, szorítkozzunk inkább hazai területünk ásatások útján való átbuvárlására.

Kelt Budapestén, 1915 június 2-án.

Dr. Ortway Tivadar r. t.

¹ A jelentésnek Meriamlikra vonatkozó részlete dr. Darkó Jenőtől ered.

III.

Az előadói jelentéshez, a melyhez teljes mértékben hozzájárulok, csak a következő igénytelen megjegyzéseket óhajtanám még hozzáfűzni.

1. Úgy vélem, hogy a kilikiai ásatás programjának megállapításánál már esetleges csalódások elkerülése végett is a tudományos szempontra, nem pedig nemcsak a török császári kormány jóindulatától, hanem a szerencsétől is olyannyira függő múzeumi gyarapodás bár tetszetős, de vajmi problematikus motívumára kell a fősúlyt helyezni. Az a javaslat, hogy a „kilikiai sírépületek minden típusának egy-egy jellemző példáját a maga egészében“ hazaszállíttassuk, a maga újszerűségével megkapó, de alig valósítható meg, mert kívánunk sem szabad, hogy a velünk szövetséges császári kormány a birodalma területén levő ingatlan emlékek elhurcolásához hozzájáruljon.

2. Dr. Hekler emlékirata és az előadói jelentés a feladatok gyakorlati keresztülvitelére és ennek költségeire nézve nem jelentéktelen eltéréseket mutat. Ez érthető, hiszen mindketten nem autopsia, hanem idegen jelentések alapján írnak. Nemcsak az expeditio elé gördülheto esetleges nehézségek elhárítása, hanem a török kormánnyal megindítandó tárgyalások céljából is már eleve mindennel tisztába kell jönni. Kivánatosnak tartanám azért, ha a közoktatásügyi kormány — a mennyiben a kilikiai ásatást meg akarja valósítani — a további lépések megtevése előtt dr. Heklert elsősorban is tájékozódás céljából a helyszínére kiküldené. Az emlékirat lelkes szerzője személyes tapasztalatai és értesülései alapján azután már a részletes programot a megbízhatóság igényével dolgozhatná ki. Az előzetes kiküldetés költségével feltétlenül felérne az, hogy ez esetben az expeditio biztos célát találna maga előtt és nem kellene a kezdet nehézségeivel küzdenie.

3. A most szóban levő ásatási tervek alkalmából is felmerül az a nehézség, a mely kötelezően sürgős hazai archaeologiai feladataink megoldását akadályozza: a kellően iskolázott fiatalabb szakemberek hiánya. Közoktatásügyi kormányunk, a mely meleg érdeklődést mutat a Hekler által tervezett ásatások iránt, bizonyára meg tudná találni annak is a módját, hogy előmozdítsa oly szakemberek kellő számának kiképzését, a kik hajlandók lennének nem kevésbé fontos, bár szerényebb fellépésű hazai teendőinkre vállalkozni.

Dr. Láng tisztelt tagtársunk részletesen felsorolja azokat a testületeket, a melyek az archaeologiai munkálkodás irányítására szervezendő bizottságba képviselőiket kiküldenék, de alig lenne képes azoknak az embereknek elegendő számát is felsorolni, a kiket feladataink szolgálatába állítani lehetne!

Budapest, 1915 június 4-én.

Dr. Éber László l. t.

Ez ügyben az Akadémia elnöke a következő fölterjesztést intézte dr. Jankovich Béla vallás- és közoktatási miniszterhez:

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Méltóztatott engem f. évi márczius hó 22-ről 21,767/III. 1915. sz. alatt fölhívni, hogy a kisázsiai területeken az ókori görög és római, valamint a byzanci korból maradt eddig föl-táratlan emlékeknek föltárására és megismertetésére irányuló nemzetközi munkában való részvételünkre nézve véleményemet nyilvánítsam, s méltóztatott egyúttal figyelmemet fölhívni dr. Hekler Antal egyetemi magántanárnak e tárgyra vonatkozó és konkrét javaslatokat is tartalmazó, előttem már ismeretes Emlékiratára.

Nagyméltóságod nagybecsű kezdeményezését e téren annál őszintébb örömmel üdvözlöm, mert 10 évvel ezelőtt magam voltam az, ki mint akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter a beállott kormányváltás következtében abbamaradt lépéseket indítottam meg ugyanez irányban, s dr. Láng Nándor tanárt a többi nemzetek idevágó intézményeinek és működésének tanulmányozása céljából Görögországba és Kis-Ázsiába kiküldöttem, mely tanulmányútjáról szóló jelentése a nevezett szakférfiúnak bizonyára a most Nagyméltóságod bölcs vezetése alatt álló Miniszterium irattárában található.

Habár Nagyméltóságod becses fölszólítása egyenesen személyemhez van intézve, az Akadémia külön megemlítése nélkül, megtisztelő bizalmának úgy véltem legjobban megfelelni, ha ez ügyet Akadémiánk I. és II. osztályával közlöm s ezek által kiküldött szakférfiak nyilatkozatát is kikérem. E fölhívásomra nyújtották be dr. Láng Nándor és dr. Darkó Jenő, továbbá dr. Ortvy Tivadar és dr. Éber László akadémiai tagtársaim a nyomtatásban tisztelettel idemellékelte véleményeiket, melyek most a Hekler-féle emlékiratban foglalt tanulmányanyag értékes kiegészítéseül szolgálhatnak.

A magam részéről az összes jelentésekben foglalt, lényegileg egybehangzó véleményekhez készségesen hozzájárulva a következőket óhajtom különösen hangsúlyozni.

Hazánkra nézve elutasíthatatlan kötelesség részt kérni abból a nemzetközi munkából, mely az ókor még ismeretlen szellemi kincseinek és emlékeinek föltárására és megismertetésére irányul. Ezzel úgy saját tudományos életünknek, mint nemzetközi positionknak tartozunk. Fájdalom, máris majdnem megkéstünk vele, mert — eltekintve a pusztulás előhaladásának mindig fokozódó veszélyétől — a földadat legnagyobb részét már más nemzetek részint elvégezték, részint a maguk részére lefoglalták és mert Görögország újabb terjeszkedése, az Archipelagos szigeteinek a török uralom alól való elvonása s magának a török kormánzatnak modernebb irányú újabb rendelkezései mindinkább meg-

nehezítik az ásatást és kutatást s különösen a leletek birtokbavételét az egykor görögöktől lakott területeken. Másrészt a most dúló világháború, bár pillanatnyilag akadályt gördít minden újabb régészeti expedítio elé, oly közel hozta politikailag monarchiánkat a török birodalomhoz, hogy okunk van a mi részünkről ily expedítio érdekében kezdeményezendő lépésekkel szemben a legnagyobb előzékenységre számítani s okunk van azt is föltételezni, hogy a jelenleg velünk és a török birodalommal ellenséges viszonyban álló nemzetek versenye vagy további térfoglalása kevésbé fog saját törekvéseinknek útjában állani.

Ezért abban a véleményben vagyok, hogy Nagyméltóságod megbecsülhetetlen szolgálatot tenne általán az archaeologia s különösen a hazai tudomány ügyének, ha az újra megpendített eszmét most már el nem ejtve, azt a mielőbbi megvalósítás útjára méltóztatnék vinni.

Két dologról lehet itt szó. Az egyik egy szervezett tudományos expedítio volna, mely a török kormánnyal előzetesen létrehozandó megegyezés alapján valamely alkalmas területet tudományos fölkutatás és földolgozás alá venne, mire nézve én is osztom dr. Hekler tanár úr véleményét, hogy az ásatásnak nemcsak a classikai ó-kor emlékeire, hanem a középkor ó-keresztény és byzanci régiségeire is ki kellene terjeszkednie s lehetőleg teljes és egész munkát végeznie. A föladat szempontjából igen fontos a megfelelő szakférfiak kiválasztása, a mire vonatkozólag dr. Láng tanár úr helyesen mutat rá arra —, a mit különben némileg dr. Hekler is elismer, — hogy e téren kivált némely szakban inkább csak a szakerök előkészítéséről lehet szó; de hát a háború és a diplomatiái tárgyalások által szükségkép előálló haladék erre az előkészítő munkára éppen elegendő időt hagyna.

A választandó terület tekintetében a rendelkezésünkre álló szakvélemények alig hagynak fenn kételyt az iránt, hogy első sorban a hajdani Kilikia romvárosai s ezek között is különösen Olba és Meriamlik volnának figyelembe veendőek. Az erre vonatkozó diplomatiái tárgyalásokat külügyminiszteriumunk tört úton indíthatná meg, mert hiszen az osztrák kormány a Pamphylia és Pisidia területén, de különösen Ephesosban oly szép eredményyel végzett ásatásokkal már rég megelőzött bennünket. Az expedítio létesítésére az állami költségvetésbe beállítandó minimalis összeg gyanánt — azt hiszem — 30,000 koronára volna szükség.

Egy második, további feladat volna, a miről 10 év előtt már szintén szó volt s a mire nézve Láng tanár úr akkoriban már tájékoztatást és becses összeköttetést is szerzett: egy magyar archaeologiai intézet föllállítása Athénben. De bármily becsesel bírna ez ránk nézve úgy a szakerök kiképzése, mint különösen az előbb említett föladat sikerének előmozdítása szempontjából

is belátom, hogy a jelen körülmények között erre is ki nem terjeszkedhetünk s egyelőre be kell érünk azzal, ha — mint sürgősebbet, — a tudományos expeditio ügyét dülőre vihetjük.

Ebből a szempontból, — s hogy mielőbb a tettek terére léphessünk, — kívánatosnak tartanám, ha Nagyméltóságod az általános irányelvek és keret megállapítása után dr. Láng és dr. Hekler tanár urakat egy oly programm kidoigozásával megbízni méltóztatnék, mely azután a Külügyminiszter úrnak a török kormány-nyal folytatandó tárgyalásainál a megegyezés alapjául szolgálna.

Egyébként biztosíthatom Nagyméltóságodat, hogy úgy magam, mint Akadémiánk az ügy további szolgálatában is mindig készséggel állunk rendelkezésére.

Fogadja Nagyméltóságod kitünő tiszteletem nyilváníását.
Berzevicze, 1915 augusztus 26.

Berzeviczy Albert,
a M. Tud. Akadémia elnöke.

Mestrianae pannoniai község helye.

(Kivonat *Finály Gábor* vendégnek 1915 jún. 7-én tartott előadásából.)

Az Itinerarium Provinciarum Antonini Augusti a Savaria-Aquincum útvonalon (pag. 263.) Savaria és Mogentianae közt egy Mestrianae nevű állomást helyez Savariától 30, Mogentianae-tól 25 római mérföld távolságra. A Savaria-Mogentianae távolság a Savaria-Sopianae útvonalon (pag. 233.), tehát egyenes úton csak 36 római mérföld. Kérdés, merre volt az útnak az a kanyarodása, a mely 36 helyett 55 római mérföldnyi utat tett Savaria és Mogentianae közt.

Savaria a mai Szombathely helyén volt. Mogentianaet Rómer, Kuzsinszky és Kiepert Keszthelylyel, illetőleg a fenéki római castrummal azonosítják. Ez túlságosan nagy kitérés a Savaria-Aquincum útvonalon, a mely a Balaton és a Bakony közt húzódott a Bakony délkeleti lejtője alatt. Domaszewski Mogentianaet Túskevár-Somlóvásárhelyhez, Savariától 55 római mérföldre helyezi. Így a Savaria-Sopianae útvonal túlságosan nagyot kanyarodik Valcum (szerinte Fenék puszta) felé.

Szerző az 1912. évi római archaeologiai kongresszusra készített, de csak 1914 márczius 15-én a római Accademia dei Linceiben felolvasott értekezésében s már előbb térképén (Forma partium Imperii Romani intra fines Regni Hungariae-Magyarország a rómaiak alatt, 1911.) Mogentianaet Zalaegerszegre helyezte. Mint-hogy e feltevése érdemleges visszautasításában maig nem részesült, ehhez kapcsolja Mestrianae helyére vonatkozó feltevéseit.

A Poetovio-Carnuntum és Vindobona-Poetovio útvonalak (pag. 261. és 262.) csatlakozása Poetovio felől Aquincum felé Savariában az utasnak Zalalövő—Zalaegerszeg közt 60 római mérföldnyi utat jelentett, holott a Zala mentén 16 római mérföldnyi úttal juthatott el egyik helyről a másikra. Ezért a szerző — mivel Mestrianae az Itinerariumban való felemlítése alapján éppen az aquincumi útnak volt fontos állomása — Mestrianaet Savariától 30 római mérföldnyire Zalalövőhöz helyezi, s felemlítését a Poetovióból jövő utasnak szánt figyelmeztetésnek tekinti, hogy Aquincum felé itt talál már csatlakozást.

A Poetovio-Carnuntum-Vindobona útvonal Savaria-Poetovio darabja az Itinerarium idézett két helye és a Tabula Peutingeriana egybevetése alapján tehát így alakul: Savariától 20 római mérföldnyire ad Arrabonem állomás Körmenhez, onnan 10 mérföldnyire ad Sallam¹ vagy Mestrianae Zalalövőhöz, onnan 30 mérföldnyire Alicanum vagy Halicanum Alsólendvára, onnan 10 mérföldnyire és Poetoviótól 20 mérföldnyire ad Vicesimum vagy Curta állomás Stridóvárra jutna.

Eszerint noha Pannoniában a római hadi utak hálózata a Poetovio-Carnuntum-Vindobona és Poetovio-Mursa utak közt nem szorult további sugárirányú kapcsolatra Itáliával, a kereskedelmi közlekedés talált mégis Mestrianae és Mogentianae közt majdnem sugárirányú összeköttetést Itália és Aquincum közt.

Hogy Mestrianae és Mogentianae távolsága így csak 16 római mérföld, holott az Itinerarium 25-nek mondja, az Itinerariumnak a távolsági adatokban másutt kimutatható megbízhatatlanságával magyarázható. A kérdést csak helyszíni kutatás döntheti el.

Terentius és az olasz renaissance-dráma.

(Kivonat Husztí József vendégnek 1915 márcz. 2. előadásából.)

I. Az antik dráma műfajfogalma már a rómaiaknál, még a barbárok beözönlése előtt elhomályosodott s a középkor az irodalmi hagyomány folytonosságát dramaturgiai szempontból teljesen megszakította. Nyugaton a latin drámairók közül Plautust és Senecát szinte teljesen elfelejtették, csak Terentius élt tovább az iskolában, de nem mint drámairó, hanem mint grammatikai példatár és mint a praktikus életbölcseiség tanítója. Arra, hogy

¹ A Salle név a Zala folyó nevében él ma is, épp úgy mint Arrabo neve a Rába, Ampelumé az Ömpoly, Tsiernáé a Cserna, Murselláé a Marczal nevében.

eltérő alkotottsága ellenére is van egy olyan tulajdonsága, mely a középkori színpadai ábrázolásokkal bizonyos fokig rokonságba hozza — az előadhatóság — évszázadokon át senki sem gondolt. Másolták, illusztrálták, olvasták, idézték, sőt magyarázták Terentiumot, de előadásáról, vagy ennek csak lehetőségéről szó sem esett.

A megszakadt hagyományt először a renaissance állította helyre. Ennek a forrongó, termékenységtől túláradozó korszaknak szellemi életében egyik leghatásosabb elem volt az antik világ új életre ébredése, a humanismus. Noha a humanismus révén az emberi művelődés vérkeringésébe már egyszer megszerzett szellemi értékek kerültek, mégis hatásában mérhetetlen jelentőségűvé avatja az antikok tanulmányozását a vele kapcsolatban levő átalakulások beláthatatlan tömege.

Az irodalomban legfontosabb következménye volt a humanismusnak a formaérzék feledése. Az antik példákon okult izlés dramaturgiai szempontból nem elégedett már meg a középkor alkotásaival, a mysteriumokkal, moralitásokkal, sotiékkal, hanem a mindig behatóbb tanulmányozástól ösztönözötten eleinte csak félnék kísérletezéssel, majd mindig energikusabban kezdi meghódítani a legbonyolultabb antik műfajt, a drámát. A hódítás nehezen megy: míg a kezdetleges latin nyelvű comoediától és tragoediától eljutunk a nemzeti nyelven írt szabályos drámáig, addig sok sikertelen próbálgatás történt.

Még nehezebb volt a következő lépés: az egyes dramaturgiai kérdések elméleti tisztázása. Egyet azonban eleve hangsúlyoznunk kell. Az elmélet kiindulópontja nem Aristoteles volt, hanem a gyakorlat. Aristoteles poétikája a már megállapított fontos szabályok után az elméleti érdeklődést csak fokozta, de nem teremtette. Így a legfontosabb elv, a hármas egység, az „aristotelesi“ jelzöt csak bizonyos fenntartással érdemlí meg.

Mind a gyakorlati, mind az elméleti törekvésekben Seneca, Plautus s később a görög dráma mellett főleg Terentius volt kísérő jelenség és formáló erő. A fejlődés mindkét fokán elsőrangú szerep jutott neki: a gyakorlatnak a legkezdetlegesebb lépésektől fogva szilárd, állandó támaszpontja s az elméleti fejtegetések hűségese ellenőrzője, sőt a félreértett, vagy önkényesen magyarázott Aristoteles módosítója, helyreigazítója volt.

Az antik drámai forma föléledése az első lépést sajátos módon a teljesen feledésbe merült tragoediánál teszi meg. A XIII. sz. végén és a XIV. sz. elején hirtelen fellendült Senecatanulmányok — pl. Nicolaus Treveth (1260—1328) commentára, melyben a megértés már derengeni kezd — a tragoedia kezdetleges új formáját készítették elő. A sorozatot 1314-ben Mussato latin nyelvű „Ecerini“-je nyitja meg. Folytatója későn akadt Antonio de'Loschi (1365—1441) személyében, kinek

„Achilleis“-e 1390-ben készült. A humanista tragoedia ezen első korszaka még nem ismeri a görög tragikusokat és az írók előadásra még egyáltalán nem gondoltak.

Sokkal fontosabb lépések történtek az új dráma felé a comoediánál. Itt a szálak egészen a középkorig nyulnak vissza, a Pamphilus-féle termékekig. A középkori kísérletektől azonban a humanista comoediát főleg az választja el, hogy a dialogust ebben epikus részletek sehol sem szakítják meg. Míg a tragoe-diánál a mintakép természetszerűleg Seneca, kihez a görög tragikusok csak később csatlakoztak, addig a comoediánál Plautus és főleg Terentius, kikkel szemben a később ismertté vált Aristophanes hatása elenyészően csekély és a drámai formát jelentékenyebben nem módosíthatta.

A tanulmányozás megindítója Petrarca volt, az új korszak első repraesentatív embere. Egész százada az ő feje szerint gondolkodott, róla vett példát. Sem formában, sem tartalomban nem eredeti és működésével előkészítette útját az irodalmak utánzó korszakának, mely az eredeti nemzeti irodalmak fejlődését egy időre háttérbe szorította. De új táplálékot adott az európai irodalmaknak, melyet ezek lassanként feldolgoztak. Ezzel alapvetője lett az olasz és az olasz hatás alatt fejlődő más európai irodalmak classikus korának. Nohac azokhoz a rejtett gerendákhoz hasonlítja, melyek az épületet észrevétlenül tartják, melyeket azonban ismernie kell mindenkinek, a ki az épület szerkezetét megérteni akarja.

Mivel az európai irodalmak további alakulásában centralis helyzetet elfoglaló humanista irodalom javarészt Petrarca működésének hatása alatt fejlődött, a comoedia és Terentius sorsa szempontjából egyaránt rendkívül fontos, hogyan viselkedett Petrarca Terentiusszal szemben?

Sajátságos, hogy az a Petrarca, ki a comoedia és tragoe-dia műfaji fogalmával aligha volt tisztában — legalább sehol sem árulja el, hogy előadásukra gondolt — a dráma történetében nevezetes helyet foglal el éppen Terentiusszal kapcsolatos munkássága alapján. Ő indította meg a mélyrehatóbb Terentius-kutatást, ő írta az első — számunkra elveszett — humanista comoediát valószínűleg Terentius hatása alatt és ezzel megnyitotta a hasonló fajtájú latin humanista komédiák hosszú sorát.

Eredetileg Terentiusra Cicero tanulmányozása figyelmeztette Petrarcát. Cicero munkáiban aránylag sok irodalomtörténeti vonatkozás található. Ezeket a tudásra áhító Petrarca szorgalmasan összegyűjtötte. Az *Academica* ismertette meg vele Varrot, a *De officiis* Enniust s a *Tusc. Disput. Terentius*. „Primum Terentii amorem ex Tusculanarum quaestionum lectione concepi“ (*Epist. r. fam. III., 18.*). Nagyrabecsülését csak fokozhatta,

hogy a tőle annyira tisztelt és olvasott Szent-Ágoston is idézte Terentiust.

Érdekelte minden, a mi Terentiusszal összefüggésben volt. Szövegét sajátkezüleg lemásolta és revideálta, bevezetésül régi commentátorokból egy Terentius-biographiát írt össze, mely először javította ki Orosius egy tévedését Terentius személyére vonatkozólag. Kísérletet tett — persze sikertelenül — Terentius metrikájának magyarázására is.

A dráma története szempontjából azonban a legfontosabb Petrarca próbálkozása a comoediában. Boccaccio értesít bennünket arról, hogy a darab Terentius hatása alatt készült, címét azonban helytelenül Philostratusnak írja Philologia helyett. A melegszívű, mesteréért rajongó hű tanítvány a legnagyobb lelkesedéssel beszél Petrarca darabjáról, pedig, ha látta is, figyelmesen aligha olvasta, mert még a címét sem jegyezte meg jól. (V. ö. Rossetti: *Celso e Boccaccio*. Trieste, 1828., 524. l.)

Nem tudhatjuk, mennyire sikerült Petrarca darabja. Ha Petrarca dramaturgiai nyilatkozataira gondolunk, ha a nem sokkal később keletkezett más humanista comoediákat elemezzük, feltételezhetjük, hogy a Terentius hatása alatt írt ifjúkori kísérlet kezdetleges alkotás lehetett. A classikus hangnemet aligha találta el benne az író, mert darabját mindig mostohagyermeknek tekintette és kezéből semmi kérésre nem adta ki. Lapo da Castiglionchionak így ír róla (*Fam.* VII. 7., idézi P. Nolhac, *P. et l'humanisme*³ I. 189—190. lk.): „Comoediam, quam petis, me admodum tenera aetate dictasse non inficior sub Philologiae nomine. Illa quidem procul abest, et, si adesset, quanti eam modo faciam, quamve tuis ac doctorum hominum auribus dignum rear, ex communi hoc intelliges amico“. Ez a levele Pádúából kelt és a comoedia valószínűleg Vaucloseben volt. Hiába kérte tőle egy másik barátja, Nellí, egy még kiadatlan levélben (*Bibl. Nationale* 8631., 19. f. Páris), melyből Nolhac jellemző részletet közöl (u. o.): „Dic mihi, quando te in Affrica tua legam? quando in Buccolicis omnibus? quando in Comediis (sic!)? in dialogo? nec non et compendio illo et paratissimo ad Ystorias generosas itinere? Carebo semper tui presentia tuorumque librorum, quos longa expectatione fatigatus inhyanti gutture sitibundus efflagito. Exhibe te nobis, queso, in eternis operibus tuis, que diu elaborasti vigilansque pallensque, ut in illis vitas hominum inspiciamus instruamurque“.

Ez a levél jellemzően megvilágítja, mit jelentett Petrarca e korszaknak. A friss kedélyvel lelkesedni tudó világnak felfedezte újra az antikokat s a kortársak érdeklődéssel kísérték, majd lelkes szorgalommal folytatták a megkezdett munkát. Közél száz éven át valóban alig van irodalmi tevékenység, melynek

mintája nem Petrarca: az epos, epistola, pásztorköltemény, történetírás, bölcséleti értekezés, sőt még az invectiva is — e fontos humanista γένος — az ő példája után indult.

Comoediáját ugyan valószínűleg sohasem adta nagyobb nyilvánosság elé, mégis akadtak folytatói. Lapo da Castiglionchio és Nelli érdeklődése bizonyítja, hogy ez irányú munkásságát a kortársak ismerték s ebben a termékeny korszakban elég volt az eszmét megadni, hogy egy virágzó műfaj meginduljon. Először nagy tisztelője, Pierpaolo Vergerio (c. 1349—1419) lépett Petrarca nyomába „Paulus, comoedia ad inveniunt mores corrigendos“ című olvasásra szánt darabjával. Nyelvileg erősen Terentius hatása alatt áll, tartalma inkább novellistikus, habár egy-egy motívum emlékeztet Terentius Eunuchusára, Andriájára és Plautus egyik leggyengébb darabjára, a Stichusra. Szerkezetében külsőleg megtartja az öt felvonást, de belsőleg laza, összefüggéstelen képek sorozata, melyekből a legfontosabb drámai kötőanyag hiányzik, az egymásból fejlődés.

Követte őt 1390 körül Lionardo Bruni Aretino (1369—1444) Poliscena című comoediájával, melynek meseszövése ugyan még Pierpaolo Vergerio darabjé mögött marad, de Plautus és Terentius technikájának néhány fogását már sokkal ügyesebben alkalmazza.

Az első valóban sikerült terméke az antik comoedia, nevezetesen Terentius tanulmányozásának Leon Battista Alberti kb. 1418 táján írt Philodoxeos című darabja. Tárnya ugyan nem antik kölesőzés, de az író dúsán átszötte antik elemekkel. Jelentéktelenebb részleteiben van benne több Plautustól származó motívum, de az egész felépítése, a *belső forma* teljesen Terentius alapján készült.

A terentiusi technika lényege a dráma dualismusának szembeeszkő volta. Darabjai e szempontból valóságos iskoladarabok, mert egyrészt feltűnő módon szemléltetik a küzdelem és ellenküzdelem csatáját, tehát a cselekvényt mozgó erőt, másrészt csekély figyelem mellett is éreztetik, hogy a cselekvény dualismusának alapja a szereplő jellemek ellentétes volta.

Így látjuk ezt az Andriában, az Eunuchusban, a Heautontimorumenosban és az Adelphoeban szinte tökéletes módon megvalósítva. A Phormio és Hecyra felépítésének antithesisen alapuló volta ugyan elmosódottabb, de szintén elég könnyen felismerhető.

Ezt a technikát Alberti eltanulta és darabjában meglepő ügyesen alkalmazta. Különösen sokat tanult az Andriából. Nála is van két ellentétes jellemű ifjú, Philodoxeos és Fortunius, mint az Andriában Pamphilus és Charinus. Mindegyiknek van egy-egy szolgálja, Phroneus és Dynastes, kik közül az ügyes, cselekvényt

mozgató Phroneus Davusnak, Dynastes a terentiusi Byrriának felel meg. A kifejlet ugyanaz, mint az Andriában: mindkét szerelmes ifjú feleséget kap, az Andriában Chremes két leányát, a Philodoxeosban Chronos két leányát.

Evvel a már művészien bonyolított cselekményű comediával eljutottunk a XV-ik század második évtizedében a latin nyelvű humanistacomedia legjobb terméséhez. A tragoediában ezt a magaslatot Antonio de'Loschi már a XIV-ik század végén elérte. Mindkét műfajban ezek az első termékek a legjobbak: utánuk a bőség ellenére beáll a hanyatlás. Ennek egyik legfőbb oka volt a színpad hiánya és az utánzás retrograd menete, a mennyiben a későbbi darabok az antikoktól mindig jobban és jobban eltávolodtak.

Az eddigieket most már a műelmélet — nevezetesen a hármas egység — szempontjából összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a classikus drámához a trecentoban kezdődő és a quattrocentoban még virágzó humanista tragoedia és comoedia félnék bevezetés, útát kereső kísérletezés, mely kezdetben még a maga lényével sincs tisztában. A szavakba foglalt műelmületről szó sincs, a gyakorlati dramaturgia alig megy túl a középkori fogalmakon, az előadás gondolata még nem érett meg, de a példákat már ismerik s a műfaj lényege iránt a középkorban teljesen tompa érzék az új szellem hatása alatt annyira megéleledik, hogy az írók a kevésbé finom dramaturgiai fogásokat már tudatosan, a cselekvényvezetés és felépítés finomabb szabályait láthatólag még öntudatlanul alkalmazzák.

Legfeltűnőbb jelenség, hogy már ebben az időben — Petrarcatól Albertiig — megtaláljuk csirában a drámai egységeket. Az első tragoedia, Mussato Ecerini-je, felette kezdetleges: cselekvényegysége nincs, időegységről, helyegységről szó sem lehet, mert huszonnégy év történetét öleli fel és színhelyét merészen változtatja. Loschi Achilleis-e azonban a helyegység és időegység szempontjából csak részben kifogásolható, noha a cselekvényegységben még ingadozik. A Petrarcatól kiinduló comédiában Vergerio Paulus-a annyira határozatlan, hogy az egységek belemagyarázhatók ugyan, de el is vitathatók. *Alberti vígjátéka azonban, mely technikailag tökéletes Terentius-utánzás, mind a három egységet a legpontosabban megőrzi s a szabályos comoediának az olasz renaissance-kori és általában a praemodern európai irodalomban első kifogástalan terméke.*

Az egységekről ugyan még senki sem beszél, de a gyakorlatban elszigetelten már megvannak s meglétük nem véletlen műve, hanem az antik dráma utánzásának következménye. Hangsúlyoznunk kell, hogy a drámai hármas egység első kifogástalan megjelenése 1418-ban Alberti comoediájában elméleti meg-

fontolásokkal összefüggésbe nem hozható, tisztán Terentius tanulmányozásának köszönhető, mint a hogyan Loschi részleges, nem minden szempontból tökéletes egységei Seneca hatását árulják el. Aristoteles poétikájáról ez időben szó sem lehet. Az ekkor általában ismert Aristoteles-poétika Averroës arab paraphrasisának még a középkorból származó latin fordítása. Ebben a helyegységről nincs szó, mert Aristoteles sem említi, az időegységről szóló megjegyzést Averroës elsikkasztja, mert valószínűleg nem érti meg, csak a cselekvény egységével foglalkozik. *Ez a poétika nem magyarázhatja meg a humanista drámában először felbukkanó hármas egységet: ennek oka az antik drámának, elsősorban Terentiusnak Petrarcatól megindított, az utódoktól buzgón folytatott tanulmányozása és utánzása.*

II. A humanista dráma irodalmi és művelődéstörténeti fontossága abban rejlik, hogy a modern irodalmakban az antik példákban okuló, ezeket részben utánzó drámái termelést megindította és a középkor fogalmi zavarai után legalább az alapvető kérdések tisztázását előmozdította. Élete soká tart, elterjed a legtöbb európai irodalomban, még sem életrevaló műfaj, csak az anorganikus középkori dráma és a nemzeti irodalmak classikus drámája között a szükséges összekötő kapcsot képviseli.

A dramaturgiai törekvések kovása ekkor is a latin comoedia maradt. A vezető helyről a görögök tanulmányozása sem tudta leszorítani. Legjobban láthatjuk ezt a renaissance drámai termésének áttekintéséből: a comoedia jóval előbb kifejlődött, sokkal nagyobb számú és hasonlíthatatlanul értékesebb alkotásokkal jeleskedett, mint a tragoédia.

Terentiusnak ez időben hatalmas versenytársa akadt Plautusban. 1427-ben Nicolaus Cusanus Plautusnak eddig nem ismert tizenkét comoediáját hozta Németországból Itáliába. E darabok közt voltak Plautus legkedveltebb comoediái: az annyiszor feldolgozott Menaechmi, az elterjedt typust új színpadi életre keltő Miles Gloriosus.

A fölfedezés sajátosságos irodalmi műfajt indított meg, a Plautus-kiegészítéseket. A Plautus-szöveget revideáló philologusok nemcsak arra ügyeltek, hogy jól olvasható szöveget adjanak, hanem egyúttal kiegészítették az egyes darabok menetében mutatkozó hiányokat, pótolták az esetleg elveszett befejezést. Elképzelhető, milyen kitűnő gyakorlati iskolája volt ez az eljárás a vigjáték-költészetnek, hiven kellett utánozni Plautus nyelvi, technikai sajátosságait, figyelni kellett a háttér hűségére stb. Mindez csak mélyreható tanulmány alapján történhetett. Joggal tartja Creizenach (*Geschichte des neueren Dramas* I² 574. l.) ezeket a tudósokat a humanista drámák szerzőivel szemben az első műcomoedia íróknak.

A másik esemény, mely a drámai lényeg megértését nagyban előmozdította, a Donatus-féle Terentius-commentár fölfedezése volt. Giovanni Aurispa 1433-ban Mainzban megtalálta a kéziratát. A dráma szempontjából Plautus darabjainak fölfedezéséhez hasonló fontosságú esemény volt ez, mely Terentiusnak még Petrarcatól megkezdett tanulmányozását nagy mértékben föllendítette. Donatusnak köszönte Terentius az iskolákban való előkelő szerepét, bár tudjuk, hogy azelőtt is foglalkoztak vele. Vittorino da Feltre Casa giocosa-jában Mantuában csak úgy Donatus alapján olvassák Terentiust, mint Guarino Veronese ferrarai iskolájában. Guarino Donatust „nobilissimus commentator“-nak tartja s Terentius nála Cicero után a legfontosabb iskolai auctor. Tanítványai Ciceróval együtt ezt olvasták legelőször s ezen tanulták meg az elegáns latin társalgási nyelvet.

A mű-kritika is ebben az időben kezdte bontogatni szárnyait. Míg az első humanisták lelkesedésükben jóformán minden antik írot egyformán nagyra becsültek, a XV. század közepén már latolgatják az értékeket. A szempontok egyelőre nagyon kezdetlegések, a módszer szintén. A humanisták átvették az antik σύγκρισις-t, hogy az egyes összehavehető írókra alkalmazzák. Hosszas viták folytak, ki volt nagyobb Homeros e, vagy Vergilius, Horatius e, vagy Catullus, Euripides-e, vagy Sophokles.

Terentiust Plautusszal vetették össze. Ez az összehasonlítás magától kínálkozott. A vita sokáig tartott, eljutott más irodalmakba is, de természetszerűleg végleges megállapodás nélkül záródott le. A kérdés történetét jelenleg bővebben nem ismerethetjük, de megállapítható, hogy a terentianusok többen voltak, jobb érvekkel dolgoztak s a mi ebben a korban sokat számított, igen sok tekintélyes antik véleményre támaszkodhattak. Az a számos értekezés, röpirat, sőt könyv, mely Terentius elsősege érdekében megjelent, bizonyítja, hogy az elméletileg képzett fők általában Terentius mellett törtek lándzsát. A végokokig elemezhetetlen elméleti megfontolásokban tehát elsősorban Terentius befolyását kell föltételeznünk. A dráma szempontjából a legnagyobb eredmény mindenesetre az volt, hogy a hosszantartó, sokszor szenvedélyes viták elősegítették az antik comoedia lényegébe való betekintést.

Ezek a drámai forma megértését előmozdító törekvések végre megérlelték az antik drámák előadásának gondolatát. Evvel a dráma történetében új korszakba lépünk.

Az előadások gondolatának először a humanista Pomponius Letus, a római főiskolán Lorenzo Valla tanszékének örököse adott valóban testet. Tanítványaival a XV. század hetvenes éveitől kezdve előadatta az antik comoediákat s mellettük korabeli drámai termékeket is. Pomponius gondolata a humanista körök-

nek nagyon tetszett és Itália számos városában utánzásra talált. Legkorábban Firenze, majd Venezia látott hasonló előadásokat. A diszleteket legnagyobb fényvel Ferrarában és Mantuában állították ki. Ugyanezen városokban nagy lépést látunk a comedia erudita felé Plautus és Terentius olasz nyelvű előadásaiban.

Az antik comoedia terén eddig felsorolt munkásság kapcsolatban a görög dráma megismerésével dráma-elméleti szempontból jelentős haladást értelt meg. A hármas egység szempontjából az a fontos, hogy Plautus és Terentius elmélyített tanulmányozása s az újra éledt színházi előadások természet-szerűleg átvitték az irodalmi köztudatba, — legalább az elméleti szempontot is figyelemre méltató fők tudatába — az antik dráma legfontosabb, bármely előadásnál azonnal szembeötlő constructiv szabályát, az egységeket.

Az egységek első, még a gyakorlattal szorosan kapcsolatos említése 1492 ben történt. Ebben az évben Pomponius Letus tanítványai előadták Carolus Verardus „Historia Betica“ című darabját, mely Granada ez időben történt elestét akarta a római nép szeme előtt megjeleníteni. A szerző mentegeti magát, hogy nem ragaszkodott a szabályokhoz. Legfőbb mentségnek gondolja, hogy az ő darabjának tartalma nem valami „fabula ficta“, hanem „historia vera“.

„Apporto non Plauti aut Neuij comoedias:
Quas esse fictas scitis omnes fabulas,
At novam vobis veramque fero historiam.

*Requirat autem nullus hic comedie
Leges ut obseruentur aut tragodiae,
Agenda nempe est historia, non fabula.* (5—6. lk.)

Ha már most tovább keressük, milyen szabályokra gondolt itt Verardus, a feleletet megtaláljuk az előszóban, hol örömmel megállapítja, hogy anyaga megengedte az időegység megőrzését s darabjának cselekvénye egy nap alatt történik: „... unius dumtaxat diei . . . acta complexus sum, historiamque interlocutoribus personisque ita contexui: atque distinxui: ut totam rem, ita ut gesta est: posset Populus Romanus non solum auribus percipere: verum etiam oculis intueri“ (2. l.).

Míg az előző korszakban L. Battista Alberti még csak szinte ösztönszerűen őrzi meg az egységeket, itt már szabályokról hallunk, melyek áthágása miatt a szerző mentegeti magát, sőt határozottan kiemeli, hogy az időegységet megtartotta.

E fontos megjegyzés a drámai egységek egyik történetírójának, Ebnernek (Beitrag zu einer Geschichte der dramatischen Einheiten in Italien — Münchener Beiträge XV. 1898. 56. s. köv. lk.) azt a gondolatot adja, hogy Verardus ismerte

már Aristoteles poétikáját. „Verardus kijelentéséből azt kell következtetnünk — mondja Ebner —, hogy Aristoteles poétikáját már ismerte és fontosnak találta a tragoedia cselekvény-idejének korlátozásáról szóló megjegyzést. Föltehetjük továbbá, hogy az antik comoedia és tragoedia törvényeit a modern drámára vonatkozólag már szélesebb körökben kötelezőknek tartották, különben a költő részéről nem lett volna szükséges a mentetetőzés“. Az utóbbi megállapítás helyes: az antik dráma törvényeit ez időben már csakugyan kötelezőknek tartották, az előző állítást illetőleg azonban néhány adatból meggyőződhetünk, hogy e törvények ismeretét ekkor Aristoteles poétikája még nem közvetíthette. Sokkal óvatosabb Creizenach, ki Verardus megjegyzését véletlen és elszigetelt egyezésnek tekinti Aristoteles poétikájával. (I. m. II. 8. l.)

Verardus darabját 1492-ben adták elő. Ekkor Aristoteles igazi poétikájának még sem fordítása, sem szövege nem jelent meg, nem is említik. Az a poétika, mely 1481-ben, tizenegy évvel Verardus darabja előtt Veneziában napvilágot látott, a már említett Averroës-féle paraphrasis latin fordítása volt. Ebben szó sincs az időegységről — tehát Verardus ebből nem tanulhatott. Aristoteles poétikájának görög kéziratai még a különböző könyvtárak mélyén várták, míg üt az óra. Ezekhez kevés ember fért hozzá, még kevesebb tudta legyőzni a görög nyelv nehézségeit. Verardus aligha tartozott ezek közé: darabjából is látható, hogy classikus műveltsége elég fogyatékos. Aristotelest a drámával kapcsolatban először 1543-ban említi egy névtelen (v. ö. Sperone Speroni Opp. Venezia 1740 vol. IV. 109. l.), tehát — ha fölteszszük, hogy csakugyan ismerte Aristotelest — ötvenegy évvel kellett volna megelőznie e szempontból Verardusnak kortársait. Ez már azért se valószínű, mert 1536-ban Paccius, a poétika fordítója még mindig csodálkozik, milyen kevés figyelemben részesítik Aristoteles poétikáját: „nequo mirari satis, hanc doctrinae partem tam negligenter habitam hactenus fuisse.“ (Aristotelis Poëtica in Latinum Conversa. Venetys 1536 fol. 4a.) Ha negyvennégy évvel Verardus darabja után még ilyen panaszt hallunk — noha ekkor már volt a poétikának fordítása és az eredeti szöveg is megjelent — minden valószínűség szerint az ő idejében ez a panasz sokkal jogosultabb lett volna.

Aristoteles hatásáról tehát nem beszélhetünk, de nem is kell föltételeznünk. *A Verardus-féle prologus időpontjából joggal következtethetjük, hogy az egységek tana, mint öntudatos követelmény éppen úgy nem hozható összefüggésbe Aristoteles poétikájával, mint annak idején Alberti szabályos darabja, hanem azon elmélyített tragoedia és comoedia-studiumok eredménye, melyekkel görög tragoediával már összevethető Senecát, az új*

darabokkal növekedett Plautust és főleg a Donatus-szal gazdagodott, különben is legtökéletesebbnek tartott Terentiust mindig jobban megközelítették.

III. Aristoteles poétikájának megjelenése semmi különösebb hatást nem tett. 1498-ban jelent meg Georgius Valla fordítása, tele félreértésekkel — „multis portentis scaturit,” mondta rá Paccius —, 1503-ban az első görög nyelvű kiadás. Utánuk ismét csöndes minden 1536-ig, Paccius fordításáig, ki becsületes munkát végzett, a szöveget általában megértette s megállapításához három kéziratot is összevetett.

A XVI. század harminczas éveiben kezdik jobban ismerni Aristotelest s a poetika hatása a dramaturgiára először a negyvenes években jelentkezik. Ez az idő a comoedia és tragoedia erudita virágzási ideje. Ez volt egyúttal az olasz színház aranykora. Hangsúlyozandó azonban, hogy a szabályos comoedia még 1536 előtt, tehát Aristotelestől függetlenül elérte fejlődésének tetőpontját. Ariostótól a Cassaria, Suppositi, Lena, Narditól az Amicizia, Bibbienától a Calandria, továbbá Macchiavelli Mandragolája még az elméleti fejtegetések megindulása előtt keletkeztek. Sőt ez időben már több ellensége akadt a szabályoknak. Így 1533-ban Agostino Ricchi: Tre tiranni című darabja előszavában Aristoteles említése nélkül támadja az időegységet s az antik dráma tekintélyével szemben azt hangoztatja, hogy a változó időkkel együtt a művészet is változik.

Paccius fordításának megjelenése után Aristoteles már szerepel a drámával kapcsolatban s a mindig sűrűbben felbukkanó elméleti fejtegetések többnyire már megemlítik. Mivel a termelés jelentékenyen megnövekedett, mivel az ellentétes vélemények mindig határozottabban szembekerültek egymással, elérkezett az ideje az elvi jelentőségű kérdések tisztázásának. Ez a XVI. század ötödik évtizedében kezdődött meg.

Az ó-korból az egyetlen jelentősebb elméleti munka, mely a drámával, nevezetesen az egységek közül kettővel foglalkozik, Aristoteles poétikája volt. Ez a kis romlott szövegű munka most — mikor már a megszerzett javak elraktározásának és elméleti értékelésének szükségét érezték — ugyanolyan, vagy talán még nagyobb tekintélyre tett szert a költészetben, mint Aristoteles más munkái a középkori tudományban. Jobb vezetőt a renaissance kritikusai aligha választhattak volna. Aristoteles nem dogmatikus szabályokat ad, hanem minden megállapítását a művészet, az az mélyen átértett örök emberi természet sajátjaival hozza összefüggésbe: nem kritikái, hanem bölcséleti munka. Ezért maradandó értékű s ezért alkalmazhatók megállapításai minden idők költészetére, ha a szellemet tekintjük és nem ragaszkodunk szolgailag a betűhöz.

A betű szerinti értelem azonban az antik drámai gyakorlattal, sajátosság véletlen folytán éppen Terentius comoediájának alapvető tulajdonságával *látszólag* nem egyezett meg. A gyermekkorát élő kritika és mű-elmélet egy ideig szívoosan ragaszkodik a betűhöz és csak hosszas ingadozás után merészel szabadabban mozogni. Bekövetkezett az az eddig a tudománytól észre nem vett körülmény, hogy *Terentius szembekeült Aristotessel*. A két nagy tekintély hosszú ideig tusakodik egymással. Az olasz renaissance mű-elmélete nem is tisztázta végérvényesen az összes függő kérdéseket: egyrésztüket ráhagyta örökségül a XVII. századi francia kritikára.

Terentius darabjainak legjellemzőbb sajátossága — mint már említettük — a kettős cselekvény, a darab parallelisztikus fölépítése. Ezt részben a görög eredetiből vette át, részben két darab összeolvasztásának, a contaminációnak következménye. Aristoteles látszólag kárhóztatja a fabula duplex-et, midőn annyira hangsúlyozza a cselekvény egységének fontosságát. Az ellentét azonban valóban nem volt meg, csak a szöveghez való aggodalmas ragaszkodás miatt látták így kezdetben a helyzetet az olasz renaissance elmélet-írói. Aristoteles legfontosabb erre vonatkozó megjegyzése a poétika nyolczadik fejezetében van: „A mikép tehát más utánzó művészetben egy tárgynak egységes utánzása: úgy a mesének is, mely egy cselekvénynek és pedig egy teljesnek az utánzása, olyatén módon kell részeiben megalakítva lennie, hogy bármely résznek áttétele, vagy elvétele által szétesik és meg lesz ingatva az egész.“ Terentius ezen aristotelesi követelménynek a legszigorúbb módon eleget tett: darabjai a számbeli kettősség ellenére logikai egységet alkotnak a mellék-cselekvény egészen beleolvad a főcselekvénybe, ennek mozgatója, nem zavarója. Az első lépéseknél tartó műkritikának azonban hosszú időre, sok megfontolásra volt szüksége, mire ezt *belátta*.

¹ Először Girdali Cinthio lát ellentétet Aristoteles és Terentius közt 1543-ban. A „duplex“ comoediát nagyon dicséri, habár tudja, hogy ezt Aristoteles nem kedveli. Különösen csodálatosnak találja e nemben Terentius comoediáit. Érdekes, hogy a drámairó Girdali Cinthio milyen élesen meglátta azt, a miben a magyarázók később annyira ingadoztak: a duplex comoedia technikájának lényegét, „Et doppia chiamo io quella favola, laquale ha nella sua attione diverse sorti di persone in una medesima qualita, come due innamorati di diverso ingegno, due vecchi di varia natura, due servi di contrarij costumi, et altre tali, come si vede nell' Andria, et nelle altre favole de medesimo Poeta, ove è chiaro, che queste simili persone di dissimili costumi danno grandissima gratia al nodo et alla solutione della favola.“

(Discorsi di M. Giovambattista Giraldi Cinthio al comporre dei Romanzi, delle Comedie e delle Tragedie e di altre maniere di Poesie. 1554. Vinegia. 214. l.) Nézete szerint — Aristotelesnek minden tiszteletet megadva (salva sempre la riverentia de Aristotile) — Terentius technikája Aristoteles nézete ellenére annyira kiváló, hogy a tragoediára is sikerrel alkalmazni lehetne.

Giraldi Cinthio után visszaesést jelent a kérdés történetében Robortellus 1548-ban megjelent Aristoteles magyarázata. Látszólag helyes úton jár, midőn megjegyzi: „... fabula dicitur una, composita quidem ex pluribus actionibus, sed tendentibus ad eundem finem, atque inter se ita quadrantibus, ut una ex pluribus fiat“ (Francisci Robortelli Utinensis in librum Aristotelis de Arte Poëtica Explicationes Florentiae. 1548. 80. f.) Ez a hely az összefüggésből kiszakítva megtévesztette Ebnert. Első pillantásra csakugyan úgy tűnik föl, mintha Aristoteles gondolatát helyesen tolmácsolná. A továbbiakból azonban kiderül, hogy Robortellus nincs tisztában a cselekvény fogalmával, mert az „actio“ és „pars“ szavakat teljesen azonos értelemben használja.

Segni fordításában (1549) Madius és Lombardus magyarázataiban (1550), Gelli (1551), Mutio (1551), Pigna (1554) és Alessandro Lionardi (1554) poétikai munkáiban szorgos kutatás után sem találtam jelentősebb adalékot a jelen kérdésre vonatkozólag.

Minturno 1559-ben megjelent poétikája megmagyarázza e csendet. Ebből látjuk, hogy a duplex fabula problémája nem olyan egyszerű. Giraldi Cinthio okos fejtegetését az utódok aligha ismerték, Robortellus csak összezavarhatta őket. Az elméletirők valószínűleg nem azért nem foglalkoztak a problémával, mintha megoldottnak tekintették volna, vagy nem vették volna észre, hanem azért, mert nem értették meg a kérdés lényegét. Bizonyítják ezt azok a nézetek, melyeket Minturnonak czáfolnia kellett. Némelyek azt hitték pl., hogy a fabula akkor duplex, ha komikus és tragikus elemek vegyülnek benne össze. Egyik czáfolatának czíme: „Rifutazione, che la favola è doppia; partecipando della Comica e Tragica Poesia.“ Ez a vélemény legnagyobb valószínűséggel Euanthius félreértéséből származik, mert ő a komoly hangú terentiusi comoediát a tragikus és komikus között állónak mondja.

Minturno dialogikus poétikája különben jelentős lépés a megértés felé. Tudja jól, hogy a cselekvénynek egységesnek kell lennie, de Terentius technikáját is megengedhetőnek tartja, mert a mellékcselekvény szerinte is szorosan összekapcsolódik a főcselekvénnyel, azt csak disziti és gazdagítja. (L'arte poetica. Napoli 1725. 125. l.)

Petrus Victorius 1560-ban adta ki Aristoteles magyarázatát. Említi ugyan a duplex fabula-t, Terentiust példaként idézi, de véleményt nem mond róla s a kérdést általában nem feszegeti. A félreértés nyomai nála is meg vannak. Az aristotelesi bonyolódott mesét, „melyben a kifejlés sorsfordulat, vagy fölismerés, vagy mindkettő következtében történik meg“, összetéveszti a duplex fabulá-val.

A legkülönösebb helyzetet foglalja el Aristoteles magyarázói között Castelvetro, ki hatalmas kötetet szentel Aristoteles poétikájának, de nem mulasztja el az alkalmat mesterének korholására. Túlzásai miatt az utókor nagyon szigorúan ítélte meg, sőt a későbbi magyarázók és elméletírók közül egyesek — mint pl. Riccobonus, vagy Buonamici — egyenesen Castelvetro nézeteinek megczáfolására fogtak tollat.

Castelvetro a cselekvényegység kérdésében határozottan szembefordul Aristotelesszel s úgy találja, hogy a kettős cselekvényű darab általában élvezetesebb. (Poetica d'Aristotele vulgarizzata et sposta per Lodovico Castelvetro. Stampata in Vienna d'Austria 1570. fol. 98b.) Megengedi azonban, hogy az egyik cselekvény rendszerint függ a másiktól: az önállóbb a főcselekvény, a másik csak ezzel kapcsolatban állhat meg és csak „a szerecsét, vagy a nyomorúságot növeli.“ Példát számosat hozhatna fel erre, de megelepszik kettővel: Seneca Hercules-ével és Terentius Andriá-jával. Az első példa rossz és túlzásra csábítja Castelvetrot. A széteső cselekvényű darab hatása alatt megengedhetőnek tartja, hogy a két cselekvény csak laza összefüggésű legyen. Ugyanezen elv érvényességét az Andriára is rá akarja erőszakolni.

Castelvetro hatott Tassóra, ki egyik poétikai levelében (Discorsi dell' Arte Poetica. Venetia 1587. fol. 64b.) a több cselekvényből álló drámát Euripidesnél felfedezi s ezt az epos számára nemcsak megengedhetőnek, hanem egyenesen kívánatosnak tartja. Terentiust Tasso nem említi.

Riccobonus erősen moralisáló poétikája 1584-ben jelent meg. Támadja Castelvetro nézetét, védelmébe veszi Aristotelest, de Terentiusról is legnagyobb elismeréssel szól. Véleménye nagyon mérsékelt s végeredményben helyes: „(Actio) Debet esse una: tametsi enim duae quodque actiones exprimi videntur, ut in Andria Terentij actio Pamphili amantis Glycerim, et altera Charini amantis Philumenam: tamen una est praecipua, altera aduenticia, et episodij loco adiecta.“ (Arist. p. Patavii 1587., 150. l.) A problema itt Riccobonusnál már megtalálta megoldását. A kérdés azonban továbbra napirenden maradt, mert véleményét vagy nem ismerték, vagy nem fogadták el.

Még mindig akadtak olyanok, kik vakon követték az aris-

totelesi betűt. Legjobban bizonyítja ezt Denores 1588-ban megjelent poétikája. (Jason Daneros : Poetica. Padova, 1588.) Iskolás, pedáns, rövidlátó tisztelője Aristotelesnek, ki mesterének minden megállapítását lehetőleg szűkkeblűen magyarázza. Természetesen a cselekvényegység kérdésében sem várhatunk tőle megértést: szigorúan elítéli azokat a comikusokat, elsősorban Terentiuszt, kik hibásan több cselekvényt vegyítenek össze („. . . che vitiosamente mescolano molte attion insieme, come fa molte volte Terenzio.“ 118. l.)

Evvel a szűkkeblű felfogással szemben az lett az általánosan elfogadott, melyet Minturno és Riccobonus után, Castelvetro túlzását elutasítva, Buonamici képvisel, kinek munkája: „Discorsi poetici nella Academia fiorentina in difesa di Aristotile“ a XVI. század végén, 1597-ben jelent meg. Terentius összes darabjainak alapos elemzése után megállapítja, hogy a terentiusi comoedia logicaileg egységes, tehát semmi ellentétben nem áll Aristoteles poétikájával (65—67. lk.), sőt Aristoteles gondolatának illetően Terentiuszal összhangba hozott magyarázata az egyedül helyes. Ugyanezt a nézetet vallja — Terentius nevének említése nélkül — Ingegneri, kinek „Discorso della Poesia rappresentativa“ című munkája 1598-ban jelent meg.

Ebner a XVI. századbéli mű-kritika eredményeit a hármas egység szempontjából összefoglalva megállapítja, hogy mind a magyarázóknál, mind az elméleti irodalom képviselőinél a cselekvényegység kérdésében tökéletes az egyetértés Aristoteles felfogásával. A magyarázók között egyetlen kivétel Castelvetro, az elméletiróknál Tasso. (53. és 86. lk.)

Kutatásaink igazolták, hogy e megállapítás nem állja meg helyét. Tökéletes egyetértésről szó sem lehet. Aristoteles hangsúlyozza a cselekvény egységének fontosságát, noha természet-szerűleg nem azt gondolja, hogy a cselekvénynek feltétlenül simplexnek kell lennie. A sokat tanulmányozott Terentius comoediái viszont nagyobbrészt kettős cselekvényűek. Ez a pont bontotta meg az egyetértést.

Az első magyarázók és theoretikusok nem látták világosan a problémát, de mihelyt észrevették, azonnal igyekeztek a két tekintélyt kibékíteni. A megoldás először itt is gyakorlati téren történt meg a drámairóknál. Az elméletben a vita talán nem tartott volna ennyi ideig, ha Castelvetro és Tasso túlzó nézetek hirdetésével ellenmondásra nem ingerlik utódaikat. Ennek viszont megvolt az a haszna, hogy a kérdést újra, meg újra átvizsgálták s a cselekvényegység jellegét határozottabban körvonalazták. Az alapvető fogalmak tisztázása után az olyan egyoldalú elfogaltak, mint Denores, nem sokat számítottak a mélyebben látó, tekintélyesebb kritikusokkal szemben. A cselekvény-

egység kérdését a XVI. századi olasz irodalom tisztázta: ez többé nem vitás. Nyilvánvaló, hogy *Terentius tekintélye nélkül a helyes aristotelesi elv aligha diadalmaskodhatott volna a látzólag helyes fölött*. A francia theoretikusoknál már csak két egység vitás: a cselekvényegységet sohasem bolygatták s ezt D'Aubignac úgy formulázta, hogy ellene a modern fölfogás sem tehetne kifogást.

Másképen áll a helyzet az időegységgel. Terentius itt szintén sokat szerepel, de a vita súlypontja nem az olasz, hanem a francia irodalomra esik.

Az időegységre vonatkozólag Aristoteles könnyedén odavet egy megjegyzést: „A tragoediának . . . időbeli tartama lehetőleg egy napi fordulat, vagy csak kevéssé terjed tovább“ (V. fejezet). Terentius Heautontimorumenosának harmadik felvonásában pedig virrad (III. 11. [410] „Luciscit hoc iam.“), tehát a cselekvény két napra esik. Ez az ellentét lett a vita egyik fő sarkpontja.

Aristoteles megjegyzése a legkülönbébb fölfogásokat megengedi s az ingadozó antik szinpadai gyakorlat sem nyújt mindig kétségtelen bizonyosságú adalékokat annak eldöntésére, mennyi ideig tarthat a cselekvény? A speculativ eszmék szabadon érvényesülhetnek: volt olyan nézet, mely elvnek állította föl, hogy a cselekvény a szinpadon és a valóságban egy azon ideig tartson s voltak olyanok, mint Giraldu Cinthio és Minturno, kik két napot adtak, mások hármát, ismét mások ötöt, sőt némelyek tizet. A vita nem halad előre, az olasz renaissanceban körben forog s 1613-ban Benius tizenhárom különböző véleményt sorol fel a nélkül, hogy választani tudna. (Spingarn: Literary criticism 92. l.) A hozzászólók majdnem mindnyájan elismerik Aristoteles tekintélyét, mégsem tudnak megállapodásra jutni. Jellemző, hogy a gyakorlatban (Loschi) és elméletben (Verardus) legelőször jelentkező időegység végleges formulázása késik legtovább, mert önkényes elhatározás és olyan tekintély kellett hozzá, a milyen csak a szinte hierarchikus szervezetű francia classikus irodalomban tudott kialakulni.

A különböző vélemények forgatagán most nem akarunk átgázolni: ez az egységek történetirójának föladata. Itt csak arra a körülményre hívjuk föl a figyelmet, hogy *mindazok, kik a dráma cselekvényének egy napnál hosszabb időt engedtek, nézetük támogatására fölhozták Terentius Heautontimorumenosát*. A problémát valóban csak akkor sikerült megoldani, midőn Menage és D'Aubignac negyven évig tartó Terentius-polemiaja után a Heautontimorumenos időtartamának kérdését végleg tisztáztottnak tekintették. Ebben az egész francia irodalmi világ figyelmét lekötő vitában tehát egy fontos irodalmi szabály sorsa a legszorosabb kapcsolatban volt a Terentius-philologia egyik akkori problémájával.

A helyegységről Aristoteles nem beszél. Érdekes, hogy ezt az előadásoknál legjobban szembevetendő egységet az elmélet legutoljára kezdi emlegetni. A vélemények ugyan egyben-másban eltértek, de az ellentétek nem élesedtek ki. A helyegység kialakulására Terentius különösebb hatással nem volt, tehát e szempontból nem foglalkozhatunk vele.

Faust a magyar színpadon.

(Kivonat *Reza Dezső* vendégnek 1915 május 3-iki előadásából.)

A Faust-drámák sorozatát a magyar színpadon egy e tárgyú, művelődés- és irodalomtörténetünk mérhetetlen kárára elveszett dráma, valószínűleg iskolai dráma nyitja meg, melyet Pozsonyban gróf Esterházy Imre hercegprimás udvaránál adtak elő. Ennek a színjátéknak emlékét a Rákóczi szabadságharcz hadvezére, a szatmári békekötés egyik létrehozója: Károlyi Sándor naplójában írt feljegyzésével tartotta fenn. „1729 márczius 13-án — mondja a feljegyzés — volt egy comoedia méltóságos hercegnél s primásnál, Doctor Faustus producáltván.“ Hogy ez az előadás milyen nyelvű volt, magyar, latin, német? — ma kideríthetetlen s éppúgy az sem igazolható kétséget kizárólag, hogy kik játszották. Mi úgy véljük, hogy a pozsonyi jezsuita atyák, — a kiknek iskolai színjátékaról Károlyi más alkalommal említést tesz — a hatalmas primásnak kedveskedésül adtak elő egy Faust-tárgyú *iskolai drámát* s így — ha azon teljesen igazolatlan föltevést, hogy már a XVII. században játszották nálunk angol színészek Marlow Faustue-át nem vesszük történeti adatnak — úgy a magyarországi első Faust előadásnak ez 1729-iki pozsonyi előadást kell tekintenünk.

A Faust-drámák sorozatában azonban most hosszú szünet következik.

1818-ban jelenik meg egy Faust fordítás — de nem a színpadon. E fordításnak valóban csupán akadémikus jelentősége van. *Lessing* kalandos múltú Faust munkájának egyetlen jelenetét (az állítólagos II. felvonás 3. jelenését) közli a magyar művelődés-történetben oly nagy jelentőségű székesfejérvári Nemzeti Színjatszó Társaság ez évi zseb-könyvetkéje, melyet sugója: Jóna János adott ki. Erőteljes, éppen nem közönséges nyelvezet s művészi czél jellemzi e fordítást, melynek mesterét kétségtelen bizonyossággal nem ismerjük ugyan, de úgy sejtjük, nem tévedünk, midőn azt Ináncsi *Pap* Gábor személyében keressük. *Pap* Gábor magasabb irodalmi czélért küzdő író; — ő adta *Grillparzer* Sapphó-ját a magyar közönségnek s egy ha színpadi

tekintetben nem is, de irodalmi tekintetben jelentős tragoedián kívül írt egy kis színművet, — melyet most sikerült felfedeznünk — s mely érdekes Lessing-reminiscentiái révén bir philologiai jelentőséggel.

Faust diabolikus sorsa azonban csak 1824 október 25-én került Székesfejervárt a magyar színpadra. 1816 márczius 16-án adják először Bécs Wien-parti színházában *Klingemann* Ágost öt felvonásos verses tragoediáját, melyben a mágiás doktor, — mint a nyomtatás és a pisztoly feltalálója szerepelt, kit elégedetlensége az ördögi szövetségbe visz s Helena birásáért megöli atyját, feleségét, s elpusztítja azzal együtt születendő gyermekét s végre — az ördög elviszi . . . Az eredetiben nem minden lendület nélkül megírt rémdrámát a székesfejervári Nemzeti Színjátszó Társaság gyorsfordítója, tagja s egyik igazgatója: *Komlós* Dániel Ferencz ugyan felületesen ültette át nyelvünkre s e fordításban igazi sikert nem is ért el. Vidéken viszonylag elég gyakran adták, de két hely kivételével sehol második előadást meg nem ért s azzal, hogy 1839 augusztus 19-én Nemzeti Színházunkban Barthával, Fánicsival, Laborfalvy Rózával és Lendvaynéval a főszerepekben — színre került — el is tűnt a feledés homályában. A Komlóssy-féle fordítás sugópéldánya, mely hosszú idő óta elveszettnek volt tekinthető — megvan s Abauj-Torna vármegye levéltárában őrzik.

Jóval később újra kísért Klingemann e drámája a magyar színen. Ifj. *Ujfalussy* Sándor jeles tehetségű vidéki színész 1862-ben a darabot megtűzdelte Goethe Faustjának *Nagy* István által fordított részleteivel. Klingemann drámája ezáltal valóban egyenlőtlen, nyugtalanná lett s erőben sem nyert semmit. Ujfalussy Goethéből átvette az előjátékot s aztán, a hol csak alkalmat talált reá, ott néhány sort, vagy rövidebb-hosszabb részletet férczelt Klingemann drámájába. Tudtunkkal e eziféretű rémdráma csak egyszer került színre Kolozsvárt (1864 febr. 24-én), a hol a színház könyvtárában annak sugókönyve is feltehető.

Klingemann drámájának e különböző két fordítása közé esik egy Faust-fordítás, mely bár színpadra soha sem jutott, mégis jelentős mozzanatot teremtett Faust-dráma történetünkben.

Ez már *Goethe* Faustja és fordítója *Szigliget* Eduard.

Szigligeti 1844 előtt fogott hozzá a tragoedia rímtelen jambusokban való lefordításához. Valószínűleg azzal a czéllal tette ezt, hogy a hatalmas művet, mint olvasó drámát adja a magyar közönség kezébe, de úgy látszik fordítás közben Lendvay Márton arra vállalkozott, hogy jutalomjátékaul a czímszerepet eljátsza s így Szigligeti utóbb már a Deinhardtstein-féle lelkiis-

meretlen színpadi átdolgozást véve alapul, fordítá a tragoediát. Goethe Faustjának e fordítással nem nagy szerencséje akadt. Deinhardtstein, — kit Laube úgy jellemez, hogy ő volt maga a feneketlen könnyelműség, — a tragoediát a „comtesseok szája íze szerint“ dolgozta át s Szigligeti, ki különben sem volt szerencsés fordító, itt a legfelületesebbnék bizonyul. Fordítása elhamarkodás, gondatlanság, hevenyészés nyomait mutatja, oly fokban pedig, hogy ilyen sorokra is találunk benne :

Oh végy föl engemet, mellynek nyílt karja volt
Búval s örömmel az elővilágnak is . . .

A fordítás színre tényleg soha sem került. Lendvayék (Lendvaynének kellett volna Margitot játszania) — kínos perpatvar után elváltak egymástól s ezzel a hírlapokban már ismételtelen hirdetett Faust előadás is elmaradt. A fordítás eredeti kézírata a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött Szigligeti kéziratok között található.

Mint 1864-ben Nagy István Faust-fordítása ifj. Ujfalussy Sándor készítette arra, hogy Goethe Faustját, ha csak részleteiben is a magyar színpadra juttassa, úgy 1873-ban, midőn Dóczy Lajos minden hibája mellett is értékes és költői fordítása megjelent, akadt színész, a ki e fordítás felhasználásával kívánt új Faustot adni a magyar színpadnak.

Ecsedi Kovács Gyula, a jeles tragikus és költő Nagy István, Dóczy Lajos és Szász Károly fordításából szabott össze egy tragoediát, mely a Goethe-féle Faustnak túlságos szabadságokkal, megbocsáthatatlan változtatásokkal és csaknem büntényszámba menő pótlásokkal elrontott átdolgozása. A kiváló színész és költő megérthetetlen botlása e munka. Már a szerepek megváltoztatásában is jelentkezik egy-egy cardinalis hiba. Wagner például nála csak néma személy s az Auerbach pinczéjének korhely Siebel-e, francia vágású apród, a ki Bálint-tól, a katonától a dráma elején megkéri hugának, Margitnak kezét s nem is kap kosarat, mire a boldog gyermek ifjú a kezében tartott virágcsokorhoz a következőket mondván :

Te szerény kis virágcsokor
Mondj rólam sok szépet neki,
Mondd, hogy szűm csak érte ég
S imádom, mint ég angyalát!

kilép a sugólyuk elé, nótába kezd, elénekli a „Helyettem, kis virág tégy vallomást“ kezdetű világhírű áriát s ezzel szerencséire be is fejezi szerepét. A darab persze nem öregbült költőiségében ez átdolgozás által. Bardière és Carré — a Faust opera szövegírói azonban alig hihették valaha, hogy az ő naturalizált francia

opera-Siebeljük valamikor Magyarországon még tragikai alakká is fog változni.

Ilyen Faust jelent meg Goethe neve alatt először Magyarországon, mint színpadi mű, midőn Kolozsvártt 1876 január 8-án bemutatóra került s így játszották néhány éven át az ország különböző városaiban. Sugópéldánya megvan a Kolozsvári Országos Nemzeti színház könyvtárában.

Vége azonban a Faust-dráma története eljutott a hozzá méltó mozzanathoz.

Paulay Ede, a budapesti Nemzeti Színház igazgatója, midőn Madách Ember tragoediájá-*val* színpadán teljes diadalt aratott, *Goethe* Faustját színszerűsítette s mutatta be 1887 ápr. 1-én Dóczy Lajos fordításában.

E színszerűsítés rövidítésből és törlésekből állott. Az „Ajánlás“, (a mit Laube a tragoedia első bécsi előadásán inkább kegyeletes célzathból nem hagyott el) s a két „prológ“ elmaradt. Éppúgy elmaradt az „Auerbach pinczéje,“ a „Walburgis éjszaka,“ a „Barlangban,“ a „Mezőség,“ a „Nyílt mező“ s elmaradtak a mélyebb, olvasásra szánt bölcselkedések és azok a részletek, melyeket az átdolgozó ama boldogabb időkben nem tartott nyilvánosan elmondhatóknak és végighallgathatóknak. A dráma ez átdolgozásban és előadásban a fősúlyt a Margit tragoediára helyezé s hatása oly nagy volt, hogy 1903 június 16-áig, tehát 16 év alatt 44-szer jelent meg a műsorban. 1910-ben e színszerűsítést Tóth Imre újra elővette s kiegészítvén a „mennyei prologus“-sal, az „Auerbach pinczéje“ és a „Barlangban“ című jelenettel, 1910 április 6-án újra közönség elé vitte s máig 17-szer adta elő.

A Faust-dráma tehát műsor darabja lett Nemzeti Színhá-zunknak s a vidéken is szívesen látott darabbá vált. A nagy mágiás életsorának zenei feldolgozása: *Gounod* Faustja, melynek szövegét *Bardière* és *Currè* írta s *Ormay* Ferencz fordította magyarra, 1863 október 2-a óta a leggyakrabban játszott dalmű operánk repertoirejában, úgy hogy maig több, mint 400-szor került színre.

Dolgozatunk azonban hiányos lenne, ha nem emlékeznénk meg arról a paródiáról, mely *Hopp* Gyula osztrák vigjáték író munkája s évtizedeken át volt kedves bohózata a vidéki színpadnak. Ez „Faustocska“ vagy „Faust, az ördög czimborája“ czímen *Follinus* Emil fordításában Aradon került először színre a 70-es években; *Goethe* Tragoediájának és *Gounod* operájának egységes, elmés parodizálása, melyet utóbb csupán az előadók rögtönzései laposítottak el.

Csaknem két évszázada, hogy minálunk megjelent a híres német népkönyv csodálatra méltó alakja dr. Faust. E hosszú idő

alatt különböző formájú és értékű Faustok kísértettek nálunk a hordókra helyezett világot jelentő deszkákon, vagy a rivalda villanyfényes háttérben. Ezek között volt valószínűleg iskolai dráma, rémdráma, legenda, tervezett előadás, tragoedia, opera, paródia. Változatos pályafutása nagy s nehéz küzdelmek és ragyogó diadalok sora.

Ha a küzdelmek és nehézségek okát keressük, azt részben a magyar színészet keletkezésével együtt járó nagy küzködésben, részben tárgyának és hőségének a magyar néplelektől való távol-esésében, részben pedig abban kell keresnünk, hogy először a regényes tárgyhoz méltó darab, utóbb a tragoedia költő-óriásához méltó fordító és átdolgozó nem akadt.

De az évtizedes, csaknem évszázados küzdelemnek meg lett az eredménye s ma a magyar közönség nem kevesebb lelkesedéssel csügg rajta, mint Goethe honfitársai.

Ma átértjük, átérezzük hatalmas alapgondolatait, magunkévá tettük azt és szellemi világunk egyik gazdagon buzgó forrása lett.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE márcziusi füzetének tartalma: Berzeviczy Albert *A háború a képzőművészetekben* című tanulmányában a háború eseményeivel és jelenségeivel, dicsőségével és sanyarúságaival foglalkozó képzőművészet fejlődésének legfőbb mozzanatait, legjellegzetesebb irányait és változatait foglalja össze, továbbá a háborúnak a festészetre és a szobrászatra gyakorolt hatását fejtegeti. — Alexander Bernát *Világirodalom és világháborúról* szóló cikkében azt kutatja, vajjon a világháború mily hatással lehet a világirodalomra, a nemzeti irodalmakra, a nemzetek szellemi életére egyáltalában. Jóllehet a nemzetek egymás életére törnek, annyira meg akarják bénítani egymást, hogy minden erő kifejtésre képtelenek legyenek, de azzal szellemi erejüket is annyira fojtogatják, hogy sem irodalomról, sem világirodalomról nem lehet többé szó. De bárki győz, a cultura legyőzhetetlen. A hatalmi viszonyok megváltozhatnak a háború következtében, de az európai cultura egészében nem történhetik fontos változások. — Buda László az Akadémiában felolvasott *Népiünk műveltségéről* szóló tanulmányát közli. Kivonata az *Értesítő* 78. s. köv. II. olvasható. — Schaffer Károly *A háború és az idegrendszer* című cikkében a háborúnak az idegrendszerhez való viszonyával foglalkozik. Az idegrendszer a háború folyamán lényegileg három főirányban szenvedhet: 1. külső erőszakos roncsoló behatások útján, 2. testi és szellemi túleröltetések és 3. különböző lelki behatások révén. — Kármán Tódor *A német és francia aviatikáról* ír s rámutat arra, hogy melyek azok a kérdések, melyeket meg kellett oldani, hogy e téren idáig jutottak, s minő viszonyban áll egymáshoz — irányadó vonásait tekintve — a francia és német léghajózás és repülőtechnika. — Ezután Frenssen *Csatakép* című elbeszélésének fordítása következik. — A *Költemények* közt Kozma Andor *A XXXIII. Zsoltár*, Ábrányi Emil *A tábornok* című eredeti költeményét közli. — A *Szemlé*-ben Beöthy Zsolt a Kisfaludy-Társaság ez idei közgyűlésén tartott megnyitó elnöki beszédét közli *Zrinyi Miklós emléke* czímmel. — Germanus Gyula *Az iszlám háborúinak szinteréről* ír. Az *Értesítő*-ben Heinrich Gusztáv: Faust (Gragger Róberttől), Méhely Lajos: A háború biológiája (Focustól), báró Forster Gyula: a kath. autonomia törvényhozási rendezésének

kérdéséről (Reiner Jánostól), Szücsi J.: Bajza József (Vértesy Jenő-től) című munkák vannak ismertetve.

Ugyane a folyóirat áprilisi számának tartalma: Wekerle Sándor *A háború gazdasági következményeiről* ír. Először szemügyre veszi a háború által előidézett mai gazdasági helyzetet, mert okozati összefüggésében ez vezet a jövő fejleményeire. Foglalkozik egymásután a gazdasági tevékenységet gátló vagy megnehezítő körülményekkel, a háború által okozott károkkal, az állami szükségletekkel s a kibontakozás irányával. Végül a felhozott okokból levonja a következtetést, s megoldandó feladatokul a következőket látja: először is a megesorbult nemzeti jövedelem fokozása, másodsor a háború által okozott károknak megtérítése, a gazdasági élet folytonosságának ez az előfeltétele, harmadszor a kiadások fedezésére szükséges hitelek consolidálása, hitelviszonyaink rendezésének ez a mellőzhetetlen kelléke. Fedezetét e kiadásoknak az állami bevételek, ezek forrását a nemzeti jövedelem fogja szolgáltatni. — Gróf Andrássy Gyula *A jó béke céljai*. Jó az a béke, a mely eléri azokat a célokat, a melyekért küzdünk. A mi célunk pedig csakis létünk védelme. Vissza akartuk verni ellenségeink támadását, széjjel akartuk törni azt az ellenséges gyűrűt, a mely körülöttünk képződött és biztos megfojtással fenyegetett. További célunk, hogy ennek az ellenséges gyűrűnek új megalakulását megakadályozzuk és hogy a háború után lehetőleg ne álljon a világ két ellenséges táborból, a mely új harcra készül, hanem vagy engesztelődjék ki, vagy olyan erőssé és olyan szövetség központjává váljunk, hogy senki se merjen megtámadni. Jó béke tehát az, a mely ezeket a célokat biztosítja. A jelenlegi világháború három nagy ellentét összehatásából ered. A francia-német, az angol-német ellentétből, továbbá a moscovitismusnak nyugati szomszédjaival való ellentétéből. A jó béke feltételeit tehát csak úgy találjuk meg, ha az egyes ellentéteket külön tárgyaljuk és egyenként keressük, hogy miként kell azon kérdéseket megoldani, a melyek az összeütközéshez vezettek. Szerző csak azt kívánja kifejteni, hogy mely célok biztosítását tartja kívánatosnak az érdekösszeütközések megszüntetésére. Minthogy a jelen háború rengeteg áldozatba került, csak érdekünket kell tekinteni győzelem esetén és azt, hogy magunkat megvédjük az ellen, hogy nemsokára hasonló helyzetbe kerülhessünk. — Takáts Sándor *Vezér Szokolli Musztafa basáról*, a legnagyobb budai basáról írt tanulmányt. — Návay Lajos *A fegyelmi eljárás reformjára* szóló cikkében vizsgálat tárgyává teszi fegyelmi eljárásunk mai alakját, elsősorban pedig azokat a javaslatokat, a melyeket a mai eljárással szemben a reformjavaslat tervez. — Munkácsi Bernát *Vámbergy Ármín tudományos munkásságáról* kezd tanulmányt, s tudományos tevékenységét vázlatosan ismerteti. — Ferenczi Magda *Macza* című elbeszélését közli. — *A Költemények közt* találjuk Lévy József *Zászlótartó miskolci indulója* és *Jakab*

Ödön Háborús idöket élünk eredeti költeményeit. — A Szemlé-ben Király György *A kurucz balladák hitelességének kérdése* címmel a kérdést tárgyilagosan ismerteti s az adatokról és érvekről tájékozást nyújt. — Az *Értesítő*-ben Gróf Andrássy Gy.: Kinek büne a háború? (Wlassics Gyulától), Ferenczi Magda: Fehér árnyékok, Arany: Toldy, Toldi's Eve, Ballads, Selected lyrics. Translated by W. N. Loew (ez utóbbi Rózsa Dezsőtől) című munkák vannak ismertetve.

2. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY folyó évi III. (márcziusi) füzetének élén Helle F. Hugó értékezése olvasható: *A latin szóelválasztás problémája*. A szóelválasztás fogalmát abban határozza meg, hogy az az élő szótagolásnak írásban kényszerült reprodukálása. Végig tekintvén a latin grammatikusok idevágó nyilatkozatain, a szótagolásnak öt törvényét állapítja meg: 1. vocalisok között külön szótag van; 2. egyetlen intervocalis consonans a másodikhoz csatlakozik; 3. intervocalis két consonans vagy geminata kétfelé válik, csupán a muta + liquida (l. r.) csoport tesz egységet; 4. három consonans esetén a két előbbi együtt szótagzáró és csak a harmadik lesz szókezdő; ha azonban az utolsó kettő muta + liquida, akkor az első consonans szótagzáró, a két utolsó együttesen szótagkezdő lesz; 5. etymologiai elválasztás esetén csak a nyelvészeti kutatás nélkül is észlelhető összetétel jöhet tekintetbe. — Trostler József *A „Magyar Simplicissimus“ s a „Török kalandor“ forrásai* című értékezésének második közleményében kiemelvén a magyar tárgyaknak a XVII. századi német irodalomban való népszerűségét, az „Ung. Simplicissimus“ különböző elemeinek forrásait ismerteti. Írója történeti tudását a „Theatrum Europaeum“-ból meríti, földrajzi, néprajzi adatait Froelich Dávid „Viatorium“-ából és főleg Meiller Neue Beschreibung'-jából, előbbiből való magyar szókincse is, egy részlete pedig a „Respublica et Status Regni Hung.“-ból való, a hősnék fogságba kerülése Wild „Neue Reysbeschreibung“-jára emlékeztet, egy anekdotája pedig Memel „Lustige Gessellschaft“-jára. — Marót Károly *Homerus comparatus III.* című dolgozatában az Ilias X 79–85. sorait értelmezi s azt kutatja, mi okból tárja fel a Hektor életét féltő Hekabe mellét. A különböző lehetőségek (kérés, gyász) felsorolása után felveti azt a kérdést, hogy Hekabe nem Hektor örültsége démonait akarja-e e mozdulattal elriasztani. — Zambra Alajos *A Zichy-codex és az olasz líra a XV. század második felében* című dolgozatában beszámol a Fővárosi Könyvtár Zichy-codexének tartalmáról, mely 293 olasz lyrai költeményt foglal magában, nagyrészt névtelen költőktől. A megnevezett költőktől valók a XV. század végéről s a XVI. elejéről származnak. Zambra ezután ismerteti Antonio Tebaldeo életét (1463–1537), kinek a codex 37 költeményt tulajdonít, de a codex többi szonettjei közül is neki tulajdonít a szerző hét darabot. — A *Hazai Irodalom* rovatának vezető helyén Zlinszky Aladár ismerteti a *Kisfaludy-Társ. Nemzeti Könyvtárának* XXIII. 1. és IV. 1.

(sajtóhiba; helyesen: XIV:1.) kötetét. Az előbbiben, mely 'Deákos költők' címet visel, Császár Elemér szemelvényeket ad Rájniss, B. Szabó Dávid és Révai verseiből, utóbbiban Négyesy László teszi közzé Zrinyi költői munkáit. — Fogarasi Béla Kornis Gyulának *Történelem és psychologia* című művét bírálja, mely eredetileg az Akadémia 'Athenaeum' című folyóiratában jelent meg. Kiemeli Kornis különbségtételét a *történet* és *történelem* között, továbbá a *typusfogalom* a vonatkozó gondolatait is megállapítja, hogy az értekezés főerőssége pszichológiai s nem methodologiai fejtegetéseiben rejlik. — Révész J. Amadé, mint Módi Mihály véli, helyesen választotta meg *Apollonios Rhodios és Vergilius* című értekezésének tárgyát s feladatát is helyesen oldotta meg, bár egyes fejezetei (a két epos istenvilágának, hasonlatainak egybevetése) nem mondható sikerültnek, stílusa itt-ott pongyola. Weber Arthurnak *Kazinczy Ferencz, Az amerikai Podocz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése* című kiadványáról, mely a Régi Magyar Könyvtárban jelent meg, Zolnai Béla szól s azt a gondolatot veti fel, hogy maga a Bessenyei-féle német eredeti is francziából való fordítás. — A *Külföldi Irodalom* rovatában Heinrich Gusztáv Rudolf Zenkernek *Zur Mabinogionfrage* című műve kapcsán a verses Arthus-regény eredete problémájának mai állását vizsgálja s azokat az eredményeket szűri le, hogy Chrestien de Troyes nem tekinthető az Arthus-epos megteremtőjének, s hogy a kelta mabinogi közelebb áll az eredeti forráshoz. Elfogadhatónak tartja tehát Richard Edens álláspontját, a ki a francia költeményt és a kelta mesét egy forrásra vezeti vissza. — H. Sperber *Über den Affekt als Ursache der Sprachveränderung* című, Schmidt József szerint tartalmas művében azt igyekszik kimutatni, hogy a nyelv élete, folytonos fejlődése nagy részben az affectusok hatása alatt megy végbe. — Ernst Nachmansonnak *Historische griechische Inschriften bis auf Alexander den Grossen* című, seminariumi gyakorlatok czéljára szolgáló kiadványát Heinlein István ismerteti. Rámutatván a görög fölirok általános történeti jelentőségére, ismerteti a közölt szemelvények közül a nevezetesebbeket s megállapítja a könyv paedagogiai értékét. — Sas Andor a Friedrich Hirtől kiadott *Heinrich Heines Briefwechsel* I. kötetéről számol be. Kiemeli e levelek irodalomtörténeti jelentőségét s dicsérettel állapítja meg a kiadónak a szöveg pontos megállapítására s a teljességre való törekvését, de megrója a jegyzetek teljes hiányát. — Karl Glossynak *Literarische Geheimberichte aus dem Vormärz* (Jahrbuch der Grillparzer-Gesellschaft, XXI—XXIII. Jahrg.) című művéről Hankiss János számol be s jelentőségét azon kapcsolat kimutatásában állapítja meg, mely a Vormärz idején hazánk és a német liberális irodalom között fennállott. — A *Vegyések* rovatában Bayer József kimutatja, hogy Gaal József 'A négy tarka' című novellájában tévesen VI. Henriknek tulajdonítja Shakespeare III. Richardjának híres fölkiáltását („Országomat egy loért!"): Schmidt

Márton bizonyítja, hogy Horatius „notante populo . . .“ (Sat. I. 6. 14.) kifejezésében a ‚notare‘ nem megbélyegzést, hanem ellenkezőleg kiemelését jelent; *Adatok regényirodalmunk történetéhez* című cikkében György Lajos nyolcz külföldi regényírónót (Comtesse D'Aulnoy, Mme de Beaumont, Mme Collin, Mme Genlis, Mme de Staël, Anna Radcliff, Wilhelmine Caroline v. Wobeser és Caroline Pichler) sorol fel, kiknek magyarra fordított művei regényirodalmunk első korszakában a neme-sebb ízlést képviselték. — Az *Új könyvek* között újabb philologiai munkákról rövidebb ismertetést olvashatunk. — A füzetet az 1914. évi philologiai tárgyú doktori értekezések felsorolása rekeszti be.

Ugyane folyóirat f. évi IV. (áprilisi) füzetének vezető helyén Heinrich Gusztáv *Tannhäuser* című értekezése olvasható. Heinrich megállapítja, hogy a Tannhäuser-monda eredeti alakja nem tud semmit Wartburgról, sem a dalnokok versenyéről, melyeket csak későbbi hagyományok kapcsolnak a mondához. A Tannhäuser-monda egy mythikus s egy történeti elemből alakult. A mondában szereplő ‚Venus hegye‘ a régi pogány mythos és az antik költészet összeolvadásából keletkezett: Venusban Hulda istennő lappang. Újabb felfogás szerint ‚Venus hegye‘ olasz földről jutott a németekhez. Ezután ismerteti a monda történeti elemeit s vázolja Tannhäuser életét és költői pályafutását, majd a monda mythikus és történeti elemeinek összekapcsolódását vizsgálja. Arra az eredményre jut, hogy a monda valószínűen három fejlődési fokon ment át: először mythikus elbeszélés volt, a mely a második fokon keresztyén szellemben alakult át, végre Tannhäuser XIII. századi lovagköltőnek nevéhez és alakjához fűződött a monda. Befejezésül a monda újabbkori feldolgozásait (Tieck, Emanuel Geibel, Julius Wolff, Ed. Grisebach, E. T. A. Hoffmann, Heine, Rich. Wagner) ismerteti. — Cserépfalvi József *Róma kora, népe s királyai* című értekezésének első közleményében első sorban Róma keletkezésének kérdésével foglalkozik s kétséggel fogadja azon adatokat, melyek Róma alapítását a VIII. századra teszik. Ennius és Varro Kr. e. 1094-re számították ki az alapítás évét, a másik hagyomány vagy későbbi eredetű, vagy pedig a lakosság azon része őrizte meg, a mely az ő odatelepedésénél régibb latin-etruszk Rómát nem tekintette a sajátjának. Ezután ismerteti a római lakosság gyarapodásának történetét és Itália ősi és bevándorolt népeit, hivatkozik a Telephos-mondára, mely rokon népeknek jelzi a latinokat és etruszkokat. Romulus népét pedig latin és dardan-trójai vegyüléknek. — Trostler József befejezi A *„Magyar Simplicissimus“* s *„A török kalandor“* forrásai című dolgozatát. E részben az ‚Ung. Simplicissimus‘ folytatásáról, a ‚Türkischer Vagant‘-ról számol be. Ennek az utóbbinak eredetisége egy színvonalon áll az előbbiével, de forrásaival szemben (Frewdenhold ‚Gusman‘, Sal. Schweiger ‚Reyssbeschreibung‘, az Elzevir-féle ‚Turcici Imperii Status‘, Busbeck ‚Vier Sendschreiben‘ H. J. Breuning keleti utazása, Maurer török krónikája, E. Francisci ‚Acerra

Exoticorum') még kevésbé önálló és kritikus. — Marót Károly *Homerus comparatus III.* című értekezésének második részében a ritualis meztelenség fogalmát, jelentőségét, különböző eseteit fejtegeti, majd rátér a ruházkodás eredetének kérdésére, a mit a genitáliákhoz fűződő hatalmi magikus képzeteknek tulajdonít. — Zambra Alajos *A Zichy-codex és az olasz líra a XV. század második felében* című értekezésének befejező közleményében a codexben képviselt Benedetto Gareth (Cariteo), Serafino de' Ciminelli dall' Aquila, Andrea Michieli (Squarzola), Pietro Bembo költészetét, részben életét is ismerteti. — A *Hazai Irodalom* rovatát Czinkotszky Jenő *Oswald újbányai jegyző verses elbeszélése a XIV. századból* című művének Heinrich Gusztávtól való ismertetése vezeti be. A dolgozat derék munka, melynek a magyar szempontból is legérdekesebb fejezetei főleg becsesek. — Gróf Istvánnak *Arany János Bolond Istókja* című értekezését Pap Károly nagy méltánnyal bírája s különösen a Bolond Istókot Arany subiectív szempontjából vizsgáló részt, a mű népiességéről, alakjairól s főként az irodalmi hagyományokról szóló fejezeteket itéli tartalmasoknak. — Bódiss Jusztinnak *A kereszténység legrégebbi nyomai a római írónál* című értekezése Révay József megállapítása szerint P. Siebert 'Die ältesten Zeugnisse über das Christentum bei den römischen Schriftstellern' című program-értekezésének fordítása, melyeket Bódiss saját megjegyzéseivel bővített ki. — *A Kisfaludy-Társaság Évlapjait* (Új folyam, 48. k.) Király György ismerteti, kiemelve a kötet tartalmából Berzeviczy A., Beöthy Zs., Négyessy L., Császár E. és Voinovich G. dolgozatait, Alszeghy Zsoltnak 'Petőfi és az ötvenes évek magyar lyrája' című tanulmányát behatóbban s elismeréssel méltatja. — A Ferenczi Zoltán szerkesztésében megjelent *Magyar Shakesperac-Tár* VII. kötetéről Rózsa Dezső számol be. — A *Külföldi Irodalom* rovatának élén Blau Lajos bírálja a *Monumenta Hebraica* ötödik kötetét /*Geschichte I. Teil: Griechen und Römer*), a melyet S. Krauss dolgozott föl. A szöveg közléséről, pontozásról elismeréssel nyilatkozik, a német fordítást általában sikerültnek tartja s számos helyet idéz annak igazolására, hogy a talmud érdekes vonásokat szolgáltat az antik élet megismeréséhez. — Max Glatzelnak *Julius Leopold Klein als Dramatiker* című munkája, mint Gragger Róbert véli, szerencsésen egészíti ki Heinrich Gusztávnak Kleinről szóló értekezését s elsősorban a Hegel-féle történetphilosophia befolyását mutatja ki Klein drámáin és elméletén. — Hanvai Ilona Theobald Ziegler *Goethes Welt- und Lebensanschauung* című művének tartalmáról számol be. — Benigny Gyula 'Ἰακώβος Θωμοπούλος-*nak* Ἡελαστικὰ ἔργα περὶ τῆς γλώσσης τῶν Ἡελασγῶν stb. című könyvéről, melyben a szerző azt iparkodik bebizonyítani, hogy az etruszk, a „praehellén“, az eteokret és ókiszásiai nyelvek egymással is, az albánnal is rokonok, — hacsak mint feliratgyűjtemény nem —, hasznavehetetlen, teoriája helytelen.

— A *Vegyések* során Bayer József *Egy Julius Caesar-előadás a Nemzetiben* címmel a Pesti Salon 1843. évi 21. számából kivonatolva közöl egy csevegést, mely azt bizonyítja, hogy akkoriban a közönség még nem volt elég érett egy klasszikus fordítás értékelésére. — Fest Sándor közli G. Harvey egy margójegyzetét, melyből kitérjük, hogy Shakespeare Hamletjét 1601 előtt, Essex lord kivégzése előtt írta. — Kádár Jolán kiegészítésül Zolnai Bélának a „Szökött Katoná”-ról írt dolgozatához, Lajos szabó alakjának mintáját Nestroy Lumpáczivágabundusának egyik hősében, Zwirn szabó alakjában jelöli meg. — Sas Andor *Pulszky Ferencz és az irodalom* című cikkében Pulszky pályáját és irodalmi jelentőségét vizsgálja. — A rovatot és az egész füzetet az *Új könyvek* és *Beküldött könyvek* jegyzéke zárja be, melyek között rövidebb ismertetéseket is olvashatunk.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK f. évi II. füzetének az élén Ferenczi Zoltánnak *Bessenyei Sándor Milton-fordítása* című értekezése olvasható. Kutatásai eredményeit abban foglalhatjuk össze, hogy Bessenyei „Az elveszett paradicsom”-ot Dupré de Saint-Maur, „A visszanyert paradicsom”-ot pedig Mareuil de Pierre jezsuita francia prózafordítása alapján adta. Mindkettőt hiven fordította, de mindkettőt eltér az eredetitől s Bessenyei fordításában az eredetinél bővebb, körülírással francia fordítások még bővebbek lettek. Munkája azonban jóval érdemesebb, mint a mennyire eddig irodalomtörténet-íróink legtöbbje méltatta. — Alszeghy Zsolt Tóth Kálmán *lírájának fejlődése* című dolgozatának befejező közleményében Tóth Kálmán költészetét elemzi költői tehetsége teljes kifejlődése korában.

— Gorzó Gellért *Ráday Pál imádságairól* értekezik. Bevezetésül fővonalaiban vizsgálja a magyar imádság történetét a codexek korától kezdve Rádayig s megállapítja, hogy a protestáns kor óta a Zsoltárok könyvének gondolat- és phrasis kincse nyomul előtérbe a bűnbánati és alkalmi imádságokban. Ráday 21 imádságot írt, melyek közül 14-et a „Lelki hódolás” című művében adott ki. Értekező megállapítja, hogy az utóbbiakat Ráday 1700 táján írta latinul s 10 évvel utóbb fordította magyarra. Imáinak gondolatanyaga s fordulatai nagyrészt eredetiek, de felhasználta a kor ismertebb imakönyveinek anyagát is. — Galamb Sándor *Vörösmarty novellái* című dolgozatában elsősorban a novelláknak Vörösmarty egyéb műveivel való kapcsolatát határozza meg, majd a novellákat mint önálló compositiókat veszi vizsgálat alá, a melynek eredményeképen megállapítja, hogy e novellák figyelemre méltó jelenségei a magyar irodalmi fejlődésnek: tárgyai újszerűek, gyakran merészek, formatörekvéseire nézve számottevő alkotások; becses források a költő pszichológiai megértéséhez és novella-költészetünk fejlődésének ismeretéhez. — Az *Adattár* rovatában Harsányi István és Gulyás József *Petröczy Kata Szidónia verseit* közli. Bevezetésül az eredeti kézirat sorsát, elveszésének körülményeit s az eredetiről készült Thaly-féle és Toldy-féle máso-

latok történetét ismertetik, majd Thalynak a költőnő életéről és műveiről való téves megállapításait helyesbitik, végül Petrőczy Kata Szidónia költészetét jellemzik. Jelen közlés, melynek alapjául a Thaly-féle másolat szolgál, kilencz költeményt ölel fel. — Császár Elemér folytatja *A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670—1778. előadott drámák jegyzékének* néhai Prónay Antal hagyatékából való közlését. — Baranyai Zoltán *Id. Pétzeli József francia levelezése* címmel öt, Pétzelihez írt francia nyelvű levelet tesz közzé, melyek közül kettőt Orczy Lőrincz, hármat gróf Teleki József írt válaszul Pétzeli leveleire. A levelekben Pétzeli munkáin kívül Gyöngyösiről, a magyar nyelv gazdagságáról és hangzatosságáról esik szó. — *B. Kemény Zeigmond levelei Pusztakamaráson* című közleményének első részében Papp Ferencz 12 levelet közöl, melyeket Kemény Zeigmond írt öcsésének, Kemény Jánosnak. E levelek 1850—1856-ban keltek s becses adalékokat szolgáltatnak nemcsak Kemény anyagi viszonyainak ismeretéhez, hanem bepillantást engednek a regényíró irodalmi terveiben s lelkébe is. — Osztojics Tihamér a szerb Matica újvidéki gyűjteményéből közli *Arany János levelét Jovanovics Jánoshoz*, melyben engedelmet ad neki a „Murány ostromá”-nak szerb nyelvre való fordítására. — *A Könyvismertetés* rovatában Sas Andor Julius Petersennek *Literaturgeschichte als Wissenschaft* című művéről számol be. Petersen az irodalomtörténetírás eljárását, módszerét s egyéb ismeretkörökhöz való viszonyát vizsgálja; vizsgálódásai azonban nem speculativ természetűek, inkább technikaiak, s megérik rajta korunk philosophiai hatása. — Váczy János elismerő ítéletet mond Szücsi Józsefnek *Bajza József* című, az Akadémia kiadásában megjelent művéről, bár véleménye szerint jobban ki kellett volna emelni Bajza és Toldy működésének közösségét, nem tartja igazságosnak Döbrentei és gr. Desseffy József megítélését sem s kifogásolja Szücsi néhány kifejezését. — *Magyar iárgyű doctori értekezések 1914-ben* címen Király György négy dissertatiót ismertet: Jénáki Ferencz „Kájóni János énekeskönyve és forrásai” (gondos, de nem egységes munka), Boga Alajos „Székelyföld történetírója a XVII. században”, Brisits Frigyes „Szent Ágoston és Rákóczi Ferencz vallomásai” (nagy szorgalommal és önálló kutatások alapján is készült), Györe János *Abonyi Lajos pályája* (inkább életrajz, nem állítja be A. L. műveit a szépprózai irodalom fejlődésébe). — Patai József *Péchy Simon szombatos imádságos könyvének* Guttmann Mihálytól és Harmos Sándortól való kiadását ismerteti. Kiemeli az imádságos könyv jelentőségét s elismeréssel nyilatkozik a kiadók munkájáról. — K. Gy. pár szóban beszámol Steinhoffer Károlynak *A könyv története* című műve I. részéről. — A füzetet irodalomtörténeti repertorium zárja be.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1915 január—februári számában az első cikkben Földes Béla egyetemi tanár *Adalékok Marx*

Károly ismeretéhez című tanulmányában ismerteti Marx és Engels levelezését és érdekes összeállításban idézi e leveleknek Marx politikai eszméire és korának kiválóbb socialistáihoz való viszonyára vonatkozó részleteket. Bemutatja Marx és Engels levelezése alapján azt a nagy nyomort és sok nélkülözést, a melylyel e kiváló embernek egész élete folyamán küzöldnie kellett. Marxtól úgy ismerjük meg e levelezésből, mint egy univerzálisan képzett embert, a ki a matematikától kezdve egészen a hadügyig, minden tudomány iránt a legnagyobb érdeklődéssel viseltetik. Nagyon érdekesek azok a részletek is, a melyek arra vonatkoznak, hogy Marx milyen nagy érdeklődéssel követte az időről-időre kitörő gazdasági válságokat, mert mindig ettől remélte a mai társadalmi rendszer összeomlását. Ugyancsak nagy figyelmet érdemel a levelezésnek az a része, a mely Lassallehoz, Louis Blanchehoz, Proudhonhoz, Bakuninhoz és több kiváló kortársához való viszonyára vonatkozik. Sokban hozzájárul ennek a levelezésnek az ismerete Marx személyének és rendszerének közelebbről való megismeréséhez és ahhoz, hogy a jövőben különbséget fognak tenni Marx socialisztikus irányzatú és tudományos munkássága és tanítása között. — Második helyen Schiller Ottó *Adatok Törökország gazdasági helyzetéről* címmel értekezik. Szerző dr. C. A. Schäfernek „Deutsch-türkische Freundschaft“ cz. könyve (Stuttgart, 1914. Deutsche Verlagsanstalt kiadásában) alapján ismerteti Törökország mezőgazdasági, ipari, bel- és külkereskedelmi, közlekedési, végül pénzügyi viszonyait. Adatait két szempontból csoportosítja. Először is kitüntetni igyekszik, hogy Törökország gazdasági fejlettsége ma milyen magas fokot ért el és milyen fejlődés várható a jövőben. Másodszor azt vizsgálja, hogy Törökország gazdasági megerősödésében milyen befolyás tulajdonítandó Angliának és milyen Németországnak, valamint a többi Európának. Törökország gazdasági helyzete ugyanis sok tekintetben lecsapódása és hatásmérője a nagy háború egyik főokául szolgáló angol-német gazdasági rivalitásnak. Részben számszerű, részben pedig leíró adataival szerző arra a következtetésre jut, hogy a politikai és gazdasági érdekek ritka szerencsés összhangját a németek mintaszerűen tudták Törökországban hasznosítani és hogy az osztrák-magyar monarchiára e tekintetben még hálás feladatok várnak. — Harmadik helyen Varró István, a „Közgazdasági Szemle“ 1914. november—december havi számában megjelent *Adatok a füviskolai gazdasági oktatás kérdéséhez* című dolgozatának folytatását közli. — *A Közlemények és ismertetések* rovatában (p. p.) *Az orosz ipar csődjét a német ipar támogatása nélkül* mutatja be, mely főleg a textiliparban és az elektrotechnikában állott be. — Sch. *A világ kereskedelmi flottája 1913-ban* cz. cikkében erre vonatkozó érdekes adatokat közöl. — Ugyancsak Sch. *A világ gabonatermését 1914-ben* mutatja be szemléiben. A római mezőgazdasági intézet adatai szerint az 1914. évi termés-eredményei 1913-hoz képes kisebbek, de az 1903—1912. évi átlagokhoz

viszonyítva általában emelkedő irányzatot mutatnak. — *A Kir. József-Műegyetem Közgazdasági Semináriuma* könyvtárának értékes alkatrészei azok a folyóiratok, melyeknek jegyzékét a közlemény hozza. — *A Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény és a *Közgazdasági Szemle* XXIV—XXXVIII. (1900—1914.) évfolyamaiban megjelent értekezések tárgymutatója fejezi be a számot. — E füzet-höz volt csatolva a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* 1914. évi máj.—okt. száma.

Ugyane folyóirat 1915 márczius havi számában első helyen Szana Zsigmond *A háború kihatása a pénz lényegére* czimmel értekezik. A szerző fejtegeti a pénz, illetve a fizetési eszköz keletkezésének útjait. Kezdetben a pénz maga is árú volt, a növekedő gazdasági forgalommal a pénz szerepét vivő árú helyébe utalvány lépett ezen árúra: az aranyra; még később pedig a bankjegy, mint fizetési eszköz, még jobban eltávolodott az aranytól és Knapp tanár szerint már csakis az állami hatalom minősíti a bankjegyet, mint fizetési eszközt. A háború által támasztott fokozott igények a fizetési eszközökre nyilvánvalóbbá tették a pénz függetlenségét az arany tartalmától. Szükségszerűen beállott az a helyzet, hogy az állami hatalom megvédése érdekében szükséges árúért megfelelő mennyiségű fizetési eszköz bocsáttassék forgalomba. Deklarálódott, hogy ezen fizetési eszközök sem mások, mint nyugták az értéktük kapott anyag- és munkaerőértékért, mely nyugták jogosítják a tulajdonost, hogy ugyanily mennyiségű nyersanyagot és munkaerőt igényelhessen. A pénz értékének biztosítását a gazdasági instinktus nem az aranyfedezetben, hanem abban tudja, hogy a jegykibocsátást ellenőrző állam a saját országa javai és értékei által biztosítja a pénz vásárlóképességét. Az országok produktív ereje tulajdonkép a pénz tényleges fedezete és nem az arany. Hogy még a külföldi relatiókban is a pénz értéke teljesen függetlenül az aranyfedezettől képződött, igazolja, hogy a Deutsche Reichsbank által kibocsátott bankjegyek aranyfedezete 1914 október 31-én 66·2%-ot tett ki, az 1911 október 31-iki 57·1 százalékkal szemben, mégis 1911-ben parin és pari fölött állott a márka Anglia- és Franciaország és a neutrális államokkal szemben, míg 1914-ben a jobb aranyfedezet daczára mélyen parin alul sülyedt; viszont a francia bankjegy fedezete az 1914 július 30-iki 61·9%-os fedezettel szemben, 1915 február 18-án 39·4%-ra apadt és a francia devisát mégis alig érte rosszabbodás. A külföldi relatiókban is tehát a pénz értékelése teljesen függetleníti magát az aranyfedezettől. Az aranytermelés nem tart lépést az egyéb javak előállításával és azért el kell ejteni az aranyat, mint az egyedüli értékmerő eszközt. Szerepe lesz még az aranyak mint féknek (mint Hemmungsorgan), de nyilvánvaló, hogy a pénz, a fizetési eszköz mindinkább teljes absztrakttummá válik és végleg eltávolódik az eredeti lényétől, a mikor tulajdonképén maga is árú volt. — Második helyen Varga Jenő *Háború és*

közgazdaság című tanulmánya következik. Szerző a háborúnak a közgazdasági életre gyakorolt hatásait és az alkalmazkodás módját vizsgálja. A termelés terén a hadbavonult munkásokat a nők, öregek és ifjún munkások pótolják. A termelt javak is megváltoztak: a termelőeszközök termelése szünetel, ellenben az üzemek nagy része hadianyagokat termel. A forgalom képe is teljesen megváltozott. A hadviselő államok közt a kereskedelmi forgalom teljesen megszakadt. A tengeri kereskedelem a kölcsönös blokádok folytán megcsappant. Végül a kiviteli tilalmak sokasága zavarja a nemzetközi forgalmat. A világgiaicz megszűnt, szétszakadozott számos nemzeti piacra. Ezek a körülmények mélyreható változásokat idéznek elő a jövedelemegoszlásban. Az árúcsere szünetelése által mindenfelé nagy drágaság keletkezik, a mi szaporítja a termelők, főleg a mezőgazdák jövedelmét, de csökkenti a munkás- és hivatalnokosztály reális jövedelmét. A szegényebb néposztályok kénytelenek fogyasztásukat csökkenteni. A pénzügy terén főleg az óriási méretű államkölcsönök fontosak. A háború folytán a javak óriási részét az állam vásárolja össze és a hadviselés emészti meg. Mivel pedig háború idején a termelés nem képes pótolni a javak nagyarányú fogyasztását, a javak helyét a magángazdaságokban a javakért az államtól kapott pénz foglalja el. Mivel az állam rendelkezésre álló pénz mennyisége korlátolt, az állam kölcsönöket boesájt ki, a melyek révén a pénz ismét visszakerül az államhoz, hogy újra hadianyagok vásárlására fordíttassék. Szerző végül a külföldi valuták áralakulásával és a háború várható világgazdasági következményeivel foglalkozik, a melyeknek lényege, hogy a tengrentúli államok közgazdasága a háború alatt nagyon meg fog erősödni Európa államainak rovására, a melyek a háború folytán szegényednek, földhalmozott tőkéiket fölemésztik. — Harmadik helyen M attyasovszky Miklós *A földmívelés közgazdaságtana. Rendszeres kérdések* című tanulmányában azt fejtegeti, hogy a földmívelés sajátosságait a közgazdaságtannak nemcsak gyakorlati, hanem elméleti részében is fokozottabb figyelemben kellene részesíteni. A közgazdaságtan elmélete ugyanis általános érvényűnek, tehát a földmívelés körében is fennállónak hirdet több olyan tételt, a mely lényegében csakis az ipari termelés s az áruforgalom viszonyaira talál, újabban különösen socialista közgazdák vették részletes elméleti vizsgálat alá nemcsak a földmívelők helyzetét, hanem a földmívelés gazdasági törvényszerűségeit is. Kimutatták, hogy az östermelésben alkalmazott munka, annak megosztása és egyesítése más törvények szerint igazodik mint pl. az ipari munka. Szerző azt fejtegeti, hogy ezen a nyomon továbbhaladva, revisio alá kellene venni a közgazdaságtan egész elméletét. Az így megállapítottó, a földmívelés gazdasági különyszerűségeivel számoló törvények adnák az östermelés közgazdaságtanának elméletét, míg az alkalmazott tanok, vagyis az agrárpolitika, úgy mint eddig is, a földmívelés s a földmívelők jogi és gazdasági intézményeivel foglalkoznék. Az agrár-

politikában találna továbbá helyet a mezőgazdasági socialpolitika is, melyet eddig a csak az ipari munkásokkal foglalkozó s a köztudat szerint általánosnak hitt socialpolitika miatt nem méltattak kellő figyelemre. Pedig a mezőgazdaság külön socialpolitikája feltétlenül indokolt, mert az őstermelés testi és szellemi munkásainak helyzete egészen más, mint az ipari proletariátusé. A továbbiakban szerző Czettler Jenőnek „Magyar mezőgazdasági socialpolitika“ című könyvét bírálja s annak különösen azon részére tesz megjegyzéseket, a melyek a mezőgazdasági nagyüzemmel, az oktatásügynek falusi szempontból való egyoldalúságával s a törzsörökléssel foglalkoznak. — Végül Varró István *Adatok a főiskolai gazdasági oktatás kérdéséhez* című tanulmányának befejező részét közli. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Sz. Hábóru és közgazdaság címmel folytatja azon actiók ismertetését, melyek legutolsó közleménye óta a hatóságok részéről megindultak. Az élelmiszer-ellátás egyike a legfontosabb kérdéseknek. A kormány revisió alá vette a maximális árakról szóló rendeletet, szervezte a requirálás ügyét, és megkönnyítette a forgalmat az által, hogy az eladott gabonaneműek után 1½ százalékot meg nem haladó kereskedelmi jutalékot megengedett. Fémek és ötvözetek requirálása iránt is történt intézkedés, hasonlóképpen a termés és mezőgazdasági munka biztosítására. A moratorium ismét két hónapra meghosszabbított és kormányrendeletileg rendeztetett a részvénytársaságok és szövetkezetek közgyűlési ideje és a vagyonmérlegben szereplő értékpapírok kurzusának megállapítása. Mint hadiadó életbelépett a 20,000 K-án felüli jövedelmekre 1915. évre a jövedelemadó. A hadikölcsön sikere és a jegybanknak adott halasztások zárják be e nagyérdékű közleményt. — S c h. *Az Egyesült-Államok külkereskedelme a háború első hónapjaiban* visszaesést mutatott, de fokozatosan megint emelkedett. *A közp. statiskai hivatal két új kiadványa* jelent meg a következő czímmel: „A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statistika“ és „A magyar szent korona országainak állatlétszáma az 1911. évi február hó 28-iki állapot szerint“. Második rész: „Állatállomány a gazdaságok nagysága szerint“. — *A Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény fejezi be a számot.

Ugyane folyóirat 1915 április havi számában első helyen *Hábóru idők közéleti tanulmányai* címmel Pernyési Szabó Ferencz értekezik. Mindazon kormány- és törvényhatósági rendeleteket, melyek Svájcban, Németországban és hazánkban láttak a most folyó háború alatt napvilágot, s melyek a közéleti tanulmányok biztosítására, az árak szabályozására s az élelmiszerek egyenletes elosztására hozattak. Az élelmiszerek rendes árképződését a háború teljesen felforgatta: az áralakulásra oly fontos árutözsdek működésüket megszüntették, a vasúti szállítási eszközök teljesen hadianyagok szállítására fordítottak, a katonai hatóság minden piacon mint nagy fogyasztó vevő lépett fel; emellett a háború folyamán kitünt, hogy a mult évi

gabonatermés egész Középeurópában gyengéközepes volt, hogy a háborúban különböző okokból óriási élelmiszer pocsékolás történik, hogy a harcok területén elpusztul minden készlet s a menekülőket is a többi vidékeknek kell eltartani; végül, hogy senki sem számított arra, hogy a nagy háború ily hosszú ideig tarthat. Mind ezen természetes árdrágító tényezőkhez hozzájött egyes vállalkozók árspeculációja s hogy a hatósági ellenrendszabályok majdnem mindenütt megkésve érkeztek. Kiterjeszkedett előadásában a svájci gabonabeviteli monopoliúra, a németországi gabonamonopolium gyors megvalósítására és mind azon javaslatokra és intézkedésekre, melyek hazánkban felmerültek, vagy megvalósították a közéletrendezése s irányítása tekintetében, elmondván e javaslatoknak és intézkedéseknek gyakorlati következményeit is. E javaslatokat csoportosította aszerint, a mint azok 1. a fogyasztók alkalmazkodása, 2. az élelmiszerek mennyiségének növelésére, 3. az élelmiszerek izletességének szándékos elkerülésére, 4. a rendszeres és olcsóbb szállításra, 5. az élelmiszerek tömeges felhalmozására, 6. a táplálószeres tökéletes feldolgozására és forgalmuk tervszerű megszervezésére, 7. községi (communális) élelmiszervállalatok létesítésére, 8. az élelmiszer árak hatósági ármegállapítására, 9. a fogyasztó lakosság életmódjának s étkezési rendjének egyszerűsítésére, megválasztására s 10. egyéb erőszakos közéletrendezési intézkedések életbeléptetésére vonatkoznak. Fejtegetéseinek eredményeképpen a gabonamonopolium behozatala mellett foglal állást, melytől egyedül remélhető a világháború befejezése után a gazdasági és culturalis nagy feladatok megoldásához szükséges milliárdok előteremtése. — Második helyen Schlesiinger Károly *Böhm-Bawerk* című tanulmányát azzal kezdi, hogy az uralkodó közgazdasági rendszernek az angol classicusoktól származó részeit, Smith termelési költségelméletét és Ricardo földjádékelméletét vázolja. Egészen a modern határhaszoniskoláig a legtöbben nem látták világosan, hogy e két elmélet egymagában véve mennyire tökéletlen; a kik pedig ezt belátták — közöttük első sorban Ricardo és Marx — hamis irányban keresték a kiegészítést. A Ricardo után következő ötven év nem gazdagítja új, alapvető eszmékkal a tudományt, a mely úgy külső tekintélyben, mint teljesítményeire nézve mindinkább hanyatlik. Csak K. Menger, Jevons és Walras hoznak javulást bevezetve a nemzetgazdaságtanba a határhaszon fogalmát. Ehhez illeszkednek egységes egészsze Walras és Wieser termelési elmélete, Fisher és Wicksell pénzelmélete és Böhm-Bawerk tőkekamatelmélete. Böhm theoriájának ismertetése, majd kritikája következik, mely azonban csak egy másodrendű jelentőségű pontban vél könnyen pótolható hiányt felfedezni. A szerző azután méltatja a modern közgazdaságtan tételeinek Böhm által történt rendszerbe foglalását és a tőkekamatelméletek történetét, a mely a „Kapital und Kapitalzins“ bevezető részét képezi. Az előbivel Böhm többet tett az új tan elterjedéséért, mint bárki más, az

utóbbival a dogmatörténeti irodalom remekét alkotta. A tanulmány végül a nemzetgazdaságtannak a jövőben várható fejlődésével foglalkozik; azt tartja, hogy Böhm-Bawerk útjain már nem lehet messzebbre jutni. Új eredményekét csak a matematikai módszer vagy a dinamikai nemzetgazdaságtannak kevéssé művelt területe szolgáltatathat; ez eredmények lesznek alkalmasak arra, hogy egy racionális, tudományos gazdaságpolitika kiindulópontjaitul szolgáljanak. — Harmadik helyen **Varga Jenő** a *Közgazdasági Szemle* 1915 márciusi havi számában megjelent *Háború és közgazdaság cz. értekezésének* II. részét közli. — *A Közlemények és ismertetések* rovatában (S z.) *Háború és közgazdaság* címmel a kormány újabb gazdasági intézkedéseit ismerteti, melyek főleg az élelmiszerellátás szabályozására vonatkoznak. Az élelmiszerellátás megkönnyítésére szolgálnak a vámfelfüggesztések. A praeventív intézkedések során fel kell említeni a tilalmat az új termés előzetes vételére és eladására, és a katonák szabadságolását a sürgős tavaszi munkák idejére. Újabbban elrendeltetett a bőrkészleteknek nyilván tartása és a fémkészletek lefoglalása. A hatodik és utolsó moratoriumi rendelet szerint a moratorium f. évi július 31-én lejár. A pénzügy terén a legfontosabb jelenség a pénzbőség, és ennek folytán a bankráta leszállítása és a kormány tervezete pénzügyi központ felállítására, a bajba jutott vidéki pénzügyi intézetek felsegítésére. E terv az első lépés a pénzügyi reformhoz. — (p. p.) *A német ipar a háborúban* címmel a német ipar kedvező helyzetét ismerteti, a mely angol vélemény szerint is csakis a germán rendszerességnek köszönhető. — *Szászország közgazdaságának ötvenéves története*, mely könyvet Gebr. Arnold-bankház ötvenéves fennállása alkalmából a kormány és más hatóságok segítségével kiadott, érdekes adataival az ország nagyfokú fejlődését igazolja. — Ugyancsak (p. p.) ismerteti *A háború hatását a német vasiparra*, mely eleinte bénító volt, de csakhamar, különösen a hadi területtől messze eső vidékeken a munka újra megkezdődött. *A Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény fejezi be a számot.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1915 június 7-én.

CONCHA GYÖZÖ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Alexander Bernát, Csánki Dezső, Fináczy Ernő, Ortway Tivadar r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Buday László, Eber László, Illés József, Kuzsinszky Bálint, Mahler Ede, Nagy Gyula, Reiner János, Téglás Gábor l. tt. — *A másik két osztályból*: Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Ilosvay Lajos, Jánosi Béla, Simonyi Zsigmond r. tt. — Beke Manó, Fehér Lipót, Láng Nándor, Tötössy Béla, Voinovich Géza l. tt. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

144. ALEXANDER BERNÁT r. t.: Magyar philosophia. (Székfoglaló).

145. FINÁLY GÁBOR (vendég): Mestrianae pannoniai község helye.

146. CZEBE GYULA: A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. Bemutatja ÁLDÁSY ANTAL l. t.

147. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ALEXANDER BERNÁT r. és ÁLDÁSY ANTAL l. tagot kéri föl.

HUSZONHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1915 június 14-én.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Farkas Gyula, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Lenhossék Mihály, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Beke Manó, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, b. Harkányi Béla, Hoór-Tempis Mór, Rejtő Sándor, Schafarzik Ferenc, Sigmund Elek, Tötössy Béla, Tuzson János l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

148. RADOS GUSZTÁV r. tag: a) *Wilson* tételének analogonja.

b) A másodfokú binom congruentiák megoldhatóságának feltétele.

149. DIENES PÁL részéről: Tetszésszerűtől függvény-tartományra értelmezett functionálok kifejtése integrálok szerint haladó sorba. Előterjeszti RADOS GUSZTÁV r. tag.

150. FEKETE MIHÁLY részéről: Vizsgálatok a Fourier-sorokról. Előterjeszti FEJÉR LIPÓT l. tag.

151. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RADOS GUSZTÁV r. és FEJÉR LIPÓT l. tagokat kéri fel.

KÖRLEVEL

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA T. TAGJAIHOZ.

A Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti, rendes és levelező tagjait ezennel fölkérem, hogy az 1915. évi írói munkásságuk eredményének, illetőleg közrebocsátott vagy sajtóra kész dolgozataiknak jegyzékét az 1916-ik évi Akadémiai Almanach számára, folyó évi szeptember 30-ig az Akadémia főtítkári hivatalához beküldeni méltóztassanak.

Az utolsó nagygyűlésen megválasztott tagokat fölkérem születési idejük és helyök közlésére (a mennyiben már be nem küldték), valamint eddigi munkálataik teljes jegyzékének beküldésére. Azokat a régibb tagokat, a kik eddigi munkálataik jegyzékét be nem küldötték, arra kérem, hogy ez alkalommal összes munkásságuk jegyzékét küldjék be.

Minthogy az elmúlt években a tagoknak csak egy része felelt meg ezen felhívásnak, tekintettel az Almanach e részének irodalomtörténeti jelentőségére, bátor vagyok kérésemet a tagok különös figyelmébe ajánlani.

Egyszersmind az 1915-ik évi Almanachban levő s azóta netán megváltozott címek kiigazítását, esetleg kiegészítését kérem.

Végre szerencsém van figyelmeztetni a t. tagokat az Ügyrend 6-ik pontjára, mely önéletrajzi adatoknak pecsét alatt beküldését kívánja.

Budapest, 1915 szeptember 1.

HEINRICH GUSZTÁV,
főtítkár.

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtítkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVI. KÖTET.

1915. október 15.

10. FÜZET.

A veszprémvölgyi oklevél görög szövegének hitele.

(Kivonat *Czebe Gyula* vendégnek 1915 jún. 7-iki előadásából.)

A magyar történettudomány és philologia együttműködése nyomán, *Fejérpataky László*,¹ *Gyomlay Gyula*,² *Karácsonyi János*³ és *Hóman Bálint*⁴ munkái után — hogy csak az irányjelzőket említsen — az utolsó harmadfél évtizedben, az 1890-es évek óta, lényegesen tisztázódtak az ismeretek rejtélyes emlékeink, a *veszprémvölgyi donatio* néven járatos oklevélpár felől. A legnehezebb kérdésen mindenestre túl vagyunk: a két példány elsőbbségének a kérdése eldőlt. A Kálmán király parancsára 1109-ben foganatosított renovatio hiteles okiratául csak a Magyar Nemzeti Múzeum pecsételen példánya jöhet számításba; az Országos Levéltárban őrzött pecsétellen minden bizonynyal XIII. századvégi, 1290 és 1295 között keletkezett hamisítvány.

Mióta az előbbi latin szövegét *Fejérpataky*⁵, görögjét pedig *Gyomlay*⁶ közrebocsájtotta, ez a közel egy századig mellőzött példány elfoglalhatta végre megillető rangját: alapjául szolgálhatott eddig is s fog szolgálni ezentúl a kutatásnak.⁷ Ám a

¹ Kálmán király oklevelei. Budapest, Magy. Tud. Akad. 1892. Értek. a történettud. kör. XV. köt. 5. sz. 31. s köv. ll.

² Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. Szövegkritikai tanulmány. Budapest, Magy. Tud. Akad. 1901. Értek. a nyelv- és széptud. kör. XVII. köt. 8. sz.

³ Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla cz. könyve, Budapest, 1891, még a multban gyökerezik, izig-vérig modern ellenben a Szent István király élete, Budapest, 1904. cz.

⁴ A veszprémvölgyi 1109. évi oklevél hitelessége. Turul 29, 1911. 123—134. és 167—174. ll.

⁵ I. m. 33—35. ll.

⁶ I. m. 10—13. ll.

⁷ Helyébe lépett azoknak az országos levéltári példányon alapulóknak, a melyek *G. A. Szerdahelyi*, Diploma graecum S. Stephani regis monialibus coenobii Vesprimiensis B. M. V. datum a Colomanno rege renovatum, Budae 1804, 30—33. ll. (editio princeps!) nyomán *Karácsonyi J.* id. első könyvéig, ill. *Szilágyi S.*: Magyar nemzet tör-

körülötte folyó eléggé élénk, általában értékes munka ellenére sem állíthatni, hogy 1892, illetve 1891 óta lényegig hatoltunk volna: azaz, hogy ezt a most már első sorba emelkedett emléket magában véve teljesen értenők s rajta át akár az 1109.-i renovatio, akár a XI. század elején az eredeti kiállítása körüli viszonyokat tisztán látnók. A rejtvények enyhületlen makacssággal vetődnek fel újra meg újra tovább. Az oklevél fő nevezetessége tudvalevőleg első fele: egy 17 és $\frac{1}{8}$ sornyi görög szöveg. Szt. István eredetileg is görög nyelven kiállított adománylevelének másolata. Messze vagyunk ma még attól, hogy ezt a részét jelleme biztos meghatározásával elhelyezhetnők a görög-magyar összeköttetések emlékei között, továbbá, hogy alapos következtetéseket vonhatnánk a fönt érintett két időpontra vonatkozóan. Részletek intuitív megsejtésében, éleselméjű theorémákban nincs hiány, ellenben alapvető kérdések nem csak hogy megoldva nincsenek, hanem egyszerűen vagy alig, vagy egyáltalán nem is merültek fel. A kritika legmagasabb nyilvánulása, a hitelesség kérdésének a feszegetése 1901 óta nem újság. *Gyomlay*,¹ *Melich János*² és *Karácsonyi*³ nevéhez egy-egy emlékezetre méltó gondolat fűződik; a két legutóbb nevezett tudós élénken közreműködött az eredeti oklevél létrejötté körülményeinek, a monostor alapítása viszonyainak a felderítésén is.⁴ Szóval építkezünk fent, — csak éppen az alap nincs kidolgozva. Ötletek pattannak ki, fejtegetések, kombinációk szövődnek a görög szöveg alapján vagy legalább is annak bevonása mellett, holott ez maga-

ténete II, 1896, 242. l. mellékletén *Dézi Lajos* közleményéig burjánzottak.

¹ I. m. 21. l. kételkedett benne, hogy a 11. sor $\Delta\theta\omega\mu\iota\ \delta\acute{\epsilon}\ \kappa\alpha\iota\ \epsilon\tau\epsilon\rho\alpha\ \pi\lambda\epsilon\iota\omicron\nu\alpha$ kifejezése az eredetiben állhatott.

² Magyar Könyvszemle, Új folyam 12, 1904, 115—116. ll. az 1. sor $\kappa\rho\acute{\alpha}\lambda\ \pi\acute{\alpha}\sigma\tau\eta\varsigma\ \text{O}\delta\gamma\gamma\rho\iota\alpha\varsigma$ szavai felől táplált kétségeket. Bár a szt. István király cziméről támadt vitában *Erdélyi László* Turul 25, 1907, 150. l. cikke után az ő nézete tarthatatlannak bizonyult, az *O\delta\gamma\gamma\rho\iota\alpha* hehezetésében rejlik egy kritérium.

³ Szent István király élete cz. m. 40. l. az egészről ily szkeptikusan nyilatkozik: „... ha az 1109.-i másolat hű“.

⁴ Az alap, a melyről kiindulnak, a latin oklevél azon hirhedt 18. sorbeli helye, a melynek gyanús voltára legelőször *Engel Keresztély* hívta fel a figyelmet (Allgemeine Literaturzeitung 1805 aug. 19. 221. sz. 351. l.): *Vetus... privilegium iuxta linguam auctoris monasterii graece scriptum. Karácsonyinak* a monostor görögségét tagadó nézetével szemben, a melyet Szent István király élete cz. m. 59—60. lapjain vitat (a melyet *Békefi Remig*: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban, Budapest 1907, 58. l. s a *Csánki Dézsi* szerkesztette *Árpád és az Árpádok* cz. diszmű 285. l. is átvesz tőle), *Melich* a régi gondolatnak, a monostor lakói görögségének védelmezője (vö. Századok 43, 1909, 331. l. s *Magyar Nyelv* 6, 1912, 294. l.).

magában megmagyarázatlan, értetlen, szinte ismeretlen mind a mai napig.

Miđön én végső czélnak azt tűztem ki, hogy a görög-magyar relatiók emlékei között megillető helyére iktassuk ezt az oklevelet s így elhelyezve használjuk föl aztán történeti tényeken fekvő homály eloszlatására, egyszersmind megjelöltem egy termékeny gondolatmenet irányát is. Szent István egykori eredeti oklevele ma nincs meg: így „veszprémvölgyi oklevél“ ma nem jelent számkra semmi mást, mint az 1109.-i másolatot. Először tehát ennek a viszonyait kell tisztázni. Állítólagos, egy századdal öregebb eredetijéhez csak következtetve, abból, a mit róla megállapítottunk, következtetve férközhetünk. Az események közül a renovatio viszonyait rekonstruálhatjuk, ha az 1109.-i görög szöveget a kísérő latin oklevéllel összevetjük; a XI. század elejéhez azonban ismét csak az innen nyert eredményeken át vezet vissza az út. Egyszóval: teljes következetességgel be kell iktatnunk jogaiba, hiszen minden lehető vizsgálatnak úgy is ez az egyetlen kézzelfogható tárgya, a veszprémvölgyi oklevél 1109.-i másolatú múzeumi példányát.

Igazán nagyon messze áll ezen 1109.-i pergamenlap kopott szürkesége a magyar szent korona dicsőséges fénytől s az érzelmi elem kirekesztésével eljáró, objektív vizsgálat mégis e mellett jelöli ki helyét. Az utóbbinak bizánczi eredetű alsó része s a mi oklevelünk 1109-ben másolt görög fele *görög munkák* s görög-magyar relatióknak *chronologia tekintetében* a képzelhető legközelebb álló emlékei.

Ez a parallelbeállítás s a görög oklevél ilyen jellemzése egészen új. Az az egyszerű fölismerés, hogy a *múzeumi példány görög szövegét 1109-ben görög ember másolta*, eddig praegnans fogalmazásban nem forog a nyilvánosságban s nem lett alapja minden további megmondásnak.¹ Egy tekintet elég, pusztá szemlélet első benyomása meggyőz e tétel igazságáról. De vannak mélyebb értékű bizonyságok is reá: írásbeli finomságok, a hangsúlyozás²

¹ *Fejérpataky* maga is az országos levéltári példány okozta nehézségekkel küzdött még első közlése alkalmával. Nem tudom, a két példány írása közti különbség vezette-e, mikor az előbbi görög fele másolójának Simon pécsi püspököt gondolta (i. m. 28. l.), a múzeumién lévőről pedig (u. o. 38. l.) azt tanította, hogy a püspök *leíratta*; annyi mindenesetre bizonyos, hogy az utóbbi alkalommal sem nyilatkozott arról, milyen eredetű személyt képzelt leírónak. *Gyomlay* i. h. 10. l. e kérdést szintén mellőzte.

² A simuló τς állandóan hangjelet kap: εὶ δε τῆς 14. s., ἀποποιήσασθαι τὴ 14—15. sk., ἕτερος τῆς 15. s., ἕτεροι τινός 15—16. sk. Nem-proklitikus particulák és praepositiók s a névelő egyes alakjai viszont hangsúlytalanok: ὁ και κράλ 1. s., τοὺς μη θελοντας 13. s., εὶ δε τῆς 14. s.; ὄπερ τῆς 3. s., μετα τὸν 4. s., μετα και 6. s., παρα πατρός 16. s.; εἰς το βασπρέμ 2. s., τα δνόματα 4. és 10. sk.

és az összetételek¹ kezelésének olyan módjai, a melyeknek ez időtájt, a XII. század elején, mikor azok lassanként tűnőben vannak,² született görög ember írásán kívül máshol elképzelhetetlenek.

Ha azonban ez a görög szöveg nem magyar kuriózum, hanem a középgörögységnek magyarországi eredetű emléke, akkor a főkérdés hazánkban létrejövetelének a lehetőségei körül fogor. Ezzel a kezdetben fölvetett párhuzalhoz kell visszatérnünk. Arra a kérdésre, hogy vajjon e chronologiailag egymásra következő két emlék a relatiók folytonosságának, azonosságának is a bizonyítéka-e: azaz, hogy bizánczi összeköttetés nyoma-e a pompás diadém s mintegy két évtizedre rá egy jó tollú görög szereplése a királyi kancelláriában, kellő körültekintéssel megfontolt, határozott „nem“ mondására érzem magam indíttatva. Éppen ellenkezőleg, mint a párhuzamos emlék után várni lehetne: *a veszprémi völgyi oklevél 1109.-i másolatú múzeumi példánya nem a bizánczi, keleti görög, hanem a délitáliai-szicíliai, nyugati görög világ egy momentán hatásának az emléke.*

Az első szempont, a melyből érvek vonulathatók föl, természetesen *külső kiállítására*. Az imént kifejezett itélethez az első követket *Fejérpataky* megfigyelései szolgáltatták éppen ezen az alapon. Nyomatékkal utalt két oly mozzanatra, t. i. *a pergamen transversalis fogására*³ s a hátlapon „az olasz hártánál szokásos módon“ végezett *vakvonatozásra*,⁴ a melyekről valóban teljes bizonyossággal nem csak az áll minden kétségen felül, hogy a normann grófi, majd királyi kancelláriában egyetemlegesen, így görög osztályán is, alkalmazásban voltak, hanem az is, hogy az első mozzanat pl. *éppen bizánczi gyakorlattal szemben jellegzetes* erre a kancelláriára.⁵ A további kritériumokat magam szedtem *az írás jellegének* megfigyelése alapján. *V. Gardthausen* azon jellemzése, melyet a *délitáliai ductus*-ról ad,⁶ szinte hajszálig ráillik múzeumi példá-

¹ Az előbbi elv következményei: *ἐνονόματι* 1. s., *ἀπεροῦ* 17. s. A mai szabályos *ὀπεραγίας* 2. s. mellett *ὀπερ ἀγίαν* 11. s. és *ὀπερ ἀγίας* 6. s. is van s ennek az utóbbinak párja *ἀεὶ παρθένου* 16. s.

² A felsorolt összes tényekhez vö. *M. Reil*: Zur Akzentuation griechischer Handschriften. Byzant. Zeitschr. 19, 1910. 476. s k. ll., kül. 508., 512—513., 514., 516. és 517. ll.

³ Ez a kb. 5 : 4 (mérése szerint 58×45.5 cm) arányú lap a keskenyebbik oldallal párhuzamosan van beírva (charta transversa): i. m. 31. lap.

⁴ I. m. 31. l.

⁵ *K. A. Kehr*: Die Urkunden der normannisch-sizilischen Könige. Innsbruck, 1902. 148. s k. ll., 150—154. ll. Az „olasz“ fogalomhoz megjegyzendő, hogy a normann-szicíliai gyakorlat a pápai kancellária rendszeréből fejlődött: *Kehr*, 154. l.

⁶ Általánosságban *Griechische Palaeographie* II. 2. kiad., Leipzig, 1913., 253. s k. ll., részletesen pedig *Beiträge zur griech. Palaeographie*. V. Zur griech. Minuskel in Unteritalien; *Berichte über die*

nyunk görögjének az írására. Merev, szinte függőleges, a két főirányban, a horizontalisban és verticalisban elhelyezkedő (α , π , τ , σ és egyéb más betűiben különösen a horizontalis vonalak kiemelésével); magas formájú betűi vannak (ε , ι , ϕ , itt-ott η , ζ , λ s a 7. sor elején oly jellegzetes τ); kevés igyekezetet mutat ligatúrára (az φ elváltozása jellegzetes az $\lambda\varphi$ ligatúrában a 13. sor végén!). Példaként elég egy-egy lapra *P. Franchi de' Cavalieri*—*J. Lietzmann* gyűjteményében¹ s *F. Steffens*² táblái közül hivatkoznom. Sőt tovább megyek: *dísztelen összbenyomásából* s fönt jelzett finomságaival különös ellentétben álló siralmas *orthographiájából*, a melylyel hangsúlyjeleket és betűket az úgörög hangszin és hangsúlyviszonyok folytán összecserélget, szintén bizonytságot merítek. Így nem írtak s nem állítottak ki bizánczi császári, de még pátriárkai oklevelet sem a XII. század elején.³

Ítéletem, a melyet ezen érvsorozat eléggé támogat, mind-edig nem érinti az oklevél legsajátosabb belső alkatát. Egyáltalán semmi aggodalomra nem ad okot, sőt akár megnyugvást kelthet: legalább 1109-ben biztos, jó kezekben volt a becses szöveg, nem úgy, mint ez maga a XIII. század végén, mikor oly barbáruul másolták át az országos levéltári példányra. Rendkívül kedvező, hogy a nézetnek történeti tények élénk támogatói. Köztudomású az az összeköttetés, a melyben Kálmán király a normann királyi házzal állott. Első neje, Buzilla II. Roger leánya volt; e fejedelmi nő 1097 óta tartózkodott Magyarországon s 1109-ben még élt. Ezzel a szerencsés történeti előzménnyel, — hiszen ebből az a következtetés vonható le, hogy ezen időpontban meg volt a lehetősége annak, hogy a normann-szicíliai kancellária gyakorlatában járatos görög ember megforduljon Kálmán király udvarában

Verhandlungen der kgl. sächs. Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig, Phil.-hist. Classe. 1880. I. II., Leipzig, 1881. 78. l.

¹ Specimina codicum graecorum Vaticanorum, Bonn, 1910. 31. sz. a cod. Ottob. gr. 344 egy lapja egy Otrantóban 1177-ben írott Euchologiumból. U. o. délitálieiak még a 16. sz. is (Calabria 983), a 17. (Capua 991) s a 38. sz. (Calabria 1292), a 22. sz. pedig szicíliai (1037).

² Proben aus griechischen Handschriften und Urkunden. Trier 1912, 12. sz.: a cavai levéltár egy 1052/3-i keletű magánoklevele Délitáliából.

³ *K. Brandi*: Der byzantinische Kaiserbrief aus St. Denis und die Schrift der frühmittelalterlichen Kanzleien; Archiv für Urkundenforschung 1, 1909, 5. s k. ll., kül. a 2. és 3. fejezet megállapításai a bizánczi uralom e magaslátára még minden továbbiak nélkül érvényesek. Ellenben a szicíliai-normann kancelláriának magának is kétése értékű produktumairól (privátokiratokról nem is beszélve) vö. *Kehr* i. m. 241. l.

s a renovatókor fölmerült görög másolást elvégezze —, a kérdés megfejtése látszólag szerencsés révpártot ért.¹

Am e nyugodt biztosság érzését az ellenkező véglet váltja föl, mint azon eredmények kísérő hangulata, a melyeket oklevélünk valóságos testének a bonczolása, belső alkata: nyelvi, phraseologiai és szerkezeti részleteinek az elemzése után nyerünk. Egy egészen hosszú érvsor vonultatható föl t. i. a *belső alkat* szempontjából is a fönti ítélet mellett ugyanazon eredménynyel, sőt talán még szerencsésebbel, mivel a részletek igen nagy számúak s a példák páratlanul meggyőzők.

Azon hiánnyal szemben, a melylyel *Gyomlay* commentárja² bir, magára az *elvre* is: t. i., hogy oklevelekből vessünk világot a miénkire, a *kivételre* is: t. i., hogy bizonyos helyről eredő okleveleket hívjunk segítségül, rámutattak más jóval ő előtte, tehát még az országos levéltári példány uralma idején: az előbbire *Horvát István*³ és *Karácsonyi*,⁴ az utóbbira ismét *Karácsonyi*.⁵ Karácsonyi ugyan azt a régebbi nézetét, hogy Szt. István görög okleveléhez II. Roger példájára lehet hivatkozni, később elejtette, — mindenesetre joggal, mert igazolásával úgy is adós maradt s mert kétségtelenül nehézség is rejlik benne, mivel XI. századi kuriózus alapesetet XII. századi többé-kevésbé állandó gyakorlattal kellett volna igazolni —, az az új nézete azonban, a melylyel fölcserélte: t. i., hogy görög oklevelek formuláiban járatos velencei vagy horvát pap volt az oklevél írója,⁶ álta-

¹ Még — hogy visszatérjek a kiindulásul vett parallelhez — fontos, általános érvényű fölismeréshez is vezetett, a melylyel a görög-magyar relációk történetében számolni kell. Nevezetesen ahhoz, hogy a XII. század elején, habár pillanatnyilag is és csupán a királyi udvar családi összeköttetése révén, kétségtelenül volt egy futó kapcsolatunk a nyugati görögséghez. Ennek emléke a veszprémvölgyi oklevél múzeumi példánya s mint ilyen figyelmet érdemel azért is, mert — szerény méreteken ugyan, de a maga nemében elegendő súlylyal — tanuskodik a külpolitikai irányváltozás önállóságáról, illetve, helyesebben mondva, szeszélyes esetlegességéről. Nem szabad feledni, hogy 1109 elé esik nemcsak VII. Dukas Mihály császár diadémajándéka Gézának (Ἐωβερτὸς δεσπότης, πιστὸς κράλης Τουρκίας-nak), hanem 1105-ben a magyar királyi ház egy nőtagjának férjhezmenetele a görög császári házba; ugyanezen 1109 után pár évtizeddel pedig Mánuel vérszes jóakarátának küzdelmes játéka következik. A nagy áramlatban 1109 nyugvópontot s egy idegen ág bekapcsolódását jelenti.

² I. m. 14—20. ll.

³ Tudományos Gyűjtemény 1834-i évf. II. füzet 94—95. ll.

⁴ Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla 32. és 33. ll.

⁵ U. o. 31. l.

⁶ Szent István király élete, 59. l. Nyilván pusztá alkalmazása *Szentpétery Imre* Századok 37, 1903. 306. l. kifejtett nézetének. A fő tilalom azon kívül, hogy a kétféle oklevél semmiképen sem fogható össze, az, hogy a veszprémvölgyi oklevélnek nem nyelvi *hibái*, hanem nyelvi *sajátságai* vannak.

lánosságával visszaesést képez az amabban rejlő igazsághoz képest. Csak az eddigiek consequens folytatása, ha én itt ezzel szemben egyelőre pusztán magában kijelentem egy hosszú utánjárás azon eredményét, hogy *oklevélünk összes nyelvi és phraseologiai részletei igazolhatók a délitáliai-szicíliai oklevélgyakorlatból*, miközben a maga járulékát egyformán szolgáltatja a királyi kancelláriából kikerült oklevelek s a magánokiratok egész nagy tömege.

A mi e hosszú kutatásban napvilágra jött: először is első főtételként az oklevél összes nyelvi sajátosságainak egységes jellemzése, t. i., hogy e nyelvi irodalmi és népies formák vegyülése, egészen primitív syntaxisú s igen naiv stilizálású: azaz úgynevezett *vulgáris, közgörög*, továbbá hangtani,¹ alakotani,² lexikologiai³ s a legfontosabb: mondattani⁴ és stilisztikai, egyáltalán phraseologiai⁵ részletekben, itt nem sorolható föl teljes egészében;

¹ A figyelemreméltó mozzanatokot csak éppen érintem. Ebből az első kategóriából: o—u és u—o hangcsere a 8—9. és 10—11. sorok τω-iban s a 16. sorbeli ἔχων-ban. V. ö. *G. N. Hatzidakis*: Einleitung in die neugriech. Grammatik. Leipzig, 1892. 106—107. ll. *Salv. Cusa*: I diplomati greci ed arabi di Sicilia... Palermo, 1868—1882, passim, pl. 386., 5., 409., 74., 75., 362—363. ll. stb. *F. Trinchera*: Syllabus graecarum membranarum... Neapoli, 1865. 50. l. 40. sz. *Cusa* i. h. 532. l.

² Neutr. -in végződés (7. s. πανηγύριν, 9. s. νησίν). áρισ latinos suffixum βουτάρης és τωρνάρης-ban, az előbbinek alapszava is (*Gius. Spata*, Diplomi greci inediti... ult. serie, Miscellanea di storia italiana, t. 12, 1871, 94. l. 1192-ből). Βεττιάρης (< lat. *bestia*). -αδ- plur. képző (5. és 7. s. ὄψαράδας, 13. ἀδελφάδων). -οντα végződésű partíciplimok az 1., 2. és 5. sk. (ποιούοντα, διοικούντα, κατασταίνοντα, ἔχοντα). Σταίνω (2. s.) és στήγω (12. s.: συστήκει): *Trinchera* i. h. 112. l. 85. sz.

³ Ἁγία Τριάς... μετόχιον (9. s.); ἑνθρονισμὸς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου (6. s.) [ὑπεραγία Θεοτόκος, τοῦ μητροπ. τὸ μοναστήριον... *Trinchera* 9. l. 10. sz.], az ἑνθρονισμὸς alkalmából ajándék: *Trinchera* 147. l. 111. sz., *Cusa* 481. l. A rejtélyes 9. s. μιρᾶ (< ὁ μιρᾶς). A magyar helységnevek. Οὐγγρία. Κράλ (1. s.).

⁴ Affektált ἐν + dat. pusztá dat. vagy εἰς + acc. helyett διδωμι: mellett (11. 14., 3—4., 12. sk.): Délit. mindenfelé. Ὁμα mellett gen. és dat. (3. s.): *Trinchera* 6. l. 8. sz., 139. l. 106. sz. azonos helyen. Nagy szerkezeti *kisiklások*: 4—9. sk. a szántói részletben (ehhez a *fölsorolás* technikája: 1. *Cusa* 1. l. Δέδωκα εἰς τὴν... Θεοτόκον... Ἀγαρηνοῦς οὐ... Τῶν δὲ Ἀγαρηνοῦν τὰ ὀνόματά εἰσιν ταῦτα... Ὁμοῦ δὲ πάντες οἱ ἀνώτεροι ἄνδρες οὐ. [Ez a magyarázata a rút πάντες-nek a 10. sorban!]) 2. Kai-halmazások. 3. *Kisiklások*, aztán a 12—14. sorokban (ehhez az ἵνα-constructiók, ezzel kapcsolatban a τοὺς... θέλοντας... διωθθήτω megfejtése). Ὁπερ vonatkozó névmás (5. 14. sk.). Ὁ και: (1. s.), μετὰ και: (6. s.).

⁵ Subjectiv-fogalmazás. Chrismon (Ἐν ὀνόματι... etc.). Az ὁπρ. τῆς ἐμῆς ψυχικῆς σωτηρίας ἕμα συμβίωσι και τοῖς τέκνοις μου και τῆς Πανονίας ἀπάσης (3. s.): *Trinchera* 198. l. 150. sz. *Spata* Diplomi, Misc. 12, 64. l. Μέχρι συστήκει ὁ οὐρανὸς και ἡ γῆ (12. s.) ∞ *Cusa* 550. l. s *Gius. Spata*, Le pergamene greche esistenti nel grande:

egyszer előterjesztve, hiszem, elismerést fognak aratni és sarkpontját fogják képezni minden az oklevél körül forgó beszédnek. A körülményeknek megfelelően inkább következményei bemutatására térek.

Az első biztos tény az, hogy most, midőn az 1109.-i másolat belső tulajdonságai a külsőkkel egyező vallomást adtak le: t. i., hogy az oklevél nem csak kiállítását, hanem szerkesztését illetően is nyugati görög példák utánzata, *lényegesen rosszabbodtak az eredetijéhez való viszony megállapítására irányuló munka egyszerűségének s zavartalanságának az esélyei*. Még pedig azért, mert ezen két érvesoport között, noha lényegileg oly egészen eltérők egymástól, kapcsolat van. Ha szabad volna külön választani őket, rendben volna minden. Az első érvesoportot már jellemeztem is ily szempontból.¹ Ha engedhetném, hogy fejtegetéseimbe belopja magát az „eredeti“ fogalma, a másodikról, a belső érvek csoportjáról is megállapíthatnám, hogy Szt. István oklevélének egész phraseológiája délitáliai-szicíliai fosculusokból van összetoldozva-foldozva, s ennek nyomán combinatókba bocsájtkozhatnám a monostoralapítás, az apácák provenienciája s egyéb nagy kérdéseket illetően. Ezt azonban megengedhetetlennek tartom. Ragaszkodom ahhoz, hogy mindezt a vallomást az 1109.-i másolat adta le, eszerint az első sorban ő reá terhelő. A külső és belső tulajdonságokból merített bizonyosságok síma egyeztetésének volna egy útja, a melyre kötelességből rá kell lépünk, legalább föltételesen. Nevezetesen az, ha azt mondanám, hogy a sors különös szeszélye vagy kedvezése folytán a veszprémvölgyi oklevélnek keletkezésénél is, a XI. század elején (emellett belső tulajdonságai tanúskodnának), első és utolsó értelmes átírásánál is, a XII. század elején (emellett meg a külsők), délitáliai-szicíliai gyakorlatban jártas görög ember működött közre. Ez ugyan, noha valószínűségét nyilván ki lehetne mutatni, eléggé csodálatos volna, mint logikai művelet ellen azonban szót sem lehetne elléne emelni, sőt mint egyetlen megoldást mindenesetre el *kell* fogadnia annak, a ki abban hisz, hogy az 1109.-i másolat tökéletes hűséggel, minden változtatás nélkül reprodukálja a XI. század elejei eredetét. Ám a második biztos tény,² a melyet nézetem szerint az 1109.-i másolat belső tulajdonságai alapján constatál-

archivio di Palermo. Palermo, 1861. 230. l.: *Cusa* 408. l. Ὑλων καὶ μὴ βουλόμενος (14. s.): 13 helyen *Trinchera*-nál 101., 120., 122., 135., 136., 143., 154., 170., 175., 190., 195., 212 és 213. ll. 1114 és 1160 közötti időből. A büntető klauzulában: ἀποκόψαι és ἀποποιήσασθαι (14—15. sk.), a 318 atya átka, az ὑπερένδοξος δεσποινὴ ἡμῶν Θεοτόκος καὶ ἀειπαρθένος Μαρία kifejezés s az egész oklevelet záró ἀμνηρωτός (≈ *Cusa* 401. l.).

¹ Főnt 541. s. köv. l.

hatunk, éppen az, hogy a *síma egyeztetés föltételétől, a másolat hűségébe vetett hittől kénytelenek vagyunk megfosztani magunkat*. Egyszersmindenkorra illuzóriusnak kell mondanom azt a hitet, hogy Szt. István eredeti oklevelét birjuk e másolatban.

Ezzel az én részletkutatásaim is elértek azon legmagasabb kritikai föladathoz, a melylyel mindjárt kezdetben megpróbálkoztak tudósaink, mint említettem volt, *Gyomlay, Melich és Karácsonyi*,¹ — az én dolgom azonban lényegesen könnyebb az övékénél, a mennyiben éppen véletlenül felötlött egyes detailok helyett számtalan összefüggő részletre, itt is *az egész 1109.-i pergamenlap külsejére s a két oklevél, a latin és a görög legjelesebb nyomra vezető mozzanataira épülhettem*. Eredményem a legtömörebben kifejezve így hangzik: *az 1109.-i oklevél görög szövege a Szt. Istvántól kiadott eredetinek nem érintetlen, pontos, hív másolata, hanem egy szinte teljes egészében átdolgozott változata 1109.-ből, a renovatio idejéből, a mely egyes helyein egyenesen a latinra támaszkodik*.

Már az összes fejtegetéseim alapját tevő phraseologiai részletek statisztikájából körülbelül azt a nézetet formálhattam, hogy a phrasisok nagy tömege észrevehetően a XII. század eleje felé tömörül, a minthogy ily markáns különösségeknek együtt szereplése igen fejlett s állandósult gyakorlat ösmeretét tételezi föl. Azonban minden mérlegelésnél többet jelentett egy érzékeny pont kitapogatása, a honnan az egész nagy kérdés ágas-bogas szövevényét ki lehetett fejteni. A mint meggyőződtem arról, hogy a 14. sor *ἄρων καὶ μὴ βουλομενος* kifejezése csak Dél-italiában s csak a XII. században ösmeretes,² megalkotva azt az ítéletet, hogy akkor ez a részlet az eredetiben nem állhatott, hanem csakis a renovatio alkalmával kerülhetett be, következetes sorban vettem bonczkés alá a föltűnő részleteket: az egész 12—14. sorokbeli mondatot, erre a 11—12. sorbelit, majd a 4—9. sorbeli részletet s a 2. sor egy kifejezését, a legfőbb indiciumokat. Kisérletem mindenütt ugyanazon erdménnyel járt s minthogy a nyelvi és stilustulajdonságok az egészen eloszolva konstatálhatók (még a nyilván legépebb záró nagy tiráda, a poena spiritualis sem kivétel teljesen), eljutottam a jelzett végső eredményhez. Eközben rendkívüli szolgálatot tett a latin oklevél számos, a görög megfelelő helyére vonatkozó részlete, párhuzamosan föltüntetve a következők:

¹ L. fönt 538. l.

² *Giann. Ferrari*: I documenti greci medievali di diritto privato dell'Italia meridionale e loro attinenza con quelli bizantini d'Oriente e coi papiri greco-egizii. Leipzig, 1910. Byz. Archiv 4, 35. l. Herodotos VII. 222. helyét (a melyre Gyomlay volt szives figyelmem fölhívni) az én paralelleim után ki lehet rekeszteni a combinatióból.

- (12—14.) Δίδωμι: δὲ καὶ ἐξουσίαν ἐν ταύτῃ τῇ μονῇ, ἵνα τοὺς μὴ θέλοντας κατοικήσαι εἰς τὸ κράτος τῆς ἀγίας μονῆς ἄνευ προστάξεως τῆς ἡγουμένης καὶ τῶν ἀδελφάδων ἵνα διωχθῆτω ἐκ τοῦ τόπου ἄκων καὶ μὴ βουλόμενος.
- (11—12.) Καὶ ἕτερα πλείονα δίδωμι εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον...
- (7. 8. Szántónál!) βετιταρίτας 60..., ξυλουργούς 3, χαλκαῖς 2, βουτζιάριν 1, τερνάριν 1.
- (8. Szántónál!) εἰς τοῦ Πωλοσνίκου τοῦ μιρᾶ ἀμπελουργός 1.
- (12—13.) In istis quattuor villis: Mama, Scundur, Kinessa, Citun, non est terra communis nec licet alicui habitare nisi quem abbatissa admiserit.
- (19—20.) . . apposita sunt quaedam in novo, quae non inveniuntur in veteri.
14. 15. (Ex omnibus istis villis!) servientes cum equis LX, mansiones carpentariorum III, m. fabrorum II, tornatorem I, lagenarum custodem I.
- (16.) Et in villa Polosinic habet abbatissa unum vinitorem cum vinea sua.

A latin prioritása e helyeken minden nehézség nélkül, noha eléggé körülményesen, bizonyítható; különösen meggyőzően azonban a szántói birtok-részletek (4—9. sorok) hihetetlenül zavaros felsorolásánál, főleg azon kritérium alapján, a melyet én próbáltam először következetesen végigvezetni a bizonyításon, t. i., hogy a latin oklevélben mindaz, a mi Szt. Istvántól ered, *dedit sanctus rex* vagy *dedit sanctus Stephanus* kifejezésekkel, a mi pedig 1109.-i tényleges birtok, *est-, sunt-, habet-, habent-*tel van jelezve. Az ezen elv alapján elkülöníthető részek oly pontosan megfelelelnek ezen szakasz nyelvileg is incorrect szerkezeti elemeinek,¹ hogy biztos alkalmazhatóságában nem kételkedhetni. Ám egyszer helyét megállva, rendkívül értékesnek bizonyult a görög és latin közti csodálatos incongruentia megfejtésében, a mely nevezetesen abban áll, hogy a görög 8—9. sorbeli καὶ εἰς τοῦ

¹ A 30 + 20 φαμίλιαις (ἔχοντα vonzatában) s τοῦ νησίν (a közben fölmerült δίδωμι vonzatában): a katalogus eleje s vége eredetiek; τὸ πέραμα — τερνάριν ἕναν: a közepe nem. Ezeknek az acc.-oknak egy csoportjára (a φαμίλιαις-hoz még πέραμα és πανίγγουριν-re) hat az ἔχοντα s ezek a latinban is Szántónál vannak legalább felsorolva, a többire ellenben már csak a δίδωμι hat s ezek más helyen állnak a latinban is. A két nominatívusos részlet sem eredeti: ezek meg végleg kiestek akár az ἔχοντα, akár a δίδωμι vonzatából; a latinban is Szántótól távol van az egyik, a másik pedig teljesen hiányzik.

Παταθὶ ὁ μελεχθὶς ἀμπελοργὸς εἰς-ének, a mely hajszálig azonos szerkesztésű mondat az előtte állóval, a latinban nincs megfelelője, holott a másíknak van; továbbá, hogy két részlet viszont, a melyeket *dedit sanctust rex*-szel említi a latin: t. i. a *madocsaí rév* (17. s.) s a *sildi praedium* (10—11. sk.), a görögben hiányzik.

E mozzanatok egyértelműen arra vallanak, hogy a *renovatio* alkalmával 1109-ben a régi (görög) s a készíttendő új (latin) anyagát lehető összhangba igyekeztek hozni. Nem ment egészen simán s hiba nélkül, a törekvés azonban meg volt rá. Azt, hogy ilyesmi csakugyan szándékukban volt a közreműködőknek, abból is következtetem, hogy Simon pécsi püspök munkája, nyomozása az oklevél elején s a *concordia veteris et novi*, továbbá a *certitudo veritatis* (az új s a régi összevetése után) az oklevél végén oly ostentatíve említetnek. Az indítékokat nem lenne nehéz megtalálni bizonyos, az egész pergamen külsejéből kiinduló következtetéssel. Kétségtelen, — ezt a pecsét elhelyezésekor s a hajtogatásnál iránta megnyilvánult kevés gond tanúsítja (amazzal t. i. tönkre tették az alsó sorokat, emezzel pedig az állandó kopásnak tették ki) —, hogy 1109.-i pergamenünkön az eredeti görög oklevél eljelentéktelenedése tényével állunk szemben. Ezt a latin *ideo adnotavimus*-a határozottan is kifejezi, — sőt én még az általán oly kevés figyelemre méltatott *datálatlanság*-át is erre vezetem vissza. Ily körülmények között érthető volna, hogy a reményük szerint 1109 után főbizonyoságot alkotandó latin oklevélben lehetőleg minél több birtokot ősi, a szent királytól eredet adománynak tüntettek föl, egyszerűs mind azonban, hogy a végre is még mindég mellékelt görögben, a mennyiben valamikor ennek a consultálásához is folyamodnék valaki, ezt a kegyes igényt lehetőleg igazolni igyekeztek. A fő ok tehát a „birtok“-ért való naiv remegés. Ám, hogy e mellett más ok is közrejátszhatott, talán nem egészen alap nélkül lehet sejteni. Nem kell mellőzni a latin oklevél azon 13. sorbeli részletét, hogy *Simón pécsi püspök*, a *renovatio* végzője, *Serlous faluban birtokostársra a monostornak*, továbbá, hogy a veszprémi püspök, a kinek a dioecesisébe esik a monostor, az egész ügyben csak mint jóakarató szemlélő szerepel (a latin 6. sora szerint a nyomozás *consensu episcopi Bezprimensis* történik [meg sincs nevezve !]), végül azt sem, hogy — a latinban ugyan ez szóval nincs kifejezve, de a *renovatio* ténye magamagában ezen program megvalósítása —, a görög oklevél a 2. sorban *μοναστήριον τοῦ μητροπολίτου*-nak, „érseki monostor“-nak nevezi Szt. István alapítványát. *Hóman* rendkívül értékes eredménye azon a szerencsés gondolon alapult, hogy az országos levéltári példánynak azt a helyét állította kutatása középpontjába, mely az apácákat védi.

a veszprémi püspök túlkapásaitól s lelkiekben az esztergomi érsek fenhatósága alá rendeli.¹ Honnan eredt ez a részlet a hamisítványban, az idők spontán sugallata volt-e vagy a múzeumi példány *görögjéből* vette (a latinban nincs!), nem tudom, — a helyzet mindenesetre ezen utóbbinak 1109.-i másolata alkalmával, a két püspök személyes részvétele, illetve tartózkodása, a monostorhoz való viszonya után ítélve, 1109-ben hasonlónak látszik a későbbi időpontra nézve oly sikerrel megállapíthatóhoz.

Ezzel a fejtegetéseim élére állított kíváncságot, az 1109.-i másolatú múzeumi példány mivoltának a földerítése, teljesült. Új minősítéséből kiinduló következtetések előadása túlságosan messze vezetne, — csak mellékesen érintek egy pár mozzanatot. Meggyőződésem, hogy *lényegileg* benne foglaltatik Szt. István eredeti adománya; úgyszintén vallom azt is, hogy eredetije, még pedig *görög nyelvű eredetije valósággal volt.*² Ahhoz, hogy a renovatio mozzanatai valószínűségével fölrő módon rekonstruálhatnók a XI. század elején történt eseménynek a körülményeit, nem nyújt ugyan biztos alapot, arra azonban, meggyőződésem szerint, bőven elegendő s megbízható, — *auctor monasterii* kifejezése hitelét t. i. megőrzendőnek tartom: ennek az eredetiben minden bizonynyal volt egy alapjául szolgáló részlet —, hogy *a monostor alapítása körül görög befolyás érvényesülésére* következtethessünk. Ezen kérdésekbe azonban nem szükséges hatolnom: itt még rejtély, legföljebb valószínűség minden. Csupán egy tény szögezhető le biztosan eredményem alapján: ismét eltűnt egy oklevél fölül az a glória, hogy a szent király intézkedéseinek absolut hitelű emléke. Ha ezen 1109.-i másolatból az eredeti nem a maga teljes, sértetlen egészében bontakozik ki, akkor ma már csak a pécsi püspökségi s a ravennai oklevél hitele érintetlen. Ez kár, azonban azt hiszem, a veszprémvölgyi oklevél 1109.-i másolatú múzeumi példánya ezen a nagy áron eleget nyert: ő maga legalább tisztázódva, a görög-magyar érintkezések emlékei között megfelelő helyére jutott.

¹ I. m. 134. és 167. s köv. lapok.

² Ezt a *vetus privilegium . . graece scriptum* kifejezés mellett a legparancsolóbban az oklevél magyar helységnevei követelik. Az 1109.-i lapon a görög és latin oklevél *egyező* helységnevei között a nyelvtörténeti fejlődés föltételezte egy századnyi időköz kifejezésre jut: a görögbeliek archaikus formájúak a latinhoz képest. Sietek kijelenteni, hogy az én eredményem csupán Σομβώτου, Πωλοσίνικου és Πατσδι neveket illetőleg szorul a nyelvtudomány kiegészítésére.

Kazinczy Ferencz estéje.

Az 1831 dik év — élete utolsó csonka éve — nagy részét úton töltötte Kazinczy Ferencz.

Mikor megkapja a szabolcsi főispán, mint a magyar Akadémia előülölője (gróf Teleki József) meghívóját az Akadémia február 13-iki szervezkedő ülésére: télvíz idején, 71 év terhével a vállán, nem sokat habozik, megteszi úti előkészületeit s január 31-én útnak indul Pestre. Mintha csak valahova a szomszédságba menne kedélyes vendégségbe!

Nem keres többé örökséget. Családi nagy perét, a melyet az akkori idők törvénykezésének egyik specialitásaképpen tíz évi pereskedés után megnyert, de úgy, hogy jogerős ítélettel a kezében, a végrehajtás során (!) aztán mégis mindent elveszített, — örökre lezárta s besorozta élete legszomorúbb emlékei közé.

Néha fölsóhajt; fölmerül szemei előtt a jövő képe: szükkölködő özvegy, éhező gyermekek! Nem magáért: *ezekért* epesztí a bú. Mindhiába! — a történteken változtatni nem tud. Hiányzik hozzá — a pénz! Sógorának tetemes összegű beruházást kellene a végrehajtással megbízott bíró határozata szerint megtérítenie, s erre képtelen.

A pesti út majdnem tragikusan végződik. Tüdőgyulladásba esik útközben, Gödöllő körül, — a mint Cserey Miklósnak írja később Péczelről — s betegen ér Pestre február 9-én. De az ágy és az oldalára tett kovász, mindezeknél inkább pedig csudás szívós szervezete meggyógyítja. Annyira, hogy február 14-én már képes résztvenni az Akadémia ülésében, habár a beszédétől még egyelőre őrizkedni kénytelen. Ideje aztán akadémiai munkálkodás, irodalmi tervek és baráti látogatások közt gyorsan és jól telik. Gyakran megfordul Péczelen Szemere Pál házánál, a hol különösen jól érzi magát.

A husvéti ünnepek alkalmából a pannonhalmi apátságot keresi föl. Megkülönböztetett tiszteletben és szeretetben van része. Hogy is ne volna: hiszen ennek az apátságnak tagja Guzmics is, a „hívek hive“!

A gyönyörű tavaszi derengés és borongásban megtett út, a vidék festői szépségei, a classikus műveltségű rendtagok meg-

értő körében töltött órák költői inspirációkat ébresztenek benne. Megírja „pannonhalmi út“-ját Péczelen, Szemerénél április 19-től 23-ig. (Igazi irodalmi verseny: a szomszéd szobában e közben Szemere a Muzáron-on dolgozik). Azután fölváltva: az Akadémia és Péczel van soron.

És mintha még egyszer be akarná szívni lelkébe a magyar föld minden szépségét: ott, a hol minden kő egy-egy darab történelem, Nógrád és Gömör bérczes vidékén pihen meg búcsúzóul galambszelid, hűséges szeme. Útban van hazafelé.

Otthon pedig már ekkor baj van. Megérkezett a fekete rém: a kolera. Nem volt egészen váratlan vendég. Ha más írott emléke nem volna is ennek a kornak: Kazinczy Ferencz terjedelmes levelezéséből kétségtelen, hogy már az 1830-ik év végén s az 1831-iknek elején ott lappangott az emberek lelkében az aggodalom: vajjon orosz-Lengyelországból nem látogat-e el hozzánk ez a mindennél irtózatossabb veszedelem?

Kazinczy, azzal az ő mindenre kiterjedő érdeklődésével, szoba áll még valamikor karácsony táján két tarnopoli zsidóval s tőlük igyekszik megtudni a valót. A zsidók nevetve mondják: — „Van, van kolera, aber tief in Russland“. Az uraknak itt semmi okuk nincs a félelemre! (Kazinczy levelezései XXI. k., 451 l.).

Most azonban a helyzet komolysága kétségen felül való. Ugocsa, Ung, Bereg és Szatmár megyék már szélében meg vannak fertőzve, de Zemplénben is egyre-másra ütögeti fel a fejét ez a szörnyű betegség, egyelőre mindenütt a vizek mentén. Legnagyobb terjesztői a sóval s egyébvel járó tutajosok.

Szemere, a ki Kazinczyt Sárospatakig elkísérte, a veszedelem következtében visszafordul és mert Miskolcz felé már nem mehet, kerülő utakon igyekszik vissza Péczelre. Kazinczy június 30-án érkezik Sátoraljaújhelybe, Zemplénmegye székhelyére.

Nincs tanakodni való idő. Még szabad az út a szomszédos Széphalom felé, de holnap, már kétséges: hogy lesz, mint lesz! Az a hír, hogy el fogják zárni Újhelyt. Így aztán éppen öt hónapi kedélyes *szomszédolás* kellemes emlékei után egyenesen bele a széphalmi vesztegzárba!

... Valóban ez lett a hazatérésből. Az akkor Abaujmegyéhez tartozott Széphalom hamarosan nemcsak megye szerint, de egyébként is s még hozzá teljesen elkülönült az erre felé való világtól. Az a határdomb ott közbül a világ egyik végét jelentette. Szerencsére Kassa felől szabad volt az út. Így aztán hívek is érkeztek ebből a lebéklyózott világból. Bizony nem volt bennük semmi vigasztaló! Parasztlázadás Zemplénben, a mernyiki és terebesi iszonyatosságok, a zendülés véres elfojtása s e mellett a fekete rém folytonos pusztításai: ez a szomorú *második* aratás!

Kazinczy szinte napról napra küldözött leveleinek most már jóformán nincs is más tárgya.

Közben Sátoraljaújhely és Széphalom közt megszűnik a zár. Nincs értelme tovább: a veszedelem im' ott van már Széphalmon is! Kazinczy házánál rosszul lesz a nagy író legkisebb gyermeke: Lajos, a későbbi 1849-es vértanú, de szerencsésen kiépül. Kazinczy feleségestül falubeli betegeket ápol és látogat. Bár ne tette volna!

A családi hagyomány ugyan nem ennek, hanem egy végetes uzonnának tulajdonítja az irodalom és közműveltség nagy apostolának halálát. A hagyomány szerint felesége nem volt otthon: az újhelyi szőlőhegyen járt. Ozsonnatájban Kazinczy előszóltotta *Babust*, a családi körben csak e néven ismert vén házi cselédet s megkérdezte tőle: tudna-e neki jó gyenge tengerit sütni?

— Dze be nye, Pan velkomozni (hogyne tekintetes úr!) — válaszolta tótul az öreg, mert furcsa, de úgy van, hogy e vén Matuzsaleminán nem fogott a *nyelvjúítás*.

A sült tengeri nemsokára asztalra került. Kazinczy jóízűen el is fogyasztotta. Még az este rosszul lett. A kolera összes jellemző tünetei mutatkoztak rajta. Nagy lett a zavar a háznál. Felesége a rövidebb úton; a hegyeken keresztül futva jött haza a Hiób-hírrre. Mindhiába! Kazinczyt nem lehetett megmenteni. Augusztus 21-én lett rosszul s 23-án már meg is halt.

A családi hagyomány legalább ezt tartja halála napjának, ellentétben az egykorú hírlapok híradásával, a melyben épp úgy, mint a síremlékre vésett felirat szövegében is, az elhalálozás napjául augusztus 22-ike szerepel.

Az özvegy és az ekkor már felnőtt korú Kazinczy Eugénia (a későbbi Kraynik Imréné) írott tanúsága (l. K. F. levelezései XXI. köt., 653 és 750 lapjait!) föltétlenül az augusztus 23-iki időpont hitelét emeli. Annál inkább, mert a másik megjelölés forrását nem is tudjuk.

A temetés a rendkívüli körülményekhez képest a lehető legegyszerűbb volt. Úgyszólván ijesztő magánosságban folyt le. A fekete rém távol tartotta, a közönséget a nagy ember koporsójától. Kálniczky János, akkori kovácsvágási ref. lelkész végezte az egyházi szertartást. Vele együtt, az otthonlevő családtagokat is számítva, összesen *heten* állták körül a kertben megásott sirt!

... Huszonnyolcz évvel később Kazinczy Ferencz születésének százéves fordulója alkalmából susogni kezdett az avar... A sir tájéka megélenkült; a kert, a melynek pusztulása mármár átkot fakasztott a költő (Petőfi) ajkán, diszeibe visszaállítva, megtelt a magyar nemzet föltámadását, de legalább is ennek reményét a sirban nyugvó halott föltámadásával egyszerre ünneplő

közönség sűrű soraival. Ez a közönség azt érezte meg és azt fejezte ki lelkes ünneplésével, a mit a Szózat ekként hirdet a divinatio erejével:

„A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely!”

Tisztességadása megbecsülése volt a nagy ember emlékének, de értékelése is egyszersmind a saját erőinek. Zászlóhajtás a magyar nacionalizmus legbuzgóbb apostola előtt! Petőfi szelleme megbékélten ölelhette magához nemzetét. Azt az átkot mégsem kellett kimondani!

Ott volt az egykori temető pap: Kálniczky János is. „A mindeneket teremtő és fenntartó Isten jóságának úgy tetstett — mondotta rövid, imaszerű beszédjében —, hogy az ő egyszerű szolgája is megérje ezt a napot. Mily boldogság, hogy én, a ki azon a szomorú augusztusi napon hetedmagammal adtam meg e sírban nyugvó nagy halottnak a végső tisztességet, most a lelkesedés szent tüzeében égő ezerek szíve áldozatával illelhetem e szent hamvakat.“

A hazafias felbuzdulás egy-egy Károlyi Edéné szül. Korniss Clarisse grófnő és mások példaadása nyomán a legkülönbözőbb társadalmi osztályok részéről a legmeghatóbb módon nyilatkozott meg. Az ünnepi ódát Matolai Etele, Zemplén megye ma is élő nagymúltú nyugalmazott alispánja szavalta. Harmincznégyéves fiatal ember akkor, — ma a patriarchák korát élő 90 éves aggastyán, a kinek megengedte a gondviselés, hogy *ötven év mulva!* — Kazinczy Ferencz születésének másfélszázados évfordulója alkalmából, az öregségtől csak alig meghajtott fővel, régi érczes hangján hirdethesse ismét a költő szózatot szárnyalásával a nagy ember soha el nem múló emlékezetét.

Sátoraljaújhely, 1915 augusztus 30.

Emődý László.

Vörösmarty stipendiuma.

Rexa Dezsőtől.

Ha a magyar cultura áldozatkész támogatóiról történik említés, úgy Jettin József nevét nem lehet hallgatagon mellőzni. A kettős kérdésre: ki volt, mi volt Jettin József, rövid választ tudok adni.

Jettin József volt az a torontálmegeyi, tiszaszentmiklósi bérlő, a ki Jettim József néven Bécsben 1800 november 14-én czimeres levelet nyert; mely nemesítése a királyi könyvek LX. kötetének 274. lapján feljegyeztetett. E csekély adatnál jóval többet mond azonban a Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak Budán 1815. évi augusztus 21-én kiadott 23,700. számú hirdetménye. Míg az előbbi adat csak azt mondja, hogy Jettin József királyi kitüntetésben részesült, addig az utóbbi hangosan hirdeti, hogy e királyi kiténtetés valóban érdemes férfit ért.

E hirdetmény Jettin József végrendeleti hagyományáról szól. A nagylelkű férfiú végső óhajával a magyar ifjúságot s általa a magyar közéletet, hazánk jövőjét akarta támogatni, midőn vagyonát, vagy talán csak vagyonának egy részét — iskolai fundációra rendelé. A hagyomány tetemes volt. Kamataiból évente ötvenöt tanuló nyert jutalom díjat, mely fejenként 80, 150, 180 forint volt.

Hogy ez alapítvány mily kikötéseket rendelt a jutalmazandóknál tekintetbe vétetni, azt az alábbi vármegyei rendek által a közgyűlési jegyzőkönyvbe foglalt megőrkítés elmondja.

Fejér vármegye karai és rendei 1815 november 22-én és 23-án tartott közgyűlésén tárgyalta a Helytartótanács ama hirdetményét s azt a jegyzőkönyvbe következőleg rendelé feljegyeztetni:

„2065. Néhai Jettin József oskolai fundációt téven, ennek következésében a NM MK H Tanács f. é. aug. 29-ről 23,700. sz. alatt e következőket mindenekk tudtokra adatni rendel: 1-ször a mostan kezdő oskolai esztendővel 10 tanuló ifakk, mellyek közül egy mindenkoron Tisza szt. Miklósi lészen, esztendőnként 180, más 10 ifakk 150, 7-étnek [*sic!*] pedig

100 fk egyenkint értvén adódnak segedelemül. 2-szor, hogy ezen kedvezésben valaki részesülhessen megkivántatik, hogy az valóságos szegény és keresztény hitű legyen. 3-szor tanulásában és magaviseletében magát megkülömböztesse, annyival is inkább, hogy ezekben hátramaradás tapasztalatván kétszeri intés után stipendiumát elveszti. 4-szer A legelső oskolákk rendes bizonyosság leveleivel az előbbi pontban kívánt tulajdonságokat megmutathassa. — Továbbá az árvákra nézve megkivántatik, hogy azok neveletlenek,* igazi keresztény szülők gyermekei lévén, mind ezeket lelkipásztorokk bizonyosságával megmutathassa, nem tévén e részben különbséget akár férjfi, akár leány legyen, ezek közül Esztendőnként 18-an száz forintokkal, 10-en pedig 80 fkal fognak megsegíttetni. Mindezek pedig Pesten, Budán és Szegeden alkalmazatos Polgároknál élelem, szállás és a nemzeti Oskolákban való járásra fog szerzetetni; végtére az ezen Segedelemben részesülni kívánók mindenkoron ebbéli folyamodásokkal sz. István naptól sz. Mihály napig Pestre útasíttatni rendeltetnek.

Kihirdettetnek. “

Az előbb említett helytartótanácsi s az utóbbi vármegyei kihirdetés szerte hordá a bőkezű alapítvány hírét az országban.

Valószínű, hogy az iskolák a helytartótanácsi közhirdetményt kapák meg, — míg az iskolázató közönség rétegeibe a vármegyei közgyűlés hirdetménye hordta el a hírt, hogy a jeles diákok, ha szegényebb sorsúak megszabadulhatnak a gondoktól, melyeket a tandíj és „koszt-, quártély“-költség előteremtése okozott minden esztendő elején és végén.

Ötvenöt tanuló reménykedhetett a támogatás elnyerésében s így hihető, hogy a kérvényezőök nagy tömege jelentkezett a fundáció kezelésével végrendeletileg megbízott Liptó-Teplai Dvornikovits Miklósnál, a septemvirális tábla bírójánál. Képzeltető, mily nagy volt a pályázók száma, hiszen azidétt a nemes diákok legnagyobbbrészt megfeleltek a végrendelező kikötéseinek. Az iskolákban hemzsegtek a szegény, jól tanuló, derék nemes ifjak, a kiket csak úgy isten nevében bocsátott az iskolázásra az apai ház, a mely kicsi volt, kopár volt s melynek udvarán a diák sok testvére várt arra, hogy neki induljon az iskolázásnak, avagy iskolázatlanul nyuljon a kapa, ásó után, álljon be valamelyik módosabb nemes szomszéd szolgálatába...

A fent körülírott feltételeknek mindenben megfelelt nemes *Vörösmarty Mihály* velencei árendás fia, a székesfehérvári

* Természetesen kiskorú értendő, — az eredeti helytartótanácsi kiadványban: *ut sint minorenes*.

cziszterczita gymnasium ötödik osztályába járó Mihály, a ki az iskolai anyakönyv és a fennmaradt értesítő igazolása szerint az eminensek között is az első volt.

1815/6-ban — két Vörösmarty fiú járt a székesfehérvári gimnasiunba: Mihály és az 1802-ben született János, a ki a III. osztály eminensei között a tizenkettedik volt. A kettő közül Mihályról remélhette a fiúk atyja, hogy elnyeri a jutalomdíjat s ezért lépéseket is tett annak elnyerésére. Személyesen megfordult Dvornikovits septemvirnél s akkor bizonyosan jól felszerelt folyamodványát is elébe terjeszté. A mellékletek megnyerhették a consiliarius úr tetszését, s biztatá az apát, hogy fáradozása nem lesz eredménytelen, — ha a még szükséges szegénységi bizonyítványt mellékel. A szegénységi bizonyítványt is, épp úgy mint minden a nemességet illető okmányt a vármegye karai és rendei — a mindent tudó, a mindent ismerő test — volt hivatva kiadni. Ide fordult tehát a szerencsés végzéssel kecsegtetett apa s kérvénye 1816. évi január havában a megyéhez felérkezvén, e hó 26-án tartott kisgyűlés tárgyalás alá is vette.

A benyújtott kérvény szövege* a következő volt:

„Tekéntetes Nemes Vármegye!

A' most leg közelebb tétetett kegyelmes köz hirdeménynek folytába Méltóságos Dvornikovits Consiliarius Ur Eő Nagyságánál, a kinek kormányzása alá biztatott azon fundus, melyet nem régibe egy bizonyos Uraság a szegényebb tanuló gyermekeknek felsegállítására tett, itten Fejérváron tanuló fiamnak Erkölséről és Tanulásáról szöllő Testimonialisával megfordultam, a' mely alázatos folyamodásomat Tisztelt Consiliarius Úr kegyessen helybe hagyta, kivévén azon ellenvetést, hogy még ennek megnyeréséhez mivelhogy tsak a valóságos szegény gyermekek vétetnek fel a' Nemes Vármegyétől nyerendő 's szegénységéről szöllő Bizonyság Levél kívántatik.

E' végre alázatosan esedezem a' Tettes Nemes Vármegyének, hogy ezen Atyai tzelomnak eszközlését, ki mint kilentz élő gyermekeknek fel nevelésére valósággal tehetetlen vagyok, méltó tekintetébe vévén 's a' már többször tisztelt Consiliarius Urnál a' fiam részére Stipendiumot nyerhessek, a' Szegénységemről szöllő Bizonyság Levelet ki adni méltóz-

* A kérvény eredetije mellékleteivel jelenleg Fejér vármegye levéltárában *Acta fam. & loc.* című gyűjtemény „V” betűs kötegének „Vörösmarty V.” csomagjában. Rövid idő multán azonban a Fejérmegyei és Székesfehérvári Múzeum-Egylet múzeumában lesz letétül elhelyezve.

tasson. Mely ebbéli kegyességéért örökös háladatossággal maradok

A Tettes Nemes Vármegyének

alázatos szegény szolgája

N. Vörösmarty Mihály
velentzei Árendás —“

Kivül :

A Tettes Nemes Fejér
Vármegyéhez nyújtandó
alázatos

Könyörgő Levele

a' belől irottanak.

Az említett napon tartott kisgyűlés 112. pontja volt a kérelem, melyre

rendeltetett :

A' könyörgő által kívánt bizony-
ság Levél hiteles formában ki
fog adatni.

Kiadta B. Rudnyánszky Mihály
Al. Jegyz.

Már a gyűlés elé kész bizonyság-levél fogalmazvánnyal lépett az ügydarab előadója, — a mely (úgy látszik) nem dicsekedhetett kifogástalan stílus curiálissal, mert ahelyett egy új készült s az azután a fent nevezett aljegyző *Exped.* jelzésével ellátva, tényleg a kérelmezőhöz jutott. A két fogalmazvány fennmaradt, de csak a végleges szöveget adjuk közre :

„Mi Fehér Vármegye etc. etc. Akkoron Nemes Vörösmarti Mihály illendő kéréssel előttünk megjelenvén, azon könyörgött, hogy arról adnánk neki hiteles Bizonyásgtévő Levelet, hogy számos gyermekeinek felnevelésére s azoknak illendő kitanittatására magától elégtelen volna. Minthogy pedig senkinek is, az igazsággal meg egyező kérését megtagadni nem lehetne ; azt pedig köztapasztalásunkból tudjuk és meg esmérjük, hogy a' fellyül említett könyörgő Nemes Vörösmarti Mihálynak ezen Megye kerületiben semmi fekvő jószágga nem lévén, Megyebeli helységünkben Velenczén egy bizonyos darab portziónak haszonbérletéből magát 's familiáját tartja, következésképpen Számos Gyermekeinek fel nevelésére 's kivált azokk illendő ki tanittatásokra elegendő tehetsége nem volna ; azért is a' meg irottakért ki adtuk ezen hiteles Bizonyásg Levelünket, a' köz igazság is azt hozván magával, Költ etc. etc.“

Az apa kérelme azonban eredménytelen volt. Hiába voltak az eminens bizonyítványok, hiába volt a „szegénységről szólló Bizonyosság Levél“, hiába volt Dvornikovits consiliarius úr kegyes helybenhagyása — a remélt eredmény elmaradt. Vörösmarty Mihály is csak nebuló volt még s ki tudhatta akkor azt, hogy a „szép remény, a melyre a nebuló jogosított“, az a „Zalán futása“, a „Merengöhöz“, a „Szózat“ volt?

Vörösmarty Mihály nem nyerte el a stipendiumot — más ötvenöt ifjú volt a szerencsés. A gymnasiumi anyakönyveknek a költőre vonatkozó bejegyzésénél azon rovatba, mely arra a kérdésre ad választ „stipendista?“ — e szó van írva: „non“. (Vörösmarty János anyakönyvi bejegyzésében éppen így.) Sajnos, a gymnasiumnak nincs levéltára s az anyakönyveken kívül a mult időkből semmiféle irott emlék fenn nem maradt s így a kérvény elintézéséről sem maradt fenn emlékezés.

*

Abból az időből csak egy stipendiumszerű alapítvány létezik még manapság is Székesfehérvár kitűnő gymnasiumában.

1770. évi márczius negyedikén Korn Lipót jezsuita, a ki akkor a rend székesfehérvári házának tagja volt, 1200 forintot hagyott végrendeletileg a gymnasiumnak, hogy annak kamataiból jutalomkönyvek osztassanak ki a jelesebb tanulók között. A josephinizmus ez alapítvány felett sem tekintett el nyomtalanul. A jezsuitákkal együtt azok vagyonát is semmivé tette, — s nem tett különbséget rendi vagyon s alapítvány között. A Korn-féle fundus is szépen elvándorolt Bécsbe, az államkasszába s hosszú időre elvonatottnak szép rendeltetésétől.

Majd később, a mikor a gymnasium épülete (a mely császári rendeletre kaszárnya lett), ismét a cultura céljának átadott, s az iskola, mint katolikus gymnasium világi vezetés alá került, — visszanyerte az alapítványi vagyont is s az még ma is szolgálja az alapító által kívánt célt.

Az elmúlt tanév végén 168 korona értékű könyvet osztott ki az igazgatóság a jutalomra érdemes tanulóifjak között.

De hogy annak idején nyert-e Vörösmarty a Korn-alap jutalomkönyvei közül, — ki nem deríthető. Kétségkívül elsőrendű érdekességű culturtörténeti adalék lenne, ha tudnók, hogy a XIX. század elején — mit nyertek jutalomkönyvül a magyar iskola jeles diákjai, s különösen mely könyv volt az, a melyet a költő tizenhat éves korában ilyen módon kapott?

Tóth Kálmán akadémiai tagsága.

Viszota Gyula I. tagtól.

Tóth Kálmánt 1861-ben ajánlotta az I. (nyelv- és széptudományi) osztály levelezőtagnak, s a nagygyűlés 1861 deczember 20-iki ülésén 23 szavazattal 15 ellenében (akkor csak abszolút többség kellett) még is választotta. A választást abban az időben az Akadémiának be kellett mutatnia Magyarország katonai kormányzójának, akkor gr. Pálffy Mór altábornagynak, jóváhagyás végett.

Pálffy Mór az 1861-ben megválasztott tagokat mind megerősítette, csak Tóth Kálmánt nem, mint ezt következő irata (Főtitkári iratok I. sz. 1862.) mutatja:

„Magyar Ország királyi helytartójától. 14516/eln. sz.

Méltóságos Gróf Dessewffy Emil Urnak, a Magyar tudományos Academia Elnökének Pesten.

Méltóságos Gróf Ur! A magyar tudományos Academia folyó évi nagygyűlésén véghez vitt választásokat és pedig

I. a nyelv- és széptudományi osztályban Jókai Mór rendes tagul, Dr. Budenz József, Szilády Áron, Torkos Sándor és Ormos Zsigmond levelező tagokul;

II. a történettudományi osztályban Gróf Teleky Domokos tiszteletbeli, Ipolyi Stummer Arnold rendes-, Kerékgyártó Árpád, Rosty Pál, Urházy György és Torma Károl levelező tagokul;

III. a törvénytudományi osztályban Lónyay Menyhért tiszt. tagul, Dozsa Elek, Falk Miksa, Horváth Boldizsár, Szinováczy György levelező tagokul, Rosetier Vilmos külföldi levelező tagul;

IV. a mathematicai osztályban Hollán Ernő rendes-, Martin Lajos és Kondor Gusztáv levelező tagokul;

V. a természettudományi osztályban Chyzer Cornél, Petkó János, Tóth Sándor és Gf Vass Sámuel levelező tagokul, továbbá Lyck Károl, Murchisson Roderik és Regnault Victor külföldi levelező tagokul történt elválasztását az alapszabályok 27—30. §§. értelmében ezennel megerősítem.

Sajnálattal kell egyúttal kijelentenem, miként Tóth Kálmánnak, ki jelenleg politicalai vétség miatt fenyíték alatt áll s mint levelező tag éppen jelen perczen választatott, elválasztásá-

hoz ennek következtében jelenleg helybenhagyással nem járulhatok.

Miről Méltóságodat folyó hó 23-án kelt előterjesztése folytán értesíteni sietek, s egyúttal felhivom, hogy nékem a magyar tudományos Academia tagjainak összes névjegyzékét, és pedig az elnököket, az igazgató tanács tagjait, a tiszteletbeli, rendes és levelező tagokat és az academia tisztviselőit, név, rang és fizetés szerint külön megnevezve mielőbb felterjeszteni sziveskedjék.

Fogadja Méltóságod különözö tiszteletem kifejezését

Budán December 30-án 1861

Pálffy atn.“

1861-iki fogságát Tóth Kálmán megírja *Az én 1861-iki karácsonyom* című visszaemlékezésében *Irka-firkái* közt (a Magyar Könyvesház 38—40. számában 1877).

Tóth Kálmán a *Bolond Miska* cz. élezcslapot — mint maga mondja — egyenesen a nemzeti érzelmek fölizgatása céljából alapította meg. Első száma 1860 június 4-én jelent meg s azontúl minden vasárnap. Ügyes képeivel, találó és korszerű megjegyzéseivel, gúnyos vonatkozásaival — melyeket ügyesen leplezve a németes beszédű Kipfelhauser szájába ad — nagy hatást ért el és a kormánykörök figyelmét is magára vonta, különösen akkor, a mikor az 1861-iki országgyűlés eloszlátása után, provisorium állott be s az ország kormányzója gr. Pálffy Mór altábornagy lett.

Pálffy magához is hívatta, s mint Tóth Kálmán jóízűen írja, meg is jelent nála kihallgatáson kopott ruhában (az volt akkor a bogara, hogy kopott ruhában járjon) s az ott összegyűlt díszes urak előtt azonnal a kormányzó elé került. Pálffy a maga — „a nemzeti kormány“ — céljainak akarta megnyerni, lapja veszteségeiért kárpótlást is ígérve. Tóth Kálmán azonban semmikép sem mutatott hajlandóságot arra, hogy a kormány célzatát teljesítse. Pálffy azzal a figyelmeztetéssel bocsátotta el, hogy „a gép megindult s a ki abba beleteszi az ujját, annak az ujját a gép el fogja vágni“. Midőn az utczára ért, — mint írja — a kormányzónak azon frissiben kiragasztott ostromállapotú szigorú, de furcsa rendszabályait olvasták az emberek. Tóth ezt a plakátot parodizálta ki a *Bolond Miska* legközelebbi számában közzétett előfizetési „ukázában“. S mivel büntetésül a *Pesti Hirnök*nek, a kormány hivatalos lapjának állandó olvasását helyezte kilátásba, s mivel a véletlen úgy akarta, hogy a felhívás legelőször éppen a *Pesti Hirnök* mellé került, a censor a *Bolond Miskát* lefoglalta. A lefoglalás még nem lett volna nagy baj, megtörtént az máskor is. A szerkesztő

más cikket nyomtatott ki s a lap megjelent. Az új kormányzat azonban épp e tájt más intézkedést foganatosított. Ha a lefoglalt cikk büntethető volt, a lap nem jelenhetett meg és a szerkesztőt a katonai bíróság elé állították. Tóth Kálmánra is alkalmazták e rendszabályt. Előbb azonban Pálffy kormányzó elé került. Pálffy nevetve fogadta és emlékeztette a gépről mondott szavaira. Figyelmeztette, hogy átadja a katonai törvényszéknek, ha írásbeli nyilatkozatot nem ad arra, hogy „jövőre minden célzatosságtól, mely a kormánynak kellemetlen lehetne, tartózkodni fog“. S mivel Tóth Kálmán ily reversalist nem adott, tényleg a katonai törvényszék elé került. Kihallgatásakor azzal védekezett, hogy előfizetési ukázával az orosz állapotokat akarta parodizálni. Hiába védekezett, kétheti vizsgálati fogság után hat heti fogságra ítélték.

A lefoglalt lapszám az 1861 december 1-ei volt, e napon ugyanis nem jelent meg a *Bolond Miska*. A legközelebbi szám (december 8-án) kettősszám volt, a mit a lap a végén így magyaráz meg: „Lapunk mult száma hatóságilag lefoglaltatván, mai számunkat kárpoztulásul kettős iven adjuk“. Ugyane szám első lapján levő két kép is ezélez a lefoglalásra. Az I. kép bírósági lefoglalást ábrázol s a végrehajtást szenvedő így szól: Thyü! az én bútoraimat lefoglalták, mert *adós maradtam*. A II. kép a lap lefoglalását ábrázolja s itt Bolond Miska így szól: Thyü! az én lapomat meg azért foglalták le, mert valamiért nem akartam *adós maradni*. A kép felirata pedig ez: I. Egy okozat, de . . . II. nem egy ok. A december 15-iki számban (50.) az *Irodalmiak* alatt azt olvashatjuk, hogy Bús Vitézt a haditörvényszék 2 havi fogságra ítélte, de azért lapja megjelenik nem saját szerkesztése, de befolyása alatt.

Az 52. szám *Bolond Miskaságai* közt megemlékszik az akadémiai választásról ilyképen: A legközelebbi akadémiai választások alkalmával Tóth Kálmán is akadémiai *széket* nyert. Különös idő jár a mi t. barátunkra, hogy most mindenfelé csak *üléssel* kínálják.* Ugyane számban nyilatkozik Emich Gusztáv, a lap kiadója és jelenti, hogy Tóth Kálmán elítéltetvén, a *névteljes* szerkesztést nem viheti, azért Szokoly Viktor lesz a szer-

* Érdekes, hogy Jókai Mór, ki ugyanekkor választatott meg rendes taggá, humoros költeményt intézett hozzá, midőn „akadémiai tagságra ítéltetett“. Ebben humorosan egybevegyíti az akadémiai tagságot a fogsággal.

De az bosszant, hogy míg más annyi
 Evig várákozhat;
 Te mindjárt az első intrádára
 Kvártélyt, fizetést kapsz.

kesztő, egyébként s dolgozótársak maradnak s a szerkesztői díjat a volt szerkesztő, a lap alapítója, tovább is kapja.

Pálffy kormányzó tehát ezért az elítélésért nem hagyta jóvá Tóth Kálmán akadémiai megválasztását.

Az Akadémia legközelebbi nagygyűlésének (1863 január 12. és 13.) jegyzőkönyvében nincs semmi nyom Tóth Kálmán tagságára nézve. Nem is lehetett, mert Tóth Kálmán — mint fenti visszaemlékezésében is mondja — ismét fogságban volt sajtóvétségért.

1864-ben azonban a január 19-iki nagygyűlés jegyzőkönyvében (24. p.) azt olvashatjuk, hogy az I. osztály a tagajánlás alkalmával „a nagygyűlés figyelmébe ajánlja Tóth Kálmánt, ki harmadéve választatott meg, hogy elnöki úton újabban terjesztessék fel megerősítés végett“. A nagygyűlés a választás után tényleg el is határozta (29. p.), hogy az új tagokkal együtt a királyi helytartó elé terjesztessék fel Tóth Kálmán is, a ki „harmadéve választatott meg s a kire nézve azon ok, mely miatt akkor meg nem erősítettett, azóta megszűnt“.

Pálffy ezúttal (január 22-én) jóváhagyta a választást ilyenképen: „Ezen választásokat ezennel megerősítem s egyúttal értesítem Méltóságodat, miként Tóth Kálmánnak az 1861. évben nyelv- és széptudományi osztályi taggá lett választását most már helybenhagyom.“

Tagságát 1866 nov. 12-én foglalta el. Az ülés jegyzőkönyve így emlékszik meg erről (278. p.): Tóth Kálmán 1861 december 20-án választott és 1864 januárjában megerősített lev. tag székfoglaló előadásul egy tankölteményt olvasott: *A drámai nyelvről*.

Bugát Pál levelei Toldy Ferenczhez.¹

1.

Pest, 16-dik Jan. 1830.

Kedves Barátom!

Vettem barátságos levelét, mely mennél később érkezett, annál inkább megörvendeztete, örömmel értettem az eddig tett és még teendő útját, és örülök azon sok szép tapasztalásoknak, melyeket Barátom utja közben szerzend; vezérelje Barátomat a Magyarok Istene mindenütt, mint hű gyermekét, ki elhagyott ügyünket támogatni iparkodik, és a Tudós Világ előtt is reánk

¹ A Magy. Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratárában levő eredetiről közli Hellebrant Árpád. — Bugát Pál (1793—1865), hírneves orvos, 1830 óta volt a M. T. Akadémia tagja.

elhagyattakra fényt törekszik deríteni. A míg Barátom a Külföldön méhként gyűjtögeti szép ismereteit, adig magam sem töltöm tunyán napjaimat; ugyanis ezekben a napokban végzem be a közöns. Pathologiamat, melyet még egyszer áttekintvén Diaetetikámmal egyetemben, reménylen, hogy a jövő Májusig a magyar Tudós Világ eleibe bocsáthatom; és jövőndőben, ha talán néhány érzelmes és őszinte Barátom azoknak jó és sete oldalát kimondják, nem leszek idegen német tanítványaim számára, azt németül is kiadni. Most a Hahnemann Organonja nyomtattatik, melyet Dr. Horváth a 3-dik kiadás szerint fordítván magyarra, magam hoztam a 4-dik után rendbe. A Cheliusnak két részét szinte megmagyarítottam, a más kettőt örömet átadnám valakinek, mert sok időben telnék az, és időmet legközelebről öntanítmányaim kidolgozására kívánnám szentelni, és azt szeretném, hogy a jövő esztendőben a Physiologiamat adhatnám ki, mit csakugyan reménylek is. A többi időmet a mi folyó irásunk tökélyítésére, gyarapítására szentelem örömet. A Bécsi Cathedrara nézve semmi reménységem sincsen, még edig nincs is kiírva, csak azért szeretnék recurrálni, hogy beküldvén már elkészült Pathologiamat, mely a Hartmannétól egészen különbözik, meg tudhatnám mit gondolnak felőle a Bécsi nagy fejek. Az idén az Universitas ötvenedik évi napját fogjuk Juniusban nálunk ülni, melyre sok készülétek vannak, a Professorok is fölszóllitattak, hogy ezen ünnep föltisztelésére szép és okos dolgokat írjonak, de én nem sokat várok tőlök; Stahly mint most Magn. Rector 12. 4 aranynyi súlyú emlékpénzt üttet, azon tanuló ifiak számára, kik a föladandó kérdéseket legjobban megfejtik; a mi Facultásunk számára három ily pénz jut, a három kérdések karunktól már ki is választattak, de azok anyira fellengők, hogy én tartok tőle, ne hogy semmi felelet ne jöjjön be azokra; ezen alkalommal több külföldi Tudósok is meg fognak tiszteltetni Facultásunk collegialis diplomájával, ha talán azt a dolog természete megengedi. A magyar orvosi világban azolta semmi nagy változás nem történt, néhány chemiai magisterialis értekezéseket kivévén, melyet Schuster fölvygázása alatt nyomtattak, és melyek már eléggé takarosak, folyok, darabtalanok, úgy hogy chemiai nyelvünknek alapját nagyobb részt megtéve lenni gondolhatjuk, mely előmunkák bennünket jövőndőben folyó irásunkban hatalmasan elősegítendek. A Barátom levelében jelentett többféle planumait örömmel olvastam volna, de azt hagyjuk a személyes viszonzlításra. Az Úr Isten tartsa Barátomat a külföldön jó egészségben, és éppen vezesse ismét közinkbe minél előbb, de adig is ne feledkezzen Barátom rólunk; és tartsa ez után is hü barátságában igaz szívű barátját

Bugátot.

2.

Szigeth, Febr. 28-án 1831.

Kedves Ügyfelem!

Ha Barátom levelével megelőzött, megengedjen, holott az az én kötelességem vala, ha azonban látná azon sok dolgot, mely vállaimon fekszik, meg fogna bocsátani; t. i. 11 napig tartó utazásom után Egren, Miskolczon, Kassán, Ungváron, Munkácson, Berekszászon, Szőlösön keresztül a f. h. 21-kén megérkeztem Szigethre, megérkezvén azonnal fölkerestem K. Biztosomat, ki, dicsekedhetem, mind eddig igen leereszkedő vala irántam, ez csak hamarában egy egész mázsa cholericus actákat küldött hozzám, hogy azokból szedném ki a politico-mediceai személyeknek szükséges instructiókat, megijedtem a Molestől, de még jobban midőn abba tekintvén, a quadrata rotundis mixtá-kat láttam; más napra a K. Biztostul segítséget kértem, ki a szomszéd gyéké orvosainak azonnal irt, hogy Commissióba esődüinének öszve, ennek már szinte nyolczad napja, és még eddig Tamásy Szathmár gyeyei Physicusnál nincs talán nem is lesz több segítségem, mit volt egyebet tenni, minthogy magam nyuljak a dologhoz, és Istennek hála legalább annyira vittem dolgomat, hogy legalább clavissát föltaláltam munkálkodásaimnak, úgy annyira hogy ezután örömmel dolgozom, és ha Tárunk számára mással (időm épen nem lévén) nem kedveskedhetem is, az általam kidolgozandó Instructiókat azonban, melynek száma, vagy, mint gondolom, 30-ra rámegeyen, beküldöm abba, ha talán Barátom gondolja azt odavalónak lenni, de miért nem! — Iparkodjék Barátom, hogy a 2-dik füzet legalább Mart. 4-ére megjelenjen, nevemben kérje Pólya urat, kit igen tisztetek, hogy ne sajnálja Tárunktól fáradtságát, a vizrákot ezen a vidéken úgyis igen örömmel vették, de örömmel a cholérát is mint alkalmi darabot. A boldg. Kisfaludy Barátunk emléke emelésére tett fölszólítás közül egynehányat már eddig is elosztottam, és vagy négyen hamarában szavakat adták rája, én még többeket is reménylek. Ha a Bajza criticaí lapjai kijönek, ha lehet, oly módon mint a Kisfaludyfelszólítást, azonnal küldje meg, úgy is oly bohó valék, hogy semmi olvasni valót nem hoztam magammal, ámbár olvasva mulatni, s mást tanulni kevés időm van, ezen érdemes Barátunkat itt is szeretném megismertetni. Az Academiáról most alig van időm gondolkozni, ha Bajzát be nem tudják csinálni, megátkozom azt az Academiát, vajha a törvényes részre, senki sem választatván ki, Stettner Barátunk ütne valamit hamarában öszve, az Academia nehezen fog csinálhatni jobb ternót nála. A dolog úgyannyira elfoglal, hogy még Szigethnek egy útszájánál többet nem ösmerek, pedig szeretnék nyelvbeli különöségeikre figyel-

mezni. Azt mondhatom, hogy kiejtésök, főképp asszonyaiknak gyönyörű. — Kassán keresztül mentemben a híres éneklő és színjátszókat nem hallhattam, sajnálom, akkor éppen szünnapjuk volt. A choléráról itt keveset tudunk, e napokban kaptunk egy officiosus levelet Colomeából (ha nem hibázom, úgy hiják a helyet), melyben a choleralepte helyeken ökelme ugyan csak szelidülni mondatik, nem öli a lengyelt, vajha az orosz sem. Ma egy örménykereskedő kapott Lengyelből levelet, azt írják, hogy cholérának hirtelen híre sincs, hanem hogy a lengyelek jól megabajgatták az oroszokat; vajha igaz volna! A Galiciához és Bereghöz ütődő sarkán Marmarosnak, azt írja az oda kirendelt sebész, százonként betegszenek, de egy pár nap alatt az adott hánytatóra epét hányván, meggyógyulnak, ezek közül sokan maguktól is hányanak és —nak, valjon nem valami szelidült cholera-e ez is, a velem jött sebészt és a vgye Physicussát a helyszínére kiküldöttem, hogy nézzenek utána, ha valami van a dologban, érdemes lévén, leírva jó lesznek a Tárba. A K. Biztos ide még épen az eféle betegség végett két sebészt és egy doctort idéz, ha jönnek ezektől is el lehetne küldeni a critica lapokat, de jobb szeretném a postán, mert úgy 6 nap alatt megkapom. Tisztelem Bajzát, Vörösmartit (itt vagyok Vörösmart, de oh fájdalom nem Vörösmarti mellett), Stettner, Bártfay, Valther, és Tasner urakat, Barátomat pedig öelve vagyok

hív ügyfele

Írni, el ne mulasson.

Bugát.

3.

Sziget, Mart. 29-én 1831-ben.

[T. Schedel ügyfelemnek.]

Kedves Barátom!

Levelével együtt vettem Tárunknak második füzetét is, melyet áttekintvén, ha vele minden olvasóink úgy meg vannak elégedve, mint én, úgy merényünk nem lesz sikertelen; a mit ugyan, ámbár Barátom utolsólevelében igen megijesztett, még is még mindig reménylek, az én feleségem legalább dicsekszik, hogy a praenumeransok még mindig jönnek; adja az Isten, hogy legalább 300 legyen; van e Barátomnak ennyihöz reménysege. Részemről sajnálom, hogy bele nem dolgozhatom, de reményem, hogy nem sokára haza szabadulok, s akkor, mit eddig mulaszték, helyre fogom ütni. Barátom tudni fogja történt visszahívásunkat, és azt is fogta hallani, hogy ennek ellenére stafaliter parancsoltatott itt maradásunk; részemről valamint az első igen megvigasztalt, annyira levert ezen utolsó; csak kettő fáj most nekem, először, hogy szegény de szeretett feleségemet igen

sajnálom, és hogy szabadulásom napját bizonytalannal nem tudom, reményilem mégis, hogy a jövő holnap második felében haza vergődünk; részemről nincs is már sok dolgom, miután az Instructiók készen vannak, az időunalom megöl, miért nem küldte el a critical lapokat. Újság itt keves van, egyebb, hogy a cholera még mindig harapódzik, nem tudom a rossz politikai rendelések e, avagy a baj epidemicitássa oka terjedésének. — Tehát új nevek fognak föltűnni Tárunkban; annak igen örülök, vajha mind untalan mások és mások, de jók jelennének meg. Barátunk Vörösmarti, mint hallám beteg, csak nála csinálja meg a homoeopathia az eclatans foganatot, mást vigye ördög akár mit eszközöljön. Hát az Academia, Academicusok mit csinálnak, nyugszanak talán; arról egy szót sem ír. Szégyen a Segéd titoknoknak.

Ölelve vagyok

barátja

Bugát.

Már postán volt levelem, midőn egy örvendetes hirt hallottam egy a cholera végett itt tartózkodó Majortúl, t. i. bizonyos hirekből tudja állítása szerint, hogy a lengyelek Warsó-nál megverték az oroszokat. Ezekből 30, amazokból pedig csak 12 ezer esvén el; az én kívánságom az lett volna, hogy amazokbul vagy 50.000, ezekből pedig 50 esett volna el, ezer emberre t. i. egyet szám-lálván! éljenek a Lengyelek! A Kisfaludy munkájira már 6 forint le van nálam téve. majd iparkodom, hogy sokat öszve vederjek! Ha a Vörösmarti Tündéje már megjelent, azt is kérem Barátom küldjön egy exemplárt őt magát szólíja meg, majd küld ő nekem. Ma a Commissarius Marmaros végső csúcsára rándul ki az olasz-szal Körösmezőre, hol contumaciát állított, az olaszoknak ott kell a contumacionalis manipulációkban az individuumokat instruálni. Nagyon sajnálom, hogy a Protomedicustól Pólyát nem kértem ide, már akkor Wolfsteint nevezte ki, amaz tárunknak is több hasznot hajtott volna itt szerzett tapasztalásai által. Togniót többé nem láttam Pesth-ről elutazása után, sem róla, sem Maj-láth-ról nem tudni semmit hol és mit manipulálnak.

4.

Sédel Tárnok barátomnak.

Levelem czimre jól eltalálta barátomnak Másodtitoknokká való kinevezését, minek én szer fölött örülök; vajha az academiánál minden úgy történt volna. Hogy Horváth István academicusságáról lemondott, az fáj, mert tudom, hogy sokaknak szarvát törte volna; most már sem Horváth sem Helme-czy, ki fogja ledörögni a vakmerő tudatlant? Irjon Barátom kérem, sokat de sokat, mindent a mi csak figyelmet érdemel; jól esik

nekem ennyi dolgok közt ezen vendégtelen országban. Itt a magyar nyelv culturája iránt nem épen részvéttelenek az emberek, úgy a Kisfaludy munkáira nálam két Úr már letette a praenumeratiót, reménylek többet is, csak kijárhatnék, s barátkozhatnám, mit, dolgaimat végezvén reménylek, mert akkor egészen apostolkodni fogok; tárunkra is megszólítottam egy magyarul csak olvasni is alig tudó sebészt, ki nálam letévének annak taxáját, Barátom a jövő füzet megjelentével neki az előbbeni füzettel együtt meg fogja küldeni, íme czíme:

Martini Pál úrnak
seborvosnak
a szigethi camerai Administratiónál

Szigethen.

Tessék pedig ezt nekie Postán küldeni, mert 6 forint 24 krajczárt tett nálam le ezüstben. A legénységet tisztelvén Barátomat pedig ölelvén vagyok

hüve

Bugát.

5.

N. Szöllös, 16-ik Junii 1831.

Kedves Barátom!

Itt váltunk vontatót, a postamesternél lévén, értém, hogy azonnal indul a Posta Pest felé, nem akarám az alkalmat elmulasztani, hogy kérjem Barátomat arra, hogy méltassék engemet tudósítani a legközelebbik postán, ha Gabriely Advocatus Barátom, kit Bajza Barátunk is esmer, nem adott-e Barátom Uramnak kezébe ezer huszonöt bankó forintokat, melyeket nekie Gyöngyösre kellett volna küldeni az én elutazásom után, de aztán (mert a mit nem tudtam Pesten léttemkor) Gyöngyösön keresztül menvén, magam adtam által az érintett summát, nekie pedig ugyancsak Gyöngyösrül irék, hogy azokat gondviselésül adná által Barátomnak; nem kis aggodalomban vagyok tehát a pénz felől, valjon általadott e Barátomnak szándékom szerint, vagy tán a közben míg Gabriely levelemet kapná elküldötte Gyöngyösre, avagy még a kezében vagyon, kérem tehát tessék erről tudósítani. — Ne sajnáljon Barátom az Ipámhoz vagy napámhoz fölugrani és nekiök jelenteni, hogy terhes utunk után Szigethöz igen közel vagyunk jó egészségben főkép leányok, feleségem onnét fogjuk őket tudósítani. — A cholera-tól itt mindenütt félnek, de fölöle semmi bizonyost nem tudnak. Újlakon két oláh sószállító izibe meghalt a napokban, furesa volna, ha a Tisza mentében szállana le a cholera. Köszöntöm barátaimat, és barátomat ölelve vagyok

hü barátja

Bugát.

Raptim, a következő alkalommal többet.

Ha keresztül menvén Ipámhoz, Barátom kitudna a Friule Therese-től, valjon nem érkezett e nekem Szigethről holmi aprólékaim, igen szeretném, ha a benn lévő írásokat, könyveket, nevezetesen pedig egy feleségmentől való retourlevelet magához venne, mert ezen levéltől félek, ne talán fölszakasztván, valami olyan legyen benne, a mit nem szeretném, hogy megolvassának.

6.

Szigeth, Junius 21-én 1831-ben.

Kedves Barátom Uram!

Reménylem, hogy azolta Szöllösrül irt leveletem vette, ezennel kérem újlag Barátomat minél előbb válaszolni arra; írja meg Barátom azt is, hogy Baranyai az ígért és már eltelt időre azon 100 forintot letette-e, vagy nem, ha nem, jó lenne tán ötet nevemben megszálltatni. A feleségem kéri Barátomat, ha méltóztatnék lakásunkba általmenni, s ottan a szeglet — vagyis vörösbutrú szobátul nevünkben a kulcsot elkérvén, mintha némelly könyveket akarna keresni, nézze meg Barátom ha a Dunára eső nagy tükör alatt levő asztalkának fiókja be van e csukva vagy nem; abban t. i. némelly írások vannak, mellyeket feleségem nem szeretné, ha a fiók nyitva lévén, valahogy szülői vagy atyafiai kezekbe jutna; ha talán nyitva maradt volna az említett fiók, vagy lakatost hivatván a szobaleány által zárassa be azt Barátom; vagy pedig vegye magához azon iratokat. — Utazásomban, a hol csak lehetett sondiroztam olvasóink gondolkozásokat, többnyire csak azon panaszkodtak, hogy nehéz érteni, egyébként meg volnának tárunkkal elégedve; azért kérem Barátomat, a hol csak lehet, clausulában a deák vagy görög neveket is írja föl, sőt olykor, az ördögnek is lámpást gyújtván, egy két idegen szót bele vegyíteni ne terheltelessék, az esztendő végével ugyancsak a tárba jó fog lenni az egész esztendőben előjött terminus technicusok számát alphabetice közölni, ekként reménylhetjük talán, hogy olvasóink igen sokkal kevesbedni nem fognak. Itt közel lévén Erdélyhöz utánna lesznek, hogy valahogy, ha nem sokba kerülne, Ferenczynek hü képét valahogy megkaphatnám, az én akaratom a lenne, hogy még az idén ezzel ajándékoznók meg olvasóinkat. Mit gondol Barátom e részről írja meg. — A tudósítások szerint Magyarország széleitől 4—7 órányira mindenütt dúl Galliciába a cholera több mint negyven helységekbén; Lembergben egy hiteles tudósítás szerint hat nap alatt 1506 beteg halt meg. Furcsa volna ha már Magyarországbán volna a cholera, Tiszaujlakon négy sószállító oláh csak hamarjában meghalt, a

commissarius őket azonnal elzáratta, további tudósításaink még nincsen a többiek felől. Huszton is találtak a mezőn egy halottat, fölbontásáért most van az itteni Physicus és egy sebész kiküldve. — A mint tegnap hallottam a commissariustól hat chirurgus és két Doctor van a consiliumtól ide resolválva, ha még addig, míg Barátom leveletem veszi, azok Pestet oda nem hagyták volna, ne terheltecsék Barátom a feleségemnek új parasolát Fräyle Therestől elkérni, és azt Fräyle Therés jó becsinálván, az említett által elküldeni. — Kezemenél fekszik egy rakás Galliciai Doctorok relatiója, azoknak resultátumát, mihelyt időm leend, meg fogom küldeni, de most más dolgokat adott a Commissarius. — Vörösmarti Bajza Barátaimat, valamint Stettner is ölelvén Barátommal együtt vagyok

Kedves Drága Barátomnak

hü szolgálja

Bugát.

Szigetről utolsó alkalommal elutazván távollétemben még egy pár levelet kaptam, mellyek returoztattak, Pesten létemben mindég vártam, de nem kaphattam, ide érkezcén most értettem a Postamestertől, hogy ő azokat retúrozta; valjon nem hevernek e azok a Pesti postán tudja meg Barátom, és váltsa magához, avagy hová lehettek? Kérde meg.

A parasol azon kaszliban van, a mellynek kulcsa Crettiernel van. Majd el is vétök! azon fiók, mellyben azon titkos írományok vannak, nem a főlebb említett szobában, hanem az ebédlőben van, vagyis mingyárt az első szobában, a mint bemeagy az ember, az én portrétom alatt, hol az óra áll.

7.

Szigeth, Julius 12-én 1831-ben.

Kedves Barátom!

Még a mult postával vettem levelét, mellyre azonnal felelendő valék, ha a K. Biztos Keselymező alá, hol a cholera a legnagyobb dühvel dúl, ki nem küldött volna; hol hamarjában dolgomat végezvcén, féltemben, ne talán azon közben Husztot, mellyen átmenni szükség, elzárják, Szigethre csak hamarában visszasiettem. A hogy Pestet oda hagytam azolta csak egy pár napig sem nyughatám, mert eddig Ugoicsa, Bereg, Szathmár vgyékbe küldözgett a K. Biztos. Eleintén örültem, hogy talán még első magvában el lehet nyomni ezen bajt, de most már ezen szép reményemmel egészen földadtam, napról-napra több helységeket inficiálva lenni hallván. Isten neki hát, ha már a világ szélére jutottunk, ezen hatalmas inség előtt hódolnunk kell! Én a Protomedicus

és Consiliariusnak eddig való történeteimet, tapasztalásaimat föl-
küldöttem Budára, kérje ki tőle Barátom a Tár jövőndő kötetében
talán használni lehet. Nekem most egy csep időm sincs, hogy
dolgozzam az Academia számára, azért is a nekem adott munkák
recenziójátul magamat a Praesesnél dispensáltatni kérem, helyettem
azt Gebhardt Professor úr megteheti, mert ha én most helyette
lehetnék, dolgoznám mint az ökör, az én mostani kiküldtetésem
úgyis inkább reá nézett mint practicusra, mint reám theoreticusra;
adja elő ezt vagy Barátom Uram, vagy Vörösmarti Barátom a
gyűlésben. Az idei közönséges gyűlésből alig leszen valami, avagy
utinam hunc nimbum cito transitisse laetari possemus, hogy magam
is minél visszatérhetnék Barátaim karjai közé. Annak igen örülök,
hogy az én jó feleségemet elhozta, legalább együtt vagyunk,
akármelly Fatum találand is; nem csak az öröm, hanem a viszon-
tagság napjain is jó az illy jó élettárs. Cseke alatt Szathmár
vgyében voltam, hol a tőlünk közönségesen tisztelt Kölcsey Ferencz,
a többi urasságok kitakarodások után is visszamaradt; sajnálom,
hogy nem láthattam, de még jobban sajnálom, hogy nekem
kelle azon helységet, tehát ötet is elzáratni. — Az Isten áldja
meg Barátomat s adjon jó egészséget minyájoknak, s rólam ne
felejtkezzenek, biztassuk magunkat a viszontlátással, a mit én
soha jobban nem kívántam mint most.

Bugát.

Héj, Stettner, Vörösmarti és Bajza Barátim taval jobb esz-
tendőm volt, de tán a jövő ismét jobb leszen!

A Baranyait sürgesse Barátom. Disznóság, két hétre veszi
fől a pénzt, és még fél esztendő mulva sem láthatom.

A Tárra nézve ne aggódjék, Barátom, mert laudatur ab
his, culpatur ab illis. Ha időm leszen, hiszen majd befizetünk
Balognak.

8.

Kedves Barátom!

Vettem régen óhajtott levelét, magam is a múlt postával
irék Barátomnak, az az egy örvendeztet, hogy még eddig Bará-
taim közül mindenik életben van, engedje az Isten, hogy ezen
borús idők minél hamarabb megszűnvn ma holnap egymást lát-
hassuk. A következő postanapnak igen örülök, a Tár végett,
talán valami jót tanulhatok belőle. Hát annak a Johnsonnak,
vagy kinek is hiják, kenőcse miből áll, miért nem analizálja
Schuster; annak is talán nagyobb lesz a füste mint a tüze;
nálunk a Camphorát legjobban szeretik a Hahnemann metho-
dussa szerint. — Tisztelem Vörösmarti, Bajza, Stettner, Bártfay

és többi barátinkat életet és egészséget kívánva nekiök, midőn barátomat ölelném vagyok

hüve

Bugát.

Pólyát tisztellem, Vigyázzon a bőrére, ha halni találok, nekie kell lenni a tárban successoromnak.

9.

Sziget, Augustus 9-én 1831-ben.

Kedves Barátom!

Hát csak örökre elnémult, és megfélemedezett tár feléről, csak nem akar többé írni! Azt gondolja talán, hogy már meg is haltam, azt még nem; élek még kedves feleségemmel; vajha adná már az Isten, hogy ismét láthatnók egymást, és segíthetnék a tárban dolgozni, melly talán ezen mostoha időkben föl is akad; mellybe még is az újlaki cholérát, mint Magyar-országba az elsőt ezen napokban Polyák chirurgustól föltéve föl is fogom küldeni. — Elhiszem, hogy Barátomnak is sok dolgai vannak, mert Pesten még rosszabbul lehetnek a dolgok mint ezen vidéken, tudom sok újat, ezek közt nem sok jót írhatna Barátom, de az ilyeket nem is igen vágyom tudni, úgysis jött már Pesthről sok rossz újság. Jobban érdekel engem a gyöngyösi szerencsétlenség, a hol, mint hallom hét hét alatt vagy négy száz ember meghalt. — Ott van apám, anyám, ott nénéem öt gyermekeivel ezek közt a kis Mercur is, mind ezek szívemen fekszenek, és sajnálom sorsokat. Sajnálom, ha ezen szűk időben szűkelkednek; azért is kérem Barátomat, hogy a Gabrielytól átvett 1025 forintokból, ezen utolsó 25 forintot valami jó alkalmatossággal ergo reversales Gyöngyösre Bugát Jánosnak általküldeni méltóztatnék. Az az Isten adta Baranyai tudom még eddig sem fizette vissza azon egy két napra fölvett 100 bankó forintot, sürgesse kérem Barátom, másként elvesz. —

A Tár példányokat most tán nemis lehet szétküldözni, s nem tudom azon levelemet megkapta e, mellyben egy új prae-numeranst jelentettem. — A Czigler tudósítását Lembergől jó volna közölni, az elegendő számmal nincsen Magyarországbán szétosztva. — Hát a Társaság mit csinál, nem esett e még rajta valami csorba, az Isten őrizze meg! Az academiái gyűlések tartanak e még, és Gebhard járja e a cholericus betegeteket, nekem helyette kellett elmenni, de nekie helyébe jött a cholera. — A Szécsényi Világát küldené meg Barátom, alig van valami olvasni valóm. — Hogyan van Vörösmarti, Bajza és Stettner Barátunk élnek e még, és emlékeznek e rólam, bár csak valamelyikek egy kis levelkével megörvendeztetne. Hát Pólya nem

ment e valahá a cholera ellen. Jó hogy az Inség napján Pesten nem voltak, kicsapott tanítványim még megbicskáltak volna, itt csak fenyegettek halállal, ott talán tellyesítették is volna. — Vegyen magának Barátom egy kis időt, s írjon, arról is mit mond a Protomedicus visszahivatásomról. Öelvén vagyok

hü barátja Bugát.

Igaz e, hogy Pesten a kormos halál dúl, úgy hallok, hogy a Vurm udvarban is kiütött a cholera; eddig oly szerencsés valék, hogy szigethi lakomban is távol valék akkor, midőn benne egy choleras lőn.

10.

Szigeth, 15-dik Julii 1831.

Kedves Barátom!

Hamarában! — Tessék egy eddig kijött Orv. Tár példányt Szigethre megküldeni Tts Asztalos Pál T. Marmaros Vgye Táblabirájának Szigethre megküldeni, a pénz reá nálam van letéve. — Reménylem előbbeni levelemet megkapta; újságot irhatnék a choleráról, de reménylem Barátom közelebről még többet hall; úgy p. o. úgy hallok Tokajban a cholera a legnagyobb mértékben dúl, s hogy már 100 beteg halt légyen meg; a többek közt a patikarius is, kinek felesége most fekszik benne. Szászfalun (épen most jött a tudósítás), 7 choleras halt meg; a Tiszán itt Sziget mellett halnak a csajkások és kormányósok közül, kik contumacia alatt voltak; de még Istennek hála Szigethen semmi baj; azonban készültek tétetnek ezen becsületet nem tudó vendég elfogadására, mi azonnal illa berek! Én, s feleségem egészségesek vagyunk; legyen Barátom is a keblünköl szeretetekkel együtt

Bugát.

Épen most kapok levelet Hidegpatakról (Gallicia határáról) hogy ott is kiütött már a cholera, ez szerint borong minden felől a dög fölöttünk, nem tudom hol csap öszve. — Tulajdonkép a cholera Marschroute-ában úgy is úgy volt, hogy onnét jó a cholera, azonban megcsalt az átkozott.

11.

Sziget, 26-a Julii 1831.

Kedves Barátom!

Tudom ezer dolgai vannak, szomorodva értém azon szerencsétlen catastrophot, melly Pesten történt, és melynek szegény szerencsétlen sógorom is áldozatjává lett épen azon napon, mellyen

magannak is a nép düh áldozatává kelle lennem; de az Isten legalább még eddig megoltalmazott. A szegény feleségem testvére szomorú állapotja végett haza vágyik, magam nélkül pedig az meg nem történhetik; ha Barátom a Protomedicussal öszve talál jöni, ne sajnálja ötet sondirozni, vajjon megtörténhetik e az? Örömet vállalok Pesten vállaimra akármelly provinciát. Legalább az Orvosi Tár is jobban előhaladna, mert tudom szegény Barátomnak elég baja van vele, de ha az Isten éltet, ki fogom én azt pótlani. A Camphort tegnap a Hahnemann lelke szerint egy pár cholerasznak adtam a legjobb effectussal, ajánlja Barátom a Collegáknak, s ha elsül, a mennyi Camphort csak vehet, vegyen sőt már most is elláthatja magát vele. Én ezen betegséget eredetileg epidemicusnak, vagyis ollynak tartom, melly a folyók levegőjében találja conductorát, aztán pedig contagiosusnak tartom, melly miután azon epidemiai ok a cholérát előhozta volna egy individuumban, aztán ex eodem fonte a többi cholerasokkal per contagium communicatit. — Jó volna experimentumot tenni; t. i. egy ollyan vidékről, hol még hire sincs a cholérának szedetnének öszve vagy 40 50 a cholérára praedispositus emberek, öregek, senyvesek, phtisicusok. Ezek absque contactu szállítanának a Tisza partjára, éjeleznének ottan a szabadon, szállítanának egyik helyről a másikra, én azt hiszem, hogy köztök magában is kiütne a cholera; a Statusnak ezen experimentumot megtenni kötelessége volna; mert ha úgy volna a dolog, akkor a mostani politicus rendelkezések jó része haszontalan; mert ezen esetre nyáron főkép arra kellene vigyázni, hogy a víz mentében senki ne háljon; (a malmokból több ember vitt már haza cholérát) egyébként pedig a cordon csak az egyes choleras házakra és az ország határaitra korlátoztatnék. Persze, hogy nem tudjuk, milly distantiára inficiál a cholera, azért azon Tisza partjára szállítandó embereket is legalább 50 ölnyi distantiára kellene kísérni. A politica téli munkálkodásának a legszorosabbnak kellene lenni az egyes choleras házakra nézve. Mert illykor mégis az epidemiai ok, úgy látszik, hogy enged. — Úgy hallám, hogy a deákság Kassán zu Gunsten der Pohlen revoltált; az Isten legyen irgalmas szegény magyar lelkünknek; háború és dög egyszerre igen sok lenne! Szepesség felé vonulni hallom a katonaságot és ennek munitio jár; ez is malum signum in urina; úgy nem tom mikor szakad vége a cholérának. Az Isten éltesen minden magyart, leginkább pedig a mi társaságunkat, ennek tagjait tudja már Barátom; tisztelje őket, vajha ma holnap láthatnók egymást.

Bugát.

Vajha Vörösmarti (ennek kaptam egy levelét), Bajza, vagy Stettner is írának! Ha ideje engedi Barátom írjon az Isten áldja meg.

Épen most jő hozzám a Physicus Peregriny, ki Hidegpatakon, hol a cholera dúl, Camphort Opiummal hat esetben szerencsésen adott; valjon nem a kámfornak kell e azt tulajdonítani?

12.

Nagy Károly, szeptember 4-én 1831.

Kedves Barátom!

Vettem levelét a Tár füzettel együtt, ez mondhatom igen gyönyörködtetett, a Redactornak bizonytal becsületet csinál, s reményilem, hogy e szerint praenumeransaink száma esztendőre kisebbedni nem fog. A scopula anodynanak leírására nem emlékezem, nem történt e hiba, hogy arra provocál Barátom. Ha a Districtussaimban munkálkodó orvosok különös tapasztalásaikat, mellyeket igen sürgetek, beküldik, abból is jó rész telik a Tárba, és valóban azok, a miket helyel helyel hallottam, jók fognak lenni. — Marmarosban majdnem egészen megszűnt a cholera, valamint Ugocsában is, és Szathmárról is csaknem ezt lehet állítani, hanem most már a cholera helyett hideglelések, még pedig gonosz indulatúak főképp Szathmárban jelentek meg, valamint forró epés és ideges lázak is, mellyek szinte öldösik az embert, azonban ez a cholerahoz képest csak csigavér, és az emberek szinte örülnek nekiök, szabadabban kezdenek lélekzeni. Itt vagyok most a Barátom Barátjának Melczernek nyugvó földén, ha annyi időm lesz sirját meg fogom nézni. Tegnap successorával Lánérrel találkoztam, becsületes embernek találtam ötöt, ma talán a gróf megérkezik, fogok nála tisztelkedni, ez alkalommal mégösmarkedni. Hogy Bajza Barátom rólam meg nem felejtkezett az igen örvendeztet, vajha az a gonosz Vörösmarti és Stettner is írának egy pár sort, a távolban szomorú szívemnek igen jól esnék. — Szegény Tittel elhunyt tehát, az már szomorú, nem hihetem, hogy a kakasülőre jobb és becsületesebb embert kapjunk. A Barátom utolsó levelében az is örvendeztetett, hogy Pólya Barátunk olly meglepéddéssel viszi kórházat az ő ottani tapasztalásaitól igen sokat várok. — Azt hallom, hogy az a nyomorú ipám testámentomot csinált, és hogy egyik lányának 100,000 forintokat hagyott volna, ez ugyan nagyon rossz proportiő, azonban csak kezemnél volna már, nem sokat gondolnék vele (ez csak köztünk). Ha Barátom visszahivattatásomról valamit

hallani fog, azonnal írja meg, mert már ezen vándorló életet ez alkalommal igen megúntam.

Ölelve vagyok hű barátja Bugát.

Levelemet csak Szigethre utasítsa.

13.

Szigeth, 7-ber 16-án 1831-ben.

Drága Barátom!

NKárolyból írt levelemet bízhetőleg kapta; ezennel nem alkalmatlankodnám Barátomnak, ha csak egy volt tanítványom számára az Orvosi Tárt megküldeni nem kérném; ez ugyan valamint Asztalos úr is még eddig le nem tette árát, de reménylem nem fog sem egyik sem másik adós maradni. A Tárpéldányt Molnár Ferencz sebésznek Szatmáron keresztül Zsádány helységébe tessék utasítani, de tessék a boritékra fölírni, hogy a szatmári Postamester azt, a Zsádányon tartózkodó seborvosnak, kit ő nem ösmer, kiküldeni ne terhelhessék. — Ezen idezárt levelet ne sajnálja Barátom az inassa által a Veterinarium Institutum főkovácsának Espárnak kiküldeni, én ott egy kocsit csináltatok most, ha még lovat is szerezhetek eleibe, majd jó lesz esztendőre a Tár ügyében benne kocsikázni. — Az utazást már igen megúntam, ugyan mikor lesz vége vándorlásomnak, sok teher és veszedelemmel jár, ha valamit hall Barátom írja meg visszahívásunkat. — Ugoesa és Marmarosban alig van cholera ugyis, hanem Szatmárban új és új helyeken üti ki magát. — Orvosaim olly tunyák, hogy tett tapasztalataikat még eddig egy sem küldötte be, nem tudom, talán ezek is Anarchiába estek, mert nekem több izbéli levelemre nem felelnek. Tisztelem Barátimat, magát pedig ölelve vagyok

hüve Bugát.

Elkezdődnek e october közepével a praelectiok, írja meg, ha hallja Barátom.

14.

Kedves Barátom!

Ma gróf Széchenyihöz kívánok menni, egy szóhalmazt akarok neki ajándékozni, ez alkalommal szeretném, ha a Cheliusért járó honorariumot is assignálná; arra kérlek tehát kedves Btom, légy olly szives, írjad meg az e léptemre szükséges utasítást. Ölelve vagyok

Pest, Dec. 3-án 1844.

holtig hű Barátod
Bugát Pál.

15.

Tisztelt Barátom!

Miként változnak a göcsei szójárás szerint vocalisaink, azt tudnunk mind a finn és más rokon nyelvek jobb megértése, mind régiségeink ügyesebb megmagyarázása végett üdvös volna. — Tegnap Luczenbacher barátunktól úgy hallám, Deák (gondolom) József Pesten van, és ezen úr a göcsei szójárást tökéletesen bírja, úgy vélem, jó volna társaságában néhány órát tölteni; de tán ösmerős vagy vele, azért kérlek intézkedjél e czélunk érésében. Tisztelettel vagyok

Pest, január 7-kén 1845.

hű barátod és szolgálád

Bugát Pál.

16.

Nagyságos cs. kir. Tanácsos Úr!

Tanácskozásul, mikép lehetne honunkban nyelvüvelő egyesületet létrehozni? Nagyságodat vasárnap, az az folyó hó 19-kén délutáni 4 órakor természettudományi társulatunk termébe meghíni bátorzkodván, mély tisztelettel vagyok Nagyságodnak Pesten, január 18-kán 1845.

alázatos szolgálója

Bugát Pál.

17.

Kedves Barátom.

Nagy nálam 2-dik classisra felelt, így jó lelkiösmerettel nem adhatnék hasznavehető bizonyítványt. — Jelenben is betegnek van jelentve. — Finn nyelvet illető könyveimre szükségem lévén mig élek, azokat mindig magamnál akarom tartani úgy, hogy ha tán azokra valakinek szüksége volna, igen természetesen, mint elajándékozottakkal az Academia disponál; ha halok, mint Academia tulajdonai, visszaadattatnak; kérlek tehát tégy rendelést, hogy őket megkapjam. Barátságos tisztelettel vagyok

hű barátod

9-dik dec. 1846.

Bugát.

18.

Kedves Barátom!

Seniorunk Reisinger lévén két napi directorhelyettes, ő rendelte el az egész ügyet; kit is kívánt tárgyadban tegnap megszólítván, csak a r. professorokat mondotta, hogy összehita légyen, mivel egy uttal mingyárt gyűlés is tartatandik.

Tisztelő barátod

Bugát.

(Kelet nélkül. Toldy ezeruzával megjegyezte: febr. 18.)

19.

Tisztelt Barátom!

„A magyar medicina talpköve a kórisme és gyógyítás (diagnosis et therapia) irányában“ e név alatt készül egy értekezésem, melyet a soproni nagy gyűlésre akarnák felküldeni; mivel azonban — legalább az én gondolatom szerint a tárgy olyan, hogy nem lehet elégszer, s elegendő helyen és alkalommal elmondani; azért róla élő szóval vagy irat után előadást tartani a tudós társaság gyűlésében, úgy vélem nem leszen céliránytalan. — Van azonban egy más értekezésem is „a mag nemesítéséről, melyet ugyan a kir. m. tnyai társulat egyik gyűlésében már felolvastam; mivel azonban rajta azolta nem kevés változtatást, javítást, hozzáadást tettem, azért ezt szinte felolvashatom. — A kettő közül tehát lehet majd választani, addiglan meggondolandom, mellyikkel lépendem föl.

Buda jul. 15-én 1847-ben.

tisztelő barátod

Bugát Pál.

Dr. Ingmann már Berlinben van, levelet kapék tőle, Augustus elején már Pesten leend.

20.

Kedves Barátom!

Öcsém Gyurkovics Károly jelenben Petersburgban van, kérdelek és kérek, valjon valami ajánló kis bilétet, melyet levelembe zárnék, nem adhatnál-e számára pétervári ösmerőseidhez, talán azokhoz, vagy ahoz, kivel a Reguly ügyében felelkeztél; ha igen, úgy kérek, tedd ezt minél előbb. Ő egy álló évig időzni Péterváratt. — 2-or. Mi úton lehetne öcsémnek pénzt?

Ezeket kérvén, tisztelettel vagyok

Pest, júl. 30-án 1847-ben.

hü barátod

Bugát.

21.

Kedves Barátom!

A Besse török grammaticája megvan ugyan, de ha valami tellyesebbet kaphatnék, szeretném. — Kérek tehát ha ilyen van, ezt nekem kölcsön adni méltóztassál.

Tisztelő barátod

Bugát.

A magyar, finn és török nyelv hasonlatosságán dolgozom. (Kívül Toldy jegyzete: Vettem nov. 30. 1849.)

22.

Toldy levele — Bugáthoz.

Kedves Barátom,

Kérek ird meg, mikor halt meg Antal, s végintézetében micsoda pontok azok, melyek közérdekekre vonatkoznak. Ma szeretnék valamit írni felőle.

Pest, mart. 20/52.

Hü barátod

Toldy.

Bugát felelete :

Meghalt június 20-án 1850.

Könyvtárát a Jászkúnerületnek; Vagyonából bejövendő összegét — mely úgy látszik = 0 — a magyar tudós Tságnak és a vácsi süket-néma intézetnek hagyományozta.

Bugát.

5-dik aprilban tartandó ttnyi osztályunk gyűlésén, ha más nem volna, elkészíteném Hacsisról, tartandó értekezésemet; ha más van: úgy máskorra hagyom.

(*Mellékelve: következő adatok vannak: Antal Mihál mind kispap végezte Egerben a philosophiát.*

Egerből (gondolom 1811-ben jött Pestre a medicinára, mellyet nem végzett el; innét a törvénytudományra ment által, mellyet végezvén több úri házaknál nevelővé lett.

Szóval nyelvünk terjesztésére a maga idejében többet tett, mint sok más könyvei által; még pedig nyelvünk iránti szeretete olly időben fejlett ki, midőn még mint égő szikra körülte minden sötétségben volt.

Úgy tudom semmi munkát nem adott ki, noha ezt tenni, tehetségei lettek volna.

Jász-Ladányon jött a világra, atyja gondolom ottani comunitási jegyző volt.

Mennyire tudom, választott szaktudománya nem volt, a természettudományok iránt azonban legnagyobb vonzalommal viseltetett.

A legfőbb fokban sanguinicum temperamentummal bírt, úgy hogy őt ennek typosául lehetett volna tartani.

Lelkének legszebb vonása hazafiúi szeretete volt, mit végrendeletében is bebizonyítani akart volna. De sokat akart a szarka, de nem bírta a farka. Ő gondolatom szerint 57 éves lehetett.

Toldy jegyzete czeruzával: Ha 57 éves volt, úgy 1850 jul. 20. halván meg 1793-b. született.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE májusi füzetének tartalma. Berzeviczy Albert *A háború eddigi mérlege* címmel eddigi küzdelmünknek mérlegét fölállítva, megkísérli a jövő feladatait megvilágítani. A háború a szomorú tapasztalatok mellett olyan jelenségeket tüntet fel, melyek lelkünket felemelik, s a jó ügy s az emberiség jövője iránt bizalmat öntenek belénk. Saját katonáink vitézsége, a kétfelé óriási küzdelmet folytató nagy német nemzet példátlan szilárdsága a fegyveres és a pénzügyi helyzetállásban, török barátaink elszánt, hősi védekezése három világhatalom flottája ellen, méltó bámulatra ragadnak. Épp oly felemelő a harcban nem részes közönség odaadása, áldozatkészsége katonáink, sebesültjeink, üldözöttjeink iránt. Általán az erkölcsi jobbulásnak, a lelki megújulásnak erős forrásait fakasztotta fel a háború. A háború nagy nevelője lelkünknek és ítéletünknek, de egyúttal a hazaszeretet nagy iskolája is. Végül a háború szigorú iskolamestere a népeknek, a ki megtanítja őket a maguk és egymás megismerésére. Azonban fontolóra kell venni a lezajlott háború valószínű hatását és következményeit úgy bel-, mint külviszonyaink terén. Valószínű, hogy a változások, melyeket ez a háború a lelkekben és a gondolkozásban, a politikai, közgazdasági életben és a nemzetközi érintkezésben elő fog idézni, sok tekintetben felül fogják múlni az utóbbi évszázadok összes nagy átalakulásait. Új korszak támad, mely meg fogja változtatni Európa egész ideológiáját. A háború tapasztalatai elsősorban bizonyára a hadiszervezetben fogják éreztetni hatásukat. Mellőzvé a belpolitikát, csak a köznevelés és közoktatás problémáinál kell megszívlelni a háború tanulságait. Különösen a testnevelés ügyét kell felkarolni, s az ifjúságot meg kell gyógyítani annak tudatáról, hogy a maga erejét a haza védelmére kell fejlesztenie. Azonban feltétlenül el kell érünk, hogy az iskolában biztosítsuk ifjúságunknak a vallásos, erkölcsös és hazafiás nevelést. A háború külső, nemzetközi következményeit illetőleg két szempontot emel ki a szerző. Az egyik az, vajjon kívánatos-e és sikerülhet-e a tudomány, irodalom, művészet terén a művelt nemzeteknek egészen napjainkig oly erőteljesen kifejlődött közösségét és együttműködését a háború után ismét visszaállítani. A kívánatosság alig lehet vita tárgya. A háború után pedig igyekezni kell a külfölddel együttműködésnek megszakadt szálait újra összefűzni. A másik szempont az, vajjon a most tapasztalt jogtiprások után lehet-e még ezentúl egyáltalán szó a nemzetközi jog s különösen a nemzetközi béke intézményeinek sikeres műveléséről és

fejlesztéséről? Az ideális békeállapot bekövetkezni ugyan sohasem fog, de a jog és béke uralmának a nemzetközi viszonyokban való megszilárdítására irányzott törekvés csődjére még a mai benyomásaink hatása alatt sem szabad gondolni. — Matlekovits Sándor *A háború és az ipari életről* szóló cikkében ipari életünket háborús viszonyaiban vizsgálja, melyet akként jellemez, hogy nagyban és egészben leküzdötte azokat a nehézségeket, melyekkel a háború az üzleti viszonyokat meglepte. Iparunk a hadfelszerelés rendkívüli követelményeinek épp úgy, mint az ország rendes szükségleteinek kielégítésére elég erősnek mutatkozott és kielégítően munkálkodik. Ezzel szemben az építési ipar, a divattal kapcsolatos és a fényűzési cikkek előállításával foglalkozó iparok panganak. A többi ipar elég jól tűri a háborút és ha nem is fényes, de megfelelő üzletet folytat. A háború után az egész üzleti élet és az ipar lendületes jövőnek néz eléje. — Szádeczky K. Lajos *Lengyel-magyar vonatkozások a történelemben* címmel végigtekint a magyar és lengyel nemzet évszázados történelmi érintkezésein. — Czettler Jenő *A magyar mezőgazdaság a háború alatt* című tanulmányában a magyar mezőgazdaság és a magyar földműves szorgalmatossági képességet vizsgálja abból a szempontból, mit kíván a hadviselés valamely foglalkozási ágától és a foglalkozást űző társadalmi osztálytól. T. i. az előbbtől azt kívánja, hogy a hadsereget a szükséges anyagokkal lássa el, az utóbbtól azt, hogy katonát adjon. — Munkácsi Bernát befejezi *Vámbéry Armin tudományos munkásságáról* szóló tanulmányát. — Ferentzi Magda *Macza* című elbeszélése folytatódik. — Sajó Sándor *Dal a messze bérczomromról* és *Háború van* költeményeit közli. A *Szemlében* Siklós Albert *Volkman Robert* jellemzését adja. — Egy névtelen írő a szépművészeti múzeum műkiállítását bírálja. — Végh Gyula *Csendélet és intérier* a tavaszi tárlaton címmel a tavaszi kiállításról ír. — Az *Értesítőben* Berzeviczy A.: Beatrix magyar királynéra vonatkozó okiratok. Michant G.: Anatole France (Elek Oszkártól). Ipolyi Arnold népmese gyűjteménye. Locke: Gondolatok a nevelésről (H. Nagy Józseftől) című munkák vannak ismertetve.

2. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY ötödik (májusi) füzetének vezetőhelyén Bayer József *Romeo és Julia Borháton* című cikkében kimutatja, hogy Gaal Józsefnek *Gyűlölség és szerelem* című novellája, mely a *Rajzolatok 1836-i évfolyamában* jelent meg, Shakespeare *Romeo és Juliája* hatása alatt keletkezett. A tragikus tárgy azonban Gaal kezében érzelmes polgári novellává alakult át, kedvező kimenetellel, s e költőietlen novella gyöngye meséjével, nehézkes előadásával s a lényegeinek háttérbe tolásával legföljebb irodalomtörténeti érdekre tarthat számot. — Cserep József *Róma kora, népe s királyai* című értekezésének második, befejező közleményében megállapítja, hogy Róma eredetét tekintve arkádiai aeolpelasg alapítás, neve a szumirban a. m. 'város', Romulus pedig 'ala-

pító'. A sabinság a Quirinalis és Capitolium elfoglalásával a Palatium arkád-albai telepeseit egyesülésre kényszerítette. Ezóta e két egészen ellentétes fajú és érdekű lakosság keveredésének folyamata alatt nagyon ellentétes mozzanatokot találunk a hagyományban. A latin nyelv mintegy 300 év alatt akkora változáson ment keresztül, hogy még a képzett rómaiak is alig érthettek meg valamit a régiből. — Marót Károly *Homerus comparatus III.* című dolgozatának befejező közleményében összefoglalja a rituális meztelenség eredetére vonatkozó kutatásait. Homerosnál szinte végkép eltűnt a genitáliák batalmi képzetéhez fűződő rituális deixis, s a fejlett szégyenérzet és a meztelenségnek, mint ilyennek, tulajdonított erőképzetek már erősen ki vannak fejlődve. Hekabe említett gesztusa nem a gyászoló nő, félreismerhetetlen benne a másik fél megszegyenítésének célja, a mi a sepulcralis meztelenségben ismeretlen vonás. — Wagner József *Wagner-operák magyar fordításairól* értekezik. Hangsúlyozván a Wagner-operák nagy dramaturgiai jelentőségét, elsősorban abból a szempontból ismerteti az operáknak nyomtatásban megjelent magyar fordítását, hogy mennyiben hiány nélkül való másai az eredeti szövegnek. E tekintetben legtöbb kifogás éri a 'Rienzi' (Böhm Gusztáv) és a 'Lohengrin' (Böhm és Ormai) fordítását. Tárgyi hűség szempontjából főleg a fordítóknál a tárgyban való tájékozatlansága s a formával való küzdelme okozott nagyobb hibákat. — A *Hazai Irodalom* rovatát Heinrich Gusztávnak Moór Elemér *A Toldi-monda és német kapcsolatai* című dolgozatáról irt bírálata nyitja meg. A bevezetésben szerző a hősmonda és népmese kapcsolatát, azután a monda eredetét fejtegeti Panzer és Wundt felfogása szerint, bár kérdéses, hogy e problémákkal tisztában van-e. 'A monda anyaga' című fejezetében azt az állítást kockáztatja meg, hogy e mondában csak a név történeti, a cselekvények költöttek. Legértékesebb része az értekezésnek a hegedősökről szóló fejezet, míg az utolsó két fejezet, melyekben azt akarja bizonyítani, hogy két népmesének hőisével azonos Toldi alakja, merész és furcsa feltevések halmaza. Általában véve azonban a dolgozat tanult és tájékozott ember műve. — A Szabó Orest szerkesztésében megjelenő *Nemzetiségi Ismertető Könyvtár* két kötetről (Czirbusz Géza: A délvidéki németek, Nitsch Mátyás: A dunántúli németiség) Schmidt Henrik számol be. Részletkutatások híján ily összefoglaló mű megírásának még nincs itt az ideje. Becses és találó megfigyeléseket, sokoldalú és érdekes ethnographiai anyagot találunk e kötetekben, de Czirbusz a magyarországi németiség nyelvi meghatározásánál rosszul választotta meg forrásait, Nitsch művének a 'nyelvjárás'-ról és a 'népdalok'-ról szóló része szintén a források nem ismerése miatt, primitív, a babonák magyarázatában pedig nagyon elveti a súlykot. — Horváth Endrének *Romanos, „veterum melodorum princeps“* című doktori értekezése, Cz e b e Gy u l a szerint, olvasottságról és szorgalomról tanúskodik ugyan, de hiányzik

belőle a teljesség, a mi összefoglaló műben elengedhetetlen, önállóság és eredetiség tekintetében sem felel meg a követelményeknek. — Huszti József helyesi Kántor Lajos *Theophrastos* című doktori dissertatiojának tárgyválasztását, de a dolgozat, relativ értéke mellett is, csak a másoktól tanult ismeretek lelkiismeretes és értelmes eklektikus összefoglalása. — Benedetto Crocenak *Esztétika, elmélet és történet* című terjedelmes művét, melyet Kiss Ernő fordított magyarra, Kristófy György ismerteti. Röviden ismerteti Croce elméletének alapvetését, röviden áttekinti a mű anyagát, kiemelve azt a két fejezetet, mely az irodalomtörténet és a művészettörténet, továbbá a nyelvészet és esztétika azonosságát tárgyalja s így a philologusokat leginkább érdekli. A fordítás nem elég szabatos; bosszantó a sok sajtóhiba is. — A *Szíveket újító bokréta* című dalgyűjteménynek Versényi Györgyből való kiadásáról, mely a Régi Magyar Könyvtár 35. száma gyanánt jelent meg, Gulyás József szól. Röviden beszámol e gyűjtemény irodalomtörténeti jelentőségéről, kifogásolja a helyesírásnak a maihoz való alkalmazását, szükszavúnak találja jegyzeteit, hibáztatja, hogy a kiadó nem utal olyan gyűjteményekre, melyekben az illető dalok vagy változatai előfordulnak. — A *Külföldi Irodalom* rovatának élén Petz Gedeon ismerteti Andreas Heuslernek *Die Anfänge der isländischen Saga* című művét. Heusler sikeresen czáfolta meg azt, a főleg Bugge Sándortól hirdetett fel fogást, hogy az izlandi saga a kelta irodalom hasonló termékeinek köszöni létét, s a kelta hatást nagyon szűkkörűnek tartja. — Schmidt József L. v. Schroeder *Arische Religion* című művének első kötetét ismerteti. E kötet bevezető része egy nagyobb műnek, melynek feladata rekonstruálni összehasonlítás útján az indogermán ősnép vallását. Ismertető sorra czáfolja Schroeder állításait s vállalkozása siker telenségének okát helytelen módszerében látja. — N. Kostyleffnek *Le mécanisme cérébral de la pensée* című művéről Sas Andor szól. E könyv többek között öt francia író nyilatkozatát közli dolgozásuk módjáról, s bár mindebből nehéz általános igazságokat kihámozni, vannak a könyvnek figyelemreméltó lapjai, pl. a melyeken szerző az írói tehetséget a tudatos életre s a környezet hatására vezeti vissza. — P. A. Merbachnak *Bibliographie für Theatergeschichte* 1905—1910 és Edgar Grossnak *Johann Friedrich Ferdinand Fleck* című művét, a „Schriften der Gesellschaft für Theatergeschichte” XXI. és XXII. kötetét Kádár Jolán ismerteti. — A *Programm-értekezések* rovatában Heinrich Gusztáv meleg elismeréssel méltatja Hoós Ferencnek *A shakespearei drámák szerzőségi kérdése* című dolgozatát, kiemelve az anyaggyűjtésben kifejtett szorgalmát, a világos elrendezést, elemzést s a meggyőző bírálatot. — Zlinszky Aladár szerint Klein Gyulának *A képes beszédről* írott értekezése jó megfigyelő tehetségről tanúskodik ugyan, de túlzások is vannak benne. — Báthory Andornak *Pósa Lajosról* való felolvasását Papp Ferencz izlésesnek

és érzéssel megírtnak találja. — Csukovits Sándor *Szigligeti Ede* című dolgozata, mint Vértesy Jenő megállapítja, lelkesen és melegen megírt munka, de az irodalomtörténet nem nyert vele. — Lippay György *A latin nyelvi tanítás eredménytelenségi és a reform-gimnasiun* című művében Reibner Márton szerint éles szemmel és szókimondó nyíltsággal jelöli meg a bajok okait. — Vértesy Dezső Kis Albertnek *A görög nyelv és irodalom tanítása a középiskolában* című dolgozatát némi hiányai mellett is a hellén cultura lelkes apológiájának tartja, Horváth Dezsőnek *A latin régiségtan és irodalomtörténet tanításának módszere* című munkáját pedig nyugodtan és gondosan mérlegelő philologus írásának. — *A Vegyesek* során Bódis Jusztin nyilatkozik Révay József bírálataról, melyre Révay nyomban felel. — „*Fakó lovam a Murza*“ címmel Réthei Prikkel Marián megállapítja, hogy a *Murza* lónév alapján Balogh Ádám nótájának hitelességét kétségbevonni nem lehet. — *A kurucz balladák kérdéséhez* szól hozzá Weber Arthur is, kimondván, hogy a „Bujdosó Rákóczi”-nak újabban felfedezett Thaly-féle kézírata nem egyéb idézet-kiírásnál Thaly kiadványából. — A füzetet az *Új könyvek* rovata zárja be, rövidebb könyvismertetésekkel.

Ugyane folyóirat VI—VII. (június—július) kettős füzetét Szigeti Gyulának *A Fodor—Szigeti-féle görög-magyar szótár cz.* dolgozata vezeti be, melyben beszámol a Budapesti Philológiai Társaság görög szótára keletkezésének történetéről, a szerkesztés elveinek megállapításáról, a szótár terjedelméről, anyagáról. A szerkesztők — több válság után Fodor Gyula és Szigeti Gyula — 1912 januárjában kezdhették el tulajdonképen a rendszeres munkát és 1915 márcziusában szolgáltatták be az első 25 iv kéziratát. A munka alapja a Bailly-féle görög-francia szótár, jó szolgálatokat tett a Thesaurusban és Papeban hiányzó anyagra nézve a Herwerden-féle „*Lexicon Graecum suppletorium et dialecticum*”. — Vértesy Jenő *Az ál-shakespearei Oldcastle-dráma* című dolgozatában először a Shakespeare szerzősége ellen szóló argumentumokat ismerteti, melyek között legfontosabb Henslow színigazgató naplója; e szerint e darabot Munday, Drayton, Wilson és Hathoway írták. Magából a darabból is sok érv meríthető Shakespeare szerzősége ellen. A dráma nem ellendarab „IV. Henrik” ellen, mint a közhiedelem véli, hanem egy másik dráma ellen, melynek czime „*The famous Victories of Henry the Fifth...*”. Az Oldcastle-dráma át meg át van itatva Shakespeare-hatással, s ha száraz és sokszor prózai is, jellemzési módja hasonlít Shakespeare-re, forrása is ugyanaz: Holinshed krónikája. Lehet, hogy Sir John alakjához Falstaff személye adott ösztönzést. — Czebe Gyula a „*hazatérő férj*” és a „*rezervátéskis tisztasági próba*” *motivumai Achilles Tatiosnál* című értekezésében megállapítja, hogy az Achilles regénye második szakaszában (V. 11 s köv.) olvasható Melitte-történet frivol utánköltése a Heliodoros-féle „*Aithiopika*” *pathetikus Arsake-epizódjára*

nak, tulajdonképen azonban két eredeti, Heliodorostól alaphangjában különböző mesemotivum, a „hazatérő férj“ és a „rezervátesküis tisztasági próba“ motivumainak földolgozása. — W á g n e r J ó z s e f folytatja *A Wagner-operák magyar fordításairól* szóló dolgozatát. Befejezvé a zenei kérdések tárgyalását s sorra veszi az egyes operák fordításának bírálatát a zene, a tárgyi hűség, énekszerűség és nyelvhelyesség szempontjából. E közleményben a ‚Rienzi, és a ‚Bolygó hollandi‘ kerül tárgyalás alá. — *A Hazai Irodalom* rovatát A l s z e g h y Z s o l t n a k Szűcsi József *Bajza József* című monographiájáról irt bírálatát nyitja meg. Kiemeli a mű nagy érdemét, hogy hőse pályáját teljesebben tekinti át, mint elődei és nem elfogult. Az aggodalmas pontosság s a sok idézet kárára van a művészi előadásnak, bár egyes részei szépen vannak megírva, legszebb a Bajza költői működését ismertető fejezet. — Schmidt Henriknek *Die deutschen Mundarten in Südtirol* című dolgozata, mint G r é b G y u l a megállapítja, elvi jelentőségű megállapításokat és a német nyelvjárás-kutatásra nézve irányító szempontokat ad. — Kádár Jolánnak *A budai és pesti német színészet története 1812-ig játékszíni és drámairodalmi szempontból* című értekezéséről Z o l n a i B é l a számol be. Elismeréssel szól értekező czélfjéről s az anyag feldolgozásáról, végül néhány tévedésére mutat rá. — *A Külföldi Irodalom* rovatának vezető helyén H e i n r i c h G u s z t á v Paul Riesenfeldnek *Heinrich von Ofterdingen in der deutschen Literatur* című könyvét ismerteti. Ez érdekes monographia két részből áll: egy philologiai fejtegetésből, melyben szerző az Ofterdingenre vonatkozó adatokat ismerteti, s egy irodalomtörténeti részből, mely azokat a költői termékeket tárgyalja, melyekben Ofterdingen előfordul. Nagy szorgalom és pontosság jellemzik e kissé fárasztó munkát, melynek különösen második része Heinrich szerint túlságosan részletes. — C s e n g e r i J á n o s Wilamowitz-Moellendorff *Aeschyls tragödiæ* című kiadványát és *Aeschyls-Interpretationen* című művét ismerteti. A drámákat nem a Mediceus sorrendjében adja, hanem az archetypus sorrendjét akarván helyreállítani, nem volt tekintettel a chronológiára. ‚Actio‘ czímen összefoglalja az előadásra vonatkozó utasításokat, utána megállapítja a versmértékeket. A szövegek közlésében konzervatívabb a régebb kiadóknál. Az ‚Interpretationok‘-ban chronologiai egymásutánban tárgyalja a drámákat. Érdekesek a darabok szerkezetét megvilágító fejtegetései. — Gulyás P á l Willie G. Hartognak *Guilbert de Pixérécourt* című monographiájáról számolván be, ismerteti Pixérécourt jelentőségét és szerepét a melodráma kialakulásában s megemlíti a drámáinak Thökölyről irt darabját. — *A Vegyesek* között B a y e r J ó z s e f kimutatja, hogy Shakespeare Lucretiájából először P. Horváth Lázár fordított le egy hatsoros részletet, beleszövéen 1843-ban megjelent ‚Előítélet‘ című novellájába. — H e l l a F. H u g ó *Caius vagy Gaius?* czímen rámutat arra a hibára, hogy a *Gaius* nevet *Caius*-nak ejtik. — N é m e t h

Gyula kimutatja, hogy Mészáros Gyulának a nagyszentmiklósi feliratok megfejtésére vonatkozó kísérlete tudományos szempontból értéketelen. — A rovatot az *Új könyvek* felsorolása fejezi be, a füzetet pedig berekeszti a magyar philologiai irodalom 1914-i repertoriuma.

Nekrolog.

Beöthy Zsolt r. t. beszéde Baksay Sándor t. t. ravatalánál, Kunszentmiklóson 1915 jún. 20.

Mikor a földünket rengető vihar tombolása közt, futván futva sem érjük be a mieink, véreink, szereteteink pihenőhelyét: e koporsó mellett meg kell állanunk. Egy fej és egy szív pihen benne, mely a mi egész nemzetünk erejének született és végső földi útja után is erejének marad. Baksay Sándor nemcsak egyházunk halottja: koporsóján a szentkönyv mellett egy hervadatlan babérkoszorú is nyugszik, a költőé. Ez a koszorú nyelvünknek egyik legnagyobb művésztét illeti, ki először és eddig egyedül tudta felragyogtatni előttünk a hellén néplélek képét a magyar néplélek tükrében s Homérnak olyan nyelven lett méltó magyar tolmácsává, mely költészetünk örök büszkesége marad. De nemcsak Homért tolmácsolta ezen a művésztétől ragyogó és élettől lüktető, gazdag és gyökeres nyelven, hanem eredeti elbeszélő munkáiban magát a magyar népleket és sugalmait. Ennek a népleleknek legegyszerűbb és legmegrázóbb tragoediáját ő írta meg a *Patak banyában*. Keresetlen, de annál erősebb pathosában magyar népünknek a bibliától áthatott lelke szól; humorában pedig sajátos, eredeti felfogása, eszejárása, hangja, a kötődő nyájasságnak s a gondolkodás és érzés komolyságának a szeretet tüzeiben összeolvadt humora. Még sajátos szerkezeti és előadó módja is forrásul a néplelekre mutat, mely kedvét, képzeletét és bölcsességét együtt szokta nyújtani. Mikor im bizó szívvel tekintünk távol harcmezők felé, hol ez a lélek áldozatkész hősiségben felmagasztosulva és a halállal humorizálva csodákat mível: a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság koszorúit büszke fájdalommal teszem le egyik leghűbb vezérének és legnagyobb tolmácsának koporsójára, ki nem múló diadalokra vezette s a kinek szelleme erőnk marad a további küzdelemben. Maradjon is, mert magunkban bizni tanít. Te pedig, boldogult társunk, boldogan mehatsz és menj utolsó utadra; boldogan, mert legvégső pillantásod e földi világra megnyugtathatott, hogy ez a te néped, ez a mi népünk istenének félelmében, tűzhelyének védelmében és hazájának szeretetében valósággal az, a minek te ismerted. Hantod könnyű lesz. Isten veled!

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtítkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVI. KÖTET.

1915. november 15.

11. FÜZET.

A versközi hangképletekről.

(Kivonat *Vikár Béla* 1. tagnak 1915 október 4-én tartott előadásából.)

Azokat a törvényeket, melyek a közönséges folyóbeszédben a szók hangalakjának és jelentésének változásain uralkodnak, a nyelvtudomány alaposan felderítette. E törvények akkor sem vesztik teljesen érvényüket, hogyha kötött beszédről van szó és ez a kötött beszéd nem mint irodalmi mű, hanem mint a szájhagyományba átment nyelvkinés — mint népköltés — jelentkezik.

Csakhogy a néphagyománybeli kötött beszéd szövegén a hangtörvényeken kívül, illetve mellettük, sőt igen gyakran a hangtörvények fölött, azoknak teljes mellőzésével egyéb törvények is uralkodnak s ennél fogva egyéb változások is történhetnek.

Ezekkel a rhythmusos szövegbeli eltérésekkel, a melyek nem szabályszerű hangváltozások, hanem csupán hangképletek, kivánok a jelen alkalommal foglalkozni.

Mielőtt azonban rátérnék ezekre, azzal a rokon jelenséggel foglalkozom röviden, a melyet rhythmikai toldalékok, rhythmikai rövidítések és rhythmikai csonkítások gyűjtőnévvel jelölhetünk.

Gyakori eset ugyanis, hogy a versnek valamely sora nem teljes s ezzé csak az által lesz, hogy a szónak egyes szótagjait vagy magát az egész szót annyiszor ismétlik, a hányszor a vers kitöltése végett szükséges, vagy megtoldják a verset egy-két szótaggal; vagy pedig, hogy a rhythmus kedvéért egy-egy szótaggal megrövidül a szó. Ilyen példák népköltési gyűjteményeinkben gyakran fordulnak elő; pl.:

Legyengeti a kalapját,
úgy kelleti *-letti, -letti, -letti, -letti* magát.

(Erdélyi II. 8.)¹

¹ A hol csak szám van, ez *Kiss Áron* Magyar Gyermekjáték-Gyűjteményére vonatkozik; a hol nincs forrás jelezve, saját kéziratí gyűjteményeim értendők.

No no no hát vagy jőjj el,
vagy szívemet is vidd el.

(U. o. II. 2.)

Kuku-kuku-kukucsám.

(U. o. 208.)

Terem terem terem terem,
Terem nékem jó kenderem.

(U. o. 137.)

Pin-pin-pin-pin-pintyökécském,
kin-kin-kin-kin-kincsecskécském.

(U. o. I. 21.)

Pest mellett van egy kertecske, *kuk!*
Kuk, kuk, ku-ku-ku-kuk!

(U. o. 42.)

Édes *dudu-*, duduskám (u. o. 9) stb.

Nem kell nékem pirosító, *-sítő*, pirosító.

A verses alak befolyása oly esetekben, midőn valamely szó nem egészében, hanem csak képzőjében vagy ragjában avult el, főleg azt idézi elő, hogy az illető szók hangteste azon rhythmikai korlátok között, a melyekben eredetileg voltak, változatlanul marad akkor is, midőn a folyóbeszéd az illető szónak alakját már rég megváltoztatta. Pl. ez a szó: „*hívu*l“ a folyóbeszédben már mindenütt egy szótaggá rövidült: *hív* vagy *hi*; de a régi virágének ma is azt mondja:

*Hívu*l engem útítársnak.

Pedig a rhythmus, miként számtalan népies példából s műköltőink szerzeményeiből is kitetszik, a mai nyelvhasználat mellett sem volna hibás. Ámde itt a versben, kivált a midőn néphagyományyá lett versről beszélünk, magán a szöveg rhythmusán kívül még egy tényező védi — vagy esetleg módosítja is — a szók eredeti hangalakját, t. i. a zene. A mit a rhythmus magában talán nem tudna megtenni, kipótolja ennek a testvér-folyamnak, a melódiának beleömlése.

Tanulságos, hogy a fenti példával szemben mit mutatnak a változatok. A *hívu*l alakot nem is egészében, de utórészében mint elavultat corrigálni, a mai nyelvhasználatához idomítani: ez a törekvés nyilatkozik meg bennük. Azért találunk *hívu*l engem helyett ilyen átírásokat: „*hívott engem*“ vagy: *engemet is hi*, *engem is hi*.

Hasonló eset a következő: A *tilalom* szó sűrűn fordul elő népdalainkban:

Tilalom, tilalom
A mérei malom.

Tilalomban tart az anyám

éneki a nép. De korántsem mindenütt így.

A *tilalmas* szó alapszava: *til* elavult, ezért magát a *tilalmas* szót is elavultnak érzik. Innen az, hogy Petőfi híres költeményének:

Fürdik a holdvilág az ég tengerében

egyik csongrádmegyei változata a *tilalmas* kifejezést *tiltányos*-sal helyettesíti. A rövidebb és közdivatú *tilos* nem illik bele a versbe; tehát a néphagyomány inkább lehetetlen képzésre veti fejt, csak hogy a kelendő *tilt* alakot érvényre juttassa.

Egyik legrégebb és legismertebb játékdalunk:

Kis kacsá fürdik fekete tóban.

Ennek némely változatai a régibb *förödik* alakot tüntetik fel, mikor a többi változat már mind a *fürdik*, *fördik* alakkal él. Ha beállítjuk ezt a *förödik*, *fürödik* régiesebb alakot olyan változatokba, a hol nem kacsáról, hanem *fecskéről* van szó (292), megkapjuk a játékdal egész rhythmusának eredetijét:

Fecske feredik fekete tóban.

Ez a hármas betűrim, melyben az egyezés az egész szókezdetre — tehát nemcsak a kezdő magán- vagy mássalhangzóra, hanem egész szótagra, sőt szótagokra kiterjed: *fecske*-, *feke*-, *fere*- a régiségben gyakoribb volt, mint felszínes bepillantás után sejtteni lehet. Ósmaradvány még a finn-magyar közösség idejéből. A maga helyén bőven fogjuk tárgyálni.

A szenvedő igeragozás, mint tudjuk, a közbeszédből már jóformán eltűnt. A vers még őrzi oly időkből, midőn használata még általános volt. Így a dunántúli virágénekekben:

Majd ha máskor osztatik,

Akkor néki juttatik. (Erd. II. 181—2.)

Itt *juttatik* egyúttal rövidülés e h.: *juttattatik*.

A székely népköltésből:

Aj, az én leányom oda béviteték.

De Krizánál már nincs meg a szenvedő alak:

Jaj, az én leányom oda bévezeték.

(Vadrózsák, 123. l.)

Éppoly elavult a székelységen kívül az elbeszélő mult idő használata, de a versben még Dunántúl is megvan; pl.:

A sarlai legények

Leányosztályt tevének. (Erd. II. k. 181. l.)

Egy változat, szintén Dunántúlról, a leányosztály pendentját is emlegeti:

A holtai leányok
Legényosztályt tevének.

Mint látjuk: az előbbi versszakkal való párhuzamosság miatt még a végrím is fel van áldozva; máskor meg az ellenkező történik.

A rhythmus azonban, míg egyfelől megőrzi a régi hangalakot, másfelől a maga szükségére újakat is szerez. Képzőket halmoz, mint föntebb kincseceskécském. Iktelen igéket ikesen ragoz: találol, beszélel. Akármely szóból ikerszót képez, mely a versen kívül már nem ikerszó, csak a versbeli elhelyezés miatt és ad hoc vált azzá: inty-ponty, pid illit pad alatt stb. Velük alább tüzetesebben foglalkozunk ott, a hol az analogiás hangképletekre kerül a sor.

Olykor a vers megsántulna féllábára, ha nem volnának kéznél az értelmet semmikép nem befolyásoló, de a rhythmust kitöltő toldalékszók: *ej, aj, sej, haj, eja, eje ha, ejhuj, héj huj, juhaha, aj bé* stb.

Olyankor van rájuk különösen szükség, mikor valamely szöveget nem saját dallamára énekelnek s a szöveg és dallam közt időtartambeli eltérés van. Ezt hidalják át az ily, csupán toldalékul használt indulatszók. Eredeti jelentésük és hangbeli alakjuk dolgait szintén más helyen tárgyaljuk.

A regös ének refrainje a dunántúli átírásban: *haj regül rejtem*; a Székelyföldön: *de hó reme róma*. Ez a *de* itt éppoly rhythmikai toldás, mint a Kalevalában *on* 'van' mindannyiszor, midőn a versnek egy szótagra van szüksége.

A toldás sokszor a humor vagy gúny kedvéért történik:

Gére gére gére gére
Váljon egészségére. (Erd. I. 164.)

Bazsa Mári re re re. (Magy. Népk. Gyüjt. VI. 223.)

Re- rektor uram gö- görbe lába (u. o. 225) stb.

Ide tartozik az igekötőnek a székely népköltésből ismeretes, pusztán a rhythmus kedvéért történő ismétlése a sorok elején; pl.

Fel- is feltekinte a magas egekre (Julia szép leány),
Meg- is megöntözném sűrű könnyeimmel.

A vers kitoldása néha úgy történik, hogy a szóhoz grammatikaellesen egy fölös képző járul; pl.:

Vetettem violát, várom kikelését,
Várom a galambom *eljövetelését*.

A változatokban *hazajövetelét* vagy *hozzám jövetelét* van. Nyilvánvaló, hogy a grammatikailag téves bővült alak a párhuzamos sor végével kereste és találta meg a pontos összecsengetést. A rímképzés, mint látni fogjuk, szintén mint egyik tényező szerepel a hangképletek keletkezésében. A rhythmus helyreállításán kívül tehát a rím céljából is történt a változás. Ez a két cél igen nagyjelentőségű a versben. Nemcsak a nyelvtan, t. i. az illető tájszólás nyelvtana, hanem sokszor az értelem is alá van neki rendelve. Hasonló példa:

Kinek látom mosolygását,
Bíró szödi zálogását.

(Magy. Népk. Gyűjt. II. 301.)

Más változat:

Kinek látom kaczagását,
Annak veszem zálogását (29) stb.

A fenti példák azonban még nem igazi hangképletek. E példákban magukon a tárgyalt szókon nem esett nagyobb változás. Mind jelentésük, mind hangtestük alig módosult. Ugyanolyok szülik ezeket is, mint az igazi hangképleteket; de még nem igazi hangképletek, hanem csak mintegy átmenetül tekinthetők amazokhoz.

Igazi *hangképlet* akkor támad, mikor a versben valamely szó vagy kifejezés fordul elő, a mely az illető dalterületen elavult; vagy ha valamely szó a verssel együtt oly tájszólásba megy át, mely azzal a szóval nem él; vagy ha az illető dalterületen még nem járatos irodalmi kifejezés vagy idegen szó jut versközi helyzetbe; továbbá, hogyha értelmileg össze nem tartozó hangok a rhythmus következtében egy verslábat tesznek; valamint, ha egy rhythmikai részlet a versközi helyzetből folyólag egy hasonló hangzású verselem analógiájának hatása alá kerül; és végre, ha egyébként közérthető szók vagy kifejezések valamely okból, pl. a játékdalokban a gyermeki értelem vagy kiejtés fejletlensége miatt is, az előbbi kategóriák sorsára jutnak.

A változás mindezekben az esetekben sokkal gyökeresebb lesz és oly eredményeket okoz, a melyek többé nem tekinthetők voltaképi szóknak, hanem csak az eredeti értelmes szók helyét pótló hangképleteknek. Minden ily versközi hangképlet ismét ugyanazon befolyások alá esik, változatról változatra továbbfejlődik, s e változatok egymásra ugyanolyképen hatnak, mint bármely népi versnek egymástól merőben idegen elemei. Következésképp belőlük és általuk folytonosan új meg új alakok jönnek létre.

A népköltés egyformán bánik el az illető szókkal és kifejezésekkel mindezekben az esetekben: megkeresi a maga készletéből a versközi helyzetnek leginkább megfelelő akusztikai

egyenértéküket — assonance-ukat — és azt iktatja helyükbe. Fődolog az, hogy a bármely okból meg nem értett szók vagy szótagok helyett olyanok jöjjenek, a melyek mellett mind az illető hangcsoport akustikai hatásának egyenértéke, mind pedig a rhythmus épségben marad. Kivált az illető hangcsoport vocalismusát kiméli meg a folyamat, s ez természetes, hisz elsősorban a vocalismuson fordul meg a rím vagy a rimpótió assonancz, mely a versnek alkotóeleme.

Minden ily alkalommal azt észleljük a változatok alapján, hogy a néphagyomány igyekszik az értelmi összefüggést helyreállítani a hangképlet és a többi szöveg között; de ha ez egyelőre nincs meg, az sem baj. Akkor a hangképlet pusztán akustikai jellegűnek marad; a fődolog már azzal el van érve, hogyha a hangzásbeli megegyezésnek lehető legnagyobb foka csorbitatlanul fennáll. A mi ebből hiányzik, annak épügy, mint az értelem netáni fogyatékának pótlására állandó és sokszor meglepően sikerült kísérleteket látunk mindaddig, a míg a többi szövegbe való beillesztés mind a két irányban sikerül.

Ezen a két vonalon: a tökéletes assonance és a tökéletes értelem felé mozog a további fejlődés, melynek végső fokán az eredeti hangalaktól merőben elütő és értelmileg a szövegbe kifogástalanul beleilleszkedő művészi hangképletekkel találkozunk. A hangképlet voltaképp megszüntnek mondható abban a pillanatban, mikor a fejlődés ezt a fokot elérte.

A fejlődés különböző fokait a változatok mutatják. Ezek között némelykor megvan még a kiindulópont, melyre a többiek mind visszamennek. Az, hogy az illető szó vagy kifejezés azon a helyen följegyeztetett, bizonyítja, hogy ott még értették, hogy tehát — a följegyzés idejében — még nem avult volt el, mind hangalakja, mind jelentése megfelelt az illető hely nyelvjárásának és dalköltési különlegességeinek. De legtöbbször be fogjuk érni azzal, hogy az eredetit már sehol sem találjuk föl, s a változatokat alaki rokonságuk szerint sorakoztatva, öbelölük kell igyekeznünk az eredetit kikövetkeztetni, s ekként az előttünk álló népköltési rebust megfejteni.

Az a módszer, a melylyel nálunk még széltiben élnek, hogy a változatok felkutatása és hasonlítása nélkül, csupán egyetlenegy véletlenül meglevő adatból indulnak ki, teljesen idejét multa. E téren kivált az északi népek tudománya, mely a változatoknak szinte kataszterszerűleg összegyűjtött tömegével dolgozik, az eredményes munkának módja és eszközei felől minden népköltésbűvár számára bőséges tanulságokat nyújt. Jelen kutatásaim szintén az ott fényesen bevált csapáson haladnak s a közkézen forgó gyűjtemények gondos kiaknázása mellett saját, mintegy

ötvenezer darabra terjedő, különösen játékdalokban gazdag kézirati gyűjteményeimre is támaszkodnak.

A versközi helyzetben levő és bármely okból nem értett szónak vagy kifejezésnek hangalakjához a népköltés makacs következetességgel ragaszkodik. Attól csak fokról fokra, lépésről lépésre történik minden eltérés. Bármily távol állnak egymástól valamely, sokszor százakra is terjedhető sorozatnak első és utolsó képletei, a közbeeső szomszédos fokok között mindig csekély lesz a különbség. Pl. a dunántúli regös ének refrainje: *Haj, regül rejtem* és a székelységi *de hó reme róma*.

Abban az esetben, ha nem ismerjük az összetartozónak vélt hangképletsorozatnak egyik vagy másik közbüleső lépcsőfokát, helyénvaló, sőt mulhatatlan, hogy a már ismertekből következő ismeretlen átmeneti alakok feltevéséhez folyamodjunk.¹ Nélkülök a mi népköltésünk vizsgálata, gyűjteményeinknek roppant rendszertelen és hézagos voltát tekintve, egyáltalán el nem lehet. Következtetéseink helyessége nem rajtok, hanem azon fordul meg, hogy az ismert adatok mennyire biztos alapot nyújtanak megállapításainkra. Nem ritkán már egy-két változattól lehetséges a népköltési rejtvény nyitját biztosan megtalálni. Ha azonban minden egyéb adat hiányzik, akkor az irodalomtörténeti módszert, a mely egyetlen népköltési adattal is beéri, kénytelenségből a folkloreban is alkalmazzuk; de okoskodásunk menete akkor is mindig azokat a példákat követi, melyekben kellő számú és teljesen biztos eredményeket szolgáltató változatokkal rendelkezünk. Természetes, hogy ily alapon nyert megállapításaink mindaddig feltevések fognak maradni, míg őket a későbbi kutatás meg nem erősíti, vagy meg nem dönti.²

I. Rhythmikai szöbontások.

Már régibb nyelvészek és népköltésbúvárok is észrevették, hogy a néphagyomány szereti a verslábakat mássalhangzóval kezdeni. Azért, ha a versláb élére olyan szó kerül, a mely magánhangzón kezdődik, az előtte levő szónak végső mássalhangzóját és a versláb első magánhangzóját egybevonják.

¹ Ezeket az illető kifejezés előtt csillaggal jelöljük.

² A Szentiváni Enekekben egy kiházasító dal így kezdődik:

Mily magas rút a fa.

Itt a változatok hiánya ellenére azt következtettem, hogy ez a fa eredetileg *rutafa* volt és a sor így hangzott:

Magas a rutafa.

Újabb gyűjtések igazolták e feltevésemet, noha akkor csak egy adatra építhettem.

Analog ezzel a *z* hangnak átejtése a következő magánhangzóhoz a névelő és a mutatónévmás végéről, a mi egyaránt dívik mind a versben, mind pedig az előbeszédben. Példák a népköltésből:

Dobd ê bundád a *zágy* alá. (Nyelvőr IV. kötet. 188. l.)
 Sarkon ugró Juliska
 Szeretne anyáco
 Lénnyi, hogyha événni
 Űtet a *Zandriska*. (Nyelvőr IV. 189.)

A *z* elenyésztével keletkező hiátus pótlására szolgáló *j*-t szintén éppen úgy átvonják:

Ki *ja* lányát így tanítja. (Kálmány: Szeged népe I. 68.)
 Az ipa *jis*,
 Az napa *jis*. (Ugyanaz, III. 76. l.)
 A *jis* olyan asszony. (U. o. 77. l.)

Tudjuk azt is, hogy ez az átvont *z* meg *j* olykor éppúgy állandósul, hozzátapad az új szóhoz, mint az *áp* > a *záp*-féle szavakban; pl.

Zenyim egész halom partja. (Magy. Népk. Gyűjt. VI. k. 135. l.)
Jaz én babám pingáltatta. (Kálmány: Koszorúk. I. 215.)
 A csárdába *jecet ég, jecet ég*.

Mindezek az átvonás következményei, melyek állandósultak. Hasonlókép egyéb mássalhangzókat is átvisznek; pl.:

Kedvem szerint *fijajim* tuttok-é felényi,
 Mostanyi mód szerint az *bötükke-lényi*? (Nyelvőr IV. 188.)

Hogy ezt a jelenséget leginkább a játékdalok tüntetik fel, az természetes. Hisz bennük nyilvánul legtisztábban még a daltól is függetlenül, a népköltés rhythmikai szerkezete. Ilyen példák még:

Ad delő, ördög! (Kálmány: Szeged népe I. 76.)
 Vid dê zsidó, vi' dê. (U. o. 87.)
 Köl-lé piros mönyecske. (U. o. I. 92.)
 Hoz zégý' pohár boroeskát. (U. o. 104.)

Az így átvitt mássalhangzó új verslábat jelez: ad | delő | ördög || vid | dê | zsidó | vi' | dê || köl | lé | pi | ros | mönyecs | ke || hoz | zégý' | po | hár | boroec | kát stb.

Ez az áthelyezése a mássalhangzónak nem mindig fog helyet, de igen gyakori és a mikor megtörténik, messzemenő következményekkel járhat. Ugyanis értelmileg össze nem tartozó elemeket vonván egy kalap alá, ezzel a félreértések s ez alapon

a hangképletek zsilipjét nyitja meg. Az egymástól elszakadt, véletlenül egyazon rhythmikai egységbe verődött hangok csoportja kiesik az értelmi összefüggésből s úgy jár, mint bármely elavult vagy tájszó, nem értett tulajdonnév vagy idegen szó: hangképlet lesz belőle és mint ilyent rögtön mással azonosítják — népetymologia, értelmező assonancz — avagy addig változtatnak rajta, míg a hangsoport lehető kimélésével a szöveghez illő értelmet hoznak bele, vagy pedig, a mi szintén sűrűn fordul elő, a szöveget költik át miatta úgy, hogy a hangképlet megállhasson benne.

Rámutatott erre a törvényre már a Szentiváni Énekről¹ és az Ispilángról² írt munkáimban. De, sajnos, nyelvészeink nem vették kellő figyelembe e fontos variánsképző törvényt. Csakis így eshetett meg Simonyival, hogy kizárta az Ispilángi rózsá német eredetijének, a mint azt a magyar változatokból reconstruáltam, valaha megvoltát vagy a lehetőséget, hogy előkerülhessen; és csak így eshetett meg, hogy Herman Ottó, a ki a német eredetit Magyarországon a reconstuáltam alakkkal teljesen megegyező szerkezetben fölfedezte, a különböző olvasatokon már nem tudott eligazodni és azokat megfejthetetlen rejtélyekül declarálta.

A német eredeti, a mint kimutattam, ez volt:

Ich spiel ein, ich spiel ein, ich spiel eini Rose.

Szóról szóra így találta meg Herman Ottó.³

Már most a rhythmikai bontás törvénye szerint a németben ez a sor így alakul:

Ich spie | lein, | ich spie | lein, || ich spie | leini | Rose.

Ennek közvetetlen magyar folytatása lett:

Ispi lány, ispi lány, ispilányi rózsá.

További alakulása pedig értelmező assonanczczal:

Ispi láng, ispi láng, ispilángi rózsá.

Itt a népköltés egy *Isp* helynévre gondol s odavaló lángról és ennek a lángnak rózsájáról énekel.

Az első hangképlet ispilány; a második hangképlet ispiláng. Már most ezzel az utóbbi olvasattal az történt, hogy a rhythmikai bontás érvényesült, s a láng szónak *g*-jét átvitték a következő verslábakba:

Ispi | lán- | g ispilán- | g ispilángi rózsá.

¹ M. Ny.

² U. o.

³ M. Nyelv X. 435. és köv. 1.

Így az újabb rhythmikai bontás újabb hangképletet okozott : *gispi lán*. Ez megint nem volt érthető, ennél fogva értelmezni kellett és értelmezték *kis pilang* > *kis pillang* > *kis pillants* olvasatokkal. Az így nyert olvasatok azután benyomultak a verssor elejébe is, úgy hogy az így alakult :

Kis pilang | kis pilang | kis pilangi rózsa >
Kis pillang, kis pillang, kispillangi rózsa.

És ez az új olvasat annál inkább gyökeret verhetett, mivel helyenként az ütemezés az új hangképlet egyes részeit külön-külön verslábakba osztja :

Kis | pillang | kis | pillang || kispillangi rózsa.

Másutt a sor első része : *ispiláng* idézett elő újabb fejlődést. Ugyanis volt eset, hogy nem vonták át a *g* hangot, hanem a sort így ütemezték :

Is | pilang | is | pilang || ispi | langi rózsa.

Mivel *pilang* az illető tájszólásban idegennek tetszett, *pillong* lett belőle. Az *is* szót pedig *és*-re írták át. Így az új sor megint készen volt :

És | pillong | és | pillong || és pillongi | rózsa.

De azután ez a *pilong* olvasat más helyen ismét a rhythmikai bontás alá került. A *g* átvonódott és az új sor ekként alakult :

És | pilon | géspilon || géspiloni | rózsa.

A második rész géspilon-ját nyilván helynévnek magyarázták és mint az első esetben, a vers elejére is beillesztették. Így lett az éspiloni rózsaából géspilon-i rózsa.

Az *is* > *es* átirással való olvasatok is keletkeztek tájszólásonként :

Es | pilon | ges | pilon stb.

És ebben épp úgy, mint az iméntiekben, a *gespilon* vélt helynév mind a három verslábban uralomra vergődött :

Gespilon, Gespilon, gespiloni rózsa.

A rhythmikai bontás által különbözővé tett verslábak közt a kiegyenlítődés — mint fentebb ispilágnál láttuk — másképen is végbemehet, t. i. úgy, hogy a magánhangzós kezdetű alakok lesznek általánossá, pl. ebben is :

Is | pilon | gis | pilon || gispiloni rózsa >
Ispilon, ispilon, ispiloni rózsa.

Itt *ipsilon* az *ipszilon* hangképlet felé közeledik, a melyet egy másik változatban — *ipsilon* közbeeső fokon át — már kialakulva is találunk:

Ipszilon, ipszilon, ipsziloni rózsa.

Még egy-két eset a sok közül (hisz annyi van, hogy egész könyvet lehetne velük megtölteni).

A legismertebb dalok közül való :

Mért nincs minden *lánynak*
ut az udvarába.

A gyorsmenetű dallam miatt a *lánynak* versláb úgy ejtődik, hogy *k* mássalhangzója a következő *uthoz* tapad; de eredeti helyén ismét visszaállítják: *lánynak* — *kut* az udvarába. Ez az olvasat általános jelenleg; a másik már megszűnt. *Ut* > *kut* az akustikai hangképlet typusa: értelmes szót rokon hangzású értelmessel váltanak föl. A következő eset bizonyítja, hogy még az ördög is elmerül a rhythmus örvényeiben. Egy kiolvasó mondókánk szerint ugyanis :

Ezme guzma gödör viszi. (36.)

Másként: *Ezd meg, üzd meg, gödör viszi.* (Ugyanott.)

Látnivaló, hogy *ezd meg, üzd meg* erre megy vissza: **ezt meg, ezt meg.* Látnivaló az is, hogy ebből az *ezme guzma* hangkép, így fejlődik:

Ezt me | geztme | g . . . >
 Ez me | gezme | g . . .

és ebből a hangképletből lett *ezme-guzma* ikerszó (vesd össze: retye-rutya, hercze hurcza stb.).

Már most *guzma* után még egy *g* volt az előbbi olvasatokban. Hova lett ez a *g*? Hát ott van a vers második felében, a *gödör*-ben. Hogyan jutott oda? A rhythmikai bontás útján. Világos, hogy magánhangzó volt a *g* után eredetileg; de nem *ödör*, a mi most a *g*-vel hangzik, hanem *ördög* volt ott, a mint a *visz* ige is bizonyítja, mert hiszen nem a *gödör*, hanem az *ördög* szokott valakit elvinni mind a népköltésben, mind azon kívül. A megelőző olvasat tehát ez volt:

* *Ezme guzma gördög viszi.*

Ezt a *gördög* hangképletet, mint értelmetlent, *gödör*-re irták át és ebben a *gödör*-ben az *ördög* végkép eltűnt.

Egyébiránt az ő keze benne lehet az egész dologban, mert, mintha csak az *ördög* parancsolta volna, olyan kergetőzés folyik e hangképlet és rokonai között. S a tősgyökeres magyarnak

tetsző *ezt meg, ezt meg* magyarsága is azonnal gyanuba kerül, *csik mak, mak mak* társával együtt, mihelyt a többivel szembe-sítjük őket. Seregestől vannak és éppen nem magyarosan szólnak : Ek mak, ok mak, ukmán dukmán, ikmá ukmá, okmán pokmán stb. Egészen nyilvánvaló, hogy itt egy idegen eredetű hangképlettel van dolgunk és *ezd meg üzd meg* annak egyik hajtása, hogy ne mondjuk : fattyúhajtása.

Egyik közkedvelt játékdalunk szerint :

Az én lányom oly szép, oly kegyes.

Már most egy dunántúli olvasat szerint, a hol az *ly* helyett *l*-t mondanak, ez a sor így szól :

Az én | lányom | ol szép, | ol ke | gyes.

Az *oly szép* verslábnek *szép* szava rhythmikai bontás alá kerül, — *p* mássalhangzóját a következő verslábba vonják át :

Ol szé | *pol ke* | gyes.

Már most az értelmetlenné vált *ol szé* hangsoportot ismét értelmezték, és a *p* visszakerült eredeti helyére, de új helyén is megmaradt. Volt tehát még mindig egy értelmetlen hangképlet: *polkegyes*. Ezt pedig a szép leány rovására így értelmezték :

Ol szép, *balkezes*.

A *balkezes* olvasatot, talán enyhíteni akarván a leányt érintő megrováson, tovább így olvasták: *balkezem*. Mintegy a leány dícséretére, a mint mondjuk valakiről: jobbkezem. A verset pedig ugyanezzel a hangképlettel folytatják is, az új sort ezzel kezdvén :

Balkezembe ne kerüljön
arany gyűrű nélkül stb.

Csúfot vall a régi jó *sárarany* is, még pedig két okból. Először, mert mint összetétel már elavult; másodsor, mert ezenfelül még rhythmikai bontás alá is jut. A Révészjáték egy változatában (Kiss 226. és következő lapok) azt ígérlik a magyar népek, hogy az eltört hid lábát megcsináltatjuk *sáraranybú*.

A rhythmikai bontás miatt ez a kifejezés — egyben $r \sim l$ hangváltozással — így módosul :

Megcsináltatjuk *sára* | *lanból* >
Megcsináltatjuk *sára* | *lenből*. (Olvasd : Sára-lenből.)

A már többször érintett kiolvasó mondókának egyik sora így szól :

Nem vagyok én félnyakú.

Ezt a rhythmikai bontást így tagolja szét:

Nem va | gyok én | fénya | kú. (33. s köv. l.)

Más tájszólás szerint:

Nem va | gyok én | finya | kú.

Már most a következmény az lett, hogy az egyik esetben a külön verslábat képező *kú* szótagból *kő* s ennek folytán a megelőző versláb *fénya* hangképletéből értelmi egyeztetéssel *fényes* válik:

Nem vagyok én fényes kö. (34.)

A másik esetben pedig a *finya* hangképletet *finye* (értsd: fenyé, fene) szóval értelmezik és *ku* ehhez hasonul:

Nem vagyok én *finye fu*.

Egy másik játékdalból való ez a sor:

Szere | tem szép | szemé | lyedet.

A második verslábban rhythmikai bontással *tem szép* hangcsoport keletkezik. Ezzel a *tem szép* hangcsoporttal úgy bánt el a játékdal, mint ily esetben máskor is szokott, t. i. a verslábaknak mind emelkedőjében, mind ereszkedőjében levő szótagok egymás között kiegyenlítődnék:

Szere | *tem szem* | személyedet.

A *tem szem* olvasat, mint hangképlet értelmezésre szorul. Úgy segítettek rajta, hogy *szem*-ből *szívem* lett, és ennek következtében mind az első, mind az utolsó szót átírták, úgy hogy az egész sor így hangzik:

Szereti *szívem* szemét.

A *tem szem*-féle kiegyenlítődesre nevezetes példát szolgáltat az ismeretes püskösdölő dal kezdete:

Mi vagyon ma, mi vagyon ma,
Piros püskösd napja.

Ebben az első sorban mind a négy versláb rhythmikai bontás alá esett és megannyi hangképlet támadt:

Mi va | gyon ma | mi va | gyon ma.

A *mi va* és a *gyon ma* hangképletek értelmezéséül megtartották a belőlök kihangzó *mi* és *ma* szokat és a rhythmus követelményeképp mind a kettőt megismételték, vagyis hogy a *va* szótag a *mi* szóhoz, a *gyon* szótag pedig a *ma* szóhoz hasonult:

Mimi mama, Mimi mama.

Ugyanigy bánik el népköltésünk a szájhagyományyal akkor is, ha idegennyelvű szövegről van szó, mint a Herman Ottó idézte gyermekversikében (Magyar Nyelv. id. h.):

Schau dich nicht um, der Fuchs geht 'rum.

Ezt így rhythmizálták már a németben:

Schau | di ni ! tum, || der | Fuchs geh | trum.

A magyarban pedig így írták át:

Sá | didi | dum || dé | fusté | tum.

Figyelemreméltó, hogy a kiegyenlítődéssel, mely a második versláb két eleme: *di* és *ni* között megtörtént, a betűrim a harmadik lábra is átterjedt. Világos ebből, hogy az alliterációt még Herman Ottó gyermekkorában mint versképző elemet alkalmazta népköltésünk, legalább a játékdal körében. Továbbá figyelemreméltó, hogy az utolsó versláb a *trum* hangképet *tum*-má egyszerűsítette s ezáltal a vers első felével a végrimet még tökéletesítette: *dum*—*tum*. Kitetszik továbbá, hogy az alliteratio mellett és azzal egyidejűleg a végrim képzése is ki van fejlődve. Figyelemreméltó végül, hogy az utolsóelőtti versláb thesisében a *g* szótag szintén a *tum t*-jéhez hasonul. Két betűrimpár van jelen: az egyik *d*-vel, a másik *t*-vel. Mind oly tünemények, a melyeknek példáival magyar játékdalaink tömegesen szolgálnak.

Széchenyi félbenmaradt javaslata a selyemtenyésztésről.

Viszota Gyula I. tagtól.

A kormány a selyemtenyésztést már a XVIII. században akarta Magyarországon elterjeszteni. Kötelezte a közigazgatást, ellenőrizze, hogy a selyemtenyésztés módját az elemi iskolában ismertessék, külön ismertető, népies könyveket terjesztetett el a nép között; azonkívül évenként a tenyésztésről, az eredményről jelentést követelt. Gondoskodott arról is, hogy a selyemgubókat a nép eladhassa, e célból szerződést kötött a kinestár a bécsi Hoffmann és fiai czéggel, a kiknek bizonyos árjegyzék alapján át kellett a gubókat venniök.

A selyemtenyésztés azonban még sem terjedt el olykép, a hogy a kormány óhajtotta. Sőt különösen a XIX. század negyvenes éveiben folytonos süllyedés állott be. A míg 1841-ben 8560 mázsa selyemgubót tenyésztettek, 1844-ben a mennyiség lefogyott 5220 mázsára. A felség erre elrendelte, hogy „ezen

iparág kifejlésének akadályairól, azok elhárítására és a selyemtenyésztes emelésére szolgáló eszközökről kimerítő jelentés tétessék, egyszersmind pedig a kir. kincstár és Hoffmann és fiai bécsi nagykereskedő házzal 1846-ik év végéig a selyemgubók beváltása iránt kötött szerződés kitelte előtt . . . még 1845-ben azon kérdés felett, vajjon a kibérlést aggodalom nélkül megszüntetni s a selyemgubók beváltását teljes megnyugvással a magányiparra s általánosan a szabad versenyzésre már is bizni lehetne-e, tudósítás terjesztessék fel⁴.

A kancellária a helytartótanács útján a hivatalos közegeket jelentésre szólította, azonfelül kikérte olyanok javaslatát is, a kik a selyemtenyészteshez értettek. Ezek közé tartozott Széchenyi is, a kinek éppen 1840-ben jelent meg a *Selyemről* című értekezése.

Gróf Mailáth Antal kancellár 1845 február 20-iki (2534. sz.) hivatalos levelével kereste meg Széchenyit. „A szederfa és selyemtenyésztes körében Méltóságod érdemeivel hazánkban senki sem vetélkedhetik — írja Majláth — meg fogja tehát engedni, hogy e tekintetbeni ismeretét és tapasztalását honunk hasznára akarván fordítani, Méltóságodat arra szólítsam fel, miszerint a selyemtenyésztes mostani állapotát tekintve, 5 év óta tapasztalt süllyedésének okai s annak fokenkénti előmozdítására szolgáló eszközök iránt főleg, melyek akár a közigazgatás, akár a törvényhozás köréhez tartoznának, becses nézeteit előterjesztené.“ Áttette a Hoffmann-czég jelentését is s annál hathatósabban kérte véleményét, mert a süllyedés a haditanács felügyelete alatt álló határörvidéken is mutatkozott, a hol a kormány rendeleteit szigorúan végrehajtották, a mely körülmény azt látszott bizonyítani, hogy a fejlődés akadályai „ely nehézségekben is fekszenek, melyek elhárítása vagy a törvényhatóságok hatalmában nem áll, vagy melyek felfedezése csak szakértő férfiaktól várható“.

Széchenyi a hivatalos felszólításra úgy határozott, hogy nézeteit ki fogja fejteni. Ezt bizonyítja a Széchenyi-múzeumban levő iratai között fogalmazványban fennmaradt következő levele és véleménye:

Majláth Antal kancellárnak válasz. Augst. 15. 1845. Czenk.

Kegyelmes Uram!

Kegyelmes úr e folyó évi böjt elő hó 20-ikán hozzám intézett nagybecsű soraira az itt sub /. foglalt választ vagyok benyújtani bátor; egyszersmind ide kapcsolván azon Hoffmann féle irományokat, mellyeket Ő Excellentiája annak idejében hasonlóul kezeimhez juttatni méltóztatott.

Későn teljesítem ugyan Kegyelmes Ur kívánatát; de ezt ne méltóztassék hanyagságnak, vagy éppen annak tulajdonítani, mintha én kegyelmes Urnak, bennem helyezett bizodalmtól eléggé nem becsülném . . . valóban ne, mert mindig készen fog engem Excellentiája találni, ha arra hivatom fel a közjót és a hazát bár mi kicsiben is szolgálni, hanem alázatos válaszom valósággal egyedül csak munkáim halmaza végett maradt ekkoráig el, melynek ha bár nem is nagy sullyát, de minden esetre sok színüségét gyenge vállaim csak úgy bírják elviselni *némileg*, ha egy kis időt nyerhetek „végezni Egyet másik után“.

Nézetim: a magyar Országi Selyem tenyésztésnek előmozdításáról, . . . Excellentiád által tán ollyasokkal is fog közölni, kik a magyar nyelvben nem jártasok. Ez okbul, . . . nehogy t. i. — ezen eset akadályul szolgáljon, és feláldoztassék a formának a dolog, . . . bátor vagyok sub ://: nézeteim német fordítását hasonloul ide kapcsolni,

Ki magamat Excellentiád további kegyeibe ajánlván, a tisztelet legmélyebb érzetével maradok

Kegyelmes Urnak

alázatos szolgája.

A /. alatt említett válasz így hangzik:

Selyem Relatio. Zinkendorf den 15ten August 1845.

„Miért nincs a magyar korona alatt lévő országokban a Selyemtenyésztésnek olly sikere“ — melyet valóságosnak lehetne nevezni?

„Mit kellene tenni illy féle siker biztosítása végett?“

Ugy hiszem, e két kérdés feloldása körül forog a dolog veleje, mert az hogy

„1841-ben néhány ezer mázsával több gubó állítattott ki mint például 1844-ban — csak alá rendelt nézet, mint azt később leszek bátor érinteni, mely se virágzásra se hanyatlásra indulásnak nem szolgálhat igazi hévmérőül. — — Az pedig, hogy a házalók által a selyembogár tojás, mint nem különben a selyem gubók eladásakor elkövetett csalások, megszüntetésével olly felette nagy haszon fogna a kérdéses ügyre háramlani, mikép aztán igazi virágzásnak induljon az bizony nem hihető.

Számomb esztendei tapasztalásom után, melyet elég fáradtsággal és tetemesb pénz költséggel vásárlottam és mely idő közben elég alkalmam volt gondolkozni a dologrul

Az elsőre nézve, hogy t. i. miért nincs általános sikere a dolognak, alázatos véleményem az itt következő.

Magyar Országának éghajlata alsó részzeit némileg kivéve a selyemtenyésztésre nem olly alkalmas, mikép azon a polgári álladalom jobb kifejtése és az ezzel olly szorosan egybenkap-

csolt nagyobb ipar ne volna kénytelen segíteni. És ez a fő oka — — — ha csak az ország alsóbb részein díszlik, a mennyire díszlik, felsőbb részein ellenben egyedül ritka oasisként mutatkozik itt ott egy egy selyemtenyésztésre törekedő telepvény; és az egész ekkép inkább csak egy hajánál erővel felvont kedvencz tárgy színében jelenik meg, melyet ex officio protegalni kell, mintsem volna olly kereset, melly valamely nemzet gazdasági iparág lényegét viselné, mellynek kell ugyan minden oldalruli buzdítás, — — — melly azonban nem marad örökleg olly exoticum valami, — — — mint maradt, ha csalni nem akarjuk magunkat, dicső Maria Theresia idejétől kezdve, kimondhatlan költség, idő és fáradság daczára, eddigelé Magyarországbán a selyemtenyésztés.

Keleti Indiában de még hidegebb éghajlatokban és szabad ég alatt is tenyészik a selyem, és aránylag alig van vele munka.

Más felsőbb vidékeken, mint például Lombardiában vagy Piemontban — — szabad ég alatt — — — és kevés gonddal nem igen tenyészne, — — — de még ott is általján véve, elég valami kamra, valami szin vagy jobban mondva „ezzel is eljár“, — mihez képest meglehető selyemre lehessen, jó nyereséggel tenni szert — — Már Magyar Ország nagyobb részén siker végett néhai fűtés is és megnemszünő gond kívántatik.

Ezekből azt hiszem eléggé kiviláglik — — —, hogy míg például Indiában a dolognak általjánossá tétele végett maga a természet gondoskodott, úgy hogy azon nem igen ronthat bár milly szolgálai szerkezet, addig — — — Lombardiában meg Piemontban — — — nem nélkülözheti az ügy azon rendes pártolást, melyet az ország tehetősbeiben lel. Magyar Országban pedig, hol megint sullyosb a selyemtenyésztés, egyedül olly civilisált állapot adhatna annak igazi és általjános rugékonyságot, — melly állapotnak tényezőit ha papiroson tán nem is, de valóságban bizony csak nem mindig nélkülezi a nagyobb szám.

*

Itt félbenmarad a három félivre terjedő kézirat. Látható, hogy Széchenyi együltében fogalmazta és írta. Ezután — miért, miért nem — abbanhagyta.

A kancelláriának azonban a jelentést meg kellett volna még 1845-ben tennie. 1845 december 23-án újból felkéri azért Mailáth Széchenyit, legyen szives nézeteit kifejteni. Széchenyi csak 1846 szeptember 20-án válaszol. E levelét közli Majláth Béla, Széchenyi I. Levelei III. kötetében (431. l.), az eredeti fogalmazvány után. A levelet gróf Mailáth Antal kezéhez

kapta, mert a kancellária (1846. és 1886. sz. a.) beiktatta, de nem sikerült megtalálnom az iratok közt.

E levelében Széchenyi azzal mentegetőzik a késedelemért, hogy „felhalmozott munkái közt teljességgel nem lelhetett elég időt a selyemtenyésztés ügyéről mindazt elmondani, a mit annak sikere végett felhozni szükségesnek tart . . .“ „E pillanatban még erősebben meg van mindenfélével rakva“, azért csak azt javasolhatja, hogy kedvezőbb körülményekig továbbra is a Hoffmann-czégnek adassék ki a haszonbérlet, a kikenél jó kezekben van. Megküldi a *Selyemről* című értekezését és igéri, hogy alkalomadtán részletes tapasztalatait is elő fogja adni.

Ezt nem tette, de azért nem kerülhette el, hogy még egyszer érdemileg ne foglalkozzék e tárggyal.

Jelen volt ugyanis a helytartótanácsnak azon a gyűlésén, a mely a beérkezett jelentések és vélemények alapján tárgyalta az ügyet és a felségnek jelentést tett.

A hosszú jelentés (1846:3684/284. canc. 4749/5292. helytartótanácsi szám) lényege az, hogy a selyemtenyésztés akadályai részint „a bánásmód ismeretlenségében és hajlamlatlanságában“, részint a gubóbevéltás eddigi kezelési rendszerében és osztályozásában, azonkívül a hatósági felügyeletben gyakrabban mutatkozó hiányokban keresendők.

Éppen azért a tenyésztési bánásmód ismertetését a népiskolákban, a kézikönyvek terjesztését a nép között a közigazgatási hatóságoknak erélyesebben kell fogyanatosítaniok és ellenőrizniök, azonfelül a szederfa ültetését hatóságilag kell rendszeresíteni. A nép hajlama a tenyésztés iránt pedig úgy fejlesztendő, ha a vele érintkezők serkentik a tenyésztésre, a családtól megóvják, hogy fáradtsága méltó jutalmát lássa. S mivel a kincstári haszonbérleti szerződéssel a gubók bevéltása biztossittatik s a szerződés a versenyt nem zárja ki, azt vélte, hogy a Hoffmann-czéggel a szerződést meg kellene hosszabbítani.

A sok jelentésnek, véleménynek, gyűlésnek a vége tehát az volt, hogy minden a régiben maradt.

Hang- és alaktani adalékok.

(Kivonat *Melich János* I. tag 1915 okt. 4-én tartott felolvasásából.)

1. Epe, vese. A testrészek neveinek nominativusi alakja nyelvünkben rendszerint birtokos személyraggal ellátott alak. E jelenségről többször esett szó irodalmunkban a nélkül, hogy mondattanilag teljesen kielégítő magyarázatát bírnók. Több testrész nevénél a nyelvtörténeti tények egymásutánja kétségtelenül vallja, hogy a személyragtalan alak a régiebb s a személyragos a későbbi. Így pl. előbb van nyelvünkben *zúz* (vö. Schl. szój.: *iecor* — *zuz*), *or* (vö. Schl. szój.: *spicum* — *hator*), *remes* (vö. Schl. szój.: *lombus* — *remes*; *largaon* — *remes*), s csak később *zuza*, *orj* ∼ *orja*, *remese* (I. NySz., MTsz.). Ezt az egymásutániságot azonban nem mindenkor tudjuk ilyen szépen kimutatni. Kétségtelen pl., hogy a *száj* egykor nyelvünkben *sza* (nem *szá*, vö. *fa*, hibásan NySz.) volt, a *száj* ∼ *szája* (vö. Murm. 677: *Os*, *oris* — *Saia*, uo. 679: *rictus* — Nag *saia*, de uo. 689: *Sanak*) a későbbi, de a *száj* alak már a Schl. szój.-ben is megvan. Hasonló eredetűek a *háj*, *máj* szavak is. A következő sorokban az *epe* és a *vese* szóvégi *e*-jéről akarom valószínűvé tenni, hogy ez az *-e* 3. személyű birtokos személyrag.

Lássuk előbb az *epe* szót. Az *epe* eredeti magyar szó, s finnugor megfelelői ezek: vog. *tāp*. zürj. *sep*, votj. *sep*, finn *sappi*, lp. *sāppē*, *sāppi*, md. *sep'è*, *sep'é*. Más hasonló megfeleléseket figyelembe véve, mi a magyarban **ep* ∼ **ép* nominativust várnánk, ilyen megfelelések: *vér*: osztj. *uər*, vog. *ör*, zürj. *vir*, votj. *vér*, *vir*, finn *veri*, lp. *varra* | *kéz*: osztj. *kēt*, vog. *kāt*, *kāt*, cser. *kit*, finn *käsi*, lp. *kezoa* | *név*: osztj. *nīm*, vog. *nam*, *nām*, zürj. votj. *nīm*, finn *nimi*, lp. *namma* (I. Szinnyi, NyH.⁵ 56.). Különben is tudjuk, hogy a magyar nyelv történeti korában fejeződött be az a fejlődés, hogy minden rövid tövégi vocalis a szavak végéről eltűnt, így lett *szilu*-ból *szil*, *vendégü*-ből *vendég* stb. Az *epe* szó finn-ugor tövégi vocalisának megfelel a finn *sappi* (tö.: *sappc*-), de a magy. *e* ilyen tövégi vocalis nem lehet. Ez az *-e* szerintem más, mint 3. személyű birtokos személyrag nem lehet. S ezt a feltevést támogatja az *epe* szó ragozása is. Tudvalevő dolog, hogy a 3. személyű birtokos személyrag ere-

detileg -ë, a mely váltakozhat -i-vel és -ö-vel (vö. hold *tólli*, monia *tókj*, izi vagy on stb. l. Melich, Calapinus szót.; *kőnuó*, *fűrtő*, *földő* stb. Dingfelder stb.). Az *epe* szóvégi -e-je eredetileg -ë, a mi mellett két bizonyítékom van: a) Több kódexben zárt ë-nek van jelölve, vö. JordC. 264 *eppee*, uo. 275 orozlannak *eppeeye* | MünchC. 68 *epëuel* eleg'eitet bort; b) i-ző emlékekben a ragozott alakokban ez az ë-é í-vé lesz, vö. PeerC. 127 *epywel* | SylvUT. I, 45, *epiuel*. — E bizonyítékok alapján ezt állítom: Az *epë* a magyarban valaha **ep* volt, szóvégi -ë-je 3. személyű birtokos személyrag, a mely a szóhoz a magyar nyelv történeti korában tapadt.

A *vese* szó eredetét nem ismerjük, a MUSz.-ban adott magyarázat elfogadhatatlan. Úgy gondolom azonban, hogy a *vese* tulajdonképp *vesë* s eredetileg a magyarban **ves* volt a nominativusi alak, mai e-je -ë-ből való s ez 3. személyű birtokos személyrag. Erre csupán az a bizonyítékom van, hogy a *vese* szóvégi -e-je teljesen hasonlóan viselkedik az *epével*, tehát: a) i-ző emlékekben az e-é > -i-í-vé lesz, vö. DöbrC. 50 igesd meg en *vesimet*, uo. 414 ♀ *vesiënek* | SylvUT. II, 138 az *vesiket* es szüeket; b) Heltai olyan művekben, a hol a kétféle *é-t* megkülönbözteti, a *vese* ragozott alakjaiban zárt *é-t* jelöl, tehát: *ve-ét*, *veséktől*, l. NySz. E hangtani érv támogatja tehát, hogy a *vese* szóvégi -e-je is 3. személyű birtokos személyrag.

2. A Gyulafehérvári glosszák egy helyéről. A harmadik Gyulafehérvári glossza azokat a latin mondatokat adja magyarul, a melyek arról értesítenek, miért volt oly fájdalmas Jézus Krisztus kínszenvedése, a passio. Hat dolog tette kinossá a passiót.

Primum, quia a proprio discipulo eius
vendicio fuit procurata
= Vnun tonohuananac arulutia.

Secundum, quia a populo eius (?) est accusatus (így Erdélyi Lajos, MNy. IX., 71.; Varjú szerint: a proprio . . . suo? nacione? est accusatus, l. Akad. Ért. 1899: 24.). =

Nemzetui nepnech vadulatia.

A többi négy mondat világos, azokat felesleges idéznem. A miről már most szólni akarok, az a második mondat.

Bármelyik latin szöveg a helyes, a magyar rész nem világos. A latin szöveg alapján mi ilyen magyart várnánk: *Vnun nepnech vadulatia*, azaz: önnön népének vádolatja; e helyett azonban ez van: *Nemzetui nepnech vadulatia*, olv. *nënzë(e)tvü népnek vádulata*. Mi hát e részben a *Nemzetui*?

A kik a Gyulafehérvári glosszákat magyarázták, mindannyian Simonyi (l. Nyr. XXVII. 530) és Szinnyei (l. NyK. XXIX, 2, Magyar

nyelv ⁹76) megfejtését fogadták el. Szerintük pedig a *Nemzetui* a *nemzet*, régibb *nemzetv*-főnév harmadik személyű birtokos személyraggal ellátott alakja, mai nyelven a. m. *nemzete*.

Hogy ez a megfejtés nem kielégítő, rögtön szembetűnik, a mint a megfelelő részbe a *nemzete* szót beleillesztem, tehát így: *nemzete népnek vádolatja*. Mi ez? Kiki láthatja, hogy a megfejtésnek nincs értelme. De nem is fejtheti meg e helyet az, a ki a mai *nemzet* szóval akarja magyarázni. A mai *nemzet* olyan értelemben, a hogy ezt politikailag vesszük, egészen új. A mai politikai értelemben vett *nemzet*-nek lehetnek *népei*, ellenben a régibb és a régi magyarban a *nemzet* szónak ilyen jelentése nincs és nem is lehet. A régi magyarban a *nemzet* szó 1. nemzetség, 2. nép, 3. származás, nemzés, origo (l. NySz.) jelentésű. Ekkor egy *népnek* lehetnek *nemzetei* (nemzetségei), de fordítva nem. Egyébiránt a szövegben nem *nemzetui nepnech* (értsd: *népének*), hanem csak *Nemzetui nepnech* (értsd: *népnek*) van, s így talán jogunk sincs a *nemzet*-et úgy magyarázni, mintha annak *népei* volnának. — A *Nemzetui* -i képzős melléknévi jelző sem lehet; a régi nyelvben ugyanis ez a szó sincs meg, s a mai *nemzeti* a XVIII. sz. második felének alkotása (első adat talán SzD ³). Feltéve, de meg nem engedve, hogy a *Nemzetui* 'nemzeti', mi volna egy ilyen kifejezés értelme: *nemzeti nép*. Nyugodtan mondhatjuk, hogy semmi. Azt kell már most mondanunk, hogy vagy a Gyulafehérvári glosszák e helye hibás fordítás, vagy az eddigi magyarázat helytelen. Szerintem az eddigi magyarázat nem helyes s épp azért egy másikat próbálok nyújtani.

A latin szöveg alapján nem lehet benne kétség, hogy a *Nemzetui nepnech* értelme mai nyelven ez: Az a nép, a mely nemzetette, az a vádolta be. A *Nemzetui* tehát jelzői mellékmondatot pótol s az a nézetem, hogy mai nyelven az egész kifejezés így volna: *nemzetette nép*. E felfogás támogatására a következő analógiákat hozom fel:

a) Rozsnyai Dávid irataiban 1664-ből olvassuk ezt: „...Hunyadi Jánosnak kedves, de gyönyörűséges lako helye mellé, Zemlin Pusztá Vára mellé szállánk . . . bizony Kedves Lako helye lehetett Szegénynek; mert Fejedelmi Székinek Nándor-Fejérvárnak is be nézhetett az ablakán, ablakáról Nap keletre, ha pedig Északi ablakát nyitotta meg, Zemlini palotájának, születette Hunyadi Havassait nézhetette által Tömös váron, és ennek Erdélyig tartó Szép Sikságán...” (vö. M. N. Múz. Fol. Lat. 1136. számú kéziratát és Mon. Hung. Írók VIII. 383—4). — Hogy itt a „születte Hunyadi Havassait“ a. m. a hunyadi havasok, a melyek őt szülték, kétségtelen.

b) Páriz Pápai szótára valamennyi kiadásában a *genitalis*

szó alatt ezt olvassuk: „Genitale solum: Születte föld”.¹ Természetes, hogy ez a szerkezet is annyi, hogy: a z a föld, a mely őt szülte.

Több példát a régi nyelvből idézni nem tudok. Azok a példák, melyeket Simonyi a Nyr. XXXVI. 243 (innen NyF. XLVII. 31.) felhoz (vö. *szülötte falum, szülötte hely* stb.), mind újabbak. A régi nyelvből idézett két példa azonban elégséges annak bizonyítására, hogy a *Nemzeti nepnech* mai nyelven a. m. *nemzette népnek*.

A *szülötte földje* szerkezetben a *szülötte* Simonyi szerint birtokos jelző s a. m. *születése földje*, l. Nyr. i. h. A *nemzetui nepnech*-beli *nemzetui* szerintem is birtokos jelző, a melyben az *-i* a 3. személyű birtokos személyrag. Nem kell azonban azt hinnünk, hogy a régi m. *nemzetui*-ből hangtörvényszerűen lett a későbbi *nemzette*. Vagy hogy a mai *születte (föld)* egy régibb *születvi (föld)*-ből származott. A dolgot úgy kell felfognunk, hogy volt idő, mikor a mai *-at* ~ *-et* (régibb alakv. *-ot* ~ *ēt*), valamint a *-t* deverbális névszóképző (vö. *kinzotviatwl* HB., *élet, éltében*) és a *-t* > *-tt* melléknévi igenévképző (vö. *tudott, keresett, élt*) még nem különült volt úgy el, a mint ez ma van. (Máskép Budenz, UgAl. 224, 226, 357, Simonyi, TMNy. 480, 508. Nyr. XXXVI., 243—245.) Volt idő, a mikor a tövégi vocalis minden szóban *-i (ü)* ~ *-u* volt. A melléknévi igenévképzőről külön is meg kell jegyezmem, hogy benne *-t* az eredeti, a *-tt* pedig a magyarban fejlődött (máskép Budenz, UgAl. 226), még pedig először hangzóközi helyzetben s innen vonódott át szótagzáró helyzetbe is, vö. HB.: *odut* hotolm ‘adatott hatalom’, de uo.: *odutta* vola | KT.: nem *levt* wala, Gyulaf. gl.: *mundut* igenec, de: KT.: *sciluttet* | a Bécsi- és a MünchC.-ben állandóan *ídt, lőt, ídt, stb.*, de uo.: *ídttem, lőttem, tőttem* stb. (Hasonló fejlődés: locativusi *-t* > *tt*, vö. HB.: *meret* ‘mért’, *cleut* ‘előtt’, de uo.: *erette* ‘érette’, l. NyK. XL. 381.)

Volt tehát idő, mikor a mai *kinzat* (< *kinzot-*) és *kinzott* **kinzut-* alakú volt, s ez egyként lehetett főnév, igenév. E felfogás szerint az *élt* ~ *éltében*-féle alakok újabban, a tövégek eltűnése idejében keletkezett alakok.

Átvive az itt elmondottakat az általunk tárgyalt szóra, ezt mondjuk: Volt idő, mikor a *nēmzē(e)tű* birtokos személyraggal: *nēmzē(e)vi* lehetett főnév, igenévi melléknév egyaránt s jelenthette tehát a cselekvés befejezettségét akár főnévi, akár melléknévi szerepben. Ennek az állapotnak bizonyítéka és emléke a Gyulafehérvári glosszák *Nemzetui* adata, a mely mai nyelvben a. m.

¹ Erre a példára Szily Kálmán volt szives figyelmeztetni.

nemzette, azaz birtokos személyraggal ellátott melléknévi igenév, vagy ha úgy tetszik, ugyanolyan ragos főnév.

3. Culák, culáp. A Beszt. szój.-ben a többi közt ez van : „traps — *gerenda* | vinculum — *kethel* | clavis — *kolch* | týgillus — *zelemen* | statua — *agoz* | tulumpertita — *zulach* | angulus — *scog* stb. (így az eredetiben, l. Finály kiadását is 535—541). E szavak közül minket a „tulumpertita — *zulach*“ érdekel, amelyet Finály teljesen hibásan a ném. *zulag* szóval magyarázott. E magyar szó helyes értelmezése Simonyitól való. A Schlägli szój. megjelenésekor a kiadáshoz Simonyi is irt jegyzeteket s itt (l. Szamota kiadása 49. lapját) megállapította, hogy a magyar szó *szulák*-nak olvasandó. A szó ma is él *szulák*, *culák*, másképp *szuláp*, *culáp* alakban s jelentése ‚faoszlop, czölöp, karó‘. E helyes megállapításon kívül Simonyi magyarázni próbálta a Beszt. szój. *zulach*-jának megfelelő Schl. szój.-beli szót is, s ebben az okfejtésében már nagyot hibázott. A mit ugyanis a Beszt. szój. *zulach* (*szulák*)-nak értelmez, azt a Schl. szój. így adja vissza : „colupna — *kw lab zollot caro*“ (1089. szám). Hogy e szavak közül az egyik *köláb*, a másik *karó*, azt könnyű kitalálni. Mi azonban a *zollot*? Szamota e szó magyarázatát meg sem kísérelte, míg Simonyi azt tartja, hogy íráshiba *zulach* \sim *zulac*, azaz *szulák* helyett. Erre nézve ezt írja : „A magyar szó itt van elrontva s Beszterceiben van helyesen írva“.

A következő sorok feladata bebizonyítani, hogy a *zollot* nem íráshiba, hanem a *karó* jelzője, korabeli hangzása *szollot*, a mai pedig **szallott* \sim **szallott* \sim **szollott* \sim **szollott* volna.

Van a magyarban egy mélyhangú *szil* ige, a melynek a MTsz. szerint ezek a jelentései : ‚vág; hasít (abroncsnak való ágot); farag (pl. kapanyelet); gyalul (pl. káposztát)‘. Ennek az igének a többi közt ilyen származékai vannak : *szilánk* ‚gyaluhulladék; szálka; keskeny darab (szántó föld)‘ | *szilány* ‚szilánk, forgács‘ | *szilony* ‚füzfavesszöböl hasogatott abroncskötöző‘ | *szilos* ‚szilánkos‘ | *szilács* ‚gyaluhulladék; füzfavesszőhasítvány (szakajtóköttözésre)‘ | *szilak* \sim *szilok* ‚darab, szelet‘ | *szilamodik* ‚forgácsolódik‘ MTsz.

A magyar nyelv története folyamán többször megfigyelhetjük, hogy ha egy mélyhangú szó első szótagjában *i* van, hát akkor van olyan alakváltozat is, a melyben az *i* helyén *o*-t (s ebből fejlődött *a*-t vagy *u*-t) találunk, pl. *bimbóz* régen *bombóz*, *pirít*: *porejt* \sim *porojt*, más példák: *inkább*: *jonkább*, *irgalom* vö. HB. *iorgossun*, *iharfa*: *joharfa* \sim *juharfa*, *gyilkos*: *gyolkos* \sim *gyalkos* \sim *gyulkus*, *szopik*: *szaptat* \sim *vérszipó*, *szivárvány*: *szovárvány* \sim *szavárvány*, *gyírtya* \sim *gyertya*: *gyartya* \sim *gyortya* \sim *gyurtya*, *hijó* \sim *hőö*: *hajó* \sim *hojow*, *hiuz* \sim *heyuz*: *hajoz* stb.

E példák igazolják, hogy a mélyhangú szavak első szótagbeli *i*-je váltakozhat *o* val *s* ebből az *o*-ból fejlődhet *a* is, *u* is.

Azt állítom már most, hogy a *szil* 'vág, hasít, farag, gyalul' igének is volt *o*-s alakváltozata, s hogy származékban ma is van *a*-s és *u*-s alakváltozata. Az *o*-s alakváltozat a Schl. szój. *zollot caro*, azaz *szolott karó* (értsd hasított karó) adata tartotta fenn, a mely tehát melléknévi igenév (vö. a Schl. szój. ilyen alakjait is: *viuoth baynac*, *varuth* ∼ hýmmel *varrot*: varrott). Az *a*-val hangzó alakváltozat maradt meg a mai magy *szalu* 'vájó, vájó kés, vájó balta, horgas fejsze, völgyelő gyalu' szóban, a mely a fenti *szil* < régibb *szol* ige -ó-képzős igeneve (így Budenz, MUSz., máskép, de nem helyesen Gombocz, NyK. XXIX, 245). — A *szil* ige **szol* alakjának származékai a **szolák* (vö *fulák*, *világ*, *virág*) és a **szoláp* (vö. *hasáb*, *hasápos* MTsz.), a melyekből szabályos alakulás a mai *szulák* > *culák*, illetőleg *szuláp* > *culáp*. A MTsz. a *culáp*-ot a *culák* alakváltozatának tekinti. Szerintem a két szó két külön képzés J-elenteni a *culák*, *culáp* 'hasított, vágott, faragott, gyalult karót, faoszlopot' jelent.

Azt hiszem, sikerült bebizonyítanom, hogy a Schl. szój. *zollot* szava nem íráshiba, hanem helyesen feljegyzett magyar szó. Benne a *szil* régibb *szol* alakváltozata őrződött meg. Megjegyzem még, hogy a *szil* ige eredeti magyar ige, melynek rokon nyelvi megfelelői vö. vog. *sāl^m* 'szilánk' | cser. *šulam* 'vág, vagdal, farag, szab' stb. (l. Szinnyei NyH⁵).

Horvát István irodalmi munkásságához.

Rexa Dezsőtől.

Horvát Istvánt lelkes, — lehetne mondani féktelen magyarsága, vak haza- és nyelv szeretete, néha kacagató, de mindig tiszteletreméltó rajongása rendkívüli munkásságra sarkalta.

A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárában csaknem végnélküli ama sűrke papírba kötött könyvek sora, a mely jegyzeteit, dolgozatait, másolatait, kivonatait foglalja magában. Munkáinak — a melyeket a sajtó útján terjesztett — tetemes száma bizonyítja, hogy nem csak időt áldozott szenvedélyes tudomány- és honszeretetének, nem csak munkát végzett tanulmányai közben, de — anyagi áldozatoktól sem rettent vissza, midőn kutatásainak eredményét, tanulmányainak vélt igazságait nem csupán dolgozószobája négy fala közt akarta megőrizni, de óhajtá, hogy az közismertté legyen s hogy azt a hitet, azt a rajongást, melylyel lelke telítve volt, beleoltsa mások lelkébe is.

Érzésvilágának, rajongásának, de tudásának és olvasottságának erős bizonyítékát nyújtá 1815-ben, midőn mesterét, — a ki a diplomatikai tudományba bevezeté egy munkájában erősen megtámadta azért, mert elég merész volt „nemzeti nyelvünk vizsontagságairól a' nélkül itélni, hogy ezeket valaha gyökeresen esmérni tanulta volna“.

A tudós *Schwartner* Márton volt, kiváló pesti egyetemi tanár, a ki latin előadásában s latin s német nyelven írt munkáiban — nem tudott úgy lelkesedni a magyarság és a magyar szó eszméiért, mint a székesfehérvári tős-gyökeres magyar fiú, a ki ha szertelen is tanulmánya művelésében, de feltétlenül jóhiszemű s a mi mindennél fontosabb — nagy sikerű abban, hogy eszményét a jövő nemzedék, vagy több utána következő nemzedék lelkébe oltá. Érthető, hogy a testestől-lelkestől idegen, de szintén jóhiszemű *Schwartner* hamarosan szembe találta magát egykori tanítványával, a ki már egyetemi hallgató korában érezte azt a nagy különbséget, a mi a tanár felfogását az övétől elválasztá. Majd később, midőn tanulmányai közben megnyílt előtte a szomorú valóság képe: miként ítélnek benn a hazában és a hazán kívül a tudományos férfiak a magyar nyelv jelentőségéről, múltjáról, — szinte úgy tűnt fel neki, — mintha ez elítélő, lekicsinylő, hamis vélemény forrása *Schwartner* diplomatikai és statisztikai munkája volna!

A nagy keserőség és harag készteté, hogy egy önálló munkában megfelelően a gyalázóknak s nyilvánossá tegye hamis tanaikat s megvédelmezze a magyar nyelvet a rágalmozók ellen.

Így keletkezik az a mű, melynek teljes bibliographiai leírását *Petrik Bibliographiájának* II. kötetében a 163. lapon közli, s melynek rövid czíme „Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás védelmeztetések a' nemzeti nyelv ügyében“.

A munkát szülővármegyéje nagytekéntetű rendeinek ajánlja tisztelete és hálája örök emlékezetéül — s hogy műve annál nagyobb hatást keltsen, hogy a jó Vér és Szív, melly a köz Honnyak ügyéért verni és mozogni szokott, a' szép példákra meginduljon¹ a magyar kiadáson kívül német fordításban is kiadja.

A mű száz példányát megküldi szülővármegyéjének s ez ajándékához a következő levelet csatolja:

Nagytekéntetű Statusok és Rendek,
Kegyess, és Jóakaró uraim!

Szükséges és hasznosnak találván a' ditsó Magyar Nemzet hazafiúi igyekezetei ellen vakmerőül törekedő hálaadatlan Haza-

¹ A könyv magyar jelmondata *Virág*ból.

fiaknak kedvöket elvenni a' további rágalmazásoktól és gyalázat irásoktól, Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás Híres Magyar Királyokat a' Nemzeti Nyelv ügyében nyilván védelmeztem, 's ezen rövid, de az egész Nemzetre nézve fontos Munkámat a' Nagytekéntetű Rendeknek ajánlani bátorkodtam, tudván azt, hogy Nagyságtok forrón tudják fogadni a' jó célra iparkodó hazafiúi lépést, 's betsülik azon leg nagyobb Két Magyar Fejedelmet, kik alatt a' Magyar Név a' ditsőség sugaraival körül volt kerítettve.

Nagy Lajosnak és Hunyadi Mátyásnak Hamvai Székes Fehérvárott nyugszanak. Tsak azért is illendő volt Nekem — mint Székes Fehérvári únak, és Fehérvármegyei Tábla Bírónak — ezen védő írásomat kiváltképen Nagyságtoknak ditső oltalma alatt napfényre botsátani: de engemet ezen kívül Nagyságtokhoz még örökös Hála és Tisztelet is kapszol, mert Nagyságtok előtt nevedkdvén számtalan kegyelmekben méltóztattak engemet részesíteni, 's erántam viseltető Nagylelkűségeket még akkor is bőven, tapasztaltatták velem, midőn szülőföldemet el hagyván Pesten tartózkodtam hivatalom miatt.

Méltóztassanak kegyesen el fogadni Tiszteletem és Hálaadatoságomnak örökös jeléül tőlem e tsekély ajándékot. Tisztább és érzékenyebb szívvel nálom senki Nagyságtoknak illyes valamit bé nem nyujtott. E' kegyességek új ösztönül fog nekem szolgálni a' Haza védelmére, 's olyan Magyar Nemzethez illő józan hazafiúi bátorságot fog belém önteni, melyet a' Magyar Nemzetet motskoló és legyalázó hálaadatanok rettegni fognak. — Ki egyébaránt kegyelmeikbe zárt a' leg mélyebb tisztelettel 's forróbb hálával maradok

Nagyságtoknak

Pesten, Martius 10-dikén 1815.

alázatos szolgálók

Horvát István

Az Országos Birói Hivatal
Sekretariusa.¹

A vármegye rendei már a keltezés utáni negyedik napon tárgyalják a lelkes férfiú beadványát, s a küldött könyveket hálával fogadják s annak hova fordítása felől határozatot hoznak.

Az 1815 márczius 14-én és 15-én tartott megyei közgyűlésnek az ügyre vonatkozó határozata a következő volt:

556. Fel olvastatott Horváth István Úrnak az Ország Birói Hivatal Secretariussának a Tettes Statusokhoz küldött

¹ A levél eredeti példánya Fejér vármegye levéltárában a Fasc. Circularia et Mandata gyűjtemény I. Nr. 105/1815. száma alól most a „Kultura“ gyűjtemény „Horvát“ kötegeben 1. sz. a.

levele melyben a Nemzeti Nyelv védelmére írott Munkáját, melyekből számos Példamányokat [sic!] megküldött, a Tettes Statusocnak ajánlja.

Melly munka egész szivességgel el fogadtatván, abból annak Szerzőinek jó Hazafiúsága kitetzvén, Mgos Első All Ispány Úrra bizatik, hogy a Szerző Úrnak mind nemzetünk díszére meg bizonyított iparkodását mind ezen Ns. Vgyének Rendeihez munkásának ide tett ajánlásával meg mutatott bizodalját a' Tettes Statusok részéről meg köszönnye. Egyébb aránt, hogy ezen Munkát más Ns Vármegyék is, mint egy jó Hazafinak Szüleményét lássák, rendeltetik, hogy minden Ns Vgyének egy Példamány küldtessék el.¹

Marich Dávid cs. kir. kamarás, első alispán köszöntő iratának fogalmazványát hiába kerestem a levéltárban.

Ellenben fenmaradt azon kísérő irat szövege, melyvel a vármegye a példányokat az egyes törvényhatóságoknak megküldte:

Inclitis Comitatus e Generali Congr. 14. Mart. 1815.

Horváth István Úr az Ország Birói Hivatalnak Secretariussa és ezen Ns Megyének Táblabirája, Nemzeti Nyelvünk díszére egy Magyar Könyvet kiadván, 's azt Nékünk ajánlván, mivel ez által egy nevezetes tudós a' ki Nemzeti Nyelvünk ditsósége ellen, maga is Hazafi lévén, ki kelni nem átalott, meg tzáfoltatott volna, kivántuk ezen Munkát, mint egy jó Hazafinak szüleményét, 's Nemzeti Nyelvünknek Pártfogóját [törülve: „Nagyságtokkal, kegyelmetekkel közleni. Egyebekben] és így az egész Magyar Hazának figyelmére érdemest Nagyságtokkal kegyelmetekkel közleni és egyszersmind annak érdemes szerzőit is Kegyességökbe ajánlani. Egyebekb...²

A vármegyéknél nem maradt visszhang nélkül a kiváló munka. A tudomány az idétt még alig szólalt meg honi nyelven. A közélet, a közigazgatás, a kormányzat és a tudomány a legkisebb részben élt akkor az anyanyelvel, ha tette is, — alig emelkedetül a konyha-magyarság s a maradi tömegnyelv magaslatán. Most egyszerre megjelenik e mű, — a mely tárgyánál fogva kedves, czélja nemes, hangja tudományos, megjelenése méltósággal történik...hogyne gyúlna lángra a kebel, melyben állandóan ég a vágy a magyarság szellemének ujjá ébresztése, erősítése, serkentése iránt.

¹ U. o. 2. sz. a.

² U. o. 37. a.

Meleg szeretet hatja át a különböző vármegyék rendeit s keresik a módot — a mivel érzelmeiknek kifejezést adjanak. Az a férfiú, a ki „Herculesi Munkát“ végze, a „kinek ereje, tudománya szent hazafiúsága ragyog a' maga nagy dicsőségében“¹ a ki Virág tűzének hatása alatt² írta, a mit irtt, — e munkájával fényt, derüt — egy fényes jövőndő első hajnalának sugarait veté a megyei nemesség előtt vajmi nagy homályba burkolt magyar tudományosságba. Nem csoda, ha a vármegyék megmozdultak s kifejezést adtak lelkes örömüknek a felett, hogy ilyen könyv került világosságra.

De csodálatos jelenség: a megnyilatkozó vármegyék — az egyetlen Szabolcs megye kivételével, mely elenyésző csekély részben tót — valamenyi felső vidéki — mondjuk — nemzeti-ségi vármegye. A nagy magyar vármegyék halgatagon vették tudomásul, hogy *egy* férfiú a tudomány buzogányát megforgatta feje felett s lecsapott azokra, a kik a magyar nyelvet bántalmazni merészkedtek, de azok a vármegyék, a melyekben a nemesség legtöbbje, ha beszélt magyarul, — a Tallérossy Zebulon nyelvén szólott, — lelkes örömmel sietettek annak a férfiúnak jutalmazására, a ki mindenek felett magyar vala.

Gömör vármegye Pelsüztön május 13-án tartott közgyűlésén tárgyalta Fejér megye levelét³ s akkor a következő határozatát hozta levelében Fejér megye tudomására:

A folyó Esztendő Böjtmás hava 15-dik Napján Fejérváron költ barátságos s betses Levelekkel Eő Excellentiája az Ország Birájának Titoknokja Horváth István Úr által készített 's általunk illő Figyelemmel vett munkájában, valamint azon Hazafinak hasznos törekvését megösmérni egész örömmel annál fogva is készek vagyunk, hogy Nyelvünket hajdani alkalmaztatására nézve az Ótsárlói ellen hathatóssan védelmezte, úgy tökéletes megelégedésünknek jeléül az ide / . zártt Végezésünket, a' nevezett Úrral közöltetni, 's annak értelmében azon Munkát 100 Példázatban az azonnal ajánlott kifizetés mellett, magunknak megküldöttetni óhajtjuk.

Fejér megye rendei a május 23-án tartott közgyűlésből küldték meg a Végezést Horvát Isvának.

Hont vármegye közönsége sem hagyja válasz nélkül a lelkesítő adományt s Ipolyságon április 12-én kelt levelében⁴ kifejezést ad azon véleményének,⁵ a könyvek „velük lett közöltetése

¹ Kazinczy Ferencz levelezése XX. kötet 15. lap.

² Toldy: M. Nemzeti Irodalom Történet. (Pest 1864 -5.) 265 lap.

³ U. o. 4. sz. a.

⁴ U. o. 5. sz. a.

által az eránt, hogy édes Hazánk Nyelvének palléroztatását, s az ezt illető el rejtett igazságoknak ki fejtését szivire vette“ Fejérmegye, s kívánta; hogy a rendek „bötsös szivében ezen valóságos s megbetsülhetetlen hazafiúi indulatot a' mindenható élessze“.

Szabolcs vármegye április 24-éről ír örvendő levelet,¹ melyben úgy emlékeznek a vett műről;

Úgy tekintjük mi ezt, mint egy Jó Hazafi 's Hiv Polgár elméjének remekét, 's az Anyai Nyelvhez viseltető Hívségének zálogát 's mivel ennek Olvasásában többen is kívánnak gyönyörűséget találni, azon Érdemes Szerzőtől Száz Exemplárokat kérünk olly kötelezéssel, hogy annak Árát oda, az hová rendelni fogja tellyes készséggel letétetjük.

A június 20-iki Székesfejérvárt tartott kis gyűlés 1166. pontjában tárgyalták a rendek Szabolcs megye ezen levelét és megbízták *Pázmándy* Károly főszolgabíró, hogy közölje e határozatot a szerzővel s annak a példányok megváltására vonatkozó feltételeiről tegyen a rendeknek jelentést.

E jelentés a közgyűlési feljegyzés szerint megtörtént, de az arra vonatkozó iratok a levéltárból hiányzanak. A rendek különben Horvát választát úgy Gömör, mint Szabolcs vármegyékkel közölni rendelék.

Június 30-án érkezett vármegyénkhez *Torna* megye levele,² melyben köszönete mellett kifejezi, hogy mint amennyire Fejér megye dicsekedhet e jó Hazafi és Nemzeti nyelvünk pártfogója Személyével, úgy szolgál Torna vármegyének örömeire Nemzeti Nyelvünk ezen védelmezése 's ez által nevedő ditsősége.

Az üdvözlő levelek között *Nyitra* vármegyéé³ az egyetlen, mely nem a nemzeti, hanem a hivatalos nyelven van írva. Hosszú, lelkes köszöntés, a melynek végén a vármegye kéri, hogy tudassák Horvát Istvánnal azt, hogy báró Perényi János, a vármegye főispáni adminisztrátora a kitünő, tudós férfit táblabíróvá nevezte ki.

Az augusztus 1-én tartott közgyűlés ismét *Pázmándy* Károlyt bizta meg a megválasztás hírül adásával.

A választ adó vármegyék között utolsó volt Ung vármegye,⁴ melynek levele szóról szóra így hangzik:

A folyó Esztendő Böjtmás hava 14-ik napján tartott Köz Gyűlésekből költ 's hozzánk utasított barátságos atyafi-

¹ U. o. 6. sz. a.

² U. o. 8. sz. a.

³ U. o. 9. sz. a.

⁴ U. o. 10. sz. a.

ságos Leveleket Nagyságtoknak, Kigyelmeteknek a' Horváth István Ur nemzeti nyelvünk díszére készített tudós szüleményével együtt tellyes melegedéssel, Barátsággal vettük.

Azon jó Hazafinak, nemzeti nyelvünk buzgó pártfogójának jeles szüleménnye valóban megkülömböztetett figyelmet érdemel. Ki eránt mi is különös figyelemmel, hajlandósággal viseltetvén 's a nekünk el küldött fontos munkát az író örök emlékezetére Leveles Tárunkba betévén, kérjük atyafiságos Barátsággal Nagyságtokat, Kigyelmeteket ezen szives hajlandóságunkat Horvath István Urnak tudtára adni méltóztassanak. A' mi 1815. Esztendő Szent Isván hava 14-ik napján Unghváron tartott Köz Gyűlésünkéből.

Nagyságtoknak, Kigyelmeteknek

kész kötelességű szolgálai, igaz
attyokfiai, szives Baráti szomszédi
Ungvár vármegye Rendei

Fejér vármegye Ung megyének e lelkes átiratát szeptember 15-iki kisgyűlésén közölte a vármegye rendeivel. Ekkor pedig a következő határozatot hozták:

1671. Nemes Ungvár vmegye f. é. Martius 14-én költlelevelére ezen Megyének Június 14-ről Horváth Istvány Tábla Bíró Úrnak a nemzeti nyelv díszére iratott munkájából származott örömét tudtára adni kívánja nevezett Tábla Bíró Úrnak.

Járásbéli Szolga Bíró Úr Horvát Istvány Tábla Bíró Úrral közölni fogja.

Ime, — nem volt pusztában elhangzó szó, — ha a tudomány a nemzeti igazság érdekében szót emel. A kevés culturával együttérző nemesség is megmozdul s szép szóval, s még szebb tettel kél a jeles tudós magasztalására.

Horvát könyve oly időben jelent meg, a mikor a magyarságért való küzdelmek a lelkes szalmatűz fényében csillogtak. Minden — a mi ennek jegyében keletkezik új lendületet ad a lelkesedésnek s valóban az írók munkái nem csak a tudományt vitték előbbre, de a lelkesedést is ébren tartották s minden mű, a mely a nemzeti eszme, a nemzeti tudomány nagy épületére rakott fel egy követ — egyszersmind ébresztő volt, mely a lelkesedésre könnyen kapható nemzetet egy időre ismét küzdővé tette.

Horvát műve is ezt igazolja. A jeles könyv hatott, — aztán, hogy a közgyűlésnek egy újabb tárgya következett — Horvátról és munkájáról, eszméiről semmiféle említés nem történik a megyéken.

Henszlmann Imre levelei Toldy Ferenczhez.¹

1.

London, 1853-ki Febr. 22-kén 8 Victoria
Grove Terrace Bayswater.

Kedves Barátom

Mielőtt Pestet elhagytam volna, megigérttem Önnek, hogy ha lépteimnek sikere leend, a M. T. Tgot erről Ön által tudósítani fogom. Ennek következtében belátására bízom az ide mellékelt iratok használatát. Az egyik első felolvasásom a Royal Institutban of British Architects, a második az e felolvasás következtében kinevezett fitkos küldöttség véleménye. Az utóbbi ámbár elég hízelgőleg szól tanulmányaimról, még sem meri még kimondani nyíltan a földolgot, minek oka, hogy a küldöttség tagjai ugyan igen híres emberek Londonban, de a dolgot, gyakorlati építészek lévén, sohasem tekintették meg tudományos oldaláról, másodsor épen azért nem ismervén eléggé, mit ez ügyben mások tettek eddig, attól tartottak, hogy magukat compromittálhatnak, mit a francia építészek irányában világosan előttem ki is mondtak; harmadsor nem volt elég idejük az egészet megvizsgálni, negyedsor az angol nem úgy mint a német másnak, hanem épen megfordítva magának szeret tulajdonítani mindent, a mit csak e tulajdonításra érdemesnek hisz. Mindazáltal a jég törve van e jelen vélemény által is, s így reménylem, hogy további sikerről Önt tudósítani nem sokára alkalma leend

barátjának

Henszlmann Imrénck.

Toldy Ferencz a M. T. Társ. Titoknokának Pesten.

2.

Toldy Ferencz Urnak Pesten.

Paris, 1857-ik Sept. 24-kén
20 Rue Madame.

Kedves Barátom!

Kérem kegyedet legyen oly szíves és engedje Bulyovszkyné Asszonynak leírtni „Omodé és fia“ czimú szomorújátékomat, mit

¹ A M. T. Akadémia könyvtárának kéziratárában levő eredetiről közli Hellebrant Árpád.

taval mint pályaművet az Akadémiának beküldöttem, és mely alkalmasint az Akadémia levéltárában még megvan (als verlorder Posten). E kéréssel azért járulok önhöz, mert itt Párisban magyar tisztázót nem kapni és magam nem érek rá.

Tisztelettel maradok

Henszlmann Imre.

3.

Toldy Ferencz urnak a M. T. Társaság Titoknokának.

Paris, 1858-iki Febr. 13-kán 20 Rue Madame.

(Vett. febr. 20. 1858.)¹

Kedves Barátom!

Megbízásában úgy jártam el, hogy remélem pár hét mulva mindent, a mit megjegyzett, másolatban elküldhetni. A jutányos ára is meg volna, mert az iratokat hazánkfia Grisza úr másolja, ki annak előtte már ilyfélekkel foglalatoskodott, s így a cs. könyvtárban járatos; egyszersmint ígérte, hogy ha munka közben valamire talál, mit otthon részletesen nem ismernek, és mi Önöket érdekelhetné, arról is tudósítandja. Egy eperjesi kereskedő, ki pár hét mulva hazánkba visszamenend ígérte, miszerint a másolást itten kifizetendi, és az iratokat Önnek elviendi.

S most nekem is volna pár kérésem. Szeretném tudni Nádasdi Tamás a Nádor, melyik magyar király és királyné alatt élt, és hol volt jószágá; aztán a Lábatlan Vándor regéjét, ki miatt Gara megölte Siklóson a feleségét, és hogy az a Gara Nádor volt-e? Legyen tehát kedves barátom szives e két kéréssemre felelni.

Második kérésem valamivel gyöngédebb; azonban bevezetésül mondom, ha a kivitel nehéz, lemondok teljesítése reményéről. Én már Novemberbe a budai helytartóságnál útlevelem, mely régen lejárt, meghoszabbításáért folyamodtam, de mind eddig választ nem kaptam. Szándékom hazámba visszatérni, de ezt jelen pillanatban nem lehet, mert épen most több francia ministeriumhoz benyujtom folyamodásomat, miben aláírást a munkámra kérek. Különbben ki nem adhatom, szólltam ez iránt Prince Napoleonnal is; de bizonyost mind eddig nem tudok. Kérdem tehát Öntől, nem lehetne útlevelem iránti folyamodásomat a M. T. Társaság által pártoltatni, a cél egyenesen és egyedül tudományos leven. Ha igen tessék ez iránt Wrhovszky urral ki e levelemet átadandja értekezni, ha nem — abba marad, a nélkül, hogy barátságom Ön iránt legkevesebbet is csökkenne.

Tisztelő barátja

Henszlmann Imre.

¹ Toldy jegyzete.

Történetesen épen most a Pesti Napló Febr. 9-ki számát hozzám hozzák, miből látom, hogy Weiss ur nem akarja megengedni, miszerint a kassai templom alapítója V-ik István, s hogy ezt egészen Erzsébet királynénak, Rob. Károly nejének kell tulajdonítani. Mielőtt még Weiss ur véleményét közre bocsátá, azaz már tavál a „Moniteur des Architectes“ egyik számában e dolgot felvilágosítám; és ennek folytán a Kölni Ujság egyik mult heti számában felfedezésem elismerésre talált. Felfedezésem pedig abban áll, hogy a kassai templomot Villard de Honnecourt francia mester tervezte, ki Szent Erzsébettel összeköttetésbe volt, és általa igen könnyen összeköttetésbe jöhetett az 1260 és 1270 közt Kassán lakó V-dik Istvánnal. Villard a cs. könyvtárban levő még 40 és néhány lapból álló Albumjában megjegyzi három helyen, miszerint Magyarországra hivatott. „C'est Villard qui fut en Hongrie“, „en Hongrie, où j'ai demeuré maints jours“, „où je fut mandé“. Ezen Album nem sokára meg fog jelenni. Mielőtt Franciaországba érkeztem, a francia XIII-ik sz.-beli iskolát közelebb nem ismertem: de mihelyest azzal megismerkedtem, felülötte elöttem, hogy a kassai templom alapterve francia és nem német, míg minden, mi a földön fölött van, tökéletesen német. Innen tehát igen igen valószínű, miszerint V-dik István rövid tartózkodása Kassán s rövid uralkodása után következett halála, a kassai templom építését félbeszakasztá, mire Villard is hazájába visszatért, mindenesetre még 1275 előtt; mert Albumában a rheimsi sz. egyház oly részeit találjuk lerajzolva, mik ez idő tájában készültek, de még bevégezve nem voltak, mi 1280 körül történhetett.

Már most látván, hogy a kassai templom alapos elrendezése tökéletesen összeült a braisni temploméval, tudván, hogy Villard a rheimsi és a csak pár mértföldnyire távol attól eső braisni templomót igen jól ismerte, értesítetvén maga Villard által, hogy V-dik István kassai tartózkodása idejében Magyarországra hivatott, hogy lehet kételkedni, hogy ő a kassai templom mestere. Hozzáteszem, hogy M. országon más templomot mint a kassait nem ismerek, melynek alapos elrendezése a francia iskoláé volna. Végre megjegyzem, miszerint a braisni templom is sok tekintetben eltér a francia egykorú iskola módjától, és hogy ezen eltérések rendre a kassai templomban utánozvá, s így a kassai templomot a braisninek mintája nélkül nem is képzelhetni.

Szándékom mindezeket bővebben és a szükséges rajzok által támogatva tárgyalni, mihelyest hazatérésem lehetséges leszen.

Az Irodalomtörténetét csak akkor lehetne kiadni, ha előbb valami Revueben megismertetné valaki. Ily valaki ajánlkozik is, de könyvét nem bírja; legyen tehát szíves azt megküldeni, s

majd akkor a minori kezdünk, és akkor látandjuk, lehet-e a majus-hoz fogni.

4.

Toldy Ferencz urnak a Magyar T. Társaság titoknokának

Paris 1858-iki Marcius 6-kán
20 Rue Madame.

(Vett. martius 10. 1858.)¹

Kedves Barátom !

Tegnap Thierrynél levén, szóba jött a magyar és a francia Akademia közt Balogh Pál ur által tervezett nyomtatványok kicserélése. Th. ur ez alkalmat használni akarván Attilájának elküldésére, kérdezősködött a dolog mibenlétéről, és feleletül vette, hogy: a francia akademiák csak kevés példányban meglevén nyomtatványai, ezek odább adatásában igen ovatosnak kell lennie. Nem találják tehát elegendőnek B. urnak mint privat embernek megkeresését, és azt várják a M. Akademiától, hogy ez az idevalókat hivatalos, az elnök és a titkár által aláírt levélben szolítsa fel, egyszersmind megnevezvén azon nyomtatványokat, miket csere útján ajánl. Továbbá a francia Institutban öt külön egymástól független academia levén, a magyar t. társaság csak annak nyomtatványait fogja kapni, melynek *titkárát* megkeresi. A megkeresés folytán a megkeresett idevaló academia (az egész instituthoz folyamodni Th. ur szerint haszontalan dolog), mihez a levél intézve van, egy három tagból álló választmányt nevez, melynek véleménye nyomán az academia azután határoz.

Az öt academia a következő

1. Académie des Inscriptions (főtárgya az Archaeologia és a régi Philologia). Secrétaire perpetuel M. Naudet (ide tartozik az Académie des beaux arts is).
2. „ des sciences morales et politiques (főtárgya l’Histoire générale). Secrétaire perp. M. Mignet. (ennek tagja Thierry ur).
3. „ française (főtárgya la Philologie française). (ebben ülnek a 40 imortelek.)
4. „ des sciences exactes. Secrétaire perp. M. Flourens.
5. „ des sciences financ. polit. et administratives.

Az ötödik csak két éves, az előtt nem létezett.

Balogh ur tudtommal az elsőt megkereste, ezt Th. ur is állítja, hozzáadván, hogy ámbár ő nem tagja, mégis befolyásával

¹ Toldy jegyzete.

a cserét kieszközölheti, mint kieszközölte pár évvel ezelőtt hasonló cserét a milánói academiával, csakhogy a megkeresésnek maga formájában meg kell előbb történni.

Addig is megígérte, hogy Attiláját nem küldi meg, hogy általam a M. T. T. megkaphassa. Megküldöm, mihelyest megkapom és alkalmam leend a most itt tartózkodó magyarok egyike vagy másika által.

Thierry ur általam megkeresi a M. T. T. tagjait, ha munkája iránt észrevételeik vannak, közölkék vele vagy velem: egyzersmind nagyon szeretné, ha figyelmessé tennék a magyar történelem oly ereklyéire (p. o. népdalokra és egyéb mű maradványokra), miket még nem ismer, kivált Sz. István idejéig. Ez ugyan azt hiszem nehéz feladat, azonban ha barátom e tekintetben tehet valamit, nem teendi hasztalanul. mert történetünk és nemzetünk melegebb barátjaira alig találunk. A legrégibb népdalokat, meséket s mondákat talán meg lehetne neki küldeni. majd én aztán lefordítom azokat.

Grisza ur még nem hozta el a másolatot; de reménylem jövő héten meglesz az első küldemény, van a kijelöltek közt olyan is, mit nem másolt, mert ez csak fordítás, mit Dupuy maga megjegyez.

A másodizben Febr. 20-iki levelében kijelöltek másolatához még nem fogott, mivel még az elébbek sem egészen készek. Kérdezősködtem, lehet-e másolni az Archiv Imperialban, és feleletül vettem több oldalról, hogy igen, csakhogy engedelemért kell folyamodni.

Köszönöm szíves utban igazítását a Garayok és Nádasdi iránt történeti kérdéseim dolgában. Ch. Nodier nehéz helyek iránti értesítésemet, mennyire képes voltam, a küldött lappal együtt visszaküldöm. A „pour les Oreilles de Chabot“ féle phrasis azonban meg nem magyarázhatom; mert ezt senki, se Thierry, se Maxim du Camp, sem mások nem tudták megmagyarázni, mit e tekintetben megtudtam, a lap más oldalán látható.

A mindkét levelében előhozott „Liber Anaglypharum“ dolgában eljárók. Nem ígérek ugyan időt, sem azt, hogy magam elválalom a munkát, nem tudván, hozzáfoghatok-e: de mindenestre azon leszek, ha hogy a munka olyanyira érdekes, mint Ön mondja, a M. T. T. arról értesíteni fog.

Köszönöm, hogy csekély megjegyzésemet Villard de Honcourt hazánkban működésére anyira figyelmére méltatta. A tárgy magában igen igen érdekes; de nézetem szerint csak úgy, ha az állítás rajzolt bizonyítványok által támogattatik, mint a francia mondja „pièce en main“.

A magyar költészetről szóló munkája iránt nem felel azon megjegyzésemre, hogy elébb ezt meg kellene a francia közön-

séggel ismertetni és csak későbbben lefordítani; az első czélből kértem szíveskednék a munkát megküldeni.

Egy jó barátomnak, ki a status gazdászattal évek óta foglalkozik, szándéka magyar nyelven e tudományt tárgyaló népszerű elemi munkát írni, mely körülbelül 20 nyomt. ivre terjedne, a munka fejében kész és igényei nem nagyok. Nem tudna-e a kiadásra módot nyújtani? Hisz a m. irodalom e mezeje még igen igen parlagon hever.

Legyen szives minél előbb felelni

tisztelő barátjának

H. Imrének.

5.

Toldy Ferencz urnak a M. T. T. Titoknokának.

Paris, 1858-iki Marcz. 11-kén.
20 Rue Madame.

(Vett. 17.)¹

Kedves barátom.

Wrhovszky ur pár nap mulva Önnek átadandja az első (Jan. 7-kei) küldeményében rendelt másolatokat: összesen 98 sűrűn írt lapot, miért Grisza urnak azokhoz mellékelte nyugtatványa szerint 103 frank jár. A franczia leírók felényivel többet kértek, és ha Önnek megmondom, miként G. többet négy hétnél töltött a másolással, a díjat elég csekélynek fogja tartani. Wrhovszky urnak több könyvet küldvén, a kéziratokat azokhoz csatoltam, ma hagyák el Párist a vasuton „Grande vitesse“-el s így reménlem legfelebb 14 nap alatt kezébe jutnak. A C betű alatt felhozott „Vita Nic-Gara“ irományt Gr. nem másolta, azért nem, mivel ez csak fordítás Bonfinből, úgy nem másolta a 8-ik sz. alatt említett „Donation de Louis le Grand“ cziműt, mert ez a cs. Archivumokban van és a Coll. Fontanieub. csak említetik, elvégre nem másolta a 10-ik sz. alattit sem „Contrat de mariage d'Eleonore“, mert abban nincs semmi, mi M.ogra vonatkoznék, s egyéberánt is igen hosszú. A 8-ik sz. alatti akkorra marad, midőn meglesz az engedelem az Archivban másolni, a C. és 10-ik sz. alattit le fogja másolni, ha megjegyzése daczára is újra kívánandják.

Csoda Miklósnak „Liber Anaglypharumját“ megnéztem és Gr. ur annak Jegyzékét és részben Prooemiumát, nagyjából lemásolta: mondom *nagyjából*, mert az írás igen rossz és azon számtalanszor keresztül kell menni, míg a leíró bizonyossá lehet,

¹ Toldy jegyzete.

hogy pontosan másolt. Csak a jegyzék felének verificációval több órát töltöttünk. Mind a mellett erősen hiszem, hogy igen *érdemes* volna az egészet lemásoltatni. A kézirat csonka, és alkalmasint Miklós valamely tanulójának munkája. A proemium előtt ezek állanak: „Incipit prologus in primum librum anaglypharum editus per magistrum Nicolaum de Dasia In Theologia mrum et sem (itt folt van, tán socium?) Fuit in villa Mariologij (utána járok, micsoda helység az a Mariologium) in conventu praedicatorum, cujus erat frater de natione Ungriae anno Domini Jesu Christi 1456. Quod opus est magnae revolutionis in Astronomia“.

Ezek előtt áll a fejezetek jegyzéke: „Incipiunt Rubricae Libri an astae In duos libros divisi, primus liber div. in 3 Doctrinas quarum prima est de motu et longitudine trium stellarum altiorum et continet 5 capita etc. Secunda Docträ est de motibus 7 planetarum et eclipsibus lunarum et continet 8 cap. etc. Tertia Doctrina est de comismetria (cosmimetria) geometria sive mensuratione universi et continet 5 cap. etc.

Secundus Lib. Anagl. continet summas 7 etc.“ Itt azután az Astrologiát adta elő a szerző, végén (4-ta Doctrina) „De scientia durabilitatis Regnantium“, de ez az egész második könyv hibázik és csak a jegyzéke meg van.

Az első könyv, mely egészen megvan, 28 sűrűn irt levelet in 4-to foglal el, vannak ezeken több rajzok is, miket igen könnyen le lehetne venni. Tartalma tudományos, Miklós korának csillagászti tudományát előadván. Gr. U. késznek nyilatkozik az egészset 120 frankért lemásolni; én, ismervén a nehézséget, mely ezzel jár, a díjat inkább keveselem, semhogy sokalnam. Öntől függ, mit tegyek e tekintetben. Részemről az Astronomiában járatos nem levén, értekezést a munkáról alig irhatok, és ha rászánám is magamat, másképp nem tehetném, mint ha az írás olvashatólag leírva előttem feküdnék.

Illetőleg második küldeményét megjegyzem, hogy levelének azon helyét, miben azt mondja, hogy kívánatos az eredetit minden lehető pontossággal lemásolni, nem értem, Fac similit csak nem kíván? a régi orthographiát Gr. megtartandja.

A 103 frankból álló díjat tessék Wrhovszky urnak átadni, mert ez úgyis pénzt küldend nekem. Ha ez összevegen kívül többet küld, nem fog ártani, mert Gr. ur mindennapi munkája után él és magam sem előlegezhetek mindig. Bevárom feleletét ezek iránt, s akkor mindjárt vagy a cs. Archban levő iratoknak, vagy az Anaglypheknek másolatához fogunk.

Kérem köszöntse részemről Fromhold barátunkat s írja meg, hogy van és mit tesz.

Tisztelő barátja

Henszlmann Imre.

6.

Toldy Ferencz Urnak a Magy. T. T. Titoknokának Pesten.

Paris, 1858-iki Júl. 19-kén

20 Rue Madame

(Vett. júl. 26.)¹

Kedves Barátom!

Thierry ma látogatott meg, és tudakozódott, hogy van az, hogy sem az akadémiától, sem elnökétől sem Baloghtól maig nem kapott feleletet küldeményére és leveleire. Mindkettejét, mint jelentéséből tudom, átadta Csapó April kezdetén, s azért én is elesodálkoztam, midőn Th. félig panaszkodó hangon hozzám fordult. Tudom, hogy Önnön nem mult de hát hol van a hiba? Mert ez az udvariassághoz szokott franczia előtt csak ugyan hiba, mit ámbár Th. újra udvariasságból nem mondott ugyan, még is mindenből látom, hogy annak tartja. Azt írta az Elnökhez intézett levelében, mikép szándéka még ez idén hazánkat meglátogatni, azonban ez utat most nem teheti, mert súlyos betegségből fel-lábolt fiát egy tengeri fürdőbe kell kísérsnie.

Putnokról Mart. 31-kén kelt levélben írja barátom, miként tüstént haza érkezése után Th.-nek Attiláról szóló két legendát, melyet ő még nem ismer, meg fog küldeni, meg fog írja, hogy April hóban a magyar akademia nyomtatványait megküldendi az idevaló akdnak, és hogy azokkal együtt „Irodalom történetét“ is nekem küldendi; azonban mai napig sem kaptam hírét mind ezeknek.

Adler ur (a budai regens-chorinek fia) ma ment el innen haza, magával viszi Csoda Miklósunknak „Liber anaglypharum astronomiae-jét“ csinosan letisztázva Gr. által, ezen kívül két oklevelet az archivumból, a többi is ma holnap elkészül. Miklósnek könyve igen nehezen olvasható, mint a mellékelt calque-okból látni fogja mégis hiszem, hogy csillagász el fog mehetni rajta, és ha netalán kétségei támadnának, Gr. késznek nyilatkozott az netalán kijelölt helyeket lecalquirozni. Eddig a tisztázásért fizettem 223 frankot, miket Wrhovszkynak betudtam, legyen szíves tehát azokat neki megteríteni.

Az egyik idevaló barátom által kiadni szándékozott „Közgazdaszat“-ról (magyar nyelven) sem tudosított, t. i. lehetne-e Pesten kiadót találni. Legyen szíves mind ezekre minél előbb felelni, mert Thnek megígértem, miként még elutazása előtt, mely legfelebb három hét múlva történend, kétségét feloldozandom.

En Majus 16-kán a Császárral szóltam munkám ügyében. Ezen audienciának nem tulajdonítam ugyan nagy fontosságot,

¹ Toldy jegyzete.

azonban, úgy tetszik, hogy a vizsgáló küldöttségemnek egyik tagja, M. de Sauley (a Jerusalemi utazó) ki nagy befolyással bír az udvarnál, kedvezőleg nyilatkozott irántam a császár előtt, s az megint a Ministre-d'État-nak szóllott egy jó szót, mert ime, kilátás van erős ministerialis aláírásra, mibe bízván könyvkereskedőm M. Arthur Bertrand, velem Jul. 1-én szerződött. Ő viendi a kiadásnak egész költségét (mely körülbelül 20,000 frra megy), ha veszünk övé a kár, ha nyerünk, a nyereség fele enyim; azonban a haszon semi esetre nem nagy, mert a munka oly nemű, hogy alig adunk el belőle 300 példányt, s így csak 400 nyomatunk. Hijába! ilyen a tiszta tudományos foglalkozásnak eredménye materialis korunkban; csak hogy a munka bevégezését elérhessem, mert 10 évig nem csak hogy semit nem kerestem, hanem a magaméból is, ámbár csak ugyan itt künn a lehetőségig szegényen éltem anyit voltam kénytelen költeni, miként most nem tudom, „obs bis ans Ende gleben (sic) wird“. Szerződésem következtében dolgozom mint a Neger, mert Aug. végeig 8 táblát (2 livraisont) akarok elvégezni, és a kőmetszőnek itt hagyni, magam pedig aztán vagy hat hétre hazajövök és visszatértemkor újra neki fekszem, más fél év alatt, ha jó sikerül, elvégzendő min fejemet 12 év óta töröm, és még pár évig törendem a nélkül, hogy reményem volna csak azt is vissza nyerni, mit magaméból rászántam, magáról a munkáról, és azon szerencsétlen holnapokról nem is tevéen említést, mikben semmi kilátásom volt, hogy anyi fáradság eredménye csak a nap világot is láthason.

Villard d'Honnecourtról és egyébről majd szóllunk, ha haza jövök, elhiheti, hogy nagyon vágyódom ily hosszú idő után szerencsétlen hazámat újra látni, de addig is örvendeztesse meg levelével igaz barátját

Henszlmann.

7.

Paris, 1860-ki majus 9-kén
20 Rue Madame.

Kedves barátom!

Tudja Pál mit kaszál, és én is mit irok. Azt irtam Önnek, hogy jó volna ha akadémiánk az ide valóhoz fordulna építménye tervének meg kaphatása végett, és hogy ha amaz engem megbizand én szivesen és legnagyobb készséggel a rajzok elkészítetését magamra vállalom; hozzá tettem egyszersmind mikép mint privat ember nem tudok boldogulni az idevaló akademia mostani építészével, ki nyolczvanon túli megközelíthetlen durzás öreg.

Ezekhez most újra hozzá teszem, hogy az idevaló akadémia épen jelenleg nevezetes építkezési változásokon menvén keresztül durczás öregünknek új meg új ürügye van a tervek közlését simpliciter megtagadni.

S így tehát csak ismételhetem mit már multkor írtam, hogy t. i. saját emberségem nem elég arra, mikép a rajzokat megszerezhessem; tessék tehát akadémiánknak a francia akadémiahoz fordulni, hogy így ez utóbbi rá parancsolja építészére, mikép a terveket *velem* és *azon* emberrel közölje, kit én majd a lemásollással megbizandom. E cél elérésére, azt hiszem, nem szükséges az építményi választmány újabb ülését bevárni, ily levelet akármely legközelebbi közülés is ide írhat, vagy pedig presidialiter is lehet az ügyet elintézni. Ezt pedig, hogy *minél előbb* történjék, azért ohajtom, mert szeretném akadémiánknak e szolgálatot megtenni addig még itt maradok, azaz legfeljebb jun. hó végéig. Juliusban aztán haza érkezvén, felajánlandom szolgálomat az építkezési választmányynak, tudván, mikép egy jó csőd hirdetés, kidolgozása sok munkába és fejtörésbe kerül.

Ha tehát ön segéd kezét akar nyújtani ez ügyben, legyen szíves azt a legelső kisgyűlésnek előadni és kieszközölni, mikép:

1-ször akadémiánk közvetlenül a francia akadémiahoz forduljon és *attól* kérje a rajzokat közlés és *lemásolás* végett.

2-szor jeleljen, nevezzen ki engemet *megbizottjának* a francia akademiánál, és jelentse ki ezt az utóbbihoz írt levelében.

3-szor indítson hozzám levelet, melylyel magamat mint megbizottja legitimálhassam.

Ha e három pontot nem tudja keresztül vinni, fenmaradt ajánlásom a közre munkálásra ha majd juliusban haza jövök; de e munkálatnak egyik fő alapja hiányozván, nem leszek képes oly jól eljárulni abban, mint kívánom; mert az ide való épíletet csak szem mérték után fogom ismételhetni.

hű barátja

Henszlmann.

8.

Toldy Ferencz urnak a M. T. Társaság Titoknokának.

Páris, 1860-iki július 26-kán
20 Rue Madame.

Kedves barátom!

Becsés levelére azért csak most válaszolok, mert nem válek bizonyos, mit kaphatok, mi célunknak megfelelően. A feladat elég nehéz volt, mivel egy öreg ural kellett alkudozni, azaz az ügygyel igen keveset gondol. A földolog megvan, azaz az alap-

rajz, mennyiben ez magába foglalja az akademiaépületnek specialis részét, t. i. a gyűlések termeit, a könyvtárt, a titoknoki és más hivatalbéli localitást. Ezen rész igen tanulságos arra leginkább, mit nem kell tenni nálunk; másrészt pedig a termék anyagi mértékbeli nagyságára nézve. Ennek nyomán, úgy hiszem, hogy képesek leszünk egy jó pragromot készíteni, minek kidolgozására ajánlkozom. Jövő héten, vagy legfeljebb 14 nap mulva innen elutazván, úgy hiszem, hogy aug. hó közepe felé Pesten leendek, akkorra elhozom a terv rajzát, és ha sikerül, még más is.

Nem elég, hogy magamnak van okom panaszkodni az öreg urra; mert az építész, kit a másolással megbíztam, több ízben fel akart hagyni a munkával, annyira húzta és vont a Lebas (az akademiának építészé) a rajzok kiadását: de másrészt a titoknoki hivatalban, midőn társaságunk megbízását előmutattam, azt felelték, hogy az idevaló akademia útján csak havak után megkapandom az autorisatiót. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint Lebas uram kedve után eljárni és szeszélyeit és rendetlenségét eltűrni.

Munkámnak első része, mely az egyiptomi és a doriai stylt tárgyalja, készen van, és csak egy pár táblát még kell nyomatni, az is jövő héten elkészül,¹ s így két évi fáradságos munka után pár holnapra vacatiora eljöhetek haza. Igen igen kívánom hazámat és jó barátimat, kik közzé önt első helyen számítom, ismét meglátni. Fogadja addig is szives köszöntését

barátjától

Henszlmann Imrétől.

¹ A mű 1860-ban megjelent következő czímmel: *Théorie des proportions appliqués dans l'architecture depuis la douzième dynastie des rois égyptiens jusqu'au XVIe siècle. I. partie. Style égyptienne ordre doricene.* A mű 13 füzetre volt tervezve; de csak az I. füzet jelent meg Atlással.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE júniusi füzetének tartalma: Berzevicsy Albert *Az Akadémia palotájának félszázados fennállása* czimmal az Akadémia ezidei közülésén mondott elnöki megnyitóbeszédét közli. E rövid megemlékezés keretében felújítja néhány adat emlékét a palota létrejöttére vonatkozólag. — Prohászka Ottokár *az objectív idealismusról* irt tanulmányt. — Finkey Ferencz *jog és igazság a háborúban* czimmal három kérdéssel foglalkozik: 1. Van-e jog a háborúra, vagyis tényleg jogviszony-e a háború, lehet-e tehát beszélni jogos háborúról? 2. Van-e jog a háborúban, fennáll és uralkodik-e a jog eszméje a háború alatt, valóban jog-e hát az ú. n. nemzetközi harcujog, érvényesülnek-e már annak a hágai békeconferentiák által codificált tételei? 3. Van-e igazság és igazságszolgáltatás a háborúban, remélhető-e az igazság diadala a háború által s különösen remélhető-e, hogy a mai világháborúban is győz az igazság s így ez is hozzá fog járulni a nemzetközi jog megerősödéséhez? A háború után a megsértett nemzetközi jog újult erővel, megerősödvé fog kikerülni a nagy vérzivatarból. A nagy kérdések megoldásánál a nemzetközi egyezmények tárgyai lesznek: 1. Minden állam létjogának s területi integritásának a mainál szilárdabb biztosítása. 2. Második kérdés lesz bizonyára a nemzetközi harcujognak a mainál is szabatosabb és szigorúbb codificálása. Különösen a mai világháborúban a második hágai békeconferentia szabályai ellen elkövetett sérelmek megakadályozása s a jövő háborúknak lehetőségig emberesebbé tétele. Elsősorban a tengeri háborúban elkövetett nagyarányú visszaélések lehetetlenné tétele, a semleges államok hajóinak biztosítása, a tengeri zsákmányjog szigorú megszorítása, a blokád részletesebb szabályozása. Az internáltak, a hadifoglyok ügyeinek rendezése. 3. A nemzetközi bíraskodás eszméjének erősítése s annak lehető gyakorlati kiterjesztése. — Hantos Elemér *pénzügyeinkről a háborúban* irt tanulmányt. — Barabási Kun József *Háború és politikai tudomány* czimmal a háborúval foglalkozik, mint alkotmány szervezőhatalommal, mint értékmérővel és mint egyik legnagyobb politikai tanítómesterrel. A világháború nekünk magyaroknak nemcsak a legnagyobb politikai tanítómester, hanem több, sokkal több. Széchenyi István nagy nemzeti művének befejezője, Magyarország újjáalkotója.

— Ferenczi Magda *Macza* című elbeszélésének befejező közleményét adja. — Kozma Andor *Zrinyi, a költő* eredeti költeményét közli. — A *Szemlében* Madzsar Imre *Lamprecht Károly* történetiréről irt jellemzést. — Munkácsy Mihály *Magyarország oroszföldi barátai* címmel Rudnickij, Ukrajna és az ukrainaikról szóló munkáját ismerteti. — Az *Értesítőben* Redslöb: *Abhängige Länder* (Királyfi Árpádtól), Biró Lajos: *A serpolette*, Szederkényi Anna: *A nagy nő* című regények vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat júliusi füzetében Marczali Henrik *Italicae res* címmel azt óhajtja röviden kimutatni, mi volt királyaink politikája Velenczével szemben? Mik voltak e politika sikerének vagy kudarcainak okai? Ausztria-Magyarországnak, úgy mint régi királyainknak, két eljárás közt kell választania. Ha nem akar lemondani a tenger mellékéről s jogos és hagyományos befolyásáról a Balkán-félszigetre, Nagy Lajos útján kell járnia. Már a honfoglalás ideje óta sűrűn jártak hadaink a „Strada Hungarorum“-on. Most is, mint 1356-ban, Olaszországon át vezet az út Szerbia és czinkostársai megfékezéséhez. — Lenhossék Mihály az Akadémia ünnepi közülésén felolvasott *Az anthropológiáról és teendőinkről az anthropologia terén cz.* tanulmányának első részét adja. Mielőtt azokról a teendőkről szólna, a melyek az anthropologia terén a magyar tudományra hárulnak, előadja felfogását az anthropologia köréről és feladatairól általában. Fejtegetésének eredménye az, hogy maradjon a tudományos embertan szigorúan az ember physisét tanulmányozó tudomány keretében. Szerző azután közelebbről nézi, hogy milyen irányban kutatja az anthropologia az emberi testet, miben különbözik a többi, ugyanezzel foglalkozó tudományyal, miben áll a jogosultsága ahhoz, hogy ezek mellett mint önálló ismeretkör megállhasson. — Horváth Jenő VII. *Edvárd külpolitikájáról* szóló cikkében jellemzi azt a hatalmas és végzetes politikát, mely Angliát a szövetségesek élére állította, e szövetségeket pedig a Németbirodalom és a dualis monarchia ellen fordította; beható vizsgálat alá veszi, mint küzdötte és mint küzdhetette le a napoleoni tan akadályait otthon, hol a gyakorlati politikából még emléke is eltűnt a királyi actionak. Ez a királyi actio és iniciativa, melyet VII. Edvárd újra kezdeményezett, vezetett ahhoz a politikai helyzethez, mely a békét világrengető háborúra cserélte. — Gróf Vay Péter *Oroszország ázsiai területén* című tanulmányt kezd, melyben Ázsia területén szerzett benyomásait írja le. — Gyulai Ágost *A háború és az irodalom* címmel azt kutatja, hogy a mai nagy háborúnak milyen hatása lesz nemzeti irodalmunk alakulására; a háború és az irodalom közti kapcsolatot teszi vizsgálat tárgyává s végül azzal a kérdéssel foglalkozik, vajjon megalakult-e már a kapcsolat, a kölcsönhatás a mostani háború és az irodalom között? — Ezután Barrère Claude *A csatu* című elbeszélésének fordítása következik. — Hegedüs István

Halálfejes zászló című eredeti költeményét közli. — Kéki Lajos *A háborús magyar énekek* címmel Gyóni Géza költeményeiről írt ismertető tanulmányt. — A *Szemlé*-ben ifj. Wlassics Gyula *A színház és a háború* címmel a háború befolyását a színházra tárgyalja s azt látja, hogy a színházak működése mind művészi, mind anyagi eredmény tekintetében túlszárnyalta a várakozásokat. A színház a maga életét a viszonyokhoz alkalmazkodva tovább élheti, sőt megadatott neki, hogy ne csak a nap hangulatát szolgálja, hanem általában a művészi szép művelésére áldozva is folytathassa működését. — Az *Értesítő*-ben Karácson I.: Török-magyar oklevéltár, Lothmeyer: Die Dramaturgie der Massen (Rózsa Dezsőtől), Kőrösi H. és Szabó L.: Az elemi népoktatás encyclopaediája című munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat augusztusi füzetében Takáts Sándor *Kertjeink a XVII. század első felében* című cikkében e kor diszkertjeiről ad képet. A magyar kertészkedés aranykora a XVI. század volt. A tizenhatéves háború pusztításai után hosszú hanyatlás állott be. A XVII. század nemzeti fölkelései, aztán a nagy török háborúk lehetetlenné tették a kertészkedést. A XVII. században csak ott fejlődhetett virágzóbb kertgazdaság, hol a hadak járásától kevésbé kellett tartani. Ilyen hely volt elsősorban Pozsony és vidéke, azután a távoli keleten az erdélyi fejedelmek hatalmas uradalmai. Ezekben a helyeken indul meg a XVII. század első felében a lelkes mozgalom, melynek czélja a régi magyar kertészkedési kedv újraébresztése volt. A XVI. és XVII. században azok a legszenvedélyesebb kertészeink, a kik úgyszólván egész életüket a harczmezőn töltötték. A XVII. században Thurzó György, Pogrányi Benedek, Bethlen Gábor, Rákóczi György, Zrinyi Miklós, Wesselényi Ferencz stb. a hadakozás közben is a kert csendes örömeire gondoltak. A XVII. század közepén a magyar kertészkedés váratlanul gyors virágzásnak indult. E föllendülést Lippay György esztergomi érseknek és testvérének Lippay János jezsuita atyának köszönhetjük. Az érsek megalapítja egyszerű pozsonyi kertjét, a jezsuita atya könyvével iparkodik a kerti gazdaságot fellendíteni. — Lenhossek Mihály folytatja *Az anthropológiáról és teendőinkről az anthropologia terén* című akadémiai felolvasását. — Császár Elemér *Bárd Miklós lyrája* címmel Bárd Miklós, valójában Kozma Ferencz költészetéről írt jellemző tanulmányt. Költői birodalmának souverain ura ő maga, nem törődik olvasóival. A költészet nála nem czél, hanem eszköz, a maga lelki feszültségén könnyít vele s dalai a maga gyönyörűségét szolgálják. Csak akkor szólal meg, ha lelkében túlrad az érzelem; ihlete nem keres kívülről ösztönzést, nem vár a külvilág eseményeitől tárgyat, hanem a maga lelki mozgalmait foglalja versbe, éppen azért aránylag ritka az a költeménye, mely a közéletnek valamilyen eseményéhez kapcsolódnék. Magának dalol, pusztán magából meríti indítékait. Ez adja meg költészetének három legjellemzőbb vonását, az öszinte-

séget, újszerűséget, eredetiséget. — Gróf Vay Péter befejezi Oroszország ázsiai területén szerzett utitapasztalatait. — Váczy József *A boszorkány-szombat* című elbeszélésének közlését kezdi meg. — Görögné Beke Margit Ibsen Henrik *Havas pusztákon* című költeményét fordította le. A *Szemlé*-ben Dékány István *A háború irodalma és a német közgazdászok* címmel több tanulmányról ír ismertetést, melyek az angol-német viszony megítélésével foglalkoznak. — Az *Értesítő*-ben Moór E.: A Toldi-monda és német kapcsolatai (Szegedy Rezsőtől), Szini Gy.: Profán szerelem cz. regénye vannak ismertetve.

2. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY folyó évi októberi (VIII.) füzetét Gréb Gyulának *A szepesi német tájszótár cz.* cikk vezet be, melyben az Akadémia kiadásában a közeljövőben meginduló szótár szerkesztésének főbb elveiről tájékoztat előre a szerkesztő s mutatónyul öt cikket (Affe, Anschlag, Bachstelze, faul, ~ talstrich) közöl. — Czébe Gyula befejezi *A „hazatérő férj” és a „rezerváteskü tisztasági próba” motivumai Achilleus Tatiósnál* című értekezését. Megállapítja, hogy a rezerváteskü motivumának tekintetében Achilleusra közvetlenül hatott a mimus, s Alkiphron, ki Achilleus előtt már feldolgozta e motivumot, alkalmasint szintén a mimus hatása alatt állott; a hazatérő férj motivumára pedig a rhetori iskola praxisa hívta föl Achilleus figyelmét. A két motivum összeolvasztása csirájában már adva van Çukasaptati egy meséjében is, úgy kifejlesztve azonban, mint Achilleusnál, csak egy ‚Marseille-i nő’ című novellában olvasható, de valószínűtlen, hogy ez Achilleus hatása alatt készült volna. — *A Wagner-operák magyar fordításairól* című értekezésének harmadik közleményében Wágner József a ‚Tannhäuser’ fordításáról megállapítja, hogy a versmérték és rimek megtartása általában jó, de sok benne az értelemzavaró hiba, melyeket az alapos korrektúra eltüntethetett volna. A ‚Lohengrin’-fordítás szerinte legfelületesebb valamennyi fordítás között. Végigtekintvén a ‚Der Ring der Nibelungen’ négy darabjának fordításán, a ‚Rajna kincsé’-ről kimondja, hogy érdeméből a szépséghibái sem vonnak le semmit. — Lajti István *A satyr-dráma eredetéről* értekezvén (I. közlemény) kimondja, hogy az újabb kutatók eltérően Aristoteles hypothesisától a tragédiától megtagadták a satyrdráma-eredetet. A satyrdramák Argolisból származnak, hol a termékenység daemonaként tisztelt satyroknek évfordulós cultusuk volt, a melyben egy pap s satyroknak öltözött hívők között homoioplatikus magiát tartalmazó cselekvény folyt le. A pap, mint a község képviselője kerítette hatalmába a satyrokat, a föld termékenységét így biztosítván. Az első színész, itt a pap, a karral szemben idegen elem volt, mert különben nem lett volna meg az érdekek összeütközése, s nem fejlett volna e magból dráma, hanem a legjobb esetben lírikus daljáték. — *A Hazai Irodalom* élén Hegedűs István bírálja Némethy Géának *Commentarius exegetius*

ad Ovidii Epistulas ex Ponto című, az Akadémia kiadásában megjelent művét. E mű mintegy függeléke a 'Tristia'-ra vonatkozó, 1913-ban megjelent commentárnak, s erre való folytonos utalásai s a szöveg hiánya megnehezítik használatát. Magyarázó eljárása meglegőszik a tudományos meggyőződés apodiktikus kijelentéseivel. A legjobb lectiók s javítások kiválógatásában látása finom, magyarázatai nyugodtan elfogadhatók, bár tekintettel arra, hogy az egyetemi hallgatók érdekét szolgálni vannak hivatva, többet kellett volna adnia. Horger Antalnak *A nyelvtudomány alapelvei* című művét Trócsányi Zoltán ismerteti. Beszámolván a könyv anyagáról, megállapítja, hogy a külföldi szakirodalom alapján megalkotott munka, melyen meglátszik, hogy szerzője nagyon sok helyen önállóan is gondolkodott; fejtegetéseit a legegyszerűbben iparkodik vezetni, s e szempontokból is, terjedelmét tekintve is, nálunk első a maga nemében. A Heinrich Gusztáv szerkesztésében és az Akadémia kiadásában megjelent *Al-shakespearei drámákról* (III. Edward király', ford. Vértesy Jenő; 'Yorkshirei tragédia', ford. Mayné Marczali Erzsébet; 'A tékozló fiú', ford. Benedek Marczell; 'Merlin születése', ford. Vértesy Jenő) Fest Sándor számol be röviden, elsősorban a hűség szempontjából. — Stäckel Pálnak *Bolyai Farkas és Bolyai János geometriai vizsgálatai* című kétkötetes művét, melyet Rados Ignác fordított s az Akadémia adott ki, Verő Leó ismerteti, főleg a Bolyaiak életét és működését tárgyaló első kötetről adván számot, kimondja, hogy Stäckel művének értékét a pragmatikus előadás adja meg. — A *Külföldi Irodalom* rovatának vezető helyén Heinrich Gusztáv ismerteti Bruno Altanernak *Dietrich von Bern in der neueren Literatur* című tanulmányát, mely terjedelmét annak köszöni, hogy a szerző sok egészen jelentéktelen művet is belevont a tárgyalásba. A tanulmány három részből áll: az első az egész Detre-mondát fölkaroló műveket tárgyalja, a másodikba a Nibelung-mondát vagy egyes Detre-meséket feldolgozó alkotások, a harmadikba a történeti Nagy Theodorichet szerepeltető feldolgozások tartoznak. Legkiválóbbak Simrock, Hebbel, Jordan, Lingg és részben Dahn művei. — Carl Rothenak *Die Odyssee als Dichtung und ihr Verhältnis zur Ilias* című könyve, Marót Károly ítélete szerint a positivismus túlhajtása következtében elhibázott mű. — Sas Andor Ernst Traumannnak *Goethes Faust* és Max Wundtnak *Goethes Wilhelm Meister und die Entwicklung des modernen Lebensideals* című művéről számol be. Az első, mely módszerében és szempontjaiban a százéves Faust-irodalom tanulságait értékesíti, a tudós exegesiset finom megértéssel párosítja, s mint folyamatosan megirt, kimerítő commentar, hézagpótló. Wundt műve a synthetikus irodalomtörténeti módszer képviselője s világnézet, ethika szempontjából is elemzi a német classicismust, e mellett főleg a logikus szerkezet érdemel dicséretet. — Schwarz Frigyes röviden szól a Richard Schmidtől kiadott *Sukasaptati* című ind mese-

gyűjteményről, melynek bevezetését ügyesnek, de tudományos czéla nem elegendőnek tartja. — A *Programmértekezések* során Láng Nándor bírálja Gál Jenőnek *Cicero IV. Verrina-ja művészettörténeti szempontból* című értekezését s sajnálattal állapítja meg, hogy csak a szobrokról szól, ezekről is elavult források alapján, legsikerültebb a Ciceróról mint műbíráról szóló rész; Váczy János Tóth Lászlónak *Palma Károly Ferencz élete és munkái* című dolgozatát vázlatosnak s ki nem elégítőnek tartja, U. Szabó Gyulának *Trencsényi Csák Máté a magyar drámaiadalomban* című művét pedig magvas és logikus tanulmánynak itéli; Zoltvány Irénnek *Szülföldi és környezeti elemek Kisfaludy Károly költészetében* című dolgozata, Viszota Gyula szerint, új szempontjaival és helyes megállapításaival válik ki; Agárdy László *Kemény Zsigmond és az olvasók* című dolgozata, mint Papp Ferencz megállapítja, lelkesedéssel készült, de czélját, Kemény népszerűtlensége okának megállapítását, nem érte el teljesen; Kaszap Gyulának *Pár szó a latin fő- és melléknevek declinatiojának tanításáról* című rövid értekezésében, Reibner Márton itélete szerint, csak a jó szándék érdemel dicséretet. — A *Vegyesek* között Vértesy Jenő Baksay Sándorról ír nekrológot, Bayer József közli, hogy Rothkrepf (Mátray) Gábor 1825-ben Rossini Othellójának néhány motívumát magyar stílusban is feldolgozta; Ferenczi Zoltán megállapítja, hogy a *Dardanus* álnév alatt az 'Életképek' 1844-i folyamában megjelent úti levél szerzője Pompéry János volt; Schmidt Márton Martialis Epigrammaton lib. VI. 78-hoz szól hozzá; Marót Károly szerint Tompa Árokháti Lőrincz-ében a bábú csel vagy egy a nép száján élő adomából való, vagy a költő maga volt tanuja efféle katonai cselnek; Pfeiffer Izsák a 'Visio Philiberti' forrásaihoz szólván hozzá, adatot közöl, hogy alapmotívuma ismeretes a régi zsidó irodalomban is. — A füzetet az *Új könyvek* felsorolása fejezi be, melyek között szintén találunk rövid könyvismertetések.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK f. évi III. füzetét Mitrovics Gyulának értekezése vezeti be: *A Buda Halálának csodás eleme*. E költői alkotás a szó legszorosabb értelmében vett hősköltemény, melynek a húnmonda, a történet, a néphit emlékeiből kölcsönzött motívumai, kiegészítve a költői leleményből valókkal, az aethetikai kielégültség érzését kelti. Sorban elismervén az eposz csodás részeit, arra a megállapításra jut a szerző, hogy csak a VIII. énekben olvasható bölényvadászat Ármány-jelenetének elbeszélője a költő a maga személyében az előadója, s csak ennek az egynek előadásában nem sikerült a költőnek legyőzni azokat a nehézségeket, a melyeket a modern kor eposzirójának a helyzete magával hord. — Horváth Cyrill *A magyar ősi ritmus* című dolgozatában a Gábor Ignácznak e tárgyról írt könyvében levő állításokat veszi vizsgálat alá s kifejti Gáborral szemben, hogy a hangsúlytalan szók a

magyar versben positiójuknál fogva nyomatékot nyerhetnek: nem állítható az sem, hogy az alliteratio csalhatatlan jel, melyről az ütem kezdetét pontosan meg lehet ismerni. Abban azonban igaza lesz, hogy ősi verselésünk nem olvasta a tactusok és sorok szótagszámát. — S z e g e d y R e z s ő *Zrinyi Miklós és a Szigeti veszedelem a horvát költészetben* című értekezése első részében először a Zrinyi önfeláldozását feldolgozó horvát népkölteményeket ismerteti s megállapítja, hogy a költő Zrinyi, midőn egy horvát krónikára hivatkozik, melyből Szolimánnak a hős kezétől való elestét merítette, históriás népi éneket érthetett. A régi horvát népének Zrinyit is, a vitézeit is magyaroknak tekintették. Az antireformatio-korabeli horvát Zrinyiászokat azonban már lelkes horvát büszkeség és a reformatio iránt való ellen-szenv jellemzi, s ezek az érzelmek fűződnek a szigeti hőshöz is. — G o r z ó G e l l é r t *Ráday Pál virágénekeiről* értekezvén, hihetőnek tartja, hogy Ráday, Balassi, Rimay, Radvánszky szerelmes verseit ismerte, bár reánk maradt öt virágénekén e költők közelebbi hatása nem mutatható ki. Értékre nézve e versek nem érik utól a XVI—XVII. század jelesebb lírikusait, jelentőségük csak irodalomtörténeti: érdekes adalékok a költő jelleméhez, költői kedélyéhez, de szerepük a magyar líra fejlődésében nincs. — Az *Adattár* rovatának élén ugyancsak G o r z ó G e l l é r t közli Ráday Gedeon említett öt virágénekét, melyek a Ráday-levéltárból kerültek elő. Az első Sas Klárához, a másodikat Bene Borbálához, a többi hármat pedig nejéhez, Kajali Klárához írta a költő. — H a r s á n y i I s t v á n és G u l y á s J ó z s e f folytatják *Petrőczy Kata Szidonia verseinek* közlését a Thaly-, illetőleg Toldy-féle másolatokból. E második közlemény 20 költeményt tartalmaz. — *Protestáns iskolai dráma a XVII. századból* címen S z t r i p s z k y H i a d o r kiadja Miskolczy Zsigmondnak 'Cyrus kitétele' című iskolai drámáját, melyet a nagyenyedi diákok adtak elő 1698 január 24-én. Az eredetileg négy ívből álló kéziratból, mely a háromszékmegyei Páké községből került elő, a második ív hiányzik. A kéziratban a fődarabot négy közjáték követi. Mind az öt darab Zrinyi-versben van írva, kevés prózával keverve. Szerzőjéről semmit sem tudunk. — Z s i n k a F e r e n c z nek *Vörösmarty Mihály levelei Kölcsey Ferenczhez* című közleményében öt levelet olvashatunk, melyek közül egy 1836-ban, a többi 1837-ben kelt. Az első négy Kölcseynek az 'Athenaeum'-hoz való viszonyáról tájékoztat, rávilágít a korbeli írónak a censurával vívott küzdelméire s adatokat nyújt arra is, hogyan honorálta az 'Athenaeum' munkatársait, az ötödik levél az Akadémia történetére nézve fontos. — P a p p F e r e n c z *B. Kemény Zsigmond levelei Pusztakamaráson* című közleményének folytatásában kilencz levelet tesz közzé, melyeket Kemény János öccséhez írt 1856 és 1860 között. E levelek nemcsak a levélíró jellemére, anyagi körülményeire vetnek világot, hanem irodalmi műveire, terveire s hírlapírói működésére is, a mellett adatokkal szolgálnak a kor politikai és pénz-

ügyi helyzetének megértésére is. — A *Könyvismertetés* rovatát Tolnai Vilmosnak beszámolója nyitja meg *Ipolyi Arnold Népmesegyűjteményéről*, mely Kálmány Lajos szerkesztésében jelent meg. Előadás szépsége tekintetében e mesék mögötte maradnak az Erdélyi-féle gyűjtemény darabjainak is, de nagy folklorisztikai értékük van, melyet a szerkesztő gondos jegyzetei még növelnek. A szöveg a legpontosabb és legmodernebb készüllettel látott napvilágot. — Az Akadémia támogatásával megjelent *Bolyai Farkas és Bolyai János geometriai vizsgálatai* című kétkötetes munkát, melyet életrajzzal és magyarázattal Stäckel Pál látott el, magyarra pedig Rados Ignác fordított, Mikola Sándor ismerteti. Beszámolván a mű anyagáról, a két Bolyai jelentőségét méltatja. — Sas Andor *Pulszky Ferencz kisebb dolgozatait* ismerteti, melyet Lábán Antal rendezett sajtó alá, bevezetéssel pedig Marczali Henrik látott el. Az ismertető jellemzi Pulszkyt s számot ad a nagyrészt irodalomtörténeti és művészettörténeti dolgozatokról. A bevezetés szép ugyan, de Pulszkyval főleg mint politikussal foglalkozván, nem simul eléggé a kötetben levő cikkekhez. — Gragger Róbertnek *Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn* című dolgozata, mint Király György megállapítja, a német irodalomtörténet szempontjából világítja meg a magyarországi német irodalmat a Vormärz korában. Gazdag adatai nagyrészt önálló kutatások eredményei, irodalmi látóköre széleskörű. — F. Baldenspergernek *La littérature* című művét Sas Andor ismerteti. — A *Könyvszet* rovatában, az Új könyvek és füzetek között Benedetto Croce *Estétikájáról* és a *Shakespeare-Tár* VII. kötetéről találunk rövidebb ismertetést. A füzetet irodalomtörténeti repertorium zárja be.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1915. évi májusi számában első helyen Vas Ferencz: *Ausztria közreműködése Magyarország gazdasági fejlődésében* címmel értekezik. A XIX. század második felének és napjainknak közgazdaságát az 1775-ben létesített vámsorompók eltörlése és az 1850-ben életbelépett közös vámterület dominálja. Ezen időponttal kezdődik az osztrák közgazdaságnak Magyarországon való tevékenysége. Sokoldalú, főleg pénzügyi és ipari érdekeltsége Magyarországon ma már az öt milliárdot tetemesen meghaladja. Az Ausztriával való ezen viszony hatása érvényesül a magyar közgazdaság eddigi fejlődésében. Azáltal, hogy a közös vámterületben Magyarország a vámszedésről lemond, a magyar terményeknek Ausztriába való vámmentes bevitelét biztosítja s így a mezőgazdaságnak kerülő úton az elmaradó behozatali vámban egy évi 220—225 millióra tehető subventiót nyújt, mely a belföldi áraknak a vámvédelem alapján való alakulása folytán még tetemesen emelkedik. Ennek eredménye azonban csak az, hogy a magyar mezőgazdaság termelése a gazdák növekedő vételkedve és fogyasztóképesége mellett is merőben stagnál. Tekintettel a folyton növekedő eladósodásra, kétségtelen, hogy a magyar mezőgazdaság, anélkül, hogy termelését emelte volna, pénzé

tette és elhasználta azon tőke értékének egy tetemes részét, melyet a vámvédelemben bír. Viszont az osztrák ipari cikkeknek vámmentes behozatala a magyar ipar természetes fejlődését intézményesen megátalja. Az eddigi eredmények alapján feltehető, hogy Magyarország az 1916/7. évi ciklusban 10 milliárd értékű kész iparcikket fog Ausztriából behozni és azt 6 milliárd nyersárúval, 3 milliárd liszttel és 1 milliárd készpénzzel fogja megfizetni. A magyar állam pénzügyeit az a tény jellemzi, hogy a blokkrente helyes beállítása és a vasutakra fordított összegek kihatása mellett 1914 közepén Magyarország államadóssága öt és fél milliárd, Ausztriáé alig több: hat milliárd; Magyarország lakosságának úgyszólván hivatalosan megállapított teherviselési képessége (36'4 : 63'6) tehát messze túl van haladva. Minthogy állandóan kedvezőtlen disparitás mutatkozik a két állam költségvetése között is, természetes, hogy ez az állami pénzügyi gazdálkodás a magángazdaság haladó eladósodásával együtt Magyarország fizetési mérlegét ijesztő módon rontja. Mindezek természetes következményei annak, hogy a közös vámterület létesítésekor fennállott és a gazdasági viszonyok különbözőségét kiegyenlítő közös teherviselés helyébe a politikai különválással az állami pénzügyek elkülönítése beállott, a gazdasági közösség pedig megmaradt. Daczára annak, hogy Magyarország lakosságának nagy része magángazdasági szempontból a jelenlegi viszonyokkal meg van elégedve, meg kell találni — cél tudatos gazdasági politikával — annak a módját, hogy a magyar mezőgazdasági és ipari termelés rendszeres és nagyszabású fejlődése beálljon. Ettől függ, hogy az ország állami és kulturális feladatainak a jövőben meg tud-e felelni vagy sem. Gazdasági politikát a tényleges helyzetben csakis Ausztriával egyetértőleg lehet folytatni. Revízió alá kell tehát venni a közös vámterület alapját képező munkamegosztás elvét. Ki kell küszöbölni azt a felfogást, mintha ez a munkamegosztás nagyjában pusztán agrár és ipari termelésre szorítkozhatnék. Vannak gyakorlati javaslatok ezen a téren. Így pl. szerző már évek előtt indítványozta, hogy az új kiegyezés hosszabb időre, 20--25 évre köttessék meg és abban ipari csoportonként bizonyos időközökben beálló vámvédelem, viszont Ausztria részére hasonló arányban fokozatosan emelkedő vámvédelem biztosíttassék. Igazi, erős vámvédelmet kell a magyar iparnak nyújtani anélkül azonban, hogy a monarchia egész ipartermelése az eddigi túlnagy téren mozgó és gyenge eszközeivel hatálytalan iparpártolás által megbolygattassék. Vannak és lesznek más javaslatok is. Mindezeket az osztrák és magyar szakkörök tanulmányozásának és vitáinak tárgyává kell tenni. Jó lenne e célból egy állandó szervezetet teremteni, melynek az lenne a feladata, hogy a tényleg létező ellentéteket áthidalni, a vélt ellentéteket kiküszöbölni segítsen. Végeznie kellene pedig ezen feladatnak nemcsak aránylag könnyebb részét, a különböző magánérdekek kiegyeztetését, hanem meg kellene oldani azt a súlyosabb feladatot is, hogy a magánérdek

és közérdek közti ellentétet felismerhetővé és így kiegyenlíthetővé tegye. — Második helyen *Közgazdaságunk és vasuti politikánk a háború után* cím alatt Bálint Imre hosszabb tanulmányban foglalkozik azokkal a következményekkel, a melyek a háború által okozott rendkívüli gazdasági viszonyok folytán, a magyar államvasutak gazdasági és pénzügyi politikájára háramlani fognak. Előbb teljes objektivitással ismerteti a mai gazdasági állapotokat és rámutat, hogy az a pénzügyi megterhelhetőség, a melyet az országnak a háború eredményes vitele érdekében teherbíró képességét messze meghaladó mértékben kell viselnie, a béke helyreállta után oly mértékben fogja a gazdasági élet munkás egyedeinek háztartását terhelni, hogy a pénzügyi politika minden eszközére szükség lesz, hogy e teher a teherviselő alanyok és tárgyak között gazdaságosan osztassék meg. Rámutat ezután az államvasutak intézményére, a mely a háborúnak egyik pénzügyi károsultja lesz és arra, hogy ha nem is állunk a vasuti politika tekintetében a magángazdasági elv alapján, ezekben a nehéz időkben az államvasutak rentabilitásának helyreállítása mégis szükségszerűen a rajtuk lebonyolított áru- és személyforgalommal hozandó szoros kapcsolatba. Ez egy bizonyos mértékű tarifaemelés nélkül el nem képzelhető. Hogy pedig e tarifaemelés a forgalomra nézve elviselhetővé tétessék, az államvasutak tarifáinak gyakorlati merkantilis alapokra helyezését teszi szükségessé. Jövendő díjszabási politikánk irányának e szempontokhoz képest, Bálint szerint, három componensből kell majd erednie, s ezek: a vasuti üzem pénzügyi egyensúlya, a belföldi fogyasztásnak a hazai termelésre való utatítása, s a termelés során előálló, illetve kivitelre termelt fölöslegek kedvező exportlehetőségeinek megteremtése. — Harmadik helyen *Magyarország 1913. évi külkereskedelme* című értekezésében Ferenczi Izsó ismerteti a magyar szent korona országainak 1913. évi külkereskedelmi forgalmáról szóló hivatalos statisztikai közlemény főbb eredményeit. Magyarország 1913. évi külkereskedelme öt év óta először ismét visszaesést mutat az előző esztendőhöz képest; a behozatal érték összege 2212 millió koronáról 2075 millió koronára, a kivitel összege 1962 millió koronáról 1905 millióra csökkent. Az adatok elemzése azt eredményezi, hogy a behozatal csökkenése legelsősorban a magyar ipari, vállalkozási és kereskedelmi tevékenységnek azzal a zsidbadtságával függ össze, mely az 1912/13. évek külpolitikai bonyodalmaik kísérő hitelkrisisnek volt a következménye. Erre mutat az, hogy a behozatal csökkenésének egyik legfontosabb forrása a gépek, vas- és fémfélgyártmányok és készárúk kisebedett importja, melyekből az állami, városi stb. investíciós tevékenység, a magánépítkezések, az új gyáralakítások megbénulása folytán csökkent a szükséglet, mégis fontos forrása pedig a textil- és confectionált árúk importjának nagy visszaesése, melyekből a hitelmegvonás vagy hitelmegszorítás folytán nagy- és kiskereskedőink részéről jóval kisebb raktárkészletek vették

Ausztriából. Nagyobb befolyással volt még a behozatal csökkenésére a kisebb kukoriczaimport — mely árú értékben is csökkent — s a balkán húsbehozatal visszaesése a háború és a járványok következtében. Kivitelünk csökkenését nem a gazdasági válság, hanem mezőgazdasági termékeink változott ár- és forgalmi viszonyai okozták. Új jelenség e tekintetben az, hogy 1913-ban gabonánk és lisztünk kivitelére és áráira nem annyira a saját termésünk, hanem Ausztria termelése volt döntő hatással, mely — mint ismeretes — az 1912. évben az egyes gabonafajtákból 1913-ban is recorderedményeket adott. Ennek következményeképp a gabona legtöbb fajából és lisztből kevesebbet — és mindent olcsóbb áron — exportáltunk Ausztriába mint 1912-ben. Tetemes befolyással volt a kivitel csökkenésére 1912. és 1913. évi szüretünk rossz eredménye s borainknak csökkent kelendősége is. Ezeket a tényezőket csak részben tudta ellensúlyozni sertéskivitelünk hatalmas fellendülése. Az értekezés megemlékezik továbbá a külkereskedelmi statisztikai adatok befolyásánál követett egyes reformokról, melyek szintén befolyással voltak a végszámokra, továbbá a külkereskedelmi mérleg passivitásának kérdéséről, melynek bonczolását most, mikor a világháború minden következtetésnek és fejtegetésnek alapjait felfordította, nem tartja időszerűnek. Részletesebben foglalkozik még szerző az 1913. évi balkán-forgalmunkkal, mely a Balkán-háborúval kapcsolatban sok, igen érdekes mozzanatot mutat. — *A Közlemények és ismertetések* rovatában (p. p.) *Prof. dr. J. Conrad* (1839—1915.) a német közgazdasági tudomány nagynevű művelőjéről, közöl emelkedett hangú necrológot. — *Sch. Oroszország gazdasági viszonyait a háború előtt* ismerteti, nevezetesen a birtokviszonyokat, a terméseredményeket, az állattenyésztést és hányászatot. Érdekes adatokat közöl az ipar, a kereskedelem, a közlekedés és az államháztartásról. — *A statisztika graphikai ábrázolása és annak gyakorlati jelentősége* actualitást nyert azért, hogy a svájci köztársaság 1914. évi statisztikai évkönyvét nem a szokásos módon számokban, hanem graphikailag ábrázolva graphikai-statisztikai atlas formájában tette közzé. — *A Magyar Közgazdasági Társaságra, valamint a Társadalomgazdaságtani Bibliographiára* vonatkozó közlemény, illetve a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* 1915. január—március havi része fejezi be a számot.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hatodik ö s s z e s ülés.

1915 október 4-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklété alatt jelen voltak : B. Forster Gyula, Plósz Sándor t. tt. — Alexander Bernát, Asbóth Oszkár, Ballagi Aladár, Concha Győző, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Hegedűs István, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Szinyei József, Zsilinszky Mihály r. tt. — Bánóczi József, Bleyer Jakáb, Bodola Lajos, Császár Elemér, Divald Kornél, Eber László, Fejér Lipót, Fellner Frigyes, Ferenczi Zoltán, Gyomlay Gyula, b. Harkányi Béla, Illés József, Mahler Ede, Melich János, Nagy Gyula, Négyesy László, Preisz Hugó, Reiner János, Szendrey János, Thirring Gusztáv, Tolnai Vilmos, Tuzson János, Vári Rezső, Vizota Gyula l. tt. — Jegyző : Heinrich Gusztáv főtitkár.

152. Elnök úr az ülést a következő szavakkal nyitja meg : Melegen üdvözlöm a nyári szünet leteltével ismét munkára egybegyűlt tisztelt tagtársainkat ! Az a reményünk, hogy az ősz beálltával békésebb viszonyok között folytassuk tevékenységünket, nem teljesült ; azonban az időközben lezajlott harcztéri események csak megerősíthettek abban a hitünkben, hogy monarchiánk s benne nemzetünk igaz ügyével győzelmesen fog ebből az óriás mérközésből kikerülni s hozott nagy áldozataival termékeny békekorszak áldásait fogja megszerezni. E hittől áthatva, csüggedetlen munkakedvvel látunk hozzá mi is feladatainkhoz. — Elnök úr szavai élénk tetszéssel fogadtatnak.

153. Főtitkár mély megilletődéssel bejelenti a M. Tud. Akadémia veszteségeit az utolsó összes ülés (május 31.) óta. Az Igazgató-Tanács tagjai sorából elhunytak augusztus 16-án SZÉLI KÁLMÁN és szeptember 3-án VASZARY KOLOS, a kik az Akadémiának is díszei és büszkeségei voltak. — A belső tagok sorából meghalt június 18-án BAKSAY SÁNDOR t. t., a kiváló költő és kitünő műfordító, kinek ravatalánál BEÖTHY SZOLT r. t. tolmácsolta az Akadémia mély fájdalomát (fönt 584. l.). — Külső tagjaink közül elhunyt január 24-én AUWERS ARTHUR, a kitünő csillagász, a ki 1890 óta volt tagtársunk. — Az összes ülés jegyzőkönyvébe iktatja e jelesek halála fölött érzett mély megilletődését és fölhívja az illetékes osztályokat, hogy emlékbeszéd iránt intézkedjenek.

154. Főtitkár jelenti, hogy a f. évi nagygyűlésen megválasztott külső tagok meleg sorokban köszönték meg az Akadémia kitüntetését. — Tudomásul van.

155. Főtitkár jelenti, hogy az Ügyrend 5. §-a értelmében körlevelet bocsátott ki, melyben az Akadémia beltagjait 1915-ik évi irodalmi munkásságuk bejelentésére fölhívja. Ezzel kapcsolatosan javasolja, hogy a tagok irodalmi munkálatainak e kimutatása jövőre ne az Almanachban, mely nem jut a közönség kezeihez, hanem az Akadémiai Értesítőben (a decemberi füzetben), mely nagy elterjedésnek örvend és legolvasottabb folyóirataink egyike, tétessék közzé. — A körlevél kibocsátása tudomásul van, az indítvány RADOS GUSZTAV r. t. pártoló fölszólalása után egyhangúlag elfogadtatik.

156. Főtitkár jelenti, hogy a császári ottomán kormánynak küldött akadémiai kiadványokat (főnt 437. l. 102. p.) a török közoktatási miniszter, Konstantinápolyban 1915 május 13-án kelt következő levélben köszönte meg:

À Son Excellence Albert de Berzeviczy, Président de l'Académie Hongroise à Budapest.

Excellence: C'est avec un grand plaisir que je viens de recevoir les livres qui m'ont été transmis par notre Consul Général de Budapest et que votre Académie a bien voulu nous adresser. Je tiens à vous faire parvenir les remerciements du gouvernement Impérial des marques de sincères amitié et de sympathiques considérations qu'un Haut Foyer intellectuel de Hongrie nous témoigne à cette occasion et je puis vous assurer que ces ouvrages, très suggestifs ne manqueront pas de contribuer à réserver les liens qui nous unissent déjà au grand peuple Hongrois.

Veuillez recevoir, Excellence, avec mes meilleurs remerciements, l'assurance de mes considérations très distinguées

Ministre de l'Instruction Publique A. Chukri.

— Örvendetes tudomásul van.

157. Főtitkár jelenti, hogy az összes ülésnek f. évi április 26-án (104. p., főnt 438. l.) hozott határozata értelmében a törökországi magyar ásatások ügyében kiküldött szakbizottság (LANG NÁNDOR, DARKÓ JENŐ, ORTVAY TIVADAR, ÉBER LÁSZLÓ) a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak BERZEVICZY ALBERT-hez, az Akadémia elnökéhez intézett felszólítására, behatóan foglalkozott az ázsiai-törökországi ásatások kérdésével, melyet először BERZEVICZY ALBERT vetett föl és annak megvalósítására miniszter korában meg is tette a szükséges előkészítő lépéseket, de a bekövetkezett politikai fordulatok és személyi változások miatt a dolog akkor annyiban maradt. JANKOVICH BÉLA cultusminiszter most újból fölkarolta az eszmét s dr. HEKLER ANTAL egyetemi magántanárnak a Kis-Ázsiában tervezett magyar tudományos ásatások tárgyában készített emlékiratát véleményezés céljából áttette az Akadémia elnökéhez. Az Akadémia részéről kiküldött bizottság nevében dr. LANG NÁNDOR debreczeni egyetemi tanár beható tanulmányok alapján részletes jelentést készített, a melyben a kisázsiai régi romvárosok közül, csatlakozva HEKLER ANTAL javaslatához, a leghálásabbnak Olba és Meriamlik föltárását tartja, az előbbit a hellenisztikus művészet, az utóbbit pedig az ó-keresztény-byzanci építészet szempontjából. Az ásatások első évi költségét körülbelül 46,000 K-ra s a következő években a kiadásokat 31,500 K-ra teszi. A szakjelentés azonban nyomatékosan rámutat arra is, hogy az ásatások terén még itthon is számos megoldandó feladat van, melyeknek elvégzését a külföld tőlünk magyaroktól várja (Limes, Brigetio, Gredistye, Sarmizegethusa, Tibiscum, Admediam, Savaria, Mursa stb.) és föltötte óhajtanó, hogy a kisázsiai görögföldi ásatásokkal párhuzamosan hazánkban is nagyobb intenzitással történjen az emlékhelyek rendszeres fölkutatása. Végül az ásatásokkal kapcsolatban a Bizott-

ság időszerűnek tartja, hogy megvalósíttassék BERZEVICZY ALBERT, régebben fölvetett eszméje, mely szerint a görögöldi művészeti, archaeologiai, byzantologiai kutatások végzésére Athénben magyar intézet állíttassék föl. Ilyen intézet fölállítása szerény keretekben a bizottság szerint évi 10,000 K külön költséggel lehetséges. — A szakjelentéseket BERZEVICZY elnök terjedelmes átirat kíséretében JANKOVICH BELA cultusminiszterhez augusztus 26-án fölterjesztette. (A bizottság jelentését és BERZEVICZY ALBERT elnöki fölterjesztését l. fönt 483—499. l.). — Helyeslő tudomásul van.

158. Főtítkár jelenti, hogy a „Magyar Írók Élete és Művei“ cz. nagy műnek, néhai SZINNYEI JÓZSEF l. t. nagybecsű vállalatának folytatása immár biztosítva van. Az I. osztály megbízásából dr. GULYÁS PÁL nemzeti múzeumi őr vállalkozott reá, a ki máris serényen előkészíti a munkát. — Helyeslő tudomásul van.

159. Főtítkár jelenti, hogy az Akadémia kiadásában épp most megjelent „Budai basák magyar levelei, I. kötet“ cz. kiadványunkból egy-egy kötetet megküldött a budapesti török császári főkonzulnak és az ottomán császári közoktatási miniszternek Konstantinápolyba. — Helyeslő tudomásul van.

160. Meghívók érkeztek: 1. A Konstantinápolyban 1911 május 2. elhunyt KARÁCSON IMRE fiatal kutató emlékének leleplezésére Győrött szeptember 26. Ez ünnepélyen gróf KHUEN-HÉDERVÁRY KÁROLY t. t. vezetése alatt báró FORSTER GYULA t. t. CSÁNKI DEZSŐ, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, HEINRICH GUSZTÁV, THALLOCCZY LAJOS r. tt. és TAKÁTS SÁNDOR l. t. képviselték az Akadémiát. Az ünnepi beszédet gróf KHUEN-HÉDERVÁRY KÁROLY t. t. mondta, az Akadémia koszorúját HEINRICH GUSZTÁV főtítkár tette le; — 2. a budapesti tudományegyetem (szeptember 24.) és a kir. József-műegyetem (szept. 29.) tanévének megnyitására. Az előbbin a Főtítkár, az utóbbin a Főtítkár és Főkönyvtárnok képviselték az Akadémiát; — 3. a dunamelléki reform. Egyházkerületől néhai BARSAY SÁNDOR püspök gyászünnepére (október 20.) és PETRI ELEK püspöki beiktatására (október 21.); mindkét ünnepélyen BALLAGI ALADÁR, HEGEDŰS ISTVÁN és ZSILINSZKY MIHÁLY r. tagok fogják az Akadémiát képviselni. — Tudomásul van.

161. BALLAGI ALADÁR r. t. fölhívja az Akadémia figyelmét a felsőmagyarországi elpusztult helységek helyreállításának ügyére, egyzersmind a megindítandó tanácskozások alapjául a következő tervzetet terjeszti be, melyet előkelő helyről kapott: „Tervezet a Kárpátok orszáduelta községeinek felépítésére kiírandó pályázathoz. I. Alapelvek. 1. Mily hajlékot építsünk (nemzetiségi, jóléti és közegészségi szempontból)? 2. Culturai és socialis intézmények. 3. Milyen legyen a csoportosítás? (Magában álló építmények vagy házcsoportok?) Községrendezés. 4. Tulajdonjog és ennek elidegenítési tilalma. 5. Közteherviselés (mily terhek illessék a háztulajdonost)? 6. Építmények fentartásáról. II. Mikor építsünk? (az építkezés megkezdésének időpontja)? III. Ki építse a községeket? (Az állam vagy a magánvállalkozás? Az építkezés munkaterve.) IV. Tervek és műleírások (falu és hajléképítmény terve és ezeknek műleírása).“ — Az összes ülés rokonszennvel fogadta az indítványt és a főtítkár javaslatára kiadta a II. és III. osztálynak oly kéréssel, hogy azt bizottságilag sürgősen tárgyaltni és jelentését az összes ülésnek mielőbb bemutatni sziveskedjék.

162. Az Akadémia könyvkiadásában 1915. júniustól megjelenek: Akadémiai Értesítő. 306—309. füz. — Nyelvtudomány. — Nyelvtudományi Közlemények. XLI: 1. füz. — Irodalomtört. Közlemények. XXV. évf. 3. füz. — Magyar etymologiai szótár. 4. füz. — Hadtörté-

nelmi Közlemények: XVI. évf. 1/2 füz. — Történeti Szemle. IV. évf. 3. füz. — Matematikai és Természettudományi Értesítő: XXXIII. köt. 2. füz. — Akadémiai kiadványok jegyzéke (1915.). — Hornyánszky Gyula I. t.: A homerosi beszédek tömeglélektani vonatkozásukban. (Rhetorica Homerica. — Történettud. Ertekezések XXIII. köt. 10. sz.). — Budai basák magyar nyelvű levelezése. I. köt. 1553—1589. — Trócsányi Zoltán. Heltai Gáspár: Háló. Kolozsvár 1570. (Régi Magyar Könyvtár. 36. köt.) — Tudomásul van.

163. Az Akadémia könyv- és levéltára újabban a következő adományokat kapta: 1. A Budapesti Philologiai Társaságtól: a) Classical Philology I—VII. k. 1906—12. évf. 7 köt. — b) The Classical Review XXI, XXII, XXIV—XXVII. k. (1907—1908, 1910—1913. évf.) 6 köt. — c) The Classical Quarterly I—VII. k. (1907—13. évf.) 7 köt. — d) Studi Italiani di Filologia Classica. I—VI., XII., XIV—XVI. k. (1893—8., 1904., 1906—8. évf.) 10 k. — e) Literaturblatt f. germ. u. rom. Philologie XXVIII., XXIX. k. (1907—8. évf.) 2 köt. — f) Νεὸς Ἑλληνοῤῥήμων. IV. k. (1907. évf.) 1 köt. — g) Az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára feles számú könyveinek jegyzéke. 1—2. f. 2 füz. — h) Ratzel: Politische Geographie. München-Leipzig, 1897. 1 köt. — i) Rosemund: Die Fortschritte der Diplomatie seit Mabillon. München-Leipzig, 1897. — k) Rossignol: Des services que peut rendre l'archéologie aux études classiques, Paris, 1878. 1 köt. — l) Incerti scriptoris Byzantini saeculi X. liber de re militari. Ed. R. Vári. Lipsiae, 1901. 1 köt. — m) Curtius: Philologie und Sprachwissenschaft. Leipzig, 1862. 1 köt. — n) Bréal: De l'enseignement des langues anciennes. Paris, 1891. 1 köt. — o) Ast: Grundriss der Philologie. Landshut, 1908. 1 köt. — p) A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület évkönyve az 1906—7. évre. 1 köt. — q) Huelsen: Il foro Romano. Roma, 1905. 1 köt. — r) Ast: Lexicon Platonicum. 2. kiadás. Berlin, 1908. 3 köt. — s) Scriptores metrici Graeci. Ed. Westphal. vol. I. Lipsiae 1866. 1 köt. — t) Listy Filologicke. 1907. évf. (XXIV. köt.) I. köt. — 2. Goldziher Ignác r. tagtól: Az Iszlám (svéd fordításban), Stockholm. — 3. Révész István úrtól: A hazai bolgár és bolgárrendszertel kertészetek statisztikai ismertetése, Budapest, 1915. — 4. Butkai Viczmándy Tamás úrtól: A Viczmándy-család története. Budapest, 1915. — 5. Csekey István jogakad. tanártól: Az osztrák államminiszterium és a magyar közjog. — 6. Darvas Vilmos úrtól: A természetrend szignálja az Istent, Budapest, 1915. — 7. Schwarz Rudolf úrtól: Technisches Taschen-Lexikon. Wien. — 8. Vierteljahrsschrift der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich, hg. von Hans Schinz, 60. Jahrgang, 1915, 1—2. Heft. — Tudomásul van.

164. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BALLAGI ALADÁR és RADOS GUSZTÁV r. tagokat kéri föl.

HUSZONÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLES

Az I. osztály h e t e d i k ülése.

1915 október 4-én.

HEINRICH GUSZTÁV r. t. elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Asbóth Oszkár, Hegedüs István, Munkácsi Bernát, Némethy Géza r. tt. — Bánóczy József, Bleyer Jakab, Császár Elemér, Ferencci Zoltán, Gyomlay Gyula, Melich János, Négyesy László, Tolnai Vilmos,

Vári Rezső, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — *A másik két osztályból:* Berzeviczy Albert t. t. — Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Kövesligethy Radó, Ortway Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Nagy Gyula l. t. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

165. MELICH JÁNOS l. t.: „Szófejtések és alakítani adalékok.“

166. VIKÁR BÉLA l. t.: „A versközi hangképletekről.“

167. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MELICH JÁNOS és VIKÁR BÉLA l. tagot kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS NEGYEDIK ÜLÉSE.

1915 október 8-án.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, Concha Győző, Entz Géza, báró Eötvös Loránd, báró Forster Gyula, Plósz Sándor, Szily Kálmán, Wlassics Gyula ig. tagok. — Fejérpataky Kálmán akad. ügyész. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Távolmaradásukat kimentették: gróf Apponyi Sándor, Goldziher Ignác, József főherczeg.

24. Elnök mély megilletődéssel jelenti be az Igazgató-Tanácsnak legújabb fájdalmas veszteségeit: Elhunytak augusztus 16-án SZELL KÁLMÁN és szeptember 3-án VASZARY KOLOS ig. tagok, kik nemcsak díszei és büszkeségei voltak az Akadémiának, hanem ennek tudományos és anyagi érdekei iránt is mindig a legnagyobb érdeklődést és készséges közreműködést tanúsítottak. Emlékeztüket az Akadémia mindig őszinte és hálás kegyelettel fogja őrizni. — Az Igazgató-Tanács fájdalmas részvétét e jegyzőkönyvében örökíti meg.

25. Elnök fölhívja a Tanácsot, hogy a kebelében megüresedett három igazgatósági helyet töltsse be. — Titkos szavazás útján megválasztottak: CSERNOCH JÁNOS herczegprimás, herczeg BATHYÁNY-STRATTMANN LÁSZLÓ orvos-doktor egyhangúlag és gróf KAROLYI GYULA főrendiházi tag kilencz szavazattal egy ellen. — Az új igazgató tagok nyomban értesítettni fognak megválasztásukról, oly kéressel, hogy az Akadémia meghívását elfogadni méltóztassanak.

26. Főtitkár előterjeszti az Akadémia tisztviselőinek f. évi szeptember 9-én kelt beadványát, melyben, tekintettel a háború következtében beállott elviselhetetlenül nagy drágaságra, háborús drágasági pótlékok kérélméneket. — Az Igazgató-Tanács, méltányolva a kérésnek mindenkép indokolt voltát, a tisztviselőknek együttesen 4100 K segélyt szavaz meg.

27. Elnök szóba hozza a harmadik hadikölcsönt és kérdést intéz a Tanácshoz, vajjon az Akadémia erre is (mint az első kettőre) jegyezzen-e. — Egyhangúlag elhatározták, hogy az Akadémia a harmadik hadikölcsönre is, mint az első kettőre, a Magyar Földhitelintézet útján 200,000 (kettőszázezer) koronát jegyez.

28. Főtitkár bemutatja NAGY KAROLY akad. építésznek f. é. június 19-én kelt és a főtitkárhoz intézett beadványát, mely az Akadémia pinczéjének könyvraktári czélokra fölhasználhatóságára vonatkozik, hivatkozással az Igazgató-Tanácsnak f. é. május 25-én. 21. p. a. (l. fönt 452. l.) hozott határozatára. Az építész a pinczét mai állapotában könyvraktárnak minden tekintetben alkalmatlannak mondja; szárazzá váló tétele pedig majdnem lehetetlen, de mindenesetre oly nagy költségbe kerülne, a mi e helyiségek használhatóságával semmiesetre sem állana arányban. — Helyeslő tudomásul van.

29. Főtitkár jelenti, hogy a Könyvkereskedők Egylete, melynek az Igazgató-Tanács Petrik könyvészetének kiadására a költségvetés keretében segílyt szavazott meg, a nevezett könyvészetnek (1901—1910) eddig megjelent négy füzetéből tíz példányt tett át az Akadémiához. — Tudomásul van.

30. FEJÉRPATÁKY KÁLMÁN akad. ügyész a következő újabb alapítványi ügyekről tesz jelentést:

a) NÉHAI BENVITAY VINCZE I. t., nagyváradi I. sz. kanonok végrendeletében elrendelte, hogy a mi a hagyományok kiadása után megmarad és kanonoki illetményeiből még befolyik, osztassék tizenöt egyenlő részre és ezen részek közül egy $\frac{1}{13}$ rész a M. Tud. Akadémiának adassék. A többi részek más kulturális intézeteket és társulatokat illetnek, oly feltétel alatt, hogy az örökösök az illető összeget, mint külön alapítványt, a végrendelező neve alatt kezeljék.

A hagyatéki tárgyalások már befejeztettek, a tizenöt örökös között körülbelül 52,000 K. lesz felosztandó, mely összeg a folyó évről még esetleg befolyó kanonoki jövedelem czimén növekedhetik.

A legutóbb vett hivatalos értesítés szerint a hagyaték peressé fog válni.

b) NÉHAI KAMJONKAI SZEMZŐ ISTVÁN nagyszabású alapítványát Zomborban 1914. évi szept. 10-én alkotott végrendeletének 7. pontjában következőleg alkotta meg:

„7-szer. A kossuthfalvai 1083. sz. betétben A. I. 1—4. sor 4655., 4656., 4657. és 4658. hr. sz. ingatlanokat, úgy a Duboka pusztai 3. ez. betétben A. I. 1—5. sor, 37., 38., 30 1., 39/2. és 40/1. hr. sz. ingatlanokat a Magyar Tudományos Akadémiára hagyományozom, azzal, hogy azt „Szemző István“ alapítványként kezelje és annak jövedelméből időközönként, valahányszor 120,000 korona, szóval egyszázhuszezer korona összegyűlt, ezt az összeget (egyszázhuszezer koronát) mint „Szemző István“-díjat adja ki annak, a kinek bármily téren kifejtett működése, vagy írásműve, vagy találmánya az emberiség haladását, vagy kulturális fejlődését eminenter előmozdította és kit e díjra a legérdemesebbnek tart. Az alapítvány tehát nemzetközi legyen és a díj nyertese bárki és bármely nemzet tagja (gyermek) lehet. A díj minden alkalommal másnak adandó ki, tehát e díj egy embernek két ízben ki nem adható. Ezen alapítvány céljaira hagyományozott ingatlant is feleségem szüil. Kuluncsits Teréz élete fogytáig használja. Miután ez ingatlan jövedelme a forgalmi értékével arányban nem áll és ha így ez ingatlan eladatnék, a vételári készpénz kamatoztatva nagyobb jövedelmet hoz, kívánom, hogy a Magyar Tudományos Akadémia, feleségem halála után ez ingatlant talán adja el és a vételári kamataiból — a mikor a kamatok kamatostól számítva, a 120,000 K (egyszázhuszezer) koronát elérik — adassék ki időközönként a fent körülírt „Szemző István“-díj. Miután a díj tehát nemzetközi és arra minden nemzet gyermeke pályázhatik, rendelem, hogy a Magyar Tudományos Akadémia ezen alapítvány feltételeit kellő módon közzétettesse. Mivel pedig a Magyar Tudományos Akadémia ezen hetedik pontban megjelölt ingatlanokat csak nőm halála után veszi tényleges birtokába, rendelem, hogy nőm szüil. Kuluncsits Teréz halála napjától számított 1 (egy) éven belül tartozik a Magyar Tudományos Akadémia 10,000 koronát, szóval tizezer koronát néh. Mátyás testvérbátyám Aglajja neví leányának kifizetni azon esetre, ha Aglajja akkor még életben van, mert ha akkor, tehát a feleségem szüil. Kuluncsits Teréz halálát követő első évforduló napján, a mikor a Magyar Tudományos Akadémiának fizetési kötelezettsége beáll, Aglajja már nem volna életben, úgy ezen összeget, t. i. a 10,000 koronát, szóval tizezer koronát,

nem Aglajja örökli, így tehát ezt előre sem el nem adhatja, sem erről nem végintézkedhetik és ezen 10,000 korona, szóval tizezer korona a Magyar Tudományos Akadémiáé marad.*

Habár feltételesen, ugyanezen alapítványra vonatkoznak a végrendelet 5. és 6. pontjai is. Ezen pontok rövid foglalatla a következő:

Az 5. pont szerint végrendelező zombori ingatlanát és ottani házát Zombor sz. kir. városra hagyja, azon kikötéssel, hogy azt a város egy kulturális intézmény céljaira használja fel;

A 6. pontban Kossuthfalva község határában fekvő másik birtokát ugyancsak Zombor városának hagyja azon kikötéssel, hogy feleségének elhalálózását követő 5 éven belül köteles a város a kor igényeinek megfelelő közkórházat felépíteni, berendezni. Ha a város ezen, vagy az előbbi pontban foglalt alapítványt visszautasítja, ha az örökhagyó halála napjától számítandó $\frac{1}{2}$, illetőleg 1 éven belül ki nem jelenti, hogy az alapítványokat úgy a mint azok rendelve lettek, elfogadja, valamint akkor is, ha özvegye elhalálózását követő öt éven belül a jelzett kórházat fel nem építi, akkor az 5. és 6. pontban mondott ingatlanokat is a M. Tud. Akadémia fogja örökölni, s tartozni fog azokat a végrendelet 7. pontjában körülírt alapítvány céljaira fordítani. A végrendelet 6. pontjában körülírt eset bekövetkeztekor a 7. pontban megnevezett akadémiai díj 200,000 K legyen.

Az összes ingatlanokat örökhagyó özvegye élete fogytáig korlátlanul haszonélvezi.

Az ügyész bejelentései tudomásul vétetnek és ugyanő külön is felbatalmaztatik arra, hogy a néhai Szemző István által alkotott nemes és nagyméretű alapítvány elfozadása tárgyában, a szükséges nyilatkozatot annak idején az illetékes helyen megadhassa.

c) Az akadémiai ügyész bejelenti, hogy a M. Tud. Akadémiának bpesti ingatlanai után az 1914. évi 46. tvczikkben alapuló jövedelmi (hádi) adója 84,121 K évi jövedelem alapul vétele mellett, az 1915. évre 3970 K és 39 K 70 fill. pótlékban iratott elő. Előadja továbbá az ügyész, hogy a 84,121 K évi jövedelem megállapításánál az adó-felszólamlási bizottság az ingatlanokkal kapcsolatos dologi kiadásokat, az 1914. évben lefizetett állami és egyéb adókat és a M. Tud. Akadémia által ugyanazon évben hadsegélyezési czélokra önként adományozott összegeket figyelembe nem vette és, hogy ez alapon a jövedelmi adónak mérséklése végett jogorvoslattal élt. — Tudomásul van.

31. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BEÖTHY ZSOLT és WLASSICS GYULA ig. tagokat kéri föl.

HUSZONHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hetedik ülése.

1915 október 11-én.

CONCHA GYÖZÖ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *ülendő osztályból*: Berzeviczy Albert, báró Forster Gyula, Plósz Sándor t. tt. — Ballagi Aladár, Csánki Dezső, Fináczy Ernő, Földes Béla, báró Láng Lajos, Matlekovits Sándor, Ortvay Tivadar, Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Buday László, Eber László, Fellner Frigyes, Giesswein Sándor, Ferdinándy Geyza, Illés József, Kuzsinszky Bálint, Mahler Ede, Magyar Gyula, Reiner János, Szendrey János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — Horn Emil kt. —

A másik két osztályból: Beöthy Zsolt, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Szinnyei József r. tt. — Vári Rezső, Vikár Béla l. tt. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

168. THALLÓCZY LAJOS r. t.: „A jacezai bánáság története.“
(Bemutatja FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. t.)

169. MAHLER EDE l. t.: „Ókori chronológiai kutatások.“

170. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CSÁNKI DEZSŐ r. és GRISSWEIN SÁNDOR l. tagot kéri föl.

HUSZONHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1915 október 18-án.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: b. Eötvös Loránt, Farkas Gyula, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Beke Manó, Bodola Lajos, Déchy Mór, Fejér Lipót, Franzenau Ágost, b. Harkányi Béla, Hoór-Tempis Mór, Lörenthey Imre, Preisz Hugó, Rátz István, Rejtő Sándor, Richter Aladár, Tötössy Béla, Tuzson János, Wittman Ferencz, Zimányi Károly l. tt. — Más osztályokból: Heinrich Gusztáv, Ortvy Tivadar r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor r. t. osztálytitkár.

171. SCHLESINGER LAJOS l. tag.: „A lineáris integro-differenciálegyenletek elméletéhez.“ Második közlemény. Előterjesztette BEKE MANÓ l. tag.

172. RICHTER ALADÁR l. tag.: „A Marcgraviaceae néhány új tagjáról a származás és az összehasonlító alkattan alapján.“

173. GEÖCZE ZOÁRD részéről: „A rectificabilis felületről.“ Előterjesztette RADOS GUSZTÁV r. tag.

174. SZ. NAGY GYULA részéről: „Másodfajú normálgörbékről.“ Előterjesztette KÜRSCHÁK JÓZSEF r. tag.

175. SZEGŐ GÁBOR részéről: „A Toeplitz-féle formákról.“ Előterjesztette FEJÉR LIPÓT l. tag.

176. Elnök jelenti, hogy MAUTHNER NÁNDOR részéről: „Adatok a trimethylgallus aldehid és a syringaaldehyd ismeretéhez“ czímen BUGARSZKY ISTVÁN l. tag által bejelentett értekezés betérjesztése a bejelentő tag akadályoztatása folytán a következő felolvasó osztálygyűlésre halasztatik.

177. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KÜRSCHÁK JÓZSEF r. és RICHTER ALADÁR l. tagot kéri fel.

HUSZONNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hetedik ö s s z e s ü l é s.

1915 október 25-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: B. Forster Gyula t. t. — Alexander Bernát, Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Békefi Remig, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fröhlich

Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Kövesligethy Radó, b. Láng Lajos, Mágócsy Dietz Sándor, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyei József, Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Beke Manó, Bernát István, Bodola Lajos, Császár Elemér, Divald Kornél, Eber László, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Fellner Frigyes, Giesswein Sándor, Gyomlay Gyula, b. Harkányi Béla, Illés József, Kozma Andor, Kunos Ignác, Lehr Albert, Magyary Géza, Mahler Ede, Marczali Henrik, Melich János, Nagy Gyula, Négyesy László, Ónodi Adolf, Pekár Gyula, Rátz István, Sigmond Elek, Szendrei János, Szinnyei Ferencz, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Tolnai Vilmos, Tötössy Béla, Tuzson János, Váczy János, Vikár Béla, Vízota Gyula, Zemplén Győző 1. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Plósz Sándor másodelnök és Lóczy Lajos r. t. kimentették távolmaradásukat.

178. GOLDZIHHER IGNÁC r. t. felolvassa emlékbeszédét Vámbéry Ármin tiszti tag fölött. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

179. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti be SÁROI SZABÓ LAJOS alezredesnek, a Hadtörténeti Bizottság buzgó tagjának elhunytát, a ki 1914 október 22-én az északi harcztéren hősi halált halt és f. október 19-én Budapesten eltemettetett. Az Akadémia kitünő munkatársának ravatalára koszorút tett le. — Öszinte részvétét az összes ülés ezen jegyzőkönyvében örökíti meg.

180. Főtitkár jelenti, hogy az Igazgató-Tanács f. évi október 8-án betöltötte a kebelében megüresedett helyeket. Megválasztottak igazgató-tagokká: CSERNOCH JÁNOS hercegprímás, gróf BATHYÁNY-STRATTMANN LÁSZLÓ orvosdoktor és gróf KÁROLYI GYULA főrend. — Örvendetes tudomásul van.

181. Főtitkár bemutatja a III. osztály javaslatát az 1913 október 13-án elhunyt VÁLYI GYULA 1. tag alapítványát (10.000 K) szabályozó ügyrendi szakaszról (140. § a). Eszerint az Akadémia három-évenként 1200 K jutalmat tűz ki matematikai pályakérdésre, esetleg, ha a pályázat eredménytelen, a nevezett összeget matematikai munka kiadására fordítja. Mindkét esetben a nyomtatásban kiadott munka czimlapján feltüntetendő, hogy Vályi Gyula alapítványából jutalmaztatott, illetőleg adatott ki. Az alapítvány az 1917. évi nagygyűlésen lép életbe. — Az osztály javaslata egész terjedelmében elfogadjatik.

182. Főtitkár jelenti, hogy az Igazgató-Tanács f. évi október 8-án tartott ülésében az Akadémia számára a harmadik hadikölcsönre is (mint az elsőre és a másodikra) 200.000 koronát jegyzett. — Tudomásul van.

183. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia aggályosan érdeklődött a római Magyar Történeti Intézet sorsa iránt, mire vonatkozólag a vallás- és közoktatásiügyi miniszteriumtól f. évi szeptember 19-én 98.514. sz. a. a következő megnyugtató értesítést vette:

„Nagyméltóságú Elnök Úr! F. évi július hó 29-én 474. sz. a. kelt felterjesztésének elintézéséül van szerencsém Nagyméltóságodat tiszteltteljesen értesíteni, hogy a „Római Magyar Történeti Intézet” után Rómában teljesítendő fizetések fedezésére a Nagyméltóságod által a vezetésem alatt álló miniszterium házipénztárába küldött 2000 korona a cs. és kir. közös külügyminiszterium és a római spanyol nagykövetség útján az ottani Nast-Kolb & Schumacher bankcézéhez fizettetett be azzal a megbizással, hogy a cég ez összegből az intézet szükségleteit a folyó év végéig fedezze.

„Mint a nevezett miniszteriumnak f. évi augusztus 31-én 81.515.

számú átiratából örömmel értesülök, a Római Magyar Történeti Intézet annak berendezése és könyvtára teljesen sértetlen állapotban maradtak, és nincs semmi ok feltételezni, hogy oly körülmények merülhethetnek fel, a melyek miatt az olasz kormány az intézet lefoglalására határozhatná el magát.“ — Örvedetes tudomásul van.

184. Főtitkár jelenti, hogy az osztályok letárgyalták a Nagyjutalomra vonatkozólag előterjesztett és az osztályokhoz utasított javaslatát, melyről beadták véleményüket.

Mind a három osztály elfogadja a 83. § javasolt módosítását, t. i. az eddigi hétéves cyclus helyett a javasolt kilenczéves kört, csupán az egyes szaktudományok elnevezését határozottak részben eltérően; még pedig az I. osztály: 1. Nyelvtudomány, 2. Széptudományok (aesthetika, irodalom- és művészettörténet), 3. Szépirodalom (vers és próza); — a II. osztály: 1. Történelem, beleértve az összes történelmi segédtudományokat, 2. Philosophia, 3. Társadalmi tudományok. A két osztályba is tartozó tudományokra nézve szükségesnek tartja az osztály a következő pontnak a szabályzatba iktatását: „A földrajz és néprajz (ethnographia és ethnologia), az illető mű jellege szerint, a II., ill. a III. osztály megfelelő évkörében jön figyelembe“; — a III. osztály: 1. Biológiai tudományok, ásvány- és földtan, 2. Matematikai és technikai tudományok, 3. Fizikai és chemiai tudományok.

Mind a három osztály elfogadja a 89. § b) pontjának ajánlott módosítását.

A szabályzat 88. szakaszát illetőleg mind a II., mind a III. osztály módosító javaslatot tesznek. A II. osztály szerint e szakasz ekkép szóljon: „E jutalmak több munka között meg nem oszthatók. Fordítás nagyjutalmat nem nyerhet“, — a III. osztály szerint pedig ekkép: „E jutalmak meg nem oszthatók. Nagyjutalmat ugyanaz az író csak egyszer nyerhet. nem értetvén ide az 1908 előtt megosztott nagyjutalmakat.“

Az összes ülés határozattá emeli és az Ügyrendbe iktatja az osztályoknak az Ügyrend 83. és 89. szakaszaira vonatkozó javaslatait; a 88. §-ra vonatkozó indítványokat pedig javaslatéval végett az osztályokhoz utasítja. Ugyanodra utasítja a főtitkárnak a Kautz Gyula-alapítványra (113. b) §.), a gróf Teleki-jutalomra (137. §.) és a Vojnits-jutalomra (143. §.) vonatkozó ügyrendi módosításait, melyeket részben a 83. §. módosítása, részben az Akadémia költségvetésének tárgyalása tesz szükségessé.

185. Főtitkár jelenti, hogy a Kárpátok oroszduíta községeinek felépítése tárgyában beadott indítványra vonatkozólag a II. és III. osztály, melyekhez az összes ülés az indítványt utasította volt, egyértelműen jelentik, hogy tekintettel arra, hogy az ügyet hivatalból már előbb a m. kir. kormány megindította, valamint arra is, hogy az ügy csak kis részében tarthatik az Akadémiára, nem tarthatják az indítványt alkalmasnak arra, hogy az Akadémia, illetékesség híján, e tárgyban kezdeményezőleg felleljen. — Az összes ülés hozzájárul az osztályok véleményéhez; egyúttal kimondja, hogy az Akadémiához akár a magyar kormány, akár más, ez ügyben illetékes tényező esetről esetre valamely konkrét kérdéssel vagy felhívással fordul, az Akadémia mindig a legnagyobb készséggel fog eljárni.

186. BEÖRNY ZSOLT r. tagnak a helynevekre vonatkozó indítványát az osztályok letárgyalták, úgy hogy a kiküldött bizottságok együttes tárgyalása lehetővé vált. — Az összes ülés megbizta a főtitkárt, hogy a bizottságokat együttes ülésre összehívja.

187. Az I. osztály személyes felolvasási engedélyt kér dr. HELLER BERNÁT budapesti főreáliskolai tanár számára. — Megadatik.

188. A II. osztály személyes felolvasási engedélyt kér dr. SZENTPÉTERI IMRE egyetemi magántanár számára. — Megadatik.

189. A II. osztály bejelenti a pályázatok, ill. jutalmak elbírálására kiküldött tagokat. Ezek 1. a Nagyjutalom és Marczibányi-melékjutalomra: b. FORSTER GYULA t., CSÁNKI DEZSŐ, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. és ÁLDÁSY ANTAL, ANGYAL DÁVID l. tagok; — 2. a Gorove-jutalomra: FINÁCZY ERNŐ r. és PAULER ÁKOS l. tagok; — 3. a Vigyázó-jutalomra: MÁRKI SÁNDOR és SZÁDECZKY KARDOSS LAJOS r. tagok. — Tudomásul van.

190. A II. osztály kéri az Akadémiát, hogy BUDAY LÁSZLÓ, FELLNER FRIGYES, GRIESSWEIN SÁNDOR és JANKOVICH BÉLA l. tagokat a Nemzetgazdasági Bizottság rendes tagjaivá megválasztani méltóztassék. — Megtörténik.

191. Főtitkár fölkéri a tagokat és az osztályokat, hogy a személyenként minden belső tagnak megküldött Helyesirasi javaslatot átvizsgálni sziveskedjenek, hogy az összes ülés f. évi november havi ülésében ez ügyben dönthessen. — Tudomásul van.

192. Főtitkár jelenti, hogy az Országos Középiskolai Tanár-egylet köszönetet mond az Akadémiának, mely évi rendes közülésére felolvasótermét átengedni szives volt. — Tudomásul van.

193. PEKÁR GYULA l. t. következő, az elnökségnél előzetesen bejelentett indítványát terjeszti elő:

Tekintetes Akadémia! Egy elfeledett jeles magyar név lett actualissá mostan, a Dardanellák első megerősítőjének, a XVIII. századbeli Tóth Ferencz báró, császári török brigadérosnak a neve. Magyaroknak veszem őt, mert bár francia tábornok is volt és francia bárói ezimet viselt, azért mint Baron de Tott mégis csak a Bercsényi adjutánásának, kurucz Tóth Andrásnak a fia maradt ő; Mémoires-jaiban, melyek, sajnos, csak épp magyarra nincsenek lefordítva, mindig magyarnak vallja magát, s midőn munkás élete végével pihenni vágyott, ide, igazibb magyar hazájába tért meghalni. Itt is halt meg a vasmegyei Tarcsán, családjuk egy régi barátjánál, a vendégszerető, nemeslelkű Batthyány grófnál; ott is van eltemetve Tarcsán és sírja jeltelen. A nép azt tartja: „egy francia tábornok nyugszik ott...“ Azt hiszem, most, hogy azok a Dardanella-erődök, melyeknek alapját ez a geniális magyar hadimérnök vetette meg, oly diadalmasan álltak ellent ellenségeink támadásának, most a M. T. Akadémia tán vállalhatná azt a kegyeletes szerepet, hogy a Tóth báró brigadéros jel-telen sírjára ünnepélyesen emléket állítson. Annyival is inkább megérdemelné azt, mert hisz majdnem biztosra vehető, a mire utólagos felszólalásában Beöthy Zsolt r. t. is rámutatott, hogy ő hozta haza, ő mentette meg számunkra irodalmunk gyöngyét: a Mikes leveleit. — Az összes ülés meleg rokonszenvvel fogadja és érdemleges tárgyalás végett a II. osztályhoz teszi át az indítványt.

194. Az Akadémia könyvkiadásában legújabbban megjelentek: Akadémiai Értesítő 310. füz. (1915: 10.). — Irodalomtörténeti Közlemények XXIV: 4. — Archaeologiai Értesítő XXXV: 1—2. — Hadtörténelmi Közlemények XVI: 3. — Történeti Szemle IV: 4. — Tudomásul van.

195. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére GOLDZSIHER IGNÁCZ és b. LÁNG LAJOS r. tagokat kéri fel.

Akadémiai pályázatok.

Ez évi december 31-én a következő akadémiai pályázatok járnak le:

1. Teleki-jutalom (szomorújátékok), 100 arany.
 2. Karátsonyi-jutalom (vígjátékok), 200 arany.
 3. Farkas-Raskó-jutalom (hazafias költemény), 200 kor.
 4. Bulyovszky-jutalom (hazafias óda), 400 kor.
 5. Nádasdy-jutalom (elbeszélő költemény), 100 arany.
 6. Kóczán-jutalom (színmű a kuruczkorból), 100 arany.
 7. Vojnits-jutalom (1915-ben előadott színművek), 800 kor.
 8. Lehr Albert-jutalom (a népiesség elmélete), 200 kor.
 9. Bésán-jutalom (a középkori művészet, története Erdélyben), 2400 kor.
 10. Sámuel-díj (az 1915-ben megjelent nyelvtudományi értekezések), 15 arany.
 11. Nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-jutalom (50 arany), történettudományi munkák.
 12. Vigyázó-jutalom (az erdélyi fejedelmi hatalom 1542—1690), 2000 kor.
 13. Gorove-jutalom (az értelmi és erkölcsi nevelés), 100 arany.
 14. Dóra-jutalom (magyar államvasúti rendszer), 50 arany.
 15. Fáy András-jutalom (az agrárvámok történeti fejlődése), 6000 kor.
 16. Vigyázó-jutalom (társadalmi és családi élet Magyarországon a XVI. században), 2000 kor.
 17. Lukács Krisztina-jutalom (tervezet kémiai vizsgálatról), 2000 kor.
 18. Pollák-jutalom (a matematikai statisztika elmélete), 1500 kor.
 19. Lukács Krisztina-jutalom (a Fourier-féle sorok elmélete), 2000 kor.
 20. Tomori-jutalom (a $p-1$ genusú algebrai görbék elmélete), 2000 kor.
- A Halmos Izor-jutalom (a magyar szépirodalmi kritika története, 1000 kor.) határideje 1916 december 31-e.

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtítkar.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVI. KÖTET.

1915. december 15.

12. FÜZET.

Czirill-betűs magyar szöveg.

(Kivonat *Melich János* 1. tag 1915 október 4-én tartott előadásából.)

Asbóth Oszkár a M. N. Múzeum Orsz. Széchényi-könyvtára igazgatójához, Fejérpataky Lászlóhoz 1915 febr. 21-én a következő levelet intézte:

„Kedves barátom!

Jagić f. hó 3-án egyebek közt ezt írta nekem: Im Nachlass Miklosich's ist leider die Abschrift nicht zu finden . . . Dagegen fand ich dort jenen cyrillisch geschriebenen magyar. Text, den Miklosich schon herausgegeben hat. Ich schicke Ihnen dieses kleine Heft mit der Bitte, es als mein Geschenk an die Bibliothek des National Museums freundlich zu übermitteln. Arra a kérdésemre, hogy Miklosich mikor és hol adta ki ezt az érdekes kis kéziratot, f. hó 14-én J. ezt felelte nekem: Den magyarischen mit cyrillischen Buchstaben geschriebenen Text hat Miklosich im bosnischen Glasnik im 1en Jahrgang (1889) im 3ten Heft publiziert unter dem Titel Мађарски ћирилским писменима. Woher er das Original bekommen, sagt er nicht. A kézirat címe egyházi szláv helyesírással, cyrill betűvel így szól: *o ispovédanii*, azaz „a gyónásról“, ugyancsak olyan írásban kezdődik azután maga a gyónás magyar szövege: „Ides fiam gyondmeg mind amivan a te sziveden“ stb. A kis kézirat már magában is igen érdekes, de emeli becsét, hogy Miklosich kezén fordult meg és Jagić útján került a Nemzeti Múzeumunk birtokába. Talán illőnek találod, hogy Jagićnak pár szóval megköszönöd a kedves figyelmét. Szíves üdvözléssel régi barátod Asbóth Oszkár“.

A kis nyolczadrétű füzetet a könyvtárban közelebbi tanulmányozásra nekem adták át s úgy vélem, szükséges dolog e czirill-betűs magyar szöveget magyar folyóiratban is közölni.

A kézirat nyolcz levélből álló füzet, melynek első levele tulajdonkép a füzet boritéklapja; e boritéklap jobb sarkában egykorú írással ez van: „cyr. magy. orig.“. A füzet második levélén kezdődik a magyar szöveg (l. az 1. hasonmást) s egyúttal a kézirat czirill-betűs lapszámozása (l. a hasonmáson az \tilde{a} . [értsd l.] számot), összesen \tilde{a} , \tilde{e} , \tilde{r} , \tilde{l} , \tilde{e} , azaz öt levél van számozva. Az öt levélén van a czirill-betűs magyar szöveg. A hetedik levél üres, úgyszintén a nyolczadik levél rectója, míg a verso-oldal félig szintén be van írva. A kézirat egy kéz írása.

A kézirat eredetéről többet, mint a mennyit Asbóth levele közöl, nem tudunk. Miklosich, a ki e kéziratot kiadta, a szöveg elé mindössze ennyit írt: „Az alább közölt szöveg kézírata régóta van a birtokomban. A kézirat nyolcz levélből áll, a melyek közül az első és a hetedik üres, a nyolczadik levél verso-oldalán pedig nyolcz sor írás van. Az emlék igen valószínűen a XVIII. sz. végéről vagy a XIX. sz. elejéről való. A szöveg írója kisorosz (rutén) ember volt, a mit bizonyít, hogy a *ja* szótagot *a*-nel írja. Az \tilde{a} . l. oldalon *Miloš Bečeinz* név olvasható“ (l. a sarajevoji Glasnik 1889:3. füzetét).

Miklosich e pár sorban nagyot tévedett. A kézirat \tilde{a} . jelzésű recto-oldalán (l. az 1. hasonmást) ez van: „Милош Бечинъ 3 fl.“, a mi a. m.: *Miloš Bečeinz 3 fl(oreni)*. Hazai kisorosz (rutén) embert se ma, se a multban *Miloš* keresztnéven nem neveztek, nem neveznek. A *Miloš* keresztnév oly tipikus szerb keresztnév, hogy már ez útmutató a kézirat provenienciájára. De ott van a *Bečeinz*, a mi nem lehet más, mint *Becsejin*, azaz magyarul *Becsei* (vö. hogy *Ó-, Török-Becse* neve szerbül *Běcsěj* s ebből *Bečeinz* melléknévi képzés). A *Miloš Bečeinz* név tehát feltétlenül szerb ember neve. Hogy persze mi köze neki a kézirathoz, azt eldönteni nem lehet. Azonban könnyű bebizonyítani, hogy a magyar szöveget *csakis szerb ember írhatta* s e ponton válik e kézirat magyar szempontból becességé. A szerbben a mai *fi*-t (átírva latin betűkkel *é* = körülbelül magy. *ty*) és a *fj*-t (átírva latin betűkkel *đ*, *gj* = körülbelül magy. *gy*) a XIX. század elejéig egy jeggyel: *fi*-vel írták. Ebben a szerb szóban: *gaće* (olv. *gatye* ‚gatya‘) a *é* hangot a XIX. század elejéig épp úgy írták *fi*-vel, mint a hogy a *međa* ‚határ‘ szóban (olv. *megya*) a *đ* hangot is *fi*-vel írták. Csakis a Vuk-féle helyesírás változtatta meg ezt az egyformaságot, a mennyiben a *é* hangra megtartotta a *fi*-t, a *đ*-, *gj*-re pedig ebből új jegyet: a *fj*-t alkotta. Az alkotás *Mušicki Lukijan* nevéhez fűződik, a ki *Vuk* számára *Vuk* kérésére csinálta a *fj* jegyet.

Свѣдѣніи о исповѣданіи ѿ

Ивѣшъ фіамъ тонъ метъ
 минъ ѿмиванъ апѣ
 сивѣденъ, хо^тъ азъ
 ищѣнъ, не крѣдезе апѣ
 вѣней себъ, хайнъ вѣ
 екпатаго^въ, азъ ищѣнъ вѣ
 не патаго хатѣ^в. ха
 валамъ и фізошато банъ
 вѣностилъ, ишъ ситѣнъ
 летѣ^в ма^в [ѿ хаднака]
 аделки ѿ хаднака метъ
 монданъ, хавъ
 тиломъ беремъ ѿ

A mi kéziratunk a magyar *gy*-t is *fi*-vel, meg a magy. *ty*-t is *fi*-vel jelöli. Kéziratunkban tehát ezt látjuk (l. az 1. és 2. hasonmást): абаднакъ ,*atyádnak*‘, мѣтанкот ,*miatjánkot*‘ | кондмеръ ,*gyónd meg*‘, хоѣъ ,*hogy*‘, сиѣнелетедъ ,*szigyenleted*‘ stb.

Míthogy pedig a *é*, *ä* \sim *gj* hangok jele csakis a szerb-
ben volt *fi*, kétségtelen, hogy a mi kéziratunkat *csakis szerb*
ember (*pap*) írhatta.

A mit Miklosich kisorosz (rutén) író mellett felhoz,
hogy a magy. *-ja-* szótagot orosz módra *а*-nel írja (vö. pl.
,parancsolja‘ = паранчолл), arra azt feleljük, hogy az
egyházi szláv nyelvet a XVI—XIX. század első felében, s
részben még ma is az összes görög szertartású szlávok,
tehát a szerbek is, a bolgárok is orosz redactio szerint
olvassák. A latin szertartású horvát glagoljas-oknál is ez az
olvasás. E redactio szerint pedig az *а*-t *ja* nak kell olvasni.
A magy. *ja* szótagot tehát írhatta *а*-val szerb pap is.

A magyar szöveg nyelvjárása is a mellett szól, hogy
olyan ember írta, a ki az alföldi nyelvjárást jól beszélte,
a ki azonban magyar irodalmi nyelven, különösen magyar
könyvet nem igen olvasott. E mellett szól, hogy a szavakat
általában kiejtésük szerint írta. Hogy ezt megbizonyíthas-
suk, alább adjuk a magyar szöveget. Megjegyzem, hogy a
czirill-betűs szöveg diacritikus jeleit nyomdai okok miatt
nem lehetett pontosan visszaadni. Nagyjában olyanok a
betűk az egész kéziratban, mint a két hasonmáson. A szö-
veg ez:

ã. (1.)

о испокданіи
Идѣшь фїѣмъ кондмеръ
Ides fiam gyónd meg
мнѣдъ амкѣмъ те
mind a mi van a te
свѣденъ, хоѣъ азъ
sziveden, hogy az
ищенъ некирдезе те
isten ne kirdeze a te
взнемдет, хмнѣ твѣмъ
bűneidet, ha in tülem
слагадохъ, азъ ищентѣ
eltagodod, az istentül
немъ тагадхатодъ. Хл
nem tagadhatod. На
калѣмит ифїюшгодѣмъ
valamit ifjúságodban

хаб те неже ^и мощи ^и мн
 метмон , ^и иже ^и лон ^и ме
 тиспанз .

гартота ле ^и о ^и еста
 бо теб . ^и иже ^и ест
 ахетев гартота ле
 блз , ^и иже ^и в ^и ма ^и ко
 ствал аз ищение ^и блз .

^и иже ^и г ^и о ^и ле ^и а ^и ссн ^и
^и ира ^и цб ^и со ^и лва ^и шни .
^и иже ^и г ^и о ^и ле ^и м ^и а ^и т ^и ан ^и зов .
^и иже

бзностнлъ, ншъ снѣн-
 bűnösztül, is szigye-
 летедъ маст [аѣаднакъ]
 leted, mast [atyádnak]
 алѣаки аѣаднакъ мер-
 a lelki atyádnak meg-
 мондани,
 mondani

хат
 hat

(2.) Милош Беченнъ 3 fl.
 Milos Becsejinъ 3 fl.
 хаттенекем моцъ мннд
 háttenekem most mind
 мермондъ, ншъ фонд мер
 megmond iis gyónd meg
 тнстанъ.
 tisztán.

Тартотадѣ олъ еста
 Tartotade (j)ól eszta
 ботет. ншъ ест
 bötet. is eszt
 ахетет тартотадѣ
 a hetet tartotade
 олъ. ншъ иматко-
 (j)ól. is imátko-
 стале аз ирениек олъ.
 sztále az istennek (j)ól.
 ншъ тздоде асѣнт
 is tudode a szent
 ирашт олавшнн.
 írást olvasni.
 ншъ тздоде Мѣаѣанкот.
 is tudode Miatyánkot.
 ншъ
 is

Ѣ. (1.) ншъ хисекъ еѣъ ирениен.
 is hiszek egy istenben.
 ншъ боччлѣде аз аѣадот.
 is böcsülede az apádot.
 ншъ азанѣдотъ, ншъ не снд
 is az anyádot, is ne szid
 окет, ншъ росъ сокат не сол.
 öket, is rossz szókat ne szól.

ИШЪ ЛОПТАЕ КАЛАМИКОРЪ
 is loptáe valamikor
 КАЛАМИТЪ АЗЪ АПАДЪТЪЛЪ, ИШЪ
 valamit az apádtúl, is
 АЗЪИНАТЪЛЪ, ИШЪ КАЛАМИ
 az anyátul, is valami
 МЯШЪ СОМСИДЕЗАЛЪ.
 más szomszidbul.
 ИШЪ АСТЪ МОНДОМЪ ХОЖЪ
 is aszt mondom hogy
 БОЧЪДЪ АЗЪАНАДОТЪ, ИШЪ
 böcsűd az apádot, is
 АЗЪАНАДОТЪ. БАТЪАИДАТЪ,
 az anyádot. bátyáidat,
 ИШЪ НИНИДЕТЪ, ИШЪ АСОМСИДО-
 is ninidet, is a szomszido-
 ДАТЪ.
 dat.

- (2.)
- ИШЪ АЗЪ ИРЕИИИЕКАЪ О ИМАТЪ-
 is az istennek (j)ó imát-
 КОЗОЛЕ, ЕЩЕ, ИШЪ РЕГЕЛЪ,
 kozole, este, is regel,
 ИШЪ ДИБЕ, ИШЪ ФАКЛАЖЪДЪ
 is dibe, is olvaszd
 А ИМЪТЪ ТЪЦЪ. ИШЪ НЕ-
 a mit tuc. is ne-
 ЛОПЪ ШЕХЪИЪ ШЕМИТЪ.
 lopjá sehun semit.
 ИШЪ АГАЗДАТЪ БОЧЪДЪ,
 is a gazdát böcsűd,
 КАЛАМИДЪ АЗЪАНАДОТЪ, ИШЪ
 valamid az apádot, is
 АЗЪАНАДОТЪ, ИШЪ НЕЛОПЪ
 az anyádot, is nelopjá
 ШЕМИТЪ ЛБОТЪБЪ, ИШЪ
 semit a bótű, is
 КАЛАКИИИЕКАЪ КАЛАМИТЪ
 valakinek valamit
 БЫ НЕАДЪЛЪ. ИШЪ ХИТЕ-
 ki ne adjál. is hite-
 ШЕНЪ ЛЪЖЪ АГАЗДАДНАКЪ,
 sen légy a gazdádnak,
 ИШЪ ХИТВЕШЕНЪ СОГАТЪ.
 is hitvesen szógát.

ИШЪ

is

r. (1.)

ИШЪ ОРОЗДЪ ЛЪЪ ъ
 is őrözd az ű
 ОКАТ, КАЛАМИНДЪ АМА-
 (j)ovát, valamind a ma-
 ГДИТЪ.
 gadit.

ИШЪ КАЛАХЪНЪ ЧОКОТАДЕ
 is valahun csókótade
 ЛІАНОКАТ, КЛЪЪ ЛЪ АСО-
 liánokat, vagy az aszo-
 ПОКАТ, ИШЪ ЧИНАТАН
 nokat, is csinátái
 КЕЛОКЪ НАРІЗНАШАГОТ.
 velök paráznsaságot.

ИШЪ НЕМ ЧИНАТАН МАГАДЪ
 is nem csinátái magad
 МАЛАКИАТ, МАГАД КЕЗЕДЕЛЪ.
 malakiát, magad kezedel.
 Микоръ аст левит чина-
 Mikor aszt a bünt csiná-
 ТОДЪ, МОЦЪ ЕБЕ БОТБЕ.
 tod, most ebe bótbe.
 КЛЪЪ ЛЕОТ СЛОТ.
 vagy a bót elót.

АЗИРЪ

azir

(2.)

АЗИРЪ МОНДОМ ТЕНЕКЕТЪ (д)
 azir mondom teneket (d)
 МОЦЪ НЕМ АЛДОЗЪХЦЪ-
 most nem áldozhac-
 МЕТЪ, ХАНЕМ МАСОРЪ.
 meg, hanem mászor.
 АЗИРЪ ИНЪ НЕМ КЛЪОКЪ КИТ-
 Azir in nem vagyok vit-
 КЕШЪ, МИРЪ ЧИНАТАД АСТА
 kes, mir csinátad aszta
 БВНТ, МАГАД КЛЪЪ КИТКЕШ.
 bünt, magad vagy vitkes.
 АЗЪ БВННЪ МАСОРЪ НЕ ЧИНАЛ.
 az bünn mászor ne csinál.
 МІЕРЪ АЗ ИЩЕНЪ НЕМ СЕРЕТИ.
 mer az isten nem szereti

ОРОЗДЪ МАГАДЪ ТЕСИ ТИСТА(Н?).
 őrözd a magad testi tisztá(n?).
 ИШЪ АЗИРЪ ПАРАНСОЛОМ, ХОД
 ís azír parancsolom, hod
 БОТОИ НЕЪКЕНЪ НАПОТ,
 bötöj negyven napot,
 ИШЪ ХАИЕМ БОТОУЕЦЪ.
 ís ha nem bötöhec

ХАТ
 hát

Ā. (1.)

ХАТ ТЕ АЛАМЪ ССНТ ЕХ-
 hát te adjál szent egy-
 ХАЗРА, ИШЪ АСЪГИНЕКНЕК.
 házra, ís a szegineknek.
 АИИТЪ АТХАЦЪ.
 amit athac.

ИЩЕНТОЛ ФИЛАЪСТЕКЪ,
 istentől filletek,
 БВИТОЛЪ ОРОЗКОЪЪКТЕКЪ.
 büntől őrözkögygyetek.
 АМАГЛТ ХИТЕДЕТЪ ОРОЗД.
 a magat hitedet őrözd.
 ВАЛАХИИЪ ВЪИЪ.
 valahun vagy.

АЗ ИЩЕНЪ ПАРАНСОЛАТАКЪ
 az isten parancsolatyát
 МЕГТАРЪ-ЧЛТОКЪ. АСТЪ
 megtarcsátok. aszt
 АЗ ИЩЕНЪ ПАРАНСОЛА ХОД
 az isten parancsolja hod
 ХАЛГАЗДЪ-САТОКЪ,
 halgazsd-sátok,
 АЪАТОКАТ, ИШЪ АНАТОКАТ,
 atyátokat, ís anyátokat,

ИШЪ
 ís

(2.)

ИШЪ ЮМЪ БОЧОДЪ ЗВЕТ,
 ís jól böcsöd űket.
 ИШЪ МАГАДЪ ОРОГЕНТЪ ЮМЪ
 ís magad örögeit jól
 ХАЛГАЗДЪ, ИШЪ БОЧОДЪ
 halgazsd, ís böcsöd
 ЗВЕТЪ. ИШЪ МЕГЪ АЗ-
 űket. ís még аз-

иpсeнъ иpанчoлѣ хoдъ
 isten parancsolja hod
 не oлъ, не лoпѣ шeмнѣ
 ne öl, ne lopjá semít
 шeхънѣ, не пapáзнѣл-
 sehun, ne paráznál-
 кодълѣ. хлмнш тлнзшл-
 kodgyál, hamis tanusá-
 гот иссолъ атe фeлeбa-
 got ne szól ate feleba-
 рѣтoдъ eлeнѣ, мѣшъ фe-
 rátod elen, más fe-
 лeшншгнт не кнквнлѣдъ,
 lesígít ne kívánjad,
 ншъ eннѣкъ ннмъ юсaгaт
 is egyib nimű jószágát
 не кнквнлѣдъ атe фeлeбapѣ-
 не kívánjad ate felebará-
 тодъ.
 tod.

ѣ. (1.)

внкешнгвe, ншъ cepeтeт-
 bikesigbe, is szeretet-
 бeнѣ лeнѣ-тeкъ, ншъ
 ben légy-tek, is
 шeнкннeкѣ pocaт нeгo-
 senkinek roszat nego-
 цдои, азъ лeг oбъ азъ-
 ndoj, az leg(j)ob az
 иpсeнѣ слoтѣ. кaны
 isten előt. vani (?)
 кeкeкѣ тapшo: ншъ атa-
 kenek (?) társo: is atá-
 pшoдлѣ хнткeшъ лeнѣ
 rsodal hitves légy
 нeтaгaдeслъ вaлмннѣ
 ne tagadel valamit
 aкнт в нeмтвннa, мeрт
 akit ő nemtunna, mert
 азъ иpсeнѣ нeмaд cepeнчнт
 az isten nemad szerencsít
 кoзeтeтeкѣ.
 közetetek.
 ншъ мнндeнѣ eзнтвѣл
 is minden büntül

орозкоѣъ.

örözkögy.

- (2.) [и?]ѣъ челекеѣъ ишъ ѣдрогосъ, ишъ азъ ирени-
zős, is az isten
мегъ шегитъ
meg segít.

хаванъ фелесигедъ, машникъ
havan felesiged, másik
не kívандъ. ишъ азъ магадъ
ne kívánd. is az magad
фелесигеделъ шипенъ илъ,
felesigedel szípen ilj,
викешигбенъ ишъ серететь-
bikesigben is szeretet-
бенъ лѣхетекъ магатовъ
ben legyetek magatok
козотъ.
közöt.

(Ezután három üres oldal.)

8. (2.) Шипенъ косовомъ, ишъ
Szípen köszöndm, is
косончдъ агаздодотъ.
köszöncsd a gazdádot,
ишъ агаздъacsonodatъ.
is a gazdaszonodat.
ишъ мичиналъ агаздъ
is micsinál az atyád
ишъ агадъ асонъ, ишъ
is anyád aszon, is
егинишгбе канке.
egisigbe vanake.
ишъ азириентъ тарчамегъ
is az isten tarcsameg
илетье ишъ егинишгбе.
illetbe is egisigbe.

Az itt közölt szöveg legjellemzőbb nyelvi sajátosságai ezek:

a) A nyelv *ö-ző* és *i-ző*; *i-s* alakjai ezek: *азір* ,azért', *бикесиг-* (kétszer), *дѣбе* ,délbe', *-e?* = egyszer *-e* (vö. *tudode*), másszor *-i* (vö. *csinátái* ,csináltál-e'), *ѣдес* ,édes', *егыѣ*

nímű ,egyébnémű‘, *ílj* ,élj‘, *in* ,én‘ (kétszer), *is* ,és‘ (többször), *ílj* ,felj‘, *kírdeze* ,kérdesse‘, *mír* ,miért‘, *nímű* ,némű‘, *nínűdet* ,nénédet‘, *szegíneknek*, *szigyenleted* ,szégyenletted‘, *szípen*, *szomszíd-* (kétszer), *vítkes* || -*ír* ,ért‘ vö. *azír* (háromszor), *mír* ,miért‘, -*síg*: *bikesíg-*, *felesíg* || birtokos -*é*: *felesígít*, *magadít* || hangnyújtó töben: *szerencsít* || igeragozásban: *bünösztíl*.

b) A szótagzáró *l* nemcsak szóbeliséjében, hanem szövegén is elesik: *bötöhec* ,büjtölhetsz‘, *böcsüd*, *böcsöd* ,böcsüld‘, *szógát* ,szolgáld‘, *üdvözössz* ,üdvözülisz‘ | *csinátod*, *csinátad* ,csináltad‘, *csinátái* (kétszer) ,csináltál e‘, *csókótade* ,csókoltade‘, *szógát* ,szolgáld‘ | (*j*)*ó* ,jól‘, *bótbú* ,boltból‘ | *csinátái* (kétszer) ,csináltál-e‘, *loptáe* ,loptál-e‘, *ne lojjá* ,ne lojjál‘.

Ezen sajtáságok közül a legfontosabbak a *lojjá*, *loptá*, *csinátá*-féle nyelvjárási alakok. Ezek az előbbiekkal együtt azt vallják, hogy szövegünk az alföldi nyelvjárásnak emléke. Igen valószínű, hogy a mi szövegünket olyan szerb pap írta, a kinek a hívei közt sok volt, a ki csak magyarul tudott, a kinek tehát szüksége volt erre a gyónásra. Ilyen görög szertartású szerb egyház, a hol a hívek közt sok volt a már csak magyarul tudó, másutt mint Szegeden, Kecskeméten, Szentesen vagy Hódmezővásárhelyen, nem igen volt. Ezért azt hiszem, hogy emlékünket az e helyeken levő gör. kel. szerb egyházak valamelyikének a papja írta a XVIII. sz. végén, esetleg a XIX. század elején. Az emlék az alföldi nyelvjárásnak is egyik becses emléke, de fontos egyházközléki tekintetben is.

* * *

A magyar irodalomban eddig csak egy hiteles görög-keleti szertartású czirill-betűs szöveg volt ismeretes. Ez „Miatyánk“ imádság s a XVI—XVII. századból való „Codex Sturdzanus“-ban maradt ránk. Ezt a magyar „Miatyánk“-ot igen valószínűen egy Gergely nevű aranyosszéki—mohácsi oláh pap írta 1590—1619 közt. A „Miatyánk“-ot Thallóczy Lajos, illetőleg Hunfalvy Pál adta ki ilyen címmel: „Az aranyos-széki mohácsi nyelvemlékek“ (I. Értekezések a nyelvés széptud. köréből. XV, 4).

Ez értekezés kapcsán befejezésül tanításunk egy hibájáról szeretnék említést tenni. Arra a kérdésre, mi a legrégebb magyar nyelvemlék, ma a legtöbb könyvünk az 1055-iki tihanyi oklevelet említi. Azt hiszem, ez nem egészen helyes. Nekünk így kell tanítanunk: magyar szavakat, szöveget háromféle betűtípussal írtak: görög-, latin és czirill-

betűtypussal. A legrégebben feljegyzett magyar szó a X. sz. közepén felírt *Atelküzü*, s ez görög betűvel van írva. Más görög betűkkel írt magyar szó is maradt reánk, s ez Kinamos *urum* szava. Ha pedig a görög betűkkel feljegyzett magyar tulajdonneveket is idevonjuk, akkor igen tekintélyes számú görögbetűs szavunk van. A magyar nyelvtörténetre e görögbetűs szavak megbecsülhetetlen értékűek éppen azért, mert a latin betűkkel feljegyzetteknel általában régebbiek. A mi legrégebb emlékeink e görögbetűs magyar szavakat tartalmazó emlékek. Ezután jönnek a latinbetűs emlékek s csak legutoljára a czirill-betűsök. Ez a való tényállás, ezt kell tanítanunk.

Ókori chronologiai kutatások.

(Kivonat *Mahler Ede* I. tagnak 1915 október 11-iki előadásából.)

Mióta tudomány van és tudományos kutatás foglalkoztatja az emberi elmét, mindig előtérbe jutott időbeosztásunk keletkezésének a kérdése, s ez a problema mindig a legnagyobb érdeklődéssel találkozott. Már más alkalommal¹ bebizonyítottuk, hogy az óra 60 perczre való beosztása úgy keletkezett, hogy a napkört az évkörrel analog módon 12 részre osztották és eme naptizenkettedet. tehát azt, amit mi kettős-órának neveznénk, épp úgy osztották 30 részre, mint az év tizenkettedrészét, vagyis a hónapot; a mint azután később a napnak (azaz az év tizenkettedének harminczadrészének) négy részre való osztását átvitték a nap tizenkettedének harminczad részére is, úgy ama naptizenketted (azaz a kettős óra) $30 \times 4 = 120$ kisebb egységre oszlott, a miből azután ennek felére, azaz az órára vonatkozólag a hatvan ily egységre való beosztás keletkezett.

Hogy a mi perceink fejlődésének itt vázolt menete tényleg nagyon valószínűnek látszik, azt ama körülmény mutatja, hogy a babyloniaiaknál minden naptizenketted, azaz a „*Kasbu*“, eleinte épp úgy mint minden évtizenketted 30 részből állott. Minden babyloniai *Kasbu* ugyanis 30 „*Imdu*“-ra oszlott. Ez által a napkör teljesen párhuzamos lett az évkörrel; mert miként az évkör 12, harmincz napból álló hónapot számlált, akként a babyloniaiaknál a napkör most tizenkét, 30 *Imdu*-ból álló *Kasbu*-t tett ki, a mikor is tehát egy *Imdu* = a mi 4 perczünkkel. Semmi sem volt azután természetesebb, mint hogy egy lépéssel tovább mentek és a naptizenketted 30-ad részét épp úgy 4 részre osz-

¹ *Mahler*, Die Entstehung der Zeit- und Kreisteilung. Orient. Litteraturzeitung, 1903.

tották, mint az évtizenketted 30-ad részét. Ugyanis, a mint már egyszer az Imdu megvolt mint új időegység, ez épp oly időkör volt kicsiben, mint az év, hónap és nap nagyban. Valamint ezeket, úgy az Imdu-t is 4 részre osztották, melyek mint újabb kisebb egységek (= a perc) a kettős-óra $\frac{1}{120}$ és így az egyszerű óra $\frac{1}{60}$ részét tették.

Honnan van azonban az, hogy a zsidók az órát (*ša'ah*) nem 60, hanem $18 \times 60 = 1080$ részre (= *Chalakim*) és minden ilyen részt ismét 76 kisebb részre (= *Rega'im*) osztják be?

*Maimonides*¹ szerint ennek oka az 1080-as számnak 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10-es számokkal való oszthatóságában rejlik. Hogy azonban az óra 1080 chalakim-ra való beosztásának nem ez az igazi oka, az kézenfekvő dolog, mert akkor bizonyára egy olyan számot választottak volna, a mely 7-el is elosztható (pl. a 7560-as szám). De a *Ginzel*-féle² magyarázat, mely szerint a chalakimnak a hatvanasbeosztás volna az alapja (u. i. $1080 = 2^3 \cdot 3^3 \cdot 5$), sem fogadható el. A *Cohn* astronomus által felhozott magyarázat³ sem oldja meg a problémát. Cohn ugyanis azt mondja: „A zsidó naptárban a hold hipparchosi synodikus keringési ideje 29 nap, 12 óra, 44 perc. 3·33 másodperc. Hogy a perczekre és másodperczekre való kétszeres alosztályozást elkerüljék, elhatározták a zsidó chronologusok, hogy a $3\frac{1}{3}$ másodperczeknek az $\frac{1}{1080}$ órával identikus értéket tulajdonítják, s ennek megfelelően a hold középső synodikus keringési idejéül 29 n. 12 ó. 793 ch. vették föl⁴. De így sincs megoldva a kérdés. Ezzel csak az a rég ismert tény nyer beigazolást, hogy a 29 n. 12 ó. 793 ch. értékben, melyet a zsidók a synodikus hónapnak tulajdonítottak, a *Hipparchos*-féle (tulajdonképen azonban az ó-babyloniai) érték = 29 n. 12 ó. 44 p. és $3\frac{1}{3}$ mp. rejlik, a mennyiben 793 ch. = 44 p. $3\frac{1}{3}$ mp. De éppen az a tény, hogy a zsidók a synodikus hónap közepes tartamának az ú. n. Hipparchos-féle értéket tulajdonították és ezt nem perczekben és másodperczekben, hanem a megfelelő chalakimban fejezték ki, bizonyítja a legjobban és legvilágosabban azt, hogy náluk már akkor (az ú. n. Hipparchos-féle érték átvétele idején) szokásos volt az órának chalakimra való beosztása, úgy, hogy szükségesnek tartották, hogy a perczekben és másodperczekben ismert Hipparchos-féle értéket a náluk használatos chalakimban fejezzék ki. Viszont azonban semmiképen sem következik eme egyenletből: 44 p. $3\frac{1}{3}$ mp. = 793 ch. annak az indokolása, hogy miért osztották be a zsidók az órát 1080 chalakimra. Ez a kérdés, a mely még megoldásra vár, s

¹ Hilch. Kidduš hachodeš. VI. 2.

² Handbuch der mathem. u. techn. Chronologie II. 83.

³ Zeitschrift der Deutschen Morgenländ. Ges., LVIII, 375.

azt hiszem, hogy itt mélyebben fekvő, a culturelemek lényegével szorosabb kapcsolatban levő jelenségeket kell tekintetbe venni.

Egy rövid visszapillantás az ó-kor keleti chronologia alap-elemeire kapcsolópontot nyújt a kérdés megoldására. A ó-kori keleti felfogás szerint a földi jelenségeknek hasonló égi jelenségek felelnek meg és minden földi esemény csak képmása ama eseményeknek, a melyek az égben játszódnak le (így a király az isten földi képviselője; a föld geographiája hű másolata az ég geographiájának stb.). Még nagyobb mértékben áll ez természetesen az időbeosztásról és a naptárról, mivel ennek alap-tételeit különben is az ég jelenségeiből vezették le. Tehát a földi naptárnak megfelel egy égi naptár, a melyben az évnek és a hónapoknak beosztása teljesen megegyező a földi naptár beosztásával, a melyben azonban a nap — tehát az égi nap — a földi naptár egy quadrienniumának felel meg.¹ Mivel pedig a napév a naptárban 365 napot számlál, úgy az égi év 365 égi napot = 365 quadrienniumot = 1460 évet. Ezáltal az egyiptomiak *Sothis-periodusa* (= 1460 év) az égi év igazi tartama.

S így miként egy év kerekszámban 12 harmincznapos hónapot = 360 napot számlál, úgy egy égi kerek-év 12 égi hónapból vagyis $12 \times 30 = 360$ égi nappól, azaz 360 quadrienniumból, avagy 1440 évből áll. Ha az égi kerek-évnek tartamát (azaz 1440 évet) megszorozzuk a babyloniai Saros-periodus éveinek a számával (azaz 18-al), akkor 25920 évet nyerünk, azaz éppen a babyloniai praecessió-évnek a tartamát. A babyloniaiaknál u. i. a tavaszi pontnak helyi változása (vagyis a praecessio) 72 évben egy fokot tett ki; így tehát az egész körnek, azaz 360 foknak vagyis a praecessió-évnek $360 \times 72 = 25920$ év felel meg. Ezzel azonban a praecessió-év analog volt a közönséges évvel, a melynek mint kerek-évnek 12 harmincznapos hónapja volt: a mennyiben u. i. a nap 12 *Kaşbu*-ra, a *Kaşbu* pedig 6 *Suššu*-ra volt osztva, úgy az évnek $12 \times 30 \times 12 \times 6 = 25920$ *Suššu*-ja volt.

A mennyiben a zsidók az órát 1080 chalakimra osztják, a nap a zsidó naptárban = $24 \times 1080 = 25920$ chalakimmal. *Ez a beosztás tehát nem valami önkényes dolog, hanem az ó-kori babyloniaiaktól átvett örökség.*

Mindez azonban egyáltalán nem meglepő eredmény, mert a zsidó naptár majdnem összes alapjai — a lunisolár-év, a polgári év kezdete a tavaszi újhorddal és maga a 19 éves szökő-cyklus — Babyloniában gyökereznek. Az út, a mely e beosztás-

¹ V. ö. *Mahler*, Das Himmelsjahr als Grundelement der alt-orientalischen Chronologie. Zeitschr. d. Deutsch. Morgenländ. Ges., Bd. LX. 825.

táshoz vezetett, mindenesetre vagy az lehetett, hogy a napnak a babyloniai praecessió évvel és a babyloniai polgári évvel (25920 alosztályú) analog beosztása végett az órát egyenesen 1080 részre osztották be, mivel így $24 \times 1080 = 25920$; avagy az órának hatvanas beosztásából indultak ki és így lett minden percnek 18, az órának $60 \times 18 = 1080$ alosztálya. Ez az út annál is figyelemreméltóbb, mert ezáltal a praecessió év és a nap közti analogia annál kiemelkedőbb lesz. Ismeretes, hogy a praecessió év az égi kerek-év (= 1440 év) és a babyloniai Saros-periodusának (= 18 év) a terméke. Mivel pedig a nap az órának 60-as beosztása mellett hasonlóképen 1440 egységből áll ($24 \times 60 = 1440$), így nagyon természetes lehetett, hogy a percet szándékosan 18 alosztályra osztották, hogy ezáltal a nap beosztásánál a praecessió évvel annalóg módon járjanak el ($24 \times 60 \times 18 = 1440 \times 18$). Természetesen ezáltal az óra $60 \times 18 = 1080$ részre osztottnak tűnik fel; tehát a napnak 24 órára és ennek 18 chalakimból álló 60 perczre való beosztásából fejlődött az órának 1080 chalakimra történt beosztása.

Ha ez így van, akkor az is megvan magyarázva, hogy miért osztották a Chelek-et 76 Rega'im-ra. Miután a napnak eddigi beosztásánál a chronológiában annyira fontos 1440 és 18 alapszámokat tekintetbe vették, úgy később, a mikor az idő további beosztásának a szükségessége azt megokoltta tette, olyan számokat akartak választani, a melyek a chronológiában szintén észrevehetően tűntek elő. Ezek a számok a 4 és a 19. Az első — években kifejezve — a quadriennium tartama, azé az időköré, a melyet a nap-év az éggel egyenlít ki; 19 — években kifejezve — az az évcyklus, amely a lunisolarévet az éggel kiegyenliti. Mindkettő egyaránt alapeleme úgy a babyloniai mint a zsidó naptárnak. Mi sem volt tehát annál természetesebb, mint hogy ezeket a számokat (4 és 19) a kisebb időegységek beosztásánál (így tehát a chelek-nek még kisebb részekre való beosztásánál) is előtérbe hozzák, és így keletkezett a chelek-nek 76 kisebb egységre való beosztása ($4 \times 19 = 76$).

*

Most pedig fordítsuk figyelmünket a hétévi *smittah*- és az ötvenéves *jóbel*-periodusra, eme két a Bibliában említett nagyobb időkörre!

A „Szövetség könyvének“ különböző rendeletei között, a melyek *Hammurabi* törvényeivel is több helyütt megegyeznek, a következő rendelkezést is olvashatjuk (I. Mózes II., XXIII. 10—11): „Hat éven át vedd be földedet és takarítsd be termését, a hetedikben azonban hagyd használatlanul ugarnak“. Mózes III. könyvében (XXXII, 2—4) ugyanaz a következő szavakkal rendeltetik

el: „Ha ama országba érkeztek, a melyet én adok nektek, üljön az ország Jahve-nek egy Sabbatot. Hat éven át bevetheted földedet, hat éven át metszheted szőlődet és gyűjtheted a föld terményeit. A hetedik évben azonban üljön az ország egy legfőbb Sabbatot, Sabbatot Jahve tiszteletére: földedet ne vessed be és szőlődet ne messed meg;... Sabbat-éve legyen ez az országnak“. A Szövetség könyvében eme a Sabbat-évre vonatkozó renDELETEhez közvetlenül csatlakozik a „Sabbat-nap“-ról szóló, mert Mózes II. könyve (XXIII, 12) így rendelkezik: „Hat napig végezd munkádat, a hetedik napon azonban legyen Sabbatod.“

Ezzel megvan adva a hétéves smittah-korszak chronologiai megfejtése. Láttuk, hogy az emberiség culturalis fejlődése folyamán miként alakultak ki fokozatosan az egyes időkörök, s hogy idők folyamán hogyan keletkeztek az egyes időrészek. Láttuk, mint keletkezett a napnak 12 részre való beosztása az év tizenkettes beosztásának az átvitele útján és láttuk azt is, hogy a hónapkör négy részre való osztásából miként jött létre a hét napból álló Hét, mely tulajdonképen a minden hetedik napon periodikusan visszatérő Sabbat-ünnepben gyökeredzik. Ilyképen egészen természetes dolog volt, hogy itt nem volt megállás, hanem az időfogalmak fejlődésében tovább haladva próbáltak még nagyobb idők felépíteni, mint a melyek a nap, hét, hó és év kereteinek megfelelnek. Miután ismerték a hónapot, mint napokból álló periodust és az évet, mint 12 hónapból álló időkört, több évet is össze akartak foglalni egy új egészszé s ezt mint új időkört a chronológiába akarták beilleszteni. És ekkor az az analogia, a melyet az idő beosztására az egyes időköröknél már eddig is szem előtt tartottak, kapcsolópontul szolgált. A mint ugyanis régebben az év felosztását átvitték a napkörre, úgy most a hét napból egy új időfogalommal összefűzött periodust átvitték az évkörre s így egy új időkört léptettek életbe, mely analog módon hét évből épült fel, mint a „hét“ 7 napból. Emitt 6 nap köznap, a hetedik „Sabbat-nap“; hasonló módon lesz ott 6 év közév és a hetedik év „Sabbat-év.“

Így nemcsak a hétéves smittah-periodus van chronologiailag megalapozva, hanem ezen periodusnak a hétnapos héttel való bibliai összefüggése is természetes magyarázatra talál.

Nem oly egyszerűen áll a dolog a Jöbel-évre vonatkozólag. A Szövetség könyve ezt nem ismeri, legalább is nem tesz említést róla. Annál behatóbban foglalkozik vele a Leviticus (v. ö. XXV, 8—55 és XXVII, 16—24). Itt (XXV, 8—10) ez áll: „Számldj hét év-sabbatot, hétszer hét évet; a hét év-sabbatnak az időtartama 49 évből áll... És szenteljétek meg az 50-ik évet és kiáltásotok ki a szabadságot az ország minden lakójára:

Jóbel-[év] legyen ez nektek“. A következő sorban megint így szól: „Jóbel-[év] legyen ez az 50-ik év nektek“.

Ilyen határozott és jelentőségteljes meghatározás mellett minden kétség kell, hogy ki legyen zárva és minden félreértésnek lehetetlennek kell bizonyulnia S mégsem úgy áll a dolog. Már a régi zsidó rabbinusok sem voltak e tekintetben egy véleményen. Nagyobb részük kétségtelenül azon a véleményen volt, hogy a Biblia szavai szerint a Jóbel-periodus 50 évet számlált; azonban voltak olyanok is, a kik ama nézetnek voltak védelmezői, mely szerint a hétéves periodusok sora nem lehetett megszakított s a Jóbel-évet és a hetedik sabbat évet identikusnak kell venni, avagy, hogy a hetedik sabbat-évre következő 50-ik évnél nemcsak Jóbel-évnél, hanem egyszersmind a legközelebbi hétéves smittah-periodus első évének is kellett lennie. A babyloni Talmudban (Erichin 33a) erre vonatkozólag közelebbi adatokat találunk. A rabbinusok azt mondják: „az 50-ik év nem tartozik [a hétéves šmittah-periodusok] számához“, tehát nem azonosítható egy sabbat-évvel. Rabbi *Jehudah* ellenben azt véli: „az 50-ik év ide és oda tartozik“, azaz: az elmúlt Jóbelnek az 50-ik éve egyszersmind a következőnek első éve. *Maimonides* így fejezi ki magát (v. ö. Hileh. šmittah vejóbel, X, 1): „Kötelességünk, hogy hét év-hetet számláljunk és az 50-ik évet [mint Jóbel-évet] megszenteljük“. Ugyanitt (X, 7) olvassuk: „a Jóbel- év nincs beleértve a hétéves periodusok számába; a 49. év Smittah, az 50. év Jóbel és az 51. év az [új] hétéves cyklus hat [köz]-évének a kezdete; és így van ez minden Jóbelnél“. Az újabkori bibliamagyarázók azon a nézeten vannak, hogy nagyon valószínűtlen az, hogy a Sabbat-év szabályos visszatérése egy számításba nem jövő 50-ik évnél a betoldása folytán valamikor megszakított volna, hiszen a számkivetés utáni időben a smittah- és nem a jóbel-éveket vették tekintetbe.

Ennek oka azonban másutt rejlik. Mindenesetre nagyon feltűnő, hogy a Szövetség könyve, a mely a hétéves smittah-periodusról szól, még pedig a hétnapos héttel feltűnő összhangban, a Jóbel-évről egy szóval sem emlékezik meg. Csak a Leviticus szól róla először. Ebből már arra kell következtetnünk, hogy ennek semmiesetre sem volt meg az a jelentősége, a mi a minden hét évben visszatérő sabbath-évnél volt; és ennek tulajdonképeni oka abban rejlik, hogy a Jóbel-periodus a többi időkörtől eltérőleg nem a babyloniaiak naptárában gyökeredzik, hanem az egyiptomi chronologia egyik elemével, az *Apis-periodussal* van rokonságban. Az *apis-periodus* az egyiptomiak 25 mozgó-évből álló időköre, a mely az egyiptomiak holdkörei és a 365 napos mozgó éve között az összefüggést szabályozta. 25 mozgó-év = $25 \times 365 = 9125$ nap; 309 synodikus hónap

= $309 \times 29 \cdot 53059$ n. = 9124·95 nap. Ennek a következménye, hogy 25 mozgó-év után az egyiptomiak mozgó-évének ugyanazon a napjára ugyanazok a holdphasisek térnek vissza. Az volt tehát a rendeltetése, hogy a hold-naptárt a mozgónaptárral összhangba hozza. „*Apis-periodus*“-nak hitték, mivel Apis, mint Osirisnek — a hold istenének — élő symboluma a földön a teli hold napján koronáztatott meg és a hold phasisai ezen 25 éves periodus révén cyklikusan előre meghatározhatók voltak. A zsidók naptárába is utat kellett találnia ennek a periodusnak, egyszersmind a már fennálló hétéves periodussal valamiképp kapcsolatba kellett hozni. Mivel pedig 25 év több mint $3 \times 7 = 21$ év és kisebb mint $4 \times 7 = 28$ év, a 25 éves periodus helyett annak kétszeresét, azaz $2 \times 25 = 50$ évet vettek, mivel ilyenképen a 49-ik évben ünnepelt hetedik smittah-évre azonnal az 50-ik év következett. Semmiesetre sem tartott ez a zsidó naptárban idegen elem soká, mert alapgondolata igen is megfelelt az egyiptomiak mozgó naptárának, semmiesetre sem azonban a zsidók lunisolár-évének. Ez az oka annak, hogy a Gaónim-tól megőrzött hagyomány szerint miért számláltak az első templom lerombolása óta Smittah- de nem Jóbél-éveket, tehát csak 49-éves periodusokat.

De a Jóbél-periodusban egy 50 éves időkört kell látnunk és ennél fogva — számolva Maimonides tekintélyével — mindig a hetedik sabbat évre következő 50-ik évet kell Jóbél-évének tekinteni, a mint ez a Biblia világos szövegének is megfelel. Különben *Josephus* is (v. ö. Ant. Jud. III. 12. 3.) ezen értelemben nyilatkozik.

*

A chronologia legfontosabb fejezetei közé tartoznak az *évszámítások*. A legérdekesebb azonban a *királyok uralkodási évei szerinti számítás* s itt a vélemények nagyon megoszlanak abban, vajjon az uralkodási évek az uralomrajutás napjától, avagy a naptári év újév napjától számítódnak-e.

Sokan azon a véleményen vannak, hogy az uralkodási évek megegyeztek a naptári évekkel, még pedig úgy, hogy az uralomrajutás évét egészen az előbbeni király utolsó uralkodási évéhez számították, s így a király első uralkodási éve elődje halálát követő újév napján kezdődött. E vélemény támastékra talál a babylon-assyr történetben, a hol a királyok első uralkodási éve az uralomrajutására következő Niszan hó elsejével kezdődött s az uralomrajutástól a legközelebbi Niszan elsejéig terjedő időt a forrásokban, ezekkel a szavakkal emelték ki: „*ina šurrat šarrutija*“ azaz: „*uralkodásom kezdetén*“. A bibliai irodalomban is találhatunk néhány erre vonatkozó támaszpontot. (V. ö. *Jerem.* XXVI, 1; XXVII 1; XXVIII, 1. és XLIX. 34).

Mások ismét azon a véleményen vannak, hogy a királyok uralkodási évei megegyeznek ugyan a naptári évekkal, azonban nem *utókeltezéssel* hanem, mint a Ptolemaeus-féle királylajstromban, *előrekeltezéssel* jártak el, a mennyiben a király uralomrajutásának az évét *egészen* ennek uralkodási éveihöz hozzászámították, úgy hogy a trónralépést követő újév napján már uralkodásának második éve kezdődött.

Azonban az is lehetséges, hogy az uralkodási éveket a trónralépés napjától számították, de a mellett úgy jártak el, hogy a trónralépés napjától az új polgári év kezdetéig eltelt időt uralkodásuk első évének számították, a polgári év újév napjával pedig második uralkodási évüket kezdték meg.

Még egy negyedik feltevés is lehetséges, a mely szerint a királyok uralkodásuk éveit a naptár éveitől függetlenül mindjárt trónralépésük napjától kezdték számítani és így a királyok uralkodási évei a polgári évtől megkülönböztetendők. Ennek a feltevésnek analógiái a Kelet ókori népeinek történetében nem hiányoznak. Így pl. Egyiptomban, különösen az Új-birodalom óta (tehát abban az időben, mikor az izraeliták éppen az országban voltak) az uralkodási éveket a trónralépés napjától számították. Főlíratokon látjuk ezt megerősítve, pl. III. Thutmosis király uralkodási idejére vonatkozólag, a ki Pachon hó 4. napján (azaz az egyiptomi naptárév IX. hónapjának 4. napján) foglalta el a trónt s uralkodásának éveit eme naptól kezdve számlálta. Hogy Juda, valamint Izrael birodalmában is megvolt ez a szokás, arra vonatkozólag a királyok tudósításai nyújtanak kapcsolópontot.

Ezzel azonban még nem fejeztük be kitűzött feladatunkat, mert azzal, hogy a bibliai anyag alapján megkíséreljük az uralkodó évek kiszámításának módját, feladatunkat semmiesetre sem merítettük ki. A királyok könyveiben lévő adatok egymásnak is ellentmondanak és nébány helyen semmi módon sem hozhatók összhangba a Krónika könyveiben felemlített adatokkal. S ami a királyok idejét illeti, kutatásunknak anyagát nem szolgáltathatja kizárólag a Biblia; az assyr-babyloniai szövegek nagy anyagát, valamint az egyiptomi kutatások eredményeit is tekintetbe kell vennünk és ezeknek kell a vizsgálódás alapjául szolgálniak, hogy a tudományos kritika segítségével találjuk meg a biztos alapokon felépült és kifogástalan bibliai chronologia felé vezető utat.

A babylon-assyr történet legrégebbi korának chronológiájában még mindig sok a meg nem fejtett kérdés, de a Juda és Izrael királyainak uralmával egykorú adatok matematikai pontossággal állapíthatók meg. Ezen adatok megállapításánál legelső-sorban az ú. n. *assyr eponym-listák* az irányt adók, melyek alapján az egyes assyr királyok uralkodási idejét *II. Ramm*

Nirari-tól (kb. 900 Kr. e.) egészen Assurbanipal-ig (667 Kr. e.) a legpontosabban határozhatjuk meg. Mert, a mint Rómában a consul, Athénben az archon nevével jelölték a folyó évet, úgy Assyriában egy magas állású tisztviselő, trónváltozás esetén, a röviddel ezelőtt uralomra jutott király után nevezték el azt. Ezeket a listákat a legnagyobb pontossággal vezették. Az egyes eponymokat keskeny vízszintes vonalak választják el egymástól, míg az egyes uralkodási időre eső eponymokat vastag választóvonalak jelölik meg, úgy hogy e listák segélyével nemcsak az évnék nevet adó főhivatalnok nevével ismerkedünk meg, hanem pontos tudomásunk van a trónváltozásokról és az egyes uralkodók uralkodási idejéről is. Voltak olyan listák, a melyekben csak az eponymok neveit jegyezték fel és a király neve mellett, a ki uralkodásának második évében nyerte el az eponym rangot, a „šarru“ = „király“ szócska áll. Az ú. n. *közigazgatási listák*-at azonban jegyzetekkel látták el, melyekben az ille:ő aponym-név mellett megemlékeznek az évben történt fontos eseményekről is. És éppen ezeknek a jegyzeteknek alapján állapíthatjuk meg az assyr chronológiát. *Puransagale* neve mellett egy *Sziván* hónapban történt napfogyatkozásról szóló kis jegyzetet találunk, és az astronomiai számítás azt mutatja, hogy ez a napfogyatkozás azonos a Kr. e. 763-ik év június 15-én történt napfogyatkozással.¹ Ez által olyan meghatározott kiindulási ponthoz jutottunk, melynek segélyével a listában előforduló valamennyi adatot, az összes eponymokat, valamint az ekkor uralkodó királyok uralkodási tartamát a legpontosabban határozhatjuk meg.

Ehhez csatlakozik az ú. n. *Ptolemaeus-féle királylajstrom* (*κωνων βασιλειων*), *Claudius Ptolemaeus* (150 Kr. u.) híres matematikus egy astronomiai munkájához készült lista, mely Babylonia bennszülött és perzsa királyainak neveit *Nabonassar*-tól (747 Kr. e.) egészen *Nagy Sándor*-ig és az egyiptomi uralkodók neveit (Ptolemaeusok és rómaiak) sorolja fel s mely lista az ebben a munkában megemlített babyloniai és alexandriai megfigyeléseken alapuló eklypsiseknek az időszámításra való felhasználásának céljából készült. A számítások alapjául az egyiptomi mozgó-év szolgál, mely szerint Nabonassar uralmának első éve a Kr. e. 747. év Thoth-hónap elsejével (= Február 26-án) kezdődik; az egyes uralkodók uralkodási évét az ezt megelőző Thoth elsejétől számítják. E királylajstrom alapján nyert chronologiai eredmények teljesen megegyeznek a *Puransagale* eponymatuma alatt felemlített napfogyatkozás segélyével nyert ered-

¹ V. ö. *Schrader*, *Keilinschriften u. Geschichtsforschung* (1878) 338. — *F. K. Ginzel*, *Spez. Kanon der Sonnen- u. Mondfinsternisse*, 244. — *Mahler*, *Zeitschr. d. Deutschen Morgenländ. Ges.* LIV. 145.

ményekkel oly annyira, hogy a mi a Júda és Izrael királyainak korát illeti, ezen időmeghatározások a legnagyobb határozottsággal szögezhetők le. Ennek következtében a következő adatokat nyerjük :

II. Ramman-Nirari . . .	912—891	Kr. e.
II. Tuklati-Nindar . . .	890—885	" "
Assurnazirpal . . .	884—860	" "
II. Salmanasszar . . .	859—825	" "
Samsi-Ramman . . .	824—812	" "
III. Ramman-Nirari . . .	811—783	" "
III. Salmanasszar . . .	782—773	" "
III. Assurdan . . .	772—755	" "
Assur-Nirari . . .	754—745	" "
III. Tiglat-Pilezer . . .	745—727	" "
IV. Salmanasszar . . .	726—722	" "
II. Szárgon . . .	721—705	" "
Szanherib . . .	704—681	" "
Aszarhaddon . . .	680—668	" "
Assurbanipal . . .	667—626	" "
Nabopolaszar . . .	625—604	" "
II. Nebukadneczar . . .	604—562	" "

És most tekintsünk végig azon bibliai és babylon-assyr forrásanyagon, mely e népek történetének egymással kapcsolatos, érintkező eseményeiről számol be. Ha ezeket az adatokat szemügyre vesszük, úgy látni fogjuk, hogy valóban több oly kérdés merül fel, melyek megfejtése nélkül a Biblia chronológiájának megoldása nem lehetséges. Ezen tény felismerése után megkísérelték, hogy a bibliai évszámokat egymás között és az emlékfeliratok adataival megegyeztessék; ezen kísérleteknél azonban a bibliai adatokkal szemben előítéletek vezették a tudósokat és határozott postulatumként állították fel azt a tételt, hogy a Biblia chronológiája mesterséges séma szerint épült fel és így nem mindenütt kifogástalan és megbízható. Felvetettük tehát a kérdést, vajjon lehetséges volna-e az egyes királyok uralkodási éveinek összetolásával eltüntetni a fennálló ellentéteket, a mennyiben megvizsgáltnók, hogy az egyes uralkodóknak tulajdonított kormányzási idő nem vonatkozik arra az időtartamra is, mikor az illető fejedelem esetleg elődjével együtt ült a trónon, mint regens. A problema eme megoldása nem újkeletű. Brandes ily módon kísérelte meg a felmerült ellentmondások kiküszöbölését és ezt a módszert használták többen is az ókori Kelet történetének és chronológiájának kutatói között. Mindezen kísérleteknél az emlékek adatainak nagyobb fontosságot tulajdonítottak, mint

a Biblia könyveinek és ezeket az előbbieket kedvéért meg is változtaták. Legrosszabbul Menachem és Pékach királyok járnak. Minthogy Samária meghódítása, mely a Biblia chronológiájának megállapítására nézve a legfontosabb események egyike, az assyr chronologia szerint a Kr. e. 722. évben történt, másrészt azonban a Királyok könyvében (B. XV, 9) említett *Phul* azonos lenne a Kir. B. XV, 29-ben említett *Tiglat-Pilezer*-rel, úgy lehetetlennek látszott, hogy a Menachem és Pékach uralkodásáról reánk maradt bibliai adatokat fenntarthatassuk. Az ebben az időben Izraelben uralkodó királyokra nézve a Biblia a következő adatokat említi :

<i>Menachem</i>	uralkodott	10	évig
<i>Pekachjah</i>	"	2	"
<i>Pekach</i>	"	20	"
<i>Hósea</i>	"	9	"

Tekintettel arra, hogy Samária elfoglalása a Kr. e. 722-ik évben, m. p. a bibliai adatok szerint Hósea 9-ik évében történt, az előbb említett királyok uralkodási évei alapján a következő számokat kellene tekintetbe vennünk :

Hósea	IX. éve	: 722	Kr. e.
"	I.	: 730	" "
Pekach	XX.	: 731	" "
"	I.	: 750	" "
Pekachjah	II.	: 751	" "
"	I.	: 752	" "
Menachem	X.	: 753	" "
"	I.	: 762	" "

E szerint az assyr invázió és Menachem adózása Phulnak (Kir. B. XV. 19.) Kr. e. 762—753 közti időben történt meg; ennek azonban ellentmondanak az emlékeken megőrzött tudósítások. Mert III. Tiglat-Pilezer uralkodásának VIII. évében (= 738 Kr. e.) a neki hódoló és adót fizető fejedelmek között Kommagenei Kustasp, damaszkuszi Reczin és mások mellett, megemlíti „*Mi-ni-hi-im-mi ír Sa-mi-ri-na-ai*“-t azaz „samariai Menachemet“ is. Miután Phul és Tiglat-Pilezer azonosságát biztos ténynek kell vennünk, a Biblia által meghatározott uralkodási évszám és az assyr emlékek tanúsága között egy elháríthatatlan ellentmondás áll fenn, a melynek valami magyarázatot kell keresnünk.

A dolgot még bonyolultabbá teszik azok a tudósítások, melyek teljes határozottsággal mutatják ki, hogy Menachem Azarjah-Uzia, Júda királyának kortársa volt. Míg azonban a Biblia Menachem assyr kortársául *Puhlt* említi meg, addig az assyr tudósítások szerint Tiglat-Pilezer volt az, ki ellensége volt mind

Menachemnek, mind Azarjahnak, s e mellett Azarjahról mint „Juda országbeli“-ről, Menachemről mint „Samária városbeli“-ről emlékezik meg. De miután Menachem a bibliai chronologia szerint a Kr. e. 762. évben, m. p. Azarjah uralkodásának 39. évében lett Izráél királya, Azarjah uralkodásának utolsó, tehát 52. éve a Kr. e. 750—49-ik évre esne, tehát oly évre, melyben az assyr chronologia szerint még semmiesetre sem uralkodhatott Tiglat-Pilezer, mert akkor Assur-Nirári ült Assyria trónján; így az assyr emlékek azon tudósítása, mely Tiglat-Pilezert, uralkodásának VIII. évében (azaz: Kr. e. 738-ban) érintkezésbe hozza Azarjahval, nem egyeztethető össze a Bibliával.

A bibliai és assyr chronologia között fennálló különbséget semmi sem bizonyíthatná szembeötlőbben, mint a következő példa:

Kir. B. XV. 29—30-ban olvassuk: „Pekachnak, Izrael királyának napjaiban jött Tiglat-Pilezer, Assur királya és elfoglalta Ijjont, Ábelt... és Galileát; Naftáli egész országát számkivételbe vitte Assurba. Összeesküvést szőtt Hósea, Ela fia, Pekach, Ramaljahu fia ellen, leütötte és megölte őt és király lett helyette Jóthámnak, Uzia fiának 20. évében.“ Ugyanarról tudósít bennünket III. Tiglat-Pilezer uralkodásának XII. évéből, a Kr. e. 734-ból való annalestörödék (III R. 10, No 2): „*Bít-Omri* országát, a messzit... lakosságának összességét, minden ingóságával együtt Assyriába hurczoltam“; és később így szól: „*Pekach* királyukat megöltem és *Hóseát* rendeltem, hogy uralkodjék fölöttük“. A Kr. e. 734. év, a bibliai chronologia szerint Pekach uralkodásának 17. éve. De a mint láttuk, 4 évvel azelőtt K. e. 738-ban még Menachem viselte Izrael koronáját; ennek következtében az assyr és bibliai chronologia között olyan ellentét van, mely okvetlenül megoldást követel.

A kérdés annál nehezebb, mert a nagy király éppen eme, Izrael ellen irányított háborújára vonatkozó bibliai adatok, igen jól egyeztethetők össze az assyr emlékeken fennmaradt tudósításokkal. És miután *Phul* és *Tiglat-Pilezer* azonossága biztosan megállapított, sok bizonyítékkal megerősített tény, s miután ez a kor assyr chronológiája az eponym-kánon és a Ptolemaeus-féle királylajstrom következtében oly biztos alapokon nyugszik, mint az ókor történetének kevés más adata, a kutatók nem tehetek egyebet, mint hogy kétségbe vonják a bibliai számok helyességét és ezeket többszörösen átjavítsák. Általánosságban, abból a körülményből, hogy a feliratok szerint 738-ban még *Menachem*, 730-ban azonban már *Hóseá* uralkodott volna, azt a következtetést vonták le, hogy a *Pekach*-nak tulajdonított 20 uralkodási év okvetlenül tévedésen alapul. Ez Samária elfoglalására való tekintettel, melyet a Kr. e. 722. évre, II. Szárgon uralmának kezdetére tesznek, legfőljebb 5—6 évig tarthatott.

Nagyon messzire vezetne, ha ezen kérdések valamennyi részletével behatóan akarnánk foglalkozni. A Bibliában bizonyára vannak tévedések, de ezek nem nagyobbak és nem számosabbak, mint a milyeneket az ókori történet eme részét megvilágító bármely más forrásanyagban találhatunk és feladatunkul éppen ezen tény bebizonyítását tűztük ki.

De mielőtt problémánkkal foglalkozni kezdenénk, még egy másik esetet kell megvizsgálnunk, mely szintén a Biblia chronológiájának kiindulási pontjául szolgált és mely semmivel sem támaszt kisebb nehézségeket, mint az előbb említett problémák; ez *Ahab*, Izraél királya uralkodási idejének meghatározása.

A Biblia beszéli, hogy e király többször harczott a Syrok ellen. E harcok elsőjéről a Kir. A. XX. tudósít minket és az elbeszélés így kezdődik: „Ben-Hadád pedig, Arám királya összegyűjtötte egész hadát, 32 király volt vele, meg ló és szekérhad; fölvonult, ostrom alá vette Sómrónt és harczott ellene“. Az előzményekről nem mesél a Királyok könyve semmit; de hallunk a fegyverletétel érdekében történt tárgyalásokról, melyek azonban eredménytelenek maradtak. Az egyik kitörés sikerült és a syr seregeket menekülésre kényszerítette, de már egy év letelte után Ben-Hadád ismét Izraél ellen vonul; ez esetben a döntő ütközetet *Aphek*-nél, a *jizreeli* síkon vívták és a vesztes fél ugyancsak a syr hadsereg. A békét megkötik és Ben-Hadádot az atyja által elfoglalt területek visszaadására kötelezik. Ez a béke azonban nem tart sokáig. Már három évvel az apheki csata után újból viszálykodnak (v. ö. Kir. A. XXII). Ez esetben Ahab a támadó fél, ki Josafát, judai király támogatásának tudatában, a syrok birtokában lévő Gileádban fekvő Ramát akarja visszahódítani. Ez a hadjárat Ahabra nézve szerencsétlen kimenetelű volt; halálosan megsebesül és még azon az éjszakán meghal. Ennyit mond a Biblia! A Bibliában a legesekélyebb nyomát sem találjuk annak a háborúnak, melyben Izraél Ahab vezetése alatt, a syrok szövetségeseinek vett részt, míg II. Salmanasszar ama felirata (III. R. 8, 78), mely e szavakkal kezdődik: „*ina li-mi Dajan-Ašur arah Airu ūm XIV*“ = „Dajan-Ašur eponymatumában, Ijjar hó 14-én“ és így Salamanasszar uralkodásának VI. évében, a Kr. e 854. évben történt eseményekről számol be s *Karkar* város ostromáról tudósít, a Salmanasszar ellen szövöttezett fejedelmek között megemlíti: „*Dad'-id-ri ša māt Imri-šu*“-t és *A-ha-ab-bu māt Šir-'la-ai*“-t azaz: a „damaszkuszi Dadidri“-t és a „sírlai Ahab“-ot. „Dadidri“ nevet általában Hadadidri = Hadadezer = Benhadadnak értelmezik és a „sírlai Ahab“-ban az izraeli Ahabot, tehát a Bibliában előforduló Ahabot vélik felismerni, bár a Biblia az egész eseményről egy szóval sem emlékezik meg. És mert a karkari csata II. Salmanasszar uralkodásának VI.

évében történt, tehát a Kr. e. 854. évben ezt az évszámot használjuk Ahab trónrajutásának közelebbi meghatározásánál. Így következtetnek: Ahab-nak a Salmanasszar elleni Dadidri (= Benhadad) szövetségeseiként végig harczolt háborúja, az apheki csatában kötött szövetség következménye, melyről a Kir. A. XX. 34. beszél. Miután ezen csata után Izraél és Syria között egy hároméves békés szünet állott be, mely után a Rammat-Gilead elleni elkeseredett harcz következett, a melyben Ahab halálosan megsebesült, úgy az apheki csatát, Ahab a Bibliában ránhagyott 22 évi uralkodási idejére való tekintettel, ezen király 20. évébe helyezhetjük; akkor a karkari csatát Ahab uralmának 21. évében vívták meg, a mi Dajan-Ašur eponymatumának éve vagyis II. Salmanasszar uralkodásának VII. éve azaz a Kr. e. 854. év, s így Ahab uralmának I. éve a Kr. e. 874. év. De akkor, a Biblia adataira támaszkodva, a következő tételeket állíthatjuk fel:

Ahab . . .	22 évi uralma	874—852	Kr. e.
Ahazja . .	2 „ „	852—850	„ „
Jóram . .	12 „ „	850—838	„ „
Jéhu . . .	29 „ „	838—809	„ „

Ezzel azonban az assyr emlékek tudósításaival kerülünk szembe. II. Salmnasszar annaleseinek egyik töredékében így szól (v. ö. III. R. 5, No 6; 40—65. sor): „uralkodásomnak XVIII. évében léptem át 16-odszor az Eufratest. Damaszkuszi *Hazael* seregeinek tömegében bízva, összegyűjtötte számtalan csapatát és a Samir hegységet, a hegyek csúcsát, szemben a Libanon hegységgel, várává tette meg. Vele harczoltam és vereséget okoztam neki. . . . Hogy megmentsé életét elmenekült, de én üldöztem őt és Damaszkuszban, királyi városában támadtam meg őtet. . . . Ebben az időben adót hoztak nekem a tyriaiak, a sidonbeliek és *Jéhu, Omri fia.*“

II. Salmanasszar uralkodásának XVIII. éve a Kr. e. 842. évnek felel meg. Ha már most *A-ha-ab-bu mât Sir-'la-ai* azonos „*Ahab, Izraél királyával*“, akkor Ahab és Jéhu között legföljebb 12 évi különbség van, míg a Biblia legalább 14 évi időközt kíván még akkor is, ha a karkari csatát Ahab életének utolsó évére és Jéhu adófizetését ennek első évére tesszük. A Biblia és az assyr adatok között fennálló eltérés még sokkal nagyobb arányokat ölt, ha Izraél többi királyának uralkodási idejét is vizsgálat alá vesszük, mert akkor a fenti táblázatot folytatva a következő adatokat nyernők:

Joáhaz . .	uralk.	17 évig,	tehát	809—792	Kr. e.
Jóas . . .	„	16	„	792—776	„ „
II. Jerobeam	„	41	„	776—735	„ „

mig az assyr emlékek a 738. évben már a „samáriai Menachemet“ említik. És a két forrás közötti ellentét még feltűnőbb volna, ha a chronologiai sorrendet Hóséa uralkodásának 9. évéig, tehát Samária pusztulásáig folytatnók.

És valóban, csak a bibliai adatok volnának hibásak? Nem lehetne a hibát az assyr tudósításokban felsorolt nevek félreértésével vagy valamely más feltevessel megmagyaráznunk?

Általában, a II. Salmanassar feliratában említett „A-ha-ab-bu mât Sir-'la-ai“-t „izraéli Ahab“-bal azonosítják, pedig a babylon-assyr feliratok egyikén sem fordul elő „Izrael országának“ „mât Sir-'la-ai“-jal való meghatározása; mindenütt hol e feliratokon szó van „Izrael országáról“ ezek ezt mint „mât Hu-um-ri-i“-t (= Omri országát) említik. Így Jéhu-ról nemcsak a fennebb idézett felirat beszél mint „Ja-u-a habal Hu-um-ri-ri-i“-ról, hanem e néven nevezi a nimrudi obeliszek is. Míg Júda birodalmat „mât Ja-u-da ai“-nak nevezik, addig Izraélról mindenütt mint „mât Hu-um-ri-i“-ról vagy „mât bit Hu-um-ri-i“-ról emlékeznek meg. Igaz ugyan, hogy Menáchemről nem mint Omri házához tartozóról beszél, hanem mint „Mé-ni-hi-im-mi Sa-mi-ri-na-ai“ azaz: „a samáriai Menáchem-ről, tehát székvárosának nevéreől nevezi el. Ennek oka van; ismeretes, hogy *Menáchem ben Gádi* nem Jéhu házának utóda, hanem egy tiszt volt, ki a trónviszályok útján (mialatt Sallum trónbitorló ellen harcolt és ezt legyőzve megölte) került Izraél trónjára (v. ö. Kir. B., XV. 14). Nem lehetetlen, hogy maga Menáchem adta magának a Sa-mi-ri-na-i = *שַׁמְרִינַי* = a samariai vagy Samáriából való melléknevet, a Sallum fölött vívott győzelmére való tekintettel, mert feltűnő, hogy Tiglat-Pilezer 734-ből való feliratai Izraél népéről mindenütt az assyr feliratokban használt névvel „Omri országa“ emlékeznek meg. Soha nem említik Izraelt „mât Sir-'la-ai“ néven. II. Salmanassar előbb említett felirata az egyedüli, hol Ahab-ot mint „A-ha-ab-bu mât Sir-'la-ai“-t említik. És különösnek kell hogy találjuk, ha ugyanaz a király, ki az uralkodásának VIII. évében történt eseményeket felsoroló feliratokban a trónbitorló Jéhu királyt mint „habal Hu-um-ri-i“-t említi, Ahab-ról pedig, ki Omri fia és törvénges utóda volt, mint a „sírlai Ahab“-ról beszél. Ez — azt hiszem — elég érthető útmutatás lehet számunkra, hogy „A-ha-ab-bu mât Sir-'la-ai“ Ahab, Izraél királyával való, általánosan elfogadott azonosítása, nem helyes.

Nagyon nyomós érv azonban — és ezt az érvet érvényre is juttatják —, hogy az assyr tudósításokban Ahab mellett damaszkuszi Dadidri-ről (= Hadad-idri = Hadadcer = Benhadad) is szó esik s a Biblia tényleg Ahab-ot, mint Benhadad szövetségesét említi meg, mert a Biblia szerint (Kir. A. XX, 34) Ahab az apheki ütközet után Benhadad syr királylyal lépett szövetségre.

Ehhez járul, hogy Jéhu syriai kortársául mind a Biblia mind az assyr tudósítások „Hazael“ nevét említik. De, ha Dadidri = Benhadad egyenletet megdönthetetlen helyességűnek fogadjuk is el, nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy Benhadad és Hazael neve a syr fejedelmi listában nem oly ritka, s így nem állíthatjuk *teljes bizottsággal*, hogy a bibliai Benhadad azonos a karkari csatát vezénylő fejedelemmel. Tegyük fel — a mi mindenetre nincsen kizárva — hogy Jóram király idejében (Kir. B, VIII. 15) trónra jutott Hazael, Benhadad fia, nem azonos azzal a Hazaellel, ki (Kir. B., X. 32.) Jéhu idejében Izraél ellen vonult. Hiszen könnyen lehetséges, hogy Jéhu uralkodásának elején (ki, mint látni fogjuk, Kr. e. 863—835-ben igazgatta Izraél kormányát) Syriában trónváltozás volt, melynek következtében Jóram idejében trónra jutott Hazael után egy Benhadad következett volna, kinek fia azután az a Hazael lett volna, kiről a Kir. B., X. 32. szól és kiről a II. Salmanassar 18. uralkodási évéből (= 842 Kr. e.) való annalesek is megemlékeznek. Akkor azután az a Dadidri (v. Benhadad), kit a Salmanassar feliratok mint „A-ha-ab-bu mât Sir-'la-ai“ kortársát említenek, nem azonos Benhadad, Ahab király kortársával. És a mi A-ha-ab-bu mât Sir-'la-ai-t illeti, ez nem azonos *Ahab királytyal, Omri fiával és utódjával*, mert akkor biztosan „*habal Hu-um-ri-i*“ -nak neveznék és nem „mât Sir-'la-ai“-nak; Ahab, a Sirlita tehát, így szabad, sőt így kell most következtetnünk, nem Ahab király, hanem egy hadvezér, ki a Kr. e. 842. évben, a karkari csata alkalmából damaszkuszi Dadidrivel szövetségben harczolt II. Salmanassar ellen s melléknevét valószínűleg a Jizreel = יִזְרְעֵאל helység neve után vette fel, a Kir. A. XXII-ben lévő (azaz: jizreeli Naboth) analógiája szerint. Izraél történetében ez az eset nem állana páratlanul. Jóram is, a syrok elleni, ramath-gileádi harczokban a vezérek felügyelete alatt hagyta seregét és a fővezérletet egy bátorságáról híres „*Jéhu ben Josafat ben Nimzi*“ nevű harczosára ruházta át.

Hogy ezt közelebbről is megokolhassuk, meg akarjuk mutatni, hogyan oldhatók meg a Bibliában megőrzött uralkodási számok egybetolásával a Biblia látszólagos belső ellentmondásai. Mindenek előtt tekintettel kell lennünk azon körülményre, mely szerint a Bibliában említett uralkodási számok nem mindig felelnek meg az uralkodás valódi tartamának. Ha a Biblia azt mondja: a király X évig uralkodott, akkor az éppen úgy jelentheti, hogy a király uralkodásának X-edik évében halt meg, tehát csak (X—1) évig uralkodott, mint azt, hogy teljes X évig ült a trónon, tehát az (X + 1)-ik évben halt meg.

Hogy közös kormányzások tényleg elő is fordultak, azt egyenesen a Biblia bizonyítja. Kir. B., VIII. 16-ban olvassuk:

„Jóramnak, Ahab fiának, Izraél királyának V. évében, mikor Jósafat még királya volt Jehúdának, király lett Jehóram, Jósafatnak Jehuda királyának fia“. Itt egészen kétségtelen, hogy Jehóram már atyja királysága idejében kormányzott, atyjával együtt.

És ha azt olvassuk (Kir. A., XVI.), hogy Asza, Júda királyának 27. évében Zimri volt Izrael királya, kinek hétnapos uralma után Izraél két pártra szakadt, melynek egyik része Tibni, a másik része Omri híve volt és halljuk, hogy Omri Asza 31. évében lett király s 12 évig uralkodott, míg másrészt Asza uralmának 38. évében már Ahab, Omri fia viselte a koronát, úgy ezt csak azzal magyarázhatjuk, ha felvesszük, hogy Asza uralmának 27. évében, Zimri halála után, Omri és Tibni együtt uralkodtak, de Asza 31. évében Omri már egyeduralkodó volt s uralmának 12 éve attól az időtől számítódik, mikor Zimri halála után (Asza 27. évében) uralomra jutott.

Asza 38. évében (tehát Omri 12. évében) Ahab lett a király. De Ahab már Omri 10. évében (tehát Asza 36-ikában) atyjával együtt uralkodik, mert csak így magyarázható, hogy Abazját, Ahab fiát és utódát, Josafat, Asza utóda uralmának 17. évében koronázták királylyá. Éppen így fel kell tennünk, hogy az a két év, a mit a Biblia (Kir. A., XXII. 52.) mint Ahazja uralmának tartamát határozott meg, nem teljes két év, hanem hogy Ahazja második évében már Jóram ült a trónon, mert csak így érthető, hogy ez (v. ö. Kir. B., III. 1.) Josafát uralmának 18. évében került a kormányra. De mert Josafát 25 évig uralkodott (Kir. A., XXII. 41.) és fia Jóram (vagy Jehóram) már izraéli Joram uralmának 5. évében került volna trónra, ez csak úgy lehetséges, ha ő (Jehóram) Josafát atyja uralmának 23. évtől kezdve vele együtt kormányzott. A Kir. B., VIII. 25. és VIII. 29. közötti ellenmondás is úgy oldható meg, hogy Azarja, Jehoram fia, atyjának VIII., izraeli Jóram XII. évében lett Júda egyeduralkodója, de már atyjának VII., izraeli Jóram XI. évében osztott atyjának hatalmában.

És így folytatódik ez tovább, s így nyerjük a következő táblázatot, a melyen nemcsak azokat az ellentéteket küszöböltük ki, melyek a Királyok könyvei némely adatainál felmerülni látszanak, hanem — mint ezt nagyobb terjedelmű értekezésünkben kifejtjük — azokat is, melyek a Biblia, a babyloni-assyr emlékek valamint az egyiptomi feliratok tudósításai között fennállanak.

Júda királyai			Izráel királyai		
Királynév	Uralkodási ideje	Egyeduralma	Királynév	Uralkodási ideje	Egyeduralma
	Kr. e.	Kr. e.		Kr. e.	Kr. e.
Rehábeam	953—936	953—936	Jeróbeam	953—932	953—932
Abiam	936—934	936—934	Nadab	932—931	932—931
Asza	934—893	934—893	Baésa	931—908	931—908
Josafat	893—869	893—871	Ela	908—907	908—907
Jehóram	871—864	869—865	Zimri	907	907
Ahazjáhú	865—863	864—863	Tibni	907—903	—
Athalja	863—857	863—857	Omri	907—896	903—898
Jóas	857—817	857—819	Ahab	898—877	896—877
Amáczia	819—790	817—801	Aházia	876—875	876—875
Uzia	801—749	790—753	Jóráam	875—863	875—863
Jótham	753—734	749—742	Jéhu	863—835	863—835
Ahaz	742—726	734—728	Joáhar	834—818	834—820
Hizkia	728—700	714—700	Jóás	820—805	818—816
Menasse	699—644	699—644	II. Jeróbeam	616—763	804—763
Amon	643—641	643—641	Zecharia	763	763
Jósia	640—609	640—609	Sallum	762	762
Joáchaz	609	609	Menáchem	762—752	762—752
Jojákim	608—597	608—597	Pekachja	752—750	752—750
Jojáchin	597	597	Pekach	750—731	750—731
Cvidkia	597—587	597—587	Hóséa	731—722	731—722

Ezzel még a következő chronologiai adatokat nyertük:

1. Kir. B., XVIII. 1: Hizkia uralmának kezdete [mint atyjával való együtturalkodó], Hóséa uralmának 3. éve = Kr. e. 728.
2. Kir. B., XVIII. 9: Salmanassar Hizkia 4. évében Samaria ellen vonul, Hóséa 7. éve = Kr. e. 724.
3. Kir. B., XVIII. 10: Samaria eleste Hizkia 6. évében = Hóséa 9. éve = Kr. e. 722.
4. Kir. B., XVIII. 2: Hizkia 25 éves volt, mikor [atyja halála után egyedül uralkodó] király lett = Kr. e. 714.
5. Kir. B., XVIII. 2: Hizkia [teljes] uralkodási ideje = 29 év azaz: Kr. e. 728—700.
6. Kir. B., XVIII. 13: Szanherib Juda elleni hadjárata Hizkia [mint egyedül uralkodó] XIV. évében = Kr. e. 701.
7. Jerem. LII. 12—13: A jeruzsálemi templom elpusztulása = Kr. e. 587. aug. 28.

Magyar Írók élete és munkái.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a „Magyar Írók élete és munkái“ című nagyszabású életrajzi vállalatot, melyet az Akadémia megbízásából néhai Szinnyei József I. tag, nemzeti múzeumi igazgató készített, s melynek megjelenése egy negyedszázadot vett igénybe, tovább folytatja s a folytatás elkészítésével dr. Gulyás Pál egyetemi magántanár, nemzeti múzeumi könyvtár-őrt bizza meg. A kiegészítő sorozat elsősorban a szépirodalom, hírlapirodalom élő munkásait s a tudományos és gyakorlati élet tollforgató, irodalmilag is működő egyéneit fogja felölelni, a kik még vagy egyáltalán nem kerültek a Szinnyei-féle lexikonba, vagy a kiknek e vállalatban megjelent életrajza kiegészítésre szorul. E feladat minél tökéletesebb megoldása elsősorban az írók saját közreműködésétől függvén, a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatala felkéri nemzetünk minden irodalmi téren is működő tagját, hogy életrajzi adatait és irodalmi működésének jegyzékét közvetlenül a szerkesztő címére (Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum) beküldeni szíveskedjék. Az önéletrajznak ki kell terjeszkednie az író születése pontos idejétől és helyétől kezdve minden fontosabb külső eseményre, közéleti tevékenységének minden főbb mozzanatára és esetleg azokra a belső élményekre is, melyek irodalmi működésére hatással voltak. Az irodalmi munkásságot illetőleg fel kell sorolni, hogy mely hírlapokba, mely években, minő minőségben (pl. belső munkatárs) s minő tárgyakról (pl. vezércikkek) írtak; a bel- és külföldi tudományos és szakfolyóiratokban közölt főbb cikkek czime, az egyes folyóiratok czimei alatt évről-évre sorolandó fel s ugyancsak évről-évre sorolandó fel az önálló kötet vagy füzet alakjában megjelent eredeti és fordított, magyar vagy idegen nyelvű művek czime, a megjelenés helye és éve feltüntetésével (pl. Budapest, 1908.). Végül a szerzőnek egyes folyóiratokban vagy lapokban használt álnevei- és betűjegyének felsorolása.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE szept. füzetében Berzeviczy Albert a bécsi Verein der Freunde des humanistischen Gymnasiums ezévi nagygyűlésén *Humanismus és világháború* czímen tartott előadását közli, melyben azt a kérdést kívánja néhány megjegyzéssel megvilágítani: minő vonatkozások állanak fönny egyrészt a mi humanistikus nevelési rendszerünk és az ó-kor tanulmánya, másfelől a mai világháború mozgó erői, céljai s veszélyei közt? minő feladatok hárulnak ránk e vonatkozásokból azon szellemi érdekekre nézve, melyek bennünket összefűznek? — Fellner Frigyes *Magyarország mezőgazdasága és a gazdasági közeledés Németországhoz* czímmel arról ír, vajjon milyen hatása volna a magyar mezőgazdaságra, ha vámentesen vagy kedvezményesen bonyolították le a mezőgazdasági termékek forgalma Magyarország és Németország között. Szerző úgy véli, hogy szorosabb gazdasági kapcsolat megteremtése Magyarország és a Német-birodalom között a magyar mezőgazdaságra haladéktalanul érvényesülő, jelentősebb kedvező hatással nem volna, mert a magyar mezőgazdaság mai állása és fejlettségi foka mellett nem használhatná ki a német piac vámentes vagy kedvezményes megnyitásának előnyeit. De e szorosabb kapcsolat biztosítaná a még nagy mérvben fejlődésképes magyar mezőgazdasági termelés emelését. — Kéki Lajos *Baksay Sándor*-ról szóló tanulmányában Baksay irodalmi munkásságát jellemzi. Irodalmi műveinek tárgyait három körből választja: a magyar kálvinista papság, a diákélet és a népelet köréből. Alakjait kétségtelenül idealizálja, de a részletek realitása következtében mégis valóságosakká tudja tenni. Előadásának feltűnő sajátossága anekdotamondó képessége. Ebből a hajlamából következik a mulatságosnak sokszor a kelletnél erősebb kiemelése. Anekdotázó tehetségével kapcsolatos előadásának frissége, fordulatosága és élénksége; előadása az előadó közvetlenségével hat ránk. Semmi nyoma a keresettségnek. De e keresetlenség ártalmára is van szerkezeteinek. Nyelve a legtisztább, legtölggyökerebb s legegényibb színű költői nyelvek közé tartozik. Egészében a magyar léleknek egyik legépebb s legrokonszenvesebb kifejezője, kit semmiféle divatos áramlat nem csábított le a maga gyalogösvényeiről. — Lenhossék Mihály befejezi az *anthropológiáról* és

teendőinkről az anthropologia terén című akadémiai felolvasását, A közleményben az embertan állását hazánkban és nemzeti feladatainkat az anthropologia terén fejtegeti. — V á c z y J ó z s e f *A boszorkány-szombat* című elbeszélésének folytatását adja. — H e g e d ű s I s t v á n Alfred de Vigny *Wanda* cz. költeményét fordította le. Ezután pedig Keller G. *Cselédeány panasza* cz. költeménye következik V o i n o v i c h G é z a fordításában. — A *Szemlében* Dékány István a „német“ háború és a *philosophusok* címmel néhány, a világháborúval kapcsolatos, német philosophiai mű jellemzését adja. Sajátos tünet gyanánt említi, hogy philosophus gondolat, philosophiai problema kevéssé tudott kiforrni a háborús problémák közül. Az *Értesítő*-ben Katona Lajos irodalmi tanulmányai Delius R.: Deutschlands geistige Weltmachtstellung (Rózsa Dezsőtől), Studniczka Fr.: Die griechische Kunst an Kriegergräben (l'églás Gábertől) művek vannak ismertetve.

U g y a n e f o l y ó i r a t 1915. évi októberi füzete T h a l l ó c z y Lajos a jacezai bánóság történetéről szóló munkájából részletet közöl *Mátyás király bosnyák politikája* címmel. Mátyás balkáni politikájában két szempontnak van döntő fontossága. Egyik az egyetemes európai érdek, melyet a magyar királyok, mióta az európai politikában részük volt, a saját létfenntartásuk érzetében mindenha a magukénak vallottak. A másik, mely Mátyás király törekvéseit irányította, a magyar birodalom dél felé való területi épségének a fenntartásában gyökerezik. E tekintetben Mátyás királynak tehát a többi hatalom akaratához kellett alkalmazkodnia. Magyarország területének megvédése azonban a souverainitásból kifolyó kötelezettség, melyet lehetőleg függetlenül intézett. Ha a Balkánon egy akarat dönt, akkor könnyű sora lett volna a magyar politikának, de a szerb, bosnyák és oláh politika elsősorban a maga érdekeit tartotta szem előtt. Azért Mátyás keleti politikáját azzal jellemezhetjük, hogy ha tehette, háborúval oldotta meg a kérdéseket; ha lehetett, szövetségek útján igyekezett úrrá lenni. — R a d o s G u s z t á v *König Gyula emlékezete* címmel akadémiai emlékbeszédét közli, melyben König munkásságát jellemzi. — T a k á t s S á n d o r *Zrinyi Miklós ismeretlen levelei*-ről kezd tanulmányt. Egész sereg ismeretlen levélét mutatja be kortársainak kiadatlan leveleivel együtt. E levelek bizalmas családi levelek, melyeknek erkölcsi jelentőségük van. Bizalmas levelei ugyanis megerősítik mind azt a magasztos lelki tulajdonságot, melyeket eddig Zrinyi művei alapján ki lehetett hüvelyezni. Zrinyi ugyanis azon ritka egyéniségek közé tartozik, a kik még legbizalmasabb leveleikben is fennkölt hangon s mély meggyőződéssel a legmagasztosabb czélokért fáradoznak. — F e r e n c z i Z o l t á n *A százéves Waverley* címmel Scott Walter regényéről irt ismertető tanulmányt. — V á c z y J ó z s e f *A boszorkány-szombat* elbeszélésének befejező részét adja. — S o m l ó S á n d o r *Hazafelé* című eredeti költeményét közli. —

Egy névtelen író (d.) *Vargha Gyula költeményeiről* írt ismertetést. — A *Szemlé*-ben Lenhossék Mihály *Ehrlich Pálnak*, a nemrég elhunyt tudós munkásságát jellemzi. — Imre Sándor *A háború és a paedagogia* címmel a Magyar Paedagogiai Társaság megbízásából előterjesztést nyújt, mely annak a kérdésnek tárgyalására vonatkozik: vajjon mi módon vegyen tudomást az iskola a mostani nagy világeseményekről? A teendők két csoportra oszlanak: 1. korszerű alkalmazkodás, a mi gyakorlati feladat; 2. tervszerű előkészítés, a miből a nevelésen való rendszeres gondolkodás mindenik irányának kijut a maga része. — Az *Értesítő*-ben Eucken: Az élet értelme és értéke, ford. Schöpllin Aladár, Berczellyné Gajáry Böske: Mardocheus. Gajáry István: Az utolsó Drághfy című munkák vannak ismertetve.

2. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 1915-i évfolyamának 4. füzetét Vértesy Jenő értekezése vezeti be: *Kisfaludy Károly drámaköltészele*. A két Kisfaludy testvér jellemét és költői egyéniségét szembeállítván, megrajzolja az ifjabbik drámairói pályáját. Komoly drámákkal kezd, de ezek inkább csak hazafias históriák, a dráma belső formájáról nincs fogalma. Lassankint azonban tisztul a felfogása, Iréné'-n már meglátszik a gondolkodó író, az élete végéről való 'Csák Máté' töredékének expositiója hatalmas, a hős philosophiai elmélyedése pedig shakespeare-ies. Vigjátékai nem romantikusak; a költő könnyedén állítja föl a vigjátéki expositiót, de kevésbé változatos bennök. Története egyszerűek, de a lefolyás élénk, a pointe csattanó. Cselvigjátékai, alakjai közelállanak a commedia dell' arte-hoz, de haladása itt is szembeülvő; a 'Csalódások' magasan kiemelkedik a többi közül. Történeti vigjátékaiból hiányzik az igazi történeti szín, de érezzük a mese levegőjét. — Sege dy Rezső befejezi a *Zrinyi Miklós és a Szigeti Veszedelem a horvát költészetben* című tanulmányát. Karnarutić a 'Vazetje'-ben már tisztán horvátnak rajzolta Zrinyit és vitézeit, a lelkes horváltá lett Zrinyi Péter is elsősorban a horvát nemzeti önérzet szempontjából dolgozta át bátyja eposát, azonfelül a történeti valóságot sem akarta megsérteni. Vitezović Pál földolgozása a Zrinyi Péter iránt való tiszteletből fakadhatott. A XIX. századbeli illyr mozgalom idején, az e tárgyat feldolgozó költők (Topalović, Bán, Trnski, Vezić) csak keretül használták fel Sziget ostromát az illyr eszmék terjesztésére, a jelenkori feldolgozók pedig egészen háttérbe szorítják Zrinyi alakját s más, kisebb jelentőségű, de a délszláv eszme hívei gyanánt feltüntetett vitézeket tesznek főhősökké. — Dézsi Lajos *Régi magyar verseskönyvek ismertetése* címen a XVII. századbeli Mihály deák codexé-t ismerteti, melyet a Nemzeti Múzeum kéziratára őriz. E verseskönyv, melynek nagyobb részét Mihály deák írta össze 1679-ben, 43 darabot tartalmaz, ezekből 19 a bibliai epika körébe tartozik, 9 vallásos, 4 oktató, 3 magyar histó-

riás, 1 világhistóriás ének, 1 széphistória, 4 prózai darab. Néhány érdekesebb bejegyzést s a „Mikházy Szécsi János rettenetes dolga” című prózai darabot betűhíven közli is Dézsi. — Az *Adattár* rovatának vezető helyén Harsányi István és Gulyás József befejezik Petrőczy Kata Szidónia verseinek közlését. — A *B. Kemény Zsigmond levelei Pusztakamaráson* című közlemény befejező részében Papp Ferencz 9 levelet tesz közzé melyek közül ötöt Kemény irt édesanyjának, egyet ez Keménynek, kettőt a regényíró Zeyk Károlynak, egyet Kribl József szabónak. — Kristóf György Lészay Dániel gyűjteményéből Kazinczy Ferencznek két eddig ismeretlen levelét közli, melyeket Kazinczy irt Sipos Pálhoz. Mivel a levelek rendkívül hanyag másolatban maradtak meg, sok helyütt hiányosak, sőt érthetetlenek. Mindkettő Széphalmon kelt, az első 1814 aug. 6-án, a második 1815 jan. 21-én. — Tolnai Vilmos *Kortesnóták a Kubinszky-Pecsovics világból* címmel hat kortesnótát közöl Vágner Samu varsádi ev. lelkész leveles-ládájában talált füzetből. A versek az 1839-i tolnamegyei követválasztás mozgalmából valók, egyet Eötvös József madocsi ref. lelkész irt, a többi szerzője ismeretlen. — Noszlopy Tivadar Bezeredy Boldizsár másolatából kiadja Csokonai eddig ismeretlen költeményét, melylyel 1800 elején elbúcsúzott nagybajomi barátaitól. Ugyanő közli Csokonainak 1799 aug. 22-én Veres Izrael ref. lelkészhez irt levelét, melynek eredetije a Veres család birtokában van. — A *Könyvismertetés* rovatában Sas Andor számol be L. Reynaudnak *Histoire générale de l'influence française en Allemagne* című terjedelmes könyvéről, mely a háború küszöbén jelent meg. A két nemzetnek legtüzetesebben irodalmát veti össze, de teljesen elfogult, a hatások kimutatásában erőszakos s általában a német cultura alacsony voltát hirdeti. — Friedrich István *Gróf Széchenyi István élete* című művének első kötete, Császár Elemér ítélete szerint, a legnagyobb magyar életének és pályájának egészében hű és megbízható rajza, de sem felfogásában, sem eredményeiben nem meglepő és újszerű. — Révész Imrénék *Dévay Bíró Mátyás tanításai* című könyvét Zoványi Jenő jeles munkának tartja, de hibáztatja, hogy egyes kérdésekben fölfogása idegen nézetek hatása alatt áll. — Moór Elemérnek *A Toldimonda és német kapcsolatai* című értekezését Berze Nagy János bírálja. Erdemeit a philologia eszközeinek újdonságában és a részletkérdésekre vonatkozó becses fejtegetéseiben és megállapításában látja, bár a főkérdésben a dologgal a szükséges folklorisztikai körültekintés és óvatosság nélkül szükkölködik. — Szinnyi Ferencz *Jósika Miklós* című munkája első öt fejezetében, mint Weber Arthur megállapítja, Jósika műveiről ad áttekintést, a másik ötben pedig regényírói eljárását elemzi. Nem tartja helyesnek Szinnyi módszerét, de osztja azon megállapításait, melyek Jósikára, mint korrajzolóra és jellemzőre vonatkoznak; nem célravezető Wéber

szerint Szinnyei eljárása, melynek alapján kétségbevonja Walter Scottnak Jósikára való irányító hatását. — A füzetet Hellebrant Árpád irodalomtörténeti repertoriuma fejezi be.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály nyolczadik ülése.

1915 november 2-én.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Jánosi Béla, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Csengeri János, Ferenczi Zoltán, Gyomlay Gyula, Kúnos Ignác, Melich János, Négyesy László, Pekár Gyula, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vikár Béla, Voinovich Géza I. tt. — Stumme János k. t. — *A másik két osztályból*: Berzeviczy Albert f. t. — b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Hosszay Lajos, Kövesligethy Radó, Ortway Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Angyal Dávid, Giesswein Sándor, Mahler Edel. tt. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

196. Osztályelnök a következő beszéddel nyitja meg az ülést:

„Tisztelt Osztály!

Mielőtt ülésünk napirendjére térünk, szerencsés vagyok a t. Osztálynak bemutatgatni és nevében, s bizvást mondhatom, az akadémia nevében üdvözölhetni az ülés első tárgyának előadóját, akadémiánk külső tagját, dr. STUMME JANOS urat, a lipcei tudomány-egyetem tanárát, a k. szász tud. akadémia tagját, a Deutsche Morgenländische Gesellschaft egyik igazgatóját s e nagyhatású tudományos társaság folyóiratának és egyéb kiadványainak főszerkesztőjét.

Nem *vendégül* üdvözöljük, hanem mint *hozzánk tartozó kollegát*.

Ennek vallja magát azzal, hogy legutolsó nagy gyűlésünkön külső tagnak megválasztatván, sietett székfoglalásra jelentkezni, miben az akadémia külső tagjai sorában csak egy előzője volt (Setälä Emil finn tudós) és miáltal annak a szándékának adott kifejezést, hogy tudományos munkáinkból, mint hozzánk tartozó óhajta kivenni cselekvő részét, hozzájárulását.

Ilyennek vallja magát másrészt azzal is, hogy szaktudománya mellett, melynek köréből való mai székfoglaló értekezése és melyben Európa-szerete első tekintélynek, *facile princeps* ismerik el, évek óta nemes buzgalommal, mondhatom, hogy odaadó szeretettel merül el, rögtön meggyőződünk róla, hogy mily kiváló eredménnyel, nyelvünk és irodalmunk tanulmányozásába.

Ha jól fogtam fel intencióját — és van okom hinni, hogy nem tévedek — úgy abban az elhatározásban, hogy személyes megjelenésével velünk közvetlen kapcsolatba lépjen, az a gondolat vezérelte, hogy a Magyarország és az ő dicső hazája közt e komoly időben érvényesülő világtörténelmi nagyjelentőségű hű szövetséget a tudományos fegyverbarátságra, szellemi kölcsönhatásra, üdvös *commercium litterarum*-ra is óhajta kiterjesztve látni.

Ily szellemben ismételve üdvözlöm őt körünkben az Osztály nevében és kérem, hogy bejelentett székfoglalóját „a berber népekről” előadni szíveskedjék. — Az osztályelnök szavait a nagy számmal megjelent akadémiai tagok élénk helyesléssel fogadják.

197. STUMME JÁNOS k. t. köszönetet mond megválasztatásáért, és felolvassa székfoglalóját: „A berber népekről.”

198. HEGEDŰS ISTVÁN r. t.: „Schesaeus, Ruinae Pannonicae.” (Befejező tanulmány.)

199. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDŰS ISTVÁN r. és FERENCZI ZOLTÁN l. tagot kéri fel.

HARMINCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1915 november 8-án.

CONCHA GYÖZŐ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Berzeviczy Albert, br. Forster Gyula, Plósz Sándor t. tt. — Fináczy Ernő, Földes Béla, Karácsonyi János, Matlekovits Sándor, Ortvy Tivadar, Wlassics Gyula, b. Láng Lajos r. tt. — Aldásy Antal, Angyal Dávid, Bernáth István, Buday László, Domanovszky Sándor, Éber László, Fellner Frigyes, Ferdinándy Geyza, Giesswein Sándor, Kollányi Ferencz, Magyary Géza, Marczali Henrik, Reiner János, Sebestyén Gyula, Tagányi Károly, Téglás Gábor l. tt. — Az első osztályból: Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv r. tt. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

200. FÖLDES BÉLA r. t.: „A nemzetközi kereskedelem elmélete.”

201. KARÁCSONYI JÁNOS r. t.: „Szent László délvidéki hódításai.”

202. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri KARÁCSONYI JÁNOS r. és REINER JÁNOS l. tagot.

HARMINCZEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1915 november 15-én.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Báró Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Genersich Antal, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Lóczy Lajos, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Beke Manó, Bodola Lajos, Buchböck Gusztáv, Bugarszky István, Fejér Lipót, Hankó Vilmos, báró Harkányi Béla, Hoor-Tempis Mór, Hutyra Ferencz, Kertész Kálmán, Krompecher Ödön, Ónodi Adolf, Pálffy Mór, Preisz Hugó, Rátz István, Schaffer Károly, Sigmond Elek, Tötössy Béla, Tuzson János, Zemplén Győző l. tt. — A másik két osztályból: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortvy Tivadar r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

203. KROMPECHER ÖDÖN lev. tag székfoglalója: „Az emlő tömlős megbetegedéseinek és rákjának kóroktanához.” — Oklevelének kiadása határozottatik.

204. ÓNODI ADOLF lev. tag: „A gégebeidegzés problémái, harcztéri esetek kapcsán.“

205. FEJÉR LIPÓT lev. tag: „Interpolatióról.“ (Első közlemény.)

206. RIEGL SÁNDOR S. J. részéről: „Légelektromos megfigyelések Kalocsán.“ Előterjeszti FRÖHLICH IZIDOR r. tag.

207. KÖNIG DÉNES részéről: „A graphokról és alkalmazásaikról a determinánsok és a halmazok elméletére.“ Előterjeszti RADOS GUSZTÁV rendes tag.

208. BAUER MIHÁLY részéről: „Az algebrai számtestek elméletéhez.“ Előterjeszti KÜRSCHÁK JÓZSEF r. tag.

209. MAUTNER NÁNDOR részéről: „Adatok a trimethylgallus aldehid és a syringaaldehyd ismeretéhez.“ Előterjeszti BUGARSZKY ISTVÁN lev. tag.

210. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KÜRSCHÁK JÓZSEF r. és ÓNODI ADOLF l. tagokat kéri fel.

HARMINCZKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály kilenczedik ülése.

1915. november 22-én.

GOLDZIHÉR IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Badics Ferencz, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab Császár Elemér, Divald Kornél, Gyomlay Gyula, Négyesy László, Pekár Gyula, Schmidt József, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Vikár Béla. Viszota Gyula l. tt. — *A második osztályból*: Berzeviczy Alber t. t. — Fejérpataky László, Ortway Tivadar r. tt. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

211. SCHMIDT JÓZSEF l. tag: „Az indo-árja polyandria eredete.“

212. HELLER BERNÁT (vendég): „Az arab cz. 'Antar-regényről.“

213. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és SCHMIDT JÓZSEF l. tagot kéri fel

HARMINCZHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik ö s s z e s ü l é s .

1915 november 29.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök elnöklete alatt jelen voltak: br. Forster Gyula, Plósz Sándor t. tt. — Alexander Bernát, Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Concha Győző, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lóczy Lajos, Matlekovits Sándor, Méhely Lajos, Nagy Ferencz, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyei József, Vargha Gyula, Wlassics Gyula r. tt. — Angyal Dávid, Bánki Donát, Beke Manó, Buday László, Császár Elemér, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Fellner Frigyes, Gyomlay Gyula, György Endre, b. Harkányi Béla, Hoor-Tempis Mór, Illés József, Lörenthey Imre, Magyary Géza,

Mahler Ede, Melich János, Nagy Gyula, Ónodi Adolf, Pekár Gyula, Preisz Hugó, Reiner János, Rejtő Sándor, Sigmund Elek, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Tötössy Béla, Vári Rezső, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

213. Elnök úr megnyitja az ülést és szíves tisztelettel üdvözlí a kolozsvári Ferencz József-tudomány-egyetem képviselőjében megjelent dr. KLUG LIPÓT egyetemi tanárt és e. i. kari dékánt, valamint néhai Vályi Gyula l. tag testvérbátyját, dr. VÁLYI GÁBOR nyug. egyetemi tanárt.

214. RÉTHY MÓR r. tag felolvassa emlékbeszédét Vályi Gyula l. t. fölött. — Az emlékbeszédek során fog megjelenni.

215. Főtitkár mély megilletődéssel bejelenti, hogy KLEIN GYULA r. tag, a botanika kitűnő művelője és az Akadémia buzgó munkása, folyó évi november hó 21-én elhunyt. Gyászszertartása alkalmával MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR r. tag tolmácsolta az Akadémia fájdalommal részvétét. — Az összes ülés a súlyos veszteség fölötti fájdalmas részvételnek e jegyzőkönyvben ad kifejezést s fölhívja a III. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt intézkedjek.

216. Főtitkár jelenti, hogy a Wahrmann-jutalom ez idei nyertese BORBÉLY LAJOS ny. vezérigazgató és orsz. képviselő gyöngélkedése miatt nem jelenhetett meg a mai ülésen, hogy az elnök úr kezéből átvegye a jutalmat. Azért személyesen adta át az érmet a nagyérdemű férfinak, a ki legmelegebb köszönete nyilvánítása mellett az érem költsége fejében 2000 (kettőezer) koronát adományozott az Akadémiának. — Örvendetes tudomásul van.

217. HOOR-TEMPIS MÓR l. t. a lánchíd átalakítási munkálatainak befejezése alkalmából azt az indítványt terjeszti az összes ülés elé, hogy az Akadémia irassa meg a régi lánchidnak valamint az új lánchidnak kritikai történetét és ily nagyobb szabású monographiában tegye közzé a régi és új hid építésére vonatkozó gazdag műszaki és culturtörténeti anyagot. A mai Magyarország nem is sejti, hogy a régi lánchid eszméjének és építésének előkészítése, az anyagi kérdések megoldása és a hidnak építése annak idején milyen nagy nehézségekkel járt. Csodával határos az a kitartás és szívósság, lelkesedés és műszaki érzék, a melylyel Széchenyi az eléje tornyosuló akadályokat, maradiságot, közömbösséget és rosszakaratot legyőzte. Széchenyi lánchidja, mely méretezéseinek merészségével, az építési segédeszközök eredetiségeinél fogva méltán költötte fel a szakértő kortársak csodálatát, nemcsak tanulságos és értékes műszaki alkotás, hanem valóságos culturtörténeti emlék is volt.

Az, a ki a hidra vonatkozó okmányokat, terveket, Széchenyinek és kortársainak levelezését, a szakértő és laikus közönség véleménynyilvánításait, az erre vonatkozó külföldi és belföldi levéltári anyagot feldolgozni fogja, szükségképpen nemcsak a hidnak a történetét, de a kornak jellemrajzát is meg fogja írni.

A míg a régi lánchid megépítését idegen műszaki erőkre kellett bízni, a szerkezeti alkatrészek legtöbbjét is külföldről kellett hozni, addig a f. évi november 27-én befejezett új lánchid kizárólag magyar műszaki munkának gyümölcse és magyar mérnököknek, magyar munkásoknak és magyar gyáraknak tudását hirdeti.

A nagyközönség azt hiszi, hogy a minap befejezett munkálatok csak a régi hid tatarozásában vagy javításában álltak. Pedig az új lánchid, melyet kortársaink tudása a régi lánchid körvonalaiba szorított, minden ízében új, a réginél tökéletesebb, technikailag szebb és jobb alkotás.

E hídnek szerkezete, az építés körül alkalmazott módszerek és segédeszközök, szembeállítva a régi hiddal, tanulságos képét adják annak, hogy hazánkban a mérnöki tudományok hetven év alatt mekkorát haladtak.

Ila az Akadémia a régi és új hídnek történetét megírta, nemcsak a mi korunk épüléséről és tanulságáról gondoskodik, hanem az utókor számára megbecsülhetetlen értékű forrásmunkát ajándékoz az irodalomnak.

Halhatatlan alapítójának, Széchényi Istvánnak pedig újabb méltó emléket állít. —

Az összes ülés az indítványt élénk helyesléssel fogadja és további intézkedés végett a III. osztályhoz átteszi.

218. Főtitkár előterjeszti az osztályoknak az Ügyrend módosítására (I. fönt 646 l.) vonatkozó javaslatait, melyek alapján az összes ülés hosszabb eszmecsere után, melyben Plósz Sándor t. t., Concha Győző, Farkas Gyula, Fröhlich Izidor, Heinrich Gusztáv, Kürschák József, Méhely Lajos és Szily Kálmán r. tt. vettek részt, a következő szövegezést állapította meg:

a) A 83. §. végére: „A földrajz és néprajz (ethnographia és ethnologia), a mű jellege szerint, a II., illetőleg a III. osztály évkörében jön figyelembe.“

b) 83. §. „E jutalmak több munka között meg nem oszthatók. Nagy jutalmat ugyanaz az író csak egyszer nyerhet, nem értvén ide az 1908 előtt megosztott nagy jutalmakat.

c) 113b §. „A 4000 K tőkének kilencz évenként összegyűlt kamataiból jutalom létesítetik, mely Kautz Gyula nevét viseli.“

d) 137. §. „A Teleki-jutalomért versenyző pályamunkák beadásának állandó határnapja szeptember 30-ika, a jutalomkiadásé a dicsőült alapító nevenapjához (márczius 19) legközelebb eső összes ülés.“

e) 143. §. A bírálóbizottság „jelentését az illető évet követő január havi összes ülésben mutatja be“.

219. Főtitkár előterjeszti a Könyvtári Bizottság következő ügyrendi módosítását:

178. §. „Ha a kölcsönvevő a 177. §-ban megszabott kötele ségének meg nem felel, a könyvtár tisztviselősege elküldi hozzá a könyvtár egyik szolgáját a kölcsönvett könyvekért. A kölcsönvevő minden térítmény után 40 fillért fizet a szolgának.

A ki ajánlott levélbeli kétszeri felszólításra sem adja vissza a saját számára vagy jótállása mellett kölcsönvett könyvet, újabb ki kölcsönzésre mindaddig nem tarthat igényt, a míg a könyv elvesztésével okozott kárt meg nem téríti. A könyvtári bizottság esetről esetre hozandó határozata alapján a kártérítésért per is indítható.“ — Az összes ülés e módosítást Concha Győző, Hegedűs István és Rados Gusztáv r. tt. fölszólalása után elfogadja.

220. Főtitkár előterjeszti az 1916. évre szóló üléssort, mely megjegyzés nélkül elfogadtatik.

221. Főtitkár jelenti, hogy a Könyvkiadó-Bizottság 1916 január 1-től előadójává FINÁCZY ERNŐ rendes tagot választotta meg. — Tudomásul van.

222. Az I. osztály kéri FUCHS (FOKOS) DAVID, KERTÉSZ MANÓ és TRÓCSÁNYI ZOLTÁN nyelvészeknek a Nyelvtudományi Bizottság segédtagjaivá való megválasztását. — Megválasztatnak.

223. Az I. osztály kéri ALSZEGHY ZSOLT, GULYÁS PÁL, HORVÁTH JÁNOS, KÉKI LAJOS, PAPP FERENCZ és VÉRTESY JENŐ irodalomtörténet-

fróknak az Irodalomtörténeti Bizottság segédtagjaivá való megválasztását. — Megválasztatnak.

224. Az I. osztály jelenti, hogy a néhai BAKSAY SÁNDOR t. t. fölött tartandó emlékszedő megtartására KOZMA ANDOR I. tagot kérte föl, a ki ezt a megbízást készséggel elfogadta. — Tudomásul van.

225. Főtitkár jelenti, hogy a Nemzeti Színház igazgatósága az 1915. évi Teleki pályázathoz bírálókul GYENES LÁSZLÓ és MIHÁLYFY KÁROLY urakat küldte ki. — Tudomásul van.

226. Főtitkár bejelenti az I. és II. osztály részéről a f. évi pályázatokhoz kiküldött bírálókat:

1. Teleki-pályázat: Ponori Thewrewk Emil, Herczeg Ferencz t. tt., Váczy János I. t.

2. Karátsonyi-pályázat: Berczik Árpád, Badics Ferencz r. tt., Ambrus Zoltán, Ferenczi Zoltán, Pekár Gyula I. tt.

3. Farkas—Raskó-pályázat: Hegedűs István r. t., Négyesy László és Kozma Andor I. tt.

4. Bulyovszky-pályázat: Lehr Albert, Endrődi Sándor, Császár Elemér I. tt.

5. Vojnits-jutalom: Berczik Árpád r. t., Császár Elemér, Szinnyei Ferencz I. tt.

6. Nádasdy-pályázat: Jánosi Béla r. t., Bánóczy József, Tolnai Vilmos I. tt.

7. Kóczán-pályázat (1915 és 1916): Heinrich Gusztáv r. t., Ambrus Zoltán, Viszota Gyula I. tt.

8. Lehr-pályázat: Riedl Frigyes, Szinnyei Ferencz, Voinovich Géza, I. tt.

9. Bésán-pályázat: Beőthy Zsolt, Pasteimer Gyula r. tt., Divald Kornél I. t.

10. Sámuel-díj: Asbóth Oszkár, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József r. tt. Petz Gedeon, Melich János I. tt.

11. Sztrokay-jutalom: Wlassics Gyula r., Buday László és Reiner János I. tt. — Tudomásul van.

227. Főtitkár jelenti, hogy körlevélben fölkérte az osztályokat és bizottságokat f. évi elszámolásuknak és jövő évi költségvetésüknek f. évi december 31-ig leendő beküldésre. — Tudomásul van.

228. A II. osztály kéri, hogy a lemondott ALEXANDER BERNAT r. tag helyére a Szótári Bizottságba NAGY GYULA I. tag küldessék ki. — Elfogadtatik.

229. Az I. osztály pártolólág terjeszti elő az Irodalomtörténeti Bizottságnak következő javaslatát: „Kéressék föl a M. Tud. Akadémia II. osztálya, hogy küldjön ki kebeléből egy kis bizottságot, mely az Irodalomtörténeti-Bizottságból kiküldendő albizottsággal egy vegyes bizottsággá egyesülve a gróf Zrinyi Miklós születése háromszázados fordulója megünneplése ügyében alapos megvitatás után határozott javaslattal lépjen a M. Tud. Akadémia elé.” — Elogadtatik.

230. A II. osztály személyes felolvasási engedélyt kér dr. CSEKÉY ISTVÁN jogakadémiai tanár számára. — Megadtatik.

231. Főtitkár jelenti, hogy a Kisfaludy-Társaság meleg köszönetet mond az Akademiának, mely Mikszáth Kálmánnak Komáromi-Katz Endre festőművésztől készített arcképét neki adományozta. — Tudomásul van.

232. Főtitkár jelenti, hogy a genfi Societé Helvétique des Sciences Naturelles megküldte az Akademiának 100 éves fennállása alkalmából kiadott emlékművét: „Notices Historiques et Documents.” — Köszönettel fogadtatik.

233. Főtitkár jelenti, hogy a Budapesti Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete termékeik árait legalább 30%-kal fölemelte. — Tudomásul van.

234. Főtitkár előterjeszti a Helyesírási-Bizottságnak következő jelentését:

A M. T. Akadémia 1911 őszén megbizta az alulírottakat, hogy dolgozzanak ki olyan javaslatot, mely az eddig meglévő, t. i. akadémiai és iskolai helyesírás helyébe egy egységes helyesírás megállapítását lehetővé tegye s ilymódon megszüntesse azt a sok zavart és visszasságot, melyet két, egymás mellett érvényben lévő szabályzat okozott.

A bizottság különösen fontolóra vette az újabban, kivált az iskolai helyesírásban fölmerült módosításokat, s némi kivétellel valamennyit fölvette javaslatába. Ezek a lényeges, elfogadhatóknak talált újítások a következők:

1. az egyszerű *c* írása *cz* helyett;

2.a kétjegyű betűknek hangnyújtásakor minden esetben egyszerűsített, ú. n. csonkított írása (*királylyal, vesszük* helyett: *királlyal, vesszük*);

3. a nyomósított személyragos ragoknak a névmással, valamint a vonatkozó névmás elemeinek egybeírása (*én nékem* h.: *énnekem*: *a ki, a mi, a mely* h.: *aki, ami, amely*).

A bizottság nem tartotta elfogadhatónak az *a, e* mutató névmásnak, valamint a személynévmásnak a névutóval való egybeírását (*amiatt, afelett* e h.: *a miatt, a felett: énutánam, tenélkülled* e h.: *én utánam, te nélkülöd*).

A közkeletű idegen szavak magyaros írására a bizottság nem állapított meg külön szabályt, mivel erre nézve egyetemesen érvényes szabályt adni nem is lehetséges; hanem a meghonosodottaknak tekinteteket egyenként felsorolta a szójegyzékben és ezzel szabados használatukat az iskolai helyesírásnál szűkebb korlátok közé igyekezett szorítani. Ez a jegyzék minden újabb kiadás alkalmával a szükség szerint módosítható lesz.

A szabályok fogalmazásában a bizottság arra törekedett, hogy lehetőleg határozottak legyenek s minden kétséget kizárjanak.

Az új szabályzat csak akkor lesz érvényessé, ha a M. T. Akadémia s a vallás- és közoktatásügyi miniszter is egyképen és egyetértően elfogadja, mert nem az a célja, hogy megint új szabályokat adjon, hanem hogy a mostan meglévő *kétféle* helyesírás helyébe *egységes*, a M. T. Akadémiára, az iskolákra és a hivatalokra egyaránt kötelező helyesírást állapítson meg s így az e téren nyilvánuló zavarokat megszüntesse.

Ajánljuk a M. T. Akadémiának javaslatunk elfogadását.

Kelt Budapesten, 1915 október havában. — Szinyei József r. t., biz. elnök, s. k., Szily Kálmán r. t., s. k. Négyesy László l. t., s. k. Tolnai Vilmos l. t., előadó, s. k.

Hosszabb eszmecsere után, melyben Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Hosszay Lajos, Méhely Lajos és Vargha Gyula r. tt. vettek részt, az összes ülés úgy határozott, hogy a Bizottság munkálata érdemleges tárgyalás végett küldessék meg az I. osztálynak, melynek jelentése a II. és III. osztályllyal közlendő lesz. Csak ezután terjesztendő a munkálat az osztályok véleményeivel együtt az összes ülés elé.

235. Az októberi összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok: Euripides drámái, fordította Csengeri János (Kyklops, Heraklidák, Hekabe, Andromache, Otalomkeresők, Trójai nők). — Takáts Sándor,

Rajzok a török világból. Két kötet. — Fabriczy Kornél, Művészet-történeti kisebb dolgozatok. Berzeviczy Albertnek Fabriczy fölött tartott emlékbeszédével. — Matematikai és természettudományi Ertesítő XXXIII. kötet, 3—4. füzet. — Akadémiai Ertesítő 311. füzet (1915: 11. sz.). — Tudomásul van.

236. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére RÉTHY MÓR és GAAL JENŐ r. t. tagokat kéri fel.

HARMINCZNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály kilenczedik ülése.

1915 december 6-án.

CONCHA GYÖZŐ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, báró Forster Gyula, Plósz Sándor t. tt. — Alexander Bernát, Csánki Dezső, Fináczy Ernő, Földes Béla, Gaal Jenő, Ortvyai Tivadar, r. tt. — Aldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Buday László, Domanovszky Sándor, Éber László, Fellner Frigyes, György Endre, Illés József, Kuzsinszky Bálint, Magyar Géza, Mahler Ede, Marczali Henrik, Nagy Ernő, Nagy Gyula, Szendrei János, Tagányi Károly I. tt. — *A másik két osztályból*: Heinrich Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Gyomlay Gyula, Melich János, Voinovich Géza I. tt. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

237. Br. FORSTER GYULA t. t.: „Zsigmond király 1409. évi adománya Hunyadváról“.

238. MARCZALI HENRIK I. t.: „A Botond-monda történeti kapcsolatai“.

239. SZENTPÉTERI IMRE vendég: „A borsmonostori apátság árpád-kori oklevélesoportja“.

240. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére b. FORSTER GYULA t. és ORTVYAI TIVADAR r. tagokat kéri föl.

HARMINCZÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilenczedik ülése.

1915 december 13-án.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: b. Eötvös Loránd, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, r. tt. — Beke Manó, ifj. Entz Géza, b. Harkányi Béla, Kertész Kálmán, Lörenthey Imre, Onodi Adolf, Pálffy Mór, Rátz István, Rejtő Sándor, Tuzson János, Zipernovszky Károly I. tt. — *Más osztályokból*: Aldásy Antal I. t. — Schafarzik Ferencz I. t. levélben bejelentette, hogy az ülésben való részvételben hivatalból akadályozva van. — Jegyző: Fröhlich Izidor r. t. osztálytitkár.

241. DIENES PÁL részéről: „Kísérlet a functionálszámítás rendszeres megalapozására“. Előterjeszti RADOS GUSZTÁV r. t.

242. SUTAK JÓZSEF részéről: „A gördülő mozgás elmélete“. Előterjeszti KÜRSCHÁK JÓZSEF r. t.

243. POGÁNY BÉLA részéről: „Igen vékony fémrétegek elektromos vezető-képessége és optikai állandói.“ Előterjeszti FRÖHLICH IZIDOR r. tag.

244. KORDA DEZSŐ részéről: „A statikai frequentia-átalakítók elméletéhez“. Előterjeszti WITTMANN FERENCZ I. t.

245. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KÜRSCHÁK JÓZSEF és WITTMANN FERENCZ I. tagot kéri föl.

HARMINCZHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik ö s s z e s ülés.

1915 december 13-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Gr. Apponyi Sándor, b. Forster Gyula t. tt. — Concha Gyöző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Matlekovits Sándor, Méheli Lajos, Némethy Géza, Réthy Mór, Szily Kálmán, Szinyei József, Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Divald Kornél, Éber László, ifj. Entz Géza, Fellner Frigyes, Gyomlay Gyula, György Endre, b. Harkányi Béla, Illés József, Kertész Kálmán, Kollányi Ferencz, Lörenthey Imre, Magyary Géza, Mahler Ede, Melich János, Nagy Gyula, Onodi Adolf, Pálffy Mór, Rátz István, Reiner János, Rejtő Sándor, Szendrei János, Szinyei Ferencz, Téglás Gábor, I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

PLÓSZ SÁNDOR másodelnök és BEÖTHY ZSOLT r. tag betegségök miatt kimentettek távolmaradásukat.

246. SZENDREI JÁNOS I. t. fölolvassa emlékbeszédét RÓNAI HORVÁTH JENŐ t. tag fölött. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

247. Elnök úr az emlékbeszéd elhangzása után a következő beszéddel nyitja meg újra az ülést:

„Tekintetes Akadémia! Mielőtt a mai összes ülés tárgyaira áttérnénk, kedves kötelességem a tek. Akadémia emlékezetébe idézni azt, hogy három nap előtt, vagyis e hó 10-én telt le ötven esztendeje Szily Kálmán mélyen tisztelt tagtársunk akadémiai tagságának. Már az évforduló napján üdvözöltük néhány akadémiai tisztvárossal együtt az Akadémia nevében jubiliáns barátunkat e ritka örömnappal alkalmából, úgy véltem azonban, hogy előtte akkor kifejezett jókívánatainkhoz tagtársaink összessége is hozzájárulni kíván s erre akarom most az alkalmat megadni.

Nagyérdemű Collegánk kitörölhetetlen betűkkel írta be ez ötven év alatt nevét hazai tudományosságunk történetébe, és pedig úgy a természet- mint a nyelvtudományok terén, ritka sokoldalúsággal egyesítve munkásságában e két heterogén tudományszak eredményes művelését nemcsak a bűvárlat és irodalmi tárgyalás, hanem a tudományos munka szervezése és népszerűsítése, új irányok kitérítése, új kezdeményezések által is. E mellett azonban ő még különös érdemeket szerzett éppen akadémiaiánk körül, melynek igazgatásába már 1883 óta befolyást vett mint az igazgató-tanács tagja, melynek utóbb majdnem tizenhat évig buzgó főtitkára, majd főkönyvtárnoka lett s melyben több fontos bizottság elnöki teendőit látja el.

Ez az ötven évi munka mindenben hathatósan előbbre vitte akadémiaiánk és tudományosságunk ügyét, a nélkül, hogy elhasználta s megtörte volna tisztelt tagtársunk testi és szellemi erejét. Lelkes

örömmel üdvözljük őt e napon nemcsak lefolyt tevékenysége eredményeiért, hanem úgy is mint még mindig megtöretlen erejű oszlopát, támaszát társaságunknak, kinek kipróbált, értékes közreműködését remélhetőleg még soká nem fogja nélkülözni az Akadémia. Az érdem koszorújába, melyet neki nyújtunk, meleg barátságunk fon virágokat!”

Ez egyhangúlag általános élénk tetszéssel fogadott üdvözlésre SZILY KALMÁN r. t. a következő beszéddel válaszolt:

„Mélyen tisztelt Elnök úr, Tekintetes Akadémia! Ha végigtekintek az Összes Üléseinken megjelenő akadémiai tagok sorain, többnyire azt látom, hogy én vagyok már közöttük a legöregebb. Pedig mintha csak tavaly lett volna: ott láttam b. Eötvös Józsefet, jobbán Arany Jánossal; itt Hunfalvy Pált, emitt Toldy Ferenczet, vele szemben Csengery Antalt . . . s mind ennek már 50 éve. Egy ötven év előtti látomás!

A hosszú élet nem érdem, csak szerencse. A ránk bízott vagy magunkra vállalt teendők lelkiismeretes elvégzése sem érdem, mert ez kötelesség. S a M. Tud. Akadémia mégis mennyiszor s mily sokféleképen tüntetett ki engem ez 50 év alatt. Nagy megtiszteltetés rám nézve az is, hogy az Elnök úr most nyílt ülésen is megemlékezik rólam, de ezzel kedvező alkalmat is nyújt nekem, hogy tagtársaimnak s az Akadémiának egyenként és összesen őszinte, hálás köszönetet mondhassak. Két külön köszönettel is tartozom: az egyik volt elnökünknek szól, kinek oldalán 15 évig viseltem a főtítkári tisztelet, a másik jelenlegi elnökünknek, ki mint főkönyvtárnokot, már 10 év óta tüntet ki bizalmával. Fogadják ők külön is hálás köszönetemet s tartsanak meg, valamint Önök is mindannyian, további jóindulatukban.” — Ezt a felszólalást is általános élénk helyesléssel fogadta az összes ülés.

248. CONCHA Győző r. t. szót kér, mire a következőket mondja:

„Tekintetes Akadémia! Az imént lefolyt kegyeletes ünneplés hatása alatt állva, engedje meg a tekintetes Akadémia, hogy egy kisebb, de szintén fontos jubileumra irányítsam becses figyelmüket. Most tíz éve választottuk meg elnökünk Ő nagyméltóságát Akadémiánk kormányzó székébe.

Az ország kormányzatában kipróbált, széles látókörű, a nemzet kulturájáért buzgó férfiút, szellemes író-töltőtünk ügyeink vezetésére megnyerni. Csalódtunk. Sokkal többet kaptunk. Mélyen tisztelt elnökünk nemcsak teljes odaadással, munkásságunk minden részére kiterjedő pontossággal, lelkiismeretességgel kezelte akadémiai kormányrúdját, beállt legkomolyabb munkatársunkká a tudományos kutatásban s búvárlatainak elért eredményeivel nagyban gyarapította tudományos kincsünket s lankadatlan buzgalommal folytatja tovább búvárlatait.

Midőn igaz örömmel és hálával emlékezünk meg tíz éves működésének e szép eredményeiről, igaz szívvel kívánunk további akadémiai életéhez friss erőt és egészséget.”

BERZEVICZY ALBERT elnök ez egyhangú tetszéssel fogadott felszólalásra következő szavakkal válaszolt:

„Mélyen tisztelt Akadémia! Engem mélyen meghat tisztelt Barátom lekötelező felszólalása s a rokonszenves visszhang, melyet az keltett, annak a tíz évről, melyet — azóta immár háromszor újra választva — az Akadémia, elnöki állásában töltöttem, eredményeképpen lelkemben főképp mélyeséges hála gyökerezett az Akadémia iránt. Hála azért, hogy ezzel az állással, melyet én közéletünk minden magaslatai között a legdiszesebbnek tartok, megtisztelt; és hála azért, hogy az egész idő alatt annyi bizalmat, jóindulatot, barátságot

tapasztaltam e kiváló testület körében. Őszintén mondhatom, hogy eléggé változatos és már hosszúra nyúló életpályámon sehol, semmiféle körben és téren sem tapasztaltam azt, a mit itt, nem vallhattam működésemet annyira mentesnek minden zavaró összeütközéstől, ellenzéstől és kellemlenségtől, mint ebben a körben. Annál inkább tartozom az Akadémia ügyét tovább is egész odaadással és buzgalommal szolgálni, s hogy ezt tehessem, ezért továbbra is kérem tisztelt tagtársaimnak szíves bizalmát és barátságos támogatását.“ — Elnök szavait az összes ülés a legnagyobb tetszéssel fogadta.

249. Főtitkár jelenti, hogy hivatkozással az összes ülésnek f. é. május 31. hozott határozatára, az Akadémia tagjaihoz a következő körlevelet intézte:

„Tisztelt osztály! Hivatkozással a f. évi május 31-én tartott összes ülésnek határozatára (főnt. 455. l., 139. p.) bátorodom a következő javaslatokat előterjeszteni:

1. Az Alapszabályok intézkedése (20. §. „A tiszteleti és külső tagoknak azonnal megválasztásuk után adatik ki az oklevél“) már évtizedek óta nincsen érvényben. A külső tagok egyáltalában nem kapnak oklevelet, a tiszteleti tagok közül pedig csak azok, a kik előbb nem voltak az Akadémia tagjai. — Javaslom:

a) a külső tagok nem kapnak oklevelet, hanem csak az elnöktől és főtitkártól aláírt díszes, kétnyelvű (vagy latin?) értesítést;

b) tiszteletbeli tagok csak az esetben kapnak oklevelet, ha nem voltak előbb akadémiai tagok.

2. Minden akadémiai tag csak egy oklevelet kap. első megválasztásakor. Ha újból megválasztatik (r. ndes vagy tiszteleti vagy igazgatósági taggá), az elnöktől és főtitkártól aláírt díszes értesítést kap.

3. Oklevelünk mai szövege („... az Akadémia tagjaul választotta s ezen oklevél erejével társának ismeri“) lehetetlen. Javaslom: „választotta és ennek bizonyítékául ez oklevelet kiállította“.

Felkérem a t. osztályt, hogy e javaslataimat letárgyalni és becses határozatáról engem további intézkedés céljából értesíteni szíveskedjék“.

Az összes ülés helyesléssel fogadja a főtitkár eljárását és fölhívja az osztályokat e körlevél tárgyalására. Véleményük annak idején az Elnökök és Titkárok Értekezlete útján lesz az összes ülés elé terjesztendő.

250. A II. osztály pártolólág terjesztette föl a Történelmi Bizottság javaslatát, mely dr. SZENTPÉTERI IMRE főgymnasiumi rendes és egyetemi magántanárt e bizottság segédtagjává megválasztatni indítványozza. — Megválasztatik.

251. Főtitkár bemutatja a budapesti nagy nyomdáknak f. é. decz. 2. kelt körlevelét, melyben jelentik, hogy „a papiros és egyéb anyagok újabb nagymérvű drágulása, valamint a munkabérek emelkedése arra kényszerítik őket, hogy nyomtatványaik előállítási árát f. évi deczember 1-től 20%^o al fölemeljék“. — Tudomásul van.

252. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére báró FORSTER GYULA t. és KÖVESLIGETHY RADÓ r. tagot kéri föl, mire boldog ünnepeket és újévet kívánva, a tagok lelkes éltetése közben bezárja az utolsó ülést 1915-ben.

Nekrolog.

Mágoesy-Dietz Sándor r. t. beszéde Klein Gyula r. t. ravatalánál, 1915 november hó 23-án.

Gyászoló gyülekezet! Megilletődéssel állunk Klein Gyula ravatalánál, mi is a szaktársak, a kiknek soraiból váratlanul ragadta ki a halál.

Elköltözött Barátunk! Még alig néhány nap előtt Veled együtt buzgólkodtunk a Te általad is istápoltt Növénytan Szakosztály ülésén, annak a szakmának az ülésén, a melynek Te, a szép hegyvidék szülötte, kora ifjúságodban hívéül szegődtél, és ma már búcsúznunk kell Tőled!

Ifjúságod küzdelmes éveinek erős kitartásával szereztél meg a külföld jelesei oldalán azokat az ismereteket, a melyekkel azután sikerült a nehézségeket legyőznöd és Te férfikorod kezdetén a magyar természettudományi munkásság renaissance-ának korában a műegyetemünkön újonnan felállított növénytan tan széken olyan munkakörhöz jutottál, a melyben vágyaid, kívánságaid szerint munkálkodhattál. A tudomány modern fegyverével, a mikroszkóppal, lelkesedve kutattad a növény testének rejtélyes alakulását, fejlődését, rámutatva a rendellenességek jelentőségére. Ez a fegyvered kipróbált türelmeddel tette lehetővé, hogy kutatásaidal bevilágíthass a legapróbb szervezetek bámulatos világába. A tudományos vizsgálataid megállapította értékes eredmények mellett a gyakorlati élet érdekében is buzgólkodtál, hangsúlyozva, hogy a természet kincseivel foglalkozó gyakorlati élet csak úgy juthat a kívánatos eredményhez, ha mennél alaposabban teszi sajátjává a természettudományi ismereteket. Ezek felhasználásának módjára fényes bizonyítással mutattál rá tanításodban és népszerű előadásaidban.

Ezt a két kört ölelte fel a Te tudós és tanári munkásságod, a melylyel nálunk új utat törtél a botanika művelésének területén.

Tudományos törekvésseddel elért eredményeidet méltányolták tudományos társulataink, a melyek tagjukká választottak és a melyek körében bocsátottad közre tudományos közléseidet. De Te ezzel nem elégedtél meg, mert a növénytan iránt való szereteted arra készítetted, hogy annak mennél nagyobb számban

szerezze híveket, munkásokat, ezért a Természettudományi Társulat kebelében a Növényteni Szakosztály megalapításán buzgólkodtál, hogy azután ennek, korodat meghaladó ifjú lelkesedéssel munkása, vezére légy mind haláلودig, buzditva, híveket szerezve a scientia amabilisnak!

A műegyetem tanszékén kívül ezeknek a társulatoknak körében hirdeted — példáddal is igazolva — a csendes, kitartó, nem hivalkodó eredményes munkálkodást, a melylyel hited és meggyőződésed szerint a magyar nemzetet a jövőben erőssé kell tenni és a melylyel az igazi műveltség alapjait lehet megvetni.

A tanári széken eltöltött hosszú negyven év után küzdelmeid, munkálkodásod teréről, a külső körülmények tiltó rendelkezése folytán, vissza kellett vonulnod. Visszavonulásod, kényszerült nyugalmad lelohasztotta munkakedvedet, megfosztott életed tartalmától a Te kedves szakoddal, a botanikával való szoros kapcsolattól. Szárnyaszegett lelked nem bírta tovább a testedben lappangó kórral való küzdelmet és végre is ez utóbbi lett győztes és bekövetkezett a nem várt, nem sejtett elköltözésed miközülünk.

Mi a természettudományok hívei mindnyájan őszintén fáljaljuk távozásodat. És itt ravatalodnál a Magyar Tudományos Akadémia és a Királyi Magyar Természettudományi Társulat nevében is gyászba borulva búcsúszom Tőled, mert ezek a tudományos társulatok is éppen úgy, mint a magyar botanikusokat magába egyesítő Növényteni Szakosztály, értékes, lelkes és buzgó munkást veszítenek Tebenned.

Mi botanikusok önzetlen tiszta erkölcsű törekvésedet és tudományos munkálkodásodat meg tudtuk érteni, tudtuk méltányolni. Tanításod, elveid, tudományos eredményeid mélyen vésődtek emlékezetünkbe, mi mindezekért mindenkor hálásan fogjuk emlékedet áldani!

Áldani fogják emlékedet a mi kedvenczeink, a növények és virágaik, a melyek velünk együtt kísérnek el utolsó utadon és a melyek egyúttal velünk fogják természetszeretetednek emlékét hirdetni.

Klein Gyula, — a mai magyar botanikusok nesztora — a Magyar Tudományos Akadémia, a Királyi Magyar Természettudományi Társulat és Növényteni Szakosztálya a Te emlékedet hálásan fogják megőrizni. Az ő nevükben mondok Neked utolsó búcsút. — Pihenj békével, Isten Vele!

A M. T. Akadémia beltágjainak irodalmi munkássága 1915-ben.

Angyal Pál l. t.

1. *Észrevételek* a hadviseléssel kapcsolatos vészhirek koholásáról stb. szóló rendelet-tervezetre. A m. kir. igazságügyminiszterium levéltárában.
2. *Háború és büntetőjog*. A Bűnügyi Szemle III. évf. 15—37. l.
3. *A bűncselekmény súlyának jelentősége a Bn.-ban és Fb.-ben*. A Bjt. 67. köt. 33—39. l.
4. *A bölcséleti jog jegyzete*. Előadások alapján egybeállította Wesszely Ferencz. Budapest, 1914. 1—249. l.
5. *Háború és sajtószabadság*. A B. Sz. III. évf. 86—97. l.
6. *Az új osztrák uszoratörvény*. A B. Sz. III. évf. 144—146. l.
7. *Adalékok a régi magyar büntetőigazságszolgáltatáshoz háború idején*. A B. Sz. III. évf. 149—150. l.
8. *Glossza a becsület védelméről szóló 1914: XLI. t.-cz. 19. és a Bp. 23. §-ához*. A B. Sz. III. évf. 203—204. l.
9. *Törvénytervezet a hadviselés érdekei ellen elkövetett bűncselekményekről*. Az igazságügyminiszter megbízásából. A m. kir. igazságügyminiszterium levéltárában.
10. *A magyar büntetőjog tankönyve*. Különös rész (befejező füzet). Budapest, 1915. 1—842. l.
11. *Jelentés az 1912—1913. évi Sztrokay jutalomról*. Akad. Ért. XXVI. köt. 329—341. l.
12. *Degré Lajos*. Nekrológ. Bjt. 67. köt. 193. l.
13. *Előadói beszéd* a m. kir. igazságügyminiszteriumban 1915. évi márczius 27-én a hadviselés érdekei ellen elkövetett bűncselekményekről szóló törvénytervezet tárgyában tartott szaktanácskozáson.
14. *A visszaható erő*. Az Ujság 1915. évi május hó 9-én megjelent számában.
15. *Baumgarten Izidor*. Nekrológ a B. Sz. III. évf. 70 l.
16. *Adalék az excessus mondati kérdéséhez*. Bjt. 67. köt. 301—303. l.
17. *Zsitvay Leo*. Nekrológ. A B. Sz. III. évf. 432. l.
18. *A királyi ház elhalt tagja ellen elkövetett sértés a Btk. 141. §-ának 2. bek. alapján minősülő hivatalból üldözendő bűncselekmény*. Bjt. 67. köt. 333—336. l.
19. *A hadviselés érdekei ellen elkövetett bűncselekményekről stb.*

szóló 1915: XIX. t.-cz. magyarázata és gyorsított bünvádi eljárás szabályai. A B. Sz. Törvénytára 6. füzet. Pécs, 1915. 1—93. l.

20. *A magyar büntetőtörvénykönyv előadói tervezete* (általános rész). 1915. szeptember. Az igazságügyminiszter megbízásából. A m. kir. igazságügyminiszterium levéltárában.

21. *Törvénytervezet a lázításról és izgatásról*. Az igazságügyminiszter megbízásából. A m. kir. igazságügyminiszterium levéltárában.

22. *Hatvanöt közlemény* a Révai Lexikon XI., XII. és XIII. kötetében.

23. *Szerkesztette: a Bünyügyi Szemle* (1914/1915. III. évfolyam) és a *Büntető Jog Tára* (1914/1915. 67. köt.) című folyóiratokat.

24. *Szerkesztette: a Bünyügyi Szemle Törvénytárát* (5—6. füzet).

Asbóth Oszkár r. t.

1. *Nyelvtudomány*. V. 2. f. Magyar etymologiai szótár II. f. (ism.) — *Inas*. — V. 3. Magyar hatás horvát-szerb kutyanevekben? — A. Leskien: Grammatik der serbo-kroatischen Sprache I. Teil. (ism.) — *A molz* cikk Berneker szótárában. — *Beteg*.

2. *Kurzgefasste russische Grammatik*. Vierte Auflage. Brockhaus.

3. *Szerkeszti: a Nyelvtudomány* cz. folyóiratot (megjelent az V. kötet 3. és 4. füzeté) és a *Magyarországi szláv nyelvjárásokat*.

Badies Ferencz r. t.

1. *Gyöngyösi István Összes Kölleményei*. II. kötet. A M. Tud. Akadémia megbízásából — bevezető tanulmánnyal, irodalomtörténeti, nyelvészeti és szövegkritikai jegyzetekkel — kiadja a Régi Magyar Költők Tárában. (Sajtó alatt.)

2. *Gyöngyösi Murányi Vénusa* — bevezetéssel és jegyzetekkel. (Az Olcsó Könyvtár 1430—4. számú népszerű kiadásának (1906.) újabb kiadása. Franklin-társulat, 1915.)

3. *Magyar Irodalmi Olvasókönyv* I. köt. 8-ik kiadása és u. a. III. köt. 6-ik kiadása. Athenaeum, 1915.

4. Résztvett a M. Tud. Akadémia Lévay-jutalomdíjára érkezett pályamű („A jellemrajz a magyar szépirodalomban“) bírálatában.

5. Alkalmi cikkek hírlapokban.

Balogh Arthur l. t.

Constant Benjamin és az alkotmányos állam tana. Értekezések a philos. és társad. tudományok köréből. I. köt. 4. sz.

Barabás Samu l. t.

Két hamis Frangepán-oklevél, Századok 1914 nov.-decz. füzet és különnyomatban.

Bayer József r. t.

1. *J. F. Castelli: Memoiren meines Lebens* cz. művének ismeretése. (Egyet. Philologiai Közlöny 1914, VIII—IX. f. 709—714. II.)
2. *Czirkuszi Hamlet-paródia Pesten 1857-ben.* (U. o. X. f. 812—4. I.)
3. *Hamlet in der Marktschreierbude.* (Ung. Rundschau 1914, 949—959 II.)
4. *Téves idézet VI. Henrikből.* (Egy. Phil. Közlöny, 1915. III. f. 232. I.)
5. *Egy Julius Caesar-előadás a Nemzeti Színházban.* (U. o. 1915, IV. f. 353—355. I.)
6. *Romeo és Julia Borháton.* (Gaal J. novellájának ismertetése, u. o. V. f. 361—364. I.)
7. *Az első fordítás Shakespeare Lucretiájából.* (U. o. VI—VII. f. 493—494. I.)
8. *Kissolyosi Simó Ferencz erdélyi magyar festő (1801—1869)* életrajza. (Erdélyi Múzeum 1915. szept. füzet.)

Békefi Remig r. t.

1. *Apáti körlevél.* V. sz. 1—5. l. 1915 febr. 8.
2. *A középkori nevelés története.* Írta Fináczy Ernő. Vezérfonal egyetemi előadásokhoz. Budapest, 1914. (Könyvismertetés. Századok, 1915. 304—307.)

Bernát István l. t.

Az igazi élet felé. Budapest, 1915. (Hornvánszky Viktor könyvnyomdája.) Kiadta: Bernát István, a Kálvin Szövetség elnöke.

Románia vámpolitikája. (Különlenyomat a Magyar Gazdák Szemléje július—augusztusi számából.)

Különféle cikkek a Magyar Gazdák Szemléjében.

Különféle cikkek a Gazdaszövetség-Szövetkezésben.

Berzeviczy Albert t. t.

1. *Elnöki megnyilvánulás az Akadémia Pulszky Ferencz-émlékünnepélyén,* 1914 október 26-án, külön füzetben. („Pulszky Ferencz százados emlékünnepé”, az Akadémia kiadványában,) terjedelme 4 lap.

2. *Quel che s'impara dalla guerra,* a Nuova Antologia 1915 január 16-iki számában, 6 lap.

3. *Fabriczy Kornél,* emlékbeszéd az Akadémiai emlékbeszédek sorozatában, Fabriczy arczképével és munkái jegyzékével, 41 lap.

4. *A propos du bilan de la guerre,* a Revue de Hongrie 1915 április 16-iki számában, 19 lap.

5. *A háború eddigi mérlege.* (Budapesti Szemle 1915 májusi füzete, 19 lap.)

6. *A képzőművészetek és a háború.* (Budapesti Szemle 1915 márcziusi füzete, 26 lap.)

7. *Elnöki beszéd* az Akadémia 1915. évi nagygyűlésén: *Az Akadémia palotájának félézázados fennállása*, megjelent az Akadémiai Értesítőben és a Budapesti Szemle 1915 júniusi füzetében, 8 lap.

8. *Humanismus und Weltkrieg*, 19 lap, a bécsi Verein der Freunde des humanistischen Gymnasiums június 6-iki közgyűlésén tartott előadás. (Megjelent a nevezett egyesület évkönyvében és különnyomatban.)

9. *Humanismus és világháború.* (Az előbbinek magyar fordítása, megjelent a Budapesti Szemle 1915 szeptemberi füzetében, 15 lap.)

10. *L'esprit de l'humanisme et la guerre* (az előbbinek rövidített francia kiadása, megjelent a lausanne-i Revue Politique Internationale f. évi júliusi számában, 16 lap.)

Bódiss Jusztin l. t.

1. *Becker Gallusának latin fordítása Láng Emiltől.* Ismertetés és bírálat. Magyar Középiskola 8. évf. 1915 jan.—febr. füzet, 1—2. szám, 35—38. ll. — Ugyanarról módszertani ajánlat Orsz. Középisk. Tanáregyesület Közlönye 1914/15. 299—300 l.

2. *A magyar Sz. Benedek-rend class.-philologiai munkássága.* Sajtó alá készen a rendi monographia utolsó kötete számára.

Buchböck Gusztáv l. t.

Physikai-chemiai mérő módszerek. A Magyar chemiai folyóiratnak mintegy 20 iv terjedelmű melléklete. (Sajtó alatt.)

Buday László l. t.

1. Költemények, elbeszélések, tárczák különböző fővárosi és vidéki lapokban 1888 óta.

2. *Versék.* Budapest, 1894. Singer és Wolfner kiadása. 8° 132 l.

3. *A reformátor.* Regény. Budapest, 1895. Országos Irodalmi Résztársaság kiadása. 8° 144 l.

4. *Házassági perek az új házasságjog első esztendejében.* Közgazdasági Szemle 1897. aug.

5. *Felekezeten kívüliek.* Közgazdasági Szemle 1897 szept.

6. *A magyarság szerepe az 1896. év házasságaiban.* Közgazdasági Szemle 1897 decz.

7. *A kereskedelmi ministerium 1896. évi jelentéséről.* Közgazdasági Szemle 1898 jan.

8. *Felekezeten kívüliek.* Közgazdasági Lexikon I. kötet 1898.

9. *A magyar fürdők vendégforgalma 1896-ban.* Közgazdasági Szemle 1898.

10. *Falk Zsigmond: Oroszország.* (Könyvismertetés.) Közgazdasági Szemle 1898.

11. *A magyar ipari és munkásstatisztikai felvételek.* Közgazdasági Értesítő 1899 ápr. (német és francia nyelven is.)

12. *Emlékirat a hivatási balesetek statisztikájának egyöntetű szervezése tárgyában.* Budapest, 1900. 39 lap.

13. *A tisztviselők irodalmi működése.* Magyar Köztisztviselő 1901 január.

14. *Az ipartestületekről.* Közgazdasági Szemle 1901 márcz.

15. *A Magyar Korona Országainak Betegségélyzőpénztárai 1898-ban.* Magyar Statisztikai Közlemények, Új Folyam XXV. kötet 99* + 125 lap (Német nyelven is.) 1901.

16. *Egység és bürokratizmus.* Magyar köztisztviselő 1901 márcz.

17. *A népszámlálásról.* Ország-Világ 1901 márcz.

18. *Dr. Josef von Jekelfalussy.* Statistische Monatschrift 1901. IV—VI. füzet.

19. *Dr. Vargha Gyula.* Ország-Világ 1901 ápr.

20. *Dr. Vizaknai Antal.* Ország-Világ 1901 ápr.

21. *A magyar korona országainak vasutai 1897—1899.* Magyar Statisztikai Közlemények. Új Folyam, XXVIII. kötet 15* + 182 lap (Német nyelven is.) 1901.

22. *Öngyilkosságok.* Közgazdasági Lexikon III. kötet 1901.

23. *Törvénytelen születtek.* Közgazdasági Lexikon III. köt. 1901.

24. *A tisztviselők nyaralása.* Magyar köztisztviselő 1901 jún.

25. *Statistischer Kongress in Budapest.* Neue Freie Presse 1901 szept.

26. *A m. kir. központi statisztikai hivatal adatgyűjtéseinek magyarázata.* Kampis-féle közigazgatási könyvtár IV—V. Budapest, 1901. 8° 288 lap.

27. *A nemzetközi statisztikai intézet Budapesten.* Közgazdasági Szemle 1901 okt.

28. *Társadalmi kérdések a statisztikai intézet budapesti ülésén.* Huszadik Század 1901 nov.

29. *Az 1900. évi népszámlálás főeredményei.* Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, I. kötet Budapest, 1902. 4° 9* lap. (Német és francia nyelven is.)

30. *Adatok a munkahiányról.* Közgazdasági Szemle 1903 ápr.

31. *A községi és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. t. cz. magyarázata.* Budapest, 1904. Pesti könyvnyomda r. t. kiadása 8° 132 lap.

32. *Községneveink törzskönyvezése.* Földrajzi Közlemények. 1906 szept. (Német kivonatban is.)

33. *Régi magyar helyneveink.* Budapesti Hirlap 1908 júl.

34. *A községi háztartás statisztikája.* Közgazd. Szemle 1909 júl.
35. *A községi alapokról.* Községi Közlöny 1909 szept.
36. *Jegyzők gyűlése.* Budapesti Hirlap 1909 október.
37. *Községeink háztartása.* A vármegye 1909 nov.
38. *Az 1900. évi népszámlálás előkészítése és végrehajtása.*
A Magyar Statisztikai Közlemények új sorozata 27. kötetében.
Budapest, 1909. 27* lap. (Német és francia nyelven is.)
39. *A községi igazgatás reformja.* Budapesti Hirlap 1910 ápr.
40. *A vármegyei háztartás statisztikája.* A vármegye 1910 ápr.
41. *Községeink és a népszámlálás.* Községi Közlöny 1910 nov.
42. *Vármegyéink és a népszámlálás.* A vármegye 1910 decz.
43. *Községneveink törzkönyvezése.* Községi Közlöny 1911 jún.
44. *A vármegyei pótadók egyéni kivetése.* A vármegye 1911.
45. *A m. kir. központi statisztikai hivatal vázlatos története és egyéb kisebb fejezetek.* „A m. kir. központi statisztikai hivatal munkássága” cz. általa szerkesztett kötetben. Magyar Statisztikai Közlemények új sorozata 36. kötet. Budapest, 1911. (Német és francia nyelven is.)
46. *Vizaknai Antal †.* Közgazdasági Szemle 1912 jan.
47. *A statisztika nemzetközi művelése.* Közgazdasági Szemle 1912. jan.
48. *Dr. Antoine Vizaknai.* Nécrologue Bulletin de l'Institut International de Statistique. XIX. kötet. Hága, 1912.
49. *Az idegenek beözönlése és a nemzetiségi kérdés Svájcban.* Budapesti Szemle 1912 szept.
50. *Statisztika és közigazgatás.* Közgazdasági Szemle 1912 nov.
51. *Magyar tengeri fürdő.* Budapesti Hirlap 1913 máj.
52. *A községi háztartás reformja.* Községi Közlöny 1913 máj.
53. *Iskoláink statisztikája.* Magyar Kultúra 1913 máj.
54. *Magyarország községeinek háztartása 1908-ban.* Magyar Statisztikai Közlemények új sorozata 39. kötet. Budapest, 1913. VI + 312* + 950 l. Ugyanaz német és francia nyelven, továbbá magyar-nyelvű különlenyomatban is.
55. *Községeink pénzügye.* Budapesti Hirlap 1913 szept.
56. *Felekezeti adóteher Magyarországon.* Magyar Kultúra 1913 október.
57. *Községeink közlekedésügyi terhei.* Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye 1913 október.
58. *A községi alapokról.* Közgazdasági Szemle 1913 okt.
59. *Községi reform és községi háztartás.* Közgazdasági Szemle 1913. nov.
60. *Adatok a hazai népesség tömörüléséről.* Földrajzi Közlemények 1913. VIII. füzet.
61. *Községi és közbirtokossági ingatlanok.* Magyar Gazdák Szemléje 1913 nov.

62. *Közsegeink a kultúra szolgálatában.* Új Élet 1913. X—XI. füz.
63. *A községi háztartási statisztika.* Községi Közlöny 1913 decz.
64. *A magyar falu.* Magyar Figyelő 1913 decz.
65. *A községi lakosság terhei Magyarországon.* Magyar Társadalomtudományi Szemle 1913 decz.
66. *A statisztika újabb problémái.* Közgazdasági Szemle 1914 február.
67. *Közsegeink szegényügyi terhei.* Katholikus Szemle 1914 ápr.
68. *A magyarországi vármegyék háztartása és gyámpénztárai az 1909. évben.* 1914. Magyar Statisztikai Közlemények, új sorozat 40. kötet. VII + 80* + 239 l. Ugyanaz német és francia nyelven is.
69. *Népünk műveltsége.* (Akadémiai székfoglaló.) Budapesti Szemle 1915 márcz. Kivonatban az Akadémia Értesítő 1915 febr. füzetében.
70. *Die Entwicklung der Ungarischen Amtlichen Statistik.* Allgemeines Statistisches Archiv. München, 1915. 9. kötet. 1. füzet.

Concha Gyöző r. t.

1. *Machiavelli feltámadása.* Bud. Szemle 1914 novemberi füz. és Ungarische Rundschau, IV. évf. 1. füz.
2. *Új elmélet a parlamenti intézmény bajainak orvoslásáról.* Bud. Szemle 1915 januári füz. és Ungarische Rundschau, IV. évf. 2. füz.
3. *A jogakadémiai tanárok egyetemi magántanári habilitatiója.* Jogállam 1915 márczius—áprilisi füzet.
4. *Jelentés a Bródy-jutalomról.* Akadémiai Értesítő 1915 májusi füzet.

Császár Elemér l. t.

1. *A magyar színészet története Kassán és Miskolczon.* Irodalomtörténeti Közlemények 1915. 1. füzet.
2. *Ányos Pál kiadatlan prédikációja.* U. ott.
3. *A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban az 1670—1778. előadott drámák jegyzéke.* (Bevezetés és Prónai Antal hagyatékából közlés.) U. ott.
4. *Tóth Kálmán. 1831—1881.* Akadémiai Értesítő 1915. 2. füz. — Önállóan is, 31 l.
5. *Jelentés az 1914-ik évi Vojnits-jutalomról.* U. ott 3. füzet.
6. *Jelentés a Halmos Izor-pályázatról.* U. ott 6—7. füzet.
7. *Badiés Ferencz, a Gyakorló-főgimnázium igazgatója. 1898—1914.* Gyak. főgimn. értesítője 1914/15-ről. — Önállóan is, 23 l.
8. *Szabó Péter ravatalánál.* U. ott.
9. *Bárd Miklós lyrája.* Budapesti Szemle 163. kötet (1915.). — Önállóan is, 36 l.
10. *Bírálatok.* Sziveket újító bokréta. Irodalomtörténeti Közlemények 1914. 4. füzet. Vértesy Gyula: A vér és egyéb elbeszélések.

Budapesti Szemle 160. kötet (1914.). — Szende-Dárday Olga: Rozsda. U. ott. — Asbóthné-Ferenci Sári: Mary. U. ott. — Lakatos László: Mély húrón. U. ott. — Krudy Gyula: Mákvirágok kertje. U. ott. — Heltai Jenő: A Tündérlaki lányok. U. ott. — Heltai Jenő: Jaguár. U. ott. — Biró Lajos: A Serpolette. U. ott 162. kötet (1915). — Szederkényi Anna: A nagy nő. U. ott. — Szini Gyula: Profán szerelem. U. ott 163. kötet. — Szücsi József: Bajza József. Századok 1915. V. füzet.

11. *Rövid ismertetések.* Ambrus Zoltán: Régi és új színművek. Irodalomtörténeti Közlemények 1914. 3. füzet. — Shakespeare összes színművei. U. ott. — Szekfü Gyula: A száműzött Rákóczi. U. ott. — Brandes: Korok, emberek, írások. U. ott 4. füzet. — Kazinczy Ferenc: Az amerikai Podocz és Kazimir. U. ott. — Benedetto Croce: Aesthetica. Ford. Kiss Ernő. U. ott 1915. 3. füzet.

12. *Irodalomtörténeti cikkek* a Révai Nagy Lexikona XII—XIII. kötetében.

13. Szerkesztette az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1914. és 1915. évfolyamát.

Csengeri János l. t.

1. *A görög irodalom története*, a Műveltség Könyvtára számára.

2. *Wilamowitz-Moellendorff Aischylos*-kiadásának és Interpretációinak ismertetése. (E. Philologiai Közöny 1915. 6.)

3. *Euripides Elektrája*. Bevezető tanulmány. (E. Phil. közl. 1915. 1.)

4. *Euripides drámái*. II. köt. (Kyklops, Heraklidák, Hekabe, Andromache, Ótalmkeresők, Trójai nők). Az Akadémia könyvkiadóvállalatában. Budapest, 1915.

5. *Euripides összes töredékei* az Akadémiai class.-phil. Bizottság kiadványainak sorozatában (sajtó alatt).

6. *Bevezetések* a kolozsvári nemz. színház *Antik drámacyklusának* kilencz előadásához, kiadta az Erdélyi Irodalmi Társaság. Kolozsvár (sajtó alatt).

7. *Classica-philologiai cikkek* a Révai-féle Nagy Lexikonban.

8. *Euripides Helenájának* bemutatása a Kisfaludy-Társaságban.

Darkó Jenő l. t.

1. *Heisenberg—Wenger*: Byzantinische Papyri. Ism. az Egyet. Phil. Közl. 1914. évf. márcziusi sz.

2. *Pecz V.*: Συγκριτική τροπική της ποιήσεως κτλ. Ism. az Egyet. Phil. Közl. 1914. évf. június-júliusi száma.

3. *Vélemény Meriamlik felásásáról*. Bizottsági jelentés a dr. Hekler Antal által készített emlékirat tárgyában. Akad. Ért. 1915 augusztus—szeptember 491—492. l.

4. *Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeli szempontból.* Kivonat az Akad. Ért. 1914. évf. okt. sz.; egész terjedelmében sajtó alatt az Akadémia I. osztályának értekezései sorában.

5. *Die Glaubwürdigkeit der Taktik des Kaisers Leo VI. aus dem Gesichtspunkte der ungarischen Geschichte.* Sajtó alatt az Ungarische Rundschau-nál.

Éber László l. t.

1. *Újonnan felfedezett falfestmények Almakeréken* (Székfogloló értekezés kivonata). Akadémiai Értesítő, 1915.

2. *Báró Nyáry Jenő t. t. emlékezete.* U. o.

3. *Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről* (1. Újonnan felfedezett falfestmények Almakeréken. 2. Volto santo-kép a csetneki ev. templomban. 3. A szepesmegyei Vörösklastrom és falfestményei). Magyarország Műemlékei, IV. kötet.

4. *Egerváry Bereczk síremléke,* Archaeologiai Értesítő, 1915.

5. Művészettörténeti czikkek Révai Nagy Lexikona XII. és XIII. kötetében.

6. Átnézte Fabriczy Kornél „Kisebb dolgozatai“-nak a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalatában megjelent fordítását.

Id. Entz Géza r. t.

Megemlékezés Bugát Párról. Természettudományi Közlöny 1915. 47. köt. 13—14. sz.

Ifj. Entz Géza l. t.

Über die Flusskrebse Ungarns. Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn. Bd. 30. 1914. p. 67—126. mit Tafel I—IV und 58 Figuren im Text.

Farkas Gyula r. t.

1. *Biztos egyensúly potenciál nélkül.* (Mathematikai és Természettudományi Értesítő XXXIII. kötet.)

2. *Michelson negatív kísérletének magyarázatai.* (U. o.)

3. Kéziratról könyvomatban megjelent előadási füzetek: *Vektortan* (24 iv), *Mechanika aseptanai* (24 iv), *Analitikus mechanika* (27 iv), *Erőtan* (38 iv), *Az energia átalakulásai* (33 iv), *Az energia terjedése* (29 iv).

4. *Grundlegung zu einer Kontinuitätstheorie der Elektrizität und des Magnetismus.* (Sajtóra készen.)

Fejér Lipót l. t.

1. *Über die Konvergenz der Potenzreihe an der Konvergenzgrenze in Fällen der konformen Abbildung auf die schlichte Ebene.* Mathematische Abhandlungen, Hermann Amandus Schwarz zu seinem fünfzigjährigen Doktorjubiläum am 6. August 1914 gewidmet von Freunden und Schülern, Berlin, 1914.

2. *Bizonyos, a Fourier- és Laplace-féle sorokkal értelmezett középgörbéről és középfelületekről.* Matematikai és Természettudományi Ertesítő, Budapest, XXXII. kötet, 1914.

3. *Über trigonometrische Polynome.* Journal für die reine und angewandte Mathematik, Bd. 146, Berlin, 1915.

4. Szerkeszti a *Mathematikai és Fizikai Lapok* (23. évfolyam, Budapest, 1914) matematikai részét.

Fellner Frigyes l. t.

A nemzeti vagyon becslése. A kir. magy. Tudomány-Egyetem által jutalmazott pályamű. Budapest 1893.

A kiegészítő vagyonadó és szerepe a magyar egyensadórendszerben. (Társadalom- és gazdaságpolitikai könyvtár. Szerkeszti Földes Béla egyetemi tanár. 2. füzet.) Budapest, 1895.

A tőzsde megadóztatása. A Magy. Tud. Akadémia által dicsérettel kitüntetett munka. Írták dr. Hegedüs Loránt és dr. Fellner Frigyes. Budapest, 1895.

Adalék mezőgazdasági hitelpolitikánkhoz. Jelzáloghitel-, személyhitel- és földbirtokpolitika. Budapest, 1897.

Adópolitikai dolgozatok. Adóreform, Egyházi adók, Fénytűzési adók. (Különlenyomat a „Közgazdasági Ismeretek Tára“-ból.) Budapest, 1898.

A Járulékbirtokok rendszere és alkalmazása Magyarországon. Előszóval ellátta Hieronymi Károly. A Magyar Tudományos Akadémia által jutalmazott munka. Budapest, 1900.

Földbirtokjogunk reformjához, tekintettel a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetére. (Magyar Jogászegyleti Értekezések. XXI. köt. 6. füz. 186.) Budapest, 1901.

L'évaluation de la richesse nationale (Institut International de Statistique, VIII. Session. Budapest, 1901. Série des rapports et communications N. 26.).

A magyar nemzeti vagyon becslése tekintettel egyéb államokra. A nemzetközi statisztikai intézetnek Budapesten tartott VIII. ülése elé terjesztett jelentés. Budapest, 1901.

Die Schätzung des [Volkseinkommens. (Internationales Statistisches Institut. IX. Tagung. Berlin, 1903.)

A nemzeti jövedelem becslése. Budapest, 1903.

Das System der Rentengüter und seine Anwendung in Ungarn.

Mit einem Vorworte von Karl Hieronymi. Von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften preisgekrönt. Berlin, 1905.

A jelzálogtehermentesítés („Új földtehermentesítés“) kérdéséhez. Különlenyomat a budapesti kir. magy. Tudomány-Egyetem nemzetgazdasági és statisztikai Seminariumának 25 éves fennállása emlékére Földes Bélának átnyújtott: „Ünnepi dolgozatok a társadalomtudományok köréből“ című műből. Budapest, 1905.

Zur Frage der Hypothekarentlastung. („Neuen Grundentlastung“.) Budapest, 1907.

A nemzetközi fizetési mérleg és alakulása Magyarországon. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. (Magyar Közgazdasági Könyvtár. Szerk. Földes Béla.) Budapest, 1908.

Die Zahlungsbilanz Ungarns. Ein Beitrag zur Lehre von der Internationalen Zahlungsbilanz im Allgemeinen. (Wiener Staatswissenschaftliche Studien herausgeg. von Edmund Bernatzik und Eugen v. Philippovich. VIII. Band.) Wien u. Leipzig 1908.

La dette hypothécaire et les charges publiques des immeubles en Hongrie. Paris, 1909.

Az ingatlanok megterhelése Magyarországon. Budapest, 1911

A valuta rendezése Magyarországon különös tekintettel a készletek megkezdésére. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. Budapest, 1911.

Die Währungsreform in Ungarn mit besonderer Rücksicht auf die Aufnahme der Barzahlungen. Im Auftrage der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. (Manz'sche k. u. k. Hofverlags- und Universitäts-Buchhandlung.) Wien 1911.

Die Reform der direkten Steuern in Ungarn. (G. Schanz Finanzarchiv XXX. Jahrgang. Band 1.)

Das Volksvermögen Österreichs und Ungarns. (Institut International de Statistique, XIV. Session. Wien, 1913. Rapports Nr. 24.

Ausztria és Magyarország nemzeti vagyona. Budapest, 1913.

Magyarország mezőgazdasága és a gazdasági közeledés Németországhoz. (Különlenyomat a Budapesti Szemle 1915. évi 465. sz.-ból.)

Die Landwirtschaft Ungarns und die wirtschaftliche Annäherung zum Deutschen Reich. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. 1915.)

Továbbá nagyobb cikkek, mint például: *A törzsöröklés és a magyar földbirtok* (Közgazdasági Szemle 1903. évfolyam), *Jövedelmi adó* (Közgazdasági Lexicon II. kötet) és több cikk a *Révai Nagy Lexikona*-ban.

Ujságcikkek :

Magyarország és Ausztria gazdasági erőaránya. (Magyar Pénzügy 1896 április 16, 23, 30, május 14 és 21.)

Der ungarische Block. (Neues Pester Journal 1906 november 13.)

Zur Frage der Rückwanderung. (Neues Pester Journal 1907 december 25.)

- Ungarn und die Bankvorlage.* (Neue Freie Presse 1910 decz. 3.)
Zur Verlängerung des Moratoriums. (Pester Lloyd 1914 aug. 11.)
Az új járadékkölcsön. (Világ 1914 november 15.)
Die ungarische Kriegsanleihe. (Neue Freie Presse 1914 nov. 28.)
Ungarns wirtschaftliche Annäherung an Deutschland. (Fremdenblatt, Abendausgabe 1915 július 30.)

Finkey Ferencz l. t.

1. *A gyorsított bűnvádi eljárás és a rögtönbíráskodás.* Bűnügyi Szemle III. évf. 37—55. l.
2. *A folytatólagos váltóhamisítás.* Ugyanott 214—220.
3. *A patronage a háború alatt és a háború után.* Ugyanott 385—397.
4. *A büntető perjog tankönyve.* IV. kiadás. Első részlet. 1—320. l. Budapest, Grill Károly kiadóvállalata.

Földes Béla r. t.

1. *Az áldozat egyetemleges jelentősége az erkölcsi és physikai világban.* (Religio, január.)
2. *Adalékok Marx Károly ismeretéhez.* (Közgazdasági Szemle, január.)
3. *Unsere wirtschaftliche Beziehungen zu Deutschland.* (Die Zeit, márczius 2.)
4. *Hass u. Objektivität.* (Pester Lloyd, márczius 13.)
5. *A háborús pénzügy.* (Fremdenblatt, husvéti szám.)
6. *Die Befreiung des Geldmarktes vom englischen Monopol.* (Neue Freie Presse, április 10.)
7. *List Frigyes és hazánk.* (Akadémiai előadás, május 10.)
8. *Vámunió.* (Kelet Népe, Das junge Europa, május.)
9. *Probleme der Zukunft* (Ugyanott, június.)
10. *Zur Theorie des internationalen Handels.* (Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik, Jena, Band 104, 763—807. II.)
11. *Ein unbekanntes Memorandum Friedrich List's über das Verkehrsvesen Ungarns.* Ungarische Rundschau, IV. Jahrg. 2. Heft.
12. Szerkesztés: *Magyar közgazdasági könyvtár I—XVIII.*

Giesswein Sándor l. t.

I. A tavalyi kimutatás pótlása:

46. Könyvismertetés: *Luntzer-Melich: Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes.* Kath. Szemle 1901. évf. 277—279. l.

47. Könyvismertetés: *Erdőssi Károly: Szociális vezérkönyv.* Kath. Szemle 1904. évf. 612—614. l.

48. *Évi jelentés* a Szent István-Társulat irodalmi működéséről. A Szent István-Társ. 1904. máj. 20-án tartott L. rend. közgy. Jegyzőkönyve 3—8. l. (Melléklet a Kath. Szemle 1904. évi jún. füzetéhez.)

49. *A spiritizmus jelenségeinek történeti hitelessége.* Bölcséleti Folyóirat 1904. évf.

50. *Évi jelentés* a Szent István-Társulat irodalmi működéséről. A Szent István-Társulat 1905 május 18-án tartott LI. r. közgy. Jegyzőkönyve 2—6. l. (Mell. a Kath. Szemle 1905. évf. jún. füzetéhez.)

51. *Évi jelentés* a Szent István-Társulat irodalmi működéséről. A Szent István-Társulat 1906 május 17-én tartott LII. r. közgy. Jegyzőkönyve 2—9. l. (Mell. a Kath. Szemle 1906. évf. júniusi füzetéhez.)

52. *Évi jelentés* a Szent István-Társulat irodalmi működéséről. A Szent István-Társulat 1907 május 2-án tartott LIII. r. közgy. Jegyzőkönyve 2—6. l. (Mell. a Kath. Szemle 1907. évf. júniusi füzetéhez.)

53. Könyvismertetés: *Jászi Oszkár: Új Magyarország felé.* Kath. Szemle 1907. évf. 859—864. l.

54. *Évi jelentés* a Szent István-Társulat irodalmi működéséről. A Szent István-Társulat 1908 május 7-én tartott LIV. r. közgy. Jegyzőkönyve 2—8. l. (Mell. a Kath. Szemle 1908. évf. júniusi füzetéhez.)

51. Könyvismertetés: *Jehlička Fer. dr.: Társadalmi kérdés és Ethika.* Kath. Szemle 1908. 1016—17. l.

56. *Évi jelentés* a Szent István-Társulat irodalmi működéséről. A Szent István-Társulat 1909 május 6-án tartott LV. r. közgy. Jegyzőkönyve 2—9. l. (Mell. a Kath. Szemle 1909. évf. jún. füzetéhez.)

57. *Évi jelentés* a Szent István-Társulat irod. működéséről. A Szent István-Társulat 1910 április 26-án tartott LVI. r. közgy. Jegyzőkönyve (Kath. Szemle 1910. évf. 570—575. l.)

58. *Évi jelentés* a Szent István-Társulat irodalmi működéséről. A Szent István-Társulat 1911 május 11-én tartott LVII. r. közgy. Jegyzőkönyve 2—9. l. (Mell. a Kath. Szemle 1911 júniusi füzetéhez.)

59. *Évi jelentés* a Szent István-Társulat irodalmi működéséről. A Szent István-Társulat 1912 május 23-án tartott LVIII. r. közgy. Jegyzőkönyve 3—6. l. (Mell. a Kath. Szemle 1912. évf. júniusi füzetéhez.)

60. Könyvismertetés: *Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása.* Kath. Szemle 1913. évf. 213—217. l.

61. *Évi jelentés* a Szent István-Társulat irodalmi működéséről. A Szent István-Társulat 1914 márczius 19-én tartott LX. r. közgy. Jegyzőkönyve 2—7. l. (Mell. a Kath. Szemle áprilisi füzetéhez.)

62. *A szociális kérdés és a keresztény-szociálizmus.* Budapest, Szent István-Társulat kiadása 1914. 35 l.

II. Az 1915. év folyamán megjelent:

1. *Egyén és Társadalom.* (Székfoglaló.) Felolvasta 1914 deczember 7-én. Budapest, a M. T. Akad. kiadása 1915. 76. l.
2. *A háború és a társadalomtudomány.* Budapest, 1915. 61. l.
3. *A békés jövő reménységei.* A Nő 1915. 1. sz. 4—6. l.
4. *Nemzetközi jogot a népeknek.* A Nemzetközi Élet 1915. 5—7. sz. 49—51. l.
5. *Internacion rajton alt la popolaj!* (Az előbbinek rövidített eszperantó fordítása.) La Verda Standardo 1915. 9. sz.
6. *Est-il admissible que la paix future sanctionne l'annexion de n'importe quel pays contre la volonté de ses habitants.* (Válasz körkérdésre.) La Voix de l'Humanité Lausanne. 1915 márczius 20. sz. (26.) 1—2. l.
7. *Wofür kämpft man?* Erwiderung von Präl. Dr. Alexander Giesswein. Die Menschheit (Bern) 1915. évf. július 31.—augusztus 7. sz. (24—25.)
8. *Auf welche Weise können wir einen wahren Frieden erwarten?* Kath. Kirchenzeitung (Salzburg) 1915 augusztus 26. sz. (34.) 379—380. l.
9. *A háború szociális problémái.* Nemzetközi Élet 8—9. sz. 75—78. l. és Igaz Szó 1915 szeptember 12. sz.
10. *A pápaság és a világ békéje.* Egyházi Közlöny 1915 szeptember 24. és október 1. sz. (39., 40.)
11. *Évi jelentés* a Szent István-Társulat irodalmi működéséről. A Szent István-Társulat 1915. évi márczius 18-án tartott LXI. r. közgy. Jegyzőkönyve 2—8. l. (Mell. a Kath. Szemle 1915 áprilisi füzetéhez.)
12. *E. M. Roloff's Lexikon der Pädagogik* (Freiburg, Breisgau) számára a *Sprache, Kindersprache, Entwicklung d. Sprache és Welt-sprache* címűszók.
13. *Französische und deutsche Katholiken über den Krieg.* Blätter für zwischenstaatliche Organisation. 1915. Sept. 243—246. l.
14. A *Nemzetközi Élet* szerkesztője (1914. évi október óta).

Hankó Vilmos l. t.

1. *Chemia és ásványtan,* a polgári leányiskolák használatára. VII. kiadás. Lampel R. könyvkereskedése.
2. *Chemia és áráismeret* I—II. IV-dik kiadás. A kereskedelmi iskolák használatára. Lampel Róbert könyvkereskedése (Csongor György társaságában).
3. *A magyarság ereje.* Különlenyomat a II. ker. áll. főreáliskola értesítőjéből.
Chemiai, balneológiai, egészségügyi, népszerű természettudományos cikkekért írt lapokba, folyóiratokba.
A „Magyar Balneológiai Értesítő” társszerkesztője.

Heinrich Gusztáv r. t.

1. *Tannhäuser*. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1915. Franklin, 43n lap.
2. *A Budapesti Szemlében*: A Decamerone forrásai.
3. *Az Egyetemes Philológiai Közlönyben*: Elnöki beszéd. — A mabinogion kérdése. — Oswald verses elbeszélése. — A Toldimonda német kapcsolatai. — A shakespearei drámák szerzősége. — Offerdingen Henrik az irodalomban. — Berni Detre a költészetben. — Lessing és Aristoteles. — Fessler Aur. Ignác.
4. *Az Akadémiai Értesítőben*: Főtitkári jelentés. — Jelentés a Wodianer-jutalmakról.
5. *Szerkesztés*: Akadémiai Értesítő. — Ungarische Rundschau. Olesó Könyvtár. — Régi Magyar Könyvtár. — Álshakespearei drámák.

Horváth Géza r. t.

1. *Species quatuor novae Reduviidarum generis Ulpinus Stål.* Annales historico-naturales Musei Nationalis Hungarici. XII. köt. 1914. négy ábrával.
2. *Miscellanea hemipterologica. XIII—XVII.* U. o. 1914, kilencz ábrával.
3. *A törpe egér magyarországi alakjának tudományos neve.* Álattani Közlemények. XIV. köt. 1915.
4. *Magyarországi új Psyllida.* Annales historico-naturales Musei Nationalis Hungarici. XIII. köt. 1915, egy ábrával.
5. *Monographia generis Coctoleris et affinium ad familiam Pentatomidarum pertinentium.* U. o. 1915, tizenöt ábrával.
6. Szerkesztette a Magyar Nemzeti Múzeum természetrajzi osztályainak „*Annales historico-naturales Musei Nationalis Hungarici*” cím alatt megjelenő folyóiratát.

Hutyra Ferencz l. t.

- A keleti marhavész.* 22 színes képpel 15 mellékleten és egy rajzzal a szövegben. 56 nagy 8-adr. l. Budapest, 1915.
- Was ist Schweinepest?* Zeitschr. für Infektionskrankheiten etc. 1915, 15. k., 338. l.
- Schutzimpfungen gegen die Schweinepest in Ungarn.* Internationale Agrartechnische Rundschau, 1914, 5. évf., 6. f.
- Schutzimpfungen gegen die Schweinepest.* Referátum a londoni X. Nemzetközi Állatorvosi Kongresszus számára. 1914.
- Spezifische Abbaufemente gegen Zellbestandteile von Bakterien.* Manninger Rezső dr.-ral együtt. Centralblatt für Bakteriologie, Parasitenkunde etc. I. Abt., 76. k., 456. l., 1915.
- Die Rinderpestgefahr.* Pester Lloyd 1915 július 25.

Hogyan éljünk háborús időben? Vasárnapi könyv. 1915, 22. f.
 Vezeti a *Köztelek* cz. gazdasági lap állategészségügyi rovatát; munkatársa a *Kolle* és *Wassermann-féle Handbuch der Pathogenen Mikroorganismen* és a *Kraus* és *Levadíti-féle Handbuch der Technik und Methodik der Immunitätsforschung* cz. kézikönyveknek; állandó referense a *Jahresbericht über die Fortschritte auf dem Gebiete der Lehre von den pathogenen Mikroorganismen* és a *Jahresbericht über die Leistungen auf dem Gebiete der Veterinärmedizin* cz. gyűjtőmunkáknak.

Illés József l. t.

1. *Ethnologikus comparativ módszer és jogtörténet.* Jogtudományi Közöny. 1895. (XXX. évf. 2. sz. 11. l., 3. sz. 21. l., 4. sz. 27. l.)
2. *Jogtörténeti seminarium.* Jogtud. Közl. 1896. (XXXI. évf. 19. sz. 146 l.)
3. *Jogtörténeti irányok.* Jogtud. Közl. 1896. (XXXI. évf. 35. sz. 273. l., 36. sz. 282. l., 37. sz. 290. l.)
4. *Az újkori alkotmányfejlődés elemei.* (XV. század második fele és XVI. század.) Egyetemes európai jogtörténeti tanulmány. Budapest, 1898. 240 I—III. l.
5. *Az istenítéletek.* M.-Sziget, 1899. 53 l.
6. *Az Anjou-kori társadalom és az adózás.* Budapest, 1900. 91 lap.
7. *A magyar házassági vagyonzog az Árpádok korában.* Budapest, 1900. 67 l.
8. *A magyar szerződési jog az Árpádok korában.* Budapest, 1901 (Magy. Jogászegyl. Érték. XXII. köt. 4. füz. 194.) 147 l.
9. *Az örökvallás (fassio perennalis).* Jogtudományi Közl. 1901. (XXXVI. évf. 46. sz. 339. l.)
10. *Hajnik Imre.* (1840—1902.) Jogállam. 1902. (I. évf. VIII. füz. 637. l.)
11. *A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában.* Budapest, 1904. (M. Tud. Akad. Érték. a társ. tud. köréből. XIII. köt. 3. sz.) 111 lap.
12. *Adalék a magyar magánjogi kodifikáció történetéhez.* Magy. Jogászság 1904. (III. évf. 24. sz. 496. l.)
13. *A Magy. Jogászegylet huszonöt éves működése.* Budapest, 1904. Melléklet a Jogt. Közl. 1904. 46. sz.-hoz 12 l.)
14. *Öröklés a női vagyonban az Árpádok korában.* Budapest, 1906. (Különlenyomat a Nagy Ferencz-émlékkönyvből.) 13 l.
15. *Werböczy.* Jogállam. 1907. (VI. évf. 9. füz. 683. l.)
16. *A magyar társadalom és állam szervezete a honfoglaláskor.* Budapest, 1908. (Különlenyomat az „Árpád és az Árpádok“ című Csánki D. szerkesztésében megjelent történelmi emlékműből.) 16 folio lap.

17. *A jobbágyság társadalmi és jogi helyzetének megalakulása* (1301—1526.)¹ Közgazdasági Szemle 1908. (XXXII. évf. 39. köt. 3. sz. 186. lap.)

18. *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története.* Budapest, 1910. I—XVI. 335 l.

19. *A jogtörténeti kutatás módszertani követelései és a vármegyék eredete.* Budapest, 1912. (Különlenyomat a Concha-emlékkönyvből. Ünnepi dolgozatok Concha Győző egyetemi tanársága negyvenéves emlékére. 134 és köv. l.)

20. *Jogtörténet és jogfejlődés.* Budapest, 1914. (Különlenyomat a Balogh Jenő-emlékkönyvből. 208. l.)

21. *Czikkék a Pallas Magyar jogi Lexicon I—VI. köteteiben, Révai Nagy Lexicon I—XIII. köteteiben.*

Ismertetések, bírálatok.

1. *Az ági öröklés kérdése.* (Jelentés és vélemény.) Jogtud. Közl. 1898. (XXXIII. évf. 2. sz. 9. l.)

2. *Corpus Juris Hungarici. 1000—1608.* Jogtud. Közl. 1899. (XXXIV. évf. 45. sz. 321. l.)

3. *A magyarok kivándorlása Amerikába.* Máramarosi Lapok 1899. (XIV. évf. 50., 51. sz.)

4. *A pénzbüntetés reformja.* Közgazdasági Szemle 1900. (XXIV. évf. 12. sz. 953. l.)

5. *Magyar házassági vagyonjog és önálló nemzeti fejlődés.* Huszadik Század, 1900. (I. évf. 11. sz. 381. l.)

6. *A német világbirodalom.* Közgazdasági Szemle 1900. (XXIV. évf. 7. sz. 540. l.)

7. *Corpus Juris Hungarici. 1608—1835.* Jogtud. Közl. 1901. (XXXVI. évf. 18. sz. 141. l.)

8. *A járadékbirodatok.* Huszadik század. 1901. (II. évf. 377. l.)

9. *Gazdaság és jog.* Közgazd. Szemle 1901. (XXV. évf. 26. köt. 6. sz. 916. l.)

10. *A magyarországi latinság szótára.* (A M. Tud. Akad. megbízásából szerk. Bartal Antal.) Jogtud. Közl. 1902. (XXXVII. évf. 5. sz. 37. l.)

11. *Kína és a nemzeti imperializmus.* Közgazd. Szemle 1902. (XXVI. évf. 27. köt. 1. sz. 57. l.)

12. *Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Arpád- és a vegyesházi királyok alatt.* Századok. 1902. (XXXVI. évf. 1. füz. 69. l.)

13. *Régi jogunk és a római jog.* (Vécsey T. A Hármaskönyvhöz, majd a Magyar Törvénytárhoz esatolva volt régi jogszabályok.) Jogállam 1903. (II. évf. VIII. füz. 520. l.)

14. *Az igazság kipuhatólásának módja.* Karácsonyi János és

- Borovszky Samu közreműködésével kiadja a váradí káptalan. Jogállam. 1903. (II. évf. X. füz. 658. l.)
15. *A jövőendő gazdasági világháború.* Közgazd. Szemle 1903. (XXVII. évf. 30. köt. 2. sz. 622. l.)
16. *A Magyar Törvénytár tárgymutatója.* (1000—1902.) Jogtud. Közl. 1905. (XI. évf. 6. sz. 46. l.)
17. *A megye multja és jelene.* Budapesti Szemle 1909. (385. sz. 30—37. l.)
18. *A német jogtudomány története a XIX. században.* Történeti Szemle 1912. (I. évf. 3. füz. 437. l.)
19. *Der ruthenische Schismatikerprozess.* Pester Lloyd, 1913 december 21. (60. évf. 301. sz.)
20. *Európai kodifikációk és a magyar polgári törvénykönyv javaslata.* Jogt. Közl. 1914. (XLIX. évf. 13. sz. 125. l.)
21. *A magyar politika-tudomány.* Tört. Szemle 1915. (IV. évf. 2. füz. 269. l.)
22. *Der Weltkrieg und das Recht.* Neues Wiener Tagblatt, 1915 július 28. (49. évf. 207. sz.)
23. *Staatsrechtliche Alchimie.* Pester Lloyd, 1915 augusztus 29. (62. évf. 240. sz.)
24. *Die ungarische Sprache und der Dualismus.* Neues Wiener Tagblatt, 1915 szeptember 24. (49. évf. 265. sz.)
25. *Die Heraldik und der Dualismus.* Pester Lloyd, 1915 november 6. (62. évf. 309. sz.)

Ilosvay Lajos r. t.

1. *Gondolatok a középiskolai túlterhelésről.* Megjelent 1912-ben a dr. Schuschny Henrik-féle Emlékkönyvben, 107. l.
2. *Tükkári jelentés* a Kir. Magy. Természettudományi Társulathoz 1914 február 25-én tartott közgyűlésén. Megjelent a Természettudományi Közlöny 1914. évfolyamának márczius 1. füzetében.
3. *Elnöki megnyitó* az Országos Közegészségi Egyesület 1914 április 26-án tartott közgyűlésén. Megjelent az Egészség 1914. évf. 5-ik füzetében.
4. *A természettudományok fejlődésének főbb mozzanatai az utolsó 45 év alatt.* Elnöki megnyitóbeszéd a Kir. Magy. Természettudományi Társulat 1915 február 24-én tartott közgyűlésén. Megjelent a Természettudományi Közlöny 1915. évf. márcziusi füzetében.
5. *Éloge de Marcelin Berthelot.* A M. T. Akadémia 1911 szept. 31-iki ülésén tartott emlékbeszéd csekély változtatással készült fordítása. Megjelent a „Revue de Hongrie“ 1914. évf. áprilisi füzetében.

Inkey Béla I. t.

1891. *Románia két földtani térképe*. Földtani Közlöny XXI. köt.
 1891. *Über zwei geologische Karten Rumäniens*. Földt. Közl. XXI.
 1891. *Die Transsylvanischen Alpen vom Rotenturm-*pass bis zum Eisernen Tor**. Math. u. naturwiss. Berichte aus Ungarn IX.
 1891. *Szabó József munkája Selmeczről*. Földt. Közl. XXI. köt.
 1891. *Szabó's Werk über Selmecz*. Földt. Közl. XXI. köt.
 1892. *Jelentés a németországi agronom-geologiai felvételek szerve-
 zetéről*. M. kir. földt. intézet 1891. évi jelentése.
 1892. *A geológiai felvételek alkalmazása a mezőgazdaság terén*.
 Köztelek II. évf. 12. sz.
 1892. *Pusztá-Szt.-Lőrincz (Pest m.) vidékének talajtérképezése*
 (egy térképpel). M. kir. földt. intézet évkönyve X. köt. 3. füz.
 1893. *Agronom-geologische Aufnahmen in Deutschland*. Jahres-
 bericht d. kgl. ungar. geologischen Anstalt für 1891.
 1893. *Tájékoztató az Alföld földtani képződményeiben és talaj-
 viszonyaiban*. M. kir. földt. intézet 1892. évi jelentése.
 1894. *Zur Orientierung in den geologischen und pedologischen*
Verhältnissen der ungarischen Tiefebene. Jahresbericht der kön. ungar.
 geol. Anstalt für 1892.
 1894. *Alföldi tanulmányok*. A m. kir. földtani intézet 1893.
 évi jelentése.
 1894. *Az arad-csanádi öntözőcsatorna geologiai szelvénye*. Külön-
 lenyomat.
 1895. *Pedologisches aus der Tiefebene*. Jahresber. d. kgl. ung.
 geolog. Anstalt für 1893.
 1895. *Szabó József emlékezete*. Akadémiai Értesítő VI. k. 8. f.
 1894. *Jelentés az 1894. évben Békés és Csanád megyében végzett*
földtani felvételtől. A magy. kir. földt. intézet 1894. évi jelentése.
 1894. *A debreczeni magy. kir. gazdasági tanintézet földje* (egy
 táblával). A magy. kir. földt. intézet Évkönyve XI. köt. 2. füz.
 1896. *Mezőhegyes és vidéke agronom-geologiai szempontból*.
 A magy. kir. földtani intézet évkönyve XI. köt. 8. füz.
 1896. *Mezőhegyes und Umgebung von agronom-geologischen*
Gesichtspunkte. Mitteil. a. d. Jahrbuche d. kön. ungar. geol. Anstalt XI.
 1896. *Jelentés az 1895. évben Csongrád és Csanád megyékben*
végzett földtani felvételekről. A m. kir. földt. intézet 1895. évi jelentése.
 1896. *Bericht über die im Jahre 1895 in den Comitaten Csongrád*
und Csanád durchgeführten geologischen Aufnahmen. Jahresbericht
 der kön. ungar. geologischen Anstalt für 1895.
 1896. *Magyarország földtani alakulása és talajképződése*;
 „Magyarország földművelése“ című munkának első fejezete.
 1897. *Ungarns geologische Entwicklung und Bodenbildung*.
 Erstes Kapitel in dem Werke: „Ungarns Landwirtschaft“.

1897. *Jelentés az 1896. évben Párkány vidékén eszközölt földtani felvételtől.* A m. kir. földt. intézet 1896. évi jelentése.

1897. *Bodenverhältnisse des Gutes Pallag der kön. ungarischen landwirtschaftlichen Lehranstalt in Debreczen.* Mitteilungen aus dem Jahrbuche der kgl. ungar. geol. Anstalt B. XI.

1904. *A szentpéterfalvi rétegek korának megállapításáról.* Földtani Közlöny XXXIV. köt.

1904. *Über die Altersbestimmung der Schichten von Szentpéterfalva.* Földtani Közlöny XXXIV. köt.

1907. *De la relation entre l'état propylitique des roches andésitiques et leurs filons minéraux.* Travaux de la X. session du Congrès international géologique à Mexico 1906.

1907. *A nemzetközi geológiai congressus X. ülészaka Mexicoban 1906. nyarán.* Földt. Közl. XXXVII. köt.

1907. *Die X. Tagung des internationalen Geologen-Kongresses in Mexico 1906.* Földt. Közl. XXXVII. köt.

1908. *Mexico vulkánjairól.* Földrajzi Közlemények XXXVI. k. 8.

1908. *Des volcans du Mexique.* Földrajzi Közlemények XXXVI. k.

1909. *A Comptes rendus de la première conférence internationale agrogeologique* szerkesztése és előszava *Avant-propos.*

1910. *Az első nemzetközi agrogeológiai értekezlet munkálatai* szerkesztése és előszava.

1910. *Die Erdkunde auf der II. internationalen agrogeologischen Konferenz in Stockholm.* Petermann's geograph. Mitteil. LVII. Jahrg.

1911. *Über Nomenklatur und Klassifikation der Bodenarten.* Verhandl. der II. intern. agrogeologischen Konferenz, Stockholm 1910.

1912. *Megjegyzések dr. Pálffy Mór „Az erdélyrészi érczhegység bányáinak földtani viszonyai és ércztelerei“ című munkájához.* Földtani Közlöny XLII. köt.

1912. *Anmerkungen zu dem Werke: „Die geologischen Verhältnisse und die Erzlagerstätten des siebenbürgischen Erzgebirges“ von Dr. M. Pálffy.* Földtani Közlöny XLII.

1913. *Schumacher F.: „A rudai Tizenkét apostol-bányatársaság aranytelepei és bányászata“ című munka ismertetése.* Földtani Közlöny XLIII. köt.

1913. *Besprechung von F. Schumacher's Werk: „Die Gold-erzlagerstätten und der Goldbergbau der Rudaer Zwölf-Apostel-Gewerkschaft zu Brad in Siebenbürgen.“* Földtani Közlöny XLIII.

1914. *The Formation of the Soil of Hungary.* Journal of the Manchester Geographical Society. Part III. and IV.

Istvánffy Gyula I. t.

1. *Új szer a szőlő peronosporája ellen.* Borászati Lapok, 47. évf. 1915. 10. szám, 115—118. l.

2. *A peronoszpora elleni védekezésről tekintettel a rézgáliczhiányra.* Köztelek. 25. évf. 1915. 12. sz. 385—390. l.

3. *Tájékoztató a peronoszpora elleni védekezésszerekről.* A m. kir. központi szőlészeti kísérleti állomás és Ampelológiai Intézet kiadványa. 1915 márczius 1—8. l. és II. kiadás 1915 június. 1—8. l.

4. *A M. Kir. Ampelológiai Intézet Szőlészeti Útmutatásai.* Kiadja a m. kir. központi szőlészeti kísérleti állomás és Ampelológiai Intézet. 1915. 1—63. l.

5. *A m. kir. Ampelológiai Intézet thermostat-szobája.* Borászati Lapok melléklete: A m. kir. Ampelológiai Intézet Munkálatai. 47. évf. 1915. 41. szám.

6. *Adatok a lombritkítás ismeretéhez.* Homoki Gazda (Szeged). Sajtó alatt.

7. *A lappangási időszak értékesítése a peronoszpora elleni védekezésben.* Köztelek. Sajtó alatt.

Szerkesztette: *A M. Kir. Ampelológiai Intézet Munkálatai* cz. tanulmányosorozatot (a Borászati Lapok 25. évfolyamának mellékletét), mely az intézet szakszemélyzetének munkásságát mutatja be.

Karácsonyi János r. t.

1. *A moldvai csángók eredete.* Századok 1914. 545—61. és különlenyomat.

2. *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig.* Második, javított kiadás. Nagyvárad 1915.

3. *Kálmán király rokonsága a horvát királyi családdal.* Századok 1915. 133—42.

4. *Das Land Borodnok.* Ungarische Rundschau 1915. I. füz.

Kertész Kálmán l. t.

1. *Some remarks on Cadrema lonchopteroides Walk., with description of a new Musidora.* Annal. Mus. Nat. Hung., XII. 1914. p. 674—675., with 1. fig.

2. *Vorarbeiten zu einer Monographie der Notacanthen.* XXIII—XXXV. (XXIII. Die Gattung *Tinda* Walk. — XXIV. Über die Gattung *Artemita* Walk. sens. lat. — XXV. Die *Hermione*-Arten der aethiopischen Region. — XXVI. Die *Hermione*-Arten der indo-australischen Region. — XXVII. Die *Rhachicerus*-Arten der orientalischen Region. — XXVIII. Die *Cyphomyia*-Arten der orientalischen Region. — XXIX. Über die Gattung *Chelonomima* End. — XXX. Die Gattung *Lophoteles* Lw. — XXXI. Eine neue *Negritomyia* aus Formosa. — XXXII. Eine neue Art der Gattung *Wallacea*. — XXXIII. Die *Nemotelus*-Arten Südamerikas. — XXXIV. Dreizehn neue Gattungen der Pachygastrinae. — XXXV. Die *Evaza*-Arten der Insel Formosa.) U. o. p. 449—557., 86 rajzjal.

3. *A Magyar Birodalom Sciomyzidái.* Állattani Közlemények, XIV. 1915. p. 81—126. 5 szövegrajzzal.

4. *A magyarországi Syrphidák nemei.* Rovartani Lapok, XXII 1915. p. 1—12. 17 rajzzal.

Kováts Gyula I. t.

(Korábbi adatok az Almanach 1886—1889., 1891., 1895. és 1904. évfolyamában.)

Megemlékezés a Jogtud. Közlöny negyedévszázados (1865—1890) multjáról a Jogtudom. Közl. 1890. évi 52. számában. Külön is megjelent a Jogtud. Közlöny huszonötéves tartalommutatója élén. Budapest 1891.

Egyetemi önkormányzat. A Budapesti Hírlap 1896. évi decz. 27-iki számában.

Állami kultuszigazgatásunk. A Bp. Hírl. 1897. évi január 25-iki számában.

Magyar egyházi politika. A Bp. Hírl. 1897. július 2-iki számában.

A katolikus autonomia. A Bp. Hírl. 1897. július 16-iki számában.

Az egyházi politika folytatása. A Bp. Hírl. 1897. augusztus 24-iki számában.

Főpapságunk és az autonomia. A Bp. Hírl. 1897. szeptember 2-iki számában.

Az autonomia előkészítése. A Bp. Hírl. 1897. november 19-iki számában.

Magyar egyházi politika. A Bp. Hírl. 1897. november 24-iki számában.

Kultuszminiszterünk. A Bp. Hírl. 1898. február 25-iki számában.

Válasz Ballagi Géának a jog- és állam-tudományi oktatás reformálásának kérdésében. A Bp. Hírl. 1902. október 8-iki számában.

A gyermekek vallásáról illetőleg vallásbeli neveltetéséről. A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő föelőadvány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag. Előterjeszti az igazságügyminiszteriumban szervezett állandó bizottság vezetősége, III. kötet Budapest, Grill Károly cs. és kir. udvari könyvkereskedése 1904. 5—24. lapok. (Lásd 1904. évi Almanach: A gyermekek vallásáról.)

A berlini egyetem jubileuma. A Bp. Hírl. 1910. október 18-iki számában.

Balogh Jenő. A Bp. Hírl. 1910 november 26-iki számában.

Vallása? A Bp. Hírlap 1910. évi december 11-iki számában.

A jogi oktatás részleges reformja. A jogi oktatás részleges reformja tárgyában tartott 1911. évi január hó 2-ára egybehívott értekezlet jegyzőkönyvei. Budapest M. kir. tudományegyetemi nyomda 1911.

Jogi vizsgák. A Bp. Hírl. 1911. évi január 8-iki és 14-iki számában.

A közigazgatási tisztviselők képzéséről. Az 1911. évi Országos Jogászgylés Irományai. Második kötet. Napló. Kiadja a Magyar Jogászegylet. Budapest 1912. 326—330. lap.

Alkotmányos király. A Bp. Hirl. 1912 április 3-iki számában.

Rezolúciós törvénytárgyalás. Válasz Kmety Károly professzor úrnak. A Bp. Hirl. 1912 április 7-iki számában.

Daruváry Alajos. A Bp. Hirl. 1912 május 1. számában.

A jog- és állam-tudományi oktatásról. Rektori székfoglaló. Acta Reg. Scient. Univ. Hung. Budapestinensis. Anni 1913/14. Budapest 1914.

Mária Terézia magyar egyházi politikája. Rektori ünnepi beszéd. Acta Reg. Scient. Univ. Hung. Bdpst. Anni 1913/14. Budapest 1914.

Pázmány Péter. Budapesti szobrának leleplezése alkalmából. A Bp. Hirl. 1914 augusztus 19-iki számában.

Rektori beszámoló jelentés az 1913/14. tanévről. Acta Reg. Scient. Univ. Hung. Bdpst. Anni 1913/14. Budapest 1915.

Kétrendbeli érvénytelen államvizsgálati bizonyítvány. Nemsokára megjelenik.

Krompecher Ödön I. t.

1. *A többes magoszlás és mechanikája.* Orvosi hetilap. XXXVII évf. 1893. 53. sz.

2. *Die Mehrtheilung und deren Mechanik.* Centralblatt für Allgemeine Pathologie und Path. Anatomie. 1894. Bd. V.

3. *Die mehrfache indirecte Kernteilung.* Verhandlungen der Anatomischen Gesellschaft 1895.

4. *A többes indirekt magoszlás.* Magy. Orvosi Arch. IV. évf. 1. füzet. 1895.

5. *Die mehrfache indirecte Kernteilung.* Bergmann. 1896. Wiesbaden.

6. *Über die Mitose mehrkerniger Zellen und die Beziehung zwischen Mitose und Amitose.* Virchow's Archiv, Band 142. 1895.

7. *Über die Geschwülste, insbesondere die Endotheliome des Hodens.* Virchow's Archiv, Band 151. 1898.

8. *A heredaganatokról, főleg a here-endotheliomákról.* Magy. Orv. Arch. VII. évfolyam 5. füzet. 1898.

9. *Beiträge zur Lehre von den Plasmazellen.* Ziegler's Beiträge 1898. Band XXIV.

10. *Újabb adatok a plasmasejtek tanához.* Magy. Orv. Arch. VII. évf. 5. füzet 1898.

11. *Der drüsenartige Oberflächenepithelkrebs.* (Carcinoma epitheliale adenoïdes.) Ziegler's Beiträge, Band XXVIII. 1900.

12. *Recherches sur le traitement des animaux tuberculeux par la méthode de Landerer et sur la virulence des bacilles tuberculeux.* Annales de l'Institut Pasteur Tome XIV. 1900.

13. *Mennyiben képes az élő gümöbaczillus és a magas hő által jelölt gümöbaczillus gümökóros megbetegedést előidézni?* Magy. Orv. Arch. IX. évf. 3—4. füzet. 1900.

14. *Erythrocytenkerne lösendes Serum.* Centralbl. f. Bakteriologie. XXVIII. Band. 1900.

15. *Untersuchungen über das Vorkommen metachromatischer Körnchen bei sporentragenden Bakterien und Beiträge zur Kenntnis der Babes-Ernst'schen Körperchen.* Centralbl. für Bakteriologie. XXX. Band 1901.

16. *Über Zelltheilung.* Centralbl. für allg. Pathologie und path. Anatomie. XIII. Band, 1902.

17. *Kórboncztanai repetitorium.* (Krompecher—Verebély.) Magyar orvosi vademecum.

18. *Untersuchungen über die Virulenz der aus verschiedenen tuberkulösen Herden des Menschen reingezüchteten Tuberkelbacillen.* (Krompecher—Zimmermann.) Centralbl. für Bakteriologie. XXXIII. Band 1903.

19. *Különféle emberi gümökóros megbetegedésekből kitenyésztett tuberculosis bacillusok virulentiájáról.* (Krompecher—Zimmermann.) Magy. Orv. Arch. IV. köt. 1903.

20. *Der Basalzellenkrebs.* Gustav Fischer, Jena. 1903.

21. *A basaljsejtű rák.* Magy. Orv. Arch. IV. kötet, 1903.

22. *Die feinere Architektur der primaeren Hautcarcinome.* (Beck—Krompecher.) Dermatologische Studien. XIX. Heft, 1903.

23. *Bemerkungen zu dem Aufsätze des Herrn Sternberg: „Experimentelle Untersuchungen über die Wirkung todtler Tuberkelbacillen“ und zu der Arbeit von Herrn Engelhardt: „Histologische Veränderungen nach Einspritzung abgetödteter Tuberkelbacillen“.* Centralbl. f. Allg. Pathologie u. path. Anatomie. XIII. Band, 1902.

24. *Über Verbindungen, Übergänge und Umwandlungen zwischen Epithel, Endothel und Bindegewebe bei Embryonen, niederen Wirbeltieren und Geschwülsten.* Ziegler's Beiträge, XXXVII. Band, 1904.

25. *A hám, endothel és kötőszövet kölcsönös viszonyáról.* Magy. Orv. Arch. VI. kötet 1905.

26. *Entstehung der Basalzellenkrebs.* Zeitschrift f. Krebsforschung. 3. Band, 1905.

27. *Kristallisation, Fermentation, Zelle und Leben.* Bergmann, Wiesbaden 1907.

28. *Zur Frage des Basalzellenkrebses.* Berliner klin. Wochenschr. 1907. No. 29.

29. *A typhus exanthematicus kórokozója.* (Krompecher-Goldzieher-Ángyán.) Orvosi hetilap 1908.

30. *Zur Histogenese und Morphologie der Mischgeschwülste der Haut sowie der Speichel und Schleimdrüsen.* Ziegler's Beiträge XLIV. Band. 1908.

31. *Über die Beziehungen zwischen Epithel und Bindegewebe bei den Mischgeschwülsten der Haut und der Speicheldrüsen und über das Entstehen der Karcinosarkome.* Ziegler's Beiträge XLIV. Band. 1908.

32. *Protozoonbefunde bei Typhus exanthematicus.* (Krompecher-Goldzieher-Ángyán.) Centralbl. für Bakteriologie Originale L. Bd, 1909.

33. *Zur Anatomie, Histologie und Pathogenese der gastrischen und gastrointestinalen Sklerostenose.* Ziegler's Beiträge XLIX. Band. 1910.

34. *Über Oedem-Sklerose namentlich auch bei Arteriosklerose.* Centralbl. f. Allg. Pathologie und path. Anatomie XXII. Band. 1911.

35. *Über die Beziehungen des kleinzelligen Scirrhus des Magens zu der gastrointestinalen Sklerostenose („gutartige Pylorus hypertrophie“ Cruveilhier, „Linitis plastica“ Brinton, „Angeborene Pylorusstenose“ Maier-Landerer) und zum Schrumpf- bzw. Feldflaschenmagen.* (Krompecher-Makai.) Zeitschrift für Krebsforschung 1912. Bd. 11.

36. *Zur Histogenese und Histologie des Krebses.* Zeitschrift f. Krebsforschung 1912. Bd. 12.

37. *Vergleichend biologisch-morphologische Studien betreffend die Fibroblasten und Makrophagen (Eiterphagocyten, Pseudoxanthom-, Typus Gaucher-, Malakoplakie-, Rhinoskleromzellen) des menschlichen Granulationsgewebes.* Ziegler's Beiträge LVI. Band 1913.

38. *Über Schweissdrüsenzysten der Brustdrüse und deren Krebs.* Verhandlungen der Deutschen Path. Gesellschaft. Sechzehnte Tagung. 1913. Marburg.

39. *Über pigmentierte Netze und Kristallimitationen in Lipidzellen.* Virchow's Archiv. 213. Band. 1913.

40. *A rák kóroktanáról és morfológiájáról.* Orvosképzés 1914. 1. füzet.

41. *Über den Durchbruch von Pseudoxanthomzellen durch Zylinderepithelschichten.* Verhandlungen der deutschen Path. Gesellschaft. Siebzehnte Tagung. 1914. München.

Magyary Géza I. t.

1. *A kiadói ügylet.* (Különlenyomat a Jogi Szemléből.) 1893. 133 l.

2. *A cheque.* Magy. Jogászegyl. Értekezések XI. 1895. évf. 2. f.

3. *Minő törvényhozási intézkedések kívánatosak a közönség érdekébenek megvédésére a biztosítási ügynökök képviseleti minősége és jogköre tekintetében.* Vélemény az 1896. évi jogászyűlésen. Az 1896. évi jogászyűlés irományai. 32 l. — Az ezen gyűlésen elmondott beszéde ugyanott.

4. *A magyar polgári peres eljárás alaptanai.* 1898. 395 l. Franklin-Társulat kiadása.

5. *Felülvizsgálat a polgári perrend tervezetében.* Jogtudományi Közlöny 1901. 36. évf. 14. szám.

6. *Felelbezés és felülvizsgálat a polgári perrend tervezetében.* Magyar Jogászegyleti Értekezések 1901. 21. kötet 7. füzet.

7. *Kritikai ismertetése Lévy Béla: „A kereskedelmi jog elhatárolásának kérdése kereskedelmi törvényünk revíziója szempontjából“ című művének.* Jogtudományi Közlöny 1901. 36. évf. 23. szám.

8. *A magyar polgári perjog nemzetközi vonatkozásai.* 1902. 131 oldal. Balogh Jenő-féle Jogi Értekezések 4. füzet.

9. *Értékpapírok a polgári törvénykönyv tervezetében.* 1902. 50 l. Grill kiadása.

10. *A jövőre szóló elmarasztalás.* Jogtudományi Közlöny 1902. 37. évf. 2—3. szám.

11. *A királyi ügyész szerepe a polgári perben.* Jogtudományi Közlöny 1903. 38. évf. 15—16. szám.

12. *Felülvizsgálat a polgári perrend törvényjavaslatában a képviselőház igazságügyi bizottságának módosításai szerint.* Magyar Jogászegyleti Értekezések 1903. 30. kötet 4. füzet. — Ugyanaz. Jogtudományi Közlöny 1903. 38. évf. 50. sz.

13. *A fődvarnagyi bíráskodásról szóló törvényjavaslat.* Jogállam 1904. 3. évf. 342. oldal.

14. *Kritikai ismertetése Nagy Ferencz: „A magyar váltójog kézikönyve“ IV. kiad. című művének.* Jogtudományi Közlöny 1904. 39. évf. 7. szám.

15. *Kritikai ismertetése Nagy Ferencz: „A magyar kereskedelmi jog kézikönyve“ VI. kiad. cz. művének.* Jogtudományi Közlöny 1904. 39. évf. 41. szám.

16. *A perbeli beismerés.* 1906. 255 l. Franklin-Társulat kiadása.

17. *Az elismerés a bírói gyakorlatban.* Jogtudományi Közlöny 1906. 41. évf. 2. szám.

18. *Újabb irányok a nemzetközi perjogban.* 1907. Akadémiai székfoglaló értekezés. Értekezések a Társadalmi Tudományok Köréből 13. kötet 8. szám.

19. *A kir. Kuria tehermentesítése.* 1907. 42. évf. 10. száma a Jogtudományi Közlönynek.

20. *Ungarisches Handelsrecht von 1903 bis Mai 1907.* Zeitschrift für das Gesamte Handelsrecht und Konkursrecht 1907. 60. kötet. 250 l.

21. *A nemzetközi jogvédelem alapja.* Jogállam 1907. 6. évf. 105. l.

22. *A közokiratok végrehajtása tárgyában Magyarország, Ausztria és Németország között kötendő nemzetközi szerződés előkészítése.* Magyarország Középeurópai Közgazdasági Egyesületének kiadványa. 1909.

23. Ugyanaz német nyelven is ezen cím alatt: *Die Vollstreckungsrechtshilfe zwischen Ungarn, Österreich und Deutschland.*

24. Magyarország, Ausztria és Németország középeurópai

közgazdasági egyesületeinek 1911. évi január 3—4-én Bécsben a nemzetközi jogsegély tárgyában tartott konferenciáján mint magyar előadónak felszólalásai. Ezen egyesületek 1911. évi kiadmányaiban.

25. *Az ipari bíraskodás tekintettel az ipartörvény reformjára.* A Magyar Közgazdasági Társaság 1909. május 15-én tartott közgyűlésén felolvasott értekezés. Közgazdasági Szemle 1909. 33. évf.

26. *A magyar polgári perjog nemzetközi vonatkozásai.* Jogállam. 1908, 7. évf. 603. Megjelent angol fordításban is. U. o.

27. *Beszéd, a melylyel a budapesti kir. m. tud. egyetemen, mint a jogi kar dékánja az 1909—1910. isk. évet 1909. évi szeptember hó 16-án megnyitotta.* Különlenyomat a budapesti kir. magy. tud. egyetem 1909—10. tanév irományaiból. 1910.

28. *A bécsi jogsegély-konferencia eredményei.* Jogtudományi Közlöny 1910. 45. évf. 3. szám.

29. *Észrevételek a polgári perrend törvényjavaslatához.* Jogtudományi Közlöny 1910. 45. évf. 39—42. sz.

30. *A könyvkivonati illetékesség.* Budapesti Hírlap 1910 november 25-iki számában.

31. *„Kívánatos-e, hogy törvény-zéki ügyekben a francia référéhez hasonló sürgösségi eljárás honosíttassék meg?”* Az 1911. évi országos jogászgyűlésre adott vélemények között. Az 1911. országos jogászgyűlés irományai. I. kötet 163. old. 1911. — Az ezen jogászgyűlésen elmondott beszédek ugyanott, II. kötet.

32. *A csődön kívüli kényszeregyezségről.* Az Orsz. Magyar Kereskedelmi Egyesületben tartott szakértekezlet jegyzőkönyvében. 1911.

33. *Die Verfolgung vermögensrechtlicher Ansprüche gegen fremde Schuldnerstaaten.* Ein ständiges internationales Schiedsgericht zur Entscheidung solcher Streitigkeiten. A Német Középeurópai Közgazdasági Egyesületnek 1911. évi október hó 14-én Münchenben tartott gyűléséről készített jelentésében 81. s köv. old.

34. *Vélemény a jogi oktatás részleges reformja tárgyában.* Előadva az e tárgyban 1911. évi január hó 2.-ra egybehívott értekezleten. Értekezleti Jegyzőkönyv 1911.

35. *Die neue ungarische Zivilprozessordnung.* Recht und Wirtschaft 1911. 1. évf. 230. old.

36. *Die Grundsätze der Mündlichkeit und Unmittelbarkeit in der neuen Zivilprozessordnung.* Recht und Wirtschaft. I. 1911. 403. l.

37. *Külföldi ítéletek az új polgári perrendben.* Jogállam 1911. 10. évf. 24. old.

38. *A végrehajtási jogsegély Bosznia-Hercegovinával.* A Magyar-Bosnyák-Hercegovinai Központ 1912. évi kiadványai közt.

39. *Magyar perjogi reformmozgalmak.* A Magyar Tudományos Akadémia 1911 november 12-iki osztályülésén felolvasott értekezés. Budapesti Szemle 1912. évf. 122. sz. 204. s köv. l.

40. *Ungarische Handelsgesetzgebung vom Mai 1907 bis 1912.*

Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Konkursrecht 72. k. 1912. 483. s köv. 1.

41. *A szóbeliség és közvetlenség alapelvei az új polgári perrendtartásban.* (Átvéve a Recht und Wirtschaft 1912. évfolyamában megjelent dolgozatból.) Jogtudományi Közlöny 1912. 47. évf. 40. sz.

42. Hellwig: *A német polgári perjog rendszere.* Kritikai ismeretetés. Jogtudományi Közlöny 1912. 47. évf. 43. szám.

43. *Emmer Kornél emlékezete.* Felolvasatott a Magyar Filozófiai Társaság 1913 február 26-án tartott ülésén. A Magyar Filozófiai Társaság kiadmánya. 1913.

44. *Magyar polgári perjog.* 1913. 996 l. A Franklin-Társ. kiad.

45. *Elnöki zárásó* a Magyar Jogászegylet 1913. évi ülésén. Magyar Jogászegyleti Értekezések. 1913. évf. Új folyam VI. köt. 44. füz.

46. *Korunk igazságszolgáltatásának vezéreszméi.* A Magyar Jogászegylet 1912. évi őszi működését megnyitó közgyűlésen felolvasott értekezés. Magyar Jogászegyleti Értekezések. Új folyam VII. kötet 52. füzet. 1913.

47. Ugyanaz kivonatban. Jogtudományi Közlöny 1913. 48. évf. 46. szám.

48. *A polgári perrendtartás alapelvei* című műben (Értekezés-sorozat. Kiadta a Magyar Jogász Egylet): I. fejezet. Területi, időbeli, személyi hatály és XII. fejezet. Személyállapotot tárgyazó perek.

49. *A végrehajtási jogsegély Magyarország és Ausztria között.* Kiadta Magyarország Középeurópai Közgazdasági Egyesülete 1914.

50. *Die örtliche Zuständigkeiten nach d. neuen ungarischen Zivilprozessordnung.* Gerichtshalle 58. évf. 1914. 6—7. füzet.

51. *A törvényes vélelmek jogi természeté.* Jogállam 1914. 13. évf. 185. l.

52. *A harmadik moratoriumi rendelet.* Jogállam 1914. 13. évf. 624. l.

53. *A békemozgalmak és a világháború.* 1914 december 11-ikén a budapesti tudomány-egyetem dísztermében tartott előadás. Megjelent a „Háborús előadások a budapesti kir. magy. tudomány-egyetemen“ 1915. című műben. Ugyanez megjelent a Budapesti Szemle 1915. évfolyamában és több más tudományos lapban.

54. *A bizonyítás az új polgári perrendben.* Jogállam (perrendtartási füzet) 1915. 14. évf. 1—2. szám.

55. *Az új polgári perrend életbelépésének küszöbén.* Jogtud. Közlöny 1915. 1. sz.

56. *Jogi oktatásunk reformja.* Jogállam 1915. 14. évf. 9—10. füz.

Mahler Ede l. t.

1. *Az egyiptológia hazánkban.* (Budapesti Szemle, 1912.)

2. *Aramaens papyrusokmányok.* (IMIT. 1912.)

3. *A halsymbolum Egyiptomban.* (Filoz. Társaság közleményei, 1913, XLV. füzet.)
4. *Ásatások Egyiptomban.* (Arch. Értesítő, 1913.)
5. *Beöthy Zsolt egyiptológiai gyűjteménye a budapesti Tudomány-Egyetemen.* Bevezetés az ókori egyiptomiak művészet- és kultúr-történetébe. (Budapest, 1913.)
6. *Az ókori egyiptomiak tanítási és nevelési intézményei.* (A Pedagóg. Társaság közleményei, 1914.) *
7. *Vallástörténeti és vallásbölcseleti tanulmány az ókori egyiptomiakról.* (Filoz. Társaság közleményei, 1914, XLVIII. füzet.)
8. *Adalék az egyiptomi ó-birodalom chronológiájához.* (Arch. Ért., 1914.)
9. *Ägyptologisches aus Ungarn.* (Ungar. Rundschau, 1912.)
10. *Das Fischsymbol auf ägyptischen Denkmälern.* (Zeitschr. d. Deutschen Morgenländ. Gesellschaft, 1913, Bd. LXVII)
11. *Ein alter jüdischer Grabstein im Ungar. Nationalmuseum.* (Zeitschr. d. Deutsch. Morgenländ. Ges., 1914, Bd. LXVIII.)
12. *Die chronologische Bedeutung von ערבים und עירבים* (Zeitschr. d. Deutsch. Morgenländ. Ges., 1914, Bd. LXVIII.)
13. *Notes on the funeral statuettes of the ancient egyptians.* (Proceedings of the Soc. of Biblical Arch. London, 1912.)
14. *The Jackal-Gods on the Ancient Egyptian Monuments.* (Proceedings of the Soc. of Biblical Arch. 1914.)
15. *Die Unterwelt im Glauben der alten Ägypter.* (Sajtó alatt.)
16. *Handbuch der jüdischen Chronologie.* (Sajtó alatt.)
17. *Ókori chronologiai kutatások.* (Sajtó alatt.)
18. Ismertetések és kisebb közlemények.

Márki Sándor r. t.

1. *Kresznerics Ferencz leveleskönyve.* Budapest, 1914. 8-r. 49 .
2. *Magyar középkor.* Budapest, 1914. 8-r. 293 l.
3. *Háborús előadások a kolozsvári egyetemen.* (Szerkesztés.) Kolozsvár, 1915. 8-r. VI + 257 l.
4. *Háborús beszédek.* Doctoravatások alkalmával a kolozsvári egyetemen. Kolozsvár. 1915. 8-r. 64 l.
5. *Magyar uralom az Adrián.* Budapest, 1915. Kis 8-r. 48 lap.
6. *A magyarok története.* Polg. leányisk. számára. 3. kiadás. Budapest, 1915. 8-r. 142 l. (Átdolg. Pallós Albert.)
7. *Földrajz.* Felsőbb leányisk. számára. I. füzet. Budapest, 1914. 8-r. 126 l.
8. *A történelem mérlegén.* M. Kultura, IV., 177—189. l.
9. *A háború parainézisa.* U. o. V., 145—152. és 207—212. ll. s a Háborús előadások közt, 87—112. l.

10. *Katonai tudományok az egyetemen.* M. Paedagogia, 1915. 20—28. l.
11. *Az iskola és a háború.* Elnöki megnyitó a Tanárkörben. Tanáregyl. Közl. 425—428. l.
12. *Véghelyi Dezső emlékezete.* Balaton, 9—10. sz.
13. *Mátyás király szobránál.* Beszéd. Estilap, 1914., 302.
14. *Nép és király.* Beszéd szoborleplezésnél. Kárpátok Öre. (Alkalmi füzet, két kiadásban.) 4—8. l.
15. *Rectori beszédek a kolozsvári egyetem Actáiban.*
16. *Könyvismertetések a Századokban és a Tört. Szemlében.*
17. *Magyar történelmi cikkek Révai Nagy Lexikonában, XII—XIII.*

Matlekovits Sándor r. t.

1. *Die handelspolitischen Formen einer wirtschaftlichen Annäherung.* Neue Freie Presse, 1915. IV. 25.
2. *A háború és az ipari élet.* Budapesti Szemle, 1915. V. füzet.
3. *Zolltrennung und Zolleinheit.* Pester Lloyd, 1915. VI. 10.
4. *Magyarország pénzügye és a háború.* A háború és a jövő-beu.
5. *Vámegyesülés Németországgal.* Egy német-magyar-osztrák vámunio. Budapesti Szemle, 1915. XI. füzet.

Méhely Lajos r. t.

1. *A legkisebb emlős állat Magyarországon.* Öt szövegrajzzal. Állattani Közlemények, XIII, 1914. p. 153—161.
2. *A háború biológiája.* Természettudományi Közlöny, 1915. p. 2—28.
3. *Herman Ottó emlékezete.* Természettud. Közl., 1915. p. 73—90.
4. *Herman Ottó.* Budapesti Szemle, 1915. p. 208—216.
5. *Bécs vagy Wien?* Budapesti Hírlap, 1915. 79. sz.

Mihalik József l. t.

1. *Intézményeink és a háború.* Múzeumi és Könyvtári Értesítő, IX. évf. 1—26. l.
2. *A kultúra munkásai a harcztéren.* U. o. 26—28. l.
3. *A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények működése és fejlődése az 1914. évben.* U. o. 40—131. l.
4. *Magyar Képzőművészek Lexikona.* (Könyvbírálat.) U. o. 141—142. l.
5. Szerkesztette a Múzeumi és Könyvtári Értesítő IX. évfolyamát és néhai Gerely Józseffel együtt a „Magyar Minervá*-nak, a magyar országí múzeumok és könyvtárak czimkönyvének V. kötetét. Budapest, 1915. 1127 lap.

Mocsáry Sándor I. t.

1. *Magyarország fémdarázsai*. Rovartani Lapok, XIX. 1912. p. 129—131. és a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Veszprémben tartott XXXVI. vándorgyűlésének munkálatai. 1913. p. 74—76.
2. *Két új Hymenoptera-faj*. — *Species Hymenopterorum duae novae*. Rovartani Lapok, XIX. 1912. p. 131—132.
3. *Bogarászati élményeim*. U. o. XX. 1913. p. 147—156.
4. *The Chrysididae of the Philippine Islands*. The Philippine Journal of science. Vol. III. Sec. D. Nr. 4. 1913. p. 287—291.
5. *A British Museum fémdarázsai*. Rovartani Lapok, XX. 1913. p. 169—170.
6. *Chrysididae in insula Formosa a Joanne Sauter collectae*. Annales Musei Nationalis Hungarici. XI. 1913. p. 613—619.
7. *Chrysididae plerumque exoticae novae*. Ibidem. XII. 1914. p. 1—72.

Munkácsi Bernát r. t.

1. *Vámbéry Armin tudományos munkássága*. Budapesti Szemle, 1914. évf. 87—112. és 243—274. l. (U. a. különnyomatban is.)
 2. *Professor Hermann Vámbéry 1832—1913*. (Az előbbinek német fordítása.) Ungarische Rundschau, III. évf. 513—532., IV. évf. 88—113. és 386—408. l.
 3. *Zum Problem der Székler Runenschrift*. Keleti Szemle XIV. évf. 225—239. l.
 4. *Der „Alpdämon“ im Ungarischen und Türkischen*. Ugyanott 216—223. l.
 5. *Ungarisch bakcsó „Ardea nycticorax“*. U. o. 351. l. — *botor „albern“*. U. o. 352. l.
 6. *Türkisch burun „Nase“*. U. o. 352. l.
 7. *Der Ausdruck „Gesicht des Schwertes“*. U. o. 352. l.
 8. *Das ungarische Wort tapló „Zunder, Feuerschwamm“*. U. o. XV. évf. 346—7. l.
 9. *Ungarisch borz „Dachs“*. U. o. 347—8. l.
 10. *Das türkische Wort für „Faust“*. U. o. 348—9. l.
 11. *Sérény „agilis, alacer“*. U. o. 349—350. l.
 12. *Ismertetés: W. Bang: Osttürkische Dialektstudien und der komanische Marienpsalter nebst seiner Quelle*. Göttingen, 1914. U. o. 318—330. l.
- Szerkesztés: Keleti Szemle (Revue Orientale). Közlemények az ural-altaji nép- és nyelvtudomány köréből. XV. évfolyam (1914—15). Szerkeszti dr. Kunos Ignác társaságában.*
- Sajtó alatt: Vogul Népköltési Gyűjtemény. II. kötet, 3. füzet. Hősköltészet és hősélet. Nyelvi és tárgyi magyarázatok.*

Nagy Ernő l. t.

1. *Magyarország Közjoga*. VII. kiadás. Budapest, 1914. Athenaeum.
2. Közjogi cikkek a Nagy Lexikon különböző köteteiben. II. kiadás.
3. A nagymélt. Vallás- és közoktatásügyi miniszter úr megbízásából számos alkotmánytani tankönyv bírálata.

Némethy Géza r. t.

Commentarius exegeticus ad Ovidii Epistulas ex Ponto. Budapest, 1915. Akadémia, 86. l.

Ónodi Adolf l. t.

1. *Az orrbajok okozta szemüregi, koponyán belüli és agyi szövődményekről*. Budapesti Orvosi Ujság 1914.
2. *Az orrműtétek után beálló látás-zavar és vakság*. Orvosi Hetilap, 1914.
3. *Az orrbajok okozta ellenoldali látás-zavarok és vakság*. Orvosi Hetilap, 1914.
4. *Az orrmelléküregbántalmak az első életévben*. Orvosi Hetilap. 1915.
5. *Harcztéri orr- és gégegyógyászati esetek*. Orvosi Hetilap, 1915.
6. *Über die oculo-orbitalen, intrakraniellen und cerebralen Komplikationen nasalen Ursprunges*. Medizinische Klinik, 1914.
7. *Über die postoperative Sehstörungen und Erblindungen nasalen Ursprunges*. Zeitschrift für Augenheilkunde, 1914.
8. *Über die kontralateralen Sehstörungen nasalen Ursprunges*. Zeitschrift für Augenheilkunde, 1914.
9. *Die Nasennebenhöhlenerkrankungen in den ersten Lebensjahren*. Jahrbuch für Kinderheilkunde, 1915.
10. *Über die Lehre von den Augenleiden nasalen Ursprunges*. Archiv für Laryngologie, 1915.

Ortvay Tivadar r. t.

1. *Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok*. Magyar Tört. Emlékek. I. oszt. XXXIX. k. Ismertetés: *Történelmi Szemle*. Budapest, 1915. IV. évf. 3. füz.
2. *Az ázsiai-törökországi ásatások ügyében mondott szakjelentés*. Budapest, 1915. Kiadja a M. Tud. Akadémia.
3. *Temes vármegye és Temesvár város története*. II-ik köt. I. r. és IV. köt. Oklevelek. (Sajtó alatt.)

Pauler Ákos 1. t.

1. *A fogalom problémája a tiszta logikában.* Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből; kiadja a Magy. Tud. Akadémia. I. k. 5. sz.

2. *A correlativit is elve.* Athenaeum. Új folyam. I. k. 1. sz.

Platz Bonifác 1. t.

1. *Az ember helye a természetben.* Magyar Kultúra 1914 decz. 20.
2. *Der Pithecanthropus erectus* Unsere Welt 1914. Godesberg. Heft 10/11.

3. *Földrajzi Szemle.* Katholikus Szemle 1915 január.

4. *W. Johansen. Elemente der exakten Erblichkeitslehre.* 1913. Jena. Ismertetés és Kritika. Katholikus Szemle 1915 márczius.

5. *Gubányi Károly. Ausztrália.* Ismertetés. Kath. Szemle 1915 április.

6. *Bérmálás a szegedi tanyákon.* Élet 1915 május 23.

7. *Domonkos István. Szentföldi zarándokút.* Győr, 1915. Ismertetés és kritika. Magyar Kultúra 1915 augusztus 5.

Rados Gusztáv r. t.

A felsőbbfokú kongruenciák elméletéhez. (Mathematikai és Természettudományi Értesítő 1. köt.)

Egy a geometriában fellépő számelméleti probléma. (U. o. 3. köt.)

Az algebrai függvények elméletéhez. (U. o. 3. köt.)

A determinánsok elméletéhez. (U. o. 4. köt.)

A szérbontható alakok elméletéhez. (U. o. 4. köt.)

Az n-edrendű elliptikus függvények különböző meghatározásairól. (U. o. 4. köt.)

A térbeli görbék elméletéhez. (U. o. 8. köt.)

Az orthogonális helyettesítések elméletéhez. (U. o. 10. köt.)

Új soralakok az „e” számára. (U. o. 11. köt.)

A semidefinit quadratikus alakok elméletéhez. (U. o. 13. köt.)

Az adjungált quadratikus alakok elméletéhez. (U. o. 14. köt.)

Az adjungált bilineár alakok elméletéhez. (U. o. 14. köt.)

Az orthogonális helyettesítések együtthatói között fennálló feltételei egyenletek. (U. o. 16. köt.)

Indukált lineár helyettesítések. (U. o. 16. köt.)

Indukált helyettesítések csoportjai. (U. o. 17. köt.)

Az indukált helyettesítés karakteristikus egyenletének tényezőkre való felbontása (U. o. 17. köt.)

Adalék az algebrai resolvensok elméletéhez. (U. o. 17. köt.)

Az orthogonális helyettesítések elméletéhez. (U. o. 18. köt.)

Adalék a szabályos sokszögek elméletéhez. (U. o. 22. köt.)

- Az általános körosztási egyenlet discriminánsa.* (U. o. 22. köt.)
Stationarius simuló síkok. (U. o. 24. köt.)
A Sylvester-féle resultans analogonja a lineár differenciálegyenletek elméletében. (U. o. 24. köt.)
Adalékok az egységgyökök elméletéhez. (U. o. 26. köt.)
Kronecker egyik algebrai tételéről. (U. o. 26. köt.)
A több ismeretlenű congruenciák elméletéről. (U. o. 27. köt.)
A magasabb fokú congruenciák elméletéből. (U. o. 29. köt.)
A magasabb fokú congruenciák elméletének egyik kérdéséről. (U. o. 33. köt.)
Wilson tételének analogonja. (U. o. 33. köt.)
A másodfokú binom congruenciák megoldásának feltétele. (U. o. 33. köt.)
A Laplace-egyenlet gyökereiről. (Math. és Fizikai Lapok 1. köt.)
Egy minimum-probléma elemi tárgyalása. (U. o. 2. köt.)
A ciklikus determinánsok elméletéhez. (U. o. 4. köt.)
Egy igen egyszerű mechanikai igazságnak matematikai tárgyalása. (U. o. 7. köt.)
Adalék az algebrai resolvensok elméletéhez. (U. o. 10. köt.)
Zur Theorie der Kongruenzen höherer Grades. (Journal für die reine und angewandte Mathematik 99. köt.)
Die Diskriminante der allgemeinen Kreisteilungsgleichung. (U. o. 131. köt.)
Zur Theorie der Determinanten. (Mathem. u. naturw. Berichte aus Ungarn 7. köt.)
Zur Theorie der Raumkurven. (U. o. 8. köt.)
Zur Theorie der orthogonalen Substitutionen. (U. o. 10. köt.)
Zur Theorie der adjungierten Substitutionen. (U. o. 10. köt.)
Adjungierte quadratische Formen. (U. o. 14. köt.)
Zur Theorie der adjungierten bilinearen Formen. (U. o. 14. köt.)
Über die Bedingungsgleichungen zwischen den Coefficienten der orthogonalen Substitutionen. (U. o. 16. köt.)
Inducierte lineare Substitutionen. (U. o. 16. köt.)
Gruppen induzierter Substitutionen. (U. o. 17. köt.)
Über die Faktorenerlegung der charakteristischen Gleichung der inducierten Substitution. (U. o. 17. köt.)
Notes sur les Substitutions Orthogonales (U. o. 18. köt.)
Beitrag zur Theorie der algebraischen Resolventen. (U. o. 18. köt.)
Beitrag zur Theorie der regulären Vielecke (U. o. 22. köt.)
Zur Theorie der adjungierten Substitutionen. (Math. Annalen 48. köt.)
Sur une théorie des congruences à plusieurs variables. (Annales scientifiques de l'école normale supérieure, 27. köt. 1910.)
Sur la théorie des congruences de degré supérieur. (U. o. 30. köt. 1913.)

Jelentés a Bolyai-jutalomról. (Akad. Értesítő 17. köt.)

Zur ersten Verteilung des Bolyai-Preises. (Math. Annalen 62. köt.)

Rapport sur le Prix Bolyai. (Bulletin des Sciences Mathématiques Tome 30. és a „Rendiconti del Circolo Mathematico di Palermo“ 21. köt.)

Zur Theorie der adjungierten quadratischen Formen. (Verhandlungen des ersten internationalen Mathematiker-Kongresses in Zürich 1897.)

Über die Wendeberührungsebenen der Raumkurven. (Atti del IV. congresso internazionale dei Matematici Roma 1908.)

Sur la théorie des racines de l'unité. (Rendiconti del Circolo Matematico di Palermo 36. köt.)

Emlékbeszéd Kronecker Lipót k. tagról. (Emlékbeszédok a M. T. Akadémia tagjairól 9. köt. 5. sz.)

König Gyula rendes tag emlékezete. (U. o. 17. köt. 3. sz.)

Rektori megnyitó beszéd a m. kir. József-műegyetem 1911/12. tanévének megnyitásakor. (Műegyetemi beszédok 1911/12.)

Beszámoló beszédok a m. kir. József-műegyetem 1912/13., 1913/14. tanéveinek megnyitásakor.

Beszámoló jelentése a m. kir. József-műegyetem 1913/14. tanévről. (Budapest, 1914.)

Julius König. Pester Lloyd 1913.

Rácz István l. t.

1. *Tormay Béla l. t. emlékezete.* A Magy. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédok. 1915. 17. k. 4. sz.

2. *Terjeszthet-e a banána élősködő férgeket?* Természettudományi Közlöny. 1915. 47. k. 55. l.

3. *A veszettséggel való fertőzés gyanújának megállapítása és a veszettség elleni védőoltások.* Állatorvosi Lapok. 1914. 365. l.

4. *A kórjelzésre alkalmas hullarészek és egyéb vizsgálati anyagok kiválasztása és kezelése.* Uo. 1915. 7. és 13. l.

5. *A pneumatosus vagy levegőbetegség.* Uo. 1915. 10. sz.

6. *Mérgezett és fertőzött halak.* Halászat, 1915. 12. sz.

7. *Idegen test okozta reczés gyomorgyulladás sipolylyal.* Állatorvosi Lapok. 1915. 63. l.

8. *Az állategészségügyi szolgálat Bulgáriában és a magyar érdekek.* Az Ujság. 1915 szept. 19.

9. *The Journal of Parasitology,* a quarterly devoted to Medical Zoology. Ismertetés. Állattani Közlemények. 1915. XIV. k. 2—3. f.

10. *Édesvízi halászat és halgazdaság.* Ismertetés. Állatorvosi Lapok. 1915. 102. l.

Kisebb közleményeket irt az *Állatorvosi Lapok,* *Állattani Közlemények* és *Természettudományi Közlöny* című folyóiratokba.

Állandó referense a *Jahrestericht über die Leistungen auf dem Gebiete der Veterinärmedizin* és a *Jahresbericht über die Fortschritte auf dem Gebiete der Lehre von den pathogenen Mikroorganismen* cz. évkönyveknek.

Szerkeszti az *Állatorvosi Könyvtárt*, továbbá az *Állatorvosi Lapok* és a *Közlemények az összehasonlító élet- és kórtan köréből* cz. folyóiratokat (az utóbbi kettőt dr. Zimmermann Ágostonnal). Szakszerkesztője és munkatársa a *Révai Nagy Lexikon*-nak. Tagja az *Oesterreichische Wochenschrift für Tierheilkunde* és a *The Journal of Parasitology* szerkesztő-bizottságának.

Schaffer Károly I. t.

1. *Az agyvelői akaratos pálya egy eddig nem ismert részének anatómiájáról és jelentőségéről.* Matematikai és természettudományi értesítő 1915.

2. *Anatomischer Beitrag zur Frage der cerebellaren Pyramide.* Neurologischer Centralblatt 1915. Nr. 718.

3. *Zur genaueren histologischen Charakteristik der Ganglienzellschwellung.* Neurologisches Zentralblatt 1915. Nr. 14.

4. *A háború és az idegrendszer megbetegedése.* Budapesti Szemle 1915 márczius.

5. *Zur Kenntnis der normalen und pathologischen Neuroglie.*

6. *Gibt es eine cerebello-olivare Bahn?*

7. *Erster Bericht über die Tätigkeit des Budapester interakademischen Hirnforschungsinstituts (1912—1915.)*

8. *Der Kleinhirnanteil der Pyramidenbahn (die cerebellare Pyramide).*

(5—8: Hirnpathologische Beiträge. Berlin. Verlag von Julius Springer 1915.)

Schmidt József I. t.

1. *Az idg. flexio genesisének problémája.* Nyelvtud. V. 111—126. 166—184.

2. *J. Charpentier, Die Desiderativbildungen der indoiranischen Sprachen.* Nyelvtud. V. 149—152.

3. *P. Carolidis, Bemerkungen zu den allen kleinasiatischen Sprachen und Mythen.* Nyelvtud. V. 152—154.

4. *F. Cordenons, Le iserizioni venete-euganel decifrate ed interpretate.* Nyelvtud. V. 154—156.

5. *Gerecs Sz. Ferencz, A Cippus Abellanus.* Nyelvtud. V. 156—158.

6. *Pitroff Pál, Kálidásza: Urvaszi.* E. Ph. K. XXXIX. 124—126.

7. *H. Sperber, Über den Affekt als Ursache der Sprachveränderung.* E. Ph. K. XXXIX. 222—224.

8. *L. v. Schroeder, Arische Religion. I. E. Ph. K. XXXIX. 413—419.*

9. *Az általános és idg. összehasonlító nyelvtudomány és az indo-iráni philologia körébe vágó czikkek. Tolnai-féle Lexikon. V. köt. passim.*

Schneller István l. t.

1. *Középiskolai reformról és annak egyik alakjáról.* Orsz. Középiskolai Közlöny 1915. VI. 209—229., VII. 273—281., VIII. 321—330., IX. 370—380. l.

2. *Neveléstudományi munkák keletkezéséről.* Magyar Paedagogia 1915. évf. 3—4. sz. 113—126. l.

3. *Kéziratban: Apáczai Csere — Comenius; — Bél Mátyás — Francke.*

Sebestyén Gyula l. t.

1. *A magyar rovásírás hiteles emlékei.* A M. Tud. Akadémia archaeologiai bizottságának megbízásából írta — — 18 műmelléklettel és 46 ábrával. 2-rét. Kiadta a M. Tud. Akadémia.

2. *Bucszutató Nagy Géza l. tag ravatalánál 1915 febr. 6-án.* Akadémiai Értesítő XXVI. köt. 1915. 3. füz. és Ethnographia 1915. 1. füzet.

3. *Nagy Géza †. Nekrolog.* Történelmi Szemle. 1915. 3. füz.

4. *A magyar rovásírás középkori emléke Bolognában.* Előadás a M. Tud. Akadémia II. oszt. 1915 ápr. 12-én tartott ülésén. (Megjelent a fenti 1. sz. II. könyvének II. fejezete gyanánt.)

5. *Szamosközy István rovásírásos emlékei.* Előadás a M. Néprajzi Társaság 1915. évi febr. 26-án tartott ülésén. (Megjelent a fenti 1. sz. II. könyvének V. fejezete gyanánt.)

6. *Huszonöt év! A M. Néprajzi Társaság jubileuma alkalmából.* Ethnographia. 1914. 5—6. füz.

7. *A legrégebb „Ispiláng”.* U. o.

8. *Gönczy Ferencz „Göcsej” cz. művének bírálata.* U. o.

9. *Ipolyi népmese-gyűjteményéről.* A Kisfaludy-Társaság M. Népköltési Gyűjteményének „Ipolyi Arnold népmese-gyűjteménye” cz. XIII. kötetében és az Ethnographia 1915. 1. füz.

10. *Északi tanulmányút.* — — jelentése oroszországi, finnországi, svédországi, norvégiai, dániai és mecklenburgi tanulmányútjáról. A M. Nemzeti Múzeum sajtó alatt lévő 1913. évi Jelentéséből az Ethnographia 1915. 2—3. füz.

11. *Az „Attila-kincs” fetírateinak ügye. II. Sum cuique.* (Válasz Németh Gyulának.) IV. „A nagyszentmiklósi kincs revíziója” (Dr. Supka Géza megfejtésének bírálata). U. o. 4—5. füzet.

12. *Tájékoztató a Folklore Fellows néphagyományt kutató nem-*

zetközi tudományos szövetség magyar osztályának a Magyar Néprajzi Társasággal, a Kisfaludy-társasággal és a Magyar Nemzeti Múzeummal együtt megindított országos gyűjtéséhez. Összeállította — és dr. Bán Aladár. Az Ethnographia 1912. évi f. 200. s köv. lapjainak 12,000-ik bővített különnyomata.

13. Szerkeszti a Magyar Néprajzi Társaság folyóiratát, az *Ethnographiát*.

14. Szerkeszti a Kisfaludy-Társaság *Magyar Népköltési Gyűjteményének* új folyamát.

'Sigmond Elek l. t.

I. Önállóan megjelent munkái.

1. *A maltose-hydrolysis reactio-sebességéről*. Bölcsészdoktori értekezés. Kolozsvár, 1898.

2. *Mezőgazdasági chemia*. Budapest, Kir. Term. Tud. Társulat. 1904.

3. *A könnyen átsajátítható phosphorsav jelentősége és meghatározása talajaink trágyaszükségletének megállapítása céljából*. A Magy. Tud. Akadémiától jutalmazott pályamű. Budapest, 1906. Math. és Term. Tud. Közlemények XXIX. köt.

II. Eredeti kutatások magyar nyelven.

A Magy. Chem. Folyóiratban :

4. Adatok két gazdasági növényünk termelési feltételeihez. VI. 1900. 4—7. f.

5. A keményítőféleségek sajátságairól. VII. 1901. 1. f.

6. Adatok a talaj asszimilálható foszforsav-tartalmának meghatározásához. VII. 1901. 49. f.

7. Újabb adatok a talaj foszfortrágya-szükségletéről. VII. 1901.

8. A különféle alakban lévő nitrogén trágyázó hatásáról. IX. 1903. 10—12. f.

9. Adatok a szikes talajokban előforduló káros sók meghatározásához. X. 1904. 8—10. f.

10. A tiszamenti kötött sziklatalajok chemiai összetétele. XII. 1906. 1—2. f.

11. Az ásványok és talajok chemiai összetételének új kifejezés-módja XIII. 1907. 11—12. f.

12. A trágyák hatásának tényezői. XVI. 1910. 1—3. f.

13. A chemiai talajvizsgálati módszerek tanulmányozása. I. közlemény XX. 1914. 1—2. f.

14. Tábori laboratorium a mérgezett vizek helyszíni felismerésére. XX. 1914. 11. f.

15. A chemiai talajvizsgálati módszerek tanulmányozása, különös tekintettel a mesterséges zeolithok bázistkicsérőlo képességére. II. közlemény XX. 12. f. és XXI. 1—4. f. (1914—15.)

A Magyarhoni Földtani Közölnyben :

16. Alföldünk szikeseinek válfajairól. XXXVI. 1906. 389—403. l.

17. A talajelmálásról és az ásványtani talajelemzés hasznosságáról. XXXVIII. 1908. 179—189. l.

18. A talaj sósavas kivonatának készitési módjáról. XLIV. 1914. 3—4. f.

19. A talaj mechanikai és fizikai vizsgálati módszereiről. Előadta a Földtani Társulat 1913, novemberi ülésén. Megjelenés alatt áll.

Kísérletügyi Közleményekben :

20. Tanulmány a tengeri és dohány tápanyagfelvétéléről. III. 1900. 1. f.

21. Új chemiai módszer a talajban előforduló asszimilálható foszforsav meghatározására. III. 1900. 6. f.

22. A növénytáplálkozással összefüggő talajismereti kérdések tanulmányozása. IV. 1901. 2. f.

23. A békéscsabai öntözött réten végzett sómeghatározásokról. V. 1902. 2. f.

24. A különféle nitrogéntrágyák hatásának tanulmányozása, különös tekintettel az istálló és zöldtrágyára. V. 1902. II. f.

25. Újabb tapasztalatok a szikes talajokról. VI. 1903. 2. f.

26. A szikes talajok tanulmányozása. VIII. 1905. 3. f.

27. Tanulmány a tengeri fejlődéséről és táplálkozásáról. Floederer S.-ral közös közlemény. VIII. 1905. 5. f.

28. Különféle foszforsavvegyületek átsajátíthatóságáról. IX. 1906. 2. f.

29. Újabb tapasztalatok a kötött sziklatalajok megjavításáról. IX. 1906. 2. f.

30. A valódi szóda, vagy sziksós talajok egyes válfajairól. IX. 1906. 2. f.

Vízügyi Közleményekben :

31. Jelentés az 1910. évben a szikesek javítása érdekében végrehajtott kísérletekről és tanulmányokról. 1911. évf. 2. f.

32. Új módszer a talaj nedvességnek a helyszínen való meghatározására. 1912. évf. 5. f.

33. Szakvélemény a hortobágyi szikes terület talajának minőségéről. 1913. évf. 3. f.

34. A békéscsabai sziklatalajok fizikai tulajdonságai. 1915. évf. 5. füzet.

III. Eredeti kutatások külföldi nyelven.

35. Beiträge zur Einwirkung der Diastase auf unverkleisterte Stärke. Wochenschr. f. Brauerei 1897. 33. sz.
36. Die Geschwindigkeit der Maltose-Hydrolyse. Zeitschr. f. phys. Chemie. XXVII. 1898. 3. f. 385—400. 1.
37. Über die Stoffaufnahme zweier Kulturpflanzen. Journ. f. Landw. 1900. 251. 1.
38. Expériences préliminaires pour déterminer dans la terre végétale la partie dite assimilable de l'acide phosphorique. Ann. de la Science Agronomique française et étrangère. 2. Serie, 6. ann. 1900. Paris.
39. Ein neues Verfahren zur Bestimmung der leicht löslichen Phosphorsäure im Boden. Wiener Landw. Ztg. 52. évf. 42. sz.
40. Beiträge zur Frage des Düngerwertes verschiedener Stickstoffdünger, mit besonderer Rücksicht auf Gründünger und Stallmistdünger. Landw. Versuchsstat. LIX. 1903. 179—215. 1.
41. Salnitersboden. Österr. Landw. Wochenbl.
42. Über die Anwendung des Krauseschen Verfahrens zur Bestimmung der Qualität der Zuckerrübe. Oesterr.-Ung. Zeitschr. f. Zuckerind. u. Landw. 1905. évf. 1. f.
43. Über die Alkaliböden Mittelungarns. Wiener Landw. Ztg. 1905. évf. 70.
44. Über die Szikbodenarten des ungarischen Alföld. Földt. Közl. Suppl. Bd. XXXVI. 1906. 439. 1.
45. Über die Verwitterung der Böden und die Nützlichkeit der mineralogisch-petrographischen Bodenanalyse. Földt. Közl. Suppl. Bd. XXXVIII. 1908. 220. 1.
46. Méthode chimique pour déterminer la réserve dite assimilable de l'acide phosphorique dans la terre arable. Ann. de la Science agron. franc. et étrange. 3. Sér., 1. ann. 1906. t. II.
47. Über die praktische Bedeutung der chemischen Bodenanalyse. Zeitschr. f. d. landw. Versuchswesen in Oesterreich 1907. évf. 581—603. 1.
48. Chemical Method for the détermination of the Available Phosphoric Acid in Soils. Journ. of the Amer. Chem. Soc XXIX. 1907. 6. sz.
49. Erfahrungen über die Verbesserungen von Alkaliböden. Intern. Mitt. f. Bodenkunde I. 1911. 1. f.
50. Introduction of a new therminology in indicating the chemical composition of minerals and soils. Intern. Mitt. f. Bodenkunde. III. 1912. 2. f.
51. Studien über die Herstellung der heissen Salzsäurelösung für die chemische Bodenanalyse. Földt. Közl. Suppl. Bd. IV. 1914. 376. 1.
52. Über die Methoden der mechanischen und physicalischen Bodenanalyse u. o. megjelenés alatt áll.

53. Beiträge zur ausführlichen chemischen Analyse des Bodens
Intern. Mitt. f. Bodenkunde. IV. 1914. 4—5. f.

54. Ueber die Charakterisierung des Bodens auf Grund des
salzsauren Bodenausuges und des Basenaustauschvermögens. Intern.
Mitt. f. Bodenkunde. V. 1915. 3. f.

IV. Kongresszusokon vagy szaküléseken közlött tanulmányok.

55. A VIII. nemzetk. mezőg. kongr. Bécsben, 1907. május hó
23-iki ülésén: Über die praktische Bedeutung der chemischen Boden-
analyse.

56. Az I. nemzetk. agrogeologiai értekezlet, Budapesten, 1909
április hó 17-iki ülésén: Über die Bedeutung der chemischen Boden-
analyse im Gebiete der agrogeologischen Forschungen und der
Bodenkartierung. Megjelent német és magyar nyelven az értekezlet
munkálataiban.

57. U. a. értekezleten április hó 20-án a Mezőhegyesen tartott
kirándulás alkalmával a helyszínen bemutatásokkal kapcsolatos elő-
adás: Die Beschreibung der bei den Aufnahmen der Szikböden im
freien Felde benutzten Bodenuntersuchungsmethoden. Megjel. u. o.
német és magyar nyelven.

58. Az alkalm. chem. VII. nemzetk. kongr. London, 1909
május 31-iki ülésén előterjesztett két értekezés:

Valne of Soil Analysis in the Study of Alkaline Soils.

Contribution to the Unification of terms in Soil- and Mineral-
Analysis.

Kivonatban megjelentek a kongresszus kiadványaiban.

59. Az amerikai hivatalos mezőg. chemikusok XXXIII. évi
összejövetelén Washingtonban, november 14—16., elnök felkérésére
ismertette saját mezőg.-chemiai tapasztalatait és összehasonlította az
amerikai és hazai mezőgazdasági viszonyokat. Megjelent a: Procee-
dings of the twenty-third ann. convent. of the Association of Offic.
Agric. Chemists, Washington, D. C. 1906. 188—190. l.

60. A II. nemzetk. agrogeologiai értekezlet 1910 augusztus hó
19-iki ülésén Stockholmban: Über die Grundfragen bei der Zuberei-
tung der Bodenlösungen für chemische Analyse. Megjelent az értekezlet
kiadványában.

61. A magyar vegyészek I. orsz. kongresszusának 1910 novem-
ber hó 8-iki ülésén, Budapesten: Megoldásra váró gyakorlati feladatok
a mezőg. chemia köréből. Megjelent a kongresszus kiadványában és
a Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője 1910. évi 39. számában.

62. A IX. orsz. gazdakongresszus 1911 május hó 6-iki ülésén
Budapesten: Alföldi szikeseink javítása. Megjelent a kongresszus
hivatalos Naplójában, 492—498. l.

63. Az Orsz. Magy. Gazd. Egyesület 1911 február hó 20-iki ülésén: A szikések javítási módja. Megjelent a Mezőg. Szemle 1911. évf. április és májusi számában.

64. A Magy. Mérnök- és Építész-Egylet 1911 május hó 12-iki ülésén: A folytonos és közvetlen szeszfinomítás tudományos alapelvei és gyakorlati előnyei. Megjelent az egyesület Közlönye 1911, 30. sz.

65. U. o. 1913 január hó 17-iki ülésén: Az élelmiszerellenőrzés szervezéséről. Megjelent a Vegyészeti Lapok, 1913 január hó 22-iki sz.

66. A nemzetk. kémiai talajvizsgálati bizottság 1914 ápr. hó 23-iki ülésén, Münchenben: Bericht über die Arbeiten der Internationalen Kommission für die chemische Bodenanalyse. Megjelent az Intern. Mitt. f. Bodenkunde 1914. évf. 4—5. füz.

67. A magyar kémiai talajvizsgálati bizottság 1914 június 21-ik értekezletén Magyaróváron: Cserhádi emlékezete és a nemzetközi kémiai talajvizsgálati bizottság müncheni értekezletének eredményei. Megjelent a Mezőgazdasági Szemle 1914. évf.

V. Ismeretterjesztő és népszerű előadások.

68. A Kir. Magy. Term. Tud. Társulat 1909. évi népszerű előadó estélyén: 1. A mezőg. növények legfontosabb táplálóanyagai. 2. A gazd. növények táplálóanyagai a talajban. 3. A talajból elhasznált táplálóanyagok mesterséges pótlása. Megjelentek a Term. Tud. Közl. 510—511. sz. 1910. év.

69. A Magy. Mérnök- és Építész-Egylet 1910 november 30-iki ismeretterjesztő előadóestélyén: A cukor jelentősége, termelése, gyártása és hamisítása. Megjelent a Term. Tud. Közl. 529. f. 1911. év.

70. A Magy. Chemikusok Egyesülete, 1911 márczius 15-iki ülésén: A talajelemzés különböző céljairól. Megjelent a Magy. Chemikusok Lapja, 1911. évf. 7—9. sz.

71. A Népszerű Főiskolai Tanfolyam 1912/13. I. sor. 1912 november 14., 21., 28. december 5 és 12-iki estélyein: Válogatott fejezetek a mezőg. chemia-technologia köréből. CXVI. Syllabus.

VI. Ismeretterjesztő közlemények.

Term. Tud. Közlöny és Pótfüzetekben:

72. A denitrifikációról LIX. Pótf. 1901.

73. A talaj mésztartalmának és szénsvartartalmának meghatározása. Közl. 1904. év 414. f.

74. Az enzimekről LXXXII. és LXXXIII. Pótf. 1906.

75. A lipáz gyakorlati alkalmazásáról. LXXXII. és LXXXIII. Pótf. 1906.

76. A salétrom újabb forrásáról. Közl. 1907. év, 459. f.

77. A gyümölcsök tápláléértékéről. Közl. 1908. év, 465. f.

78. A fahamu és faszénpor értékesítéséről. Közl. 1908. év 469. f.
 79. A mezőgazdasági chemia mai jelentősége és jövője. Közl. 1909. év 487. f.
 80. Cserháti Sándor. Pótf. 1909. év XCV. sz.

Magy. Chemiai Folyóiratban :

81. Mezőg. chemiai referatumok, 1900. évtől kezdőleg. Windisch R.-dal közösen.
 82. Külföldi tapasztalataim a mezőgazdasági és mezőgazdasági műszaki chemikusok munkaköréről. XIV. 1908. 4—5. f.

Kísérletügyi Közleményekben :

83. Jelentés az amerikai szikestalajok javítására vonatkozó tanulmányokról. X. 1907. 3. f.
 84. Az északamerikai Egyesült-Államok kísérlet és tanügyének smertetése. XI. 1908. 2. f.

Mezőgazdasági Szemlében :

85. Az amylo-eljárás, vagyis a keményítőt ezukrosító gombák gyakorlati alkalmazásának egy újabb módja. 1899. évf.
 86. A növénygyökerek váladékának jelentőségéről a talaj és növények trágyaszükségletét illetőleg 1899. évf.
 87. Az összefüggés a kulturnövények tápanyagfelvétele és trágyaszüksége között. 1899. évf.
 88. Néhány újabb tapasztalat a vízről, mint termelési tényezőről. 1899. évf.
 89. A lauchstätti kísérleti gazdaságban végzett zöldtrágyázási kísérletek ismertetése. 1900. évf.
 90. Az alkali talajokról. 1900. évf.
 91. Előzetes közlemény a talajban előforduló assimilálható foszforsav mennyiségének meghatározásáról chemiai úton. 1900. évf.
 92. Minő alapokra fektessük talajismeretünket. 1901. évf.
 93. A humusz eredetéről és fajtáiról. 1901. évf.
 94. Van-e összefüggés a talaj geologiai eredete és táplálóanyaggazdagsága, ill. a talaj becsértéke között? 1901. évf.
 95. Az amerikai sós (alkali-) talajokra vonatkozó vizsgálatokról az öntözési miveletekkel kapcsolatban. 1902. évf.
 96. A különféle nitrogéntrágyák jelentőségéről hazánkban. 1903. évf.
 97. A magyar Alföld veszedelme. 1903. évf.
 98. Műtrágyázási kísérletek tengeri alá. 1904. évf.

99. A mésznitrogénről. 1905. évf.
100. A halak táplálkozásáról. 1906. évf.
101. Az amerikai hatsoros árpáról. 1907. évf.
102. Az egyiptomi alkalitalajokról. 1907. évf.
103. A sörárpa minősítésének jelentőségéről. 1907. évf.
104. Új módszer a szikések megjavítására. 1908. évf.
105. A konzervipar jelentősége. 1915. évf.

Köztelek cz. gazd. szaklapban :

106. Algir és tunisz foszfortelepeiről. 1899. évf.
107. Miféle tényezők okozzák a legnagyobb veszteséget az istállótrágyában ? 1899. évf.
108. Mikor alkalmazunk szuperfoszfát helyett Thomassalakat ? 1899. évf.
109. A talaj trágyaszükségletéről és a talajelemzésről. 1900. évf.
110. Minő talajok igényelnek mésztrágyát ? 1901. évf.
111. Az orosz talajosztályozási rendszer, tekintettel hazai viszonyainkra. 1901. évf.
112. Néhány tapasztalat hazai sziktalajunkról. 1902. évf.
113. A zöldtrágya és istállótrágya hatásának összehasonlítása. 1903. évf.
114. A pillangósvirágnak szerepéről a talaj nitrogénkészletét illetőleg. 1903. évf.
115. Zalka Zs. Mezőgazdasági Szeszgyártás cz. munkájának bírálata. 1903. évf.
116. A pillangósokkal együttélő talajbakteriumokról. 1903. évf.
117. Két gyakorlati kérdés a Thomassalak vásárlását illetőleg. 1903. évf.
118. A szikes talajokban előforduló sók és a növényzet viszonyáról. 1903. évf.
119. A békéscsabai rét talajában talált sók minősége és mennyisége. 1903. évf.
120. A káros sók mennyiségi viszonyainak fontosságáról szikes talajainkban. 1903. évf.
121. A Thomassalak és szuperfoszfát viszonylagos hatóképességéről. 1904. évf.
122. Új foszforsavtrágya. 1904. évf.
123. Adalék a magyar borok és azok hamujának összetételéhez. 1905. évf.
124. A mezőgazdasági kémiai eredete, tudományos és gyakorlati jelentősége. 1905. évf.
125. Alföldi szikeseink osztályozásáról. 1905. évf.
126. A keményítőcukor mezőgazdasági jelentőségéről. 1906. évf.
127. A berlini Bolle-féle mintatejcsarnok. 1906. évf.

128. Az amerikai húsfeldolgozó gyárákról. 1906. évf.
 129. A tej szilárd poralakban. 1907. évf.
 130. Az egyiptomi öntözés vízforrásáról. 1907. évf.
 131. A tejhomogénizáló készülék gazdasági jelentőségéről.
 1907. évf.
 132. A talajról és egyéb termelési viszonyokról Egyiptomban.
 1907. évf.
 133. Hogyan védekeznek a szárazság ellen az amerikai gazdák.
 1908. évf.
 134. A talajvizsgálatok gyakorlati jelentőségéről. 1911. évf.
 135. A talajvizsgálatok gyakorlati czéljairól. 1911. évf.
 136. A magyar talajvizsgálati értekezlet. 1911. évf.
 137. A cukorrépa minőség szerinti eladásának nehézségei.
 1912. évf.
 138. A mezőgazdasági vegytan feladata a háború alatt és után.
 1915. évf.
 139. 1912-től kezdve a Nemzetk. Mezőgazdasági intézet Közleményei cz. mellékletben a talajjavítások és vízügy rovatának vezetése és az idetartozó francia közlemények magyar ismertetése.

Más szaklapokban :

140. A Steffen-féle cukorgyártási eljárásról. Vegyészeti Lapok, 1908. év. 14. sz.
 141. A tápszertörvény kérdéséhez. U. o. 1909. év. 24. sz.
 142. Hozzászólás a műegyetemi oktatás ügyében. Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője. 1909. évf. 43. sz.
 143. A II. nemzetk. agrogeologiai konferencia. Magy. Chemikusok Lapja. 1910.
 144. Miként itéljük meg a piaczi húsárúk táplálkozási értékét. Állattenyésztési Szemle. 1911. évf. 4. sz.
 145. Hazai műtrágyafogyasztásunk és műtrágya forrásaink. Vegyészeti Lapok. 1915. évf. 17—18. sz.
 146. Gyümölcskivitelünk fejlesztése. Javaslat, a Közmunkákat előkészítő orsz. bizottság mezőgazdasági szakosztályához, megjelent a „Közmunka“ cz. folyóirat VII. (1915.) évf. 11. és 12. f.
 147. A Révai Nagy Lexikon mezőgazdasági chemia és technológia körébe vágó czímsszavak átdolgozása ill. teljesen új megírása.

Budapesti Hirlapban :

148. A délfranciaországi borpiacz válsága. 1907. június 26-iki sz.
 149. Tanulmányúton. 1907. december 29-iki sz.
 150. Az amerikai nagy húsipar. 1908. június 14-iki sz.
 151. A mezőgazdasági chemiai iparok jelentősége. 1908. aug. 12-iki sz.

Külföldi nyelven :

152. Aperçu historique de la Commission internationale pour l'étude chimique du Sol. Annuaire de la Vie Internationale. 1912. Bruxelles.

153. 1913-tól kezdődőleg a római Nemzetk. Mezőg. Intézet „Bulletin“-jeiben a talajjavítás és talajchemia körébe tartozó magyar szakközlemények kivonatos és kritikai ismertetése francia nyelven.

VII. Másokkal közös eredeti kutatások.

Vuk Mihály-lyal: 1. Adatok a paprika chemiai összetételének ismertetéséhez. Kisérl. Közl. XIV. (1911.) 5. f. németül Unters. d. Nahr. u. Genusssm. 1911. évf. 10. f.

2. Folytatólagos kutatások a paprika olajozásának felderítésére. Kisérl. Közl. XV. 1912. 2. f. németül Unters. d. Nahr. u. Genusssm. 1912. évf. 2. f.

3. Kész ételeink chemiai összetétele és hőértéke. Megjelenik a Magy. Chem. Folyóiratban.

Tramics János-sal: A kukoriczaliszt mennyiségének meghatározása búzaliszt-keverékekben. Magyar Chem. Folyóirat XXI. 1915. évf. 10. és 11. f.

Sörös Pongrácz l. t.

1. *Forgách Ferencz* kortörténelmének pécsi kézírata. Századok 1915. 222—223. l.

2. *Karácsonyi: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig.* Könyvismertetés. Magyar Kultúra 320—322. l.

3. *Przemysli kártyák.* Dunántúli Hirlap 90. sz.

4. *Guzmics Izidor az 1832—1836-iki országgyűlésen.* A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1914—1915-iki tanévre. 90—107. l.

Szily Kálmán r. t.

Czikkék a „Magyar Nyelv“-ben: Bobiskum, vobiskol, X. 359. — Ragyog, X. 359. — A Murányi Vénus egy helyéhez, X. 362. — Borravaló, X. 432. — A 100-ik füzet, X. 433. — † Herman Ottó. XI. 29. — Löveg, lőszer és lövedék, XI. 30. — Baradla, XI. 40. — Két igeképzőnk történetéhez, XI. 97. — Az idegen helynevek a magyar nyelvben, XI. 168. — Mindenik, nem pedig mindenki, XI. 172. — Fölmerül, kimerül, XI. 178. — Kóta, XI. 228. — A büntet ige történetéhez, XI. 278.

Szerkesztette a „Magyar Nyelv“ X. évfolyamát Gombocz Zoltánnal, a XI-iket Melich Jánossal.

Szinnyei Ferencz l. t.

1. *Jósika Miklós leírásai és korrajza.* Akad. Értesítő 1915.
2. *Jósika Miklós.* Székfoglaló. (Akad. Értekezések a nyelv- és széptud. köréből XXIII. köt. 2. sz.) Budapest. M. T. Akadémia, 1915. 117 lap.

Szinnyei József r. t.

1. *Magyar nyelvhasználat.* Ötödik, javított és bővített kiadás.
2. *A magyar tárgyias igeragozás.* Magyar Nyelv.
3. *Hadlava, feledeve.* Ugyanott.
4. *A Halotti Beszéd olvasásához.* Nyelvtud. Közlem.
5. Kisebb közlemények a Magyar Nyelvben.
6. Szerkesztés: *Nyelvtudományi Közlemények.*

Tangl Ferencz r. t.

Energia, élet és halál. (Természettud. Közlöny.)

P. Thewrewk Emil t. t.

1. *Naplómnak az 1914. és 1915. évről szóló folytatása.* Öt kötetre oszlik. Egészben véve 384 + 388 + 288 + 384 + 300 = 1744 lapra terjedő kézirat.
2. *A Budapesti Philologiai Társasághoz intézett beszédem.* Megjelent az egyetemes Philologiai Közlöny 1915 június—júliusi füzet 491—492. lapján.

Tolnai Vilmos l. t.

1. *Prédikációs halott.* Magyar Nyelv X. 318.
2. *Hadi műszavak.* U. o. 357.
3. *Az Ön történetéhez.* U. o. 455.
4. *Adatok a magyar hanglejtés történetéhez.* Ért. egy táblázattal. U. o. XI. 51., 108., 152.
5. *Adatok az Etym. Szótárhoz.* U. o. 85.
6. *Elmél.* U. o. 179.
7. *Háztűznézni.* U. o. 180.
8. *Tintuk.* U. o. 180.
9. *Czéka.* U. o. 240.
10. *Mozi.* U. o. 323.
11. *Madách:* G. Sand Lélia cz. regényéről. Egyet. Phil. Közl. 38. évf. 739.
12. *Arany János: A tetétleni halmon.* Értek. Irodalomtört. IV. 1.
13. *Zrínyi munkáinak ismeretlen kiadása.* U. o. 114.
14. *Zrínyi Szigeti Veszedelemének alapeszméjéről.* U. o. 116.

15. *Bárány Boldizsár Katona Bánkbánjáról.* U. o. 180.
16. *Arany Nagyidai cigányaihoz.* U. o. 252.
17. *Főtűös József ismeretlen verse.* Irodrtört. Közl. 24. évf. 485.
18. *Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye.* U. o. 25. évf. 372.
19. *Komáromy Lajos emlékezete.* Nemz. Nénevelés. 36. évf. 67.
20. *Etymologische Wörterbücher der ungarischen Sprache.* Ung. Rundschau. 1915. 492.
21. *Gombocz-Melich: Etym. Szótár. Ism. Századok.* 48. évf. 631.
22. *Szinnyei. Magyar Irók.* Ism. U. o. 625.

Polyáni Tuzson János I. t.

1. *Simonkai Lajos.* Botan. Közl. 1910. 6. füz.
2. *Magyarország növényföldrajzi térképe Simonkai Lajos hagyatékából.* U. o. 1910. 6. füz.
3. *A Daphne-génusz Cneorum subsectiójáról.* U. o. 1911. 5—6. f.
4. *Harshberger I. W. Phytogeographic Survey of North America 1911 cz. munka ismertetése fejlődéstörténeti szempontból.* U. o. 1912. 3—4. füz.
5. *A Fritillaria tenella alakjai.* U. o. 1912. 3—4. füz.
6. *Növényföldrajzi megjegyzések.* U. o. 1912. 5—6. füz.
7. *Erwiderung auf Dr. A. v. Hayeks Bemerkungen.* Österr. Bot. Zeitschr. 1913. Nr. 10.
8. *A Magyar Alföld növényformációi.* Botan. Közl. 1914. 3. f.
9. *Képek a Magyar Alföld növényvilágából.* Természettudom. Közl. 1914. 600. füz.
10. *Beiträge zur fossilen Flora Ungarns (III.).* Mitteil. a. d. Jahrb. d. kgl. ung. geolog. Reichsanstalt, 1914. XXI, 8.
11. *A Magyar Alföld növényföldrajzi tagolódása.* Mathem. és Természettud. Ért. XXXIII. 1915.

Téglás Gábor I. t.

1. *Caelestis Virgo jelentősége Dáciaiban.* Archaeologiai Értesítő. XXXIV. 1914. 4—5. füz. 350—354. l.
2. *Hunyad megye középkori magyarsága,* dr. Csánki Dezső Hunyadiak kora Magyarországon IX c. (V.) köt. című munkája alapján. Ethnographia XXV. 1914. 208—217. l.
3. *Antike Schlachtfelder in Italien und Afrika.* Mit Unterstützung der kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien. Herausgegeben von J. Kromayer und G. Veith. Erste Abteilung: Italien, von J. Kromayer. Zweite Abteilung: Afrika, von G. Veith. Ismertettem Történeti Szemle. 1915. IV. 2. füz. 271—273. l.
4. *A klasszikus görög világ csataemlékei.* Studniczka Ferencz: Die griechische Kunst in Kriegsgräbern cz. előadása nyomán. (Neue

Jahrb. für class. Alterthümer. 1915 júniusi füzeté és külön kiadás Teubnernél, Lipcse.) Budapesti Szemle, 1915 szept. havi 465. füzetében, 470—480. l.

5. *Könyvbírálat*. Ortway Tivadar: Temes vármegye és Temesvár története a legrégebb időktől a jelenkorig. Pesty Frigyes irodalmi hagyatékának felhasználásával. Első kötet. Első könyv: Óskor. Második könyv: Régebbi középkor. Budapest, 1914. Századok XLIX. évf. 1915 szept.-októberi 7—8. együttes füzet 422—427. l.

6. *Tanulmányok*. Dácia határai, hadszerkezete. A Traján-oszlop helyrajzi vonatkozásai. Decebal végső menedékhelye. Bányász archaeologiai vizsgálatok.

Váczy János l. t.

Kazinczy Ferencz és kora. I. kötet. Kiadja a M. T. Akadémia.

Több tanulmánya és bírálata a Budapesti Szemle, E. Philologiai Közlöny, Irodalomtörténet és Századok című folyóiratokban.

Wlassics Gyula r. t.

I. A háborúval kapcsolatos dolgozatok és nyilatkozatok.

1. *Utazásom a háború kitörése idején*. Magyar Hirlap 1914 augusztus 17.

2. *Okok és célok* (a világháború okaival és a hadviselő felek céljaival foglalkozva). (Magyar Hirlap 1914 október 6.)

3. *Anglia mint szövetséges*. (Magyar Hirlap 1914 okt. 27.)

4. *A német világpolitika és Bülow*. (Budapesti Szemle 1914 456. szám.)

5. *A német világpolitika*. Olesó könyvtár 1765. sz.

6. *Le prince Bülow et la politique mondiale allemande „Revue de Hongrie“*. Május 15. Ez megjelent önálló füzetben is.

7. *Nyilatkozat Belgrád elestéről*. (Pesti Hirlap december 4.)

8. *Pourquoi les puissances de l'entente font la guerre*. (Revue de Hongrie 1914 október 1.)

9. *L'Angleterre comme alliée*. (Revue de Hongrie 1914 nov.)

10. *Az olasz néphangulat*. (Társaság karácsonyi szám 1914.)

11. *British Supremacy in the World* (Megjelent az „Austrian and Hungarian Notabilities on the war“ című könyvben. Supplement to „The Continental Times“.)

12. *Kinek büne a háború*. Andrássy Gyula könyvének megbeszélése és bírálata. Budapesti Szemle áprilisi füzet (1915).

13. *„Emlékezés a buziási hadgyakorlatokról.“* (A hadsereg évkönyve.)

14. A múzeumok és könyvtárak országos tanácsának ülésén elmondott nyilatkozat (Múzeumi Értesítő 1915).

II. A nemzetközi jogra vonatkozók.

15. *Das internationale Recht und der Krieg.* Pester Lloyd december 6. száma 1914. — Magyarul Jogtudományi Közlöny 1914 decz. 18-iki sz. Községek Lapja 1915 január 28-iki sz.

16. *A nemzetközi jog jövőjéről.* Megnyitó beszéd a közigazgatási bíróság teljes ülésében. Megjelent a Jogállam márczius—áprilisi füzetében (1915) Berinkey Dénes commentárjával, továbbá a Pester Lloyd, az „Ujság“ január 17-iki számában és a „Norddeutsche Monatshefte“ 2. számú füzetében Stein Lajos commentárja keretében.

17. *Le droit international dans la guerre.* Megjelent a Revue de Hongrie márczius 15-iki számában 1915, továbbá „Il diritto internazionale della guerra“ czimen az „Eco d'Italia“ márcz. 25-iki számában.

18. *A hadifogoly.* Budapesti Szemle CLXI. kötet 1915.

19. *A hadifogoly és a nemzetközi jog.* Jogállam májusi füzete 1915. Különlenyomatban könyvtárusi forgalomba bocsáttatott.

20. *Die Kriegsgefangenen und das internationale Recht.* Sajtó alatt a Breslauban megjelenő „Zeitschrift für Völkerrecht“ számára.

21. *Die Kriegsgefangenen und das internationale Recht.* Das junge Europa. (Kelet népe.) Májusi füzete.

22. *Nyilatkozatok a nemzetközi jogról, a hadi fogságról, az internálás kérdéséről és a jövőről.* Világ június 6-iki szám.

23. *A nemzetközi jog jövőjéről és az Amerikához intézett osztrák-magyar jegyzékről.* Budapesti Hírlap 1915 július 21. száma.

III. Egyebek.

24. *A főrendiház bizottságában tett nyilatkozat az immaterialis kártérítésről, a hadi jog egységes codificalásáról, a katonai és polgári bíróságok között támadt hatásköri összeütközésekről.* (Ügyvédek Lapja 1915. év 21. sz.)

25. *Die Verlängerung der Dauer des Reichstages.* Pester Lloyd 1915 április 24-iki száma.

26. *A parlament souverainitása.* Jogtudományi Közlöny 1915 április 30-iki száma. (Előbbinek magyar kiadása.)

27. *A parlament souverainitása.* Jogtudományi Közlöny 1915 június 25-iki száma. (Válasz Grecsák Károly cikkére.)

28. *Jogerő a közigazgatási intézkedések területén.* Jogállam jún. füz.

29. *Jelentés a Bésán-jutalomról.* (A jogerő kérdésének taglalása.) Akadémiai Értesítő 1915 június—júliusi füzete.

30. *Erinnerungen an Koloman Széll.* Neue Freie Presse. Augusztus 22. szám.

31. *Nyilatkozat a királyról, a nemzetről és a dualismusról.* Neue Freie Presse. Szeptember 1. szám.

32. *A múzeumok és könyvtárak mai állapota Magyarországon.* A Lóczy Lajos szerkesztésében megjelenő „Magyarország ismertetése a külföld számára“ című műben. (Sajtó alatt.)

